

DE LOCIS THEOLOGICIS

MELCHOR CANO

Texto de la *editio princeps* preparado por Juan Belda Plans para
la correspondiente edición en español conmemorativa del V
centenario del nacimiento de Melchor Cano:

JUAN BELDA PLANS (editor), *De locis theologicis* (Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 2006).

IN LIBROS DE LOCIS THEOLOGICIS

PROEMIUM

Saepe mecum cogitavi, lector optime, boni ne plus is attulerit hominibus, qui multarum rerum copiam in disciplinas invexit, an qui rationem paravit et viam, qua disciplinae ipsae facilius et commodius ordine traderentur. Nam et rerum inventoribus nos debere multum negare non possumus, et debemus certe iis multum, qui ratione atque arte res inventas ad communem usum accommodarunt.

Equidem cura veterum eruditionem considero, et variam in eis doctrinae supellectilem animo colligo, non minimam video per eos invectam esse partem commodorum. Cum autem iunioris scholae operam et curam repetere instituo, plurimas utilitates intelligo novae huius artis subsidio et diligentia comparatas.

Ac me sane diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem utrosque de bonis artibus iuxta esse bene meritos. Quoniam etsi prisci doctrinarum auctores doctissimis quibusque ac diligentissimis magnam divitiarum copiam suppeditavere: at recentiorum inopia docendi facilitate pensatur: qua in rudium et inertium animos artificiosius influunt, et quae fuse olim disputabantur ac libere, ea nunc articulatim pressequere dicentes, lucem non parvam inventis priscorum obscurioribus afferunt. Atque hac una in re, quantum animi mei coniectura colligere possum, iuniores vel pares antiquis, vel etiam superiores reperientur, caeteris omnibus longe inferiores. Certe post priores illos, in rerum inventionem tribuere sibi posteriores vix quidquam possunt. Ordinem vero, dispositionem, perspicuitatem sibi si assumunt, videntur ea jure suo quodammodo vindicare.

Quapropter utrisque legendis efficiet theologus scholasticam disputationem sine dubio plenior. Nam ex illis quasi materiam, ex his tamquam formam disserendi mutuatus, potens nimirum erit exhortari in doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere. Quod est, ut apostolus Paulus ad Titum ait, christiani doctoris praecipuum institutum.

Cuius explicandi desiderium omnino me movit, ut de locis theologicis disputationem instituerem, viris doctis, nisi me opinio fallit, non prorsus ineptam, indoctis vero magnopere necessariam. Id autem eo libentius feci, quod nemo theologorum adhuc, quod equidem sciam, genus hoc argumenti tractandum sumpsit: cum praeter communem illam artem disserendi, quam a Dialecticis accepimus, aliam theologus habeat necesse sit, aliosque item ad disputandum locos, unde argumenta non quasi communia et aliena, sed tamquam propria ducat, et suis dogmatis confirmandis, et adversariorum sententiis refellendis.

Hoc vero opus, arduum quidem illud, statim exordior, si prius animo demisso atque humili ad opem Jesu Christi supplex abiectusque confugio. Non enim ego illud aut ingenio aut eruditione mea fretus aggredior, sed Spiritus Sancti auxilio atque favore; quem si Pater et Filius mihi ad hunc librum conficiendum impertierint, operae pretium haud mediocre, ut spero, theologis facturum sum, in quorum gratiam vel maxime opusculum editur.

LIBER PRIMUM

CAPUT I

DE TOTIUS OPERIS PARTITIONE

De locis ego theologicis perpetuam orationem habiturus, totam mox in quatuordecim libros partiri constitui. Quorum primus breviter enumeret locos e quibus idonea possit argumenta depromere, sive conclusiones suas theologus probare cupit, seu refutare contrarias. Decem reliqui erunt, qui fusius et accuratius doceant, quam vim unusquisque locorum contineat, hoc est, unde argumenta certa, unde vero probabilia solum eruantur. In duodecimo et tertiodecimo disseretur, quem usum eiusmodi loci habeant, tum in scholastica pugna, tum in Sacrarum Literarum expositione. Nam in concione populari quis eorum sit usus, haud sane difficile dictu est: sed praetereundum tamen, ne ab scholae instituto aliena videatur oratio. Postremus denique liber, quoniam non omnes loci omni disputationi conveniunt, sigillatim ostendet, quibusnam argumentis proprie adversum haereticos, quibus peculiariter adversum et Judaeos et Saracenos, quibus vero tandem adversum Paganos transigenda theologo disputatio sit, si quando sit cum his pro fide catholica decertandum. Quae scilicet cum, favente Deo, plenius absolvero, undique apta atque perfecta erit de locis theologiae disputatio mea, expletaque omnibus suis numeris et partibus.

CAPUT II

DE DUOBUS GENERIBUS ARGUMENTORUM QUIBUS OMNIS

DISPUTATIO TRANSIGITUR

Prius autem quam locos theologicos numero, quod pars huius disputationis prima pollicetur, illud nobis constituendum est, omne argumentum vel a ratione, vel ab auctoritate duci. His enim duobus modis cuiusque rei, quae in controversiam venit, assensionem facimus. Cum vero in reliquis disciplinis omnibus primum locum ratio teneat, postremum auctoritas, at theologia tamen una est, in qua non tam rationis in disputando, quam auctoritatis momenta quaerenda sunt. Etenim locum ab auctoritate adeo sibi proprium vindicavit, ut rationes vel tamquam hospites et peregrinas excipiat, vel in suum etiam obsequium adsciscat, quasi longe repetitas. Quippe fidei potissimum innititur: quae nisi ab auctoritate proficiscatur, non modo fides esse, sed ne intelligi quidem potest. *Est* namque *fides*, ut Apostolus tradit, *argumentum rerum non apparentium*, quasi si certas certa velis ratione facere, cum ratione profecto insanies. Principem itaque locum, sicut apud fideles ita apud theologos, auctoritas habet. Ratio deinde veluti pedissequa sequitur.

Id quod Apostolus videtur significare, cum ait, *oportere* Ecclesiae doctorem *amplecti eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, ut potens sit exhortari in doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere*. Primum enim stringat fidei sermonem necesse est quicumque christianae scholae magister esse velit; sed, nisi mox doctrinae rationem adhibeat, fidelis quidem esse poterit, sed fidelium doctor esse non poterit. Nam et homines quamlibet experientes, quod ex Aristotele recte colligit D. Thomas disputare cum adversariis non queunt, nisi experimento ratio artis accesserit.

Utraque igitur theologo necessaria est, et auctoritas et ratio: sed ita tamen, ut auctoritas primas in theologia partes obtineat, ratio vero habeat postremas. Quod ergo primae partis fundamentum erat praeclare illud jactum est. Nam traditi sunt quidem, e quibus argumenta ducuntur, duplices loci, uni ex auctoritate, alteri ex ratione: sed omnia ferme argumenta theologica a priore illo fonte derivantur. Quam rem, sicut et locorum numerum atque ordinem, index, qui sequitur, ostendet.

CAPUT III

DE LOCORUM THEOLOGICORUM NUMERO ATQUE ORDINE

Quod a Platone prius et Aristotele traditum praecipit Cicero, omnem institutionem, quae de re quacumque suscipitur, debere a definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id de quo disseritur, hoc mihi in disputatione, quae de locis theologicis futura est, non erat certe negligendum, ut, quid esset locusologicus, ante omnia explicaretur, nisi ex iis, quae diximus, ita esset in promptu, ut res explicatione non egeret. Non enim in hoc opere de locis communibus, qui de universa re tractari solent, seu de capitibus rerum illustrium, quae nunc etiam communes appellantur loci, ut de iustificatione, de gratia, de peccato, de fide deque aliis huius generis nos disputaturos pollicebamur (id quod e nostris fecere plurimi, e Lutheranis non modo Philippus, sed Calvinus etiam fecit, homines non parum eloquentes, impii tamen, ut Lutheri discipulos possis agnoscere), sed, quemadmodum Aristoteles in *Topicis* proposuit communes locos, quasi argumentorum sedes et notas, ex quibus omnis argumentatio ad omnem disputationem inveniretur, sic nos peculiares quosdam theologiae locos proponimus, tamquam domicilia omnium argumentorum theologicorum, ex quibus theologi omnes suas argumentationes, sive ad confirmandum, sive ad refellendum, invenient. Quare, cum definitio lociologicus ante oculos ex iis esset, quae in prooemio dicta sunt, non erat hic nobis accuratius explicanda, sed, quod obscurum erat, id statim aggrediendum, et locorum huiusmodi certus definitusque numerus indicandus. Locorum ergo theologicorum elenchum denario nos quidem numero complectimur, non ignari, futuros aliquos, qui eosdem hos locos in minorem numerum redigant, alios, qui velint etiam esse maiorem. Sed de enumerationis figura nihil morandum est, modo nullus omnino locus vel superfluous numeretur, vel praetermittatur necessarius.

Primus igitur locus est auctoritas Sacrae Scripturae, quae libris canonicis continetur. *Secundus* est auctoritas traditionum Christi et apostolorum, quas, quoniam scriptae non sunt, sed de aure in aurem ad nos pervenerunt, vivae vocis oracula rectissime dixeris. *Tertius* est auctoritas Ecclesiae Catholicae. *Quartus* auctoritas Conciliorum, praesertim generalium, in quibus Ecclesiae Catholicae auctoritas residet. *Quintus* auctoritas Ecclesiae Romanae, quae divino privilegio et est et vocatur Apostolica. *Sextus* est

auctoritas sanctorum veterum. *Septimus* est auctoritas theologorum scholasticorum, quibus adiungamus etiam juris pontificii peritos. Nam juris huius doctrina, quasi ex altera parte, scholasticae theologiae respondet. *Octavus* ratio naturalis est, quae per omnes scientias naturali lumine inventas latissime patet. *Nonus* est auctoritas philosophorum, qui naturam ducem sequuntur, in quibus sine dubio sunt Caesarei jurisconsulti, qui veram et ipsi, ut jureconsultus ait, philosophiam profitentur. *Postremus* denique est humanae auctoritas historiae, sive per auctores fide dignos scriptae, sive de gente in gentem traditae, non superstitiose atque aniliter, sed gravi constantique ratione.

Sunt itaque hi loci decem, in quibus argumenta omnia theologica delitescent, eo scilicet discrimine in lucem eruenda, ut, quae ex septem prioribus locis eliciantur propria fere sint ea huius facultatis; quae vero ex tribus posterioribus ascriptitia sint, ac velut ex alieno emendicata. Nam cum sint, ut supra dixi, duo genera argumentandi, unum per auctoritatem, alterum per rationem, cumque illud proprium sit theologi, hoc philosophi, confugiendum theologo est ad posterius, si uti ei non licet superiori. Quamquam licet aliquando utrumque simul argumentandi genus adhibere, ut suo postea loco demonstraturi sumus. De prima igitur operis parte, quoniam, ut a principio diximus, longa oratione non egebat, hactenus dictum sit.

LIBER SECUNDUS

PROOEMIUM

Quamquam plures in illa sententia esse video, qui orationis splendore illustrare cogitationes suas nesciat, eum, si scribat, impudenter abuti et scientia et literis: ego tamen, si theologus non afferat eloquentiam, tantum abest ut asperner, ut ne flagitem quidem. Nam de rebus obscuris atque ad intelligendum difficilibus dilucide dicere, nec sententiis solum argute, sed verbis etiam ornate, adeo est operosum et arduum, ut iniquus futurus sit, qui voluerit efflagitare. Atque id equidem paucis adhuc video contigisse, ut iidem utroque in genere laborarent, simulque in theologiae controversiis sequerentur et elegans illud dicendi et hoc argutum disputandi genus.

Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium; utrumque certe sequuti sumus. Flumen enim nobis inanum verborum displicet, quibus sententia deest; nec sententiarum subtilitate capimur, si orationis est siccitas. Ac de sermonis cultu nostra legens suo quisque iudicio libere utatur; nihil enim impedit: in rerum autem earum tractatione, quas his libris multas, et graves, et útiles accurate copioseque disputaturi sumus, magnum, ut videmur, afferemus adiumentum theologis nostris, ut non modo rudes, sed etiam docti aliquantum fortasse adepturi sint et ad disserendum et ad iudicandum.

Nec vero hoc arroganter dictum existiman velim, nam eloquendi scientiam concedens multis, quod est scholae proprium, strictim pressequi disserere, et quasi ad vivum omnia resecare, quoniam in eo studio aetatem consumpsi, non sum, ni fallor, arrogans, si id jure quodam meo vindicarem. Nec usque adeo ineptus ego sum, ut non verear me in

rebus quoque ipsis saepe etiam hallucinatum. Sed aliud est nunquam falsum sentire, quod mihi non tribui, aliud res tum gravissimas tum difficillimas via et ratione premere, quod utique assumpsi jure, ut mihi videor; at falli possum; condonetur iniuria.

Etenim quae dixi, eo pertinent omnia, non ut rerum mihi scientiam arrogem: quid enim a viro modesto alienius esse potest? sed ut nemo politioris literaturae candidatus in scholastica disputatione orationem a me tersam postulet, nedum rhetorum phaleris adornatam. Scholam enim ego placare volo, scholae propria verba peculiaresque loquendi formas submovere non audeo. Nam etsi disputare cupio ornatius, quam solent nostri; at non debeo tamen labores duos afferre theologis, unum in rerum, alterum in verborum intelligentia. Breviter lectoribus ego meae mentis fateor arcanum: qui per me formam in theologia disserendi habiturus est, nolo ut is mea scripta difficulter intelligat, et ad theologum cognoscendum grammaticum quaerat interpretem.

Sed de his satis. Iam enim tempus est, ut ea persequamur, quae sunt deinceps explicanda. Quae quidem ut magnum negotium nobis, ita quoque prolixam disputationem exhibebunt. Sed prolixitas utilitate pensabitur. Nihil autem utilius scholae theologorum tradi potest, quam ut discant quisnam locus argumenta firma, et quis contra infirma subministret. Qua re vel maxime theologiae nervi atque artus pressi solidique consistunt.

CAPUT I

DE SACRARUM LITERARUM SOLIDISSIMO FIRMAMENTO ET QUATUOR MACHINIS QUIBUS ILLUD IMPETITUR

Ac primus quidem locus sine controversia firmus est divina eademque gravissima auctoritate. Nam libros sacros et canónicos appellamus quos, Spiritu Sancto dictante, sacri auctores exceperunt. Quos igitur tales esse constiterit, eos dubio procul certissimos ac verissimos esse credemus; quemadmodum Augustinus lib. *De Civit. Dei* II cap. 3, et lib. *Confess.* cap. 15, et *Epist. 7 ad Marcellinum*, et *Epist. 19 ad Hieron*, et lib. 1. *De doct. Christi.* cap. 37, et lib. 2 *De baptis. con. Donat.* cap. 3, et in prooemio 3. lib. *De Trinit.* docet, resumit, inculcat. Ac recte ille quidem. Nisi enim fundamentum hoc fideliter ieceris, quidquid in theologia superstruxeris, corruet: corruetque adeo civitas illa Dei, cuius *fundamenta in montibus sanctis, et in scripturis principum qui fuerunt in ea.* Quarum scripturarum auctor est non homo, sed Deus. *Dominus enim narrabit in scripturis populorum et principum horum qui fuerunt in ea.* Dominus itaque huius loci auctoritatem tuetur, tuentur et principes. *Turris quippe David est, et mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.*

Quam omnino rem, quoniam in tertidecimo libro sumus latius explicaturi, satis hic fuerit breviter attigisse. Verumenimvero turris haec, tam alioquin munita, arietibus quatuor concuti solet.

Primo, quod homines a Deo aliquando deceptos sacrae ipsae literae prodidere: fieri igitur potest, ut auctores sacri ab Spiritu Sancto fallantur: ita quodcumque ex huiusmodi auctoribus argumentum sumas, incertum erit.

Altero, quod nondum videtur exploratum quinam libri sint in canonem Sanctarum Scripturarum referendi, cum ex Veteri Testamento septem, ex Novo totidem a viris et doctis et catholicis rejiciantur. Quocirca si argumentum inde theologus promat, imbecillum erit carebitque divina auctoritate.

Tertio, quod, ut certo constaret quinam essent huiusmodi sacri libri, non tamen adhuc constat, an latini codices graecis hebraicisque concordent; quapropter argumentatio, ex latino exemplari ducta, infirma erit, cum solius interpretis sensu intelligentiaque nitatur.

Quarto, quod, ut perspicuum esset quodnam exemplar potissimum sequendum sit: tamen an apostoli, vel prophetae in testimoniis, quae videlicet ex ipsis afferuntur, de Spiritu Dei, an de suo loquantur, non perinde certum est, cura auctores sacri nonnulla humano more citra divinam revelationem scribere videantur. Non itaque omnia librorum canonicorum testimonia Dei auctoritatem habent, ut certam fidem facere possint.

Nec vero in his argumentis explicandis eam copiam, quam possumus, persequemur ne hoc uno in loco tota insumatur oratio: sed quatuor hos arietes, quibus nostrae religionis moenia nonnulli quatere et diruere conantur, quanta maxima brevitate licebit, repellere curabimus. Non enim materiam huc et farraginem multarum rerum conamur invehere, sed formam, theologo disserendi praescribere. Quae nimirum quo brevior, eo praestabilior erit.

CAPUT II

UBI ARGUMENTA REFERUNTUR SUADERE VOLENTIUM QUOD DEUS FALLERE ALIQUANDO POTEST

Prima controversia. Ut autem ab illa controversia ordiamur, quae licet facillima, tamen caput est caeterarum, prima veniat in medium iuniorum opinio, quae plerisque notissima est, non omnium quidem, sed paucorum, asserentium aliquando Deum humano angelicove ministerio homines fefellisse. Nam quod Spiritus veritatis ipse per se quempiam fallat, ne impietatis invidiam subeant, in dubium vocare non audent. Quod vero per alium decipere Deus possit, id persuadere se posse arbitrantur.

Primum argumentum. Primum, quod Abraham pueris mentitus est, inquires: *Expectate hic: ego et puer, postquam adoraverimus, revertemur ad vos.* Et tamen illa erat prophetia divinae revelationis, ut docet Ambr. lib. I. *De Abraham*, cap. 8. in haec verba: *Prophetavit quod ignorabat: ipse solus disponebat redire immolato filio, sed Dominus per os eius locutus est. Captiose autem loquebatur cum servulis, ne cognito negotio aut impediret aliquis, aut gemitu obstreperet, aut fletu.* Hominis ergo ministerio homines Deus fallit.

Secundum argumentum. Alterum quoque eiusdem rei argumentum proferunt, quod Jacob patrem suum Isaac mendacio etiam de industria conficto decepit, dicens: *Ego sum primogenitus tuus Esau: feci, sicut praecepisti mihi; surge, et comede de venatione mea.* Et paulo post, cum Isaac interrogasset: *Tu es filius meus Esau?* respondit Jacob: *Ego sum.* Mentitus est ergo Jacob: id quod agnovit pater, inquires: *Venit germanus tuus fraudulenter,* etc. At ea omnia Jacob et fecit et dixit ex divina revelatione, ut Innocentius tradit. Deus igitur per alium decipere potest.

Tertium argumentum. Ad haec, Isaías Ezechiae: *Cras, inquit, morieris, et non vives:* Isaías autem sine dubio suis ipse verbis assentiebatur, nec vero nisi lumine prophetico: agnoscebat enim revelationem illam esse divinam. Lumen ergo prophetiae causa quandoque prophetae est, ut decipiatur. Non enim tunc temporis mortuus est Ezechias, sed convaluit.

Quartum argumentum. Praeterea cum Dominus aliquando interrogasset: *Quis decipiet Achab? Egressus spiritus, ego, inquit, decipiam illum.* Cui Dominus: *In quo?* Tum ille: *Ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius. Et dixit Dominus: Decipies, et praevalebis: egredere, et fac ita.* Subdit vero Michaeas: *Nunc igitur ecce dedit Dominus spiritum mendacii in ore omnium prophetarum, qui hic sunt, et Dominus locutus est contra te malum.* Deus itaque per cacodaemonem administrum, decipit. Id quod August. lib. 83. Quaest. confitetur. Quemadmodum enim iudex damnatum percutere sua persona indignum et nefarium iudicat, eius tamen iussu hoc facit carnifex: ita quem Deus per se non falleret, eum fallit Deo iubente cacodaemon. Libet namque similitudine eadem eisdemque pene verbis, quibus Augustinus utitur, huius rei argumentum facere.

Quintum argumentum. Item Judaei, Domino praecipiente, Aegyptios decipere. *Fecerunt enim filii Israel sicut praeceperat Dominus Moysi, et petierunt ab Aegyptiis vasa argentea et aurea. Dominus autem dedit gratiam populo suo coram Aegyptiis, ut commodarent eis; et spoliaverunt Aegyptios.* Deo igitur auctore homo hominem fallit. Nec mirum, si hostem decipi dignum decipere Deus iubet, quoniam hoc pertinet ad iustitiam et veritatem, ut dignis digna distribuantur, quemadmodum idem Augustinus loco nunc citato argumentatur.

Sextum argumentum. Atque haec testimonia non perinde urgent: illa difficiliora sunt, quae quoniam unius modi sunt ferme, simul commemorabuntur. Primum est illud: *Qui immutat cor principum, et decipit eos, et errare eos facit quasi ebrios.* Secundum illud: *Homo qui posuerit immunditias in corde suo, et venerit ad prophetam interrogans per eum me: Ego Dominus respondebo: et propheta cum erraverit, et locutus fuerit verbum, ego Dominus decepi prophetam illum.* Tertium illud: *Quare errare nos fecisti, Domine, de viis tuis?* Quartum est Apostoli dicentis: *Sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum.* Quintum est etiam eiusdem Apostoli: *Eo quod charitatem veritatis non receperunt, ideo mittet illis Deus operationem erroris.* Quibus testimoniis August. manifeste doceri existimat, Deum in cordibus hominum operari ad inclinandas eorum voluntates in malum, nedum mentes in falsum.

Septimum argumentum. Nec ab his ratio aliena est. Cum enim error poena sit, nihil obstat, quominus Deus, qui poenarum omnium auctor esse a prophetis dicitur, errorem ipse efficiat in eo praesertim, qui antecedentibus culpis commeruit, ut a justo iudice in errorem induceretur. *Vita et mors, inquit, paupertas et honestas a Deo sunt: sapientia et disciplina apud Deum: error et tenebrae peccatoribus concreata sunt.*

Octavum argumentum. Confirmat autem illud vel máxime, quod cuiusque motionis Deus est causa: *in ipso enim movemur et sumus.* Errorem itaque, qui hominis errantis motio est, Deus efficere in homine potest, poteritque proinde decipere.

Nonum argumentum. Cuius etiam rei argumentum aliud est, quod mendacium non est suapte natura malum. Potest ergo Deus cuiquam praecipere ut mentiatur. Illud verum primum ex eo ostenditur, quod Joseph mendacium etiam iuramento confirmavit: *Per salutem, inquit, Pharaonis exploratores estis.* Non est autem credendum, quod mendacium iuramento firmatum vir iustus diceret, nisi divinam haberet revelationem,

per quam a mortali peccato excusaretur. Deinde illud etiam probatur ex eo, quod Michaeas ait: *Utinam vir essem non habens spiritum, et mendacium potius loquerer.* Non ergo est intrinsecus malum, quod propheta Deo instigante desiderat.

Adde huc, quod Aristot. 4. *Ethicorum* mendacium in iactantiam et ironiam partitur, quae est divisio propria mendacii, auctore Divo Thoma 2. 2. quaest. 110. art. 2. At usus eius, quae dissimulatio latine dici potest, graece enim εἰρωνεία. dicitur, frequens in Sacris Literis est, ut ibi: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est.* Et alio loco: *Iam saturati estis, iam divites facti estis, sine nobis regnatis.* Et 3 Reg. 22: *Ascende,* ait Michaeas, *et vade prospere,* etc. Si igitur ironia mendacium est, Deus vero per sacros auctores ironice interdum loquitur, non est, ut videtur, cur negemus Deum posse per alios mentiri.

His testimoniis atque rationibus opinionem suam suadere poterant theologi novi et in Sacris Literis parum exercitati. Nam quibus ipsi argumentis utuntur, ego data opera sileo: ne, qui hunc librum legerint, scholasticis illis auctoribus invidiam conflent, vulgique et imperitorum inscitiam Academiis praeferant, cum ea audierint, quae nonnumquam disseruntur a nostris. Sed de his hactenus. Iam quaestionem ipsam explicemus: divinamque veritatem, quod erit facile, ab eiusmodi adversariis vindicemus. Deum namque deceptorem credere, nefarium et impium esse, quis non facillime intelligat?

CAPUT III

OSTENDIT DEUM NEC PER SE NEC PER ALIUM FALLERE UNQUAM POSSE

Ea igitur explicanda quaestione, quoniam brevis esse cupio, illud statim ponendum est, divinae potentiae descriptionem esse duplicem. Nam et generalem quamdam intelligimus, quae, quoniam lege nulla etiam naturali constringitur, a theologis absoluta vocatur; et aliam huic subiectam, quae spectat in rerum ordinem praefinitum, ideoque potentiam appellant ordinariam. Atque illa superior definiri solet circa eas res, quas esse non repugnat, quaeve non implicant contradictionem: sic enim loquuntur. Quae autem potentia ordinaria subiecta illi priori quasi generi est, eam definiunt circa ea, quae esse possunt salva lege statutisque divinis. Illud etiam ponere debemus, mentiri nihil aliud esse quam asserere falsum animo fallendi.

Sic enim Aug. ac Gelasius definierunt. Ex duobus itaque mendacium conflatur, si falsum dicitur, et si eo animo dicitur ut fallantur audientes.

Sed et quis proprie dicatur fallere, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Non enim qui verum dicit, is proprie fallax existimandus est, licet ille qui audit ex prava intelligentia veritatis in maximos incurrat errores. Improperie autem res a Deo creatae dicuntur esse fallaces: dicuntur item esse *muscipulae*, sed *pedibus insipientium*. Ecquis igitur alium proprie fallit? Nempe, qui falsum asserendo, causa alii est ut fallatur. Alioqui si ex alieno errore et ignorantia fallacem quempiam definimus, ipsa quoque veritas erit nobis fallacissima.

Prima conclusio. His positis, sit prima conclusio. Haereticum est asserere quod Deus de potentia ordinaria mentiri possit: *Est enim Deus verax; omnis autem homo mendax.* Et rursum: *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.* Et alio loco tandem: *Non est Deus quasi homo, ut mentiatur.* Atque haec quidem conclusio adeo est apud omnes certa, ut eam testimoniis etiam apertis confirmasse, supervacaneum fuisse videatur. Quare illa breviter posita, pergamus ad reliquas.

Secunda conclusio. Secunda conclusio est: Qui existimat Deum ex ordinaria potentia per administrum posse vel mentiri vel fallere, errat ille in fide turpissime. Nam haereseos notam huic inurere ad Ecclesiae auctoritatem pertinebit. Atque haec quidem conclusio primum ex eo colligitur, quod eiusdem est praecipere malum et facere malum: quisque enim eius rei causa est, quae eo imperante fit. At iuxta fidem catholicam Deus auctor peccati esse non potest; ergo ne mendacii quidem, quod iuxta potentiam ordinariam peccatum est. Non itaque Deo auctore vel angelus, vel homo quempiam fallit.

Deinde, cum Dominus per ministros, vel angelos, vel homines nobis loquitur, ipse se loqui testatur, ut multis locis Sacrarum Literarum constat. Ita si Dei administri mentirentur, Deum quoque mentiri necesse esset. Quod quam absurdum sit quis non videt?

Praeterea, sic opinantibus non constaret an Deus nos per apostolos et prophetas fefellerit. Et cum in Sacris Literis Deus ipse per se quidem raro fuerit locutus, per angelos autem et per homines frequentissime: si his administris falli a Deo possumus, certe Sacrarum Literarum firmitas corruet. Atque haec quidem ratio tam magnum apud me momentum habet, ut non dubitem ab Ecclesia Catholica errorem hunc haereseos nota damnatum iri, si in consultationem referatur; quippe qui aut prorsus evertit nostrae fidei fundamenta, aut certe non patitur firma consistere. Porro sacris auctoribus fidem habere non tenebimus, si semel eam opinionem induerimus, quod Deus per alios decipere possit. Nec ulla Dei pollicitatio firma erit, nisi quam Deus per se ipse praestiterit. Id quod aperte cum Apostolo pugnat.

Nam cum in epistola ad Hebraeos in eam promissionem incidisset, quae Abraham per angeli haud dubie ministerium facta est, *volens*, inquit, *Deus ostendere pollicitationis haeredibus immobilitatem consilii sui, interposuit iusiurandum: ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium haberemus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animae tutam ac firmam.* Non esset autem tuta et firma, si huic opinationi credimus. Efficitur itaque Deum nullo modo posse fallere.

Nec mihi dicas scriptores sacros iustos sanctosque fuisse: *Spiritu enim Sancto inspirante locuti sunt sancti Dei homines;* et rursum: *Sicut locutus est per os sanctorum,* etc., per huiusmodi autem viros Deum nec velle fallere, nec vero posse, sed per improborum ministerium posse. Primum enim si spiritu Dei inspiratus loquitur etiam impius, Deo verba illa tribuuntur, atque adeo Dei auctoritatem habent. Deinde si Dei vel consilio vel praecepto mentitur impius, certe eodem consilio praeceptove mentiri poterit pius. Non igitur Deus potest per alium fallere, id quod secunda conclusione dictum est.

Tertia conclusio. Deus etiam ex absoluta potentia nec per se nec per alium mentiri potest. *Cum sit*, inquit August., *omnipotens, mori non potest, falli non potest, mentiri non potest.* Et rursum idem, *Dum de omnipotentia Dei,* ait, *tam multa dixerimus, si volunt invenire quod omnipotens non potest, habent prorsus: Ego dicam, mentiri non*

potest. Dominus autem id mihi manifeste videtur confirmare, cum ait: Coelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Vel concidat ergo omne coelum omnisque natura, divina tamen veritas consistat necesse est.

Praeterea et illud Apostoli testimonium, quod ante citatum est, idipsum ostendit. *Est, inquit, Deus verax, omnis autem homo mendax.* Quo loco Paulus non significat quidem omnes homines mentiri, sed eo esse ingenio, ut mentiri possint. De natura quippe agit, non de more. Nam reperire liceat viros aliquando, qui vel rationem rectam ducem sequentes, vel Evangelii gratia legeque adiuti ac moniti a mendacio abhorrent, veritatem amplectuntur. Sed, quoniam humanitatis ea est imbecillitas, ut veritatem, quam tenet, destituere interdum possit, idcirco Scriptura omnem hominem dixit esse mendacem. Ex quo intelligitur in eo sensu Deum appellari veracem, quo cum divina natura mendacium pugnet.

Id quod non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria theologorum ratione concluditur. Nam quae contrarietas est mali et boni, eadem est veri et falsi; sed primae bonitati repugnat facere malum; ergo et primae veritati dicere falsum. Hinc enim illa sunt: *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, et sanctus in omnibus operibus suis. Et: Fidelis Deus, et absque ulla iniquitate.* Tam alienas itaque Deus est a falsitate, quam ab iniquitate: et sicut nec per se nec per alium iniquitatem facere, ita nec fallere quempiam potest.

Quod si quispiam Deo auctore falleretur, iam a fonte veritatis mendacium emanaret. At non solum evangelista testante, sed natura etiam duce cognovimus omne mendacium non esse ex veritate. At revera (ut eo unde egressa est referat se oratio) utrumque, et malum facere et falsum dicere, cum natura stabili immobilique pugnat. Inde enim cum Scriptura dixisset: *Non est Deus ut homo, ut mentiatur, e vestigio subdidit: Nec ut filius hominis, ut mutetur.* Mendacium quippe mobilis naturae nota est. Adde huc, quod si per alium Deus decipere homines potest, et per se quoque idem poterit efficere. Caetera siquidem mala, quae poenam habent a culpa disiunctam, Deus dare et per ministros et sine ministris per se ipse potest.

Atque ut semel finiam, si Deus mentiri posset, merito etiam nos formidare poterimus, an fuerit aliquando mentitus. At nullus est, inquires, formidandi locus, cum ex potentia ordinaria constet Deum non posse mentiri.

Belle id quidem; sed, cum hoc nisi per revelationem constare nequeat, qui scire possumus an illa ipsa revelatione Deus potentia sua absoluta fuerit abusus? Ut enim apud Augustinum est, *quomodo credendum est qui putet quandoque esse mentiendum? Nam et forte tunc mentitur, cum praecipit ut ei credamus.* Perit ergo, ni ita sit, Sacrarum Literarum certitudo.

Praeterquamquod apud philosophos tam evidens est Deum non mentiri, quam esse tum optimum, tum sapientissimum, ac proinde nec fallere nec falli posse: nihil autem interesse an per se ipse id efficiat, an per ministros suos. Etenim nec purissima veritas est, cui quodammodo est vel falsitas vel fallacia permixta; nec summa intelligitur, qua maiorem aliam cogitamus. Veracior autem is esset, qui nec per se nec per alium, quam qui per alium fallere posset.

Ita divina veritate firmiter posita, ac rationum ac testimoniorum certitudine corroborata, non aliud superest, nisi ut adversariorum argumenta diluamus.

CAPUT IV

UBI ARGUMENTA CAPITIS SECUNDI DILUUNTUR

Responsio ad primum. Ad primum igitur argumentum non est theologorum una et simplex responsio, Sunt enim qui pie graviterque contendunt Abraham non esse mentitum. Non enim, ut aiunt, contra id, quod mente gerebat, locutus est: quin filium credidit protinus suscitandum, quemadmodum Apostolus videtur in haec verba tradere: *Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, et unigenitum offerebat, in quo suscepit repromissiones, arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus.*

Sunt alii contra, quibus ego vehementer assentior, qui admittunt quidem Abraham ea ratione fuisse mentitum, quod contra mentem dissimulandi causa locutus est; prophetasse autem quia dixit verum, quod tunc scilicet ignorabat. Id namque Ambrosii verba prae se ferunt. De primo igitur argumento satis dictum est. Deinceps, ut erat propositum, et de reliquis dicamus.

Responsio ad secundum. Ad secundum theologi quidem non ignobiles respondent, utique Jacob mentitum fuisse, sed matre consulente, non Deo revelante. At nos, quibus in animo est sanctorum sensa pro nostra quidem virili tueri, multo aliter respondere debemus. August. siquidem in *Quaestionibus super Genesim*, Jacob a mendacio excusat; adducitque in hoc, quod de illo Scriptura dixit, virum simplicem fuisse, hoc est, non fictum et sine dolo, ut 70. Interpretes converterunt. Sine dolo igitur erat qui dolum fecisse videtur. Quapropter in eo loco, ut ait, *spirituale mysterium cogimur intelligere.* Et 16. lib. *De civit. Dei*, *Quis est, inquit, dolus simplicis, quae fictio non mentientis, nisi profundum mysterium veritatis?*

Chrysost. etiam hom. 6. *In epist. ad Coloss.* et hom. 53 *In Gen.* sicut Abraham et Phinees ab homicidio, ita et Jacob, quoniam Deum illi cooperatum esse credit, a mendacio excusat. Excusant etiam Ambr. lib. 2. *De Jacob et vita beata*, cap. 2 et 3. Innoc. *De divort. cap. gaudemus.* Magist. Sent. 3, d. 38. Gratian. 22 quaest. 2. cap. quaeritur. Alexand. Alen. 2. part. quaest. 139. mem. 6. D. Thom. 2. 2. quaest. 110. art. 3 ad 3.

Nec vero audiendi sunt qui putarunt Jacob per revelationem quidem excusari, non ne mentitus sit, sed ne peccarit mentiendo. Quod mendacium, ut aiunt, recte nonnunquam dici potest ex familiari consilio Spiritus Sancti.

Quos ego auctores non modo redarguerem, verum etiam quam plurimis argumentis graviter errasse monstrarem, nisi D. Aug. in eadem causa adversum Priscillianistas accurate elaborasset atque ita multa disseruisset, ut, si labor idem rursum a nobis susciperetur, nihil aliud, quam actum ageremus, quod vetamur veteri proverbio. Hos itaque cum sua ista theologia relinquamus, cum doctores sancti non modo negent peccasse Jacob, sed astruant etiam et verum dixisse, et verbis illis prophetasse. Qua in re illud equidem animadverto, maiores nostros, quod perspicuum et exploratum erat, id latere non potuisse, nempe verba illa Jacob in sensu proprio esse mendacium; nec esse tamen absurdum, si homo quamlibet iustus semel aut iterum mentiatur. Quamobrem cum constanter astruerint Jacob non fuisse mentitum, existimandi sunt peculiare easdemque graves causas habuisse, quibus in hanc sententiam inducerentur.

Porro quemadmodum per legitimas allegoriae rationes iustus figura iustorum, iniquus iniquorum est, ita et falsum absurde in typum veritatis assumitur. Scio quae contra hoc dici possunt. Legi enim D. Gregorii *Commentaria*, in quibus huic regulae non alligat expositionem suam: legi et Hieron. qui *Abac. I.* cum spiritum malum per tropologiam convertisset in bonum, *Tropologia*, inquit, *libera est, et his tantum legibus circumscripta, ut pietatem sequatur intelligentiae.*

Sed haec longior pugna est: nec huius temporis patitur angustias. Equidem abuti hac libertate nollem, sed mysticos sensus quibusdam potius terminis lineisque praescribere. Nec enim consentaneum est, nisi a rebus vicinis et similibus, ut metaphoram, ita et figuram imaginemque rerum trahi; quippe cum rem, quae alterius figura est, eius similitudinem gerere necesse sit. Nec Salomón in peccatis Christi typus erat, sed in pace: nec Jephthe in impietate adversus filiam typus erat Dei, sed zelo.

At D. Thomas 2. 2. quaest. 88. art. 2, ad 2 repugnat: videtur profecto. Verum iam dixi hic me non agere de liberis allegoriis, sed de his quae certa via et ratione premuntur. Quo sensu nec Hieronymus nec Thomas locuti sunt. Quae enim conventio lucis ad tenebras? quid Christo cum Belial, ut, per mysticum sensum, lucem quidem tenebrarum, Christum vero Belial figuram faciamus? Sed de his plura alio loco opportunius.

Nunc, ut ad propositum revertamur, nobis ad certam regulam Divinae Scripturae tractandae sunt; nec iniquum in eo quo iniquus est, nec mendacem in eo quo mendax, aut iusti aut veracis typum faciemus. Quia ergo constat, Jacob tum etiam cum praecepit fratri benedictionem, gentium fidem praenotasse, consequens sit ex peculiari Dei procuratore ea omnia et dicta et facta futurae veritatis imaginem habuisse, ac proinde non fuisse mendacia.

Quid ergo? verumne illud est: *Ego sum primogenitus tuus Esau*? Nempe verum est. Est enim et primogenitus secundum carnem, et primogenitus secundum jus. Nam et Apostolus duo filiorum genera exprimit, inquiens: *Non omnes, qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitae; nec qui semen sunt Abrahae, omnes filii: sed qui filii sunt promissionis aestimantur in semine.* Et statim: *Non solum autem illa, sed et Rebecca ex uno concubitu, etc. Et quia maior serviet minori, etc.*

Paulus itaque semen Abrahae vocat populum gentium, eundemque fratrem appellat minorem cui maior erat serviturus. Ut igitur sine mendacio gentium hic populus in fidem iam et haereditatem Judaeorum suffectus dicere poterat: Ego sum semen Abrahae; ita et Jacob, quoniam jus habebat ad primogenituram, in quam Deo auctore fuerat substitutus, vere utique dixit: *Ego sum primogenitus tuus Esau*. Quid? cum Joannes Baptista Elias a Domino vocatus sit, non natura quidem, sed praecursoris officio; num non et ad eundem quoque modum Jacob, qui haereditario jure fratri successit, se esse Esau sine falsitate potuit asserere? Sed ais: Unde jus hoc Jacob intellexit ad se pertinere? Certe vel Deo revelante, vel matre instruente, quam Dei familiare consilium habuisse, Gen. cap. 25. traditur. Atque in secundi argumenti confutationem satis multa diximus.

Responsio ad tertium. Tertium autem, quod ex Isaiae testimonio nobis opponitur, D. Thomas 2. 2. quaest. 171, art. 6. ad 2. confutat. Quae quidem confutatio, quoniam prolixa est, nos vero brevitati studemus, non est hic adscribenda. Nam et aliter responden brevius potest, eiusmodi prophetias comminatorias esse; sic enim Scholastici vocant. Id quoniam prophetae intelligebant (nam intelligentia opus est in prophetia) minime fallebantur. Quin potius fide quidem bona suo ministerio functi, existimabant

tamen comminationes mutatis posse moribus commutari. Ob eam enim causam Jonas nolebat Ninive subversionem praenunciare, quod divinam putabat misericordiam Ninivitis poenitentibus esse flectendam. Quocirca in simplicibus eiusmodi denunciationibus natura rerum ususque communis eo nos ducit, ut conditionem tacitam subaudiamus.

Cuius rei insigne exemplum legitur Gen. cap. 20 ubi Abimelech regem corripiens Dominus his verbis utitur: *Et morieris propter mulierem quam tulisti*. Postquam autem ille se excusavit, in hunc modum Dominus locutus est: *Nunc redde viro suo uxorem, et orabit pro te, et vives: Si autem nolueris reddere, scito quod morte morieris*. Vides ut primo edicto vehementius animum eius concutiat, quo satisfactioni reddat intentum: secundo autem voluntatem liquido suam explicet, qua poenam denunciando nihil aliud significat, quam eos se monere, quibus vult parcere: nisi quod syllabatim non exprimit, quod intelligere tamen promptum est. Ad tertium itaque argumentum sic responsum esto.

Responsio ad quartum. Ad quartum autem facile respondetur, verbum imperandi non semper aut praeceptum, aut consilium secum, sed aliquando etiam permissionem ferre, ut apud Joannem: *Quod facis, fac citius*; et alio loco Dominus ad Balaam, *Si vocare, inquit, te venerint homines isti, surge, et vade cum eis*. Cui tamen postea angelus dixit: *Ego veni ut adversarer tibi, quia perversa est via tua*. D. Thomas *De malo* qu.3, art. 1. ad 17. Sic igitur dictum est, *egredere, et fac*: sicque omnino Deum dedisse spiritum mendacii in ore omnium prophetarum, concedendo scilicet, non iubendo.

In quem sensum illud etiam intelligitur: *Et ne nos inducas in tentationem*; et illud forsitan: *Tu rex regum es, et Deus coeli regnum et imperium dedit tibi*, etc. et illud: *Non haberes potestatem in me ullain, nisi tibi datum esset desuper*; atque illud demum quod pater dicitur *filium in manus impiorum tradidisse*. Quia vero permissionem ipsam divinam (redeundum est enim ad propositum) qua homo vel in errorem vel in culpam inducitur, non ministri boni sed mali exequentur; ideo Augustinus asseruit per administros malos Deum aliquando decipere. Ac quarto argumento refutando haec dicta sint modo, nam posterius illud apertiore fortasse via et ratione refutabimus.

Responsio ad quintum. Argumentationi quoque, quae quinto loco posita est, ita respondeo: Deum non iussisse quidem filiis Israel ut circumvenirent Aegyptios, sed ut vasa argentea et aurea peterent commodato. Praecepit vero postea ne accepta vasa redderentur. Id quod facere legitime potuit, tum propter alia, tum his praecipue de causis. Una, quod Aegyptii operarum mercedem Judaeis non reddiderant. Presserant siquidem eos operibus duris luti et lateris, omnique famulatu, ut Exodi cap. 1 legitur. Itaque vel in pace mercedem ab invitis rapere potuerunt, quando res alioqui debitas nulla alia erat via repetendi. Altera autem erat causa, quoniam in bello iusto res hostium victoriac jure auferre poterant. Quemadmodum et Epiphanius in libro *Ancoratus* explicuit et docuit ante Clemens Alexandrinus lib. 1 *Stromat.* Certe utramque causam e *Sapientiae* cap. 10. colligere licet. Priorem ibi, *Et reddidit iustis mercedem laborum suorum*; posteriorem autem ibi, *Ideo iusti tulerunt spolia impiorum*.

Magister vero Sent. in 3, dist. 37. Judaeos affirmat viros optimos nullo modo peccasse: infirmis autem, qui cupiditate quadam Aegyptios fefellere, magis esse illud ut facerent permissum, quam iussum. Quod enim Augustinus dixit, Israelitas iussos esse hostem decipere, id ipse eodem prorsus loco ac quaestione correxit, inquiens: *Factum est, ut iuberet Deus, vel potius pro illorum cupiditate permetteret*. Pertinet vero ad iustitiam et

veritatem, ut is qui meretur decipi, decipiatur a Deo quidem concedente, ab homine autem, vel angelo malo efficiente. Quos iustitiae suae administros licet Deus severe sane ad vindicandum proferat, non continuo tamen pravi eorum operis causa est. Non enim mox, si quis ab usurario pecunias petit, hominisque perversi culpa utitur, idem ipse usurarum est auctor.

Nec vero difficile videbitur eadem opera ad Deum Satanamque referri, si in uno eodemque motu actionem et passionem res plane diversas inspiciamus. Hae namque res duae faciunt, ut in talibus longe alia sit ratio divinae diabolicaeque actionis. In calamitate porro sua Job non solum daemonis, sed Dei etiam opus recognoscit, quem ea dicit sibi abstulisse, quae instigante impellenteque Satana per Chaldaeos fuerant erepta. Etenim, quia passio bona ac iusta erat, consilium quoque Dei optimum finisque sanctissimus, in promptu viro Dei fuit, ibi inculpatam Dei operationem agnoscere, ubi hominum Satanaeque nequitia cum prava sua operatione se prodidit.

Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo obscurius: sed experiar, et dicam, si potero, planius. In opere illo malo et culpa erat, et poena actioque prava rectae iuncta passioni. Deus igitur illic non erat otiosus: sed eius erat omnino auctor, quod in illo opere erat bonum; ab eo autem erat alienus, quod in illo erat malum. Ita Deus viro sancto camelos abstulit quidem, at non iuste solum, sed benigne: abstulit et Satan, at crudeliter, nedum impie: Chaldaei quoque abstulerunt, at tum avare, tum etiam inique. Nihil ergo est absurdi, si opus idem, quatenus poena est, ad Deum, quatenus est culpa, ad Satanam auctorem referamus ut Satan et in culpa agat et in poena; Deus in poena agat quidem, at in culpa non agat, sed permittat.

Responsio ad sextum. Atque hac eadem responsione sextum quoque argumentum refellitur. Non enim decipit Deus deceptionem ipsam faciendo, sed permitiendo ut fiat. Qua etiam ratione corda et excaecare dicitur et indurare: ut Gregorius lib. 13 *Moral.* cap. 16. et Thomas 3 *Adversus Gentes*, cap. 162 docuere. Et Clemens Alexandrinus, lib. *Strom.* 1 explicans illud Matthaei 13. *Ideo in parabolis loquor eis*, etc. *Non Dominus praebet ignitionem*, inquit, *(hoc enim sentire est nefarium)*, *sed ipsam, quae inerat, prophetice arguit.* Sic etiam homines tradit Deus in reprobum sensum et in passiones ignominiae. *Dimisi eos*, ait, *secundum desideria cordis eorum: ibunt in adinventionibus suis.*

Atque hoc item sensu reliqua testimonia interpretaenda sunt. Nam Augustini verba ipse idem Augustinus in libro *De praedestinatione et gratia*, cap. 4 docuit quomodo accipere debeamus. *Non operatur*, inquit, *Deus in homine ipsam duritiam cordis, sed indurare eum dicitur quem mollire noluerit: sic etiam excaecare quem illuminare noluerit, et repellere eum quem noluerit vocare.* Hactenus ille. Et in libro *De articulis sibi falso per Pelagianos impositis*, art. 10. eorum opinionem detestatur, qui Deum pravae cuiusquam aut voluntatis aut actionis credunt auctorem, sive excitantem, sive suadentem, sive impellentem peccantium cupiditates. *Deus quippe neminem tentat.* Et rursum: *Non dicas: ille me implanavit.* Et iterum: *Perditio tua, Israel, tantummodo in me auxilium tuum.* Et alio loco: *Diligis omnia quae sunt: et nihil odisti eorum quae fecisti.* At odio habet Deus caecitatem cordis, errorem, obstinationem: cum odio sint Deo impius et impietas eius.

Deus igitur nihil eiusmodi in homine proprie facit, sed tantum iudicio permittit. Nam obstinatio, error animi ac caecitas peccata sunt quae scilicet in hominibus, si proprietatem verbi sequi volumus, Deus nullo modo operatur. Nisi Melanchthonis

stultitia placet, qui aequae proprium Dei opus, Judae proditorem, ac vocationem Pauli esse ait. Verum hic error non solum Scripturae testimoniis sed naturae quoque rationibus manifeste refellitur. Primum enim illa Augustini ratio expedita est: nullo sapiente auctore aliquem deterius fieri. Tanta enim culpa est, quae in sapientem quemvis hominem cadere nequeat. Multo igitur minus Deo auctore fiet homo deterius, cum sit Deus quovis homine sapiente praestantior. Illa item eiusdem Augustini causa non est levis, quod quae me auctore fiunt, ea me volente, et aut suadente, aut consulente, aut imperante fieri necesse est, nullum autem Dei iustum rectumque de culpis iudicium futurum esset, si homines Dei voluntate, suasu, consilio praeceptoque peccarent.

Plato insuper in secundo *De republica* libro, modis omnibus pugnandum esse ait, ne Deus, qui bonus est, dicatur esse malorum causa: alioqui secum Deum pugnaturum, qui suis legibus contraria fieri mandaverit. Ita eos civitate extrudi iubet, qui verba illa nefaria dixerint, nobis utique perniciose, ut inquit, sibi quae ipsis male consona. Sed alterius et loci et temporis est hanc sive amentiam, sive insaniam refutare. Nunc reliqua prosequimur. Nam et eis refellendis huius sexti argumenti testimonia apertius explicabuntur.

Responsio ad septimum. Cum itaque septimo loco obiicitur, Deum esse omnium poenarum causam, nos certe id negamus: sed earum vere ac proprie causa est, quae solum poenae sunt, non culpae. Est autem interdum, ut ad Romanos et Thessalonicenses tradit Apostolus, una culpa alterius poena. Quo casu in poenam incurrit impius Deo deserente, non efficiente.

At vero Caietanus in illud: *Ecce ego suscitabo super te malum de domo tua. Est sermo, inquit, non de malo culpae, sed de malo poenae. Deus enim non est auctor peccati, ut sic, sed quatenus poena est peccantis, vel alterius.* Hactenus ille. Et in illud: *Dominus praecepit ei, ut malediceret Davidi. Agnoscit, ait, maledictionem illam, quatenus poenalem, sibi procedere a Deo. Efficit siquidem Deus per Semei maledictionem illam, non quatenus erat peccatum, sed quatenus erat poena ipsius Davidis. Quemadmodum superius etiam per os Nathan dixerat: Suscitabo malum de domo tua; non quatenus erat malum culpae, sed poenae.* Hactenus etiam ille.

Ac posterior haec sententia quidem faciliore ratione defendi potest, si ea distinctio repetatur, quae quinto argumento diluendo posita est, in opere uno eodemque et actionem considerari et passionem. Cum autem res temporariae, salus quoque et vita auferuntur, passio non modo ex parte Dei iusta est, verum etiam ex parte patientis est bona. Non utilem patienti dico (nam hoc quis dubitet?), sed honestam ac meritoriam, si aequo animo patienterque feratur. Quia vero quo passio est eo poena est, rite, ni fallor, dici potest Deus auctor esse operis mali, non quia est malum culpae, sed quia est malum poenae. Cum enim Aristoteli actio et passio iidem motus sint, illud perinde est, ac si Deum auctorem dicamus esse non malae actionis, sed bonae passionis.

Caeterum quando unum peccatum alterius est poena, res non ita facile expediri potest. Tunc enim nec actio nec passio honesta est; sed is qui plectitur, et agendo et patiando peccat, ut, cum gentes, verbi causa, contumeliis affecerunt corpora sua in semetipsis, et relicto naturali usu, turpitudinem naturae inimicam aperti sunt, mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes, nihil omnino illis distinguere possumus, cuius Deum causam asseramus. Sive enim agentes, sive patientes, et quia agebant, et

quia patiebantur, utrinque omnino peccabant. Quamobrem Deus nec actionum eiusmodi auctor erat ullo modo, nec passionum.

Illud igitur, quod priore loco Caietanus ait, dilutius videtur esse, quam ut consistere in vera theologia possit, quae an argutias adeo formales recipiat, ignoro. Si enim Deus auctor peccati est, quatenus est poena peccantis, omnium poenarum absolute causa erit, tum etiam, cum peccantis culpa posterior culpa prioris poena est. Ita erit causa indurationis, caecitatis, erroris earumque passionum, quas ne nominare quidem per verecundiam licet. Et cum causa moralis, de qua in praesenti sermo est, non agat nisi per voluntatem movens. Deo certe volente, atque adeo vel iubente, vel suadente, vel instigante, ea peccata provenient, quae in priorum poenam accidunt. Quae nimirum omnia et per se sunt falsa perspicue, et inter se vehementer repugnantia.

Intelligo autem D. August. *Lib. cont. Julian.* 5, longa oratione contendere, non permissionis tantum aut patientiae divinae esse peccata, sed etiam potentiae, quum priora videlicet per posteriora puniuntur. Adducit vero in hoc non ea modo testimonia, quae nos in argumentis attulimus; verum illa etiam: *Miscuit Dominus spiritum vertiginis in medio eius, et errare fecerunt Aegyptum, sicut erat ebrius.* Et: *Domini sententia fuerat, ut indurarentur corda eorum, et non mererentur ullam clementiam, sicut praeceperat Dominus Moysi.* Et: *Non acquievit Rex populo, quoniam aversatus fuerat eum Dominus, ut suscicaret verbum suum, etc.*, loco autem eius, quod nostra translatio habet, *quoniam aversatus fuerat eum Dominus*, 70 transtulerunt, ὅτι παρὰ Κυρίου Ὦν ἡ(μεταστροφῆ. Quae verba Augustinus ita reddidit: *quoniam a Domino erat conversio.* Ac recte ille quidem, nam πεταστρέφω proprie *converto* est. Huic vero illud etiam simile est: *Convertit cor eorum, ut odirent populum eius, et dolum facerent in servos eius.*

Addit denique Augustinus et illud, quo uno causam videtur obtinere: *In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam;* ac protinus: *Quem vult indurat.* Volens ergo indurat Deus; et posterius: *Quod si Deus volens ostendere iram et notam facere patientiam suam, etc.* Potentiae igitur divinae sunt eiusmodi peccata: quare Deus in his agit etiam, nedum permittit. Confirmat autem hoc vel maxime, quod, cum David increparet Abisai, qui caput Semei cuperet amputare, *Dimitte*, inquit, *eum: Dominus enim praecepit ei ut malediceret David;* et paulo post: *Dimitte eum*, ait, *ut maledicat iuxta praeceptum Domini.*

In eam quaestionem, quam velis equisque, ut dicitur, fugere conabar, volens nolens incurri. Ita enim coniuncta est huic quae praesenti loco versatur, ut illam ab hac non potuerim separare, quamvis in ea re diu multumque elaboraverim. Cum enim considero quid ferat instituti operis ratio, occurrentes consequentesque etiam controversias pro mea certe virili declino; magis adeo eas, quas dignas esse video, ut et tractentur fusius et explicentur accuratius. Hinc quippe volumen mihi grande displicet; inde autem moleste fero, res quam gravissimas minus accurata diligentia expendi, quam earum amplitudo requirat. Id quod in ea quae est nunc in manibus accidat necesse est. Nam etsi multa dicentur, multa tamen praetereunda sunt, quae huic argumento plene absolvendo erant valde necessaria.

Atque veteres patres, ne fenestram impiis aperirent, duritiem, caecitatem erroresque suos et peccata in Deum referendi, in id genus locutionibus, quae actionem Dei sonare videntur, solam permissionem agnoscunt. Quam sobrietatem ut exosculor, ita minime periculosam iudico, si permissioni nonnihil addamus: quod nec actio proprie Dei sit, nec

sola permissio. Ita enim, ut reor, Scripturae Sacrae intelligentiam germanam, solidam expressamque tenebimus. Principio autem illud intelligendum est, vim Scripturae et energiam in illiusmodi locis non satis per negationem explicari. Etenim, si eum Deus excaecat quem non illuminat, eumque indurat quem non emollit; omnes profecto, quicumque in peccato sunt mortui, excaecati a Deo sunt et indurati. Quod nec Scriptura, nec ratio recipit.

Quosdam siquidem peculiariter excaecatos a Deo et induratos legimus: in quibus iram, iustitiam ac potentiam suam insigni singulatique vindicta Dominus ostenderit. Deinde id quoque certum nobis expeditumque sit, Deum nec proprie excaecare, nec indurare, nec decipere, nec hominum corda in odium convertere, nec ea demum facere quae in literae superficie facere asseritur. Illa enim, quemadmodum ante constituimus, a natura Dei abhorrent omnia. Itaque Deo improprie et figurate tribuuntur, triplici, ut ego sentio, ratione.

Primum enim, cum, sublato eius lumine, nihil aliud quam caligo et caecitas supersit; cum, ablato suavitatis eius spiritu, corda nostra in lapides obdurescant; cum, cessante eius directione, in obliquitatem contorqueantur, excaecare eos, indurare, errare facere dicitur, quibus facultatem videndi, liquescendi, ad veritatem rectam ingrediendi adimit. Nam et qui lucem hanc oculis nostris auferrent, et qui columnam, qua firmatur et consistit aedificium, tollerent; ii vere ac jure et obtenebrare oculos et diruere aedificium dicerentur. Cum autem dicimus Deum facultatem videndi auferre, caeteraque similia, id non ita accipiendum est, quasi homo arbitrii facultate privatus nec videre, nec mollescere, nec recta ingredi ipse possit; sed ita demum intelligere oportet, ut, quia sine lumine videre homo non valet, nec sine spiritus suavi oleo emolliri, nec sine Dei directione recta ingredi, idcirco qui illa iusto hominibus iudicio adimit, hic facultatem quoque ea exequendi quodammodo dicatur adimere.

Altera est ratio, quae propius ad verborum proprietatem videtur accedere, quod ad exequenda iudicia sua Satana administro utitur, ob idque ea dicatur efficere, quae minister illius auctoritate roboratus efficit; quemadmodum quae iudicis administer, dum iustam eius sententiam exequitur, facit, ea suo modo a iudice quoque fieri sane intelligimus.

Tertiam rationem Hieronymus ad Hedibiam reddidit. Sicut enim unus est solis calor, et secundum essentias subiacentes alia liquefacit, alia indurat, alia solvit, alia astringit; liquatur enim cera et induratur lutum, et tamen caloris non est diversa natura, sic Deus eodem omnino lumine male affectum excaecare dicitur, bene institutum illuminare; eodemque prorsus beneficio indurare illum, hunc mollire. Videlicet miraculis eisdem editis emollitus Israel est, obduruit Pharaon: eadem doctrinae luce apostoli viderunt, pharisaei caeci facti sunt. Quoniam divina lux, tametsi per se quidem ad videndum editur, sed per occasionem tamen in eo caecitatem efficit, qui prave affectos habet oculos, in eo duritiem, qui pravo affectus est animo.

Atque huic illud simile est, quod hi seducere decipereque dicuntur, qui oratione dubia vel obscura tenebras alicui ostendunt. Hac enim ratione Dominus in parabolis turbas alloquutus, eas excaecasse dicitur. Ac Jeremias: *Seduxisti, ait, me, Domine, et seductus sum*. Quia enim in principio illud audierat: *Prophetam in gentibus dedi te*; et iterum: *Ecce constitui te super gentes et regna*: arbitratus est, nihil se contra populum Iudaeorum, sed contra diversas in circuitu nationes esse dicturum; unde et prophetiam libenter assumpsit. Cum vidisset autem aliter sibi, ac existimaverat, accidisse, queritur a

Domino se esse deceptum: non falsitate autem deceptus est, sed ambiguitate. Nihil autem refert, an (quod Hieronymus ait) inde Jeremias fuerit seductus, an ex illis potius verbis: *Ne timeas a facie eorum, quia tecum ego sum, ut eruam te*, etc.

His igitur tribus rationibus non illa solum explicantur quae retro citata sunt, sed et illud simul intelligitur, quod Deus ministros irae suae nunc sibilo evocaturum se minatur, nunc eos instar novaculae sibi fore ad radendum caput et barbam universam, nunc sagemam et rete ad irretiendos improbos, nunc malleum ad feriendos, virgam denique, securim, serram, quam elevet, in qua secet, quam trahat.

Nam, quod 2 Reg. 16 legitur, Domini praecepto Semei Davidi regi maledixisse, id per figuratam dictionem usurpatum esse, vel illud satis abunde magno argumento est, quod Ecclesiast. 15 scribitur: *Nemini mandavit impie agere*. Et revera cum recta ratione pugnat, in eo peccare hominem, quod Deo praecipiente agit. At Semei sine dubio maledicendo peccavit. Praeceptum igitur in libris sacris pro lege et ordinatione quandoque accipitur, sive sit lex obligans ex imperio, sive permissio, sive poena praescripta, seu ordo etiam naturae praefixus.

Sic enim, quod Matth. 19 dicitur: *Ad duritiam cordis vestri permisit vobis*; Marc. cap. 10 dictum est: *Scripsit vobis praeceptum istud*. Sic etiam Threno. 3: *Quis est iste qui dixit, ut fieret, Domino non iubente?* Quem locum alii ita vertunt: *Quis hoc dixerit aliquid fieri, quod Dominus non praecipiat?* Et iterum: *Statuit ea in aeternum et in saeculum saeculi, praeceptum posuit*, etc. Quod ergo ordine divinae iustitiae fit, id divino praecepto fieri dicitur. Iam illud fueram oblitus, quod Paulus ait: *Quem vult, indurat*. Sed primum, voluntas etiam permissionis a theologis ponitur. Unde Augustinus in *Enchirid. cap. 25*: *Non fit quicquam*, ait, *nisi Omnipotens fieri velit, vel sinendo ut fiat, vel ipse faciendo*. Deinde volente aliquo ea fieri dicuntur, quae illo non invito fiunt. Sic enim pater volens dicitur filium gignere. Ac de septimo argumento nimis multa dicta sunt.

Responsio ad octavum. Octavum autem brevissime refutabitur. Intelligendum est enim causarum duo esse genera, naturale et morale. Ut qui imperat, qui consulit, qui suadet, qui impellit, is eius rei quae imperio, consilio, suasionem, impulsu eius fit, causa moralis dicitur. Est autem Deus causa naturalis quidem omnium motionum; nam generali naturalique concursu cum omnibus causis agentibus operatur: at causa moralis non est nec erroris nec pravae cuiusque actionis. Actus igitur ille qui peccatum est, si in genere rerum naturalium consideratur, ad causas tantum naturales referendus est; si consideratur in rerum moralium ordine, ad causas naturaliter agentes inepte quidem et absurde revocabitur. Stultus quippe erit is qui in coelorum motrices intelligentias culpas vel proprias vel alienas retorserit.

Quocirca, tametsi res atque actiones universae, quatenus effecta naturae sunt Deum auctorem habent; sed, cum de peccatis agitur, quoniam mox in peccati nomine liber et moralis actus intelligitur, ineptissimi profecto erimus, quicumque in Deum errores peccataque nostra tegeremus. Ille enim, quemadmodum diximus, in moralis causae modum nec ad errorem movet, nec ad pravam aliam quamlibet actionem, hoc est, nec mentitur omnino, nec suadet aut imperat malum. Quibus modis ac similibus et deciperet proprie, et causa peccatorum haberetur. Sed haec causae partitio in relectione de *Sacramentis in genere* uberius explicata est. Nunc ad octavi argumenti explicationem diximus satis.

Responsio ad nonum. At postremum facile refellitur. Nego enim id quod primo loco antecedit, cui scilicet suadendo tota illa argumentatio incumbit. Mendacium namque ita malum natura est, ut nulla ratione quisquam iuste mentiri possit, quod et Arist. 4 *Ethic.* tradit, et August. in lib. *De mendacio* demonstrat.

Ad primam vero rationem, qua huius contrarium suadetur, sunt qui respondeant, Joseph fuisse revera mentitum, sed ioco tamen. Et si obiicias periurium omne esse mortale peccatum, argute respondent Joseph non iurasse absolute, eos esse exploratores, sed ex conditione. Ait enim: *Mittite ex vobis unum, et adducat eum, donec probentur ea quae dixistis vera an falsa sint; alioqui per salutem Pharaonis exploratores estis vos.*

At D. Augustinus in *Quaest. super Genes.* totam assertionem a mendacio liberat, et verbum illud «*estis*» accipit pro verbo: «*habebimini*». Quae verbi usurpado non est insolens. Nam 3 Reg. 18, Elias ait: *Qui exaudierit per ignem, ipse sit Deus, hoc est, habeatur.* In quam sententiam D. quoque Bonaventura ivit, adiecitque, Joseph illa verba tentando, et quasi inquirendo, quod iudices solent, sine mendacio dixisse. In iudiciis nimirum enunciationes loco interrogationum usurpantur. Interrogantes autem non mentiuntur. Nihil enim censetur asserere, sed, ut veritatem eliciant, perrentare. Qualis illa interrogatio fuit: *An ignoratis quod non est similis mei in scientia augurandi?* Gratianus tamen docet, ioco id esse dictum, quare non habendum pro mendacio, ut quod non animo fallendi dictum sit.

Ad secundam vero rationem respondeo, sermonem prophetae esse figuratum, vel ad exprimendam rei maximam certitudinem, vel ad desiderium vehemens explicandum, ut si fieri posset, ea mala non acciderent; quod vulgo apud Hispanos inculpate dicitur: *plega a Dios que yo mienta.* At tertiae rationi hoc habeatur responsum: Ironiam ab Aristotele ibi accipi pro cavillatione quadam turpi ac dissimulata astuteque parata ad decipiendum. Verbum enim graecum εἰρωνεύομαι interdum idem est atque cavillatorie decipere. Atqui Socrates in omni oratione simulator, quem εἰρωνά Graeci nominarunt, non solum absque vitio, sed etiam cum laude fuit. Nam et ironia, illusio, seu irrisio, est figura apud latinos usurpata, ubi nullum mendacium inest. Argumenta igitur omnia, quae a principio huius controversiae posuimus, hoc quidem pacto fuerint refutata.

Occurri autem nobis potest, et quidem a doctis et eruditis, quaerentibus, satisne prudenter agere videamur, qui, cum in huius operis initio Dei veritatem, cui fides innititur, primum theologiae principium esse docuerimus, nunc tamen longe aliter doctrinam videmur instituere: quoniam divinam veritatem in quaestionem revocamus et rationibus etiam philosophiae confirmare nitimur.

Absurdum est autem, ut Aristot. docet, de cuiusque disciplinae principiis velle cum quovis homine disserere. Et Basilius in *Psal. 115*: *In quolibet studio, inquit, quod ordine in finem procedit, impossibile est primorum subiectorum demonstrationes inquirere. Sed necesse est omnium artium, quae probatione nituntur, principiis sine investigatione aut ratione positis, reliqua quae deinceps sequuntur cum ratione ostendere. Sic et theologiae mysterium ex fide minime rationibus probata aedificium quaerit.* Hactenus Basilius. Atque Hilarius in lib. *Ad Constantium Augustum*, *Fides*, ait, *non in quaestion philosophiae est, sed in Evangelii doctrina.*

Cum ergo et theologia et fides eo tamquam summo principio adnitantur, quod omnia in Scripturis a Deo revelata vera sint, stultum videtur esse, id aut in dubium vertere aut philosophiae argumentis velle finire quasi fides in quaestionibus philosophiae sit, et non

magis oporteat, cura in aliis doctrinis, tum in hac máxime discipulum addiscentem credere.

Ac revera quemadmodum prima philosophiae principia quibusque non omnino rationis expertibus animo antecepta sunt, nec nisi absurdissime in quaestionem vocarentur: sic omnes Christiani istam sive anticipationem, sive praenotionem, nullo argumento intercedente, habent animo quasi insculptam, Deum esse natura veracem, neminemque proinde ab eo posse falli. Quamobrem imprudentiae nomine, ut dictum est, accusari a viris etiam eruditis possumus, qui de re, quae controversa esse non debet, contraversiam fecimus, et primum fidei ac theologiae fundamentum, non testimonio solum, sed etiam ratione constituimus.

Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam quid sequatur. Quae enim ista esset theologia, vel quae disciplina potius, principiorum ratione sublata? Quae prorsus tollitur, si perinde, atque conclusio, principium quoque in controversiam veniat.

Quoniam autem mihi interdum videor disserere non cum perfectis theologis pleneque sapientibus, sed cum iis, quibuscum praeclare agitur, si insunt simulacra theologiae, nonnullos lapides ego moveo, quos scilicet non moverem, nisi quorundam imprudentiam veritus, qui dum iuniores passim theologos sine iudicio legunt, in eas opiniones incurrunt, quas refellere, ut videtur, necesse est, ut theologiae fundamenta et doctis et indoctis pariter jaciamus.

Itaque concedendum nobis est, si imperitorum causa quaedam praeter disserendi artem disserimus. Nec prudentiam nostram ibi desiderare oportet, ubi doctor tanto prudentior est, quanto sese magis indoctorum ingeniis et imperitiae accommodat. Porro autem (ut viris doctis nonnihil etiam respondeamus) disciplinarum principia non eamdem rationem universa subeunt. Quaedam enim sunt tam nota atque perspicua, ut, qui ea in quaestionem vocent, hi non sint verbis, argumentis et disputatione philosophorum, sed verberibus, vinculis et carcere fatigandi; ut, quodlibet esse vel non esse, omne totum esse maius sua parte: alia vero sunt eiusmodi, ut et negari ex ignorantia quandoque possint, et rationibus etiam illustrioribus comprobari. Sic enim Aristóteles tradidit, Dialecticem ac Metaphysicem, eos coarguere, qui aliarum disciplinarum principia inficiantur; atque ipse idem saepe ex effectis manifestis causas rerum minus manifestas persuadet, quibus causis tamen philosophiae principia continentur.

Sed et duas esse cuiusque disciplinae partes exploratum est: unam, in qua principia ipsa tamquam fundamenta ponimus, statuimus, firmamus; alteram, in qua principiis positiss, ad ea, quae sunt inde consequentia, proficiscimur. Atque in hac quidem posteriore si quis principia negarit, quae nimirum in scientia supponuntur, non est cum eo contentiosa disputatione certandum. Si enim theologo suas conclusiones ex principiis colligere volenti neget quisquam Deum esse, stultus erit, si adversum eiusmodi disputationem theologiam velit instituere.

In illa vero, quam priorem esse diximus, licebit utique non solum obscura perspicuis illustrare, sed etiam minus nota principia ex his, quae sunt nobis notiora, ostendere. Fere autem fit, ut causae rerum, quae sunt suapte natura manifestae, sint nobis obscurae. Quemadmodum oculo nictycoracis radii solares tenebrae sunt, ita si viro sapienti negaretur Deus esse, licet primum sit Theologiae principium, daret tamen ille operam, ut via aliqua et ratione Deum esse constitueret. Non igitur mirum esse cuiquam debet, si

hoc sane libro, ubi de principiorum theologicorum firmitudine agimus, ipsa nos principia non modo explicemus, verum etiam constituamus.

Aliter autem urbium fundamenta inimicus concutit, qui conatur evertere: aliter artifex, qui nititur non solum jacere, sed etiam confirmare. Sed iam ista omittamus, et ad ea quae propius ac validius urgent, festinemus. Nam prima illa quidem machina non erat adeo instructa, ut ad eam deturbandam aut longior, aut acrior futura esset oratio. In illam vero alteram, ut quam adversarii maiori arte et viribus instruxerint, maiori quoque nos studio et acriori disputationis vi debemus incumbere.

CAPUT V

UBI QUATUORDECIM LIBRI E SACRIS BIBLIIS NUMERANTUR QUOS QUIDAM VEL AMBIGUNT ESSE CANONICOS VEL CERTO A CANONE REIICIUNT

In dubium itaque et olim et nostra hac tempestate vocatum est, an septem illi libri Veteris Testamenti Baruch, Tobías, Judith, Sapientia, Ecclesiasticus duoque Machabaeorum sint habendi canonici. Ex Novo quoque Testamento quaestio ferme eadem existit de epistola Pauli ad Hebraeos, de Epístola Jacobi, de secunda Petri duabusque posterioribus Joannis, de Epístola Judae et libro Apocalipsis.

Sunt enim theologi et fuerunt, atque in his quidem et nobiles veteres longeque principes, et quidam iuniores docti et graves, qui multis magnisque rationibus adducti negarint eos libros oportere in canonicis computari. Alii vero auctores, ipsi quoque praestantissimi, contra asseverant hos omnes esse canonicos. Atque ad eam rem confirmandam plurimis etiam maximisque argumentis utuntur. Ita addubitare cogit doctissimorum hominum de máxima re tanta dissensio.

Ego autem, quo controversiam hanc manifestius explicem, dividam omnino totam istam de libris canonicis quaestionem in quatuor partes. Primum illud ostendam, ad cuiusnam auctoritatem spectet definire quis liber sit canonicus. Deinde eos libros, qui nunc in dubium veniunt, sacros esse demonstrabo. Tum adducam argumenta, quae verisimilitudine homines alioqui et doctos et pios fallere potuerunt. Postremo eadem argumenta diluam. Haec enim omnia ad hanc quaestionem referenda sunt.

CAPUT VI

CONTINET ARGUMENTA EORUM QUI SUADERE CONANTUR SCRIPTURAM SACRAM NON EGERE ECCLESIAE APPROBATIONE

Et quidem, quod ad primam partem attinet, Lutherani aliquando asseruerunt Scripturam non egere Ecclesiae aut alterius cuiusque approbatione, sed iudicium de Scriptura ex ipsis Scripturis esse faciendum; seu potius per ipsas Scripturas caetera omnia iudicanda, eas vero per se quidem cuique habenti Spiritus Sancti et fidei lumen esse manifestas.

Quod si ab illis roges, ꝥecquis nobis fidem faciat haec a Deo prodiisse? ꝥEcquis salva et intacta ad nostram usque aetatem pervenisse certiores reddat? ꝥEcquis persuadeat librum hunc reverentia excipiendum, illum vero numero expungendum? Aiunt, perinde esse ac si quis roget unde discemus lumen discernere a tenebris, album a nigro, suave ab amaro; non enim obscuriorem veritatis suae sensum Scripturam prae se ferre, quam coloris sui res albas ac nigras, saporis suaves et amaras; sicut etiam apud philosophos per communes animi conceptiones (sic enim vocant) reliqua omnia probantur, cum ipsae probatione non egeant. Ita existimant Lutherani divini verbi cognitionem, quod est doctrinae catholicae commune principium, usque adeo in promptu esse, ut nulla hominum approbatio sit necessaria. Atque hic idem perniciosissimus error olim apud Wiclefistas invaluit, ut Thomas Waldensis auctor est, lib. 2. *Doctr. fid. Antiq.* c. 19. ne quisquam existimet a Luthero hanc primum haeresim prodiisse.

Primum argumentum. Suadent autem in principio ex eo, quod Dominus apud Joan. 5. dicit: *Ego non ab homine testimonium accipio.* At sive Summus Pontifex sive Concilium seu etiam Ecclesia tota homines sunt: non igitur ab his Christi Evangelium aut reliquae Scripturae partes accipiunt testimonium.

Secundum argumentum. Idem rursus ex illo confirmant, quod Joan. Apost. 1. ait: *Non necesse habetis, ut aliquis doceat vos: sed sicut unctio eius docet vos de omnibus, et verum est.*

Tertium argumentum. Tertio loco argumentantur ex eo verbo Dornini: *Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet ex doctrina, utrum ex Deo sit;* cui simile est illud: *Oves meae vocem meam audiunt, alienum autem non sequuntur.* Quo testimonio Lutherus quasi re confecta gloriatur, et nondum collata manu, tamquam ferox victor insultat. Aperte enim, ut ait, Evangelium testatur, ipsas per se oves habere idoneam discernendi Scripturas facultatem.

Quartum argumentum. Quarto illud Joannis asserunt: *Si testimonium hominum accipitis, testimonium Dei maius est: Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se.* In omnibus igitur quae ad fidem pertinent, non ad externa hominum testimonia recurrere debemus, sed ad id quod Deus intra nos testimonium praebet.

Quintum argumentum. Addunt etiam huc illud ex Deuter.: *Qui verba prophetae, quae loquatur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam; propheta autem qui voluerit loqui in nomine meo quae ego non praecipi illi ut diceret, interficietur. Quod si tacita cogitatione responderis: Quomodo possum intelligere verbum quod Dominus non est locutus? Hoc habebis signum. Quod si in nomine Domini propheta ille praedixerit, et non evenerit, hoc Dominus non est locutus,* etc. Ecce quemadmodum discernendis verbis Dei a verbis hominum non remittitur fidelis populus ad pontificem aut sacerdotem, non ad hominum concilium, sed ex ipsa rerum evidentia, ut discernat, instituitur.

Sextum argumentum. Eodem quoque pertinet illud Joannis: *Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sint: quoniam multi pseudo prophetae exierunt in mundum. In hoc cognoscitur spiritus Dei,* etc.

Septimum argumentum. Confirmant praeterea idem ex illo Apostoli testimonio: *Animalis homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei, spiritualis autem iudicat omnia.* Rursus ex eo: *Prophetae duo aut tres dicant, caeteri diiudicent;* et paulo post: *Si quis videtur esse spiritualis, cognoscat quae scribo vobis, quod Domini sunt mandata.*

Quicumque igitur, in quo est spiritus Dei, cognoscere verba Domini eaque discernere iure suo potest.

Proferunt etiam alia testimonia, quae quoniam eodem spectent, eodemque modo refelluntur, non est necesse ea hoc loco proferre; sed rationes illas addere quibus etiam utuntur in sui erroris confirmationem.

Prima ratio. Si Ecclesia, inquiunt, de Divinis Scripturis iudicium ferret, tum inferior in superioris legem auctoritatem usurparet. Id quod absurdum plane est. Nam, ut August. inquit, non licet iudicide legibus iudicare, sed secundum ipsas, dist. 4, cap. in istis.

Secunda ratio. Praeterea quae securitas, aiunt, nobis eritaeternae vitae, si quaecumque de ea in Sacris Literis extant promissiones, solo hominum iudicio fultae consistant? Rursum fides nostra quantum apud homines in suspicionem vocabitur, si credatur hominumbeneficio non secus ac precariam habere auctoritatem? Et cum Apostolus asserat fundamentum Ecclesiae esse catholicam et apostolicam doctrinam, suam huic certitudinem ante constare oportet, quam illaextare incipiat. Nam si Christiana Ecclesia prophetarum scriptis et apostolorum praedicatione fundata fuit, ubicumque reperiatur ea doctrina, Ecclesiam certe praecessit eius approbatio, sine qua nunquam Ecclesia ipsa extitisset. *Vanissimum ergo commentum est* (1 cap. *Institut.* Calvinus ait) *Scripturae iudicandae potestatem esse penes Ecclesiam, quasiab huius nutu illius certitudo pendeat.*

Tertia ratio. Praeterea si Scripturae Sacrae veritas ab hominum testimonio penderet, ex eoque comprobaretur, tunc ultima fidei resolutio in Ecclesiae auctoritatem fieret. Credimus enim Christum fuisse filium David, quoniam Deus prophetis et apostolis revelavit. Quod si Deum revelasse ex Ecclesiae auctoritate teneremus, iam fides nostra non in Deum tandem, sed in homines revocaretur. Quocirca ratio fidei formalis non divina, sed humana veritas esset.

Quarta ratio. Postremo, ut Aristóteles docuit 1 lib. *Post.* cap. 2: *Propter quod unumquodque tale, et illud magis.* Si igitur Scriptura canonica Ecclesiae auctoritate comprobaretur, plus hominibus quam Deo crederemus. Constat vero nullam auctoritatem maiorem esse divina, qua videlicet Sacrae Literae pollent. Non ergo Scriptura Sacra per Ecclesiam confirmabitur, et ab illius approbatione pendeat.

His atque aliis argumentis errorem suum haeretici suadere possunt, persuadere non possunt. Errant enim vehementer, cum in asserendis Scripturis Ecclesiae auctoritatem labefactare conantur. Qua de re nunc breviter et ad hanc solum de libris canonicis causam disputabimus; propterea quod et a plerisque viris catholicis contra haereticos de Ecclesiae auctoritate accuratissime disputatum est, et hanc nos quoque in universum postea asserere et confirmare debemus.

CAPUT VII

DOCET AD CUIUS AUCTORITATEM SPECTAT DE LIBRIS CANONICIS

IUDICARE

Prima conclusio. Sit igitur, quod ad praesentem locum attinet, prima propositio: *Iudicium de Scripturis per Scripturas ipsas nullo pacto idoneum esse potest.* Nam, ut de

pluribus aliis taceamus, quorum similis omnino causa est, certe libros *Ruth*, *Ester*, *Job* esse canónicos, nullo modo ex ipsis Scripturis comprobabitur. Ergo si res haec in controversiam veniat, aliunde quam ex Sacris Literis petenda probatio est. Deinde, quoniam hoc idem amplius urgere volumus, si in controversia sit, an ambo Testamenta Novum et Vetus Deo auctore sint edita, per nullam alterutrius Testamenti auctoritatem haec disceptatio componi potest. Qua enim ratione de toto volumine dubitabitur, eadem quoque de qualibet particula voluminis ambigetur. Necesse igitur est, huius quaestionis aliquem praeter Sacras Literas iudicem constituere.

Praeterea Basilides prophetas nescio quos producit, Barchabam, Barchob aliosque id genus, qui revera prioribus saeculis nunquam extiterint, ut auctor est Eusebius lib. 4, *Eccl. hist.*, cap. 8. At huiusmodi prophetarum libri per Scripturas ipsas refelli non possunt. Diceret namque Basilides, praeter quatuor maiores et quatuordecim minores, alios item prophetas in Veteri Testamento fuisse, idque eiusdem Testamenti testimoniis confirmaret.

Nec his rationibus alia exempla desunt. Nam quidam haeretici reiecerunt Evangelia, quod Christus Dominus nec scripserit aliquid, nec scribendum praeceperit, ut August. 2 *Retract.*, cap. 16 refert. Alii omnes epistolas Pauli respuerunt, apud Eusebium, lib. 3, *Hist. eccl.*, cap. 27. Iren. lib. 1, cap. 26. et Origen, in 82. *Psal.* referente eodem Euseb. lib. 6, cap. 28. vide Iren. cap. illo 26, 29. Alii universam Moysi legem, atque adeo omnes instrumenti veteris Scripturas abnegarunt, ut August. cum alias saepe, tum in lib. *Cont. Faustum*, et Euseb. lib. 5, cap. ult. auctor est.

Nos vero hos libros in universum recepimus. Ítem, quae Nicodemi et Bartholomaei nomine ab haeticis proferuntur, Evangelia contemnimus, Marci Evangelium veneramus. Ac nos quidem harum rerum causam reddimus: illi vero eius, quod universa tenet tenuitque semper Ecclesia, rationem reddere nullo pacto queunt. Imo, vivorum iudicium auctoritate sublata, nihil illis superest, nisi ut totum Sacrorum Bibliorum codicem de medio tollant.

Adde quod Scriptura iudex est mortuus, qui nec litigantium utrinque rationes audire, nec sententiam ipse eloqui valet. Accedit quod, si in humana aliqua republica talis iudiciorum esset forma praescripta, uti nulli essent iudices vivi, sed solis exaratis litteris controversia quaecunque de illius reipublicae scripturis exorta finiretur, praeterquamquod forma iudicandi stultissima esset, nullus etiam esset litigandi finis. Ei enim qui neget instrumentum, nulla vis inferri queat, si vivi iudices nulli habeantur.

Ita Deut. 17 non ad scripturam dissidentes homines referuntur, sed ad vivorum examen iudiciumque; et Malach. cap. 2: *Labia*, inquit, *sacerdotis custodiunt scientiam, legem requirunt de ore eius; de ore eius, ait, non de lege ipsa*; et Actor. 15 non ad Scripturam appellaverunt Antiocheni, ut intelligerent an verba Pauli divina essent, sed ad apostolos et seniores qui erant Hierosolymis. Nec apostoli et seniores scripturam iudicem, sed semetipsos et Spiritum Sanctum posuerunt. *Visum est*, inquiunt, non Scripturae, sed *Spiritui Sancto et nobis*. Sanctus quippe Spiritus non habitat in littera, sed in spiritu: non in syllabis, sed in cordibus. Quod si qui Paulo adversabantur, Scripturae in causa illa iudicium peterent, quaestio hodie maneret ambigua.

Secunda propositio. Iudicium de Scripturis canonicis ad privatos reipublicae christianae cives non pertinet. Primo, quia in humana republica eiusmodi iudicia non permetterentur privatis hominibus, nisi legislatores desipuissent. Uterque enim eorum, qui dissidium habent, hanc sibi iudicandi pari ratione vindicaret auctoritatem: sicque

nullus esset dissidiorum finis. Privatas ergo cuiusque vel revelationes vel opinionationes velle sequi, idque in quaestione fidei necessaria, stultum erit. Pro sua etenim factione quisque definiet, et quae ipse existimaverit, ea sibi asseret a Deo revelata.

Quid quod nullus homo privatus certam habet in Ecclesia auctoritatem, nullus apud reliquos fideles exploratam et solidam veritatem? Ita iudicium quodcumque ab eiusdem privato cive profectum infirmum erit: et Scripturarum proinde fides incerto et imbecillo fundamento nitetur. Quid quod Deuter. 17 quaestiones graves non ad privatos iubentur deferri, sed ad eos qui habent publicam in Ecclesia potestatem? Quid? Num Antiocheni privati homines iudicium sibi assumpsere in illa controversia, qua dubium erat Pauline verba Dei essent, an non? Minime vero; sed miserunt ad apostolos et seniores, qui erant in Hierusalem, Actor. 15.

Adde huc, quod cum quidam viri doctissimi negarint epistolam ad Hebraeos esse canonicam, alii auctores quoque ipsi non ignobiles Apocalipsim Joannis excluserint, non posset ex cuiusque privati hominis sensu ea doctissimorum virorum controversia componi. Vide Origenem, homil. 7 *In Ezech.* Gregor. Nazianzenum in *Apolog.* Hieron. *In Ezech.* cap. 13, et in *Jere.* cap. 23. ut intelligas quam parum sit deferendum in huiusmodi rebus privatorum hominum praeiudiciis. Sed de his multa posterius. Nunc reliqua persequamur.

Tertia propositio. Ab Ecclesia est determinandum quisnam liber sit canonicus, et illius auctoritas certa regula est ad libros vel in sacrorum numerum recipiendos, vel etiam ex eo numero reiiciendos. Hanc tenuit Irenaeus, lib. 3, *Adversus haereses*, cap. 2. 3. et 4. et August. lib. *Contra Faustum* 13, cap. 4, et lib. 28, cap. 2 et 4; et secundo libro *De doctrina christiana*, cap. 8; denique in libro *Contra epistolam Manichaei*, cap. 5 ubi illa est omnium sermone trita sententia: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae moveret auctoritas.*

Haec eadem definitur a Concilio Toletano primo in haec verba: *Si quis dixerit, vel crediderit alias Scripturas esse canonicas, praeter eas, quas Ecclesia Catholica recipit, anathema sit.* Ecclesiae igitur Catholicae auctoritas certum argumentum exhibet ad libros sacros vel recipiendos, vel reiiciendos, id quod multis magnisque rationibus comprobatur.

Primum enim, si huiusmodi res in contentionem veniat, cum nec ex Scripturis ipsis, nec ex privata cuiusvis opinionatione sit censura ferenda, ex aliquo hanc loco petere necesse est. Non est autem, unde commodius atque constantius eiusmodi iudicium censuramque petere debeamus, quam ab Ecclesia, quae est *columna et firmamentum veritatis*. Ad Ecclesiae igitur tribunal est haec quaestio referenda; et eius decretum Lydius lapis erit ad explorandum qui liber canonicus sit.

Item, ut D. Augustinus *Contra Faustum Manichaeum* argumentatur, in libris *Ethnicorum* non alia ratione magis veros auctores exploramus, quam ex communi consensu et testimonio eorum, qui fuerunt ante nos. Unde enim Platonis, Aristotelis, Ciceronis libros novimus, nisi ex eorum, qui nos aetate antecesserunt, continuis testimoniis? Si ergo in caeteris omnibus haec via tutissima et certissima est ad cognoscendum cuiusque libri auctorem, cur haec eadem non erit certa et explorata viro catholico ad intelligendum hunc librum esse Matthaei, illum non esse Thomae, hanc epistolam esse scriptam a Paulo, illam a Paulo scriptam non fuisse? Ecclesiae itaque testificatione libri sacri sunt admittendi.

Quod videtur Joannes Evangelista significasse cum ait: *Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his; et scimus quia verum est testimonium eius*. Joannes ergo testimonium perhibet Evangelii, et Ecclesia probat, inquiens: *Et scimus*, etc. Alioqui quorsum illa numeri tam subita et inopinata mutatio? Apostolus quoque Paulus id manifeste docet in epistola ad Galat., cap. 2. Nam cum accepisset Evangelium per revelationem Jesu Christi, et mansisset cum Petro et Jacobo diebus quindecim, ascendit rursus Hierosolymam secundum revelationem, et contulit cum apostolis et fidelibus Evangelium quod praedicabat in gentibus; seorsum autem iis, qui videbantur aliquid esse: ne forte in vanum curreret aut cucurrisset. Quod si Ecclesiae probatio non esset necessaria, certe non fuisset sollicitus Paulus, ut ascenderet ad conferendum Evangelium, ne forte, etc.

Atque, ut Augustinus *Contra Faustum* ait, *si apostolus Paulus non inveniret in carne apostolos, cum quibus conferret Evangelium, Ecclesia illi omnino non crederet*. Et Hieron. in *Epist. ad Augustinum*, haec Apostoli verba pertractans, *ex his*, inquit, *ostendit, se non habuisse securitatem Evangelii praedicandi, nisi Petri et qui cum eo erant fuisset sententia roboratum*. Est autem haec Epist. etiam in tomo operum Augustini secundo, num. 2. Et Tertull. lib. 4. *Adversus Marcionem*, *Propterea*, inquit, *Paulus Hierosolymam ascendit ad apostolos consultandos, ne forte in vacuum cucurrisset. Non enim sufficeret ad fidem singularitas instrumenti destituta patrocinio antecessorum. Denique, ut cum auctoribus contulit et convenit de regula fidei, dexteras miscuere. Igitur, si ipse illuminator Lucae auctoritatem antecessorum et fidei et praedicationis suae optavit, quanto magis eam Evangelio Lucae expostulem, quae Evangelio magistri eius fuit necessaria?* Hactenus ille.

Idem quoque habetur Act. 15. Cum enim apud Antiochiam dubitaretur an Paulus et Barnabas vere sentirent et docerent de cessatione legalium, statuerunt fideles, ut ascenderent Paulus et Barnabas et quidam alii ad apostolos et presbyteros in Hierusalem. Non ergo unusquisque per se cognoscit an doctrina ex Deo sit, necne, aut ipsa statim doctrina cuivis sese esse divinam manifestat; sed Ecclesiae opus est approbatione.

Quod Lutherani tandem in comitiis Augustanis confessi sunt, habere scilicet Ecclesiam auctoritatem ad discernendum verba Dei a verbis hominum. Atque Lutherus in libro *De captivit. Babylonica*, ubi de Ordinis Sacramento agit, confitetur quidem Ecclesiam habere potestatem discernendi verbum Dei a verbis hominum, sed non proinde tamen iudicem esse verbi Dei. Quemadmodum Augustinus ait, quod veritate ipsa sic capitur anima, ut per eam de omnibus certissime iudicare possit, sed veritatem iudicare non possit; dicere autem cogatur infallibili certitudine hanc esse veritatem iudicata magis quam iudicans; ita et in Ecclesia talis, inquit, est sensus, illustrante spiritu, in iudicandis et approbandis doctrinis, quem demonstrare non potest, et tamen certissimum habet. Sicut enim apud philosophos de communibus conceptionibus nemo iudicat, sed omnes per eas iudicantur; ita apud nos de sensu spiritus, qui iudicat omnes, et a nemine iudicatur. Sed nos hoc sane loco de verbis certare nolumus.

Tantum definimus, id quod iam Lutherani vel inviti concedunt, ex Ecclesiae auctoritate certum argumentum sumi vel ad libros sacros admittendos, vel ad eos repellendos qui sacri non sunt.

At vero non parva quaestio se offert, an nomine Ecclesiae significemus hoc loco Ecclesiam quae fuit tempore apostolorum, an fidelium congregationem qui modo sunt,

an potius universam collectionem Christianorum a baptismo Christi per apostolos et caeteros successores eorum usque ad haec tempora propagatam.

Durandus enim in 3 *Senten.*, distinct. 24. quaest. 1; et Gerson *De vita spirituali animae*, lect. 2, coroll. 7, huiusmodi auctoritatem sacros libros approbandi, veletiam non sacros reprobandi ad Ecclesiam referunt fidelium, qui cum apostolis extiterunt. At Joannes Driedonis lib. 1. *De Ecclesiasticis Scripturis et dogmatib.*, cap. 1; et Thomas Waldensis, lib. 2, *De doctrinal. fid. Antiquae*, cap. 19 et 20 hanc auctoritatem existimant referendam ad seriem patrum omnium et fidelium ab apostolis succedentium; quae eadem profecto videtur fuisse sententia Irenaei, lib. 3, cap. 3; et libro 4. cap. 63 *Adversus haereses*: et Tertulliani lib. 4. *Adversus Marcionem*, et Augustini lib. 33 *Contra Faustum Manichaeum*, et in lib. 2, cap. 6. *Contra Julianum Pelagianum*, et lib. 2, *De doctrina Christi.*, cap. 8; et *Epist.* 63. Sed et alii tamen hanc auctoritatem huius etiam temporis Ecclesiae tribuunt, quae videlicet eadem est cum antiqua, habetque eundem veritatis spiritum assistentem.

Ego vero primum sentio ad apostolos pertinuisse libros sacros probare, non sacros reiicere. Nec enim alios libros canonicos habemus sive Veteris sive Novi Testamenti, quam quos apostoli probaverunt atque Ecclesiae tradiderunt. Existimo deinde huiusmodi traditionem apostolicam non alia ratione melius innotescere, quam per patres et doctores Ecclesiae post apostolos succedentes; quemadmodum non alia via certior atque expeditior est ad Christi et apostolorum reliquas traditiones cognoscendas, quod suo postea loco demonstrabimus. Atque horum quidem neutrum opus est exquisitis rationibus confirmare; tantum satis est admonere.

Illud vero demonstrandum est, Ecclesiam fidelium nunc viventium non quidem scribere canonicum librum posse, sed definire an liber, de quo disputatio est, canonicus sit, an non. Quia definido dubiorum, quae circa fidem modo exoriuntur, ad praesentem Ecclesiam pertinet. Oportet enim iudicem vivum in Ecclesia esse, qui fidei controversias decidere possit; siquidem Deus in necessariis Ecclesiae suae non defuit. At librum esse canonicum, necne, fidem maxime tangit. Ad Ecclesiam igitur huius temporis huius rei iudicium pertinebit. Nam si errores, qui sanae doctrinae adversantur, Ecclesia quae nunc est condemnare nequit, profecto, iudicibus de medio sublatis, huius saeculi haeretici impune vivere atque adeo regnare possunt.

Rursum, tempore Hieronymi dubitare catholico licuit an Apocalypsis Joannis sacra et canónica esset. Nunc autem, ut suo loco ostendemus, id non licet in dubium vertere. Ergo post tempora Hieronymi Ecclesia auctoritatem habuit illam quaestionem profligandi. Quamobrem cum nostro tempore quidam in dubium vocent, an Baruch et Machabaeorum libri, ac caeteri, de quibus quaestio in manibus est, canonici sint, necne; hanc certe ambiguitatem praesentis Ecclesiae iudicium explanare poterit.

Praeterea, Ecclesia quae nunc est in fide errare non potest. Ergo, si crediderit aliquem librum esse canonicum, ex eius testimonio idoneum firmumque sumetur a theologis argumentum. Nam et Ecclesia praesens docere eos, qui fidem susceperint, suo iure potest quaecumque fidei sunt, et sacros libros, quos per traditionem veterum accepit, posteris suis ipsa tradere. Qui quidem posterius fidem proxime habeant Ecclesiae praesenti necesse est; ut praesentes credidimus proxime antecedentibus, et illi superioribus, serie quadam et ordine usque ad apostolos, quibus fideles tunc vivi proximius crediderunt.

Sicut enim in disciplinis duo principiorum genera cernimus, unum remotum, alterum proximum, hoc postremum, illud primum, nec conclusiones ad prima initia, nisi per postrema, referuntur; sic nec fides succedentium ad eos, qui non aetate antecesserunt, nisi per nos referri potest, donec ad apostolos, et inde ad Christum pervenitur, ubi tamquam in primo fundamento catholica fides consistit. Quemadmodum etiam utraque disciplinarum principia firma sunt, utraque item conclusiones certo probant, licet altera mediata, altera immediata sint, ita et Ecclesia quae nunc est certum argumentum dogmatis christiani exhibet, quamvis ipsius demum fides ad Christi et apostolorum sit doctrinam referenda.

Qua in re videtur mihi falsus Thomas Waldensis. Etenim, ut paulo ante indicavimus, aliud est quaerere quid Ecclesia praesens definire possit et quousque habeat controversias decernendi auctoritatem; aliud vero investigare quam via et ratione ad rectam et firmam harum rerum definitionem valeat pervenire. Ac nos quidem ingenue fatemur, non esse nunc novas revelationes exspectandas, sive a Summo Pontifice, sive a Concilio, sive etiam ab Ecclesia tota; sed inquirenda potius maiorum documenta ac sanctorum scripta. Apostólicas rursum traditiones, Sacras etiam Litteras consulendas, atque per huiusmodi conquisita media quaestionem de fide propositara decernendam. Nam et apostoli et seniores congregati in concilium Hierosolymitanum magna facta conquisitione, tum ex rebus ante actis, tum ex Scripturis prophetarum, sententiam de re proposita atque in quaestionem vocata tulerunt.

Fallitur et in alia re, nisi fallor ego, Thomas Waldensis, cum asserit testimonium laicorum fidelium etiam huc pertinere; sed ideo ad eos non esse opus recurrere, *quia nescierunt, inquit, fidem suam congruis vocabulis atque ab omni intricatione liberis successorum consignare memoriis*. Nam quae ad fidem spectant, sunt in duplici differentia. Altera, quae omnes fideles explicite credunt; ut Filium Dei humanam naturam suscepisse; altera vero sunt, quae videlicet soli maiores credere tenentur explicite, populus autem implicite in maiorum fide; ut Patrem et Filium esse unum principium Spiritus Sancti. A populo igitur rudi in rebus fidei, quae sub priori genere continentur, iure forsitan testimonium postulaveris, quod earum rerum fides aequae ad maiores ac minores pertinet. At in his quae ad alterum genus spectant, si qua quaestio exoriatur, ineptissimum erit, ut imperitum vulgus, deliras senex, garrula anus, sutor indoctus consulatur; idque maxime, si non ad Ecclesiam praesentem, sed ad eam, quae superiorum fuit temporum, huiusmodi quaestiones sint referendae. Quod fieri oportere Thomas ipse Waldensis asseruit.

Cum igitur fides de numero canonicorum librorum explicita non popularium sit, sed maiorum, ad quos utique spectat quinam sint sacri libri cognoscere, fateamur necesse est, in huiusmodi quaestione, quam modo versamus, testimonium a plebe non esse requirendum, sed a doctoribus Ecclesiae, quibus et plebs rudis debet credere, ad quosque similium rerum iudicium pertinere, ut iustum, ita quoque certum est. Quo fit, ut si omnes sancti et doctores Ecclesiae asseruerint aliquem librum esse canonicum, id pro certo habendum sit, perinde ac si tota Ecclesia asseruisset. Quod uberius alio loco explicandum est. De tertia igitur propositione satis est dictum.

Quarta propositio. Ad Concilium universale praecipue pertinet definire quis liber sit canonicus. Quam quidem propositionem aequo animo paterer ab haereticis non admitti. Sed illud tamen doleo venementer, quod eam nonnulli fideles inficiantur, in quibus Thomas Waldensis esse videtur, lib. 2, *Doctrinalis fidei antiq.*, cap. 19. Probatur tamen

illa manifeste, quia proponere fidelibus ea quae sunt divinitus revelata ad Ecclesiae pastores maxime spectat; tum quia tota Ecclesia huiusmodi revelata proponere et docere non valet; tum quoniam, ut posset, non deceret tamen ut tota Ecclesia docendi officium assumeret; tum quia pascere oves in scientia et doctrina proprium munus pastorum est, ut Jeremiae 3 dicitur; tum quoniam aliquando inter ipsos catholicos concertatio est an hic aut ille liber canonicus sit.

Ad dirimendam igitur huiusmodi disceptationem, oportet in Ecclesia iudices esse, quorum sententiam fideles debeant sequi. Iudices autem in doctrina fidei non alios convenientius accipimus, atque episcopos et doctores, quibus fidelium instructio demandata est, quosque si de medio tollas, Ecclesiae universalis iudicia protinus aufers; cum tota ipsa Ecclesia, hoc est fideles omnes, convenire ad iudicandum de proposita quaestione nec debeant, nec vero possint.

Praeterea Concilium est certa regula in his quae fidei sunt, ut posterius ostendemus. Cum igitur haec quaestio de libris sacris atque canonicis ad fidem attineat, Concilii testimonio abunde poterit definiri. Id quod Antiochenos intellexisse constat. Non enim quaestionem de legalibus ad fidelium plebem, sed ad apostolorum et seniorum synodum retulere. Nec post Concilii sententiam ullus relictus est dubitandi locus. Actor. 15.

Quinta propositio. Ad Summum Pontificem pertinet definire quinam liber sit canonicus. Primo, quia maiores Ecclesiae causae ad Summum Pontificem referendae sunt, ut Innocentius probat *De baptismo*, cap. Maiores; nosque idem etiam sumus demonstraturi. At haec de libris canonicis causa máxima est; ad Summum itaque Pontificem est referenda.

Deinde quia contingit esse dissidium inter Patres in Concilio congregatos. Quod si non esset iudex in Ecclesia, qui hanc contentionem litemque dirimeret, certe non esset Ecclesiae a Deo provisum in rebus necessariis. Praeterea, quia Summus Pontifex, quoties de fide pronuntiat, errare nequit: quod suo postea loco etiam commonstrandum est. Ipsius ergo Pontificis testimonio tamquam certo iudice probare poterimus quis liber sit canonicus, quis contra non sit.

Postremo id ostenditur argumento Nicolai Papae. Nam quod vere Sedes Apostólica probavit, hodie tenetur acceptum, et quod illa repulit, hactenus inefficax prorsus habetur. Ita opuscula doctorum quae approbavit, Ecclesia probat; quae contra reprobavit, Ecclesia reprobat. Summorum ergo Pontificum de hisce rebus testimonium, ipso etiam perpetuo rerum experimento, firmum ac certum habere compellimur.

Nam et Evangelium, quod Paulus praedicabat in gentibus, ut ante ex Tertulliano, Hieronymo et Augustino monstravimus, non fuisset ab Ecclesia receptum, nisi Petri auctoritate fuisset roboratum; et, ut idem Hier. in lib. *De viris illustribus* ex Clemente in 6 (U ρ otupw'sewn scribit, Marci Evangelium, cum Petrus audisset, probavit, et Ecclesiae legendum sua auctoritate edidit. Idem vero Eusebius libro 2 *Ecclesiasticae historiae*, cap. 15 non solum Clementis, sed et Papias testimonio confirmat.

Constat autem, qui Petro succedit, hunc eandem potestatem habere in illis sane quae sunt Ecclesiae necessaria. Ad Summum ergo Pontificem huiusmodi de libris canonicis iudicium pertinet. Nam et si qua similis quaestio in veteri lege exoriretur, ad Pontificem eius definido pertineret, ut Deut. 17 legimus.

Hactenus quanta fieri potuit brevitate a nobis ea dicta sunt quae praesenti loco satis erant, ut pius lector intelligeret quibus auctoribus, in libris canonicis constituendis,

fidem habere oporteret. Nam si qua horum maiori vi et argumentis indigent, ut in universum probentur omnibus, ea suis postea locis confirmabuntur. Nunc vero illud agendum esse puto, ut argumentationes hostium verae religionis, quam brevissime etiam possumus, refellamus.

CAPUT VIII

UBI CONFUTANTUR ARGUMENTA CAPITIS SEXTI

Responsio ad primum. Ad primum igitur argumentum sic respondeo: Si Christus ab homine testimonium non accipit, ubinam illud est: *Fuit homo missus a Deo ut testimonium perhiberet de lumine?* Ubi rursus illud: *Vos testimonium perhibebitis de me, quia ab initio mecum estis?* Ubi denique illud, ne omnia repetamus: *Eritis mihi testes in Hierusalem?* etc.

Sensus igitur est: Ego hominis testimonio non egeo quidem, sed affero tamen testimonium Joannis propter vos. Ideoque subiungit: *Sed haec dico, ut vos salvi sitis.* Quod autem ipse humanum testimonium non quaerat, quo videlicet ipse minime egere credendus est, probat subiungens: *Ego habeo testimonium maius Joanne,* etc. Et revera convincit, ut, qui divinum testimonium habet, ipse quidem propter se non accipiat ab homine testimonium, sed oblatum tamen propter aliorum utilitatem non repudiet. In eundem quoque sensum deinde subinfert: *Claritatem ab hominibus non accipio;* cum tamen Petrus dictus sit sua morte Deum glorificasse. Ac de primo quidem argumento satis.

Responsio ad secundum. Ad secundum vero facile respondetur, Apostolum ibi non cum imperitis, sed cum doctis habere sermonem. Ait enim: *Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam.* Sapientibus ergo Ecclesiae magistris unctio interior sufficit ad ea quae fidei adversantur refutanda; at ignorantibus opus est etiam externa doctrina, eorum máxime, quos Deus constituit in Ecclesia pastores et doctores.

Intelligendum est etiam doctrinam fidei singulis hominibus necessariam unicuique per se forte innotescere, si spiritum manentem in se habet. At vero quae sunt in fide non singulis quidem necessaria, sed ad Ecclesiae communem utilitatem pertinentia, non ea statim a bonis viris cognoscuntur quemlibet spiritum Dei et unctionem habentibus. Si enim simplici mulierculae proponatur, an accidentia in Sacramento altaris sine subiecto sint, quamvis sancta sit et iusta, non est opus ea de re ab unctione doceatur. Sed si illud ab ea inquiras, num Christus pro peccatis nostris sanguinem fuderit, id profecto ab unctione docebitur, quoniam praestanti, quod in se est, Deus fidem ad salutem necessariam non negat.

Porro autem, cum quaestio haec de numero librorum canonicorum non spectet ad singulos, sed ad doctos in Ecclesia viros referenda sit, fit consequens, ut ad cognoscendum an hic liber, an ille sit canonicus, non sit satis unctionem habere. Non enim unctio quemcumque simpliciter docet de omnibus, sed quemque de his quae sunt ei propria et necessaria.

Atque haec satis abunde erant, ut secundum argumentum eluderetur. Sed, ut iis morem geramus, qui aliud praeterea quicquam in illius testimonii explicatione desiderant, tertia

adhuc responsio adiicienda est. Non si quidam in Ecclesia primitiva tantos habuere et in virtute et in doctrina progressus, ut nullo doctore externo indigerent, quippe qui Spiritu docente nossent omnia, idcirco gratiam illam Spiritus Sancti nos et ad omnes, et ad hoc etiam tempus referemus. Alioqui, si quis aut linguarum donum, aut alia multa quae Spiritus a principio fidelibus impertiebatur modo non habeat, non se arbitretur spiritum accepisse, nec unctum sese existimet, nisi cum Antonio monacho Aegyptio sine ulla scientia literarum Divinas Scripturas intellexerit.

Quod si etiamnum unctio docet sine externo doctore de omnibus, non doceant parentes parvulos suos doctrinam Christi; sed ne ad ipsum quidem Evangelium audiendum atque discendum eat populus in ecclesias; quin etiam codices nullos legat, nec legentem explicantemque hominem audiat; expectet vero rapti se usque ad tertium coelum, et ibi omnia christianae doctrinae mysteria percipere.

Caveamus, Augustinus ait, *tales tentationes superbissimas, magisque cogitemus, et ipsum apostolum Paulum, licet divinis et voce et spiritu instructum ad hominem tamen missum esse, ut ab eo disceret quid se oporteret facere*; et Cornelium cogitemus, quamvis et exauditas orationes eius eleemosynasque respectas ei angelus nunciarit, Petro tamen traditum imbuendum, a quo quid credendum, quid sperandum, quid diligendum audiret. Act. 10. Ac de secundo argumento hactenus.

Responsio ad tertium. Tertium vero eludi primum poterat eo rerum discrimine repetito, quod in superioris argumenti confutatione posuimus. Concedimus enim liberaliter doctrinam cuique in sua vita et statu necessariam illi fore perspectam et cognitam, qui fecerit voluntatem Dei: sicut enim gustus bene affectus differentias saporum facile discernit, sic animi optima affectio facit, ut homo doctrinam Dei ad salutem necessariam discernat ab errore contrario, qui ex Deo non est; quae vero Ecclesiae sunt communia nec ad iudicium et fidem spectant singulorum, ea non a quovis discerni et iudicari possunt, quantumcumque is Dei faciat voluntatem. Huiusmodi autem sunt quae versantur in hac controversia de Librorum Divinorum numero.

Nec illarum etiam rerum iudicium adeo perspicuum est cuivis, ut statim ac sine doctore in promptu sit. Erant enim quidam verbum Pauli cum aviditate suscipientes, et quotidie tamen scrutabantur Scripturas si haec ita se haberent (Actor. 17), et cum quidam docuissent sine circumcisione neminem posse salvari, non protinus cuilibet exploratum fuit, num ea vox ac doctrina ex Deo esset, an non; sed relata est potius ad apostolos et seniores quaestio, et, adhibito concilio magnaue prius facta disquisitione, finita (Act. 15).

Quod si quae in huius argumenti refutatione dicta sunt, cuipiam adhuc non esse illa satis videantur, habeat et hoc responsum. Christum non dixisse quidem qui fecerit voluntatem Dei, hunc per se et sine magistro veram omnem prophetarum, evangelistarum apostolorumque doctrinam posse a falsa discernere, aut oves sine doctore externo vocem Christi internoscere contrariamque alieni refutare; sed id docuit, cum adest fidei magister idoneus, qui rem credendam aptis loco et tempore, solido pondere ac certa auctoritate proponat, tunc auditorem, si bonus est, Dei doctrinam accepturum, sin malus, repudiaturum.

De se quippe Christus suaque doctrina peculiariter loquebatur; quem quoniam Pater signaverat Deus, ducem ac praeceptorem mundo dederat omnique testimoniorum genere comprobarat, ei tot tantisque argumentis Evangelium annuncianti, ei vitae, doctrinae,

miraculorum gloria praestanti, ei humana atque adeo divina auctoritate pollenti, fidem non habere nemo sine peccato poterat.

Abeat nunc Lutherus, et quasi Ecclesiae fidem validissimis arietibus concusserit, vanissima exultatione bacchetur: nos vero intelligamus potius illum quem diximus esse verborum Christi sensum, cum ex aliis Evangelistae testimoniis, tum vero praecipue ex ipso eodem, quod ex cap. 10 Lutherus adversus nos citat. *Opera*, inquit Dominus, *quae ego facio in nomine Patris mei, haec testimonium perhibent de me; sed vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis*: et statim: *Oves meae vocem meam audiunt*. Nam certe, si non audirent, eae oves Christi non essent, ut quae ad vocem proprii pastoris tantum exploratam et certam clausis auribus obsurdescerent. Qua ex re patet quam inepte a Luthero illa Domini testimonia in hac causa, de qua nunc disserimus, referantur. De tertio igitur argumento tantum.

Responsio ad quartum. Quarto priusquam respondeo, operae pretium mihi facturus video, si strictim quaedam attigero, quo facilius non hoc solum argumentum diluatur, verum etiam ea quae deinceps disserenda sunt, explicari queant.

Primum ergo id statuo, iuxta communem legem, aliqua exteriora et humana incitamenta necessaria esse, quibus ad Evangelii fidem inducamur. *Quomodo enim credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine praedicante?* Item: *Si non venissem et locutus eis non fuisset, peccatum non haberent*; et: *Si opera non fecissem, quae nemo alius fecit, excusationem haberent de peccato suo*. Non igitur solum necessarium est, ut credituro ea quae sunt fidei simpliciter ab homine proponantur, quasi prima principia discipulo; verum etiam opus est exteriorem aliquam persuasionem et humanum incitamentum adhiberi, quomodo principia geometriae nonnulla a magistro explicantur et suadentur.

Hinc illud est, quod cum dixisset Moyses Domino: *Non credent mihi*, Dominus ei dedit potestatem signa faciendi; hinc rursum illud: *Praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis*. Huc illa pertinent: *Hic venit in testimonium*, etc., *ut omnes crederent per illum*. Et Sergius Paulus vir prudens: *cum vidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini* (Actor. 13). *Centurio videns quod factum fuerat, glorificavit Deum dicens: Vere filius Dei erat iste* (Lucae 23). *Et cognovit Pater quod illa hora esset, in qua dixit ei Jesus: Filius tuus vivit, et credidit ipse, et domus eius tota*; et paulo ante: *Ex civitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris testimonium perhibentis quia dixit mihi omnia quaecumque feci*; et *multi venerunt ad Iesum, et dicebant: Quia Ioannes quidem signum fecit nullum: omnia autem quaecumque dixit Ioannes de hoc vera erant*. Et Ioann. 20: *Introivit ille discipulus, qui venerat primus ad monumentum: et vidit, et credidit. Nondum enim sciebant Scripturam, quia oportuit eum a mortuis resurgere*. Philippus denique et Petrus non utrumque fidem Eunuchus Cornelioque proposuere, sed et causas etiam adhibuerunt, etc.

Deinde id quoque statuendum est, auctoritatem humanam et incitamenta omnia illa praedicta, sive alia quaecumque adhibita ab eo qui proponit fidem non esse suficientes causas ad credendum, ut credere teneamur; sed praeterea opus esse interiori causa efficiente, idest Dei speciali auxilio moventis ad credendum. Docet id Divus Thomas *Ad Rom. 10*, lection. 2; ac Divus Augustinus lib. 1, *Retract.*, cap. 21, et alias saepe.

Quin Sacrae Literae id quoque docent. *Quam speciosi*, inquit, *pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona! Sed non omnes obediunt Evangelio. Isaías enim dicit:*

Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? Item: Nolite murmurare invicem; nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum. Est scriptum in Prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis, qui audivit a Patre, et didicit, venit ad me. Et inferius, quibusdam discipulis dicentibus: Durus est hic sermo, et quis potest eum audire? Propterea, inquit Dominus, dixi vobis, quod nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo. Et alio loco: Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum ut sermo Isaiae impleretur: Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? etc.

Externae igitur omnes et humanae persuasiones non sunt satis ad credendum, quantumcumque ab hominibus competenter ea quae sunt fidei proponantur; sed necessaria est insuper causa interior, hoc est divinum quoddam lumen incitans ad credendum et oculi quidam interni Dei beneficio ad videndum dati. *Viderunt, inquit Moyses, oculi tui signa illa portentaque ingentia, et non dedit tibi Dominus cor ad intelligendum et aures ad audiendum, nec oculos ad videndum.*

Hoc quoque sua voce dilucide confirmavit Christus Petro inquiens: *Beatus es Simón Barlona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in coelis est.* Certe Petrus audierat Joannis Baptistae testimonium, quo aperta voce clamaverat Christum esse filium Dei; multa insuper Christi miracula viderat, et tamen post haec omnia non aut testimonio, aut auctoritati Joannis, non miraculis visis, fidei confessionem Christus assignat, sed divinae revelationi.

Et ad Thessalonicenses: *Gratias agimus Deo, quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus fidei, accepistis illud non ut verbum hominum, sed, sicut est vere, verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis.* Sunt et alia pleraque Sacrarum Literarum testimonia in huius rei confirmatione, ut ad Corinth.: *Nemo potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu Sancto* et caetera quae sequuntur. Et rursum inter spiritus charismata Paulus enumerat fidem; et alibi: *Non sumus sufficientes*, etc. Et apud Lucam: *Quaedam mulier colens Deum audivit Paulum; cuius Dominus aperuit cor intendere his quae dicebantur a Paulo.* Et illud: *Erigit mane, mane erigit mihi aurem ut audiam quasi magistrum: Dominus Deus aperuit mihi aurem.* Dies me deficiet si omnia velim commemorare quibus secundum hoc fundamentum stabilitur.

Cui et tertium subiiciendum est, rationem formalem nostrae fidei non esse Ecclesiae auctoritatem, hoc est fidei ultimam resolutionem non fieri in Ecclesiae testimonium. Ipsae scholasticae res formas dicendi scholasticas rapiunt, et quae vocabula scholarum consuetudo diuturna trivit, ea Latini nobis condonare debent. Nec enim tam sermonis ornatum, quam disputationis lucem sequimur. Sed ad rem.

Eorum hic errorem dissimulare non possum qui asserunt fidem nostram eo, tamquam in ultimam credendi causam, reducendam esse, ut credamus Ecclesiam esse veracem, cui prius, inquiunt, assentimur per fidem acquisitam quam per infusam. Quod si verum esset, prima ratio formalis infusae fidei non esset veritas increata, sed creata. Quare fides nostra non inniteretur tamquam suo fundamento divinae veritati, sed humanae.

Deinde, cum assensus conclusionis non sit certior principiorum assensu, ut Aristóteles 1 *Post.* lib. demonstrat, si fides infusa fide acquisita niteretur, tum Deum esse trinum, cui assentimur per infusam fidem, non esset nobis aut firmitus aut certius, quam Ecclesiam esse veracem, cui iuxta horum sensum assentimur per fidem acquisitam et per humanarum causarum incitamenta.

Praeterea, nunquam hominem quemvis ita per fidem acquisitam existimamus esse veracem, quin formidemus eum posse vel falli vel fallere. Quapropter, si assensus catholicae fidei ex acquisita fide penderet, firmus omnino esse non posset.

Ad haec, si omnes hi qui me docuerunt, imo adeo angeli coelorum mihi adstruerent oppositum eius, quod fide teneo, non ex eo fides mea labefacteretur, iuxta Pauli apostoli praescriptum illud: *Licet nos, aut angelus de coelo evangelizet vobis*, etc. Nostrae igitur fidei assensio humanis causis et incitamentis non innititur, quae scilicet fides acquisita sectatur. Quare, ne mens nostra vacillet, altius petenda quam ab hominis vel ratione, vel auctoritate Scripturae Divinae auctoritas est.

Praeterea apostoli et prophetae resolvebant ultimo fidem suam in divinam et auctoritatem et veritatem. Ergo nos in humanam Ecclesiae auctoritatem fidem nostram non resolvimus. Eadem enim fides est, idemque proinde habet obiectum rationemque formalem.

Confirmat autem hoc vel maxime, quod ea quae per accidens contingunt obiecto alicuius habitus, non variant illius obiecti formalem rationem. Sed articulos credendos proponi per hos aut illos homines per accidens omnino contingit. Cum ergo prophetae et apostoli assentirentur articulis fidei, quia Deus revelavit, eandem quoque nos credendi rationem habebimus. Nisi forte fides nostra non est virtus theologica, cuius videlicet prima et formalis ratio, si his credimus, non divina sed humana veritas est.

Nec desunt Sacrarum testimonia Literarum in huius rei confirmationem, ut illud: *Crediderunt Domino et Moysi servo eius*. Non dixit: Moysi et Domino, sed: Domino et Moysi. Item: *qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me*, et caetera quae sequuntur: et ad Thessalon.: *Gratias agimus Deo, quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus fidei, accepistis illud, non ut verbum hominum, sed, sicut est vere verbum Dei*.

His vero tribus certis stabilibusque sententiis illa etiam coniuncta est, ultimam fidei nostrae resolutionem fieri in causam interiorem efficientem, hoc est in Deum moventem ad credendum. Verbi gratia, huic articulo: Deus est trinus; et huic: Ecclesia non potest errare, et caeteris universis doctrinae christianae principiis assensio per infusam fidem, non quod Joannes dixerit, aut quivis alius homo, sed quod Deus revelaverit; huic autem: Deus revelavit, immediate credo, a Deo motus per instinctum specialem.

Itaque ex parte obiecti ratio formalis movens est divina veritas revelans; sed illa tamen non sufficit ad movendum, nisi adsit causa interior, hoc est Deus etiam movens per gratuitum specialemque concursus. Divus Thomas 2-2., quaest. 2, art. 9, ad 3. Augustin. 2 *Confess.*, cap. 3.

Et licet fundamento in hoc secundo iam iacto firmiter haereat, subsistit tamen eo etiam testimonio, quod in argumento refertur. Hunc enim sensum habet, quod Joannes apostolus dicit: *Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est*. Atqui, unde credemus, apostole, id esse Dei testimonium? *Qui credit*, inquit, *in filium Dei, habet testimonium Dei in se*.

Quod si rem hanc a capite arcessere et unde omnia manant videre volumus, illud tandem intelligamus oportet, habitum fidei in ordine ad theologiae disciplinam se habere, ut habitus intellectus se habet ad humanas scientias et facultates. Quemadmodum itaque intellectus noster in discursu disciplinarum naturalium, primo cum principiis congredditur, deinde ad reliqua cognoscenda proficiscitur, quae videlicet a principiis

positis derivantur, sic in cognitione supernaturalium rerum quaedam sunt principia supernaturalia, ex quorum fide fidelis animus ad caetera investiganda procedit.

Accedentem, inquit, ad Deum oportet credere quia est, et inquirentibus se remunerator sit; et iterum: Cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis, ut doceamini, quae sint elementa exordii sermonum Dei; et statim docet quanam sint eiusmodi elementa, inquiens: Intermitientes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum jacentes fundamentum poenitentiae, fidei ad Deum, baptismatum doctrinae, impositionis quoque manuum, resurrectionis mortuorum et iudicii aeterni.

Quibus rebus expositis, facile, ut opinor, intelligi potest vera esse quae paulo ante sunt dicta, hoc est, oportere humana quaedam et exteriora adminicula intervenire ad credendum, nec tamen ea esse idonea per se, nec fidei nostrae resolutionem in eiusmodi fieri, sed in interiorem causam divinam, quae excitet et moveat ut credamus.

In assensum siquidem principiorum geometriae vel arithmeticae multa veniunt quasi praeambula et antecedentia, ut cognitio sensitiva, explicatio et suasio praeceptoris, qui eadem principia non utcumque proponit, sed explicat etiam vel per exempla sensibus manifesta, vel per effecta notissima. At ratio assentiendi formalis non est quicquam illorum, sed sunt illae quasi determinationes et veluti conditiones, sine quibus eiusmodi principia a discipulo non intelligerentur. Ratio autem formalis lumen naturale est inexistent, quo videlicet evidens ille assensus efficitur, ut et lumen hoc exterius ratio formalis est, quae colores efficit evidentes. In hunc ergo modum, proponere credenda, suadere, miracula facere, determinant quidem intellectum ut credat, quasi conditiones, sine quibus vix unquam intellectus determinatur; at ratio formalis assentiendi lumen fidei est, quod Deus infundit credenti.

Iam si haec quae diximus Sacris Literis accommodaveris, invenies profecto ea esse usque adeo consentanea, ut obtinere a quovis adversario debeamus. Huc enim pertinet illud Joannis: *Iam non propter tuam loquelam credimus; ipsi enim audivimus, et scimus, quia hic est vere Salvator mundi*, ut illa alia praetereamus, quae retro sunt nobis commemorata.

Nam quarto argumento refellendo satis superque dictum est; unde tamen tria postrema argumenta facillime diluantur. Quamvis enim, respectu unius aut alterius hominis Sacras videlicet Literas reiicientis, prior sit Ecclesiae auctoritas, quoniam iure probamus illi hanc esse epistolam Pauli, illam Jacobi, per Ecclesiae auctoritatem; non tamen inde colligitur quod absolute Ecclesiae auctoritas sit ratio credendi formalis, quomodo si neganti principia philosophiae naturalis ex effectis notissimis nitamur ea suadere; non quaerimus causam a qua principia philosophiae pendeant, sed argumentum aliquod vel indicium certum eius rei quae in controversiam venit. Ac fere in omnibus disciplinis contingit, ut adversus ignorantem causam utamur causa, propter utriusque mutuam connexionem.

Atque id quidem copiose variis multarum disciplinarum exemplis monstrare possem, sed quae perspicua sunt, longa esse non debent. Adhibebimus ergo exemplum unicum generis eius, quod et facile intellectu sit et positura in una re, transferri per multas possit. Terram interiici inter Solem et Lunam, ex Lunae defectu suadet astrologus, nec affert tamen genus argumentationis ineptum. Praeclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uter, si mihi apud aliquot agrestes habenda esset

oratio. Cum vero ad eos scribam, quibus haec inaudita non sunt, cur ego similem, me si quid in his studiis operae posuerim, perdidisse?

Usurpatum est igitur ab eruditissimis viris quoddam argumentandi genus, quod *a posteriori* iuniores vocant, Aristóteles iuxta veterem interpretum demonstrationem *quia est*, nos *ab effectis* vocamus. Quae quoniam suis saepe causis notiora sunt, ad eas commonstrandas identidem inferuntur; nec illico tamen effecta haec causarum suarum formales rationes erunt. Non enim, ut in eodem versemur, si Terram interiici ex Lunae defectu suademus, idcirco defectus ipse ratio est interiectionis formalis; quin e contrario, si rerum natura spectetur, ipsa Terrae interiectio ratio est formalis, cur Luna defectum patiat. Quod igitur in caeteris artibus, idem quoque in theologia contingit, ut rerum ordo interdum humani ingenii causa permutetur, ita fit, ut contra negantes Novum Testamentum aptissime argumentemur ex Veteri, atque e diverso contra negantes Vetus ex Novo. Etenim ab his quae notiora sunt nobis, ad ea quae minus nota sunt, quodam quasi naturae ductu homines ferri non solum philosophus auctor est, sed nullo etiam philosopho auctore experimur.

Quamobrem Judaeo, cui Vetus Testamentum certius est, Novum ex Veteri suademus. *Habemus*, inquit, *firmiorem propheticum sermonem: cui benefacitis attendentes quasi lucernae lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris*. Et Actor. 17: *Il qui cum aviditate verbum Pauli susceperant, scrutabantur quotidie Scripturas, an haec ita se haberent*. Contra vero oportet ut adversus eum qui Novum Testamentum recipit ac reiicit Vetus, ex Novo Veteris auctoritatem colligamus.

Ad eundem quoque modum auctoritas Ecclesiae cum Sacrarum Literarum auctoritate connexa est, et per legem connexorum utramque in alterius probationem sumimus. At si generaliter quaeratur unde fidei constet ea quae fide tenet esse a Deo revelata, non poterit Ecclesiae auctoritatem inducere, quia unum de revelatis est Ecclesiam errare non posse, ut 1 ad Tim., 3 cap. habetur. Nec verus Catholicus, quod nonnulli fingunt, assentitur huic: Ecclesia est verax, solum per coniecturas humanas, quibus acquisita fides innititur; ad quem modum et Saraceni suis praeceptoribus, et Judaei suis rabbinis, et Gentes suis philosophis, et omnes denique suis maioribus inhaerent. Non sic, inquam, Christiani; sed per interius lumen infusum a Spiritu Sancto, quo firmissime atque certissime moventur ad credendum Ecclesiam Christianam errare non posse; Saracenorum, Judaeorum, Paganorum errare posse.

Deinde responderi potest quod, etiamsi in universum opus esset, ut Ecclesia ea quae sunt credenda proponeret, non tamen proinde colligeretur ultimam fidei resolutionem in Ecclesiae auctoritatem fieri. Non est enim Ecclesiae auctoritas ratio per se movens ad credendum, sed causa sine qua non crederemus. Quippe ut nos credamus iuxta praescriptam a Paulo legem, oportet ut illa quae credere debemus, nobis per hominem proponantur. Providit autem Deus, ut Ecclesia esset quae certo ac firmo iudicio ea quae vere nobis sunt credenda proponeret. Proponit enim Ecclesia, ut rem exempli causa illustremus, Evangelium Matthei esse a Deo revelatum; nec mihi proponere nisi verum potest.

Ego igitur non credo Evangelistam dicere verum quia Ecclesia eum dicat verum dicere, sed quia Deus revelavit. Et tamen Ecclesia proponens est causa, sine qua ego non admitterem illud Evangelium esse Matthaei. Spiritu itaque Sancto Ecclesiam afflatam certo credo, non ut veritatem auctoritatemve libris canonicis tribuat, sed ut doceat illos, non alios, esse canonicos. Nec si nobis aditum praebet ad huiusmodi Sacros Libros

cognoscendos, protinus ibi acquiescendum est; sed ultra oportet progredi et solida Dei veritate niti.

Qua ex re intelligitur quid sibi voluerit Augustinus, cum ait: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae movet et auctoritas*; et rursum: *Per Catholicos Evangelio credideram*. Videlicet negotium August. erat cum Manichaeis, qui absque controversia suo cuidam Evangelio credi volebant, et Manichaeo fidem adstruere. Rogat igitur Augustinus, ecquid facturi sint, si in hominem incidant qui ne Evangelio quidem credat; quoque genere persuasionis sint eum in suam sententiam adducturi. Certe se affirmat non aliter potuisse adduci, ut Evangelium amplecteretur, quam Ecclesiae auctoritate victum.

Non itaque docet fundatam esse Evangelii fidem in Ecclesiae auctoritate, verum simpliciter nullam esse certam viam, qua sive infideles sive in fide novitii ad Sacros Libros ingrediantur, nisi Ecclesiae Catholicae unum eundemque consensum. Id quod eiusdem epistolae *cap. 4* et in libro *De utilit. cred. ad Honorat.* satis ipse explicavit. Certum itaque argumentum in controversia de unoquolibet libro sacro ex Ecclesiae auctoritate sumitur, idque August. tradit; sed non ad hanc, sed ad divinam auctoritatem fides Librorum Divinorum referenda est.

Responsio ad quintum. Nec post haec in postremis illis tribus argumentis eluendis lectorem amplius morari volumus, sed ad ea quae in medio relictas sunt explicanda properare. Testimonium igitur ex Deuteron. illud, quo deinceps adversarii utuntur, pro eis nihil omnino facit. Quemadmodum enim, cum Dominus fideles monuit ut a lupis attenderent, eosque ceu arbores non ex foliis sed ex fructibus internoscerent; non statim excluditur nec canum fida custodia, et ad discernendum lupos naturae mira sagacitas, nec pastorum vigilans cura et diligens omnium providentia (nam si isthaec desunt, ipsae per se oves sibi cavere non possent, quamlibet signum a Christo habeant, unde lupi internoscantur), sic Moyses discernendis prophetis falsis per rerum quidem eventa populum instituit, sed non proinde tamen sacerdotum in his iudicium negligit, ad quos scilicet causas omnes dubias ipse idem paulo ante referri iusserat. Saepe autem usu venire poterat, ut difficile esset et ambiguum de propheta quopiam iudicium, et variae, ut fit, discrepantesque sententiae.

Responsio ad sextum et septimum. Testimonium vero quod affertur ex Joanne, quoniam simile est, simili quoque ratione convellitur. Aliud vero ex prima ad Corinthios epist. non ita facile refelli potest; sed id constat verba Pauli mirifice a Lutheranis torqueri. Nam si spiritualis homo, id est in quo est Spiritus Dei (sic enim illi interpretantur), iudicat in universum omnia; quomodo Elisaeus, *Anima*, inquit, *eius in amaritudine est, et Dominus celavit a me?* (4 Reg. 4). Quomodo Job, cum multa se ignorare argumentis certis cognovisset, ignorationem suam fatetur, inquit: *Insuper locutus sum, et quae ultra modum excedunt scientiam meam?* (Job 38. 39. 40. 41. 42). Quomodo apostoli non intelligebant quae dicebantur? (Lucae 18). Quomodo Petrus et Joannes nondum sciebant Scripturam? (Joan. 20). Quomodo aperuit Scripturas discipulis suis Christus, quae illis antea erant clausae? (Luc. 24). Quomodo Petrus non iudicavit simulationem suam esse Evangelio contrariam? Quomodo rursus idem, *Absit, Domine*, inquit, *quia nunquam manducavi omne commune et immundum?* Haesitavit enim intra se quidnam esset visio quam vidisset (Act. 10).

Expediant mihi, si possunt, Lutherani, cur Eunuchus, in quo sine dubio Spiritus Dei erat, locum Isaiae sine externo doctore expedire non poterat (Actor. 8). Explicent et id quoque, quamobrem fideles, qui erant ex circumcisione, disceptabant adversus Petrum,

quod ad Cornelium accessisset, si omnia viri iusti diiudicare possunt. Exponant item id quod paulo ante in hac causa retulimus, quidnam Antiochenis impedimento fuit, ut non discernerent doctrinam Pauli veram esse, aliorum vero falsam, sed in senatum Hierosolymitanum retulerunt, ut seniorum apostolorumque concilio illa quaestio diiudicaretur. Adderem e Sacris Libris huiusmodi non pauca, nisi in promptu essent; et ea etiam quae posuimus satis sunt ad evincendam causam.

Paulus itaque non vult quemvis hominem iustum posse de omnibus iudicare. Erant enim inter Corinthios ipsos parvuli quidam et imperfecti, quibus etsi spiritus ad iustitiam non de erat, deerat tamen ad ea discernenda mysteria, quae Apostolus perfectis communicabat. *Non potui*, inquit, *vobis loqui quasi spiritualibus; tamquam parvulis in Christo lac potum vobis dedi*, etc. Per viros igitur spirituales, perfectos intelligit, inter quos sapientiam ipse loquebatur, qui similes Paulo spiritum apostolicum acceperant, ut scirent, quae ipsis donata essent, quae loquebantur non in doctis humanae sapientiae verbis, qui breviter sensum Christi peculiari spiritus dono possidebant.

Sed ne ii quidem simpliciter omnia diiudicabant, nisi velimus eos per spiritum et geometras et physicos et astrologos fuisse. Atque nec spiritualia universa cognoscebant. Nam quaedam sibi Spiritus reservavit, quaedam privatim uni, alia alii revelavit. Est ergo distributio accommodata, ut ibi: *Ille docebit vos omnem veritatem*; et ibi etiam: *Unctio docet vos de omnibus*. Spirituales igitur et apostolici viri omnia discernunt, hoc est supernaturalia et naturalia, spiritualia et corporalia, non singula sed ea omnia quae ad salutem fuerint necessaria.

Quibus rebus intellectis, nihil est opus respondere ad alterum eiusdem epistolae testimonium. At vero prima ratio hoc modo eluditur. Non decet veros gravesque theologos verborum ambiguitate ludere. Non itaque hoc loco iudicium usurpamus pro eius sententia, qui re ipsa quam iudicat superior est. Alioqui, si ea semper esset vocis huius significatio, cum iuxta Paulum prophetae duo aut tres loquuntur, et caeteri diiudicant, oporteret hos qui iudicium ferunt et prophetis et prophetia esse superiores.

Asserimus ergo Ecclesiam de Scripturis earumque sensu iudicare, id est discernere humana a divina, verum a falso. Atque Ecclesia sine usurpata auctoritate, quemadmodum ante constituimus, hanc habet a Christo facultatem. *Spiritus*, inquit, *meus, qui est in te, et verba mea, quae posui in ore tuo, non recedent de ore seminis tui usque in sempiternum*. De qua re quoniam alio loco sumus fuse disputaturi, nihil est nunc praeterea dicendum. Rationes autem quae sequuntur, omnes iam sunt in quarti argumenti responsione confutatae. Pergamus itaque ad reliquas controversias et institutum ordinem persequamur.

CAPUT IX

OSTENDIT ILLOS LIBROS, DE QUIBUS ERAT CONTROVERSIA, HABENDOS ESSE SINE DUBIO PRO CANONICIS

In secunda huius controversiae parte polliciti sumus nos quidem ostensuros quatuordecim illos libros, qui in dubium sunt vocati, canonicos esse. Id ut fiat quam brevissime, sit prima conclusio.

Prima conclusio. Baruch a canone Sanctarum Scripturarum eximere, non solum temerarium, sed erroneum est. Erroneum vero hic appello, quoniam varia et ambigua est huius nominis significatio, id quod haeresi proximum, haeresim non audeo vocare.

Haec primum patet ex Concilio Florentino sub Eugenio IV in decreto *Super unione Jacobinorum et Armeniorum*, ubi Baruch inter prophetas et sacros auctores annumeratur. Deinde Synodus Tridentina sub Paulo III aperte librum Baruch in canonicis censet. Erroneum igitur est illum a canonicis excludere; nam et Eusebius libro *De demon. Evangel.* cap. 19 prophetiam Baruchdivinam esse non dubitat affirmare, affirmat quoque idem ClemensAlexand. *lib. 2, Paedag.* cap. 3.

Denique in vigilia Pentecostes, nomine prophetae, toti populo christiano per omnes ecclesias legitur. Qua in re si Ecclesiae Christi fallerentur, perniciosissime fallerentur. Quid ita? Nempe simul atque populus intelligeret se in re eiusmodi a sacerdotibus ludificari, nullam deinceps certam fidem haberet aut prophetias aut etiam Evangelia proponentibus, ut qui in simili causa atque negotio iam et essent falsi et fefellissent. Quod si hic plebis christianae fides vacillat et claudicat, certe ego non video quo alio in loco possit firma consistere. Eorum autem qui volunt plebem rudem non a sacerdotum auctoritate pendere, sed per seipsam exquirere an liber qui legitur canonicus sit, iam pridem explosa sententia est.

Fateamur ergo, ne in Ecclesiae doctrina graviter erremus, librum Baruch, quem illa nomine prophetae a multis annorum centuriis legit, inter canonicos esse censendum. Nec enim viro cuiquam pio persuaden potest Deum passurum fuisse ut populus christianus tot seculis in re adeo gravi deluderetur.

Secunda conclusio. *Tobiam, Judith, Sapientiam, Ecclesiasticum*, duosque *Machabaeorum* libros a canone reiicere, multo magis erroneum est, ne dicam haereticum. Augustinus in primis hos etiam sex inter alios canonicos enumerat (*lib. 2, De doct. christian.* c. 4), ubi Divinarum Scripturarum catalogum intexit, ex communi Ecclesiae procul dubio sententia. Isidorus quoque 6 *Etymolog.* cap. 1 de his libris loquens, ait quod, licet Hebraei intra suum canonem non recipiant, sed Ecclesia Christiana inter Divinos honorat et praedicat Libros.

Hanc praeterea conclusionem definit Innocentius I in *Epist. ad Exuperium Tolosanum episcop.* cap. ultimo, quo loco Sanctarum Scripturarum libros inseruit. Gelasius etiam Papa cum Concilio 70 episcoporum id decrevit asseruitque hos quoque libros Sanctam et Catholicam Romanam Ecclesiam in ordine Veteris Testamenti suscipere ac venerari.

Hanc eandem conclusionem docet Concilium tertium Carthaginense; quod tametsi provinciale fuit, confirmatum est tamen et a Leone IV (20 dist., cap. de libellis), et a Synodo in Trullo celebrata. Nec movere nos debet quod Trullana illa Synodus Concilium Carthaginense probasse legitur, non Concilia; quoniam apud Graecos Carthaginense unicum est quod Graecum vocatur, in cuius 24 c. haec habetur Sacrorum Librorum annumeratio. Tametsi patres Trullanae Synodi non Concilium Carthaginense probent numero singulari, ut Gratianus accepit, sed canones editos in nova Carthagine. Postremo. Hanc eandem conclusionem habes apud duo Concilia iam citata, et Florentinum sub Eugenio IV, et Tridentinum sub Paulo III.

Tertia conclusio. Haereticum est Epistolam ad Hebraeos inter canonicas non reponere. Primo, quoniam adversatur definitioni omnium Pontificum et Conciliorum Sacros Libros annumerantium, ut Innocentii I atque Gelasii, Concilii tertii Carthaginensis,

Florentini insuper ac Tridentini, denique Laodicensis; quod utique Concilium manifeste confirmatum est a Synodo Trullana.

Deinde probatur haec conclusio, quoniam Epistola ad Hebraeos recepta est in Concilio Nicaeno, ut auctor est D. Thom. in commentariis super eandem. Rem vero adeo gravem vir sanctus non adstrueret, nisi compertum habuisset.

Praeterea manifeste id ostenditur ex Concilio Ephesino, cuius verba sunt: *Pontificem et Apostolum confessionis nostrae factum esse Christum Divina Scriptura commemorat. Si quis ergo Pontificem et Apostolum nostrum negat esse factum ipsum Dei Verbum, anathema sit.* Hactenus Concilium. Id autem non alio loco, nisi in Epistola ad Hebraeos, Apostolus dixit. Divina igitur Scriptura est; ex cuius etiam solius auctoritate efficax argumentum trahitur ad haeresim revincendam.

Quod si post tam praeclara et Summorum Pontificum et Conciliorum testimonia sanctos auctores in huius sententiae confirmationem citare voluero, vereor, ne mihi illud obiiciatur, quod afferam in re non dubia testes minime necessarios. Atqui non est leve argumentum, quod ex communi omnium sanctorum consensione ducitur.

Atque, ut Graecos scriptores praeteream, quorum omnium, ut Hieronymus ad Dardanum ait, manet ad unum firma consensus; utque Latinos omittam reliquos, praeter unum Hieronymum, de quo quid sentiat postea disseremus, D. Augustinus constantissime ubique tenet hanc epistolam esse canonicam. Nam in lib. 2 *De doctrina christiana* in canonem Sanctarum Scripturarum refert; et tertio *De Trinit.* ita solidam credit huius epistolae auctoritatem, ut ab ea, sicut ne ab aliis quidem Divinis Scripturis, aberrare non liceat.

Cumque post Augustini tempora omnes sancti, omnes theologi, omnes catholici pro canonica eam epistolam habuerint, quid est quod iuniores isti in meridianam lucem tenebras inferre conentur? Nisi volunt universam Ecclesiam abhinc mille annos in summo errore inque magna huius quaestionis ignoratione versatam: cuius videlicet usu cunctis gentibus nomine Apostoli haec epistola legitur.

Quarta conclusio. Haereticum est *Epistolam Jacobi* in canónicas non referre. Primo, quoniam Hieronymus in lib. *De viris illustribus* asserit hanc, licet aliquando fuerit dubitatum, paulatim tamen procedente tempore meruisse auctoritatem. Jam ergo vel Divi Hieronymi aetate hanc epistolam Ecclesia receperat. Item, quoniam Innocentius et Gelasius Conciliaque omnia, Carthaginense, Laodicense, Florentinum, Tridentinum eam inter sacras reposuerunt.

His adde sanctos antiquos, quos nominatim etiam postea commemorabimus, omnesque iuniores cum veteribus theologis scholasticis, breviter omnes Catholicos. Usu quippe Ecclesiae legitur ubique gentium pro sacra et apostolica. Abeat igitur Lutherus, et, relictis gravissimis testimoniis, sibi soli fidem habeat, testi scilicet integro atque incorrupto. Nos autem solido fundamento innixi teneamus illam esse canonicam.

Atque, si super hoc Ecclesiae fundamentum sane aedificare volumus, secundam Epistolam Petri, duas posteriores Joannis, et illam aliara Judae in canonicis numeremus, huiusque contrarium dogma haereticum censeamus. Causae enim omnino subsunt eadem, quas dixi paulo ante.

Prima, quod huius sententiae fuit Hieronymus in epistola ad Paulinum, Augustinus 2, *De doctr. christ.*, cap. 8. Isidorus 6 lib. *Etymologiarum*, cap. 1. Damascenus, 4 lib., cap. 18,

ne omnes commemorem antiquos: e quibus nullus ex his epistolis tamquam divinistestimonia non refert.

Altera, quod Innocentius, Gelasius, Concilium Laodicenum, Carthaginense, Florentinum, Tridentinum illas communi consensu in canonicis supputant. Id quoniam constat inter omnes, fateamur opus est has esse canonicas.

Postrema, quod diversis anni temporibus has Ecclesia universalis nomine apostolorum proponit et legit. Qua in re, ut eundem locum frequentius urgeam, si populus a sacerdotibus ludificaretur, nulla postea ratione posset adduci, ut suis pastoribus etiam in eandem sententiam concurrentibus fidem indubitata habere, quo malo non aliud gravius in Ecclesiam posset invadere.

Quinta conclusio. Librum Apocalypsis a canonicis excipere haereticum est. Patet in primis, quoniam D. Hieronymo auctore in lib. *De viris illustribus* et in epistola ad Dardanum et in epistola ad Paulinum et aliis quoque locis, D. quoque Augustino referente 2 *De doctr. Christi.*, Ecclesia librum Apocalypsis pro canonico habet.

Item, Epiphanius *Haeresi* 51 quae fuit Alogorum tamquam haereticos eos refellit, qui Joannis sive Evangelium, sive Apocalypsim Scripturam Sacram esse negant. Et Clemens Alexandrinus lib. 2 *Paedag.* c. 12 inter Scripturas *Apocalypsim* censet. Et Dionysius libro *Eccles. hierarch.*, cap. 3, evangelistae Joannis esse comprobatur. Et Orig. apud Eusebium 6 lib. *Eccl. histor.*, cap. 18. Ipse quoque idem Euseb. in *Chronicis*. Ac Dionys. Alex. per Dei spiritum sine dubio Apocalypsim esse scriptam affirmat, Eusebio auctore 7, lib. *Eccl. histor.* cap. 23. Et Justin. mart. apud Euseb. lib. 4, *Eccl. histor.* cap. 18. Exstat locus in *Dialog. cum Tryphon.* Et Irenaeus lib. 4, *Adversum haereses*. Et Chrysostomus, Suida referente. Et Damas. 4 lib., cap. 18. Nam recentiores praeterea, qui hunc etiam librum suis commentariis illustrarunt, Bedam, Cassiod., Rabanum, Rupertum, Ricard. a Sancto Victore, etc. Quamobrem verissime Tertullianus lib. 4, *adversus Marcionem* adstruit, ordinem episcoporum ab apostolis succedentium hunc eundem librum Joanni Evangelistae tribuere. Scriptura igitur Sacra est, si ordini episcoporum ab apostolis succedentium credimus.

Praeterea, Innocentius, Gelasius, Concilium Carthaginense, Florentinum, Tridentinum inter libros canonicos habendam esse *Apocalypsim* definierunt. Praeterea, Concilium Toletanum quartum, *Apocalypsim*, inquit, *multorum Conciliorum auctoritas et praesulum Romanorum synodica decreta inter Divinos Libros recipiendam esse constituerunt; et quia plurimi sunt qui eius auctoritatem non recipiunt, si quis deinceps non receperit, excommunicationis sententiam habebit.* Hactenus Concilium.

Tandem, cum usu ecclesiastico nomine Joannis Evangelistae, hoc est tamquam sacra populo legenda proponatur, dubitare non licet quin sit canónica. Quibus rebus et apertissime expositis et firmissime corroboratis, satis docuisse videor, id quod secunda quaestionis huius parte promiseram, quatuordecim illos libros Veteris ac Novi Testamenti honore divino cum sacris reliquis afficiendos habendosque posthac contra controversiam pro canonicis.

CAPUT X

CONTINET ARGUMENTATIONES ADVERSARIORUM CONTRA EA

QUAE CAPITE SUPERIORI DEFINITA SUNT

Nunc tertia pars argumenta subiiciet, quibus permoti esse videntur qui adversa dogmata temere et inconsulte tenuerunt. Nam quod Lutherus argumentatur, nullum librum Veteris Testamenti a christiano recipiendum, quia, si accipimus Moysen in uno mandato, oportet Moysen totum accipere, circumcidi et sabbathum observare, nihil est cur sollicitari debeamus; cum et Tertullianus libris quinque *Adversus Marcionem*, et Augustinus triginta tribus libris *Contra Faustum Manichaeum* non hoc solum Lutheri argumentum, sed et multa alia copiose docteque refutaverint.

Praeterquamquod multas multorum obiectiones dedita etiam opera in hoc libro dissimulamus, partim, quod frivolae sint et nugatoriae (docuit autem prudenter Aristoteles, quolibet stulto proferente contraria, non decere sollicitum esse sapientem), partim, quod sint aut curiosae, aut inutiles; nec in opere, quod ego et gravissimum et utilissimum fore cupio, expectandum est, dum de remo inflexo et de collo columbae respondeam.

Primum argumentum. Primum itaque argumentum primam conclusionem praefinitam labefactare conatur, quod Baruch libellum illum nec Augustinus, nec Damascenus, nec Innocentius, nec Gelasius, nec Concilium Laodicenum, nec Carthaginense in numero librorum canonicorum supputarunt. Imo Augustinus, cum totum canonem Scripturarum Divinarum texere se profiteretur, libellum Baruch in numeratione praetermisit; et Innocentius, caeteris praeter hunc unum supputatis, reliquos asseruit esse damnandos.

Confirmat autem huius argumenti vim prooemium in hunc librum, ubi, quoniam in Hebraeo canone non habetur, propter notitiam solum legentium adscribi dicitur. Est autem desumptum ex prooemio D. Hieronymi in commentaria Jeremiae. Ob quam etiam causam, cum Hieronymus reliquos omnes prophetas suis commentariis illustrasset, in hunc nihil prorsus commentatus est.

Secundum argumentum. Secundum vero argumentum secundam conclusionem infirmare nititur, quod D. Hieronymus in prologo Galeato, qui praemittitur libris Regum, et in epistola ad Chromatium et Heliodorum, quae Proverbiorum prooemium est, sex illos libros Veteris Testamenti excipit a canone. Quos autem libros reiicit Hieronymus, Ecclesia reiicit, ut cap. *Sancta Romana* 15 dist. Gelasius tradit. Non igitur sunt canonici. Confirmatur quoque idem alia argumentatione non levi.

Nam Cyprianus in *Expositione Symboli* eosdem sex libros patrum auctoritate, a quibus se accepisse ait, a numero sacrorum eximit. Quod idem fecit Melito: qui quidem ad Orientem huius rei sciscitandae causa perrexit, ubi scilicet praedicationis nostrae coepit exordium, cumque diligenter de omnibus exploraverit, omni investigatione comperit, hos libros esse a Veteris Testamenti canone reiiciendos, ut auctor est Eusebius 4 *Ecclesiasticae historiae* libro, cap. 26.

Origenes etiam in *Psalmum primum* hos sex libros cum Hebraeis a canone reiicit, quod Eusebius refert lib. 6, cap. 18. Sed et idem Eusebius lib. 6, cap. 2. hos libros a sacris videtur eximere. Nec ab hac sententia alienus est Damascenus 4 lib, cap. 18, nec D. Thomas de Ecclesiastico certus est; sed ne D. quidem Augustinus in libro *De cura pro*

mortuis gerenda. Epiphan. quoque in libello *De ponderibus et mensuris*, libros Sapientiae et Ecclesiastici a canone reiicit. Eadem autem est ratio de aliis quinque. Non est igitur tam explorata ista conclusio quam volumus.

Confirmatur deinde huius argumenti robur, quoniam in Concilio Laodicensi ex Veteri Testamento ii solum enumerantur, quos Hieronymus numerat, nec ulla prorsus mentio de sex illis habetur.

Confirmatur praeterea idem, quoniam a Trullana Synodo probantur octoginta quinque capita canonum Apostolorum; at capite 84 non numerantur inter canonicos nec Tobias, nec Judith, nec Ecclesiasticus; non ergo sunt canonici. Nam huiusmodi libros apostoli Ecclesiae tradiderunt; nec alios sacros habemus quam quos ab ipsis accepimus.

Confirmat autem id postremo, quod synagoga in fide errare non poterat (erat siquidem eadem tunc Ecclesia, quae in gentes deinceps propagata est; quocirca eodem Divino Spiritu continebatur eundemque Deum assistentem et gubernatorem habebat), sed Hebraei omnes sex illos libros a canone reiecerunt, ut constantissime non Hieronymus modo et Josephus, verum etiam Origenes *In primum Psalmum* et auctores reliqui perhibent; non igitur illi sex libri sunt canonici.

Tertium argumentum. Tertium autem argumentum contra ambas conclusiones insistit. Si enim esset erroneum libros illos Veteris Testamenti a canone reiicere, profecto viri pii iuxta ac docti, post Pontificum Conciliorumque definitiones, in damnatum errorem neutiquam incidissent. Nec enim verisimile est eiusmodi viros latuisse quid de hac re Summi Pontifices et Concilia praescripserint. Constat autem plurimos eosdemque doctissimos in contrariam sententiam iisse; qui tamen semper in Ecclesia catholici sunt habiti. Nam glossa in prooemium Hieronymi super omnes Divinae Scripturae libros, Joannes item Driedonis primo lib. *De Ecclesiasticis dogmatibus* negant Baruch esse canonicum. At Nicolaus Lyranus *Super Esdram*, cap. 1, et *Super Tobiam*, Abulensis *super Matthaeum* cap. 1, D. Antoninus 3 part., tit. 18, Caietanus cum aliis locis, tum maxime in fine commentariorum super libros historicos Veteris Testamenti, alios etiam sex sacros esse inficiantur. Quos omnes si daremus a fidei definitione exorbitasse, non in ipsos modo, verum in reliquos etiam fideles essemus contumeliosi; ut in quibus zelus Christi ita obdormierit, ut nullus contra praescriptos auctores proclamaverit. Quod certe, ut nullum esset aliud, satis magnum argumentum est, cur eos libros non esse canonicos confiteamur.

Quartum argumentum. Porro quartum argumentum peculiare est, ut Machabaeorum libri e numero canonicorum expungantur. Nam Gelasius Papa reiicit secundum librum, ubi supra commemoravimus; D. autem Greg. lib. Moral. 19 reiicit ambos; reiicit Eusebius in lib. *De temporibus*; et Ricardus lib. 2 *Exceptionum*, cap. 9; et Ocham 4 parte *Dialogorum*, tractatu primo, lib. 3, cap. 16. Ac D. August. *Contra secundam Gaudentii epistolam*, c. 23 docet, ab Ecclesia quidem esse receptos, sed non certa fide.

Nec deest hoc loco copia rationum, quibus idem suaderi possit. Prima est, quod priori libro dicitur Antiochus illustris regnasse anno centesimo trigesimo septimo regni Graecorum; quem tamen anno centesimo quinquagesimo tertio regnum tenuisse compertum est tum ex annalibus Graecorum, tum ex Eusebio in sua *Chronographia*. Item eodem libro et capite abominationem desolationis, quae praedicta est a Daniele, ad idolum Antiochi detorsit auctor libri eius; qua in re falsus est, ut Caietanus in cap. Matthaei 24. ostendit.

Secunda ratio est, quod in 2 lib. auctor culpam a lectoribus deprecatur, quod alienum est a divina auctoritate. Certe qui scripta sua indigere venia fatetur, is Spiritus Sancti oracula non esse clamat, ut etiam Calvinus cap. 9 *Institutionis* argumentatur.

Tertia ratio est, quod eodem libro statim a principio, in epistola quae priori loco ponitur, fit mentio de altera quae e vestigio subditur; dicitur autem scripta anno centesimo sexagesimo nono, cum tamen scripta fuerit anno centesimo octogesimo octavo, quemadmodum in eiusdem epistolae initio videre licet.

Quarta ratio, quod in ea quae secundo loco ponitur, cuiusvidelicet in superiori commemoratio fit, Judas refertur esse vivus; qui tamen non solum anno centesimo octogesimo octavo, verumetiam anno centesimo sexagesimo nono iam erat vita functus, ut primo Machabaeorum libro cernere est.

Quinta ratio, quod eodem libro secundo dicitur Antiochus membratim divisus; at postea mors eius longe diversa describitur.

Sexta ratio, quod eodem libro secundo quaedam apocrypha referuntur de arca Domini, probanturque ea ex descriptionibus Jeremiae; quae tamen ne per somnium quidem Jeremias adumbravit, quin etiam contraria scripsisse videtur, cap. 3 suae Prophetiae, inquiens: *Non dicent ultra arcam Domini*, etc.

Postrema ratio, quod utroque libro referuntur Machabaei duces fuisse super Judam et Hierusalem; quos tamen de tribu Juda non fuisse, sed de tribu Levi notius est, quam ut a me sit in praesentia confirmandum. Philo siquidem libro 2 *De temporibus*, ob eam causam, inquit, inimicitias et simultates ortas id temporis fuisse, quod Machabaei ducatum a domo David surripuerint: id autem manifeste pugnat cum illa Jacob prophetia: *Non auferetur sceptrum de Juda, nec dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est*. Quae singulae rationes si non movent, at simul omnes movere possunt non solum indoctos sed etiam doctos, ut libros Machabaeorum non esse arbitrentur in canone. Atque hae rationes universae quarti argumenti appendices sunt, ut secunda conclusio labefactetur.

Quintum argumentum. Nam quintum praecipuum argumentum cum conclusionibus quidem non pugnat; rationem tamen eam, quae a nobis offertur, non satis firmam esse contendit. Nam Concilium Carthaginense et Innocentius numerant quinque libros Salomonis, Proverbia, Ecclesiasten, Cantica, Sapientiam, Ecclesiasticum. At hos duos posteriores non esse Salomonis inter doctissimos quosque fere convenit; ut Augustinus etiam tradit *De civitate Dei* 17 lib., cap. 20. Erravit igitur Innocentius, erravit quoque Concilium. Quocirca nolebant quicquam de fide pronuntiare, sed ex opinione loquebantur. Ita nullum aut ex Pontificibus, aut ex Conciliis certum argumentum sumitur ad id, quod volumus, confirmandum.

Sextum argumentum. Sextum etiam argumentum invehitur in eas rationes, quae duabus istis conclusionibus confirmandis constitutae sunt. Nam canonicus liber latine dicitur regularis. Id vero bifariam esse potest. Vel enim regularis intelligitur ad firmandam fidem, vel ad instruendos mores. Ergo licet illi libri a Pontificibus et Conciliis definiantur esse canonici, non cogimur protinus credere canonicos esse ad fidei dogmata confirmanda; sed sat est si canonicos posteriori significatione fateamur. Sancti quoque auctores eadem religione testimonia ex quarto libro Esdrae referunt, qua ex his septem, qui a nobis approbantur, ut patet apud Ambrosium, libro *De bono mortis*, c. 10, et *Super Lucam*, cap. 1. At quartum Esdrae librum certum est non esse canonicum. Non igitur ex

eo, quod sancti ex huiusmodi libris testimonia tamquam sacra referant, satis ostenditur eos esse divinos.

Septimum argumentum. Septimum argumentum contra tertiam conclusionem est, quod D. Hieronymus ambigit, an epistola illa ad Hebraeos sit canonica; imo asserit Latinos eam non recipere, ut patet ex lib. *De viris illustribus* in Caio, et ex commentariis super Isaïam. Eusebius item (libro 6, cap. 16) *Caius*, inquit, *vir disertissimus Pauli apostoli tredecim esse epistolas asserit, eam quae ad Hebraeos scripta est non commemorans, quae et nunc apud Latinos putatur non esse Pauli apostoli.* Non igitur certum est eam esse canonicam. Dubitat etiam idem Hieronymus de auctoritate huius epistolae in lib. *De viris illustribus* in Paulo, et in *Epistola ad Paulinum*, et in *Commentariis Jeremiae*.

Ac ne omnia ad Divi Hieronymi auctoritatem revocentur, ratio hoc idem ipsa suadet. Prima Lutheri est, in prologis dicentis: *Ad Hebraeos epistola nec Pauli est, nec ullius apostoli. Nam durum habet nodum, quod in 6 et in 10 capite simpliciter denegat poenitentiam peccatoribus post baptismum; et duodecimo cap. ait Esau non invenisse poenitentiae locum, quamquam cum lacrimis inquisiverit eam. Quod est contra omnia Evangelia et epistolas Pauli.* Haec Lutherus.

Alteram quoque rationem adiiciunt viri quidam haud mediocriter in Ecclesia Catholica celebres, quod si Pauli haec epistola fuisset, procul dubio ad Hebraeos ab Hebraeo, sermone fuisset hebraico conscripta. At non esse multis argumentis suadent; tum quoniam auctor huius epistolae, *Melchisedech*, inquit, *interpretatur rex iustitiae*; quod si hebraica lingua diceret, absurdum esset, non aliter ac si dixisset: Melchisedech interpretatur Melchisedech; tum quoniam idem auctor hebraica testimonia citat, non iuxta veritatem hebraicam, sed iuxta translationem Septuaginta; non erat igitur Hebraeus hebraea linguas scribens ad Hebraeos, tum quoniam epistola hebraica nusquam gentium reperitur; non est autem probabile ex omnibus epistolis apostolicis hanc unam periisse, nam reliquae in idiomate quo ab Apostolo sunt scriptae apud nos servantur.

Tertia insuper ratione suadent auctorem huius epistolae non fuisse Paulum, quoniam ad probandum Hebraeis Christum esse filium Dei, illo testimonio utitur: *Ipse erit mihi in filium, et ego ero illi in patrem.* Quod tamen in germano literae sensu de Salomone intelligitur, ut patet in lib. 2 Reg. et in 1 lib. Paralipomenon. Dedecet autem tantum Apostolum in tanta re, idque in principio epistolae, Hebraeis pertinacibus loquentem, argumento imbecillo uti.

Quartam adhuc rationem addunt, quoniam auctor huius epistolae asserit se in doctrina evangelica ab his qui Dominum audiere confirmatum. At Paulus ad Galatas clamat se non didicisse Evangelium ab homine, sed sine nomine per revelationem Jesu Christi.

Quintam rursum apponunt, quod huius epistolae auctor loquens proprie de testamento, qua ratione a pacto distinguitur, probat Vetus quoque Testamentum morte ac sanguine confirmatum, probatque Exodi testimonio, ubi tamen Moyses non de testamento proprie, sed de pacto loquebatur. Non est igitur ille Paulus, ut qui minus apte referat Sacrarum testimonia Literarum.

Postrema ratio est, quoniam eiusdem epistolae auctor adstruit in arca fuisse urnam mannae, virgam Aaron et tabulas; cum tamen tertio libro Reg. expresse dicatur in arca non nisi tabulas fuisse. Nec igitur Pauli est, nec epistola canonica, utpote quae cum libro canonico evidentissime pugnet. Ecce quibus rationibus Erasmus Roterodamus et hunc secutus Caietanus tertiam conclusionem moliuntur evertere.

Octavum argumentum. Quartam vero conclusionem infirmare conantur argumentis eiusmodi. Salutatio epistolae quae Jacobi inscribitur nihil Dei, nihil Jesu Christi, nihil gratiae pacisve sonat, sed profano more salutem dicit. Non ergo sapit apostolicum usum et auctoritatem. Quare non videtur Jacobus auctor eius epistolae, atque adeo ne alius quidem apostolus. Cuius rei alia coniectura est apud Euseb. lib. 2 *Hist. eccles.* cap. 23 de hac epistola disserentem his verbis: *Sciendum tamen est, quod a nonnullis non recipiatur, nec facile quis antiquorum meminerit eius.* Nam quod Lutherus pingui minerva argumentatur, hanc epistolam nullius apostoli esse, quia contra Paulum tribuit operibus iustificationem, et a viris doctis prorsus contemnendum est, et a nobis dissimulandum, ne de fide et operibus parérgwj disseramus.

Nonum argumentum. Nonum argumentum adversus eandem conclusionem intenditur; quod stylus epistolae secundae, quae Petro tribuitur, longe alius sit ab stylo primae, ac proinde non sint ab eodem auctore conscriptae. Certum est autem auctorem primae fuisse Petrum apostolum. Non igitur secunda a Petro apostólo scripta fuit. Ob hoc enim argumentum de illa secunda epistola in secunda epistola ad Cyprianum Hieronymus dubitat; atque Eusebius (lib. tertio, cap. 3) *de secunda Petri multis*, inquit, *incertum est*, etc.

Decimum argumentum. Decimum argumentum in eandem conclusionem est, quod Eusebius libro tertio *Eccles. Histo.* eorum sententiae subscribir, qui asserunt duas posteriores Joannis epistolas non esse Evangelistae, sed cuiusdam Joannis cognomento Presbyteri; unde et salutatio harum epistolarum huiusmodi est: *Senior Caio, Senior Electae.* Est autem idem senior qui presbyter. Sed etiam Hieronymum in hanc Eusebii opinionem liquet descendisse, in libro *De viris illustribus*, cum et Joannis evangelistae et Papiae vitam operaque texeret.

Undecimum argumentum. Undecimum eandem item conclusionem labefactare contendit, quod epistola Judae testimonium refert ex libro Enoch apocrypho. Quamobrem multi eam merito reiecerunt. Nam plerosque reiecisse Hieronymus auctor est; Eusebius item 2 *Eccles. Hist.* lib.

Duodecimum argumentum. Postremum argumentum contra quintam conclusionem multis coniecturis nititur, quas omnes conguessit Erasmus in annotationibus in Apocalypsim. Igitur quantum complector animo, novem causas repetit, cur Apocalypsis non esse Joannis Apostoli et Evangelistae videatur; unam, quod Eusebius lib. 3 *Hist. eccl.* asserit, Apocalypsim non esse Joannis Evangelistae; alteram, quod Dionysius Alexandrinus, gravis in primis auctor et qui candidissime hoc libro iudicavit, suspicatur opus ab alio quopiam Joanne conscriptum: tertiam, quod Dorotheus Tyri episcopus ac martyr prodidit, Joannem Evangelium suum scripsisse in insula Pathmo; de Apocalypsi autem nullam omnino facit mentionem; quartam, quod Caius, vir sane orthodoxus, aperte negat Apocalypsim esse Joannis Evangelistae apud Eusebium libro septimo, capite vigesimo primo: quintam, quod Anastasius in suo *Catalogo*, ubi sine controversia de huiuscemodi rebus accuratissime disputavit, non audet affirmare hoc opus esse Joannis Evangelistae; sextam, quod Joannes Evangelista nomen suum per modestiam in Evangelio tacet, auctor vero Apocalypseos suum contra nomen frequenter inculcat; septimam, quod Graeci hunc librum non receperunt, ut auctor est Hieron. ad Dardanum; imo multi eruditissimi viri totum librum ceu fictum insectati sunt, quasi nihil haberet apostolicae gravitatis, nec in sententiis quicquam esset quod apostolica maiestate dignum videretur; octavam, quod stylus Evangelii et huius libri magnopere discrepant;

nonam, quod in graecis codicibus non erat titulus Joannis Evangelistae, sed Joannis Theologi, qui alias Presbyter cognominatus est. His coniecturis Erasmus utitur, ut hunc librum Joanni Evangelistae adimat.

At Lutherus nec apostolicum, nec propheticum existimat, quod beatos dicat eos qui servant quae in ea scripta sunt, cura tamen nemo sciat an felix sit, an non sit; et praeterea cum humana intelligentia scripturam illam penitus non assequatur, tantundem, inquit, est, ac si eam non haberemus. Quippe divini libri, quoniam ad populi utilitatem accommodantur, ab humana intelligentia non sunt prorsus remoti. En argumenta, quibus fidei veritas impugnari quidem ab hominibus potest, vinci certe aut superari non potest. Quod parte huius quaestionis ultima palam fiet, ubi eorum argumentorum quantum quodque valeat quantumque idoneum sit unumquodque videbimus.

CAPUT XI

UBI CONFUTANTUR ARGUMENTA CAPITE NUNC PROXIMO POSITA

Non ego catholica dogmata crassis istorum circumfunderem tenebris, nisi lumen possem accendere, quo quasi sole ex oriente fugarentur. Alioquin in haereticorum argumentationibus recitandis digitos ad fontes solum intendere, ne videlicet lutulentae illorum aquae in nostra scripta deriventur, consilium est amicorum quidem, sed nisi me fallit amor, timentium, ubi non est timor. Existimarent namque imperiti argumenta esse maiora, quam ut a nobis refelli possent, si aut summatim et breviter perstringeremus, aut certe omnino dissimularem. Mucronem itaque adversariorum ipsi, qui acuiamus, retundemus.

Responsio ad primum. Nam ad primum argumentum tametsi respondere possumus non omnes libros canonicos esse simul ab universa Ecclesia receptos, quo fieri potuisse, ut quem priora Concilia minime recepissent, eum posteriora confirmarent; respondemus tamen, idque verius, Baruch prophetiam tamquam partem quandam Jeremiae fuisse a veteribus computatam. Quod, ne nostrum videatur esse commentum, testimoniis antiquitatis roborandum est.

Augustinus in primis tradit hoc 18 *De civit. Dei* lib., haec in verba: *Prophetans autem de Christo Jeremias, Hic Deus meus, inquit, et non aestimabitur alter ad eum: Posthac in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Atque e vestigio Augustinus, *hoc testimonium*, ait, *quidam non Jeremiae, sed Baruch scribae eius attribuunt; sed Jeremiae celebratius habetur.* Et auctor lib. *Qu. Vet. et Nov. Testam.*, qu. 102, sive Augustinus, sive quicumque tandem alius is fuerit. Cassiod. etiam in psalm. 81. Chrysostomus quoque idem testimonium nomine Jeremiae citat, in homil. quadam *De Trinitate*. Sexta etiam Synodus, sess. 8, refert ex eiusdem Chrysost. altera homilia, cuius initium est *Profundam sectionem*, nomine Jeremiae illud idem testimonium.

Clemens item Alex. lib. 1 *Paedag.*, cap. 10, illud *Audi Israel mandato, vitae*, etc. quod Baruch 3 nos habemus, Jeremiae assignavit: et lib. 2, c. 3. referens illud: *Ubi sunt*, etc., Divinam Scripturam vocat. Et Basil. 4 lib. *Contra Eunomium* super illud: *Ut cognoscant te solum verum Deum*; Ambrosius item lib. 1 *De paenitentia* cap. 8 et lib. 3 *Exameron*, cap. 14 et lib. 1 *De fide*, cap. 2. ex eodem lib. sub nomine Jeremiae

testimonia referunt. His adde Sixtum Papam in epist. sua prima ad omnes Christi fideles; Felicem in epist. ad Petrum episcopum Antiochenum in 5 Synodo condemnatum; Pelagium denique in epistola ad Vigilium.

Ecce qui libellus Baruch nomine nunc legitur, eum olim antiqui Jeremiae tribuebant, essetque difficile credere, nisi testes huius rei certissimos haberemus, quorum auctoritate primum illud argumentum difficulter quidem, sed abunde tamen elusimus.

Ad confirmationem autem facilius responderi potest. Fateor enim tempore D. Hieronymi, quod nunc tenemus, id non fuisse adeo certum. Sed quemadmodum ante tempora Hieronymi, licet quidam asseruerint Epist. Jacobi ab alio sub nomine eius editam, tamen paulatim, ut idem ait, procedente tempore, obtinuit auctoritatem; et epistola Judae, quam a plerisque Hieronymus adstruit fuisse reiectam, auctoritatem usu meruit, ita et liber iste Baruch, quamquam olim a quibusdam non fuerit receptus, modo tamen dignus est habitus qui ab Ecclesia et Conciliis universalibus reciperetur.

Responsio ad secundum. Secundum quoque argumentum facile diluitur. Nec enim verum est in libris canonicis decernendis Ecclesiae regulam esse Hieronymum, quod Caietanus perperam, ne dicam perniciose existimavit. Hieron. quippe, ut Joan. Cochlaeus vere dixit, in enumeratione canonicorum librorum Veteris Testamenti Josephum secutus est; qui in 1 lib. *Adversus Appionem* ex maiorum suorum traditione, ut inquit, 22 libros enumerat. Auctor est Euseb. lib. 3, c. 9 et 10. At August. non Judaeos, sed Christianos in ea re sequitur, et recte hic quidem. Nam Ecclesia gentium columna est et firmamentum veritatis. Probaturo vero a Gelasio sententia Hieronymi non in canone Sanctarum Scripturarum constituendo, sed in his auctoribus condemnandis, quos Hieronymus zelo Dei et fidei religione reprehendit. Atque ad secundum argumentum haec satis dicta sint.

Nam ad primam eius confirmationem respondeo, id quod doctores fere credunt, librum illum non esse Cypriani, sed Ruffini. Certe D. Cyprianus in *Epistola ad Rogatianum*, Ecclesiasticum, et in libro *De habitu virginum*, Sapientiam, ut divinos libros citat; quod vero Ruffinus asserit, ex patrum traditione eos libros a canone reiiciendos, pace lectoris dictum sit, patrum traditiones ignoravit. Tertium namque Carthaginense Concilium, quod hos inter canonicos numeravit, dicit se a patribus accepisse; et August. lib. 1, *De praedest. sanctorum*, proximos apostolorum affirmat librum *Sapientiae* tamquam divinum citavisse; atque Dionysius ex eodem libro magno praefationis honore testimonium allegat, inquit: *In primis scripturarum institutionibus quendam de divina Sapientia dixisse comperies; Amator factus sum formae illius.*

Quid omnes commemorem? Hieronymus in primum caput *Jeremiae*, ut librum prophetae citat; Ambrosius autem 1 lib. *De fide*; Gregor. 18 *Moralium*, et Concil. Sardicense in epistola ad omnes episcopos, ut divinum librum *Sapientiae* referunt; Concilium demum Toletanum undecimum in confessione fidei Sanctam esse Scripturam asseverat.

Quid Ecclesiasticum? Ut divinum citat Clemens Alexand. 7 lib. *Strom.*; Ambros. serm. 31 et lib. 4. *De fide*; Evaristus Papa in epistola prima *Ad episcopos Africanos*; Sixtus secundus in epistola *Ad Gratum episcopum*. Utrumque autem librum Divinam Scripturam esse tamquam rem certam in fide tradit Epiphanius *Haeresi* 76. Anomaeorum.

Non igitur patrum traditione eos libros Ruffinus, sed suo potius sensu refutavit. At eo tempore, quo res nondum erat definita. Qua etiam ratione et reliquos excusamus. Nam quod D. Thom. in eam sententiam advocatur, id ferendum nullo modo est, ut ex I parte, q. 1, art. 3 colligere licet, et ex commentariis in quartum caput *De divinis nominibus*. Sed in illa quaest. 89 nihil de suo dixit; quin ad verbum retulit Augustinum; qui tamen quam haberet constantem firmamque sententiam lib. 2 *De doct. christiana* cap. 8 et lib. 17 *De civitate Dei*, c. 8; et *Ad Horosium contra Priscillianistas*, cap. 11 imo eo ipso libro *De cura pro mortuis gerenda*, c. 17 manifeste declaravit.

Secunda autem confirmatio, quae ab auctoritate Concilii Laodicensi sumitur, imbecilla est. Non enim Concilium negat esset canonicos, licet inter canonicos noluerit annumerare; quod nondum ea res satis erat explorata. Videlicet, quod saepe iam diximus, non omnes libri canonici ab Ecclesia sunt communi consensu recepti.

Ad tertiam vero confirmationem (quoniam nihil in praesentia de auctoritate canonum, qui dicuntur Apostolorum, disputare volumus, nam haec quaestio ab ea quae nunc in manibus est separatur) dupliciter respondemus. Prius, ne quis eiusmodi argumento nos velit urgere, intelligat eodem cap. 84 tres Machabaeorum libros inter canonicos supputari. Quod si Apostolorum hos octoginta quinque canones recipere cogimur; respondeant hic ipsi nobis, qui Machabaeorum libros reiiciunt; sin autem, ne confiteantur hos esse canonicos, testimonium huius capituli contemnunt, iam profecto non est, cur pondere illius nos velint obruere.

Sed hanc disputationem, ut diximus, in aliud tempus reservantes, quod ad praesentem locum satis est, alteram responsionem subiicimus: Clementem, qui eos canones dispersos in unum volumen congregasse dicitur, non omnes libros canonicos collegisse, quos apostoli verbo tenus Ecclesiae tradiderunt. Non enim aliunde vel Concilia, vel patres apostolorum proximi hos esse sacros quam ab apostolis didicerunt.

Ait tamen Iren. lib. 3, c. 3 referturque ab Euseb. lib. 5, cap. 6. Clementem, quoniam cum apostolis vitam semper egerit atque ab apostolis institutus fuerit, recentem gessisse traditionis eorum memoriam et eorum formam, semper in oculis habuisse. Ita si haec responsio non placet, detur alia: non omnes illos canones a Clemente editos, sed nonnullos a Graecis adiectos esse.

Ad postremam denique confirmationem, huiusmodi habeto responsum. Ut cum iis liberaliter agamus, donemusque eis Synagogam in fide errare non posse (quod tamen non perinde ut de Ecclesia Catholica certum est), negamus hos libros a Synagoga esse reiectos. Aliud est enim non recipere, aliud vero reiicere. Judaei ergo intra suum canonem hos quidem libros publica auctoritate minime receperunt, tametsi nonnulli etiam ex eis divinos et sacros esse crediderunt. Qua de re vide Cochlaeum in libello *De canonicae scripturae et Catholicae Ecclesiae auctoritate*. De secundo igitur argumento hactenus.

Responsio ad tertium. Ad tertium autem praecipuum argumentum respondetur, ante id temporis nec rem fuisse tam expeditam, nec Conciliorum lectionem tam assiduam, nec haereticorum impudentiam tam procacem in libris canonicis vel infirmandis, vel etiam reiiciendis. Quocirca non fuerunt perinde solliciti fideles de huiusmodi quaestione, cuius definitionem sine iactura pietatis poterant ignorare.

Quod si argumentum idem contorquere in adversarios volumus, nihil est quod facilius efficere possimus. Nam, ut ex Concilio primo Toletano didicimus, *si quis dixerit vel*

crediderit alias scripturas, praeter eas quas Ecclesia Catholica recipit, in auctoritate habendas esse vel venerandas, anathema est. Cum ergo plerique, quod retro nos ostendimus, hos libros tamquam divinos venerentur, certe, si Ecclesia non reciperet, in anathema Concilii Toletani pariter omnes incurrerent. Ne igitur hos audaciae et temeritatis condemnemus, illos potius ignorantia laborasse concedamus. Imo cum perniciosius Ecclesiae sit libros recipere pro sacris, qui revera non sunt, quam librum reiicere, qui alias vere sacer est, ut D. Thom. prima parte, quaest. 68, artic. 1; et *De potentia* quaest. 4, art. 1, latius explicat, cum Concilium Carthaginense, Florentinum, Tridentinum, Innocentius, Gelasius ac fere sancti omnes hos libros tamquam sacros Ecclesiae tradiderint; profecto si ii non essent, perniciosissime falleremur. De tertio igitur argumento satis dictum est.

Responsio ad quartum. Ad quartum vero argumentum primo dicitur, quod Gelasius forsitan unius libri nomine ambos complectitur; quod etiam in Esdra non ipse modo fecit, sed et Isidorus et Hieronymus, qui Esdras interpretatus unicum edidit, sequens Hebraeorum consuetudinem, qua Esdrae primus et secundus liber in uno est, ut Origen. in *primum Psalmum* docet, et Eusebius lib. 6, capitulo 18. Hanc autem mentem fuisse Gelasii vel illud abunde magnum argumentum est, quod idem ipse probat lectionem Scripturarum quae per anni circulum distribuuntur, librum autem Machabaeorum pro dominicis octobris, in quibus ambos Ecclesia legit. Deinde respondetur Gelasium de secundo libro ambiguum forte sententiam tenuisse, eoque consilio in enumeratione eum librum praetermisisse. At August. 18 *De civitate Dei*, Isidorus 6 *Etymologiarum*, utrumque Machabaeorum ab Ecclesia recipi asseverant; quod et in prooemio horum librorum asseritur. Nec id modo in dubium vocare licet, quod D. Gregorio, Eusebio atque reliquis licuit aliquando dubitare.

Iam ad primam rationem, quae in huius quarti argumenti confirmationem affertur, Joannes Annius in commentariis super secundum librum Philonis *De temporibus* tradit libros Machabaeorum, qui absque temporibus scripti erant, Josephum adiectione temporum apocryphos reddidisse. Ostendit vero id argumento quo nos uti sumus; quo eodem Joannes quoque Lucidus permotus est 4 suae *Chronographiae* libro. Unde autem Annius noster acceperit, aut sine temporibus Machabaeorum olim libros haberi, aut Josephum adiecissee tempora, ingenue fateor, me praeterit. ed si id verum est, quemadmodum mendum, quod in numeris facillimum est, non auctoribus, sed librariis imputatur, ita menda quae Josephi per incuriam inducta sunt, non auctori libri Machabaeorum, sed Josepho tribuamus; nec ob id libros hos apocryphos existimabimus. Tametsi Josephum germanam veramque Catholicorum lectionem vitiasse, viris ecclesiasticis omnibus dissimulantibus, atque adeo conniventibus, mihi quidem non fit verisimile. Nisi volumus mille quingentos annos, et eo amplius, Ecclesia in utramque aurem dormitante, inimicum hominem zizania superseminasse.

Quamobrem multo melius Euseb. Caesariensis, licet hos libros non crediderit in sacrorum numerum referendos, asserit tamen auctorem illorum non supputare Graecorum regnum ab Alexandro, sed a Seleuco Nicanore, qui regnavit in Syria anno a morte Alexandri exacto undecimo. Cui numero si addas quinque annos, quibus Alexander tamquam monarcha imperavit Graecis, conficitur numerus annorum exactus sexdecim; quibus minor erat supputatio monarchiae Graecorum iuxta rationem hebraicam. Nam Graeci ab Alexandro supputabant.

Igitur quod iuxta annalia graeca Antiochus regnasse dicitur anno centesimo quinquagesimo tertio, et iuxta primum Machabaeorum anno centesimo trigesimo septimo, verborum, non rerum dissensio est. Quippe, si centesimo trigesimo septimo sexdecim adiicias, numerus centesimus quinquagesimus tertius conficietur. Joannes vero Lucidus in eo discrepat ab Eusebio, quod scribit Alexandrum post adeptam monarchiam annos septem regnasse, Seleucum vero anno octavo post mortem Alexandri iam exacto. Sed quod ad praesentem attinet quaestionem, non admodum refert, utrum ex his verum sit, cum supputatio praecipua, de qua hic agimus, minime varietur.

In huius vero confirmatione argumenti Ambrosius Catharinus Caietanum affirmat tot peccata admisisse, quot verba pene effudit. Sic enim ille loquitur. Nec advertit homo ad carpendum promptulus, se quoque in reprehendendo Caietano saepe ac multum errasse. Hoc certe loco ter erravit. Sed istius errores coarguere nec meum est, nec huius temporis.

Quid ergo? Nonne hic peccavit Caietanus? Peccavit sane. Primum in eo, quod temere et inconsiderate, ne superbe dicam et arroganter, auctorem libri Machabaeorum ait in intelligentia Danielis esse deceptum, quem constat Spiritus Sancti afflatu eum librum scripsisse. Deinde falso existimat Caietanus, si auctor libri Machabaeorum verba Danielis usurpat, idcirco Daniele interpretari. Quasi non licuerit Bernardo verbis Scripturarum passim uti, quas si arguat ab ipso male intelligi, quod verba non in eum afferat sensum, qui Scripturarum erat germanus et proprius, is stultus esse videatur. Certe poetae recentiores veterum versus etiam integros usurparunt elegantissime, nec tamen priorum illi versus a posterioribus in eandem sententiam capiuntur.

Fallitur praeterea Caietanus in eo, quod putat Danielis prophetiam non potuisse ad idolum Antiochi referri, quia Dominus ad futura tempora referendam declaravit. Eadem quippe scriptura et ad Luciferum pertinet, et ad Nabuchodonosor, et ad Antichristum. Vanissimum ergo fuit auctorem libri Machabaeorum reprehendere, quod in idolo, abominatione et desolatione Antiochi ad verba Danielis alluserit, vel ea certe in simili causa usurparit. Nam, etsi in illum sensum Daniele adduxisset, id fecisset egregie, quod et Paulus et apostoli caeteri saepe fecerunt.

At secunda ratio duobus modis refellitur. Prius enim nihil impedit ut Spiritus Sanctus scriptori assistat, qui in quibusdam tamen humano more ex modestia loquitur. Sic enim Paulus ait: *Etsi imperitus sermone, sed non scientia*; et rursum: *Ut minus sapiens dico plus ego*; et iterum: *Donate mihi hanc iniuriam*. Posterius, aliud est loqui de ipsius historiae veritate, aliud de interpretatione in aliam linguam. Interpres ergo veniam petit non falsitatis, quae nulla erat, sed elocutionis, quae ab homine erat. Secunda igitur illa ratio hac duplici responsione convellitur.

Sed et tertia bis quoque confutari potest; et quia non est opus confiteri epistolam, cuius in priori fit mentio, eam esse quae e vestigio subditur; quod si esse quis contendat, habet in promptu quid dicat, puncta librariorum incuria esse male distincta. Illa enim verba: *anno centesimo octogesimo octavo*, non sunt initium epistolae sequentis, sed finis antecedentis, ut subsequens epistola hoc principium habeat: *Populus qui est Hierosolymis*. Cuius rei illud est argumentum, quod diem annumve quo scribitur epistola, non ab initio statim, sed a fine ponere solemus; salutationem vero statim a principio. Tametsi utrumque Constantinus et in epistola ad Donum papam et in epistola ad Georgium Constant. patriarcham coniunxerit. Quae igitur secundo loco ponitur, haec

scripta est anno centesimo sexagesimo nono, ut in priori epistola dicitur: quae vero ordine quidem scripturae antecedit, sed reipsa tamen posterius missa est, ea scripta fuit anno centesimo octogesimo octavo.

Ita ad quartam rationem facile dici poterat, quod ante monuimus, illam epistolam non esse cuius prior meminit. Quare nec necesse est fateri eam esse scriptam anno centesimo sexagesimo nono. Quin compiler illius secundi libri, sive is fuerit Iosephus, ut Annio placet, sive quisquam alius, quascumque epistolas invenire potuit a Iudaeis scriptas, nullo servato ordine, in initio libri forsitan collocavit.

Quod si secundam illam esse admittimus, quam commemorat prima, dicere oportet numerum non secundum hebraicam computationem haberi, sed secundum graecam. Potuit enim, nec id incommode, fieri, ut qui eas litteras dederint, ii graecam monarchiae supputationem fuerint secuti, quam tamen is, qui librum illum dicitur in compendium redeigisse, noluit immutare, sed exscribere numerum ut scriptum reperit. In aliis vero secutus est semper supputationem hebraicam.

Judas itaque mortuus est, iuxta Hebraeorum rationem, anno centesimo quinquagesimo secundo expleto; hoc est anno centesimo quinquagesimo tertio. Quibus si apponas sexdecim annos graecae supputationis, constat numerus centesimus sexagesimus nonus, qui idem est cum priori. Nam, quo anno Judas mortuus est, scripsit epistolam. Ita non est necesse cum Ruperto, libro *De victoria verbi*, alium a Machabaeo Judam divinare, qui eam epistolam dederit.

Ad quintam, non desunt qui existiment non Antiochum membratim divisum, sed ducem ab eo missum; sic enim videtur 1 capite significari: illum vero fuga elapsum morbo pestilenti interiisse, ut capitulo 9 dicitur. Sunt etiam qui contendunt, in cap. Illo 1 particulam et adiectam esse librariorum vitio, lectionem autem veram hanc esse: *Percusserunt ducem, et eos qui cum ipso erant diviserunt membratim*, etc. Scio autem verbum *percutere* interdum significare idem quod occidere, ut eo loco: *Percussit Philisthaeum*, etc., et ibi: *Percussit Saul mille*, etc. Sed non cogimur hic, vocabuli propria significatione deserta, ad dictionem confugere figuratam, praesertim cum Danielis 2 cap., de Antiocho scriptum sit: *Et venient super eum Romani, et percutietur*; quo loco Hieronymus, *Percussus*, ait, *dicitur esse, non quod interierit*, etc., et 2 Reg. 2: *Servi David percusserunt de Benjamin 360 qui et mortui sunt*.

Sed ne illud quidem huic expositioni repugnat, quod Lyranus obiicit, Antiochum, ut hic dicitur, cecidisse. Non enim semper eo verbo mors significatur, sed, qui victus est, cecidisse vere asseritur. *Ceciderunt*, inquit, *per prona fugientes*.

Sed ne illud quidem obstat, quod ibi legitur: *Cum ingressus esset intra ambitum fani, clauserunt templum; cum autem intrasset Antiochus*, etc., ubi videtur designari Antiocho concluso nullum fuisse locum fugiendi relictum. Non enim intelligendum est templum clausum post ingressum ducis, sed cum milites essent intra fani ambitum; ut, si exempli causa dicamus, in atriis sacerdotes clauserunt ianuas templi. At contra, cum milites Antiochi aditum templi oclusum aperuissent, ut cognita res est, lapidibus sunt a Iudaeis obruti. Potuit ergo dux ipse percussus, si ducis nomine Antiochus intelligitur, quo aditu aperto intraverat, exire atque fugere; ob quam fugam cap. 9 dicitur inhoneste ac turpiter de Perside rediisse.

Sed ne rimulas quaerere ad elabendum videamur, illa responsio et planior et verior est, cui historicorum gravium consentit auctoritas, non eundem esse Antiochum, de quo

primo capite, et de quo capite nono perhibetur, sed ibi Antiochi Magni mortem scribi, hic vero Antiochi Epiphanis, cuius etiam finis primi libri capite sexto textitur. Nam illum Strabo libro 16 ait templum Beli expoliare conatum, finitimos Barbaros interemisse.

Ad sextum, licet Rupertus omnia ea figurate velit intelligi de arca Novi Testamenti, id est humanitate Jesu Christi, ad literam tamen miraculum illud vel iam factura est, cum expulsis gentibus a Iudaea, Hebraei ex diversis locis, ubi erant dispersi, convenerunt; vel forte etiam in conversione Iudaeorum ante diem iudicii futura, fiet.

Nec nostris coniecturis divina promissio debilitanda est. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.

Postrema demurn ratione solvenda varie torquentur auctores. Alii namque fingunt Machabaeos per matrem a tribu Iuda originem ducere; eaque ratione defendunt sceptrum de Iuda non esse translatum. Alii, sequentes traditiones Thalmud, adstruunt, Machabaeis quoque existentibus ducibus fuisse iudices quosdam ex tribu Iuda, penes quos summa decernendi atque imperandi potestas resideret, qui hebraice **! yrld.h,n.s;** [*zanedrin*], latine Senatus, ut apud Romanos, appellabatur. Unde illud est: *Populus qui est Hierosolymis senatusque et Judas*, etc. Hos itaque cum Herodes, qui primus ex alienigenarum genere ortus regnum Iudaicae gentis obtinuit, in odium Davidici regni de medio sustulit, tunc vere sceptrum de tribu Iuda dicitur abstulisse. Alii hunc nodum solvunt afirmanes aliam Iacob prophetiam, promissionem fuisse ad legem comminationum intelligendam; quae scilicet mutatis moribus commutetur, et quemadmodum sententia adversus Ninivitas post poenitentiam translata est, ita quoque haec divina promissio filiis Iudae peccantibus fuerit commutata. Quam quidem normam in explincandis tum comminationibus tum promissionibus ex Ezechiele desumunt, apud quem Dei et comminatio et pollicitatio pro conversis aut aversis hominum moribus transferuntur.

Nos vero, quibus consilium est alienas expositiones non inimice aut insectari aut repellere, facilius hunc locum expediemus, si ex primo Machabaeorum libro intelligamus populum Iudaeorum ducatum Machabaeis tradidisse, non tamquam proprium et haereditarium, sed ad legem depositi conservandam; ut videlicet israeliticam plebem interea tuerentur, donec surgeret propheta fidelis, vel qui eos instrueret, vel quem de tribu Iuda venturum expectabant. Qua ex re sceptrum de tribu Iuda non auferebatur; eo praesertim, quod ipsa quoque tribus in hoc populi conductum sententiamque a principio saltem creditur consensisse.

Quartum ergo argumentum cum suis confirmationibus hoc modo fuerit confutatum. Nam quod argumentum Caietanus in Matthaei 24 cap. ponit, auctorem libri Machabaeorum errasse in interpretatione prophetiae Danielis, quam ad Antiochum ille refert, cum Lucas ad exercitum Romanorum perspicue retulerit, id nullius momenti est. Eadem quippe litera et ad Nabuchodonosorem et ad Antichristum spectare potest. Sic eadem et ad Anthiocum et ad idolum Romanorum et ad Antichristum pertinet. Quae omnino res, quoniam nihil obscura est, nostra explicatione non eget.

Responsio ad quintum. At quintum argumentum refellamus. Non modo Conc. Carthaginense et Innocentius, sed plerique alii Sapientiam et Ecclesiasticum Salomonis assignaverunt. Nam librum quidem Sapientiae nomine Salomonis citat Tertullianus *De praescriptionibus haereticorum*; Origen. *Super epist. ad Romanos* lib. 8; Cyprianus *sermone quarto De iinmortalitate*; Basilus lib. 5 *Contra Eunomium*; Ambrosius

sermone 8 in psal. Beati Immaculati, et lib. 3 *Exameron* cap. 15 et 4 lib. *De fid.* cap. 6 et Euseb. 11 lib. *Praeparationis evangelicae* cap. 5. Quin Eusebius ipse lib. 4 *Eccl. hist.* cap. 22 asserit, Egesippum, Irenaeum et omnes antiquos librum *Sapientiae* Salomoni tribuisse. Tribuerunt certe Evaristus in *Epist. ad episcopos Africanos*; Félix primus *Ad omnes episcopos Galliae*; Félix secundus *Ad Athanasium* et caeteros episcopos Aegypti; Epiphanius *Haeresi 76 Anomaeorum*; Damascenus quarto suae *Theologiae libro*, ubi Jodocus Clichtovaeus multis argumentis contendit, librum illum non fuisse Philonis, sed Salomonis, in quibus illud máximum est, quod verba quae auctor cap. 9 eiusdem libri de se dicit, non alii quam Salomoni congruere possunt.

Ecclesiasticum quoque auctores nobilissimi Salomonis nomine retulerunt; Clemens Alexand. lib. 7 *Strom.*; Gregorius Nazianzenus oratione octava; Basiliius quarto libro *Contra Eunomium*; Chrysostomus sive quis alius fuerit, homil. tertia *imperfecti operis in Mathaeum*; Ambros. super 7 caput prioris ad Corinthios; Hieronymus in cap. 10 *Ecclesiastis*; Cyprianus *Ad Rogatianum*, et 3 lib. *Ad Quirinum*, et 1 serm. *De eleemosyna*; Cassiodor. in psal. 55 et 66 et 93; Gregorius 10 lib. *Moralium*, et 1 quaest., 1 cap. *Non est putanda*; Sixtus primus in *Epist. ad omnes fratres*; Marcellinus *Ad Salomonem episcopum*; Fabianus *Epist. ad omnes Orientales episcopos*; Sixtus secundus *Ad Gratum*; Damasus *Ad episcopos Italiae*; Joannes Papa *Ad Valerium episcopum*. Quod si post tot tamque graves auctores libros illos Salomonis esse asseveremus, nihil erit profecto cur timere debeamus.

Deinde librum esse huius aut illius scriptoris non admodum interest catholicae fidei, dummodo Spiritus Sanctus auctor esse credatur. Quod Gregorius in prooemio super Job c. 1 erudite et tradit et explicat. Nec enim refert qua penna rex epistolam scripserit, si vere scripsit. Unde nihil obstaret, ut in ea re, quae ad fidem non pertinet, Innocentius et Concilium Carthaginense communem antiquorum opinionem sequerentur. Nec proinde tamen in libris canonicis enumerandis errare potuere, quippe quod ad fidem attinere certum sit.

Deinde, ut has duas responsiones praetermitteremus, habemus aliam multo potiore, quam ex Euseb. lib. 11 *Praeparationis evangelicae* Joannes Driedonis expressit. Cum enim Salomon, iuxta Scripturam, locutus fuerit tria millia parabolarum et carminum quinque millia, quae non sunt in unum aliquod volumen a Salomone coacta, fuerunt alii atque alii qui sententias Salomonis sparsas collegerunt, ut patet Proverbiorum c. 25.

Ita Augustinus Eugubinus, secutus rabbi Moysen et thalmudistas, credidit Isaiaam libros Salomonis scripsisse, quod equidem incertum habeo; illud vero exploratum, sententias librorum, qui Sapientiales vulgo nuncupantur, a Salomone quidem fuisse primum excerptas, sed non ab eodem auctore collectas. Unde et Jesus Syrach in *Ecclesiastico* non ait se protulisse, sed renovasse sapientiam de corde suo. Huius ergo rei Innocentius et Concilium Carthaginense non ignari, optima ratione hos omnes libros Salomoni dederunt. Ac de quinto argumento haec dixerimus.

Responsio ad sextum. Sextum vero argumentum Caietani est in fine commentariorum super libros históricos Veteris Testamenti. Pudet autem virum alio qui ingeniosum et doctum, virum pium ac nostrae familiae columen, vano distinctionis novae commento argumentum firmissimum eludere voluisse, atque, ut leviolem plagam repelleret, graviolem accepisse. Cum enim nomen libri canonici apud scriptores omnes, uno excepto Caietano, pro sacro atque divino sumatur, non modo comprehendi animo, sed

ne suspitione quidem potest attingi, Pontifices et Concilia omnia aliter vocabulum usurpasse, quam erat in usu universorum.

Deinde Concilium Carthaginense, ne quis aliter inverteret, quid nomine scripturarum canonicarum intelligeret declaravit inquit: *Praeter scripturas canonicas, nihil in Ecclesia legatur sub nomine Divinarum Scripturarum. Sunt autem canonicae scripturae, etc.* Et Innocentius, *Hi libri*, ait, *recipiuntur in canonem Sanctarum Scripturarum.* Et in Concilio Florentino eodem Spiritu inspirante illi omnes libri, quos suscipit et veneratur Ecclesia, et de quibus praesens disputatio instituitur, scripti a sacris auctoribus asseruntur.

Praeterea, cum sub eodem contextu omnes illi libri nullo facto discrimine definiantur esse canonici, ridiculum est, ut partim in una significatione, partim in alia libros canonicos habeamus. Ac si hanc semel distinctionem admittimus, auctoritate Conciliorum atque Pontificum nullus liber sacer constare poterit. Nam pari causatione, si id quidem lubitum esset, haeretici dicerent, unumquemlibet de caeteris non esse canonicum ad firmandam fidem, sed ad instruendos mores.

Id quoniam absurdum omnino est, retineamus potius eam rationem oportet, quam Caietanus voluit evertere, vir, ut saepe iam dixi, cum primis eruditus et pius, sed qui in Libris Sacris constituendis Erasmi novitates ingeniumque secutus, dum alienis vestigiis voluit insistere, propriam gloriam maculavit. Ac de sexto argumento hactenus.

Ad confirmationem autem facilius responderi potest, non Ambrosium modo, sed et Cyprianum *Ad Pompeianum*, et Augustinum 18 *De civ. Dei*, referre ex 3 et 4 libro Esdrae testimonia, sed non tamquam ex Spiritu Divino edita, quibus scilicet nefas sit refragari.

Responsio ad septimum. In septimo principali argumento moleste fero, non alienos modo, verum etiam nostrates (bona venia legetur) in tam novam, ne dicam levem, sententiam incidisse, ut epistolam ad Hebraeos apostoli Pauli esse negaverint. Sed id multo molestius, ut, si Pauli non sit, protinus non sit canonica. Nam auctore incerto, poterit epistola certo esse canonica. Sive enim Lucas seu Barnabas, quod quidam sunt opinati, eam epistolam scripserint, canonica erit. Nam et per Lucam et per Barnabam Spiritus Sanctus loquebatur.

Sed ad rem. Cum haeticum sit hanc epistolam a Sacris Scripturis excludere, certe temerarium est, ne quid amplius dicam, de huius epistolae auctore dubitare, quem Paulum fuisse certissimis testimoniis confirmatur. Origenes in primis lib. 1 *Commentariorum super Matthaeum*, et refertur ab Eusebio lib. 6 *Ecclesiasticae historiae*: *Ego dico*, ait, *quod ipsa manifestissime est Pauli apostoli; et semper omnes antiqui maiores nostri eam ut Pauli apostoli susceperunt: et opinio usque ad nos pervenit, quod sermo eius est graeco sermone compositus, vel per Clementem Romanae urbis episcopum, vel per Lucam.*

Clemens item Alexandrinus apud Eusebium 6 *Ecclesiasticae historiae* libro: *Manifeste*, inquit, *est Pauli, scripta quidem hebraeo sermone tamquam Hebraeis, sed a Luca in graecum interpretata.*

Eusebius quoque in eandem sententiam ivit, 3 libro *Historiae ecclesiasticae*, ubi cum dixisset Clementem Romanum episcopum in epistola ad Corinthios nomine Pauli testimoniis huius epistolae usum, continuo subiicit: *Unde constat quod Apostolus hanc epistolam tamquam Hebraeis mittendam, patrio eam sermone conscripserit: et ut*

quidam tradunt, Lucam Evangelistam, alii autem Clementem interpretatum esse; quod et magis verum est, quia et stylus ipse epistolae Clementis cum hac concordat, et sensus nimirum utriusque scripturae plurimam similitudinem ferunt. Hactenus Eusebius. Et cap. 3 eiusdem libri: Pauli manifeste 14 sunt epistolae.

Dies me deficiet, si velim enumerare auctores graecos qui hanc epistolam Paulo tribuerunt. Nec minus si commemorem etiam latinos. Quid enim referam Athanasium in *Epistola ad episcopos Africanos*, et lib. 2 *De fide Trinitatis*? Quid Cyrillum 12 lib. *Thesauri*? Quid Chrysostomum infinitis prope locis? Quid Ignatium? Quid Irenaeum? Quid Damascenum? Quid Anacletum in epistola *De ordinatione episcoporum*? Quid Higinum in *Epistola ad omnes christifideles*? Quid Concilium Laodicenum?

Quid tandem Concilium Ephesinum, cum omnes graeci scriptores (ut auctor est Hieronymus ad Dardanum) hanc epistolam apostoli Pauli esse una voce fateantur? Theophylactus certe miratur eorum impudentiam, qui hanc epistolam Pauli esse inficiantur; affirmatque eos non secus peccare, quam si a Paulo abesse Christum negarent.

Quid Latini? Nempe fatentur etiam. Fatetur Ambrosius super psalmum *Beati immaculati*; et libro *De his qui misteriis initiantur*, cap. 8; Augustinus insuper 2 lib. *De doctr. christian.*, cap. 8 et saepe alias. Item Gregor. 5 lib. *Moralium* cap. 3; Gelasius cum Concilio septuaginta episcoporum; Innocentius Papa; Concilium Chartaginense, Florentinum, Tridentinum. Quid moror? mille quingentos, abhinc annos Ecclesia legit hanc nomine Pauli apostoli: et audemus nos in dubium vertere quod omnes Catholici tot retro saeculis sine ambiguitate tenuerunt?

Omitto quod Petrus, nisi me valde opinio fallit, testatur Paulum Hebraeis epistolam scripsisse. Nam primam Petri Hebraeis scriptam esse, salutatio ipsa adeo aperte docet, ut ne Caietanus ipse quidem negare potuerit. At secunda Petri eisdem quoque scripta est. Ait enim: *Ecce iam vobis hanc secundam scribo epistolam*. In huius vero fine sic Petrus inquit: *Sicut et carissimus frater noster Paulus scripsit vobis sicut et in omnibus epistolis*, etc. *vobis*, scilicet Hebraeis ad quos scribebat Petrus. Unde facta distinctione subiungit: *Sicut et in omnibus epistolis*: ut non obscure intelligeres, quod Paulus Hebraeis de longanimitate et salute Christi, idem et in aliis epistolis scripsisse. Non est ergo cur de auctore huius epistolae quisquam dubitet.

At Hieronymus dubitat. Certe, ut dubitasset, non proinde nostram hanc certam indubitataque fidem ambiguum efficere potuisset. Sed negamus Hieronymum ancipitem hoc loco, quod illi falsissime impingitur, habere sententiam. Nam, ut innumera loca silentio praetereamus, quibus refert Hieronymus ex hac epistola nomine Pauli testimonia; ut illud etiam dissimulemus, quod de viris illustribus in Paulo, cum quorundam contrarium sensum expressisset, eorum argumenta refellit: ille profecto locus Hieronymianae sententiae clarissimus testis est, qui habetur in epistola ad Dardanum *De terra promissionis*, in haec verba: *Vas electionis loquitur ad Hebraeos, fide, qui vocatur Abraham*, etc. *Nec me fugit, quod perfidia Iudaeorum haec testimonia non suscepit. Illud nostris dicendum est hanc epistolam, quae inscribitur ad Hebraeos, non solum ab Ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retro graeci sermonis scriptoribus, quasi Pauli apostoli, suscipi; et nihil interesse cuius sit, cum ecclesiastici viri sit, et quotidie Ecclesiarum lectione celebratur. Quod si eam Latinorum consuetudo non recipit inter scripturas canonicas, nec Graecorum Ecclesiae Apocalypsim Joannis eadem libertate suscipiunt; et tamen nos utramque suscipimus, nequaquam huius temporis*

cousuetudinem, sed veterum scriptorum auctoritatem sequentes, qui utriusque testimoniis utuntur, non ut interdum de apocryphis facere solent, sed quasi canonicis et ecclesiasticis. Hactenus Hieronymus. Et in *Epistolam ad Titum*: *Lege, inquit, ad Hebraeos epistolam Pauli apostoli, sive, cuiuscumque alterius eam esse putas, quia iam inter ecclesiasticas est recepta.*

Ad primam igitur rationem, quoniam in relectione *De paenitentia* accurate sane ac diligenter illa apostolica loca explicata sunt, non est necesse modo respondere. Ad secundam respondere necesse est, et quidem eo ordine quo adversum constitutam veritatem obiectionis singulae particulae fuere propositae. Nam, quod prima particula obiiciebatur, facile diluitur, cum contingere potuerit ut interpretes reliquerit quidem in textu verba hebraica, sed in margine, quod fieri solet, addita fuerit interpretatio, quam librarius textui deinceps inseruerit. Quod idem etiam in Matthaeo usu fortasse venit in verbis illis: *Eli, Eli*, etc.

Quod autem, quae expositor fortasse quispiam in margine apposuerit, ea scriptorum vitio textui nonnunquam inserantur, Nicolaus Lyranus recte 2 Reg. 8 animadvertit; illa enim verba: *De quo fecit Salomon omnia vasa aurea in templo, et mare aeneum et columnas et altare*, in hunc modum et adiecta et inserta esse constat.

Potuit et alia ex causa proficisci, ut Apostolus vel Evangelista hebraice scribens, quorundam vocabulorum interpretationem adiecerit, quod apud Iudaeos erant verba quaedam vel chaldaica vel syriaca, quae potuerunt commode in linguam hebraicam verti; ut *Golgotha* et *Ephpheta*.

Ecce duas causas, quibus interim argumentum illud Caietani posset eludi. Quo ne librum quidem Geneseos hebraico sermone scriptum sibi Caietanus suaderet. Nam ibi legitur Rachel vocasse filii sui nomen Benoni, id est filium doloris mei; nomen vero ei a patre inditum Benjamin, id est filium dextrae; et in Exodo: *Est enim phase, id est transitus Domini*.

Respondeant nobis isti, qui simili argutia negotium nobis exhibere volunt: et si non valuerint, tertiam causam nos reddemus. Videlicet, sunt nomina composita ex multis simplicibus, quae nonnunquam integra in compositione manent, interdum corrupta; ea si aliis verbis eadem etiam lingua explicare voluero, nihil absurdum orietur: ut si verbi causa dicam: *Deicola interpretatur Dei cultor; paterfamilias, hoc est domus guberbator et parens*. Quod idem in nominibus Benoni et Melchisedech evenire potuit.

Sed ne ad haec tamquam in aram confugiamus, illa causa et praestantissima et verissima est, interpretem id iure suo facere potuisse, cum videlicet necessum fuit hebraica verba manere. Si enim interpretes transtulisset: *Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* non fuisset a Latinis perceptum, quorsum astantes dixerint: *Heliam vocat iste*. Quare verba hebraica retinere coactus, eorum interpretationem apposuit, quod facere aequè poterat verbis hebraicis non retentis. Certe Geneseos 35 et Exodi 12 in hebraeo nominum interpretatio non habetur, sed interpretes adiecit de suo.

Quod si obicias illam particulam non esse Sacram Scripturam, si hoc verum est, ut quae ab officina interpretis prodierit, primum conceditur conclusio; nec ego video cur perhorrescere debeamus. Deinde, negatur illa collectio. Si ab interprete proficiscitur, extra Sacras Literas est. Nam particula quae ad servandam vel congruitatem vel intelligentiam in Sacrarum Literarum interpretatione additur, non censetur a Sacris Literis aliena.

Unde Hieronymus in commentariis epistolae ad Galatas, *Hanc consuetudinem*, inquit, *in pluribus locis Scriptura conservat, ut hebraicum verbum cum interpretatione sua ponat; Bartimeus filius Timei; Aser, divitiae, Tabita, Dorcas, et Mesech, vernaculas.* Ecce Scripturam Hieronymus vocat etiam eam particulam quam interpretem addidisse compertum est. Atque id in epistola ad Hebraeos vel maxime locum habet; cuius interpres fuit vel Lucas vel Clemens; quod Apostolo et vivente et vidente factum esse, ad veritatis similitudinem videtur esse propensius. Verum esse asseverarem, nisi Academiae temperamentum in causa coniecturali placeret. Nihil ergo prima illa causa movere nos debet, ut credamus hanc epistolam hebraice scriptam non fuisse.

Sed ne secunda quidem causa movet; eadem enim in Apostolum torqueretur, qui in Actorum lib. Judaeis loquens citat Scripturam veterem iuxta translationem Septuaginta. Itaque interpres aut Lucas aut Clemens, licet hebraeus hebraice Paulus fuerit allocutus, versionem tamen Septuaginta interpretum magis reddere voluit, ne Graeci literae novitate turbarentur. Quam etiam ob rem Apostolus Romanis scribens abutitur testimonio Abacuch iuxta translationem Septuaginta, ne Romanis auribus insuetam orationem afferret: ut Hieronymus auctor est in commentariis super Abacuch.

Iam vero tertia illa causa, quae in postrema huius rationis parte nobis opponitur, nulla est. Audi equidem ab Hebraeo, cui Hebraei Carpentoratenses primas ex suis hominibus deferebant, epistolam hanc hebraicam hodie etiam Matthaeique Evangelium extare. Sed ut Judaeus ille nos irridere voluerit, aut etiam ex alicuius Hebraei versione illi habeant nunc hebraicam epistolam Pauli Evangeliumque Matthaei, perierint vero legitimum Matthaei ad Hebraeos Evangelium et epistola Pauli ad Hebraeos, Judaeorum cura id verisimillimum est accidisse.

Ad tertiam rationem, qua etiam id agitur, ut Paulus auctor huius epistolae non credatur, prius respondetur, testimonium illud in sensu literalis ad Christum referri. Nec obstat sensum etiam literalem ad Salomonem etiam pertinere; cum eadem litera plura simul literaria sensa contineat, ut D. Thom. et ante hunc D. Augustinus tradidere. Quemadmodum igitur nomine David Christus interdum ad literam significatur, ut Ezechielis 34: *Suscitabo super ea Pastorem unum, servum meum David*; et Jeremiae 30: *Serviens Domino Deo suo, et David regi suo*, etc., sic et per nomen Salomonis Christum Dominum eo loco Scriptura signavit. Id ne nos praeteriret, adiecit: *Stabiliam thronum eius usque in sempiternum.*

Quod apud Lucam angelum ad Christum retulisse notius est quam ut explicandum sit: *Filius*, inquit, *Altissimi vocabitur, et super domum David sedebit.* Augustinus porro auctor est Psalm. 71, licet in Salomonem inscribatur, Judaeos tamen de Christo esse prophetiam invictissime defendere, quia nonnulla ibi dicta sunt, ut in Salomonem convenire non possint. Quae eadem profecto causa, ut de psalmo 44 idem sentiamus, cogit.

Posterius, ut in sensu allegorico hoc testimonio Paulus abuteretur, nihil a suo more faceret alienum; qui cum saepe alias, tum maxime in priori ad Corinth. epistola, ex sensu allegorico argumentatur. Aliud est enim ex sensu spirituali certum et efficax argumentum trahi, quod Augustinus, Dionysius Hieronymusque negarunt; aliud vero argumentum inde probabile duci, id quod nemo sane doctus negare potest.

Quod enim rhetores argumenta verosimilia certis et exploratis adiungunt, id Apostolus quoque facit. Potuit autem hoc loco multo et commodius et vehementius facere, ubi Hebraei intelligebant ea, quae David in Salomone Deus promiserat, in Christo esse

complenda. Intelligebant autem eisdem Sacris Literis saepius admoniti, ut Mich. 4, Dan. 7 patet.

Ad quartam rationem non oporteret respondere, si oratio Pauli colo et commate aptius distingueretur. Itaque lectio in hunc modum se habere debet: *Quae cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis qui audierunt, in nos confirmata est*; ut illa verba: *Ab eis qui audierunt*, non ad participium sequens, sed ad infinitivum antecedens referantur. Sed cui haec displicent, is tale habeat responsum. Quod Paulus ait: *in nos confirmata est*, non ad se peculiariter refert, sed ad Iudaeos generaliter, ut glossa interlinearis admonuit. Praeterquamquod Paulus non ait se accepisse doctrinam ab eis qui audierunt, sed salutis confirmationem: accepit enim et Sacramenta ab illis, et doctrinae confirmationem, tum quia Ananias dixit illi quid oporteret eum facere, tum quia ascendit ad antecessores apostolos, ne forte in vanum curreret, etc.

Ad quintam vero respondere oportet in hunc modum: nomen Testamenti apud Latinos interdum significare pactum et promissionem, ut Hieron. in *Jerem.*, 31 cap. et in *Malac.* 2 cap. scripsit, et Innocentius in capite «*Cum Marthae*», *De celebralione Missae*, erudite postea docuit. In quam significationem illud tradidit accipiendum, quod in canone dicitur: *Hic est calix novi et aeterni Testamenti*, id est novae ac aeternae promissionis; et illud etiam ad Hebraeos: *Novi Testamenti mediator est, ut repromissionem accipiant qui vocati sunt haereditatis aeternae*. Illud etiam exploratum est apud Graecos nomen διαθήκη interdum proprie testamentum, nonnunquam pactum, foedus et pollicitationem significare, ut ex Actorum Apostolicorum capite tertio Budaeus in commentariis probat. In qua etiam posteriori significatione et Geneseos nono, et Psal. 54 et 88 et 105 nomen διαθήκη legitur.

Vocabulum quoque hebraicum **tyrIB**. [*berith*], quod Exodi 24 et Jerem. 31 habetur, licet frequenter pactum foedusque significet, quandoque tamen ad testamenti significationem flectitur. Nam et Hieron. Zachariae nono, et psalmorum interpres Psal. 44 nomen Berith in testamentum vertit. Imo licet Aquila nomen illud semper pactum interpretetur, at 70 tamen fere testamentum, ut Hieron. in 2 cap. Malach. testatur. In nomine igitur hebraico Paulus ludere potuit rhetorum more, et vocem a proprio ad improprium significatum flectere: quod idem, si aut graece, aut latine loqueretur, facere potuisset. Idque eo magis, quod instrumentum, a sanis obsignatum, testamentum dicitur; quamvis codicillo postea vel mutantur aliqua et aliqua inducantur, vel etiam totum omnino, quod testamento semel cautum erat, antiquetur. Quocirca et vetus illud legatum, testamentum quidem erat signatum a vivo: sed apertum moriente Christo, ut velum scissum ostendit, ac per Evangelicam Legem velut per codicillum abolitum. Id quod Lactantius *De vera sapientia* videtur mihi intellexisse.

Nihil igitur obstat, quominus Exodum loquentem de veteri foedere, loquens etiam proprie de Testamento Paulus adducat. Quinimo consentaneum argumentum est, ut perfectum Testamentum, scilicet Novum, sanguine confirmatum sit et morte testatoris: quandoquidem imperfectum illud Vetus non sine sanguine firmatum est: ut figura figurato congrueret. Atque haec quidem responsio argumento Caietani satis facit; etiamsi nomen hebraicum non testamentum proprie, sed foedus solum significet; quod et Hieronym. in 31 cap. Jerem. et Hebraei docti contendunt.

Ad postremam vero rationem is ipse qui posuit respondet: illa tria quidem in arca fuisse omnia, ut Paulus dicit, sed urnam et virgam foris pendentes a latere, tabulas vero intus, ut 3 lib. Regum habetur. Rursum etiam forte post illa Salomonis tempora sacerdotes

cupientes virgam et manna in secretiori tutiorique esse custodia, intra arcam cura tabulis posuerunt. Cuius rei Paulus non erat inscius; nos sumus qui Hebraeorum traditiones ignoramus. Theoph. in *Epistol. ad Hebraeos* cap. 9 asserit Paulum optime institutum in rebus iudaicis a Gamaliele ex traditione hoc habuisse, hodieque Pharisaeorum sectam assentiri rem ita se habere. Admonuerat fere idem prior Chrysostom. hom. 18

De septimo itaque argumento et huic adiunctis rationibus satis est dictum. Nam quod ex illis verbis: *Celerius autem videbo vos*, Caietanus argumentatur alienum a ratione videri, ut, postquam appellaverit Caesarem, spondeat se Paulus daturum Judaeis; adeo leve est ut referre pigeat, nedum refellere.

Responsio ad octavum. In octavo vero principali argumento, quo quarta conclusio coarguitur, Caietanus quidem non negat epistolam Jacobi esse canonicam, sed auctorem asserit incertum esse. Erasmus addit eam non sapere apostolicam auctoritatem.

At cum Hieronym. *De viris illustr.*, Urbanus Papa in epistola *De communi vita*, Alexand. quintus a Petro in *Epist. ad omnes episcopos*, Anacletus in epist. *De oppressione episcoporum*, Marcellus Papa ad episcopos Antiochenae provinciae, Gelasius cum Concilio septuaginta, Innocentius I, Concil. Milevitanum cap. 7, Concil. Laodicen., Carthag., Florent., Tridentinum hanc epistolam Jacobi apostoli, Jacobi, inquam, apostoli esse arfirmaverint, idque Ecclesiae universalis usu confirmante, temerarium est, ne dicam erroneum, huius epistolae certitudinem velle aut ex incerto auctore, aut ex stylo salutationis infirmare; idque argumento leviori, quam cui respondere debeamus.

Responsio ad nonum. Ad nonum argumentum sic respondeo. Erroneum est, ne dicam haereticum, secundam illam epistolam Petri apostoli esse negare. Adversatur enim in primis omnibus sanctis; deinde Innocentio et Gelasio; praeterea Conciliis Laodicensi, Carthaginensi, Florentino, Tridentino; denique usui Catholicae Ecclesiae, quae legit eam in festo Transfigurationis nomine Petri apostoli.

Contineret etiam aliquid falsi, si Petrus apostolus eius auctor non fuisset. Nam licet argumentum ex salutatione ipsius epistolae forsitan eluderetur, quod a falsario quopiam esset adiecta; at, quod capite primo illius epistolae legitur, eludi nulla ratione potest. *Hanc vocem, ait, nos audivimus de coelo allatam, cum essemus in monte sancto cum ipso.* Quod si Petrus non scripsit epistolam (Joanni autem Jacobove tribuere stultitiae manifestatae est), falsum epistola continet: quod est haereticum.

Argumentum vero illud, quod Erasmus movit, imo plerosque olim ante Hieronymum, ut refert idem *De viris illustribus* in Petro, infirmum est; cum eundem auctorem saepe contingat non aliam modo, verum eandem quoque sententiam stylo scribere differenti. Quod, ut reliquos praetereamus, in D. Gregorio videre licet, cuius epistolas si cum aliis eiusdem operibus conferas, iudiciumque feras ex diverso dicendi caractere, ab alio auctore scriptas esse iudicaveris.

Hieronymus tamen *ad Hedibiam*, qu. 11 aliter respondet, inquiens: *Duae epistolae, quae feruntur Petri, stylo inter se et caractere discrepant, structuraque verborum: ex quo intelligimus, Petrum pro necessitate rerum diversis fuisse usum interpretibus.* En Hieronymus ex dissimili stylo non diversos auctores colligit, sed interpretes differentes. Apostoli enim in aliena lingua malebant per interpretem scribere, quam dono linguarum abuti; quod non ad elegantiam et luxum, sed ad usus necessarios acceperant. Nec me

fugit quod Erasmus hunc locum Hieronymi detorquet, sed more suo facit, ut pro sua libidine inturbet omnia.

Responsio ad decimum. Propter decimum argumentum Erasmus et Caietanus duas illas posteriores epistolas negant esse Joannis Evangelistae. Quam ego sententiam non temerariam modo, sed etiam erroneam esse crediderim. Quoniam si Joannis, cognomento Senioris, asseruntur, non sunt profecto canonicae. Nec enim quisquam Joannem presbyterum auctorem sacrum existimavit. Sunt autem sine dubio, ut ante a nobis demonstratum est, epistolae canonicae: non ergo sunt Joannis presbyteri, sed Evangelistae.

Quod Origenes in 1 psalm. apud Eusebium 6 lib. *Ecclesiast. hist.*, cap. 18, Clemens lib. 2 *Strom.*, Damasc. 4 lib., Isidorus sexto *Etymolog.*, August. 2 *De doctrina christiana*, Hieronymus *ad Evagrium*, Innocentius primus, Gelasius, Concilium Laodicense, Carthaginense, Florentinum Tridentinumque testantur. Sed tempore paschali universalis Ecclesia duas has epistolas nomine Joannis apostoli populo legit. Ecclesiae autem, Conciliis et sanctis antiquis tutius nos commitemus, quam novitiis istis auctoribus; quorum argumentum cum imbecillum sit, alia confutatione non eget.

Responsio ad undecimum. Undecimum vero argumentum indignum esset quod in aliorum numero censeretur, nisi ob illud Caietanus asseruisset hanc epistolam minoris esse auctoritatis, quam alias, quae sunt certo Scripturae Sacrae. Nam huius epistolae auctoritatem expresse negare non audet, ne quid invidiae subeat, aut criminis. Cum autem Hieronymus asserat auctoritatem iam vetustate et usu meruisse, et inter canonicas computari, miror equidem, cur Caietanus aliorum opinionem sub Hieronymi censuram non redegerit, quem pro certa regula Sacrorum Librorum habendum existimavit. Caietani igitur assertio hoc loco periculosa est, si vis comparativi teneatur: *Minoris*, inquit, *auctoritatis est iis, quae sunt certo Scripturae Sacrae*. Non est igitur certo Scriptura Sacra, quod est erroneum.

At quidam ante Hieronymum hanc epistolam non probarunt. Fateor; sed fuerunt nonnulla ante Hieronymum in controversia, quae modo in dubium vertere haereticum est. At citat librum apocryphum. Forsitan apocryphus apud Hebraeos non erat. Quod si esset, ut et Hieronymo et plerisque aliis placet, nihil mirum, si ab Apostolo Juda referatur; cum testimonia referat Paulus ex Arato, Menandro, Epimenide, ethnicis prophanisque poetis. Vide Hieronymum in *Epist. ad Epiph.*, c. 5 et *ad Tit.* 1.

At coarguit hoc responsum Caietan., *Non abs re*, inquiens, *haec epistola a multis refutata est, quoniam, etsi citare apocrypha multo magis licet quam poetas; auctoritati tamen Sacrae Scripturae derogat, id apocrypha prophetia, ut simpliciter et absolute prophetia, inducatur*. Haec ille.

Verum aliud est totum librum apocryphum esse, quod Hieronymus ait, quia scilicet quaedam in eo libro continerentur, quae essent ambigua; aliud particulam illam, quam Judas excitavit apocrypham esse, quod nec Hieron. nec alius ex catholicis dixit. Nam licet ex alio loco non haberemus eam esse prophetiam; at auctoritas Judae satis est, ut illam verissime a Spiritu Sacto extitisse sentiamus; sicut credimus illa verba: *Beatius est magis dare, quam accipere*, Jesu Christi esse, quia Paulus dixit. Sed stultus ego sum, qui huiusmodi argumenta conor refellere.

Responsio ad duodecimum. Ad postremum argumentum, ubi Erasmi Lutherique coniecturae ponuntur, ut Apocalypseos auctoritas infirmetur, post ea quae diximus non

fuerit opus respondere; tantum satis fuerit admonere discipulos. Manifesta enim percurrimus, ut in obscurioribus immoremur; atque Franciscus Titelmannus in hac causa accuratissime laboravit ediditque peculiarem controversiam, unde lector petere ea poterit quae huic responsioni nostrae deesse videbuntur. Nam ratio postulat, ut secundae huius controversiae finem aliquando faciamus.

CAPUT XII

UBI EORUM ARGUMENTA PONUNTUR QUI SUADERE VOLUNT IN SACRARUM INTELLIGENTIA SCRIPTURARUM AD FONTES HEBRAICUM ET GRAECUM RECURRENDUM

In tertia vero quaestione magna dissensio est, eaque nisi diiudicetur, in summo errore necesse est nos, atque in maximarum rerum ignoratione versari: An in Sacrarum Literarum intelligentia ad hebraicum graecumque fontem sit recurrendum, an potius editio ipsa latina tam magnae sit auctoritatis et ponderis, ut nec ab originali scriptura pendeat, nec per eam aut corrigi oporteat, aut limari.

Primum argumentum. Prior autem huius controversiae pars suadetur ante omnia D. Hieronymi testimonio, qui in libro adversus Helvidium huius assertionis primus auctor esse creditur, ea ratione vel maxime, quod multo purior credenda sit manare fontis unda, quam rivi.

Idem etiam in *Epistola ad Marcellam*, cuius initium *Post priorem*, cum fateretur aliqua sese in vulgata editione Evangeliorum latinorum emendasse, atque ad graecam originem revocasse latina, obtrectatores suos contemnens, *si displicet*, inquit, *fontis unda purissimi, coenosos rivulos bibant, et diligentiam, qua avium sylvas et concharum gurgites norunt, in Scripturis legendis adiiciant.*

Idem confirmat in *Epistola ad Damasum* de verbo *Osanna*, cuius initium est *Multi*, et in commentariis super Zachariam, dicens: *Cogimur ad Hebraeos recurrere, et scientiae veritatem de fonte magis quam de rivulis quaerere: nempe, ut Cicero de Oratore etiam ait, tardi ingenii est rivulos consecrari, fontes rerum non videre.* Et in epistola ad Vitalem docet, se ad hebraicam veritatem, tamquam in praesidium et arcem, solitum esse confugere.

Secundum argumentum. Huc adde Augustini testimonium ex 2 *De doct. Christi* cap. 15 et 18. *De civit. Dei*, quibus locis Hieronymi sententiae subscribit. Praeterea, Damasus coegit Hieronymum, ut Novum Testamentum ad graecam reduceret veritatem, quemadmodum Hieronymus idem in praefatione *Super quatuor Evangelia* testatur. Id vero Damasus non iussisset, nisi intellexisset Novi Testamenti veritatem a graeco fonte petendam.

Tertium argumentum. Hieronymus quoque ipse in commentariis veterem interpretem saepe vellicat, ut qui interpretando frequenter errarit. Non igitur veteri editioni latinae fidem habere necesse est, nisi Hieronymum aut malevolentis velimus arguere, si dedita opera, aut imperitiae, si ignorans ea quae bene conversa erant reprehendit. Aliunde igitur quam ab editione latina quaerenda est Sacrarum Literarum firma intelligentia.

Quid quod Laurentius Faber, Erasmus, Eugubinus aliique nonnulli iuniores veteris interpretis nunc oscitantiam, nunc negligentiam, nunc imperitiam, nunc superstitionem coarguere idoneis causis rationibusque videntur? Nec animus est tamen omnia eorum argumenta referre, qui latinam editionem, qua Ecclesia utitur, solent reprehendere. His enim argumentis refutandis aliud et temporis et operis dandum est. Illas solum reprehensiones afferemus, quibus veterem editionem falsitatis accusant.

Primum autem Numerorum ultim. cap. latinum aiunt interpretem sensum reddidisse non hebraicae modo veritati, verum etiam Sacris omnino Literis repugnantem. Illius enim editio praeceptum non obscurum habet, ut nullus vir foeminam ducat, nisi de tribu et familia sua; nec ulla foemina viro nubat alterius tribus et familiae.

Id autem tantum abest a Scripturae fide, ut nihil illi magis possit esse contrarium. Moyses quippe primus hoc neglexit, nec usque de sua ille tribu duxit uxorem. Aaron uxorem accepit Elisabeth de tribu Juda, Exod. 6. Soror regis Judae nupsit Joiadae pontifici, 2 Paralip. 22 et 4 Reg. 2. Elisabeth, cum esset de filiabus Aaron, cognata erat beatæ Mariae, quae sine dubio erat e tribu Juda. David Michol duxit filiam Saulis de tribu Benjamin. Undecim tribus non legem, sed iuramentum praetexunt, quominus filias suas Beniaminitis collocent, cum interim tamen eos, qui non iurarent, nulla lege prohiberi apertissime prae se ferant, Jud. 21. Subdititium ergo est, adulterinum et falsum, quod interpretis solum auctoritate redditum est.

Deinde Michaeae 5 latina vetus editio hunc in modum habet: *Et tu Bethlehem Ephrata parvulus es in millibus Judae, ex te mihi egredietur*, etc. At Matthaeus contrario penitus sensu verba eadem allegavit, inquires: *Et tu Bethlehem nequaquam minima es*. Praeterea Psalm. 7, vers. 12, nostra editio habet: *Numquid irascitur per singulos dies?* ubi hebraica veritas contrarium sensum habet, cui Hieronymus omnino consentit.

Contendit etiam Calvinus, locum illum Ecclesiastis 9: *Nemo scit utrum odio vel amore dignus sit*, mendose esse ab interprete redditum, falsamque esse sententiam interpretis, cum plerique sciant se odio dignos esse, et nonnulli scierint se fuisse amore dignos.

Ac sunt qui credant interpretem Matth. 24 falsam reddidisse lectionem, dum pro *fulgore* reddidit *fulgur*, quod utique non pertingit ab oriente in occidentem, sed solis fulgor est qui pertingit.

Atque illud quoque urgent, quod Jonae 4 vertit interpres, Dominum hederam praeparasse, ut esset umbra supra caput Jonae, etc. cum, ipso quoque Hieronymo auctore **!Aya'yqi** [*kikaion*] nec hedera sit, nec cucurbita, sed quoddam genus fruticis, Latinis et Graecis incognitum, quod Syris familiare est. Non ergo Dominus hederam praeparavit, nec Jonas sub umbra hederæ requievit, quod interpres falso transtulit.

Quartum argumentum. Ad haec, si veteris latini interpretis editioni addicti esse debemus, compellemur adeo historiam Susannae recipere, atque etiam Bel draconis narrationem; quam, quoniam hebraica veritas non habet, Hieronymus fabulam vocat, non eam Sacris Libris additurus, nisi apud imperitos, ut ipse ait, videretur magnam partem voluminis detruncasse; item cogemur etiam Marci postremum caput accipere, quod Hieron. *ad Hedib.*, quaest. 3, non credit esse necessarium, cum in raris feratur Evangeliiis, et omnibus pene Graeciae libris hoc capitulum non habeatur; necessarium quoque erit historiam adulterae mulieris venerari, quae Joannis 8 cap. nunc habetur, cum eam tamen nec Eusebius cognoscat, nisi in Evangelio secundum Hebraeos; nec

Hieronymus eam prorsus agnoscat; sed ne Chrysostomus quidem eam interpretatione sua dignatus sit, quamvis illius alias fecerit mentionem. Atque Euthymius, licet eandem enarret, paulo tamen superius ait in exactioribus exemplaribus non haberi, eo quod illegitima videatur.

Quintum argumentum. Rursum, si latini interpretis sequenda esset editio, fateri oporteret omnes esse resurrecturos, ac proinde morituros, iuxta id quod in priore ad Corinthios epistola dicitur: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* At huic sententiae stare non cogimur, ut D. etiam Thom. in commentariis super eundem locum adstruit; quin probabilissima opinio est, homines qui reperientur in die iudicii vivi, nulla interveniente morte, vivos esse iudicandos, quod Apostolus certe videtur asserere in priore ad Thessalon. epistola.

Adde huc, quod interpres non erat propheta auctoreve sacer, sed humano spiritu et intelligentia Sacras Literas ex aliena lingua in propriam transferebat. Errare igitur fallique interpretando potuit. Quamobrem interpretis sensum non tenemur amplecti, sed ipsum textum, quemadmodum ab auctore sacro vel hebraice vel graece traditus est. Aliud quippe fuerit, ut Hieronymus ait, vatem esse, aliud interpretem; ibi enim spiritus ventura praedicat, hic eruditio et verborum copia, quae intelligit, transfert.

Sextum argumentum. Praeterea, si non licet ab interpretis latini translatione discedere, damnamus iuniorum omnium in vertendis Sacris Literis diligentiam linguarumque peritiam, tamquam videlicet otiosam ad Sacras Literas intelligendas. Nimirum, etiamsi alium sensum habeant verba vel hebraica vel graeca, hic scilicet contemnendus est, ille vero omni ratione tenendus, quem latina vetus litera praeferat.

Nec his argumentis satisfieri ea responsione potest, quod Hieronym. huius editionis auctor multo fuerit linguarum peritior quam alius quisquam, ac proinde illius auctoritas, ingenium et eruditio maiora sint quam cuiusquam alterius interpretis iunioris. Haec, inquam, responsio non facit satis. Primum, quoniam praestat oculis tuis videre, quam alienis, satius igitur erit, ut quisque linguas ipsas calleat, et videat ipse potius quam credat interpreti.

Deinde etiam, quoniam cum Septuaginta interpretes, viri doctissimi atque hebraicae graecaeque linguae peritissimi, interdum lapsi interpretando fuerint, non est cur existimemus, unum Hieronymum nusquam a vero, dum interpretaretur, errasse. Ut illud praetereamus, quod editio haec vetus an Hieronymi sit, an alterius, summa virorum doctissimorum dissensione certatur; Novum certe Testamentum, ut de Veteri taceam, aut Hieronymus non vertit, aut si vertit, eius versio non extat. Quod si extaret, manet semper integrum argumentum quod modo posuimus, Hieronymi utique sensum, ut qui sacer auctor non fuerit, non oportere semper amplecti.

Septimum argumentum. Praeterea, in Clementina prima, titulo *De magistris*, Viennense concilium statuit in universitatibus Bononiensi, Parisiensi, Salmanticensi parandos esse trium linguarum doctores, qui earum peritiam studiosa instructione in alios transfundant; quod nisi esset ad Sacras Literas intelligendas magnopere necessarium, nulla ratione synodus statuisset.

Insuper, non videtur hoc Divinae Scripturae negandum, quod humanis scripturis omnibus concedere necesse est, ut, cum de aliqua scriptura scilicet ambigitur, ad archetypum unde translata est recurratur.

His argumentis, et iis quidem non levibus, sed, ut plerique iudicant, sane firmis novarum rerum studiosi sibi primum persuaserunt, ad veritatem Novi ac Veteris Testamenti cognoscendam duarum linguarum graecae et hebraicae peritiam esse necessariam; inde rursum in eam opinionem descenderunt, ut non se existiment Sacras Literas exponere, si interpretationem latinam vulgarem sequantur, id enim, inquiunt, est non auctorem Scripturae Sacrae, sed eius interpretem explicare; denique et eo progressi sunt, ut asserant non oportere latini interpretis auctoritatem amplecti, sed ipsius textus hebraei in Veteri Testamento, graeci autem in Novo; quo fieri, ut latina editio nostra per exemplaria hebraica et graeca sit omnino limanda ac corrigenda.

Hanc vero persuasionem, lector optime, si forsitan induisti, exue, rogo, tantisper, dum tibi quae sunt veriora certioraque proponimus. Nos siquidem hanc sententiam a plerisque receptam refellere tentabimus. Refellemus autem, ut spero, illo ferente opem, cuius tueri causam cupimus adversum impugnatores veritatis.

Ego enim si aut ostentatione aliqua adductus, aut studio certandi ad hanc potissimum disputationem me applicui, non modo stultitiam meam, sed etiam mores et ingenium condemnandum puto. Nam si in minimis rebus pertinacia reprehenditur, calumnia coercetur; ego ne de maximis, et quae ad Ecclesiae unitatem continendam magnopere pertineant, aut certare cum aliis pugnaciter, aut frustrari cum alios tum etiam me ipsum velim? Causa igitur veri reperiendi disputare cupientes, controversiam hanc quatuor conclusionibus brevissime definiemus.

CAPUT XIII

IN QUO VETERIS VULGATAE EDITIONIS AUCTORITAS DEMONSTRATUR ET QUOD NON EST NUNC AD HEBRAEOS GRAECOSVE RECURRENDUM

Prima conclusio, quae maxime rem causamque continet, nam caeterae sunt quasi consecratae: editionem hanc veterem atque vulgatam, quam post tempora D. Hieronymi Latina Ecclesia usurpavit, fidelibus esse retinendam in his omnibus quae ad fidem et mores spectabunt.

Secunda. Si qua morum et fidei quaestio inter Catholicos exoriatur, eam definiri oportere per latinam hanc veterem editionem; cuius videlicet si aliquod testimonium alteram quaestionis partem confirmaverit, ea sit Catholicis amplectenda, sin contra reprobaverit, reiicienda.

Tertia. In fidei ac morum disputatione non esse nunc temporis ad hebraica graecave exemplaria provocandum, nec ex iis certam controversiarum fidem esse faciendam.

Quarta. In his quae ad fidem et mores pertinent non esse latina exemplaria per hebraica vel graeca corrigenda.

Primum, sive axioma, sive pronunciatum, sive propositionem scholastico more vocare velis, Concilium Tridentinum sessione 4 in haec verba definit: *Sacra Synodus considerans non parum utilitatis accedere posse Ecclesiae Dei, si ex multis latinis editionibus quae circumferuntur Sacrorum Librorum, quatenus pro authentica habenda*

sit innotescat, statuit et decrevit, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus aut expositionibus pro authentica habeatur, et quod eam nemo reiicere quovis praetextu audeat vel praesumat. Hactenus Concilium. Ne autem Concilii solum auctoritate adversarios obruamus, causas cur id definierit subiiciemus; nec enim Synodo rationes deesse potuerunt quibus ita iudicaverit.

Primum enim, vel in hac Scriptura latina aliquod falsum continetur quod ad fidem moresque pertineat; vel, e contrario, verum est quod nobis ubique tradit. Si verum est, id confirmare nitimur; sin falsum, iam Ecclesia Romana atque Latina, in qua vel sola nunc temporis fides catholica perseverat, circa ea quae fidei sunt graviter aberraret, falsam enim aliquam Scripturam, tamquam ab Spiritu Sancto revelatam nomine vel prophetae, vel apostoli, vel evangelistae proponeret. Qua una re auctoritatem sibi adimeret in reliquis proponendis; quo nihil aut absurdius, aut incommodius posset accidere.

Deinde, ut exempli causa ponatur aliquid quod latius pateat, si forte modo vocetur in dubium an historia mulieris adulterae vera sit, neget autem quispiam veram esse; tunc aut hic error satis exploditur ex codicum latinorum unanimi consensione, et id profecto est quod quaerimus; aut non satis exploditur, impuneque licet eam historiam contemnere, quae Latinorum omnium consensu celebratur, quaeque nomine Joan. Evangelistae quotannis in Ecclesia legitur; et iam Romanae Latinaeque ac Catholicae Ecclesiae fides et auctoritas infringitur, violatur, enervatur, dum errare in caeteris posse simili ratione existimabitur.

Quod quoniam absurdum penitus erat, iure idem Concilium Tridentinum eadem sessione decernit, ut, *si quis libros ipsos canonicos integros cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia Catholica legi consueverunt et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris non susceperit, anathema sit.* Conficitur itaque, editionem latinam tot annorum centenariis usu Ecclesiae comprobata in his quae ad fidem et mores attinent esse inconcusse tenendam.

Praeterea, cum scholastici auctores abhinc fere quadringentos annos in dogmatis theologicis confirmandis aut etiam in haeresibus refellendis solam latinam editionem tenuerint; id peto, an quicquam in suis disputationibus confecerint, necne. Quod si nihil certi confectum est, o miseros homines qui tercentum annos, atque eo amplius, et oleum et operam perdiderunt! Quippe linguae graecae atque hebraicae non habuerunt peritiam; sed, solo interprete latino contenti, scholae quidem dogmata confirmabant, reiiciebant autem universa quae illis adversarentur, Romana atque adeo Latina Ecclesia tacente, vidente, probante. Sin vero confectum est a theologis scholasticis quidpiam, credendum est certe suis stabiliendis conclusionibus tuto sese latinae editioni commisisse. Ea igitur editio est a fidelibus retinenda.

Postremo, haereticae pravitatis inquisitores in refutandis haeticis atque puniendis, rogo, an hanc editionem latinam sedulo tenere debeant, an potius necesse est illis ad graecam et hebraicam, quam minime noverunt, recurrere veritatem? Quod si indignum est a re prorsus incognita gravissimi tribunalis pendere iudicium; si absurdum e nostratibus ad alienos, id est Hebraeos et Graecos, appellare; si impium ad Iudaeorum et schismaticorum senatum referre catholicae fidei consultationem: haud equidem intelligo, quorsum tlaeologus huic errori consentiat, ut non existimet editioni latinae certam fidem habendam.

Intelligo autem nostra haec dilemmata versutos homines et impudentes cuna plausu etiam elusuros. Nam et irrident scholae universos auctores, et totum negotium cognitionis fidei cavillantur. Sed nos his argumentis sane nolumus haereticos petulantes tamquam adversarios convincere, sed theologis modestis veritatem suadere.

Enimvero, qui hanc nostram editionem infirmare cupiunt, videntur mihi nihil aliud moliri, nisi quoddam occultum haereticorum patrocinium. Nempe inquisitores despicient, qui Scripturam latinam tamquam certam regulam teneant, cum veritatis graecae atque hebraicae ignorantia teneantur; scholasticos auctores despicient, qui vulgari latino interpreti fidem suam alligarint, cuius tamen, ut aiunt, intelligentiam sequi non cogimur; despicient sanctos etiam priscos, qui hebraicae linguae peritia caruere.

Nam ex graecis Dorotheum, Origenem et Eusebium hebraicas litteras legimus calluisse; ex latinis autem, praeter Clementem et Hieronymum, vix alius quispiam hebraeas litteras novit. Quocirca fere sanctos in Veteri Testamento hallucinari necesse erat, imo adeo eiusdem instrumenti sacramenta omnia caecis oculis attrectare.

Ea si christianae aures merito perhorrescunt, consentiamus prorsus latinam vulgatam editionem a fidelibus esse tenendam. Sane (quod frater Franciscus Titelmannus, vir litteris et eruditione praecipuus, moribus et pietate insignis, praeclarissime dixit) dum providam Dei dispensationem advertimus, facile videmus quemadmodum cum fidei rectitudine connexa semper fuerit Scripturae veritas et cum illa solita fuerit emigrare.

Donec enim apud Judaeos solos firmitas perstitit rectae fidei, apud eos quoque solos Scripturarum soliditatem cognoscimus latitasse. Postea vero quam veritas a Judaeis repulsa a gentibus suscepta est, digna Ecclesia gentium est habita, quae proprio suo idiomate, id est graeco, quod et vulgatissimum erat inter eos, qui ex gentibus crediderant, et latissime cognitum, scripturam Novi Testamenti acciperet in stabilimentum fidei salutaris.

Porro autem, cum ad Latinos devolvi iam fidei veritas coepit, Graecis maxima ex parte vel ob innatam levitatem vel ob contentionis studium ab Ecclesiae corpore disiunctis, certe dignam aliquam, divino munere, Scripturae stabilitatem Latinos accepisse consequens fuit. Nec quoquam pacto illud fieri verisimile potest, Latinam Ecclesiam, apud quam iam inde a multis annis christianae fidei veritas fuit, nullam adhuc Scripturam latinam habuisse, cui suis stabiliendis dogmatis tuto inniti, suaeque fidei adversarios condigna posset auctoritate revincere.

Aliud quoque gravissimum incommodum in Ecclesiam mihi videntur inferre qui, latina editione postposita, aliunde censent puram firmamque veritatem hauriendam, quod Latini fideles, graecas videlicet hebraicasque litteras ignorantes, cum Scripturam Sacram in suo idiomate latino legerint, semper ancipiti sententia pendebunt. Siquidem nesciunt num quae latine legunt, sic, an aliter apud Graecos et Hebraeos habeantur. Vacillabit itaque omni loco legentium fides, nec poterit alicubi firma consistere. Quo quid perniciosius esse potest? Latinam igitur vulgatam editionem tutam esse legentium fidelium anchoram sine dubio teneamus; eisdemque argumentis etiam secundam conclusionem, quae, ut ante diximus, huius primae, quam modo confirmavimus, corollaria est.

Tertiam vero primum ostendimus ex eo, quod plures Scripturae particulae nobis subtrahentur, quae scilicet in graecis aut hebraicis huius temporis exemplaribus non leguntur, ut historia puerorum et Susannae apud Danielelem, et historia mulieris adulterae

apud Joannem. Imo et illud egregium de Trinitate testimonium: *Tres sunt qui testimonium dant in coelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus*, etc., ex Graecorum mendis ante aliquos annos nobis fuerat detractum, ut et Marci extremam coronidem, atque alia item multa ex latino exemplari novi isti interpretes expunxerunt. Non igitur in graeca vel hebraica exemplaria fidei controversia resolvenda est; alioqui eas Scripturae partes reiiciamus oportet, quas Concilium Tridentinum atque adeo Ecclesia una voce et consensu recipit.

Deinde tertia illa conclusio hoc etiam argumento monstratur, quod, si est ad graeca exemplaria veritas expendenda, in Psal. 13 octo versus nos habemus, quos hebraicus textus minime habet. Ita merito a nobis expungerentur, cum eos tamen auctoritate Apostoli nos habeamus. Huic vero argumento nec Origenem, nec Hieronymum fecisse satis Ecclesia demonstravit, quae usque ad hoc temporis octo illos versus in Psal. 13 servandos credidit, non servatura, si, quod illi asserunt, errore ignorantium fuissent inserti.

Item, Hebraeorum doctores, nostri videlicet inimici, multo studio contenderunt textura hebraicum corrumpere, ut Vetus Testamentum nostris exemplaribus facerent esse contrarium, ut Euseb. lib. 4 *Eccles. hist.*, cap. 18 refert. Graeci quoque eadem contentione multis locis, ut Scripturam ad suum sensum traherent, Novum Testamentum violarunt, ut Tertull. lib. 5 *Adversus Marcionem* testatur, et Euseb. lib. 5 *Eccl. hist.* cap. ult., et Iren. *Adversus haer.* lib. 1, cap. 29, et Basil. lib. 2 *Contra Eunom.*, D. quoque Ambros. in comment. *super epist. ad Roman.* et in prooemio primi libri super Lucam, et Hieronymus in prooemio super epist. ad Philemonem, et Origenes in commentariis super epistolam ad Romanos. Nam in plerisque graecis exemplaribus deest tota illa clausula: *Ei autem qui potens est*, etc., quam ne Theophylactus quidem habuit.

Nec in Sacris Literis solum, sed in sanctorum codicibus fecere idem. Nam et in sexto Concilio Constantinopolitano Macarius eiusque discipuli convicti sunt quod in confirmationem sui erroris sanctorum testimonia aut truncharint aut depravarint. Et in 7 Syn., actione 4, ostenditur Iconomachos ex testimonio beati Nili depravato nonnullis imposuisse, et act. 5 ostensi sunt Synodo libri quidam ab haereticis depravati. Quin sub nomine Vigilii Romani pontificis duos libellos productos, et epistolam nomine Mennae ad eundem Vigilium scriptam titulos ementitos et supposititios habuisse, eodem Concilio palam factura est. Et Leo in epistola quadam ad Palaestinos queritur epistolam, quam ad Flavianum scripserat, a Graecis depravatam. Atque hunc Graecorum morem fuisse Nicolaus in epistola ad Michael. imperatorem testatur.

Existimat Gregorius epistola decima quarta 5 lib. Chalcedonensem Synodum, sicut et Ephesinam, esse a Graecis depravatam, unde monet Narsum, ut non novis codicibus passim credat; romanos autem codices veriores esse aflirmit quam graecos. Dionysius quoque Corinthiens. episcopus apud Euseb. lib. 4, cap. 23: *Quid autem mirum, inquit, si dominica verba Sanctae Scripturae falsare conati sunt, qui vilia haec quae nos scripsimus corruerunt?* Haec Dionys. cum quereretur suas epistolas esse ab haereticis adulterinis detractionibus additionibusque corruptas.

Exstat epist. Cyrilli ad Successum Diocaesariens. episcopum, ubi refert se sciscitatum a Budo, Emesenae civitatis episcopo, an consentiret epistolae Athanasii ad Epictetum Corinthiorum episcopum respondisse: *Si haec apud vos scripta non sunt adulterata, nam plura ex his ab hostibus Ecclesiae deprehenduntur esse depravata. Et cum contulissent epistolam cum antiquis exemplaribus, depravatam invenerunt*, etc.

Quo loco admonendi sunt omnes boni, ut a Calvini, Philippi ac caeterorum similium fraude cavendum intelligant, quoties sanctorum veterum sententias ad causam suam accommodabunt. Id vero tum magis, cum nec librum nec locum annotaverint; ibi enim eorum fides in veterum sententiis proferendis suspectior est. Proferrem autem multa huiusmodi loca, nisi esset lectori molestum, nec nunc alias res nos ageremus. Non igitur ad hebraica et graeca exemplaria, ut quae depravata sint, est recurrendum.

At Hieronym. in Isa. 6 cap. non credit esse verosimile, ut Hebraei Scripturam suam depravarint. Quid Hieronymi aetate fuerit, ego non disputo, quamvis Justinus Triphonem evicerit, quod a Judaeis multa prophetarum loca detruncata fuissent; illudque inter caetera refert: *Dicite in nationibus, quia Dominus regnavit a ligno*. E quo versu illa verba: *a ligno* detracta fuisse contendit. Post ea certe tempora a Judaeis Scripturas contaminatas Hieronymus, si viveret, non negaret.

Praeterea, qui hebraicis exemplaribus adhaerescunt, necesse est eos sequi rabbinorum expositiones, et non Catholicorum. Nam Catholici vel Septuaginta interpretum, vel latinam editionem exposuere. Indignum autem est, ut nunc denuo ab Hebraeis nostrae fidei oracula petantur. Christiana quippe veritas ab Ecclesiae viris quaerenda est, non a rabbinis synagogae.

Ad haec, ut ex multis unum aut alterum exemplum in medium proferatur, *Geneseos* octavo capite nostra editio latina habet quod corvus a Noe dimissus egrediebatur et non revertebatur. Sic Hieronym. habet in *Dialogo contra Luciferianos* et in epistola ad Oceanum; sic Cyprianus in epistola ad Novationum haereticum, *quod lapsis non est spes veniae deneganda*; sic Ambrosius *De Noe et Arca*, cap. 17; sic Augustinus *Tractatu sexto in Joannem*; sic Isidorus et Chrysostomus in commentariis super *Genesim*; sic Euseb. in *Chron.*; sic breviter omnes doctores catholici tam graeci quam latini, tum vetusti tum iuniores ex 70 interpretibus habuere. Contra nunc Judaei legunt, corvum egredi et reverti; quos sequuntur novi interpretes lutherani, Pelicanus et Munsterus.

Quibus ergo putas potius credendum esse? Num Judaeis hostibus Christi? Num haereticis inimicis Ecclesiae? Nonne magis Septuaginta interpretibus? Nonne magis Hieronymo? Nonne magis sanctis antiquis viris ecclesiasticis? Qui omnes inter se concinentes eadem asserere nullo modo possent, nisi uno divino spiritu continerentur.

Symmachi, Theodotionis, Aquilae translationes, quod vel judaismo infecti vel haereseos nota essent infames, parum auctoritatis habere Hieronym. non semel testatur. Irenaeus etiam apud Euseb. lib. 5 *Eccles. hist.* cap. 8, hoc argumento Theodotionis et Aquilae translationem infirmat quod Judaei essent ambo et proselyti, eosque Hebionitae sequerentur. Et nos Judaeos atque haereticos Judaeorum interpretes et in errore socios admittemus? Ita ne omnia exemplaria nostra tam graeca quam latina, tam antiqua quam nova, a librariis corrupta sunt, sicque mille annis permanserunt? Minime vero gentium. Quod si recentiores aliud sentiunt quam veteres Hebraei, quis non malit veterum sententiae subscribere, quam horum magis adhaerere? praesertim cum tot exiliis agitati tantaque caecitate sint percussi, ut, amissa suae linguae et omnium bonarum disciplinarum cognitione, nullam in Deum fidem, hominum vero vix communem sensum obtineant.

Quo loco mirari satis non possum, Augustinum Eugubinum, virum alioqui egregie doctum et pium, maluisse Judaeis et haereticis quam Catholicis consentire. Nam Caietanus eisdem semper vestigiis inhaerendo, per omnia in Veteri Testamento

hebraicos, in Novo graecos codices prorsus amplectitur, vix ulla latini interpretis habita ratione. Non est autem vel a se ipso admonitus, qui cum in Luc. 3 cap. scriberet, consentaneum rationi esse dixit, ut potius novi textus hebraei manci et corrupti sint, quam ut 70 interpretes, viri boni et insignes, studuerint commento et mendacio fingendo. Haec nimirum apud viros doctos vehemens idoneaque ratio est. Nam quas illi ratiunculas addunt ad compurgandam incredibilem novitatem, non est quidem diei locique huius refutare. Satis enim modo est adversarios suis quoque argumentis refellere, quoniam his de gradu deiectis, abunde sententiae nostrae veritas comprobatur.

Ut igitur eo unde digressa est recurat oratio, si vocetur in quaestionem, an corvus reversus fuerit ad arcam, rogo an impune libereque a Catholico negari possit, etiam si in hebraicis omnibus exemplaribus, quod isti dicunt, contrarium habeatur. Si negari potest, profecto evicimus hebraica exemplaria nec firma nec apta esse ad catholicas controversias finiendas. Si non potest, iam dicito, si ita libet, nec Hieronym. nec Ambros. nec Cyprian. nec August. nec Chrysost. nec reliquos huius ordinis viros catholicos esse, nos vero haereticos etiam dicito: corvum namque ad arcam reversum inficiamur. Hoc dicere quoniam insolentissimae vesaniae est, illud dicamus potius, hebraeorum nova ista exemplaria in theologiae quaestionibus nihil virium habere ad faciendam fidem.

Praeterea, magna est dissensio saepenumero graecorum codicum, qui nunc habentur in manibus; unde et qui nostris temporibus ad graeca dicunt se expendere latina, haud raro inter se dissident non in verbis modo sed in sententiis quoque.

Quid, quod interim eadem exemplaria novi isti interpretes non eodem sensu interpretantur! Nam versum quartum psalm. 109 aliter Lutherus, aliter Pomeranus, aliter Pelicanus, aliter Bucerus, aliter Munsterus, aliter Zuinglius, aliter Felix, aliter Pagninus traduxerunt, ut iam mihi videantur Theodotionis, Symmachi, Aquilae, quinta, item sexta et septima editio, ac vulgata quoque Septuaginta numero paucissimae, si ad horum innumeras conferamus.

Quid, quod Erasmo cum seipso non convenit? Exstat enim quinta, exstaret et sexta editio, nisi vel inconstantiae notam inurendam sibi metuisset vel morte fuisset interceptus. At certe haec varietas versionum semper fuit haereticis quasi gentilis et propria.

Id enim Artemonitis olim a viris ecclesiasticis obiectum est, quod ne ipsa quidem exemplaria sibi ipsis concordarent, si priora cum posterioribus conferrent: *Semper, inquit, emendant, quibus semper displicet quod emendant, et nova quaeque perquirunt, cum eis quae in usu sunt vi debentur adversa.*

Et Lutherus primum quidem Novi Testamenti veterem editionem germanica sua versione mutavit, quo persuaderet populo scilicet, maiores nostros usque ad id temporis verum Evangelii textum non habuisse. Ipse tamen idem non post multos annos suam editionem ita correxit, ut ex solo Matthaei Evangelio annotaverint viri docti triginta et eo amplius locos immutatos.

Itaque homines leves non tam ex fontibus Sacras Literas vertunt, quam circa fontes ipsi vertuntur, doctrinisque variis et peregrinis adducti, parvuli fluctuant et circumferuntur omni vento doctrinae. Et revera, cum novitas quaelibet quasi novus ventus ebullit, statim cernitur frumentorum gravitas et levitas palearum, tunc sine magno molimine id excutitur ab area, quod nullo pondere intra aream tenebatur.

Quorsum haec, inquires, tam longo repetita principio? Nempe, ut intelligamus novitios istos interpretes, vel exemplarium, vel interpretationum discrepantia, varietatem in Ecclesiam inducere magnopere suspectam et piis omnino mentibus formidandam. Ac novitas ipsa quidem primum timenda est, quae sine reipublicae perturbatione esse non potest; ob eam enim causam Hebraeis regem petentibus, si Gregorio credimus, Dominus succensuit, quod omnem in republica novitatem habeat exosam. Metuenda quoque rerum mutatio est; nam et parva momenta tantum valent ad communem statum civium perturbandum, ut mutatis, quod Plato ait, musicae modis, et reipublicae morumque necesse sit mutationem fieri.

Quamobrem qui gravissimos legis divinae modos novis aliis, acutis illis fortasse quidem, sed levibus tamen commutare pergunt, videant illi ne religionis caeremonias, sacramenta, sacerdotium, versionum praetextu simul invertant. Adeo haec enim inter se connexa copulataque sunt, ut ex his nullum a caeteris nec divelli, nec distrahi possit. Ita qui unum horum quodlibet versarit, reliqua etiam verset oportet; id quod Lutheranorum exemplo didicimus, qui novis inventis universa illa pariter mutaverunt.

Porro autem varietatem, ut ante dixi, ac multo etiam magis respuere ac formidare debemus, quae nimirum constantiae atque unitatis inimica est. Quas Ecclesia virtutes habere nequit, si Scripturae non est unitas eadem et consensus. Qua in parte feliciora nostra secula sunt, quam antiqua. Nam olim tot pene vulgabantur exemplaria quot codices. At vero nunc, Sancti Spiritus sine dubio peculiari providentia, Damasi sollicitudine, Hieronymi summis laboribus, Ecclesia Sancta concordem Scripturarum unitatem accepit, omnisque sublata de medio varietas est, unica latina editione omnium consensione recepta.

Quapropter, qui ad graeca exemplaria nos revocant, eandem varietatem inferre volunt a qua olim Hieronymus libros nostros asseruit, imo eandem falsitatem a qua ille codices nostros expurgavit. Nam varietas codicum facilis depravationis occasio esse solet. Atque ut nulla depravatio sit, ipsa tamen varietas noxia est. Nec enim potest unquam verum asseri quod diversum est, ut Hieronymus ad Domnionem et Rogatianum scripsit et ad Damasum: *Verum, inquit, non esse quod variat, etiam maledicorum testimonio comprobatur. Si enim latinis, ait, exemplaribus fides est adhibenda, respondeant ii, quibus tot sunt exemplaria pene quot codices.* Varietas igitur exemplarium latinorum quae tunc erat, fidem eiusmodi exemplaribus derogabat.

Atque huius quidem argumenti tanta vis et efficacia fuit, ut vel refractariam illam Lutheri procacitatem retuderit. Is siquidem, referente Cochlaeo in libro *De Canonicae Scripturae auctoritate*, sic ait: *Si diutius steterit mundus, iterum erit necessarium, ut propter diversas Scripturae interpretationes, quae nunc sunt, ad conservandam fidei unitatem Concilii decreta recipiamus.*

Providentissime igitur a sacra Synodo Tridentina constitutum est, ut ex multis latinis editionibus Sacrorum Librorum, una vetus et vulgata editio, longo tot seculorum usu recepta, in publicis disputationibus pro authentica habeatur. Non est itaque nunc temporis in fidei ac morum disceptatione ad hebraica graecave exemplaria provocandum; quippe cum fidei dogmata per discrepantes aut Hebraeorum aut Graecorum codices male confirmari possint aut Ecclesiae unitas contineri.

Atque eisdem fere argumentis quarta illa postremaque conclusio persuaderi potest. Nec enim sunt Hebraeorum aut Graecorum codices modo emendatiores quam latini; imo plerumque aliter habent, quam ratio ipsa et veritas postulant; quemadmodum frater

Franciscus Titelmannus et in *Collationibus super epistolam ad Romanos* et in *Apologia pro veteri interprete* doctissime copiosissimeque disseruit. Unde duo solum ex innumeris loca desumere placuit, ut in his theologi discant quam parum novis istis interpretibus sit fidendum.

Unus locus est ad Rom. 12. Ubi enim nostra editio habet: *Domino servientes*, novi fere interpretes reddunt: *Tempori servientes*; et tamen nostra litera praeferenda est, quam et olim graeci emendati, codices habuere. Chrysostomus siquidem et Theophylactus non legunt τὸ 'kairō' douléuontej, sed τὸ 'kuríw'. Quam etiam lectionem habuit Origenes. Atque adeo Hieronymus in epistola ad Marcellam, cuius initium est: *Post priorem epistolam*, cum lectionem aliam reprehendisset, asseruit secundum graecam veritatem legendum esse: *Domino servientes*.

Alter habetur prioris ad Corinthios septimo. Nam ubi nos legimus: *qui cum uxore est, sollicitus est quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est*; isti ex graeco, ut aiunt, fonte sic vertunt: *Qui cum uxore est, cogitat quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, divisa est uxor et virgo*. Quam posteriorem lectionem divus Hieronymus in priori *Adversus Jovinianum* libro docet non esse apostolicae veritatis; quamquam fatetur se aliquando illum locum in eum sensum edisseruisse, etc.

Sic igitur quaedam exemplaria tum hebraica tum graeca olim Hieron. nactus est multo emendatiora quam ea, quibus iuniores interpretes et expositores fidem suam alligarunt. Cumque nobis opponunt codices quosdam ante annos sexcentos aureis literis descriptos (hos enim fontes appellant), Hieronym. pro nobis illis respondet inquires: *Habeant qui volunt veteres libros, vel in membranis purpureis auro argentoque descriptos vel uncialibus, ut vulgo aiunt, literis, onera magis exarata quam codices; dummodo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas, et non tam pulchros codices quam emendatos*.

Quamobrem hominibus his, qui novandis rebus student, illud saepe accidit, ut, dum codicum vel Hebraicorum vel Graecorum, quos penes se habent, exempla sequuntur, nihil aliud agant quam ex non correctis emendata corrigere.

Quo quidem in loco Isidorus Clarius ferendus non est, cuius emendatio nil est aliud quam interpretis veteris reprehensio. Pollicetur enim in operis fronte veterem editionem correctam; postea vero quam pollicitatione hac depellit invidiam novitatis, multa inserit, adiicit quaedam, nonnulla mutat; ut lector non aliud possit in locis mutatis intelligere, quam aut veteris interpretis errorem aut veterum codicum depravationem. Quam bellum erat potius novam editionem confiteri, quam veterem emendatam, ne lectores simplices verbis ambiguis deciperentur. Nota sunt eiusmodi plurima loca apud Isidorum Clarium et in Veteri et in Novo Testamento; proferremque illa, nisi ad alia properaret oratio. Illud tantum admoneo, huiusmodi vel mutationes, vel detractiones, vel additiones, quae curiosos homines saepe delectant, parentibus nostris, si nunc viverent, futuras esse molestissimas. Id quod ex primo libro *Historiae* quam vocant *Tripartitam* colligere licet.

Cum enim, ut ibi dicitur, multi episcopi convenissent, et quidam eorum rogatus esset, ut faceret sermonem populo, vir scilicet eloquio et sapientia praeditus, ille locus venit in medium: *Tolle lectum tuum, et ambula*, ubi pro *lecto*, *cubile* dixit. Tunc Spiridion Cypriorum episcopus, vir sanctissimus, indignatus in eum et exiliens de cathedra sacerdotali, *Tu melior es*, inquit, *eo qui lectum dixit, quia eius verbis uti confunderis?* Hoc autem fecit populo conspiciente, mediocritatem docens eum, qui eloquii supercilio

praetumebat. Erat enim idoneus ad pudorem incutiendum, cum esset venerandus et operibus gloriosus, simulque presbyter aevo atque sacerdotis officio.

Quid hic faceret, si Isidori Clarii, quid si Erasmi, quid si Caietani, quid si reliquorum tam varias et multas versiones et inversiones audiret? Quo putas animo ferret, cum in aliis libris tum maxime in Davidicis psalmis Caietani lectionem et textum usque adeo a nostro discrepantem, ut vix possis agnoscere an idem liber sacer, an alius sit? Quid Hieronymus? Psalmosne ad verbum translato pateretur? Qui in libro *De ratione interpretandi* Horatianum praeceptum illud: *Nec verbum verbo curabit reddere fides interpres*, etiam in Sacris Literis interpretandis magnopere commendat? Et in epistola ad Augustinum asserit Hieronymus sensuum potius veritatem, quam verborum se ordinem conservasse; et ad Suniam et Fretellam boni interpretis regulara ponit, ut non verba verbis quasi paria et demensa respondeant, sed sensus sensui.

Quid, quod Cicero in lib. 3 *De finibus* ait verbum e verbo exprimere indisertos interpretes solere? Fallitur ergo prae caeteris Caietanus, qui huius praecepti immemor *Psalmorum* versionem dum fidam voluit reddere, reddidit ad Ecclesiae quidem usum prorsus inutilem.

CAPUT XIV

IN QUO ARGUMENTA CAPITIS DUODECIMI REFUTANTUR

Responsio ad primum. Ac primum quidem, cum Hieronymi auctoritas nobis obiicitur, haud difficile erit respondere. Duabus enim ex causis tunc erat ad fontes recurrendum: una, quod non tam turbidi fontes erant, nec primariae Scripturarum scaturigines conturbatae; altera, quod tunc varietas latinorum codicum et dissonantia magna erat, nec tolli commode poterat, nisi ad exemplaria graeca atque hebraica latina referrentur. Has vero causas fuisse Hieronymo, ut in eam sententiam induceretur, manifeste patet ex prooemio *Super quatuor Evangelia* ad Damasum et ex epistola ad Suniam et Fretellam.

At modo cum exemplarium latinorum una apud omnes concordia sit, potius graeca variantia per nostram latinam editionem sunt limanda atque in pristinam unitatem reducenda; saniorisque consilii est limpidam aquam e lacunulis defaecatis, quam ex turbato fonte liquorem obscoenum bibere.

Porro, ut ab scholastica disputatione interim excurrere annuente lectore liceat, nos, qui Abraham secundum promissionem filii sumus, puteos fodimus in aliena Palaestinarum regiones at vero Palaestini alienae felicitati invidentes, puteos inventos conantur obstruere. Quos tamen Isaac multa diligentia refodit ac repurgavit; donec aqua viva reperta est. Ibi pastores Gerarae cum pastoribus iurgantur Isaac, dicentes: *Nostra est aqua*. Quamobrem nomen putei Isaac ex eo quod acciderat vocavit *Calumniam*. Profectus inde fodit alium puteum, pro quo non contenderunt, itaque vocavit nomen eius *Latitudo*.

Fodit in hunc omnino modum Ecclesia Romana atque Latina puteos aquarum viventium, hoc est Sacrarum Literarum; invenit autem aquam sapientiae salutaris; venas vitae, inquam, invenit: sed in aliena veluti regione Iudaeorum et Graecorum. At illi puteos oblimare obstruereque nituntur; quin etiam iurgantur contra nos et inquirunt: *Nostra est aqua*, fons noster est; qui Hebraicus Graecusque non fuerit, in alieno solo

fodere non debet. Nostro idiomate, aiunt, locutus est Christus, locuti prophetae, apostoli et evangelistae. Vos Latini hospites estis, et has literas a nobis emendicare debetis; nostra opera, nostraque castigatione restituendi sunt in genuinam veritatem vestri codices. Sic puteos nostros Judaei, haeretici, curiosi novarum rerum amatores humo opplere contendunt, certantque nobiscum; sed mera calumnia est. Qui enim sunt alieni a corpore, quo pacto illustrabunt ipsum? Qui sensum Christi non habent, quomodo sensa Christi interpretabuntur? Qui adversum nos pugnant, num arma nostra sunt instructuri? Nequaquam. Fodiamus igitur alium puteum, quem Latitudinem nuncupemus; Ecclesiam scilicet longe lateque dispersam, pro quo nulla controversia excitetur. Est enim Ecclesia *columna et firmamentum veritatis*, est civitas Dei, *quam fluminis impetus laetificat*. Haec potavit filios suos mille abhinc annis huius fluminis aqua. Hanc nos aquam et probare et tenere debemus, nec alios fontes veritatis exquirere.

Responsio ad secundum. Sed prima argumenta vidimus; iam reliqua videamus. Nam, quod Augustini ac Damasi auctoritas obiicitur, post ea quae dicta sunt nihil ponderis habet. Sive enim Augustinum, seu Damasum nobis opponas, de suo tempore ambo loquuntur. Innocen. vero 20. distin, cap. De quibus, quem nonnulli etiam nobis adversum esse volunt, quid sibi velit equidem non intelligo, nisi locus depravatus sit. Existimo enim non *graeca*, sed *canonica* esse legendum. De qua re alio libro fortasse latius.

Responsio ad tertium. Nam illud quidem, quod Erasmus gravissime urgere existimavit, levissimum est. Multa siquidem, quae Hieronym. primum et in Novi Testamenti editione veteri et translatione 70 errata esse crediderat, ea post maiori diligentia perpendens, aut etiam vel ab amicis, vel certe ab inimicis admonitus, comperit non esse corrigenda, id quod Franciscus Titelmannus in *Apologia* declaravit. Certe Hieronymus in *Hebraicis quaestionibus* 70 interpretes notat, quod contra hebraicam veritatem pro *Amico*, *Opilionem* verterint. Et ipse tamen postea 70 secutus est.

Nec me praeterit Augustini Eugubini sententia; sed eam esse commentitiam patet. Quid enim ineptius dici potest, quam 70 interpretum errorem vitio librariorum in Hieronymi editionem irrepsisse? Quid rursum improbabilius, quam 70 interpretes viros clarissimos in re apertissima, quae vel vulgo facilis erat, fuisse allucinatos? Iam vero quam indigne a Laurentio, Fabro, Erasmo vetus editio passim reprehendatur, in una epistola ad Romanos Franciscus Titelmannus liquido ostendit. Ex qua re satis intelligitur quantum fidei Aristarchis istis sit habendum.

At illud primum, quo falsitatis nostra vetus editio insimulatur, Osiandri est in *Harmonia Evang.* argumentum. Atque eandem ante notam veteri interpreti inusserant Nicolaus Lyranus, *Iudicum* 10 et Burgen. Num. 36. Sed Hieronymus secutus est 70. Quibus consentiunt Damasc. lib. 4, cap. 15, Euseb. lib. 1 *Eccles. hist.*, cap. 6, Epiphan. *Haeres.* 78, Ambr. lib. 3 *Comment. in Lucam*, Niceph. lib. 1, cap. 11, Beda lib. 1 in *Lucam*, cap. 10. Quorum libentius ego aemulor negligentiam, quam istorum obscuram diligentiam.

Igitur, cum in lege ratio finis habeatur, lex intelligenda est de foeminis illis, quae ex defectu masculorum paternam haereditatem sortiuntur. Quae causa fuit D. Thomae, 1. 2, q. 105, a. 2, ad 2 et 4 *Sentent.*, distin. 30, q. 2, a. 1; q. 3 ad quartum, ut filiabus Aaron liberum matrimonium concederet; in quibus scilicet ratio huius legis deerat. Et Levitici 21 iubetur pontifex ducere uxorem virginem de populo suo, non de familia aut tribu sua. Et Iudicum 10 constat, Tholaa et Abimelech consaguineos fuisse, quorum alter fuit ex tribu Isachar, alter ex tribu Manasses. Et vir Levites de sorte Ephraim uxorem duxit de

tribu Juda, Judic. 19. Josephus libro quinto *Annal*, cap. 6. Non ergo falsa est editio nostra, sed est tamen litera sane interpretanda.

Quid ergo, nam hoc dicet aliquis, pertinet ad Dominum generationis ordo deductus usque ad Joseph? Certe pertinet multum. Nam quando Evangelista scribebat, Judaeis erat exploratum Joseph ex eadem tribu esse; ideo enim ambo in Bethlehem censentur, ut de una videlicet stirpe generati. At beatam Virginem nullos fratres habuisse, historiae omnes consentiunt. Itaque viro contribuli nupserat.

Quod ergo populo tunc Judaico notum erat, non erat opus ut Evangelista scriberet, id docuit, Joseph a David descendisse. Qua una re servavit consuetudinem scripturarum, qua mulierum in generationibus ordo non textitur, et vere docuit id de quo poterat esse controversia. Nam quod Maria ex eadem familia esset, ut quod eo tempore plebi notissimum erat, non putavit Evangelista admonendum.

Argumentum etiam alterum eiusdem Osiandri est in *Harmon. Evangel.* ubi tradit: «Hebraeos in dictionum inflexionibus neutrum genus non habere, ex quo effici ut voce masculina vel foeminina pro neutra abutantur. Ut ubi nos dicimus: *Non est bonum hominem esse solum*, imperitus interpret redderet: *Non est bonus esse Adam solus*. Ad eundem quoque modum, loco eius quod Hieronymus vertit: *Parvus es*, perspicue et vere convertendum est: *Parum est, ut sis inter chiliarchos, seu principes Judae*. Cuius axiomatis causa aptissime redditur: *Ex te enim*, etc. Quae ratio ineptissima est, si ad praecedens pronunciatum iuxta Hieronymi versionem accommodetur. Quod autem posterius membrum prioris ratio sit, sermonis natura prodit, sensus communis iudicat et Spiritus Sanctus per os Evangelistae testatur.

Hactenus Osiandri verba retulimus. Sed miranda est haeretici insolentis impudentia. Chaldaea paraphrasis, recentiores Judaei omnes, Septuaginta interpretes cum Hieronymo consentiunt, et hic unus sibi solus sapit.

Sed cum hebraicus textus coniunctionem non habeat, potest quidem sic tota oratio accipi, ut secundum membrum causa sit primi. Quem sensum pontifices et scribae habuerunt, quorum verba fide qua oportuit Matthaeus retulit. Potest autem sic etiam accipi, ut posterior pars quasi adversative intelligatur, quo sensu accepit Hieronymus, ut patet ex commentariis in Michaeam. Ac si rem ipsam diligentius animadvertas, parum certe interest, utro modo accipiatur oratio. Quocirca ridiculus est Osiander, qui in re nihili tantas tragoedias excitet.

Illud est facile, quod tertio loco additur, nam codices 70 interpretum interrogandi notam habuere, et ita converterunt: *Numquid irascetur per singulos dies?* Et Augustinus quidem, licet sine interrogatione legerit, nostrum tamen sensum expressit, inquit: *Longanimis, et non iram adducens per singulos dies*. Itaque 70 interpretes optime sensum illius versiculi videntur expressisse, si antecedentia consequentibus haerere debeant.

Quod vero Calvinus cap. 5 *Instit.* obiicit, frigidum id languidumque est, tum quoniam, ut quibusdam placet, de amore et odio praedestinationis et reprobationis loquitur Salomón, idque suaderi putant ex eo, quod subiungitur: *sed omnia in futurum servantur incerta*; tum quoniam secundum communem legem loquitur, ac ad communem etiam loquendi formam orationem accommodat, qua cum ignoret homo an morte dignus sit, vere dicit: *Nescit homo utrum odio vel amore dignus sit*; tum quoniam, ut alias in eo libro saepe, argumentantis locum assumit atque personam non definientis.

Itaque eo capite argumentatur a principio statim, multa mala consequi ex eo quod omnia aequae eveniant iustis et impiis in hoc mundo. Unum autem ex absurdis quae proponit est, quod sint in domo Domini servi differentes, alii boni, alii pravi, et tamen Dominus non declaret quem amet, quem odio prosequatur: sed ita benigne se erga impium, ut erga pium gerere videatur; nec minus gravis et severas sit erga bonos servos, quam erga improbos. Omnia enim bona malaque huius vitae utrisque sunt communia. Nilhil ergo falsi nostra editio continet, sive primum, sive secundum, sive tertium hunc sensum amplectamur.

Nam quod suspicantur quidam, Matthaei 24 interpretem falso pro *fulgore*, *fulgur* reddidisse, ideo quod non fulgur exit ab oriente et protenditur usque in occidentem, sed fulgor, perridiculum argumentum est. Primum enim, si quis hoc in loco error inest, hunc non interpretis sed librariorum fuisse, ad veritatis similitudinem videbatur esse propensius. Voces quippe illae *fulgur* et *fulgor* usque adeo similes sunt, ut proclive sit unam pro altera substituere. Quare parum aequae ea in interpretem culpa reiicitur, quam librariis assignare aequius erat. Deinde interpretis peccatum hic nullum omnino esse potuit, ubi graeca omnia exemplaria et vetera et nova consentiunt, nec aliud quam *astrapē* legunt, quae utique vox non fulgorem, sed fulgur sonat. Sed ne de fulgore quidem accipi potest, etiamsi graeca vox utrumque sonaret. Sol namque paulatim oritur, eiusque adventus diu praesentitur, antequam appareat. Illius itaque fulgor non inexpectatus advenit.

Dominus autem sine dubio significat adventum suum subitum et inopinatum fore. Id quod fulguris similitudine aptissime exprimitur, quod priusquam exspectes, iam emicuit et abiit. Et quamquam fulgur non pertingit ab oriente usque in occidentem, si ad philosophiae rationem exspendas, sed ad exprimendum subitum et inexpectatum quidem, sed conspicuum omnium oculis adventum Christi, satis est accommodare id quod oculis nostris apparet.

Alioqui arguatur Divus Thom. quasi perspectivae facultatis indoctus, qui explicaturus quemadmodum res divinae in humanis eluceant, exemplum ponit speculi, in quo, ut ait, imago conspicitur; quod licet revera ita non sit, nobis tamen ita videtur; quin etiam arguatur Moyses tamquam astronomia imperitus, qui duo luminaria magna posuit, cum sint alia multo maiora.

Sed sensui nostro illa duo maxima apparent; nec alienum est a Sacrae Scripturae auctoribus sese populo rudi attemperare loquique, ut vulgus solet. Hisce vero rebus exempla plura ego adiungerem, nisi de hoc argumento satis superque esset dictum. Heliu certe iuxta hanc rationem illud dixit: *Ab inferioribus egrediatur tempestas, et ab arcturo frigus*; Job 37. Ad eundem modum Propheta ait: *Qui fundavit terram super aquas*, quasi aquae inferiores sint, cum tamen emineant, ut decimotertio libro ostendimus. Simili quoque lege tres angeli qui Patriarchae apparuerunt, comedisae dicuntur, non quod revera comederint, sed quod comedere visi sunt. Quamquam Justinus figurate accepit, perinde ut ignis devorare et exedere dicitur, quia consumit. Est autem locus in *Dialogo cum Triphone*.

Iam vero illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimarent interpretes non oportere semper easdem omnino res, quae in hebraeo sunt significatae sermone, in graecum latinumque transferri, sed satis esse quandoque si proximae atque simillimae ponerentur. Illud enim in Sacris etiam Literis convertendis prae se tulerunt, quod de lege interpretandi est a Cicerone dictum, verba non numeranda esse sed ponderanda,

sensumque sensui ita reddendum, ut quoad fieri posset et liceret, verborum quoque interdum neglecta cura, lectoris intelligentia iuvaretur. Id vero tum vel maxime licere sibi arbitrati sunt, cum Hebraei auctores similitudine unaqualibet aut animalis, aut arboris, aut fruticis, aut herbae, aut rei denique alius usi essent, quae esset Graecis ac Latinis incognita; ut Isaiae 1, ubi latina editio habet: *Cum fueritis velut quercus defluentibus foliis*, hebraice habetur *Ela*, quae vox, si 70 interpretibus ac Hieronymo etiam ipsi in commentariis credimus, terebinthum magis quam quercum sonat. At quia terebinthus est arbor peregrina et incognita, soloque apud Latinos nomine celebrata, non incongrue *terebinthi* loco *quercus* posita est, arbor omnibus et linguis et gentibus manifesta.

Psalmi item 101 pro pelicano in hebraeo habetur **ta;q.li** [*liqath*], pro nictycorace autem **sAkK**. [*kekos*]. Illud alii monedulam, alii onocrotalum, alii pelicanum; hoc partim bubonem, partim cuculum, partim noctuam reddiderunt. Ac 70 interpretes quidem vocem hebraeam, quam Hieronymus in onocrotalum perpetuo vertit, nunc in pelicanum, nunc in avem, nunc etiam in leonem transtulerunt. Nec vero ita id factum est ab illis, quod voces essent multiplices et ambiguae, sed quod cum apud Hebraeos animantium praesertim plantarumque vocabula penitus ignorata sint, nihil referre existimarunt, unamquamlibet ex rebus similibus poni, si idem omnino sensus remaneret.

Similitudo enim ibi quaeritur, in qua res omnes illae conveniunt: non alia quaevis propria specialisque natura. Quemadmodum etiam cum apud Latinos proverbialiter dicitur: *In praesepio canis*; si hispane quispiam verteret: *et perro del hortelano*, olitoris canis optime profecto interpretaretur; quoniam sub re et voce diversa unus idemque sensus esset lectori insinuatus.

Quamobrem illa Caietani religio nimia fuit, qui Isaiae 1 vocem *Ela* noluit in latino exemplari mutari, quasi periculum esset, si aut quercum, aut terebinthum, aut aliam quamvis similem arborem legeremus. Ex eadem quoque re illorum error coarguitur, qui quoniam ibi Hieronymus onocrotalum reddit, ibi fere Septuaginta reddunt pelicanum, eandem esse avem existimarunt.

In quo errore auctor etiam commentariorum fuit quae Hieronymi titulo in Psalmos circumferuntur. Ea vero Divo Hieronymo tribuere, manifestariae ignorantiae esse vel ex hoc uno loco aperte convincitur. Ait enim hic auctor: pelicanum latine dici onocrotalum. Ecqua autem ignoratio maior esse potest, quam vocem onocrotali latinam existimare? Sed de his hactenus. Nunc illud etiam atque etiam asserimus, in huiusmodi comparationibus transferendis nihil omnino interesse an res eaedem in easdem, an in similes et proximas convertantur, si sensus non diversus, sed idem est.

Quid quod cum Latinis res ipsa hebraea et nomenclatura deest, si interpretes ex re agnata et vicina rem nobis alias incognitam nominavit, nihil prorsus absurdi fecit? Quin rem tentavit interpretibus universis aut ex auctoritate aut ex vicinitate concessam, ut aut nomen latinum ad significandum imponeret, aut certe ad rem similem vel proximam insinuandam transferret.

Cum itaque Jonae c. 4 alii cucurbitam, alii hederam converterunt, usi sunt illi quidem iure suo, nec verborum religione astricti debuerunt committere, ut illo in loco nullam omnino rem Graeci intelligerent, nec Latini. Non est autem huic illud dissimile *quod Danielis prophetiae obiecit* Porphyrius, confictam esse scilicet, nec haberi apud Hebraeos, sed graeci sermonis esse commentum: quia in Susannae historia contineatur,

a)πὸ τοῦ πρίνου πρίσαι καὶ a)πὸ τοῦ σρίνου σρίσαι. Quam etymologiam graeco magis sermoni convenire quam hebraeo. Cui quoniam id quod Eusebius, Apollinaris atque Hieron. responderunt, ab Ecclesia reprobatur: multo nos verius respondemus, hoc interpretem graecum facere potuisse, ac iure potuisse quidem, quod latinus interpres reformidavit.

Non enim necesse erat easdem arbores eo loco reddi, quas lingua haberet hebraea, quoniam si eadem redderentur, non solum etymologia servari non poterat, sed nec prophetiae festivitas, nec ratio sententiae. Alias ergo vel similes, vel próximas vertit, in quibus iudicii prophetici et acumen servaretur et causa. Praeterquamquod arbores illae a propheta chaldaeo sunt nominatae sermone: nec opus est sollicitos nos esse, si in hebraeo nec illae nec similes habeantur.

Argumentis igitur, quibus editionis nostrae veritas impugnari solet, abunde, ni fallor, responsum est. Quamquam nonnulla de industria praetermisi, quae scilicet faciliora visa sunt, quam quibus refellendis deberem aut oleum aut operam sumere. Quale illud est, quod Faber Stapulensis ait Ecclesiam interpretis errore versatam impie pro Deo angelos legere. Nam lectionem illam impiam credit: *Minuisti eum paulo minus ab angelis*. Qua in re quam indocte et inconsulte, quam temere et insipienter errarit, non esset difficile ostendere, nisi ante nos Erasmus magna argumentorum vi eandem causam evicisset. Certe interpres epistolae ad Hebraeos vel Clemens vel Lucas fuit, quemadmodum auctores gravissimi prodidere. Horum utrumlibet impietatis insimulare piaculum erit. Ecclesiam quoque accusare, quae eam probavit epistolam in qua error impius est, an sine impietate fieri possit, ignoro. Sed de his satis. Iam reliqua persequamur.

Enimvero cum historiam Susannae post ea tempora ecclesiasticus usus approbarit et Danielis prophetae nomine populo legerit, cumque Tridentinum Concilium sua quoque id definitione firmaverit, ea certe historia nunc a fidelibus recipienda est. Africanus quidem Origeni obiecit quod historia Susannae ficta videatur et aliena a scriptura prophetica, ut Eusebius testis est lib. 6, cap. 23. At illi tamen, ut idem Eusebius ait, *Origenes manifestissime rescribens, asserit nequaquam Judaeorum commentis et fraudibus auscultandum, sed hoc solum pro vero habendum in Scripturis Divinis, quod 70 interpretes transtulissent; nam id esse solum quod auctoritate apostolica confirmatum sit*. Haec Eusebius.

Idem vero refert Hieronymus. in *Catalog.* de Julio hoc Africano loquens; et Hieronymus ipse lib. 1 *Apol. adversus Rufin.* quae in praefationibus dixerat, ea purgat, inquit: *Quod autem refero, quid adversus Susannae historiam et hymnum trium puerorum et Belis draconis fabulas, quae in volumine hebraico non habentur, Hebraei soleant dicere; qui me criminatur stultum, se sycophantam probat: non enim quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicerent, explicavi*. Hactenus Hieronymus.

Responsio ad quintum. Ad aliud ergo argumentum, quoniam nolumus esse longi in singulis explicandis, breviter respondetur, eum locum ex priori epistola ad Corinthios bifariam apud Graecos legi et, ut vulgata habet editio, in hunc modum: *Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur*. Cuius rei auctor est Didymus, et Hieronymus in epistola ad Minerium et Alexandrum.

Neutra autem lectio a viris Ecclesiae reprobata est. Quin admonuere semper lectionem dubiam et variam esse; nec alterutram ex eis ut certam et exploratam amplexi sunt. Neutram igitur lectionem recipere cogimur, quia neutram partem doctores Ecclesiae tamquam exploratam et catholicam asseruere. Quod idem in alia particula qualibet

latinae editionis fieret, si idem penitus contigisset. At ubi doctores catholici unam et eandem lectionem sine varietate tenuerunt, nec ancipitem assertionis libravere sententiam, nobis non licet latinam editionem in quaestionem vertere.

Sed ne in hoc quidem loco Erasmi, Fabri et Caietani sententia probari potest, qui in re, ubi nihil intererat, utro modo diceretur, eam lectionem deligere maluerunt, quam novitatis ratio redderet plausibiliorem. Id quod gentile bis est, qui curiosa sectari volunt magis quam solida. Nos autem Origenem, Didymum, Athanasium, Augustinum, Cyprianum, Tertullianum communemque Latinorum consensum sequi malumus. Nam et Acacius Caesareae civitatis episcopus apud Hieronymum in pluribus graecis exemplaribus lectionem nostram haberi dicit, aliam vero in paucioribus. Nec me tamen illud praeterit, quod Chrysostomus et Theophylactus in commentariis, et Hieronymus quoque in epistola quadam ad Marcellam scripsere. Sed, quod ante dixi, me male habet, in rebus, quae in utramque partem controvertantur, nova delectare theologos magis quam vetera, eaque usu parentum nostrorum comprobata. Ac de quinto argumento satis.

Ad id vero quod sequitur, hoc habeto responsum. Magnus error eorum est, qui sine Spiritus Sancti peculiari dono Scripturam Sacram existimant se posse vel intelligere vel interpretari. Quod utique donum quanto magis Sacris Litteris intelligendis atque interpretandis opus est, tanto rarius difficiliusque contingit. Nam eruditionem, verborum copiam, multarum linguarum peritiam hominum diligentia praestat. At si spiritus quidem peculiaris, non tam ob ipsius qui percipit, quam ob Ecclesiae utilitatem, gratuita Dei miseratione donatus Sacrorum Librorum interpreti desit, ieiuna erunt et frigida omnia, quamlibet elaborata et diu ante excogitata et inventa fuerint; imo falsa erunt in interpretatione pleraque humano sensu intelligentiaque traducta.

Nam interpretationem Scripturae prophetiam et inspirationem Dei credit Clemens Alexandr. lib. 1 *Stromat.*, et Apostolus in priori ad Corinthios epistola inter reliqua Spiritus Sancti dona commemorat; nec philosophiam, sed prophetiam vocat: videlicet quod Sacris Litteris explicandis eodem spiritu opus sit, quo ipsae sunt conditae, divino utique atque prophetico.

Id quod Petrus posteriori sua epistola confirmat, inquiens: *Habemus firmiorem propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes tamquam lucernae lucenti in caliginoso loco; hoc primum intelligentes, quod omnis prophetia Scripturae propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.*

Hoc autem, quemadmodum ante nos viri clarissimi intellexerunt, eum habet sensum: Bene quidem facitis prophetis attendentes; sed id primum intelligite, divinas prophetias humana et propria interpretatione non intelligi. Spiritu enim Sancto locuti sunt sancti Dei homines, et animalis homo non percipit ea quae sunt Spiritus Dei. Quis enim cognovit sensum Domini?

Atque idipsum Isaias significavit, inquiens: *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lapsus est verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum;* et apud Lucam: *Aperuit Dominus discipulis sensum, ut intelligerent Scripturas.* Quo testimonio probat Hilarius in Psalm. 115. Scripturarum intelligentiam donum Dei esse.

Quod si Scripturarum intelligentia donum Dei est, Scripturas autem interpretari nemo, nisi qui intelligit, potest: conficitur utique, Sacrarum Literarum in aliam linguam

versionem sine Dei peculiari gratia nemini posse contingere. Alioqui si D. Hieronym. sufficere existimat verborum copiam, eloquentiam saecularem, trium linguarum peritiam, rerum multiiugam cognitionem, cum his omnibus abunde se noverit instructum, cur in epistola ad Desiderium deprecatur alienarum orationum adiutorium, ut eodem spiritu, quo scripti sunt libri, in latinum eos possit transferre sermonem? Cur item in epistola ad Paulinum Scripturas Sanctas interpretaturus, *Revela*, inquit, *oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua? Lex enim spiritualis est, et revelatione opus est, ut intelligatur*; et rursum, *quanti*, inquit, *hodie putant se nosse Literas, et tenent signatum librum, nec aperire possunt, nisi ille reseraverit, qui habet clavem David*; et in illud ad Galal. 1, *Sunt aliqui qui vos conturbant, et volunt convertere Evangelium Christi: Omnis*, ait, *qui Evangelium alio interpretatur spiritu, quam scriptum est, credentes turbat, et convertit Evangelium Christi; ut id quod in facie est, post tergum faciat, et ea quae post tergum sunt, vertat in faciem. Si quis tantum literam sequitur, posteriora ponit in faciem; si quis Judaeorum interpretationibus acquiescit, post tergum mittit ea quae ex natura sua in faciem constituta sunt*; et posterius eodem quoque cap. in illud: «*Notum vobis facio Evangelium, quia non est secundum hominem, etc.*»; *Marcion et Basilides*, ait, *et caeterae haereticorum pestes non habent Dei Evangelium, quia non habent Spiritum Sanctum, sine quo humanum fit Evangelium quod docetur. Nec putemus in verbis Scripturarum esse Evangelium sed in sensu, non in superficie sed in medulla, non in sermonum foliis sed in radice rationis*. Hactenus Hieronymus.

Qui si vera dicit, cogit nos profecto credere, aut veterem interpretem Spiritus Sancti peculiari dono Sacras Literas convertisse, aut Ecclesiam Latinam multis retro seculis non Dei habuisse Evangelium, sed hominis. Cum igitur obiicis, interpretem non fuisse prophetam; sane vero propheta non fuit, habuit tamen, ut Titelmannus recte asseverat, spiritum quendam prophetico vicinum et proximum; qualem necessarium esse ostendimus Sacris Literis interpretandis; imo qualis erat necessarius, ut Ecclesia Latina editionem Sacrorum Librorum haberet, quam tuto in fide et moribus sequeretur.

Iam ad postremum argumentum facile respondemus. Quod si Latinorum ad graeca hebraicaque collatio a nobis negligeretur, exemplo D. Ambrosii tueri nos utcumque possemus, qui cum graece sciret, et commentarios in Sacras Literas ederet, saepe tamen non est dignatus graeca consulere, etiam ubi diversitatem aliquam lectionis esse constabat. Videre hoc est in commentariis super caput duodecimum epistolae ad Romanos. Quod si interpretum etiam magis varietate turbaremur quam iuvaremur, Sophronii nos excusaret exemplum, qui id de se apud Hieronymum fatebatur: *Nos vero nec versiones novorum interpretum, nec linguarum peritiam, nec ad graeca et hebraica exemplaria Latinorum collationem damnare volumus; quin potius magnopere commendamus*.

Nam si Augustinus *De doctrina christ.* lib. 2, cap. 11, vulgarium etiam et parum doctorum interpretum versiones plus adiuvere inquit intelligentiam quam impedire, ego varias doctissimorum hominum editiones iure reprehendere nec possum nec debeo. Atque ut invidiam eorum deprecem, qui nos aut miseros et barbaros bonarumque literarum expertes, aut etiam laborum alienorum invidos reprehensores calumniari possunt; ego in linguarum cognitione plura etiam commoda ad Sacras Literas intelligendas esse fateor, et id quidem peringenue. Tantum abest, ut linguarum peritiam insecter.

CAPUT XV

DE LINGUARUM HEBRAICAE ET GRAECAE UTILITATE

Principio enim sunt linguae utilissimae, ubi disseritur cum infidelibus; vel etiam ubi infideles alienae linguae ad fidem instituuntur. Quae causa vel sola redditur in illa *Clementina* 1 de magistris, propter quam linguae sunt in Academiis perdiscendae. Alioqui, quorsum attinebat arabica lingua, quae ibi doceri praecipitur? Qua de re leviter motus videtur Erasmus, ut Clementinae huius argumento assereret, ad Sacras Literas intelligendas hebraicam graecamque linguam esse necessarias.

Altera linguarum commoditas est in his dictionibus explicandis, quae magnam emphasim habent, aut aliquam innatam proprietatem apud Hebraeos et Graecos, quam latinus sermo exprimere non valet. Huiusmodi dictiones multas cum in *Hebraicis quaestionibus* tum in *Commentariis* adnotavit Hieronymus. Nos unam aut alteram exempli causa ponemus.

Ut Marc. 6 interpret reddidit: *Et cum dimisisset eos*; ubi verbum tamen graecum α)ποτάσαςqai non significat simpliciter dimittere, sed dimittere benigne ac gratiose, quemadmodum amicis celebrato convivio benevole valedicimus. Qua in re Evangelista graece scribens, Jesu Christi etiam erga rusticos summam comitatem et gratiam commendavit. Id quod latina voce exprimi vix potest.

Et in epist. ad Ephes. pro eo quod nostra editio habet *a constitutione mundi*, graece habetur καταβολή. Cuius vocis emphasim Hieronymus in commentariis explicare volens, *Non idipsum* (inquit) *katabolē, quod constitutio sonat; unde et nos propter paupertatem linguae et rerum novitatem, et* (sicut quidam ait) *quod sit Graecorum sermo latior et lingua felicior, conabimur non tam verbum transferre e verbo* (quod impossibile est) *quam vim verbi quodam explicare circuitu. Katabolē, proprie dicitur cum quid deorsum jacitur, vel cum aliqua res sumit exordium. Unde et hi qui aedium futurarum jaciunt fundamenta, katabebhlkénai dicuntur. Volens itaque Paulus ostendere quod Deus universa sit machinatus ex nihilo, non conditionem, non creaturam atque facturam, sed katabolēn, id est initium fundamenti ad eum retulit. Hactenus Hieronymus.*

Et 1 lib. *Adversus Jovinian.* tractans illum locum 1 Corinth. 7: *Non ut laqueum vobis iniiciam; sed et proprietatem*, ait, *graecam latinus sermo non explicat; quibus enim verbis quis possit dicere*, etc. unde et in latinis codicibus ob translationis difficultatem hoc penitus non invenitur. Cuiusmodi sunt et alia exempla plurima, quae nos causa brevitalis omittimus. Legat multa qui volet apud Hilarium in expositione Psalmorum, pluribus in locis asserentem latinum sermonem plenam graecae literae intelligentiam non reddere. Ambrosius quoque in explanatione Psalm. 118: *Latinos*, ait, *non posse in omnibus vim graeci sermonis exprimere, quod in graeco plerumque maior sit vis et pompa sermonis.* Qua in re plurimum theologos iuvare possent Erasmi in Novum Testamentum adnotationes, nisi eas tam multis erroribus aspersisset.

Est alia quoque utilitas ad accipiendos plures sensus catholicos ex eadem scriptura, praesertim cum apud Graecos et Hebraeos est aequivoca. Sic enim dictiones polysemas et ambiguas dialectici nostri vocare solent. Nam interpret unam solam vocabuli significationem reddere potuit. Ut Eccles. 2 ubi nostra editio habet: *Cogitavi abstrahere a vino carnem meam*, alii vertunt: *Trahere in vinum carnem meam*, alii: *Attrahere in*

vino carnem meam. Cuius quidem contrariae omnino versionis contrarius verbi hebraici significatus causa fuit. Quod et Hieronym. ipse in commentariis admonuit.

Atque 1 lib. *Apologiae adversus Rufinum*, tractans illud 2 Psalm. *Apprehendite disciplinam*, pro quo ipse interpretatus est: *Adorate filium*, vel etiam: *Adorate pure*; *Nisi*, inquit, *et prolixum esset, et redoleret gloriolam, iam nunc tibi ostenderem quid utilitatis habeat magistrorum limina terere et artem ab artificibus discere; et videres quanta sylvae sit apud Hebraeos ambiguum nominum atque verborum, quae res diversae interpretationi materiam praebuit, dum unusquisque inter dubia, quod sibi consequentius videtur, hoc transfert*. Hactenus Hieronym. Ambrosium item vide in Psalm. secundum de verbo *Beresith*.

Ambiguitas etiam in aliena lingua festivum quandoque vocis usum lusumque praebet, qui in nostra non solum conservari nequit, sed ne sensus quidem germanus sine magna licentia reddi. Ut Jerem. primo, pro eo quod nos habemus: *Vigilantem*, in hebraeo est vocabulum *Soced*, quod ambiguum est, nucemque et vigilias significat; ut Hieronymus ibidem et in Ecclesiastes cap. ult. disserit. Cum itaque prophetae in visione virga nucea seu amygdalina fuisset ostensa, rogatus a Domino quid videret, hebraea lingua virgam *Soced* se videre respondit. Tunc ergo Dominus sermonis occasione ludens, *Bene*, inquit, *vidisti: quia vigilabo ego*, etc.

Ita quamquam Jeremias in una significatione nomen accepit, at Dominus ad alteram flectens, fecit ex sermonis ambiguitate concentum sententiae elegantissimum, ut si sydus quoddam coeleste quis videns, canem se videre diceret, scite illi diceretur: *bene vidisti: canis enim lacerabit te*, etc. Iam vero si interpretes latinus *Soced* in nucem transtulisset, quod 70 fecerant, absurde sane subiungeret: *Bene vidisti: quia vigilabo*, etc.; unde coactus fuit, nova quadam insolitaque interpretandi licentia, virgam vigilantem latinis auribus reddere. Quae ego asserere non auderem, nisi auctor gravissimus Hieronymus adstruxisset.

Quarta utilitas in linguarum eruditione est ad cognoscenda idiomata, phrases et proverbia linguae alienae: ut sunt illa: *Ne respicias post tergum*; et: *neminem salutaveritis in via*; quibus maxima quaedam itineris celeritas quasi proverbialiter et figurate significatur. Illud etiam per proverbialem figuram apud Hebraeos atque Hispanos dicitur: *Omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, et quod habet auferetur ab eo*. Sic apud *Ecclesiasticum* de consiliario infido et traditore dicitur: *A consiliario serva animam tuam, ne forte mittat sudem in terra, et dicat tibi: Bona est via tua*. Sic hebraea phrasi *fili excussorum* robusti et expediti dicuntur. Qua de re Hieronym. lege in epistola ad Marcellam, cuius initium: *Beatus Pamphilus*.

Sic *filiae carminis*, Ecclesiast. 12 aures intelliguntur. Sic Saul *filius unius anni* dicitur, cum regnare coepisset, id est, innocens. Nisi (quod Eucherio visum est) ita intelligas, Saulem electum a Samuele uno anno domi tacuisse, et expleto anno coepisse regnare. Sed de hoc exemplo alias. Nam vitio scribentium forte, pro 21 anni, unius anni inducitur.

Sic Nembrod *robustus venator coram Domino*, id est sub coelo; quasi robustissimus omnium hominum qui sub coelo erant. Scio quosdam ita interpretari, ut venator coram Domino dictus sit, quasi Dei venator, quo significaretur civilem unius monarchiae potestatem vindictam esse a Deo approbatam, ut quae Dei administra sit. Sed id quod prius dixi Hebraeorum doctissimis placet. Vel certe venator coram Deo vocatur, id est sub dio. Homines enim ferarum more palantes in agris ad civilem societatem coegit.

Sic pluisse Dominum a Domino, hebraismum esse quidam existimant, id est: desuper; sed filium a patre intelligunt Euseb. lib. 1 *Ecclesiast. hist.* cap. 1; Hieronym. *Oseae* 1; Irenaeus lib. 3, cap. 6; Basilius lib. 5, *Contra Eunom.*; Marcellinus ad Salomonem episcopum; Concil. Syrmien. canon 15.

Ac certe, ut alios libros Veteris Testamenti praetermittamus, Salomonis *Proverbia*, nisi habita ratione hebraicae consuetudinis et sermonis, vix ullo pacto explicari queunt. Nam quod apud Hebraeos proverbiali figura dicitur, id apud Latinos nullum quandoque proverbium est; quod pierique ignorantes, in proverbiorum expositione aut ad allegorias confugiunt, aut varia etiam deliramenta confingunt; multoque melius fuerat simpliciter inscitiam confiteri, quam imperitiae suae alios haeredes facere. Horum ego Latinorum errata facile commemorarem, nisi aliud huius temporis ratio postularet; et nos aut reverentiae aut benevolentiae causa neminem hic certo nomine volumus lacerare. Illud constat parabolas aliud in medulla, aliud in superficie polliceri, neque hoc sonare quod scriptum est. Ex quo, ut Hieronym. in *Ecclesiast.* cap. ult. ait, manifestum sit, Proverbiorum librum non, ut simplices arbitrantur, patentia habere praecepta, sed quasi in terra aurum, in nuce nucleus, in hirsutis castanearum operculis absconditus fructus inquiritur, ita in eis divinum sensum altius perscrutandum. Id quod sine hebraeae linguae peritia difficulter, ne quid amplius dicam, faciemus. Iuvaret autem Hieronymus vehementer latinam intelligentiam, si commentarios in libros Proverbiorum edidisset. Nam, qui circumferuntur, quamquam Hieronymo in *Decretali tit. De constit.* tribuuntur, Hieronymi tamen non esse liquidoprehenditur.

Quinta commoditas est ad menda ea corrigenda, quae ex incuria videlicet typographorum, aut eorum qui exscripsere imperitia obrepserunt. Ut Josué 11 cap.: *Non fuit civitas quae se non traderet*; ubi secunda negatio superfluit, ut ex consequentibus manifeste colligitur. Sed quia fortasse 70 interpretes negationem illam in exemplari habuerunt, coacti sunt verbum *tradidit* ad suppositum aliud referre, et pronomen *se* vel expungere, vel omittere.

Item Psalm. 26: *Ut videam voluntatem Domini*, pro *voluptatem*, graece *terpnóthta*. Et in titulo Psalm. 62: *Idumeae*, pro *Judaeae*, ut graeca omnia hebraeaeque exemplaria demonstrant. Et Psalm. 65: *Et exultavi sub lingua mea*, pro *exaltavi*, id quod tam ex graecis quam ex hebraeis manifestum est. Sunt qui putent, etiam subesse mendum Psalm. 19: *Ipsi obligati sunt, et ceciderunt*; pro *obliquati sunt*; sic enim Hieronymus vertit: *Incurvati sunt*; et consentiunt caeteri interpretes. Ac Psal. rursum 124: *Declinantes autem in obligationes*, pro *obliquationes*; Hieronymus reddidit *pravitates*; Félix *perversa*; alii *iniquitates*. Consentit hic Titelmannus.

Verum haec duo loca incorrupta sunt. In priore siquidem graece habetur *sunepodísqhsan*. *Sumpodízw* autem est, obligo, nexus impedio et implico. In posteriore vero graece legimus *straggaliàj*, quae vox Latinis est obligatio, nodus et nexus implicatus; quemadmodum et Nazianzenus in orat. usurpavit. Ac Hieronym. in *Isaiae*, cap. 58 obligationes nobiscum legit. Unde et nodus gutturis, et locus strangulationis, *straggálh*. Graecis dicitur: et *straggalíw*, strangulo, suffoco. Illud sane corruptum est in Psalmo 106. *Effusa est contentio super principes*, pro *contemptio*; graece *e)coudénwsij*. Quam eandem vocem Psal. 122. in *despectionem* vertit interpres. Ruffinus autem in libro 8, *Hist. eccl.*, cap. 1, illud ita convertit: *Effusa est contumelia super principes*. Et Job. 19: *Vel celte sculpantur in silice*, pro *certe*; et Lucae 10: *suspiciens*, pro *suscipiens*, *u)polabón*. Tametsi auctor libelli *De vera et falsa*

poenitentia, qui nomine Augustini circumfertur, communem errorem secutus est. Et Lucae 15: *evertit*, pro *everrit*, *saróí*. Et primae ad Corinthios 2: *spiritualiter examinatur*, pro *examinantur*, *a)nakrínetai*; et cap. 10: *Omnes qui de uno pane*, pro *Omnes quidem*; et cap. 15: *Quotidie morior propter gloriam vestram*, pro *per gloriam*. Jurat quippe ibidem Apostolus, et particula *nh* adverbium iurantis est apud Graecos. Et ad Hebraeos cap. 5: *interpretabilis sermo*, pro *ininterpretabilis*, hoc est ineffabilis explicatuque difficillimus, quemadmodum ex Hieronymo in epist. ad Evagrium liquet. Atque idem Hieron. in *Quaestion. Heb. Genes. 3*, legendum ait: *Ipsae conteret caput tuum*, non *ipsa*. Cum enim apud Hebraeos neutro genere ad semen referatur, interpret rem significatam perpendens, in masculino genere transtulit, *ipse*. Quod imperiti non intelligentes, vitiumque scriptoris existimantes, substituerunt *ipsa*.

Ut illa praetereamus quae Augustinus Eugubinus commemorat: *sicut cervus desiderat umbram*, pro *servus*; et *solis ardore*, pro *salis*; et *sitivit anima mea ad Deum fontem*, pro *fortem*; et *interfecta est terra a sanguinibus*, pro *infecta*. Nam et Psal. 10 pro eo quod nos habemus: *qui diligit iniquitatem, odit animam suam*, Divus Hieronym. legendum credit: *anima sua*, hoc est *ipsius*, refertur enim *anima sua* ad Deum, non ad peccatorem. Sensus autem mirifice convenit, ut Deus scilicet intelligatur utrumque quidem interrogare, et iustum et impium; sed impium tamen reprobare, odium enim Dei reprobatio est. Nos autem graeca 70 interpretum exemplaria, quae nunc quidem exstant, sequi possumus. Non enim illa habent: *têj yuxÉj* sed *tÊn yuxÊn*. Atque fortassis hinc illud apud Tobiam acceptum est: *qui autem faciunt iniquitatem, hostes sunt animae suae*. Similiter et in epistola ad Suniam et Fretellam, pro eo quod in Psalm. 5 legitur: *dirige in conspectu tuo viam meam*, legendum contendit: *dirige in conspectu meo viam tuam*. Sic enim ipse vertit: *dirige ante faciem meam viam tuam*. At in hoc etiam nos Graecorum exemplaria sequimur; et vulgatam lectionem, cum fieri sane potest, approbamus. Simile illud est ad Philippen. 3: *qui spiritu Deo servimus*, ubi *spiritui* legendum esse credit Ambrosius lib. 2, *De Spiritu Sancto*, cap. 6. Nec solum in latina lingua huiusmodi errores accidunt; sed eos etiam in hebraica et graeca deprehendimus. Deprehendit Caietanus, ac vere ille, meo iudicio quidem, 2 Regum 21, vocem *Michol* falso ab Hebraeis pro *Merob* fuisse substitutam, ut patet 1 Reg. 12. Deprehendit quoque Hieronym. in Psal. 131. Septuaginta interpretes non *xÉran*, id est *viduam*, sed *qÉran*, id est *venationem* transtulisse, sed propter vocum similitudinem pro *qÉra*, id est *venatione* *xÉran* id est *viduam*, esse suppositam, maxime quia in sequenti versiculo *pauperes* sequebantur. Nisi forte latinus interpret *victum* aut *venationem* reddidit, et error obtinuit ut *vidua* legeretur. Nam vox hebraica nullo modo *viduam*, sed *venationem*, *victum* *viaticumque* significat.

Huiusmodi menda gravi ratione prudentique consilio corrigi possunt. Nam illos quis ferat, qui sicut est apud Quintilianum, dum librorum insectantur inscitiam, produnt suam? Et dum Libros Sacros mendis, ut aiunt, scatentes purgare volunt, contaminant? Fateor siquidem proclive fuisse et facile indocto et negligenti librario, praesertim in verborum et rerum nonnulla similitudine, ea quae recta erant, explodere, et quae erant depravata, substituere; fateor etiam tantam fuisse olim in Sacras Literas reverentiam, ut, quae menda quamlibet dilucida semel irrepserant, religio fuerit attingere: sed video quoque huius temporis improbam temeritatem, quae adeo nihil non audet Sacris Codicibus corrigendis, ut Manichaei olim parum in hac re immodesti fuisse videantur, quos August. ad Hieron. scribit multa Divinarum Scripturarum loca vitiata esse

contendere solitos, non ab scribentibus apostolis, sed a quibusdam (nescio quos) codicum depravatoribus. Verum haec hactenus.

Illud tamen non est praetereundum, quod D. Hieron. in 40. c. *Ezechielis* scribit, omnia prope verba hebraica et nomina quae in latina translatione sunt posita, nimia esse vetustate corrupta scriptorumque vitio depravata. Ut igitur haec emendentur, hebraicae linguae cognitio necessaria est. Nam, etsi nomina adhuc integra et illibata manerent omnia, sed ipsae tamen nominum interpretationes, quibus multa Scripturae Sacrae mysteria aperiuntur, sine huius linguae peritia non habentur, ut Augustinus 2 *De doctrin. christ.* cap. 16 auctor est. Quo etiam loco illud agnoscit, non parum beneficii eos Latinis hominibus contulisse, qui hebraica nomina separatim interpretati sunt.

Sexta utilitas fuerit ad intelligenda quaedam loca, scilicet quae vel apertius ab interprete reddi poterant, vel etiam quae sine linguarum cognitione nequeunt explicari, ut apud Joannem: *Erat quidam regulus*; pro quo graece basilikój, hoc est de aula regia, seu Palatinus, ut Hieron. in Isaiam annotavit. Videtur interpretes graece legisse: basilikój. Graeca vero exemplaria habent omnia basilikój, id est regalis, seu regius. Qua ex re coniectura fit, interpretem *regalem* vertisse, sed a sciolo *regulum* esse suppositum. Et Joannis primo: *Qui post me venturus est, ante me factus est*, quod evidentius verteretur: *mihi praepositus*, seu *ante latus est*, ut August. *Super Numeros*, quaest. 51, et *Super Joannem*, homil. 3 subnotavit; et Actor. 27: *Cum non esset tuta navigatio, eo quod ieiunium iam praeteriisset*, pro eo: *quod ultra tempus sustinuissent inedia*; et ad Roman. 12: *Non vosmetipsos defendentes*, pro *ulciscentes*. Nam numerum bestiae, qui Apoc. cap. 13 scribitur, sine alphabeti graeci secundum ordinem arithmeticum intelligentia, aut vix, aut certe nullo modo exponere possumus. De qua re 13 libro fusius disseremus.

Septima utilitas, ad evitandum errorem ex latini sermonis amphibolia. Ut, *filius hominis* in Evangelio dicitur Christus. Ubi cum genitivus apud Latinos communis generis sit, apud Graecos articulo masculino definitur, ut non filius virginis, sed *filius Adam* intelligatur. Filius siquidem hominis iuxta hebraicam phrasim dicitur, ut filius terrae, homo obscurus et contemptibilis; qua utique nomenclatura Dei filius identidem in Evangelio gloriatur. Tanta fuit Verbi incarnati modestia. Quamquam, ut Augustinus ait, commendat Christus frequenter nobis, quid misericorditer dignatus sit esse pro nobis.

Huiusmodi etiam exemplum est ad Romanos ultimo: *Salutat vos Caius hospes meus, et Universae Ecclesiae*, ubi *Universae Ecclesiae* casus gignendi est, non nominandi, ut Caius intelligatur, non Paulum modo, verum etiam totam Ecclesiam hospitio excipere. Et Lucae 11: *Quod superest, date eleemosynam*, ubi latinus sermo anceps est. Potest enim intelligi *quod superest* pro eo quod unum illud vobis restat, seu reliquum est; vel *quod superest*, id est quod superfluum est. Quam utramque intelligentiam latinus quidem sermo recipit; graecus tamen excludit. Habetur enim τὰ ἐνόντα, id est quae insunt, seu quae habetis, ut et Theophylactus et Cyrilius lib. 2 in Leviticum, et Augustinus super Psalm. 125 et Chrysost. homil. 33. ad populum, et *Super epistol. ad Hebraeos*, hom. 9. exponunt. Nam hunc postremum sensum graeca lectio habet, primum et secundum non videtur habere, tametsi secundus ille D. Thomae placuerit, qui quidem in ea re et Bedam sequitur super Lucam, et Gregorium in epistola ad Augustinum Anglorum episcopum; referturque 12 quaest., 1. cap., *Quia tua*.

Alia denique utilitas est, ad quaedam vocabula vel hebraica vel graeca percipienda, quae in editione latina remanserunt, vel propter sanctiorem antiquitatis servandam

auctoritatem vel quia in linguam alienam transferri commode non potuerunt, quod Augustin. lib. 18 *De civitate Dei*, c. 11 tradit; ut Matthaei 11: *Pauperes evangelizantur*, idest bonum accipiunt nuncium. Cum enim in humano principatu regum mysteria secreta ad pauperes per divites deriventur, in Christi regno e contrario nuncia coelestia ad divites per pauperes sunt delata; et 1 ad Corinth., ult.: *Anathema, Marana atha*. Quorum illud prius graecum, hoc posterius non tam hebraeum, quam syrum est. Qua de re Hieronymus disserit in epistola quadam ad Marcellam, cuius initium est: *Nuper*, et in epist. ad Damasum de verbo *Osanna*, in qua Hilarium notat quod, ob linguae hebraicae imperitiam, verbum illud male fuerit interpretatus.

Sunt et aliae forsitan in peritia linguarum utilitates. Nec enim ego omnes enumerare potui; sed quae satis erant, ne huius rei invidia labefactaretur disputado mea. Istaec autem melius ab aliis copiosiusque tradentur, qui linguarum patrocinium forte susceperint. Qua in causa quae volent, omnia poterunt dicere, ac nos quidem libenter audiemus, si intra praescriptos modo religionis modestiaeque terminos se contineant; nec aut veras linguarum utilitates fallaci vanitate, aut etiam veterem latini interpretis editionem novis aliis quasi elegantioribus melioribusque permutent.

Sunt enim nonnulli, quibus, quoniam Novi Testamenti antiqua versio parum elegans et culta est, placeret maxime, ut, illa summota, in illius locum latinior alia succederet. Scilicet artis coloribus Dei volunt sapientiam pingere, et quasi puellam rhetorum flosculis exornare. At illa modesta cum sit, non ambit ornatum; cum sit gravis, fucum ignorat; cum virilis, mundo muliebri non capitur. Sine phaleris est, ait quidam, omne quod dictat affectio. Amor itaque phaleras nescit. Discendi ornamenta, alius inquit, non sunt negotii, sed otii; nec militiae sunt picta verba, sed quietis. Igitur quae bellicum canit, quae exaltat quasi tuba vocem suam, quae irruentes hostes mortem praesentem intonat, ea horridum nescio quid et barbaricum sonat, non tamquam lyra citharave carmen musicum suavi dulcique sono canit. Quid Theopompo acciderit in Scriptura Sacra rhetorum more, ludenti, memoriae proditum est.

Sed dimittamus externa, ad nostra veniamus. *Non in persuasibilibus*, ait, *humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis*. Et rursum, *O Timothee, devita*, inquit, *profanas vocum novitates*. Si ergo vitanda est vocum etiam novitas, tenenda est antiquitas; et, si profana novitas est, vetustas sacrata est; quemadmodum Vincent. Lyrinen. dixit.

Item: *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum*, scilicet ab spiritu puro et simplici pura simplexque oratio expectanda erat. Nec foeminam gravem, honestam, seniore debeat nisi castus ornatus; vide August. lib. *De doct. christ.* 4, cap. 6.

Quamobrem ingenue dicam, ne illos quidem probare unquam potui, qui paraphrases quamlibet latinas et elegantes in Sacras Literas ediderunt. Cum enim personam Christi Paulive loquentis assumunt, quo elegantius nitidiusque eloquuntur, eo minus illorum spiritum et maiestatem servant, atque adeo rei quodammodo fiunt laesi spiritus et maiestatis.

Certe, quod olim puer magno assensu virorum sapientium dixi: Si aut Christus aut Paulus istorum mihi lingua loquerentur, nec Christus mihi, nec Paulus essent. Non est nitidulus Christus, mihi crede, non est comptulus, non elaborate ornatus: Paulus vero non scientia ille quidem, sed sermone imperitus est tamen. Permite Christo igitur linguam suam, linguam suam permitte Paulo: utraque enim *calamus est scribae*

velociter scribentis, non ad singula verba et apices elaborantis. Novi ergo Testamenti vetus editio, id namque agebamus, quamvis simplex et inculta sit, non est propter hoc minoris facienda. De tertia igitur quaestione satis dictum est.

CAPUT XVI

UBI PONUNTUR ARGUMENTA EORUM QUI SUNT OPINATI SACROS AUCTORES IN LIBRIS CANONICIS NON SEMPER DIVINO SPIRITU FUISSE LOCUTOS

Controversia quarta. Quarta consequens sit: an auctores sacri in libris canonicis spiritu interdum humano sine divina et supernaturali revelatione loquantur. Fuerunt enim viri ecclesiastici nonnulli, ut Hieronymus in prooemio super epistolam ad Philemonem testatus est, qui crederent, non semper auctores sacros Spiritum in se loquentem habuisse.

Primum argumentum. Quia nec humana imbecillitas unum tenorem Sancti Spiritus tam longo orationis decursu ferre potuisset, nec dignum est, inquiunt, ut ad huius corpusculi naturales et evidentes necessitates Spiritus Sancti maiestatem sine causa deducamus.

Adhibent vero huius rei exempla ex Epistola ad Timotheum 2: *Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum;* et illud: *Lucas est mecum solus;* et: *Trophimum reliqui infirmum;* et alia huiusmodi, quae passim in epistolis Pauli humanitus scripta inveniuntur. Non igitur scriptores sacri Spiritum Sanctum semper manentem et in ipsis loquentem habuere. Nam et hoc Christo Domino peculiare fuit, ut Joannis 1 cap. dicitur: *Super quem videris, inquit, Spiritum descendantem, et manentem super eum,* etc.

Confirmatur autem idem hoc argumento, maxime quod sicut Deus non deficit in necessariis, ita non redundat in superfluis, quemadmodum Aristoteles demonstravit. Ad ea vero quae naturali lumine nota erant, non erat supernaturalis revelatio necessaria. Quae igitur scriptores sacri viderant et manibus attrectaverant, non divino lumine infuso, sed humano locuti sunt.

Secundum argumentum. Deinde, Apostolus in priori ad Corinthios epistola quaedam ponit, de quibus asserit quod Domini sunt mandata. *Praecipio, inquit, non ego, sed Dominus.* Mox vero subdit: *Caeteris ego dico, non Dominus.* Quod si Paulus ex interna revelatione Spiritus Sancti omnia scriberet, profecto non diceret: *Ego dico, non Dominus,* quoniam eiusmodi consilia, quae Deo revelante dantur, Domini sunt, quemadmodum quae a prophetis per revelationem dicebantur, Dei verba erant. Non enim Propheta asseruisset: *Hoc ego dico, non Dominus.*

Hanc vero argumentationem non leviter, sed haud scio an gravissime Basilius confirmat lib. 5 *Contra Eunomium*, capite penultimo, in haec verba: *Quaecumque Spiritus loquitur, Dei verba sunt; et propter ea omnis Scriptura divinitus inspirata et utilis est, quam locutus est Spiritus. Nam vere id monstrat, Spiritum non esse creaturam; quoniam omnis rationalis creatura est, quando ea, quae Dei sunt, loquitur: ut cum dicit Paulus: De virginibus autem praeceptum non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consecutus: his autem, qui matrimonio coniuncti sunt, praecipio, non*

ego, sed Dominus. Et propheta: O Domine, iudicia loquar ad te. Quid, quoniam impii prospe rantur? Et rursus: Heu me mater, ut quid me peperisti?» Nonnunquam autem dicit: «Haec dicit Dominus. Et nonnunquam Moyses: Ego sum tenuis voce et tardae linguae. Aliquando vero is ipse: Haec dicit Dominus, emittas populum meum, ut mihi sacrificet». Spiritus autem non sic. Non enim aliquando sua, aliquando quae Dei sunt, loquitur (id namque creaturae est), verum omnia Spiritus verba, Dei verba sunt. Hactenus Basilius.

Sed et Orígenes homilia 16 super Números, Sermo, ait, qui apud Jonam scriptus est, et non est factus, a Jona potius quam a Deo prolatus esse videtur. Non enim semper ea quae per prophetam dicuntur, quasi a Deo dicta suscipiantur oportet. Nam per Moysen multa quidem locutus est Deus, aliquanta tamen et Moyses propria auctoritate mandavit. Quod Dominus in Evangeliiis evidentissima distinctione secernit, cum dicit de repudio mulieris interrogatus: Ad duritiam cordis vestri permisit vobis Moyses dimittere uxores vestras, ab initio autem non fuit sic, etc. Ostendit haec et Paulus in litteris suis, cum dicit de quibusdam: Dominus dicit, et non ego; et de aliis: Haec autem ego dico, non Dominus; et iterum in aliis: Praeceptum Domini non habeo, consilium autem do; et iterum: Quae loquor, non loquor secundum Deum. Unde similiter etiam in caeteris prophetis aliqua quidem Dominus locutus est, et non prophetae; alia vero prophetae, et non Dominus. Hactenus Orígenes; qui eandem quoque sententiam in prooemio commentariorum in Joannem amplexus est.

Et Ambros. lib. 8 In Lucam, c. 60 explicans illud: Ad duritiam cordis vestri, etc. Ostendit, ait, locus hic, quae propter fragilitatem humanam scripta sunt, non a Deo scripta. Unde et Apostolus, Denuntio, inquit, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere; et infra: Caeteris, inquit, ego dico, non Dominus: Si quis, etc. Hic Apostolus negavit legis esse divinae, ut coniugium quaecumque solvatur. Tantum Ambrosius.

Cum igitur Basilius, Ambrosius et Origenes, viri clarissimi, non in ea modo sententia fuerint, verum etiam Scripturae Sacrae testimoniis confirmaverint, nihil erit absurdi, si nos etiam asseramus non omnia quae sacri auctores scripsere, Spiritus Sancti afflatu scripta fuisse.

Tertium argumentum. Adde quod Apost. in posteriore ad Corinth. epístola, affectum se poenitentia dicit, quod illos prioris epistolae reprehensione vexarit. Rei autem semel scriptae non alium poenitere potest, nisi eum qui scribendo crediderit se errasse. Non igitur Paulus, quaecumque ad Corinthios scripsit, Divino ea Spiritu se scripsisse existimavit. Adde rursum quod in hac etiam epistola posteriore, In quo quis audet, inquit, in insipientia dico, audeo et ego. Ministri Ghristi sunt (ut minus sapiens dico) plus ego. At blasphemum est, verba Spiritus Sancti in insipientia dicta affirmare. Spiritu igitur hominis Paulus ibidem locutus est. Adde etiam quod in eadem epistola, cum dixisset Apostolus se plus omnibus laborasse, correctione mox adhibita, docet parum se caute fuisse locutum. Non autem ego, inquit, sed gratia Dei mecum.

Quartum argumentum. Praeterea, si quaecumque apostoli praescripserunt, ex divina auctoritate ac revelatione existunt omnia, certe illud Pauli praeceptum, quo iubet ut episcopus sit unius uxoris vir, divinum esset, non humanum. Ita fieret, ut Summus Pontifex in eo dispensare non posset. Nam, ut August. ad Januarium ait, quae Christus praescripsisset, ea nemo auderet variare. At, ut qui bigamus fuisset, is fieret episcopus, Summus Pontifex, orbe etiam probante, aliquando fecit. Non ergo Apostoli decreta omnia Spiritu Sancto auctore praescripta sunt.

Quintum argumentum. Matthaeus insuper memoria lapsus est; nam pro Zacharia Jeremiam posuit, et Marcus item, cum in Isaia scriptum affirmet quod in Malachia scriptum est; et cum rursum hora tertia narret Dominum crucifixum, qui hora fere sexta a Pilato iudicatus est, ut *Joan.* c. 19 dicitur. Qua ex re fit, ut non semper in omnibus Evangelistae scribenti Spiritus Sanctus affuerit.

Sextum argumentum. Praeterea Lucas capite Evangelii 3 dicit Cainam filium fuisse Arphaxad, Salec autem filium Cainam. Constat vero Genes, cap. 11, Salec non Arphaxad nepotem fuisse, sed filium, nullamque inter hos mediam generationem intercessisse. Superflua igitur est in genealogia Christi una generatio, atque adeo non est instinctu Sancti Spiritus apposita.

Septimum argumentum. Lucas denique idem Act. 7 multa refert, quae Spiritu afflante referri non poterant. Ut est illud primum quod Joseph accersivit omnem cognationem suam in animabus 75. At bene Gen 46 et Exod. 1 septuaginta solum animae enumerantur. Nec vero dici potest Stephanum Josephi eos etiam filios supputare, qui nati sunt postea; et per anticipationem aut prolepsim hos cum illis simul 75 dicere. Eos enim Josephus accersire non potuit. Dicit autem Lucas, Joseph 75 animas accersisse. Illud gravius est, quod deinde subiicitur, Jacob et patriarchas translato fuisse in Sichem, cum Josephus 2 Antiq. lib., c. 8, fratres Joseph affirmet conditos esse in Hebron. Qua in re non aliud scribere credendus est, quam quod a maioribus per manus traditum vulgo etiam tenebatur. Praeterquamquod Lucas hic aperte dicit, patriarchas sepultos esse in sepulchro, quo emit Abraham. Atqui certum est Abraham in Hebron emisisse sepulchrum, Genes. 23.

Tertium vero multo difficilius est, quod rursum addit: Abraham sepulchrum emisisse a filiis Emor, filiis Sichem. Jacob siquidem a filiis Emor partem agri emit, ut Gen. cap. 33 scribitur; Abraham autem non a filiis Emor, sed ab Ephron filio Sohac speluncam emit duplicem, quod Gen. cap. 23 non obscure traditum est. Quid, quod Emor Lucas dicit filium fuisse Sichem, cum Genes. 33. contra dicatur, Emor patrem Sichem fuisse, non filium? Frustra ergo, ut videtur, asserimus nihil in Sacris esse Libris quod non idem Spiritus afflatu scriptum sit.

Verum a contraria parte illud facit, quod si in libris canonicis aliqua humano more et spiritu vel scripta vel commemorata iuissent, nihil obstare videretur, quominus in iis aliquod mendacium esset. Iam si errorem aliquem in Scripturis Sacris agnoscimus, earum auctorem Spiritum Sanctum esse quis credet?

CAPUT XVII

UBI OSTENDITUR SINGULAS PARTICULAS LIBRORUM

CANONICORUM SPIRITU SANCTO ASSISTENTE SCRIPTAS FUISSE

In hac quaestione et controversia non defuisse, qui priorem illam partem amplecterentur, auctor est D. Hieron. non in eo solum loco, quem paulo ante retulimus, sed in commentariis etiam super quintum Michaeae caput. Cuius erroris nota Erasmo quoque, ut alios dissimulem, inusta est. Is autem error quam sit impius, illo primum argumento demonstro, quod Sacrarum Scripturarum magna ex parte labefactatur

auctoritas, si haec opinio vera est. Nam, ut Augustinus ait, si in Sacro quovis Libro una quaelibet falsitas reperitur, totius libri certitudo interit. Quo uno argumento Augustinus *De consen. Evangel.* lib. 2. cap. 12. satis ostensum ac patefactum esse credit, prophetarum et apostolorum scripta nullam omnino habere falsitatem, non solum eam quae mentiundo promitur, sed ne eam quidem quae obliviscendo.

Levibus, inquiunt, in rebus, et nihil ad salutem nostram pertinentibus, auctores sacri et falluntur et fallunt. Ea igitur in dubium vocare possumus, quae maxima et gravissima sunt. Non eadem, aiunt, causa est; quoniam, si Ecclesiam, cuius erudiendae gratia Spiritum sacri auctores habuere, Spiritus ipse in parvis destituit, non mox destituit in magnis. Consentiant enim theologi gravissimi, Ecclesiam errare in minimis posse, in maximis non posse. Quid igitur obstat, inquiunt, cur non ad eundem quoque modum asseramus, apostolos et evangelistas in rebus parvi momenti interdum lapsos, cum in rebus necessariis lapsi non fuerint? Nam si superis placet, huiusmodi errores in apostolis maxime et evangelistis agnoscunt.

Quodsi dicimus: Spiritus suggessit apostolis et evangelistis omnia; aiunt: non omnia simpliciter, sed quaecumque Christus dixisset illis. Haec autem erant maxima. Si addimus: docuit Spiritus eos omnem veritatem; respondent: non absolute omnem quidem; sed quae esset ad salutem necessaria. Sic elabi conantur isti. Sed frustra conantur tamen.

Principio enim ecquid, rogo, isti facturi sunt, si cum nomine disserant, qui multa Evangeliorum miracula commentitia esse, evangelistasque Herodoti, Xenophontis ac Platonis exemplo, confictis narrationibus abusos dicat, aut Christi illustrandi gratia, aut fidelium in Christum affectus excitandi? Nempe hoc facere, ut nomines, sine Dei Spiritu potuere.

Deinde quam facile erit cuique res vel graves vel leves pro suo arbitratu ingenioque aestimare? Iam hic dicet tibi, tres unius substantiae praedicari personas leviculum esse, nec ad salutem nostram pertinere; iam contendet alius, duas in Christo et operationes et voluntates e rebus esse non gravibus. Nam et Spiritus a Patre et Filio procedentis unicum esse principium, tamquam rem levem quidam contemnendam arbitrabitur. Quin, quod tertia die an quarta Christus resurrexerit, cum non valde ad salutem attineat, pro nihilo quispiam habebit. In his itaque evangelistas, apostolos, prophetas errare, labi, hallucinari potuisse.

Porro, ut reliquas Scripturae partes praetereamus, in sacris historiis distingui discernique non posset quid ex Deo, quid ex homine sit; quid auctor ex revelatione divina, quid contra ex spiritu humano et ingenio proferat. Quocirca fluctuaret passim et legentium et audientium fides, dum ignoraret quonam spiritu hominis, an Dei, unaquaelibet Chronicorum Sanctorum particula fuisset scripta.

Quis est autem tam perfrictae frontis (ut pro evangelistis nonnihil humano more loquamur), ut, si quid in publicum scribere velit de rebus, quarum memoria sit recentissima, quasque lectores fere suis non auribus audierint, sed complexerint oculis; ea sponte inserat, quae cum ad rem nihil faciant, tum narrationem totam falsam et incertam efficiant? Adeone stulti erant evangelistae, ut ea quae omittere sine periculo poterant, aut affingerent aut etiam pro certis assererent cum manifesto discrimine causae quam persuadendam acceperant? Quod si tales fuissent, certe Iudaei, quibus tanto erant opere invisi, omni vi et arte contenderent, atque adeo efficerent, ut huiusmodi vel figmenta vel errata deprehenderentur.

Sed humana loquimui. Nam si in subitis concionibus Spiritus Sanctus apostolorum linguas attemperabat, quid in scriptis, quae futura erant aeterna? Et si Novi Testamenti idonei administri apostoli et evangelistae facti sunt, illorum profecto sufficientia non ex illis, sed ex Deo est: illorum proinde error Dei est, non illorum. Nos enim ab apostolis Christi Testamentum accepimus; et cum illos audimus, Christum audimus; cum eorum Evangelium legimus, Christi legimus Evangelium.

At cum lex Moysis, quod est ministerium mortis, tam exacta diligentia scripta sit, ut iota unum aut unus apex ex ea praeteriri non possit, multo certe magis Evangelium Christi, quod est ministerium spiritus ac vitae, scriptum erit tanta cura et Dei assistentis afflatu, ut non modo verbum, sed ne apex quidem ullus sit, qui non sit a Spiritu Divino suppeditatus.

Quid, quod Apostolus officiosum mendacium, quodque ad Dei laudem maxime pertinere videretur, penitus horret inquiring: *Si autem Christus non resurrexit, inanis est praedicatio nostra; inanis est et fides vestra. Invenimur autem et falsi testes Dei; quoniam testimonium diximus adversus Deum, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit, si mortui non resurgunt.* Quod si falsitas haec, quae cum Dei potentiam commendaret tum populum in officio contineret, a sacris auctoribus excluditur, certe quaecumque alia ac multo etiam magis reiicietur. Nulla enim in Sacris Litteris levis, sed gravis esset, per quam Scripturae auctoritas elevaretur.

Iam si in huius rei confirmationem arcanarum Literarum nos testimonia referre velimus, verendum sane est, ne, qui oppositum errorem tueri cupiunt, illa se ratione tueantur, quod auctor Scripturae Sacrae eo etiam loco, qui a nobis afferetur, non de Spiritu Divino sed de suo fuerit locutus. Ita fieret ut vix ullum e Sacris Litteris testimonium adversum haereticos firmum esset. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus, qui erronea sententia omnem Scripturae et vim minuunt et elevant auctoritatem. Ipsi vero fateamur singula quaeque sive magna seu parva a sacris auctoribus Spiritu Sancto dictante esse edita. Id a patribus accepimus, id fidelium animis inditum et quasi insculptum est; id itaque et nos, et Ecclesia praesertim ipsa magistra et duce, retinere debemus.

CAPUT XVIII

UBI REFELLUNTUR ARGUMENTA CAPITIS DECIMI SEXTI

Responsio ad primum. Confirmandae atque tuendae veritati ea rationum ac testimoniorum praesidia satis sint, quae capite superiore sunt posita. Nunc vero argumenta ea confutanda sunt, quibus adversarii contra pugnarunt.

Atque a primo quidem argumento, quo veritas impugnabatur, facilis est et expedita defensio. Fateor enim, non singulas Scripturae particulas, ut a sacris auctoribus scriberentur, propria et expressa revelatione indiguisse, sed singulas tamen scriptas ex peculiari Spiritus Sancti instinctu afflatuque, vere et iure contendo.

Ille, Christus ait, vos docebil omnia, et suggeret vobis omnia quaecumque dixerō vobis. Alias etiam oblita suggeret, alias etiam vestris auribus audita suggeret, quae alias natura sponteque sua in mentem venire poterant, ea quoque suggeret non supernaturalia modo

sed et naturalia suggeret et quae alias humano more scriberentur. *Omnia, inquit, quaecumque dixi vobis.*

Atque Apostolus: *Nos, ait, non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quae a Deo donata sunt nobis; quae et loquimur, non in doctis humane sapientiae verbis, sed in doctrina Spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes. Spiritualis enim iudicat omnia, sicut scriptum est: Ovis cognovit sensum Domini? Nos autem sensum Christi habemus.*

Ecce apostoli, in quorum nomine Paulus loquitur, ad doctrinam Spiritus edendam Spiritum accepere, per quem in Christi sensu omnia iudicabant. Nimirum animalia illa oculis undique plena ad expressionem quatuor evangelistarum posita, per scriptores omnes sacros transferre merito et optimo iure possumus. Nihil ergo auctores sacri caecis oculis scribebant, sed scribentium calamus Spiritus ipse attemperabat, ne scribendo laberentur. Inde enim, cum in secunda ad Cor. Epístola quaedam dixisset Apostolus, quae humano more ab Ecclesiae praefecto dici possent, subiecit protinus: *an experimentum eius quaeritis, qui in me loquitur Christus?* Spiritu igitur Sancto inspirati, quasvis Scripturae partes scripsere sancti Dei homines.

Nolite, inquit, cogitare quomodo, aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Quod idem profecto sacris auctoribus praeceptum erat, ut non cogitarent scilicet, quomodo, aut quid scriberent; dabatur enim illis in illa hora quid scriberent. Hoc vero Spiritus Sancti donum toto vitae decursu non habebant; sed tantisper dum lingua eorum calamus erat scribae velociter scribentis.

At Christus nullum unquam verbum locutus est, quod non idem ab Spiritu Sancto extiterit. Erat enim, ut scholae verbis utar, Christi Jesu sacratissima lingua perpetuum divinitatis instrumentum.

Et hinc apparet eius argumenti certa ruina, quo deinde contrariam partem confirmabamus. Non enim asserimus, per immediatam Spiritus Sancti revelationem, quae quidem proprie revelatio dicenda sit, quamlibet Scripturae Sacrae partem fuisse editam.

Quin Lucas, quae ab apostolis accepit, ea scripto ipse mandavit, ut in Evangelii sui prooemio testatur; et Marcum, quae a Petro didicerat, rogatum a discipulis scripsisse, auctores sunt Clemens in 6 *Dispositionum* libro, apud Eusebium, libro 2, *Eccles. hist.*, cap. 15; Papias apud eundem eodem lib. etc. et lib. 8, cap. ult.; et Orig. 1 lib. *Comment. in Matth.* eodem Euseb. referente lib. 6, cap. 18. et Euseb. quoque ipse lib. 3, cap. 4; et Hieronymus *De viris illustribus* in Marco, et Irenaeus lib. 3 *Adversum haereses*, cap. 1.

Sive ergo Matthaeus et Joannes, sive Marcus et Lucas, quamvis illi visa, hi audita referrent, non egebant quidem nova Spiritus Sancti revelatione, egebant tamen peculiari Spiritus Sancti directione. Primae igitur argumentationi hoc modo satisfecerimus.

Responsio ad secundum. Secundae vero sic responsum esto. Paulum Domini seu praeceptum seu consilium eo sane loco vocare, quod Christus Dominus ore proprio vel praecepit in Evangelio vel consuluit. Nam, quod consilium suum Paulus Spiritus Sancti consilium existimaret satis ipse indicat dicens: *Beatior erit, si sic permanserit secundum meum consilium: puto autem quod et ego Spiritum Dei habeam.*

Huius vero argumenti confirmatio ex iis maxime elicitur, quae primae sunt argumentationi responsa. Etenim, quae sacri auctores scripsere, haec in duplici sunt

differentia. Quedam, quae supernaturali solum revelatione cognoscebant et ea Basilius tradit a Spiritu Sancto esse; alia vero naturali cognitione tenebant, quae scilicet aut oculis viderant aut manibus etiam attrectaverant. Atque haec quidem, ut paulo ante diximus, supernaturali lumine et expressa revelatione, ut scriberentur, non egebant, sed egebant tamen Spiritus Sancti praesentia et auxilio peculiari, ut, licet humana essent et naturae ratione cognita, divinitus tamen sine ullo errore scriberentur. Haec vero illa sunt, quae iuxta Basilium Paulus et prophetae de suo loquebantur.

Solent etiam nonnulli veterum Origenis non sententias modo, sed verba referre, non aliter certe accipienda quam Origenes ipse acceperit. At Origenes eam rem significavit potius quam asseruit. Nec enim in ea sententia persistit. Sed et Ambrosius in priorem epistolam ad Corinthios, ubi locus proprius erat, nobiscum apertissime sensit.

Responsio ad tertium. Ad illud vero quod tertio loco obiectum est, brevis et non difficilis est responsio. Non enim ibi poenitere, respiscere est, sed tristari. Tristatur autem pater, cum filios dolentes videt; sed laetatur, cum dolorem ad salutem fuisse intellexit. Nam quod additur, id facillimum etiam est. Quo enim modo Paulus sit intelligendus, Paulus ipse explicat, inquit: *Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia*; et paulo ante: *Iterum dico, ne quis me putet insipientem esse, alioquin velut insipientem accipite me*; et capite eiusdem epistolae duodecimo: *Si voluero gloriari, non ero insipiens, veritatem enim dicam*; et paulo post: *Factus sum insipiens, vos me coegistis*.

Quid ergo, sapiens et insipiens? Nempe sapiens re vera, sed quasi insipiens, qui tamquam insipientis personam assumere et seipsum iactare videretur. Laudare quippe se insipientis hominis nota est. Verum haec, quae stultitia esse videbatur, Dei erat sapientia, ut Apostolus non sponte, sed coactus, non ex vanitate, sed ex charitate gloriaretur. Ab Spiritu igitur Sancto erat huiusmodi quasi stulta gloriatio.

Sed ne illud quidem est difficile, quod deinde subiicitur; non enim, quod ait quidam, incaute Paulus fuerat locutus; sed ne quis in ea laude aut arrogantiam aut vanitatem aliquam subesse interpretaretur, docet se non in se, sed in Domino gloriari; *Non ego, inquit, sed gratia Dei mecum*. Simile fere illud est, quod, cum Dominus doctrinam Evangelii suam appellasset, subiecit protinus: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me Patris*. Hunc igitur in modum cum Paulus vere dixisset, se plus omnibus laborasse, addit, et vere etiam addit, se non plus omnibus laborasse, etc.

Responsio ad quartum. Ad quartum vero argumentum sunt qui respondeant, Ecclesiae auctoritatem tantam esse, ut quaedam etiam de Scripturis Sacris immutarit. Huius generis exempla ponunt, sabbatum, esum suffocati et sanguinis, baptisma in nomine Jesu et quod Christus coenatis dedit Eucharistiam, Ecclesia ieiunis, Christus sub ambabus speciebus, Ecclesia laicis sub una; quod Paulus denique permisit dispares in fide coniuges, Ecclesia improbavit. Ita, quamvis lex Scripturae sit ut is non ordinetur episcopus, qui duas habuerit uxores, Ecclesia tamen eam legem poterit vel ex parte solvere, vel etiam omnino abrogare.

Hoc autem responsum hanc quidem habet viam, quae deducit ad convenientiam conservationemque ecclesiasticae auctoritatis, quam si sequemur, nunquam aberrabimus, sequemurque et id quod certum et tutum est, et id quod ad fidelium consociationem accommodatum, et id quod vehemens atque forte. Sed cavendum sane est, ne, si in argumentorum confutatione ad Ecclesiam tamquam in aram confugimus, rustici potius quam theologi esse videamur.

Mihi itaque aliud responsum multo et doctius videtur et verius, quod duplici partitione subnixum est. Una est huiusmodi: Scripturae praecepta quaedam temporaria erant, id est ad tempus, ex loci, temporis, personarum, aliarumve rerum et causarum ratione servanda. Atque huiusmodi ipsa ex se in praefinito tempore antiquabantur, nulla etiam Ecclesiae interveniente auctoritate. Quod enim pro necessitate temporis statutum est, cessante necessitate, debet cessare pariter quod urgebat, 1, q. 1 *Quod pro necessitate*. Eius generis fuit sabbatismus et reliqua omnia, quae proprie ad legem veterem pertinebant; talis etiam lex illa fuit de immolatis, sanguine et suffocato; talis quoque usus apostolicus de baptismo in nomine Jesu.

Alia vero praecepta aeterna sunt, quorum servandorum ratio non brevis et temporalis, sed perpetua et sempiterna est. Sempiternum autem Scripturae more voco quod semper erit, non quod semper fuit. In hoc genere sunt omnia naturae praecepta, quae tam in Veteri, quam in Novo Testamento continentur; in hoc etiam lex illa: *Nisi quis renatus fuerit*, etc., et altera similis de poenitentiae Sacramento.

Praecepta rursum apostolorum, quae in Sacris Literis scripta sunt, quaedam a Christo ipsi acceperunt gentibus evulganda, iuxta illud: *Baptizate omnes gentes, docentes eos servare omnia, quaecumque mandavi vobis*; altera vero non fuerunt quidem a Christo apostolis iniuncta; sed ipsi post Christum in coelos assumptum ea populis tradiderunt. Quae tamen Christi Deique praecepta dicuntur, non ob eam modo causam, quod per acceptam a Domino potestatem lata sunt; verum etiam quia Dei Spiritu peculiariter suggerente edita fuere. *Visum est*, inquiunt, *Spiritui Sancto, et nobis, nihil ultra imponere*, etc. Quae verba Basil. 5 lib. *Contra Eunomium* referens, *Spiritui*, ait, *visum est quidem, a quo ut Domino Ecclesiae leges datae sunt; apostolis vero tamquam ministris, per quos decreta sunt edita*. Quod autem praecepta haec Christi quoque dici possint, Christus ipse docet, inquiens: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spemit*.

Inter haec autem Scripturae mandata non leve discrimen est, quod priora illa a Domino apostolis tradita, ut propria sunt legis novae praecepta, ita ea Ecclesia nec solvere, nec remittere ulli potest, sicut ne legem naturae quidem. Cuius rei causam nos in relectione *De poenitentia* dedimus, quod legis auctor evangelicae Christus Dominus non alia praecepta per se ipse edidit, quam quae essent summopere ad salutem necessaria.

At posteriora mandata proprie quidem humana et ecclesiastica fuere, quae videlicet ab apostolis Ecclesiam gubernantibus edita sunt, non aliter atque alia fuere postea a praefectis Ecclesiae subsequentibus, dispari tamen auctoritate. Nam apostolorum nemo in praeceptis suis errare poterat; sed a Spiritu Sancto peculiarissime eorum quisque dirigebatur in ferendis Ecclesiae legibus. Posteriores vero antistites hanc peculiarem Spiritus Sancti praesentiam non habent, nisi cum in nomine Christi et Ecclesiae congregantur. Quod utique fit in Conciliis generalibus. Qua de re libro postea quinto fusius disseremus.

His autem praeceptis, licet apostolica fuerint et in Sacris etiam Literis scripta, Summus Pontifex subditos suos liberare vel ex parte, vel omnino potest; qua etiam ratione, ut alia non esset, lex illa apostolica de abstinendo a sanguine et suffocato per Ecclesiae potestatem abrogari potuit. Quamquam, ut diximus, ea lege admonitae sunt gentes, ne sua libertate in fratrum offensionem abuterentur. Praescribunt autem apostoli quatenus pro tempore expediebat, quibus illae rebus in fratrum offensionem possint incurrere. Quia igitur lex a fine suo aestimanda est, tunc haec intelligitur abrogata, cum ab illis

offensionibus ac dissidiis, quibus occurrere voluerunt apostoli, nihil amplius periculi fuit.

Quibus positis, facile, ut opinor, quartum illud argumentum refelletur. Nam Pauli praeceptum de non ordinando episcopo qui bigamus fuerit, secundi generis est, id est humanum et ecclesiasticum; cuius proinde vinculum solvere Ecclesia iure suo potest. Sed id tamen, nisi semel aut iterum, et gravi etiam urgente causa non fecit. Nec id nisi Summo Pontifici permissum in Ecclesia est; nam episcopis contra Apostolum dispensare cum bigamis non licet; ut Lucius et Innocentius tradunt.

Divus vero Augustinus de legibus primi generis loquebatur, quas si Christus ipse tulerit, ut quae vere et proprie divinae et evangelicae sunt, nemo aut possit, aut ausit immutare. Quarto igitur argumento diluendo satis dixisse mihi videor.

Responsio ad quintum. At quintum sic refellitur. Primum, sunt qui velint, aut impiorum malitia aut librariorum errore pro Zacharia Jeremiam scriptum esse. Cuius sententiae fuit Eusebius lib. 10, *Demonstr. Evangel.*, demonstr. 4. Id quod nec Origeni displicuit, et Caietanus vero simile existimavit. Nec Hieronymus certe ab hac opinione alienus est; quin in Psalm. 77 errore scriptoris dicit pro Zacharia Jeremiam esse suppositum. Sunt alii qui opinentur eandem sententiam et apud Jeremiam olim scriptam reperiri, sed non omnia Jeremiae vaticinia nunc extare. Opinatur quoque Augustinus libro *De consen. Evangelist.* 3, cap. 7, quoniam eodem spiritu Jeremias et Zacharias scripsere, nihil referre si unius sententiam alteri tribuas; imo peculiari Spiritus Sancti consilio id factum esse, ut ab eodem auctore scripti Libri omnes Sacri credantur.

Illud vero, quod Marco Evangelistae obiectum est, frivolum his videri solet, qui latinam editionem passim ad graeca exemplaria expendunt. In quibus quoniam non legitur: *Sicut scriptum est in Isaia*, sed: *Sicut scriptum in Prophetis*; argumentum esse infirmum aiunt, quod librorum depravatione nititur. Huic vero sententiae Theophylactum subscripsisse, facile profecto suaderi potest. Non enim *in Isaia*, sed *in Prophetis*, legit. Atque Hieronymus in *Comment. super 3 Matthaei caput*, huic quoque opinioni subscribit, inquiens: *Nos nomen Isaiae putamus additum scriptorum vitio, quod et in aliis locis probare possumus; aut certe de diversis testimoniis Scripturarum unum corpus effectum.* Existimat ergo Hieronymus, sive hoc sive illud accipias, locum esse depravatum. Id quod et de Psalm. 13 credidit.

At Erasmus, tametsi fatetur graeca exemplaria omnia, quae videre quidem ipse potuit, e) n profh ´taij habere; lectionem nostram probat tamen, graecamque asserit a Graecis fuisse immutatam. Hieronymus etiam ipse in epistol. ad Pammach., *De opt. gen. inter.* solam hanc quam habemus lectionem probat; alterius autem eo loco ne meminit quidem. Et Porphy. 14 lib.

Marcum evangelistam eo nomine accusat, quod homo imperitus et rudis vel suas literas nesciat, idque quasi ab uno eodemque propheta scriptum referat, quod non ab uno, sed a duobus scriptum est. Cui calumniae Chrysostomus respondens non causatur, aut codices mendosos esse, aut certe ab impio locum depravatum; sed plane consentit, eo prorsus modo lectum iri, quo Porphyrius in obiectione legit.

Qua ex re perspicuum fit, ante Chrysostomi et Hieronymi tempora in editionem nostram omnes et graecos et latinos codices consensisse. Ubi non possum novitios istos interpretes non ridere, qui tanta facilitate et confidentia e pravis graecis latina emendant non prava. Nimirum enim patientur hic si de ipsis ludimus, quibus in usu est ludere de

nobis; imo patientur potius, ut, quod hoc loco eorum antesignanus Erasmus summo iure magnaue ratione facit, idem nos aliis quoque locis faciamus, et, graecis exemplaribus posthabitis, latinam editionem veneremur.

Sed ut eo revocetur unde huc declinavit oratio, cum argumentum illud non sit tam facile quam istis est visum, maiore omnino vi et arte refellendum est. Illa igitur verba: *Sicut scriptum est in Isaia*, non referuntur ad omnia ea quae sequuntur; sed ad id tantum: *vox clamantis in deserto*, etc. Illa vero: *Ecce ego mitto angelum meum*, etc. tamquam de suo Evangelista addidit, quod facere iure potuit, quamvis eadem in alio propheta reperiantur. Non enim, si Aristotelem refero, opus est sequentia verba omnia Aristotelis esse; quin licet mihi nonnulla de meo adiicere, praesertim si ad explicationem Aristotelis conducunt maxime.

Sic, quoniam Evangelistae illa verba: *Ecce ego mitto angelum meum*, etc. verborum Isaiae erant expositio quaedam; nihil Marci derogat fidei, si Isaiae testimonium verbis eiusmodi adiectis et exposuit et ornavit. Nisi infidelis servus est, qui apposito verborum ornatu heri sui munus amplificat. Hoc respondet Chrysostomus. Hieronymus autem evangelistas fuisse ait non de verbis sed de sensu sollicitos; omnia vero illa quae in Marco sequuntur, ab Isaia scripta, non secundum verba quidem, sed secundum sensum esse. Qui enim vocem clamantem etc., aperte dixit, is angelum eundem esse sensit, qui viam Domino praepararet. Atque haec responsio a Beda vel maxime probatur in *Commentar. super Marcum*.

Iam, quod falsitatis etiam Marcus arguitur, qui Christum scripserit hora tertia crucifixum, de hac re quatuor video sententias ferri, quarum nulla est, in qua non maior adhuc probabilitas desideretur. Prima eorum est, qui animadvertunt Joannem non scribere Pilatum hora ferme diei sexta pro tribunali sedisse, sed parasceves hora fere sexta. Aliunde vero diem, aliunde parascevem initium sumere. Nam Judaeos ante diei principium, hoc est ante solis ortum praeparationi paschali operam dare solitos, rationi consentaneum est. Si enim Christiani in huiusmodi festorum vigiliis multo ante diluculum incipiunt quaedam necessaria praeparare, Judaei ac multo etiam magis idem fecisse credendi sunt, qui non modo azyma in multos dies, verum complura quoque alia erant paraturi, non solum ad festum diem, sed ad vesperam etiam Paschae.

Sunt et alii, qui Augustinum secuti, putant Marcum non de crucifixione militum locutum esse, sed de crucifixione Judaeorum. Hi enim vel maxime Christum crucifixerunt; quemadmodum Actorum, cap. 4, illis Petrus edixit. Ut ergo ostenderet Evangelista Dominum Jesum non tam a militibus, qui simplex ministerium praesidi tribuere, quam a Judaeis crucifixum, posteaquam militum ministerium expressit, inquit: *Et crucifigentes eum, diviserunt*, etc., tum vero ad vocem, quae sanguinem iusti petiit, auctoresque flagitii crucem Domini revocavit in haec verba: *erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum*. Horam quippe crucifixionis militum, ut quae vulgo nota erat, non credidit exprimendam.

Alii credunt huic se absurditati satis occurrere, si dicant Christum intra horam tertiam et sextam crucifixum; et ab utroque extremo, quemadmodum media solent, horam mortis Christi esse nominatam, ab uno videlicet tertiam, ab altero sextam. Sed haec responsio patentem habet scrupulum. Quod enim hora quinta fiat, hoc si quis vel quarta vel sexta fieri ab utroque extremo dicat, quamvis improprie id quidem dicat, sed ferri tamen utcumque potest. At quod in quinta hora fit, hoc in tertia vel secunda fieri nec usus profecto nec ratio fert. Ponunt igitur alii hoc, quod, quemadmodum nox in quatuor

vigilias, ita dies in quatuor stationes et partes divisus a Judaeis est. Quarum prima incipiebat a diluculo et durabat usque ad horam diei tertiam, vocabaturque prima, eo quod ab hora prima initium sumeret; secunda autem incipiebat ab hora tertia et durabat usque ad horam sextam, vocabaturque hora tertia, quod ab hora tertia principium haberet; tertia vero diei pars incipiebat ab hora sexta et durabat usque ad horam nonam, appellabaturque similiter ab hora unde principium acceperat, hora sexta; quarta demum statio parsque diei incipiebat ab hora nona et durabat usque ad occasum solis, vocabaturque vel hora nona vel vespera.

Quae si vera sunt iam pulchre consentient evangelistae. Nam in secunda statione, quae hora tertia dicebatur, circa finem Christus crucifixus est, hora scilicet illa nondum elapsa. Aliquanto vero prius, in eadem hora tamen stationeque diei, Pilatus pro tribunali sedit, nempe hora quasi sexta. Vere siquidem tertia erat, sed erat proxima sexta.

Quae nimirum opinio longe erit probabilissima, si probetur ad eum modum diem a Judaeis dividi solitum. Atque in historia passionis quidem nominatim diluculi, tertiae, sextae et nonae horarum mentio fit; de reliquis autem interfluentibus omnino tacetur. At parabola de patrefamilias operarios in vineam suam conducente, quam isti etiam asserunt in huius rei confirmationem, non solum nihil iuvat, sed etiam officit, quoniam ibi Dominus non tantum primae, tertiae, sextae et nonae, sed undecimae meminit. Id quod absurdum esset, si quarta diei pars, hoc est hora nona, reliquum omne eiusdem diei tempus complecteretur. Ac re vera, ut breviter simpliciterque dicatur, qui undecimae horae, quae inter nonam et duodecimam interfluxit, expressam mentionem fecit, eum certo certius constat diem non ad eum modum in stationes et horas quatuor, sed ut moris est nostri, in partes et horas duodecim divisisse. Verum ut haec cumque habeant, huic nos responsioni libentissime subscribemus, si illa diei in stationes quatuor partitio, illaeque rursum ab initiis denominationes quatuor, aut idoneo testimonio, aut probabili ratione consistant.

Nec etiam desunt qui existimant haec a recentioribus Judaeis esse conficta omnia. Nam secunda diei statio, eum tres solum horas complecteretur, quartam, quintam et sextam, non hora tertia a fine, scilicet stationis proxime elapsae, sed hora quarta ab initio stationis eiusdem nominanda erat. Equis autem ferre possit stationem, quae a decima usque ad duodecimae finem protenditur, nonam horam appellari? Certe sicut prima hora, si verum est quod isti dicunt, a principio suo nomen accipit, sic et stationes caeterae a suis propriis principiis nominarentur.

Mihi simplicissima ratio huius loci explicandi esse apparet, si cum Theoph. et Caiet. dixerimus, Marcum ita scripsisse *Ὁν δὲ ἑξῆς*, id est: *erat autem hora sexta*; sed indoctos oscitantesve librarios notam illam senarii *ü* in *G*, quae est nota ternarii, mutasse. Quod et hoc loco ob nonnullam literarum similitudinem factu proclive fuit, et in his auctoribus, quorum libri huiuscemodi numeros et notas habent, saepe fieri notius est, quam ut indicandum sit.

Nec Theoph. solum et Caiet. auctoritas, sed ratio quoque me, ut ita tenerem, impulit. Nam sexta hora Dominum vere ac proprie crucifixum, ut omittam quod et vulgo Christianorum persuasum est et passim in crucis officio ac precibus celebratur, certe ex Joannis Evangelio colligitur. Tradit enim Pilatum hora ferme sexta pro tribunali sedisse. Erat igitur propemodum elapsa quinta. Alioqui falso hora fere sexta diceretur. Incredibile autem est, id, quod reliquum erat horae quintae, eum esset breve et perexiguum in sententia ferenda, in suscipiendo Jesu et educendo, in cruce usque ad

Calvariae locum baiulanda, non esse insumptum. Etenim nec locorum intercapedo parva erat, nec tantum fuit celeritatis in via, ut non potuerit interea et Simon angariari Cyrenensis, et a Christo oratio haud momentanea ad mulieres haberi.

Itaque sine dubio, si proprie et vere Marcus loqui voluit (cur autem noluerit, nulla est causa), non scripsit hora tertia, sed sexta Dominum crucifixum. Id quod Hieronymus, si is tamen horum commentariorum est auctor, in *Psalm. 77* aperte docet. Sed quisquis illum psalmum exposuit, si non fuit Hieron., certe eruditus fuit. Atque Erasmus in annotationibus super hunc Marci locum nomine Hieronymi hunc commentarium refert. Accedit quod non alia fere scribit Marcus quam Matthaeus, idque maxime in historia passionis Christi. Itaque dum considero Marcum in historia passionis non solum eadem eodem ordine eum Matthaeo, sed eisdem etiam pene verbis scripsisse, facile adducor, ut sentiam ipsum non notam ternarii, sed senarii, ut est apud Matthaeum, posuisse.

Quod autem huic sententiae obiicit auctor commentariorum in Marcum, quae Hieronymi titulo circumferuntur, hoc facillime refellitur. *Si sexta, inquit, hora Dominus fuit crucifixus, eum a sexta usque ad nonam tenebrae suffuderint terram, non potuissent praetereuntes in eum movere capita, quem per tenebras omnino non cernerent.* Cui ego respondeo brevissime, Christum in sextae horae principio crucifixum. Hora autem eadem labente, convicia in eum iacta sunt. Sed circa eiusdem horae finem tenebrae orbem circumfuderunt, quod Marcus appositissime significare videtur his verbis: *Et facta hora sexta.* Quid enim expeditius est quam factam intelligere, non incipientem, sed expletam? Id quippe factum et vulgo et philosophis vere dicitur, non quod inchoatum, sed quod consummatum est.

Qua ex re, velit nolit Osiander, satis plane intelligitur omnia Evangelistae dicta cohaerere, si legamus: *Erat autem hora sexta et crucifixerunt eum.* Qua hora interfluente quoniam ea gesta sunt, quae Evangelista subiicit, idcirco ait tandem: *Et facta hora sexta, tenebrae,* etc. ut expleta iam hora, nisi valde essemus tardi, tenebras factas acciperemus. Ac de quinta obiectione satis abundanter, ut arbitror, disputatum est.

Responsio ad sextum. Eam vero obiectionem, quae sexto loco posita est, qua via Caietanus noster repellere tentaverit, invitus quidem facio, ut dicam, sed dicam tamen, ne in Evangelii veritate tuenda nostris videar pepercisse. Significat certe ille primum (nam deinde in ea opinione non perstat) Lucam evangelistam 70 interpretum errorem in hac parte, sine proprio tamen errore, secutum. Id quod ego non solum intelligere, sed ne cogitatione quidem informare possum.

Si enim Evangelista imprudens 70 interpretes errantes in historia Evangelii sequitur, licet imprudens, sed errat tamen. Sin autem videns prudensque, ut dicitur, fictam a 70 narrationem suo Evangelio inserit, errat quoque et eo magis, quod dedita opera Evangelii sinceritatem fabula commentitia contaminat.

Breviter, si Cainam non fuit filius Arphaxad, nec Sale filius Cainam, falsa est profecto evangelica historia, in qua non obscure dicitur Cainam filius Arphaxad fuisse, Sale vero filius Cainam. Quod autem Lucas auctores habuerit gravissimos, quos in errore sequeretur, id Evangelistam culpa liberare fortasse poterit, Evangelium certe errore non poterit. Quo magis Eugubinum reprehendendum censeo, qui aperte, constanter et sine ullo aut modestiae aut reverentiae temperamento asserit errasse 70 eosque Lucam in errore secutum.

Iam, quod Hieron. adversus Helvidium ait, evangelistas opinionem vulgi quandoque exprimere, quae, ut inquit, vera historiae lex est; id recte dicitur, si ad voces spectes. Non solum enim historici, sed omnes omnino sapientes, ut Aristot. monuit, licet aliter ac vulgus sentiant, eum vulgo saepe loquuntur; nec loquuntur falso tamen. Sic Scriptura eos fratres appellat, qui iuxta philosophiae regulas proprie et vere fratres non sunt, sed qui vulgo, ac sine falsitate id quidem, fratres vocantur; sic etiam evangelistae Joseph patrem Domini vocaverunt, nec re tamen ipsa falsam opinionem vulgi secuti sunt, quamvis sint locuti eum vulgo. Pater namque Christi Joseph sine mendacio dicebatur, et quia nutritus erat, et quia vir matris Christi erat: utrique enim patres vocari solent.

Quid ergo facturi sumus, qui, ut in proverbio est, lupum utraque aure tenemus? Si enim Veteris Testamenti versionem, qua Ecclesia utitur, asserere et vindicare nitimur, arguimus non solum 70 interpretes commenti frigidissimi, sed apertissimi etiam erroris Evangelistam. Sin Lucam defendere tuerique volumus, versionem Scripturae Sacrae Ecclesiae usu decretoque probatam improbamus. Incidit in Scyllam cupiens vitare Carybdim.

Nobis autem illud in primis vitandum est, ne Lucam evangelistam, atque adeo Christi Evangelium sua, hoc est, divina auctoritate fraudemus. Tueamur itaque illam in genealogia Christi generationem, quam Lucas ex 70 interpretum editione posuit. Etenim hanc quoque editionem Ecclesia suo usu probavit. Graeci certe scriptores omnes hanc generationem eum 70 interpretibus agnoscunt, et Augustinus 16 *De civ. Dei*, cap. 10. Nec quoquam pacto fit verosimile, 70 interpretes viros probos vane frigideque generationem illam unam confinxisse.

Quid quod, ut Origenes ait, hoc pro vero habendum in Scripturis Divinis est, quod 70 interpretes transtulerunt? nam id est, quod auctoritate apostolica confirmatum sit. Nostra igitur Testamenti Veteris editio imminuta est. Exemplaria vero quae Hieron. nactus est, non fuerunt integra. Itaque sine culpa et errore potuit unam generationem omittere. Nam et evangelista Matthaeus plures omisit, et sine errore omisit, quum Christi genealogiam texeret. Alioqui nostram nos editionem a falsitate quidem omni, sed non ab omni imperfectione vindicamus.

Nec me illud latet, quod ab Hertmanno, Joanne Nauclero et Lucido dictum est, Lucae Evangelium esse depravatum, ac pro verbo *fuit* particulam *et* substituendam hoc modo: *Qui fuit Sale, qui et Cainam*; ut Sale binomius intelligatur. Sed hi non videntur editionem 70 legisse, unde Cainam nomen ab Evangelista acceptum est. In editione quippe 70 interpretum eundem fuisse Sale et Cainam ne fingi quidem potest.

Sed et aliter, ac fortasse melius haec controversia dirimitur, si dicamus exemplaria hebraica vera et emendata non habere quidem generationem illam Cainam, sed a 70 interpretibus fuisse adiectam. Nec adiecta est falso tamen; quin vel ex maiorum traditione, vel ex historiis fide dignis habitum est, Arphaxad genuisse Cainam, Cainam vero genuisse Sale. Septuaginta igitur interpretes non vere solum, sed forte etiam prudenter illam unam generationem posuere; id videlicet metuentes, ne ethnici aut Hebraeorum antiquas traditiones aut Sacras certe Literas falsitatis arguerent, si in his legerent Arphaxad genuisse Sale: ex illis acciperent non Arphaxad, sed Cainam Sale genuisse.

Spiritus autem Dei occulta nobis ratione Moysis mentem manumque permovit, ut in ea patrum serie unam illam generationem praeteriret; quemadmodum divino consilio

Matthaeus plures etiam in Christi genealogia praetermisit. Eandem vero causam Moysi Matthaeoque fuisse, non absurde hac coniectura assequemur.

Matthaeus ubi primum Christi maiores recensuit, *Omnes*, inquit, *generationes ab Abraham usque ad David*, etc. ut ne quis suspicaretur aliquem ex maioribus memoriae lapsu, et non potius de industria fuisse silentio praeteritum. Et quamvis multas rei huius fortasse causas Evangelista posset reddere, eam magis tamen in epilogo videtur prae se ferre, quae tessaradecadis commendationem habet. Ob id quippe tres generationum ordines numero aequales esse voluit, ut numerus 14 ter etiam in Domini stemmate consecraretur. Quod Moyses ut fecerit, subest omnino causa eadem. Ab Adam enim ad Noe decem generationes attexuit; a Noe autem ad Abraham decem item alteras: ut in denario numero, in quem maiorum utramque seriem redegerat, mysterium aliquod subesse intelligeremus. Cur autem numerus quartus decimus ad legem evangelicam, decimus vero ad naturae legem referatur, non est huius diei locique disserere. Ubi id tantum dicimus, nec sine causa Septuaginta interpretes Cainam generationem addidisse, nec sine mysterio eandem Moysen praetermisisse; utrumque vere, utrumque prudenter factum esse: alterum et vere et prudenter Lucam esse secutum. Nec vero quis tragoedias nobis excitare debet, quod editionem nostram imperfectam esse in quibusdam locis dixerimus.

Possunt enim verba hebraica nonnulla in medium adduci, quae Hieronymus ipse in commentariis fatetur significantius et melius potuisse transferri. Quin etiam in *Isaiae* cap. 19, *In eo*, inquit, *quod nos transtulimus: «Incurvantem et refraenantem»*, possumus dicere: *«Incurvum et lascivientem»*. Nos autem verbum hebraicum **!Amg>a**;, dum celeriter quae scripta sunt vertimus ambiguitate decepti, *«refraenantem»* diximus. Quod significantius Aquila transtulit streblounta, id est, qui nihil recte agit, sed omne perversum. Hactenus Hieronymus; qui et cap. 9 eiusdem prophetae vocabulum idem in *depravantem* verterat. Ac certe nec sensus, nec verba hebraica patiuntur, ut *refraenantem* admittamus, quod alio loco explicandum erit. Nam de sexto argumento dictum est satis, ut arbitrator, diligenter.

Responsio ad septimum. Ad illud vero, quod septimo demum loco sequitur, multa quidem et varia sunt virorum doctissimorum responsa, sed adeo tamen improbabilia, ut nec doctis, nec piis faciant satis. Nam primam obiectionis particulam Augustinus Eugubinus ita repellit, ut in editione 70 interpretum, et Genes. 46 et Exod. 1 librariorum vitio dicat pro 70 animabus scriptum esse 75. Eandem quoque corruptelam a librariis Actor. 7 accidisse; vel etiam Lucam, ut qui hebraice nescierit, locum, ut se haberet ea tempestate, corruptura citasse; aut certe si 70 interpretes ita converterint, Evangelistam eorum editionem, quae ubique erat receptissima, fuisse secutura.

At Hieronymus in *Quaestionibus hebraicis* librariorum negligentiae nihil imputat, sed docet reclamare quidem hebraeam veritatem; 70 autem interpretes per prolepsim 75 animas posuisse; Lucam vero non debere contrarium aliquid scribere adversus eam Scripturam, quae iam fuerat gentibus divulgata. Maioris enim opinionis illo dumtaxat tempore 70 interpretum habebatur auctoritas, quam Lucae, qui ignotus et vilis et non magnae fidei in nationibus ducebatur. *Licet plerique*, inquit, *tradant Lucam evangelistam, ut proselytum, hebraeas literas ignorare*. Tantum Hieronymus.

Principio autem, ut a capite exordiamur, omnia exemplaria tum nova tum vetera, graecaque et latina tribus simul locis fuisse corrupta vix credibile est. Nullum vero auctorem ante Eugubinum, quum et in ea loca et in hanc quaestionem incurrissent

plurimi, rem apertissimam animadvertere potuisse, mihi quidem non fit vero simile. Atque si huiusmodi solvendis nodis librariorum incuria pro libidine abutimur, verendum sane illud est ne, dum alienam prodere conamur incitiam, prodamus nostram. Alioqui, si ita placet, omnes ambiguas quaestiones, et quae in Scriptura Sacra videntur esse pugnantia, ad istum modum explicemus.

Id quod passim Eugubinus facit. Nam et ad postremam obiectionis partem pellendam affirmat scribentium vitio pro *Jacob* positura esse *Abraham*, et *Patris* positum esse pro *Filiis*. Certe si Div. Hieronym. quum ipsi 70 interpretum obiiceretur auctoritas, hac se defensione tueri posset, ea libentissime abuteretur. Sed, quum videret exemplaria universa mirifice consentire, expositoresque omnes unum idemque sonare, non mendosos codices causatus est, sed confessus est plane 70 interpretes ita vertisse, quos Lucas evangelista sequeretur.

At enim Lucam evangelistam locum ex Veteri Testamento, ut ea erat aetate, depravatum citasse, multo absurdus invenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem. Aut enim ignorantem facimus Evangelistam, si eum latebat depravatio; aut timidum facimus, si divina auctoritate pollens, non est ausus depravata restituere, quod sine ulla auctoritate Eugubinus est ausus.

Impium est autem, quod Spiritus Sancti consilio scripsit Lucas, id hebraicarum literarum ignorationi tribuere. Cum ergo singulas Scripturae particulas divina inspiratione et afflatu scriptas esse causis necessariis dixerimus, nulla earum profecto potest a linguarum ignorantia proficisci, nisi Spiritus Sanctus, qui Evangelistae regebat et mentem et manum, hebraicas literas ignorarit. Dicamus igitur id, quod praesenti loco satis est, 70 interpretes 75 animas Genes 46 et Exod. 1 posuisse, id quod ex contextu manifeste colligitur. Cum enim Genes. 46 filios Manasses et Ephraim, hoc est Nachir, Galaad, Sutalaam, Taam, Edem, interpretes 70 annumeraverint, necesse fuit ut numerus 75 conflaretur. An vero hebraica exemplaria, quae 70 interpretes converterunt, nepotes illos Joseph in illa genealogia supputarint, an potius ipsi 70 interpretes per anticipationem addiderint, incertum est.

Illud certum, quae detraxerint, bona fide haec, et prudenti fortasse consilio detraxisse; quae adiecerint, ea sine dolo adiecisse. Constat enim eos nonnullis locis magis paraphrasim quam interpretationem edere. Lucas vero ac ceteri apostoli et evang. 70 interpretum editione usi sunt, quoniam eo tempore illa erat praestantissima. Nec alienum sequuntur errorem, quod nonnulli imprudenter affirmant, sed in eo, quo illi vere locuti sunt, eorum testimoniis utuntur.

Nec me illud terret, quod quidam obiiciunt, historiae huius veritatem nonnisi per figuratam dictionem defendi posse. Nam et editio nostra eadem defensione eget. Quum enim 70 animae ingressae in Aegyptum dicuntur, necesse est quoque Ephraim et Manassem ad explendum numerum supputari, qui tamen ipsi in Aegyptum non sunt ingressi. Nec mirum est, si in 70 interpretum editione anticipatio sit, cum etiam in nostra admittamus postpositionem. Geneseos siquidem cap. 12 post mortem Thare praeceptum Domini scribitur, quo iubet Abraham exire de terra ac cognatione sua. At Actor. 7 Stephanus non obscure docet praeceptum illud datum esse in Chaldaea prius quam Thare moreretur et veniret in Charran. Id quod et Divus August. acute vidit 16 lib. *De civit. Dei*, et ratio quoque ipsa demonstrat. Cum enim iubeatur Abraham exire de terra et cognatione sua, Chaldaeam cogimur intelligere quae propria erat terra Abraham, ubi etiam habebat cognationem suam. Si autem de Charran iuberetur exire, certe nec de

terra sua exiret nec de cognatione. Nam licet Charran pars Mesopotamiae esset, non erat tamen Chaldaee pars, quod quidam parum docte asseruerunt.

Nec clam me est, Hieronym. in *Ezech.* 30 cap. scripsisse, in libris historicis praeposteram narrationem nullam reperiri, sed in psalmis et prophetis. Quod mirari magis equidem, quam refellere debeo, cum in Evangeliiis constet anticipationes usurpari. Qua de re alio loco diligentius. Sed ne illud quidem movet, quod Joseph dicitur 75 animas accersisse; eadem enim difficultas esset, si 70 solum animas posuisset, cum Ephraim et Manassem nusquam omnino accersierit. Non igitur, ut Hieron. ad Pammach. *De opt. gen. interp.* recte dixit, in Scripturis verba sunt considerata sed sensus. De prima ergo 7 argumenti particula hactenus.

Iam secunda, licet difficilior esse videatur, facilius tamen refelletur. Nam 12 patriarchas sepultos esse non in Hebron sed in Sychem, non solum ex Stephani narratione, sed etiam ex Hieronymi testimonio cognoscimus. In epitaphio namque Paulae ad Eustochium, quum Paulae peregrinationem scriberet, sic ait: *Transivit Sychem, et circa puteum Jacob exstructam intravit ecclesiam. Atque inde divertens, vidit 12 patriarcharum sepulchra.* Ad Pammach. autem *De opt. gen. int.* Duodecim, inquit, *patriarchae non sunt sepulti in Hebron, sed in Sychem.* Quam eandem sententiam Beda sequitur aliique viri ecclesiastici. Quantum vero fidei Josepho sit in historia habendum, undecimo postea loco demonstrabimus. Atque de 2 argum. 7 parte tantum dictum sit.

Tertia vero, eademque postrema, indissolubilem videtur habere quaestionem. Nam quod Augustin. Eugubinus et hunc secutus Aloysius Lippomanus dicunt, locum esse depravatum et pro *Abraham* legendum esse *Jacob*, pro *Filii* esse substituendum *Patris*, consistere hoc nullo modo potest; tum quoniam omnia exemplaria graeca atque latina iam inde ab apostolorum aetate fuisse corrupta non vero simule quidem est: tum quoniam non est probabile Hieronymum, Rabanum, Bedam aliosque item Ecclesiae auctores, qui in hunc locum et quaestionem incidere, huiusmodi defensionis praesidium neglecturos, si vel tantillum probabilitatis in ea inesse existimassent. Nec viri prudentes et graves difficillimam quaestionem esse dixissent, quae minimo quidem negotio, ut iunioribus istis visum est, explicaretur.

Quid quod in vocibus adeo dissimilibus nulla depravationis occasio erat? Si enim librarii pro *everrit*, scribant *evertit*; pro *fortem*, *fontem*, vocum scilicet magna similitudine fallentur. At pro *Jacob*, *Ahraham*, pro *patris* scribere *filii*, in tanta nimirum nominum discrepantia nullae depravationis causae fingi possunt, nisi librariorum aut ebrietas aut amentia. Quid quod in exemplari graeco nec filii nec patris expressum est, sed post vocem *Emor* solus genitivus τοῦ Συχημ scriptus legitur? Ubi latinus interpres, quoniam propensius id erat, filium subintellexit, non patrem. Ad quem omnino modum Sanctes quoque Pagninus interpretatur. Nec me fugit, in epistola ad Pammachium *De opt. gen. int.*, *patris* legi, non *filii*. Sed Erasmi fortasse lectio illa est, non Hieronymi. Verum de voce patris nihil moror. Nam si graeca phrasis permittit, quod permittit certe, ut vel filii vel patris nomen subintelligatur, Stephanus, qui graece locutus est, nihil patietur in hac parte calumniae.

At in voce Abraham locum non habet Eugubini responsum, pro qua si Lucas Jacob scripsisse dicitur, nihilo secius accusabitur. Jacob enim non pretio argenti sepulchrum emit sed centum novellis ovibus, ut *Josue cap. ultim.* scriptum est. Scio autem, quae novitii interpretes hoc loco disserant; sed Scriptura, quam Ecclesia probat, editio quoque

70 *centum novellas oves* habent, non: *nummos argenteos centum*. Maneat igitur exemplaria non esse corrupta.

Et quoniam eadem facilitate reliquae aliorum responsiones coargui possunt, nihil video esse causae, cur eis refellendis immoremur. Sed ne libenter quidem aliorum sententias reprehendimus. Hoc igitur loco mihi Bedae opinio placet, cui et Rabanus assensus est. Verba illius in hunc modum habent: *Beatus Stephanus, vulgo loquens, vulgi magis in dicendo sequitur opinionem. Duas enim pariter narrationes coniungens, non tam ordinem circumstantis historiae quam causam, de qua agebatur, intendit*, etc.

Eadem fere Rabanus. Quibus verbis verecunde quidem ac modeste significarunt, Stephano, id quod vulgo fere solet, accidisse, ut in longa videlicet narratione, eademque praesertim subita, confuderit nonnulla et miscuerit, in quibusdam etiam memoria lapsus fuerit, in his dumtaxat quae ad rem parum aut nihil omnino attinerent. Nam causae de qua potissimum agebatur erat intentus.

Lucas vero historiae veritatem retinere volens, ne iota quidem immutavit, sed rem, ut a Stephano narrata erat, exposuit. Nos autem non Stephanum ab omni lapsu, sed Evangelistam vindicare debemus. Solis quippe apostolis, prophetis et evangelistis hunc honorem referre Catholica fide docente didicimus, ut nullum eorum vel memoria lapsum esse credamus, nullum nec in magnis, nec in parvis errasse. At Stephanus plenus erat Spiritu Sancto. Fateor. At spiritus loquebatur in eo. Et id equidem fateor. Sed aliter in Christo Spiritus loquitur, aliter in prophetis et apostolis, aliter in Stephano et Ambrosio. At certe per hos omnes loquebatur. Per Concilium generale Deus Ecclesiae loquitur, per Ecclesiae pastores Deus Ecclesiae loquitur, per veteres sanctos Deus Ecclesiae loquitur. Et hi omnes tamen in parvis labi possunt, memoria praesertim, ubi lapsus facilius est. Scriptorum ergo sacrorum hoc privilegium est, ut eorum nullus in scribendo erret. Apostolorum privilegium est, ut nullus eorum in docendo erret. Stephano privilegium hoc nec ratio concedit, nec auctoritas.

Nec vero a sacris auctoribus alienum est, errantium quoque verba referre. Sic enim Jephthe Judic. 11 trecentos annos possessionis praetendit, cum revera trecenti non fuissent. Et sacer tamen historicus trecentos retulit. Sic etiam Matthaeus, si Hieronymo credimus, prophetiam Michaeae, non ut a Michaea scripta erat, sed, ut a scribis erat enuntiata, retulit. Scribere autem, quam vanis et frivolis argumentis hanc Hieronymi sententiam Erasmus reprehenderit, non est huius aut loci aut temporis.

Illud dicendum est, Hieronym. et August. verba in eum torquere sensum, ut credantur asserere evangelistas esse aliquando lapsos, nisi parum prudenter fieri non posse. Cum enim Hieronymus in epistola *De opt. gen. inter*, quedam loca a sacris auctoribus retulisset, quae lapsui memoriae assignari possent, subdit: *Haec replico, non ut evangelistas arguam falsitatis. Hoc quippe impiorum est, Celsi, Porphyrii, Juliani*. Id tamen ita Erasmus accipit, ut falsitatis crimen abominetur in evangelistis Hieronymus: memoriae lapsum non item. Quasi falsum non sit, nisi quod mendacio de industria conficto scriptum est. Certe sive memoria, seu ignorantia lapsi evangelistae a veritate discesserint, iure falsitatis arguentur.

Cumque etiam Augustinus libro *De consensu evangelist.* 3 cap. 7 non lapsui memoriae, non errori tribuerit, quod evangelista Matth. cap. 27 nomine id Jeremiae citaverit, quod apud Zachariam reperitur; sed tribuerit Spiritus Sancti consilio, directioni, constitutioni, praecepto, quamobrem contenderit illud sine falsitate esse factum; at Erasmus errorem et lapsum Evangelistae ex Augustini sententia interpretatur. Ea quam falso viris

sanctissimis impingantur, facillime iudicari poterit cum ex iis ipsis locis diligenter evolutis tum ex aliis eorundem auctorum testimoniis, quae nos capite superiori citavimus.

Nam quartae controversiae iam tempus est ut finem faciamus. Hic autem primus etiam locus concludetur, non paucis ille quidem (nam id fieri non poterat, quod amplissimus esset et iusti voluminis copiosam materiam suppeditaret), sed quam paucissimis fieri licuit, ut loci firmissimi auctoritas eo statu esset, quem neque humani ingenii temeritas neque haeticorum labefactaret iniuria.

DE TRADITIONIBUS APOSTOLICIS QUAE SECUNDO LOCO POSITAE SUNT LIBER TERTIUS

CAPUT I

UBI EORUM ARGUMENTA REFERUNTUR QUI APOSTOLICAS TRADITIONES IMPUGNARUNT

Bene habet. Scripturae Divinae auctoritatem primo iam loco constituimus. Ad secundum deinceps aggrediamur; apostolicarumque traditionum quanta sit et vis et auctoritas, via et ratione explicemus.

Et quidem hunc locum Lutherani imbecilliores esse credunt, quam ut ductis inde argumentis dogmata fidei confirmentur. Nam, quod Ecclesiae traditiones a Christo et apostolis descenderint, existimant nullo modo posse probari. Non enim adeo sunt stupidi, ut verba Christi, quae modo Christi esse constaret, infirmare pergant, quod non fuerint ab evangelistis scripta. Sed quoniam quid Christus, quidve apostoli fuerint locuti, eos solum nosse putant qui Christum et apostolos audire, colligunt apud nos nunc ne unum quidem dogma posse traditione probari; quin oportere omnes fidei et religionis controversias Sacrarum Literarum testimoniis componere; finire vero nihil, nisi quod Sacris Literis sit expressum.

Erasmus etiam cum saepe alias tum in *Epistola nuncupatoria* operum Hilarii hoc demum asserit eruditionis vere theologiae esse, nihil ultra quam Sacris Libris proditum est, definire; cetera omnia esse problemata in illud reiicienda tempus, quum sublato speculo videbimus Deum de facie. Nec hi tamen aut primi aut soli pestem huic loco afferre tentarunt. Tentaverat idem prior Wicleffus, ut Thomas Waldensis scribit lib. *Doctr. fid. antiq.* 2, cap. 19, tentarant hoc aliis ante seculis haeretici quidam, quos Bernardus homil. 66 in *Cantica* commemorat. Sed et Arianis hanc haeresim tribuit Augustinus in conflictu contra Maximinum, Thom. Waldense referente libro *De Sacramental.*, doct. 2.

Ariani certe, qui in Synodum Seleucianam convenerunt, non obscure testati sunt se in fidei quaestione praeter Divinas Scripturas nihil omnino recepturos, ut auctor est

Epiphanius *Haeres.* 73, qui et ipse Arianis hunc errorem assignat, *Haeres.* 75. Basilius Eunomium dicit in eodem errore versatum. Tertullianus lib. *De praescript. haeret.* et Irenaeus 3 lib. *Adversus haereses*, cap. 2 his adiungunt Valentinum ac Marcionem. Basilius vero quidam Anciranus episcopus in confessione quam exhibuit septimae Synodo, anathematismo septimo, non solum Iconomachorum sed Arii, Nestorii, Eutychis, Dioscori sententiam hanc communem fuisse confitetur. Quamquam autem error hic communis fuit haeticis pene omnibus, Lutherani tamen quasi proprium usurparunt, quantaque maxima potuere vi adstruere nisi sunt, nihil praeter Scripturas Sacras apostolicam habere auctoritatem.

Primum argumentum. Infidelis, inquiunt, est, et incerta illa per manus traditio, quod is qui accipit vel non satis accurate auscultat vel morbi, aetatis naturaeque iniuria nonnunquam obliviscitur vel certe interdum moritur, antequam tradat accepta. Ea etiam, quae de aure in aurem transeunt, aut in dies maiora fiunt aut non eadem profecto perseverant, sed mutatis auribus permutantur. Quin etiam pereunt, nisi ea literarum monumenta conservent. Pythagorae quam pauca extant? Druidarum ecquid est reliqui? Nempe traditionibus illi confisi, nihil ad memoriae aeternitatem literis prodiderunt. Quamobrem quae Christus Dominus ad salutem fidelium vidit esse necessaria et quae in Ecclesia certa esse voluit atque perpetua, ea literis consecrari vel iussit vel suggessit.

Secundum argumeutum. Augustinus item testis est, multa quidem Dominum et fecisse et dixisse, quae scripta non sunt; electa vero esse, quae scriberentur, quae credentium saluti sufficerent. Augustinus etiam idem docuit, *quod ubi de re obscurissima disputatur, non adiuvantibus Divinarum Scripturarum certis clarisque documentis, cohibere se debet humana praesumptio, nihil faciens in alteram partem declinando.* Et mox, *Illud credo*, inquit, *quod divinorum eloquiorum etiam hinc clarissima auctoritas esset, si homo illud sine dispendio promissae salutis ignorare non posset.* Nihil ergo creditu necessarium extra Sacras Literas est.

Tertium argumentum. Paulus quoque Scripturam idoneam esse docet, ut per eam perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus. Si igitur quae erant satis, ut fideles essent ad omne opus bonum instructi, ea scripta sunt omnia, quorsum istae non scriptae traditiones moribus formandis necessariae finguntur?

Quartum et quintum argumentum. Quid quod non iubemur credere quaecumque nos docuerint sacerdotes, sed quae docuerint iuxta legem Domini? Si ergo quicquam illi praeter legem docent, fidem eis habere non est necesse. Cum enim ex ipsis veris Ecclesiis frequenter exeant seductores, quod auctor *Imperfecti* argute dixit, *ne doctoribus quidem credendum est, Ecclesiarum traditionem quamlibet praeferentibus, nisi ea dicant quae Scripturarum congruant veritati.* Nam et Papias mille ille suos post resurrectionem futuros annos tamquam apostolis tradentibus inserens, Irenaeum aliosque multos Ecclesiae viros non tam veritate disputationis quam apostolicae traditionis auctoritate commovit. Et Irenaeus quoque ipse Joannis Evangelistae aliorumque apostolorum traditione docet Christum Dominum, quo die mortuus est, annos quadraginta fuisse natum. Quod tantum abest a veritate, ut nihil veritati magis possit esse contrarium.

Sextum, septimum et octavum argumentum. Ita Theophilus Alexandrinus scripsit daemoniaci spiritus esse aliquid extra Scripturarum auctoritatem putare divinum. Et Hieronymus dogmata condemnavit, quae absque auctoritate et testimoniis Scripturarum ex traditione apostolica praeferuntur. Et rursum, *Sine auctoritate*, ait, *Scripturarum*

garrulitas non habet fidem; et iterum: Eorum sententiam, qui traditione veteris historiae tenuerunt Zachariam illum, qui occisus fuit inter templum et altare, patrem fuisse Joannis Baptistae, ea solum ratio reprobatur, quod de Scripturis non habet auctoritatem. Unde eadem facilitate contemni, qua probatur. Atque Origenes, Necesse est, inquit, nobis Scripturas Sanctas in testimonium vocare. Sensus quippe nostri et enarrationes sine his testibus non habent fidem.

Nonum argumentum. Confirmat autem hoc maxime oratio illa, qua in Nicaena Synodo usum fuisse Constantinum refert Theodoretus. *In disputationibus, inquit, rerum divinarum habetur Sancti Spirilus doctrina praescripta. Evangelici enim et apostolici libri cum prophetarum antiquorum oraculis plene nobis ostendunt sensum Numinis. Proinde sumamus ex dictis Divini Spiritus explicationes quaestionum.* Cui orationi, Calvinus ait, nemo tunc fuit qui refragaretur. Quod silentium perfidia non carebat, si verum est, praeter Scripturas Sacras, evangelistarum apostolorum et prophetarum traditiones esse tenendas in fidei ambiguis quaestionibus. Cum igitur Theodoretus scribat episcopos libenter amplexos esse id quod dixit imperator, constat novum esse traditionum dogma, illisque saeculis omnino incognitum.

Traditiones igitur istae seniorum parum valent ad dogmata fidei comprobanda; quin, cum humanae sint non divinae, non sunt nobis magni faciendae, ne, quod pharisaeis, idem nobis obiiciatur: *Sine causa colunt me, docentes doctrinam et mandata hominum.*

Decimum argumentum. Quid quod haereticis semper gentile fuit, mysteriis et traditionibus suos discipulos imbuere? Id quod a Christi doctrina alienum est, *qui palam locutus est mundo, et in occulto locutus est nihil.* Ac si quid in tenebris dixit, profecto iussit apostolis ut dicerent ipsi in lumine, et quod in aurem audierunt, ut praedicarent super tecta. Non ergo habemus Christiani occultas mysteriorum traditiones.

Undecimum et duodecimum argumentum. Quod si veterum traditionibus fidem et religionem nostram asserimus, id Pagani, id Judaei, id Saraceni faciunt, eoque praesertim nomine sectas suas retinent quod, quemadmodum nos, ita ipsi quoque maiorum institutis inhaerent; eaque longissimi temporis possessione tuentur, iustumque pro illis bellum suscipiunt. Non est autem disciplina nostra pythagorica, ut traditionibus quasi vestigiis insistamus; litteris est Christi doctrina prodita, illas in omni fidei et religionis quaestione amplecti debemus. Haec Lutherani argumentantur.

CAPUT II

SUPERVACANEAM VIDERI CUM LUTHERANIS NON DE HOC SOLUM

LOCO SED DE QUIBUSQUE ALIIS DISPUTATIONEM

Ego vero cum Lutheranis quotiescumque me comparo ad disserendum, repente a me avertitur oratio mea, et omnis statim mihi disputandi ratio tollitur. Quo namque consilio adversum hos disputare aut debeam aut possim, qui cum omnia theologiae principia tollunt, tum una fere sola asseverandi audacia utuntur, quae illis perpetua est pro locis dialecticis theologicisque omnibus? Quid ego contra hos scribam, qui nullam in Ecclesia legem esse volunt, per quam Scripturae sensa finiantur, sed suo cuique ingenio

esse utendum; nec id sentire oportere, quod alii senserint, sed quod ratio propria praescripserit?

Quid autem stultius, quam cum eo disputare, qui nihil admittit nisi Scripturae verba, sed huius interpretationem sibi uni reservans, reliquos omnes existimat miris modis hallucinari? Mahumetus ne, si res esset via et ratione explorata, in male suscepta causa cadere cogeretur, omne disputationis aditum lege suis edita praeclusit, et Lutherus disserendi principia suis universa tollens, si disputationem instituat, nec aditum nec exitum poterit reperire. Perinde enim est Scripturas solas sine lege et pro cuiusque interpretatas arbitrio accipere, ac si nullum fixum certumque disserendi principium acceperis.

Quapropter miseri Lutherani, haud secus atque Saraceni, nec suas nec magistri possunt ineptias deprehendere; nec nos cum iis disserendo aliud possumus, quam tempus et operam ludere. Qui tamen haberent ius suum disputandi, si principiorum aliquem delectum reliquissent, ut ad veritatis inventionem aditus esset. Nunc autem nulla principia relinquunt. Vana igitur cum eis erit et futilis disputatio. Omnino enim meminisse debemus, id quod ab scholasticis saepissime usurpatum iam quasi in proverbii consuetudinem venit: contra negantem principia, quoniam frustra id fiat, non esse disputandum.

Accedit eodem, quod paradoxa cum communi sensu pugnantia asserunt, quae si vis argumentando refellere, res minime dubias argumentando dubias facis. Cum enim illa, quae in syllogismo antecedunt, ut fidem aliquam faciant, certiora notioraque esse oporteat his quae ex antecedentibus consequuntur, verendum sane est, quando Lutheranorum placita coarguimus, ne res maxime absurdas minore evidentia refellentes peccatum hoc ratiocinationis vitiosae ineptaeque peccemus.

Nec vero huius rei explicandae gratia longe exempla petenda sunt, cum habeamus in manibus. Etenim ut hanc, quam modo dixi, opinionem Lutherani tueantur, ponunt primo Sacras Literas non habere plures sensus. Falso autem illud ponunt; sed demus hoc eis liberaliter. Assument deinde, in Scripturis sensum illum unum certissime familiarissimeque doceri, nec esse eas, velut cereum quemdam nasum, in sensum omnem flexibiles, sed potius esse per se expositas, et in promptu cuique sine magistro et docente patere. Quibus egregie sciteque positis, iam facile conficiunt Sacris Libris intelligendis nec veterum traditionem nec Ecclesiae iudicium expectandum.

Quae omnia cum et per se sint falsa perspicue et Scripturis ipsis vehementer repugnantia, si contendam ego ex adverso refellere, aqua mihi, ut dicitur, haerebit; qui scilicet intelligam quam sit ridiculum confutare velle vanas commentitiasque sententias, portenta non disserentium theologorum sed hominum somniantium, quam stultum cuilibet opponenti contraria respondere, quam inutile faces in meridianam solis lucem inferre, quam denique otiosum in re manifesta periclitari.

Petrus ait in Paulinis epistolis esse quaedam difficilia intellectu, quae indocti homines et instabiles depravant ad suam ipsorum perditionem; hi vero contra aiunt, omnes Pauli epistolas esse intellectu facillimas. Paulus perfectis sapientiam loquitur in mysterio absconditam, parvulis autem lac potum dat, quoniam ferre aliud non possunt; isti sine discrimine omnes, ac, si Deo placet, inter pocula universa Scripturae Sacramenta devorant et solidum etiam cibum struthionum more concoquunt. Sapientibus et prudentibus quaedam pater abscondit; istis omnia revelavit. Filius discipulis suis

aliquando in parabolis est locutus; his palam semper loquitur et proverbium nullum dicit.

Liber in Apocalypsi septem sigillis signatus ostenditur, quem cum dederis homini scienti litteras ut legat, respondebit tibi: *Non possum, signatus est enim*: at his librum agnus aperuit, aperuit item oculos, ut videant quae nos miseri et caeci videre non possumus, imo quae Origenes, Basilius, Gregorius, Chrysostomus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Hilarius non viderunt.

Eunuchus ille Actorum apostolorum tam religiosus, ut relictis aula regia de extremis mundi finibus veniret ad templum, tam divinae legis amator, ut etiam in vehiculo Sacras Litteras legeret, non poterat Isaiam intelligere, nisi aliquis eum doceret; et ab istis prophetae omnes sine magistro et interprete intelliguntur. Breviter, ut Hieronymus ait, nulla ars sine praeceptore percipi potest; sola Scripturarum scientia est, quam hi passim sibi omnes vindicent, praesumant, doceant, antequam discant.

Sunt in Libris Sacris loca plurima, in quibus tanta difficultas et obscuritas inest, ut post veterum omnium interpretum vigilias, studia, operas, adhuc vix a doctissimis et optimis quibusque intelligi posse videantur. Et multitudo imperita, in qua nec ratio inest nec iudicium, universos Scripturae locos facile expediet atque interpretabitur? Itane facile est expedire, ut reliqua taceam, hebraei sermonis ambiguitatem, tropos vel vetustate obscurissimos, phrases alienas ab hisce linguis quibus assuevimus, nostris inaudita proverbialia, parabolas peregrinas, translationes interdum etiam longissime petitas?

Expone mihi facile, si potes, Proverbia Salomonis et Cantica, Ezechielis, Danielis, Isaiae, Jeremiae prophetias; Davidicos psalmos expone; et si exposueris, tum vero Libri Sacri nec sunt difficiles neque obscuri. *Quis sapiens*, ait Oseas, *et intelliget ista? intelligens, et sciet haec?* Et Salomon: *Quis talis, ut sapiens est? et: quis cognovit solutionem verbi?* Atqui sapientes sunt omnes isti et summa facilitate difficillimas Scripturae quaestiones solvunt.

Quod si Scripturae in varium sensum torqueri flectique non queunt, quomodo haereses omnes ex prava intelligentia Scripturarum ortae sunt? At hoc non solum tradentibus Hilario 2 lib. *de Trinit.*, Hieronymo *ad Galat.* 1, Irenaeo lib. 1 *Adversus haeres.*, cap. 1, Augustino in Joannem Tractat. 18, Vincentio Lirinensi. *Contra propheta. nov.*, septima Synodo act. 6, sed manifeste etiam experimento cognovimus.

Unde vero inter ipsos quoque Lutheranos de rebus maximis controversiae, si Scripturae in varios sensus non flectuntur? Nam illa verba: *Hoc est enim corpus meum* alii proprie, alii per tropum accipiunt.

Quae cum ita sint, alia ratione, atque isti dicunt, Scripturae divinae investiganda tenendaque intelligentia est. Si enim ad privatam haec regulam dirigatur, unde evincetur Helvidius de perpetua Mariae virginitate? Unde Arius de vera Dei in Christo natura? imo vero unde constabit, huius ne, an illius intelligentia vera sit, si Scripturas cuique liceat pro suo ingenio interpretari?

Cum enim variae erunt, ut fit, de eodem Scripturarum loco sententiae, quae certa sit, eam nemo praestabit. Ii enim omnes qui inter se dissentient, pari ratione suum quisque sensum tuebuntur. Hoc enim morbi fere innatum est hominum ingeniis, ut cedere nesciant, simul atque res in contentionem vocata est; quae postquam incaluit, hoc cuique videtur verissimum quod temere etiam tuendum suscepit.

Aut igitur sensum quisque suum certum habet, et redibit insania veterum, quam Arist. 4 *Metaph.* lib. manifestis argumentis expolit; aut nullius sententia certa erit, et praeterquamquod dissidiorum nullus erit finis, nullum habebimus certum fidei christianae iudicium, sed ex sua opinione quisque suam fidem sibi affinget. Ita fides catholica nulla erit.

Ac re vera ridiculi Lutherani sunt, qui postulent ut ipsis Sacras Literas interpretantibus ac novo quidem mirabilique more interpretantibus certa fides habeatur. Non est creditum apostolis, ut false ridet Erasmus, donec multa magnaue miracula fidem adstruxissent doctrinae; et nunc quilibet sibi postulat credi, quod affirmet se habere spiritum intelligentiae, cum nullus eorum tamen ne equum quidem claudum sanare potuerit. Multa praetereunda sunt, ne quid habeat iniucunditatis oratio; et tamen multa dicuntur, quae aperte horum insaniam refutant.

Sane nisi Cochlaeus in *Epistolis ad Germaniae principes et ad Bernenses* antevertisset, exemplis positis periculum facerem et in illis varie in utramque partem luderem, ut vel hoc ipso periculo compertum esset omnibus, quam non sit difficile unumquodlibet thema e Sacris Literis aut probari aut improbari, si pro suo eas quisque ingenio interpretetur.

Quamquam, fateor, nonnulla sunt Scripturae loca, quae in alium atque alium sensum trahi ne a contentiosis quidem possunt. Quis enim illud torqueat, quod Paulus ad Corinthios scripsit, alii per Spiritum dari sermonem sapientiae, alii sermonem scientiae, alii interpretationem sermonum? At isti omnia ecclesiastici corporis munia confundunt, istis totum corpus est oculus. Omnes siquidem Spiritu doctore intelligunt Scripturae universa mysteria. Sed bene habet, quod vel Lutherus ipse quaedam in Psalmis loca se non intelligere confitetur. Bene habet, quod doctores in Ecclesia Christus dedit, non omnes, sed *quosdam, ad consummationem sanctorum in opus ministerii*.

Verum de his et multa in secundo libro disserui, et plura adhuc in septimo disserentur, non quo adversum Lutheranos pugnam inire velimus, qui clausis, ut dicitur, oculis more Andabatarum pugnant, sed quo videant Catholici, cum omnes locos ratione animoque lustraverint, nullum esse certiolem, nullum stabiliorem, nullum denique Sacris Literis exponendis magis necessarium quam is est, quo Ecclesiae traditio continetur. Quo est detestabilior Lutheranorum impudentia, qui hunc locum labefactare ac funditus delere nituntur. Sed ut haec omnis quaestio semel hic, ubi proprius est locus, constituatur, aliquot fundamenta iacienda sunt, quae theologiae fideique simul nervos ac vires continent.

CAPUT III

IN QUO QUATUOR FUNDAMENTA PONUNTUR AD TRADITIONES CHRISTI ET APOSTOLORUM CONSTITUENDAS

Primum fundamentum. Ecclesiam esse antiquiorem Scriptura, fidemque proinde ac religionem sine Scriptura constare. Nam vetustissimi illi primorum seculorum patres, qui in lege naturae ante Moysen veri Dei cultores sunt habiti, sacrificiorum ritum veramque de rebus divinis sententiam non scriptis legibus sed etiam re et instituto

maiorum servavere. Circumcisionem quoque a Deo primum acceptam, Abraham deinceps familiae prodidit. Proles vero illa hominum Hebraeorum eiusmodi sacramentum non aut membranis aut tabulis inscriptum, sed in animis consuetudine imbutis quasi impressum conservavit, multosque annos in Aegypto citra ullam scriptam legem unius Dei veram fidem et religionem tenuit.

Christus etiam Dominus librum nullum scripsit, imo, quantum legimus, ne praecepit quidem, ut scriberetur. *Euntes*, non ait, *scribite*, sed *praedicate Evangelium omni creaturae*, Marc. ult. Et per Jerem. cap. 30. *Dabo*, inquit, *legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam*. Et Apostolus 2 Corinth. 3. Epistola, ait, *estis Christi administrata a nobis, et scripta non atramento sed spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus*. Lex ergo evangelica, quae lex spiritus est, non litterae, non est a principio litteris exarata, sed in animis fidelium insculpta. Nam et ceteri apostoli prius viva voce Evangelium docuerunt, deinde mandarunt litteris, ut testes satis graves et idonei sunt Irenaeus 3 *Adversus Valentinum* libro, Euseb. cum aliis locis non obscure tum luculentius in 3 *Histor. eccles.* lib., cap. 24, Chrysost. *homil. 1 in Matthaeum*, Theophylactus in initio *Comment. in Matth.*, Hieron. in *Cathalogo script. eccles. in Matth. et in Joan.*; breviter, ne omnes sigillatim enumerem, universi ecclesiastici auctores.

Nolo enim in apertis rebus multus lectori videri, eo maxime, quod Lucas evangelista huius rei certissimum testimonium praebet, inquiens: *Quoniam multi conati sunt ordinare narrationem, quae in nobis completae sunt, rerum: sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis: visum est mihi assecuto omnia a principio diligenter ex ordine tibi scribere, optime Theophile, ut cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem*.

Constat igitur doctrinae fidei iam vulgatae scriptionem Evangeliorum accessisse. Accessisse, inquam, non praecessisse. Constat item Christianam Ecclesiam et religionem non litteris primum sed traditione substituisse. Constat rursus fidei doctrinam in Ecclesia primitiva non a Scripturis habuisse auctoritatem, sed contra Scripturas a traditione. *Sicut tradiderunt*, ait, *nobis qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis*. Constat denique aliquando in Ecclesia Christi fuisse catholica dogmata quae Sacris nullis Literis continerentur. Qua re permotus Irenaeus ait: quod etsi apostoli nullas nobis scripturas reliquissent, tamen et oportebat nos sequi ordinem traditionis Ecclesiae, quam fideles scilicet ante scriptum Evangelium sequebantur.

Secundum fundamentum. Non omnia, quae ad doctrinam christianam pertinent, esse etiamnum in Sacris Literis expressa. Nam perpetuam Beatae Mariae virginitatem, descensum Christi ad inferos, baptismum parvulorum, conversionem panis et vini in corpus et sanguinem Christi, processionem Spiritus Sancti ex Filio, trium personarum in una substantia aequalitatem earundemque per relativas proprietates distinctionem, non ita expressa in libris canonicis invenies, sed adeo tamen certa in fide sunt, ut contrariorum dogmatum auctores Ecclesia haereticos iudicarit.

Quemadmodum igitur articulus resurrectionis continebatur in illo: *Ego sum Deus Abraham et Isaac*, quod postea Christus Dominus minus intelligentibus exposuit; ita nonnulla per Spiritum Veritatis explicuit Ecclesia, quae in Sacris Literis habentur obscura.

Tertium fundamentum. Multa pertinere ad Christianorum doctrinam et fidem, quae nec aperte nec obscure in Sacris Literis continentur. Id primum Innocentius probat *De*

celebratione Missae, c. Cum Marthae. Verba enim, quibus in calicis consecratione utimur quibusque Christum Dominum usum esse profiteamur, scilicet *mysterium fidei et aeterni testamenti*, in Evangelistis non habentur ac ne illud quidem: *Elevatis oculis ad Deum patrem suum*. Sententiam quoque illam: *Beatius est magis dare quam accipere* Christum dixisse nesciremus, nisi Paulus in Actis docuisset. Quemadmodum ergo non omnia gesta Jesu Evangelica Scriptura complexa est, ita ne omnia verba quidem, sed quaedam per traditionem accepta sunt. R

ursum, sanctorum martyrum auxilium precibus implorandum eorumque memorias celebrandas, imagines venerandas esse, in sacrificio Eucharistiae simul cum corpore sanguinem sacerdotibus esse et conficiendum et sumendum, Sacramenta Confirmationis et Ordinis non iteranda, Sacrae Literae nusquam forte tradiderunt; at eiusmodi atque alia pleraque id genus ita firmiter Ecclesia Catholica retinet, ac si sacris codicibus fuissent inscripta. Quatuor demum evangelia quae nunc Ecclesia recipit, quatuordecim epistolas Pauli, breviter, ut in summa dicam, utrumque et Vetus et Novum Testamentum firmissime retinemus, nec tamen ea tenere possumus Scripturae auctoritate. Multa igitur sunt fidei catholicae dogmata, quae Sacris Literis non habentur.

Quartum fundamentum. Apostolos maximis de causis alia quidem litteris, alia autem viva voce prodidisse. Sed quae illae causae sint, repetendum altius videtur. Morem porro hunc tradendi quaedam discipulis non scripto sed verbo olim quoque scimus a philosophis observatum.

Pythagoram certe hunc in modum discipulos instituisse posteriorum omnium scripta testantur; qui et ipse, ut 1 *Strom.* Clemens Alexandr. refert, circumcisis fuit, ut adyta ingrediens Aegyptiorum mysticam disceret philosophiam. Galenus lib. 2 *De anatomica admin.* veteres physicos ait artes a maioribus quasi per manus traditas conservasse. Cicero lib. 1 *De legibus* serendos in republica mores existimat nec scriptis omnia sancienda, et eodem rursus libro sacra putat melius in republica conservari, si a patribus accepta deinceps familiis prodantur. Caesar *De bello Gallico*, lib. sexto, Druidas scribit disciplinae praecepta nefas existimasse ut litteris mandarentur.

Scribunt item non modo celebres Hebraeorum doctores sed ex nostris Hilarius et Origenes Moysen non legem solum sed secretiorem legis enarrationem in monte divinitus acceperisse, praeceptum autem ei a Deo, ut legem quidem populo scriberet, legis autem occulta mysteria ipse ministro suo Josue, hic deinceps succedentibus sacerdotum primoribus magna silentii religione revelaret. Anatolius quoque apud Eusebium lib. 7 *Eccles. hist.*, cap. 28, Septuaginta interpretes refert Ptolemaeo regi percontanti multa ex Moysis traditionibus respondisse.

Atque illud etiam auctor 4 libri Esdrae, cap. 14, non obscure testatur: *Enarravi, inquit, Moysi mirabilia multa, et praecepi ei dicens: Haec in palam facies verba, et haec abscondes.* Quod idem praeceptum Dominus Esdrae lege instauranda dedit inquit: *Quaedam palam facies, quaedam sapientibus absconse trades.* Ad huiusmodi vero traditiones Propheta videtur spectasse, cum ait: *Deus auribus nostris audivimus, patres nostri annuntiaverunt nobis;* et rursum: *Quanta mandavit patribus nostris, nota ea facere filiis suis.* Ad similes quoque veterum traditiones Moyses ipse revocat, ubi dicit: *Interroga patres tuos et dicent tibi, maiores tuos et annuntiabunt tibi.*

Quaedam igitur non scripto sed verbo tradere, non philosophorum modo verum Moysis, imo Dei etiam consilium fuit. Huius ergo optimi consilii rationem Jesus Christus vitae

magister habuit, habuerunt apostoli. Multa enim a Domino illis tradita scribere noluerunt. Quibus vero rebus adducti idipsum fecerint, breviter explicandum est.

Caesar *De bello Gall.*, lib. 6, duabus de causis Druidas instituisse dicit, ne disciplinae praecepta litteris proderentur: quod neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt litteris confisos minus memoriae studere. Quod fere plerisque accidit ut litterarum praesidio diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. Nimirum, ut Joanni Pico in *Apologia* placet, prior illa causa Pythagorae ac Platoni praecipua fuit, ut mysteria quaedam occulta verborum traditione discipulis commendarent. Nec enim aliter existimarunt philosophiae dignitatem se posse tueri.

Aegyptios Clemens Alexand. 5 *Stromat.* refert non quibuslibet mysteria commisisse nec rerum divinarum cognitionem ad profanos deferre solitos, sed ad eos solos, qui erant ad regnum perventuri, et ex sacerdotibus iis, qui iudicati fuerant probatissimi et educatione et doctrina et genere. Exstat Lysidis Pythagoraei epistola in qua Hipparcum reprehendit, quod publice, contra ac magister instituit, philosopharetur. Nec enim fas esse ea omnibus porrigere, quae paucis et iis quidem disertis et laborantibus communicanda sunt. Qui autem Pythagorae praecepta passim vulgo traderent, aequae eos impios haberi, ut qui profanis hominibus Eleusinarum dearum arcana patefacerent. Eis etiam esse similes, qui in praealtum puteum coeno plenum aquam puram atque nitentem effuderint, quos nihil aliud quam coenum turbare et aquam amittere. Nec solum a Lyside Hipparcus reprehensus est sed accusatus a discipulis aliis et expulsus e schola, et propter ipsum tamquam propter mortuum facta columna est, quemadmodum Clemens Alexand. 3 *Strom.* scripsit.

Non licet, inquit quoque Pindarus, apud omnes veterem aperire orationem, praeterquam fidelissimis silentii viis. Amat enim natura celari, ut Porphyrius scripsit, nec divina mysteria Deus patitur in aures vulgi introire pollutas. Aurum et gemmas in altissimas terrae latebras natura condidit, ita magno habentur in pretio; vilescent, si essent expositae. Basil. in lib. *De Spiritu Sancto*, cap. 29 et Origenes homil. 5 in *Num.* ob id asserunt Moysen non esse passum, ut omnia quae erant in templo omnibus essent pervia, quod sciret res usu tritas, expositas esse contemptui, quod vero sepositum est et rarum, huic coniunctam esse summam admirationem et reverentiam.

Plato scribens Dionysio de quibusdam sacris mysteriis monet ut epistolam e vestigio concerpat, ne in manus indigni vulgi perveniat; tantae fuit olim vel ethnicis curae, disciplinarum mysteria et a contemptu et a profano abusu defendere. Id vero maxime, si ad res sacras mysterium pertineret. Tarquinius rex Marcum Tullium duumvirum, quod librum secreta sacrorum continentem huius fidei custodiaeque commissum, Petronio Sabino scribendum dedisset, culeo insutum in mare abiici iussit; quod supplicii genus multo post parricidis irrogatum est. Ac iustissime id quidem, ut Valerius ait, quia pari vindicta parentum ac Dei violatio expianda est.

Quae videlicet causa apostolis fuit ut secreto quaedam ex animo in animum solo intercedente verbo transfunderent. Consentaneum enim erat mysteria quaedam, praesertim sacra, clam populo rudi habere, perfectis et maioribus seorsum communicanda. *Non iudicavi*, inquit, *me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum: sapientiam autem loquimur inter perfectos.* Et rursum, *Formam*, ait, *habe sanorum verborum, quae a me audisti; bonum depositum custodi, et quae a me audisti per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere.*

Quod si apostoli, quibus formis Sacramenta essent conficienda, quibusve ritibus administranda, aliaque id genus religionis secreta passim vulgo tradidissent, quid esset aliud quam adversus Christi legem sanctum dare canibus et inter porcos spargere margaritas? Imo vero quid esset aliud quam omnia mysteria Christianae religionis abolere? Nec enim mysterium est, quod ad populares aures affertur. Haec itaque prima ratio est, cur apostoli quaedam sine scripto traderent; nempe ne aut ab ethnicis sacra nostra irriderentur, aut vulgo etiam fidelium venirent in contemptum.

Secunda est, quoniam habet nescio quid latentis energiae viva vox et in aures discipuli de auctoris ore transfusa fortius sonat, quemadmodum Hieronymus ad Paulinum ait. Indignum ergo erat, ut tota Evangelii doctrina, quae lex est spiritus et vitae, mortuis ubique litteris committeretur, nec ulla ex parte committeretur cordibus, cum de ea peculiariter scriptum esset: *Dabo legem meam in visceribus eorum et in corde eorum scribam eam.*

Servorum et rudium est omnia ex praescripto agere. Judaeorum ergo sit scripta haec lex, qua universa, etiam minima praefiniantur: at filii perfecti iam viri et in libertatem gratiae vocati habeant legem insculptam in cordibus. Quamobrem, qui Evangelium omni ex parte in characteribus et membranis includunt, nihil illius verbo nihil cordibus relinquentes, hi Evangelio multum adimunt et dignitatis et virium.

Papias apud Eusebium, *Si quando, ait, advenisset aliquis ex iis qui secuti sunt apostolos, ab ipsis sedulo expiscabar quid Andreas, quid Petrus dixerii, quid autem. Philippus vel Thomas, quid vero Jacobus, Joannes, Matthaeus. Nec enim tantum mihi librorum lectiones prodesse credebam, quantum vivae vocis praesentisque magisterium.* Hactenus Papias.

Ubi vero gentium est verbum, quod tantopere Lutherani iactare solent? Nam scriptum verbum, si vere ac proprie loqui volumus, non est verbum. Apud nos autem qui Christi et apostolorum oracula vocesque tuemur, verbum Domini vere et proprie manet in aeternum. Verbum, inquam, vivum, quod ex doctorum ore in discipulorum transfusum aures fortius resonat. *Verba, inquit, mea, quae posui in ore tuo non recedent de ore seminis tui amodo et usque in sempiternum.*

Adde, quod ad confutandos haereticos maior vis in Traditione quam in Scriptura est. Egesippus apud Eusebium refert virginem mundam et immaculatam Ecclesiam permansisse, donec discipuli Domini extiterunt, corruptoribus veritatis, si qui forte fuerunt, in occultis terrae hiatibus delitescantibus: ut vero omnis illa aetas, quae a Domino susceperat vivae vocis auditum, de hac luce discessit, tum haereticos, nudato, ut aiunt, capite, apostolicam veritatem oppugnasse.

Et Ignatius apud eundem ea maxime ratione docet haereticorum vitari contagia, si diligentius ac tenacius apostolorum traditionibus inhaereatur. Tertullianus quoque adhuc apertius monet, ut adversum haereticos magis Traditionibus quam Scripturis disseramus. Scripturae enim in varios sensus facile trahuntur, traditiones non item. Nemo haereticorum est, ut Hilarius ad Constantium Augustum tradit, qui se non secundum Scripturas praedicare ea, quibus blasphematur, mentiatur. Omnes Scripturas sine sensu loquuntur. Et Irenaeus 1 lib., 1. cap. *Haeretici, inquit, Scripturis nituntur sua dogmata confirmare, ne sine teste esse videantur. Sed deformant eloquia Dei, atque ex figura hominis vulpis aut ursi figuram reddunt.* Hactenus ille.

Faciunt porro haeretici quod patrem suum fecisse vident, ut Vincentius Lyrinensis eleganter ait, et auctoris sui callida machinamenta sectantur. Nam quid ille non faciet misellis hominibus, qui ipsum Dominum maiestatis Scripturarum testimoniis appetivit? *Si filius, inquit, Dei es, mitte te deorsum: scriptum est enim*, etc. Ita, quodcumque dogma haereticus proferat, statim ait: *Scriptum est enim*, et non unum, sed mille testimonia, mille exempla parat de lege, de psalmis, de apostolis, de prophetis, quibus novo more interpretatis sententiam suam approbare conatur.

Quorsum haec tam longo sermone repetita? Nempe ut intelligas, non modo adversum haereticos plus habere Traditionem quam Scripturam virium, sed etiam omnem ferme cum haereticis disputationem ad traditiones a maioribus acceptas esse referendam. Nam cum utrique, et Catholici et haeretici, pro sua sententia quisque, Sacras Literas referant, in sensu et interpretatione discrimen est. Quis autem verus ac legitimus Scripturae sensus habendus sit, nisi Ecclesiae traditione cognosci certo non potest. Quemadmodum et paulo ante docuimus, et 7 libro sumus multis magnisque argumentis demonstraturi.

Atque hinc patet causa gravissima, cur Traditiones apostolicae fuerint necessariae. Sensus enim Scripturarum Apostolicarum non erat ab apostolis Scripturis aliis explicandus, nisi ipsi in opera sua ederent commentarios, quod a viris gravissimis semper alienum fuit. Intelligentiam ergo Scripturae Sacrae discipulis suis viva voce tradiderunt, ut illud Deus omni tempore in suis Ecclesiis implet: *Dabo legem meam in visceribus eorum. Lex siquidem evangelica*, ut Hieronymus in *Commentar. ad Galatas* scripsit elegantissime, *non in scripturis est sed in sensu, non in superficie sed in medulla, non in verborum foliis sed in radice rationis*.

Ex quo magis emergit per huiusmodi traditiones ecclesiasticos ordines suo quemque loco divinitus contineri; dum et maiores, qui regni coelorum claves habent, sacrosancta Scripturae Sacrae mysteria, quibus quoque et tempore et loco dignum visum fuerit, aperiunt, et minores ab Ecclesiae magistris libri clausi Sacramenta percipiunt. Alioqui nulli essent Ecclesiae doctores, sed quivis, quamlibet plebeius et rudis, earum per se rerum sine praeceptore quaereret intelligentiam, quas apostolorum interpretatione et litteris obvias expositasque haberet.

Nunc autem traditiones apostolicae non quibuslibet commendatae sunt, sed, iuxta Paulum, sapientibus et prudentibus, fidelibus quoque ac religiosis depositi Sacramenti custodibus, qui etiam idonei sint et alios docere. Qua de re Dionysius Timotheum diligentius admonet, ne Sancta Sanctorum efferat, ea passim rudibus exponens, sed sanctis solis sacrarum rerum intelligentias secretius pandat, ob hanc enim causam primos illos nostros duces necessario summa et supersubstantialia partim scriptis partim non scriptis institutionibus, iuxta quod sacrae definiunt leges, tradidisse.

Quid quod, ut Cicero ait, suavius mores in republica traditione seruntur? ne si scripto sanciantur omnia et molesta illa fiant, et legum ac doctrinae codex sua mole et magnitudine terreat. Quid quod hac via vel maxime Ecclesiae commendatur auctoritas, quam ut sponsae carissimae, Christus tantopere commendavit? Cum enim Sponsi sui non verba modo sed sensum etiam in corde servat, vere, quod Apostolus dixit, *columna est et firmamentum veritatis*. Et aequum erat, ut aliquis quasi lydius lapis in manu Ecclesiae relinqueretur, quo falsas verasque doctrinas exploraret, verumque item Scripturae sensum a falso discerneret. Sed de causis hactenus.

Nunc fundamentum illud confirmandum est ostendendumque, apostolos Evangelii doctrinam partim scripto, partim etiam verbo tradidisse. Cuius rei primum testes sunt

Dionysius lib. *De ecclesiast. hierar.*, cap. 1., Clemens Alexandrinus in lib. *De pasch.* apud Eusebium, lib. 6. *Eccles. hist.* c. 11, et in lib. *Strom.* 1 et 5, Origenes homil. 5 in *Num.* Papias apud Eusebium lib. 6 *Ecclesiast. hist.*, cap. 39. Egesippus, eodem Eusebio auctore, lib. 4 *Eccl. hist.* cap. 8. Ignatius, eodem Eusebio referente, lib. 3, cap. 36. Irenaeus lib. 3, cap. 3. et 4, quem etiam Eusebius retulit lib. 4 *Eccles. hist.*, cap. 14 et lib. 5, cap. 6 et 20. Tertullianus in libro *De corona militis.* Cyprianus *De ablutione pedum*; Epiphanius *De haeresibus* cum alias saepe tum ibi maxime ubi Arianorum et Apostolicorum dogmata coarguit; Hieronymus *Adversum Luciferianos*; Augustinus lib. 2, *De Bapt. contra Donatistas* cap. 7 et lib. 4, cap. 24 et lib. 5, cap. 23 et 26; Damascenus lib. 4, cap. 13 et 17; Basilius lib. *De Spiritu Sancto*, cap. 27 et 29. Refert autem ex his unum et item alterum Gratianus 11 distinct., cap. *Ecclesiasticorum*, et 12 distinct., cap.

Illa autem. Potest igitur quidquam verum esse, quod sit huic talium virorum choro contrarium? Sed si tanta nubes testium haereticorum corda non movet, vel divinis testimoniis moveantur. Quamquam quod uno eodemque consensu tot tantique viri testati sunt, id non humanum sed divinum est.

At suppetunt etiam Scripturae Divinae praeclara testimonia. *State*, inquit Paulus, *et tenete traditiones quas accepistis sive per epistolas, sive per sermonem*; et rursum: *Laudo autem vos, fratres, quod, sicut tradidi vobis, praecepta mea tenetis*; et eodem cap. postea: *Ego accepi a Domino, quod et tradidi vobis*; et paulo post: *Cetera, cum venero, disponam*; atque ad Timotheum: *Formam habe sanorum verborum*, ait, *quae a me audisti, bonum depositum custodi*; et deinceps: *Quae audisti a me per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere.* Ac Joannes in *epist. 2: Plura*, inquit, *habens vobis scribere, nolui per chartam et atramentum: spero enim me futurum apud vos, et ore ad os loqui.*

Quid multa? Duas Petri epistolas habemus, et credimus mutum annis septem Antiochiae sedisse, elinguem Romae annis vigintiquinque? Num nihil aliud verbo docuit, quam quod epistolis duabus scriptum reliquit? Quid? Andreas, Thomas, Bartholomaeus, Philippus, nonne sine scriptura, solo intercurrente verbo, Ecclesias sibi destinatas et fundarunt in fide et in religione continuerunt? Consentiamus igitur, quod negari non potest, fidei doctrinam non scripto totam, sed ex parte verbo ab apostolis esse traditam.

CAPUT IV

UBI STERNUNTUR VIAE AD TRADITIONES CHRISTI ET APOSTOLORUM INVESTIGANDAS

His igitur cognitis, restat illud explicandum, ubi totius orationis cardo versatur, quonam modo theologo constare possit, hoc aut illud dogma ab apostolis esse traditum. Verbi causa ponamus aliqua, quae pateant latius. Si in quaestionem veniat, num minores ordines, ieiunium quadragesimae, baptisma parvulorum, imaginum venerationem, symbolum fidei ex traditione apostolorum habeamus, id nunc explicandum esse dicimus, an ne sit via aliqua plana et expedita, qua ad certam earum rerum intelligentiam possit perveniri. Non enim sumus ii, qui pharisaeorum instar traditiones nostras velimus quasi divinas et apostolicas venditare, sed ubique gentium cupimus, ut

vera a falsis, ita ab humanis divina secernere; eo vero in loco maxime ubi de dogmatis fidei catholicae agitur. Quo in loco quidem rerum illiusmodi permixta confusio perniciosissima est. Sunt igitur viae quatuor apertae, quas si sequemur, traditionibus apostolorum vestigandis minime aberrabimus.

Prima via ab Augustino aperitur cum aliis locis tum lib. 4 *Contra Donatist.* in haec verba: *Quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis institutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur.* Est autem ratio huius in promptu. Si enim consuetudinis cuiusquam diu in tota Ecclesia observatae originem et principium nec ad Summos Pontifices nec ad Concilia episcoporum referre possumus, sed ea consuetudo ad apostolorum usque tempora retro trahitur, conficitur plane illam ab apostolis esse profectam.

Ut si in dubium vocetur, an minores ordines subdiaconatus, lectoratus et ceteri ex apostolorum traditione in Ecclesia sint, hunc in modum pervestigabitur: si horum ordinum initium vel a Damaso sit vel a Symmaco vel ab ullo alio seu Pontifice seu Concilio, certe apostolorum traditio non fuit; sin ante quemcumque Pontificem, ante quodcumque etiam Concilium mentio huius rei apud priores habetur, donec ad apostolorum tempora perventum est, tunc demum intelligimus minores ordines ex apostolica traditione fuisse, ut et re vera fuerunt, quoniam non posteriores modo sed Ignatius epist. 8 *ad Antioch.*, Dionys. 3 cap. *Eccles. hier.*, Clemens in *epist. ad univers.*, Anaclet. in decretis suis, eius rei tamquam in Ecclesia iam acceptae meminerunt.

Eadem quoque ratione docebis ieiunii legem traditionis apostolicae fuisse, cuius videlicet mentionem fecisse constat August. *ad Casulanum* epist. 86 et *ad Ianuar.* epist. 118. et 119; Hieron. *ad Laetam de institutione filiae* et lib. 2. *advers. Jovinianum* et in *Isaiam* cap. 58; Ambros. serm. 25 et 38; Chrysost. *ad popul. Antioch.* hom. 3 et 16; Basil. cum in aliis concionibus tum in eius initio, quam in ebriosos habuit et in posteriore *de ieiun.*; Concil. Nicaen. referturque 18 *Distin.*, cap. *Habeatur*; Concil. Laodic. multis capitibus; Sozomenum *Hist. tripart.* lib. 1, cap. 10; Origenem hom. 10 in *Levit.*; Irenaeum apud Eusebium *Ecclesiast. hist.* lib. 5 cap. 24.; Telesphorum in *epist. ad universos*, qui ieiunii nostri auctor falso a quibusdam existimatur. Quoniam Ignatius in *epist. 4 ad Philipp.* eius rei prior meminit, atque habemus etiam canonem apostol. 68 probatum etiam a Trullana Synodo canone 9 et canone 20.

Quamobrem vere ac iure Theophil. Alexandr. lib. *Paschali* 1 et 3 non solum legem ieiunii a maioribus traditam esse praescribit, sed affirmat fuisse evangelicam traditionem. Et Epiphanius *Haeresi* 80 ubi doctrinam Ecclesiae docet et fidem, quae traditione ecclesiastica servatur, cum meminit ieiunii quadragesimae, tum dixit aperte apostolos tradidisse ieiunia quartae et sextae feriae. Atque Leo Papa in concione de Pentecost. cuius initium *Plenissime*, ieiunium quatuor temporum Trinitatis ab apostolis dicit esse institutum. Hieronymus autem *ad Marcellam* adversus Montanum non obscure tradit quadragesimam nos secundum traditionem apostolorum ieiunare. Quod vero in hoc exemplo fecimus, id facere per multa possumus; et hac eadem ratione parvulorum baptisma, consecrationem virginum, monasticam professionem, lucernas in templis cereosque lucentes, imaginum venerationem et alia id genus multa ab apostolis tradita comprobare. Sane quod in moribus diximus, idem in fidei dogmate servandum est, si unumquodlibet novum esse haeretici calumnientur. Huius rei illustre exemplum habes apud Eusebium lib. *Ecclesiast. histor.* 5, capi. ultim. Sed nos pergamus ad reliqua.

Secunda itaque via huic proxima, et ea quidem expeditior est. Si quod fidei dogma patres ab initio secundum suorum temporum successionem concordissime tenuerunt, huiusque contrarium ut haereticum refutarunt, quod tamen e Sacris Literis non habetur, id nimirum per apostolicam traditionem habet Ecclesia. Exempla sunt: perpetua B. Mariae virginitas, descensus Christi ad inferos ut animam Adae et reliquorum patrum, qui ibi tenebantur, erueret, certus Evangeliorum numerus et cetera id genus, quae, ne longum faciam, non sunt annumeranda. Omnia siquidem fidei dogmata ab apostolis accepit Ecclesia vel scripto vel verbo, quoniam ii ministri fuere sermonis; nec ullas in fide novas revelationes Ecclesia habet; sed eas servat, quas apostoli per Spiritum Sanctum fideli populo reliquerunt, quemadmodum postea sumus demonstraturi.

Tertia via. Si quidquam est nunc in Ecclesia communi fidelium consensione probatum, quod tamen humana potestas efficere non potuit, id ex apostolorum traditione necessario derivatum est. Ut vota dissolvere et remittere iuramenta non erat humanae potestatis, tum quia iure naturae vota nuncupata Deo reddere et iuramenta servare tenemur, humana vero facultas ea, quae iure naturae debita et constituta sunt, condonare ac tollere non potest, ut Gratianus 13 *Distinct.* statim a principio docet, tum etiam quia in his quae superiori ex conventionem debentur, inferioris potestas nulla est. Eademque est ratio de matrimonii rati diremptione per monasticum solemne votum. Cum enim matrimonium etiam non consummatum ante Evangelicam legem iure esset naturae indissolubile, nec esset in republica humana facultas ulla huiusmodi matrimonii dirimendi, consequens fit hunc Ecclesiae morem ex Christi et apostolorum instituto descendisse. Nec enim credi potest Ecclesiam Dei aliquam sibi potestatem generaliter usurpasse in his quae ad ius naturae pertinerent, nisi quam Christo et apostolis tradentibus accepisset. Iam enim hic error esset gravis in moribus, in quibus Ecclesiam errare non posse suo loco ostendemus.

Nec me clam est quod Alexander III aliter in postremo illo exemplo docere videatur. Cum enim illi esset obiectum non posse per solemne religionis votum matrimonium dirimi, quoniam scriptum esset: *Quod Deus coniunxit, homo non separet*, respondit hoc Scripturae testimonium de matrimonio consummato esse interpretandum. Quo videlicet responso significavit matrimonium ratum, si consummatum non esset, licere humanitus separari.

Verum ut omittam quod verba illa Adae: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea*, etc. e quibus Dominus collegit quod coniunxisset Deus, id hominem separare nec debere nec vero posse, eo tempore fuerunt in Paradiso dicta, quo nondum erat matrimonium consummatum, utque illud etiam praeteream quod matrimonii ipse contractus adeo natura sua firmus ac perpetuus est, ut ne voluntate quidem contrahentium dissolvi possit, quae tamen hominum conventionibus dirimendis valere solet plurimum: certe theologis gravissimis semper absurdum visum est matrimonium ullum per hominem separari.

Quanto gravius Innocentius III aliorum quidem, sed ad hunc etiam locum apposite dixit non hominem sed Deum id solvere, quod Summus Pontifex non humana sed divina auctoritate dissolveret. Nimirum quod Dominus Petro dixit: *Quodcumque solveris super terram*, etc. quousque et quatenus vel amplificandum esset vel etiam constringendum, id ab apostolis Ecclesiam accepisse consentaneum est, qui eiusmodi res ad Ecclesiae gubernationem necessarias sine dubio tradidere.

Atque tradunt nonnulli Joannem Evangelistam iubente Christo a sponsa sua Evangelii gratia fuisse seiunctum. Hieronymus certe 1 *advers. Jovinian.* libro Joannem affirmat et virginem fuisse et maritum. Theclam quoque Epiphanius *Haer.* 78 tradit a Paulo nuptiis exsolutam, cum sponsum haberet primarium urbis formosissimum, et virginem sanctam contempsisse terrena ut coelestium potens efficeretur. Sed contra Alexandrum dicimus. Nam hoc forte dicet aliquis: minime vero gentium. Nec enim statim Pontifici contrarius est, qui argumento, quo Catholici urgentur, aliam responsionem parat. De tertia igitur via dictum est satis.

Quarta via eadem et mollior et tritior est huiusmodi. Si viri ecclesiastici aliquod dogma vel unam quamlibet consuetudinem uno ore testentur nos ab apostolis accepisse, sine dubio certum argumentum est, ut ita esse credamus. Ut imagines ab apostolis esse traditas patres in septima Synodo generali actione sexta dixerunt. Et symbolum fidei, quo vulgus fidem suam profitetur, Ecclesiam apostolis tradentibus habuisse, auctores sunt Rufinus in *expositione symboli*, Hieronymus ad Pammachium *de erroribus Joannis Hierosol.*, Ambrosius in serm. 38 de ieiunio et quadragesima, Cassianus lib. 6 *ad Leonem imperatorem*, Isidorus lib. 6 *Etymol.* cap. 18, Leo Papa in *epist.* 8 et 13 *ad Augustam*, Clemens in *epistola prima ad Jacobum*, si Clemens tamen illius epistolae auctor est. Sed de his hactenus. Nam plura exempla ponere longum esset, nec ad rem quam instituimus necessarium. Satis autem fuerit quatuor vias demonstrasse, quibus traditionem aliquam esse apostolicam investigetur.

CAPUT V

DE VARIIS GENERIBUS TRADITIONUM APOSTOLICARUM

At vero, priusquam huius loci auctoritatem confirmo, illud animadvertendum censeo, praecepta et instituta apostolorum esse in duplici differentia. Quaedam enim temporaria fuere, quorum ratio brevis et ad tempus fuit; alia fuere perpetua, utpote quae causam habuere sempiternam, ut in Ecclesia servarentur. Illius generis exempla sunt, de baptismo in nomine Jesu, de abstinentia a sanguine et suffocato; huius autem posterioris exemplum est, de aqua permiscenda calici.

Atque etiam alia divisio est apostolicae traditionis. Nam alteras apostoli a Christo Domino acceperunt, ut Matrimonium, Confirmationem, Extremam unctionem esse Sacramenta Novae Legis, quae ipse quidem instituit Christus, suorum Sacramentorum primus idemque solus auctor, sed apostolis tradidit christiano populo administranda; alteras vero traditiones apostoli ipsi, Spiritu Sancto suggerente, ad Ecclesiae utilitatem ediderunt, quas tamen eis Christus Dominus, dum in terra degeret, nusquam edidit, ut quadragesimae ieiunium; quod licet Hieronymus in secundum Jonae caput, Ambrosius conc. 36, Chrysostomus hom. 1 in *Genes.* ad Christum auctorem referre videantur, at revera, ut equidem sentio, apostolicum institutum fuit. Quod Christo tamen assignatur vel quia ad Christi ieiunantis exemplum ab apostolis institutum est, vel quia apostolica edicta Christi esse censentur, qui per apostolos Ecclesiae loquebatur, atque adeo per Spiritum Sanctum apostolis, iuxta illud quod Joannis 16 cap. scriptum est: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem: non enim loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet, loquetur, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Et Apostolus

cum quoddam de suo consilium dedisset, *Puto autem*, ait, *quod et ego spiritum Dei habeam*; et rursum: *An experimentum eius quaeritis, qui in me loquitur Christus?*

In his autem traditionum generibus illa eadem consideranda sunt quidem, quae in superiore libro de Scripturae etiam legibus admonuimus; sed discrimen illud maxime quod de Scripturarum praeceptis ibi positum, transferri huc ad traditiones debet. Ex traditionum quippe vinculo, quas a Christo acceptas apostoli fidelibus servandas reliquere, Ecclesia fideles eximere non potest nec illas contraria aliqua consuetudine abolere.

Si enim, exempli causa, materias et formas Sacramentorum Confirmationis, Ordinis, Extremae unctionis a Christo apostoli, nos ab apostolis accepimus; si ad eundem quoque modum matrimonia non consummata per solemnem castitatis professionem dirimi, consummata vero per conversionem ad fidem, coniuge infideli discedente, Christus Dominus apostolis, illi nobis edixerunt, in his tamquam in divinis institutis Ecclesia nihil habet potestatis. In quem sensum explicanda sunt duo illa capita: *Sunt quidam*; et: *Contra statuta*, 25, quaest. 1. Nec huiusmodi traditiones possunt per contrariam consuetudinem antiquari; sed tali adversae consuetudini iure obiciuntur cap. *Veritate* et cap. *Si consuetudinem* et cap. *Frustra*, 8 Distinctione.

In aliis vero, quae videlicet apostoli constituerunt tamquam Ecclesiae pastores, poterit quidem Summus Pontifex ut in ceteris Ecclesiae legibus dispensare (sic enim schola loquitur), poteritque item contrarius populi mos instituta huius generis abrogare. Ut trina immersio, quam ex apostolica traditione in baptismi Sacramento Ecclesiam habuisse canon apostolorum 49 ostendit, per contrariam consuetudinem abolita est. Eiusdem quoque ordinis est quadragesimae ieiunium, ac poenae rursum ab apostolis pro criminibus praefinitae, quae 82 *Distinctione*, cap. Presbyter, ex Concilio Gangrensi referuntur.

Ad hoc genus illud refertur, quod ex Anacleti prima epistola haeretici urgere solent: *Peracta consecratione, omnes communicent, qui noluerint ecclesiasticis carere liminibus, sic enim apostoli statuerunt*; quamquam de ministris qui episcopo sacrificanti in diebus solemnioribus inserviebant Anacletus loquitur. Quare inde colligi non potest omnes eos, qui missae intererant, oportere etiam tunc communionem Eucharistiae sumere, in his praesertim diebus qui solemniores non essent; nam, ut antiquo more, apostolorum instituto communio totius etiam populi a principio statim nascentis Ecclesiae exigeretur, aetate tamen Chrysostomi praeceptum relaxatum esse constat et communionem astantium voluntati permissam, ad quam eos diaconus alta voce invitabat non cogebat.

Haec enim et alia huiusmodi, tametsi ab apostolis tradita sunt, non sunt tamen ita fixa, ut moveri non queant: cum Christi ipsius praecepta et instituta, quemadmodum diximus, adeo stabilia rataque sint, ut convelli nullius hominis auctoritate liceat. Cuius ratio loco superiore reddita, frustra hic a nobis resumeretur. Atque illud de institutis ad gubernationem populi pertinentibus intelligi volo. Nam dogmata fidei sive Christus ipse per se apostolis revelarit seu Spiritus Sanctus post Christi ascensionem in coelum, mutari non possunt sed firma haec in veritate remanent, perinde atque illa quae Christi sunt ore prodita.

CAPUT VI

DE FIRMITATE ET CERTITUDINE TRADITIONUM APOSTOLICARUM

Quibus rebus expositis, non erit difficile ostendere, id quod in hac parte maxime quaeritur, ex Christi et apostolorum traditionibus certissima posse argumenta elici et ad Ecclesiae consuetudines et ad fidei dogmata comprobanda.

Si enim apostolus Paulus Ecclesiae consuetudinem Corinthiis contentiosis opponit, cur nos itidem Ecclesiae morem ab apostolis usque receptum, totque seculorum usu ac gentium consensione probatum, non opponemus haereticis, cum a nobis Scripturam in cuiusque rei confirmationem effragitant? Certe Paulus, cum et per Scripturas et per naturae rationem satis dixisse videretur ad eius rei fidem faciendam, quam Corinthiis persuasam esse cupiebat, considerans tamen inter Corinthios fore quosdam, qui illiusmodi forte et testimoniis et rationibus repugnarent, non aliud potius argumentum ad causam evincendam habuit, quam si eos ad Ecclesiae morem revocaret: *Si quis, ait, videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinam non habemus, nec Ecclesia Dei.* Quod dicit tale est: si quis adeo est durus et pertinax, ut argumentis positis non adducatur, sed adhuc contendat feminam aperto capite orare oportere, hunc ego non aliter refello quam quod Ecclesiae Dei talem consuetudinem non habent.

Tanta vis in traditione est, ut quos nec Scripturae nec naturae ratio movisset, eos Paulus existimavit Ecclesiarum more et instituto refellendos. In priore rursum ad Timoth. Epistola: *Si quis, ait, aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus;* non dicit: scripturis. Et ad Galatas: *Si quis, inquit, vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit.* Quibus ex locis recte Origenes in *commentariis epistolae ad Titum* definit haereticum eum qui se Christo credere profitetur et aliud de veritate fidei christianae credit quam habeat traditio ecclesiastica. Et lib. 1 *Periar.*: *Sicut multis, inquit, apud Graecos et Barbaros pollicentibus veritatem, desuevimus apud omnes eam quaerere, qui eam falsis opinionibus asserebant, postquam credidimus filium Dei esse Christum, et ab ipso hanc discendam esse persuasi sumus, ita, cum multi sint qui se putant scire quae Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus sentiant, servetur vero ecclesiastica praedicatio per successionis ordinem ab apostolis tradita et usque ad praesens in Ecclesiis permanens, illa sola credenda est veritas quae in nullo ab ecclesiastica traditione discordat.* Hactenus Origenes.

Ignatius quoque in *epistola ad Heronem*: *Omnis, ait, qui dixerit praeter ea quae tradita sunt, tametsi fide dignus sit, tametsi ieiunet, tametsi dignitatem servet, tametsi signa faciat, tametsi prophetet, lupo tibi appareat.* Si igitur anathema, haereticus et lupo habendus est qui ecclesiasticae traditioni repugnat, ex illa profecto certissima argumentatio promittitur ad fidei dogmata et Ecclesiae mores comprobandum.

Praeterea auctores gravissimi aperte confirmant huiusmodi instituta etiam sine litteris accepta eandem vim habere, ac si scripta ab apostolis fuissent. Irenaeus lib. 3 *Advers. haereses*, cap. 4 et lib. 4, cap. 43; Tertullianus item, quamvis ipse postea ab Ecclesiae traditione discesserit, in lib. tamen *De corona militis* eandem sententiam habet. Cuius verba licet in praesentia referre, nec enim solum quid sentiat, tradit, sed cur etiam sentiat. *Antiquas, inquit, observationes Ecclesiae, si nulla scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quae sine dubio de traditione manavit.* Et statim, cum quarundam traditionum meminisset, quarum in Scripturis mentio nulla est, *Istarum, ait,*

et aliarum disciplinarum si expostulas legem, nulla tibi legis traditio praetendetur. Auctrix est consuetudo, confirmatrix est et fidei observatrix, idonea est testis traditionis veteris. Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur; nec differt, scriptura an ratione consistat. Hactenus Tertullianus. Ac praeclare ille quidem; quoniam si legem ratio commendat, mos, qui ratione constet, non minus quam lex habet commendari; *Dist. 1, cap. Consuetudo.*

Basilus insuper in libro *De Spiritu Sancto*, cap. 27 ac magno quidem argumento eandem rem confirmat inquam: *Dogmata quae in Ecclesia praedicantur, quaedam habemus e doctrina scripto prodita, quaedam rursus ex apostolorum traditione in mysterio occulto recepimus. Quorum utraque parem vim habent ad pietatem; nec in his quisquam contradicit, qui sane vel tenuiter expertus est. Nam si consuetudines, quae scripto proditae non sunt, tamquam non multum habentes momenti, conemur reiicere; et, ea damnabimus quae in Evangelio necessaria ad salutem habentur, imo potius ipsam fidei praedicationem ad nudum nomen contrahimus.* Hactenus Basilus.

Cuius ratio, si auctoritas negligitur, certissimam rei huius faciet fidem. Cum enim Scripturas ipsas Ecclesiae auctoritate recipiamus, nec certiore argumento Evangelium Matthaei nomine inscriptum ipsius vere esse probemus, quam quod sic a patribus accepimus; simili profecto ratione ex reliquis institutis, quae videlicet ab apostolis retinemus, firma argumenta derivabimus.

Quod si quis novum librum sacrum ingerat, quem patres nostri minime receperunt (ut Basilides qui prophetas sibi nuncupavit atque constituit), is non alio certiore argumento refelli potest, quam traditione maiorum, ut secundo iam libro latius explicatum est. Sic quippe apud Eusebium lib. 6, cap. 10. Evangelium nomine Petri ab haereticis prolatum Serapion gravissime exclusit. Atque, ut Basilus argumentatur, etiam in reipublicae iudiciis, ubi scripturae deest instrumentum, testibus habetur fides, et sicut in rebus humanis oculatos testes ita in fide auritos accipimus, quia fides ex auditu est. Esset autem ridicula respublica, quae in iudiciis scripto omnia, nihil sine scripto probaret. Scripturas enim propter litigiosos facimus. Alioqui boni viri solo verbo in veritate et officio continentur.

Praeterea multa ad christianos mores et doctrinam pertinent, quae e Sacris Literis non habentur, ut ante a nobis constitutum est; stultum ergo fuerit in omnibus scripturam postulare. Traditione itaque opus aliquando est ad fidei dogmata comprobanda. Rursus, cum traditiones non scriptas Polycarpus, Tertullianus, Irenaeus Marcioni ac Valentino; Epiphanius Melchisedechianis, Apostolicis, Aerianis; Hieronymus Vigilantio; Augustinus Donatistis; denique, ut in summa dicam, omnes sancti adversariis Catholicae fidei fidenter obiecerint, earumque vi, perinde ac si fuissent scriptae, haereses sui quisque temporis deturbaverint; certe non minori efficacia per huiusmodi traditiones nos haereticorum, qui aut nunc sunt aut etiam sunt futuri, quaecumque dogmata refellere ac deturbare poterimus.

Absurdissimum quippe fuerit, ut Hieronymus adversus Vigilantium colligit, unum Lutherum aut Oecolampadium in Ecclesiae angulo obloquentem audire, universos autem maiores nostros usque ab apostolis contemnere; quorum traditiones si negligamus, difficile dictu est quantum religio detrimenti sit latura, quemadmodum *Distinct. 2, cap. Ecclesiasticorum* dicitur. Qualis enim rerum omnium facies erit, qualis praesertim erga Deum pietas, cultus, caeremoniae, non in Ecclesia dico, cuius et mysteria et Sacramenta maxima ex parte traditione constant; sed in unaqualibet

republica vel mediocriter instituta, si mores illi, qui a principio statim cum republica adoleverunt, contemnantur, labefactentur, evertantur?

Longiores hoc loco sumus quam necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a quibusdam commemorantur? Commemoratur ab his Augustinus in epistola ad Januarium et in altera quoque ad Casulanum, in quibus scripsit insolentissimae insaniae esse disputare an eiusmodi consuetudines servandae sint; nec minus esse eos coercendos, qui has contempserint, quamvis humanae aliquae illarum sint, quam si divinas leges praevaricarentur.

Commemorare et alios auctores possumus, sed uteremur in re non dubia testibus non necessariis. Paulus enim unus abunde rei huius facit fidem in 2 ad Thess. epistola, cap. 2, inquit: *Tenete traditiones, quas accepistis sive per epistolam sive per sermonem.* Parem ergo vim habent apostolica dogmata, pariterque retinenda sunt, sive scripto seu verbo ad Ecclesiam pervenerint, ut D. Basilius in lib. *De Spir. Sancto*, cap. 29 ex hoc ipso Apostoli testimonio argumentatur. Quin Apostolus ipse ad Hebraeos et ex Scripturis et ex Traditione argumentatus est, quemadmodum Chrysostomus homilia 18 in epistola ad Hebraeos admonuit.

Ex quibus omnibus multisque aliis perspicuum est, qui traditiones contempserint, eos tamquam haereticos iure ac merito ab Ecclesia fuisse semper explosos. Ita enim haeretici illi sunt habiti, qui solemnia quadragesimae ieiunia ab apostolis accepta pro nihilo habuere, ut apud Augustinum *De haer.*, cap. 53 et apud Concil. Gangrens. in *epistol. ad episcopos Armeniae* videre licet; ita qui distinctionem episcopi et presbyteri negarunt, etiam hi haereseos sunt damnati, ut apud Augustinum eodem lib. et cap. et apud *Epiphanium lib. 3, cap. 75* et apud Concilium Constantiense reperies; ita breviter sive Wicleffistas sive Lutheranos sive alias quascumque antiquiores pestes non minus exhorruit Ecclesia in eo quod huiusmodi traditiones inficiati sunt, quam in eo quod scripta dogmata reiecerunt.

Inde adeo venit, ut septima Synodus generalis action. 7, doctrinam nostrae orationi maxime consentaneam ediderit in haec verba: *Fatemur nos ecclesiasticas traditiones sive scripto sive consuetudine valentes retinere velle, quarum de numero estimaginum effiguratio. Catholicae igitur Ecclesiae traditionem observantes, definimus sanctas imagines venerandas. Qui ergo ausi fuerint aliud sentire aut more impiorum haereticorum ecclesiasticas traditiones contaminare, si episcopi fuerint, deponantur, si laici, communione priventur.* Et in fine eiusdem sessionis, *si quis, aiunt patres, traditiones Ecclesiae sive scripto seu consuetudine valentes non curaverit, anathema sit.* Et Concilium Tridentinum, sessione 4, idem definit his verbis: *Sacrosancta Tridentina Synodus prospiciens veritatem Evangelii salutarem et morum doctrinam contineri in libris scriptis et sine scripto traditionibus ipsius Christi, quae ab apostolis acceptae aut ab ipsis apostolis Spiritu Sanctu dictante quasi per manus traditae ad nos usque pervenerunt; traditiones ipsas tum ad fidem tum ad mores pertinentes, tamquam vel ore tenus a Christo vel a Spiritu Sancto dictatas et continua successione in Ecclesia Catholica conservatas, pari pietatis affectu ac reverentia cum Libris Sacris suscipit ac veneratur.* Et posterius: *Si quis autem traditiones praedictas sciens et prudens contempserit, anathema sit.* Nec plura.

Reverti enim decet ad ea quae capite tertio posui fundamenta, ex quibus ut nihil aliud adiiceremus, id ipsum, quod hoc nunc capite persequimur, satis exploratum esset. Verum ut singula persequi est operis infiniti, ita quaedam explicare fusius est

necessarium. Nec tamen quae huic loco explicando dedimus, nimis multa videri debent. Quo enim huic loco vis ab haereticis maior infertur, eo nobis magis elaborandum erat, ut is quam diligentissime et explicaretur et muniretur. Atque quemadmodum supra diximus, ex decem partibus, in quas loci theologici naturam vimque divisimus, secunda haec, quae in traditione consistit, maxime theologiam et fidem attingit. Et res tanta paucis absolvenda non erat. Sed iam argumenta ea tandem diluamus, quae capite primo adversum traditiones opposuimus.

CAPUT VII

IN QUO REFELLUNTUR ARGUMENTA CAPITIS PRIMI

Responsio ad primum. Illud vero argumentum quod est a principio positum non est difficile refutare. Ridiculum est enim credere apostolicas traditiones non eadem fide ac diligentia posse in fidelium cordibus asservari, ac si in papyro scriberentur. Nam nec Scriptura Spiritus Dei vivi facilius quam atramenti deletur, et sunt pleraeque traditiones quas more et usu facillime videas retineri. Quod si Christi providentia Ecclesiae Christianae deest, tum vero nec traditiones asservatas ego defendo nec certam Scripturae auctoritatem; utraque enim iuxta res sine Dei procuratore non constat, quam si tollas, neque traditio nec scriptura vindicatur. Sed si Christo curae Ecclesia sua est, iam non erit ambiguum, quin quemadmodum Evangelium illa in senso potius quam in littera custodit, ita et ceteras custodiat traditiones, quas ei apostoli tantopere commendarunt.

O Timothee, inquit Paulus, *depositum custodi, devitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiae*. Quem locum miror a Caietano de gregis commissi deposito non de commissa doctrina esse intellectum; praesertim cum alterum simillimum in posteriore ad Timotheum epistola non de grege sed de doctrina interpretetur. Debuerat autem Caietanus admoneri Paulum de verbo Dei fuisse locutum ex iis quae e vestigio subdit: *Devitans profanas vocum novitates et oppositione falsi nominis scientiae*; utraque enim harum traditioni apostolicae adversa est, et vocum profana novitas et falsi nominis scientia.

Traditio quippe vetustate commendatur; et, si quid audieris in Ecclesia novi, tum vero id scias esse, ut antiquitati ita quoque apostolicae fidei contrarium. Cum autem legis voces esse vitandas, non tibi vocum sonus veniat in mentem sed vocum significatus. Dogmata enim sententiasque novitias vitare iubet Apostolus, non verborum sonitus inanes aut novos. Tametsi novitia quoque verba, quoad licebit, vitare in fidei morumque disciplina debemus.

Scientiam vero falsi nominis vel sophisticen vel artem cabalisticam intellige. Nam traditionibus apostolicis occultae illae cabalistarum traditiones non aliter opponuntur, ac fabulosa veris, sacris superstitiosa. Quamquam adversus Gnosticos Apostolus disserens, ut vere Theophylactus affirmat, falsam illorum scientiam traducit, quam tamen illi rudi plebi magno pretio vendebant. Quod si nihil est tam contra tradita ab apostolis antiqua dogmata, quam opiniones in Ecclesia tum novae tum profanae (vetera enim eademque sacra mysteria fides apostolica probat aspernaturque contraria), nihilque tam est secundum apostolos, quam non recedere ab his quae olim accepimus (nimirum de verbi,

non de gregis deposito Apostolus loquitur), itemque si falsi nominis scientia vel sophistica intelligitur, ut quibusdam placet, vel cabalistica, ut etiam Caietano est visum, vel illa Gnosticorum, ut Theophylacto mihi que etiam probatum est: necesse est, cum verae falsa scientia adversetur, contrariorum eundem esse sermonem.

Quae quamquam ita sunt in promptu, ut res confirmatione non egeat, sunt tamen nobis Vincentii Lyrinen. viri gravissimi auctoritate confirmanda. *Depositum*, inquit, *id est quod tibi creditum est, non quod a te inventum; quod accepisti, non quod excogitasti; rem non ingenii sed doctrinae, non privatae usurpationis sed traditionis publicae; rem ad te perductam, non a te prolatam; in qua non auctor esse debes sed custos, non institutor sed sectator, non ducens sed sequens. Aurum accepisti, aurum redde; nolo mihi pro aliis alia subiicias. Custodi propter inimicos, propter fures; custodi etiam diiigenter, sedulo, fideliter, ut suo tempore, cum oportuerit, quibusque oportuerit reddas. Devitans profanas vocum novitates, id est sententiarum, dogmatum, rerum, quae sunt vetustati contrariae. Nulla quippe haeresis nisi sub certo nomine, certo loco, certo tempore emerit; nec quisquam haeresim instituit, nisi qui se prius ab Ecclesiae Catholicae et antiquitatis consensione discreverit. Hoc ergo apud omnes haereses legitimum fuit atque solemne, ut profanis novitatibus gaudeant, antiquitatis scita fastidiant. Contra vero Catholicorum hoc proprium, deposita sanctorum patrum et commissa servare damnareque profanas novitates. Ita enim in Concilio Ephes. omnium patrum una fuit vox, ut, quod erat anliquitus traditum, teneretur, quod adinventum nuper, exploderetur.* Hactenus Vincentius.

Huius vero apostolici testimonii tanta vis adversum haereticos fuit, ut Clemens Alexandr. 2 *Strom.* lib. scribat haereticos, quoniam eo testimonio evincebantur, epistolas Pauli ad Timoth. explosisse.

Ut eo igitur unde digressa est se referat oratio, non fuerunt maiores nostri in re tam necessaria negligentes, sed quod Apostolus Timotheo et in illo magna cura commisit omnibus, id magna etiam illi cura servarunt. Itaque in primo illo argumento Lutherani haud secus ratiocinantur, ac si non divinitus res ecclesiasticae gererentur. Quod si ita pergunt, pari ratione suadebunt, nec canonicos libros quidem eosdem mansuros semper, sed, si placet, etiam perituros.

Nam quot libri tineas pascunt blatasque diserti? Quot auctorum monumenta hominum incuria interciderunt? Nimirum enim Pythagoras quoque ipse, ut Lysias Pythagoricus ad Hipparchum scribit, commentariolos quosdam Damae filiae testamento reliquit; qui tamen, ac multo etiam magis quam traditiones, interiere. Quae cum ita sint, verendum non est, ne apostolorum instituta, quae digito Dei non in tabulis lapideis sed in Ecclesiae visceribus scripta sunt, humana oblivione deleantur. Ac de primo quidem argumento satis multa diximus; vereor etiam ne nimis multa.

Responsio ad secundum. At secundo ita respondeo. Non vult Augustinus dicta factaque Jesu ab evangelistis scripta ad salutem fidelium et doctrinam esse satis. Alioqui epistolae apostolicae, Apostolorum Acta, liber Apocalypsis, totum etiam Legis Veteris instrumentum supervacanea esse non necessaria viderentur. Sed hoc vult, non fuisse opus ad fidelium salutem ut ex dictis factisque Jesu alia scriberentur, quam quae scripta sunt. Haec enim scribere satis fuisse, reliqua ab evangelistis sine culpa praetermissa. Nam quod rursum nobis Augustinus obiicitur, facilis est et prompta defensio. Quae enim usu et more Ecclesiae tenemus, ea non modo non sunt obscura, sed adeo sunt aperta, ut de iis disputare insolentissimae insaniae esse idem August. existimarit. Cum

ergo ait: *Ubi de re obscurissima disputatur*, etc., satis indicat se de his loqui nullo modo, quae Ecclesiae instituto et traditione constant. Alioqui illud nobis adversarii expediant velim, quod August. idem lib. *Cont. Crescon. I, cap. 33* diserte tradit in haec verba: *Quamvis huius rei certe de Scripturis canonicis non proferatur exemplum, earundem tamen scripturarum etiam in hac re a nobis teneretur veritas, cum hoc facimus quod universae iam placuit Ecclesiae, quam ipsarum Scripturarum commendat auctoritas; ut quoniam Sancta Scriptura fallere non potest, quisquis falli metuit, eandem Ecclesiam consulat, quam sine ulla ambiguitate Sancta Scriptura demonstrat.*

Responsio ad tertium. Iam vero Apostoli testimonium perverse nobis opponitur. Nam hominem Dei Ecclesiae doctorem hic Paulus appellat, qui per Literas Sacras ad omne ministerii sui opus instruitur. Quatuor quippe sunt res, quas verbi sacri administer praestare debet: nempe docere, arguere, corripere, erudire. Quae utique omnia doctoribus Evangelii Scriptura Divina suppeditat. Quod si quisquam contendit, generaliter hunc locum intelligendum, huic non maximo equidem opere repugnaverim; concedat mihi modo Scripturas non singulatim et in specie semper de rebus universis praecipere. Si enim specialiter scripta sunt omnia, quid illud est: *Cetera, cum venero, disponam?* Quid illud rursum: *Plura habens vobis scribere, nolui per chartam et atramentum; spero enim me futurum apud vos et ore ad os loqui?*

Scriptura itaque divina non de iis solum instruit, quae scripta sunt, sed de iis etiam quae non sunt scripta. *Tenete*, inquit Paulus, *traditiones quas accepistis sive per epistolas sive per sermones.* Et in hoc ipso 3 cap. posterioris ad Tim. epist. cuius nos testimonio impetimur, cum dixisset Apostolus: *Tu autem assecutus es meam doctrinam et institutionem*, quibus verbis utrumque genus disciplinae complexus est, et quod scripto et quod instituto continetur, mox subiungit: *Tu vero permane in his quae didicisti et credita sunt tibi.* Didicerat enim Sacras Literas Timotheus ut ibidem tradit Apostolus et praeterea mysteria Evangelicae doctrinae concredita acceperat, ut cap. 2 dictum erat et cap. 6 prioris ad eundem epistolae. Non ergo eo loco traditiones excludit Apostolus sed potius commendat.

Responsio ad quartum. Sane vero quod argumentum ex Deuter. 17 capite Lutherus addit, hoc nullius propemodum est momenti. Legem enim nos non in chartis solum papyraceis scriptam accepimus, sed eam magis quae in visceribus inscripta est. Nec adeo rudes sumus, ut apud nos lex verbo tenus tradita legis nomen minus habeat, quam ea, quae litteris editur. Fatemur ergo sacerdotes non esse audiendos, nisi docuerint iuxta legem Domini. Sed qui instituta apostolica Ecclesiae tradunt, ii vel maxime docent nos iuxta legem Domini; qui vero contra ecclesiasticas traditiones pugnant, hos cum lege Domini pugnare contendimus.

Qua ex re Calvinii calumnia facile obteritur. Accusat enim Ecclesiam, quasi traditiones contra Sacras Literas invexerit. Dicitur enim Deuter. 12 ne requiramus alias in colendo Deo caeremonias praeter eas, quae lege praeceptae sunt, nec his quicquam vel addamus vel minuamus. Et Salomon, *Ne addas*, inquit, *quidquam verbis Dei et arguaris inveniarisque mendax.* At vero quamvis traditiones Ecclesiae quaedam essent Scripturae Sacrae additamenta, non tamen sunt illae verbo Dei additae; quin potius divina verba sunt, non aliter ac illa quae Sacris Libris scripta sunt.

Non enim in praesenti de traditionibus disserimus, quae a posteris Ecclesiae praefectis prodierunt, quas alterius loci et temporis est defendere; sed de Christi et apostolorum traditionibus disputatio est, quas hic nos ut divina oracula iure vereque tuemur. Nec

traditiones etiam huiusmodi Divinarum Scripturarum sunt additamenta, sed complementa sunt potius et earum quasi commentaria.

Alioqui accusentur prophetae, quod legi Moysis quidpiam adiecerint; accusentur apostoli, qui epistolas addiderint Evangeliiis, asinaeque et pulli simplicitatem suis apposite vestimentis ornarint; accusa item, si placet, eosdem, qui decretum de idolothytis, sanguine et suffocato sanxerint, ac canones quoque aliquot ediderint, qui in Sacris Libris scripti non sunt. At non sunt istae, ut diximus, Scripturae additiones sed interpretationes, quemadmodum adversus Graecos in Concil. Florentino sess. 4, 5, 6, et 7 latius explicatum est.

Qua etiam ratione ecclesiasticas et doctrinam et leges institutaque salutaria defendimus. Non enim Ecclesia his edendis aut nova fundamenta iacit, aut novas fabricas addit; sed superaedificat super fundamentum apostolorum et prophetarum aurum, argentum et lapides pretiosos, regnique coelorum semina reddit non alia sed eadem auctiora, ut Eus. 3 lib. *Eccl. hist.*, c. 37 dixit. Atque nos itidem hanc eandem doctrinam lib. 7, *capite postremo*, si vita superest, locupletabimus. Nunc de 4 argumento dictum est satis.

Responsio ad quintum. Ad quintum respondeamus. Chrysostomus porro, sive quis alius est auctor, non ait: *Scripturarum veritati*, quod haeretici citare solent, sed: *nisi ea dixerint quae convenientia sunt veritati*. Quamquam, qui traditiones apostolicas docent, ii revera ea dicunt quae congruunt Scripturarum etiam veritati.

Quod vero de Papae traditione nobis opponitur, id ab Eusebio refellitur 5 lib. *Ecclesiast. hist.*, cap. ultimo, ubi ait Papiam, ut qui exigui sensus vir et minus capacis esset, spirituales et mysticas apostolorum traditiones corporaliter et secundum litteram suscepisse. Non ergo si unus aut item alter traditionum apostolicarum praetexerit auctoritatem, fidem nos statim habere debemus. Nam et nonnulli Sacras Literas praeferunt quos iure ac merito explodimus, quoniam Sacrarum Literarum testimoniis abutuntur. Eodem quoque modo Irenaeus potuit a Papia et aliis discipulis Joannis decipi in aetate Domini Salvatoris; credidit enim, nec discussit, an vera dicentibus crediderit. Sed de hac re disseremus postea diligentius.

Responsio ad sextum, septimum et octavum. Theophili autem, Hieronymi Origenisque testimoniis non est cur pluribus respondeamus. Nam adversum eos loquuntur qui vel humana commenta Sacris etiam Literis adversa vel historias quasdam apocryphas tamquam res divinas et certas posteris venditabant. Alioqui si Hieronymus (huius enim testimonium urgentius premunt) non existimabat quidquam esse credendum, nisi quod Sacris Literis esset proditum, qua fronte adversus Luciferianos, Vigilantium, Helvidium traditionum auctoritate argumentatur?

Calvini porro confirmatio quam frivola sit et plane ridicula, faciam ut nullo negotio intelligant ii, qui mecum eam paululum expendere volent. Equidem eum quoque hortarer, ut huc animum serio adverteret, si quid docendo proficere me apud illum posse confiderem. Sed quando Lutheranis, ommissa veritatis ratione, hoc unum propositum est, quacumque possunt via rem suam agere, pauca tantum dicam, quibus sese boni ac veri theologi ab eorum captionibus expedire queant.

Primum autem Joachimus Camerarius non *plene* sed *plane* habuit in hunc modum: *Evangelia enim, etc. plane instruunt nos de sensu Numinis*. Deinde, ut quem in modum Calvinus citat, nos quoque legeremus; nihil affertur tamen. Nam cum Scripturae ipsae et Ecclesiae magisterium et traditionum auctoritatem non obscure commendent, profecto

de sensu Numinis plene nos instruunt. Docent enim sensum Numinis sive scripto seu verbo traditum iuxta esse tenendum.

Quid quod concitatae et ineruditae concionis esset, statim in prooemio verba dicentis retundere, eius praesertim qui bona fide loqueretur? An mox cieri turbas aequum esset et id impudenter antevertere, quod erat in Concilio magna vi et contentione transigendum? Illud enim Ariani praescripserant, ut capite primo ostensum est, sese in fidei quaestione praeter Scripturas nihil omnino recepturos.

Consueverunt autem Synodi patres quae obiter ab unoquolibet dicuntur qui non sit fidem facturus Concilio, ea prudentissime dissimulare, quo res, de qua potissimum agendum est, suo et loco et tempore commodius agatur; quemadmodum nobis libro postea quinto explicandum est.

Nec Nicaeni patres omnia ea, quae Constantinus dixerat, amplexi sunt; sed cum monuisset, ut hostili posita discordia quaestiones explicarentur et omnes cuperet confiteri apostolicorum dogmatum unitatem. *His*, inquit Theodoretus, *assensus maxime partis accessit, interque se concordiam et sanitatem dogmatum constituerunt. Pauci tamen*, etc. Ex Constantini igitur testimonio Synodique silentio nihil omnino conficitur. Praeterquamquod etsi Literis Sacris disputatio esset instituenda, sensum earum tamen non ex ipsis literis mortuis sed ex vive vocis traditione oporteret accipere; ita traditionis semper usu et auctoritate indigeremus. De octavo igitur argumento hactenus.

Responsio ad nonum. Traditiones autem apostolorum, de quibus agimus, humanae non sunt sed divinae. Itaque qui eas docent, hi non docent doctrinas hominum; quae omnino doctrinae vel Dei praeceptis contrariae intelliguntur, iuxta illud quod Dominus *Marci* decimoquinto dixit: *Quare vos transgredimini mandata Dei propter traditiones vestras?* vel otiosae quaedam et vanae traditiones; qualis erat illa de manibus a prandio abluendis, quae ad manuum quidem purificationem utilis esse fortasse poterat, ad Dei certe cultum non poterat. Quam ob causam recte per Isaiam Dominus dixerat: *Sine causa autem colunt me.* At Cyprianus in ea epistola eos reprehendit, qui morem novum Christi instituto repugnantem inserere conabantur.

Responsio ad decimum. Decimum vero argumentum instantius equidem pressi, ut in hac responsione explicaretur, inter haereticorum et Catholicorum traditiones maximum esse discrimen. Haeretici enim mysteria sua mulierculis et idiotis homunculis produnt; at Catholici mysticas et sacras Ecclesiae traditiones muliercularum homuncionumque vulgo prodere piaculi loco habent. Cuius rei causae quoniam capite tertio sunt redditae, illinc lector assumet quae ad hunc locum pertinebunt.

Haeretici rursum secretas illas traditiones suas a viris doctis, praesertim iis qui Ecclesiis Catholicis praesunt, abscondere solent; Catholici contra, iuxta quod Apostolus praecipit, christianae disciplinae mysteria iis solum committunt qui idonei sunt et alios docere. Quare doctrinae depositum publicum est, utpote quod reipublicae magistratibus commendatur. *O Timothee*, inquit, o episcopo, qui Ecclesiae et praefectus et doctor es, *depositum custodi*; et rursum: *Quae audisti a me, haec commenda fidelibus hominibus qui idonei erunt et alios docere.* Atque illud animadvertendum est diligentius, quod non clam in angulo et privatim hoc depositum Timotheo commissum est sed coram multis testibus, ut res non privatae usurpationis, non clandestinae furtivaeque doctrinae, sed publicae traditionis, disciplinae manifestae sineque dolo intelligeretur.

Quod qui parum perspiciunt, hi non satis expediunt, quemnam sensum locus ille habeat: *Ego in occulto locutus sum nihil*. Doctrina quippe Christi, in qua nihil fucatum, nihil fictum, nihil fraudulentum est, sed omnia sincera, vera, simplicia, nihil habet omnino tectum, penetrabile, tenebricosum. Hoc quoniam haeretici habent, eorum doctrina occulta recte dicitur; quemadmodum civis quisque tum quicquam reipublicae occultare dicendus est, quum quae magistratibus revelanda sunt, ea non illis plane sed privatis hominibus furtim prodit. Nam qui quae populo vulganda sunt, ea populo invulgat, quae contra solis reipublicae magistratibus expedit aperiri, solis quidem magistratibus, sed aperte tamen manifestat, hic nihil prorsus occulte gerit. Non itaque nos haereticorum more mysteria oculimus, sed apostolorum instituto ea vulgo celamus, maioribus aperimus, quae maiores scire decet, vulgus scire non decet.

Quid igitur sibi vult, inquires, *Quae in aure auditis, praedicate super tecta*? Quod enim super tecta praedicatur, id in vulgus effertur. Enimvero quo tempore Dominus hoc discipulis praeceptum edidit, nondum eis aperuerat sensum, ut intelligerent Scripturas; nondum per dies quadraginta locutus illis fuerat de regno Dei, id est de reipublicae Christianae administratione; nondum Spiritum miserat, qui doceret ea quae vivente Christo portare non poterant; eam partem evangelicae disciplinae tradiderat quae ad omnes fideles pertineret, easque leges quas vulgo etiam notas esse expediret.

Huiusmodi igitur praeceptum dominicum est: quod audistis in mysterio, apertius praedicate; quod didicistis abscondite, publice loquimini; quod vos erudivi vel in monte vel intra domum, in urbibus audacter dicite. Sed temporis rerumque ratio habenda est; nam habeo multa vobis dicere, quae non potestis portare modo. Ea cum vobis edixero, alia videlicet lex erit. Nolo illa praedicetis super tecta, nolo vulgo annuncietis. Eadem enim vobis celandi causa tunc erit, quae mihi nunc est: quod vulgus portare non poterit.

Scio Clemen. Alexandr. 1 *Strom.* lib. de arcanis traditionibus, quae in aurem editae sunt, hunc locum intelligere: quas exponit super tecta praedicandas, id est excelsae et excellentioris. Sed mihi id quod dixi multo probabilius apparet. Nam et nostrum hunc sensum illud habet: *Ego semper docui in synagoga et in templo, quo omnes Judaei conveniunt, et in occulto locutus sum nihil*. Decimum igitur argumentum confutatum est satis.

Responsio ad undecimum. At undecimum, quoniam tertio decimo huius operis libro est nobis diligenter explicandum, non est animus in praesentia refellere. Tantum sunt lectores admonendi, id quod Lucianus martyr apud Euseb. 9 lib. *Eccles. hist.*, cap. 6 fuse eruditeque persequitur, nos Christianos non humanae alicuius persuasionis errore constringi nec indiscussa, ut alios, parentum traditione decipi, sed auctorem nobis institutionis et doctrinae Deum esse, quo magistro iure ac vere gloriamur. Sed de his plura alias. Nunc postremum argumentum diluendum est.

Responsio ad duodecimum. Sed et eius argumenti confutatio, ut quae ad tertium decimum quoque lib. referenda est brevissima hoc loco erit. Sane Julianus Apostata Christianis obiecit irrationabilitatem et rusticitatem, sapientiamque, ubi nihil esset aliud, praeterquam credere. Huic vero obiectioni Greg. Nazianz. respondet in 1. *Adver. Julianum Steliteutica*, non *alienum esse a suis philosophis, quos ille tantopere admiratur, ut hac specie doctrinae utantur. Siquidem primum et maximum Pythagorae praeceptum erat, ut si quis discipulos suos de dogmatibus interrogasset, aut eorum rationem aliquam exigisset, nihil aliud responderent, quam quod ita visum fuisset Pythagorae; essetque illa dogmatis ratio inculpabilis. Ita ergo, ac multo etiam magis,*

exigit ratio, ne fidem nos denegemus iis quae a divinis dicta sunt hominibus, habeaturque pro rationis demonstratione fide digna illorum relatio omni vi rationabili et irrationabili validior. Hactenus Gregorius.

Ubi certe non videtur Gregor. horrere, id quod in argumento quasi absurdum refellitur, disciplinam nostram esse similem Pythagoricae, aut hanc potius nostrae esse similem. Sed esto, dissimillima sit, cur magis argumentum illud contra doctrinam verbo traditam, quam adversum eam pugnet, quae litteris prodita est? Nimirum enim utramque credimus, et utriusque, si possumus, conabimur reddere rationem. Reddemus autem, si Dominus vitam concesserit, multas, maximas atque gravissimas, quo sumus loco polliciti. Nam locus hic concludi iam potest. Ac de secundo quidem argumentorum fonte diximus. De octo autem reliquis latissime patet disputandi ratio; sed nos, quoad poterimus et licebit, in breves angustias contrahemus.

DE ECCLESIAE AUCTORITATE

LIBER QUARTUS

CAPUT I

QUIBUS ARGUMENTIS ECCLESIAE AUCTORITAS IMPUGNETUR

Tertia huius pars perfecta est, quam theologis cupio esse notissimam. In quarto nunc libro auctoritatem ecclesiae explicare ac tueri debemus; de qua ita copiose a viris ecclesiasticis disputatum est, ut una hac de re magna etiam volumina ediderint. Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus. Illud autem est huius institutae scriptionis ac temporis, de ecclesiae auctoritate in fidei iudicio disserere, atque adeo id docere breviter an ex fidelium communi sensu firma duci argumenta possint ad dogmata Theologiae comprobanda.

Ac Montanus quidem discipulis suis primus suasit, ut nihil reverentiae deferrent ecclesiae quae per orbem Terrae est, quemadmodum Apollinaris Eusebiusque testati sunt. Nestorius deinde totam ecclesiam errare affirmavit ecclesiam adorandis quae ignaros sic enim aiebat, erroneosque doctores sequeretur, ut Vincentius Lirinensis retulit. Et Iconomachi post asseruere ecclesiam adorandis imaginibus diu ac multum in turpi errore versatam, quod synodus septima in actione sexta tradidit.

Nam et Donatistas et Rogatianos Ecclesiae Catholicae auctoritatem non voce illos quidem, sed re ipsa tamen contempsisse. Augustinus scripsit cum alias saepe, tum epistolis, 48. *ad Vincentium*, 50. *ad Bonifacium*, 161. *ad Honoratum*. Et, ne omnes commemorem, Lutherus demum suum Wicleff secutus est, ecclesiamque cum aliis tum in errore dixit, quod sub una specie contra Christi legem communionem tribuit laicis. Quin astruxit aliquando, si vera Cochlaeus perhibet, errasse illam mox ab initio, ut quae, Paulo repugnante, senserit legem et opera esse necessaria ad salutem.

Breviter, haereticis omnibus hoc gentile est, simulatque sese Ecclesiae auctoritate urgeri vident, aut illam spernere aut Ecclesiae rem ad se nomenque transferre et eam in illis

esse negare, in quibus re vera est. Utrumque horum, quoniam ambo in unum idemque recidunt, plurimis argumentis haeretici persuadere conantur.

Primum est huiusmodi, Aaron summus ipse sacerdos, aliique ex plebe, sive maiores sive minores, vitulum conflatilem adorarunt eique obtulerunt hostias pacificas et holocausta: Ecclesia ergo Christi ad eundem modum poterit sculptile et imagines adorare. Id si faciat, ut facit, erravit sine dubio in fide ac religione turpissime.

Rursum, ecclesia Isaiae Hieremiaeque temporibus in unius veri Dei cultu lapsa est, quid igitur prohibet quominus et nunc in Deo uno veroque colendo erret? Eadem quippe ecclesia est nec in hac re ullum reperietur populi novi veterisque discrimen. Quod vero est huius argumentationis antecedens, id eorumdem prophetarum clarissimis testimoniis existimant se ostendere.

Cognovit bos, prior ille inquit, possessorem suum et asinus praesepe domini sui, Israel autem me non cognovit... A planta pedis usque ad verticem capitis non est in eo sanitas. Et posterior, Confusi sunt, ait, domus Israel, ipsi et reges eorum, principes et sacerdotes et prophetae dicentes ligno: Pater meus es tu, et lapidi: tu me genuisti. Et paulo post, Quid vultis mecum iudicio contendere? Omnes dereliquistis me, dicit Dominus. Item, Circumite vias Hierusalem et quaerite an inveniatis virum facientem et quaerentem fidem, et propicius ero ei. Ego autem dixi, forsitam pauperes sunt et stulti, ignorantes viam Domini, iudicium Dei sui. Ibo igitur ad optimates, ipsi enim cognoverunt viam Domini. Et ecce magis hi confregerunt iugum... Tota igitur Ecclesia eo tempore errabat.

Praeterea Ecclesiam non oportet digito demonstrari; quin nulla apparente forma consistere in occulto potest. Frustra autem eius iudicium expectes, quam, quae sit, penitus ignores. Illud suadent, quoniam in populo Iudaeorum sic saepe Ecclesia deformata est, ut nulla eius species extaret. Quam enim putamus formam eminusse, cum Helias solum se relictum deploraret? Quam, cum populus ille apud Babylonios, Persas, Aegyptiosque dispersus sine sacerdotio, sine templo, sine sceptro, gentibus ac diis alienis in terra aliena serviret? A Christi ergo adventu deformis etiam latere ecclesia poterit bellisque, seditionibus et haeresibus ita opprimi, ut nulla parte refulgeat.

Et sane suo iam saeculo Hilarius latentem Ecclesiam potius credebat, quam cernebat. Adeo Ariana factio omnia miscuerat. *Male, inquit, vos parietum amor cepit; male Ecclesiam Dei in tectis aedificisque veneramini; male sub his pacis nomen ingeritis. An ne ambigunt est in iis Antichristum esse sessurum? Montes mihi et silvae et lacus et carceres et voragines sunt tutiores; in his enim prophetae aut manentes aut demersi prophetabant.*

Quibus ille verbis modeste ac verecunde significat Ecclesiam Christi non in episcopis, non in sacerdotibus, non in templis, non in populi frequentia, sed in piis esse quaerendam; qui interdum prophetarum more vel in agro locisque desertis errant vel in silvis abstrusi sunt in speluncis et in cavernis Terrae.

Quid, quod sub diversis pontificibus diu schismate perdurante nulla interim Ecclesiae facies apparuit? Manifestam porro Ecclesiam si eius saeculi fideles requisissent nec aliam crederent, quam quae oculis cerneretur humanis, nullam profecto invenissent. An vero tunc nulla fuit, quoniam occulta fuit?

Atque ut antehac Ecclesia dilucide clareque resplendisset, qui scimus tamen an posthac veram semper genuinamque formam sit habitura? Nimirum enim, si praeteritis saeculis ita Dominus populi sui facinora vindicavit, ut eum et absurdissimis mendaciis ludi et

altissimis tenebris offundi passus sit, cur non timeamus ecclesiam Christi etiamnum caeca nocte crassaque caligine adeo occultari et circumfundi posse, ut nulla eius vera facies effulgeat?

Quasi vero iam nulla sint Domini iudicia, ut eodem poenae genere mundum hodie puniat, quo populi veteris ingratitude aliquando ultus est. Nempe, ut pastores atque oves stupore ac caecitate percutiat ecclesiaeque suae exteriorem notitiam ab hominum aspectu auferat.

Hic videlicet haeretici quasi re confecta insultant, nosque miris modis irrident, qui gloriemur in verbis illis: *Templum Domini, templum Domini est*. Translata, inquit, Samaria et; et cum Hierusalem externis larvis inhaerens templum, ceremonias, sacerdotium, sacramenta scripturasque iactaret; et ipsa quoque translata est.

Ita, quod de orientali ecclesia accidit, idem occidentali poterit, ut forma eius, vel in fumos abeat vel certe omnino delitescat. Ecquis autem fidem fecit aut peccata nostra quam illorum esse leviora aut Deum in nos quemadmodum in illos non esse animadversurum?

Praesertim cum non obscure vaticinetur Apostolus venturam in ecclesia defectionem; quae utique venire non potest, dum vera Ecclesiae forma et facies extiterit. Qualis autem haec illo erit tempore, de quo dominus ait: *Verumtamen, filius hominis veniens, putas inveniet fidem in Terra?* Qualis, inquam, erit, cum deficient hostia et sacrificium? Qualis demum cum, ut Joannes scribit, putei fumus solem et aerem obscurabit? Qua ex re nihil sane aliud intelligitur, quam Ecclesiam usque adeo nostra hac aetate obscurandam, ut nisi in tenebris inveniri non queat. Quid autem externam Ecclesiae faciem fulgoremque defendimus, cum omnis gloria filiae regis ab intus? Quod si invisae et occulta Ecclesia, inexploratum quoque et incertum erit, quod sumetur ex eius auctoritate argumentum.

Praeterea, ecclesia ex solo praedestinatorum numero constituitur, soli autem Deo notus est numerus electorum in superna foelicitate locandus; Ecclesia igitur nobis abdita omnino et incognita est. Prior illa propositio, in qua difficultas tota inest, suadet in primis Augustini testimonio, disertis verbis asserentis ex numero solum praedestinatorum, qui in occulto sunt intus, constare hortum conclusum, fontem signatum, puteum aquae vivae, paradisum cum pomorum fructibus. Nemo vero fidelium dubitat, Ecclesiae Christi haec proprie esse attributa omnia.

Sed ne ambigi quidem potest, quamvis non ita Augustinus exponeret, in horto concluso et fonte signato non alios intelligi atque eos, de quibus scriptum est. *Firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: Novit dominus qui sunt sui*. Probat quoque eandem rem Augustinus ex eo quod Petrus arcam Ecclesiae typum esse dixit, in qua octo animae salvae factae sunt per aquam. Non ergo nisi ii, qui servantur, intra arcam esse existimandi sunt. Nam Christus non est alterius Ecclesiae caput, nisi eius, cuius salvator est, et quam sibi exhibet gloriosam, ut ad Ephesios docet Apostolus. Ii ergo, qui nec salvi nec gloriosi futuri sunt, non sunt eius Ecclesiae partes, cuius Christus caput est.

Deinde, e filiis Dei Ecclesia conficitur, utpote cum non aliorum sit Ecclesia mater ac eorum, quorum Deus pater est. Hos autem vere filios Dei esse liquet, qui paternam haereditatem percepturi sunt. *Si filii, inquit, et heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi*.

Ovile item Christi non nisi ex Christi ovibus constituitur; at oves Christi illae modo sunt, de quibus ipse ait: *Oves meae vocem meam audiunt et ego vitam aeternam do eis et non peribunt in aeternum.*

Joannes denique evangelista de quibusdam, qui ab ecclesia exiisse videbantur, cum re vera nunquam fuissent in ecclesia. *Ex nobis*, ait, *prodierunt; sed non erant ex nobis.* Quid ita? *Quia si fuissent*, inquit, *ex nobis, permansissent utique nobiscum.* Non igitur ex ecclesia sunt, nisi qui in suscepta gratia permanent. Atque hunc locum, quoniam in promptu erat, Augustinus in lib. *de corret. et grat.* cap. 9. *et de bono persev.* cap. 8. de praedestinatis intelligit, scilicet Hieronymum secutus in *dialogo adversum Luciferianos.*

Ad haec, veram Christi ecclesiam perfectam esse et immaculatam oportet. Tota enim pulchra est et macula non est in ea. Et rursum, *Una*, ait, *est columba mea, perfecta mea.* Et Apostolus quoque ipse sine macula eam ac ruga descripsit. Et Isaïas, *Non adiicies*, inquit, *ut pertranseat per te incircumcisis et immundus.* Ecclesiam vero immaculatam censere, cuius membra nonnihil impuritatis habeant omnia, quam inane ac fabulosum est? Nulla igitur eiusmodi nunc temporis extat ecclesia. Illo solum tempore extitisse videtur, cum vere a Joanne scriptum est: *Omnis qui peccat, non cognovit eum. Et omnis qui natus est ex Deo peccatum non facit; et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est. In hoc manifesti sunt filii Dei et filii diaboli.*

Quod si universos, qui ecclesiasticae societatis participes sunt, necesse est sine peccato et macula existere; aut nulli profecto sunt aut occulti nobis et incogniti sunt. Quod Apostolus videtur affirmare, cum ecclesiam Christi a Synagoga discernens, non eam sensilem et tractatam, sed spiritualem intractamque describit, nempe ex solis perfectis praedestinisque constantem. *Non accessistis*, ait, *ad tractabilem montem et accensibilem ignem, sed ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Hierusalem caelestem, Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in caelis, et spiritus iustorum perfectorum.*

Adde, quod Ecclesiam non quamlibet, sed sanctam fideles tenentur credere. At in sancta congregatione non nisi sancti intelliguntur. *Filii sapientiae*, inquit, *ecclesia iustorum.* Quod si homines aliquot demonstres, quorum vel unus iniquus sit, falso dixeris hos esse aequos. Quemadmodum si ex decem viris unus sedeat, caeteris licet currentibus, decem currere falsum est.

Est quoque altera causa eiusdem rei vehementissima, quod si mali membra ecclesiae sunt, membra etiam Christi erunt. Sunt autem haud dubie membra diaboli. Quare et iidem cives Hierusalem ac Babyloniae simul erunt et membra quoque simul Christi et diaboli. Quo quid absurdius aut dici aut excogitari potest? Nisi forte societas est luci ad tenebras, conventio Christo ad Belial. Membra certe corporis eiusdem sibi vicissim contraria esse non queunt, at contra bonum malum est, contra vitam mors et ... *contra virum iustum peccator*, ut Sapiens ait, non ergo iustus et peccator ecclesiastici sunt corporis membra.

Docet item Aristoteles auctor sentiendi gravissimus, cui etiam Divus Thomas assentit, membra mortua non aliter esse membra atque ea, quae picta et figurata sunt; peccator ergo, cum mortuus sit, membrum ecclesiae et pars vere ac proprie non est, sed aequivoce ac figurate.

Praeterea, *unus panis et unum corpus multi sumus*, quemadmodum in priore ad Corinthios epistola Apostolus tradidit; constat autem, ut acute Cyprianus ad Magnum

argumentatur, panem ex multorum granorum adunatione congestum; peccatores ergo, qui palae sunt, sicut nec in panis, ita nec in corporis ecclesiae compositionem veniunt. Id quod Augustinus non obscure testatur, atque ita multis in locis, ut de iudicio eius dubitari non possit, quin hanc habuerit firmam perpetuamque sententiam. Libro enim contra Petilianum secundo, *Nec putandi sunt mali, ait, in Christi corpore esse, quod est ecclesia, quamvis sacramentorum eius corporaliter participes fiant.*

Item libro contra Cresconium secundo, *Qui mente, inquit, perversa videtur intus esse, cum foris sit, ab ipso Christo iam iudicatus est.* Et posterius, *Etiam, nesciente ecclesia, propter malam pollutamque conscientiam damnati a Christo iam in corpore Christi non sunt, quod est ecclesia, quoniam non potest habere Christus membra damnata. Proinde et ipsi extra ecclesiam baptizant. Omnia quippe ista monstra absit omnino, ut in membris columbae illius unicae computentur.* Loquitur autem dubio procul de fidelibus peccatoribus, ut ex antecedentibus et consequentibus liquido apparet. Item libro de unitate ecclesiae affirmat malos in ecclesia minime deputari.

Item libro quarto de baptismo contra Donatistas et libro sexto diserte etiam affirmat, qui contra Christi mandata faciunt eos ad illam ecclesiam non pertinere, quam Christus mundat lavacro aquae, et de qua scriptum est, *una est columba mea.* Et libro septimo ait malos non pertinere ad compagem domus, quae est ecclesia, atque haud secus in domo esse, quam palea dicitur esse in frumento. Sed et in eodem libro Cyprianum refert in *epistola ad Magnum* huius sententiae non solum auctorem, sed etiam confirmatorem. Confirmat autem eam illo prophetico testimonio, *Qui habitare facit unanimes in domo.* Quibus igitur nec una anima nec unum cor in domino est, hi in ecclesia, quae domus Dei est, nullo modo *habitant.*

Et Hieronymus, *Ecclesia, ait, Christi non habet maculam nec rugam.* Qui ergo peccator est, et aliqua sorde maculatus, de ecclesia Christi non potest appellari. Possibile est autem ut peccator currat ad medicum et curentur vulnera ipsius et fiat de ecclesia, quae corpus est Christi. Quod si ecclesiam, cuius auctoritati deferimus sanctam esse necesse est atque adeo ex piis solum iustisque constare, nusquam porro faciet certam in Theologia fidem, quousque certo indicio demonstret se sanctam esse. Id quod nullo modo potest, *siquidem solus Deus novit corda filiorum hominum.*

Quaerunt etiam a nobis, cur in censenda Ecclesia insaniamus, cum eam minime dubio symbolo designarit Christus. *Ego, inquit, sum Pastor ille bonus et cognosco oves meas et cognoscunt me meae; oves meae meam vocem audiunt et ego cognosco eas et sequuntur me.* Qui ergo vocem Christi non audit, is ad Christi ovile non pertinet; ac proinde, ne pars quidem ecclesiae Christi est.

Praeterea, si ecclesiam boni simul ac mali constituerent, qua ratione propter iustos pauculos sancta dicitur, eadem ac multo etiam maiore propter iniquos plurimos iniqua ecclesia diceretur. Quamobrem idem omnino coetus et Christi esset ecclesia et Synagoga Sathanae. Non igitur nisi boni Christi ecclesiam conficiunt. Quocirca invisa hominibus illa est, atque adeo minus cognita, quam ut eius testimonium certam et exploratam faciat fidem.

Duae insuper ecclesiae sunt: Graeca et Latina, quarum utri credendum sit, non satis, ut aiunt, expeditum est. Responderi solet Graecos esse schismaticos; idcirco apud eos ecclesiam periisse. Quo iure? Quia a Romano Pontifice descissendo privilegium ecclesiastici nominis amiserunt. Quid vero? An non multo magis amittunt, qui a Christo vero Ecclesiae capite deficiunt?

Atque ante Christi nativitatem una priorum omnium ecclesia fuit, nec in ea tamen fuit unus pastor aut rector. Non ergo ex uno pontifice ecclesiae nomen ac veritas pendet. Ecclesia igitur Graeca erit, quamvis episcopo Romano non pareat. Quo videlicet mortuo nihilo secius una ecclesia est, eademque et columna et firmamentum veritatis.

Non ergo ex hoc capite ecclesiae veritas unitasque existit. Sed si unum Dominum habet, unam Chisti fidem, unum baptisma; si unum filium agnoscit, unum spiritum colit, unum Deum et patrem omnium suscipit, una Christi ecclesia erit. Iis enim rebus unam Christi ecclesiam definit Apostolus. Nihil itaque causae est, cur Graeci, in quibus ea omnia insunt in quibusque multi etiam boni sunt viri, ecclesiam Christi non faciant. Arroganter igitur ecclesia Latina in fidei iudicio ecclesiae catholicae sibi nomen usurpat. Quapropter, nisi idem cum Graeca sentiat, ecclesiae universalis auctoritate caret, non tenemurque perinde eius iudicium revereri ac si catholica vere esset.

Praeterea catholica ecclesia ideo vocatur, quia per omnes gentes perque totum orbem diffusa est, ut Augustinus, lib. 2 *contra Petilianos* patefecit; haec vero sola est, quae suo nos iudicio ligat et astringit, quoniam hanc et non aliam quamlibet sacrae nobis litterae commendarunt, quemadmodum plurimis in locis idem Augustinus ostendit; non ergo ecclesia, quae modo est, si qua demum est, certam auctoritatem habet, ut quae catholica, id est, universalis esse desierit.

Praeterea, ex universalis ecclesiae sententia nullum omnino argumentum sumi potest. Quomodo enim fidelium omnium sensum in fidei quaestione requiremus? Vanum est igitur ab ecclesia catholica velle argumentum ducere. Forsitan quispiam dixerit: Pastores ecclesiam representant atque adeo ipsissima ecclesia sunt; eorum itaque sensum quaerere satis esse, quippe cum idem omnino sensus ecclesiae sit.

At erat Isaiae temporibus ecclesia Hierosolymis; de pastoribus vero sic loquitur, *Speculatores eius caeci omnes, nescierunt universi; canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes et amantes somnia. Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam. Omnes in viam suam declinaverunt a summo usque ad novissimum.*

Durabat quoque ecclesia ad tempus Hieremiae; audiamus quid de pastoribus dicat. *Quomodo dicitis sapientes nos sumus, et lex Domini nobiscum est? Vere mendacium operatus est stilus mendax scribarum. Confusi sunt sapientes, perterriti et capti sunt, verbum enim Domini proiecerunt, et sapientia nulla est in eis... A minimo usque ad maximum omnes avaritiam sequuntur; a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt mendacium.*

Cur autem secundum hanc rationem ecclesiam non referrent 400 prophetae illi, qui Achab mentiebantur omnes? At ecclesia Dei vera, id est, quicumque in populo erant pii, a partibus Michaeae stabant. Certe, si res ad eum modum habet, ecclesiae imaginem prae se ferrent prophetae et sacerdotes, cum adversus Hieremiam omnes ad unum fidenter sane iactarent, non posse fieri ut periret lex a sacerdote, consilium a sapiente, verbum a propheta. Adversum omnes tamen unus Hieremias mittitur, qui a Domino denuntiet fore ut lex pereat a sacerdote, consilium a sapiente, verbum a propheta. Quod si sacerdotes et pastores ecclesiam Dei constituunt, cuius revereri testimonium oporteat, sequitur, ab ecclesia Dei alienos fuisse cumque illa etiam pugnasse.

In Israele quidem Heliam, Michaeam et similes; in Iuda autem Isaiam, Hieremiam et reliquos eius notae, quos sui saeculi sacerdotes, pastores et prophetae non a se modo abalienarunt, sed diris etiam execrati sunt. Illud, si absurdum et impium existimandum

est, ut ne dicam etiam stultum, maneat sacerdotes et pastores ecclesiam Dei non fuisse, sed impiam adversus Deum conspiracy coetumque hominum pessimorum, a quorum necesse fuit consensione desciscere. Cum itaque pastores etiamnum similes veterum esse possint nec Christi ecclesiam profecto referunt nec ex eorum iudicio dogmata fidei probantur. Atque si ex pastoribus et episcopis Dei ecclesia constat, ubinam gentium ecclesia residet, ex quo Basiliense concilium Eugenium pontificatu deiecit, subrogato in eius locum Amedaeo? Concilium siquidem quantum ad externos ritus attinet, legitimum fuit nec ab uno solum pontifice, sed a duobus indictum. Damnatus est illic Eugenius schismatis, rebellionis, pertinaciae, cum toto cardinalium et episcoporum grege, qui concilio refragabantur. Ex illorum schismaticorum, rebellium, pertinacium gremio prodiit quicquid postea Paparum, Cardinalium, Episcoporum, Abbatum, Presbyterorum fuit.

Utram igitur in partem Ecclesiae nomen conferetur? Negabimus ne generalem synodum eam fuisse, quae, praesidente Romanae sedis legato, consecrata est? An fatebimur schismaticum Eugenium cum tota sua cohorte, a qua omnes succedentes episcopi sanctificati sunt? Aut ergo pastores in concilium etiam generale coacti ecclesiam Dei minime repraesentant aut, quotquot sunt, ab haereticis et schismaticis ordinati sunt.

His potissimum argumentis Lutherani abutuntur. Nam, quod Calvinus addit, duo esse ecclesiae symbola, verbi sinceram praedicationem et sacramentorum administrationem rectam; in catholicorum vero coetu pro verbi ministerio mendaciis conflata regnare doctrinam, in locum coenae Domini foedissimum sacrilegium subiisse, publicos in templa conventus idololatriae et impietatis scholas esse; quamobrem veram apud nos et germanam Christi ecclesiam non esse, sed Sathanae exitialem et sacrilegam coniurationem. Id quoniam imprudenter, turpiter et maledice obiicitur, non est in praesentia referendum.

CAPUT II

QUID ECCLESIAE VOCE SIGNIFICETUR

Ego vero pergam et id faciam, quod in principio fieri cum in omnibus disputationibus tum in hac magis oportere censeo; ut quid illud sit, de quo disputatio sit, explanet ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, de quo agitur, intelligent.

Ecclesia ergo Graecum nomen est, et, si verbum verbo reddas, Latine convocatio dicitur, sive quod omnes ad se vocet, ut Julio et Rabbano visum est, sive quod quicumque in eam conveniunt, hi non meritis et iustitia sua, sed Dei gratia et vocatione conveniant. Nam et hanc nominis etymologiam spero lectoribus placituram.

Ecclesiae quippe Romanae scribens Paulus, *Omnibus*, ait, *qui sunt Romae, vocatis sanctis*. Atque in priore ad Corinthios epistola, *Ecclesiae Dei*, inquit, *quae est Corinthi, vocatis sanctis*. Et paulo post, *Fidelis Deus, per quem vocati estis in societatem filii eius Jesu Christi*. Quae sine dubio societas cum Christi ecclesia sit, qui titulum sibi illum arrogant, hi videant an haereticorum more penes se ecclesiam existere mentiantur.

Verum de nominis ratione nihil moror, ecclesia certe concio est; unde Ecclesiastes, concionator. Et licet generaliter vox illa quandoque usurpata sit pro quacumque

concione sive impiorum sive piorum, infidelium atque fidelium, sed in novo testamento, quantum memoria repetere possum, nusquam infidelium concio ecclesia vocata est.

Qui quidem usus adeo in Christianis invaluit, ut in nulla nunc multitudine ecclesiae nomen agnoscant, nisi quae Christi fide et vocatione coaluit. Est autem ecclesia et locus ipse quo multitudo confluit et ipsa proprie multitudo. Cuius utriusque rei exempla sunt in sacris litteris plurima.

Illud vero discrimen inter Synagogam et ecclesiam scriptores sancti observarunt, quod populus ille verus aequae et ecclesiae et Synagoga nuncupatus est; at Christianam plebem nec scriptura sacra nec ullus unquam probatus auctor Synagogam appellavit. Id porro aut discernendae utriusque reipublicae causa factum est, aut quod inter congregationem, quod Synagoga notat, et convocationem, quod sonat ecclesia, nonnihil intersit. Congregari enim pecora solent, unde et greges dicimus, non hominum proprie, sed pecudum aut bestiarum; at convocari nisi homines non solent. Tantum Christi ecclesia Synagogam excellit.

Et quamvis societas angelorum et hominum interdum vocetur ecclesia nonnunquam vero regnum caelorum, quod ex hominibus comprehensoribus viatoribusque conficitur, nobis tamen in praesenti non est animus disserendi nisi de ecclesia militante, hoc est, coetu fidelium viatorum. Nec necesse est hos vocis significatus exemplis adhibitis ostendere, cum ea passim et in litteris sacris et in sanctorum omnium libris occurrant.

Sane vero, quemadmodum infideles nondum baptizatos in ecclesiae Christi voce intelligere, non cum veritate solum, sed cum sensu etiam communi pugnat; ita haereticos partes ecclesiae non esse, constituendum est. Id quod commune est quidem omnium Theologorum, non eorum modo, qui nuper scripserunt, sed eorum etiam, qui vetustate ipsa habentur nobilissimi. Testantur hoc Cyprianus, Augustinus, Gregorius, duoque concilia Lateranense et Florentinum.

Recte igitur Nicolaus Papa definit ecclesiam esse catholicorum collectionem. Certe nervosius qui ecclesiam finiunt, illi non dubitant eam fidelium tantum numero conflari; qui autem remissius, hi tamen non audent, quos catholicos esse non vident, eos ecclesiae homines appellare. Absurdum est enim, qui catholicae ecclesiae partes non sint, hos ecclesiae Christi partes asserere.

At Papa etiam haereticus, donec ab Ecclesia deponatur, cum suam retineat semper auctoritatem, caput adhuc Ecclesiae erit; haeretici itaque in Ecclesiae partibus numerabuntur. Apostolus quoque, cum dixisset: *Hymenaeum et Philetum a veritate excidisse et subertisse quorundam fidem, subiunxit, in magna domo non solum esse vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, et quaedam quidem in honorem, alia vero in contumeliam.* Quibus verbis, ut Augustinus ait, eos etiam, qui a fide aberrarunt, in magna domo esse significat, scilicet non ut vasa in honorem, sed ut vasa in contumeliam. Quam omnino sententiam Cypriani quoque testimonio confirmat.

Sed enim ad ea, quae promisimus, exolvenda properantibus, non est consilium scrupulos omnes, qui in via obiciuntur, excutere. Quid enim illud hoc loco expendamus an Papa haereticus esse possit? Quid illud rursum an simulatque in haeresim lapsus est, Ecclesiae caput esse desierit? At horum utrumque tamen priore argumento diluendo necesse erat explanare. Quod nec brevitatis nostrae est nec ad opus institutum pertinet. Et si quid de hisce rebus dicendum erit, alio loco opportunius dicetur. Atque illam

quaestionem quidem in libro nos sexto explicaturi sumus; de hac autem in libro de aucto. Pap. et Con. Caietanus noster longe lateque disseruit.

Ne autem argumenti huius difficultate deterriti dare terga videamur, intelligendum est dupliciter ecclesiam posse dici. Primum eam, quam fidelium omnium ab initio mundi usque in finem congregatio conficit, quomodo Divus Thomas de ecclesia loquitur. 3. p. q. 8. art.3; illique omnes qui esse nunc eandem ecclesiam dicunt, quae fuit et in populo Iudaeorum sub lege Moysi et in hominibus piis sub lege olim naturali. In quem sensum Catechumeni sunt membra ecclesiae verissima. Non enim haec baptismi sacramento secernitur, sed fide, quae omni tempore populum Dei ab infidelium coetibus discriminavit. Deinde et ea ecclesia dicitur, quae in Christi nomine per baptismum cogitur, qui et fidei sacramentum est, et proprie ecclesiae membra partesque facit, et Christi ecclesiam a Synagoga distinguit.

Huius ecclesiae nec Catechumeni partes sunt, et illi omnes sunt partes, qui a baptismo Christi characterem habent, nisi post haeresim exteriori publico ecclesiae iudicio fuerint excisi. Quandiu enim aliquis reipublicae minister est, eiusque auctoritate et potestate fungitur, tandiu illius pars dici et potest et debet.

In hoc igitur sensu quemadmodum ecclesia, hoc est, Respublica Christiana non interiore solum fide constituitur, sed baptismi etiam exteriori sacramento; sic eius partes non interior modo infidelitas, sed schisma externique iudicii divisio separat. Itaque si in illa Nicolai finitione ecclesia hoc secundo modo accipitur, fideles dicantur oportet non a Christi fide, sed a fidei sacramento. Verum de hoc in cap. huius libri postremo plura.

Argumento vero posteriori ita respondeo. Apostolus si ad Hymenaeum et Philetum verba illa retulit, non ad id tempus spectavit, quo iam de domo fidelium communi per sectam privatam exierant. Sed ad illud potius, quo per susceptam fidem ac baptismum in magna domo continebantur. Quae sententia est Augustini his ipsis, quos attulimus locis. Quanquam, propter Cyprianum, cuius se dicit auctoritate urgeri, fatetur etiam haereticos in magna domo quodammodo esse propter eadem sacramenta, quibus administrandis cum ecclesia conveniunt.

Verum id Augustinus, ut dixi, invitus addidit; nam illud prius libenter sequitur. Ego vero, ut quemadmodum sentio loquar, non intelligo, quid causae Augustino fuerit, ut verba Cypriani in eum sensum acceperit, qui mihi sane tam apparet a Cypriani mente alienus, quam caelum a terrae natura alienum est. Nam, ut omittam, quod in locis paulo ante a me citatis Cyprianus ipse haereticos non obscure ab ecclesia excludit, certe in epistola ad Antonianum, cuius Augustinus testimonio abutitur, non solum non ab ea sententia discedit, sed eandem apertius confirmat inquires: *Quod vero ad Novatiani personam pertinet, scias nos curiosos esse non debere, cum foris doceat. Quisquis ille est et qualiscumque est, Christianus non est, qui in Christi ecclesia non est.*

Nec alia Cypriano causa fuit, haereticorum baptisma negandi, nisi quia eos extra ecclesiam et esse et baptizare perpetua illi fuit firmaque sententia. In verbis autem, quae Augustinus refert, nihil aliud Cyprianus significat, quam Novatianorum arrogantiam et tumorem, qui putarent se posse facere id quod ne Apostolis quidem concessum est, ut zizania a frumento discernent, paleas separarent a tritico, vasisque ligneis et fictilibus eiectis aurea argenteaque seligerent. Ubi per vasa lignea et fictilia non eos Cyprianus accepit, quorum sermo ut cancer serpserat, sed eosdem prorsus, quos et zizania et paleas vocaverat, hoc est fragiles et imbecillos, qui firmis perfectisque errant suntque semper in ecclesia permixti. Quos Novatiani quoniam ferre non poterant, humilitatis ac lenitatis

obliti ab ecclesia ante tempus eiicere conabantur. Quanquam vasa lignea fictiliaque ad solos improbos referre, quod Cyprianus facit, non Augustino solum, sed mihi etiam parum probatum est.

Sensus igitur Apostoli planus est. Cum enim dixisset, *quosdam a veritate excidisse*, ne omnes fragiles existimarentur, ac proinde Ecclesiae fidei timeremus, subiicit, *sed firmum fundamentum Dei stat*. Quia vero quaereret fortasse quispiam, cur Deus in ecclesia sua alios firmos, alios infirmos haberet; hos stare, illos excidere pateretur; huic respondet Apostolus: *In magna domo non solum esse vasa aurea et argentea, sed lignea et testacea*.

Est et altera huius Apostoli testimonii intelligentia, ex qua Manichaeorum, Pelagianorum, Catharorum, Donatistarum, Begardorum et Beguinarum pariter eluuntur errores, in quos Hymenaeus forte et Philetus incurrerant. Non enim vero simile fit, in eam hos etiam incidisse, ut struerent corporum resurrectionem esse iam factam.

Sed quoniam falsa absolutae sanctimoniae persuasionem imbuti vitam in carne mortali asserebant similem ei, quam iusti cum angelis post resurrectionem immortales habituri sunt, ab omni scilicet fragilitate et imperfectione alienam; idcirco vas electionis Apostolus eos asseruisse ait, resurrectionem esse iam factam. Horum igitur vanam fulemque sententiam paucis refutat Paulus inquit *sed firmum fundamentum Dei stat*. Quae verba, ni fallor ego, hunc sensum habent. Electio fidelium ex parte Dei quidem certa atque immutabilis est. Hanc enim vocat ille fundamentum, quoniam primum est humanae salutis initium. *Nam quos praedestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et iustificavit; quos autem iustificavit, illos et glorificavit*. Firmum igitur fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: *Novit Dominus qui sunt sui*.

Electio quippe nostra nobis ipsis obscura et incognita solius Dei notitia quasi signaculo quodam obsignata clauditur, ut hinc et apud nos incerta et occulta sit, et apud Deum stata et fixa. Sed quia salus nostra e nostro quoque arbitrio pendet, nemo ex electione Dei certam sibi stabilemque iustitiam polliceri debet, nemo sensu inflatus carnis suae angelorum religionem in carne mortali praedicare, nemo impeccantiam et virtutem omnibus numeris absolutam sibi asumere, nemo reliquorum fidelium aspernari consortium, in quibus humanum adhuc aliquid subesse cernat. Hoc est autem, quod subiungit, *discedat ab iniquitate, et satagat, inquit, in primis per bona ipse opera certam facere vocationem suam, nec tantum munditiae suae fidat, ne timeat iniquitate se posse contaminari et pollui*.

Intelligat deinde, in magna domo non solum esse vasa aurea et argentea, sed lignea et fictilia. At quaedam quidem in honorem, alia autem in contumeliam. Ita si vasa aliqua frangi cognoverit, reformat ea pro sua virili et consolidet considerans seipsum ne forte et ipse frangatur. Atque si vas in honorem sibi videtur esse, ferat patienter vasa in contumeliam, nec horum abominatione a magna domo discedat. Nam e vasa ista inhonorata et ingloria quemadmodum libero arbitrio versa sunt in contumeliam, sic verti eadem libertate poterunt in honorem.

Quibus ex rebus non modo argumentum illud eliditur, verum etiam id constat, quod in hac finitione vel maxime quaeritur, ecclesiam omnium fidelium et fortium et imbecillium et iustorum et iniquorum collectione constitui. Id quod si plane ac breviter confecerimus, nec nos industriae nostrae nec sui lectorem laboris poenitebit.

CAPUT III

QUINAM SINT FIDELES ILLI, E QUIBUS VERE ET PROPRIE

ECCLESIA CONFLETUR

Enimvero in partibus ecclesiae consendis tres errores fuisse animadvertimus. Primus eorum fuit, qui non putarunt illic ecclesiam habere partem, ubi non est solida vitae puritas et integritas. Quales olim fuere Cathari et qui ad horum vesaniam accedebant, Donatistae. Hodie sunt ex Lutheranis Anabaptistae, qui cum Pelagianis perfectam omnino in hac etiam mortali vita fidelium esse iustitiam volunt, cum Catharis et Donatistis nullam in ecclesia infirmitatem ferunt.

Fuere alii, qui solis praedestinatis ad gloriam locum in ecclesiam concesserunt. Cuius erroris auctores praecipui reperiuntur Joannes Wicleff et Joannes Vss, damnati in concilio Constant.

Postremi solos probos ad ecclesiam pertinere arbitrati sunt, improbos autem nullo modo. Id quod post veteres quosdam modo asserunt Lutherani non omnes, sed qui in eis habentur nobilissimi.

Verum non est animus, quae adversum hos errores a catholicis disputata sunt, ea hic exquisite resumere. Summatim ergo argumenta referemus, quibus singuli confutantur.

Primus itaque error ante omnia refellitur eisdem omnino testimoniis, quibus Pelagiani olim et Donatistae refutati sunt. *Si dixerimus quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est.* Item, *Dimitte nobis debita nostra*, quam orationem Christus apostolos suos docuit, qui Ecclesiae nimirum partes erant. Item, *In multis offendimus omnes.* Item *Omnis pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur, in iis quae sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis. Qui condolere possit iis, qui ignorant et errant, quoniam et ipse circumdatus est infirmitate; et propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.*

Item, *Non intres in iudicium cum servo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.* Item, *Non est enim homo, qui non peccet.* Item, *Quis potest dicere mundum est cor meum, mundus sum a peccato?* Item, *Non est homo iustus in terra, qui faciat bonum et non peccet*, caeteraque similia, quae ex Iob et Daniele referri solent.

Si igitur ecclesiam in singulis etiam membris omni prorsus labe et culpa vacare oporteret, nulla profecto in terris esset ecclesia; quoniam nemo usquam mortalium est, ut praedicta testimonia comprobant, qui omni ex parte perfectus et immaculatus sit.

Praeterea, Caephas ecclesiae sine dubio pars erat, qui ecclesiae columna erat, at ei tamen in faciem apostolus restitit, quia reprehensibilis erat, nec recte ambulabat ad veritatem evangelii. Non ergo opus est ecclesiae membra adeo pura esse, ut nulla in eis macula, nullus naevus resideat. Ad haec, in Thessalonicensibus ecclesiam agnoscebat Apostolus; in his vero iisdem quosdam etiam notabat ambulantes inquiete et curiose agentes, quos docet non quasi alienos et inimicos existimandos, sed corripiendos ut fratres. Christi igitur confraternitas et societas aliquos habet fratres et socios imperfectos.

Quid plura? Nonne Apostolus parvulos quosdam et imbecilles in ecclesia esse affirmat? *Tanquam parvulis in Christo, ait, lac potum dedi, non escam. Et rursum, ...infirmum in fide assumite...* Quid illud? *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis filii Dei vivi, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi, ut iam non simus parvuli et fluctuantes. Et statim, crescamus, inquit, in illo, per omnia, qui est caput, Christus; ex quo totum corpus compactum et connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusque membri, augmentum corporis facit aedificationem sui in charitate.* Non igitur omnia ecclesiae membra undique consummata sunt expletaque suis omnibus numeris et partibus.

Sed otiosum erit amplius in erroris huius confutatione versari, praesertim cum Augustinus et Hieronymus in hac ferme eadem causa diligentissime elaboraverint. Pergamus itaque ad reliqua.

Secunda porro haeresis a nostris maioribus primum explosa est, quoniam nexu necessario illi cohaerent aliae pestilentissimae in eodem concilio damnatae. Si papa fuerit praescitus, non habet potestatem super fideles, nisi forte a Caesare. Item, nullus sine revelatione potest rationabiliter de se asserere, quod sit caput particularis ecclesiae. Item, praesens iustitia et gratia non facit aliquem esse aut Christi membrum aut ecclesiae. Item, praedestinati, etiam infideles, semper sunt Christi ecclesiaeque membra. Quare nec Paulus unquam fuit membrum diaboli, nec Iudas Christi.

Quae omnia et per se sunt falsa perspicue et catholicae fidei vehementer repugnantia. Res certe Christi publica fuisset insipientissime constituta, si magistratuum in ea potestas tantis esset tenebris circumfusa, ut nulli prorsus fidelium eluceret. Cum enim universi fideles dubitent an Summus Pontifex, episcopi, sacerdotes ac caeteri ecclesiae ministri praedestinati sint necne; dubitent etiam oportet num decretis iudiciisque eorum astringantur. Ita fiet, ut ecclesiae ac conciliorum dogmata ambigua sint omnia et leges cuntae imbecilles sineque vi ad coercendum idonea. Quid autem stultius dici potest, quam civem civitatis suae magistratus cognoscere, qui sint, omnino non posse? Qui igitur ita sentiunt, ii cum stultum Christianae Reipublicae auctorem faciunt; tum omnia scita, praecepta, sanctiones evertunt, omnemque funditus ecclesiae potestatem. Quae apud eos sane vacillet et cadat necesse est, quibus occulta, incerta atque infirma est.

Nec argumentis a ratione ductis opus est irrationalem, non opinionem dicam, sed insaniam coarguere, cum ad eam refellendam, manifestissima sint scripturae testimonia. *Vos, inquit, estis lux mundi. Non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio...* Item, *Si non audierit eos, dic ecclesiae; si autem ecclesiam non audierit...* Ecclesiam igitur manifestam et cognitam fidelibus esse necessum est.

Item, ad regnum caelorum familiamque suam Christus eum quoque servum pertinere docuit, qui, quoniam conservi sui non est misertus, tortoribus traditus est. Non ergo in Christi familia, quae ecclesia est, soli servi praedestinati continentur. Item, *simile factum est regnum caelorum homini regi qui fecit nuptias filio suo...* in quas intravit etiam ille qui missus est in tenebras exteriores. Item, *simile est regnum caelorum decem virginibus...* quarum quinque erant fatuae et quinque prudentes. Non ait quinque simile esse, sed decem. Et tamen quinque ex illis clausa est ianua. Item, ecclesiam esse ex

praedestinati praescitisque permixtam, illa Christi parabola demonstrat, in qua reti comparatur, quo pisces omne genus colliguntur nec seliguntur donec in littore sint expositi, ubi angeli separabunt de medio iustorum malos et mittent eos in caminum ignis.

Illa quoque idem ostendit, in qua agri dicitur similis, qui bona fruge consitus zizaniis inimici fraude inficitur, quibus non expurgatur, donec in aream advecta fuerit messis, cum colligenda zizania sunt et alliganda in fasciculos ad comburendum. Et quoniam omnia persequimur, ecclesia area illa est, in qua sic collectum est triticum, ut sub palea delitescat, donec vano et cribro repurgatum, in horreum tandem reconditur; palae autem comburuntur igni inextinguibili.

Praeterea non ex praescientia, sed ex praesenti iustitia Dei populum, civitatem, familiam nominari, illud demonstrat. *Qui aliquando non populus Dei, nunc autem populus Dei.* Illud item, *Eratis illo in tempore sine Christo alienati a conversatione Israel et hospites testamentorum... Iam autem non estis hospites et advenae, sed estis cives sanctorum et domestici Dei...* Quod, nisi ita sit, beatus et iustus est omnis ille, qui est praedestinatus ad gloriam, tum etiam cum miser et impius est. Non igitur a praescientia, sed a praesenti iustitia proprie denominamur.

Dedit eis potestatem, ait, filios Dei fieri. Quibus? Num iis quos praescivit esse credituros? Non, sed his qui credunt in nomine eius. Item *Eratis aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino; ut filii lucis ambulate.* Item, *An nescitis, quia corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi faciam membra meretricis?* Item, *Qui facit iustitiam iustus est; qui facit peccatum ex diabolo est... in hoc manifesti sunt filii Dei et filii diaboli.* Item, *Multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.* Quod nisi secundum iustitiam praesentem nullo modo sumus. Item, *in uno spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus.* Per baptismum ergo et non per praedestinationis gratiam in Christi corpus transimus. Sed in huius erroris confutationem satis multa diximus.

Iam tertium eundemque postremum refutemus. Id quod in primis eadem omnino evangelii parabola conficiunt, quibus ante usi sumus. E quibus hoc idem Cyprianus, Hieronymus, Augustinus argumentantur. In agro quippe dominico inter nitentia culta lappaeque et tribuli et steriles dominantur avenae. In area paleae frumentum operiunt. In reti pisces et boni concluduntur et mali, in magna domo vasa sunt lignea et fictilia, honorata quoque et inhonorata. In regno caelorum cum sapientibus virginibus fatuae sunt. In Christi familia servus nequam invenitur; non ille solum, qui conservo negavit misericordiam, sed is etiam, qui super familiam constitutus, cum moram Domini causaretur, pristinumque timorem abiiceret, coepit percutere servos et ancillas, edere, bibere et inebriari.

Quid? An non ecclesias in Apocalypsi legimus, quarum angelos et ministros Deus ad poenitentiam admissi criminis cohortatur? Nonne Apostolus ad Galatas eas etiam ecclesias vocat, quas ipse idem errore arguit depravatas? Inter Corinthios quoque non una erat peccati species, sed plurimae; neque levia erant errata, sed flagitia. Et tamen Apostolus eos non solum ecclesiam, sed sanctam Christi societatem, et agnoscit et praedicat. Si inter Corinthios manet ecclesia, ubi fervent contentiones, sectae, aemulationes, ubi lites vigent et iurgia, ubi favetur sceleri, quod gentibus ipsis foret execrabile; ubi proscinditur Pauli nomen, quem ceu patrem colere debuerant; ubi divina dona ambitioni, non charitati serviunt, ubi quidam mortuorum resurrectionem ludibrio

habent, ubi permulta demum indecenter et inordinate geruntur; ecquis audet ecclesiae titulum eripere iis, quibus decima pars istorum criminum impingi non queat? Qui tanta morositate saeviunt in praesentes ecclesias, quid quaeso Galatis Corinthiisque fecissent tantum non evangelii desertoribus?

Habet igitur Ecclesia carnales suos, quos non esse ab spiritualibus deserendos monet Apostolus. Habet suos aegrotos et infirmos, quibus parata a Christo sacramentorum remedia medici administrant. Iis quippe, qui intus sunt, poenitentiae sacramentum paratum est. Quod frustra esset in ecclesia, si nulli essent in ea peccatores.

Atque Lutherani, quoniam eludere ecclesiae iudicia volunt, ne fateri cogantur improbos habere ecclesiasticam potestatem, hos ecclesiae partes esse negant; sibique proinde ecclesiam fingunt quam nullus hominum videre potest, ut quae tenebras habitat inaccessibiles, ecclesiam certe, quam ego non intelligo. Puderet me dicere non intelligere, si ipsi intelligerent, qui defendunt. At involvere isti et obscurare id volunt, quod in clara luce a Christo positum est, ne a catholicae ecclesiae unitate recessisse videantur.

Nulla est autem, ut Augustinus ait, securitas unitatis, nisi apud ecclesiam, quae supra montem posita, abscondi non potest: et ideo necesse est, ut omnibus terrarum partibus nota sit. Recte etiam est ab eodem Augustino dictum, ubi ecclesia manifesta non est, ibi ne Christum quidem manifestum esse posse, qui per ecclesiam non solum hominibus, sed principibus et potestatibus in caelestibus innotescit.

Nobis itaque ecclesia lucerna est, super candelabrum posita, quam videant omnes qui in domo sunt. Qualis nimirum Antiochenis fuit cum disceptationis causa finiendae Hierosolymam ascenderunt. Qualem praescripsit Dominus, ubi ait: *Dic ecclesiae...* Alioqui, quibus ecclesia occulta est, quid habent illi facere, cum in graves incidunt de lege ac religione controversias? Num animi pendere usque, et nullo firmo loco consistere? Incerta nempe erunt omnia, si apud solos pios ecclesia est. In quocumque enim ecclesiae iudicio excipiet is, contra quem sententia dicitur, quod iudices non sunt pii.

Quamobrem, qui ecclesiam iustorum solum numero definiunt, ii cum a malis ecclesiae pastoribus omnem potestatem auferunt, tum iudiciorum ecclesiasticorum vires infirmant nec ulla habere possunt ecclesiae firma dogmata. Ac nisi Christus intelligeret malos ecclesiae suae non partes quaslibet, sed primas etiam aliquando futuros, nusquam illud profecto admoneret, *Super cathedram Moysi sederunt scribae et pharisaei; quaecumque dixerint vobis facite, secundum autem opera eorum nolite facere.*

Quid vero Paulus? *Hic iam quaeritur*, ait, *inter dispensatores, ut fidelis quis inveniatur. Mihi autem pro minimo est, ut a vobis iudicer.* Quod si necessarii essent boni mores, ut quis ecclesiae pars et administer esse posset, non utique pro minimo haberet Apostolus ab hominibus iudicari, quippe eiusmodi iudicium cum apostolicae potestatis ruina cernebat esse coniunctum. Nunc autem videns ad dispensatoris potestatem illud non esse necessarium, quod Corinthii nonnulli requirebant: *Mihi*, ait, *pro minimo est, etc.*

Iam, quot quamque vehementes scrupuli, quanta confusio atque perplexitas ipsis etiam dispensatorum animis iniicerentur, si ex peccato ab ecclesia fierent protinus alieni, omnemque adeo ecclesiae potestatem amitterent? Bene igitur subdit Apostolus, *Sed nec me ipsum iudico, etc.* Humanorum autem iudiciorum quanta temeritas, si ab animi virtute ecclesiae partes officiaque penderent? Eapropter adiunxit, *itaque nolite ante*

tempus iudicare... Quantum vero schismatum quotidie in ecclesia videremus, dum unus alteri diceret, *Tu non es de ecclesia, quia malus es: ego de ecclesia sum, quia sum bonus?* Dumque etiam quem hic damnaret, eum ille deffenderet; quantam putas fore litium iurgiorumque materiam? Praeclare itaque concludit Apostolus. *Haec autem transfiguravi in me et Apollo, ne unus adversus alterum infletur pro alio.*

Maneat igitur ecclesiae nomen fideles universos probos improbosque complecti. Quod in hoc capite suscepimus explicandum.

CAPUT IV

QUAENAM SIT ECCLESIAE CATHOLICAE IN FIDEI DOGMATE AUCTORITAS

De ecclesiae nomine ea dicta sunt, quae, cum necessaria viderentur, praeteriri a nobis nec poterant nec debebant. Nunc ad rem ipsam, quae est in manibus, aggrediamur ostendamusque ecclesiae auctoritatem tantum habere ad faciendam fidem virium, ut firmissima etiam theologis argumenta suppediret.

Hoc priusquam facio, admonere operae pretium est, ecclesiam non ipsam modo catholicorum concionem esse, quae per baptismum Christo et nomen dedit, et peculiaris novaque respublica consecrata est, verum etiam principes ac praefectos ipsos ecclesiasticos in quibus scilicet reipublicae huius auctoritas potissimum residet. Nec id nos aut recenti opinione confingimus aut sine scripturae testimoniis afferimus. Praeclarum est Aristotelis illud *...civitatem id maxime esse, quod est in ea principale.* Inde enim quae principes ac gubernatores civitatis faciunt et sentiunt, ea civitas facere sentireque dicitur.

Cuius rei in sacris illud exemplum est: *Congregati sunt omnes maiores natu Israel cum principibus tribuum et duces familiarum filiorum Israel ad Regem Salomonem in Hierusalem.* Et inferius, *Convertitque Rex faciem suam et benedixit omni ecclesiae Israel: omnis enim ecclesia Israel stabat.* Illud est etiam simile huic, *venit Moyses et, convocatis maioribus natu populi, exposuit omnes sermones quos mandaverat dominus. Responditque omnis populus simul, cuncta, quae locutus est dominus, faciemus.*

Non est igitur, cur in hac significatione ecclesiae vocabulum fideles perhorrescant, quod haeretici facere solent in odium ecclesiasticae potestatis, quam Christus non penes populares, sed penes ecclesiae sacerdotes ac pastores esse voluit; ut alio et loco et tempore, si facultas erit, explicabitur. Nunc scholae more rem totam, quae huius libri caput est, quatuor conclusionibus absolvemus.

Sit ergo *prima conclusio*: Ecclesiae fides deficere non potest.

Est enim sponsa Christi per fidem sicut scriptum est, *Desponsabo te mihi in fide.* Quod si ecclesiae fides deesset, iam sponsi sponsaeque matrimonium dirimeretur, quorum tamen est indissolubilis perpetuaque coniunctio. *Sponsabo, ait, te mihi in sempiternum.* Et sponsa, *Tenui, inquit, eum nec dimittam.* Et ille rursum, *Ecce ego vobiscum sum, ait, omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.*

Quo testimonio ad id probandum utitur Leo ad Augustam et Theodorum. Probat enim Iulius in decretis suis illo psalmi testimonio, *Circumdate Sion et complectimini eam... quoniam hic est Deus, Deus noster in aeternum et in saeculum saeculi: ipse reget nos in saecula*. Quod de ecclesia Christi intelligi oportere, quicumque psalmum leget, etiam me non demonstrante, intellecturus est. Idem quoque ostenditur ex eo, *Regnabit in domo Iacob in aeternum et regni eius non erit finis*.

Si ergo in aeternum ecclesia Christi manu sustinetur, Christi praesidio armatur, Christi virtute fulcitur, Christi sapientia regitur, fides profecto in ea permanebit, sine qua regnum Christi in terris nullum est.

Confirmat autem hoc clarissima illa Isaiae vaticinatio, *Hoc foedus meum cum eis, dicit dominus, spiritus meus qui est in te et verba mea quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo et de ore seminis tui et de ore seminis seminis tui, dicit dominus, a modo et usque in sempiternum*. Huic et illa similis est, *Disposui testamentum electis meis, iuravi David servo meo, usque in aeternum praeparabo semen tuum*. Item, *Ps 131,13-14 Elegit dominus Sion, elegit eam in habitationem sibi. Haec requies mea in saeculum saeculi*. Illa vero Hieremiae est longe simillima, *Ecce dies veniunt, dicit dominus ...*

Praeterea vir sapiens describitur a Domino, qui aedificavit domum suam super petram: Christus igitur domum suam super petram fundavit. Quare, nec pluvia nec flumina nec venti obruere illam possunt.

At fide stamus, ut ait Paulus, ecclesia igitur fidem semper habebit. Nam alias non stabit, sed ruet. Quid? Quod apertis verbis hanc fidei firmitatem ecclesiae suae dominus pollicetur, inquires, *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praevalebunt adversus eam*. Ecclesiae igitur fidem non poterit vel infernus adimere.

Conclusio secunda: Ecclesia in credendo errare non potest.

Nonnulli enim ecclesiae perpetuam fidem sic interpretantur, ut intelligant Deum ecclesiae esse praesentem usque ad saeculi consummationem, ne unquam vera illi fides et charitas desint. Sed posse tamen probabiliter ignorare rem unamquamlibet, qua scilicet ignorata, non proinde ecclesia fidem amitteret.

Faciamus enim disputationis gratia, non esse a Deo revelatum Divam Virginem ab originali peccato immunem extitisse. Nihil enim prohibet rem fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur. Quamquam exemplum verum est, ut posterius ostendemus. Aiunt ergo, quod quamvis ecclesia crederet Sanctam Virginem fuisse sine peccato conceptam idemque definiret ab omnibus esse credendum, non tamen in eo fidei iacturam facere existimaretur. Nan licet falleretur, at error probabilis et inculpatus fidem ecclesiae non excluderet.

Cuius sententiae, si de facie consideres, videntur esse Glossa interlinearis, sic enim vocant, in illud, *portae inferi non praevalebunt adversus eam*: Et D. Thomas in 4 dist. 6 quaest. 1, art. 3. quaest. 2. ad 3. et Cardinalis Turrecremat. lib. *Summae ecclesiae*, 2. cap. 91. et Alphonsus a Castro Zamoren. *de iust. haeres. pun.* lib. 1, cap. 5.

At re vera id nos superiore propositione constituimus, nempe ecclesiam semper fidem habituram. Verum est hoc: quis negat? Sed praeterea, ecclesiam in fidem errare non posse, sic a fidelibus accipiendum est, ut quicquid ecclesia tamquam fidei dogma tenet, verum sit; nec quicquam falsum, quod illa aut credit aut docet esse credendum.

Cum enim corpus Christi sit, ut ad Ephes. docet Apostolus, a suo certe capite movetur ac regitur. Ecclesiae igitur error ad Christum auctorem referetur. Nullo itaque pacto errare in fide potest. Nam spiritus veritatis est huius corporis anima, *Unus, inquit, spiritus et unum corpus*. Quod si spiritu veritatis ecclesia agitur, ad nullum errorem ne insciens quidem, moveri poterit.

Praeclaram deinde promissionem habet ecclesia, quod nunquam sit a Christo deserenda, quin eius spiritu in omnem ducatur veritatem. *Ego rogabo patrem, ait, et alium paracletum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum, spiritum veritatis... vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit*. Et postea, *Paracletus autem Spiritus Sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggeret vobis quaecumque dixerero vobis*. Item, *Cum autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem*.

Nec me fugit, quod haeretici argumentum hoc duobus modis eludere conantur. Primum enim eiusmodi verba aiunt de solis apostolis intelligenda, neque ad posteros in ecclesia pertinere. Mox affirmant Christum non tantum numero duodenario coniunctum, sed apostolis quoque seorsum singulis spiritum veritatis promisisse. Imo aliis similiter discipulis, vel quos iam assumpserat, vel qui postea accessuri erant. Nam si eiusmodi promissiones sic interpretemur, quasi nemini Christianorum datae sint, sed universae simul ecclesiae; nihil nos aliud, quam Christianis omnibus consolationem tollere, quae inde ad ipsos redire eximia debuerat. Sed utraque iuxta in re rustice indoctaque nugantur.

Principio enim, verba illa non modo ad apostolos, sed ad successores etiam referri oportere, ex eo ante omnia patet, *Qui maneat vobiscum in aeternum*. Quod illi simile est, *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi*. Rursum ex eo quoque patet, *Sanctifica eos in veritate: sermo tuus veritas est. Pro eis ego sanctificabo me ipsum, ut sint et ipsi sanctificati in veritate. Non pro eis autem rogo tantum, sed pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me*. Atque promissionis huius Isaias mihi videtur illustris non vates modo, sed interpret. *Spiritus meus, ait, qui est in te... non recedet de ore tuo et de ore seminis tui a modo et usque in sempiternum*.

Quem igitur spiritum veritatis Christus promisit apostolis, ecclesiae item post eos futurae promisit, nisi velimus ecclesiam defunctis apostolis fuisse a Domino destitutam: imo vero ad eam nec consilia nec praecepta evangelii pertinere. Siquidem quae Dominus apostolis loquebatur haec ad illos duntaxat, non ad futuros in ecclesia post eos spectare dicuntur. Quo quid stultius dici potest?

Iam secunda illa tergiversatio quam vana etiam et ridicula est! Si enim hoc ita communiter fidelibus dictum esse volunt, ut seorsum quadret in singulos, sequitur, cuicumque fidei spiritum veritatis sempiternum adesse, qui eum doceat omnem veritatem suggeratque ei omnia quaecumque dicta in evangelio sunt. Sed esto, spiritu sapientiae, intelligentiae, lucis, veritatis, omnes polleant; num inficias ire possumus, quicquid particulatim membrorum unicuique tribuitur, id penitus et ad plenum corpori convenire?

Quid ad hoc respondeat Calvinus audiamus. *Hoc, ait, tametsi habet nonnullam veri speciem, verumtamen esse nego*. ¡O stultum hominem et repugnantem manifestae veritati! An ignorat, quae Spiritus Sancti dona singulis membris distribuuntur, in communi conferri omnia? An videt oculus, et non magis homo videt? An non lucerna

corporis est oculus? Quid vero absurdius, quam membrum posse quicquam, quod corpus nequeat efficere, partem habere, quod non habeat totum?

Unicuique, ait, nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi... Et ipse dedit quosdam quidem apostolos... Ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi. Et posterius, Crescamus in illo per omnia qui est caput Christus; ex quo totum corpus compactum et connexum, secundum operationem in mensuram uniuscuiusque membri augmentum corporis facit in aedificationem sui in charitate. Membrum igitur, quoniam id quod est, totius corporis est, nihil sibi vendicat proprium; sed ita in corpus omnia confert, ut magis corporis quam membri actiones perfectionesque esse videantur.

Quocirca illud absurdum est, quod ii scilicet quibuscum nunc disseritur, eam curam, quam debent carere. Non enim probant, verba Christi minime ad ecclesiam attinere, probant attinere ad singulos; quod contra oportebat, si propositum illis erat argumenti vires infirmare.

Nos sane, quemadmodum scimus animam actum et perfectionem esse maxime quidem corporis Physici organici, secundo autem loco membrorum etiam singulorum, in quibus varias licet edat functiones, sed omnes illae et corporis proprie sunt et propter corpus ipsum membris natura tributae; ita spiritum veritatis ad corpus primum ecclesiae referimus, deinde propter ecclesiam ad singulas etiam ecclesiae partes, non ex aequo, sed analogia et proportionem quadam *iusta mensuram uniuscuiusque membri.*

Unum corpus, inquit, et unus spiritus. Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi. Quanam vero haec mensura Christi est? *Secundum operationem, ait, in mensuram uniuscuiusque membri.* Spiritus ergo suo quidem modo singulis promissus est, ut magnos doceat, doceat et parvulos. At parvulis lac potum dat; maioribus solidum cibum. Illis Christum loquitur, et hunc crucifixum; his loquitur sapientiam in mysterio absconditam.

Verum singulis membris sic spiritus veritatis adest, ut non solum corpori universo non desit, sed corpori, quam membris prius potiusque intelligatur adesse. Quin etiam si veritas omnium membrorum donum est, tunc nimirum illa erit et firmior et certior, cum in eam omnia simul membra concurrerint.

Quamobrem si quid falsi haberet Ecclesia tamquam fidei catholicae dogma, nec spiritus Christi aeternum cum fidelibus permaneret nec eos omnem doceret veritatem. Quae nisi Christi pollicitationes vanas et irritas facimus, vera rataque esse non possunt. Ac si dogma falsum ecclesia crederet, credendumve proponeret, quamlibet ex ignorantia id faceret quomodo *columna et firmamentum esset veritatis?* Certe si veritas in ecclesiae humeris innixa est, deesse illi omnino non potest, nisi et ecclesiae suae Christus et Christo ipsa veritas desit.

In summa, si ecclesia posset in fidei quaestione falli, librum quoque ut divinum recipere posset, qui tamen a Deo non fuisset. Cum sit eadem ratio de uno libro ac de unoquolibet dogmate. Quare non valeret argumentum, ecclesia habet evangelium Matthaei pro canonico, ergo canonicum est. Quod quoniam impiissime et absurdissime diceretur, illud nos dicamus potius, recte fideles ecclesiam catholicam credere, non solum in eo sensu, ut ecclesia catholicae fides deficiat numquam, sed in eo etiam, ut nihil ipsa credere aut docere possit, quod sit verae fidei contrarium.

Subdole autem atque versute mentem nostram Calvinus Bucerusque interpretantur. Quasi in eum sensum ecclesiam negemus errare posse, quod spiritus favore a praesentia freta, quocumque volet pergere, tuto etiam sine verbo incedat. Proinde si quid praeter Dei verbum crediderit, statuerit, finierit, id habendum esse non alio loco quam certum Dei oraculum. In hoc igitur discrimen esse aiunt, quod nos ecclesiae auctoritatem extra verbum Dei collocamus; ipsi verbo annexam volunt, nec patiuntur ab eo separari.

Laborat autem Calvinus vehementer in iis locis colligendis, in quibus prophetae, apostoli, atque adeo Christus ipse nihil ex se attulisse, sed de ore Domini locuti fuisse memorantur. Conficit multo aequius esse ecclesiam Christi discipulam ab eius ore assidue pendere; nec ex se sapere aut cogitare quicquam, sed statuere sapientiae suae terminum, ubi loquendi finem ille fecerit. Sanctissime enim Chrysostomus: *Multi, inquit, Spiritum Sanctum iactant, sed qui propria loquuntur, falso illum praetendunt*. Ut Christus non a se ipso loqui se testabatur: ita si quod praeter evangelium sub titulo spiritus obtrudatur, ne credamus. Sane Christus nihil plus de suo spiritu denuntiat expectandum, quam ut mentes illuminet ad percipiendam doctrinae suae veritatem. *Spiritus*, ait, *ducet vos in omnem veritatem*. Sed quomodo? *Quia suggeret omnia quaecumque dixerō vobis*. Haec omnia Calvinus.

Nam Bucerus dixit multo etiam indoctius, tunc esse ecclesiae credendum, cum pronuntiat secundum scripturas recte intellectas. Sed hoc cum dicit, omnia facit ambigua, quae sint ab ecclesia definita. Si enim aliter potest pronuntiare, quam scriptura sane intellecta exigit; excipiemus semper, ecclesiam in eo falli, quod falso scripturam intelligit. Ecquis vero iudex erit, an ecclesia scripturam rite an secus interpretetur?

Nihil igitur afferunt, qui ecclesiae auctoritatem non absolute, sed ex conditione ponunt. Si namque ad eum modum res habet, et mihi quoque fides habenda est, quando pronuntiavero secundum scripturas recte intellectas. Id enim est non mihi, sed scripturae credere. At, absolute, non ex conditione populus Domino credidit et Moysi servo eius. Absolute etiam prophetis et apostolis populi crediderunt. Quale vero esset prophetis apostolisque loquentibus fidem ea exceptione detrahere, quod perperam Dei verba intellexissent? Quale item esset, si illa quoque exceptio adderetur, *Mendacium tu loqueris, non misit te Dominus Deus noster*? Ac valde mirum est, tam nihil esse frontis istis nebulonibus. Quid enim tandem auctoritatis in ecclesia erit, si in omni dogmate, lege, definitione, dupliciter eludi potest; quod aut sermonem ipsa suum efferat aut, si sermo Domini sit, non sane intellectum?

Sed redeo ad Calvinum, qui cum sibi vulgatum illud Domini testimonium obiecisset, *si ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus*, fatetur demum ecclesiam audiendam esse: ut quae numquam nisi in veritatem Dei consentiat, nihil nisi ex verbo Domini pronuntiet. In hoc se insistere, non licere ecclesiae novam doctrinam condere, et plus pro oraculo tradere, quam quod Dominus verbo suo revelavit.

Verum enimvero inter suos hic mirifice garrit et vel stulte ignorat vel maliciose mentitur, cum dicit nos id pro oraculo fidei habere, quod homines sine Dei revelatione consuerint. Nos sane fidem nostram individuo nexu cum verbo Dei coniunctam esse volumus, nec ullum ecclesiae assensum fidenter firmeque sustinemus, nisi quem a Deo extitisse habemus cognitum et firmo conceptum animo. Sed illud quoque certo nobis persuasum est Dominum ecclesiae suae perpetuo ac continenter adesse et eam spiritu suo regere, ne quicquam pro fidei doctrina tradat, quod non idem fuerit apostolis a Deo

traditum. Ita omnes prophanas novationes execramur omnemque illud in fidei iudicio respuimus, quod non apostoli ecclesiae tradiderint.

Non ergo in hoc, sed in eo potissimum cardine quaestio versatur, quod Lutherani negant ecclesiam quicquam sine scripto ab apostolis accepisse; nos contra plura esse accepta asseveramus. Qua de re et multa alias saepe diximus et dicemus multa posterius. Quamquam in superiore libro adeo plene et copiose quaestio haec explanata est, ut nihil praeterea desiderandum esse videatur.

Ipsa mihi veritas manum iniecit et paulisper consistere et commorari coegit, dum priores conclusiones explico. Celerius proinde in posteriores incurrendum.

Sit igitur *tertia conclusio*. Non solum ecclesia antiqua in fide errare non potuit, sed ne ecclesia quidem, quae nunc est, quaeve futura est usque ad consummationem saeculi, errare in fide aut potest aut poterit.

Haec conclusio partim ostensa est in libri secundi capite septimo, partim ex his, quae dudum diximus, comprobatur. Nam pollicitationes Christi de praesentia sua, de spiritu veritatis, de regno ipsius sempiterno, de corpore cuius ipse erat futurus caput, non ad ecclesiam modo, quae fuit tempore apostolorum, verum etiam ad ecclesiam catholicam, quae futura erat in saeculi finem, pertinere necessum est. Id quoniam ex argumentis, quae prioribus conclusionibus confirmandis posita sunt, manifeste colligitur; vanum profecto erit aut acta agere, si eadem argumenta repetimus, aut, si nova ponimus, uti in re non dubia rationibus minime necessariis.

Certe qui ecclesiae praesenti spiritum veritatis negare pertenderis, is negabit eidem potestatem ligandi atque solvendi, negabit sacramenta et sacerdotium omniaque adeo Spiritus Sancti charismata. Ita nunc ecclesia Christi ad nudum nomen contrahetur eritque sine re vocabulum commentitium. Verum de tertia conclusione hactenus.

Quarta conclusio. Non solum ecclesia universalis, id est, collectio omnium fidelium hunc veritatis spiritum sempiternum habet, sed eundem habent etiam ecclesiae principes ac pastores.

Diximus enim ecclesiae vocem, et pro populo fidei et pro ecclesiae pastoribus usurpari. Priores itaque conclusiones illud astruebant, quicquid ecclesia, hoc est, omnium fidelium concio teneret, id verum esse. Haec autem illud affirmat pastores ecclesiae doctores in fide errare non posse, sed quicquid fidelem populum docent, quod ad Christi fidem attineat, esse verissimum.

Hanc conclusionem mox ostendam, si prius admonuero, pastoris unius et alterius, item errorem pastorum omnium fidei non derogare. Sicut ne paucorum quidem fidelium error fidei derogat populi Christiani. Pastores igitur ac doctores omnes a fide numquam posse aberrare contendimus. Sic est sane.

Id primum, mea sententia quidem, manifeste demonstrat illud Apostoli testimonium. *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum, in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis filii Dei in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi, ut iam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinae in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris.*

Sane si pastores ac doctores huc atque illuc errarent a rectoque fidei tramite discederent, oves profecto ipsae etiam errarent, nec aliter quam sine pastore dispersae vagarentur. Cum pastor enim per abrupta graditur, necesse est, quod Gregorius ait, ut per praecipitium grex sequatur. Nec fieri potest, nisi ut membra reliqua eo deferantur, quo et oculi suam vim atque aciem intenderint, et caput sese inclinaverit atque deflexerit.

Bene ergo Paulus, ne populus variis doctrinae ventis circumferatur, divinae procurationis esse astruit, doctores et pastores ecclesiae dare, quorum videlicet auctoritate plebs, sua natura concitata atque mutabilis, in fidei constantia superno munere contineatur.

Quod si nullum ecclesiae suae pastorem daret Christus, iam sine dubio ovile suum pastor bonus ille desereret. Atque multo melius ecclesiae est nullos habere quam errantes habere. Si igitur pastores ad unum omnes a veritate discederent, oves suas Christus vel maxime destituisset. Praeterea, si pastores omnes in errore aliquo versarentur, iidem omnino populum aut de statu suo et sede moveret aut certe nutare facerent, vacillare, fluctuare. Ita *domus Christi non esset columna et firmamentum veritatis*.

Faciamus insuper omnes simul episcopos in eandem sententiam convenire hancque populo rudi credendam proponere; tunc rogo an populus hos sequi debeat an non? Si debet, cum errantibus ergo sacerdotibus et episcopis plebs quoque erret necesse est. Quare sacerdotum omnium error totius erit error ecclesiae. Sin autem populum omnium pastorum doctrinam levem existimare licet, vide quaeso an hac sententia absurdior alia dici aut existimari possit. Si enim hinc pastores, inde oves in contrarias partes separentur corporis compacti ac per omnem iuncturam connexi disiunctio omnem ecclesiae distrahet unitatem et non solum inter optimates et populum constitutam a Christo societatem evertet, sed communem etiam inter se fidelium consociationem dirimet, cuius consociationis arctissimum vinculum fidei est conspiratio eadem et consensus partium non divulsus. Divulsus autem omnium erit, si populorum membra a suis capitibus divellantur.

Atque ubi semel plebs rudis a doctorum suorum communi sententia declinaverit, quorum doctrinam postea secutura est? Si salem abiecerit, in quo salietur? Si a luce mentis aciem adduxerit quid nisi tenebras intuebitur? Si oculus est malus, nonne et corpus tenebrosus erit? Ubi vero illud *Super cathedram Moysi sederunt scribae et Pharisei quodcumque dixerint vobis, facite*? Anne meliore statu et conditione scribae et Pharisei erunt quam ecclesiae Christi pastores ac doctores?

Certe, si praesentibus solum et non item futuris Dominus loqueretur, ut auctor imperfecti argumentatur, dicta illa fuissent, non scripta. Dicta sunt autem propter illos, scripta propter istos.

Ad haec, veritas fidei in catholicorum controversiis, quemadmodum in secundo libro constituimus librisque etiam quinto et septimo confirmandum est, non est a populo quaerenda. Tum quoniam id esset operis infiniti, ut ad quaestionem unamquamlibet decernendam omnium sententia fidelium rogaretur, tum etiam quoniam, ut fieri id commodissime posset, non deceret tamen, aut cerdonum aut muliercularum sigillatim inquirere et expectare iudicium. Sive enim unumquemque seorsum interroges de quaestione, quae in dubium venit, seu universos velis in concilium cogere, ridicula sane futura sit huius generis inquisitio. Ita per ecclesiae auctoritatem nulla penitus controversia finiretur, si ad eam finiendam totius consensum plebis requirere deberemus

Addendum eodem est, quod iam pridem diximus, quaedam ad doctrinam fidemque ecclesiae pertinere, quae populares prorsus ignorant, *ut patrem et filium esse unum principium Spiritus Sancti; animam intellectualem esse formam substantialem humani corporis; Librum Esther esse canonicum*, aliaque similia. In quibus sententiam populi requirere tam est absurdum, ut non in sapientium modo animos, sed ne in stultorum casurum sit. Nec enim placere cuipiam potest tantas res imperiti vulgi calculis iudicari.

Praeterea in epistola Ephesini concilii ad Nestorium id a Nestorio, si facere satis ecclesiae velit, exigitur, ut iureiurando fateatur sentire se et docere, quae universi per orientem et occidentem episcopi praesidesque populorum crederent ac docerent. Quae eadem epistola comprobata etiam est a sexta synodo, action. II. In concilio item Trident. Sess. 3. Definitum est, ecclesiae esse iudicare de vero sensu et interpretatione scripturarum. At totam fidelium congregationem de re eiusmodi velle iudicium ferre, insanum esset. Pastores igitur ecclesiae ac doctores illi sunt, ad quos id genus iudicia pertinent.

Atque Egesippi diligentissima fidei inquisitio Eusebii Caesariensis. litteris celebrata est, qui, cum Romam pergeret, non popularium sententiam de fide requisivit, sed satis sibi fecisse ad fidei suae confirmationem visus est, si episcopis per loca singula in sermone congressus omnes eiusdem fidei praedicatores doctoresque reperiret.

Irenaeus rursum cum ecclesiae auctoritatem haereticis obiicit, episcoporum tantum sententiam obiicit secundum seriem ab apostolis succedentium horumque sensum et fidem ecclesiae sensum et fidem existimat; et illis qui refragetur eum ecclesiae refragari.

Cyprianus item in libro de *simplicitate*. praelat: *An esse sibi, inquit, cum Christo videtur, qui adversus sacerdotes Christi facit? Qui se a cleri societate secernit. Arma ille contra ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat... qui contemptis episcopis et Dei sacerdotibus derelictis audet ...* Et in *epistola ad Pupianum*: *Christus dicit ad apostolos, ait, ac per hoc ad omnes praepositos, qui apostolis vicaria ordinatione succedunt: «qui vos audit, me audit, et qui vos reiicit, me reiicit».* Et posterius asserit, *ecclesiam non esse multitudinem contumacium, sed plebem sacerdoti adunatam, et gregem suo pastori adhaerentem.* Unde qui cum episcopis non sint, eos in ecclesia non esse, frustra sibi eos blandiri, qui pacem cum sacerdotibus non habuerint. Cum ecclesia, quae catholica una est, scissa non sit, sed connexa et cohaerentium sibi invicem sacerdotum glutino copulata...

Augustinus demum, quoniam longum est omnes commemorare, cum adversum haereticos ecclesiae auctoritate nititur, episcopos apostolis ad sua usque tempora succedentes plane intelligit.

CAPUT V

ADVERSUS HANC POSTREMAM CONCLUSIONEM OBJECTIONES

QUAEDAM

Atque in harum conclusionum et explicationem et confirmationem abunde haec dicta sufficerent, nisi huic postremae illud a quibusdam Theologis obiiceretur; quod tempore

dominicae passionis apostoli omnes Christi fidem amiserunt; quo fieri, ut episcopi omnes apostolis succedentes possint Christi fidem amittere.

Nam quod eo tempore in sola beata Virgine fides permanserit, candela, inquiunt, illa significat, quae in officiis eorum dierum sola non extinguitur, unde discipuli lumen, quod amiserant, receperunt. Quoniam autem ratio haec infirma illis etiam videbatur, eandem omnino rem et sanctorum veterum et scripturae sacrae testimoniis confirmant.

Primum ergo argumentum ex illo trahitur, quod per Matthaeum dicit: *Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte; scriptum est enim, percutiam pastorem et dispergentur oves gregis*, id est, ab unitate fidei solventur. Sic enim Glossa interlinearis exponit.

Secundum, ex eo quod apud Lucam legitur, verba mulierum nuntiantium Christi resurrectionem visa apostolis esse quasi deliramenta. Tertium, ex eo quod Marcus tradit Christum exprobasse omnibus apostolis incredulitatem et duritiam cordis. Quartum, ex Augustino in illum psalmi, *Defecerunt oculi mei: omnes, inquit, discipuli desperaverunt, quod ipse esset Christus. A latrone apostoli victi sunt, qui tunc credidit, quam ipsi defecerunt*. Refert etiam Cardinalis Turrecremata in hoc idem Ambrosium, Hieronymum, Gregorium, Isidorum.

Verum, difficile est, de eorum facilitate, perinde ut causa postulat, dicere, qui huiusmodi argumentis permoti, apostolos in universum omnes fidem perdidisse aiunt. Id quod non cum ratione solum, sed etiam cum sacris litteris pugnat. Nam, ut de Petro taceamus, cuius fidem non defecisse posterius demonstraturi sumus, adhuc opinio illa de caeteris apostolis non modo non certa, sed ne probabilis quidem est.

Discipuli, inquit, *abierunt in Galilaeam, in montem ubi constituerat illis Iesus; et videntes eum adoraverunt; quidam autem dubitaverunt. Quidam*, ait, *non omnes*. Video autem hanc dubitationem a nonnullis non ad apostolos, sed ad alios nescio quos discipulos referri; sed mihi semper Theophilacti magis ac Remigii sententia placuit, qui illam docent ad tempus, quo Christus ante discipulis apparuerat, referendam. Id quod Marcus, ut opinor, intellexit, cum ait: *Increpavit incredulitatem et duritiam cordis, quia iis, qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt*. Sive enim apparitio haec, quam Marcus scribit, in die Ascensionis fuerit, ut multis placet, sive antea quemadmodum nonnullis etiam videtur, dubitandum non est, quin eas increpationes hic Marcus recapitulando perstrinxerit, quas sparsim alii evangelistae conscripserunt.

Quia iis, inquit, *qui viderant eum resurrexisse, non crediderant*. Constat autem ex aliis evangelistis incredulitatem et duritiam cordis ex ea scilicet causa, quia his, qui viderant Christum surrexisse, non est creditum, non ad omnes apostolos pertinere. Petrus namque et Ioannes, audito nuntio, cucurrerunt ad monumentum; ac Iacobus iuxta Hebraeorum evangelium ab hora, qua biberat domini calicem, iuravit se non comesturum panem, donec Christum videret resurgentem; ut auctor est Hieronymus in cathalogo scriptorum ecclesiasticorum.

Non igitur omnes apostoli fidei iacturam fecisse credendi sunt, nisi, quod absurdum est, omnes infideles fuisse credideris. Non enim fides semel a Christiano suscepta, nisi per infidelitatem tollitur. Illud absurdius, haereseos notam apostolis universis inurere. Quod qui faciunt, idque sine idoneis et urgentibus causis, hi non solum illis, sed Christo etiam et Ecclesiae iniurii sunt. Iam argumenta illa infirma esse quis non videt, quae auctores illius opinionis subiecerunt? Quae quidem partim a nobis ante confutata sunt, partim

uno nunc verbo confutabuntur. Si enim quicquam probant, id solum probant apostolos in fidei confessione defecisse, aut etiam in fide viva, quae per dilectionem operatur.

Huc vero referri potest consuetudo illa ecclesiastica extinguendi omnes cereos praeter unum. Quamquam Rupertus lib. *de divin. offic.* 5 asserit, extinctos cereos priores significare prophetas a Iudaeis interemptos, at cereum illum, qui ad breve tempus absconditur, significare Christum.

Sane vero etiam si apostoli tunc temporis fide caruissent, nihil tamen contra conclusionem haberetur. Nam, ut Augustinus admonuit, tunc apostoli defecerunt, cum nondum erant duces ecclesiae, nec illud impletum fuerat, *Ego confirmavi columnas eius*. Unus ergo tunc erat pastor, Iesus Christus. At Petrus ac reliqui apostoli postea quam a Christo pastores constituti sunt, sine controversia fidem semper catholicam tenuere.

Caeterum, quod haeretici calumniantur pastores ecclesiae homines esse, fallereque proinde ac falli posse, argumentum exiguum sane atque mendicum est. Aliud quippe fuerit de humanae naturae imbecillitate disputare, aliud de divina gratia et providentia, qua homines in veritate fidei continentur. Tota namque simul fidelium concio homines sunt: Prophetae item, apostoli et evangelistae homines erant; sed quoniam spiritum veritatis acceperunt, in falsam fidei doctrinam venire non poterant. Sic ergo et ecclesiae doctores universi homines quidem sunt, sed quoniam divino spiritu gubernantur et aguntur in vera dogmata, nequeunt in falsa declinare.

Illud autem, quam ineptum, quam frivolum, quam ridiculum? Quod quidam interpretantur, ideo nos in ecclesiam non credere, quia homines sunt: *omnis vero homo mendax*. Non est haec illa profecto causa, quae gravissimos viros adduxerit, ut in ecclesiam credendum esse negarent. Sed antiquior et pulchrior et ab auctoribus ipsis propheta alia causa est.

Augustinus quippe, *Credimus, ait, Petro, credimus Paulo, in Paulum aut Petrum non credimus; credere enim in eum est credendo amare, credendo in eum ire*. Hactenus Augustinus. Et Ruffinus, *Non dicitur, inquit, in sanctam ecclesiam, sed sanctam ecclesiam credendam esse, non ut Deum sed ut ecclesiam Deo congregatam. Hac itaque praepositionis syllaba creator a creaturis secernitur*. Haec ille. Ob id igitur auctores hi non admittunt, ut in ecclesiam credamus, quia ecclesia fidei nostrae finis non est.

Existit autem hoc etiam loco quaedam quaestio subdifficilis. Cum enim a Hieronymo dupliciter ecclesia dicatur et ea, quae non habeat maculam aut rugam, et vere corpus Christi sit, et ea, quae in Christi nomine, absque plenis virtutibus, immo cum vitiis quibusdam admixtis, congregetur; unde nobis constare poterit, utro nam modo nomen ecclesiae capiatur, cum dicitur *columna et firmamentum veritatis*?

Haeretici siquidem quicquid in scripturis proditum est, quod ad ecclesiae vel auctoritatem spectet vel veritatem, id totum non in posteriore sensu, sed in priore accipiendum cavillantur. Concedunt itaque spiritum veritatis ecclesiae sanctorum; ecclesiae, quae malos habeat permixtos, non concedunt. Nec ea se solum ratione tumentur, quod in voce ambigua liberum est utramlibet significationem eligere, sed argumentis aliis in id etiam incumbunt, ut hoc loco, et quaestione ecclesiae nomen non aliter usurpandum esse persuadeant.

Illud primum est, quod Hieronymus sentit, ecclesiam in secundo significato abusive dici: *ut fortis, inquit, prudens, castus, iustus et temperans, interdum plene pro his, qui perfectae virtutis sunt, interdum abusive pro his, qui sunt incipientes, accipiuntur*. Si ergo prior significatio propria est, posterior impropria; commodius sine dubio ecclesiae vocem in illa priore, hoc est, pro iustorum concione usurpabimus.

Rursum, cum Apostolus, illa, dicit, *Ecclesia subiecta est Christo, et Christus dilexit ecclesiam... et Christus caput est ecclesiae, ipse salvator corporis eius*; vox illa pro sanctorum congregatione accipitur, ut Hieronymus Augustinusque interpretati sunt. Quid igitur causae erit, cur aliter accipiamus, cum ecclesiam scribit apostolus *columnam esse ac firmamentum veritatis*? Praeterea, encomio illo nobilitavit Paulus non ecclesiam quamlibet, sed eam quae esse domus Dei. At domus Dei soli iusti esse creduntur, ut etiam Augustinus ait, non ergo columna veritatis est nisi ecclesia sanctorum.

Praeterea, Augustinus disserte docet domum ecclesiamque Dei, quae in bonis solum fidelibus est et sanctis Dei servis, eam esse quae aedificata est supra petram, quae etiam claves accepit ac potestatem solvendi et ligandi. Eadem ergo domus Dei est, quae est columna et firmamentum veritatis. Quamobrem, si pastores, qui ecclesiae sibi nomen vendicant, mali sunt, non ad eos haec et alia similia pertinent. Quod et Augustinus idem multis aliis locis confirmat.

Quae si vera sunt, non solum conclusio illa postrema, quae nunc expenditur, sed reliquae omnes funditus evertuntur; et quicquid omnino hoc nobis loco constitutum est. At vero, quamquam in eam sententiam haec et alia plura ab haereticis disputantur, nos tamen ecclesiam sequi oportet, et ab omni, quod abhorret ab ipsius approbatione, fugere.

Primum autem hoc intelligendum puto, quae nunc ab illis defensionis ratio viaque tentatur, eam non modo nostras rationes evertere, sed ad id etiam deducere, quod fidei catholicae rerumque omnium publicarum naturae dissonum atque inimicum sit. Si enim spiritus veritatis solum bonis a Christo est in evangelio promissus, caeterae quoque promissiones ad ecclesiam, quae ex solis iustis constituitur, pertinebunt. Quocirca, dicendum est enim saepius, nec legum ferendarum auctoritas nec clavium potestas nec peccatorum remissio nec doctrinae vis nec sacerdotii religio nec ulla omnino publica evangelii facultas, nisi in ecclesia omni ex parte bona invenietur.

Cum vero in ecclesia catholica, quae inde ab apostolis fuit, semper fuerint mali bonique permixti; in ea nimirum nulla fuisset firma fides, nulla certa veritas, nulla expresa potestas, nulla solida auctoritas. Ita omnia, quae, vel, pontificum vel conciliorum vel totius etiam ecclesiae consensione decreta ac definita sunt, nullas omnino haberent vires. Sive enim excipias eos non esse iustos, sive, ut iusti sint, esse tamen nobis incognitos; utralibet via et modo illorum dogmata, scita, leges eludes. Eritque quemadmodum supra diximus, res Christi publica omnium, quae fingi possunt, stultissime atque absurdissime constituta.

Itaque fit verum illud, quod initio dixi, spiritum veritatis, fidei catholicae fulcimentum caeteraque Spiritus Sancti charismata ei ecclesiae esse et promissa et data, quam apostoli sua doctrina miraculisque fundarunt, ad quam iidem suas conscripsere epistolas, quam in terris semper habuit Christus, quam sacrae litterae apte prudenterque describunt ex bonis ac malis piscibus, ex frumento et zizaniis, ex tritico et palea, ex fatuis sapientibusque virginibus, e servis probis improbisque constantem.

Haeretici ergo ecclesiae nomen sibi habeant et invidiosum et obscurum eamque ecclesiam interpretentur, quam adhuc nemo est mortalium intuitus; nos autem ecclesiam ex consuetudine tum divini sermonis tum etiam vitae nostrae interpretemur. Nec metiamur eam, ut superbi et arrogantes, verborum magnificentia; sed ecclesiam eam, quae habetur, existimemus, illam autem omittamus, quae omnino nusquam reperitur. Homines enim sumus, remque proinde publicam, quae est in hominum usu vitaeque communi, non eam, quae fingitur sperare debemus.

Quae omnia sic a me dicta existimari velim, non ut nulla in terris sit coram Deo bonorum multitudo atque collectio, quae et ecclesia et sponsa et amica Dei in sacris litteris nuncupetur; sed ut eos nos a malis in domo et ecclesia Dei minime separemus, ubi vasa aurea et argentea sunt, lignea quoque et fictilia; non in honorem omnia, sed quaedam vel in contumeliam. Verum haec explanata sunt ante satis, ut arbitror, diligenter.

Iam argumentis illis respondeamus, quae modo suggessimus, nam iis, quae a principio libri huius sunt posita, capite sequenti eodemque postremo respondebimus. In voce, inquiunt, ambigua licet e multis unumquodlibet significatum accipere. Minime, inquam, gentium. Sed antecedentia primum et consequentia spectanda sunt; deinde considerandum, quae natura rerum sit, quid cohaereat, quid repugnet multaque omnino alia, quae nos in tertio decimo libro accuratius et exquisitius persequemur.

Quod si ubi dona ecclesiae Christi pollicetur continendis in officio ac veritate fidelibus necessaria, ea nos ad latentia solum et invisibilia membra referimus; inania profecto essent dona illa parumque ad communem utilitatem accommodata. Quin ut supra ostensum est, noxia essent ac perniciose valde, quippe quae perditissimis quibusque civibus et dissidiorum praeberent perpetuas causas et in omnibus omnino flagitiis impunitatem ac licentiam sempiternam.

Iam vero si ratione duce ac magistra eum iniurium principi bono et sapienti censemus, qui illius privilegia sic interpretatur, ut non solum frustra, sed in perniciem concessa esse videantur; quanto magis ille erit Christi iniquus, pravus et malitiosus interpretes, qui gratias et favores, quos reipublicae suae promisit Christus, in eum sensum acceperit, qui non modo vanitatem prae se ferat, sed afferat vel exitium? De ecclesia igitur, quae bonos simul malosque complectitur, locus ille Pauli caeterique similes intelligendi sunt.

At talis concio ac coetus abusive ecclesia dicitur. Id primum nego. Nec enim de forti, prudenti, iusto ac temperanti eadem est causa. Fateor siquidem cum Hieronymo, eiusmodi virtutum vocabula, ad incipientes atque imperfectos non nisi per abusum traduci posse. Quoniam vera virtutis definitio non illas inchoantes et, ut ita dicam, informatas dispositiones, sed habitus plane absolutos atque perfectos exprimit, quemadmodum Aristoteles, Divus Thomas ac reliqui veri Philosophi tradiderunt.

At ecclesiae vox nihil tale indicat, quale isti fingunt, unde malos ab eo coetu excludamus, qui ecclesiae sibi nomen proprie vendicat. Quamobrem nulla est improprietas, nullus abusus, si ecclesia etiam ea nuncupetur, quae in uno baptismo, una fide, una religione improbos habeat probis admixtos.

Quamquam aliter deinde respondere possumus Hieronymum de ecclesia Christi in eum usum fere loqui, in quo populum Dei, domum Dei, servos Christi propemodum usurpamus. Fit enim nescio quomodo, ut casus gignendi additus ad bonos potissimum vocum illarum intelligentiam deducat. Ita si ad ecclesiam vitio depravatam referantur,

abusus fortasse nonnullus est, qui mente magis concipi, quam verbis significari potest. Nam et populus Dei ille in sacris litteris dicitur frequentissime, qui Deo peculiariter dicatus est, in quo scilicet Dei fides viget ac cultus, quamvis in eo sint aliqui peccatores. Sed ad Hieronymi testimonia satis.

Ad id vero quod subiectum est, capite sequenti respondebimus, ubi explicabitur, quonam sensu ad Ephesios 5 Apostolus ecclesiam nominarit. Quod autem domus Dei etiam illa sit domus magna, in qua sunt vasa aurea et argentea, lignea quoque et fictilia, non est necesse demonstrare. Id tamen, etsi perspicuum est, ad futurum tempus reservamus, cum primi capitis argumenta diluentur.

Iam, quod postremo loco ex verbis Augustini obiicitur, id caute et legendum et audiendum est, quemadmodum ante nos viri ecclesiastici admonuerunt. Possunt enim verba illa duplicem sensum ingerere. Unum, ut soli iusti intelligantur Christi et ecclesiae administri esse, soli remittere peccata, soli ecclesiasticam habere et auctoritatem et potestatem. Quem sensum constat non rationi solum, sed ecclesiae fidei sacrisque etiam litteris repugnare. Sed de hac re non est huius aut loci aut instituti disserere. Alter ergo sine dubio Augustini sensus est, ut soli iusti dicantur claves regni caelorum, potestatem ligandi ac solvendi, spiritum veritatis et reliquas spirituales gratias accepisse; quod universa dona haec non propter malos, sed propter bonos ecclesiae et promissa et collata sint.

Sic enim quae oeconomis ac dispensatoribus paterfamilias tribuit in familiae commoditates distribuenda, non oeconomis haec, sed familiae ipsi tributa esse intelliguntur. Sic quae episcopis et clericis populus dedit in pauperum expendenda usus, ea non episcopis et clericis, sed pauperibus dicitur contulisse. Sic etiam, si principes homini ignoto quicquam ob amici sui preces meritumque donarit, id iure ac vere dicet se non homini ignoto, sed amico donasse.

Ad quam omnino legem illa quoque explicanda sunt, quae ex Augustino contra Petri et successorum eius auctoritatem afferuntur. Claves non unus homo Petrus, sed unitas accepit ecclesiae. Item, potestatem ligandi ac solvendi Petrus cum omnibus, tanquam personam gerens ipsius unitatis accepit. Item ecclesiae claves datae sunt, cum Petro datae sunt et cum ei dicitur, ad omnes dicitur: *Pasce oves meas*. Quae omnia, ut opinor, nihil aliud significant, quam Petrum ac caeteros ecclesiae ministros nec sibi nec ob sua merita, sed ecclesiae obque ecclesiae causam claves reliquaque evangelii publica munera accepisse.

Quamquam priora illa scio aliter ab aliis interpretari. Sunt enim qui ea referant ad usum potestatis, quem mali, quia legitimum habere non possunt, dicuntur non habere. Alii referunt omnino ad gratiam, non illam sacramentalem, quae etiam per malos ministros dari solet, sed quae precibus ministri respondet, ut de *consc.* Dist. 4. Quomodo Augustinus videtur significare.

Alii tandem existimant Augustinum de publicis raptoribus, usurariis, concubinariis, sacrilegis loqui. A quibus olim, perinde ut si essent ab ecclesia praecisi, non licebat sacramenta percipere. Ideoque illiusmodi ministri gratiam sacramentorum non dabant.

Verum hoc disputare, ut saepe iam diximus, non est huius diei ac temporis. Et Valdensium insania iam pridem explosa est nec in eo negotio nos nunc oportet elaborare. Itaque de his dictum est satis. Nunc argumenta, quae a principio contra ecclesiae auctoritatem posita sunt, quam brevissime possumus, refellamus.

CAPUT VI

IN QUO ARGUMENTA PRIMI CAPITIS CONFUTANTUR

Primum vero argumentum promptissimum est refellere, nec uno tantum, sed multis etiam modis. Tum, quod nec Moyses nec Iosue in quorum gubernatione tempus illud erat positum, in populi furorem et insaniam inciderunt. Tum, quod ne certum est quidem, eos, qui in castris remanserint, in flagitium omnes consensisse, quin vero simillimum est, nonnullos etiam repugnasse.

Nam, ubi primum Moyses illam vocem edidit, *Si quis est Domini iungatur mihi*, congregati sunt ad eum omnes filii Levi, consecraruntque manus suas Domino unusquisque in filio et in fratre suo. Ex quo intelligitur, qui ad unam Moysi vocem se illi coniunxerint, qui a Domino steterint, quos Dominus iustitiae suae administros in ultione fecerit, hos in eo scelere caeterorum socios et consortes non fuisse.

Quid? Quod Aaron nondum sacerdotio fuerat initiatus, nec adhuc ei fuerat superhumerales impositum, rationalique adstrictum et aptatum, in quo erat doctrina et veritas. Nihil ergo mirum, si Aaron filiique eius nec pastores populi constituti nec sacerdotes consecrati in fide ac religione errarunt. Qamquam Aaron, quod et Petro et Marcellino postea accidit, metu peccavit, non infidelitate.

Nihil ergo contra nos affertur, qui asserimus sacerdotes, pastores iam ecclesiae a Christo institutos errare omnes in fide ac religione non posse. De argumento itaque primo tantum.

Secundum autem videtur esse gravius, quo non Calvinus modo, sed Donatistae etiam adversum catholicos usi sunt, quemadmodum libr. *De unit. Eccles.* Cap. 12. Augustinus tradidit.

Sed non est necesse nova nunc responsa meditari, quando huic argumento egregie ab Augustino responsum est: *Plerumque, ait, sermo divinus impias turbas ecclesiae sic redarguit tanquam omnes tales sint et nullus bonus omnino remanserit. Inde quippe admonemur, in suo quodam numero eos dici omnes, id est, omnes filios gehennae. Ipsi ergo vel imperite vel fallaciter agentes colligunt de scripturis talia, quae vel in malos bonis usque in finem permixtos vel de vastatione prioris populi Iudaeorum dicta reperiuntur; et volunt ea detorquere in ecclesiam Dei, ut tanquam defecisse ac periisse de toto orbe videatur.* Hactenus Augustinus.

Huiusmodi ergo prophetarum oracula hunc in primis sensum habent, ut quoniam in comparatione malorum adeo pauci boni sunt, ut nulli esse videantur, scriptura totum una comprehensione populum reprehendat, quamvis in eo nonnulli sint boni. Deinde, praedictiones propemodum illae erant, non reprehensiones. Describitur enim populus ille non qualis tunc erat, sed qualis post Messiae adventum futurus erat. Uterque sensus, ne haeretici nostrum esse causentur, exemplis scripturae manifestis comprobatus est.

Ezechiel eodem quo et Hieremias tempore vaticinatus. Quid dicat ei dominus audiamus: *Domus autem Israel nolunt audire te, quia nolunt audire me. Omnis quippe Domus Israel attrita fronte est et duro corde.* An putas in tota hac depravata domo partem aliquam superesse, cui generalis illa sententia non conveniat? Audi quid etiam dicat Dominus: *Signa Thau per frontes virorum gementium et dolentium super cunctis*

abominationibus, quae fiunt in medio eius. Non ergo omnes in populi flagitium consenserant; non omnes attrita fronte et duro erant corde.

Esto aliud exemplum. Salvum, inquit, me fac, domine, quoniam defecit sanctus... Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum. En unus totius generis humani culpas voce magna et queribunda deplorat, perinde ac si relictus sit solus. Sed quid dicit illi divinum responsum? Propter miseriam inopum et gemitum pauperum nunc exurgam. Intelligens ergo iam suae querimoniae se plures habere consortes, Tu, domine, inquit, servabis nos et custodies nos a generatione hac in aeternum.

In libro autem contra Donatistas post collationem, cap. 20. Idem quoque Augustinus; Ne forte, ait, arbitrentur prophetarum tantummodo moris fuisse et non ad novum testamentum, sed ad veteris consummationem pertinere, sic arguere reprehensibiles, quasi omnes in eo populo arguantur et sic alloqui laudabiles, quasi omnes ibi laudentur, ecce ad Corinthios sic Apostolus loquitur: Paulus... ecclesiae, quae est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis, cum omnibus, qui invocant nomen Domini... Gratia vobis et pax a Deo patre nostro et Domino Iesu Christo. Gratias ago Deo meo semper pro vobis, in gratia Dei, quae data est vobis in Christo Iesu; quia in omnibus divites facti estis in illo in omni verbo et in omni scientia..., Quis haec audiens credat in ecclesia Corinthiorum esse aliquos reprobos, quandoquidem verba ista sic sonant, velut ad omnes directa sit ista laudatio? Et tamen paulo post dicit: Obsecro fratres... ut non sint in vobis schismata..., Et in hoc horrendo vitio tanquam omnes increpans dicit: Divisus est Christus? Nunquid Paulus crucifixus est pro vobis aut in nomine Pauli baptizati estis?... Hactenus ille.

Poterat et ea commemorare, quae in eadem epistola subiecta sunt, Tanquam parvulis in Christo lac potum vobis dedi, non escam; nondum enim poteratis. Sed nec nunc quidem potestis; adhuc enim carnales estis. Cum enim sit inter vos zelus et contentio... Item, Et vos inflati estis et non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio vestrum qui hoc opus fecit. Item ex epistola ad Galatas, O insensati Galatae, quis vos fascinavit non obedire veritati... Et postea tamen ait, Fratres, si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis huiuscemodi instruite spiritu lenitatis... Item ad Philipenses, Omnes enim, quae sua sunt quaerunt, non quae sunt Iesu Christi... Quas res in ea disputatione et multas alias similes a summo Theologo praeteritas arbitror, quod essent faciles; sunt certe ad praesens institutum utiles, easque fere in epistola ad Vincentium attigit.

Iam quod pleraque eiusmodi prophetarum testimonia ad populi Iudaici statum et mores post Messiam referenda sint, et sequenti libro multa exempla cognoscentur, et nunc satis in uno exemplo demonstrabitur. Aggaeus Zorobabelem ac Iesum sacerdotem magnum totumque omnino populum, ut domum Dei aedificarent, his verbis admonuit, Et nunc confortare, Zorobabel, dicit Dominus, et confortare Iesu sacerdos magne, et confortare omnis populus terrae, et facite; quoniam ego vobiscum sum, et spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. At eodem postea capite subiunxit Aggaeus, si tetigerit pollutus in anima, ex omnibus his, nunquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, contaminabitur. Et respondit Aggaeus: Sic populus iste ante faciem meam dicit dominus, et sic omne opus manuum eorum; et omnia, quae obtulerunt ibi, contaminata erunt.

Quem omnino locum convenientius de populi statu post testamenti veteris consummationem intelligimus. Tametsi Augustinus ad firmam quoque superiorum hoc

exemplum interpretatus est. Sed, ut dixi, et ad populi conditionem post Messiae adventum aptius hoc congruentiusque refertur, et plura alia praesertim apud Isaiaem huic proposito inservire libro proximo ostensuri sumus.

Itaque de Isaiae Hieremiaeque testimoniis dictum est satis.

Illud vero, quod tertio loco subiicitur, ecclesiam occultam esse posse, Donatistae etiam olim possuere. Quibus tamen Augustinus occurrit in haec verba. *Non est ecclesia nobis operta, quia non est sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Et de illa dictum est, non potest civitas abscondi super montem posita. Donatistis operta est.* Tantum Augustinus.

Primum autem illud falsum est veterem populum aliquando nullam ecclesiae speciem habuisse. Nam cum se solum relictum quereretur Helias, septem milia virorum scriptura commemorat genua sua non curvasse ante Baal; quibus sane illud perspectum et exploratum erat, non fidem et unitatem, sed regnum esse divisum extareque proinde in Hierusalem templum Dei, summum sacerdotem, veram de lege ac religione doctrinam.

Eiusmodi Tobias erat, qui, cum irent omnes ad vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam, ipse pergebat ad templum domini et ibi adorabat Dominum Deum Israel, decimas fideliter offerens et caetera his similia secundum legem Dei puerulus etiam observans.

Deinde, non sequitur, si populus ille ita vacillavit, ut pene cecidisse videatur, si ita dispersus est, ut propemodum formam et speciem amiserit, Christi quoque ecclesiam usque adeo obscurari posse, ut nulla eius species effulgeat. Plebs enim illa vetus, ut quae casura esset, ruinam saepe minabatur. Et quoniam futurum erat, ut illi reipublicae tanquam sempiterna nox esset offusa, nihil mirum si sensim obscurata est et evanuit. Quid autem si quandoque etiam vix apparuit, cui tam parva lux tenuisque noctis splendor affulsit?...*nempe lucerna in caliginoso loco.* Sed haec explicabuntur in sequenti libro diligentius.

Nam Hilarii auctoritatem, qua nos Calvinus urgendos existimat, Vincentius Augustino quondam opposuit; sed hic loca omnia, quae ille ex Hilario collegerat, tanquam meras calumnias contudit et obtrivit fere in haec verba: *Ecclesia aliquando obscuratur quidem multitudine scandalorum, sed etiam tunc in suis firmissimis eminet. Aliquando tentationem fluctibus operitur atque turbatur, et tale tunc erat tempus, de quo scripsit Hilarius, unde putasti insidiandum contra testimonia tot divina... Potes hoc modo dicere nec ecclesias Galatiae tunc fuisse, quando dicebat Apostolus: O stulti Galatae, quis vos fascinavit? Sic enim calumniaris docto viro, qui tardicordes et timidos graviter increpabat. Quis enim nescit illo tempore obscuris verbis multos parvi sensus fuisse delusos, ut putarent hoc credi ab Arianis, quod etiam ipsi credebant; alios autem timore cessisse et simulate consensisse. Quamquam et illi, qui tunc firmissimi fuerunt et verba haereticorum insidiosa intelligere potuerunt, pauci quidem erant in comparatione caeterorum, sed tamen etiam ipsi quidam pro fide fortiter exulabant, quidam toto orbe latitabant. Hilarius ergo decem provinciarum Asianarum aut zizania non triticum arguebat aut ipsum etiam triticum, quod defectu quodam periclitabatur, quanto vehementius, tanto utilius arguendum putabat. Habent enim etiam scripturae canonicae hunc arguendi morem, ut tanquam omnibus dicatur et ad quosdam verbum perveniat.* Hactenus Augustinus.

At Hieronymus, *Ingemuit totus orbis, inquit, et Arianum se esse miratus est. Periclitabatur navicula apostolorum, urgebant venti, fluctibus latera tundeabantur, nihil*

iam supererat spei; dominus excitatur, imperat tempestati, bestia moritur, tranquillitas rediit. Manifestius dicam, omnes episcopi, qui de propriis sedibus fuerant exterminati, ad ecclesias redeunt. Tunc triumphatorem suum Athanasium Aegyptus excepit; tunc Hilarium de proelio revertentem Galliarum ecclesia complexa est; tunc ad reditum Eusebii lugubres vestes Italia mutavit. Haec Hieronymus multaque alia, quae brevitatis studio praetereo.

Sed haec satis sunt ut omnes intelligant navem ecclesiae in alto haeresum, seditionum discordiarumque procellis fluitantem fuisse iactatam quidem ac pene opertam fluctibus; sed non fuisse tamen in tanta etiam tempestate demersam. Quin in suis licet paucis fortissimis emineat, qui quo magis in remigando laborarunt, eo spectabiliores clarioresque fuerunt.

Ne hoc loco opus est ecclesiae Romanae fidem lucemque proferre, quae nunquam omnino ipsa latuit, sed toti semper orbi manifesta fuit, quemadmodum sexto postea libro accuratius ostendetur.

Nec vero sub diversis pontificibus fides ecclesiae aut solvitur aut occultatur. Quin eo etiam tempore ecclesia catholica fidei suae manifestum argumentum edit. Iudicia tunc pastorum periclitantur, quae sine certo ecclesiae capite infirma atque incerta erunt. De qua re alio libro disseremus.

Iam, in sexto argumento Calvinus et multum operae ac verborum sumit et vano se labore frangit. Poterat brevius ac facilius dicere quoniam synagoga extincta omnino et deleta est, ecclesiam quoque Christi funditus esse delendam. At discessio, quam praedixit Apostolus, venire non potest, dum vera ecclesiae facies extiterit. Id Calvinus dicit, non probat. Itaque falsum est. Quin posteaquam Germania non solum a Romano pontifice, sed a Romano eodemque suo imperatore maiore ex parte defecit, illa fortassis Pauli praedictio impleta est, instantque proinde Antichristi infoelicissima tempora.

At, filius hominis veniens fidem non inveniet in terra. Sed huic argumento respondet Hieronymus illam hic fidem nominari de qua dominus aiebat *Fides tua te salvam fecit*. Et alibi de Centurione: *Non inveni tantam fidem in Israel*. Et rursum ad Apostolos: *Quid timidi estis modicae fidei?* Necnon et in alio loco, *Si habueritis fidem sicut granum sinapis...* Nec enim Centurio aut illa muliercula in Trinitatis sacramenta crediderant, sed simplicitas mentis et devota Deo suo anima commendata est. Haec est fides quam raro inventam Deus pronuntiavit. Haec est fides, quae etiam apud eos, qui bene credunt, difficile perfecta invenitur.

Eodem quoque modo Augustinus respondet dominum de perfecta fide loqui, quae ita difficilis est in hominibus, ut in ipsis admirabilibus sanctis inveniatur aliquid ubi trepidaverint. Addit rursum, propter iniquorum abundantiam et paucitatem bonorum, quae illa potissimum aetate erit, Dominum ita loquutum. Propterea enim non dixit Filius hominis veniens non inveniet fidem in terra, sed quasi dubitans, *putasne*, ait, *inveniet fidem*. Non quod ille cuncta sciens de aliqua re dubitaret, sed ut sua dubitatione figuraret nostram; quia propter multa scandala circa finem saeculi pullulantia, hoc erat infirmitas humana dictura.

Illorum autem error eripiendus est, qui vanissimis argumentis adducti sunt, ut putarent fidem in solo uno manere posse. Cum enim ecclesiae nomen collectivum sit, si unus tantum crederet, non crederet ecclesia. Adde quod Dominus per Matthaeum dicit: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi*. *Vobiscum* ait. Et

per Ioannem, cum pollicetur spiritum veritatis fidelibus sempiternum, pluribus illum pollicetur, non tantum uni.

Adde etiam quod corpus non est unum membrum, sed multa, ut Apostolus ad Corinthios docet. Sed Corpus Christi, quod est ecclesia, ut idem ad Ephesios ostendit, usque in finem permanebit. Non ergo unquam multi fideles in ecclesia deerunt. Praeterea triticum simul cum zizaniis in agro bonique pisces cum malis in reti, usque ad consummationem saeculi durabunt. Non ergo solum in uno manebit fides.

Sed deficiet hostia et sacrificium. Equidem hanc Danielis vaticinationem non ad finem saeculi, sed ad synagogae consummationem existimo referendam. Quod si quis ad tempus Antichristi referre velit, cum hoc ego non magnopere contenderim modo sic interpretetur, ut propter crudelissimi tyranni saevitatem sacerdotes a publico et solemnii sacrificio desistant.

Quod vero ex Apocalypsi Ioannis obiicitur, quoniam valde obscurum est, nihil contra nos habet ad faciendam fidem virium. Tametsi hoc oraculum in Luthero fateor esse completum, cui data est clavis putei abyssi, ut errores penitus demersos atque defossos eruendo tanta caligine orbem obduceret, ut vel lucem ipsam tenebris circumfudisse videretur. Sed affulget adhuc ecclesiae lumen his, qui oculos habent ad videndum. Nam Lutherani caeci sunt et duces caecorum.

Si autem omnis gloria filiae regis ab intus nihilque in ea externi splendoris est, qui fieri potest, ut illa cohaereant, *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate*. Item, *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et non potest civitas abscondi super montem posita, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut qui ingrediuntur lumen videant*, caeteraque similia, quae sunt, ne longum faciam, praetereunda. Planum est igitur in sponsa Christi, in qua nihil fictum, nihil fucatum, nihil simulatum est, sed omnia vera, sincera, solida, omnem etiam externam gloriam ab interiore virtute et splendore procedere. Ac de sexto argumento nimis multa diximus.

Reliquis vero argumentis diluendis illud admonere operae premium est, per figuratam dictionem multa, quae parti conveniunt, in totum solere transferri. Id nobis in usu est cum persaepe alias, tum magis cum de civitate, populo, regno omnique omnino coetu loquimur, de quibus ea in universum dicimus, in quae non omnes reipublicae partes, sed interdum paucae etiam concurrunt. Populum enim robustum, gentem bellicosam appellamus, non quod omnes in ea republica aut robusti aut bellicosi sint, sed quod viri ex ea ad rem bellicam selecti eiusmodi soleant esse. Nec enim aliter de humana republica ac de humano corpore loquimur. Dicitur autem homo agere vel pati, quae manus pesque vel agit vel etiam patitur. Dicitur mundus immundusve, si facies aut munda aut immunda sit, eodemque omnino modo similiter in reliquis.

Inde adeo venit, ut vocabula, quae quibusdam ecclesiae partibus convenire videmus, ecclesiae ipsi attribuantur. Ad hanc enim legem ecclesia dicitur amica, pulchra, immaculata, sancta videlicet ratione bonorum; hortus conclusus, fons signatus ratione electorum. Qui cum prima atque optima pars sint ecclesiae Christianae, imo vero regni caelorum cum sint principes, quamvis in terrena republica despicatissimi ac contemptissimi; vere ac iure ea, quae in eos conveniunt, in totam ecclesiam transferuntur. Quoniam, ut ex Aristotele etiam ante docuimus, id civitas aut esse aut facere dicitur, quod in ea primarii et optimates aut esse dicuntur aut facere.

Neque hoc loco, ubi a Lutheranis vel maxime petimur, Lutheri testimonium negligendum est, quo intelligant hi rem esse tam apertam atque dilucidam, ut eam ne Lutherus ipse quidem negare potuerit. Is igitur, cum in concione quadam ad populum explicaret quemadmodum ecclesia sancta diceretur, per synecdochem docet Mattaeum scripsisse, latrones blasphemasse, cum unum eorum id fecisse Lucas scribat. *Sic unus et idem populus, ut ait, arguitur in Prophetis, cum multi sint inter eos boni; rursus laudatur, cum multi sint inter eos mali. Et pulcherrimae charitatis ea est figura, quae communia faciat omnia bona, communia item omnia mala. Ut alter alterius onera portet et sic impleat legem Christi. Sic civitas vel regio vel domus fecisse aut passa esse dicitur quod aliquot in ea fecerunt aut passi sunt.* Hactenus Lutherus.

Hic ego haereticos universos appello, ut iam vel ipsi sint iudices num prudenter nobis opponant ecclesiam hortum conclusum esse, fontem signatum, puteum aquae vivae, paradysum cum pomorum fructibus, sanctam, pulchram, perfectam, sine macula et ruga gloriosam; ut in ea nullum praescitum, nullum infirmum, nullum improbum esse conficiant. Sed respondeamus ad singula.

In septimo argumento canticorum de ecclesia encomium ponitur, cui abunde, ut reor, satisfacimus. Additur deinceps, in arca solos eos fuisse qui salvi facti sunt, arcam autem ecclesiae imaginem extitisse. At ne quis in hunc errorem incideret, ut putaret omnes qui per baptismum in ecclesiam transeunt, esse salvos; idcirco Petrus caute et sapienter adiecit: *Quod et vos nunc similis formae salvos facit baptisma; non carnis depositio sordium, sed conscientiae bonae interrogatio.*

Alioqui etiam, quod Hieronymus adversum Luciferianos ait, ut in arca omnium animalium genera, ita et in ecclesia universarum gentium et morum homines sunt. Ut ibi pardus et hoedi, lupus et agni; ita et hic iusti et peccatores, id est, vasa aurea et argentea cum ligneis et fictilibus commorantur. Arca igitur in eo potissimum ecclesiae typus est, quod extra eam nullus servatus est, non in eo quod omnes intra illam facti sunt salvi. Sed arcae Sacramenta e Hieronymo in dialogo illo petantur.

Nos pergamus ad reliqua. Christus, aiunt, non est alterius ecclesiae caput, nisi eius cuius salvator est. Hoc primum non est adeo expeditum. Est enim caput angelorum Christus, nec constat tamen an eorum sit proprie servator. Certe non puto, quamvis contra sit a nonnullis disputatum. De qua re non est hic locus disserendi. Deinde, ea connexio infirma est, *Christus est ecclesiae salvator, ergo omnes qui sunt in ecclesia servat.* Est enim salvator omnium hominum, maxime fidelium, nec omnes tamen re ipsa salvos facit.

Atque ut Christus corpus suum, quod est ecclesia, servet, servet, inquam, rei efficientia et exitu; adhuc non sequitur eum omnes qui sunt in ecclesia servare. Tum quoniam iam satis ostensum et patefactum est, quaedam de ecclesia vere dici, quae ei non omnium, sed quarundam partium ratione conveniunt. Tum quoniam totius partiumque vocabula latius fusa sunt, quam voces corporis atque membrorum, quemadmodum paulo post explanaturi sumus. Ita non fit, ut si corpus Christi omniaque eius membra servantur, partes ecclesiae servantur omnes.

Nec vero Paulus, ait, Christum exhibere sibi gloriosam ecclesiam; solum astruit seipsum tradidisse ut eam exhiberet gloriosam. Quemadmodum autem mortuus ille est, ut omnes viveremus, nec vivunt omnes tamen; sic se tradit pro ecclesia, ut eam mundaret et glorificaret, nec tamen omnes, qui in ecclesia sunt, mundantur et glorificantur. Tametsi

vere ecclesiam suam sibi exhibet gloriosam; sed nec in omnibus partibus nec in hoc fortasse tempore.

Porro id quod sequitur facillimum est. Nam, quamquam filii Dei aliquando secundum praedestinationem nominentur; at propria eademque frequens denominatio a praesenti iustitia fit, ut capite tertio explanatum est. Videmus autem vere filios exhaeredari ac iuste aliquando quidem. Non itaque colligitur *filius est, igitur percipiet haereditatem*; nisi illud simul ponas, *et ius quod accepit non amisit*.

Quoniam autem filius Dei non semper probus intelligitur, sed is quoque interdum, qui paterna bona prodegerit; etiam hoc distinguendum puto ecclesiam e Dei solum filiis constare. Nam si filios voces, qui per baptismum sunt Christo et ecclesiae geniti, id nos asserimus. Sed in his sunt improbi quidam et stulti filii, quos patris matrisque cura parturire iterum gestit, donec formetur in eis Christus. Sin filios Dei iuxta frequentiore scripturae usum eos tantum appelles, qui probi et sapientes sunt; certe ecclesia non ex his modo constituitur, sed ex illis etiam qui paternae et probitatis et sapientiae effigiem eluerunt. Nam et in hos nomen filii quandoque diffunditur. *Nonne*, inquit, *ipse est pater tuus? At generatio perversa erat et infideles filii*.

Item: *filius enutrivit et exaltavit, ipsi autem spreverunt me*. Item, *...convertimini filii revertentes et sanabo adversiones vestras*. Item, *Sicut lilium inter spinas sic amica mea inter filias*. Quod de sanctis ecclesiae viris dictum esse omnes Christi fideles agnoscunt. Unde autem appellat spinas, nisi, ut Augustinus ait, propter malignitatem morum...? Et easdem unde filias, nisi propter communionem sacramentorum? Bona ergo filia in medio malarum est, in eademque paterna domo.

Sed ovile Christi non nisi ex Christi ovibus constituitur. Quid tum? Quasi non alias pecudes habeat pastor. Habet sane capras, habet et hoedos. Pastori itaque non modo ovile est, sed et caprile et hoedile. Hoedi porro et agni in Dei cognitione intelligentiaque discreti sunt, in hominum scientia et cogitatione confusi.

Dum hic vivitur, diversi licet greges, in una tamen congregatione sunt; adeoque permixti, ut segregari non possint, donec ille veniat qui separabit eos ab invicem, *Sicut pastor segregat oves ab hoedis et statuet quidem oves a dextris, hoedos autem a sinistris*.

Sed ut argumento huic scholae more pressius distinctiusque respondeam, illud considerandum censeo quod ut nomen ovis non in eo solum loco, sed in sacris fere litteris pro bonis ac iustis accipitur; sic ovile ecclesiam in bonis iustisque designat. Quales sunt, quemadmodum supra diximus, voces aliae nonnullae ut exempli causa, *amica, columba, immaculata, hortus conclusus, fons signatus, paradysus cum pomorum fructibus*, quae nimirum voces ecclesiae vel propter iustos vel etiam propter electos tribuuntur. Quocirca non fit, ut si in ovili non sunt nisi oves, in ecclesia non sint hoedi, quos sponsa pascere iussa est, quoad eos ab agnis pastor ille summus segregaverit.

Nomen etiam ovis malos nonnumquam in ecclesia significat, nedum probos. Hinc enim illa sunt. *Erravi sicut ovis quae perierat*. Et *Omnes nos quasi oves erravimus*: Et *Sicut oves in inferno positi sunt*. Et *Iratus est furor tuus super oves pascuae tuae*. Et in evangelii *Ovem errantem legimus et oves, quae perierunt, domus Israel*.

Atque cum Dominus Petro commisit oves, si nomen hoc pro solis bonis usurpatum censeamus, verendum est utique, ne mali a Petri cura existiment se exemptos. Sane vero quicumque fidei sacramentum habent, Petro intelliguntur esse commissi; nec ab eo

modo requirendum, si gregem bonorum paverit, sed illa etiam, an quod infirmum fuit, consolidarit et quod aegrotum sanarit et quod confractum alligarit et quod abiectum reducerit et quod perierat, requisierit. In quem sensum ovile Christi non est angustius quam ecclesia, sed perinde ut illa cum sanis morbosas etiam oves continet. Dominus autem Ioannis capite decimo in illum alterum sensum vocem ovis usurpavit.

Iam, quod in hoc septimo principali argumento demum obiicitur, id in promptu est refellere. Nam si ex discipulis pseudoprophetae exierunt, intus ergo prius domique erant; nec enim aliter exire potuissent. *At non erant*, inquit, *ex nobis*. Hoc duobus modis exponitur. Initio significat Ioannes fictos illos et simulatos Christi discipulos fuisse, qui quasi *amici ad tempus et socii mensae, in die necessitatis recesserint*. Inter nos versabantur, ait, eandem nobiscum mensam caeteraque omnino sacramenta habebant communia, sed simulatio virtutis erat, venditatio, ostentatio; ideoque, quoniam non erant ex animo et vere nostri, non erant ex nobis. Nam si fuissent tales, quales nos sumus, ex animo Christiani, permansissent utique nobiscum.

Deinde de viris forte Apostolicis loquitur, cum ait, *ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis*. Nonnulli siquidem statim a principio nascentis ecclesiae, nomine se apostolorum venditarunt, cum non essent apostoli Christi veri, sed pseudoapostoli. Quod igitur dicit, tale est, *ex nobis exierunt*, hoc est, a nostra schola et societate; *sed non erant ex nobis*, id est, non vere erant apostoli; si enim ii fuissent, nobiscum profecto permansissent. Veri enim apostoli, quos ad Evangelii munus delegit Christus, non tum hoc, tum illud, sed idem dicebant semper, eratque illis constans ac perpetua ratio et veritatis et vitae. Hoc enim ad auctoritatem evangelii pertinebat, ut eius primi administri, quibus scilicet illud est creditum, odorem saporemque Christi semper et in omni loco servarent. Contra vero operarii subdoli quamvis aliquando se transfigurassent in apostolos Christi, sed insipientia tandem eorum manifesta erat omnibus, et finis secundum opera ipsorum.

Quamquam, si de praedestinis, ut Hieronymo et Augustino visum est, Ioannes loqueretur, nihil adhuc haeretici conficerent. Nam quae rerum consequentia est, *non sunt ex nobis*, id est, non sunt ex electis; non igitur sunt in domo Dei, quae est ecclesia? Quasi vero in domo Dei non sint cum vasis electis in honorem vasa etiam non electa, nempe in contumeliam.

Sed ad argumentum septimum diximus multa. Nunc octavum diluamus.

Et ad testimonia quidem ex canticis post ea, quae dicta sunt, nihil est necesse respondere.

Illud autem, quod ex Apostolo obiectum est, Divus Augustinus in libro 2. retractation. Ita interpretatur, ut ecclesiam describat apostolus, non quae iam sit, sed quae praeparatur ut sit, quando apparebit etiam gloriosa. Et in libro *De perfectione iustitiae*: *Cum enim, ait, non tantum apostolus dixerit, ut exhiberet sibi ecclesiam non habentem maculam aut rugam, sed addiderit gloriosam, satis significavit, quando erit sine macula aut aliquid huiusmodi, tunc utique, quando gloriosa. Non enim modo in tantis malis, in tantis scandalis, in tanta permixtione hominum pessimorum, in tantis opprobriis impiorum dicendum est eam esse gloriosam. Nam si dominus ipse non fuit glorificatus nisi resurrectionis gloria, quomodo dicenda est, ante resurrectionem suam, ecclesia eius esse gloriosa? Mundat ergo eam lavacro aquae, abluens peccata praeterita, deinde perficiens eius sanitates, facit eam occurrere in illam gloriosam sine macula et ruga*. Hactenus Augustinus. Cuius sententiae fuit non solum Divus Thomas, sed etiam

Hieronymus ac Bernardus. In quem omnino sensum Esaiae testimonium idem Augustinus interpretatus est in libro *Contra Donatist.* post collat. cap. 8.

Quamquam altera est eius loci commodior intelligentia, ut incircumcisis et barbarus populus non sit ecclesiam Dei oppressurus, quemadmodum opprimit qui pede calcatur. Et capite nono docet, distinguenda esse tempora ecclesiae et pro diversitate varia scripturae loca, quae partim ecclesiae puritatem, partim malorum permixtionem annuntiant esse concilianda.

Memini me tamen sic Pauli verba aliquando exponere, ut ad efficientiam baptismi etiam praesentem illa omnia referantur. Quod enim ait, *ut eam sibi exhiberet sine macula*, hoc planum et expeditum est, cum sine controversia omnes omnino maculas baptismi debeat. Quod vero subiungit, *sine ruga*, id certum est ad baptismi novitatem attinere, qui veterem hominem substulit et absumpsit. Renovatur quippe, ut aquilae, iuventus nostra *per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus Sancti, quem effudit in nos abunde.*

At, quomodo ecclesia per baptismum gloriosa? Nempe tunc gloriosa sponsa sponso suo exhibetur, cum illi virgo genere ac virtute clara, pulchra, munda, veste preciosa, auro gemisque ornata exhibetur. Non autem regina illa, quae astitit a dextris regis in vestitu deaurato circumdata varietate, non Hester regio fulgens habitu et circumdata gloria sua, non in omni gloria sua Salomon ita gloriosi descripti sunt; quin gloriosior ecclesia sua Christo sit recens baptismi initiata sacramento. Nec enim minus in ecclesiam quam in synagogam illa quadrant, *Lavi te aqua et emundavi sanguinem tuum ex te et unxi te oleo. Et vestivi te discoloribus et calciavi te hyacinto et cinxi te bysso et indui te subtilibus. Et ornavi te ornamento: et dedi armillas in manibus tuis et torquem circa collum tuum. Et dedi in aurem super os tuum et circulos auribus tuis et coronam decoris in capite tuo. Et ornata es auro et argento.*

Quae singillatim in baptismi efficientia explanare, erat facile id quidem, sed huius temporis non est. Non ergo cogimur ad futurum tempus ea effecta referre, quae in praesenti baptismus ecclesiae praestat. Omnia siquidem illa in duo haec Apostolus contulit, ut ecclesia sit sancta et immaculata. *Ut exhiberet, inquit, sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam aut rugam aut aliquid huiusmodi, sed ut sit sancta et immaculata.* Qualem certe nunc etiam credimus esse, non in omni sua parte quidem, nam id, quemadmodum ante diximus, non est necesse, sed in multis membris, quorum sanctitas et puritas facit, ut ecclesia ipsa sancta vere immaculataque dicatur.

Sane in parvulis adultisque nunc primum per baptismum lotis nulla prorsus quaestio est, quin ecclesia sancta et immaculata sit. Sed esse sine macula, ut Augustinus docuit, non absurde etiam ille dicitur, qui et criminibus caret damnabilibus, et ipsa peccata venialia non negligit mundare eleemosynis. Hos enim immaculatos scriptura vocat. *Ero, ait, immaculatus cum eo.* Quomodo? *Observabo me ab iniquitate mea.* Item, *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege domini.* Non enim qui operantur iniquitatem, in viis eius ambulaverunt. In his ergo, qui ab iniquitate et crimine mundi sunt, sunt autem plurimi, ecclesia immaculata est, quamvis impuritatis nonnihil, hoc est, culpae venialis ex levi inconstantique natura contrahant omnes.

Secundum hanc interpretationem, quae mihi et verbis et sententiae Pauli magis consentanea videtur, patet ecclesiam etiam nunc extare, in quibusdam suis membris quidem prorsus immaculatam, hoc est, sine omni omnino macula; in quibusdam vero ita

puram, ut quiddam maculae, levis illius tamen, possit habere. Sic in quibusdam columba est, in quibusdam perfecta.

Perfectos autem pingui, ut aiunt, minerva appellamus eos, quibus vita mortalis contenta est, qui assequuntur, quantum homines possunt, optimam in terra vivendi rationem et viam, tametsi in rebus minimis quandoque deficiunt. At omnis qui peccat, non cognovit Deum, et omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit. Hunc locum Divus Bernardus in concione de septuagesima, cuius initium, *Magna mihi consolatio*, accipit de filiis Dei secundum praedestinationem, quos interpretatur non peccare, id est, non permanere in peccato. Divus autem Augustinus *homilia quarta in hanc Joannis epistolam*, et *secundo libro De baptism. parvulorum, cap. 8.* et *libro secundo contra Parmenianum, cap. 7* et multo fusius in libr. *De perfect. iustit.* exponit filios Dei non peccare ex hoc quod filii Dei sunt; eos vero qui peccant, non cognoscere Deum, qua ratione peccant. Peccatum enim non a fide et scientia, sed ab ignoracione proficiscitur. Fides contra et charitas, quibus filii Dei sumus, non agunt perperam, sed refutant omne peccatum. Quam sententiam Divus Thomas cum familia sua sequitur, 2. 2. quaest. 24. art. 11 ad 1. Eandem secuti sunt cum Augustino, alii episcopi Africani, ut patet in epistola quinque episcoporum ad Innocentium.

Quemadmodum enim Paulus dicere potuit, *Si autem quod nolo illud facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*; ita homo iustus, si ex lege alias naturae repugnantis leviter aliquando deficiat, illud quoque vere dicet, *Iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*.

Quam interpretationem, quoniam ei et huius epistolae quaedam loca, et viri clarissimi consentiunt, non audeo equidem improbare. Sed ut dicam ex animo quod sentio, mihi magis Hieronymi sententia placet, qui non putat. Ioannem in genere de peccato loqui, sed tantum de mortali. Id quod in toto quasi contextu epistolae facile cernitur. Hoc enim apostolus ibidem agit, ut ostendat nullam esse communicationem lucis ad tenebras, Christi ad Belial, nec misceri posse iustitiam et iniquitatem, crimina et charitatem, Christum et Antichristum, non plus certe quam noctem et diem.

Nam fuere quidam haeretici, quales nunc sunt ex Lutheranis plurimi, quibus satis fuit, si semel, baptismo suscepto, fidem haberent etiam sine operibus. Quem errorem a primo statim capite, Ioannes coepit depellere, in haec verba, *Deus lux est et tenebrae in eo non sunt ullae. Si dixerimus quoniam societatem habemus cum eo et in tenebris ambulamus, mentimur.* Item capite secundo, *Et hoc scimus quoniam cognovimus eum, si mandata eius observamus. Qui dicit se nosse eum et mandata eius non custodit, mendax est.* Item eodem capite, *.qui dicit se in ipso manere debet sicut ille ambulavit et ipse ambulare... Qui dicit se in luce esse et fratrem suum odit, in tenebris est.* Item, *... si quis diligit mundum non est charitas patris in eo...*, Item capite tertio, *.omnis qui facit peccatum, et iniquitatem facit.* Scilicet, ne quis putaret de quolibet peccato etiam levi futurum esse sermonem. Iniquitas enim grave peccatum est.

Tunc ergo subiungit, *omnis qui in eo manet, non peccat, et omnis qui peccat, non vidit eum nec cognovit eum.* Nam est cognitio quaedam scientiaeque de Deo, iis familiaris et propria, qui spiritum intellectus, scientiae consilii que habent, quo nimirum spiritu omnes improbi carent. Itaque, nec vident nec cognoscunt Deum. Quamlibet visiones et revelationes Dei habere se praedicunt.

Item *Filioli, nemo vos seducat. Qui facit iustitiam, iustus est, sicut et ille iustus est. Qui facit peccatum, nempe mortale, ex diabolo est... Omnis qui natus est ex Deo, peccatum*

non facit, videlicet quandiu filius Dei est, *quoniam semen ipsius*, hoc est, *charitas in eo manet*; et ut arbor bona, nisi vitietur, non potest malos facere fructus, sic filius Dei crimen et flagitium committere non potest, nisi filius Dei esse desierit. In hoc manifesti sunt filii Dei et filii diaboli. Qui iustus est, filius Dei est; qui non est iustus nec diligit fratrem suum, filius est diaboli.

Item in fine epistolae, *Omnis qui natus est ex Deo non peccat*. Hoc est, non violat charitatem, sed servat mandata, quoniam generatio Dei conservat eum et malignus non tangit eum. Nimirum quandiu semen ille conservat, generatio Dei conservat eum et malignus non tangit eum. At si volens semen illud abiecerit, ex quo semine natus est, tunc profecto filium diaboli effectum, iam malignus non solum tanget, sed utetur eo, etiam pro suo. Quem Hieronymi sensum Augustinus etiam amplectitur, homilia in hanc epistolam quinta.

Atque utinam, haec apostoli doctrina nostri saeculi hominibus non esset necessaria. Sed videmus esse multos, qui, cura fratrum suorum et charitate neglecta, aliisque evangelii et naturae praeceptis omissis, preculis, meditatiunculis, non enim contemplationes dicam, die noctuque vacantes, mentiuntur se et nosse et diligere Deum. At in hoc scimus quod cognovimus eum, si mandata eius observamus. Qui enim non diligit, non novit Deum. Haec est autem charitas Dei, ut mandata eius custodiamus. Sane qui tum secundam, tum maxime tertiam epistolam eiusdem apostoli legerit, intelliget evidentius, totum apostoli sermonem eos coarguere, qui bonos, iustos, amicos et filios Dei se esse sine proximi charitate mentiebantur. Id vero gravius, quo maiori simulationis artificio fingeant se cognitioni Dei et contemplatione vacare.

Verum de hoc argumento plura dicta sunt, quam fortasse ratio instituti operis postulabat. Itaque ad illud ex epistola ad Hebraeos testimonium, ne molestum sit plura dicere, dicemus nihil. Nec necesse est tamen aliquid dicere, cum in eiusmodi argumentis diluendis nostra opera et studium minime desiderentur.

Illud etiam est facile quod in nono argumento primum opponitur. Iam enim demonstratum est, ut ecclesia sancta sit, non oportere omnes eos sanctos esse, qui illius partes esse dicuntur. Non autem, quamvis id Hieronymus fecerit, ecclesiam dupliciter usurpamus et eam, quae undique sancta et tota corpus Christi sit, et eam, quae cum sanctis malos habeat permixtos. Sed id docemus populum Christianum vere sanctum dici, licet non omnes, qui in hoc populo numerantur, sancti sint. Nam argutias illas elegantissimas, quibus hoc impugnatum est, consilium est negligere. Sophistarum quippe sunt merae nugae, gerris, ut aiunt, sicutis vaniores. Praeterquam, quod forsitan ecclesiam sanctam credimus, quia populus est Deo per baptismum dicatus, consecratus, sanctificatus, hos enim scriptura sanctos appellare solet.

Illud vero, quod statim additur, diligenter expendendum est. Aliud porro est partes ecclesiae esse, aliud esse ecclesiae membra. Nomen siquidem partis latius diffunditur, nomen membri contractius est. Pars ad totum refertur, membrum ad animantis corpus. Ita pars sine vita invenitur, ut in lapide, ligno ac caeteris eiusmodi. Membrum autem vere, et proprie sine vita ne intelligi quidem potest. Quamobrem improbi partes quidem ecclesiae sunt; membra ecclesiae aut Christi non sunt. Sunt autem diaboli membra. At in ecclesia esse censentur civesque civitati huic et annumerati et adscripti, cives mali et flagitiosi tamen.

Quo vero pacto probi atque improbi eundem omnino populum conflent, nec sit tamen societas lucis ad tenebras, conventio Christi ad Belial, Divus Augustinus egregie

explicat *contra Donat.* post. collat. cap. 6. Qua una ex re caeterae huius argumenti confirmationes extremis, quod aiunt, digitulis evertuntur. Sive enim dicas corpus sive panem sive granum sive triticum seu alia similia quaevis, nomina sunt, quae bonis per se conveniunt quidem, sed per bonos illi etiam populo cuius boni primariae sunt partes. Hunc vero sensum omnia quoque Augustini verba prae se ferre notius est, quam ut iudicandum sit.

Negat enim malos in corpore Christi esse nec posse habere Christum membra damnata. Negat in columbae membris computari. Negat ad illam ecclesiam pertinere, quae non habet maculam nec rugam. Negat spectare ad compagem domus Dei aut in ea etiam habitare, in qua unanimes solum habitant. Etenim haec universa, ut persaepe dictum est, tantum probis ex se attribuuntur, et horum ratione attribuuntur ecclesiae. Quemadmodum ratione partis in toto ipso insignis atque praecipuae quaedam de toto enuntiari solent, quae partibus singulis non perinde conveniunt. Quamquam Augustinus illam fortasse Hieronymi partitionem secutus est, ut ecclesiam bifariam distribueret et eam quae omni ex parte bona Christique corpus sit et eam quae ex bonis malisque conflatur.

Qua vero fronte nobis Augustinum obiiciunt, qui in *libr. retract.* 2 cap. 18 et in *Psam.* 24 actor. 25 et lib. *contr. Petil.* 3 cap. 12 et *de unitate ecclesiae*, cap. 13 et *contra Donat.* post collat. a. 4 usque ad undecimum cap. nostram habet apertissime constantissimeque sententiam? Nec dubium est Cyprianum atque Hieronymum eadem nobiscum concinuisse; illum in epistola ad Maximum, hunc in comment. *epist. ad Galat.* et in *dialogo adversum Luciferianos*. Ac de nono argumento hactenus.

Decimo vero argumento ex his, quae in 7 dicta sunt, satis, ut arbitror, responsum est.

At undecimo argumento hoc habeto responsum. Non abhorret a sacrarum litterarum consuetudine, si eundem omnino populum nunc propter iustos felicem beatumque dicamus, nunc propter improbos miserum et infelicem. En Moyses Israellem modo vocat populum electum, beatum, gentem sanctam, populum Dei peculiarem; modo durissimae cervicis populum, stultum et insipientem. Atque Isaias interdum populum Gomorrhae, interdum etiam populum Dei appellat.

Et re vera si scripturae usus est, quemadmodum in confutatione secundi argumenti multis exemplis patefecimus, perinde populum reprehendere ac si omnes mali essent, atque ita consolari, ut si omnes essent boni; consectorium est quoque, ut populus idem et in reprehensione vituperationeque vocetur iniquus et in consolatione ac laudatione, sanctus. Nec Augusti. dubitavit ecclesiam nigram in malis, formosam in bonis interpretari in 3. lib. *de doctrin. christ.* cap. 32. Quin Origenes ecclesiam propter eos qui columbas in illa vendunt, speluncam latronum appellavit *trat. in Matth.* 15.

Quod si hoc nos praesidium deficeret, habemus alterum, quod in huiusmodi maior quaedam vis boni quam mali est. Plusque omnino valent pauci boni ut plebs bona sit, quam multi mali ut nominetur mala.

Ecclesiam praeterea sanctam dicimus quod Deo peculiariter sacra sit; qua ratione, quamvis mali in ea sint plurimi, Synagoga Satanae appellari nec debet nec potest. Hinc enim in concilio Constantiensi eius impudens maledicentia damnata est, qui Romanam ecclesiam Synagogam Satanae appellavit. De undecimo autem argumento dictum est satis.

Duodecimum vero infirmum et nugatorium est, tametsi Calvinus inde exultare non dubitet, unde erubescere debuisset. Ratiocinatur ille quidem interdum argute, saepius eleganter; sed quandoque adeo inepte, insulse, frigide ut vix eum credas, non dico eruditionem acumenve, sed aut rationem omnino ullam aut sensum etiam communem habuisse. Tantum haereticus error et caeca pertinacia potest, ut omnem prorsus doctrinam adimat, intelligentiae lumen extinguat et universam ingenii retundat aciem.

Sed ad rem. Illud est verum Graecos esse schismaticos ideoque apud eos ecclesiam non esse. Credimus enim unam catholicam ecclesiam. Quare necesse est, ut qui ab unitate se separat, quoniam non est in una ecclesia catholica ne in ecclesia quidem ille sit. Nec Graeci solum schismatici sunt, sed sunt etiam haeretici; tum propter alia, tum haec praecipue causa, quod negant unum totius ecclesiae pastorem esse a Christo in Beato Petro institutum. Sed haec importune hoc loco, alibi opportune disserentur. Quod si qui a Christo vero ecclesiae capite ita deficiant, ut ei abrogent fidem, hos fateor, ac multo etiam magis, privilegium ecclesiastici nominis amittere.

Mortuo autem summo pontifice, una sine dubio ecclesia manet, et manet in ea spiritus veritatis; sed manca et imminuta sine Christi vicario et ecclesiae catholicae uno pastore relinquitur. Quocirca licet veritas tunc etiam in ecclesia sit, at si controversiae fidei et religionis oriantur, ecclesiae iudicia sine capite in terra non adeo certa erunt. Quae persequi huius loci non est.

Atqui apostolus, cum eo loco dedita opera ecclesiae unitatem definire vellet, eius rei prorsus oblitus est, a qua re nos dicimus unitatem ecclesiae pendere. Sed mirari satis non possum istorum hominum futilitatem, qui cum non servarint unitatem spiritus in vinculo pacis, sed ab ecclesiae se corpore seiunxerint; Paulum eo loco nobis obiiciunt, qui illis vel advertissimus est. Nam si unum corpus et non duo Christus habet, quo modo nos duas ecclesias admittemus? Et si una est fides, qui in fide et religione discrepat, hic quo modo in una ecclesia est? Qui autem Christi vicarium contemnit, is ne unum filium agnoscit? Certe qui cultum Dei pro suo sibi arbitrio fingit, is nec spiritum unum colit nec patrem unum suscipit nec in una proinde ecclesia est, quae sine recta et catholica fide Deum unum nec colere nec habere potest. Verum isthaec, quae extra causam praeterque institutum invitis occurrunt, paucis refellenda sunt. Reliqua itaque persequamur.

In Graecis, aiunt, viri boni sunt aliqui. Sane, si sunt aliqui, hi tantum erunt, qui cum catholica fide consentient, qui ab schismate alieni sunt, qui unum unius corporis tenent caput unumque unius ovilis pastorem, non in caelis solum, sed etiam in terris. Sic enim Christo capiti nostro ac pastori visum est, unum loco sui ecclesiae relinquere; quem simulatque fidelis abiiceret et corporis et ovilis desereret unitatem. Quemadmodum in Israel sub Hieroboam quidam erant viri pii, sed illi tantum, qui in divisione regni nullam fidei, religionis, sacerdotii divisionem meditabantur. Verum haec alias.

Nunc illud admonendum puto, Apostolum eo loco ecclesiae perfectam unitatem communionemque describere; nimirum qualis in bonis sanctisque viris reperitur. Meminisse enim opus est corporis nomen proprium esse ecclesiae iustorum. Unum igitur corpus uno primum spiritu definitur, qui illud non modo quasi anima vivificet, sed tanquam spiritus membra eius singula ad finem suum quodque agat, moveat, instiget. Deinde unum corpus unam quoque spem vocationis requirit. Ubi spei vox pro re gloriaque sperata usurpatur, ut illo etiam loco, *spes autem, quae videtur, non est spes*.

Unum igitur finem, sicut caeterae, haec etiam respublica habet, ad quem omnes eius cives vocati ac destinati sunt, in quem proinde spectant omnia huius corporis membra.

Tertio loco una respublica unum Dominum, unum regem, unum caput desiderat. Nam si duo habeat capita, monstrosa erit. Exigit praeterea unam fidem. Nisi enim huius reipublicae cives fideles sint, Dei populum non conficient. Populus autem Dei intelligitur divino cultui ac religioni dicatus. Quod nisi una sit omnium communis fides, ne una quidem religio erit atque adeo nec una Dei ecclesia. Quid, quod si diversa credimus, cum fides sit quasi huius corporis oculus, eundem scopum et finem, habere non possumus? Una ergo fides necessaria est.

Necessarium est denique praeter haec baptismum unum, in quo inest caeterorum sacramentorum communicatio. Plebs quippe christiana non interiore solum fidei communionem ac charitatis vinculo, sed externa etiam fidei testatione sacramentorumque consociatione constat. Ex quo fit, ut nisi in eodem baptismo eisdemque omnino sacramentis membra exterius colligata sint, in unum Christi corpus, quod est ecclesia, coire non queant. Fecit autem apostolus solius baptismi mentionem, tum quoniam inter omnia sacramenta vel maxime est unum, tum quoniam hoc sacramentum Christianae gentis proprium signaculum est, quo videlicet non consignamur modo, sed etiam sacramur. Id quod Synagogae circumcisio praestabat.

Iam in verbis, quae addit Paulus, *unus Deus, unus pater...*, eo, ut mihi videtur, respicit, ne in uno huius reipublicae domino tyrannidem ac dominationem subesse putaremus. Unum itaque dominum cum dixisset, blandioribus vocibus dominatum mollit ac mitigat. *Ne te, inquit, terreat unus dominus; unus enim Deus idem est unusque etiam pater.* In Dei porro nomine bonitatem, suavitatem, providentiam numinis intellige. *Beatus, ait, populus cuius dominus, Deus eius.* Sed ille multo beatior, cuius Dominus pater eius; in patre siquidem singularis amor et cura minime vulgaris designatur, ut non tam regnum quam patris unam filiorumque familiam intelligas. Sed nescio quo pacto, dum Pauli verbis institit atque haesit oratio, a proposito longius excurri institutique mei pene immemor factus sum.

Dicebam apostolum perfectam corporis ecclesiae unitatem causis suis omnibus definire. Ecclesiae vero unitas latius extensa est et in eis invenitur, qui non servant unitatem spiritus in vinculo pacis; nec inter se per amorem cohaerescunt nec alii alios apprehendentes capiti suo connectuntur. Quin etiam partes quaedam in hoc toto sine fide insunt, ut haeretici occulti quandiu ab ecclesia non sunt exclusi. In quibus satis est unum baptismum sacramentorumque eadem societas et communio, ut in ea ecclesia esse dicantur.

Nam summum pontificem, episcopos caeterosque ecclesiae ministros potestate ac iurisdictione per haeresim abditam interiorumque privari; non modo non certum, sed ne probabile quidem esse, maxima auctoritate Theologi affirmant. Rectores vero ac magistratus et reipublicae omnino administratores illos esse, qui reipublicae huiusmodi partes non sint, ne cogitatione quidem informari potest. Ex quibus magna significatio fit non esse aequam in omnibus ecclesiae partibus unitatem, sed in quibusdam valde imperfectam.

Id si minus intelligitur, ex corpore naturali percipi potest. In quo sic spiritus et anima existit, ut partibus quibusdam vim sentiendi tribuat, quibusdam vim crescendi, aliis, ut videtur, ne ullam quidem aut animalem aut spirabilem facultatem; perinde ut si partes illae nec animam nec spiritum in se haberent. Quin etiam videmus, cum membrum

aliquod sensu et vita carens arescit in corpore, quoniam reliquis omnino partibus continuatur, motum quendam externum ab spiritu participare; quamquam spiritus illi nihil interius vitaleque communicat.

Quem profecto modum spiritus Christi in corpore ecclesiae tenet ac servat. Quasdam enim partes ita animat et vivas facit, ut nihil illis deesse vitalium motionum videatur; in quasdam sic influit, ut non vitam eis quidem, sed interiorum spirationem quasi vitalem conferat; aliis exteram vim suam facultatemque dimittat, ut quamvis mortua prorsus et arida membra sint, quia non sunt tamen a corpore excisa, ab spiritu cum corpore moveantur. Quae partium affectuum mirabilis continuatio ac series, licet tenuis illa quidem et modica sit, at tantum in ecclesia valet, ut propter locum, quem habent in corpore, nonnullae partes vel capita ecclesiastici corporis appellentur. *Vae, inquit, vobis, qui opulenti estis in Sion... optimates, capita populorum.*

Membra videlicet aliquando, non ex vita, quam sua sponte et natura vendicant, sed ex situ, quem sortita in corpore sunt, per metaphoram transferri solent. Ita, qui locum primum in ecclesiae gubernatione tenet, caput ecclesiae ille dicitur, tametsi proprie ac vere membrum corporis ecclesiae non est. Sed de his, quae ad ecclesiae unitatem spectabant, quantum huic loco satis erat, dixisse videmur. Nunc de universitate ecclesiae dicamus, nam id in tertio decimo argumento quaeritur.

Καθόλου Graece, si verbum verbo reddas *secundum totum* interpretabere; ὅλοι enim totum est. Unde catholica, ut Augustinus ait, nomen accepit, quod in toto orbe iuxta prophetarum praedictiones diffusa est. Quia vero in toto orbe universae etiam gentes intelliguntur, inde adeo venit, ut ecclesia catholica, id est, universalis nominetur, quoniam in omni gente, populo, natione, sexu, conditione longe lateque patet. Cuius utriusque rei extat insigne illud oraculum, *Postula a me et dabo gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae.* Atque hoc discrimine non solum a Synagoga, sed ab haereticorum etiam conventiculis congregationibusque distinguitur.

Sunt etiam qui dicant ecclesiam propter communem fidem universalemque doctrinam catholicam appellatam. Fides autem ecclesiae atque doctrina multifariam communis et universalis est. Primum ratione hominum iuxta illud, *Praedicate Evangelium omni creaturae.* Deinde ratione loci, quemadmodum scriptum est, *Praedicaverunt ubique et in omnem terram exivit sonus eorum* Praeterea ratione temporis. Quoniam apostoli non tum hoc, tum illud, sed idem dixere semper. *Fideles, inquit, Deus, quia sermo noster qui fuit apud vos, non est in illo est et non. Sed est in illo est.* Item, *Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua. Omnia mandata tua veritas.* Et posterius, *in aeternum, Domine, permanet verbum tuum in generatione et generationem veritas tua.* Quod igitur ab omnibus in omni et loco et tempore certo atque constanter creditur et docetur, id vere dogma catholicum nuncupatur. Et quae huiusmodi dogmata ac disciplinam habet, ea vere ecclesia catholica. Nam haereticorum conciones privatas habent peregrinas, inconstantes clandestinasque doctrinas.

Bene ergo et prudenter Vincent Lirin. *De prophan. nova.* *In ipsa, inquit, catholica ecclesia, ad quam non una natio, non unus angulus, sed maris multitudo convertitur; id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est. Hoc est enim vere proprieque catholicum, quod ipsa vis nominis ratioque declarat, quae omnia haec vere universaliter comprehendit. Quae cum ita sint, ille est verus germanusque catholicus, qui quicquid universaliter antiquitus ecclesiam catholicam tenuisse cognoverit, id solum sibi tenendum credendumque decernit. Quicquid vero ab aliquo deinceps uno*

praeter omnes vel contra omnes novum et inauditum subinduci senserit, id non ad religionem, sed ad tentationem potius intelligat pertinere. Hactenus Lirinensis.

Scio causas proferri alias solere, cur ecclesia catholica sit; sed hae mihi visae sunt cognominis huius asserendi gravissimae. Quibus positis illud argumentum facile diluitur. Primum enim ecclesia non ita modo contracta est et adducta in angustum, ut in orbe diffusa non sit. Quin nostra memoria novus orbis apparuit multo maximus atque latissimus, in quem discipulorum Christi sonus exivit, ne quispiam dicat Hispanos, Gallos, Italos, Germanos caeterasque nationes, in quibus Christi nomen aut vivit aut non omnino deletum est, minorem partem orbis occupare. Deinde satis est, ecclesiam semel in totum mundum esse fusam, ut etiamnum vere catholica dicatur.

Nempe eadem ecclesia est, eamdemque fidem tenet, quam Apostoli in universa terra vulgarunt. Sane vero fidei praesentis universitas ad eam universitatem referenda est, quae tempore anteacto in ecclesia fuit; et haec ad illam tandem, quam apostoli in totum orbem ediderunt, quemadmodum in secundo libro demonstratum est. Ex quo efficitur, ut quamvis Christiana fides in unius forte provinciae angustias redigeretur, nihilominus catholica esset et provincia item, quae eam fidem haberet, ecclesia esset etiam catholica. Nam et ecclesiae singulae sub universali comprehensae catholicae vocitantur, quoniam eam fidem habent, quam universalis tenet tenuitque semper ecclesia. Sed haec et ea quoque quae restant, perspicua sunt omnia. Breviter itaque expendiunda sunt.

Obiicitur ergo in quartodecimo argumento frustra omnium fidelium sensum expectari. Cui ergo argumento haec brevissime retulerim.

Duo sunt rerum genera, ut alias dictum est, quae ab ecclesia creduntur. Unum, quod ad omnes aequae pertinet, ut *Deum esse hominem, animum nostrum esse immortalem*. Et in hoc genere non est valde difficile omnium fidem sensumque cognoscere. Non dico autem, ut seorsum rogentur singuli, quod et permolestum esset et oppido quam ridiculum, sed singulorum fidem in huiusmodi statim sese prodere; satisque mediocri adhibita diligentia cognitam nobis et perspectam esse posse, praesertim si res in contentionem veniat et vulgus suo more caleseat.

Alterum est genus earum rerum, quas cognoscere non rudium et imperitorum in ecclesia, sed maiorum et sapientium interest. Ut *Epistolam ad Hebraeos esse canonicam*, ac reliqua similia quam plurima. Quo in genere si vulgarem plebis sententiam roges, perinde erit, ut si a caeco sensum colorum postularis. Caute igitur atque prudenter, cum huiusmodi fortasse res in sermonem popularem incidunt, qui in vulgo paulo modestiores sunt, nihil omnino affirmate asseveranterque pronuntiant; sed in se credere ac sentire in hisce rebus profitentur, quod ecclesia credit a sentit. Quo profecto nomine sapientes ecclesiae maioresque designant.

Porro sive in hoc sive in illo genere quaestio versetur, populus quasi de tribunali sententiam dicere nec debet nec vero potest. Quoniam, ut hic pro certo et probato sumimus, ligandi, solvendi iudicandique potestas in singulis fidelibus non est, sed in ecclesiae praefectis atque pastoribus. De qua re alio loco disseremus.

Nunc illud dicimus, in communi omnium controversia certum argumentum ex communi fidelium sensu depromi, quamvis non oporteat sigillatim omnium sensum perscrutari. In fide autem earum rerum, quae propriae sunt doctorum atque sapientium, solam horum sententiam expectandam; vulgi ne expectandam quidem. Nam illi certam fidem faciunt catholici dogmatis, hi faciunt nullam. At vero in utrarumque rerum decretis ac legibus

nec vulgus nec sapientes omnes habere locum; sed ii tantum, qui sint ecclesiae pastores, quemadmodum libris sequentibus explicaturi sumus.

Ea vero argumenta, quibus pastorum veritas atque auctoritas impugnata est, in librum huic proximum differantur, ubi haec multaque id genus alia longe opportunius refutabimus.

Caeterum quod duo symbola ecclesiae internoscendae Calvinus ponit, nempe ordinem in verbo et sacramentis a Christo commendatum, ad quas omnino notas ceu ad Lydium lapidem omnis congregatio exigenda sit, quae ecclesiae nomen obtendat; bene profecto haberet, nisi hunc Lydium lapidem in manu habere ipse vellet, caeteris negaret omnibus.

Nos asserimus Lutheranos nec synceram evangelii doctrinam nec legitimam sacramentorum administrationem retinere. Illi contra nobis utramque notam inurunt. Ecquis erit iudex? Negant apud nos ecclesiam esse; apud se, ut nos dicimus, existere mentiuntur. Ecqui sunt ii tandem, quibus lapis iste Lydius est certus, solidus, germanus ad veram ecclesiam explorandam?

Arius, Nestorius, Macharius, Donatus, Pelagius caeterique omnes haeretici, tum etiam cum ecclesiae bellum facient, eadem omnino insolentia se habere praeferent duas illas ecclesiae quasi tesseras.

Quapropter in quacumque de fide cum haeticis controversia ecclesiae notio periclitabitur. Excipient enim protinus nos aut in fidei errore versari aut Christi sacramenta non perinde gerere ut a Christo nobis institutum atque praescriptum est. Notior est ecclesia, mihi crede, notior est, quam ut quibuslibet motis quaestionibus eius non solum auctoritas, sed res omnino et nomen in dubium revocentur.

Verum hoc Calvinus loco sic insulsus extitit, ut nihil aliud eius nisi ipsa insulitas rideatur. Ecclesiam enim apud nos esse, modo ait, modo negat. Nunc ecclesiam dicit nunquam fuisse intermortuam; nunc contra verbi puram praedicationem asserit aliquot iam saeculis evanuisse. Tum affirmat sub Romano pontifice, quem Antichristum vocat, non esse ecclesiae nomen abolitum, sed sub eius quoque tyrannide ecclesias manere; tum astruit praesentes omnes catholicorum coetus idololatria impiaque doctrina contaminatos esse claviumque proinde non habere potestatem.

Quod si ita est, Christi ecclesiae qui sunt? Nempe si Christi ecclesiae sunt, Ecclesiae catholicae membra erunt. Porro si membra sunt verae catholicaeque ecclesiae, nequeunt vel idololatriae probare scelus vel errores Evangelio contrarios docere.

Item nisi stultum mihi quoque ipsi videretur, exigere ex illo cogereque ut responderet num viros aliquot probos in catholicorum concione esse arbitretur. Si nullos, quoniam, ut ait, omnes ad unum sunt idololatrae et in impietate esse pius nemo potest; eadem profecto causa ante Lutherum vir bonus in catholicis nemo esset, quippe cum eiusdem criminis rei essent omnes in eodemque errore versarentur. Ecclesia ergo Christi catholica iam ante Lutherum nulla in orbe erat. Et ubinam sunt illae de aeterno Christi regno promissiones, quas, quoniam apertae, clarae, perspicuae sunt, nulla iste interpretatione potuit eludere? Sin autem vere pii inter nos sunt aliqui, non est certe apud nos ecclesia impia, sed pia. A qua cum se contentionis studio Lutherani separaverint, exploratissimum est, a vera eos Christi ecclesia descivisse. Quid? An ne ambiguum est Ambrosium, Hieronymum, Augustinum, Basilium, Chrysostomum caeterosque optimos ac praestantissimos viros, quos catholici et veneramur et

agnoscimus, vera ecclesiae Christi membra fuisse? At illi stant a nobis universi, Lutheranis universi repugnant. Quod facillimum est ostendere.

Sed quid ego stultus, qui suadere velim Lutheranos haereticorum more cum ecclesia Christi bellare? Quasi vero difficile esset, causis evidentibus ac necessariis addicere, hos neque in Apostolica neque in Catholica neque in sancta nec in una ecclesia esse. Nihil sane facilius esset, nihil explicatius, nihil promptius, si huius esset aut loci aut temporis. Nimirum quibus omnino rebus cum Donatistis Augustinus egit, ut eorum animos ad veram notionem ecclesiae unius sanctae Catholicae atque apostolicae revocaret; iisdem nos Lutheranos vincere nullo negotio et labore possumus.

Atque si res ipsae, quae tamen in manu nostra sunt, in hac nos pugna desererent; at cognomina Catholici ac Lutherani apertissime planissimeque demonstrant veram germanamque ecclesiae notam et characterem habere nos, illos non habere, quamvis ecclesiae nomen fingant, simulent, obtegant. *Sicubi*, ait Hieronymus, *audieris eos, qui dicuntur Christi, a quoquam alio nuncupari, utputa Marcionitas, Valentinianos, Pelagianos...*, *scito non ecclesiam Christi, sed Antichristi esse synagogam*. Quo eodem discrimine Augustinus atque Epiphanius haereticos a Catholicis distinguendos esse docuerunt.

Cum itaque Lutherani cognomen ex Luthero traxerint, planum et expeditum est eos a communi fide atque ecclesia Catholica in privatam et singularem haeresim abiisse. Nobis autem super terram nullus fidei magister est, unus caelestis est Christus, a quo Christianorum cognomen est, quod habemus ex illo haereditarium. In Christi igitur ecclesia sumus. De qua haec, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt.

Nunc ad reliquos locos ex ordine instituto progrediar meque ad meum munus pensumque revocabo.

DE AUCTORITATE CONCILIORUM

LIBER QUINTUS

CAPUT I

ARGUMENTA CONTINET QUIBUS HAERETICI UTUNTUR AD HUIUS

LOCI AUCTORITATEM LABEFACTANDAM

Post Ecclesiae auctoritatem auctoritas conciliorum sequitur, quam haeretici plurimis argumentis oppugnant.

Argum. 1. Illud primum est, quod Ecclesia columna est et firmamentum veritatis. At in Synodum soli cardinales et episcopi veniunt, qui et numero pauciores sunt, nec auctoritatis pondere, hoc est, nec virtute nec sapientia graviores: non ergo synodus regula credendi Ecclesiae est, sed contra Ecclesia synodo.

Argum. 2. Deinde pontifices et pharisaei collegerunt concilium, cuius sententia impia fuit, ut Joann. 11 cap. legitur: non ergo semper synodi sacerdotalis iudicium probandum

est. Sicut enim principes sacerdotum et omne concilium quaerebant falsum testimonium contra Jesum, Matth. 26 et omnes principes sacerdotum, et seniores populi adversus Jesum consilium inierunt, Matth. 27, ita et episcopi ac pontifices nostri contrariam Jesu Christo sententiam ferre possunt.

Argum. 3. Praeterea si veritatem episcopi tenent et falli non queunt, id ex divino aliquo pacto proficiscetur. At pactum hoc nusquam apparet. Atque ut appareat aut aliter interpretandum est quam illud, quod cum Levi olim et posteris eius Dominus iniit. *Pactum, inquit, meum cum Levi: Lex veritatis fuit in ore eius, et iniquitas non est inventa in labiis eius: in pace et aequitate ambulavit mecum, et multos avertit ab iniquitate. Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore eius: quia angelus Domini exercituum est. Vos autem recessistis de via, et scandalizastis plurimos in lege; irritum fecistis pactum Levi, dicit Dominus exercituum.*

Item, *Obsecro, Domine, custodiens pactum custodientibus mandata tua.* In quorum verba Hieronymus: *Non ergo, ait, quod pollicetur Dominus statim futurum est, sed in eos sua promissa complet, qui custodiunt mandata illius.* Unde constat pactum retinendae veritatis quondam cum sacerdotali tribu initum per posterorum culpas irritari. Quo fit, ut ad eundem quoque modum, si apostolis et succedentibus omnino pontificibus veritas a Christo promissa est, eandem tamdiu sint servaturi, quamdiu id non suis peccatis egerint, ut veritate destitui mereantur.

Alioqui, ut Hieronymus in hunc Malachiae locum ait, *ad sacerdotum quidem pertinet disciplinam interrogatus respondere de lege, sed si ignorantiam in caeteris diligentem in scripturis sanctis obtenderint negligentem, frustra iactant dignitatem, cuius opera non exhibent.* Atque idem etiam Hieronymus scribit falso sacerdotes illa iactare: *Non peribit lex a sacerdote, nec consilium a sapiente, nec sermo a propheta,* cum scriptura dicat, *In perversam animam non intrabit sapientia.* Et per Ezechielem Dominus, *Quaerent, ait, visionem de propheta, et lex peribit a sacerdote, et consilium a senioribus.* In quae verba idem ipse Hieronymus: *Haec autem, inquit, non solum eo tempore, quando abylonius contra Hierusalem veniebat exercitus a prophetis, sacerdotibus et senioribus quaerebantur, sed quotidie in ecclesiis requiruntur. Quae si visionem, legem consiliumque perdiderint, frustra Prophetas et sacerdotes et seniores habere se iactant.*

Adde huc illud Hieremiae testimonium, *Sacerdotes non dixerunt, ubi est Dominus, et tenentes legem meam nescierunt me: et pastores praevaricati sunt in me: et prophetae prophetaverunt in Baal.* Quibus verbis utendum esse adversus nostri ordinis magistros Hieronymus in commentariis auctor est.

Adde illud etiam: *Speculatores eius caeci omnes nescierunt universi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes, et amantes somnia... Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam, omnes in viam suam declinaverunt.* Quibus ex rebus facile intelligitur non esse fidendum pastorum sacerdotumque iudiciis, praesertim si illis Dominus iratus est. Si ergo illi solum in concilium coguntur, concilium profecto errare potest.

Argum. 4. Praeterea, conciliorum auctoritas illo potissimum testimonio probari solet: *Si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re, quamcumque petierint, fiet illis a patre meo, qui in caelis est. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.* At hoc testimonium probaret aequae provinciarum synodorum certa esse iudicia, quod a recta fide alienum esse, cum ex aliis, tum vero magis ex concilio

Carthaginense sub Cypriano constat in quo non duo vel tres, sed octoginta episcopi congregati contra orthodoxam de unico baptismo doctrinam erravere. Synodorum ergo veritas infirmo, aut nullo potius fundamento nititur.

Atque in eo testimonio his tantum conciliis se affuturum promissit Christus, quae in nomine ipsius convenirent. Primum ergo fidem faciant se coire in Christi nomine, nam fieri potest ut improbi episcopi adversus Christum conspirent. Deinde nihil verbo Dei addant aut detrahant, illis enim haec lex praescripta est.

Argum. 5. Ad haec, concilium Arimenense sexcentorum episcoporum erravit cum Ario; Ephesinum secundum etiam frequentissimum cum Dioscoro; Constantinopolitanum vero trecentorum pontificum cum Leone imperatore. Concilia igitur quomlibet generalia nullum argumentum firmum Theologis subministrant.

Argum. 6. Sexto item Synodus apud Trullum celebrata non unum sed multa peccavit, ut videre est canone secundo, tertio, tertio decimo, quinquagesimo quinto et sexagesimo septimo. Errare igitur in fide et moribus concilia possunt.

Argum. 7. Albertus insuper Pighius, vir doctus et pius, multis argumentis ostendit acta, quae nomine sextae et septimae synodi circumferuntur, varios errores continere. Non igitur conciliorum etiam generalium fides adeo certa est, ut in dubium vocari non debeat.

Argum. 8. Praeterea, concilium Constantiense definit concilium esse supra Papam; Florentinum autem sub Eugenio quarto, et Lateranense sub Leone decimo contrarium dogma finierunt; conciliorum ergo auctoritas infirma est.

Argum. 9. Rursum concilium Basiliense definit esse haereticum qui negaverit concilium esse supra Papam, aut asseruerit Papam transferre in alium locum posse concilium, aut in aliud tempus prorrogare. Et tamen nemo tam insanus post era tempora fuit, ut sententiae contrariae auctores haereticos existimaverit. Conciliorum ergo iudicia incertiora sunt, quam ut certam fidem facere possint.

Argum. 10. Praeterea Augustinus lib. 2 *de baptismo contra Donatistas*, cap. 3: *Plena concilia*, inquit, *saepe priora a posterioribus emendari*. Id quod certe non fieret, si semper veritatem assequerentur. Sed et Isidorus 50 dist. cap. Domino: *Quotiescumque*, inquit, *in gestis conciliorum discors sententia invenitur, illius sententia concilii magis teneatur, cuius antiquior et potior extat auctoritas*. Non igitur conciliorum decreta certa sunt omnia, sed interdum varia sunt atque adeo inter se pugnancia.

Argum. 11. Praeterea, cum concilium dicitur errare non posse, aut intelligitur mutilum sine capite, aut integrum interveniente etiam capitis auctoritate. Si mutilum, erravit aliquando, aut catholici ultro ipsi fatentur: sin integrum, frustra ad fidei quaestionem finiendam congregabitur, cum Romanus pontifex sine generali concilio rite de fide pronuntiet, quemadmodum loco proximo sumus demonstraturi. Aut igitur conciliorum dogmata incerta sunt, aut vane profecto congregantur. Id quod Gregorius Nazianzenus in *epistola ad Procopium*, quae est numero centesimo secundo, plane testatur in haec verba: *Quodcumque episcoporum concilium fugio, propterea quod hactenus nullius omnino Synodi finem aliqua utilitate praeditum, et unde res male habentes non magis exacerbatae quam curatae fuerint videre licuit*.

Argum. 12. Postremo Oecolampadius argumentatur ex concilio Romano sub Nicolao, ubi Berengarius, ut inquit, coactus est adiurare in verba falsissima, quae nec Roffensis libro tertio *contra Oecolampadium* cap. 12, nec Caietanus in libello de *Coena Domini* ab errore liberare potuerunt.

His atque aliis argumentis contra huius loci auctoritatem haeretici pugnare solent. Lutherus autem more suo rem nulla argumentatione, sed sola asseveratione conficit, inquit: *Saepius erraverunt concilia, praesertim Constantiense, quod omnium impiissime erravit.* Et in quadam ad populum contione concilium primum, cui apostoli et eorum discipuli interfuerunt, errasse ait, eo quod senserint legem et opera necessaria esse ad salutem. Sed enim hunc nos locum et confirmare et tueri semper oportet, non ex vera ecclesiae sententia falsa ulla ratione moveri.

CAPUT II

DOCET QUIDNAM NOMEN AUT SYNODI AUT CONCILII HOC SANE LOCO SIGNIFICET

Nihil dubium erat quin synodi vel concilii nomine eadem quippe res est, patres semper nostri intellexerint sacerdotes, praesertim episcopos, in locum unum congregatos, ut causas eas scilicet definirent, quae ad ecclesiae sive fidem seu mores pertinerent.

At Lutherani novum concilium volunt omnibus retro saeculis inauditum, ubi de fidei quaestione iudicent non episcopi et sacerdotes, sed rhetores et laicorum turba, qui non via et ratione, sed verbis et clamore praevaleant. Verum huiusmodi errorem facillimum est eripere. Tota enim fidelium ecclesia congregari non potest, et ut posset quidem, non expedit tamen ut ad indisciplinatum vulgus disciplinae nostrae controversiae referantur. Quod si rem publicam vel in pace vel in bello continendam stultum esset concitatae et ineruditae plebis consilium requirere, stultum quoque est, ac multo etiam magis, velle ut in gravissimis de fide quaestionibus populi consensionem atque iudicium requiramus. Ac si populus in rebus temporariis tuto et prudenter magistratuum curae, diligentiae, consilio sese tradit, nec ferendis legibus quicquam sibi aut consilii aut auctoritatis vendicat, cur plebem hi Christianam incitant, ut suis nolit rectoribus se committere, sed pergat in consensum illud admitti, ubi causae omnino publicae non a privatis hominibus, sed a publicis ecclesiae magistratibus transigendae sunt?

Non sumus, inquiunt, adeo rudes et tardi, ut velimus aut totam plebem in concilium cogi, quod esset amentiae, aut doctrinae quaestiones in indoctum vulgus referri; quod esset stultitiae. Sed id cupimus, quod et merito et optimo iure cupimus, ut nec sacerdotes imperiti in concilium veniant, et si qui laici sacrarum litterarum periti sint, sunt autem plurimi, hi ad synodum evocentur; et sive sacerdotes, sive laici, deligantur viri prudentia ac sapientia celebres, quorum consilio res omnes ecclesiae publicaeque negotia gerantur. Quoniam non decet ut in his, quae religionis sunt, irreligiosus episcopus laico pio anteferatur, aut in his quae sunt doctrinae laico docto antestet sacerdos indoctus.

Sed quod de ignaris episcopis calumniantur, id in confutatione argumentorum explicabimus, nam et hoc primo iam capite inter caetera obiectum est. Quod vero dicunt

selectos e plebe viros in synodum cogendos esse, errant in eo turpissime, nec intelligunt qualis sit rei publicae Christianae facies et forma a Christo instituta. Qua de re satis abundanter multis voluminibus ab Alberto Pighio aliisque Catholicis disputatum est.

Nunc vero Lutheranis ego non pugno, utrum omnes fideles sacerdotes sint; non utrum foeminae a Christo sint ad ecclesiae munia et sacrorum administrationem admissae; quoniam huiusmodi quaestiones non sunt praesentis operis et instituti. Tantum dico non foeminas, non laicos, sed solos sacerdotes et episcopos oportere in concilium cogi.

Veniam, inquit Dominus Moysi, ad te in caligine nubis, ut audiat me populus loquentem ad te, et credat tibi in perpetuum... Descende et contestare populum, ne forte velit transcendere terminos ad videndum Dominum, et pereat ex eis plurima multitudo. Sacerdotes quoque, qui accedunt ad Dominum, sanctificentur ... et accendes tu et Aaron tecum, etc. In hanc ergo formam Christus per episcopos et sacerdotes populum Christianum instituit, nec plebei ascendere ad consultandum cum sacerdotibus debent, sed praescriptis terminis contineri.

Sed ait: Moyses sacerdos non erat, et tamen ille docebat populum religionisque quaestiones finiebat. At primum, nego Moysem sacerdotem non fuisse. *Moysem, inquit, et Aaron in sacerdotibus eius* (Psalm. 98). Item non modo obtulit Deo munera, et immolavit, verum etiam Aaron et filios eius consecravit. Sacerdos igitur erat. Illud Levitici octavo diserte explicatum est. Deinde dato mihi legislatorem alium, dato ducem et prophetam a Deo constitutum, dato hominem, cuius verbis Deus tantum auctoritatis dederit, et tunc ego fortasse dicam eiusmodi virum, etiam si laicus sit, cum sacerdotibus consulendum. Sed illud uni Moysi concessum est. Transferri itaque passim in alios non debet.

Nam quid proprie in controversiis finiendis legislator ipse praescripserit planum in lege et expeditum est. *Si difficile, ait, et ambiguum apud te iudicium esse prospexeris... venies ad sacerdotes Levitici generis... etc. sequerisque sententiam eorum, nec declinabis ad dexteram nec ad sinistram.* In ambiguis ergo quaestionibus ad sacerdotes populus habet currere, in eorumque iudicio requiescere. Adde huc illud Aggaei: *Interroga sacerdotes legem.* Adde etiam illud Malachiae: *Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore eius: quia angelus Domini exercituum est.*

Nec in veteri testamento solum ea praescripta forma est in controversiis finiendis praecipiendaque doctrina, sed in novo etiam asservatur ut in utraque iuxta re populus ab episcoporum sacerdotumque labiis et iudicio pendeat.

Nam quod ab episcopis percipienda evangelii doctrina sit, testis est Paulus ad Ephes. 4 inquiens: *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores, et doctores, etc.* Quo loco Paulus, cum Apostolos, Prophetas, Evangelistas, quasi in tres clases distribuisset, pastores tamen et doctores severe, sane atque prudenter re ipsa confusos, sola cogitatione distinxit, ut iidem esse in ecclesia, qui et pascerent et docerent intelligerentur. Sed in his verbis lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut alios pastores, alios doctores intelligeret, qua nulla perniciēs maior Christianorum viae potuit afferri.

Apostolus enim penes Episcopos ut regendi, ita quoque pascendi ac docendi auctoritatem esse voluit. *Attendite, inquit, vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei.* Et rursum ad Timotheum et Titum: *Non*

alios episcopos, alios doctores, sed eundem episcopum doctoremque praescripsit. Ac per Hieremiam Dominus: Dabo, inquit, pastores, qui pascent vos scientia et doctrina. Doctrina igitur evangelica a pastoribus ecclesiae expectanda est, quos et episcopos esse et doctores tradidit Paulus.

At vero, quod episcoporum ac sacerdotum etiam sit de fidei controversiis decernere, Actorum quintodecimo capite tradit Lucas. Cum enim venissent Paulus et Barnabas et quidam alii Hierosolymam, suscepti quidam sunt ab ecclesia, quae erat Hierosolymis, sed cum proposita esset quaestio, convenerunt, ait, *Non foeminae, non iuvenes, non laici, ... sed apostoli et presbyteri videre de verbo hoc.*

Quod si Petrus ut mentes Antiochenorum dubitantium Synodi auctoritate firmarentur, non fideles omnes, sed solos presbyteros cum apostolis congregandos existimavit, quid est quod nos in ecclesiae gravissimum coetum mulierculas, lanios, coquos, sartores, convenire cupiamus? Scimus enim apud Lutheranos huiusmodi multos sacrarum sibi litterarum scientiam assumere. Praeterea, cum in dubium venit quatenus pascua sint ovibus permittenda, quae contra vetanda, pastorum ea consultatio est, non ovium. Ecclesiae igitur pastoribus huiusmodi causas Dominus demandavit.

Praeterea, claves regni coelestis Christus non vulgo passim, sed apostolis eorumque successoribus concessit, ut in cap. firmiter *de summa Trinitate* dicitur. Nec enim quae alterius et loci et temporis sunt, ea nunc probare debemus, in clavium autem potestate eadem res sunt, aperire et solvere, claudere et ligare, quemadmodum vel ipse Christus, *Matth. 16 cap.* explicuit. Solvere ergo quaestiones circa fidem exortas, ligareque fideles expleto iam iudicio ad credendum, non quorumlibet est, sed eorum tantum qui ut claudendi et aperiendi, ita ligandi solvendique auctoritatem habent. Confirmat autem hoc vel maxime quod ea impedimenta tollere, quibus ianua regni coelorum clauditur, clavium munus est proprium. Ignorantiam igitur fidei, quae sine dubio in eiusmodi impedimentis est, ii proprie tollent, quibus claves concessae sunt.

Accedit ad haec quod apostolus ad Rom. 10 coelos esse intellexit apostolos, cum eis illud aptavit: *In omnem terram, etc.* Apostolorum ergo et eorum qui apostolis succedere, proprium erit illustrare caeteros ac vi sua populum continere.

Quod si coeli illustrationes tollis, quibus omnia quae terra parit maturata pubescunt, infocunda haec maneat necesse est, ac vere iuxta nomen suum arida. Atque etiam, si tenebrae operient terram et caligo populos, non has alii discutient quam quibus a Christo dictum est, *Vos estis lux mundi.* Qui vero, quod superiorum est munus inferioribus in ecclesia tribuunt, hi similes sunt ut si qui aut in terra vim illustrandi ponant, aut in pedibus vim cernendi. Sed quoniam de his fusius et accuratius ab aliis disputatum est satis fuerit haec nos pauca breviter attigisse.

Nec est profecto cur maiorem in hac re lucem desideremus, quam non ratio modo, sed perpetuus etiam ecclesiae usus fecit esse perspicuam. Non enim patrum memoria, nisi episcopi et presbyteri in concilium vocantur. Nec hi omnes, sed qui pastores ecclesiae et rectores sunt. Episcopi enim, quos annulares nostri vocant, sine causa aliquando in synodum sunt admissi. Sed nihil mirum. Nam et sine causa in ecclesia sunt. Verum haec alias.

Nunc complectar quod proposui brevi. Sane, nisi me opinio fallit, sicut nec simplices presbyteri, ita nec annulares isti episcopi quidem in synodum cogendi sunt. Totum quippe ecclesiastici concilii negotium non ordinis, sed iurisdictionis potestate

transigitur. Ferre namque sententiam, solvere aut ligare absque iurisdictione nemo potest. Constat autem patres in synodo aut leges de moribus dare populo, aut de fidei quaestionibus iudicare, quorum neutrum sine ligandi solvendique iure sacerdos facit.

Sed utcumque haec habeant, errant certe in media luce Lutherani, qui synodum aliter quam episcoporum et sacerdotum collectione definiunt. Errat quoque turpiter pueriliterque Bucerus, cum ait in synodum ecclesiae non debere cogi nisi Dei filios. Primum enim, si solum Dei filii synodum ecclesiae faciunt, quaero an convenire debeant ultro non vocati, an potius futurus sit aliquis, cuius evocentur imperio. Si vocati in concilium veniant, ecquis, rogo, ille futurus est, qui veros Dei filios internoscat? Sin ultro venient, quisque ergo de se iudicium feret et suae bonitatis opinione fretus in concilium sese ingeret? Sed ut de se coniecturam habeat, quomodo reliquos iustos esse et sanctos intelliget?

Atque ut huiusmodi hominum insaniam apertius deprehendas, finge in republica unaqualibet cives, qui sua et sponte et auctoritate se congregent ad censendum de legibus, de magistratibus, de religione, idque eo quisque audacius, quo magis virtuti suae et studiis fident. Num talis reipublicae forma et species non a Solone dico aut Licurgo, sed ab ullo omnino cordato homine probaretur? Non igitur ea confusio ac perturbatio in ecclesiae synodum inferenda est, quam ne in vicis quidem et opidulis homo sanae mentis admitteret.

Nisi forte in illam insaniam recidamus, ut putemus hominem, simul atque Dei filius esse desit, potestate quoque regendi, pascendi, iudicandi, ligandi, solvendi esse destitutum. Quod quidem quale sit non est huius operis ostendere, sed in republica prophana animadverti potest, ubi civium tamen vel probitas vel improbitas non adeo obscura est, ut non queat aliquando facile deprehendi. Id quod in Christiana republica non perinde facile est, cuius scilicet praecipua virtus, qua filii Dei et nominantur et sunt, occultissima est. Non enim qui manifesto Iudaeus est, nec quae in manifesto in carne est circumcisio, sed qui in abscondito Iudaeus est, et circumcisio cordis in spiritu, non littera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est. Quamobrem, si charitate amissa potestas item publica amitteretur, dici non potest quantis tenebris ecclesia esset circumfusa.

De quo argumento et nos superiore libro disseruimus, et alii plerique diseruerunt multo copiosius; nos quasi praetereuntes haec diximus, ut lectores intelligant quod ad praesentem locum satis est, episcopos enim malos in synodum congregandos, ut qui potestatem pascendi, iudicandi, ligandi, solvendi non amiserint.

Lutheranos itaque ab hoc quidem sermone removeamus: ipsi autem intelligamus synodi ecclesiasticae nomen non quosvis, sed pastores et pontifices ecclesiae complecti in unum locum congregatos, ut de causis ecclesiasticis, hoc est, de moribus, fide, religione, pronuntient.

CAPUT III

IN QUO SYNODORUM VARIA GENERA PONUNTUR

Quorum hominum convenium synodus ecclesiastica prae se ferat, satis explicatum arbitror capite superiore. Nunc vocabulum partiendum est, ut singula conciliorum genera quidnam veritatis et auctoritatis habeant videamus.

Et quidem Gratianus 3 dist. cap. Regula, synodos bifariam partitur in generales et provinciales. Hac autem divisione, cum praeterire aliquid maximum vitium in dividendo sit, unum praetermissum est. Nec enim solum generales et provinciales synodi sunt, sed etiam episcopales. Ita, si placet, nominemus fabricemurque, si opus erit, verba. Sunt enim rebus novis, ut Cicero tradit, nova ponenda nomina. Quamvis hoc recens quidem illud, sed perceptum tamen usu a nostris, triumque non a barbaris modo, verum etiam a Latinis.

Concilia equidem generalia voco quae omnium Christianorum pontificum convocatione celebrantur. Inter multos autem saepe disceptatum est an generalis convocatio satis sit, an etiam sit necessaria congregatio generalis. Si enim Summus Pontifex concilium generale indiceret, non congregarentur tamen nisi soli decem ex Italia pontifices, huiusmodi profecto synodus non est cur generalis videatur. At contra, si necesse est episcopos omnes congregari, primum nullum forte in ecclesia tale adhuc concilium fuit, in quod episcopi universi convenerint. Deinde, pessimus quisque episcopus, dum non solum per negligentiam, sed per malitiam synodo adesse contempserit, generalem non esse calumniabitur. Et princeps in republica quilibet, si illi synodus displicuerit, inturbare ea minimo negotio poterit, causarique episcopos suos vel morborum vel tumultuum causa concilio interesse non posse.

Verum quoniam omnes huiusmodi controversias persequi non est operis instituti, huic quaestioni breviter respondemus. Non satis est quidem ad concilium generale, si evocatio generalis est, quando adeo pauci congregantur, ut maior, eliorque provinciarum pars relictæ esse videatur, praesertim si causa legitima sit cur episcopi synodo non affuerint. At si per malitiam hominum pessimorum una et item altera provincia desit, non propterea concilii generalis nomen amittitur. Sed ne per si negligentiam quidem aut aliam occasionem quamlibet episcopi aliquot desint, nominis sui iacturam generale concilium faciet, nisi in dubium venimus an Concilia illa quattuor, Nicaenum, Ephesinum, Constantinopolitanum, Chalcedonense, generalia sint.

Quamobrem, ut fideles ita nos hoc loco loquimur, ut synodum generalem omnium episcoporum evocatione legitima finiamus, licet non sit omnium congregatio. Communi enim omnium fidelium sensu agendum est, cum de rebus vocibusque ecclesiae loquimur. Idque eodem modo fecerunt sapientes. Nec satis est tamen ad generale concilium evocatio generalis, nisi sit etiam generalis congregatio. Sed ad generalem congregationem omnium episcoporum congregatio non requiritur.

Neque hic definimus nisi id quod frequens in ecclesia est. Scimus enim concilia generalia sine evocatione celebrari aliquando posse, sed id per rarum atque praeter artem est. Verum de his postea diligentius. Nunc ad reliquas partes propositae divisionis revertamur.

Provincialia concilia sunt, cum a Metropolitano vel Primate omnes unius provinciae aut etiam regioni pontifices evocantur. Episcopalia sunt synodi sacerdotum, quae ab episcopis singulis in sua diocesi haberi modo solent ob privatas singularum ecclesiarum causas. Nam synodi huiusmodi praesertim in Hispania non erant in usu olim, nisi ob eam causam, quae decima octava distinct. capite postremo exprimitur.

Hac divisione posita et omnium assensu approbata, altera assumitur, Conciliorum sive generalium, sive provincialium, seu episcopalium, quaedam esse congregata Romani pontificis auctoritate, alia vero non item. Rursum, alia confirmata ab eodem Romano pontifice, alia vero ab eo non confirmata.

Nam concilium Ephesinum secundum, auctore Leone, coactum est quidem, sed non est a Leone aut alio quovis summo pontifice comprobatum. Basiliense quoque Eugenius quartus indixit, nec tamen confirmavit. At Constantiense, quamvis a principio nullius Romani episcopi auctoritate congregatum fuerit, confirmavit illud tamen Martinus quintus, pontifex Maximus. Concilium item Milevitanum, quod et Innocentius et Celestinus probaverunt, sine auctoritate summi pontificis coactum fuit.

Cum ergo quam Gratianus duplicem putavit esse rationem, in tres partes distribui debere reperiatur, et singulae trium, bis distribuuntur in duas: primum est de generali concilio, sed dupliciter; tum pari ratione de provinciali; post de episcopali disserendum.

CAPUT IV

UBI CONCLUSIONES PONUNTUR, QUIBUS LOCI HUIUS

AUCTORITAS CONTINETUR

Conclusio 1. His sumptis, prima conclusio sit: Concilium generale, quod auctoritate Romani pontificis nec congregatum nec confirmatum est, errare in fide potest.

Hanc conclusionem manifeste probat error concilii Ariminensis et Constantinopolitani sub Leone imperatore, quem huius loci auctoritati in quinto argumento capitis primi obieciemus. Id ipsum quoque ostendit Gratianus 17 dist. cap. Regula, et cap. Multis, Iulii et Pelagii clarissimis testimoniis. Idem definit Damasus in epistola ad Stephanum archiepiscopum et tria concilia Africana, quae in epistola ad eundem Damasum hoc ipsum confessa fuerant.

Non est quippe verum ratumque concilium, quod auctoritate episcopi Romani caret, quemadmodum non ii solum pontifices, sed concilia etiam ipsa tradiderunt. Tradidit septima synodus action. 6 tom. I, et octava synodus action. I et 7, et synodus Romana sub Symmacho, 96 dist. Cap. Bene. Et synodus 90 episcoporum sub Damaso, *histor. trip.* libr. 5 cap. 29. Et concilium Lateranense sub Leone decimo, *sess. 11, ubi* eadem res dicitur in synodo Alexandrina definita.

Ita Socrates, lib. 4 *histor. trip.* cap. 9, tradit regulam ecclesiasticam iubere, ut concilia eiusmodi praeter sententiam Romani pontificis non celebrentur. Id quod Iulius in epistola ad Orientales dixit fuisse a Nicaena synodo definitum, et Marcellus in epistola ad Antiochenos hoc ait apostolos statuisse. Videlicet eiusmodi concilia non solum infirma in ecclesia fuere semper ad fidem veritatis faciendam, sed conventicula prope modum fuere iniquitatis, et tristes atque adeo exitiales exitus habuerunt.

Mentiri vero ait Bucerus eos qui affirmant non licere sine Romani pontificis assensu concilium cogere. Id autem primum Eusebii et historiae tripartitae testimoniis confirmat. Deinde est Canon, inquit, Nicaeni concilii de synodis habendis. Sunt quoque canones Apostolici, qui quotannis binas synodos in provincia qualibet praescribunt.

Asserit autem firmum ac ratum esse quicquid in huiusmodi conciliis statuitur pro veritate contra mendacium, ita ut ne a summo quidem pontifice rescindi possit.

Sed huius hominis impudentiae quis poterit sine stomacho respondere? Principio namque illud impudentiae quantum est, quod historiam Eusebii, et tripartitam nobis obiicit, in quibus contra nos refertur nihil, pro nobis multa? Quid illud alterum? Quod Nicenum concilium et Canones Apostolicos opponit, in quibus de synodis provinciarum sermo est, quas summi pontifices pro recta ecclesiarum institutione et administratione praescripserunt. No autem de synodis generalibus loquimur, quas sine summi pontificis assensu cogere non aliter accipiendum est, ac si regni primarii sine principis assensu, atque adeo illo repugnante cogentur. Illud vero quale est? firmum esse velle quicquid in his synodis statuitur? Pro veritate, ait, contra mendacium. Scilicet, si pro veritate est, ubicunque statuatur accipiendum est, sed si quis non certiores reddet pro veritate esse, quaecunque a synodis provinciarum decreta sunt? Verum de his hactenus. Nam in quarta conclusione fusius isthaec explicabuntur.

Secunda conclusio. Concilium generale etiam congregatum Romani Pontificis auctoritate, errare in fide potest.

Haec demonstratur aperte exemplo concilii Ephesini secundi, ubi legatis Leonis repugnantibus, episcopi ferme omnes Dioscori haeresi suscripserunt. Confirmat hanc luculentius Leo papa in epistolis retro citatis ad quintum argumentum, et synodus octava, *actione septima*, et Nicolaus ad Michaellem imperatorem, et Eugenius quartus in decreto super unione Iacobinorum, in quo posteaquam Ephesinam secundam synodum sub Leone congregatam condemnavit, quae videlicet Eutichiano errori consensit, *Suscipit*, ait, *sancta Romana ecclesia omnes universales synodos auctoritate Romani pontificis legitime congregatas, ac celebratas et confirmatas*. Non dixit *congregatas* solum, sed *celebratas et confirmatas*.

Eadem res ostenditur exemplo Basiliensis synodi, cuius errorem in nono argumento capitis primi opponebamus. Sed de hac re in responsione ad hoc argumentum latius.

Praeterea nullum concilium ratum est aut fuit, quod Romani pontificis non fuerit fulcium auctoritate, ut Iulius, Damasus, Pelagius, alique patres in prioris conclusionis confirmationem allegati non obscure tradiderunt: at quamvis concilium sit indicente pontifice summo coactum, si tamen non sunt ab eo concilii dogmata confirmata, sed potius vel is vel eius legati pugnarunt, tum certe synodus non est fulcita Apostolica auctoritate, non igitur rata et firma erit, ac proinde ne idonea quidem, ut ex ea fidem faciamus. Sed haec conclusio capite proximo fusius explicabitur.

Tertia conclusio. Concilium generale confirmatum auctoritate Romani Pontificis certam fidem facit Catholicorum dogmatum. Quam quidem conclusionem ita exploratam habere opus est, ut eius contrariam haeticam esse credamus.

Primum, quoniam redibunt alias haereses universae conciliorum generalium auctoritate damnatae, et symbolum quoque Nicaenum erit ambiguum, concilii generalis auctoritate sublata. Deinde, si concilium huiusmodi errare in fide posset, nulla profecto certa via esset reliqua, un in fidei controversiis Catholicum dogma exploraremus. Qui enim summi pontificis, ac reliquorum omnium ecclesiae pastorum iudicium detrectat, is nullum vivum iudicem inventurus est, a cuius tribunali non liceat discedere.

Volunt Lutherani iudicem in concilio scripturam esse, quae nec sentit, nec intelligit, nec eloqui ipsa iudicium valet. Lutherus ipse clamat illa verba, *Hoc est corpus meum*,

proprie accipienda, Zuinglius contra figurate; quis sententiam dicet? Num scriptura ipsa? An potius Iudex ecclesiae summus cum concilio sacerdotum, quemadmodum Deuteron. 17 cap. Scriptum est? Quodsi in iudiciis humanis vivos iudices quis recusaret in republica constitutos, et ad litteras mutas et inanimas confugeret, omnibus omnino modis exploderetur. Sed de his et diximus multas alias, et multa saepe dicemus.

Nunc ad propositum revertamur Sane conciliorum fide reiecta, scripturae quoque bonam partem amitemus. Nam si quis epistolam Iacobi cum Luthero a litteris Canonicis expunxerit, per scripturam haec certe quaestio definiri non potest. Vivi ergo iudices constituentur oportet. Quod si pastorum detrectato iudicio ad aliud tribunal provoces, nihil aliud profecto facies, quam Christi et ecclesiae declinare iudices, et pro divinis humanos substituere. Quoscumque nimirum praeter pastores ecclesiae delegeris, humana illi incertaque auctoritate pollebunt. Ad haec, vel populus fidelis tenetur stare definitioni concilii, vel potest etiam repugnare. Si tenetur, iam errante concilio populus in eodem errore versabitur. Sin repugnare potest, ubinam illud est, *qui vos audit, me audit?* Ubi illud rursum, *super Cathedram Moysi sederunt scribae et Pharisei, quaecumque dixerint vobis, servate et facite?*

Aiunt, si quaecumque dixerint nobis, ea facere iubemur, cur alio loco Christus cavere voluit a fermento Phariseorum? Nam illud Mattheus Phariseorum doctrinam interpretatur. Cur rursum eorum traditiones exemplo etiam proprio contemnere docuit? Aliquid ergo doctrinae propriae puritati evangelii admiscere possunt, in quo non solum non sunt audiendi, sed sunt etiam refutandi. Id ergo precavit Christus, ne plebs malis docentium exemplis ad contemtionem verae doctrinae inducantur. Tunc ergo quae dixerint nobis Pharisei, eadem facere iubet Christus, cum super cathedram Moysi sederint, hoc est, legem Dei enarraverint, docuerint, proposuerint. Nam si sua doceant, eos negligere non solum possumus, sed debemus, quemadmodum Augustinus in Ioannem non obscure interpretatus est.

Nihil ergo pastores evangelicae illae sententiae iuvant. Quin cum de suo loqui possint, possunt a nobis vel sperni. Unde Hieronymus in Matthaei, 17 cap. super illis verbis, *Non omnis qui dicit mihi, etc.*: Sicut supra, inquit, dixerat eos, qui haberent vestem vitae bonae, non recipiendos propter dogmatum nequitiam; ita nunc e contrario asserit, ne his quidem accommodandam fidem, qui cum polleant integritate fidei, turpiter vivunt ed doctrinae integritatem malis operibus destruunt.

Sed isti, quod de mercenariis ab Augustino dicitur, id ad veros ecclesiae pastores vafre malitioseque traducunt. Nec intelligunt inter mercenarios veros semper in ecclesia pastores esse, quorum voces audire oves oportet, praesertim si omnium eadem sit. Tum enim pastorum vox, ecclesiae quoque vox, atque adeo Christi est. Alioqui, quid nam illud sibi vult, *Obsecro vos ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata?* Divisus est Christus? Absit. *Non est dissensionis Deus, sed pacis.*

Ac re vera, ut hoc argumentum conferamus in pauca, si oves omnium pastorum unam eandemque doctrinam sequantur, nihil culpa in ovibus erit. Sequantur ergo, fac ita, et errantibus pastoribus universis oves item omnes errabunt. Quod superiore libro fieri non posse demonstratum est. Iam vero Hieronymus quid sibi velit statim indicat. Docet enim utrumque Dei servis necessarium esse, quo eis fides accommodetur, ut et opus sermone, et sermo operibus comprobetur.

Praeterea Martinus quintus in Concilio Constantiensi inter reliquas interrogationes, quibus suspecti in fide sunt examinandi, eam iam proponit, utrum credant quod

quodlibet concilium generale universalem ecclesiam repraesentet. Si igitur concilium generale universalis ecclesiae habet auctoritatem, qui illam de medio tollit, totius ecclesiae auctoritatem eadem opera dissolvit. Praeclarum igitur illud Augustini est libro primo de *Baptismo contra Donatistas*, cap. 18. plenarii concilii sententiam totius ecclesiae consensionem esse.

Praeterea, Paulo non alia via commodior visa est ad veritatem in quaestione exorta vestigandam, quam si ad concilium Hierosolymitanum controversia referetur. Eam igitur viam, quam Paulus ad fidei quaestionem terminandum aptissimam existimavit, nos ingredi et tenere debemus, eamque modestiam imitari, quae et Iudaeis et in Gentibus a Luca, Actorum 15 *cap.* describitur. Poterant enim gentes cum concilio illo Hierosolymitano expostulare, quod libertatem sibi a Christodatum eriperent, quodque caeremonias nonnullas humeris discipulorum tamquam necessarias imponent, quae minus necessariae esse videbantur, cum Christi fides esset ad salutem idonea. Sed ne Iudaei quidem repugnare, qui tamen concilii definitioni scripturam possent opponere dicentem, *Homo cuius caro praeputii, etc.* Tantum itaque honoris concilio deferentes, formam futuris servandam saeculis exhibuere, ut synodis Petri successorumque eius auctoritate firmatis, certa fides haberetur. *Visum est, inquiunt, Spiritui Sancto, et nobis.* Concilii ergo sententia Spiritus Sancti sententia ipsissima est.

Accedit illa quoque causa, quod ecclesia Catholica conciliorum generalium decreta semper accepit, ab ipsisque habitos haereticos tales etiam esse sine dubio existimavit. Necessarium est igitur conciliorum tenere fidem, si ecclesiae fidem tenere volumus. Quae res libro etiam superiore magnis argumentis confirmata est.

Conclusio 4. Concilium provinciale non confirmatum a summo pontifice errare in fide potest.

Cuius rei exemplum habes in concilio Mediolanensi lib. 10. *hist. ecclesiast.* cap. 20, et in concilio Antiocheno 90 *episcop.* Lib. 4 *histor. trip.* cap. 9, et in Seleuciano lib. 1. *trip.* cap. 34, et in Carthaginensi, cuius inter arguendum mentionem fecimus.

Haec quoque conclusio non exemplis modo, sed testimonio etiam Symmachi comprobatur iniquis: *Concilia sacerdotum ecclesiasticis legibus per provincias decreta, quia praesentiam Papae non habent, valetudinem perdiderunt.* Ita leges aut nimis duras, ut parum rationi consentaneas a conciliis provincialibus interdum editas non est negandum. Qualis illa fortasse fuit apud Aquisgranum, quae refertur 36 *quaest.* 2. *cap. Placuit.* Illa rursum non imprudenter modo, verum etiam impie a concilio Elibertino lata est de tollendis imaginibus.

Quod si generale concilium, cui auctoritas episcopi Romani deest, errare in fide potest, errabit aliquando, ac multo etiam magis synodus provincialis.

Conclusio 5. Concilium provinciale summi pontificis auctoritate firmatum in fide nequit errare.

Multorum autem haereticorum damnatio esset incerta, si haec conclusio certa non esset. Plerique enim haeretici non per concilia generalia, sed per provincialia sunt damnati: ut Priscillianus in concilio Toletano primo; Elvidius in concilio Telensi; Pelagius in conciliis Milevitano et Carthaginensi. Quamquam Pelagium in synodo etiam Ephesina damnatum de haeret. cap. Fraternitatis, Gregorius tradit. Sed haec sententia hodie apud Ephesinum concilium non extat.

Deinde nec expedit, nec tolerabile est singulis haereticis condemnandis singulas generales synodos cogere, cum ergo ecclesiae suae Deus prospexerit in necessariis, nimirum ad haereses privatas in provinciis refutandas concilia provincialia saepe erunt, si erunt modo summi pontificis auctoritate roborata.

Praeterea, quoscumque eiusmodi concilia damnavere, ecclesia eos semper expolit, errare igitur illa in fide nequeunt. Quod si possent, vel unum certe exemplum proferretur. At nullum omnino est.

Nam quod Oecolampadius adfert e Romana synodo sub Gelasio, ubi definitum esse ait substantiam panis in Eucharistiae sacramento manere, id commentitium esse loco proximo demonstraturi sumus. Nullius enim synodi illa sententia est, sed ne Gelasii quidem.

Praeterea, Symmachus Papa tradit concilia provincialia quotannis per ecclesiae leges decreta, quia praesentiam Papae non habent, valetudinem perdidisse: ergo si praesentiam habent, valida erunt. In 7 item synodo, actione 3 tum Theodorus concilia generalia recepisset, statim subdit: *Locales synodos non aversamur, sed magis amamus, amplectimur et recipimus. Earum etiam divinitus inspiratas canonicas constitutiones, correctiones et legislationes summa observantia colimus.* Hanc autem epistolam Theodori et orientalium probat ipsa 7 Synodus.

Atque 8 Synodus sess. postrema Canone 1: *Regulas, inquit, quae ecclesiae sanctae tan a sanctis apostolis, quam ab orthodoxorum universalibus, necnon et localibus conciliis traditae sunt, servare ac custodire profiteamur. Sed et omnes qui Christiano censentur vocabulo damnationibus et iustificationibus, quae per illas prolatae sunt, canonicè subiici decernimus.* Hactenus 8 Synodus. Cuius verba in iis maxime conciliis locum habere intelligenda sunt, quae a summo Pontifice sunt confirmata. Summus enim Pontifex, ut sequenti loco demonstrabitur, in fidei iudicio errare non potest. Conciliorum ergo provincialium decreta ad fidem pertinentia firma et certa sunt, si a Romano Pontifice confirmantur. Id quod Actorum 15 cap. explicatum est.

Quod enim ibi congregatum legitur, hoc non generale, sed provinciale concilium fuit. At non minus fides habita est, Petro praesidenti, quam si esset synodus generalis.

Qua ex re Erasmi calumnia retunditur. Cum enim in *annot. Super epistolam ad Rom.* cap. 5 dixisset se non usqueadeo astringi synodo Milevitana, aliisque similibus conciliis provincialibus, subdidit: *Alioqui si quis urgeat esse servanda quaecumque in illis decreta sunt, proferam ex illis dogmata quaedam, quae nunc ecclesia damnat pro haereticis.* Hactenus ille. Sed, ut diximus, Milevitanum concilium confirmatum est, ideo illo Christianus urgetur. Illa vero, e quibus dogmata haeretica proferuntur, confirmata non sunt. Ac de his aliam conclusionem adiicimus.

Conclusio 6. Ex conciliis provincialibus licet eis auctoritas episcopi Romani desit, probabile quidem argumentum sumitur, ad fidei dogmata suadenda.

Huius rei vel illud abunde magnum argumentum est, quod ex innumeris conciliis eiusmodi vix quinque aut sex reperiuntur, quae a recta definiendi ratione ac via declinarint. Si ergo huiusmodi concilia rectam ut plurimum fidem tenent, raro definiunt; probabilissimum sine dubio est quod ex id genus conciliis argumentum promitur.

Atque certe, nisi sint peculiariter reprobata, communi ecclesiae vel silentio vel etiam implicito consensu commendantur, si ad ecclesiae communem notitiam pervenerint.

Non enim fit aliquo pacto verosimile, ut concilii provincialis toto orbe vulgari haeresim ecclesia diu dissimulaverit. Error enim, cui non resistitur, approbatur, 83 dist. cap. Error.

Nec mihi concilium Elibertinum obiicias. Nam in ea parte, qua erravit, semper a Catholicis explosum est. Haec ergo causa est vel maxima, cur Toletana, Arelatensia, Hispalensia, et alia similia antiqua concilia licet non expresse, implicite tamen probata tamen ab ecclesia videantur.

Nam Ancyritanum, Neocaesariense, Gangrense, Sardicense, Africanum et Carthaginiensia a Leone IV confirmata sunt 20 dist. cap. De libellis. Trullana quoque synodus quaedam concilia provincialia probavit, sed quantum haec Trullana adprobatio valeat postea sumus fuse disputaturi.

Nunc illud solum asserimus, concilia, quae a summo Pontifice comprobata non sunt, non certum quidem illud, sed probabile tamen argumentum suppeditare ad fidei dogma corroborandum. Id quod ex Innocentio colligitur, 20 dist. cap. De quibus.

Conclusio 7. Concilia provincialia, si a Romano pontifice in decretis fidei confirmantur, certum argumentum veritatis exhibet.

Si enim Toledana synodus, praesidente et confirmante Petri successore, in fide errat, non videtur causa esse cur Romana synodus errare non possit. Item concilium provinciale a summo pontifice confirmatum certae auctoritatis est, ergo et synodus episcopalis. Sed non venit in mentem alia episcopalis synodus in iudicio fidei a Romano episcopo confirmata, praeter Complutensem sub Alphonso Carrillo archiepiscopo Toledano, ubi damnatus est magister quidam Oxomensis, qui falso de clavibus ecclesiae et poenitentiae sacramento sentiret.

Postrema conclusio. Synodus episcopalis per se quidem in iudicio haeresis probabilem fidem facere potest, certam non potest.

Illud prius expedire debemus, nam hoc posterius satis expeditum est. Illud ergo ostenditur ex cap. *Ad abolendam, de haereticis*, ubi a Lucio III vinculo perpetui anathematis innodantur ii, quos vel Romana ecclesia, vel singuli episcopi per dioceses suas cum consilio clericorum, vel etiam si opportuerit, vicinorum episcoporum haereticos iudicaverint. Non ergo levis coniectura accipietur ex huiusmodi synodorum iudiciis, quae Lucius tanti fecit, ut pro excommunicatis habendos esse decreverit, quos eadem synodi haereticos definierint. Nec me clam est quod quidam viri docti hanc Lucii decretalem de deprehensis in manifesta haeresi interpretantur.

Alioqui ius negant concilio episcopali atque adeo provinciali de haeresi iudicandi. Id probant, quod fides res est omnibus communis, quare potestas censendi de fide haeresique contraria non penes privatas ecclesias, sed penes universalem ecclesiam erit. Item suadent id ex cap. *Maiores, de baptism.* Et ex cap. *Quoties*, 24 quaest. 1, ubi eiusmodi causae ad solam sedem apostolicam dicuntur esse referendae, cum illi speciali privilegio a Domino reservatae sint. Ac post verba citata idem Lucius hoc videtur confirmare inquit: *Praesenti nihilominus ordinatione sancimus, ut quicumque manifeste fuerit in haeresi deprehensus...* Loquitur ergo Pontifex in casu quo haeresis est manifesta.

Sed mihi semper longe probabilior illorum sententia visa est, qui putant eos plane et simpliciter anathematis vinculo per hanc Lucii decretalem alligari, quos vel Romana

ecclesia, vel synodus provincialis, aut etiam episcopalis, haereticos iudicaverint, quamvis non sit haeresis omnibus manifesta.

Primum enim non dixit textus quos haereticos *declaraverint*, sed iudicaverint. Alioqui, si declaratio illa rei manifestae erat, non verum in causa fidei iudicium, quorsum eam rem ad episcopum cum consilio clericorum, et non magis ad Theologos Lucius retulit, ut scilicet eos anathemate percelleret, qui a Theologis eruditis haeretici declararentur?

Deinde, si Lucius non proprie verbum illud *iudicaverint* usurpavit, sed improprie, pro eo quod est rem manifestam exponere, cum idem omnino verbum simul ad ecclesiam Romanam et ad episcopum cum clericis suis referatur, consequens fieret ut etiam pari modo per ecclesiam Romanam non haereticos iudicatos, sed declaratos excommunicari a Lucio intelligeremus. At constat vocem illa de ecclesia Romana proprie et simpliciter intelligi; non est igitur, cum ad synodum episcopi refertur, in alium sensum detorquenda.

Adde quod multifaria causa eius, qui haereseos insimulabatur, ad id genus synodos referri poterat. Primo ex sedis apostolicae commissione peculiari, ut de causa Priscillianii cognovit concilium Toletanum primum: et de causa magistri cuiusdam Oxomensis cognovit synodus Complutensis sub Domino Alphonso Carrillo archiepiscopo Toletano.

Mox sine commissione Pontificis speciali, id quod conquisitores modo faciunt, in haeresi quidem manifesta, sed ubi non erat manifestum an reus esset haereticus, vel quia non erat probatum et notum eum propositionem haereticam asseruisse, vel certe quia, etsi asseruisset, nondum erat comperta pertinacia, sine qua haereticus nullus est.

Postremo in haeresi non perinde manifesta, ut omnibus passim esset exposita, sed tali tamen, ut non esset necesse aut ad concilium generale, aut ad apostolicam ecclesiam referre eam, quod periti Theologi haeresim esse consentirent.

Et in his omnibus casibus ius et olim habebat synodus, et nunc habent ii, quibus fidei cognitio est mandata, pronuntiandi ac iudicandi de causa fidei.

Tametsi huiusmodi tribunalium iudicia non adeo explorata sunt, ut falsa esse non possint, non in re dubia solum interque viros doctos controversa, quo casu synodi locales non habent de haeresi pronunciare; sed etiam in re, quae omnibus provinciae Theologis videretur manifesta, quo casu sine crimine usurpati iudicii de causa fidei pronunciant.

In his ergo tribus casibus, licet iudicia haec certa et firma in ecclesia non sint, expedit tamen ut quoniam sunt valde probabilia, maximi a fidelibus habeantur. Nec erim erit parum ecclesiae noxium, si non interim ab his perinde ut ab excommunicatis caveat, quos non ecclesia Romana modo, verum etiam synodus, aut provincialis aut episcopalis, haereticos iudicarint.

Sed primam objectionem videamus. Causa, inquiunt, fidei omnibus communis est, atque adeo privatis iudicibus non licet de ea sententiam ferre. Et laesae maiestatis, ac proditae reipublicae crimen cives universos tangit, et privati tamen iudices de eo censere solent.

Nam capitula illa, quae afferunt, intelligenda sunt, cum res inter ipsos episcopos et viros Theologos est ambigua: quemadmodum Pelagius explicuit, 17 dist. cap. Multis. Qui etiam sensus est Deuter. 17, 8 manifestius habetur: *Si difficile*, inquit, *et ambiguum*

apud te iudicium esse prospexeris, et iudicium intra portas tuas videris verba variari, surge et ascende ad locum, quem elegerit Dominus, etc.

Nam illud quidem, quod Lucius addit, nihil militat adversum nos. Non enim dixit *quicumque fuerit in manifesta haeresi deprehensus*, sed *quicumque manifeste fuerit in haeresi deprehensus*. Vult autem, quod ibidem perspicuum est, ut nemo tradatur brachio saeculari, nisi haereticum esse constiterit. Eiusmodi enim poenae, ut executioni mandentur, probationes exigunt luce meridiana clariores. Sed de conciliorum auctoritate dictum est satis.

CAPUT V

UBI NODI QUIDAM SOLVUNTUR, QUIBUS INTERDUM HOMINES ETIAM DOCTI ILLIGARI SOLENT

Quibus rebus expositis, nihil aliud superesse videbatur, nisi argumenta refellemus, quae a principio sunt posita. Sed paranti mihi eas obiectiones repellere, obiecerunt se scrupuli aliquot, quos prius convenit excutere quam ad alia pergamus, ne in via, quam superiore capite aperuimus, sint Theologis impedimento.

Quaestio 1. Primum igitur dubium illud excutiendum est, an concilium per legatos summi Pontificis celebratum firmam certamque habeat auctoritatem, an potius episcopi Romani confirmatio expectanda sit, ut certa habeantur decreta concilii.

Ac Caietanus quidem, qui sine controversia de auctoritate Papae et concilii accuratissime disputavit, quemque nos correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus, multa hic diserte dicit, quae a praesenti instituto videntur esse aliena; sed affirmat denique, id quod ad praesentem locum et quaestionem attinet, concilium per legatos Pontificis actum errare in fide posse. Superest enim adhuc ille, pro cuius fide rogavit Christus; ille, inquam, ad quem fidei summa tandem referenda est. Quare nisi definitiones conciliorum per summos Pontifices et probentur et confirmentur, certas firmasque esse non oportet.

Idem etiam Cardinalis Turrecremata sensit libro tertio, capite sexto, octavo et trigesimo octavo, quibus locis fusissime ostendit omnia retro antiqua concilia a summis Pontificibus confirmationem dogmatum petisse; non id profecto actura, nisi existimassent necessarium.

Nam quod confirmatio pontificis ad fidei quoque dogmata referatur, liquet ex epistola Nicaenae synodi ad Sylvestrum Papam: *Quicquid, aiunt, constituimus precamur id vestri oris consortio confirmetur*. Et Sylvester eidem synodo rescribens: *Confirmo, inquit, figoque ad doctrinam vestram reclamantes de unitate Trinitatis*. Et paulo post: *probo, ait, vera fuisse quae in vestrum nostrumque manavere mysterium, etc.*

Et patres concilii Chalcedonensis in epistola ad Leonem, *Omnem, inquiunt, vobis gestorum vim insinuavimus, ad comprobationem nostrae sinceritatis, et ad eorum, quae a nobis gesta sunt, firmitatem et consonantiam*. Et Leo Papa in epistola ad concilium Chalcedonensem quae est in ordine 59: *Ne ergo, ait, dubitabite videatur utrum quae per unanimitatem vestram de fide statuto sunt, approbem, etc.* Et postea dicit se approbationem gestorum synodali in sola causa fidei mittere, propter quam scilicet

concilium congregatum est. Idem patet ex epistola Leonis huius nominis tertii, qua confirmat sextam synodum generalem.

Adde huc quod ecclesia ante ipsius Pontificis confirmationem nunquam firmum habuit et ratum quod a legatis concilio praesidentibus definitum est. Hinc enim Martianus Augustus a Leone contendit, ut concilii Chalcedonensis de fide iudicium approbaret. Et Leo ob hanc quoque causam Martino commendavit, ut confirmatio approbatioque concilii ad omnes ecclesias perferretur, quemadmodum epistola 57 ad eundem Martinum scribitur.

Praeterea, concilium sine legatis errare potest; at summus Pontifex non transfert in legatos suae fidei soliditatem, quam scilicet sibi soli privatim vendicat, eo quod Christi vicarius est, pastor ecclesiae universalis, et petra, supra quam Christus suam fundavit ecclesiam. Legati ergo simul cum concilio errare poterunt. Non enim pro legatis Petri, sed pro Petro rogavit Christus.

Ad haec, concilium provinciale, cui legati summi Pontificis adsint, errare in fide potest; non autem si a summo Pontifice confirmatum est. Non igitur Legati eam habent in fidei dogmatis auctoritatem, quam summus ipse Pontifex habet. Quocirca, infirma adhuc erunt decreta concilii, quamvis per legatorum iudicium confirmata.

Praeterea, concilium Ephesinum secundum erravit cum Dioscoro, et tamen legitime, auctore Leone, congregatum est: non ergo firmum et ratum est concilii decretum, nisi sit a summo Pontifice confirmatum. Nec valet dicere legatos pontificis et paucos quosdam alios repugnasse. Non enim oportet omnes patres synodali sententiae subscribere, ut generale concilium iudicium habeatur. Quoniam ne omnes quidem episcopi iudicio Nicaenae synodi subscripserunt.

Ac si legati ipsi, ut docti omnes consentiunt, errare possunt, nihil obstaret quominus aliis episcopis errantibus consensissent. Legatus demum Pontificis aderat, cum in secunda et tertia sessione concilii Basiliensis vehementer erratum est, errori quoque caeterorum Legatus ipse subscripsit. Non ergo satis est concilium esse coactum Pontificis auctoritate, et legatos concilii sententiam approbasse, ut firma et certa esse in ecclesia existimetur.

At contra, viri quidam doctissimi sentiunt concilium generale legitime congregatum, etiam absente papa, solidam certamque habere auctoritatem, priusquam a summo Pontifice confirmetur.

Cuius sententiae duas potissimum causas reddere possunt. Unam, quod eiusmodi concilium per legatos episcopi Romani celebratum ecclesiam universalem representat, quoniam est concilium ecclesiae generale: non ergo errare in fide potest, sicut ne ecclesia quidem universalis. Quod autem omne concilium generale ecclesiam universalem representet, definitum est a Martino quinto in fine concilii Constantiensis. Altera causa est, quod concilium generale legitime congregatum in Spiritu Sancto congregatum est, quare habet spiritum assistentem, cuius praesentia freti possunt utique patres, cum aliquid definiunt, dicere: *Visum est Spiritui Sancto et nobis*.

Confirmat autem hoc vel maxime testimonium Iulii ad orientales episcopos inquietis: *Regula vestra nullas habet vires, quoniam Romanae ecclesiae legatus non interfuit, canonibus praecipientibus sine eius auctoritate concilia fieri non debere; nec ullum ratum est concilium, quod eius non fuerit fulcium auctoritate*. Hactenus Iulius. Sentit

ergo sine dubio concilium habere vires, ratum esse, Romanae ecclesiae niti auctoritate, si Romanae ecclesiae legatus interfuit.

Hac difficili quaestione explicanda illud ponimus quod rerum gestarum experimento constat, summi pontificis legatos non solere ad concilium accedere, ubi quaestio de fide agitanda est, nisi instructos prius et monitos de ecclesiae Romanae fide circa ea, quae sunt in concilio finienda. Solere, inquam, non item oportere. Nam legati in concilium Tridentinum non potuerunt commode de quaestionibus disserendis ante instrui, quoniam erant propemodum infinitae. Sed caetera fere concilia ad unam aut alteram fidei tractandam causam coacta sunt, ideoque legati de Apostolicae ecclesiae fide prius instructi accesserunt.

Principio igitur illud statuo, posse concilium legatorum doctrinae et instructioni repugnare, atque e contrario legatos posse repugnare concilio, quo casu decreta concilii non erunt fulcita Apostolica auctoritate, sed erunt potius refutata. Sicut enim congregatio concilii reclamante vero certoque ecclesiae Pontifice, vana est et inrita; sic doctrina, cui vel praesens Pontifex per se, vel absens per legatos suos contradicit, incerta est et imbecilla; idque eodem prorsus argumento, quoniam utrique auctoritas episcopi Romani deest, sine qua nec concilium, nec concilii decreta rata sunt.

Quod si qui existiment concilium, semel rite ac legitime congregatum, errare tum etiam non posse, cum legati Pontificis repugnant, respondeant illi argumento velim, quo secundam conclusionem cp. 4 probabamus, concilii Ephesini secundi exemplum proferentes, ubi ab omnibus pene episcopis erratum est.

Non fuit liberum concilium, inquiunt, sed sententia a Dioscoro arte, minis et terroribus extorta est. Video. Sed si secundum hominem loquimur, qui metu frangitur, is cupiditate etiam frangatur necesse est. Quo circa, si per metum vera et legitima synodus errat, causabuntur haeretici reliquas etiam omnes pontificum et imperatorum cupiditatibus inservisse. Ita fiet ut nullius synodi explorata auctoritas habeatur.

Quanto gravius illud nos asserimus, concilium apostolica auctoritate firmatum nullis humanis affectibus a vera posse fide discedere. Ut ne ecclesia quidem, quamvis descendat pluvia, veniant flumina, irruant venti, cedere loco potest, fideique stationem deserere. Sed concilii reliqua pars, quamlibet maxima, si pontifex et legati pugnent, infirmari affectu potest. Huc enim illud pertinet: *Tu, Petre, confirma fratres tuos.*

Quid si legatus doctrinam, quam a Pontifice accepit, deserat et multitudinis sensum amplectatur? Primum, nullum huiusmodi exemplum proferetur, nisi forte ex concilio sub Michaeli imperatore, ubi Rodaldus et Zacharias Michaeli et Phocio consenserunt adversus Nicolai instructionem atque mandata, ut videre est in epistola Nicolai ad Patriarchas, metropolitans, ac reliquos episcopos.

Deinde, si legatus contra instructionem agit, non censetur ex potestate delegata agere, atque adeo non est cur eo modo acta superioris auctoritate probata esse credantur. Inde enim Agatho papa, ut patet actione 4 sextae synodi: *auctoritatem, inquit, eis, hoc est, legatis dedimus, in quantum eis dumtaxat instructum est, ut nihil praesumant augere, minuere, vel mutare, sed traditionem huius Apostolicae sedis sinceriter enarrare.* Et Leo epist. 43 ad Pulcheriam Augustam: *Lucentium, inquit, episcopum et Basilium presbyterum dirigere praeparavi, qui dispositiones meas secundum eas, quas acceperunt regulas, exequantur.* Decreta igitur, si quae a legato contra sedis Apostolicae

traditionem approbentur, non habent Romanae ecclesiae auctoritatem, nec aliter se habent, quam si a concilio sine legatis prodiissent.

Quid vero, si legati sine apostolicae sedis instructione ad synodum accedere? Num synodi iudicium firmum erit et certum priusquam a summo Pontifice comprobetur?

Certe in his, quae ad fidem non attinent, sed ad ecclesiasticam gubernationem eiusmodi synodorum decreta non oportet a Spiritu Sancto proficisci. Quare non sunt omnino valida, nisi Romani episcopi consensione firmentur. Ut videre est in epistola 51 Leonis ad Anatholium, 52 ad Martianum, 53 ad Pulcheriam, et 59 ad concilium Calchedonens.

Sed ne in causis fidei quidem adeo exploratam auctoritatem habent, ut qui ea in dubium vocet, haereticus sit. Tunc quia auctores nobilissimi, quos ante diximus, Caietanus et Turrecremata non solum citra haereseos crimen, sed probabiliter etiam consentiunt nihil firmi dogmatis ab eiusmodi synodis proficisci, quousque per Christi vicarium approbentur. Tum quia, ut ante dictum est, solidam auctoritatem, quam in confirmandis et fratribus et dogmatis Petrus habet, in legatos transferre non potest. Tum quia si legati, qui instructionem ab apostolica sede acceperunt, discedere ab illa possunt, illi etiam, qui ad concilium sine instructione accedunt, poterunt cum sedis apostolicae doctrina pugnare. Quare eorum confirmatio infirma est. Quid, quod legatus Iulianus concilii Basilensis doctrinae consensit, quam nullus Theologus ita solidam et certam existimat, ut haereticos credat qui ab ea doctrina dissentiunt?

Nec contraria argumenta quicquam efficiunt. Nam primum sic refellitur. Fateor equidem quodcumque concilium generale universalem ecclesiam representare, sicut omnes procures et procuratores civitatum, cum de rebus publicis tractaturi conveniunt, regnum totum repraesentant. Sed dum urges ecclesiam errare non posse, verum est id in eo sensu, quia fidelibus accipitur; intelligimus enim totam simul ecclesiam, hoc est, fideles omnes non errare. At nihil obstat cur maior ecclesiae pars non erret. Sic igitur non ego admitto ut totum concilium cum legatis errare possit. At errare poterit maior pars concilii, et erranti illi poterunt legati subscribere. Atque id est, quod nos in praesentia dicimus, iudicium maioris partis, etiamsi legati sequantur, non esse certum. Certum autem esset, si a summo Pontifice confirmaretur. Nec enim opus est, quemadmodum paulo ante docuimus, sententiam concilii omnes simul patres approbare.

Secundo vero argumento hoc habeto responsum. Concilium utique generale, cui legati praesunt, in Spiritu sancto congregatum esse, quoniam auctore Christi Vicario, eodemque legitimo ecclesiae principe coactum est. Sed ecclesia quoque unum corpus est, cuius spiritus Deus est, qui ecclesiae semper assistit. Quemadmodum ergo quod toti pariter ecclesiae visum est, id Spiritui Sancto etiam visum est; sed non continuo quod maior pars ecclesiae iudicavit, hoc Spiritus Sancti iudicium est. Ita, si quid omnibus quidem episcopis iudicatum fuerit, a spiritu profecto Dei iudicatum est; at non statim, si plures concilii patres in unam sententiam convenerint, Spiritus Sancti ea sententia credenda erit, nisi per summum Pontificem confirmetur. Ad quem nimirum spectat patrum lites dissidiaque componere.

Iam Iulii testimonium explicatu facillimum est. Tacet enim quod manifestum erat, concilium illud summi Pontificis praesentia caruisse; ponit autem ne legatos quidem ecclesiae Romae affuisse. E quibus duobus altero tacito, altero expresso, colligit nullam prorsus ecclesiae Romanae auctoritatem in eo concilio intercessisse. Quare irritum et vanum esse. Alioqui, si quis rustice sane eo nos testimonio urgeat, is nullo negotio

exploditur. Nihil enim valet illa collectio, si concilium legatos non habuit, infirmum eius iudicium fuit; ergo si habuit, fuit firmum. Sed de prima quaestione dictum est satis.

Quaestio 2. Sequitur altera: an patres concilii vere iudices sint, an potius consiliarii.

Sunt enim auctores non omnino pessimi, qui conciliorum auctoritatem non in iudicanda et finienda causa fidei, sed in quaerenda et investiganda veritate sitam esse velint. Omnem quippe iudicii vim ad unum ecclesiae principem eundemque Christi Vicarium revocant, qui fidei causa decernenda eo vel plures, vel pauciores in consilium adhibet, quo causa vel gravior vel facilior est.

Huius vero rei primum argumentum promitur, quod in sex libris Decretalium et Clementinis non patribus sed summo Pontifici sententia tribuitur, sacro tamen approbante concilio. Unde Clemens 5 concilio Viennens. praesidens: *Nos, inquit, ad tam praeclarum testimonium ac sanctorum patrum communem sententiam apostolicae considerationis (ad quam dumtaxat haec declarare pertinet) aciem convertentes, sacro approbante concilio, declaramus*, etc. Solum ergo ad sedem apostolicam iudicium pertinet, patrum vero non iudicium sed consilium est.

Praeterea, cum Pontifex ecclesiae Romanae presbiteros in conventum cogit, ut causa aliqua fidei iudicetur, *de fratrum, inquit, nostrum consilio*, etc. Consulunt ergo, non iudicant.

Ad haec Deut. 17: *Si difficile et ambiguum ... venies*, ait, *ad sacerdotes Levitici generis, et ad iudicem qui fuerit illo tempore*, etc. Et post: *qui autem superbierit, inquit, nolens obedire sacerdotis imperio, qui eo tempore ministrat Domino Deo tuo, ex decreto iudicis morietur homo ille*. Ecce imperium non omnibus, sed summo sacerdoti assignatur, et decretum non iudicium, sed iudicis esse dicitur. A consiliis ergo sunt reliqui sacerdotes, non sunt iudices.

A contraria vero parte facit, quod in concilio illo primo Hierosolymitano non solum Petrus, sed reliqui etiam Apostoli et seniores iudices esse dicuntur. *Propter quod ego iudico*, Iacobus ait, *non inquietari eos qui ex gentibus...* Et posterius capite eadem praecepta concilii vocat Paulus praecepta apostolorum. Et cap. 16 dicit ea dogmata esse decreta ab apostolis et senioribus.

Ad hanc quaestionem perfacilis est et expedita responsio: Episcopos concilii in fidei causa non modo consiliarios esse, verum etiam iudices. Alioqui non solum episcopi ad ferendam sententiam synodalem adhiberentur, sed etiam docti Theologi et viri ecclesia prudentes. Quod inauditum est contraque formam Actorum 15 praescriptam, ubi Apostoli tantum cum bresbyteris de fidei quaestione iudicarunt.

Cum igitur ecclesiae perpetuo usu soli pastores in concilio sedeant, consequens fit censores eos esse, non modo consultores. Nam si, ut consulerent, advocarentur, iis episcopis, qui Theologiae rudes et imperiti essent nullus esset omnino in concilio locus, quanto Theologiae quaestio veniret in dubium.

Praeterea non Romanus episcopus modo, verum reliqui etiam episcopi claves regni caelestis habent, ergo in causa fidei ligandi quoque ac solvendi potestatem. *Visum est, inquit, Spiritui Sancto et nobis, nihil ultra vobis imponere oneris quam haec necessaria, etc.* Omnes ergo episcopi onus praeceptumque imponunt, omnesque simul sententiae Sinodalis auctores sunt. Atque consiliarii, qui non sunt simul iudices, non

solent iudicio sententiaeque subscribere. At in synodali sententia non Pontificis solum, sed caeterorum episcoporum subscriptiones adponuntur. Sunt igitur sine dubio iudices.

Verum scrupulus hic existit, qui male quosdam habet. Nam si omnes episcopi sunt iudices, Summus nimirum Pontifex tenebitur in ferenda sententia maiorem partem iudicum sequi, eorumque doctrinam approbare. In omni enim recto et bene instituto tribunali is, qui praesidet, plurium iudicium confirmare debet, paucorum negligere.

Hac solvenda quaestione Cardinalis Turrecremata lib. 3 *Summae Ecclesiae* cap. 64 et 65 iurisperitos ipse sequens multa dicit, quae mihi non probantur omnia. Nec est animus tamen singula persequi, et cuiusque opiniones refutare. Acute enim disputantis, ut Cicero tradit, illud est, non quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre.

Quod igitur assumptum est, patres concilii non modo consiliarios esse, verum etiam iudices, id inficias ire nec possumus, nec debemus. Nam patres Nicaenae synodi a Sylvestro contendunt, ut quicquid constituerunt confirmet. Et Leo, quae a concilio Chalcedon. de fide statuta sunt, ea dicit se probare. Et concilium ipsum ad Leonem: *Decretis, inquit, tuis nostrum honora iudicium.* Et 6 Synodus actione 18: *Anathematizamus, inquit, Theodorum, Sergium, Cyrum, etc.* Et paulo post: *His omnibus, ait, a sancto hoc concilio constitutis, et per subscriptionem nostrae fortitudinis confirmatis, sancimus, ut nullus aliud quicquam de fide satagat, etc.* Num verba haec consulentis sunt? An potius iudicantis? Atque in caeteris patres non ut consiliarii, sed ut iudices loquuntur.

Scrupulum vero, qui nunc opponitur, facile eximo. Nego enim, cum de fide agitur, sequi plurimorum iudicium oportere. Nec hic, ut in humanis vel electionibus, vel iudiciis, ex numero suffragiorum sententiam metimur. Scimus frequenter usu venire ut maior pars vincat meliorem, scimus non ea semper esse optima, quae placent pluribus, scimus in rebus, quae ad doctrinam pertinent, sapientium sensum esse praeferendum. Et sapientes paucissimi sunt, cum *stultorum infinitus est numerus.*

Quadringenti Prophetae Achab mentiti sunt; ex ore vero Michaeae, solius quidem et contemptibilis, veritas egressa est. Non sunt igitur divina iudicia humanis rationibus moderanda. In paucis aliquando citius, quam in multis salvat Dominus.

Maior quippe pars Ephesini concilii secundi in Dioscori sententiam venit, nec legati tamen plurium iudicio subscripsere. Quo circa, summus Pontifex maioris partis sententiam non tenetur amplecti. Imo sive pauci, sive plures ad errorem deflexerint, munus est Apostolici antistitis ad veram eos fidem revocare, iuxta illud quod Petro dixit Christus. *Ego rogavi pro te, ne deficiat fides tua: et tu non unum et item alterum, sed sive paucos seu multos, confirma fratres tuos.*

Ita Damasus scribens ad episcopos per Illiricum constitutos, numerum concilii Ariminensis magna libertate contempsit, illique tantae multitudini unum Vincentium et alios paucos opposuit, qui contra illius concilii sententiam dixerunt. Et Leo, cum Anatholius decretum Chalcedonensis synodi de ecclesiae Constantinopolitanae primatu sexcentorum triginta patrum consensione praeferret: *Quasi, inquit, refutari nequeat quod illicite voluerit multitudo. Nulla sibimet de multiplicatione congregationis concilia blandiuntur, nec trecentis illis decem atque octo copiosior numerus sacerdotum comparare se audeat, vel praeferre, cum tanto divinitus privilegio Nicaena sit synodus consecrata, ut sive per pauciores, sive per plures ecclesiastica iudicia celebrentur,*

omni penitus auctoritate sit vacuum, quicquid ab illorum fuerit constitutione diversum.
Hactenus Leo.

Non itaque, quod in humanis concessibus fit, plurium apud nos sententia praevalet. Quo si semel fidei causam ad humanas coniecturas prudentiamque deducimus, verendum est sane ne ecclesiae negotium ex divino humanum faciamus. Quin etiam certum est, qui probabili multorum iudicio nituntur, eos fidei nostrae firmitudinem labefactare. Secundum quippe concilium generale centum cinquaginta patrum numero constitit, quartum vero patres habuit sexcentos triginta; utrumque tamen pari veneratione suscepit ecclesia.

Non enim numero haec iudicantur, sed pondere. Pondus autem conciliis dat summi Pontificis et gravitas et auctoritas; quae si adsit, centum patres satis sunt; sin desit, nulli sunt satis, sint quamlibet plurimi. Nec si maior pars patrum vere sentiat, summus ecclesiae Pontifex repugnabit. Id enim ad peculiarem Christi procurationem pertinet, semperque pertinuit, ne ecclesia in factiones duas dividatur. Nec Romanus unquam episcopus, si exemplum quaeritur, contra patres concilii vere sentientes dixit.

Ad secundam autem quaestionem nihil est quod addere debeamus, nam argumenta ex adverso posita ex his, quae diximus, facile diluuntur.

Quaestio 3. Alia quaestio etiam existit, quae non est ad exponendum facilis. Si enim concilium summi Pontificis auctoritate firmatum Spiritu Sancto regitur fidei causis iudicandis, eius ergo definitiones ad sacram scripturam pertinebunt. Nam scriptura sacra vocatur, quae Spiritu Sancto afflante scripta est.

Huius vero argumenti conclusionem vir apprime doctus, et qui tantos habebat in Theologia progressus, ut cum excellentibus Theologis compararetur, non est veritus me praesente concedere.

Atque in hanc opinionem Gratianus quoque videtur descendisse, Divi Augustini testimonio confirmatus 19 dist. cap. In canonicis, ubi summorum pontificum epistolas decretales canonicas scripturas esse dicit: eadem igitur ratione concilii decreta in Canonicis scripturis habebuntur.

Sed et Innocentius de *celebr. Missae*, cap. Cum Marthae, eandem sententiam videtur amplecti. Ait enim scripturam sacram asserere, quod iniuriam facit Martyri, qui orat pro Martyre. Hoc autem testimonium alicuius nimirum vel Pontificis, vel concilii est.

Ratio item his testimoniis consentit. Fides enim Catholica nihil credit, nisi quod est a Deo revelatum, quod si concilii decreta tenemur certa secundum fidem habere; ea sunt certe a Deo revelata, atque ex consequenti scriptura canonica.

At haec opinatio quam sit inconsiderata lector, vel me non docente, intellecturus est. Nam si symbolum Athanasii, concilii Nicaeni inter sacras literas refertur, cur nec in Codicem sacrorum biblicorum redigitur, nec cum libris canonicis annumeratur? Iam libros, qui decretales pontificum epistolas synodorumve iudicia continent, in sacris et canonicis habere absurdum est.

Duplex enim discrimen inter sacros auctores et summum Pontificem patresque concilii reperitur. Unum, quod auctores sacri ex proxima Dei, vel revelatione vel inspiratione scribunt catholica dogmata. Nec enim egent externis ad scribendum incitamentis, aut humana ratiocinatione e scripturis aliis argumentantur, disquirunt, colligunt. At

concilium et Pontifex humana vi incedunt, rationemque sequuntur, atque argumentando verum a falso discernunt.

Non enim existimandus est summus Pontifex eam habere facultatem, quae in Apostolis, Profetis, et Evangelistis inerat, ut proposita unaqualibet de fide quaestione, protinus dignoscere possit utra quaestionis pars vera falsave sit. Sed adhibere prius consilium necesse est, et expendere utriusque partis argumenta: tum deinde sequetur auxilium Dei, quod videlicet opus est, ut summus Pontifex in recta fide contineatur.

In conciliis itidem non habent patres mox quasi ex auctoritate sententiam absque alia discussione dicere. Sed colationibus et disputationibus re ante tractata, precibusque primum ad Deum fuis, tum vero quaestio a concilio sine errore finietur, Dei videlicet auxilio atque favore, hominumque diligentia et studio confluentibus.

Nam et apostolis et presbyteris in synodum Hierosolymitanam congregatis non statim revelatum est quid esset in fidei causa decernendum, sed facta est prius, ut Lucas ait, *magna conquisitio*. Et in Nicaena synodo, ut Rufinus tradit, per singulos dies agitabatur conventus; nec facile aut temere de re tanta statuere audebant patres. Evocabatur frequenter Arius in concilium, et assiduo tractatu assertiones eius discutebantur, et quid adversum haec teneri deberet, aut statui, summa cum libratione quaerebatur. Ita post diutinum multumque tractatum firmissima omnium sententia Arius condemnatus est. Ex quo perspicuum est non dormientibus et oscitantibus patribus Spiritum Sanctum assistere, sed diligenter humana via et ratione quaerentibus rei, de qua disseritur, veritatem.

Alterum autem discrimen est, quod scriptoribus sacris, quemadmodum primo loco fusius explicuimus, Dei spiritus adest in singulis. Etiamne in minimis rebus? Etiam. At patribus synodi spiritus veritatis non est praesens in omnibus, sed in rebus solum ad salutem necessariis. Quod enim in synodo Athanasii dicitur, carnem et animam unum esse hominem, id non oportet verum esse, quamvis cum Athanasio concilium Nicaenum consensisset. Nam utrum homo partes illae complexae sint, an non sint, ad Philosophiae rationem pertinet, non fidei; quare Philosophorum quaestio est, non fidelium. Synodus autem provincialis sub Stephano huius nominis septimo per errorem omnes ordinationes factas a Bonoso irritas esse decrevit, quod in synodo Romana sub Ioanne nono reprobatum est. Sed iudicium rerum gestarum erat, non religionis, fideique decretum. Huiusmodi sunt ea, quae Clement. *Pastoralis*, de sent. et re iudic. transiguntur. Non enim ad fidem et religionem attinent. Quocirca, licet errasset Clemens, quod Bucerus contendit, nihil inde concilii auctoritas labefactaretur. Tametsi Clementina illa Clementis est, non concilii.

Verum Pontificum et conciliorum eadem causa est. Sixtus quartus docuit Divam Catharinam Senensem stigmata non habuisse, non defuit qui contra iudicarit. Neutrius Pontificis iudicium ad Christi ecclesiam spectat, utrumque aut probare, aut improbare sine fidei discrimine possumus. Sed valeant stulti, qui de rebus nihili digladiantur. Nos enim hic exempla ponimus, ut lector intelligat aliter auctores sacros esse habendos, aliter conciliorum patres. Illos ubique vera dicere, hos posse in parvis errare.

Ita quod Christus ecclesiae suae pollicitus est, spiritum eam docturum omnem veritatem, hoc ad fidei veritatem referendum est, ut diserte Augustinus docet, et in commentariis super Ioannem, et in actis contra Foelicem libro secundo. Nec enim rogavit Christus ne deficeret Petro aut Philosophiae, aut rerum gestarum cognitio et veritas, sed ne deficeret ei fides.

Forsitam quispiam dixerit: nonne igitur concilii Hierosolymitani decreta sacra scriptura sunt? *Facta est enim magna conquisitio*; dictum est autem scripturae sacrae auctoribus minime convenire ut disquirant, et humanitus ratiocinentur. Item, nam et hoc dicit aliquis: si summus Pontifex et concilia, nisi diligentiam adhibeant, errare possunt, cum nobis non constet an summus Pontifex patresque concilii praestiterint se diligentes et industrios, ut via et ratione procederet inquisitio, ne constabit quidem an erraverint. Ita quaecumque definierint erunt incerta.

Ac primus quidem scrupulus facilius eximitur. Quemadmodum enim verba Pilati ad Canonem pertinent, non qua Pilatus dixit, sed qua scripsit Evangelista: sic et concilii Hierosolymitani definitio sacra scriptura est, quod Lucas eam reliquis historiae suae partibus contexuerit. Ut e contrario verba Petri, quae refert Clemens, non sunt de Canone, quoniam Clemens scriptor sacer non fuit. Quae causa idonea est, ut canones Apostolorum, quos idem Clemens scripsisse fertur, in libris canonibus non habeantur: tamtsi Damascenus lib. 4 cap. 18 in catalogum, ut videtur, sacrorum librorum referat, et Epiphanius haeresi postrema refellenda Apostolorum constitutiones divinam scripturam vocet. Loquitur autem sine dubio de his constitutionibus, quae in sacris biblis scriptae non sunt. Sed alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilita; alia cum obiter et in transcurso ad vulgarem quandam opinionem accommodatur oratio. Quamobrem ut sapientes, ita nos hoc loco verbis ecclesiasticis utimur, ut eos solum, qui spiritu dictante scripti sunt libri, sacros et canonicos appellemus.

Alter vero scrupulus ita Sylvestri animo resedit, ut vix eum inde pellere potuerit. Melius fuisset occulere, quam stimulare caeteros, quo ipse scrupulo pungebatur. Ac sunt etiam qui non obscure dicant, quod si quando Romanus Pontifex in definitione fidei erravit, inde evenire potuit, quod non tantam, quantam debebat adhibuit diligentiam, antequam sententiam proferret. Quoniam vel rem non plene examinavit, vel non eos quos oportebat consuluit.

Quibus si obiicias, Apostolicam sedem errare in fide non posse, fatentur id quidem, sed aiunt sedis Apostolicae nomen non solum summum Pontificem significare, sed ipsum, ut facit ea quae ad cathedram spectant, hoc est, quatenus non ex suo, sed ex consilio bonorum virorum et doctorum procedit. Ita sedis Apostolicae iudicia intelligi non quae occulte, malitiose, inconsulte per solum Romanum episcopum, aut etiam cum paucis sive faventibus proferuntur, sed quae ab eo ex consilio plurimorum virorum sapientium plene prius re examinata prodeunt.

Quae res, ut de conciliis quoque dicatur, subsunt omnino causae eadem, quas dixi paulo ante. Non enim existimare debemus summum solum Pontificem, cum dormierit, errare; cum non dormierit, verum dicere: patres autem, sive dormiant, sive vigilent, semper recta ingredi, et clausis, quod aiunt, oculis, vel in tenebris obscura cernere. Commune est, crede mihi, omnibus ecclesiae iudicibus ut, si decreta ediderint temeritate quadam sine iudicio, repentino quasi vento incitati, nihil omnino conficiant, quod solidum, quod grave, quod certum habeatur. Ea par est et gravia et certa in ecclesia haberi, quae iudicio, considerate constanterque edita sint. Quamobrem qui sive Pontificum, seu conciliorum diligentiam fidei causa finienda in dubium vocant, eos necesse est omnia Pontificum iudicia ac conciliorum infirmare.

Nos igitur scrupulum illum posteriorem, si cui infixus est, aliter ex animo evellemus. Nam Deus suaviter disponit omnia, simulque prospicit et finem et media ad finem necessaria. Si enim promitteret cuiquam aeternam vitam, mox conferet etiam illi

bonarum gratiam actionum, quibus eam vitam consequeretur. Videlicet, *Quos glorificavit, eosdem et iustificavit et vocavit*, ut ad Romanos octavo capite dicitur. Sic omnino, cum ecclesiae fidei firmitatem fuerit pollicitus, deesse non potest, quo minus tribuat ecclesiae preces caeteraque praesidia, quibus haec firmitas conservatur.

Nec vero dubitari potest, quod in rebus naturalibus contigit, idem in supernaturalibus quoque usu venire: ut qui dat finem, det consequentia ad finem. Quod quoniam Philosophorum pronuntiatum est, et Theologorum etiam ore teritur, permittant mihi obsecro Latiniore interdu cum nostris nostra loqui. Nam etsi ornatius quam hi solent nos plerumque disserimus, sed nonnumquam quas sententias a scholasticis accepimus eisdem verbis efferre volumus; ne dicendi forma penitus immutata, discessisse a schola videamur.

Itaque praestat semper Pontifex quod in se est, praestatque concilium, cum de fide pronuntiant; caditque causa, si quis e nostris aliter existimat. Quemadmodum enim, si Christus Petro diceret, *Ego rogavi pro te, ne deficiat charitas tua*, certo certius intelligeretur diligentiam, curam, vigilias, preces, caeteraque auxilia opportuna illi impetrasse, quae sunt ad charitatis conservationem necessaria: ita cum dixit, *Ego rogavi pro te, ne deficiat fides tua*, procul dubio intelligimus id a patre suo consecutum, ut quae ad rectum de fidei quaestione iudicium oporterent, ea adessent Petro omnia, sive a Deo, sive ab homine expectarentur.

Quod si Deus in sequentem annum frugum abundantiam polliceretur, ecquid stultius esse posset, quam dubitare ane homines semina terrae mandaturi sint? Certe si seruerint, metent; si non seruerint, non metent. Sed ex Dei pollicitatione colligimus non solum propitias coeli conversiones, quibus omnia, quae terra gignit, uberiora proveniunt, sed agricolarum etiam curas, operas, diligentiam. Non enim frugum abundantia illa promissa, nisi arantibus, seminantibus, laborantibusque continget.

Quibus ex rebus facile comprehenditur, cum spiritum veritatis Christus apostolis eorumque successoribus in fidei iudicio promisserit nihil omnino illis defuturum, quod fidei controversiis finiendis fuerit necessarium. Ac si semel haereticis hanc licentiam permittimus, ut in quaestionem vocent num ecclesiae iudices eam diligentiam et curam exhibuerint quae opus erat, ut quaestio via et ratione finiretur, ecquis adeo caecus est, qui non videat omnia mox Pontificum conciliorumque iudicia labefactari? Porro si illud in quaestionem veniat, nec certis argumentis confirmari possit, at haec res tamen Theologis constituta sit ac definita, concilia, quoquo modo se habeant, si a Summo Pontifice confirmata sunt, errare in fide non posse.

Quamquam me quidem iudice absurdum est ad finem aliquem nisi per consentanea media perveniri. Ita nunquam ego admittam aut Pontificem, aut concilium, diligentiam aliquam necessariam quaestionibus fidei decernendis omisisse. Id quod privato cuicumque alteri homini accidere potest, ut nec diligentem navet operam ad disquirendam veritatem, et ut navaverit integrumque sese in ea re praestiterit, erret adhuc tamen, quamvis error sine culpa sit. Error autem, vel inculpatus, ab ecclesia Dei longissime abest, quemadmodum libro superiore constituimus. Quae res abunde magno argumento est, ut nec Pontifex, nec concilia necessarium quicquam in deliberando praetermiserint.

Fac enim quidpiam ex necessariis omissum esse. Tum rogo, an fideles his, qui de fidei quaestione iudicarunt, tantisper parere debeant, dum illorum negligentia innotescit ecclesiae. Parere debent, aiunt. Iam igitur eo tempore errantibus iudicibus errabit

ecclesia. Sine vitio suo, inquis, ecclesia tunc errabit. Agnosco. Sed, ut dictum est, ne hunc quidem errorem admittere in Dei ecclesia debemus.

Quid quod si semel de diligentia iudicum dubitamus, novum examen iudiciumque semper recens postulabitur, ut de diligentia adhibita vel non adhibita censeatur? Concedamus ergo iudicibus a Deo in ecclesia constitutis nihil eorum deesse posse, quae ad rectum verumque iudicium sunt necessaria.

Quibus explicatis, facile intelligitur ut ad tertiae huius quaestionis caput recurramus, nec Pontificum, nec conciliorum decreta sacrae scripturae partes esse: id quod in primo argumento obiiciebatur. Dicamus igitur ad ea, quae in secundo argumento sunt dicta. Ubi Gratianus Augustini sententiam non est assecutus. Cui errori causam fortasse praebuit codex quispiam depravatus. Augustini enim vera lectio sic habet: *In canonicis scripturis ecclesiarum catholicarum quam plurimum auctoritatem sequatur. Inter quas (scilicet ecclesias) sane illae sunt, quae apostolicas sedes habere, aut epistolas accipere meruerunt.*

Est autem sensus huiusmodi: in iudicio librorum canonicorum primum videndum esse quid ecclesiae catholicae sentiant. Sed inter Catholicas ecclesias illarum esse testimonium praeferendum, quae vel fuere sedes apostolorum, ut Hierosolymitana, vel ab apostolis aliquam epistolam acceperunt, ut Corinthia, Galatia. Non itaque Augustinus loquebatur de epistolis Pontificum Decretalibus, ut Gratianus falso existimavit. Id quod ante nos quidam etiam alii viri diligentissimi deprehenderunt.

Tertio vero argumento occurri potest in hunc modum. Leges Pontificias quandoque sacras appellari, ut a legibus principum discriminentur. Atque hoc sensu sacram scripturam vocavit Innocentius. Sic forsitam lex vocatur Canonica, humana vero civilis, *de iurament. calum. cap. I* ut Hostien. Andreas, Siculus, Cardinalis, Barba, et alii iurisperiti notaverunt, et *Glossa, cap. Ex diligenti, de Simonia*. Atque adeo Innocentius 4 cap. Cum de diversis, de privil. In 6, non obscure ius Canonicum divinum vocat, civile autem humanum. Et legen Canonicam sacram ac divinam appellat Iustinianus in Authen. *ut clerici apud proprios episcopos, cap. Si vero*. Quam rem sciulus fortasse quispiam ignorans, 20 dist. cap. *De quibus*, ubi lectio vera habebat, *ad divina recurrite scripta canonica*, loco huius postremae vocis substituit *Graeca*. Nihil enim minus Innocentius eo capite agebat, quam in ecclesiasticis causis iudicandis ad Graeca bibliorum exemplaria iudices mittere. Alioqui cur non etiam ad Haebraea? Nec verissime est in causis ecclesiae decernendis scripta canonica esse ab Innocentio praetermissa. Quin post divinam scripturam secundo ea loco posuit etiam ante sanctorum scripturas. Et hoc erat Gratiani in ea dist. proprium institutum. Nihil igitur nobis mirum est, si scriptura canonum sacra et divina quandoque nuncupetur.

Sed nos alio sensu de scriptura sacra loquimur. Quamquam ab Innocentio testimonium citatum quidem Augustini est de verbis apostolis inquentis, *Iniuriae est pro martyre orare, cuius debemus precibus commendari*.

At postremum argumentum sic facillime refutatur. Duplex conclusionum genus posse in concilio definiri. Unum earum, quae sunt propriae Theologicae facultatis, quoniam vel ex duobus principiis per fidem creditis, vel alio credito, alio lumine naturae cognito colliguntur. Alterum autem genus est earum, quas Spiritus Sanctus ipse revelavit quidem Apostolis, Evangelistis, aut Prophetis, sed quoniam non erat id perinde manifestum, a synodo declaratur.

Quae sunt prioris generis ad fidem spectant secundo, et ut ita dicam, mediate. Quare, quod suo postea loco fuse sumus explicaturi, qui eas negaverit, hoc haereticus erit, quod ex consequenti negat principium, unde illae conficiuntur. Quae vero sunt posterioris generis proprie et per se ad fidem pertinent, nec has a Pontificibus aut conciliis novas expectare debemus.

Id enim etiam atque etiam asserimus, nullas alias scripturas ecclesiam aut habere nunc, aut deinceps habituram praeter scripturas populorum et principum horum, qui fuerunt in ea. Non sunt, inquam, aut erunt, sed fuerunt. Omnia siquidem, quae pater filio suo unigenito ecclesiae declaranda commisit, primum ipse filius apostolis revelavit, deinde eadem ut invulgarent iussit. *Vos, inquit, dixi amicos, quia omnia, quae audivi a patre meo, nota feci vobis.* Ioannis 15. Et rursum: *Ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia quaecumque dixero vobis.* Ioann. 14. Et iterum: *Cum venerit spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem,* Ioann. 16. *Hi enim fuere novi testamenti ministri, qui revelata facie gloriam Domini speculati sunt.* Secunda ad Corinthios tertio. *Hi fuere ministri sermonis,* ut Lucas capite evangelii primo testatur. His quoque dictum est, *Docete omnes gentes ea servare quaecumque praecepi vobis,* Matthaei ultimo.

Omnem ergo fidei veritatem vel a Christo dum in terra degeret, vel ab Spiritu Sancto apostoli postea acceperunt, eamque iuxta praescriptam legem aut scripto, aut verbo ecclesiae tradiderunt.

Hinc enim est, quod Irenaeus, Hieronymus, Augustinus adversum haereticos semper id agunt, ut videant an illorum nova dogmata congruant cum antiqua traditione et fide. Et si quas scripturas novas haeretici proferant, si se apostolos aut prophetas confingant, statim novitatis odio exploduntur. Itaque post apostolos et eos, qui ab apostolis probati sunt, nullos auctores sacros spectamus.

Sed sive summus Pontifex, seu concilia, primum de vero sensu et interpretatione scripturarum iudicant, ut in concilio Tridentino, sess. tertia. Et absurdum est sane ut ecclesia auctoritatem habeat discernendi verba Dei a verbis hominum, sensum Dei ab humano sensu non habeat. Id igitur ante omnia conciliis tribuamus. Deinde et illud, quod veras et legitimas Christi et apostolorum traditiones via et ratione investigant. Rursum, quatenus conclusiones his cohaereant, quae contra dissideant, certa complexione et connexionione conficiunt. Consulunt autem in huiusmodi rebus finiendis non sacras litteras modo, verum etiam apostolorum instituta, priora concilia, summorum Pontificum decreta, sanctorum veterum scripta, scholasticorum Theologorum dogmata, rectam Philosophiae rationem. Breviter causam, de qua disseritur, in eos locos coniiciunt, de quibus liber hic noster instituitur. Nec enim ex aliis fontibus argumenta derivare possunt ad fidei Theologiae solvendas quaestiones. Novas autem revelationes et scripturas sacras quaerere Iudaeorum est, qui recentes etiam num Prophetas praestolantur.

Quaestio 4. Alia etiam quaestio valde difficilis ex his, quae diximus, oritur: Si non omnia in conciliis certa sunt, (nec enim in singulis Spiritus Sanctus conciliis assistit) ecqua via et ratione vestigabimus conciliorum certa in fide decreta? Principio namque in Clement. unic. *De summa Trinitate, et fide catholica,* ea opinio tanquam probabilior eligitur, quae habet in baptismo gratiam et virtutes infundi. Pari ergo causa et in aliis conciliorum Decretis dicere possumus, probabiles opiniones eligi, non res exploratas definiri.

Deinde, in cap. Firmiter, *de summa Trinitate et fide catholica* patres concilii Lateranensis: *Firmiter, inquit, credimus et simpliciter confitemur quod unus est solus verus Deus creator omnium visibilium et invisibilium, spiritualium et corporalium, qui simul ab initio temporis utramque de nihilo condidit creaturam spiritualem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam.* At non est fidei adversum Angelos ante mundum corporeum creatos. Id enim asserunt Gregorius Nazianzenus in prima oratione de natali Domini, Basilius (*exam. congressione prima*), Damascenus (2 lib. cap. 3), Ambrosius (*exam. lib. 1, cap. 5*) Hieronymus (*in commentariis super primum caput epistolae ad Titum*), Casianus (*Collatione 8. cap. 7*) Unde nec Augustinus (lib. *De Civit. Dei*, 11, cap. 32), ni santo Tomás (I p. q. 61, art. 3) hanc opinionem fidei esse contrariam putaverunt. Ac concilium illud Lateranense Thomas viderat, imo in illud ipsum caput ediderat commentaria: non ergo conciliorum aut definitiones, aut fidei confessiones certae sunt, sed patres, etiam cum asserunt se firmiter quicquam et profiteri et credere, nihil omnino definiunt, quod fideles sequi teneamur.

Huic quaestioni illud primum dandum est, non sat esse ut conciliorum et Pontificum iudicia firma esse credantur in divino officio publice a tota etiam ecclesia celebrari. Nec enim historiae, quibus martyrum et confessorum gesta narrantur, quamvis per summum Pontificem aut concilium approbatae sint, fidei decreta sunt: sicut ne opuscula quidem doctorum ecclesiasticorum, quae probantur a synodo Gelasii Papae, 15 dist. cap. Sancta Romana.

Illud item damus, ac libenter quidem, non statim, si quicquam iuris Canonici volumine continetur, fidei dogma esse credendum. Nam ut libro huic proximo apertius ostendamus, nonnulla habentur in epistolis decretalibus, quae fidei Catholicae decreta non sunt. Idque ipsum nunc nunc ex Clementina unica *de summa Trinitate* diserte ostendebamus. Quod non in hac solum Clementina existimandum est intervenisse, sed idcirco admoneri nos, ut in aliis quoque locis simile quippiam credamus posse contingere. Id vero tum maxime, cum aut verbis opinandi utuntur iudices, aut responsa non ad totam universalem ecclesiam, sed ad privatas ecclesias et episcopos referuntur.

Intelligendi sunt enim eo tantum casu de fide pronuntiare, ubi iudicium in omnes Christi fideles spectat, omnes ligat. Certitudo quippe fidei iudicibus a Deo constitutis non propter ecclesias privatas promissa et concessa est, quae singulae errare possunt, sed propter ecclesiam universalem, quae errare non potest. Itaque summorum Pontificum conciliorumque doctrina, si toti ecclesiae proponatur, si cum obligatione etiam credendi proponatur, tum vero de fidei causa iudicium est.

Sed animadvertendum est diligentius, et quae natura rerum sit, de quibus iudicium est, et quae verborum proprietas et pondus. Nimirum enim ecclesiasticae doctrinae, quam amplecti etiam tenemur, non idem est gradus, nec omnia iudiciorum decreta eodem loco habenda sunt. De qua re, quoniam in duodecimo libro sumus longe lateque disputaturi, nunc dicere non est operae pretium. Id dicimus, nec omnia quae aut iuris aut conciliorum volumina continent doctrinae Christianae esse iudicia, nec omnia rursum doctrinae iudicia fidei censuras esse. Multa siquidem ad sanam ecclesiae disciplinam attinent, quae fidei decreta non sunt.

Nonne igitur, dixerit quis, erit aliqua nota, qua conciliorum de fide iudicia internosci queant? Erit plane. Prima, et ea quidem manifesta, si contrarium asserentes pro haereticis iudicentur. Cuius rei exempla habes, cap. Damnamus, *de summa Trinitate*, et cap. unico, *de summa Trinitate*, in 6. Et Clement. unic. *de summa Trinitate*, cap. 2.

Altera nota est cum in hanc formam synodus decreta praescribit, *si quis hoc aut illud senserit, anathema sit*: qualia permulta sunt in concilio Toletano primo, et in synodo Tridentino.

Tertia est, si in eos qui contra dixerint excommunicationis sententia ipso iure feratur. Exemplum est, *de haereticis* cap. Cum Christus, et cap. Ad Abolendam. In concilio tamen Tridentino sess. habita 11 Octobris, anni 1551 de Eucharistiae Sacramento definitum est, *Confessionem Sacramentalem Eucharistiae praemittendam esse, si conscientiam peccati mortalis gravat*. Et protinus: *Si quis, ait synodus, contrariam docere, praedicare, vel pernaciter asserere, seu etiam publice disputando defendere praesumpseris, eo ipso excommunicatus existat*.

Sed hoc propter periculum cautum est; erat enim opinio contraria perniciosa. Ideoque excommunicatio illa ad publicam doctrinam vel maxime refertur. Nam quod sententia Caietani non fuerit pro haeretica condemnata, et nos testes sumus, qui concilio interfuimus, et contextus ipse demonstrat. Habet enim Canon 11, idemque postremus in hunc modum: *Si quis dixerit solam fidem esse sufficientem praeparationem ad summendum sanctissimae Eucharistiae Sacramentum, Anathema sit*. E vestigio autem adduntur mutata dicendi forma haec verba, *et ne tantum Sacramentum*, etc. Ubi vides Caietati sententiae Anathema non dici, sed quoniam non solum falsa, sed noxia etiam erat, reprobari: et propter periculum, publicam praesertim praedicationem et disputationem interdici.

Quarta, si quicquam expresse et proprie a fidelibus firmiter credendum, aut tanquam dogma fidei catholicae accipiendum dicatur, vel aliis similibus verbis aliquid esse evangelio doctrinaeve apostolorum contrarium. Dicatur, inquam, non ex opinione, sed certo et firmo decreto. Licet enim opinio Durandi reprobetur, cap. Gaudeamus, de divortiis. Sed qui dixit, verum *absonum hoc videtur, et inimicum fidei Christianae*, is noluit haereseos illum condemnare. Verbum enim *videtur*, iudiciorum infirmat certitudinem. Porro autem, quae in conciliorum vel pontificum decretis, vel explicandi gratia inducuntur, vel ut obiectioni respondeatur, vel etiam obiter et in transcurso praeter institutum praecipuum, de quo erat potissimum controversia, ea non pertinent ad fidem, hoc est, non sunt catholicae fidei iudicia. Exempli causa ponamus aliquid, quod positum in una re transferri per multas possit. Quod in cap. Firmiter, *de summa Trinitate*, dicitur angelos esse incorporeos, id non fidei decretum est, cum post decretalem illam nonnulli et Philosophi et Theologi falso quidem, sed citra haeresis notam contrarium asseruerint. At enim ut explicaret synodus id quod fides catholica tenet: Deum esse creatorem omnium visibilium et invisibilium, adiecit, *corporalium et incorporalium*. Quas particulas exponendi, non definiendi gratia adiectas esse constat. Ac quemadmodum concilium sumpsit id quod et verum, et longe longeque plurimum probabile erat, angelos ut invisibiles, ita quoque incorporeos esse; sic forte et illud accepit, Angelos et mundum simul esse congenitos. Non enim eo temporis hoc agebatur, ut Gregorii Nazianz. et aliorum hunc sequentium opinio damnaretur. Nec ego tamen is sum, qui opinionem hanc tueri in praesentia velim. Non enim dubito eam hoc sane tempore temere et inconsiderate, ne quid praeterea dicam, defendi.

Sed id ago, qua in re operae pretium me Theologis facturum existimo, non omnia, quae etiam absolute et simpliciter in conciliis affirmantur, fidei decreta esse. Cuius rei exempla, si opus esset, permulta facile promerem, sed nolo esse longus in singulis explicandis. Nam de quarta quaestione satis.

Quaestio 5. Postrema vero quaestio animum pulsat, an concilia in moribus errare possint.

Nam si quis ait, habet in primis argumentum illud, quod Dominus solum rogavit pro Petro, ne deficeret fides eius, in aliis ergo, quae non ad fidem, sed ad mores attinent, errare ecclesia poterit.

Deinde nihil a catholicis certa fide creditur, quod non sit idem divinitus ecclesiae revelatum: quicquid ergo definiat Synodus, si non ad fidem, sed ad mores attinet, non oportet certa fide credi.

Praeterea in canonizatione sanctorum, sic enim nostri vocant, fidem ecclesiae detrahere sine fidei discrimine possumus. Compertum est autem eam rem ad mores spectare; errare igitur ecclesia in morum iudicio potest.

Illud vero Thomae et Antonini testimonio comprobatur, qui non aiunt certo et firmiter, sed pie credendum esse ecclesiam in re huiusmodi non errare. Nam quod absolute possit, ea ratio confirmat, quod in id genus iudiciis ecclesia hominum eorum testimoniis innititur, qui et fallere et falli possunt. Iam si concilium, cum de Theologiae dogmate censet, non certis et exploratis argumentis, sed probabilibus niteretur, fidem certe dogmatis illius indubitata non faceret. Fides ergo ambigua summo Pontifice habebitur, ut qui cum hominem quemvis in divorum numerum refert, incertis mediis et argumentis nititur.

Ordinum approbatio tandem, in quibus sub diversis institutis et regulis varia hominum genera Christo militare dicuntur, ad mores haud dubie pertinet. At dubium non est aliquos ordines non modo inutiliter, verum noxie etiam approbatos. Etenim in tam multis et ordinibus et institutis usque adeo religioni incommodatum est, ut inter reliqua malorum remedia hoc etiam a synodo generali iure ac merito expectarent viri pii, ut paucis quibusdam selectissimis retentis ordinibus, caeteri omnes exploderentur. Falsum est ergo aliquando et imprudens de moribus ecclesiae iudiciis. Siquidem id quandoque approbat quod non approbas oportuisset.

His argumentis quidam auctoritatem ecclesiasticam infirmare pergunt tantum in iudicio morum, nam in fidei decretis firmam esse nobiscum etiam consentiunt. Sed quoniam quaedam ecclesiae de moribus iudicia sine dubio certa sunt, quae sint illa repetendum altius videtur.

Omnis de rebus Theologicis duplex est quaestio. Unum genus est, quod ad contemplationem et rerum cognitionem pertinet. Alterum, quod positum est in morum praeceptis, quibus in omnes partes usus vitae confirmari possit. Atque etiam alia divisio est Theologicae quaestionis. Nam et una est, cuius cognitio et explicatio ad salutem est necessaria, est et altera, cuius ignoratio sine pietatis salutisque iactura esse potest. Non enim in Theologia semper de necessariis agitur, sed interdum etiam de his, quae utilia esse videantur, quamvis non sint adeo necessaria.

Multa sunt autem et in superioribus libris et in hoc etiam adversum eos disputata, qui de ecclesiae auctoritate in fidei iudiciis parum recte sentirent: atque in sequenti libro nonnulla quoque disputabuntur.

Ecclesiae vero auctoritatem eam nunc appello, quae synodorum etiam generalium ac summi pontificis est. Haec enim est una res prorsus, ut non differat multum inter ecclesiae, conciliorum, sedisque Apostolicae iudicia: propterea quod connexa haec et

colligata sunt, quemadmodum esse videmus humanum corpus et caput. Itaque quae erant ecclesiasticae auctoritatis in fidei decretis propria, locis suis aut dicentur aut dicta sunt. Quae autem pertinent ad iudicium morum, de quibus iam diu loquimur, nunc dicenda sunt.

Prima conclusio. Sit igitur prima conclusio, Ecclesia in morum doctrina eorum qui ad salutem necessarii sunt, errare non potest.

Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. An fideles laicos Eucharistiae sacramentum sub utraque specie accipere oporteat, an panis potius species sola satis sit, quaestio est earum rerum, sine quibus salus esse non potest. In hac ergo et aliis id genus controversiis ecclesiae decretum certum est. Itaque, si quid necessario vel agendum vel vitandum firmo iudicio definit, in hoc errare nequit, sicut ne in fide quidem. Deus enim non deficit in necessariis, ut saepe ante dictum est; in doctrina ergo morum eorum, qui sunt ad salutem necessarii, iudices et doctores ecclesiae a Deo dati errare non queunt.

Confirmat autem illud vel maxime, quod Dominus Petro inquit: *Pasce oves meas*. Et Paulus, *Dedisse Deum pastores et doctores*, ait, *ad consummationem sanctorum, ut non circumferamur omni vento doctrinae*. At si errarent in moribus eiusmodi, non pascerent salubriter oves. Non enim moralis doctrina minus exigitur ad pastum ovium Christi salutarem, quam fidei disciplina. In his igitur ecclesiae pastores errare non possunt.

Adde quod Dominus apud Ioannem pollicitus est spiritum docturum ecclesiam omnem veritatem, scilicet, ad vitam aeternam consequendam necessariam. At utraque veritas necessaria est, et quae ad contemplationem pertinet, et quae ad actionem: in utraque ergo definienda spiritus docet ecclesiam.

Praeterea, Apostolus in priore ad Timotheum epistola capite 3. *Haec*, inquit, *scribo tibi, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quae est ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis*. Ea autem, quae ibi scribebat Paulus, ad morum veritatem magna ex parte spectare perspicuum est. Est ergo ecclesia firmamentum non eius veritatis solum, quae in contemplatione cernitur, sed illius etiam, quae aliquid molitur ut faciat. Nimirum, ut sciamus quomodo oporteat nos in domo Dei conversari.

Praeterea, si ecclesiae pastores in concilium praesertim congregati leges et praecepta vitae sinistre interpretarentur, ut videlicet, quae essent ad salutem necessaria, ea non necessaria dicerent, aut quae contra minime essent necessaria, haec esse necessaria definirent: cum Christus dixerit *Super cathedram Moysi sederunt scribae et Pharisei, quaecumque dixerint vobis facite*, et rursum: *Qui vos audit me audit*, ecclesia certe pastores errantes sequens iuxta quod illi praescriptum est, huius erroris Christum praecipuum haberet auctorem.

Ad haec, si lex evangelica manca et imminuta non fuit, ut re vera non fuit, eos omnino mores praefinivit, qui essent ad salutem necessarii. Imperfectus enim legislator est, nisi ea praescribat, sine quibus reipublicae finis constare non potest. At spiritus veritatis Apostolis eorumque successoribus suggerit quaecumque Christus dixit nobis: in praeceptis ergo vitae necessariis errare illi non possunt.

Item Matthaei 16, *Tibi*, inquit Dominus Petro, *dabo claves regni caelorum*. Regnum autem caelorum utraque ignorance clauditur, et fidei et morum; ecclesia ergo utrasque quaestiones aperire Christo auctore potest, utrosque nodos solvere, sive ad fidem sive ad mores attineant. Huc enim illud accedere credendum est, *quaecumque solveris super terram, erunt soluta et in caelis*.

At inquis, intelligitur clave non errante. Bene volo. Sed aliud est de privatis pastorum iudiciis disserere, quae negligere etiam aliquando possumus, aliud de ecclesiae communibus, quae perinde ut ecclesiae decreta habemus amplecti. Et quidem cum Pontifex, quicumque ille sit tandem, quicquam privatim agit solvitque aut ligat, errare per ignorantiam aut etiam malitiam potest, et abuti clavium potestate. At cum publica sunt totius ecclesiae iudicia, eaque in rebus ad salutem necessariis, ecclesiae totius communes iudices, quales sunt concilii patres, errare nequeunt, ne per huiusmodi errorem Christiana tota plebs in ignorance veritatis ad vitam instituendam necessariae versetur.

Praeterea, concilium Constantiense sess. 13 condemnat ut haereticos eos, qui dixerint ecclesiam errare in consuetudine administrandi populo Eucharistiam sub una specie tantum. Et Martinus quintus in litteris, quibus concilium approbavit, qui hoc ecclesiae institutum damnant, eos definit tanquam haereticos vel sapientes haeresim coercendos. Ecclesia igitur in morum huiusmodi iudiciis non errat, atque ex consequenti ne concilia quidem summi Pontificis auctoritate firmata.

Secunda conclusio. Huius vero conclusionis et altera consectaria esse videtur, Ecclesiam, cum in re gravi quidem et quae ad Christianos mores formandos apprime conducatur, leges toti populo dicit, non posse iubere quicquam, quod aut evangelio aut rationi naturae contrarium sit.

Non ergo hic omnes ecclesiae leges approbo, non universas poenas, censuras, excommunicationes, suspensiones, irregularitates, interdicta commendo. Scio nonnullas eiusmodi leges esse, in quibus si non aliud praeterea quicquam, at prudentiam certe modumque desideres. Id ergo dico, summorum Pontificum conciliorumque praecepta, scita, sanctiones, omnibus nobis probatum iri, si moribus fidelium instituendis sint necessaria. Si enim ecclesiae consuetudo, quod modo ex concilio Constantiense asserebamus, evangelio adversari non valet, ergo ne ecclesiae quidem lex evangelio adversabitur.

Deinde ecclesia non potest definire quippiam esse vitium quod honestum est, aut contra honestum esse quod est turpe: ergo nec sua edita lege probare quicquam, quod evangelio rationive inimicum sit. Si enim ecclesia, vel expresso iudicio, vel lege lata turpia probaret, aut reprobaret honesta, hic iam nimirum error non solum fidelibus pestem ac perniciem afferret, sed fidei etiam quodammodo adversaretur, quae omnem virtutem probat, universa vitia condemnat.

Accedunt illa, *Quaecumque dixerint vobis facite*, et *Qui vos audit me audit*. Quibus praecipimur ecclesiae legibus obtemperare. Ita si errat illa, Christus nobis erroris auctor est. Quae qui videat, non modo indocte, verum etiam impie faciat, si ecclesiam in morum doctrina errare contendat, praesertim si mores et praecepta vivendi sint ad salutem necessaria. Quae autem ratio id de ecclesia convincit, eadem convincit de concilio, in quo universalis ecclesiae auctoritas residet. Quare quemadmodum concilium falsa plebi credenda proponere nequit, sic nec mala potest proponere facienda. Proponere, inquam, firmo certoque decreto, quo omnes ad credendum et ad faciendum sub aeterna poena obligentur.

Sed an sit haereticum asserere vel aliquam ecclesiae consuetudinem esse malam, vel aliquam ipsius legem iniustam, non ausim definire. Nam licet concilium Constantiense, sess. 13 statuerit eos pro haereticis condemnandos, qui affirmarint ecclesiam errare in more communicandi plebem sub una specie tantum; at eo tempore statuit, quo sine

capite erat. Contendit autem Caietanus in opusculo de *auctoritate Pap. et constit.*, et in apolog. cap. 20 et 21; Turrecremata item 3 lib. cap. 32 concilium mutillum sine capite in decretis fidei ferendis nullam habere certam auctoritatem. Et quamquam in multis quidem argumentis suadere nituntur, sed apud me illud est maximum, quod sicut Deus non deficit in necessariis, ita non abundat in superfluis.

Cum ergo sola auctoritas deponendi Pontificem haereticum, aut eligendi, aut decernendi catholicum, sit ecclesiae necessaria in casibus, quibus ecclesia concilium sine capite cogere iure suo potest, nihil causae est cur ampliorem potestatem concilio imperfecto tribuamus. Reliqua siquidem per integrum concilium expediri possunt, vel electo Pontifice Catholico, qui non erat, vel definito certo, cum inter multos quisnam esset verus Pontifex dubium erat. Adde quod, ut supra dictum est, concilii dogmata non sunt firma nisi a Romano Pontifice confirmantur. Quando ergo concilium sine capite est, non habet dogmatum certitudinem.

Praeterea Martinus quintus in litteris, quibus concilium probat, non simpliciter probat illud articulum, sed solum definit eos qui docuerint ecclesiam in consuetudine eiusmodi errare esse vel haereticos vel ut sapientes haeresim condemnandos. Quod ergo Martinus concilio praesidens non est ausus nomine haereseos condemnare, id ego graviore censura accusare non audeo, nec debeo. Quod si in more ad salutem necessario, qualis ille videtur esse de quo in concilio Constantiensi erat controversia, tanta fuit Martini modestia, quanto nos modestiores esse oportet in aliis erroribus condemnandis, qui consuetudini ecclesiae minime ad salutem necessariae refragantur?

Morem circumgestandi solemnem processione per vias publicas Eucharistiae Sacramentum Lutherani reprobant. Si originem erroris et principium spectes, haeresis tibi erit. Nam ideo illi morem hunc circumferendi Sacramenti rident, quia veram Christi praesentiam in Sacramento negant. Sed si ipsum in se errorem contempleris, haeresim sapit, temeritas et impudentia est (Quamvis enim multis nominibus hic error est notandus) non tamen est haeresis: cum etiamsi in hac consuetudine erraret ecclesia, non proinde in gravioribus rebus eius periclitaretur auctoritas.

Quae causa concilio Tridentino fuit, ut Canonem sextum de Eucharistiae Sacramento caute formarit in haec verba: *Si quis dixerit in sancto Eucharistiae Sacramento Christum non esse cultu latriae etiam externo adorandum, atque ideo nec festiva peculiari celebritate venerandum, nec in processionibus secundum laudabilem ecclesiae consuetudinem solemniter circumgestandum, Anathema sit.* Non enim eos Anathemate simpliciter percellit synodus qui ritum illum ecclesiae reprehenderit, sed qui idcirco hoc faciunt, quia nec praesentiam corporalem Christi in Eucharistia admittunt, atque adeo nec ipsius quidem adorationem et cultum.

Atque haec eadem fortasse causa Martinum quintum impulit, ut qui reprehenderent ecclesiasticam illam consuetudinem impartienti Eucharistiam populo sub una specie eos non ut haereticos, sed ut sapientes haeresim condemnarit. Cum enim sub utraque olim specie plebs Sacramentum Eucharistiae acceperit, idque apostolorum auctoritate et usu confirmata, non erat haereticum in dubium vertere an verus ille ecclesiae mos novo esset praeferendus. Sed quoniam Wicleffistae idcirco asserebant ecclesiam errare, quia existimabant necessarium esse plebi ad salutem utramque Sacramenti speciem sumere, huc detorquentes illa Domini verba, *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis eius sanguinem...* prudentissime Martinus quintus vituperationem ecclesiastici novi moris non dixit haeresim esse, sed haeresim sapere.

Et quoque illud argumentum grave, cur huiusmodi erroribus haereseos nota non inuratur: quod, ut postea dicemus, non est haereticum credere ecclesiam hominibus in divos referendis errare posse. At iubet ecclesia interdum divos, quos huiusmodi honore afficit, peculiari die festo et cultu colere; non est igitur haeresis astruere, in hac de uno aut altero divo colendo lege ac consuetudine ecclesiam errare. Sed intelligendum est ecclesiae mores quosdam a Christo et Apostolis ecclesiae traditos, in quibus qui ecclesiam errare diceret, hic erroris eius Christum et apostolos auctores faceret. Quamobrem haereticus censetur. Ut Iconomachi, qui ecclesiam in veneratione et cultu imaginum errare asseruerunt. Alii vero mores sunt post apostolos inducti, in quibus quamvis ecclesia erraret, non propterea fides periclitaretur. Sine periculo igitur haereseos teneri potest ecclesiam in aliqua lege et more posse errare. Sed de secunda conclusione hactenus. Sit tertia conclusio.

Tertia conclusio. In moribus non toti ecclesiae communibus, sed qui ad privatos homines vel ecclesias referuntur, errare per ignorantiam ecclesia potest: non in iudicio solum rerum gestarum dico, sed in ipsis etiam privatis praeceptis et legibus.

Cum quis enim occulte una uxore habita alteram ducit publice, iubet illi ecclesia, ut priore relicta posteriorem accipiat. Qua in re sine dubio fallitur, et id praecipit homini, quod rationi evangelioque adversum est. Huius vero conclusionis veram et idoneam causam Innocentius tertius redidit in cap. *A nobis, de sentent. excom. in haec verba: Iudicium Dei veritati, quae non fallit nec fallitur, semper innititur; iudicium autem ecclesiae nonnumquam opinionem sequitur, quam et fallere saepe contigit et falli; propter quod contigit interdum ut qui ligatus est apud Deum, apud ecclesiam sit solutus; et qui liber est apud Deum, ecclesiastica sit sententia innodatus.* Hactenus Innocentius.

Haec autem, quae perspicua esse videntur, breviter et sine disceptatione diiudicanda sunt. Nec enim omnia nos, ut quaeramus, exponimus, sed ut explicemus. Hoc itaque loco non tam conclusio, quam conclusionis causa consideranda est. Nam inde liquet, id quod est animadversione dignissimum, certa et firma ecclesiae decreta esse non posse, quae non certis et firmis principiis ac fundamentis innitantur. Quocirca, si vel unum ex his, a quibus ecclesiae iudicium pendet, incertum est, certum ecclesiae decretum esse non potest; sive quaestio speculativa sit seu practica, sic enim nostri loqui solent. Conclusio quippe, ut in dialecticorum proverbio est, debiliorem partem sequitur, et si unumquodlibet principiorum claudicat, eam quoque ex illa parte debilitari necesse est.

Qua ex re facile intelligitur ecclesiae iudicia, quae ab incertis hominum testimoniis proficiscuntur infirma esse ad certam et exploratam faciendam fidem. Quale illud est, quo sanctum aliquem divorum catalogo scribendum censet.

Nec tamen impune licet huiusmodi decreta in dubium revocare. Quin temerarium et irreligiosum est in divis consecrandis ecclesiae abrogare fidem. Iniuriam enim facit Martyri, qui orat pro Martyre, ut cap. *Cum Marthae, de celeb. Miss.* Innocentius tradit: iniurius ergo est, ac multo enim magis, qui martyrum catalogo adscriptum et divorum numero reiicit. Id quoniam temere et inconsiderate faciet, iure profecto ab ecclesia punietur.

Mox etiam, si unum aliquod huius generis decretum in quaestionem veniant, certe Hieronymi, Ambrosii, Augustini, ac reliquorum sanctitatem sine crimine in quaestionem vocare poterimus, atque adeo asserere illos cum daemonibus condemnatos.

Ita posses eos malediciis concidere, ac vexare contumeliis, quae omnia aures sane fidelium perhorrescunt.

Quod si viris iustis in divorum catalogum reponendis ecclesia errat, nimirum non esset valde absurdum divorum omnium cultum ab ecclesia explodere eorum, qui post Clementem consecrati sunt. Quo quid aut stultius aut impudentius dici potest?

Item multum refert ad communes ecclesiae mores scire quos debeas religiose colere. Quare, si in illis erraret ecclesia, in moribus quoque graviter falleretur. Atque si ecclesia abstinenciae legem rogaret, quae vel rationi vel Evangelio adversa esset, turpiter ab illa profecto erraretur: turpiter ergo etiam errabit in doctrina morum, si legem ferat de colendo divo, quem colere, si divus non est, et cum ratione et cum Evangelio pugnat.

Ne igitur tantus error in ecclesia sit, Deus peculiariter providere credendus est, ne ecclesia, quaelibet hominum testimonia sequatur, in sanctorum canonizatione erret. Cuius peculiarissimae providentiae abunde magnum argumentum est, quod numquam infirmata est fides ab humanis testibus semel in huiusmodi iudiciis suscepta, quod in causis civilibus saepe accidit.

Quae si singula forte non movent, universa certe tamen inter se connexa atque coniuncta movere debebunt; ut qui fidem in his ecclesiae detrahunt, eos non haereticos quidem, sed temerarios, imprudentes, irreligiosos esse credamus.

Quibus rebus expositis, primum, secundum ac tertium argumentum facile refelluntur. Nam quae de postremo disputari possunt, illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc illud breviter dici potest, qui summi Pontificis omne de re quacumque iudicium temere ac sine delectu defendunt, hos sedis apostolicae auctoritatem labefactare, non fovere; evertere, non firmare. Nam ut ea praetereamus, quae paulo ante in hoc capite explicata sunt, quid tandem adversum haereticos disputando ille proficiet, quem viderint non iudicio, sed affectu patrocinium auctoritatis pontificiae suscipere, nec id agere, ut dispositionis suae vi lucem ac veritatem eliciat, sed ut se ad alterius sensum voluntatemque convertat? Non eget Petrus mendacio nostro, nostra adulatione non eget.

Ordines igitur vel probare vel refellere, quoniam non e scientia id solum, sed etiam e prudentia pendet, non ad ea pertinet, in quibus summus Pontifex errare nequit. Atque iam vel in Concilio Lateranense advertebatur religionum nimiam multitudinem, quam nunc esse videmus, valde ecclesiae Christi incommodare. Concilium quoque Lugdunense fatetur quod importuna petentium inhiatio contra synodi decretum aliquarum religionum confirmationem extorsit. Unde quosdam ordines per sedem etiam Apostolicam approbatos, tamquam ecclesiae vel noxios vel inutiles abolendos esse ita decrevit, ut nullum deinceps ad eorum professionem admitterent.

Et Celestinus quintus statum vitamque fratricellorum suo privilegio confirmavit; quod tamen confirmationis privilegium Ioannes 22 aperte infirmum esse dixit: quod Bonifacius ex certis rationalibus causis ea, quae Celestinus concesserat, viribus penitus evacuasset. Paulus item tertius ordinem quem in Italia frater Baptista Cremensis instituit, litteris suis probasse dicitur; at nuper et ordo ille a Venetis est edicto publico explosus, et Baptistae doctrina, cui illius ordinis homines inhaerebant, Romae est condemnata.

Imbecillum itaque eorum argumentum est, qui ex huiusmodi privilegiis, quae his facile temporibus vel conceduntur, vel potius extorquentur, novas religiones non aliter ac de

caelo lapsas excipiendas esse confirmant, eas quoque quae nullam regulam ex approbatis habent, nullam vel a suis editam profitentur.

Nec eius generis privilegia certa sunt sedis Apostolicae iudicia, quibus scilicet omnes fideles astringantur. Satis fuerit, si eam habeant auctoritatem, quam epistolae decretales. Quarum nonnullas constat a posterioribus meliore consilio refutatas: quoniam non ex firmo decreto, sed ex pontificum opinione prodierunt.

Et quidem ante divi Thomae tempora adeo restricte et gravate novi ordines admittebantur, ut ex tam gravi augustoque iudicio probabile argumentum prudentis consilii sumeretur. Nostro vero hoc saeculo tam multae sunt religiones a pontificis confirmatae, ut qui eas omnes tueri voluerit tanquam ecclesiae vel utiles vel necessarias, hic imprudentiae, ne dicam stultitiae nomine, iure optimo summisque rationibus arguatur.

Sed iam liber de conciliorum auctoritate concludendus est. Si prius tamen eorum conatum refutemus, qui in huius loci firmissimam soliditatem impetum facere et incursionem voluerunt.

CAPUT VI

IN QUO REFELLUNTUR ARGUMENTA CAPITIS PRIMI

Primum igitur adversariorum argumentum ex his, qui superiore libro dicta sunt, promptissime refellitur. Ostendimus enim ecclesiae nomen principibus et maioribus solere tribui; et in illis reipublicae sitam esse auctoritatem, quos Spiritus Sanctus *posuit episcopos regere ecclesiam Dei*. Ac si ecclesia columna est et firmamentum veritatis, apostoli etiam sunt ecclesiae fundamenta, ut ad Ephes. cap 2 et Apoc. 21 dicitur. Corporis quoque robur et firmitas a capite pendet, quod si tollas, cadat corpus necesse est. Episcopi vero populorum capita sunt. Et Petrus ecclesiae caput est, quemadmodum sequenti libro demonstraturi sumus.

At sunt idiotae episcopi. Valentinus olim et similes imperitiam sanctotum presbyterorum arguerunt, non contemplantes quanto pluris sit idiota religiosus a blasphemo et impudente sophista; quemadmodum Irenaeus ait lib. 5. *Adversus haereses*. Sabinus quoque idem obiecit Concilio Nicaeno, *ut lib. 2 hist. trip.* cap. 8. scribitur.

Sed et Apostoli idiotae erant; per quos tamen Deus sapientes huius mundi confudit. *Videte*, inquit, *vocationem vestram fratres. Quia non multi sapientes ... sed quae stulta sunt mundi elegit Deus, ut confunderet sapientes*. Non propter sapientiam maiorem pastores ecclesiae firmi in fide et doctrina sunt, sed propter peculiarem Christi procuracionem, ne pastoribus et doctoribus vacillantibus populus fluctuet, circumferaturque omni vento doctrinae.

Quid vero si sancti episcopi non sunt? An solvendi et ligandi potestatem amittunt? Num pascendi auctoritate carent? *Super cathedram*, inquit, *Mosis sederunt scribae et Pharisei: quodcumque dixerint vobis, facite, secundum autem opera eorum nolite facere*. Quoniam vero, cum ab aliis plerisque, tum ab Augustino maxime ostensum est, per malos etiam administros Christi radios in ecclesiam fundi;

supervacaneum erit ei nunc argumento pluribus respondere, cui ante per nos abunde responsum est.

Ad id quoque quod deinceps sequitur non est difficile respondere. Nam sacerdotum veterum acta quidem Christo adversa fuerunt, at sententia hominum alioqui pessimorum non solum verissima, sed reipublicae etiam utilissima fuit. Quin divinum oraculum fuisse Ioannes evangelista testatur. Cum enim post longam variamque concilii deliberationem, Caiphas, qui ut summus Pontifex concilio praesidebat, sententiam illam, cui omnes ferme consenserunt, dixisset, *Expedit nobis, ut unus moriatur homo pro populo, et non tota gens pereat*: mox evangelista subiecit, *hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset Pontifex anni illius, prophetavit*.

Qua ex re fit, ut et nostrorum Pontificum vita quidem et opera contraria forte sint Domino Iesu; sed eorum iudicia, quae videlicet a summo Pontifice comprobata sint, et vera erunt et Christianis utilia, ut quae ad populi salutem sint divinitus instituta. Imo adeo a Spiritu Sancto erunt ob eam causam, quam ab evangelista didicimus, quia scilicet ecclesiae Christi Pontifices sunt. Ac de secundo argumento satis.

Tertium vero argumentum sic refellitur. Nego nullum Christi pactum cum ecclesiae sacerdotibus esse. Est enim primum cum Petro caeterisque, qui illi in pontificatu succedunt, ut Matth. 16 et Lucae 22 videre est. Promisit item apostolis, eorumque proinde succesoribus Christus spiritum veritatis, Ioannis 14, 15 et 16. Pactum quoque veritatis cum ecclesia initum ad ecclesiae tandem pastores et doctores referendum est. Non enim ecclesiam suam Deus aliter quam orbem administrat, ubi infima per media, media per suprema geruntur, quemadmodum Dionysius admonuit.

Pacta vero et conventa illa vetera longe alia ac nostra sunt. Illa enim temporaria erant, sicut et lex et sacerdotium. Ablatum est quippe a Iudaeis regnum, ablata lex, translatum sacerdotium. Sacerdotalis autem et veritas et auctoritas paulo ante adventum Christi labefactari coeperunt. Nam quod antiquatur et senescit ac prope interitum est, id debilitetur oportet atque infirmum fiat. Prophetiae igitur, ii vel maxime qui Christi adventui proximiores fuerunt, identidem hanc legis, veritatis, auctoritatis, sacerdotii, sceptrique ruinam Iudaico populo annuntiabant.

Eorum hac de re oracula si quis ad Christi ecclesiam referre nisi ex parte velit, illa prorsus ignorat: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec*. Item, *Hic est Deus noster in aeternum et in saeculum saeculi, ipse reget nos in saecula*. Item, *In misericordia sempiterna misertus sum tui. Dixit redemptor tuus Dominus, sicut in diebus Noe istud mihi est, cui iuravi ne inducerem aquas ultra super terram; sic iuravi ut non irascar tibi, et non increpem te: montes enim movebuntur. Et colles contremiscent; misericordia autem mea non recedet a te, et foedus pacis meae non movebitur*. Item, *Feriam domui Israel et domui Iuda foedus novum, non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris... quod irritum fecerunt, etc.* Et paulo post: *Haec dicit Dominus, qui dat solem in lumine diei... Si defecerint leges istae coram me, tunc et semen Israel deficiet, ut non sit gens coram me cunctis diebus*. Item, *Feriam eis pactum sempiternum: et timorem meum dabo in corde eorum, ut non recedant a me*. Item, *Percutiam illis foedus pacis, pactum sempiternum erit eis*.

Caeteraque in novo Testamento similia: *Regnavit in domo Iacob in aeternum, et regni eius non erit finis. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque in consumationem saeculi; Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, qui maneat vobiscum in*

aeternum spiritum veritatis. Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praevallebunt adversus eam. Hic est sanguis novi et aeterni testamenti.

Reprehensiones igitur comminationesque illae Prophetarum generales ad tempus Dominicae passionis potissimum referendae sunt, Hieronymus ipse non semel testatur. Quid ergo sibi vult cum quae adversum antiquos sacerdotes dicta sunt, ea in nostros torquet omnia? Nempe, omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem propter utilitatem nostram. Ea igitur, quae Prophetae in illo populo reprehenderunt, ad nos quoque pertinent, servato tamen synagogae ecclesiaeque discrimine, ut illa ad tempus, haec perpetua esse intelligatur. Compertum est autem sine lege et doctrina, sine sacerdote et doctore, sine Christo et spiritu veritatis, ecclesiam nullo posse modo consistere. Quod quoniam aliis locis abunde satis explicatum est, non est hic frustra repetendum.

Nam et novae legis sacerdotibus conferre veteres scripturarum ignoratio est, Hierem. 3, et 23; Ezech. 34; 2 ad Corinthios 3 et 4. Cui autem aliquando veterum dictum est *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi, et.* Et rursum, *Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua?* Quibus vero synagogae sacerdotibus et pastoribus spiritus veritatis promissus est, qui cum ipsis in aeternum maneret et in omni institueret veritate.

Hieronymus itaque nec de sacerdotum concilio loquitur, nec de omnibus simul ecclesiae pastoribus. Ad singulas ecclesias, privatosque et Pontifices et sacerdotes verba Prophetarum refert, in ecclesiam catholicam eiusque aut sacerdotium, aut veritatem nihil dicit.

At vero illud movere quempiam poterit, quod Esai. 22 cap. scriptum est. *Expellam te de statione tua, et de ministerio tuo deponam te... Et vocabo servum meum Eliakim filium Helciae, et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manus eius; et erit quasi pater habitantibus Hierusalem, et domi Iuda. Et dabo clavem domus David super humerum eius, et aperiet, et non erit qui claudat; et claudet, et non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, et erit in solium gloriae domui patris eius, etc.* Quae de traslatione sacerdotii veteris legis in novum Christi sacerdotium prophetata esse, in dubium vocari non potest. Quod autem sequitur videtur sensui nostro esse contrarium, *Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet; et peribit quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est* Si enim Christus Dominus, qui tanquam paxillus in ecclesia fixus est, auferatur: et qui ex eo fide ante pependerant, postea peribunt et cadent, quomodo nos ecclesiae in fide firmitatem perpetuam pollicemur? Quomodo etiam asserimus Christum ecclesiae semper pastoribus affuturum?

Hoc Hieronymus in commentariis ita solvit, ut ad dies novissimos referatur, cum refrigescet charitas multorum, et locum habebit illud, *Putas filius hominis veniens inveniet fidem super terram?* Quod quemadmodum libro superiore diximus non sic intelligendum est, quasi nulla tunc ecclesia futura sit, nulla Christi fides, nullum mysticum fidelium corpus, nullus veritatis in eo corpore spiritus, quae omnia sacris ipsis litteris adversarentur: sed usu scripturarum, quod in comparatione aliorum minimum est, nullum esse dicitur. In tantum ergo in illis diebus fidelium numerus minuetur, ut Christo de medio ecclesiae sublatus esse videatur. Sed non avolabit a paucis illis, qui residui erunt, doctor suus, dabit eo quoque tempore Christus pastores et doctores: *Qui dat eos, donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis filii Dei in virum perfectum in mensuram aetatis plenitudinis Christi. Occurremus enim nos qui vivimus,*

qui relinquimur in adventum Domini, et simul cum Domino erimus. Ecclesia igitur, eiusque species et forma in finem usque saeculi permanebit: permanebitque adeo cum ea et Christus et spiritus veritatis, sine quibus constare illa non potest. Atque Hieronymus illam Esaiae vaticinationem ad Christum secundum anagogem refert. Nam sensum historicum et litteralem libro Commentariorum quinto explicuerat. Ex sensu autem anagogico nullum certum argumentum trahitur.

Sane vero illud etiam considerandum est, Propheticas illas reprehensiones non sic in omnes eius temporis pastores et sacerdotes convertendas, ut nullus intelligatur exceptus. Concionatoribus siquidem hoc permissum est, ut quos plerosque tangit, id ita enuntient, quasi tangat omnes. Sic aliquando totus ille populus ab Esaia reprehenditur, *tanquam in eo a planta pedis usque ad verticem capitis non sit inventa sanitas.* Et tamen idem propheta viros aliquos iustos relictos esse fatetur inquit: *Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, etc.* Sic Helias in omnes invehitur quasi relictus sit solus, at dicit illi divinum responsum: Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua sua Baal.

Sed de tertio argumento satis multa diximus. Nam et ex his, quae superiore libro responsa sunt, poterat abunde confutari.

Ad quartum vero respondeo primum conciliorum auctoritatem illi testimonio non inniti. Nihil enim de ecclesiae conciliis praefinire videtur eo loco Christus, sed unitatis consensionem commendare, cuius ad impetrandum magna vis est.

Quod si propter Innocentium (20 dist. cap. De quibus) et propter synodum 6 (actione 17) et propter synodum Chalcedon. in epistola ad Leonem, de synodis locus ille intelligatur, aliter deinde respondere possumus, quod quemadmodum in nomine principis concilium aggregatur, cum eius auctoritate indicitur, sic synodus ecclesiastica in Christi nomine cogitur, cum indicente Christo vel eius vicario cogitur. Concilia itaque, quae praeter auctoritatem Romani Pontificis fiunt, non oportet Christum in medio habeant. Talis autem synodus illa Cypriani fuit. Tametsi ne omnes quidem viri iusti, qui in nomine etiam Christi congregantur, quamvis Christum in medio habeant, ad hunc semper effectum habent, ut veritatem quaestionis propositae decernere et tenere possint. Sed si fuerit res ad salutem necessaria, hoc fiet illis a patre caelesti, ut vel ab eo in cuius nomine et auctoritate congregati sunt probentur si vera dixerint, vel doceantur si vera non dixerint. Id enim satis est, ut preces illorum exaudita dicantur iuxta praescriptum Matthaei testimonium.

Illae vero quae sequuntur frivolae sunt Calvinii calumniae, quibus non est opere pretium respondere. Nam priori quidem nunc nunc satisfecisse mihi videor. Posteriori autem et in capitis superioris tertia quaestione ad postremum argumentum, et in tertii libri capite ultimo ad quartum respondimus. Sed de quarto argumento hactenus.

Porro ad quintum responsio ante oculos est ex his, quae dicta sunt. Nam concilium Ariminense, invito Liberio Papa, haereticorum opera coactum fuit, ut in historia ecclesiastica, et in epistola Damasi ad Africanos episcopos, et in 15 dist. cap. Sancta Romana, ex Gelasio refertur. Ephesinum quoque secundum, licet auctore Leone congregatum fuerit, sed Dioscori tum minis tum favoribus corruptum est, Pontificis legatis et quibusdam aliis bonis viris repugnantibus. Ita nusquam fuit confirmatum, sed damnatum potius a Leone et synodo Chalcedonensi. Constantinopolitanum denique illud repugnante ecclesiae Pontifice coactum est, reprobatumque postea in 7 synodo generali 367 patrum, qui apud Nicaeam convenerunt.

Quo ex loco manifeste refelluntur ii, qui concilii auctoritate retenta, summi Pontificis existimant non esse tenendam. Quid enim causae est, cur concilium Constantinopolitanum primum 150 patrum tanquam unum ex Evangeliiis habeatur, hoc autem alterum Constantinopolitanum, ubi multo plures fuerunt episcopi, habeatur pro nihilo? Nempe conciliorum robur ab illo est, pro quo rogavit Christus ne deficeret fides eius, quo fratres suos posset in fide firmare. Sed de his sequenti libro diligentius.

Nunc sextum argumentum diluamus. In quo non parva quaestio est num canones Trullani ecclesiasticam habeant auctoritatem.

Nam quod habeant his argumentis suadetur: Primum quod Gratianus nomine sextae synodi hos canones perpetuo citaverit, ut patet 16 dist. cap. Placuit, et cap. Quoniam. Et deconsecr. dist. 1 cap. Iacobus, et de consecr. dist. 2 cap. didicimus, et 27 quaest. 1 cap. Si quis episcopus. Sexta vero synodus sine dubio ecclesiae auctoritatem habet, ut paulo post demonstraturi sumus. Trullanos ergo canones catholici probare debemus.

Deinde id suaderi potest ex Innoc. 3 *De aetate et qualitate ordin.* cap. A multis, qui in 6 synodo constitutum esse dicit, ut si quis eorum, qui ad clerum accedunt nuptiali iure mulieri voluerit copulari, hoc ante subdiaconatus ordinem faciat. Constat vero hunc esse canonem 6 inter Trullanos.

Praeterea Adrianus Papa hos canones et synodum, a qua sunt editi, probat et recipit, ut cernere est 16 dist. cap. *Sextam*, et de cons. dist. 3, cap. *Sextam*. Non igitur de Trullanis canonibus dubitare catholico licet.

Quarto loco id ipsum demonstratur ex 7 synodo, *act. 3*, ubi Tharasius: *eiusdem, inquit, sextae synodi recte et divine decreta edita traditosque canones recipio*. Et action. 4 Petrus episcopus dixit: *Habeo codicem sextae sacrae synodi canones continentem*. Sanctissimus autem patriarcha Tarasius subiecit: *Quae est haec ignorantia, qua plerique laborant circa hos canones? Scandalum enim est dubitare num sint synodi*.

Et act. 6 Epiphanius, qui loco synodi respondebat Iconomachis: *Sacra, ait, sexta synodus, posteaquam sententiam suam de una voluntate Christi sub Constantino pronunciasset, iterum unanimiter omnes divina voluntate post 4 aut 5 annos congregati duos et centum canones edidit*. Quod si divina voluntate unanimiter illi canones a patribus sunt editi, probati utique sunt septimae etiam synodi testimonio. Atque eadem 7 synodus, *definierunt, inquit, sextae synodi sancti patres conventum per singulas provincias semel in anno fieri. Hunc ergo canonem et nos renovamus*. Auctoritatem ergo finiendi patres illi habuerunt, et si sancti fuerunt, ut hic dicitur, nihil sibi usurparunt contra ecclesiae regulas. At si praeter sententiam Romani Pontificis coactum illud concilium est, adversum ecclesiasticas regulas coactum esse constat, habet igitur Trullana haec synodus solidam auctoritatem, si septimae synodo credimus. Accedit his quod 7 synodus, actione 5 y 6, Nicolaus in epistola ad Michaellem Imperatorem, concilium Florentinum sess. 5 horum canonum auctoritate utuntur.

Sed mihi rem hanc diligentius consideranti contraria opinio et probabilior et gravior videri solet. Cuius sententiae auctores habeo Anastasium apostolicae sedis bibliothecarium in proemio in 8 synodum, ad quam iussu Adriani secundi venit, nam erat utriusque linguae Graecae et Latinae peritissimus, ut 63 dist. cap. 2 dicitur.

In eadem opinione est Theofanes Graecus historicus, et Humbertus silvae candidae, episcopus Apocrisiarius Leonis noni in libello contra epistolam Michaelis patriarchae

Constantinopolitani. Qui liber citatur a Gratiano ut liber Leonis noni contra epistolam Nicetae abbatis. Sed et a Latinis non recipi hos canones referunt Theodorus Balsamon et Mattheus monachus maximi Latinorum detractores, ille in interpretatione eorumdem canonum, hic in historia conciliorum et virorum illustrium.

Sunt autem argumenta, quae hanc sententiam confirmant, irrefragabilia. Primum, quod sexta synodus sub Constantino imperatore contra Monothelitas ab Agathone congregata, a Leone secundo comprobata, nullos ediderit canones. Illa vero synodus, quae sub Iustiniano imperatore postea coacta est, cur sexta synodus appelletur nulla est causa. Sed de nomine nihil moror. Hoc solum assero, ei concilio nec Romanum Pontificem nec eius legatos interfuisse. Subscriptiones episcoporum videantur, et res fiet manifesta. Iustinianus primum subscripsit, deinde episcopi qui sextae synodo affuerant, sed nec numero pares, nec nominibus omnino similes, ut Theophanes et Anastasius evicerunt; Romani vero Pontificis aut legatorum eius nulla subscriptio est.

Alterum argumentum est, quod Iustinianus bis synodum apud Constantinopolim coegisse legitur, prius sub Sergio Romano Pontifice, posterius sub Ioanne 7, eodem quoque episcopo Romano. Et de priore quidem Beda *de natura rerum* cap. 67 ait: *Iustinianum Romanae ecclesiae Pontificem Sergium, quia erraticae suae synodo, quam Constantinopoli fecerat, favere et subscribere noluisset, iussisse Constantinopolim deportari, qui tamen ob culpam perfidiae regni gloria postea privatus exul in Pontum secessit.* Hactenus Beda. Et Platina in *vita Sergii, Iustinianus*, inquit *synodum habuit, in qua nonnulla approbata sunt orthodoxae fidei nequaquam congruentia. Eadem quoque Sergii apocrisarius, qui tum Constantinopoli erat, subscriptione sua stolide nimium confirmavit. Verum cum postea Romam delata a Sergio exploderentur, ira percitus Iustinianus Zachariam misit, qui Sergium ad se vinctum traheret.* Hactenus Platina.

De posteriore autem idem Platina in *vita Ioannis 7* ita scribit: *Iustinianus eadem stultitia vexatus, qua fuerat ante amissum imperium, Sergio Pontifici duos metropolitanos Romam misit, qui Ioannem adhortarentur, ut habita synodo, quae de hominibus crederent orientales, eadem etiam occidentales affirmarent, praepositis libellis in quibus ei subscribendum erat. Homines tamen re infecta ad imperatorem Pontifex remisit.* Haec ille.

Ac si quis Trullani concilii verba velit expendere, statim deprehendet quale illud concilium fuerit. Sic enim habet: *Quoniam sanctae universales synodi quinta et sexta de mysterio fidei plenissime disputantes canones non fecerunt, propterea nos convenientes in hanc Imperialem urbem sacros canones conscripsimus. Oportebat enim ut synodus universalis canones ecclesiasticos promulgaret.* Hactenus concilium.

Principio autem, si in Constantinopolim urbem convenistis, dicite mihi, ex quo evocante convenistis? Anne Romanus aliquis episcopus vobis concilium indixit? Minime id quidem. At Romanus Pontifex eo tempore certus erat, catholicus erat, addo etiam, probus erat. Primates autem ecclesiae sine principis ecclesiastici et veri catholici et pii voluntate cogere, hoc non est synodum velle facere, sed adversus ecclesiae principem conspirare. Quemadmodum si regni procures ad respublicas pertractandas sine regis arbitrio conveniant, coniuratio illa potius quam congregatio existimabitur. Iustinianus, inquis, eos fecit convenire. Bene profecto narras, nam istum improbum fuisse, et ecclesiae Romanae inimicum, memoriae proditum est. Qualem autem synodum a tali viro profectam esse arbitrabor?

Sed audiamus causam conventus faciendi: *Quoniam sanctae universales synodi quinta et sexta canones non fecerunt, propterea nos in hanc Imperialem urbem convenientes sacros canones conscripsimus. Oportebat enim ut synodus universalis canones ecclesiasticos promulgaret.* Itaque haec Trullana synodus supplementum duarum esse dicitur, et quod deerat quintae et sextae, id nimirum addidisse. Ideo enim nec sexta aiunt proprie numeratur, sed *pengekth* id est quinisexta. Scilicet, nomine sextae synodi Trullana se prius venditare volebat, at nunc nec sexta, nec quinta, nec septima est, sed monstrum quoddam quintisexta.

Illud vero quis ferat, quod insimulant patres hi, duo gravissima concilia tanquam mutila et immutata, ut causa congregationis necessaria vidatur? Enimvero concilium generale ecclesia ne unum quidem habuit, ubi causa aut haeresis, aut schismatis nulla esset. Trullana haec synodus sola est, quae non ad profligandam haeresim, non ad tollendum schisma, sed ad canones edendos cogitur. Ecquid autem erat opus, pastores ecclesiarum omnium suis sedibus cieri, ut post innumeros fere canones, Apostolicos, Nicaenos, Ancyritanos, Neocaesarienses, Antiochenos, aliorumque plurimorum et martyrum et confessorum, qui canone secundo Trullano comprobantur, alii centum duo ab his patribus ederentur? Quanto vero gravius sexta synodus egit, quae causa fidei, ob quam convenerat, absoluta noluit ecclesiam canonibus onustam discedere?

Non igitur necesse erat canones condere sed, si verum fatere vultis, alia Iustiniano causa vestrae congregationis fuit, nimirum, ut Latinos sedemque praesertim Apostolicam insectaretur, utque, quod Platina ait, aliqua vestra auctoritate probaret orthodoxae fidei nequaquam congruentia. Nam si, ut ipsi dicitis, post quatuor aut quinque annos a sexta synodo exacta, sub Iustiniano filio Constantini Constantinopolim convenistis (compute tempora) haec illa est erratica synodus, cui auctore Beda, Sergius noluit subscribere.

Sed iam videamus ut reliqua, quae nunc non extant, dissimulentur, cur his centum duobus vestris canonibus subscribere Sergius nec voluerit, nec vero debuerit.

In canone secundo suscipitis et confirmatis 85 canones Apostolorum; hos sedes apostolica non recepit, ut auctor est Isidorus 16 dist. cap. Canones. Id quod ex Leone IX cap. Clementis, ead. dist. ostendi potest, tum vero magis ex Gelasio 15 dist. cap. Sancta Romana. Cur autem sedes apostolica probet 84 canonem, quem vos probatis, ubi tres Machabaeorum libri contra omnium consensum ecclesiarum admittuntur?

Atque in eodem secundo canone synodum Cypriani de baptizandis haereticis comprobatis, quasi secundum traditam Afris consuetudinem lex illa constituta sit, et non magis adversetur omnibus ecclesiis Dei. Nec enim decretum illud Cypriani explicari potest ad normam 95 canonis Trullani et 19 Nicaeni. Quoniam canon Cypriani de omnibus in universum haereticis praescriptus est, maxime Donatistis, quos constat in nomine Trinitatis baptizasse. Decretum ergo Cypriani ab universali ecclesia simpliciter reprobatum Sergius approbare non debuit, quod Trullana synodus fecit.

In canone tertio ecclesiae Romanae legem de bigamis non ordinandis summum ius appellatis, et ex rigore austerum, sedis autem Constantinopolitanae mollities ac dissolutio benignitas vobis est. Mediam quasi ex duabus componitis, sed talem, qualem ecclesia Latina semper explosit. Iure igitur hanc vestram synodum explosit Sergius.

Canon 13 iubet ut hypodiaconi, diaconi, presbyteri a suis legitimis uxoribus non separentur. Ea consuetudo apud Graecos quidem invaluit, sed synodus generalis eam

toti ecclesiae contra Latinorum usum male praescripsit. Bene ergo Sergius vestros cánones reprobavit.

Canone 36 decernitis ut thronus Constantinopolitanus aequalia privilegia cum Apostolica sede obtineat, et Alexandrinae, Antiochenae ac Hierosolymitanae praeferatur. Scitis adversum hunc canonem olim a sancto Papa Leone pugnatum. Et quamquam ratione pugnatum est, at sequentes Romani Pontifices Constantinopolitanae huic ambitioni et vanitati contradicere noluerunt.

Canone 62 praecipitis in omnibus diebus quadragesimae, praeter sabbatum et dominicam, nullas novas hostias consecrari, sed, ut apud nos in die parasceves, fieri praesantificatarum sacrificium. Hoc vestris Graecis praecipite, si vultis, Romanus enim episcopus hoc in totam ecclesiam decretum non probaret.

Iam canon 55 nulla nostra confutatione eget, absurdus enim per se est, et manifeste in Romanam ecclesiam iniurius. Ipsum audiamus: *Quoniam intelleximus in Romanorum civitate in sanctis quadragesimae diebus, in eius sabbatis ieiunare praeter ecclesiasticam traditam consuetudinem, sanctae synodo visum est ut in Romanorum ecclesia si quis fuerit inventus sabbato ieiunans, clericus deponatur, laicus segregatur.* Num tibi videtur a Romano aliquo Pontifice hunc canonem probatum iri? Minime vero gentium.

Quid 67? Vide ne probandus sit: *Sacra, inquit, scriptura nobis praecipit ut abstineamus a sanguine et suffocato. Merito igitur damnamus eos, qui cuiuscumque animalis sanguinem arte aliqua condiunt et sic comedunt.* Ecqua autem maior scripturarum ignoratio esse poterat, quam existimare praeceptum illud Apostolicum ad ea usque tempora perdurasse? Quanto verius Latini decretum Hierosolymitanum, quoad sanguinem et suffocatum attinebat, ad breve tempus tantisper manere interpretati sunt, quandiu Iudaeorum et Gentium consuetudo coalesceret, quandiuque synagogam ecclesia cum honore quodam sepeliret.

Abeat nunc Gratianus et sextae synodo canones Trullanos tribuat. Innocentius vero decretum Gratiani eodem nomine retulit, quo erat a Gratiano citatum, id quod et D. Thomae et aliis quoque viris doctis aliquando accidit, ut Gratiani diligentia fisi capita decreti ementitis auctoribus et titulis referant. Idem quoque Gregorio nono contigit, qui titulo de Constitut. nomine Hieronymi commentaria in proverbias retulit, quae Hieronymi non esse certum est.

Caput autem illud, quod Innocentius citat, habetur 32 dist. cap. Si quis eorum, nomine sextae synodi. Adrianum vero trullanos canones recepisse tantum abest a veritate, ut nihil magis veritati posset esse contrarium. Verba siquidem illa reperiuntur in epistola Tharasii ad Adrianum, non, sicut Gratianus memoria lapsus existimavit, in epistola Adriani ad Tharasium. Tharasius itaque recepit illos, non Adrianus, ut patet actione 2 y 3 septimae synodi. Adrianus siquidem verba Tharasii refert, ut Constantinopolitanos proprio mucrone confodiat: *Si enim, inquit, vos fatemini canones illos divinos et legales esse, canone autem 82 imaginem Christi venerandam esse conceditis, quid nunc contra sacras imagines depugnatis?*

Quod si septima synodus uno canone utitur, ut ipsorum Graecorum testimonio imagines esse venerandas comprobet, ecquid inde argumenti promitur, ut caeteros item canones approbarit? Quasi totum Menandrum, Aratum aut Epimenidem confirmarit Paulus, quod horum aliquando sit testimoniis usus. Nec verba illa, quae ex 7 synodo retulimus, ipsius

synodi sunt, sed Tharasii, Petri episcopi, Epiphanii. Quae non erat eius tempore et instituti expendere. Non enim id tum agebatur, an Trullana synodus probanda esset, sed an essent imagines venerandae. Quamobrem, quae obiter et praeter institutum a privatis hominibus in concilio dicebantur, ne novae lites suborirentur, illa sapienter a patribus dissimulata sunt; eo vel maxime, quod in causa praecipua, de qua ibi erat controversia, Trullanae synodi auctoritate libenter utebantur.

Id ne comminisci videamur, Nicolaus nimirum est auctor adhibendus, qui in epistola ad Michaelem imperatorem, cum ad quandam causam suadendam synodi huius Trullanae canone quodam vellet uti, in hunc modum disserit: *Provide hoc Constantinopolitana synodus canonum suorum sexto dignoscitur prohibere capitulo. Quod tamen non apud nos invenitur, sed apud vos habere perhibetur. Verum novimus nos, Apostolicis imbuti documentis, etiam sententiis uti Paganorum, quanto magis Christianorum, et contra ipsos, quorum nec vitam sequimur, nec mentem erroneam imitamur. Denique apostolus Paulus de libris Paganorum aliqua in suis scriptis posuit, numquid ideo etiam cuncta recipienda sunt, quae cum his pariter sunt prolata?* Hactenus Nicolaus.

Non itaque si aut Innocentius, aut 7 synodus, aut Nicolaus, aut concilium Florentinum horum auctoritate canonum abutuntur, probato uno aut item altero reliquos probaverunt. Quamquam patres synodi Florentinae hos 102 citasse canones me omnino praeterit. Nam, quod actio. 5 refertur, id non ex synodo, ubi hi canones sunt editi sub Iustiniano, sed ex sexto concilio universali sub Constantino illius patre depromptum est, ut actio. 17 eiusdem sexti concilii patet. Sed quoniam et haec synodus apud Trullum, regium palatium scilicet celebrata est, quod de hac dicitur hoc per errorem ad Trullanos canones creditum est pertinere.

Quorum auctoritas ideo a nobis labefactata est, ne quisquam falso errore deceptus eos veris legitimisque conciliis opponeret. Video autem dubitari posse cur inter reliquos canones ecclesiae Romanae contrarios non et 82 notaverimus, ubi prohibitum est ne Christus deinceps sub figura agni pingeretur. Sed nolui equidem has Trulli regulas inimice insectari. Nego itaque in 82 canone secundum veram lectionem tali aliquid prohiberi. Quin potius in eo pictura illa veneranda, qua agnus digito praecursoris demonstratur, et suscipitur, et deinceps conservari in ecclesia iubetur. Id quod colligere licet ex epistola Adriani ad Tharasium, 7 synodo action. 2, et ex actione 4 eiusdem 7 synodi. De Trulli igitur canonibus, atque adeo de sexto argumento hactenus.

In argumento vero septimo Pighii contentio pertinax coarguenda est, qui, ut opinionem quam semel induerat tueretur, synodos ecclesiae decreto susceptas vanis coniecturis infirmare perrexerit. Tantum studium certandi, ubi semel efferbuit, et dura pertinacia potest.

Mihi vero non est hoc loco opus pro sexta synodo, unde emersit certamen, depugnare, quam et Agatho coegit, et Leo secundus confirmavit, quam et Beda lib. *De temp. rat.* cap. 65 et caeteri post eum catholici probaverunt, quam et concilium Florentinum sess. 5 recipit, Eugenius quartus in decreto super unione Iacobinorum veneratur. Alii pro 6 et 7 synodis apologiam edant, si diligentia illis Francisci Turensis non adhuc facit satis. Nos enim in dogmate fidei et decretis ad salutem fidelium necessariis conciliorum auctoritatem asserimus, in rerum gestarum iudicio et ordine non asserimus. Nec in his, quae parum vel certe nihil ad nos attinent, tempus et operam sumimus.

Ad octavum ergo argumentum Caietanus in opusculo *de auctoritate Papae et concil.* Cap. 8 respondet concilium Constantiniense, quo tempore illud decretum edidit, non

fuisse universale et integrum. Erat enim tunc schisma in ecclesia sub tribus Pontificibus Ioanne 23, Gregorio 12 et Benedicto 13. Unde asserere, quod id temporis illud concilium erat generale, nihil aliud est, quam revocare antiquum schisma, aliosque damnare, qui Benedictum et Gregorium sequebantur. Quod tamen fuit, estque semper ambiguum.

Quod si obiicias Martinum quintum in ultima sessione approbasse omnia et singula decreta in materiis fidei, quae prius a concilio Constantiense prodidissent, respondet idem Caietanus id proprie ad fidem pertinere, et tanquam fidei decretum a Martino probari, quod adversum haereticos fuisset definitum, ut in 8. 15 et 21 sess. factum est. Quod autem Martinus ea solum probet, patet primum quoniam ad petitionem oratoris regis Poloniae illa approbatio facta est, qui hoc tantum exigebat, ut acta in concilio contra haereticos confirmarentur.

Patet etiam quia Martinus dicit se omnia sic conciliariter facta approbare, et non aliter, nec alio modo. Supponebat enim quaedam non conciliariter acta. Nam in illa 4 et 5 sessione, ut idem Caietanus admonet, nec disputatio, aut disquisitio aliqua intercesserat, nec delecti fuerant adhuc viri docti ad disserendum et tractandum ea, quae in fidei doctrina essent constituenda; sed id cautum postea a concilio fuit in sess. 6. Ita si quis tradita in sessione 4 diligenter expendat, inveniet ea non formam habere decreti, quo videlicet aut fideles obligentur, aut contrarium sentientes explodantur. Patet demum ex litteris Martini quinti, in quibus errores Ioannis Wicleffi, Ioannis Hussi, et Hieronymi Pragensis expresse damnantur, nulla de ea re, an concilium sit supra papam, facta mentione. Sed quoniam quae de concilio Constant. in dubium verti solent, ea pulcherrime explicantur a discipulis D. Thomae, maxime a Caietano viro in nostra familia excellentissimo, nos de hac re ne verbum quidem ullum praeter ea faciemus. De 8 igitur argumentum tantum.

In nono vero miror ecquidem illorum caecitatem, qui concilium basiliense tueri volunt, cum manifestum sit illud, licet a principio Eugenio 4 consentiente fuerit congregatum, postea tamen ab eodem primum Ferrariam, deinde Florentiam translatum, ubi Basilienses conatus publica ecclesiae auctoritate repressi sunt. Nam et unio Armenorum et Graecorum populi Christiani consensione approbata non in concilio Basiliensi, sed in Florentino facta est. Et Eugenium ecclesia etiam post illam depositionis Basiliensis sententiam, pro vero Pontifice habuit, Felicem autem illum in synodo electum contempsit.

Quorsum ergo attinet mordicus concilium Basiliense tenere? Quorsum favere haereticis, qui conciliorum in haereticos iudicia infirma esse contendunt, quod concilium Basiliense eos haeresis nomine damnarit, qui etiam nunc catholici iudicantur? Quae qui non sentiat, is nihil omnino sensurus esse videatur. Quocirca non dubito esse nunc grande piaculum pro concilio Basiliensi stare velle, cum schisma illud iam extinctum non alia ratione magis denuo possit accendi.

Et Nicolaus 5 aperte sentit Felicem illum non fuisse verum ecclesiae pastorem, sed nominatum. Nec verum concilium et generale, sed congregatum vocat nomine concilii generalis. Eugenium vero felicis recordationis praedecessorem suum honorificentius appellat. Ita in litteris suis non probat nisi beneficiorum collationes sic loqui solent, et huiusmodi caetera, quae si irrita haberentur, populus mutatis aut pastoribus, aut officialibus multum incommodum acciperet.

Atque Leo decimus in concilio Lateranense, sess. 11 plane definit concilium Basiliense non fuisse legitime celebratum. Et postea, cum de quadam sanctione ageretur a concilio Basiliense edita: *Sicut Leo, inquit ea quae in secunda Ephesina synodo temere contra iustitiam et catholicam fidem gesta fuerunt, postmodum in Chalcedonensi concilio fecit revocari; ita nos a tam nefariae sanctionis revocatione retrahi salva conscientia et ecclesiae honore non possumus. Cum ea omnia, post translationem eiusdem concilii Basiliensis per felicitis memoriae Eugenium Papam quartum praedecessorem nostrum factam a Basiliensi conciliabulo seu potius conventiculo facta extiterint, ac propterea nullum robur habere potuerint. Cum etiam solum Romanum Pontificem tanquam auctoritatem super omnia concilia habentem conciliorum indicendorum, transferendorum, ac dissolvendorum plenum ius et potestatem habere, nedum ex sacrae scripturae testimonio, dictis sanctorum patrum ac aliorum Romanorum Pontificum decretis, sed propria etiam eorumdem conciliorum confessione manifeste constet.* Hactenus Lateranense concilium. Probat autem ea, quae dixerat, multis et testimoniis et exemplis, quae nos ne sit longum praetermisimus.

Sed provocaverunt doctores Parisiens a concilio Lateranens et appellatio nomine academiae circumfertur. Quorum illa fuerit, ego hic non disputo: illud astruo, non sine ecclesiae scandalo atque perniciem circumferri. Extat anathema Pii secundi in eos, qui ad futurum concilium appellaverint. Et sine Pii causis, quas multas suis litteris reddidit manifestum est rem hanc et haereticorum omnium summum patrocinium esse, et fenestram vel maximam aperire ad obedientiae ecclesiasticae iacturam, ac perniciem verae pietatis. Sed de his non est huius loci temporisque disserere.

Verum obiicis ea, quae in 2 sess. concilii Basiliensi decreta sunt, a legitimo concilio esse decreta, ut patet ex litteris Eugenii, quae lectae sunt 16 sess. eiusdem concilii. Sed nos huic quaestioni breviter respondemus non probasse Eugenium decreta edita, sed solum concilium generale Basiliense a tempore inchoationis suae legitime continuatum fuisse. Deinde concilium in secunda sessione non erat plenum, quia maior pars episcoporum deerat, imo paucissimi aderant. Quare inchoatione quidem generale erat, sed nondum erat vere et perfecte re ipsa generale.

Praeterea Legatus sine commissione processit ad ea decreta ferenda, ut ex litteris Eugenii ad Iulianum colligitur. Adde quod cum gravis atque difficilis semper fuisset inter catholicos altercatio, quibusdam dicentibus Papam supra concilium esse, aliis contra asserentibus concilium esse supra Papam, nulla conquisitione facta, nullo examine praecedenti positum est id quod erat ambiguum. Quare non fuit decretum fidei, sed simplex quaedam commemoratio eius doctrinae, quae erat in concilio Constantiensi tradita. Id quod videntes huius synodi partes rursum in sess. 33 rem eandem aliter tractaverunt, definientes ea tanquam fidei decreta esse deinceps amplectenda. Sed tunc omnis legatorum potestas erat abolita et synodus Florentiam translata. Quare nihil mirum si turpiter et pueriliter erraverit, eos pro haereticis condemnando, qui nunc sine controversia fideles habentur.

Ad decimum vero argumentum responsio est facillima, plenaria concilia a summo Pontifice minime confirmata per alia legitima et probata emendari. At quod plenarium concilium summi Pontificis auctoritate firmatum per aliud posterius emendetur, exemplum ne unum quidem proferri potest.

Nam et huiusmodi concilia Augustinus non infirmat, sed tuetur eiusdem libri cap. 4. Quamquam Augustinus non videtur loqui de emendatione fidei, sed de emendatione

legum, quae ad res scilicet, vel gestas, vel gerendas referuntur. *Ipsa plenaria*, inquit, *concilia priora a posterioribus emendantur: cum aliquo rerum experimento aperitur quod clausum erat.* Quod ad fidei veritatem referri vix potest quae non rerum experimentis innotescit. Leges ergo nonnullae, in quibus per imprudentiam falli concilia possunt, nihil obstat quominus a posterioribus conciliis emendantur. Isidoro autem ex his etiam respondetur. Non enim sunt nobis explicanda singula.

Ad undecimum, diximus saepe concilia integra et capitis auctoritate perfecta ea esse, quae nos ab errore vendicamus. Nec si summus Pontifex firmus in fidei causa iudex est, concilia frustra coguntur. Primum enim, ut capite superiore admonebamus, Romanus Pontifex non temere et stulte, sed considerate atque sapienter habet fidei controversias, definite, advocando scilicet consiliarios, vel plures, vel pauciores, iuxta rei, de qua disseritur, gravitatem.

Iuvant enim patres concilii summi Pontificis fidem atque doctrinam. Unde in concilio Hierosolymitano, cum facta esset magna conquisitio, Petrusque sententiam dixisset nullo sacrarum litterarum testimonio fulcitam, Iacobus probavit eam quidem additis testimoniis prophetarum. Adiecit item quasi de suo legem maxime necessariam de abstinencia ab idolothitis, fornicatione, suffocatis et sanguine. Ita enim divina procuratio in ecclesiam se fundit, ut membra praecipua tametsi a capite ipsa pendeant, caput tamen tueantur et iuvent.

Facit quoque concilium plausibiliorem populo fidem propter acceptissima multorum testimonia atque iudicia. Nam et leges, quae communi optimatum consensu et rogantur et feruntur, libentius populus accipit, quam si a rege solum ederentur. Quamobrem Beda *lib. retr.* in actus apostolorum prudenter sane monuit Paulum contulisse cum apostolis aliis evangelium, quod praedicabat gentibus, solerter in concilio disquirens an recte de legalium cessatione doceret: *Non quod ipse de hac re*, inquit, *aliquid dubitaret, sed ut mentes dubitantium Apostolica synodi auctoritate firmarentur.*

Gregorius autem de synodis provincialibus locutus est, quae in causa fidei vix quicquam obtinere potuerunt, nisi essent summi Pontificis auctoritate roborata. Illa expertus est Gregorius, haec non est expertus. Quamquam et illo tempore concilii Niceni utilitas nondum erat satis explorata.

De postremo argumento difficile dictu est. Quid Theologi fere opinentur video. Hoc tamen vere licet dicere, Romanum illud Nicolai concilium locutum esse multo ad sensum fidelium accommodatius. Concilii verba prius audiamus, posterius expendemus vera ne an falsa sint. «Profiteor» inquit Berengarius «non solum sacramentum, sed verum etiam corpus Christi manibus sacerdotum tractari, frangi, et fidelium dentibus atteri». Haec Berengario praescripta a synodo confessionis forma. Ubi alterum potest habere dubitationem, an corpus Christi ratione sacramentalium specierum vere et tractari dicatur et frangi. Alterum dubitari non potest, quin in se ipso Christus nec tractetur a sacerdotibus nec frangatur.

Atque alii dicent forte pro suo arbitrato quisque, nos autem hoc quidem tempore et in hac quaestione sequemur potissimum Thomam Waldensem, qui in *lib. sacramental.* tit. 4, cap. 42 docet eiusmodi loquendi formulas et esse verissimas, et esse etiam olim a patribus usurpatas. Refert in hoc Dionysium cap. 3 *lib. de eccles. Hier.* Refert quoque Chrysostom. in *Matth.* Homil. 83. Retulerat autem et capite superiore Paschasium in *lib. de corpore et sanguine Christi.*

Fideles sane cum species sacramentales viderint, Christum se vidisse testantur, eundemque cum illas tetigerint tetigisse. Quod magnum profecto argumentum est cur ita esse credamus. A fidelium vulgo, inquis, ista sumis. Metuebam ne a lenonibus diceres. Christiani rudes disserunt isto modo. Bene profecto narras. Nam in quaestione fidei communis fidelis populi sensus haud levem facit fidem. Quaero enim ex te, quando de rebus Christianae fidei inter nos contendimus, non de Philosophiae decretis, utrum potius quaerendum est quid philosophi atque ethnici, an quid homines Christiana et doctrina et fide instituti sentiant. Praesertim cum huic sententiae consenserint patres etiam veteres, quemadmodum paulo ante demonstratum est.

Praeterea motis speciebus sacramentalibus, id quod inter doctiores fere convenit, Christus item per accidens quidem, sed movetur tamen: nihil igitur obstat, quin visis tactisque speciebus, Christi corpus et videatur et tangatur. Nam nec ipsa substantia sensibilis, nisi per accidentia sentiri potest. At haec, cum species panis vinique miscentur, ecclesia fatetur corporis et sanguinis Domini mixtionem fieri: ergo cum videntur et tanguntur species, corpus Christi et videtur et tangitur. Quid multa? Sic mihi persuasi, sic sentio, Christi corpus in locum panis ita successisse, ut praeter ea, quae fidei huius sacramenti repugnant, omnia vendicet, quae panis ante ratione ratione accidentium vendicabat.

Alioqui, qui species panis manducaret, is Christi corpus non ederet, nec ille biberet sanguinem, qui vini specie potaretur. Atqui scriptum est, *accipite et comedite, hoc est corpus meum*. Et rursum, *qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem...* Et iterum, *qui manducat indigne, iudicium sibi manducat, non diiudicans corpus Domini*. Quod si caro Christi in sacramento editur, certe frangitur dentibusque fidelium atteritur. Utrumque enim ei cibo, quem edimus, est et coniunctum et proprium. Quid? quod per Lucam, si Graeci sermonis habetur ratio, Dominus ait, *accipite, hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur?* Nec vero nobis Divus Thomas in 4 sentent. obiici debet, cum in 3 part. quaest. 77. part 7 ad tertium argumentum, nostrae huius sententiae auctor fuerit vel praecipuus; quem quis non praeferat sexcentis Oecolampadiis?

De postremo igitur argumento diximus satis, satisque proinde de quarto loco diximus. Ad sequentem deinceps transeamus.

DE ECCLESIAE ROMANAE AUCTORITATE QUAE

QUINTO LOCO CONTINETUR

LIBER SEXTUS

CAPUT I

UBI PONUNTUR ARGUMENTA QUIBUS HUIUS LOCI AUCTORITAS

IMPUGNATUR

In eum locum incidimus, quem longe lateque patentem theologi, praesertim iuniores, copiose tractare solent, propterea quod Sedis Apostolicae non auctoritas modo et gravitas, verum etiam omnis omnino vis et facultas, cum semper ab haereticis impugnata est, tum multo magis hoc tempore a Lutheranis impetitur, quorum in Romanam Ecclesiam contentio pertinax et odium aeternum est.

Sed non ego persequar quaestiones infinitas de Romani Pontificis potestate, tantum de auctoritate dogmatum videamus. Nolo autem agere confuse, ut id explicemus hac disputatione, quod quaeritur. Itaque eorum in primis argumentationes exponemus, qui locum impugnant; deinde loci nos vim et auctoritatem cum Catholica Ecclesia conservabimus; post haec adversariorum argumenta diluemus. Quae si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparata, fortasse etiam brevior videbitur. Qui igitur locum hunc infirmare pergunt, his argumentis, ut sibi videntur, efficiunt.

Primum argumentum. Primo, Joannes XXII publice docuit iustorum animas non videre Deum usque ad iudicii diem, cavitque, ne Parisiis theologiae gradum quisquam consequeretur, nisi prius in hanc sententiam iuravisset. Errare igitur Summus Pontifex atque adeo Sedes Apostolica in fide potest.

Secundum argumentum. Secundo, Coelestinus III definivit quod cum alter coniugum labitur in haeresim, dissolvitur matrimonium, ut patet *De divortiis*, cap. Quanto. Super quo affirmat Hostiensis, Coelestini epistolam decretalem habitam olim in corpore iuris. Erravit igitur in fide Coelestinus, nam definitio illa Evangelio contraria est.

Tertium argumentum. Tertio, Alexander III de sponsa duorum, cap. Licet, asserit quosdam suos praedecessores iudicasse quod si post matrimonium contractum per verba de praesenti, non consummatum tamen, aliud novum matrimonium consummetur, primum dirimitur, secundum est validum. Hic autem error est sine dubio in fide et moribus manifestus.

Quartum argumentum. Quarto, idem Alexander III cap. Cum esses, De testament., definit alienum esse et a generali Ecclesiae consuetudine et a divina lege et sanctorum patrum institutis, ut testamenta, nisi quinque vel septem testium fuerint subscriptione firmata, penitus rescindantur. Constat autem civilem legem, quae eiusmodi testamenta minus solemnia irritat, a viris hodie ecclesiasticis comprobari. Falsus est igitur in fide Alexander, ut qui pronuntiet legem aliquam esse divinae contrariam, quae revera contraria non est.

Quintum argumentum. Quinto, Innocentius I in *epistola ad Rufum et Eusebium*, cap. 1, *Qui viduas, inquit, acceperunt uxores, ad summum sacerdotium agnoscimus pervenisse. Quod contra legis esse praecepta nullus ignorat, cum Moyses clamitet: uxorem virginem sacerdos accipiat; contra quod praeceptum divina auctoritate subnixum nulla defensio opponitur, nisi consuetudo vestra, quae ex ignorantia profecta est.* Et Innocentius III, cap. Per venerabilem, *Qui filii sint legitimi, cum quandam legem Deuteronomii retulisset, Sane, ait, cum Deuteronomium secunda lex interpretetur, ex vi vocabuli comprobatur, ut quod ibi decernitur, in Novo Testamento debeat observari.* At decreta Veteris Legis debere a nobis observari, Sacris etiam Literis, non modo Concilio Florentino adversatur.

Sextum argumentum. Sexto, Nicolaus III in *Extravaganti, Exiit qui seminat*, de verborum significatione, decernit abdicationem proprietatis omnium rerum tam in

speciali quam in comuni Christum Dominum et verbo et exemplo docuisse. Quod erroneum esse Joannes XXII docet in *Extravaganti, Cum inter nonnullos*.

Septimum argumentum. Septimo, Nicolaus ad consulta Bulgarorum, referturque *De consecratione*, distinct. 4, cap. A quodam Judaeo, definit, quod si in nomine Christi aliquis baptizetur, rebaptizari non debet. Cuius oppositum Pelagius Papa determinat in *epistola ad Gaudentium episcopum*, referturque eadem dist., cap. Multi et cap. Si re vera, quae ambo capitula ex eadem epistola sunt deprompta. Consentit et cum Pelagio Zacharias Papa, cap. In Synodo, eadem distinctione. Aut Nicolaus igitur, aut Pelagius falso de fidei quaestione decrevit.

Octavum argumentum. Octavo, Divus Gregorius in epistola quadam ad Augustinum Cantuariensem archiepiscopum, Gregorius quoque III in epistolam ad Bonifacium episcopum, ex Apostolicae Romanaeque Ecclesiae auctoritate pronunciarunt quod si mulier infirmitate aliqua fuerit correpta, nec valuerit debitum marito suo reddere, maritus quidem aliam uxorem ducere potest, ea lege tamen, ut subsidii opem coniugi priori non subtrahat. Quod autem vir ab uxore, quae per infirmitatem debitum reddere non valet, discedere possit atque ad secundas nuptias transire, doctrinae evangelicae apostolicaeque adversum est, ut Gratianus 31, quaest. 7 dixit.

Nonum argumentum. Nono, Gelasius contra Eutychem et Nestorium definit, in altaris Sacramento, facta etiam consecratione, panis vinique substantiam manere. Id quod a fide catholica alienum est.

Decimum argumentum. Decimo, Romani pontifices Literas saepe Sacras falso exposuerunt. Nam, ut ea loca praetermittam, quae Caietanus refert in opusculo 27 quaestionum, q. ult., certe Gelasius Papa cum Concilio septuaginta episcoporum, et refertur sub nomine Pelagii, 21 dist., cap. Quamvis, atque Anacletus 22 dist., cap. Sacrosancta, probant Romanam Ecclesiam ceteris esse praelatam illa evangelica voce Domini Salvatoris: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*. Quod idem plures etiam alios Pontifices sensisse constat. Ridiculum autem videtur esse evangelicum testimonium in eum sensum velle flectere.

Ad eundem quoque modum plerique Summi Pontifices ad probandum maiores Ecclesiae causas ad Sedem Romanam esse referendas, inducunt illud ex Luca: *Ego rogavi pro te, Petre, ne deficiat fides tua*. Quod quam ineptum sit, vel ex eo liquere aiunt, quod ibi Dominus Petro solum, non item posteris loquebatur. Subdit enim: *Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos*. Quae verba si ad posteros referantur, nimirum Romanos pontifices, prius aversos fuisse oporteret, ut aliquando conversi confirmarent fratres suos.

Cum itaque Romani episcopi Sacras Literas falso interpretentur, falli et fallere in fidei dogmate possunt. Nam ex Sacrarum Literarum recta intelligentia vera dogmata, ex obliqua vero falsa trahuntur.

Undecimum argumentum. Undecimo, si Apostolica Sedes in fide errare non posset, id maxime ex privilegio Petri, *Luc. 22: Ego rogavi pro te, Petre, ut non deficiat fides tua*. At Petri fides defecit, iuxta id quod Ambrosius ait: *Fidelior factus est Petrus, postquam fidem se perdidisse deflevit*. Multo ergo magis ceteri successores errare in fide potuerunt. Ut erravit certe Anastasius 19 dist., cap. Anastasius. Erravit quoque Honorius, ut in Concilio sexto Constantinopolitano actione 13 et 18 definitur.

Duodecimum argumentum. Postremo, Hieronymus in epistola ad Evagrium, cum illi obieceretur Romanae Ecclesiae consuetudo, *Si auctoritas, inquit, quaeritur, orbis maior est urbe. Ubicumque fuerit episcopus, sive Romae sive Constantinopoli sive Alexandriae, eiusdem meriti, eiusdem est et sacerdotii. Potentia divitiarum et paupertatis humilitas vel sublimiorem vel inferiorem episcopum non facit. Ceterum omnes apostolorum successores sunt. Quid ergo mihi profers unius urbis consuetudinem? quid paucitatem, de qua ortum est supercilium, in leges Ecclesiae vindicas?* Hactenus Hieronymus.

Et Ambrosius lib. 3, *De Sacram.*, capite primo, cum romanam consuetudinem sibi opponeret, *In omnibus, ait, cupio sequi Ecclesiam Romanam; sed tamen et nos homines sensus habemus; ideo quod alibi rectius servatur, et nos recte custodimus. Ipsum sequimur apostolum Petrum; ad hoc Ecclesia Romana quid respondet? Utique ipse auctor est nobis huius assertionis Petrus apostolus, qui sacerdos fuit Ecclesiae Romanae.*

Quod si Hieronymus et Ambrosius Ecclesiae Romanae instituta facile reiiciunt, certe non est cur Apostolicae Sedis praescriptam in moribus regulam sequi debeamus. Eo vel maxime quod Trullana Synodus, can. 55, asserit, Romanam Ecclesiam praeter ecclesiasticam traditam consuetudinem sabbatis quadragesimae ieiunare, corrigitque hunc Ecclesiae Romanae morem, qui contra apostolorum canonem 65 inoleverit.

His potissimum argumentis hunc locum quidam infirmum esse contendunt. Credunt enim Sedem Apostolicam errare posse, etiam cum de fidei quaestione iudicat. Inter Parisienses Gerson et Almain huius sententiae praecipui auctores habentur. Eandem sequitur Adrianus in *4 Sentent.*, De confir., quaest. ultima. Ac Thomas quidem Wal. lib. 2, *Doctrin. fid. anti.*, c. 19, eandem videtur sequi, tametsi in lib. *De sacramentalibus, doctrina 10*, longe aliter sentit. Gratianus 19 distin.: *Hoc autem intelligendum est*, eidem opinioni videtur etiam assentiri. Nec ab hac, ut apparet, alienus est cardinalis Turrecremata lib. 4, par. 2, c. 16. Quamvis in lib. 2, c. 109. 110, contrariam sententiam et tenuerit et ostenderit.

Hanc Erasmus libenter amplectitur super epist. Hieronymi ad Damasum de nomine hypostasis. Quin in libro *De ratione verae theologiae* fenestram dicit aperire ad perniciem verae pietatis eos, qui doceant Romanum Pontificem errare non posse quoties de moribus aut fide pronunciat. Huic Lutherus subscribit, huic Wicleffistae, atque adeo omnes haeretici subscribunt libentissime.

CAPUT II

IN QUO REDDITUR CAUSA CUR SEDES APOSTOLICA QUINTUM

LOCUM OBTINEAT

Horum ego opinionem ex accademiiis theologicis explosurus sum, efficiamque, ut spero, vi argumentorum meorum, si integris animis expendantur, semotis contentione et odio, quibus omne iudicium exoculari solet.

Ut autem evidentius intelligatur quam sit magnus huius opinionis error, fingamus animo unum esse Lutherum, in quem stilus hic noster acuatur. Nam errantium multitudo non

parit errori patrocinium. Sit ergo primus idemque solus qui audeat affirmare Summum Pontificem Ecclesiamque Romanam in fidei controversiis decernendis posse contra Evangelium errare. Nisi ego probavero certioribus argumentis id esse erroneum, quam probent Catholici aut purgatorium esse, aut indulgentias pontificias divina auctoritate constare, auctoritas haec mea, quantula ea cumque est, apud lectores periclitabitur. Illud vero melius ostendo, si ad locum hunc firma ratione constabiliendum, altius huius rei fundamenta iacio.

Sed ante tamen, cur hunc locum quintum fecerimus, paucis explicandum est. Erunt enim fortasse quidam, quibus aptior ordo videretur, si priorem, quo Conciliorum auctoritas continetur, hic locus antecederet. Qui etiam si aberrant a coniectura, video tamen quid sequatur; nempe Sedis Apostolicae auctoritate sublata, Concilia quaecumque non solum vacillare, sed cadere; at Sedem Apostolicam per se etiam sine Conciliis suam habere auctoritatem; priorem itaque esse Ecclesiae Apostolicae quam Conciliorum auctoritatem. Rebus autem suum cuique servare locum natura iubet, quemadmodum locus elementis suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua, superior aether, ignibus altissima ora reddatur. Quibus breviter respondemus nos, humani ingenii habita ratione, naturae ordinem saepe negligere. Est autem hominibus comparatum, quod Aristoteles non semel admonuit, ut a notioribus ad ea quae minus sunt nota proficiscantur. Quamobrem cum Conciliorum auctoritas plerisque sit et acceptior et notior, nihil mirandum est, si naturae ordinem anteverterimus. Praeterquamquod Concilia Ecclesiam repraesentant, et ab Ecclesia Catholica Concilia catholica seiungere non erat satis ex ordine. Merito igitur Ecclesiae Concilia haerere fecimus. Sed de his hactenus. Iam id quod erat institutum persequamur.

CAPUT III

TRIA PRONUNCIATA CONTINET QUIBUS EFFICITUR PETRI IN FIDE FIRMITATEM AD SUCCESSORES QUOQUE DERIVARI

Etsi non sum nescius, quam sit scholastica disputationis forma quibusdam invisae, sed non debeo tamen aliam inire disputandi rationem praeter eam, quam et viris clarissimis probatam esse intellexi, et ad errores omnes refellendos semper aptissimam existimavi. Certe quae Augustinus contra adversarios Ecclesiae disseruit, tametsi et inventa sunt acutius et dicta subtilius, quam ut quivis ea possit agnoscere, ad evincendas tamen haereses eo aptiora iudicantur, quo tenuius ad vivum resecata sunt. Demonstraturus igitur Apostolicam eandemque Romanam Sedem errare in fide non posse, scholae more tres propositiones habeo ponere, in quibus huius quaestionis cardo vertitur.

Prima propositio: Petrum apostolum fuisse a Christo institutum pastorem Ecclesiae universalis. Hanc probat aperte illud apud Joannem testimonium: *Pasce oves meas*. Qui enim non distinxit inter has oves et illas, alienam a suo demonstravit ovili, quae Petrum pastorem non recognosceret; ut Innocentius *De mai. et ob. cap. Solitae*, et Bernardus lib. *De consid. Ad Eugen.*, cap. 6, evidentissime argumentantur. Nec dubitari potest ad Petrum eam curam specialiter pertinuisse, quem Dominus, priusquam oves illi committeret, interrogavit, nec id semel aut bis, sed tertio etiam: *Simon Jona, diligis me plus his?* Ubi non expressit solum Simonis proprium nomen, sed patris etiam

nomenclaturam adiecit, ne ulla posset ambiguitate Petri potestas eludi aut perverse in alium torqueri. Atque idem rursus ex altero apud Matthaeum testimonio declaratur: *Beatus es*, inquit Dominus, *Simon Bar Jona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in coelis est. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam et quodcunque solveris super terram*, etc. Ubi notandum in primis illud, quod cum omnes discipuli rogati fuissent, ceteris tacentibus, unus Petrus respondit. Deinde et illud advertendum, quod et nomen Petri antiquum Christus servavit, inquiens: *Beatus es Simon*, et patris etiam nomen addidit, ne ad Cananaeum possent verba referri. Nomen quoque novum indidit, quod Petro non commune cum reliquis apostolis esset, sed proprium. *Et ego dico tibi*, ait non Joanni, non Jacobo, sed *tibi: tu es*, non solum vocaris, sed es Petrus, hoc est saxum. Unde et Joannis primo cap. Cephas, id est petra ingens seu rupes magno ferendo aedificio idonea, a Domino vocatus est. *Et super hanc petram*, inquit, *aedificabo Ecclesiam meam*, id est super te, o Petre, ut exponit Hilarius *super Matthaeum*, Ambrosius sermone 47 de fide Petri, Cyprianus in *epistola ad Quintum*, Hieronymus 1 lib. *Contra Jovinian.* et *super Matth.* et in *epistola quadam ad Marcellam* et in *Isaiae 2 et 16 c.*, quamvis in concione quadam de Pentecoste aliter exposuerit, Chrysostomus *homil. 55 in Matth.*, Cyrillus lib. 2. in *Joann.*, cap. 12, Origenes *hom. 1. in Matth.* et *hom. 5 super Exodum*, Theophylactus *Lucae 22*, Gregorius in quadam *epistola ad Mauricium Augustum* et in alia *ad Eulogium Alexand. episc.*, 6 lib., *epist. 37*, Leo *concione 2, de apostolis Petro et Paulo*. Sed et in *epistola ad Flavianum*, *Petrus*, inquit, *a principali petra soliditatem et virtutis traxit et nominis*; atque in *epist. 67 ad episcop. Viennens.* id apertius exponit 19 dist., cap. Ita Dominus. Tertul. lib. *De praescr. haer.*, Epiphanius in lib. *Ancoratus*, Dionysius item in *epist. ad Timoth.* Petrum dicit a Paulo vocatum *fundamentum Ecclesiarum*. Et Concil. Chalcedon. vocat Petrum *petram et crepidinem Catholicae Ecclesiae*, atque ex consequenti fatetur Ecclesiam Catholicam super Petrum aedificatam. Nec me latet Augustinum *super Joannem homil. ultima, De verb. Domini homil. 4* id veritum esse concedere. At lib. 1 *Retract.*, cap. 21 hunc communem sanctorum sensum non reprobat. Nec reprobari sane is poterat, quem non Summi modo Pontifices, verum Concilia quoque probantur, quemadmodum ex his, quae postea dicemus, perspicuum erit.

Sed non est opus rem alioqui lucidissimam externis admotis luminibus illustrare. Quorsum enim dicit Dominus Simoni filio Jonae: Tu es Pétroj, hoc est saxum, nisi ut intelligeremus, cum e vestigio addit *et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*, ipsissimum Petrum esse, super quem esset Ecclesia aedificanda?

Cum vero idem sit secundum metaphoram domus fundamentum, quod servata corporis analogia caput; manifeste colligitur, Petrum ut Ecclesiae caput, ita etiam fundamentum esse. Cur autem nomen capitis in Petro vereamur, si rectorem ovium Christi eum negare non possumus? Nam populi rectores capita dicuntur, Amos 6; et Saul, quoniam rex erat, caput populi dicitur, 1 Regum 15. Sed testimonia patrum Bucerus quaerit, negatque Petrum ab ullo unquam caput Ecclesiae vocatum. Impudentissime vero negat. Quoniam Evaristus, Alexander huius nominis primus, Pius etiam I, Callistus I item, Gregorius, Athanasius, Chrysostomus, patres Concilii Chalcedonensis, Constantinopolitanae septimae Synodi Petrum ac successores eius caput Ecclesiae non obscure appellaverunt. Quorum testimonia paulo post adscripturi sumus. Fateamur igitur Petrum et caput et fundamentum et rectorem pastoremque esse a Christo constitutum Ecclesiae universalis. Haec enim omnia adeo sibi cohaerent, ut si unum ex illis tollas, reliqua tollere necesse sit. At Clemens 6 Dispo. lib., *Petrus, Jacobus et Joannes*, inquit, *quamvis a Christo*

fuert omnibus pene praelati, tamen non sibi vindicabant primatus gloriam, sed Jacobum, qui dicebatur iustus, apostolorum episcopum statuunt. Non igitur Clementi Petrus erat pastor Ecclesiae universalis. Huiusmodi scilicet testimonia hinc inde venantur haeretici, ut luci tenebras offundant. Dionysius 3 c. *De div. nomin.* Petrum dicit supremum fuisse decus et theologorum colume; Eusebius lib. 2 *Eccles. hist.*, cap. 14. Petrum scribit probatissimum omnium apostolorum et maximum, fideique magnificentia primorum principem; Epiphanius haeresi 51 affirmat Christum elegisse Petrum, ut esset dux suorum discipulorum; Leo in *epist. ad episcop. Viennen.* evangelici muneris sacramentum ait ita Dominum ad omnium apostolorum officium pertinere voluisse, ut in beatissimo Petro omnium apostolorum summo principaliter collocaret. His, nam alios enumerare longum est, his, inquam, tam multis et idoneis testibus non credunt haeretici; et volunt nos uni Clementi credere, qui dicat Jacobum apostolorum episcopum institutum esse. Hierosolymorum episcopus Jacobus agnoscitur; apostolorum episcopus non agnoscitur. Quamquam apostoli aedificationis gratia, cum erant Hierosolymis, Jacobo sane plurimum deferebant; quo posteris episcopis exemplo essent, ut tamquam subditos in aliena Ecclesia se gererent. Sed bene habet, quod non asserit Clemens Dominum statuuisse, sed apostolos modestiae causa. Nos vero hac prima propositione asserimus Petrum a Domino pastorem Ecclesiae Catholicae institutum. Quod quoniam Caietanus in *libel. De auctoritate Papae et Concilii*, et fusius adhuc in altero *De Eccles. Romanae primatu* plurimis maximisque argumentis ostendit, nos breviter demonstrasse sufficiat.

Secunda propositio: Petrum, cum Ecclesiam docebat aut oves in fide firmabat, errare non potuisse. Haec primum ostenditur ex illo testimonio Lucae 22: *Simon, Simon, ecce Satan expetivit vos, ut cribraret sicut triticum; ego autem rogavi pro te, ut non deficiat fides tua; et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos.* En cum dixisset Dominus: *Satan expetivit vos*, non ait: *ego rogavi pro vobis*, sed: *pro te*; nec dixit: *et vos aliquando conversi*, sed: *tu aliquando conversus, confirma fratres tuos*. Cum autem oratio Christi, ut auctor est Paulus, semper fuerit exaudita, quod Christus oravit, id certe consecutus est, ne Petri fides deficeret, ut fratres posset in fide firmare.

Deinde hanc etiam demonstrat illud Matthaei 16: *Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam.* Quae verba explicans hom. 1 in Matth. Origenes ait: *Manifestum est, etsi non exprimatur, quod nec adversus Petrum nec adversus Ecclesiam portae praevalere poterunt inferorum. Nam si praevalerent adversus petram, in qua Ecclesia fundata erat, contra Ecclesiam item praevalerent.* Petrus ergo firmus stabat in fide, ne fabrica super ipsum fundata rueret.

Praeterea si Petro peculiari ratione et privilegio claves non unius coeli, sed coelorum datae sunt, quemadmodum homil. 6 in Matth. annotavit Origenes, claves autem coelos aperiunt, consequens fit, ut omnia coelorum impedimenta tollant. At ex parte intellectus ingressum in coelos impedit ignorantia fidei, sicut ex parte voluntatis affectio prava, data est igitur Petro potestas non minus ad tollendam ignorantiam quam ad tollenda peccata. Quaecumque itaque solvisset et quaecumque ligasset, sive spectarent ad intellectum sive ad affectum, ea ligata fuissent solutaque in coelis.

Quamobrem quaestiones in fide difficiles solvere iure suo Petrus poterat, ligareque proinde suo iudicio, ut id tenerent fideles quod ipse decerneret. Atqui falso de fide iudicio fideles ligari non queunt. Quod si *divinatio in labiis regis, et in iudicio non errabit os eius*, ut Proverb. 16 c. dicitur, cur nos existimabimus Petrum regni coelorum

principem a Deo constitutum, in gravissimo de fide iudicio errare potuisse? Et si Caiphas, vir in synagoga impius, cum esset pontifex anni illius, quia pontifex tamen erat, prophetavit, nonne magis Petrum Summum a Christo Pontificem Ecclesiae datum, divino Spiritu ad veritatem finiendam agi credemus?

Si pastor denique omnium fidelium Petrus est a Deo constitutus, doctor ergo et magister Ecclesiae supremus effectus est. Quod si pascua doctrinae salubris ovibus Christi non daret, sed posset eas erroribus falsis ac perniciosis pascere, nimirum non esset a Christo Ecclesiae provisum. Provisum est autem sine dubio, nisi Petrus ipse nos fefellerit, inquit: *Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire gentes verbum Evangelii et credere*. Petrum ergo peculiariter inter ceteros elegit Christus, ut eum gentes in fidei controversia non audirent solum loquentem, sed etiam crederent. Ita enim cum Petrus sententiam edixisset, tacuit omnis multitudo, Petro definienti consentiens, ut Actor. 15 a Luca refertur.

Tertia propositio: Petro defuncto, divino iure esse, qui illi succedat in eadem auctoritate et potestate. Nam cum oves Christi essent usque ad consummationem seculi futurae, desipiet profecto qui Christum existimabit ovili perpetuo pastorem temporarium suffecisse. Quod igitur Dominus instituendo pastorale Ecclesiae munus primo pastori contulit, id ordinarie cuilibet successori intelligitur contulisse, ut Caiet. *De prim. Eccles. Rom.*, cap. 12 eruditissime comprobavit. Praeterea, regnum Christi futurum erat aeternum; ergo et Ecclesiae principatus non fuit temporalis, quod libro etiam superiore probatum est. Alioqui si Petri potestas ad posteros non est translata, ne ceterorum quidem apostolorum potestatem ad succedentes episcopos transmissam agnosceremus. Ita nunc in Ecclesia nulla aut episcoporum aut sacerdotum potestas erit. Qui est error in fide manifestus.

Utitur etiam Bernardus *ad Eugen.* lib. 2, cap. 6. in huius rei confirmationem illo Exod. testimonio: *Esto tu populo in his quae ad Deum pertinent, ut ostendas populo caeremonias, et ritum colendi viamque per quam ingredi debeant. Provide autem de omni plebe viros polentes, qui iudicent populum omni tempore. Quidquid autem maius fuerit, referant ad te, et ipsi minora tantummodo iudicent. Si hoc feceris, implebis imperium Domini. Quibus auditis, Moyses fecit omnia quae Jethro suggesserat*. Quod si Jethro consilium et optimum fuisse constat et synagogae maxime necessarium ut unus esset summus iudex, ad quem maiores causae et quaestiones referrentur, nullo pacto verisimile fit Christo Domino huiusmodi consilium defuisse, quod Ecclesiae erat similiter necessarium. Non ergo Petro solum ea potestas collata est a Domino, sed ad posteros quoque transiit, nisi Deus maiorem synagogae curam habuerit quam Ecclesiae.

Confirmat eam rem vel maxime alterum Legis Veteris testimonium, quo usus est Innocentius III, cap. Per venerabilem, qui Filii sunt legitimi. *Si difficile, inquit, et ambiguum apud te iudicium esse prospexeris, et iudicum intra portas tuas videris verba variari, surge et ascende ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus, veniesque ad sacerdotes Levitici generis, et ad iudicem qui fuerit illo tempore, quaeresque ab eis, qui iudicabunt tibi, iudicii veritatem. Et facies quaecumque dixerint, qui praesunt loco quem elegerit Dominus, et docuerint te iuxta legem eius, sequerisque sententiam eorum, nec declinabis ad dexteram neque ad sinistram. Qui autem superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio qui eo tempore ministrat Domino Deo tuo, ex decreto iudicis morietur homo ille, ut nullus deinceps intumescat superbia*.

In quibus verbis illud primum advertendum est, non quaslibet causas ad metropolitanum iudicem summumque sacerdotem esse referendas, sed difficiliores, quam ut minorum iudicum auctoritate absolvi possent. Deinde et illud admonendum, supremum illud tribunal, a cuius sententia iuxta legis normam nulla prorsus erat appellatio, senatum suum habuisse quidem levitarum et sacerdotum, sed unum esse primum iudicem, summumque unum sacerdotem, qui in sententia ferenda vel solus significatur habere auctoritatem: *Qui autem superbierit, inquit, nolens obedire sacerdotis imperio qui eo tempore ministrat, vel praesidenti ad ministrandum, ut Septuaginta transtulerunt. Et rursum: Ex decreto iudicis morietur homo ille.* Non ait: *Sacerdotum et iudicum*, sed: *Sacerdotis et iudicis*.

Nec illud praetereundum, quod non iubet Dominus Concilium ex tota synagoga congregari, sed Concilium adhiberi iubet sacerdotum et levitarum, qui senatus loco summo sacerdoti in civitate matricia semper adessent. Quia enim in promptu erat, ut id genus quaestiones et controversiae identidem orirentur, paratum et aditu facile oportebat esse tribunal, id quod non esset, si frequens cogendum esset ex omni synagoga Concilium ut universas controversias definiret.

Sed ne id quidem negligendum est, legislatorem absolute praescribere, ut post sacerdotis praesidentis iudicium omnes suis opinionibus cedant. *Facies, ait, ... sequerisque sententiam eorum, nec declinabis ad dexteram aut sinistram.* Nec iniuria id quidem praescribit legislator, quoniam ante, ut securos disceptantes redderet, fuerat pollicitus, iudicium illius senatus, ad quem consultatio referretur, verum esse futurum. *Qui iudicabunt, inquit, tibi iudicii veritatem.*

Sed, ait Bucerus, vera erunt haec, si protulerit secundum legem. Sic enim habet Moyses: *Facies quaecumque docuerint te iuxta legem eius.* Hic primum, quod isti saepe contra nos faciunt, revocare eos libet ad hebraicam veritatem. Septuaginta quippe hoc modo verterunt: *Facies secundum verbum quod nunciaverint tibi ex loco, quem elegerit Dominus Deus tuus. Et custodies valde, ut facias secundum omnia quae sancita fuerint tibi: secundum legem et iuxta iudicium quod dixerint tibi, facies.* Et Sanctes Pagninus ita reddidit: *Facies secundum sermonem verbi quod annunciabunt tibi, et custodies faciendo iuxta omnia quae docebunt te. Iuxta sermonem legis quem docebunt te, et secundum iudicium quod dicent tibi, facies.* Ubi non praecipit Moyses ut sacerdotibus credant, si iudicarint secundum legem, sed potius, ut quae sacerdotes docuerint, ea pro lege habeantur.

Alioqui, si de legis ac religionis controversia ad senatum recurrentibus hanc causam liceret arripere, nulla unquam eiusmodi quaestio finiretur. Semper enim ille locus dubitandi esset reliquus, an sacerdotes proferrent iuxta legem, cuius dubitationis nullus esset iudex institutus. Sed de his disputatum est alio loco satis, ut arbitror, diligenter.

Nunc autem id solum agimus, Deum post tempora etiam Moysis, quamdiu synagoga futura erat, instituisse Maximi Pontificis unum tribunal summum, e cuius iudicio privati omnes cives ac iudices etiam minores penderent. Quid ergo? Moyses providit synagogae, et Christus non providit Ecclesiae? An volumus ut his diebus non sit iudex in Israel, sed unusquisque quod sibi videatur bonum, id et faciat et sentiat? *Volumus, inquit, Evangelii libertatem.* Anne est libertas civitati nullum habere a quo regatur? Est libertas navi sine gubernatore undis ventoque permitti?

Libertas ergo erit, ut quidam ait, nullum esse in schola praeceptorem, nullum in humano corpore caput, nullam mentem in homine, sed solis cupiditatibus turbari ac misceri

omnia pro libidine. Id vero ne pecudes quidem cuperent, quarum interest pastores habere, a quibus deducantur in pascua atque in eis defendantur ab iniuria ferarum. Non itaque, ut ad propositum revertamur, domus una sine patrefamilias, una civitas sine rectore, ovile unum sine pastore, uno mortuo Petro, relictum est, sed est aliquis, qui illi in regendi ac pascendi oves auctoritate succedat.

Quod si obiicias, ex typo et figura non sumi idoneum argumentum, memineris quae in veteri populo illo quasi delineata ad illius speciem et ordinem pertinerent, ea ad speciem Ecclesiae et ordinem referri oportere. Nec nos ex figura argumentamur et typo, sed a minori ad maius argumentamur, evidenti sane ratione. Incredibile est enim, synagogam componendis de fide, lege et religione controversiis iudicem et senatum Deo auctore habuisse, Ecclesiam non habere; praesertim cum Ecclesiae id sit multo etiam magis necessarium. Quae cum ex tam variis nationibus, linguis, ingeniis, institutis emergerit, necesse est ut plures gravioresque habeat de fide et religione controversias. Quas nisi huius reipublicae princeps valeat componere, Ecclesiae profecto forma et species turpissima est et sors multo quam synagogae deterior.

Sed Ecclesiae ac synagogae omissa comparatione, ex fine certe praescribitur auctoritas, quae principi in unaquaque societate congruat. Non enim aequa est auctoritas cuilibet imperanti; sed alia patrefamilias, alia praefecto, alia regi convenit, unicuique vero horum tanta, quanta ad cuiusque societatis finem necessaria erit, ut eam patrefamilias praestemus auctoritatem necesse est, quam ad finem domestici convictus necessariam esse, ratio recta et doctrina praescripserit: quoniam in una domo eodemque tecto, ubi varia est hominum natura et officium cuiusque diversum, non aliter vivi omnino potest. Tantam ergo habet Summus a Christo institutus Pontifex in Ecclesia auctoritatem, quanta ad continendos Christianae reipublicae cives in fide, religione, officio est necessaria. Suboriri autem inter nos necessum est de fide ac religione controversias, quibus componendis si nullus est a Christo datus iudex ad quem referretur tandem eiusmodi quaestio omnis, sine fine esset perpetuaque dissensio, totque ac tam dissonantes de fide ac religione sententiae, quot sunt in Ecclesia et quam sunt diversa capita.

Quas ob res si Ecclesiae unitatem, caritatem, consociationem conservare oportet, necesse est profecto ut unus sit relictus a Christo princeps, qui non aliter ac Petrus dissidentium lites dirimere solveque quaestiones possit. Videmus enim principi cuiusque alterius societatis id convenire, ut si inter socios aliquae controversiae oriantur, praesertim quae ad finem illius societatis proprie pertineant, dirimere eas valeat, cum adiuncto sibi seniorum prudentiumque consilio.

Atque haec demum propositio tertia definita est in Concilio Constantiensi. Nam 8 sess. ille error Wicleffi damnatur: *Papa non est proximus et immediatus vicarius Christi*. Et sess. 15, septimus error damnatus est huiusmodi: *Petrus non fuit nec est caput sanctae Ecclesiae Catholicae*. Et tertius decimus: *Papa non est manifestus et verus successor Petri*. Et 27 error: *Non est scintilla apparentiae, quod oporteat esse unum caput in spiritualibus regens Ecclesiam, quod semper cum ipsa militanti Ecclesia conversetur et conservetur*. Et in bulla Martini V eidem Concilio praesidentis: *Utrum credat quod Papa canonice electus, qui pro tempore fuerit, sit successor B. Petri, habens supremam potestatem in Ecclesia Dei*.

Neque hoc novum sane fuit; quin Ecclesia semper unum Summum Pontificem ac totius Ecclesiae pastorem Petro succedentem agnovit. Quod si reliqua omnis potestas Petro

concessa sive ad remittenda peccata sive ad quaecumque alia reipublicae Christianae necessaria munera, non ad Petrum solum sed ad successores pertinet: certe quod dictum est: *Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam*; illud rursum: *Tibi dabo claves regni caelorum*; illud item: *Pasce oves meas*; illud denique: *Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua*, ad Summos Pontifices, qui Petro in Ecclesia succedunt, est referendum. Privilegium quippe in fide non errandi, ob Ecclesiae utilitatem, Petro concessum est. Ideo enim cum dixisset Christus: *Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua*, subdidit protinus: *Et tu confirma fratres tuos*. Verum haec in genere dicta sint; iam in specie, quae ad hanc controversiam pertinent, ea evidentius explicabuntur.

CAPUT IV

IN QUO OSTENDITUR QUOD ROMANUS EPISCOPUS ILLE SIT QUI PETRO ET IN FIDEI FIRMITATE ET IN COMPONENTIS RELIGIONIS CONTROVERSIIS DIVINO IURE SUCCEDAT

Sequitur, ut doceamus Romanam Sedem eam esse, ubi Petri et soliditas et auctoritas, Deo auctore, collocata sint. Quod quoniam non haeretici modo impudenter, verum etiam Catholici nonnulli imprudenter inficiati sunt, diligentissime est nobis corroborandum. Tam enim diligenter, etsi minus vere, sed tamen accurate non modo fundatam, verum etiam exstructam opinionem non est facile diruere; si opinio tamen dicenda est, quae adeo certis argumentis refelletur.

Et quidem hac de re quamvis plura dicta sint a Caietano cum aliis in locis, tum in libello *De Romanae Ecclesiae primatu*; quia tamen vel ob stili quasi ingenitam obscuritatem, vel ob id forsitan, quod minus attente a plerisque legitur, nihil etiamnum viris doctis et ingeniosis persuasit, oportebit nos de rebus eisdem iterum disputare. Explicabuntur autem haec fortasse ieiunius, his enim ubertas orationis adhiberi vix potest. Verumtamen de rebus grandioribus atque ad exponendum difficilibus omne quod dilucide dicitur, egregie et praeclare dicitur.

Locum igitur arduum explanaturi, testibus primum id faciemus, quorum audita testimonia locum dubitationis non relinquant. Nolo autem quam plurimis possum testimoniis lectorem onerare, sed gravissima et apertissima solum adscribam. Ordinar autem ab ipsis Summis Pontificibus, quorum de hac re clara iudicia et certa sunt. Simpliciter autem adscribentur, ne, inquit et ait, saepius interponantur.

Anacletus in *Epist. 1 de oppressione episcoporum*: *Difficiliores quaestiones et maiores causae ad Sedem Apostolicam referantur: quoniam apostoli hoc statuerunt iussione Salvatoris, ut maiores et difficiles quaestiones semper ad Sedem deferantur Apostolicam, super quam Christus universam construxerit Ecclesiam, dicente ipso ad beatum principem apostolorum: Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*. Et in 3 *epistola de patriarchis et primatibus* explicat quidnam per Sedem Apostolicam intellexerit in haec verba: *Haec sacrosancta Romana et Apostolica Ecclesia non ab apostolis, sed ab ipso Domino Salvatore nostro primatum obtinuit, et*

eminentiam potestatis super universas Ecclesias ac totum Christiani populi gregem assecuta est, sicut ipse Beato Petro apostolo dixit: Tu es Petrus, etc.

Evaristus: *Ad Sedem Apostolicam tamquam ad caput sunt dubia referenda.* Id vero dixit Evaristus episcopis Africanæ regionis, cum illum de fidei quaestione consulerent. Dixit etiam eos in hoc normam patrum secutos. Ab ineunte igitur Ecclesia Romanus pontifex magister fidei est agnitus. Quod erat Petri proprium munus.

Alexander huius nominis primus in *epist. ad omnes orthodoxos: Huius Sanctae et Apostolicæ Sedis apici summarum dispositiones causarum et omnium negotia Ecclesiarum ab ipso Domino tradita sunt, quasi capiti.* Probat vero hoc eodem Matth. testimonio: *Tu es Petrus, etc.*

Sixtus primus ad Gallicanas Ecclesias et Eleutherius ad easdem affirmant a sanctis apostolis esse institutum ut episcoporum iudicia ad Sedem Apostolicam referantur. Scilicet, *quia maiores Ecclesiæ causæ, etc.*

Pius primus in *epist. ad omnes Ecclesias: Hanc Sanctam Sedem Apostolicam omnium Ecclesiarum caput Dominus esse praecepit, dicens principi apostolorum Petro: Tu es Petrus, etc.*

Victor in *epist. ad Theophilum*, ad Romanum episcopum episcoporum omnium causas ab apostolorum tempore pertinere definit; probatque illo testimonio: *Quaecumque ligaveris, etc.* Citat etiam in hoc institutum apostolorum, in quo Romana Sedes vocatur universalis Apostolica Ecclesia. Eundem quoque apostolicum canonem nomine Ecclesiæ refert in hoc ipsum Sixtus II.

Zephirinus in *epistola ad episcopos Sicilianos: Maiores Ecclesiæ causæ a Sede Apostolica, et non ab alia, sicut apostoli statuerunt, sunt terminandæ, iuxta illud: Quaecumque ligaveris, etc.*

Marcellus *ad episcopos Antiochenæ provinciae* idem confirmat ex illo: *Tu es Petrus, etc.* Asserit etiam, ex divina iussione et apostolorum traditione ad Ecclesiam Romanam tamquam ad caput referenda maiora Ecclesiæ negotia.

Eusebius *ad episcopos Campaniæ et Tusciæ*, cum affirmasset Romanam Ecclesiam Petri privilegio esse donatam, subiicit: *Prima salus est, rectæ fidei regulas custodire, et a constitutis patrum nullatenus deviare. Nec polest Domini nostri prætermitti sententia dicentis: Tu es Petrus, etc. Et hæc, quæ dicta sunt, rerum probantur effectibus. Quia in Sede Apostolica extra maculam semper est Catholica servata religio.*

Melchiades in *epistol. ad Hispaniarum episcopos: Privilegium episcopos iudicandi Dominus Beato clavigero Petro sua vice solummodo commisit. Quod eius prærogativum suæ concedit sedi futuris hereditandum temporibus. Quod utique privilegium a temporibus apostolorum statutum est servare, et illaesum manet usque in hodiernum diem, ne quando membra a suo discrepent capite et schismata oriantur.*

Marcus *ad Athanasium: Sancta Romana Ecclesia, quæ semper immaculata mansit, et Domino providente et B. Petro apostolo opem ferente, in futuro manebit sine ulla hæreticorum insultatione firma et immobilis. Hæc apostolorum viva traditio. Hæc sancta Apostolica Mater omnium Ecclesiarum Christi Ecclesia, quæ per omnipotentiis Dei gratiam a tramite apostolicæ traditionis nunquam errasse probatur, sed illibata finetenus manet, secundum ipsius Domini pollicitationem: Ego pro te rogavi, Petre, ut*

non deficiat fides tua. Quo eodem testimonio probat idem Lucius ad consulta episcoporum Gallorum et Hispanorum: et Felix ad Benignum.

Julius in *epist. ad Orientales episcopos*: *Conciliorum convocandorum iura et maiores causas ad Sedem Apostolicam evangelicis apostolicisque institutis referri oportet. Id a sanctis apostolis et successoribus eorum; id a Nicaena Synodo definitum est.* Affert vero hic Pontifex ad illud confirmandum testimonium Christi a ceteris repetitum: *Tu es Petrus*, etc. illam quoque rationem, ne membra a suo capite dissideant.

Idem quoque Julius in *epistola ad episcopos congregatos Antiochiae*: *Sanctam Romanam Ecclesiam et Apostolicam ipse Dominus decenter allocutus est, inquit: Tu es Petrus*, etc. *Habet enim potestatem singulari privilegio sibi concessam, et Domini ore sacrata atque desuper exaltata est. Et sicut Beatus Petrus primus fuit apostolorum omnium, ita et haec Ecclesia suo nomine consecrata, Domino instituyente, prima et caput est ceterarum, ut ad eam, quasi ad matrem et apicem omnium maiores Ecclesiae causae referantur.*

Adstruit vero in Nicaena Synodo esse definitum, non debere praeter sententiam Romani pontificis ullo modo aut Concilia celebrari aut episcopos damnari, cui maiora Ecclesiarum negotia ab ipso Domino speciali privilegio tradita sunt. Citat vero in huius rei confirmationem 18 caput Nicaeni Concilii in haec verba: *Omnes episcopi in gravioribus causis libere Apostolicam appellent Sedem, atque ad eam quasi ad matrem confugiant, cuius dispositioni omnes maiores ecclesiasticas causas antiqua apostolorum auctoritas reservavit.*

Citat rursum 19 caput eiusdem Nicaeni Concilii in haec verba: *Quamquam accusati Pontificis causam comprovincialibus episcopis scrutari liceat, non tamen inconsulto Romano pontifice definire, cum Beato Petro apostolo non ab alio quam ab ipso Domino dictum sit: Quaecumque ligaveris super terram*, etc. En Nicaenum Concilium non obscure, quae potestas Beato Petro a Domino data est, eam in Romanum pontificem asserit esse transmissam.

Nec obstat sane, quod haec capitula in nostris nunc exemplaribus non habentur, tum quoniam Julius ipse sub gravi iuramento testatur, ea in scrinio Romanae Sedis haberi (fuit autem Julius huius nominis primus, qui hoc testimonium perhibet, vir integra et incorrupta fide); tum quoniam adversus eos scribebat epistolam, quorum plerique Nicaeno Concilio ipsi interfuerunt, nec ullo pacto fieri potest verosimile, quod canones iis obiecerit, qui facile probare possent fuisse a Pontifice confictos; tum, quoniam id etiam testantur Athanasius et Pontifices Aegyptiorum Thebaidis et Libiae in epistola ad Felicem, qui Concilio quoque eidem praesentes fuerunt. *Scimus*, inquit, *in Nicaena magna Synodo ab omnibus concorditer esse roboratum, non debere absque Romani pontificis sententia Concilia celebrari nec episcopos damnari.*

Tradunt autem in eadem epistola eiusmodi capitula, et alia plura necessaria ab haereticis incensa nobisque sublata. Eundem item canonem nomine Nicaeni Concilii protulerunt in sexta Synodo Carthaginensi Faustinus, Philippus et Asellius, Apostolicae Sedis legati ex litteris Zosimi Romani pontificis. Testatur etiam Athanasius in epistola ad Marcum Papam, fuisse 70 capitula Nicaeni Concilii, id quod Marcus ipse eidem rescribens plane confirmat. Et Felix Papa in epistola ad episcopos Aegyptios queritur, ea capitula, de quibus nunc agimus, haereticos expunxisse. Sed et Pelagius 17 distin., cap. Multis, id quod nos probare nitimur, dicit sanctam Synodum statuisset, Nicaenam videlicet intelligens. Quod expressit Innocentius I ad Victricius seu Victorinus cap. 3 et Leo *ad*

Theodosium iuniorem. Non ergo dubitari potest quin nostra haec sententia fuerit a Nicaeno Concilio definita quemadmodum Julius pontifex asseveravit.

Damasus ad trium Conciliorum Africanorum episcopos: Summas causarum definiri absque Romanae Sedis auctoritate non licet, Synodumque sine eius auctoritate fieri, non est catholicum. Nec ulla Concilia rata leguntur, quae non sunt fulta apostolica auctoritate. Est enim firmamentum a Deo fixum et immobili omnium episcoporum Apostolica Sedes et vertex Ecclesiarum, supra quam Christus universalem construxit Ecclesiam; ait enim: Tu es Petrus, etc. Vide eundem quoque in epistola ad Prosperum et ceteros Numidia orthodoxos episcopos.

Innocentius I in epistolis ad Concilia duo Carthaginense et Milevitanum: Congruae Apostolicae Sedis arcana consulitis, antiquae regulae formam secuti, quam toto semper ab orbe nostris esse servatam, praesertim quoties ratio fidei ventilatur.

Breviter, quoniam omnium verba referre molestissimum esset, idem omnino confirmant Leo *epist. 54 ad Anastasium*, et *epist. 67 ad episcopos Viennensis provinciae*, Gelasius *ad Anastasium Augustum*, et in decretis, quae cum 70 episcopis tulit, et in *epistola ad episcopos Dardaniae*, Vigilius in decretis suis cap. ult., Pelagius II ad episcopos qui convenerant in civitatem Constantinopolitanam, D. Gregorius in *epistola ad August. Anglorum episcopum*, aliique multi Pontifices; quorum testimonia habes 12 dist. 17 et 19 et 20 et 21 et 22 et 80 dist., cap. Urbes, et 96 dist. cap. Bene, et 24 quest. 1 per multa capita, et 25 quaest. 1 et *De electione* cap. Significasti, et *De Privilegio* cap. Antiqua, et *De Baptismo* cap. Maiores, et *De elect.* in 6 cap. Fundamenta, et in *Extravag. Unam sanctam*. Quam extravagantem innotavit et approbavit Concilium Lateranense sub Leone X.

Cum ergo omnes episcopi Petro in Ecclesiae Romanae Sede succedentes unanimi consensione asseruerint fidei soliditatem Petro collatam ad Romanos pontifices, tamquam ad legitimos successores pertinere, certe si Irenaei canon verus est, qui hoc negaverit, Ecclesiae auctoritatem ipse negat.

Quae causa idonea fuit, ut si quae Ecclesiae a Romana Sede defecerint, non aliter a Summis Pontificibus ad unionem ecclesiasticam fuerint receptae, quam sub huiusmodi confessionis forma: *Prima salus est rectae fidei regulam custodire et a constitutis patrum nullatenus deviare. Et quia non potest Domini nostri Jesu Christi praetermitti sententia dicentis: Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et haec, quae dicta sunt, rerum probantur effectibus, quia in Sede Apostolica extra maculam semper est Catholica servata religio; anathematizamus omnes, qui contra Sanctam Romanam et Apostolicam Ecclesiam suas erigunt cervices, sequentes in omnibus Apostolicam Sedem, in qua est integra et vera Christianae religionis et perfecta soliditas profiteamurque sequestratos a communione Ecclesiae Catholicae, id est, non consentientes Sedi Apostolicae, eorum nomina inter sacra recitanda non esse mysteria, qui videelicet Sanctae Romanae et Apostolicae Ecclesiae privilegia cassare nituntur.*

Hanc confessionis normam praescripsit Bonifacius II in *epist. ad Eulalium Carthaginens. Episcopum*, hanc Joannes Constantinop. episcopus fecit, cum Ecclesia Constantinopolitana Romanae, a qua Acacio auctore defecerat, uniretur. Eandem Hormisda Papa ad episcopos Hispaniae misit, ut si qui ex schismate venientes ecclesiasticam communionem ab eis exposcerent, secundum illam professionis formam admitterentur. Hanc denique Adrianus Papa dedit ad 8 Synodum generalem. Satis igitur

persuasum esse debet, nisi valde sumus pertinaces, in Romana Sede Petri auctoritatem et firmitatem esse sitam.

CAPUT V

UBI CONCLUSIO EADEM OSTENDITUR SANCTORUM VETERUM TESTIMONIIS MANIFESTIS

Nec vero audiendi sunt illi qui reprehendunt et irrident, quod eorum hic testimonia referamus, quorum tamquam in propria causa iudicium merito et optimo iure detrectare adversarii possunt. Non enim pontificum Romanorum causa isthaec propria erat, sed Ecclesiae gentiumque omnium communis. Atque in iis testibus quidam Latini erant, alii Graeci, partim Hispani, partim Africani, partim Galli et Germani, quibus fere hominibus Ecclesiae Romanae causa non solum propria non erat, sed erat etiam aliena. Fuerunt quoque in his viri plurimi adeo graves integrique doctrina, vita, moribus, ut eorum fides suspecta esse nec debeat nec vero possit. Accedit, quod nonnulli ex his vel apostolorum fuere discipuli, vel illi certe seculo proximi, cui nullam fictionis notam inurere, nisi impiis et perfrictae frontis hominibus permissum est.

Sed ne ullus tergiversandi locus relinquatur, libet quoque sanctorum veterum, qui Romani pontifices non fuere, testimoniis uti. Nam ii causam cur aut ignorarent aut fingerent nullam profecto habuerunt.

Irenaeus lib. 3 *Advers. haeres.*, cap. 5: *Sed quoniam omnium Ecclesiarum numerare successiones valde longum est, maximae et antiquissimae et omnibus cognitae a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romae fundatae Ecclesiae, eam quam habet ab apostolis traditionem et annunciatam hominibus fidem, pervenientem usque ad nos, indicantes, confundimus omnes eos qui praeterquam oportet, colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam propter potentiorum principalem necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles, in qua semper conservata est ea quae est ab apostolis traditio.* Hactenus Irenaeus.

Qua re persuasus Augustinus *Contra epistolam Manichaei*, cap. 4: *Multa sunt, ait, quae in Ecclesiae gremio me iustissime tenent. Tenet ab ipsa sede apostoli Petri, cui pascendas oves suas Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum sacerdotum successio.* Hanc etiam apostolicam cathedram et principatum in Romana Ecclesia agnoscit idem Augustinus in *epist. 162 ad Glorium et Eleusium*, et in *epist. 106 ad Paulinum*, et in *Joan. tract. 56* et lib. 2 *Contra Pelag.* et *Coelest.* et lib. 2 *Contra Donatist.*, cap. 1.

Cyprianus lib. 1 *Epist.* in epistola ad Cornelium, et lib. 4 in epist. ad Pupianum, et in tract. *De simpl. praelat.* eandem sententiam apertissime tenet. Ambrosius quoque eiusdem rei testis est clarus, in lib. *De excessu fratris sui Satyri*, cap. 7, et serm. 47 *de fide Petri*.

Cyrillus apud D. Thom. in libello *Contra errores Graecorum* multo evidentius quam auctores caeteri huic veritati testimonium perhibet. Nec mireris, quod in libris *Thesauri*, e quibus loca illa a D. Thoma referuntur, ea nunc reperire non licet. Detruncarunt enim haeretici librum illum, et quae in eo ad Romani pontificis auctoritatem pertinebant, haec

eraserunt omnia. Quod idem in *commentariis Theophylacti super Joan.* haereticos fecisse, a viris hodie catholicis et deprehensum et patefactum est. Quamquam non omnes libri *Thesauri* latini facti sunt, nam in Synodo 6 citatur 32 liber, qui nobis non est redditus.

Maximum quoque refert D. Thom. eandem sententiam non asserentem modo, verum etiam eo argumento confirmantem, quod Paulus apostolus ad Petri magisterium venit, formam videlicet futuris praestans, ut ad Petri successores Romanos pontifices in simili causa recurrerent.

Hieronymus insuper in epistola ad Damasum *de nomine hypostasis*, huius rei testis locupletissimus est. Cuius verba retulit Gratianus *24 quaestione prima*, cap. Quoniam vetusto. Nam quod ea causa, et quaest. cap. Haec est fides, refertur ex explanatione symboli ad Damasum, consulto praetereo, quoniam Erasmus eam epistolam Hieronymi esse negat. Sed bene habet, quod illa ad Damasum *de nomine hypostasis* Hieronymi sine controversia est. Adde, quod lib. 1 *Apolog. adversus Ruffinum* pro eodem habet, quempiam Romanam fidem tenere, et catholicum esse.

Bernardus quoque a nobis facit in epist. 131 ad Mediolanenses, et 166 ad Innocentium, et 189 ad eundem, et 237 ad Eugenium, et 242 ad Romanos. Referrem alios, nisi hi satis abunde essent ad eius rei faciendam fidem. Quid enim? tot tantorumque patrum consentiens, conspirans, continuataque sententia, quem non coget ea, quae dicuntur, comprobare? Praeterquam quod ea sentiunt, quae sanctorum etiam Synodorum testimonia confirmant, id quod cap. sequenti demonstrabitur.

CAPUT VI

UBI CONCILIORUM CLARISSIMA TESTIMONIA REFERUNTUR

QUIBUS ECCLESIAE ROMANAE VIS ET AUCTORITAS

COMPROBATUR

His duobus capitibus superioribus nec Summorum omnium verba Pontificum nec veterum sanctorum adscripsimus, ne longior atque adeo molestior fieret oratio. Tantum loca indicavimus, quae quum videat lector, tum plane intelligat, nihil nos obscurum, nihil ineptum aut quod ad rem non faceret attulisse. Nunc synodica hac de re non iudicia solum, sed verba quoque referemus, ut adversarii nube etiam horum testium gravius opprimantur.

Primum igitur sit Concilii Nicaeni testimonium, quod quoniam capite quarto adscriptum est, non est operae pretium hic resumere.

Alterum sit Concilii Chalcedonensis, quod retulit D. Thomas in opusculo *Contra errores Graecorum* in haec verba: *Veneramur secundum scripturas et canonum definitionem sanctissimum antiquae Romae episcopum primum esse et maximum episcoporum.* Et infra: *Si quis episcopus praedicatur infamis, liberam habet sententiam appellandi ad beatissimum episcopum antiquae Romae; quia habemus Petrum petram refugii, et ipsi soli libera potestate loco Dei sit ius discernendi secundum claves a Domino sibi datas: et omnia ab eo definita teneantur tamquam a vicario apostolici throni.*

Ac revera in huius synodi act. 1 Leo dicitur apostolicum gubernare thronum et Sedes Romana caput omnium Ecclesiarum. Et act. 2 cum esset lecta epist. Leonis, patres clamaverunt: *anathema qui ita non credit; Petrus per Leonem locutus est*. Et in act. 3 Romanum episcopum dominum nostrum vocant eique acclamantes apostolicum et universalem appellant: et eius doctrinam ut beati Petri amplectuntur, atque universa Concilii dogmata optant Sedis Apostolicae auctoritate confirmari. Et cum Leo Dioscorum condemnasset, Synodus ait: *Sanctissimus archiepiscopus magnae Romae una cum ter beatissimo Petro, qui est petra et crepido Catholicae Ecclesiae, et ille qui est rectae fidei fundamentum, nudavii eum episcopatus dignitate*. Et in epistola synodali ad Leonem gratulantur patres, quod tantum antistitem Apostolicae Sedi, unde religionis nostrae fons et origo manat, Dominus dederit. Atque haec in Concilio Chalcedonensi quidem. Ea vero quae D. Thomas refert, in huius temporis exemplaribus non habentur. Sed ab haereticis erasa Gregorius queritur, *lib. 5 Epist.*, epistola 14 ad Narsem comitem.

Tertium testimonium exstat in Synodo quinta generali apud Constantinopolim celebrata. In sententia siquidem illa, quam contra Anthymum pronunciavit Mennas Constantinopol. archiepiscopus, cui videlicet omnes Concilii patres subscripserunt, haec verba ipse idem Mennas adiecit: *Nos Apostolicam Sedem sequimur et obedimus, sicut caritas vestra scit, et ipsius communicatores, communicatores habemus, et condemnatos ab ipsa et nos condemnamus*. Synodus ergo quinta generalis, Mennae iudicio subscribens, Apostolicae Sedis decreta tamquam certa amplectitur. Non enim aliter eos in universum Catholicos haberet, qui Romanae apostolicaeque fidei communicassent, nec illos damnaret omnes quos Apostolica Sedes damnavisset.

Aliud testimonium gravissimum habes in sexta Synodo generali, actione quarta: ubi scribitur professio fidei quam Agatho Romanus episcopus ad Concilium misit. Quam etiam repetit Agatho idem in suggestione synodica (sic enim ibi appellatur), cui innumerabiles episcopi subscripserunt. Atque haec suggestio, nequis calumniatur, probata est ab omnibus Concilii patribus, actione 8, 13, et 17. Verba autem professionis synodicae hoc modo habent: *Beati apostoli adnitente praesidio, haec Apostolica eius Ecclesia nunquam a via veritatis in qualibet erroris parte deflexa est. Huius auctoritatem, utpote apostolorum omnium principis, semper omnis Catholica Christi Ecclesia et universales Synodi fideliter amplectentes in cunctis secutae sunt: omnesque venerabiles patres apostolicam eius doctrinam sunt amplexi, per quam et probatissima Christi luminaria claruerunt, quam et sancti doctores orthodoxi venerati et secuti sunt: haeretici autem falsis criminationibus ac derogationum odiis insecuti. Haec enim Apostolica Christi Ecclesia per Dei gratiam a tramite apostolicae traditionis nunquam errasse probabitur, nec haereticis novitatibus depravata succubuit: sed ut ab exordio christianae fidei percepit ab auctoribus suis apostolorum principibus, illibata finetenus permanet, secundum ipsius Domini Salvatoris divinam poilcitationem; Petre, Petre, ecce Satan expetivit vos, etc. Ego autem pro te rogavi, ut non deficiat fides tua. Et tu confirma fratres tuos. Quod apostolicos pontifices meos praedecessores confidenter fecisse semper, est cognitum*. Hactenus Agatho Romanus episcopus. Et actione 18 ipsa Synodus aperte profitetur Romanum episcopum Agathonem successorem esse in sede principis apostolorum.

In septima etiam Synodo generali actione 2, lecta est epistola synodica Adriani I, qua definit, Ecclesiam Romanam caput esse omnium Ecclesiarum. Recepta vero epistola est atque probata a Concilio generali, ut patet ead. act. 2.

In octava quoque Synodo generali habetur libellus Adriani huius nominis secundi, ab ipsa Synodo acceptus et confirmatus, qui illam fidei confessionem continet, quam in capitis quarti fine posuimus. Patres vero huius 8 Synodi Romani pontificis doctrinae in haec verba consentiunt: *Sequentes in omnibus Apostolicam Sedem speramus, ut in una communione, quam Sedes Apostolica praedicat, esse mereamur, in qua est vera et integra Christianae religionis soliditas. Quare non consentientes Sedi Apostolicae, eorum nomina inter sacra mysteria non sunt recitanda.* Hactenus patres. In eadem rursus Synodo approbata est epist. Ignatii Constantinop. patriarchae ad Adrianum, ubi eadem haec res aperte docetur. Approbatus quoque est libellus Ecclesiae Romanae et Synodus item Nicolai, in quibus eadem doctrina est. Sed et in postrema sessione, canone 21, Romanam Sedem vocat Synodus sedem Petri principis apostolorum.

Synodus Romana insuper sub Symmacho assentitur Romanae Sedis praesulem merito beati Petri apostoli per universum orbem primatum obtinere sacerdotii, et statutis synodalibus solere tribuere firmitatem.

Praeterea, Synodus alia universalis, cui Nicolaus praesedit, *Si quis, ait, dogmata vel decreta pro Catholica fide aut ecclesiastica disciplina a Sedis Apostolicae praesule promulgata contempserit, anathema sit.* Quam fere sententiam Lucius III accepit, *cap. Ad abolendam, De haereticis.*

Leo quoque huius nominis IX in epist. synodica ad Petrum Antiochenum patriarcham adstruit sanctam Romanam et Apostolicam Ecclesiam caput esse omnium Ecclesiarum, ad quam maiores causas esse referendas. *Concilia, inquit, omnia et sanctus sanctorum, rex regum confirmant.*

Praeterea, Concilium Lateran. sub Innocentio III, sic habet: *Nolumus quidquam abbati Joachim derogari, cum omnia scripta sua assignari mandaverit Apostolicae Sedis iudicio approbanda vel etiam corrigenda, firmiter confitens se illam fidem tenere, quam Romana tenet Ecclesia, quae disponente Domino cunctorum fidelium mater est et magistra.*

Quod idem Concilium Lugdunense sub Gregorio docuit. Ex Domini itaque institutione Romana Ecclesia fidelium magistra est, ac proinde Romanus episcopus Petro succedit in Ecclesiae magisterium. Idem tradit Concilium Lugdunense sub Innocentio IV.

Idemque omnino tradit Concil. Trid., sess. 7, in haec verba: *Si quis dixerit in Ecclesia Romana, quae omnium Ecclesiarum mater est et magistra, non esse veram de baptismi Sacramento doctrinam anathema sit.*

Concilium vero Lugdunense sub Gregorio dicit Romanum pontificem esse vicarium Jesu Christi, successorem Petri, rectorem Ecclesiae universalis.

At Concilium Viennense sub Clemente asserit dubia fidei declarare ad Sedem Apostolicam dumtaxat pertinere.

Praeterea, patres Concilii Florentini, *Definimus, inquit, Sanctam Apostolicam Sedem et Romanum pontificem in universum orbem tenere primatum, et ipsum pontificem Romanum successorem esse B. Petri principis apostolorum et verum Christi vicarium, totiusque Ecclesiae caput et omnium Christianorum patrem ac doctorem exsistere, et ipsi in B. Petro pascendi et gubernandi universalem Ecclesiam a Domino nostro Jesu Christo plenam potestatem traditam esse, sicut in gestis oecumenicorum Conciliorum continetur.* Hactenus Concilium Florentinum.

Sed Conciliorum testimonia satis multa retulimus. Rationibus modo theologicis ea, quae posuimus, corroboranda sunt, idque magis, Romanum pontificem, cum de fide iudicat, errare non posse.

CAPUT VII

RATIONIBUS THEOLOGIAE PROBAT ROMANUM PONTIFICEM IN

FIDEI CONTROVERSIIS FINIENDIS ERRARE NON POSSE

Romanum pontificem in Petri locum fidem auctoritatemque succedere, Ecclesia ab apostolorum tempore semper agnovit. Quod, quoniam totius orbis consensione usque firmatum erat, ne Ariani quidem negare potuerunt, ut Sozomenus lib. 4 *Histor. trip.*, cap. 15 et 16 prodidit.

Ad Romanam porro Sedem episcopos Ecclesiarum in causis quibusque gravissimis provocasse, ab illius ore fideles fidei semper oracula petiisse, illius iudicium Catholicos omnes in religionis controversiis exspectasse, illius denique et vim et auctoritatem sacra omnia efflagitasse Concilia, adeo certum et manifestum est, ut sim ego ineptus si velim ostendere. Quibus ex rebus, quoniam negari non possunt, conflatur et efficitur id, quod quaerimus argumentum, quo ex multis magnisque haud facile quis dixerit aliud aut evidentius aut certius.

Si enim legum Christi interpretes nullus sanior est quam perpetuus Ecclesiae usus, Ecclesia vero in fidei religionisque quaestione ac ceteris gravissimis controversiis non ad Antiochenum, Alexandrinum, Constantinopolitanum, Ephesinum, Mediolanensem, Parisiensem, Coloniensem, Toletanum aut Bracharensem episcopos, sed ad Romanum omni semper aetate recurrit; quis dubitet hunc esse, quem ut successorem Petri, ita quoque doctrinae apostolicae magistrum quaestionumque de fide iudicem habemus?

Nam si aliquem eiusmodi post Petrum ad Ecclesiam instituendam atque in veritate continendam reliquit Christus, nimirum aut hic est aut nullus est; quippe cum de aliarum Ecclesiarum episcopis nulla quaestio sit, quin non fuerint loco Petri universali Ecclesiae doctores pastoresque a Deo dati. Romanus igitur episcopus, Ecclesiae usu interpretante, ille est, cui Dominus in Petro ait: *Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam; et Tibi dabo claves regni coelorum; et: Quodcumque solveris, etc.* ac rursum: *Pasce oves meas; et iterum: Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua, et tu confirma fratres tuos.*

Quid quod ipso etiam rerum experimento comperimus Christi de Petro et successoribus vaticinia in Ecclesia Romana manifestius impleri? Hanc enim constat fixam et immobilem, orbe etiam toto omni illam machinarum genere quatiente, in fide et auctoritate Petri permansisse. Et cum ceteras apostolorum Ecclesias vel ab infidelibus occupatas sine fidei vestigio, vel ab haereticis aliquando affectas viderimus, at adversum hanc unam Romanam Sedem nec pagani nec haeretici praevalere potuerunt. Pugnatum est siquidem vehementer, non a Graecis solum sed ab aliis plerisque totius orbis episcopis, ut hoc Romanae Ecclesiae privilegium labefactaretur. Atque habebant pro se illi quidem et imperatorum arma et maiorem Ecclesiarum numerum, nunquam tamen efficere potuerunt ut aut Romani pontificis potestatem abrogarent, aut in alium transferrent episcopum.

Quinimo qui a Romana quidem Sede defecerunt, hi schismatici semper in Ecclesia sunt habiti: qui vero huius Sedis de fide iudicia detrectarunt, haeretici. Quae profecto omnia satis ostendunt non humano sed divino decreto Ecclesiam Romanam et ceteris esse praepositam et Petri privilegia iure suo sibi vindicasse, et eam demum petram esse supra quam Christus universalem construxit Ecclesiam, adversus quam portae inferi praevalere non possunt.

Quod ni ita esset, qui potuisset Ecclesia Romana, tot tamque magnis principibus repugnantibus, tam multis haereticis contradicentibus, tam variis Ecclesiis defectionem molientibus obsistere? Quod si commentitia vanaque opinione hoc Romani episcopi privilegium theologi asseruissent, non tam stabilis sententia permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum seculis aetatibusque hominum inveterasset. Etenim videmus opiniones fictas atque vanas, viris praesertim eruditis adversantibus, diuturnitate extabuisse. Opinionum enim commenta delet dies, fidei iudicia confirmat. Adde, quod apostolicarum traditionum sinceritas non posset ad nos usque servari, alias Ecclesias haereticis episcopis toties occupantibus, nisi una Sedes Apostolica inter tot orbis tumultus fixa intemerataque consisteret.

Ad haec, cum Concilia et provincialia et generalia sine Romani pontificis auctoritate nonnunquam erraverint, nunquam autem si Romani pontificis auctoritate firmata sunt, satis persuasum esse debet, Conciliorum atque adeo totius Ecclesiae firmitatem a Romano pontifice derivari. De quo quoniam in loco superiore multa diximus, illinc lector assumet quae ad huius argumenti explicationem pertinebunt. Atque si in definienda fidei quaestione Romanus episcopus errare posset, redditur statim incerta nobis multarum haeresum condemnatio, pleraeque enim non sunt damnatae per generalis Concilii, sed per Romanae Ecclesiae iudicium et decretum.

Praeterea, si inter patres Concilii est controversia vel de intellectu Sacrarum Literarum, vel de unoquolibet libro, an canonicus sit necne, vel de alia huius generis quaestione, ad hanc litem componendam iudicem ponere necesse est, cuius tamen, si errare possit, incertum iudicium erit. Iudex autem inter patres Concilii dissidentes nullus in Ecclesia, nisi Romanus episcopus est agnitus.

Praeterea, Ecclesiae consuetudo hoc manifeste declarat. Nunquam enim admissa est appellatio in causis fidei a Sede Romana, sed haereticos ab ea iudicatos, Ecclesia semper haereticos etiam iudicavit. Et certe, si Romanae Sedis iudicium fallax esset, Concilii vero esset verax et certum, naturae, rationi veraeque theologiae is adversaretur, qui appellationem a Pontifice ad Concilium denegaret. Quo uno argumento ostendit Gelasius, Sedem Apostolicam de tota Ecclesia iudicare, ipsam vero ad nullius pertinere iudicium. Iam illiusmodi appellationes, in fidei praesertim dogmate, Ecclesia nescit; nam iis haeretici solum utuntur.

Quod si ad singulos haereticos condemnandos opus esset congregare generale Concilium, cum id saepenumero non modo difficile verum etiam impossibile sit, licebit profecto interim haereticis impune vivere, donec Synodus a tota Ecclesia cogatur. Id si alienum esse constat a Christi providentia, fateamur potius Romanae Sedis auctoritatem satis esse ad haereses revincendas. Ita fiet ut huius tribunalis de fide iudicium certum omnino habeatur. Quid quod non solum Ecclesiam Catholicam credimus, sed etiam Apostolicam? At Ecclesia Romana patrum fideliumque consensu Apostolica dicitur, cum reliquae omnes iam inde multis annis hoc cognomen amiserint.

Sed quaeris: erit ne haereticum asserere Romanam Ecclesiam degenerare quoque ut ceteras posse et Apostolicam etiam Sedem a fide posse Christi deficere? Huic quaestioni breviter respondemus. Nolumus hic nos Ecclesiae sententiam praevenire, sed si ad generale Concilium referatur, haereseos nota errori illi inuretur. Nec enim video cur, quid ipse sentiam de hac re, non audeam dicere, quam eo melius cernere mihi videor, quod et eam propius diligentiusque contemplor et sine affectu perturbationeque contemplor. Quod si in hoc erro, quod Romanae Sedis privilegia a Christo illi concessa et tueor et contradicentes haereseos nomine condemnandos esse credo, non solum tuto sed libenter erro; nec mihi errorem utilem, quo etiam delector, sine rationis praesertim vi extorqueri volo. Nam me non solum ratio ac disputatio impulit ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum theologorum et auctoritas.

Hieronymus profanum esse et periurum dicit, qui cathedrae Petri et Romanae Sedis fidem non fuerit secutus. Cyprianus alienum ait esse, profanum esse, hostem esse, qui universalis Ecclesiae non tenet unitatem, hoc est lumen unum, unde multi radii, radicem unam, unde multi rami, fontem unum, unde multi rivi, petram unam, supra quam Ecclesia aedificata est, unum Pontificem, qui ceteros omnes sua et vi et auctoritate contineat. A quo si radium tollas, exstinguatur, si frangas ramum, intereat, si praescindas rivum, arescat. Sic enim ille declarat. At qui in fidei controversia Apostolicae Sedis fidem iudiciumque detrectat, is nec unitatem tenere potest, nec lumen, nec radicem, nec fontem. Atque Cyprianus idem, *Qui cathedram, inquit, Petri, supra quam fundata est Ecclesia, deserit, in Ecclesia esse non confidat*. Ambrosius pro eodem penitus habet catholicum esse et cum Romana Ecclesia convenire.

Gregorius sic Sedis Romanae auctoritatem in religionis fideique causa existimat esse amplectendam, ut qui noluerit, ab eius petrae, super quam Christus universalem fundavit Ecclesiam, soliditate convellatur. Leo exortem divini Mysterii eum esse affirmat qui ausus fuerit a Petri soliditate recedere, et impiam praesumptionem quae petrae istius firmitatem, Deo aedificante, constructam nititur violare.

Nicolaus finit quod qui Romanae Ecclesiae privilegium ab ipso summo omnium Ecclesiarum capite Christo traditum auferre conatur, hic procul dubio in haeresim labitur. *Nam fidem, inquit, violat, qui adversus illam agit, quae est mater fidei*. Hanc vero Nicolai sententiam noli, quaeso, lector, contemnere, quae scilicet actione prima et septima Synodi octavae confirmata est. Ubi et condemnati sunt Photius et Michael, qui hoc Sedis Romanae privilegium quatefacere nitebantur.

Quod si in haeresim labitur qui Romanum episcopum Petro successisse negat et Ecclesiam proinde Romanam ceteris esse praepositam, ecquid de illo sentiendum est, qui privilegia Petro ob Ecclesiae utilitatem a Christo data, privilegia, inquam, quae Petro ut pontifici, doctori et pastori concessa sunt, ea ad successores quoque pertinere negaverit? At enim, doctrina sana oves pascere, fratres in fide confirmare, universas gentes per os illius audire verbum Evangelii et credere, supra illum aedificare Ecclesiam ut portae inferi non praevalerent adversus eam, non Petro ut privato homini, sed ut reipublicae Christianae praefecto congruebat. Quocirca ambigi inter Catholicos nec debet, nec vero potest, quin Romanae Sedis de fide et religione iudicia certa sint. Praeterea, qui negaret in ligando atque solvendo eandem potestatem in Romano nunc episcopo inesse, quam Petro Christus contulisse creditur, is iure ac merito haberetur haereticus; qui ergo firmitatem Petri ad fratres in fide confirmandos, his qui Petro succedunt denegaverit, hic haereticus iudicandus erit.

Ad haec, faciamus ambiguum esse aliquam inter fideles de religione controversiam. Tum quaerimus, si Romana eademque Apostolica Sedes, ut dissidentium Ecclesiarum lites disceptationesque componat, e Petri cathedra tribunalique pronunciet, an sequi illius sententiam debeamus aut non? Si sequimur, Romana Sede errante, Ecclesia tota in illius errore versabitur. Si non sequimur, ubinam illud est: *Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis*? Ubinam rursum illud: *Deus elegit in nobis per os meum audire gentes verbum Evangelii et credere*? Quod igitur, saltem in rebus ambiguis, ligaverit successor Petri, id ligatum erit, et quod in quaestione de fide proposita docuerit, hoc gentes non audire debent modo, verum etiam credere.

Non hic refero quae Leo in huius rei confirmationem dicit 20 distinct., cap. De libellis, non quae Damasus et Adrianus 25, quaest. 1, cap. Violatores, et cap. Generali. Illud referam, quod in Concilio Complutensi confirmato a Sixto IV condemnatus est Petrus Oxoniensis nomine etiam haeresis, in eo quod asserit Ecclesiam urbis Romae errare posse. Quem item errorem eodem quoque haeresis nomine damnavit Sixtus idem, in *Extravaganti* adversum Petrum Oxoniensem edita. De qua quoniam in Relectione *De poenitentia* satis multa diximus, eo lector revocandus erit. Coactus est igitur ille sententiam recantare in hanc formam: *Consentio sanctae matri Ecclesiae Romanae et sedi Apostolicae, et ore ac corde confiteor illam me fidem tenere, quam dominus Sixtus papa auctoritate apostolica et evangelica tenet. Et omnes qui contra hanc fidem venerint, dignos aeterna damnatione pronuncio*. Hactenus ex Conc. Compl.

Martinus vero V in fine Concilii Constantiensis, *Sacro*, inquit, *approbante Concilio mandamus archiepiscopis, episcopis etc., ut qui de Sacramento corporis et sanguinis Domini, vel de baptisate, seu peccatorum confessione, poenitentiae pro peccatis iniunctione, vel reliquis Ecclesiae Sacramentis seu fidei articulis aliter sentit ac docet, quam sacrosancta Romana Ecclesia docet et observat, eum tamquam haereticum iudicetis*. Concilium ergo Constantiense illos esse haereticos iudicavit, qui Romanae Ecclesiae fidei et doctrinae refragarentur.

Illud postremo addam. Cum ex traditionibus apostolorum ad evincendam haeresim argumentum firmum certumque trahatur; constet autem, si testimonia rationesque hoc loco positas cum iis regulis conferas quas in 3 lib. posuimus, Romanos episcopos Petro in totius Ecclesiae pontificatum et fidei magisterium successisse, ab apostolis esse traditum; cur non audebimus assertionem adversam tamquam haereticam condemnare?

Sed, ut dixi, nolo ego Ecclesiae iudicium antevertere. Quamquam non videor antevertere: cum iam ipsius Ecclesiae sermo nostram omnem comprobarit Romanae Sedis auctoritate sententiam. Sed hoc vix aegre dico propter viros quosdam doctos et pios, qui nos contradixerunt. Illud assero, ac fidenter quidem assero, pestem eos Ecclesiae ac perniciem afferre, qui aut negant Romanum pontificem Petro in fidei doctrinaeque auctoritate succedere, aut certe adstruunt summum Ecclesiae pastorem, quicumque tandem ille sit, errare in fidei iudicio posse. Utrumque scilicet haeretici faciunt; qui vero illis in utroque repugnant, hi in Ecclesia Catholici habentur.

Quamobrem non equidem intelligo quonam consilio fideles quidam haeticorum, quam Catholicorum opinionibus favere malint. Nam haeretici video quid sequantur, nempe vivendi docendique licentiam et in his omnibus impunitatem. Volunt sine capite corpus, ut neque pes neque mens suum officium faciant. Volunt sine pastore uno oves, ut cum lupi ipsi sint, pastores tamen esse videantur. Volunt sine iudice lites, ut dissidiorum nullus finis sit: atque ita cum amoto arbitro adversus doctos dimicent, victores a turba

iudicentur. Turbari demum omnia volunt, quoniam, ut in Hispanorum proverbio est, turbatum flumen piscatorum est lucrum.

Nos autem communem Catholicorum sententiam sequamur, tuto enim sequimur, quoniam communis Catholicorum est. Praeterquamquod ea sentiunt, quae Sacrarum etiam Literarum testimonia confirmant, Pontificum decreta finiunt, veterum sanctorum chorus concinit, Conciliorum patres affirmant, apostolicorum traditio probat, perpetuus Ecclesiae usus observat. Qua propter si ea quae dixi sole ipso illustriora et clariora sunt, si omnia dixi hausta ex Ecclesiae Scripturaeque fontibus, si tota oratio nostra certis theologiae rationibus integrisque et incorruptis testibus omnem sibi fidem confirmat, assentiamur tandem ex Apostolicae Sedis auctoritate firma theologos argumenta sumere ad fidei theologiaeque dogmata comprobanda. De quinti igitur loci firmitate tantum dixerimus. Nunc adversariorum argumentationes refellamus.

CAPUT VIII

UBI ARGUMENTA CAPITIS PRIMI REFUTANTUR

Atque in illis argumentis, quae a principio sunt posita, theologi nonnulli, minime mali illi quidem sed non satis acuti, quoquo modo possunt tergiversantur. Romanam quippe Ecclesiam a Romano pontifice discernunt aiuntque hunc in fide errare posse, illam non posse. Sic sibi videntur omnia propemodum argumenta diluere. Nam pleraque ex illis non Ecclesiae Romanae sed Summi Pontificis fidem impugnant. Atqui Ecclesiam Romanam isti, non Romanum episcopum ab errore vindicant.

Verum si de errore in fidei iudicio atque decreto loquimur, ut vere loquimur, nullum ego discrimen inter Apostolicam Sedem et Apostolicae Sedi insidentem invenio. Primum quoniam cum ad Sedem Apostolicam accedimus fidei oracula postulaturi, non singulos Romanae Ecclesiae fideles interrogamus, nec Ecclesiam ipsam Romanam in Concilium cogimus, sed Pontificis Maximi iudicium quaerimus eiusque sententiam exspectamus.

Rursus quoniam non Romanus populus est qui Ecclesiam universalem docet ea quae ad fidem attinent, sed Romanus episcopus. Nec potestas iudicandi de causis fidei, ligandi, solvendi, pascendi in populo Romano est, sed in Romano pastore, vicario Jesu Christi. Concilia quoque non exigunt confirmationem et robur ab ipsa Romana plebe, sed a plebis Romanae antistite.

Praeterea, privilegium firmitatis, ut ante probatum est, Petro fuit peculiariter datum. *Ego, inquit, rogavi pro te, Petre, ne deficiat fides tua, et tu confirma fratres tuos.* Et iterum: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam.* Quocirca, si verae theologiae rationem sequimur, quae capite tertio explicata est, in Petro et successoribus primum firmam certamque doctrinam asseremus, mox vero in Ecclesia Romana, cuius Petrus cum successoribus et caput et fundamentum est. A

tque illud etiam animadverto, quod sicut omnibus simul episcopis docentibus errores falsos necesse esset sane totam Ecclesiam vario in errore versari, ita si pastor Ecclesiae Romanae errorem fidei contrarium decerneret, oves quoque errante pastore dispergerentur. Testimonia demum quae retulimus, id fere probant, summum Ecclesiae Pontificem, Petri successorem et Christi vicarium, cum de fide pronunciat, errare non posse. Quo magis illos reprehendendos iudico, qui se dirempturos controversiam

putaverunt, si Apostolicam Sedem ab apostolico praesule secernerent. Non recipit istam responsionem ratio, aspernatur, repellit.

Illud potius sumit, errorem esse duplicem, alterum personalem, alterum iudiciale. Nec enim scholae propria vocabula, etiamsi minus latina sint, aversari debemus, sed malle, quod Augustinus ait, apertos quam nitidos habere sermones. Error itaque personalis privatus est cuiusque error, iudicialis est publicus. Edidit Innocentius huius nominis IV *in libros decretalium commentaria*; si in his quicquam errati est, hominis nimirum est, non pontificis, quamvis ea commentaria a pontifice edita sint. Ac si idem Innocentius in iudicio de fidei quaestione definiret quidpiam, quod revera falsum esset, iam hic error a publico Ecclesiae censore proficisceretur essetque proinde iudicialis.

Responsio ad primum. Qua ex re primum argumentum facile refellitur. Nec enim historia fide digna docet Joannem XXII post summum adeptum pontificatum de eiusmodi re aliquid definisse; quin potius, quum ad huius rei definitionem se pararet, ut Benedictus XI in *extravag.* sua ait, morte praeventus definire nequivit. Nec, si antequam esset pontifex, errorem illum habuerit, haereticus censendus est; sicut nec Irenaeus, nec Chrysostomus, nec Theophylactus, nec Bernardus, quos, re nondum expresse per Ecclesiam definita, illius opinionis fuisse, sunt qui contendant; vere ne an falso contendant, non est diei locique huius disputare.

Responsio ad secundum. Ad secundum etiam eodem modo respondetur. Non enim Coelestinus quidquam definivit. Verba quippe Innocentii III sic habent: *Licet quidam praedecessores nostri sensisse aliter videantur.* Sensisse, ait, non definivisse. Sed ne Innocentius quidem definit quicquam, sed explicat sententiam et opinionem suam inquam: *Non credimus quod in hoc casu is qui relinquitur, possit ad secundas nuptias transire.* Quod profecto verum est, quamquam per illam Innocentii decretalem non firmiter definitum. Nec enim statim, si aliquid iuris volumine continetur, fidei dogma esse credendum est. Quod penultimo superioris libri capite latius explicatum est.

Responsio ad tertium. Tertio vero argumento nullum negotium est respondere. Nam verbum *iudico* frequenter in ea significatione usurpatur, ut idem sit quod sentio seu opinor; quo modo Alexander accipit cum ait quosdam praedecessores suos aliter iudicasse.

Responsio ad quartum. At quartum argumentum longe difficillimum est, nec potest ita breviter expediri. Aperte enim Alexander docet, consuetudinem illam civili etiam lege confirmatam, quae testamenta minus solemnia rescindit, et a divina lege et a patrum institutis et a generali Ecclesiae consuetudine alienam. Quod autem ex auctoritate pontificia hoc sane loco pronunciet, illud est evidens argumentum, quod sub interminatione anathematis prohibet, ne quis eiusmodi audeat rescindere testamenta. Unde et capite proxime sequenti iudicibus mandat, ut in id genus causis tres duosve solummodo testes exigant, nec civiles leges, sed canonica decreta sequantur. Si ergo iussit Ecclesiae Pontifex, et anathematis interminatione iussit, ut nemo ea irritet testamenta quae duorum vel trium testium sunt testimonio firmata; nimirum non ut privatus quivis homo sed ut publicus Ecclesiae iudex eam quaestionem definivit.

Atqui non est Dei Evangelii praeceptum, quod tamen Alexander videtur adstruere, ut omnes causae tribus duobusve tantum testibus absolvantur. Alioqui non solum Leo IV sed Silvester etiam in Synodi Romanae cap. 3 legem Evangelio Deoque contrariam edidissent. Decreverunt enim ut nisi in 72 testibus non damnaretur episcopus. Qua ex re intelligitur legem civilem, quae tollendis e republica fraudibus cavet, ut testamenta non

valeant, nisi quae septem fuerint testibus obsignata, non esse legi evangelicae adversam; quemadmodum ne illa quidem, quae, ut confiat in episcopos invidiae occurreret, statuit ut ad episcopi condemnationem duo solum testes non sufficerent. Atque si mortalium vita esset mediocriter instituta moresque ad naturam non ad avaritiam compositi, duorum hominum testimonium idoneum profecto erat, ut quaecumque in iudicio causa finiretur. Sed sicut iuramentum a malo est, non illius qui iurat sed eius qui verum dicenti non credit; sic plures quam duos testes requirere, a malo quidem fuit non requirentis legis sed hominis defraudantis. Sed haec disserere non est huius aut loci aut temporis.

Illud proprie huc pertinet, an Alexander erraverit. Et quidem in decretis pontificiis duo cum primis distinguenda sunt. Unum est, tamquam intentio conclusioque decreti; alterum, quasi ratio et causa a Pontifice reddita eius rei quam constituerit. Atque in conclusione Pontifices Summi errare nequeunt, si fidei quaestionem ex apostolico tribunali decernant. Sin vero Pontificum rationes necessariae non sunt, ne dicam aptae, probabiles, idoneae, in his nihil est videlicet immorandum. Non enim pro causis a Pontificibus redditis tamquam pro aris et focus depugnamus.

Alexander igitur non definit consuetudinem illiusmodi esse divinae legi contrariam, sed, quod iuris peritis fere placere video, iubet, ut in legatis piis duo vel tres solum testes a iudicibus exigantur. Haec decreti huius conclusio est, hic finis; nec dubium est, quin rem eam Pontifex iure quodam suo potuerit praescribere. Sed si in eius praescripti confirmationem Deuteronomii lege utitur, hanc quippe divinam nuncupat, si ad canonum statuta revocat, si Ecclesiae morem affert, non est operae pretium rationes illas ad vivum resecare; quemadmodum si Concilia quaedam definiant duas esse in Deitate personas, Patrem et Filium, afferantque in hoc illud quoque Geneseos testimonium: *Pluit Dominus a Domino*, non protinus in fidei iudicio errant, quamvis ex illo loco parum apte Trinitas comprobetur. Exstat item Synodus, ubi de perpetua Mariae virginitate pronunciatum est. Ad eam rem suadendam referunt patres portam apud Ezechielem clausam. Irrideat, si quis vult, sed ridebit tamen frustra. Non enim semper patres in fidei quaestione causas afferunt necessarias, sed interdum vero similes. Quod si etiam Pontifices in huiusmodi ponendis causis quandoque falluntur, ne calumniandi sunt quidem; tantum abest, ut inde loci huius auctoritas infirmetur.

Porro autem, si valere quicquam iudicium meum potest, neque in conclusione Alexander neque in causis erravit. Nam suis in utroque foro subditis ferebat leges, Hostiensibus nempe civibus ac iudicibus Vellenensibus. Non ergo legem civilem, qua imperatores in regionibus suae ditioni subiectis utuntur, improbare voluit Alexander, sed voluit iudices etiam laicos in Ecclesiae patrimonio non secundum imperatorum leges, sed secundum statuta canonum de testamentis iudicare. Nec enim aequum esse censet, ut in rebus temporariis adiudicandis tam sint solliciti sacri canones quam sunt leges civiles, honestiusque esse credit in civitatibus et oppidis, quae in Ecclesiae iure ac dominio sunt, non legis civilis sed canonum consuetudinem observari.

Quo fit ut, si decretalis huius ratio pressius teneatur, non solum in terris Romanae Ecclesiae subiectis, sed in quibuscumque aliis quae sub episcoporum Ecclesiarumque dominio sunt, lex haec Alexandri debeat servari; non in his modo quae pietatis causa Ecclesiae relinquuntur, verum etiam in aliis quibusque legatis.

Honesta ergo Alexandri lex est, sancta, legitima. Sed ne in causis erravit quidem. Nam licet non sint necessariae, non sunt tamen prorsus ineptae. Consuetudo, inquit, quae

plures quam tres duosve testes postulat, primum aliena est a divina lege, Veteris, scilicet, Instrumenti, quae duos solum tresve ut plurimum testes exigebat; aliena etiam a patrum institutis, hoc est a more iureque canonico, ubi in rebus praesertim temporariis duo testes sufficiunt; aliena demum a consuetudine Ecclesiae generali, quae in eiusmodi causis duobus vel tribus testibus est contenta. Aliena autem, non quasi contraria, sed tamquam nova et extranea, ob idque parum in Ecclesiae iudicio probanda.

Quod si hanc animi sinceritatem dextramque de testibus opinionem, si hanc Veteris Legis ac iuris canonici consuetudinem principes seculi in tribunalibus suis sequi nolint; sed, ut fraudes tollant, maiorem testium numerum in testamentis civium suorum exigant, suo quidem iudicio libere possunt uti; nihil enim Alexander impedit per illam epistolam decretalem, quae nimirum eos solum ligat, qui Ecclesiae in utroque foro fuerint subiecti. Sed de quarto argumento satis superque dictum est.

Responsio ad quintum. Quintum vero facillime diluitur ex iis quae in quarti argumenti refutatione sunt dicta. Causas enim Pontifices quandoque adferunt, non quae cogant sed quae suadeant. Nam quia leges quasdam synagoga olim a Deo habuit, non modo ad gubernandum utiles et accommodas, verum etiam ad plebis cuiusque mores ac religionem instituendam propemodum necessarias, Ecclesia eas Christi in suum usum vindicavit. Quamobrem et Summi Pontifices et iuris periti horum auctoritate confirmari leges aliquot veteres probatas rursum ac denuo restitutas ab Ecclesia, divinas vocant; non quod Dei nunc praecepta sint, cum lex illa vetus sit abolita, sed quod Dei praecepta fuerint, servanda etiamnum a nobis, non ex vi quidem veteris legis, quod falso Pontificibus doctissimis impingebatur, sed Ecclesiae nova institutione. Quae tamen nova Ecclesiae institutio seu restitutio potius, ex veteri divina lege probabiliter suadetur.

Responsio ad sextum. Ad sextum argumentum Turrecremata respondet lib. 2, c. 112, nullam esse inter Pontifices illos pugnam. Quin Joannes exponit Nicolaum. Nam post verba praedicta Nicolaus subiunxit: *Nec hic quisquam putet obsistere quod interdum Christus loculos dicitur habuisse; infirmorum enim personam Christus suscepit in loculis.* Id vero est, quod Joannes XXII definivit, nempe haereticum esse negare Christum et apostolos aliquid habuisse in communi, quod contrarium ex *Luc. 22, Joan. 4* et *17, Actor. 4* constaret.

Responsio ad septimum. Ad septimum primo dicitur quod neuter ibi Pontifex definivit eiusmodi controversiam. Respondent enim saepe Pontifices ad privatas huius aut illius episcopi questionem, suam opinionem de rebus propositis explicando, non sententiam ferendo, qua fideles obligatos esse velint ad credendum. Certe, ut de Pelagio taceamus, Nicolaus nihil eo loco, quod ad hanc quidem quaestionem attineat, decrevit.

Non enim illi proposita fuerat quaestio: an baptismus in nomine Christi collatus esset validus, sed an baptizatus a Pagano vel Iudaeo verum baptismi Sacramentum suscepisset. Obiter autem et in transcurso, cum huic quaestioni praeposita responderet, de suo non interrogatus adiecit, baptismum in nomine Christi conferri. Qua in re falli sine dubio potuit. Imo adeo falsus est, ut in 4 Sentent. libro magnis argumentis ostendimus.

Deinde duo hi Pontifices fortasse non pugnant. Nam Nicolaus intelligitur docuisse quod in simili necessitate, qualis apostolorum tempore fuit, si cetera paria sint, baptismus in nomine Christi nunc etiam ratus erit. Pelagius autem definit citra eiusmodi necessitatem non valere; quemadmodum si nunc deesset balsamum aut liber et calix qui tangeretur, et confirmationis et ordinis Sacramenta manu solum imposita conficerentur, ut aetate

apostolorum a principio statim fieri consuevit. At ubi non esset similis necessitas, nec ordinatio forte, nec confirmatio sine eiusmodi Sacramentorum materia valeret.

Haec autem de baptismo in nomine Christi communem secuti opinionem diximus. Primum enim nusquam, ut ego quidem sentio, baptisma in eam formam administratum est: *Ego te baptizo in nomine Christi*. Quod et divus Ambrosius et plerique alii videntur intellexisse. Sed si qua eiusmodi forma Apostoli usi sunt, ea fuit: *Ego te baptizo in nomine Jesu Christi*, Act. 2. 38. et 19.

Deinde, non necesse est apostolos sub alterutra illarum forma baptismi Sacramentum contulisse. Nec si Scriptura dicit quidquam in Christi nomine fuisse gestum, statim cogimur existimare his conceptis verbis rem gestam administratamque fuisse. Exempla sunt in Divinis Literis plurima. Illud est in promptu: *In te inimicos nostros ventilabimus cornu, et in nomine tuo spernemus insurgentes in nos*. Item: *Caesis denunciaverunt ne omnino loquerentur in nomine Jesu*. Act. 5. Item, *Paulus dicitur fiducialiter egisse in nomine Jesu*. Act. 9. Hebraeis porro id in alicuius nomine fit, quod auctoritate ac virtute cuiuspiam transigitur. Quare qui regis loco et tamquam illius minister quidpiam agit, hic in nomine regis eam rem dicitur agere.

Recte igitur qui tamquam Christi administri in aqua et spiritu homines sanctificabant, eos in nomine Christi baptismi gratiam exhibuisse interpretamur. Non ergo necesse est sentire quod apostoli baptismi formam a Christo praescriptam immutarunt. Nam et hodie nos vere in Christi nomine, hoc est loco, vi et auctoritate, baptisma conficimus. Ac si praescripta illa formula nominis Jesu Christi apostoli baptizarunt, non putandi sunt tamen Spiritus Sancti Patrisque nomen omisisse, sed in nomine Patris et Filii eius Jesu Christi et Spiritus Sancti baptizasse. Quod alterius loci est demonstrare. De septimo igitur argumento satis.

Responsio ad octavum. In octavi argumenti explicationem multa quidem dici possent, sed nos in pauca conferemus. Sane Gratianus 32 qu. 7 audacius sane multo quam disertius ait, illam Gregorii sententiam evangelicae et apostolicae doctrinae esse contrariam. A quo ego longe dissentio. Nam, ut Romanorum pontificum auctoritatem negligamus, non possumus tamen utriusque Gregorii et I et III contemnere definitionem, cum fuerint ambo tum doctissimi tum etiam sanctissimi. Itaque non errarunt, quod Gratianus falso existimavit, sed locuti sunt potius de ea, quae ante matrimonium per infirmitatem inepta erat ad copulam coniugalem, hoc est, ut scholae verbis utamur, quae erat impotens ad solvendum debitum. Cuius simile exemplum habes de frigidis, c. Consultationi. Atque ipse idem Gregor. hoc modo sententiam suam explicat in epist. ad Ravennatem archiepsc, referturque a Gratiano 33 q. 1, cap. Requisisti. Nec desunt huic argumento aliae etiam responsiones, sed haec et planior et expeditior est. Quam quoque Glossa sequitur 20 d., c. De libellis, in verbo *iunioris*.

Responsio ad nonum. In nono argumento nobis Lutherani, praesertim Oecolampadius, Bucerus et Calvinus insultant. Sed pueriliter tamen. Quoniam librum illum Gelasii Romani pontificis non esse magnis argumentis a me et animadversum et patefactum est. Primum enim auctor opusculi dicit esse recentem altercationem de veritate duarum naturarum in Christo. Non autem erat recens tempore Gelasii, sed olim profligata a Leone et Concilio Chalcedon., ubi Eutychis et Nestorii explosa sententia est. Rursum, in toto libro nec Leonis nec Concilii Chalcedonensis meminit. Id quod maxime fecisset, si auctor esset Gelasius. Nam in epistola ad Faustum huius Concilii auctoritate libenter utitur, libentius hic usus, ubi adversarios posset tantae Synodi testimonio revincere.

Ac certe cum Damasum contra Arium citaverit, citasset ac multo magis etiam Leonem contra Eutychem, si post tempora Leonis scripsisset. Atque Gelasius multis annis fuit Leone posterior. Quid quod auctor ille Damasum nomine episcopi Romani nullo alio honoris titulo retulit? Quod a more posteriorum Pontificum, cum priorum testimonia referunt, valde est alienum.

Praeterea, eius operis auctor ad probandam utriusque naturae in Christo veritatem, inter magistros Ecclesiae Catholicos censet Eusebium Pamphili eiusque testimoniis utitur. Quem tamen apertissimum impietatis Arianae propugnatorem fuisse, Hieronymus affirmat in *epist. ad Pammachium et Oceanum*, cuius initium est *Schedulae*. Quin etiam tamquam Arianus, Eusebius hic cum suis operibus damnatus est, act. 5 et 6 septimae Synodi generalis. In asserenda item Christi utraque natura, e patribus latinis auctor ille solum Ambrosium refert; qui si esset Gelasius, Hilarii, Hieronymi, Augustini testimoniis uteretur, nec quosdam graecos ibi scriptores excitasset, qui latinis demortui semper et sunt et fuerunt.

At Gelasius scripsit de utraque Christi natura adversus Eutychem et Nestorium. Non inficiamur; sed quinque libros scripsisse legitur, non hoc parvum opusculum, quod ementito titulo circumfertur. Gennadius quoque contra Eutychem scripsit; cur magis hoc opus Gelasii quam Gennadii fateamur? Fuit etiam Gelasius quidam episcopus Caesareae Palaestinae, quem Hieronymus tradit quaedam eo tempore scripsisse, sed celasse. Huic ego opusculum tribuerem, nisi quod purum et politum sermonem dicit eum Hieronymus habuisse, qualem in hoc libello equidem non agnosco; nisi bono et eleganti auctori contigit malus et impurus interpres.

Falluntur autem qui opus hoc Gelasio pontifici Romano tribuunt, ex verbis illis: *Cum Sedem Apostolicam vestra dilectio unanimiter teneat, constanter praedicet sapienterque defendat*; quo loco legendum esse: *fidem apostolicam*, vel me non demonstrante lector probaturus est. Nec novum est sane, ut nomine pontificum Romanorum libri eiusmodi proferantur. Nam actione 5 Synodi 7 Iconomachi duos libellos prodiderunt, auctore Vigilio Romano pontifice. Sed falso tamen. Atque, ut opus constaret esse Gelasii, nihil tamen affertur.

Cum enim edunt libros de re qualibet Romani pontifices, sententiam suam, ut homines alii docti, exprimunt, non tamquam Ecclesiae iudices de fide pronunciant. Nonum igitur argumentum satis, ut arbitror, evidenter confutatum est.

Responsio ad decimum. Decimo autem refutando, quae Caietanus in illo 27 *quaestionum opusculo* dixit, non sunt hic ea nobis resumenda, ne acta agamus, quod vetamur veteri proverbio. Quod nunc instat, id diligenter explicandum est, quid videlicet consequentiae sit, ut si super Petrum Christus Ecclesiam aedificavit, Romana statim Sedes ceteris esse praeposita divino iure intelligatur. Inde enim plana quoque erit illa collectio: Si Petri fides iuxta Christi orationem non defecit, maiores Ecclesiae causae ad Romanum episcopum sunt referendae.

Video autem eiusmodi res plane et perspicue expedire non posse, nisi doctum et intelligentem virum. Cuius rei tantae tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutum esse prae me fero. Ea enim exponenda in hoc me opere suscepisse constat, non quae essent pervia et omnium sermone trita, sed quae vix adhibita etiam diligentia a doctissimis quibusque intelligerentur. Quod si succedat conatus, iure est laudandus, sin vero non succedat, non est certe reprehendendus. Sed haec hactenus. Rem iam ipsam explicemus.

Primum autem illud commemorandum est, quod alias saepe diximus, quae Petro dicta in Evangelio a Christo sunt, non ut homini privato, sed ut Ecclesiae praefecto, ea ad successores quoque sine vi aliqua aut litterae inversione pertinere, quemadmodum quae Dominus apostolis commendavit aequae congruentia fidelibus universis, eadem futuris Christianis omnibus in sensu litterali commendata sunt: iuxta id quod Christus ipse Marci 13 explicuit inquit: *Quod vobis dico, omnibus dico: vigilate*. Vigilare quippe ad omnes aequae pertinet. Quare etiam si Christus id non adeo diserte fuisset interpretatus, ut ille explicuit, ita nos quoque necessario explicaremus. Pari item ratione quae Dominus apostolis locutus est, ad ipsos quidem spectantia quatenus Ecclesiae sacerdotes, haec non ad fideles omnes sed ad reliquos futuros in Ecclesia sacerdotes Catholici referimus. Quale illud est Luc. 22: *Hoc facite in meam commemorationem*.

Cum enim Dominus pane et accepto et fracto, elevatisque in coelum oculis Deo gratias egerit, calicemque simul et acceperit et levaverit, sine dubio Eucharisticum sacrificium, hoc est gratiarum actionis, Judaeorum ritu obtulit; nisi stultus fuit et ingratus, qui cum referre Patri summam gratiam posset, quae ab illo nobis acceperat summa dona eidem referendo, minime retulisset. Iubens itaque apostolis suis Christus ut hoc ipsi facerent, quod scilicet illum videbant facere, nimirum id praecepit, ut hostiam Eucharistiae et gratiarum actionis offerrent. Quod et Cyprianus *ad Caecilium*, et Irenaeus lib. 4, cap. 32. divine exposuerunt. Quia ergo sacrificium facere sacrificorum et sacerdotum proprium munus est, quod eo loco Dominus apostolis commendavit, id proprie ad futuros Ecclesiae sacerdotes spectat, non ad vulgus etiam muliercularum, quod haeretici credidere. Porro quae iisdem Christum, quia pastores Ecclesiae futuri erant, mandasse legimus, haec ipsa episcopis et pastoribus succedentibus ad litteram credamus esse mandata. Huius rei exemplum est illud Matthaei 18: *Quaecumque alligaveritis*, etc. Et illud item Joan. 20: *Sicut misit me Pater, et ego mitto vos: accipite Spiritum Sanctum*, etc.

Hanc vero regulam si in Sacris Literis explicandis tenuerimus, vitabimus procul dubio permixtam illam et tenebrosam confusionem, quam in Scripturae intelligentia haeretici patiuntur. Quorsum haec? nempe ut ea quae Petro in Evangelio dicta sunt, apte ac prudenter distinguamus; et si quid illi, ut privato, congruit, hoc ad singulos fideles spectare existimemus (cuiusmodi illud est: *Si peccaverit in te frater tuus, corripe illum inter te et ipsum solum*, etc.); sin vero quidquam illi convenit, ut apostolorum principi et Ecclesiae pastori, hoc citra controversiam putemus ad succedentes in Ecclesiae pontificatu esse referendum, idque in genuino litterae sensu. Nam et quae legislator civilis suis delegatis praescribit, non ad eum solum cui viva voce loquitur, sed ad ceteros qui illi in eodem officio succedunt, referuntur.

Deinde illud quoque magnopere advertendum est, Romanum pontificem Petro succedere non esse per se quidem in Sacris Literis revelatum, sed aliunde constare; ex eo scilicet, quod historiae gravissime prodidit, Petrum apostolum suam cathedram Romae demum collocasse ibique cum esset episcopus fuisse defunctum. Hoc Velenus, hoc Sebastianus Francus, hoc haeretici quidam alii negant; quin etiam aiunt Petrum ne Romam quidem invisisse. Quod tamen, cum historici omnes graves prodiderint, malitiose negatur. Non enim existimandi sunt isti, quod verbis negant, id mente sentire, nisi pueri et pueri stulti esse creduntur. Quid enim tam stultum tamque puerile dici potest, quam si ea nos esse olim in republica gesta negemus, quae gesta esse vir quisque ante nos gravissimus affirmavit? Quod si eius rei, de qua disserimus, auctores quaeris, Dionysius unus est *in epistola ad Timoth.* Dionysius Corinthiorum episcopus alter est

apud Eusebium lib. 2. *Ecclesiast. hist.*, cap. 25. Tertius testis est Clemens in *epistola prima*. Quartus est Anacletus in *epistola De ordinatione episcoporum*. Quintus est Marcellus 24 quaest., 1. cap. Rogamus. Sextus est Leo in *concione prima de festo Petri et Pauli*. Septimus est Gelasius cum concilio 70 episcoporum. Octavus est Innocentius III in cap. Per venerabilem: Qui filii sint legitimi. Nonus est Nicolaus III cap. Fundamenta, De elect. in 6. Decimus est Leo IX in *epistola synodica ad Petrum Antiochenum patriarcham*. Undecimus Constantinus in edicto ante Nicaenam Synodum, 96 dist., cap. Constantinus. Duodecimus Epiphanius Haeresi 27 quae est Carpocratis. Tertius decimus Irenaeus lib. 3 *Contra Valent.* cap. 3. Quartusdecimus Tertullianus lib. 4 *Adversus Marcionem*, et lib. *De praescript. haeret.* Quintusdecimus Ambrosius in oratione contra Auxentium de Basil. trad. Sextusdecimus Hieronymus in lib. *De viris illustr. in Petro*. Decimus septimus Egesippus 3 lib. *De exci. Hierosol.*, cap. 2. Decimus octavus Augustinus lib. 1 *Contra Julianum Pelag.* Postremus Eusebius lib. 2, *Ecclesiast. histor.* cap. 14 et 15; libro quoque tertio, capit. 2 et 25. Quibus locis etiam refert Origenem, Caium, Papiam. Tam vero multis et incorruptis testibus qui non credit, is aut stultum, aut haereticum certe se esse demonstrat; ut publicam Romanae urbis vocem, loca item ipsa urbis praetereamus, quae etiamnum vitae mortique Petri testimonium perhibent.

His itaque positis, difficilis et perobscura quaestio facile explicatur, quae quidem, ut dixi, doctissimos viros ita implicuit, ut se expedire non valuerint. Quod enim pastor post Petrum a Christo in Ecclesia suffectus potestatem Petri ordinariam habeat ac cetera privilegia propter Ecclesiam Petro concessa, ex Evangelio habetur, iuxta ea quae primo documento animadversa nobis et demonstrata sunt. Quod vero ille, quem Christus Petro mortuo suffecit, Romanus fuerit episcopus, e re gesta colligitur. Nam si Petrus semper Antiochiae sedisset, ut coepit, sine dubio episcopus Antiochenus illi legitime in pontificatum successisset.

Sed et id postremo considerandum (est enim res magna ac diligenti contemplatione dignissima) non illud modo ad doctrinam catholicam pertinere quod apostolis expresse revelatum est, verum hoc etiam quod ex altera propositione revelata et altera certa in lumine naturali, syllogismo collectioneque evidenti conficitur. Ut Christum Dominum habere voluntates duas duosque intellectus utriusque item actiones et creatam et incretam, aut Christum etiam ridere suapte natura, ut homines ceteros posse, in Sacris forte Literis non habetur expressum. Sed quoniam traditum in illis est Filium Dei esse hominem, et naturali ratione constat, omnem hominem habere voluntatem intellectumque creatum operationesque utriusque potentiae etiam creatas, omnem item hominem, ut flere, ita quoque ridere posse; qui unumquodlibet horum negaverit, is haereticus iudicabitur, propterea quod negando consequens, scilicet Filium Dei habere intellectum intellectionemque creatam, negat proinde antecedens, ex quo illud colligebatur, hoc est Filium Dei esse hominem.

Esto aliud exemplum. Concilium Nicaenum in Fide non errasse aut Chalcedonense aut Ephesinum, nec in Sacris Libris nec in apostolorum traditionibus explicatum est; sed id solum, Concilia in Spiritu Sancto legitime congregata errare non posse. At quod Concilium Nicaenum, Chalcedonense, Ephesinum legitime fuerint coacta, ex divina revelatione non creditur, creditur tamen ex humana fide et traditione historiae fide dignae, per quam habemus eas Synodos, indicentibus et confirmantibus veris Ecclesiae pastoribus, ex universo orbe convenisse. Unde licet earum rerum certitudo ac veritas, quae in eiusmodi Conciliis definitae sunt, ex duobus quasi principiis pendere videatur,

quorum alterum revelatum a Deo est, Concilia videlicet legitime congregata certissimae veritatis esse, alterum vero sola certitudine naturali credatur, per ea, quae scriptores graves et incorrupti memoriae prodidere; at haereticus erit qui negarit earum Synodorum scita atque decreta, non aliter ac si negaret Evangelium.

Esto quoque aliud exemplum apertissimum. Quod sacerdotes nostrae huius aetatis a veris episcopis rite fuerint consecrati, non est Sacris Literis proditum: sed res gesta potius est, quae ex Verbis et animo consecrantium, pendeat. Ex hoc igitur principio, quod humana certitudine tenemus, videlicet hos sacerdotes rite initiatos esse, illud pendere necesse est, an in Ecclesia nunc sit verum Eucharistiae Sacramentum. Quod qui inficiaretur, hunc Ecclesia existimaret haereticum. Tametsi illa solum enunciatio universalis per revelationem accepta sit, omnes veros sacerdotes, si rectam intentionem habeant consecrandi, verum Eucharistiae Sacramentum conficere. Sed quod ii qui modo vivunt sint eiusmodi, non Evangelium solum sed gravis et constans naturae ratio simul cum Evangelio probat.

Ad eundem profecto modum, qui negaverit Romanum pontificem eandem habere potestatem quam Petrus a Christo accepit, fidei adversarius censendus est; quamvis ex Evangelio nihil aliud proxime colligatur, quam Petri successores eundem habere cum Petro principatum. Nam si huic evangelicae conclusioni illam addas, episcopum Romanum esse Petri successorem, quam ex historiis a traditione virorum gravissimorum accepimus, manifeste colligitur Romanum episcopum et ceteris episcopis superiorem esse et eandem habere in Ecclesia potestatem et auctoritatem quam habuit Petrus.

Apte igitur Summi Pontifices atque prudenter testimonia illa evangelica ad Romanum episcopum Sedemque Apostolicam retulerunt.

Quod si sententia haec nostra minus viris doctis fuerit probata, quamquam haud scio cur probetur minus, habemus tamen adhuc aliam huius rei explicandae formam, unde liqueat pontificem Romanum ex divina institutione fuisse Petri in Ecclesiae totius pontificatu successorem, atque adeo Romanis episcopis ea testimonia convenire, quae Petri probant et primatum et fidem.

Diximus quippe retro fidem nostram non solum scripto sed etiam traditione contineri. Ita, licet Romanos episcopos Petro succedere in Sacris Libris non habeatur scriptum, ab apostolis tamen Ecclesiae, quasi per manus, traditum est. Iam quod haec fuerit apostolorum viva traditio, ex his scilicet viis manifeste constat, quas in tertio libro nos vel aperuimus vel indicavimus. Non enim singillatim sunt nobis explicanda omnia, ne longa oratione negotium lectori facessamus.

Certe huius rei illud est evidens argumentum, quod non ante Phocam modo et Constantinum, non ante Nicaenam solum Synodum, verum etiam ante quemcumque post Neronem imperatorem, ante quodcumque Ecclesiae Concilium, ante quoscumque post Petrum Pontifices Maximos, semper a viris ecclesiasticis Romanus episcopus Petri successor est agnitus. Atque apostolicam traditionem fuisse non obscure tradit Anacletus Petri discipulus in *epistola prima de oppressione episcoporum*, Sixtus I *ad Gallicanas Ecclesias*, Eleutherius *ad easdem*, Victor in *epistola ad Theophilum*, Sixtus II in *epistola ad Gratum episcopum*, Zephirinus in *epistola ad episcopos Sicilianos*, Marcellus *ad episcopos Antiochenae provinciae*, Melchiades *ad episcopos Hispaniarum*, Marcus in *epistola ad Athanasium*, Julius *ad Orientales episcopos*.

Nec verisimile fit, ut rem tam necessariam ad Ecclesiae unitatem continendam Christus Dominus apostolis suis non revelarit. Si enim Moysi locus ille revelatus est, quem Dominus elegerat, ut inde a Judaeis divina oracula peterentur, quanto magis credendus est Christus Petro manifestasse quisnam esset ille locus, ubi constituerat regni sui et principatum et sedem collocare? Atque si, ut transferretur Ecclesia Hierosolymitana in civitatem Pellam, voce Domini sunt apostoli admoniti, ut Eusebius lib. 3 *Eccles. hist.* cap. 5 et Epiphanius lib. 3 *Contr. haer.* cap. ult. referunt, multo magis credemus, ut e civitate Antiochena Romam emigraret Petrus cathedramque inde transferret dominicis oraculis fuisse commonitum.

Quod si ita est, ut revera est, nec aliud nisi absurdissime credi potest, iam hinc fideles intelligant unde illa vox Lutheranorum fuerit, qua inter ceteros articulos Wormatae propositos, hunc etiam posuere, ut abrogaretur Romani Pontificis potestas, quam sibi sumit supra ceteros episcopos; intelligant rursum quidnam illi moliantur, qui Romani episcopi monarchiam asserunt fuisse post D. Hieronymi tempus exortam. Nam qui Phocam scribunt instituisse Romanam Ecclesiam omnium esse Ecclesiarum caput, pie quidem fortasse id, nullius enim animum ego iudico, sed imprudenter tamen scripserunt; intelligant etiam unde D. Thomas lib. quarto *Adversus gentes*, cap. 76, affirmet eorum praesumptuosum errorem esse, qui se subducere nituntur ab obedientia et subiectione Petri, successorem eius Romanum pontificem universalis Ecclesiae pastorem non recognoscentes: intelligant demum qua ratione Leo X Lutheri articulum vigesimumquintum condemnaverit in haec verba: *Romanus pontifex Petri successor non est Christi vicarius super omnes totius mundi Ecclesias ab ipso Christo in beato Petro institutus.*

Decimo igitur argumento, quoniam in eo exponendo difficultas erat maxima, non potuit a nobis verbis paucioribus responderi.

Responsio ad undecimum. Ad undecimum vero sic respondeo. Non est profecto admittendum fidem etiam personalem Petri defecisse. Nam Petri iudicium in fide publicum falsum asserere haeresis est manifesta. Sed cum apostolorum nemo in fidei doctrina errare posset, id peculiare Petri privilegium fuit, ut eius ne personalis quidem fides deficere potuisset.

Quod enim quidam asserunt, Christum Dominum recumbentium undecim exprobrasse incredulitatem, etc., hoc Petrum apostolum ne tangit quidem. Nam cum Lucas cap. 24 scripsisset: mulieres undecim apostolis ea, quae a Domino audierant, annunciasse, nec illos credidisse mulieribus, sed earum verba deliramenta iudicasse, protinus subdidit: *Petrus autem cucurrit ad monumentum.* Non enim cucurrisset, nisi credidisset. Et coniunctio adversativa, qua Evangelista usus est, satis ostendit Petro verba mulierum non esse visa deliramenta.

Atque oratio Christi pro Petro fusa id aperte demonstrat, Petri fidem non defecisse. At exponunt adversarii orasse Dominum, ne fides Petri deficeret finaliter. Sic enim loquuntur, sed nullius discipuli fides hoc modo defecit. Ita oratio Christi non in singulare Petri privilegium cederet, quod non solum Chrysostomo, Theophylacto, Ambrosio et Bedae, sed contextui etiam contrarium est.

Cum vero Ambrosius Petrum fidem amisisse ait, nomen fidei pro fidelitate accipit, quam scilicet amico suo Christo non servavit. Quamquam illud etiam est frequens, ut fides pro fidei confessione usurperur. At ridiculum est, ut, si Christus collegium apostolicum increpasse dicitur, singulos increpasse intelligatur, quasi vero non a

prophetis saepe populus arguatur, in quo multi essent ad quos reprehensio nullo modo attineret. De qua re libro quarto uberius disputatum est.

Id vero, quod de Anastasio et Honorio additur, non parvam ingerit quaestionem. Quoniam si oratio Christi non ad Petrum modo, verum ad posteros quoque Romanos episcopos referenda est, qua ratione Petri fides nec publica nec privata deficere potuit, eadem etiam nullius successoris deficiet fides, nec in iudiciis publicis, nec in colloquiis aut consensione privata. Sin vero cum ad posteros oratio illa refertur, intelligenda solum est de fide publica, scilicet in quaestionibus fidei decernendis, temere profecto et inconstanter eo testimonio videmur Petri fidem, etiam personalem, vindicasse.

Huic loco Albertus Pighius Campensis non aliter potuit occurrere, quam omnes Romanos pontifices erroris nota liberando. Ita contendit nullum unquam in haeresim incidisse. Atque ut Anastasium in libertatem assereret, Gratianum vexavit contumeliosissime, iurisperitis turpissime maledixit. Ut vero Honorium tueretur, sextae generali Synodi exemplaria falsarios corrupisse, multis coniecturis suadere nisus est. Deinde etiam in eam opinionem inclinavit, ut crederet epistolam Honorii ad Sergium a Graecis de more fuisse vitiatam, Synodum autem in eo iudicio deceptam. Quin adeo duorum Conciliorum sexti et septimi acta omnia calumniatus est, ac pro sua certe virili amborum labefactavit et auctoritatem et fidem.

Haec vero Alberti opinatio nova quidem in Ecclesia est; sed ea etiam ratione confirmari potest, quod non est verosimile, ut homini, qui haereticus esse possit, fidei summam Dominus commiserit. Rectum enim est regula sui et obliqui, ut Aristoteles docet. Quare si fides Romani pontificis dirigere ipsum non valet, multo minus, ut videtur, alios in fide rectos efficiet. Quid, quod imbecillus in fide fratres in fide confirmare nequit? Si igitur Romanus episcopus iuxta Christi pollicitationem fratres suos confirmaturus est, firmum ipsum esse oportebit. Quamvis autem multis in locis dicat Pighius, sicut hic dicit, satis probabiliter de Summi Pontificis auctoritate; tamen non id spectandum est quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, cui veritatem tueri ac retinere sententia est. Dicit itaque ille multa multis locis de hac re quidem, sed aqua haeret, ut aiunt.

Defendat Liberium Pighius, quem taedio victum exilii in pravitatem haereticam subscripsisse auctor est Hieronymus in *Chronicis*. Excuset Marcellinum, quem timore fractum idolis sacrificium obtulisse memoriae proditum est. Victorem vindicet, quem Paulianistae suum esse mentiti sunt, ut scribit Euseb. lib. 5 *Eccl. hist.* cap. 2. Anastasium liberet, quem sine certo et probabili testimonio Gratianus haereseos insinulavit.

At Honorium quomodo ab errore vindicabit? quem haereticum fuisse tradit Pfellus in *carmine de septem Synodis*, Tharasius *ad summos sacerdotes Antiochiae, Alexandriae et Sanctae Urbis*, ut 7 Synodo, actione 3 scriptum est, Theodorus cum Synodo sua Hierosolymitana in confessione fidei, quae habetur eadem actione tertia, Epiphanius respondens haereticis in conspectu Concilii eiusdem actione 6, tomo 2, tota demum ipsa 7 Synodus actione ultima et in epistola ad omnes sacerdotes et clericos. Adrianus quoque Romanus pontifex in actione 5 Synodi octavae generalis, *De Romano*, inquit, *pontifice quemquam iudicasse non legimus: licet enim Honorio ab Orientalibus post mortem anathema sit dictum, sciendum tamen est quod fuerat super haeresi accusatus, propter quam solum licitum est minoribus maiorum suorum motibus resistere*. Hactenus Adrianus. Ubi etiam addit sententiam in Honorium latam ex Romani pontificis consensu fuisse. Id quod exploratum est in 6 Synodo generali, actione quarta, ubi Agatho in

epistola ad Concilium Honorium ipsum anathematizat. Beda item De natura rerum cap. 67 in sexta Synodo, ait, Macarius cum suis sequacibus simul et praecessoribus, Cyro, Sergio, Honorio, Pyrrho, anathematizatus est. In Libro praeterea pontificali refertur Leo II sextam Synodum suscepisse, in qua condemnati sunt Cyrus, Sergius, Honorius. Atque in fine sextae Synodi ponitur epistola Leonis ad Constantinum, ubi post susceptum confirmatumque Concilium, Anathematizamus, inquit, Cyrum, Sergium nec non et Honorium, qui hanc Apostolicam Ecclesiam non apostolicae traditionis doctrina illustravit, sed profana prodicione immaculatam fidem subvertere conatus est.

Praeterea, illud caput *Si Papa*, 40 distin., quod pro nihilo habet Campensis, nos maximi habere debemus. Quoniam ille unus casus, in quo oves pastorem suum iudicare possunt, scilicet cum fuerit haereticus, habetur, ut alia loca praeteream, in quinta Synodo Romana 218 episcoporum in haec verba: *A multis antecessoribus nostris synodaliter decretum atque firmatum est, ut oves pastorem suum nec reprehendere, nisi a fide exorbitaverit, praesumant.* Idem tradit Anacletus in epist. 3 *de patriarchis et primatibus* inquit: *Pastor Ecclesiae, si a fide exorbitaverit, erit a fidelibus corrigendus; sed pro reprobis moribus magis est tolerandus quam distringendus, quia rectores Ecclesiae a Domino sunt iudicandi.* Idem Eusebius docet *ad episcopos Aegyptios* referturque 2 *quaest.*, 7 cap. *Oves.* Idem Joannes Papa in *epist. ad Zachariam*. Idem in octava Synodo traditum est, ut nunc referebamus. Refert etiam Burchardus lib. 1, cap. 13. 138. 139. Calixtum, Clementem, Gaium in hanc eandem sententiam.

Non est igitur negandum, quin Summus Pontifex haereticus esse possit, cuius rei exemplum unum et item alterum forsitan proferetur; at quod in fidei iudicio contra fidem definierit, ne unum quidem proferri potest.

Itaque obiectioni positae hoc responsum habeto. Aliud est in Petro, quod spectat ad hominis privatam excellentiam, aliud quod pertinet ad communem Ecclesiae utilitatem. Quod negarit Christum hominis erat, quod confirmarit fratres erat Ecclesiae. Illud proprium, hoc commune erat. Similiter, quod fides Petri propria semper interius servaretur, hominis privilegium erat; quod vero aliis confirmandis solidam fidem proponeret, nec in fidei iudicio deficeret, Ecclesiae publicum privilegium erat. Romanus igitur episcopus non fuit heres aut privilegiorum aut culparum Petri propriarum, quae videlicet ex accidenti publicae Petri potestati coniungebantur, sed successit in his, quae spectabant ad Ecclesiae communes et necessarias commoditates.

Nam privilegia apostolis a Christo concessa aliter ad ipsos aliter ad successores referuntur. Quippe in apostolis fuerunt etiam privilegia personalia amplioris gratiae quam in posteris. Ut, verbi causa, per illa verba: *Ouaeumque ligaveritis super terram*, etc., et per illa: *Sicut misit me Pater, et ego mitto vos*, etc., intelligimus, potestatem generalem in universum orbem apostolos suscepisse. Ita pares Petro dicuntur 21 dist., cap. In novo, et 24 *quaest.*, 1 cap. Loquitur. Sed episcopi posteriores non successere apostolis in potestate generali extraordinaria sed in ordinaria, quam singuli in suis Ecclesiis apostoli habuerunt, ut Simeon Jacobo in Ecclesia Hierosolymitana, etc.

Esto aliud exemplum. Ex verbis illis: *Ego rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum, spiritum veritatis*, recte quidem theologi colligunt apostolos post Spiritus Sancti adventum in gratia confirmatos. Ceterum non ita transiit hic Spiritus in episcopos succedentes, ut in eis aeternum maneat per gratiae confirmationem, quod apostolis ex privilegio personali donatum est, sed id solum

transiit ad posteros Ecclesiae pastores, quod necessarium erat ad Ecclesiae communem utilitatem.

Sic omnino privilegium fidei indeficientis, quod in Petro personale etiam fuit, ad episcopos Romanos transmissum est, non in eo quod Petri erat peculiare sed in eo quod commune erat Ecclesiae. Unde et aliae obiectiones repelluntur, quae pro Alberti sententia positae sunt.

Non enim fides interior Romani pontificis Ecclesiae est necessaria, nec illius occultus et privatus mentis error Ecclesiae Christi nocere potest. Quapropter non est necesse ut interioris fidei conservatione Romanis pontificibus Deus semper assistat. At quod, dum ea decernunt quae fidelibus credenda sunt dumque Ecclesiam Christi in fide dirigunt, non deficient, sed divina manu teneantur, id Ecclesiae opus est idque proinde Romanis episcopis etiam imbecillis et alias privatim errantibus non negabitur, ne videlicet per publicae potestatis errorem Ecclesiam faciant in communis veritatis ignorance versari. Undecimum igitur argumentum abunde, ni fallor, confutatum est.

Responsio ad ultimum. At postremo argumento refutando illud non sunt lectores admonendi, est enim in promptu malos Urbis mores, si quos forte urbs malos habeat, non esse huius loci defendere. Non sumus tam rudes et stupidi, quam Lutherani nos esse calumniantur. Oculos etiam nos eruditos habemus, sed modestos tamen.

Scriptum est enim quod patris nudata verenda boni filii aversi veniendo texerunt. Aversari autem id dicimur, quod reprobamus. Quid autem est filios verenda patris superiecto dorsis pallio aversos operuisse, nisi, ut Gregorius ait, bonis subditis sic praepositorum suorum mala displicere, ut tamen haec ab aliis occultent? *Operimentum*, inquit, *aversi deferunt, quia iudicantes factum ei venerantes magisterium, nolunt videre quod tegunt.* Sic magistrorum vitam discipuli probi iure apud se taciti reprehendunt et eos, etiam cum displicent, venerantur. *Super cathedram*, inquit Christus, *sederunt scribae et pharisaei, quaecumque dixerint vobis facite, secundum vero opera eorum nolite facere.* Sed haec hactenus.

Illud est potius lector admonendus, ut animadvertat Romanas consuetudines alias esse Romae cum tota Ecclesia communes, quas videlicet ex apostolorum Petri et Pauli traditione creditur accepisse, de quibus Augustinus in *epistola ad Januarium*, numero 118 multa, sed plura fusius Innocentius I in *epistola ad Decentium* tradit; aliae vero sunt consuetudines, quas Ecclesia Romana vel a se habuit privatim institutas, vel a Petro quidem apostolo accepit, non tamen in universum orbem promulgandas, de quibus Augustinus diserte loquitur in *epistola 86 ad Casulanum*, et in *epistola 118. 119. ad Januarium*.

Priores igitur consuetudines, quas Ecclesia Romana non modo tenet, verum etiam ab universa Ecclesia docet esse servandas omnino tenere debemus, ut Julius 2 dist., cap. Nolite, et Innocentius ead. dist., cap. Quis nesciat, et Callistus 12 dist., cap. Non decet, et Gregorius ead. dist., cap. Praeceptis docuerunt. Posteriores vero Ecclesiae Romanae consuetudines non oportet privatas Ecclesias sequi, ut D. Augustinus locis positus tradidit et Nicolaus 12 dist., cap. Scit, et Gregorius ead. dist., cap. Novit. Idemque omnino traditur 31 dist., cap. Quoniam et cap. Aliter. In una enim fide nihil officit Sanctae Ecclesiae consuetudo diversa, ut habetur *De con.*, dist. 4, cap. De trina. Atque de huiusmodi consuetudinibus et Ambrosius et Hieronymus intelligendi sunt in iis locis, quae sunt obiecta.

Illud vero quod ex Trullana Synodo affertur facile diluitur; quoniam, ut superiore libro latius explicatum est, Synodus haec nullam habet in Ecclesia auctoritatem, in his praesertim in quibus contra Ecclesiam Romanam Graeca se contentione erexit. Nec Conciliorum conatus de legibus aut ferendis aut abrogandis quicquam valet, nisi Summi Pontificis decreto et sententia confirmetur. Et consuetudinem illam de ieiunio sabbati ex his esse constat, quas in posteriore genere collocavimus, ut etiam Ambrosius dicit, 12 distinct., cap. Illa. Quocirca vane de hac re a Concilio Trullano Ecclesia Romana reprehenditur. Sextus igitur liber hunc in modum absolutus sit, quem plus fortasse nimio longum fecimus, tametsi non sunt longa, quibus nihil est quod demere possis.

DE SANCTORUM AUCTORITATE LIBER SEPTIMUM

CAPUT I

*[ARGUMENTA COMPLECTITUR, QUIBUS SANCTORUM PATRUM
AUCTORITAS IMPUGNATUR]*

Sanctorum auctoritas sexto iam loco nobis constituenda est, quam haeretici, maxime Lutherani de gradu deiicere moliuntur.

Ac primum quicquid antiqui sancti asserunt, incertum esse suadent D. Aug. plurimis testimoniis, quae retulit universa Grati. 9. dist. decre. ex prooemio libri tertii de tri. ex lib. *ad Vincen.* victo. 2. ex *epistola ad Hier.* 19. ex *epistola* item altera *ad Marcelli.* 7. ex *epistola* rursum *ad Vincen.* 48. ex *epistola* quoque alia *ad Fortuna.* III. ex lib. denique 2. *de bap. contra Dona.* cap. 3.

His enim locis omnibus sui Augustinus similis idem dicit, hoc est praeter auctores sacros, qui libros scripsere Canonicos, alios omnes ita legendos, ut quantalibet sanctitate, doctrinaque polleant, non ideo verum sit putandum illud, quod asseruerint, quia ipsi ita senserunt: sed quia nobis vel auctorum sacrorum testimonio, vel probabili ratione id persuadere potuerunt: licereque proinde contra atque illi sentire, et salva honorificentia, quae illis debetur hominibus, aliquid in eorum scriptis improbare atque respuere.

Hoc autem Divi Augustini testimonium tam constans tamque multis locis non obscure repetitum si verum esse credimus, fateamur necesse est, nullum omnino a sanctis auctoribus firmum argumentum sumi posse, ad fidei theologiae dogmata corroboranda.

Id quod Divus Thomas Divi Augustini auctoritate confirmatus I. parte q. I. ar. 8. ad 2. arg. plane testatur in haec verba, *Auctoritatibus canonicae scripturae utitur sacra doctrina ex necessitate argumentando, auctoritatibus autem aliorum doctorum ecclesiae probabiliter arguendo.* Atque eius rei causam etiam subdit, quod innititur fides nostra revelationi factae iis, qui canonicos libros scripserunt, non autem revelationi si qua fuit aliis doctoribus facta.

Quod si duo hi testes clarissimi contemnuntur, si ratio quoque D. Thom. contemnitur, rationibus certe aliis minime contemnendis id ipsum confirmari potest. Nam si in libro canonico una quaelibet falsitas inveniretur, quemadmodum superiore quodam loco argumentabamur, totius libri certitudo interiret. Cum ergo in libris sanctorum scriptorum unam, et item alteram falsitatem liceat reperire, vel in his etiam, quae ad fidem pertinent, fit consequens, ut sanctis scriptoribus certam fidem habere non sit necessarium, *Scio*, inquit Hieronymus (ep. 82), *me aliter habere apostolos, aliter reliquos tractatores. Illos semper vera dicere, istos in quibusdam ut homines aberrare.*

Praeterea, ne de singulorum auctoritate disseratur, quam incertam esse satis exploratum haberi potest, maius aliquid adversarii conficere argumentando volunt. Nempe sanctos scriptores, etiamsi plerique in eandem sententiam conveniant, probabilem quidem fidem facere posse, certam non posse.

Nam plurimi ex eis asseruere, mundi huius partes omnes non eodem simul die, sed multis potius fuisse editas, ornatas, absolutas. Asseruit certe id Bas. *homilia. 2. exameron* et aliis sequentibus. Euse. in principio suae *chronographicae*, Chrys. *homilia secunda super Genesim*, Dama. lib. 2. suae *theologiae*, Ambr. lib. I. *Exameron. cap. 7. Greg. 32. moralium cap. 10.* Sed et mag. senten. in 2. dist. 12. et 13. Hieronymum in hanc sententiam citat. Posset autem facile tum Bedam, Rabb. Strab. tum alios huius ordinis viros commemorare, qui communi sensu opera illa, quae Geneseos I. cap. enarrantur, sex diebus succedentibus condita esse intellexerunt.

At communis hic Sanctorum consensus nullum argumentum certum theologis subministrat, quin unius Aug. opinio caeteris omnibus adversa probabilis semper in ecclesia est habita: non itaque ex communi sanctorum sententia firmum argumentum promitur, quo conclusiones theologicae aut etiam fidei dogmata confirmantur.

Atque huius rei, ut in eodem versemur, aliud quoque exemplum proferre possumus. Plurimi nanque ex sanctorum scriptorum numero tradiderunt, Moysen dei naturam, dum in hoc mortali corpore viveret, aperte et, quod dici solet, ad faciem non vidisse. Tradit ita Hier. *ad Damasum papam* in sextum cap. Isaiae, Greg. Nazanzenus 2. lib. suae *Theologiae*, D. Greg. 18. *moralium cap. 36. Chrys. homilia 14. in Ioannem*, Cyrillus lib. I. *in Ioannem cap. 22. Evaris. Papa in. I. sua epistola decreta. Dio. in lib. de mystica Theo. cap. I. Orig. lib. I. periar. c. 4.*

At opinio Augu. contraria non modo non est reiecta, verum etiam habetur apud Theologos probabilissima. De communi igitur sanctorum consensione nihil certi in theologia conficitur, id quod hoc etiam argumento confirmari potest.

Sancti nanque omnes, qui in eius rei mentionem incidere, uno ore asseverarunt, Beatam virginem in peccato originali conceptam, hoc videlicet Ambr. astruit *super psal. 118. 6. hoc Aug. super Psalmum 34. in illum versiculum, Ego autem, cum mihi molesti essent*, etc. et lib. secundo *de baptismo parvulorum* capit. 24. et 10. *super Genesim*, ad literam capit. 18 et lib. 53. *contra Iulianum cap. 9. hoc Chry. super Matthae. hoc Eus. Emis. in 2. concione Nativitatis Domini*, hoc Remigius *super Psalmum vicesimum primum*, et Maximus *in sermone de Assumptione. Beatae virginis* astruxere. Idem quoque affirmat Beda in *homilia super Missus est. Anselmus in lib. cur deus homo cap. 16. Bernard. in epistola ad Lugdunenses. 174. Erardus episcopus, et martyr in concione quadam de Nativitate Beatae virginis*, sanctus Antonius Paduanus in concione etiam *de Nativitate eiusdem sanctae virginis*, sanctus Bernardinus in sermonum suorum opere tertio in tractatu *de Beata virgine concione 4. Divus Bonaventura 3. senten. distinctio. 3.*

quaestio. I. artic. 2. Divus Thom. 3. parte. quaest. 27. articu. 2. Divus Vincen. in sermone *de Conceptione Beatae virginis*. Divus Anton. I. parte titu. 8. Damas. lib. 3. *sententiarum* suarum, Hugo de Sancto Victore *de sacram.* parte 2. cap. 4. et cum nullus sanctorum contra venerit, infirmum tamen ex omnium auctoritate argumentum ducitur: quin potius contraria sententia, et probabiliter et pie in ecclesia defenditur.

En Argumentum illud Achillicum, quo Erasmus omnium etiam sanctorum testimonio non se existimat obruendum, siquando universis repugnaverit.

Cuius sententiae ratio etiam illa suffragatur, quod sancti universi, praeter auctores sacros, qui libros scripsere Canonicos, humano spiritu libros suos ediderunt. Nam si spiritu sancto inspirante ipsi etiam locuti sunt, nihil videtur obstare, quominus eorum libri in Canonicis habeantur. Infirmus igitur hic locus est, quo sanctorum auctoritas continetur. Humana enim veritas firma et certa esse non potest. Omnis quippe homo mendax.

Osiander vero. I. lib. Anno. *in armoniam evangelicam* illud argumentum addit, quod omnes veteres commentatores a tempore apostolorum, id quod Matthaeus de Christo affert, *ex Aegypto vocavi filium meum*, in genuino literae sensu ad Israellem referunt, iuxta allegoriam vero ad Christum. Cum tamen, ut ait, allegoria, utcumque fingatur, constare non queat. quoquo enim te veritas, nihil simile videtur esse, praeterquam quod utrique fuerunt in Aegypto.

Ita contendit, literae sensum a principio capitis de Christo Domino esse, qui Rex Israelis est, et aurorae merito comparatus. Quod si in sacrarum literarum expositione sancti omnes errant, horum certe auctoritas firmum argumentum theologis exhibere non potest. Ecce argumenta, quibus adversarii nostri locum hunc aggredi et expugnare contendunt.

CAPUT II

[VARIOS MODOS EXPONIT, QUIBUS DE SANCTORUM PATRUM AUCTORITATE POTEST DISPUTARI]

Nobis autem pro eius defensione vehementer pugnandum est, illudque in primis ponendum, de auctoritate Sanctorum triphariam disputari posse. Primum de unius aut alterius proprio placito, quale fuisse videtur Augustini de opere sex dierum. Rursum de communi plurium sanctorum consensu, a quo tamen unus aut alter sanctorum desciverit. Postremo de omnium unanimi concordique sententia, nam de his omnibus facta in argumentis mentio est.

Id rursum considerandum est, sanctorum testimonia referri posse vel ad philosophiae confirmanda dogmata, vel ad assertiones aut fidei aut Theologiae comprobandas. Erant enim ex sanctis scriptoribus quidam non in sacris literis modo et aliis quae ad Christianam pertinebant disciplinam, eruditi verum etiam in his, quae philosophi tum de natura tum de moribus docuere.

Illud demum et quidem diligentissime est advertendum, inter auctores etiam ecclesiasticos duo esse disputationum genera. Alterum earum rerum, quae vere ad fidem spectant doctrinamque catholicam: Alterum earum, quae citra iacturam pietatis ignorari

non ab imperitis modo, verum a doctis etiam possunt, quod nec fidei dogmata sunt, neque ex illis derivantur.

Haec autem duo rerum genera non est facile discernere, quoniam etsi nonnulla, quae alioqui per se quidem ad fidem pertinebant, ut Apostolis, Prophetis, atque evangelistis revelata, in dubium venire possint, antequam sint ab ecclesia definita: sed id tamen per ignorantiam fit, qua videlicet excusantur, qui ea vertunt in quaestionem, quae alias divinitus sunt tradita, ut processionem spiritus sancti a patre et filio tanquam ab uno principio ante ecclesiae definitionem Graeci quidam negare sine culpa potuere, tametsi evangelium id Apostolique tradiderunt. At haec nos sub priori genere complectimur: quippe cum fidei catholicae dogmata non ex accidenti imprudentium hominum ignorantia, sed ex divina revelatione hoc sane loco metiamur.

Illud ergo asserebamus esse difficile ad discernendum, ecquae res sub illud primum genus, ecquae autem sub hoc secundum sua quasi sponte, et natura veniant. Et quidem generaliter unaque comprehensione in promptu definire llicet, in illo primo rerum genere omnia ea contineri, quae apostoli vel scripto vel verbo ecclesiae tradiderunt: illa rursum, quae inde certa connexion probantur existere. Quemadmodum in secundo genere ea sunt, quae neque a Christo, neque ab apostolis accepimus, neque ex iis certo colliguntur, quae Christi et apostolorum auctoritate retinemus.

At omnia haec speciatim certa definitione praescribere vix possumus, quanquam exemplis peculiaribus quaedam horum indicare possumus. Ut verbi causa, an gratia, qua iustificamur, qualitas quaedam sit animo impressa, quae ipsi praestet et esse et vivere, unde qualitates aliae consequantur, hoc est, virtutes quaedam tum theologicae, tum morales infusae, per quas animus divinas et supernaturales habeat actiones, inter scholasticos quidem disputatur.

Item an Sacramenta, quae causa gratiae et virtutum esse dicuntur, huiusmodi effecta vi quadam, et qualitate inexistente divinitus indita efficiant, necne, magna multorum dissensione certari solet. Huius generis vero quaestiones in posteriorum ego numerum redigo, neque sacrarum literarum testimonia de his qualitatibus intelligenda esse existimo: neque controversiam catholicorum cum Pelagianis de gratia ad credendum, ad sperandum, ad amandum, ad implendum legem, ad perseverandum, de qualitatibus potissimum esse, sed de Dei auxilio gratuito et speciali.

Rursum, si quis forte curiose disserere voluerit, an evangelista Ioannes e vita iam excesserit, an potius cum Elia et Enoch maneat vivus, utque iam mortuus fuerit, an caro eius viderit corruptionem, an proxime fuerit suscitatus, utrinque rationes afferre poterit: et salva fide utrumlibet vel probare vel improbare. Nam tametsi statutum sit omnibus hominibus semel mori, sed unum aut alterum ex illa generali lege per privilegium eximere, non perinde sacris literis adversatur: ut non queat in dubium revocari.

Tria vero haec principia, quoniam per se ipsa ratione consentiunt, non est opus diligentius persequi: nam si quae sunt perspicua, in quibus non est controversia, viri docti argumentari non solent: *perspicuitas enim*, ut ait Cicero, *argumentatione elevatur*. His itaque omnium assensu approbatis prima conclusio est.

CAPUT III

[CERTIS CONCLUSIONIBUS PATRUM AUCTORITATEM DEFINIT

ATQUE DEFENDIT, SIMULQUE SATISFACIT ARGUMENTIS CAPITIS

PRIMI]

[Prima Conclusio] Sanctorum auctoritas sive paucorum sive plurium cum ad eas facultates affertur quae naturali lumine continentur, certa argumenta non suppeditat: sed tantum pollet, quantum ratio naturae consentanea persuaserit.

Primum quidem, quoniam sancti auctores non erant adeo solliciti in Philosophiae dogmatis perscrutandis, quin philosophorum libros, ut totos sese divinae sapientiae dederent, aut valere sinebant, aut etiam interdum a limine salutabant.

Gregorius quippe Nazanzenus et Basilius tredecim annos omnibus libris secularium remotis, solis divinae scripturae voluminibus operam dedisse referuntur a Ruffino libro *ecclesiasticae historiae* suae secundo. cap. 9. et Hier. in prooemio *commentariorum*. 3. lib. *super epistolam ad Galat, plusquam quindecim anni sunt*, inquit, *ex quo in manus meas nusquam gentilium literarum quilibet auctor ascendit: et si quid forte inde dum loquimur obrepat, quasi antiqui per nebulam somni recordamur*. Et de studiis nostrorum paulo post, *quotusquisque, ait, nunc Aristotelem legit? quanti Platonis vel libros novere vel nomen? vix in angulis ociosi eos Senes recolunt. Rusticanos vero et piscatores nostros totus orbis loquitur, universus mundus sonat*. Hactenus ille. Plura exempla non quaero, cum manifestius hoc sit quam ut pluribus indigeamus.

Accedit quod ex sanctis antiquis nonnulli Physicen et Metaphysicen vel non habuere quidem, vel certe leviter attigerunt. Alii vero magna ex parte fuere Platonici priusquam converterentur ad fidem. Quamobrem cum in Philosophiae quaestiones incidunt, aut vulgi et Rhetorum opiniones sequuntur, aut etiam quas a Platoniciis acceperant, in Christianorum scholam invehunt. Ita viri docti errores forte quosdam (quod ad Philosophiam quidem humanam attinet) in sanctis antiquis deprehendunt. Atque huius rei exempla proferre facillimum esset, sed non libet etiam in his parvis maiores nostros designare.

Secunda conclusio. Unius aut duorum sanctorum auctoritas, etiam in his quae ad sacras literas et doctrinam fidei pertinent, probabile quidem argumentum subministrare potest, firmum vero non potest. Ita despicere, et pro nihilo habere impudens erit: suspicere et habere pro certo, erit omnino imprudens.

Atque hanc conclusionem demonstrat ratio illa manifesta, cui nulla prorsus via occurri potest. Quod cum sanctorum quisque, his duntaxat exceptis, qui libros canonicos ediderunt, spiritu fuerit humano locutus, et aliquando vel in eo errarit, quod ad fidem spectare postea demonstratum est: aperte constat ex huiusmodi auctoritate exploratam fidem fieri non posse. Quo in loco admonendi sunt hi, qui praeceptis Theologiae nullis acceptis post bonas, quas vocant, literas statim ad sanctorum veterum lectionem appellunt animum. Non enim quaecunque ibi legerint, ea sunt probanda omnia. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut si quid Ambrosius aut Hieronymus contra morem doctrinamque huius temporis fecerint locutivae fuerint idem sibi arbitretur licere.

Primum, quoniam res nonnullae non erant tunc adeo in ecclesia definitae, ut nunc esse videmus. Deinde, quoniam magnis illi et divinis bonis quandam licentiam faciendi dicendique assecuti sunt, quae non est passim cuilibet permittenda. Atque etiam si nostra hac aetate illi fuissent, quaedam profecto aliter et facerent et loquerentur. Quid?

quod, ut ante dicebamus, in rebus quoque ipsis, quae ad fidem attinent, sancti nonnunquam erravere? a quibus si ne transversum quidem unguem discedendum sit, necesse est sane in magnos quandoque errores fidei etiam adversos incurrere.

At Gela. 15. discinct. decre. cap. sancta Romana probat opuscula Cypriani, Chrysostomi. Gregor. Nazanzeni, Basil. Ambrosii. Nihil ergo in his fidei catholicae contrarium reperitur. Alioqui cur Ruffini opera non eodem modo ibi probata sunt, sed potius reprehensa: quod Hieronymus eum in quibusdam de arbitrii libertate notavit? Cur item Origenis libri damnantur, non etiam Ambro. aut Cypria. si hi quoque in nonnullis fidem orthodoxam contradixerunt? Aut igitur damnentur omnes, in quibus error aliquis doctrinae sanae contrarius invenitur, aut probentur omnes quamlibet uno, et item altero errore sint aspersi. His videlicet argumentis Gloss. 9. dist. decre. docet, ea Divi Aug. testimonia, quibus certa fides veteribus derogatur, intelligenda esse secundum illa tempora, cum scripta sanctorum patrum authentica non erant, libet enim verba Glossae usurpare. *Sed hodie, inquit, iubentur omnia teneri usque ad ultimum iota.* Verum hic error ab aliis confutatus non desiderat orationem meam.

Quid enim? An hoc agere Gelasius voluit, in veterum libris non esse quicquam erroris? Atqui laterem, ut aiunt, laverit quisquis isthuc conetur. Hanc siquidem foelicitatem deus in solis divinis voluminibus inesse voluit, quemadmodum Aug. gravissime ac verissime tradidit. Caeteroqui nemo quantumvis eruditus et sanctus non interdum allucinatur, non alicubi caecutit, non quandoque labitur.

Sanctus vero is fuit, qui credidit ab haereticis baptizatos esse rebaptizandos. Sanctus fuit, qui in Christi corpore et sensum poenae et dolorem fuisse negavit. Sanctus fuit, qui in Chiliastarum dogma descendit. Sanctus fuit, qui viro ob adulterii culpam uxorem repudianti alterum matrimonium concessit. Sanctus fuit, qui animis piorum usque ad iudicii diem veram foelicitatem ademit. Sanctus fuit, qui animam hominis ex traduce esse putavit. Sanctus fuit, qui animam Adae ante corpus fuisse editam opinatus est. Sancti fuere, qui angelos multis ante mundum corporeum aeternitatibus creatos esse existimarunt. Atque horum opuscula a Gelasio comprobata sunt. Hos ego tamen reverentiae causa propriis nominibus non appello. Malo enim antiquitati sanctitatisque parcere, quam otioso lectori facere satis. Legentur itaque a nobis patres veteres cum reverentia quidem, sed ut homines cum delectu atque iudicio.

Quod si quis aliter sapit, nec sanis consiliis acquiescit, hic iam non sanctorum religione, sed sui ipsius amore capitur: et sub veterum nomine novas opinionationes invehere conatur. Qua de re Vincentius Lirinen: *O rerum, inquit, mira conversio! Auctores eiusdem opinionis catholici, consecratores vero haeretici iudicantur. Absolvuntur magistri, condemnantur discipuli. Quod quidem mihi divinitus promulgatum videtur esse iudicium propter eorum maxime fraudulentiam, qui cum sub alieno nomine haeresim concinnare machinentur, captant plerunque veteris cuiuspiam viri scripta paulo involutius edita, quae pro ipsa sui obscuritate dogmati suo congruant: ut illud, quod proferunt, nec primi, nec soli sentire videantur. Quorum ego nequitiam odio dignam iudico. Quod sancti cuiusque viri memoriam tanquam sepultos iam cineres prophana manu ventilant, et quae silentio operire oportebat, rediviva opinione diffamant, sequentes omnino vestigia auctoris sui Cham, qui nuditatem venerandi Noe non modo operire neglexit, verum quoque irridendam caeteris enunciavit. Longe aliter fratres illi sui, qui nuditatem ipsam reverendi patris nec suis temerare oculis, nec alienis patere*

voluerunt: sed aversi, ut scribitur, texerunt eum. Quod est, erratum sancti viri nec adprobasse, nec prodidisse. Hactenus ille.

Ac rursum: *Quid, inquit, si in ipsa vetustate duorum, aut trium error deprehendatur? Curabimus omnino, ut paucorum inscitiae universalis concilii decreta praeponantur. Quae si desint, collatas inter se maiorum sententias lector consulat eorum, qui diversis licet temporibus et locis, in unius tamen ecclesiae catholicae communione ac fide permanentes magistri probabiles extiterunt. Et quidquid non unus aut duo tantum, sed omnes pariter uno eodemque consensu aperte, frequenter, perseveranter tenuisse, scripsisse, docuisse cognoverit: id sibi quoque intelligat absque ulla dubitatione credendum.* Haec Vincentius Lirinensis. non minus prudenter quam vere dicit.

Quibus ex rebus Calvinus calumnia facile retunditur, qua apud regem Galliae Franciscum, ut Lutheranorum impudentiam excusaret, Catholicorum innocentiam traduxit. Cum enim Lutheranis verissime ac gravissime obiiceretur, quod patrum essent ubique et contemptores et adversarii: *multa, ait Calvinus, ignorarunt sancti illi viri, saepe inter se conflictantur, interdum etiam secum ipsi pugnant.* Tum deinceps quotquot patrum errores colligere potuit, falso etiam illis affictos enumerat, quaeritque cur nos (non?) item a patribus discedamus? Nos autem D. Augustini partitione primum utimur, qui libro *adversus Iulium*. I. capit. 2: *alia sunt, inquit, in quibus inter se aliquando etiam doctissimi atque optimi regulae Catholicae defensores salva fidei compage non consonant: alia vero, quae ad ipsa fidei pertinent fundamenta.* In prioribus illis a patribus nos quandoque discedimus: in posterioribus Lutherani. Ac nos quidem modeste ac reverenter oculos a patrum errore avertimus: Lutherani autem patres, aut irridendos, aut certe despiciendos propinant. Deinde nos ab uno interdum aut altero patrum dissentimus: at Lutherani ab omnibus consentientibus saepe dissentiunt. Aliud est autem unius, aut duorum sanctorum privatum dogma repellere, quod hac secunda conclusione aliquando licere dicimus, aliud vero contra omnium communem fidem et doctrinam dicere, quod quatenus liceat et quomodo, sequentibus conclusionibus demonstrabitur. Si prius tamen explicatum fuerit quid sibi ecclesia velit, cum sanctorum patrum libros approbat. Id nanque a nobis in hac forte disputatione desideratur. Nondum enim argumenta diluimus, quae illius Glossae opinionem confirmabant.

Ecclesiastici auctores etiam probatissimi non eodem gradu et loco sunt omnes. Nec magnopere conandum est eorum hic stultitiam refellere, qui libris canonicis Hieronymi, aut Augustini opuscula aequarint. Quemadmodum autem res a Deo conditae probatae quidem fuere universae (vidit enim Deus cuncta, quae fecerat, et erant valde bona) sed rerum variae differentesque naturae non eundem locum, vim, stabilitatem acceperunt. Nam sunt corpora caelestia et corpora terrestria. Sed alia quidem caelestium gloria, alia autem terrestrium. Alia claritas solis, alia lunae, alia stellarum. *Stella enim a stella differt in claritate.* I. Corinth. 15. Sic sane scriptores ecclesiastici probati sunt, qui scilicet Spiritus sancti illustrati luce, ecclesiam ipsi illustrarunt. Sed alia tamen claritas Matthaei, alia Hieronymi, alia Isaiae, alia Ambrosii. Atque auctores canonici, ut superni, caelestes, divini perpetuam stabilemque constantiam servant. Reliqui vero scriptores sancti inferiores et humani sunt, deficiuntque interdum, ac monstrum quandoque pariunt praeter convenientem ordinem institutumque naturae.

Quin ergo probatur Eusebius Caesariensis episcopus? Quin Ruffinus? Quin Origenes? Nam et hi ecclesiam Christi suis literis illustrarunt. Nempe aliud fuit errare in rebus obscuris, et quae non erant eo tempore explicatae ac definitae: aliud in apertis, et et quae

tunc etiam in ecclesia firmissime credebantur. Illud aut Cypriano, aut Ambrosio, aut Augustino accidit: hoc Origeni, Eusebio ac Ruffino. Cyprianus item, Ambro. Hierony. in nullo a sanctae Romanae ecclesiae consortio deviarunt, nec ab eius fidei praedicatione seiuncti sunt, sed communionis ipsius gratia semper fuere participes, ut Gelasii verbis etiam utamur, at Origenes deseruit unitatem, et fons Aarii iure ac merito existimatus est. Hinc schismaticus a Gelasio dicitur. Hinc etiam Eusebius Origenis laudator nimius, Aarii fautor acerrimus reprehenditur. Nam Ruffinus vir alioqui religiosus praeterquam quod in libero arbitrio re videlicet manifestissima erravit: Origeni Origenisque discipulis vehementer favisse convincitur. Fuit autem ecclesia semper non solum cauta, sed etiam acris et severa in Origenistas, ut a quibus grandem in doctrina ecclesiastica pestem fuerit experta. Sed de secunda conclusione satis. Iam pergamus ad reliquas.

Tertia conclusio. Plurium sanctorum auctoritas, reliquis licet paucioribus reclamantibus, firma argumenta Theologo sufficere et praestare non valet.

Id quod ex secundo argumento ante posito satis ostenditur. Angelos quoque esse corporeos, Augustinus ac pauci quidam alii inter veteres sanctos asseruerunt: et quanvis opinio haec falsa sit, sed tanquam fidei adversa ex communi veterum sententia evinci non potest.

At Thomas Walden. in prooemio doctrinalis fidei antiquae docet, quod maior pars patrum ab apostolis senserit, id esse catholicae ecclesiae fidem. Idem quoque Vincentius Lirinensis. tradit in libr. *adversus prophanas novationes*. Vera sunt haec, non inficior. Sed tunc, cum unius aut paucorum contrariam sententiam ecclesia penitus exposcit: ut illorum qui putarunt ab haereticis venientes esse iterum baptizandos: illorum etiam, qui Melchisedech non hominem quempiam, sed Spiritum sanctum esse dixerunt. Utrunque enim horum post ea tempora ecclesia semper exhorruit. Porro autem si unius, aut paucorum opinatio non fuerit ab ecclesia reiecta, tum plurimorum auctoritas, quemadmodum diximus, nihil certum firmumque conficiet. De tertia igitur conclusione hactenus.

Quarta conclusio. Omnium etiam sanctorum auctoritas in eo genere quaestionum, quas ad fidem diximus minime pertinere, fidem quidem probabilem facit: certam tamen non facit.

Quam ego conclusionem postremo illo argumento abunde probatam existimo. Quod enim ea controversia non sit ex illarum numero, quae catholicam fidem, aut promovere, aut immovere possint, vel ex eo perspicuum est: quod beatam Virginem a peccato originali fuisse penitus liberam e libris sacris iuxta germanum literae sensum nusquam habetur. Quinimo lex generalis in eis traditur, quae universos filios Adam carnali scilicet propagatione creatos sine ulla exceptione complectitur.

Nec vero dici potest, per traditionem apostolorum id in ecclesiam descendisse. Cum huiusmodi traditiones non per alios quam per episcopos illos antiquos et sanctos auctores apostolis succedentes ad nos usque pervenerint. At constat, priscos illos scriptores non id a maioribus accepisse. Traderent enim bona fide et ipsi posteris suis. Non igitur ad fidem illud attinere potest, quod neque in sacris literis, aut apostolorum traditionibus invenitur, neque ex eis certa valet connexione confici.

Caeterum, quod opposita etiam assertio, hoc est, Divam virginem peccatum originale a parentibus contraxisse, non sit in numero dogmatum catholicorum, manifestissime

colligitur ex eo, quod a lege universali per singulare privilegium unam Dei matrem excipere, sacrarum literarum fidei nullo pacto adversum est. Alioqui cum sacrae literae in universum clament, *non videbit me homo et vivet, Deum nemo vidit unquam* (Ioh. 1, 18), qui Paulum aut Moysem excepisset, sacras literas contra pugnasset.

Atque ea causa est, nisi toto caelo animus meus errat, quamobrem nec Sixtus quartus, nec concilium Lateranen. sub Leone. 10. nec synodus Triden. sub Paulo et Iulio tertiis inchoata eam quaestionem definierunt. Neutram enim ex illis opinionibus poterant tanquam dogma catholicum approbare. Ita is erravit qui asseruit, erroneum esse aliquem praeter Christum a lege illa originalis peccati liberari. Erravit ac multo etiam magis Basiliense concilium, cum definivit, doctrinam illam, quae docet Beatam virginem Mariam nunquam originali subiacuisse peccato tanquam consonam scripturae sacrae ac fidei catholicae amplectendam fore, nullique de caetero licitum esse in contrarium docere. In pari quippe errore versantur, qui alterutram partem ad catholicam fidem attinere posse credunt.

Difficile est hoc dicere. Credo, si in concione quaeratur, at hoc loco et disputatione facillimum. Non enim hic cum vulgi imperitia certamus, sed eos instituimus, qui verae germanaeque Theologiae solidam et expressam effigiem tenere cupiunt, nec fugientes umbras persequi. Propositum est autem, veri reperiendi causa et contra nostros et pro alienis etiam dicere: et, cum res postulat, utrosque nullius accepta persona reprehendere. Atque in eo opere maxime, quod ad ecclesiae publicam utilitatem cudimus, privatis non debuimus affectibus inservire.

Nec deerunt post haec etiam ex viris plane doctis, qui me obiurgent, erunt etiam qui vituperent: quod in quaestionem multis nominibus invidiosam consulto et cogitato inciderim, ut rem alias gravissimam nullius in Christiana religione esse momenti asseverarem. At ego et benevolos obiurgatores placare, et invidos vituperatores confutare possum: ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri didicisse se gaudeant. Non mihi, fateor ingenue, alia via patuit ad illud Erasmi argumentum eludendum, quo sanctorum auctoritatem acute ille quidem tentavit eludere.

Nec fuit integrum, quod haereticis semper proprium fuit, antiquorum patrum libros corrumpere, et bonam etiam partem voluminum detruncare, ut ore saltem reclamante licet conscientia possem, Bernar. Aug. Ambro. aliosque item patres in ea fuisse opinione negare. Quid enim prodest, si verum scire cupis, sanctorum testimonia membranis inscripta radere, cum animo insculpta abolere non possis? Porro si, ut sanctorum auctoritatem in doctrina catholica tueremur, quod erat ecclesiae Dei apprime necessarium, quorundam opinioniones, ne dicam factiones, asseruimus non esse ad fidem et mores necessarias, quid est, per Deum obsecro, quod nos ea de re valeat quisquam aut admonere amice, aut inimice insectari?

Atque haec quidem hactenus in quartae conclusionis confirmationem dicta sint. In qua etiam causa habemus testem satis idoneum et gravem Vincen. Lirinen. in libro *adversum prophanas novationes: Ubi antiqua*, ait, *sanctorum patrum consensus non in omnibus divinae legis quaestiunculis, sed solum in fidei regula magno nobis studio et investiganda est et sequenda*. Id quod quinta conclusione explicandum est. In qua, quoniam huius loci cardo vertitur, etsi multa praetereunda, multa tamen dicenda sunt et ad cognitionem sacrarum literarum utilissima, et ad scholae usum necessaria.

Quinta igitur conclusio est. In expositione sacrarum literarum communis omnium sanctorum veterum intelligentia certissimum argumentum Theologo praestat ad

Theologicas assertiones corroborandas. Quippe cum sanctorum omnium sensus Spiritus sancti sensus ipse sit.

Quam ego conclusionem magnis quidem argumentis confirmaturus sum, et quae, nisi me fallit animus, controversiam decernere ita possint: ut inter catholicos ultra referri quaestio nequeat. Aggrediar autem ad eam rem, si prius pauca quasi de fama Caietani dixerō. Ego virum hunc, ut saepe alias testatus sum, semper feci maximi. Plurimum enim ecclesiam Christi suis literis iuvit. Longum est autem hominis commendare sive eruditionem, sive ingenium: molestum etiam universa ipsius opera commemorare.

Illud breviter dici potest, Caietanum summis aedificatoribus ecclesiae parem esse potuisse, nisi quibusdam erroribus doctrinam suam quasi cuiusdam leprae admixtione foedasset, et vel curiositatis libidine affectus, vel certe ingenii dexteritate confusus, literas demum sacras suo arbitratu exposuisset, foelicissime quidem fere, sed in paucis quibusdam locis acutius sane multo quam foelicius. Nam et vetustae traditionis parum tenax, et in sanctorum lectione parum quoque versatus, libri signati mysteria ab his noluit discere, qui non suo sensu illa, sed maiorum traditione, vera scilicet verbi Dei clave, aperuerunt. Ita, quum plurima scripsisset egregie, vertit ad extremum omnia, et novis quibusdam scripturae expositionibus aliorum, quae vel gravissime dixerat, aut elevavit, aut imminuit certe auctoritatem. Invitus quidem facio, ut doctissimum virum nomine etiam expresso reprehendam, sed, cum nominis ac gloriae celebritas hoc loco a Lutheranis obiiceretur, notandam temeritatem putavi. Atque error, in quem incidit, est eiusmodi, ut eum ego submovere omni ratione debeam, nec sine summi tamen viri aperta reprehensione possim.

In initio siquidem *commentariorum in Genesim*, si quando, inquit, *occurrerit novus sensus textui consonus, quamvis a torrente doctorum sacrarum alienus, aequum se praebeat lector censorem*. Et paulo post, *nullus, ait, detestetur novum sacrae scripturae sensum ex hoc quod dissonat a priscis doctoribus, non enim alligavit Deus expositionem scripturarum sacrarum priscorum doctorum sensibus: sed scripturae ipsi integrae sub catholicae ecclesiae censura. Alioqui spes nobis et posteris tolleretur exponendi scripturam sacram, nisi transferendo, ut aiunt, de libro in quinternum*. Hactenus ille.

Ac revera sequi maiores nostros per omnia et in illorum vestigiis nos quoque pedes nostros figere, ut pueri faciunt per lusum, nihil videtur esse aliud, quam ingenia nostra damnare, iudicio nos privare nostro et facultate inquirendae veritatis. Sequamur veteres, bene habet, sed ut duces non ut dominos. Non enim fidei nostrae dominaturi sunt, nec illis ita debemus esse addicti et mancipati, ut sacris literis exponendis nullum habeamus arbitrium. Hoc scilicet argumento Caietanus moveri potuit, ut quintae conclusioni adversaretur.

Nam Lutherus crassioribus coniecturis commoveri solet. In prologo siquidem *assertionis* suorum articulorum patrum auctoritate dicit neminem esse cogendum, quod in omnium scriptis multi inveniantur errores, saepe sibi ipsis pugnent, saepe invicem dissentiant, et scripturas torqueant. Leges autem interpretandi verbi Dei nullas patitur. Quod verbum Dei non debeat esse alligatum, sed liberum. Quodque eiusdem sit leges condere et interpretari. Quare homines legum quidem humanarum certos interpretes esse posse, divinarum autem nullo modo.

Hanc eandem sententiam tenuit Witleffus apud Thomam Walden. lib. doct. fi. anti. doctri. 3. eandem quoque Petrus Abailardus tenuit in ipso statim suarum disputationum

exordio: ut auctor est Divus Bernardus in *epist. ad Innocen.* numero. 190: *Ecclesiasticorum doctorum*, inquit Bernardus, *unam omnium de hac re Petrus Abailardus dicit esse sententiam, et ipsam ponit ac spernit, et gloriatur se habere meliorem, non veritus contra praeceptum sapientis transgredi terminos antiquos, quos posuerunt patres nostri.* In eadem etiam erroris navi fuere Arius, Nestorius, Eutyches, Dioscorus, ut septima synodo actio. I. Anathematismo.7. Basilius ipse fatetur. De Ario certe eiusque discipulis habes testem Alexandrum Alexandriae episcopum lib. I. *histo. tri.* cap. 14. Nestorius autem dum eloquens fuisset, et se putaret doctum, libris antiquorum interpretum dedignabatur incumbere, omnibusque se meliorem putabat esse, ut lib. 12. *hist. tri.* cap. 4. refertur. Eadem etiam via ingressus est Paulus Samosatenus Eusebio auctore lib. 7. *ecclesiasti. historiae* c. 26. Severiani quoque eadem via ingressi sunt, ut idem Euse. lib.4. *eccle. histo.* c. 29. testatur.

Quid vero Vincentius Lirinen. adversus prophanas novationes de Origene referat, non pigebit adscribere: ut vel hoc uno exemplo viri pii sacris literis exponendis discant esse modesti. Cum igitur is auctor Origenis ingenium, eruditionem, eloquentiam, virtutesque alias admirabiles extulisset: *hic idem*, ait, *tantus ac talis dum gratia Dei insolentius abutitur, dum ingenio suo nimium indulget sibi que satis credit, cum parvipendit antiquam Christianae religionis simplicitatem, dum se plus cunctis sapere praesumit, dum ecclesiasticas traditiones et veterum magisteria contemnens quaedam scripturarum capitula novo more interpretatur, meruit ut de se quoque diceretur: si surrexerit in medio tui propheta*, etc. Deute. 13. Haereticorum itaque et schismaticorum communis fuisse videtur Caietani illa sententia.

Nec ego hic tamen haereticos volo argumentando revincere. Quid enim illis facias, qui eadem impudentia et apostolicae sedis iudicia et conciliorum dogmata et apostolorum traditiones et sanctorum omnium doctrinam contempsere? Adversus Caietanum omnis oratio suscipitur a nobis, qui, ut erat ingeniosus, nostras rationes expenderet: utque erat pius, auditis gravissimis testimoniis minime refragaretur. Atque nobis unum sat erat, ita nobis maiores nostros tradidisse. Sed Caietanus auctoritatem contemnit, ratione pugnat: patietur igitur rationes meas cum sua ratione contendere.

Quamquam a philosophis quidem rationem philosophicae conclusionis iure forsitan postularis, in sacrarum autem literarum intelligentia maioribus nostris debes nulla etiam ratione reddita credere: et quas sententias de lege, de fide deque religione ab illis accepisti, defendere. Ego vero eas defendam semperque defendi. Nec me ex eo sensu, quem a patribus accepi, ullius unquam ratio, aut docti, aut indocti movebit. Sed age ratiocinemur, ostendamusque in expositione sanctarum scripturarum concordem antiquorum sensum esse tenendum, si volumus esse catholici. Sed prius tamen quid maiores nostri de ea re senserint, explicemus.

Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo quid didicerim non modo Theologorum ratiocinationibus, verum etiam testimoniis antiquitatis. Clemens in primis ad discipulos Hieroso. *Relatum est*, inquit, *quosdam docere, non secundum traditionem patrum, sed iuxta sensum suum. Multas enim ex his quae legunt secundum ingenium hominum verisimilitudines capiunt. Ideo diligenter observandum est, ut lex Dei non secundum propriam intelligentiam doceatur. Sunt enim multa verba in scripturis divinis, quae possunt trahi ad eum sensum, quem sibi quisque sponte praesumpsit. Quod fieri non oportet. Non enim sensum, quem extrinsecus attuleritis, alienum et extraneum debetis quaerere, sed ex ipsis scripturis sensum capere veritatis. Et ideo*

oportet ab eo intelligentiam discere scripturarum, qui eam a maioribus secundum veritatem sibi traditam servat; ut et ipse possit ea, quae recte suscepit, competenter asserere. Hactenus Clemens. Qui et lib. 10. recogniti. (si liber hic modo recipitur) documentum hoc a Petro apostolo se accepisse testatur.

Dionysius item, I. ca. lib. *de caelesti Hierar.*: *Ad sanctissimarum, ait, scripturarum intelligentias prout illas a patribus accepimus contuendas pro viribus pergamus.* Accedit eodem testis locuples Irenaeus, qui etiam scribit lib. 4. cap. 63. expositionem legitimam scripturarum per traditionem maiorum accipiendam.

Epiphanius rursum, cum haereticos, qui se vocabant apostolicos, refutat, *scripturae*, inquit, *speculatione indigent, ad cognoscendam uniuscuiusque argumenti vim et facultatem. Oportet autem et traditione uti, non enim omnia a divina scriptura accipi possunt.* Haec Epiphanius. Traditionem autem sine dubio vocat intelligentiam et sensum a patribus acceptum. Illam enim clavem verbi Dei esse, auctor est Petrus, apud Clementem libro 10 recogniti. hanc autem legisperiti habuisse dicuntur, ad quos, scilicet traditiones Moysis et seniorum quasi per manus venerant.

Clemens vero Alexandrinus *Stroma*. lib. 7. qui adversus ecclesiasticam traditionem scripturas interpretantur, hos regulam veritatis amisisse affirmat. Et postea eodem quoque lib. de haereticis disserens, *gloriae*, inquit, *tenentur desiderio, qui ea quae ex sua natura conveniunt sermonibus divinitus inspiratis tradita a beatis apostolis et magistris, sua sponte fallaci sapientiae simulatione corrumpunt per alias tractationes, humanis doctrinis resistentes divinae traditioni.* Nam inter eos viros qui tanti erant in ecclesiastica cognitione, quid restabat dicendum a Martione, Prodico et similibus, qui non sunt ingressi recta via? neque enim eos, qui praecesserunt, superare poterant sapientia, ut aliquid adinvenirent iis quae ab illis vere dicta sunt. Sed bene cum eis actum esset, si scire potuissent ea, quae prius sunt tradita.

Atque Origenes *tractatu in Matth.* 29. *Quoties haeretici*, inquit, *canonicas proferunt scripturas, in quibus omnis Christianus consentit et credit, videntur dicere, Ecce in domibus verbum est veritatis. Sed nos illis credere non debemus, nec exire a prima et ecclesiastica traditione, nec aliter credere, nisi quemadmodum per successionem ecclesiae Dei tradiderunt nobis.* Haec Origen.

Ambrosius quoque tertio *ad Gratianum de fide* libro, *servemus*, ait, *praecepta maiorum, nec haereditaria signacula ausi rudis temeritate violemus, librum sacerdotalem quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, et multorum iam martyrio consecratum?*

Hieronymus insuper in *episto. ad Evagrium*: *evolvi me*, inquit, *ad veterum libros, ut viderem quid singuli dicerent, ut tibi quasi de multorum consilio responderem Et deprehendi, horum omnium opiniones ... ad unum computum pervenisse, ut dicerent Melchisedech hominem fuisse Chananaeum.* Et post multa, quae narrare longissimum est (epist. 73, 55, 10, 22, 14): *Habes*, ait, *quae audierim, quae legerim de Melchisedech. Meum fuit recitare testes, tuum sit de fide testium iudicare. Quod si omnes repuleris, tuum certe illum spirituales interpretem non recipies, qui tanto supercilio et auctoritate Melchisedech Spiritum sanctum pronunciavit, ut illud verissimum comprobarit, quod apud Graecos canitur: imperitia confidentiam, eruditio timorem creat.*

Et in *Danie.* 12 cap.: *Scripturae, inquit, sanctae intelligentiam absque Dei gratia et doctrina maiorum sibi imperitissimi vel maxime vendicant.* Et in *epistola illa ad Paulinum* celebri multis et testimoniis exemplisque et rationibus elegantissime docet, neminem in scripturis sacris sine praevio et monstrante semitam posse ingredi. Id quod Clemens Alexan. 5 *Stro.* lib. docuerat.

Et Cicero (*ad fam.* 7, 19), *in universum nulla ars, inquit, literis sine praeceptore et interprete percipi potest.* Is autem ad sacras literas sine doctore aggreditur, qui neglecto sensu antiquorum patrum, arcanam scripturam ex suo interpretatur.

His etiam similia concinit Augustinus in libro *de utilita. cred. ad Honoratum* c. 7. cum enim sacros iste libros sine aliena ope et legere et intelligere se posse arbitraretur, *ita ne est?* Augusti. ait (*Util. cred.* 7, 17): *Nulla imbutus poetica disciplina Terentium sine magistro attingere non auderes. Asper, Cornutus, Donatus, et alii innumerabiles requiruntur, ut quilibet poeta possit intelligi, tu in sanctos libros sine duce irruis, et de his sine praeceptore audes ferre sententiam.* Et cap. 17: *Si unaquaeque disciplina, inquit, quanquam vilis et facilis, ut percipi possit, doctorem aut magistrum requirit, quid temerariae superbiae plenius, quam divinorum sacramentorum libros ab interpretibus suis nolle cognoscere?* Hactenus Augustinus.

Gregorius etiam lib. 28. *mora.* cap. 9. hanc etiam conclusionem confirmat, exponens de sanctis doctoribus illud, *super quo bases illius solidatae sunt.* Unum his Cassiodorum adiiciam in prooemio lib. *divinarum institut.* disserentem in haec verba: *Ad divinam scripturam ascendamus per expositiones probabiles patrum, velut per quandam scalam visionis Iacob, ut eorum sensibus provecti, ad cognitionem domini efficaciter pervenire mereamur.* Et lib. eod. cap. II. *Sunt nonnulli, ait, qui putant esse laudabile, si quid contra antiquos sapiant, et aliquid novi ut periti videantur, inveniant.* Et cap. eiusdem libri 25. *Cuncta, inquit, quae antiqui expositores probabiliter dixerunt, sollicita mente tenenda sunt: illa vero quae ab eis intacta sunt relictas, ne infructuoso labore fatigemur, primum rimanda sunt, quas virtutes habeant, aut ad quae nos instituta perducant.*

Adde huc quoque Grego. Nazan. et Basil. qui ut libr. II. *Eccles. histo.* Ruffinus tradit, *divinarum scripturarum intelligentiam non ex propria praesumptione, sed ex maiorum scriptis et auctoritate secuti sunt. Quos et ipsos ex apostolica successione intelligentiae regulam suscepisse constabat.* Hactenus ibi.

Atque haec satis erant hominis modesto, ut in nostram sententiam induceretur. Nam clarissimis monumentis contestata consignataque antiquitas quem non moveat? Certe cum Clementem, Dionysium, Irenaeum, Epiphanium, Nazan. Basil. Ambr. Hierony. August. Cassiod. Bernar. audio unum idem proferentes, non existimo totidem hominum, doctissimorum quidem et sanctissimorum attamen hominum, me audire sententiam: sed Catholicae Ecclesiae, cuius illi fuere columnae praecipuae. Nec enim aliud viri illi omnes tanto consensu sensisse credendi sunt, quam quod communiter ecclesia catholica sentiebat.

Sed habemus praeterea graviores testes ad huius rei fidem plenam et integram faciendam. Dixerit enim fortasse quispiam testimonia fere illa, quae retulimus, adversum Lutheranos magis quam Caietanum facere. Non enim hic adeo fuit insolens, ut aut omnino veterum magisterium contemneret, aut eorum in sacras literas commentaria. Negavit solum communem antiquorum intelligentiam certam esse lineam, ad quam intelligentias nostras semper dirigere debeamus. Id quod nondum adhuc

videmur refellisse. Verum, utcunque haec habeant, placet mihi iugulum causae petere, ac propius conferre pedes, ut Caietani error certissimis argumentationibus refutetur.

Primum autem in synodo sexta generali sess. II. ob id damnati sunt Origenistae, quod easdem expositiones, quas hic novas Caietanus infert, conati fuerint contra maiorum traditionem invehere. *Multa alia*, ait Sophronius, *extra apostolicam atque paternam traditionem asseruerunt paradisi plantationem proiicientes, in carne Adam formatum fuisse nolentes, ex eo Evam formatam fuisse vituperantes, serpentis sonitum refutantes*. Hactenus ille. Est autem probata haec Sophronii epistola Synodica actione. 13. eiusdem sexti concii. generalis.

Deinde Canon. 19. Synodi Trullanae sic habet. *Oportet eos, qui praesunt ecclesiis, clerum et populum docere ex divina scriptura colligentes intelligentias et iudicia veritatis, et non transgredientes iam positos terminos, vel divinorum patrum traditionem. Sed etsi ad scripturam pertinens controversia aliqua excitata fuerit, ne eam aliter interpretentur, quam quomodo ecclesiae luminaria et doctores suis scriptis exposuerunt, et maiorem ex his laudem assequantur, quam si ea quae a se dicuntur, componant. Ne dum quandoque ad id haesitant, ab eo quod convenit excidant*. Hactenus concilium Trullanum.

Ad haec, cum de intelligentia illius testimonii Ioannis Evangelistae, *ad Iesum autem cum venissent, ut viderunt eum iam mortuum*, etc. inter fideles quaestio esset exorta, eaque ad Viennen. Concii. referretur, Clemens concilio praesidens ita loquitur. *Nos ad sanctorum patrum et doctorum communem sententiam apostolicae considerationis aciem convertentes, sacro approbante concilio declaramus*, etc. Sedes ergo apostolica et Vienn. concilium cum de fide et intelligentia sacrarum literarum pronunciant, sanctorum communem sensum tanquam Thesei filum tenent, eosque quasi duces intelligentiae sequuntur.

Concilium quoque Lateranens. sub Leone decimo actio. II. praecipit omnibus, qui Evangelicam veritatem populum docturi sunt, ut sanctam scripturam iuxta interpretationem doctorum, quos ecclesia, vel usus diuturnus approbavit, explanent. Nec quicquam eis proprio sensu contrarium aut dissonum adiciant, sed illis semper insistant, quae a praefatorum doctorum interpretationibus non discordant.

Est praeterea idem definitum apertius in synodo Triden. sess. 4. in haec verba. *Decrevit sancta synodus ad coercenda petulantia ingenia, ut nemo suae prudentiae innixus in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae Christianae pertinentium sacram scripturam ad suos sensus contorqueat, aut contra eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater ecclesia, aut etiam contra unanimem consensum patrum ipsam scripturam sacram interpretari audeat*. Hactenus concil. Triden. Poteram huc addere decretum quintae synodi ex Ivone titulo II. lib. 2. c. 14. Alterum etiam simile concilii Melden. ca. II ex Burch. libro I. cap. 61. sed multa praeterimus, ne disputatione longa negotium lectori facessamus.

Sed enim e sacris quoque literis ad eiusdem rei confirmationem habemus testimonia non pauca. Ac primum illud ex Ecclesiastico. c. 8.: *non te praetereat narratio seniorum, ipsi enim didicerunt a patribus suis, quoniam ab ipsis discas intellectum, et in tempore necessitatis dare responsum*. Deinde illud apostoli ad Ro. 12: *non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem: et unicuique sicut Deus divisit mensuram fidei: ...habentes donationes secundum gratiam differentes, sive prophetiam secundum rationem fidei*, etc. Illud vero constat Prophetiae vocabulum Apostolo usurpari non

modo pro eo, qui futura videt atque praenunciat, verum etiam pro eo qui Spiritus sancti dono, prophetarum, Christi, apostolorum, oracula intelligit et exponit.

Iubet autem Paulus, ut qui eiusmodi munus in ecclesia susceperit, primum quidem non plus sapiat quam oportet, sed ad modestiam et temperantiam sapiat: deinde, ut prophetiam habeat secundum rationem fidei. Hoc est. Ne sacris literis exponendis humani acumen ingenii, aut naturae vim rationemque sequatur, sed eas iuxta fidem a maioribus acceptam, et huius fidei proportionalem rationem interpretetur. Nam philosophos quidem poteris forsitan exponere iuxta rationem scientiae nulla etiam adhibita fide, at sacros libros, sobrie sine maiorum fide et doctrina non poteris.

Sed et qui explicando Aristotelem veteres omnes peripateticos pro nihilo haberet, et his magna consensione reclamantibus ex philosophi sententia paradoxum nusquam auditum nova nobis interpretatione praescriberet, parum ille sobrius haberetur. Multo vero etiam magis qui in apostolorum libris suoapte ingenio novas quasdam sententias comminiscitur, easque apostolorum discipulis et antiquis omnibus interpretibus adversas hic non est profecto cur satis sanus habeatur. Sed de secundo testimonio satis.

Tertium. 1 ad Corin. 14. habes, *Prophetae*, inquit apostolus, *duo aut tres dicant, et caeteri diiudicent*. Ne quis autem a reliquis temere dissentiat: *non est autem*, ait, *dissensionis Deus sed pacis*, idest, non eius qui a consentiendi unitate defecerit, sed eorum, qui in consentiendi pace permanserint, ut Vincen. Lirinen. exposuit *Sicut in omnibus*, inquit, *ecclesiis sanctorum doceo*, hoc est, Catholicorum. Quae ideo sanctae sunt, quia in sanctorum communione persistunt. Ac ne quis tandem harum rerum iudicium ad se unum despectis caeteris revocaret, paulo post addit. *An a vobis verbum Dei processit? aut in vos solos pervenit? Siquis videtur esse propheta, aut spiritualis, cognoscat quae scribo vobis, quia domini sunt mandata*.

Mandatum utique est, ut si quis est spiritualium rerum magister, summo studio unitatis cultor existat: ut nec opiniones suas communibus reliquorum omnium praeferat, et ab universorum sensibus non recedat. Id fiet autem, si duo praecepta teneantur. Unum, ut sacrarum literarum interpretes semper in priores spectet: a quibus verbum Dei processit in posteros. Huius enim rei apostolus Corinthios monet inquiring, *an a vobis verbum Dei processit?* Alterum, ut ne sensum suum tenaci contentione defendat, sed prius reliquos ecclesiae doctores consulat, ut si viderit omnibus id probari quod sentit, tuto iam teneat: sin reprobari, tuto iam deserat. Hoc enim significat apostolus dicens, *aut in vos solos pervenit?* Sic enim mihi plane videor Pauli sententiam interpretari. Quod si hoc apostoli testimonium videbitur cuipiam ad suadendum magis quam evincendum idoneum: cum illo non existimarim equidem contentiosa disputatione certandum. Nec enim vel ipsi credimus, omnia argumenta quibus utimur, esse palmaria.

Quartum porro eiusdem apostoli testimonium gravissimum est. Habetur autem ad Ephe. 4. in haec verba: *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi ..., ut non simus iam parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinae in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris*.

Quae quidem Pauli verba, quoniam in tertio loco uberius explicata sunt, levi nunc brachio attingemus, quantumque satis erit ad id, de quo nunc agimus, confirmandum. Ex his itaque verbis plane intelligitur divinae providentiae fuisse, ut non solum prophetarum, apostolorum, et evangelistarum codices haberemus: verumetiam

sanctorum doctorum in illos commentaria. Ob eam enim certe causam, post prophetas, apostolos, et evangelistas ecclesiae a Christo doctores dantur, ut illorum sacros hi libros interpretentur. Hos ergo in ecclesia Dei divinitus per tempora et loca procuratos quisquis in scripturae sensum eundem convenientes contempserit, non hominem contemnit sed Deum: a quo in id illi fuere destinati, ut populum Christianum sacras prophetarum, apostolorum evangelistarumque literas edocerent.

Quod si sancti omnes dum illas interpretarentur, errarunt: Deo auctore erraret ecclesia, cum doctores sibi a Christo datos sequeretur, et in sacrorum codicum intelligentia eorum vestigiis insisteret. Nec me clam est Paulinum Augustinumque in epistolis. 58. et. 59. Prophetas in hoc Apostoli testimonio non eos accipere, qui ante domini adventum futura praedixerant, quorum nos scripturas ut canonicas ac divinas retinemus, sed illos, qui in ecclesia Christi tempore apostolorum prophetandi gratia eminere. At, quoniam utrosque ecclesiae a Christo datos negare non possumus: nihil mirum videri debet, si neutros ab apostoli verbis excluserimus. Sed quaerat hic forsitan aliquis.

Cum sit perfectus scripturarum canon sibi que ad omnia satis superque sufficiat, quid opus est ut ei sanctorum et intelligentia iungatur et auctoritas? Quia videlicet scripturam sacram pro ipsa sui et altitudine et obscuritate non uno eodemque sensu omnes accipiunt, sed aliter atque aliter alius atque alius interpretatur, ut pene quot homines, tot illinc sententiae erui posse videantur. Aliter nanque illam Novatus, aliter Sabellius, aliter Arius, aliter Donatus exponit. Quocirca necesse est, ut propheticae et apostolicae interpretationis linea propter tam varii erroris anfractus secundum normam aliquam dirigatur. Ob id ergo post prophetas, apostolos et evangelistas, sanctos quoque doctores accepimus: quo eorum catholicam, hoc est, universalem intelligentiam, tanquam ecclesiae regulam a Deo praescriptam sequeremur. Praeclare igitur illud adiectum est: *Ad consummationem sanctorum, ... in aedificationem corporis Christi, ... ne simus parvuli*, etc. Ac de verbis quidem apostoli hactenus.

Nunc Salomonis unicum testimonium addemus, quod si diligentius expendatur, multum conferet ad eam rem, de qua disserimus, corroborandam: *Verba sapientium, ait, sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi. Quae per magistrorum concilium data sunt a pastore uno. His amplius fili mi ne requiras*. In quem locum Hieronymus: *exceptis, inquit, his verbis, quae ab uno pastore sunt data, et a concilio atque consensu probata sapientium, nihil tibi vendices, maiorum sequere vestigia, ab eorum auctoritate non discrepes*. Haec Hieronymus.

Nos vero, quis ille unus pastor sit, per Ezechielem intelligimus. *Suscitabo, ait, super eas pastorem unum, qui pascat eas, ... ipse erit eis in pastorem*. Ne autem existimares quod ipse per se Christus hoc semper esset factururus, per Hieremiam monet inquires: *dabo vobis pastores iuxta cor meum et pascent vos scientia et doctrina*.

Quod autem verba sanctorum data fuerint ab illo pastore uno, talis tantusque omnium consensus ostendit, nec enim intelligere idem omnes una mente possent, nisi uno eodemque Christi spiritu in ea unitate continerentur. Unde divine ait Salomon *per magistrorum concilium data esse a pastore uno*.

Sanctos quippe antiquos sapientes fuisse, nemo negat, ecclesiae fuisse magistros certo constat, a Deo fuisse ecclesiae datos, Christi erga ecclesiam providentia manifestat; datos esse ut apostolorum, prophetarum evangelistarumque oracula exponerent, Paulus innuit: ab uno pastore tam multos atque adeo diversis et loco et tempore fuisse

procuratos, sententiae unitas et concordia monstrat. Ut nihil aliud quam magistrorum concilium liceat intueri, quod ab uno veritatis spiritu fuerit congregatum.

Certe, ut Augustinus lib. *adversus Iulianum* 2. dicit, si episcoporum synodus ex toto orbe congregaretur, ut controversiam decernerent circa sacros libros exortam: nec tales possent facile sedere nec tot. Quia nec sancti uno tempore fuerunt.

Te nunc Caietane pater, si filio patrem appellare licet, appello, te Caietane, inquam, appello, te in concilium voco, te non in lycaeum aut Academiam induco, sed in sanctorum patrum pacificum honorandumque conventum. Pone tibi ob oculos, rogo te, tam numerosam seriem eruditissimorum virorum, quos in hunc usque diem tot seculorum consensus approbavit: quos praeter admirabilem sacrarum literarum peritiam vitae quoque pietas mira commendat. Aspice illos, obsecro te, quodammodo aspicientes te, et mansuete ac leniter dicentes tibi. Itane nos fili Caietane in sacrarum expositione literarum simul omnes erramus? Itane nobis omnibus, quos ecclesiae Christus praeceptores dedit, spiritus intelligentiae defuit? Itane tu unus adversum nos pugnare audes, et ecclesiam credis unius sensum hominis secuturam, huius vero gravissimi sanctissimique senatus commune iudicium deserturam? Vtrum plustribuendum esse iudicas, tot eruditorum, sanctorum martyrumque praeiudiciis, an tuo singulari privatoque iudicio? Respondebis ne ad haec, aut omnino hiscere audebis? Videre mihi videor Caietane pater modestiam tuam ingenique candorem atque adeo in sanctos religiosam reverentiam et pietatem, et quasi coram esses audio vocem tuam aures meas circumsonantem: vicinus utrique. Vterque nostrum palmam refert: tu mei, et ego erroris.

Sed nescio bone lector quo me impetus animi et nimius disserendi calor evexit. Nam et Caietanus eo iam diu loco est, ubi omnes sine mea disputatione vicit errores: et ego non consuevi eorum insultare erroribus, quorum miror ingenia.

Sed nos, ut coepimus, persequamur, et Theologiae quoque rationibus hunc errorem confutemus. Licet enim ad fidem in Theologia faciendam auctoritas plus polleat quam ratio: quippe cum ea sine ratione satis habeat momenti, ratio sine auctoritate non multum valeat. Sed auctoritati tamen ratio coniuncta quantum volet habebit ad faciendam fidem virium. Et nos iam inde a principio pollicebamur hanc cum Caietano causam ratione magis quam testimoniis transacturos.

Primum autem, qui novam hanc exponendi sacras literas rationem suscitant, hi, praeterquam quod veteres obterunt maiorum laudes, cum vanis hominibus tum magis haereticis exemplo sunt, ut novis falsisque commentis sacrarum literarum vera sensa contaminent. Quod si semel admissa fuerit haec licentia, ut libros sacros pro suo quisque arbitrio interpretetur, horreo dicere, quantum abolendae religionis periculum consequatur.

Etenim una qualibet particula sanctarum scripturarum humanorum ingeniorum libertati permissa, alia quoque atque alia et omnes iam quasi ex more reliquae humanitus tractabuntur. Porro autem si totam scripturam divinam hominum quorumlibet ingenio arbitratoque exponi liceat, nihil firmum relinquetur. Sed *sit ibi deinceps errorum lupanar necesse est, ubi erat ante castae et incorruptae sacrarium veritatis*, quemadmodum Vincent. Lirinen. non minus vere, quam eleganter asseruit. Quin etiam praeter incommoda, et multa et magna, quae futuris in ecclesia fidelibus haec opinatio affert, ecclesiam, quae nos antecessit, erroris gravissimi nota liberare nequit. Cum enim sive concionatores, sive scriptores omnes, qui sanctis antiquis successere, sacrae

scripturae sensum populo tradiderint iuxta doctrinam a sanctis acceptam: populus autem sensum eundem fidenter acceperit: nimirum qui concordem sanctorum veterum expositionem reiecit, intelligentiam, quam hactenus ecclesia habuit, reicere convincitur.

Exempli causa ponatur aliquid quod pateat latius. Sancti omnes exposuere, Evam e costa Adae, ut litera sonat, fuisse conditam. Id quoniam sacerdotes sequentes ita invenere a sanctis expositum, populo Christiano sedulo significarunt, et populus ipse bona utique fide credidit. Ita efficitur, ut sanctis antiquis errantibus in illius loci interpretatione, tota ecclesia in eodem fuerit errore versata. Atque sanctorum et ecclesiae ignorationem esse coniunctam Nestorius plane intellexit a concilio Ephesino damnatus in haec verba. *Invecti sumus in Nestorii sceleratam praesumptionem, quod sacram scripturam se primum et solum intelligere, et omnes eos ignorasse iactaret, quicumque ante se magisterii munere praediti divina eloquia tractavissent. Totam etiam nunc ecclesiam errare, quae, ut ipsi videbatur, ignaros doctores sequeretur.* Hactenus Ephesi. concil. refertur autem a Vincen. Lirinen. in libello illo vere aureo *adversum prophanas novationes.*

Adde, quod, ut iam pridem dicebamus, in his, quorum cognitio non pertinet ad populum, Ecclesiae fides, fides maiorum est. Cum igitur e scriptura sacra veram et synceram intelligentiam accipere non spectet ad plebem, nisi Lutheranorum insaniam sequi volumus, patrum certe nostrorum in libris sacris intelligentia, ecclesiae intelligentia ipsissima est.

Quamobrem si sancti omnes antiqui divinis literis intelligendis errarunt, Ecclesia dubio procul erravit: idque Deo praecipiente. Peccaret enim populus, si scripturae iuxta sanctorum omnium sensum expositae repugnaret: in his praesertim, quorum iudicium non ad plebem, sed ad maiores spectat.

Praeterea ab omnibus sanctis communi unaque mente idem sentientibus non potuit Dei verbum recedere. Ut videlicet omnes simul haberent aliquam scripturam pro canonica, quae canonica non esset, aut ediverso aliquam communi consensu exploderent quae canonica esset. Ergo nec vera intelligentia verbi Dei potuit simul ab illis recedere. Utrumque enim ecclesiae promissum est et spiritus et verbum: et si utrumlibet omnibus sanctis doctoribus defuisset, Ecclesiae quoque pariter defuisset. Illud autem, quod priore loco assumptum est, si minus intelligitur, ex aliis fidei dogmatibus percipi potest: in quibus sanctos simul omnes errare non posse magnis argumentis ostensuri sumus: nec ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt. Quod vero et verbum et spiritus intelligentiae in ecclesia coniuncta sint, quemadmodum posteriori loco assumebamus, per Isaiam dominus in haec verba testatur. *Spiritus meus qui est in te et verba mea, quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui ... amodo et usque in sempiternum.* Semen vero Christi fidelium ecclesiam esse negabit nemo, qui vel parum fuerit in sacris literis exercitus. Quis est igitur, qui res a Christo in ecclesia copulatas audet errore divellere, et aut verbum aut verbi sensum sanctis omnibus ac proinde ecclesiae tollere?

Praeterea ut Hieronymus in *commentariis super primum caput epist. ad Gala.* ait, ecclesia Dei quae a posteris apostolorum fidem audivit: *non accepit hominis evangelium, sed Dei. Doctores enim ecclesiae, inquit, non tam ipsi docent, quam in ipsis Deus, qui ad sanctos loquitur. «Ego dixi dii estis, et filii excelsi omnes». Qui autem dii sunt, tradunt dei evangelium et non hominis. Martion et Basilides et caeterae haereticorum pestes non habent Dei evangelium: quia non habent spiritum sanctum,*

sine quo humanum fit evangelium, quod docetur. Hactenus Hieronymus. Et eodem loco statim, *nec putemus*, inquit, *in verbis scripturarum esse evangelium, sed in sensu: non in superficie, sed in medulla: non in sermonum foliis, sed in radice rationis.* Alioquin et *diabolus, qui loquitur de scripturis, et omnes haereses inde sibi consuunt cervicalia.* Grande periculum est in ecclesia loqui, ne forte interpretatione perversa de Evangelio Christi hominis fiat evangelium, aut, quod peius est, diaboli. Haec quoque Hieronymus. Quae ut conferamus in pauca, hanc rationem habent.

Si a sanctis antiquis apostolorum successoribus fideles sensum scripturae falsum accepere: certe non receperunt Dei evangelium, qui non est in verbis scripturarum, sed in sensu: non in litera occidente, sed in spiritu vivificante: non in membranis, sed in cordibus. Id quod non Hieronymus modo, verum etiam Hilarius in libro *ad Constantium Augustum* tradidit. Et si lex spiritualis est, et spiritu indiget ut intelligatur, quod in primo iam loco abunde monstravimus, ecqua rogo tanta dementia est, spiritum sanctum mihi uni affuisse dicere, sanctis omnibus defuisse?

Age enim, ut a divinis ad humanas rationes nostra defluat oratio, si in scripturae interpretatione quicquam tribuitur ingenio et eruditioni, quid Graecorum ingeniis aut acutius aut perspicacius? quid in literis sacris exercitatus? Nec vero Latinis sanctis defuit ingenium, nec literarum sacrarum peritia defuit. Nolumus enim modo aut Latinos Graecis aut Graecos Latinis antepondere. Vtrosque constat et ingenio et eruditione valuisse. Quod si in hoc iudicio magis spectatur vitae sanctimonia, quis homo recens veteres illos ecclesiae primarios viros excellet? verum aiunt.

Sed homines erant. At ego et novicios istos interpretes homines esse reor. Audio. quid multitudo facit ad sensum spiritus? Respondeo, Quid facit paucitas? sed et in his quae vel apud homines fide creduntur, nonnihil facere solet testium multitudo, maxime seniorum. Nam veterrimi quique solent esse gravissimi. Iuniores autem quasi pueri, si speciem afferant veritatis, non est illa quidem protinus repudianda: vetustas tamen suo loco conservanda est. Maxima enim est vis et auctoritas vetustatis: et ubi cum novitate certet, est illa sine dubio praeferenda. Sed nescio quomodo a rationibus gravissimis ad has leviores oratio nostra delapsa est. Iam ad illas redeamus, easque ipsas concludamus aliquando.

Illud ergo urgentius et instantius premebamus, qui sanctos veteres in universum omnes sacrae uno quolibet scripturae loco exponendo errasse affirmat: eum catholicae ecclesiae hunc ipsum errorem attribuere. Id quod hoc etiam argumento confirmari potest. Ubique est enim ecclesiae corpus: ibi etiam est spiritus veritatis, ut Irenaeus docet, imo Christus Dominus inquit, *ego rogabo patrem et alium paracletum dabit vobis ut maneat vobiscum in aeternum spiritum veritatis.* Docet quoque idem aperte Paulus ad Eph. 4 et I Cor. 12.

Spiritus autem in corpore non easdem omnibus corporis partibus tribuit functiones, quemadmodum Apost. ad Ro. 12. et prioris ad Corinthios capit. duodecimo, elegantissime persequitur. *Alii nanque datur per spiritum sermo sapientiae ..., alii prophetia ..., alii interpretatio sermonum*, etc. Nec enim in ecclesia omnes apostoli, nec omnes prophetae, nec omnes interpretantur, etc. Certum est autem, quod sacrarum literarum intelligentia sanctis doctoribus, siquibus maxime, per spiritum data est. Qui ergo spiritum veritatis sanctis omnibus in scripturae sacrae interpretatione negat, hic sine dubio eundem spiritum ecclesiae tollit. Quemadmodum qui ab oculis videndi

munus aufert, hic reliquas etiam omnes corporis partes obscurat. Nam si oculus non fuerit lucidus *totum corpus tenebrosum erit*.

Atque hae sunt quintae conclusionis causae gravissimae. Possunt enim esse aliae leviores. Certe patrum optimorum et sapientissimorum exemplum non omnino leve est: qui quanquam erant acerrimo ingenio, scripturae tamen sanctae interpretationes ita illi referunt, ut a maioribus didicisse, non ut ex se reperisse videantur. Ad quam legem nos non docti, sed facti: non instituti, sed imbuti esse debemus. Ac de quinta conclusione dictum est satis.

Sexta conclusio. Sancti simul omnes in fidei dogmate errare non possunt.

Hanc primum ostendit divus Augustinus, lib. *adversus Iulianum* primo. capi. secundo. Cum enim Iulianum vellet sanctorum testimoniis in dogmate fidei, de quo erat controversia, revincere: *non omnium*, inquit, *de hac re sententias commemorabo, sed ponam pauca paucorum, quibus tamen nostri contradictores cogantur erubescere et cedere, si ullus in eis vel Dei timor vel hominum pudor tantum malum pervicaciae superaverit*. Et posterius, *alia sunt*, ait, *in quibus inter se etiam doctissimi atque optimi regulae catholicae defensores salva fidei compage non consonant, et alius alio de una re melius aliquid dicit et verius. Hoc autem unde nunc agimus, ad ipsa fidei pertinet fundamenta*. Et lib. secundo *adversus eundem* ita loquitur. *Hoc probavimus catholicorum auctoritate sanctorum, ac per hoc non est consequens, ut falsum sit. Tales quippe ac tanti viri secundum catholicam fidem hoc verum esse confirmant, ut vestra fragilis et argutula novitas sola auctoritate conteratur illorum. Praeterquam quod ea dicunt, ut se per eos loqui veritas ipsa testetur. Sed nunc auctoritate primitus eorum vestra est contumacia comprimenda, ut ... dum tales homines Dei in fide catholica errare potuisse non creditis ..., ausus praecipites refraenetis*.

Et paulo inferius, ego te, inquit, ante istos iudices ... constituo, quos non amicos meos et inimicos tuos ... in hac nostra disceptatione constitui cognitores ..., nec quorum sententiae de hoc, quod inter nos disputatur, incertae sunt, inani cogitatione confinxisti: sed sanctos et in sancta ecclesia illustres antistites Dei non Platonicis et Aristotelicis et Zenonicis ... (quanquam et in his nonnulli ex eis docti fuere) verum omnes sacris literis eruditos nominatim sicut oportebat expressi ..., ut in eis timeas non ipsos, sed illum qui sibi eos utilia vasa formavit ... Qui tunc de ista causa iudicaverunt ..., cum ab odio, amicitia, inimicitia, ira vacui erant ... Quod invenerunt in ecclesia tenuerunt.

Et posterius: *Usqueadeo*, ait, *permiscuit imis summa longus dies, ut videant Pelagius, Celestius, Iulianus, et caeci sint Hilarius, Gregorius, Ambrosius, Cyprianus? Sed qualiscunque homo sis, tamen quia homo es, videre mihi videor verecundiam tuam, (si tamen non in te spes est omnis emortua sanitatis) et quodammodo audio vocem tuam qua respondes. Absit, ut audeam caecos istos viros vel cogitare vel dicere*.

Et in fine libri < tandem, qui sanctos reiciunt, eos universam Christi ecclesiam reiicere testatur. Et Vincentius Lirinensis, *necesse est*, inquit, *omnibus catholicis, qui sese ecclesiae legitimos filios probare student, ut sanctorum patrum fidei inhaereant, adglutinentur, immoriantur, prophanas vero novitates detestentur, horrescant, persequantur. Concilio enim Ephesino divinitus placuit, nihil aliud posteris credendum decernere, nisi quod sacrata sibi consentiens sanctorum patrum tenuisset antiquitas. Hactenus ille*.

Nec Ephesina solum synodus ita sensit, sed Constantinopolitana sexta actione. 12. in haec verba. *Et dixit sancta synodus. Omnino necesse est non solum secundum sensum, sequi sanctorum patrum dogmata, sed eisdem vocibus uti cum illis, nihilque penitus innovari.* Et iterum, *sanctorum patrum dogmata tanquam legem sanctae Dei suscipiunt ecclesiae.* Nec obstat, has sententias Sergii esse non synodi. Tum, quoniam si haereticus ipse Sergius publica ecclesiae consensione victus hanc nostram conclusionem negare non potuit, certe inimici nostri sunt iudices. Tum, quoniam synodus acti. 17. et. 18. sanctos ipsos patres tanquam regulam sequitur. Et synodus Latera. sub Marti. 5. cano. 12. et. 13. quae omnes consonantes ecclesiae patres respuunt, ea catholicam et apostolicam ecclesiam respuere dicit, et quae credunt, credere. Id quod non modo Aug. Vincen. conciliorumque gravissimis testimoniis, verum etiam invictissimis rationibus confirmari potest.

Nam si sancti in aliquo fidei dogmate falsi sunt: et populi, qui eos sequebantur, falsi fuissent. Constat enim populum Christianum ante nos fidei sanctorum doctorum acquievisse. Neque enim aliter fidem in Iesum habere poterat, nisi haberet etiam in sanctos eius. *Gratias ago deo meo, ait Paulus ad Philemonem, audiens ... fidem quam habes in Domino Iesu et in omnes sanctos eius.* In quae verba Hieronymus, *quicumque, inquit, deo credidit, aliter eius fidem recipere nequit, nisi credat et in sanctos eius. Non est enim in deum perfecta fides, quae in ministros eius infidelitate tenuatur.*

Praeterea cum quaedam ad fidem pertineant, quod etsi saepe dictum est, dicendum est tamen saepius, quae plebs penitus ignorat: si sancti omnes in fide rerum huiuscemodi decepti fuissent, ecclesia certe fuisset decepta. Ad haec, sanctorum omnium fide repulsa, magna ex parte Christi et Apostolorum traditiones repellentur. Non enim aliunde apertius quam ex sanctorum veterum testimoniis plerasque Apostolicas traditiones agnovimus. Unde in septima synodo generali. actio. prima. Anathematismus septimus Basilii poenitentis sic habet. *Qui doctrinas sanctorum patrum et traditionem catholicae ecclesiae contemnunt: quique causantur et voces Arii, Nestoris, Eutychis et Dioscori iactant dicentes, quod nisi satis ex veteri et novo testamento instructi essemus, sanctorum patrum et catholicae ecclesiae traditiones sequeremur, execratio.* Haec igitur duo ita sunt connexa atque coniuncta, ut divelli ac dissociari non possint, doctrina sanctorum patrum et ecclesiae traditio.

Quisquis unum istorum tentarit labefactare, alterius quoque fidem concutiat necesse est. Atque eiusdem synodi actione 6. Tomo quinto Epiphanius pro synodo sic ait. *Quod si is qui hanc expositionem contra venerandas imagines edidit, asserit, se a sanctis patribus, qui circa ea tempora floruerunt, non fuisse receptum: quomodo ea, quae sancti patres non probaverunt, nos qui indigni sumus ut discipuli eorum nominemur, recipiemus?* Neque synodus haec modo, verum reliqua concilia omnia, omnes pontifices ac sancti doctores hac via et ratione universas haereses refutarunt. Non enim commode aliter poterant, nisi et in scripturis ipsis canonicis et in reliquis fidei decretis maiorum sententiam, ut acceperant, tenuissent. Qua de re, libet prorsus verba Vincentii Lirinensis adscribere. *Sacra, inquit, vetustatis auctoritate prophanae novitatis conteremus audaciam. Neque hoc sane novum, siquidem mos iste semper in ecclesia vixit, ut quo quisque floreret religiosior, eo promptius novellis adinventionibus contraireret. Exemplis talibus plena sunt omnia. Sed ne longum fiat, summatim nonnulla ac breviter perstringemus: ut omnes luce clarius videant, beatorum apostolorum beata successio qua via semper ingressa novas doctrinas refutarit. Intelligebant enim viri sancti atque prudentes, nihil aliud rationem pietatis admittere, nisi ut omnia, qua fide a patribus*

suscepta forent, eadem filiis consignarentur. Idque esse proprium christianae modestiae ac gravitatis, non sua posteris tradere, sed a maioribus accepta servare. Ducatum quippe praebebat nobis religio, non nos religioni. Nec maiorum sensa qua volumus trahemus, sed potius qua illa trahunt retrahuntque sequemur. Hactenus ille.

Unum vero idemque praecipuum eius rei quam dixerat, exemplum affert ex Ephesino concilio, ubi cum de sanciendo fidei regulis contra Nestorium disceptaretur, decretum est, ut sanctorum patrum in medium sententiae proferrentur. Quod cum ita factum esset, Nestorius tanquam catholicae vetustati contrarius damnatus est, Cyrillus vero tanquam sacrosanctae antiquitati consentaneus est probatus. Sed, ut ipse idem dixerat, *exemplis talibus plena sunt omnia.*

Sic enim Hieronymus Elvidii dogma revocavit. Sic Basilius ad Amphilochem spiritus sancti divinitatem asseruit. Sic Aug. Donatist. et Pelagianos refellit. Sic Paulus Samosatenus a celebri quodam scriptore superatus est. Sic Theodorus Alexandrini concilii definitiones comprobavit. Sic Leo Papa apud Leonem imperatorem Eutychem huiusque sectatores confudit, astruxitque a sanctis doctoribus consentientibus nullos nisi impios et haereticos discrepare. Sic Agathus Papa ecclesiasticum dogma de duplici Christi voluntate et operatione firmavit, nempe sanctorum scriptorum consentientibus testimoniis. Quibus ea solum ratione haeretici respondere se posse existimarunt, si libros depravassent, et alia ex eisdem sanctis testimonia vel mutila vel etiam conficta in confirmationem erroris adduxissent. Neque enim negare sanctorum auctoritatem integrum vel haeticis videbatur. Quorsum autem post vetera exempla nunc novitia proferamus? ex Bernardo *epistola. 77. ad Hugonem*, ex Innocent. *De presbytero non bapti.* c. apostolicam. ex concilio Florentino, ex multis quoque aliis, quos ne longum sit, missos in praesentia faciemus.

Satis enim nobis, si modo in philosophia christiana aliquid profecimus, positis exemplis rationibusque et testimoniis persuasum esse debet, sanctorum omnium communem sensum certam fidem facere catholicorum dogmatum, ac proinde ex omnium auctoritate certa argumenta depromi Theologicis conclusionibus confirmandis.

Id quod sexto hoc demum loco erat nobis constituendum. Constituimus autem longa oratione id quidem, quomodo enim rem tantam verbis paucioribus explicaremus? sed adeo praeclare tamen, ut tenebrae, quas adversarii veritatis offundere suis argumentationibus conati sunt, iam superioris disputationis luce fugatae esse videantur. Certe primum, secundum et tertium argumentum post ea, quae dicta sunt, nulla responsione egent. Sed ne ratio illa quidem deinceps apposita. Eadem enim non magis contra veteres sanctos quam contra patres conciliorum omnes atque adeo contra totam ecclesiam valet. Ita nos antea duobus illam locis refutavimus.

Osiandri ergo et Caietani scrupuli modo restant, qui si fuerint exempti, nihil profecto erit amplius, quod sexto loco explicando desideretur.

CAPUT IV

[NONNULLOS OSIANDRI ET CAIETANI SCRUPULOS EXIMIT]

Cum igitur contendit Osiander, expositores usque ab apostolis universos in prophetiae illius intelligentia errasse, primum nihil nobis contrarium affert. Nam, ut Vincentius

Lirinensis recte dixit, *antiqua sanctorum patrum consensio non in omnibus divinae legis quaestiunculis, sed solum in fidei regula nobis certo est sequenda, atque in his praecipue quaestionibus, quibus catholici dogmatis fundamenta nituntur*. Quod etiam capite superiore paulo latius explanavimus. Porro autem Oseae Prophetia an in sensu literali an in allegorico ad Christum referenda sit, ad fidei quaestionem non pertinet. Ita quanvis sancti in hoc falsi fuissent, non in re gravi, sed quae parvi momenti in ecclesia est, fuissent falsi.

Deinde, falsum est omnes auctores usque ab apostolis locum illum in sensu solum allegorico ad Christum retulisse. Referunt quidem omnes ad populum Israel et ad Christum quoque referunt, sed non omnes asserunt per allegoriam id fieri. Quin nonnulli affirmant, eundem scripturae locum plures habere interdum sensus literales. Postremo si dicamus sensum esse allegoricum, nullus est error. Nam obiectioni Osiandri Hieronymus in comm. super Oseam docte respondet. Vana igitur ista ratio apud eos valet, qui ipsi decipi fallique volunt.

Graviores constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callida altera ratione capiantur. Aperte enim sophisticantem nemo non videt, nisi qui admodum est indoctus: Callidus ille et occultus sophista, ne veritatis specie fallat, studiose cavendum est. Nec enim facile agnoscitur. Nec vero existimari velim Caietanum aut in sophistis esse censendum, aut astute vafre malicioseve quempiam fallere voluisse. Sed vir ingeniosus et doctus non fallebatur nisi specie quadam obscurae rationis. Quocirca quoniam vim habet maiorem quam caeteri ad decipiendum, maiori cura et diligentia hic sane cavendus est.

Argumentatur itaque Caietanus, *Non alligavit Deus expositionem scripturae sacrae priscorum doctorum sensibus, et caetera*. Imo vero alligavit, si omnes ad unum in eandem sententiam concurrerint. Tenentur enim universi catholici sensum ecclesiae sequi. Sensum autem ecclesiae fuisse, qui idem fuit doctorum ecclesiasticorum omnium, explicatum est paulo ante satis, ut arbitror diligenter. Nec ecclesia nunc de scripturarum sensu iudicat divinando, sed ex traditione maiorum eas interpretatur. Quemadmodum enim, si qua alia fidei quaestio occurrerit, ecclesiae iudicium nihil novi auribus Christianae plebis infert, sed maiorum antiquam in ea re fidem, et inquit et sequitur: ita cum de sacrarum literarum sensu existit aliqua controversia, nullam novam intelligentiam a censura ecclesiastica expectare debemus, sed eam, quae magna facta disquisitione patrum nostrorum communem esse constiterit.

Spes, inquit, nobis et posteris tollitur exponendi sacras literas, nisi transferendo de libro in quinternum. Minime vero gentium. Nam, (ut illud praeteream, quod in sacris Bibliis loci sunt multi, atque adeo libri integri, in quibus interpretum diligentiam ecclesia desiderat, in quibusque proinde iuniores possent et eruditionis et ingenii posteris ipsi quoque suis monumenta relinquere) in illis etiam, quae antiquorum sunt ingenio ac diligentia elaborata, nonnihil nos Christiano populo, si volumus, praestare et quidem utilissime possumus. Possumus enim vetustis novitatem dare, obsoletis nitorem, obscuris lucem, fastiditis gratiam, dubiis fidem, omnibus naturam suam et naturae suae omnia.

Sed quoniam huic Caietani argumento Vincentius Lirinen. doctissime elegantissimeque respondit, verba nos ipsius ascribemus digna illa profecto, quae aureis literis scriberentur, *Esto, inquit, o Doctor quasi Beseleel, et pretiosas divini dogmatis gemmas exculpe, fideliter coapta, adorna sapienter, adice splendorem, gratiam, venustatem,*

intelligatur te exponente illustrius, quod antea obscurius credebatur. Eadem tamen, quae didicisti, doce: ut cum dicas nove, non dicas nova. Sed forsitan dicet aliquis, nullusne ergo in ecclesia Christi profectus habebitur intelligentiae? habeatur plane et maximus. Sed ita tamen, ut vere profectus sit ille fidei, non permutatio. Siquidem ad profectum pertinet, ut in semetipsa unaquaeque res amplificetur. Ad permutationem vero, ut aliquid ex alio in aliud transvertatur. Imitetur animarum ratio rationem corporum: quae licet annorum processu numeros suos evolvant et explicant, eadem tamen, quae erant, permanent. Parva lactentium membra, magna iuvenum eadem ipsa sunt tamen. Quot parvulorum artus, tot virorum. Et si quae illa sunt, quae aevi maturioris aetate pariuntur, iam in seminis ratione praeserta sunt: ut nihil novum postea proferatur in senibus, quod non in pueris iam ante latitaverit. Quod si humana species in aliquam deinceps non sui generis vertatur effigiem, aut certe addatur quippiam membrorum numero vel detrahatur, necesse est, ut totum corpus vel prodigiosum fiat, vel etiam intercidat, vel certe debilitetur. Ita etiam sacrarum literarum intelligentia sequatur has decet progressuum leges, ut annis scilicet consolidetur, dilatetur tempore, sublimetur aetate: incorrupta tamen illibataque permaneat.

Et paulo post. Quodcunque igitur, ait, in ecclesiae paradiso dei agricultura patrum labore satum est, hoc idem filiorum industria colatur, floreat, maturescat, proficiat, perficiatur. Et prisca illa caelestis philosophiae dogmata a posteris excurentur, limentur, poliantur. Sed nefas est, ut commutentur, detruncantur, mutilentur, humanorumque ingeniorum quasi extranea additamenta recipiant. Accipiant licet evidentiam, lucem, distinctionem, sed retineant necesse est, plenitudinem, integritatem, proprietatem.

Hactenus ille. Cuius tota oratio eo mihi videtur probabilior, quo magis ex Apostolo ad Eph. 4. videtur esse deprompta. Ubi illam corporalis augmenti similitudinem adeo et aperte et copiose persecutus est, ut nulla mea oratione opus sit. Tantum fuerunt lectores admonendi.

De sexto autem loco hactenus. Iam ad 7. transeamus, hoc est scholae novae auctoritatem. De qua etsi nonnihil fortasse novi dicturus sum, ea tamen, quae pios lectores probaturos esse confidam.

DE AUCTORITATE DOCTORUM SCHOLASTICORUM QUAE SEPTIMO LOCO POSITA EST LIBER OCTAVUS

CAPUT I

[QUINAM VERI NOMINIS THEOLOGI CENSENDI]

Sequitur locus huic disputationi vel maxime necessarius, qui scholae Theologicae continet auctoritatem. Quam haeretici iuniores non modo elevant et extenuant, verum etiam explodunt et exhibilant.

Ac signifer impietatis Germanicae Lutherus Vuicleffi in hoc, ut in aliis, discipulus in libro quidem adversus Iacobum Latomum asserit Theologiam scholasticam esse aliud nihil quam ignorantiam veritatis inanemque fallaciam, quam ad Colo. c. 2. Apostolus praecavet. In libro autem de abrogan. *Missa priva*. Academias dicit esse Antichristi lupanaria. Philippus vero Melanchton in *Apologia contra Parisien*. Lutetiae natam esse, ait prophanam scholasticen, qua admissa, evangelium obscuratum ac fidem extinctam.

Breviter Lutherani omnes ad unum scholae nostrae auctoritatem et mirifice contemnunt et inimice insectantur. Atque hinc fortasse tanquam ex primo fonte reliquae istorum haereses derivatae sunt. Principio nanque, quod erat facile, scholae auctoribus contemptis, scholae quoque iudicia contempserunt. His neglectis, mox necesse erat, Hieronymus, Aug. Greg. Amb. Basilus negligenterentur, quos Theologi recentes dogmatum suorum auctores habebant. At antiquis sanctis posthabitis, despectui quoque habita sunt eorum concilia. Unde consecutum est, ut et libros quosdam canonicos et ecclesiasticam auctoritatem Lutherani conciderent. Adeo verum illud est, qui minima negligit, paulatim defluit. Absit invidia verbo.

Nec enim minima scholae auctoritas esse potest, quam parvi facere nemo sine fidei discrimine potest. Connexae quippe sunt ac fuere semper post natam scholam scholae contemptio et haeresum pestes. Quamobrem tuear etiam hunc locum, neque facile ac breviter, ut mihi videtur, expediam.

Nam etsi facultatem disserendi a dialecticis exercitationibus acceptam scholastica in nobis theologia amplificavit, neque enim mediocre a primo tempore aetatis in eo studio operam curamque consumpsimus, at hic sane, quamquam in loco proprio versamur, non ad copiam nostram nos in utramque partem exercere volumus, sed ad nostrum morem tenuiter angusteque disserere.

Sed in omni oratione memento Lector eam me defendere scholae doctrinam, quae sacrarum literarum fundamentis constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno cum assensu omnium dicere me video, miseram esse scholae doctrinam, quae se titulis magisterii defendat: miseram etiam, atque haud scio an multo magis, quae detracta scripturae sacrae auctoritate syllogismis contortis de rebus divinis philosophatur. Imo ne de rebus divinis quidem, sed nec de humanis, verum de his quae nihil ad nos attinent.

Intelligo autem fuisse in schola quosdam Theologos ascriptitios, qui universas quaestiones Theologicas frivolis argumentis absolverint, et vanis invalidisque ratiunculis magnum pondus rebus gravissimis detrahentes ediderint in Theologiam commentaria, vix digna lucubratione anicularum.

Et cum in his sacrarum Bibliorum testimonia rarissima sint, conciliorum mentio nulla, nihil ex antiquis sanctis oleant, nihil ne ex gravi philosophia quidem, sed fere e puerilibus disciplinis scholastici tamen, si superis placet, theologi vocantur, nec scholastici sunt, nedum theologi, qui sophismatum faeces in scholam inserentes, ad risum viros doctos incitant, et delicates ad contemptum.

Quem vero intelligimus scholasticum theologum? Aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, *qui de Deo rebusque divinis apte, prudenter, docte e literis institutisque sacris ratiocinetur*. Quod etsi ita esse pluribus verbis postea disserendum

est, illud tamen huc brevi confitendum est: nisi qui is sit, esse theologum scholae neminem.

Inteligo etiam in Schola fuisse nonnullos quasi ad discordiam natos, qui tum optime disseruisse se putant, cum contra doctiores dixerint, ut non tam verum invenisse velle videantur, quam adversarios convincere, concertationibusque et rixis totas cartas implere. Atque hos, sunt in Ecclesia multi, qui tanquam milites auctorati vel tuentur vel impugnant, et tota eorum de re theologica disputatio partium studium est contentio atque dissidium. Quos ego probare nec debeo nec posum. Nam quanvis dissentientium inter se reprehensiones non sint vituperandae, concertationes tamen in disputando pertinaces indignae philosophia prophana, nedum sacra doctrina, mihi videri solent.

Nec enim quod Cicero disertissime dixit, disputari sine reprehensione, nec cum pertinacia recte disputari potest. Atque illud vere a Publio dictum est, veritatem nimium altercando amitti.

Minime vero assentior iis, qui ex circularum scholasticorum disputationibus ortam esse pertinaciam volunt irrationesque scalpendi omnia. Quin istiusmodi malorum existimo in moribus esse culpam, non in schola. Moderati enim nec contentiosi homines nec pertinaces, quascumque res sobrie ad temperantiamque definient. Quod cum omnibus est faciendum qui disciplinam quamlibet profitentur, tum nemini potius quam theologo.

Fuere autem sine dubio in schola multi qui, his vitiis declinatis, rem logicam graviter sane ac modeste tractarunt. Nam quos isti pertinaces vocant omniaque scalpentes theologos, paucos, si vere loqui volunt, significare possunt. Qui etiam mihi, si cui maxime, displicent; sed propter paucorum vitia non est omnium corona traducenda. Quod etsi plerique theologi in his vitiis essent, iniqua esset adhuc ista calumnia. Quemadmodum enim nemo iustus et prudens universos adolescentes accusat, quamvis plurimum sint libidinosi, quoniam libido non est omnium adolescentium, sed non proborum: sic quoniam ista scholastica pertinacia theologorum levium est, non omnium, inique profecto, ut modo dicebam, schola traducitur propter ea vitia, quae non sunt scholae, sed inertis, vanae, contentiosae scholae.

Theologos itaque scholasticos, qui modo hoc cognomine digni sunt, asserere equidem et vindicare volo, idque faciam, si prius scholae proprium institutum et rationem docendi propositam ostendam, qua minime intellecta, nihil recte aut pro illis aut contra illos dici potest.

CAPUT II

[MULTIPLEX THEOLOGIAE SCHOLASTICAE MUNUS EXPONIT]

Theologiae scholasticae proprium munus, quantum et a maioribus accepimus, et huius facultatis alumni quotidianis fere congressibus experimur, illud primum est, ut quae in sacris literis et apostolorum traditionibus abdita continentur, ea in lucem quasi e tenebris eruantur.

Colligit enim theologus ex principiis fidei a Deo revelatis conclusiones suas, atque in principiis ipsis implicitas per argumentationem naturae consentaneam explicat. Quemadmodum enim musica facultas ex iis, quae sunt in Arithmetica posita, ea

ratiocinando connectit, quae sunt in numeris sonantibus aut consona aut dissona, ita scholae theologia ex his quae fides posuit, ea quae sunt consequentia, naturae ratione conficit de Deo rebusque divinis.

Quodsi Astrologia, Music, perspicendi facultas atque aliae id genus disciplinae, tametsi ex alienis facultatibus quasi mendicae, sed habentur in pretio tamen, tanquam utiles et necessariae: ecquisnan iste malus genius est, scholasticam disciplinam profligare velle, quae non ex Arithmetica, non ex Geometria, non ex Physica, sed ex sacris divinisque et literis et institutis docet, quid consequens sit, quid contra repugnans?

Nec vero audiendi sunt qui scholasticas quaestiones ut curiosas reprehendunt, et scholae temeritatem insimulant, quod de rebus longe semotis a captu nostro audeat pronunciare, et tam multa definire, quae citra salutis dispendium vel ignorari poterant vel in ambiguo relinqui. Huius generis exempla ponunt: Quis discernat patrem a filio, quid ab utroque spiritum sanctum, quid intersit inter filii nativitatem et spiritus processionem, utrum spiritus sancti a patre et filio proficiscentis unicum sit principium, an duo. Ita censent id praeclari et magni theologi esse, nihil ultra quam sacris literis proditum est, definire, hoc est, in theologiae principiis haerere, mentem a consequentibus et repugnantibus sevocare. Quorum sententia quid sibi velit non intelligo. Potest enim quicquam esse absurdus, quam sola disciplinae principia habere definita, conclusiones vero, quae certo atque evidenti syllogismo ex illis conficiuntur, aut ignorari velle, aut in ambiguo relinqui? Quod si in Geometria, Physica Astrologiae quisquam assereret, vere et iure stultissimus haberetur. Sed de his hactenus. Non libet mihi rem exploratam suadere, quod multi et hi docti saepe fecerunt. Itaque pergamus ad reliqua.

Habet rursum haec disserendi in schola facultas alium propositum scopum, fidei nostrae adversus haereticos defendendae. Est quippe doctoris scholastici, ut magister sententiarum in proemio ex Augustino tradit, scire quemadmodum fides catholica et piis opituletur et adversus impios defendatur. Quod si scholae doctor non possit docere fideles doctrinam sanam, et eos qui sanam non habent redarguere, apud vulgus theologus esse aliquando poterit, re vera nunquam erit. Atque ob em causam scholasticorum disputationibus adeo sunt haeretici infensi, quod intelligunt catholicam fidem, quam expugnare moliuntur, horum studio doctrinaque muniri. Agnoscunt sane lupi canes eosque odio prosequuntur, et scholae nomen istis invisum est, quae lupos arcet a gregibus et eorum insidias porro cavet.

Atque in hoc genere nihil est quidem admirandum; illorum autem hominum genus mirari non desino, qui cum catholici et habeantur et sint, his plausus tamen excitare solent, qui nesciunt iuventutem ad linguarum studium adhortari, nisi prius theologos scholasticos maledictis figant, totisque concidant voluminibus. At suavissime maledicunt. Venenum animi linguae mella tegunt, eoque perniciosius paratum, quo suavius obbibitum.

At sunt morosi et prolixo scholastici theologi, si quaerimus anxie etiam superstitiosi. Sed haec, ut dixi, morum vitia sunt, non scholae. At morositas tamen et ea vitia quae theologis obiiciuntur habent aliquid excusationis, vel iustae, vel quae probari posse videatur. Nam de rebus multis et variis non solum in genere sed singulatim etiam disserentes non potuerunt haec brevi oratione conficere. Hinc autem myriades articulorum, quas isti reprehendunt, quae si essent adagiorum non reprehenderent sed suspicerent.

Accedit quod perspicuitas non solet esse coniuncta brevitati. Obscuri nanque fiunt qui breves esse laborant. Ita perspicui theologi esse cupientes longiores aliquanto fuere. Adde quod res difficiles et obscurae, quas plurimas theologi edisserunt, paucis explicari non queunt. Rudibus quoque et imperitis schola sese attemperat, atque adeo plura et quaerit et definit, quae doctis hominibus, iis etiam qui ingenio multum valent, supervacanea viderentur. Scholastico demum more utramque partem theologi disserentes, necesse est ut quaecunque docent longiore ea sermone complectantur.

Anxia vero superstitio, quae dicitur, religio est, non superstitio. Nempe non licet apud nos susque deque omnia ferri, sed scholae norma decretoque univeros, qui aut disputare aut scribere de re theologica velint, certis oportet limitibus ac praescriptis lineis contineri. Hinc illae lacrymae. Illis libertas placet, immo vero licentia dicendi scribendique; nos, cum de rebus theologicis disputamus, licentiam omnem et temeritatem perhorrescimus. Sed totum hoc scholasticum disserendi genus spinosum est: et pes spinis confixus gressum deinde figere non valet. Scilicet tenerrimi istorum pedes sunt, et quos errores non pungunt pungit disciplina.

Quam, ut ante dicere coeperam, ob id odio isti prosequuntur, quod ars est, quae doceat tum propugnare fidem, tum haereses expugnare. Id quoniam postremo libro sumus fuse ac diligenter explicaturi, breviter et sine disceptatione modo ponendum est. Nec enim decet omnia eodem loco demonstrare.

Spectat denique ad scholasticorum functionem Christi ecclesiaeque doctrinam, quantum fieri potest, ex disciplinis humanis aut illustrare aut etiam confirmare. Nam quod Augustinus docuit, vasa argentea et aurea caeteramque Aegyptiorum supellectilem, etiamsi commodatam acceperimus, iure quasi nostra facere possumus, inque fidelium usus vindicare: et alienigenam mulierem, ut Hieronymus admonet, rasis crinibus reiectique superfluis ad Dei populum introducere. Id quod, si quo decet temperamento gravitateque fiat, nemo ut opinor tam stultus futurus est, qui reprobet, nisi horum nihil unquam reputaverit.

Discunt theologi a David extorquere de manibus hostium gladium, et Goliae superbissimi caput proprio mucrone truncare. Discunt a Paulo vel inscriptionem fortuitam arte torquere in argumentum fidei, et quae in alium usum scripta sunt, ea ad emolumentum ecclesiasticae doctrinae convertere. Discunt cum Daniele ac Moyse Chaldaeorum Aegyptiorumque sapientiam, si non ut sequantur, at un indicent atque convincant. Nec aequum est, ut si adversum Philosophos disputant, ignorent dogmata philosophorum: nam etsi quispiam adversus Mathematicos velit scribere imperitus Matheseos, risui patet 37 d.c. qui de mensa.

Possem persequi multa huius rei argumenta, sed ea ipsa quae dixi sentio fuisse longiora. Ignosceat autem Lector. Nam et studio rerumstrarum provectus sum, et schola est paulo loquacior, ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. De his igitur hactenus. Egi enim secus atque initio dixeram: et in loco presso atque angusto spacia dicendi videor quaesiisse. Sed difficile erat rem ab alienis conscissam, et a quibusdam e nostris male tractatam ne levi quidem ratione sarcire.

Tres itaque fines verae theologiae constituendi sunt. Nec enim tantum de scholastica, sed de omni omnino theologia disputo. Lutheranorum autem haeresis, si sibi consentanea esse velit, de scholae instituto nihil queat dicere, in qua nunquam se exercuisse vel ipsa fatetur. Nemo autem audiendus est, qui de ea re, quam nec usu nec ratione habet cognitam disputabit. Quod si tria illa verae theologiae sunt communia, ea

vero schola omnia praestat, certe in iis perniciosus est error, qui scholam negligendam esse existimant.

Haec est enim vera theologia, in qua omnia insunt, quae sunt in theologo requirenda: scientia Dei, caelestium rerum cognitio, humanarum prudentia et usus. Ut cum haec adsint, perfect doctoris Christia disciplina sit, et sine his esse non possit.

Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, theologiae scholasticae opera danda est, sine qua nullam omnino perfectam in Ecclesia doctrinam consequi possumus. Ea vero neglecta, qui se theologos esse arbitrantur tum se denique errasse sentient, cum eos aut disputatio cum haereticis, aut gravis aliquis et perplexus conscientiae casus experiri coget.

Nec vero quisquam scripturae sanctae studiosus vereri debet ne ex scholae studio sacrarum literarum studium retardetur. Nam et ad hunc fructum ferendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allecat schola. Nosque ipsi quicquid ad sacras literas attulimus, si modo aliquid attulimus, a doctoribus atque doctrina scholastica instructi ad eas et ornati accessimus.

Sed iam tempus est, ut doceamus quod est nobis hoc loco praecipuum institutum, an scholasticorum auctoritas firma argumenta theologo praestet, an infirma.

CAPUT III

[PRAECIPUA IN SCHOLAE AUCTORITATEM ARGUMENTA]

Infirma autem ea omnia argumenta esse, quae ab scholae auctoritate derivantur, illa primum ratio suadet, quod nec a sacris literis, nec ex apostolorum institutis, neque ex ecclesiae definitione scholae auctoritas comprobatur. Cumque scholasticis auctoribus spiritum veritatis nusquam dominus fuerit pollicitus, errare ut homines possunt, atque adeo nullum argumentum ex eorum auctoritate firmum erit.

Item nullum est in schola certum dogma, sed partium factionibus plena sunt omnia. Nihil igitur certi ex scholae auctoritate confici potest.

Praeterea theologi scholae omnes asseruere matrimonium etiam sine ecclesiae ministro contractum esse vere ac proprie novae legis sacramentum. At haec omnium communis sententia non solum non facit certam fidem, sed ne probabilis quidem videtur esse. In nulla igitur re alia scholae testimonium certum erit.

At nos et quid sentiamus, et cur etiam sentiamus, paucissimis quam fieri poterit exponemus. Pugnabimusque pro scholae auctoritate, non affectu, sed ratione. Quamquam non sumus ignari multos studiose contra esse dicturos. Quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus.

CAPUT IV

[SCHOLAE AUCTORITATEM CERTIS FINIBUS CIRCUMSCRIPTAM

TUETUR]

Quod fuerit Academiae theologiae initium, quis progressus, quos institutores habuerit, quosve auctores, tametsi ad scholae commendationem attinet, non est tamen huius loci dicere: ubi hoc solum conamur explicare, quantum habeat virium ad faciendam fidem argumentum ex scholae auctoritate depromptum. Ea igitur re explicanda, sit prima conclusio.

Prima conclusio. Theologorum scholasticorum etiam multorum testimonium, si alii contra pugnant viri docti, non plus valet ad faciendam fidem, quam vel ratio ipsorum, vel gravior etiam auctoritas comprobavit.

Videlicet in scholastica disputatione plurium auctoritas obruere theologum non debet, sed si paucos viros modo graves secum habeat, poterit sane adversum plurimos stare. Non enim numero haec iudicantur, sed pondere.

Hanc vero conclusionem probare argumentis non debeo. Nam si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari non soleo: *Perspicuitas enim* ut ait Cicero *argumentatione elevatur*. Certe ubi variae sunt doctissimorum hominum discrepantesque sententiae, academicorum temperamentum imitari et a rebus incertis certam assensionem cohibere debemus. Quid enim tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate atque constantia, ut idem Cicero elegantissime tradit, quam quod non satis explore perceptum sit et cognitum, id sine ulla dubitatione defendere?

Quo loco sane arguendi sunt scholastici nonnulli, qui ex opinionum, quas in schola acceperunt, praeiudiciis, viros alias catholicos notis gravioribus inurunt, idque tanta facilitate, ut merito rideantur. Nobis autem schola nostra magnam quidem licentiam dat, ut quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere: sed non licet tamen eos quae nobis sunt adversi temere ac leviter condemnare. Alia sunt scholae placita, de quibus mox dicturi sumus, alia sunt praecepta sectae, de quibus modo loquimur. Quae ab illis dissident, ea notam habent, quae ab his, non habent. Nec enim si quid aut scoticis aut thomisticis pronunciatis contrarium est, error illico est. Sed haec hactenus.

Secunda conclusio. Ex auctorum omnium scholasticorum communi sententia in re quidem gravi, usque adeo probabilia sumuntur argumenta, ut illis refragari temerarium sit.

Nam in quacunque arte peritis credendum esse ratio monstrat. Nec enim sanus haberetur qui nautis in navigandi ratione non crederet. Qui igitur in arte hac de Theologiae dogmatibus disserendi experientibus et exercitis nullam fidem habet, aut parum sanus, aut certe temerarius est.

Deinde in Clement. *de summa Trinitate*, Patres concilii Vien. opinionem illam inquirunt, quae dicit tam parvulis quam adultis conferri in baptismo informantem gratiam et virtutes, tamquam probabiliorem et doctorum modernorum Theologiae magis consonam et concordem, fore a catholicis eligendam.

Si ergo in re, quae olim inter ipsos etiam scholasticos theologos controversa fuerat, opinio concors iuniorum tanti apud patres in concilio fuit, quanto magis nos res omni tempore ab schola praescriptas tenere et revereri debemus? Et si opinatio ipsa theologorum recentiorum communis fidem facit concilio, illudque inclinatur ut definiat huiusmodi opinionem esse tenendam, quid si non ex opinione, sed ex certo et minime circumductili animo quicquam theologi omnes praefinierint? An non existimas concilium Viennense pro eiusmodi dogmatis firmiter in schola receptis graviore censura

iudicaturum? Scholae igitur communem consensum non nisi impudenter et temere reiiciemus.

Praeterea cum inter ipsos theologos scholasticos magna fere ubique dissensione certetur, ita ut in hac parte iure forsitam reprehendantur, certe non idem omnes assererent, nisi eodem divino spiritu permoverentur. Nec minus mirandum est varias scholae factiones doctoresque tam inter se discrepantes unam eandemque sententiam concurrisse, quam septuaginta interpretes diversis (ut ferunt) cellulis inclusos, in unam eandemque convenisse interpretationem. Non igitur poterit esse verum illud, quod scholasticorum theologorum coro idem concinenti fuerit contrarium.

Tertia conclusio. Concordem omnium theologorum scholae de fide aut moribus sententiam contradicere, si haeresis non est, at haeresi proximum est.

Scholae porro placita, si ita vocare libet, in duplici sunt differentia. Altera ad philosophiae magis rationem expediunt quam fidei. Altera ad fidem pertinent moresque christiano populo necessarios. Quae ab illis dissonant, ea scholastico theologo non sunt haeretica. Quae vero huic posteriorum rerum generi sunt adversa, ea nos hic tanquam venena refugimus. Nam iis haereseos crimen, ut quod sit ipsum per se atrocissimum, impingere aperte et simpliciter non audemus. In quo equidem saepe theologorum requiro prudentiam. Absurdum est enim, ut crimen gravissimum nisi rebus quoque gravissimis impingatur. Sed ad rem.

Illa conclusio, ut est a me posita, primum ostenditur, quod nullum dogma reperietur, quod eadem mente oreque scholastici omnes certo ac firmiter asseruerint, quin idem universum ecclesia teneat, eorum auctoritate mota. Nam si aliquod invenire haeretici possunt, proferant, et tacebimus. Quod si nullum proferri potest, sine dubio, velint nolint, id quod scholae totius auctoritate firmatur, verum est si ad fidem, ut dixi, moresque pertineat.

Adde quod nullum tam proprium Scholae decretum est, quod vel ex sacris literis, vel ex apostolorum traditione, vel ex conciliorum aut pontificum definitionibus non habeat certam originem. Ita qui scholae decreta refutarunt, hi semper inventi sunt et fontem, unde illam manant, repudiasse. Atque ut uno verbo dicam, nemo qui in catholicis habeatur, omnes sine discrimine theologos expolit. Quod satis magnum argumentum est sine fidei discrimine huiusmodi scholae placita negari non posse.

Praeterea si qua in quaestione universi Theologi eadem inter se concinunt, profecto si in eo errant, ecclesiam item errandi periculo exponunt. Sive enim qui confessiones audiunt, sive qui ad populum habent conciones, utrique plebem instituunt ut a theologis acceperunt. Ita fit, ut ecclesia eorum in fide communem errorem dissimulando, Christi fideles suo silentio deciperet. Error enim, cui non resistitur, approbatur: ut veritas, cum non defenditur, opprimitur, ut Innocentius ait (83 dist. error). Atque Deus ipse, si theologorum omnium errorem non aperiret, in necessariis Christiano populo deesset. Quid enim facturus est populus imperitus nisi eos sequi, quos pro illo tempore ecclesiasticae doctrinae magistros accepit?

An post haec omnia scholae Teologia contemnenda est? Crederem nisi eius auctoritate ecclesia res plurimas definisset. Quippe trecentos ab hinc annos, si quas ecclesia haereses condemnavit, si quae de fide et moribus decreta tulit, in utrisque scholasticorum subsidio et diligentia vehementer adiuta est. Id quoniam constat inter omnes, quibus vel conciliorum gesta, vel negotia cognitionis fidei sunt cognita,

fateamur necesse est doctores scholasticos simul omnes in fide et moribus errare non posse.

Praeterea, cum Dominus dixit: *Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit, me spernit*, non modo ad primos Theologos, hoc est, Apostolos verba illareferebat, sed ad doctores etiam in ecclesia futuros quandiu pascendae essent oves in scientia et doctrina. Quemadmodum igitur qui theologos Christo succedentes contemnebat, Christum is etiam dominum contemnebat, ita qui theologos iuniores antiquis succedentes despiciat, hic Christum quoque ipsum despiciat necesse est.

Unde Chrysostomus, sive quis alius fuerit, in commentariis super Matthaeum imperfectis homi. 42: *Cum audieris, inquit, aliquem beatificantem aliquos doctores, proba qualis est circa suos doctores. Si enim illos cum quibus vivit sustinet et honorat, sine dubio illos, si cum illis vixisset, honorasset. Si autem suos contemnit, si cum illis vixisset, illos contempsisset.* Hactenus ille in verba Christi: *Vae vobis qui aedificatis sepulchra prophetarum, et ornatis monumenta iustorum, et dicitis: si fuissetis in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine prophetarum. Itaque testimonio estis vobis metipsis, quod filii estis eorum qui prophetas occiderunt. Et vos implete mensuram patrum vestrorum.*

Nimirum, pharisaeorum instar haeretici ratiocinantur. Si essent scholastici doctores, quales erant Hilarius, Hieronymus, Basilius, sequeremur eos: si in diebus Augustini, Ambrosii, Hieronymi fuissetis, non essemus socii Manichaei, Novati, Vigilantii, Pelagii, Ioviniani. Itaque testimonio sunt, quod filii sunt eorum qui sanctos antiquos contempserunt: cum iuniores scholae Theologos pro nihilo putant.

Postremo, ut ad Ephes. quarto Apostolus docet, *alios dedit Christus in ecclesia apostolos, quosdam prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei in virum perfectum, ut iam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinae.*

Quandiu igitur Christi corpus, hoc est ecclesia fuerit, ad divinam procuracionem pertinebit, ut ii qui in ecclesia sacrae doctrinae doctores habentur tanquam a Deo dati veritatem in fide teneant, ne populus parvulorum more circumferatur. Nec vero si hoc Apostoli testimonium aequae pro antiquis et iunioribus facere dicimus, iuniores Theologos priscis illis mox aequamus: (scimus enim quantum antiquitati deferendum est, quantum etiam sanctitati.) sed firmum esse hunc etiam locum, tum ex multis aliis, tum ex hoc apostoli testimonio pro nostra quidem virili contendimus.

Rectene an secus, aliorum esto iudicium. Nos enim argumento novo, ubi nullum, quem imitemur, habebamus, quae nobis probabilissima visa sunt, ea lectoribus exposuimus. Si quis vero sic nostra reiiciat, ut adducat meliora, volentes ac libentes amplectemur.

Nihil autem necesse est de me ipso dicere mihi. Quamquam non est verendum ne vera et aperta de me praedicans, nimis videar aut insolens, aut loquax. Sed utcunque hunc scholae locum ego tractavi, gravissimum, ut puto, Theologis feci. Quoniam cum explicatissime de ea re disseruerim, discent hodie a me, quibus facillime rationibus scholasticae Theologiae asserere et gravitatem possint et auctoritatem. Atque haec hactenus. Nunc obiectiones a principio contra positas repellamus.

CAPITULUM V

[RESPONDET ARGUMENTIS CAPITI TERTII]

Ac primo quidem argumento refellendo non est opus quicquam praeter ea, quae sunt dicta, adiicere. Ostendimus enim, ut opinor, scholasticae theologiae asserendae non deesse ecclesiae scripturaeque sanctae testimonium. Quae testimonia nos habuimus, ea iam protulimus aliisque forte post et plura et graviora proferentur.

Secundum etiam argumentum nihil minus confutatum est. Diximus enim, id quod etsi saepe dictum est, dicendum est tamen saepius, factiones in schola, quasi iuratas, studium contradicendi et si quae sunt similia mala, non scholae, sed hominum vitio contigisse. Alioqui decreta multa sunt inter scholasticos certa et firma, eoque magis, quo nulla unquam factio ea in quaestionem revocavit.

At tertium argumentum difficillimum est, egetque disquisitione non parva. Quare si longiorem orationem huius argumenti difficultas exigit, non debet lectori molestum esse: nam et orationis longitudo magnitudine utilitatis pensabitur.

Principio autem theologos omnes admonitos esse velim, ut sepositis non affectibus modo, sed opinionum etiam praeiudiciis, de causis fidei prudenter graviterque decernant. Non enim si quidquam in schola bonis etiam temporibus inveteravit, mox fidei dogma existimandum est. Sunt autem nonnulli qui per eas persuasiones, quibus a principio sunt imbuti, de rebus gravissimis sententiam ferunt temeritate quadam sine iudicio, repentino quasi vento incitati, quae longe alia esset, si iudicio considerate constanterque lata fuisset.

Hi autem in eo primum errant, quod scholae opiniones a certis constantibusque decretis non separant. Deinde errant in eo quod duo rerum genera confundunt, unum earum, quae ad religionem attinent, earum alterum, quae hanc ne attingunt quidem. Ac si sanctorum veterum consensus, ut libro superiore definitum est, non in omnibus legis quaestionibus sequenda nobis et tenenda est, sed solum in fidei regula: nec quaevis illorum etiam in re gravi communis opinio fideles astringit, sed firmum constansque iudicium: ecquid de recentioribus scholae theologis dicere oportet, quos veteres illi longe et vitae merito et scripturarum usu et auctoritatis pondere superarunt?

Verum his de rebus non necesse habeo dicere ea, quae me viri multi pii cupiunt commemorare, tametsi causa postulat, tamen quia postulat non flagitat, praeteribo.

Quoniam vero utriusque erroris exempla cum alias saepe posui, tum in duodecimo libro varia etiam adiuncturus sum, uno nunc exemplo contentus ero, quod satis erit tamen, ut ii qui in censuris Theologicis praecipites esse solent, suae temeritatis admoneantur.

Magister ergo sententiarum dixit baptismi sacramentum fuisse ante Christi mortem et a Christo ipso institutum, et ab apostolis ministratum. Huic D. Thomas caeterique scholae Theologi assensi sunt. Nimirum Divum Augustinum Magister secutus est, cuius opiniones schola libenter amplectitur. At enim si quispiam forte fuerit opinatus, baptismus novae legis verum et proprium idemque primum sacramentum non prius a Christo editum quam in cruce passus sit: non statim vexare eum gravi Theologiae censura debemus. Sed primum illud expendere, num Theologi hoc loco quasi re certa et confecta quicquam plane suo iudicio definiant, an potius re nondum satis ad liquidum explorata probabiliter opinentur. Deinde id etiam vestigare, pertineatne ad catholicam

fidem Christum sacramentum hoc ante passionem suam edidisse, an non. Ac magister sententiarum quidem nihil certo statuit, sed probabiliorem opinionem elegit. *Commodius*, inquit, *dicitur* etc.

Augustinus quoque: *Baptizabat Christus, inquit, non per se ipsum, sed per discipulos suos. Quos intelligimus iam fuisse baptizatos, sive baptismo Ioannis, sicut nonnulli arbitrantur, sive, quod magis credibile est, baptismo Christi.* En Augustinus non certo pronunciat, Apostolos prius esse baptismo Christi baptizatos, quam illud baptisma administrarent, cuius Ioannis tertio et quarto capite mentio fit. Quin ubique docet nos ignorare quando Apostoli fuerint baptizati. Nullo autem pacto fit verisimile, si Apostoli veri sacramenti baptismatis iam inde administri erant, eos non prius idem sacramentum accepisse. Quo fit, ut utrumque iuxta in opinione non infirmo constantique decreto situm sit.

Praeterea et in forma baptismatis illius scholastici dissident. Nam Magister et Adrianus existimant Apostolos tum etiam nomine trinitatis baptizasse, id quod ego mihi persuadere non possum. Alii vero tradunt eos baptizasse in nomine Iesu Christi, quod verosimilius est. Sed haec in baptismi forma tanta dissensio a certitudine dogmatis aliena est. Non itaque certum quippiam Theologi de hac re statuere voluerunt.

Nec Divi Thomae verba, si quis attente legat, aliud prae se ferunt. *Videtur*, inquit, quod baptismus ante Christi passionem fuit institutus, etc. Quo scilicet verbo Divus Thomas uti fere solet cum res non est plana et definita. Itaque existimo D. Thomam, cum dixerit *videri*, hoc ipsum sensisse quod dixerit, *videri* modo, non etiam *oportere*. Quid autem definisset vir alioqui prudens et gravis in ea re, quam rem ad fidem nihil attinere intelligeret?

Non enim aut e literis sacris, aut ex apostolorum institutis colligi certo potest baptisma, quod apostolis statim a conversione sua in usu erat, peccata remittere, gratiam conferre. Nam quod Augustinus refert *qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus*, non oportet de baptismi mundicie intelligi, sed de ea, de qua postea, *iam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis*.

Quod vero a quibusdam refertur, *Ego nesciebam eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendantem, et manentem super eum, hic est qui baptizat Spiritu sancto*, id nihil etiam cogere, ultro quoque ipi fatentur, qui eo testimonio abutuntur.

At constat apostolos baptizasse Ioannis tertio et quarto, et non baptismo Ioannis, ut notum est, ergo baptismo Christi. Sic enim Magister argumentatur. Sed hoc argumentum infirmius et incertius est, quam ut quid firmum certumque conficiat. Baptismus enim Ioannis dupliciter vocari potest, aut Ioannis instituto et auctoritate exhibitus, aut baptismus aquae, qualis baptisma Ioannis erat, qui videlicet nihil aliud esset quam meditatio quaedam et praeparatio ad novae legis sacramentum. Baptismus item Christi, aut sic vocari potest quia Christo iubente et auctore ministratus est, aut quia institutus a Christo ad abluenda peccata.

Dicetur ergo, nec absurde id quidem, illud apostolorum baptisma, cuius Ioan. 3 et 4 capite mentio fit, non fuisse Ioannis Baptistae in priore sensu, sed in posteriore tantum. Fuisse autem baptismum Christi, quoniam illius praecepto et auctoritate apostoli baptizabant.

Unde si quis colligat iam tum illum fuisse verum novae legis sacramentum, pari ratione argumentabitur unctionem, qua apostoli ante passionem usi sunt, iam inde a principio fuisse verum et proprium extremae unctionis sacramentum. Quod tametsi nonnulli theologi asseruerint, non tamen expeditum est. Apud veros sane gravesque theologos, Uctionem extremam sacramentum esse fidei dogma est: an ante Christi passionem, an post fuerit institutum nihil ad rem existimant pertinere. Quod idem et de sacramentis confirmationis et poenitentiae sentiunt. Nec video cur de baptismo nos aliter sentiamus, putemusve fidei quaestionem esse, num ante passionem Christi hoc sacramentum fuerit institutum. Institutum enim esse dictu quidem est proclive. Itaque fere theologi loquuntur: sed quis est tandem, qui hoc esse verum idoneis argumentis ostenderit?

Quid? quod Theophilactus in caput Ioannis tertium et Chrysostomus homilia in Ioannem 28 diserte negant illud baptisma, de quo agimus, sacramentum esse, quod peccata remitteret gratiamque conferret? Quid? quod Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, cum duplex baptisma distinxisset, perfectum et imperfectum, non obscure docet, nisi in cruce et resurrectione nullum baptisma perfectum esse? Quamobrem Ioannis baptisma fuisse imperfectum. Quid? quod Leo in epistola ad episcopos Siciliae inscripta eorum omnino videtur sententiae subscribere, qui contenderent baptismi sacramentum non quando Christus ab Ioanne baptizatus est sed post resurrectionem editum et constitutum?

Quae non eo dixi, candide Lector, quo scholae communes opinioniones improbarem. Nos enim ea Theologia plus utimur, in qua dicuntur ea, quae non multum discrepant ab opinione communi. Quid ergo est? Primum opinionem a dogmate secerni et internosci volumus. Deinde theologos admoneri, ne affectu animi, qui plerumque brevis est et ad tempus, sed maturo iudicio de rebus hisce pronuntient, in quibus praesertim non ita facile expediti potest ad fidem pertineant necne.

Nam si in exemplo, quod modo posuimus, eas rationes scripturaeque testimonis liberet adiungere, quibus a contraria parte adversus communem scholae opinionem pugnari potest: quaestio forte in utramque partem adeo ambigua redderetur, ut difficile esset iudicare utra cum fide magis et religione consentiat.

Sed, ut dixi, non disputo nunc scholae communis opinio verane an falsa sit: quamquam ab instituto nostro non adeo fortassis alienum, sed id ago, scholasticas opiniones oportere a decretis seiungere, fideique quaestiones ab his, quae modo huc, modo illuc transferuntur, et sine pietatis iactura possunt in utramque partem disputari.

Decreta arcte tenere debemus, accurateque defendere: opinioniones non item, sed si non cum Academicarum, at cum Christianarum modestiae temperamento. Pro fide, etiam cum vitae discrimine pugna sit; pro his, quae fidei non sunt, sit pugna, si ita placet, sed incruenta sit tamen. Haec praescripta servantem licet magnifice, graviter animoseque disserere, licet iudicare constanter, vere doctisque et indoctis utiliter.

Quorsum haec, inquires, non solum longe sed longis etiam ambagibus repetita? Nempe ut explicarem id quod cap. superiore in conclusionibus breviter significatum est, nos non in scholae opinioniones, sed in certa constantiaque de fide moribusque iudicia iurasse. Haec huius loci est defendere, illas alterius et loci et temporis.

His igitur expositis facile, ut opinor, tertium illud argumentum refelli potest. Nego enim scholae certo constantique decreto finitum, Matrimonium sine ecclesiae ministro contractum esse vere et proprie sacramentum. Nego eam rem ad fidem et religionem

attinere. Nego omnes scholae Theologos id asseruisse. Haec tria cum docuero, argumentum positum omni ex parte refutatum erit.

Ostendam ergo primum opinionem communem illam esse non scholae dogma firmumque iudicium. Qui hoc intelligi potest? Quia de hac re Theologi videlicet ita disserunt, ut nihil finisse velle videantur. Lege Magistrum, D. Thom., Scotum, Bona. Ricar. Palu. Duran. caeterosque scholae Theologos, et nisi statim eorum pendentes ac vacillantes animos deprehenderis: tum vero me aut stultum aut temerarium iudicato.

Nam et cum quaerunt an matrimonium conferat gratiam, id quod eo loco maxime finiendum erat, non definiunt tamen: sed in his referunt quae in hominum opinione sunt posita. In materia item et forma huius sacramenti statuenda adeo sunt inconstantes et et varii, adeo incerti et ambigui, ut ineptus futurus sit qui in tanta illorum varietate ac discrepantia rem aliquam certam, constantem, exploratam conetur efficere.

Quod si in forma et materia sacramenti, quae res in sacramentorum tractatione vel gravissima est, ambigue Theologi inconstanterque loquuntur, nec definiunt omnino quicquam: cur in ea quaestione, quae et levior est et minus ad sacramenti huius constitutionem necessaria, aliquid eos certi praescripsisse fateamur? Concilium certe Florentinum de materia, forma, ministro sacramenti matrimonii praestituit nihil, id quod sine dubio faceret, cum hoc in caeteris omnibus ecclesiae sacramentis fecisset, si de iis rebus videret quidpiam esse a Theologis in schola definitum.

Praeterea, num Matrimonium sine ecclesiastico administro novae legis sacramentum esset, nec proprie et expresse in quaestionem Theologi vocarunt, nec via et ratione, ut solent, vestigarunt, nec argumentis ullis concluserunt. Qui igitur vult eos sine disquisitione attenta, sine diligenti tractatu, sine idoneis argumentationibus certo de rebus Theologicis pronuntiasse, hic videat ne eadem opera illis et iniurius sit et rebus quoque gravissimis deroget fidem.

Adde quod in conciliorum scriptis ac summorum Pontificum epistolis decretalibus id observandum est, ut non quaevis simplex aut affirmatio aut negatio certum sit exploratumque iudicium. Sed sunt notae quaedam peculiares, quibus certas conciliorum Pontificumque definitiones internoscimus: quaemadmodum libro quinto latius explicatum est. His ergo notis ac multo etiam magis schola quoque decretis secernendis uti debemus.

Alioqui si quaecumque scholasticorum simplex assertio dogma fidei certum est: maior est profecto horum quam Pontificum et conciliorum auctoritas. Quod si probari nemini potest, illud certe probari omnibus necesse est, Theologos hoc loco et quaestione nihil omnino definisse. Etenim nec sententiam adversam haereticam erroneamve dixerunt, nec quod dixerunt id firmiter catholicis amplectendum, breviter nullam notam interposuere earum, quae certa constantiaque iudicia indicare solent.

Quae cum ita sint, id quod primum conficiendum erat confectum est: Theologos ea de re, quam modo versamus, nihil certo et constanter decrevisse, sed incerta inconstantique opinione probabilem unius sensum caeteros esse insecutos. Ita casu quodam communis forte consensio facta est. Cum contra usu quoque venire potuerit, ut si primus asseruisset non omne fidelium coniugium sacramentum esse sed quod religiose sacrataque fuisset constitutum; secundus, tertius ac deinceps reliqui, quoniam probabile etiam id esset, eandem sententiam sequerentur.

Sequitur ut ostendam quicquid Theologos opinari contigerit nihil tamen ad fidem spectare, an eiusmodi matrimonium ecclesiae sacramentum sit an non sit. Quod, ut mihi videor, uno hoc argumento facile et evidenter expedio. Tres sunt res, quibus efficitur aliquid ad fidem pertinere: aut enim in sacris libris habetur scriptum, aut apostolicis institutis est traditum, aut ex utrislibet plane certa complexione et consecutione colligitur. Nulla autem harum rerum efficere potest matrimonium sine ministro prophane contractum esse novae legis sacramentum.

Ubi ego, si Thomistae omnes cum Scotistis existant, si cum antiquis iuniores volent contra me pugnare, tamen superior sim necesse est. Non enim, quemadmodum nonnulli putant, omnia sunt in Theologorum auctoritate. Est quaedam tamen ita perspicua veritas, ut eam infirmare nulla res possit. Experiantur hic quoniam possunt vires suas, si qui forte contra voluerint dicere, et cum in hac eos causan sacrae literae, apostolorum traditiones, Scholae syllogismi destituerint: tum vero, nisi rudes et tardi sunt, mecum omnino intelligant eam quaestionem minime ad fidem attinere.

At argumentabitur quispiam fidelium matrimonium esse sacramentum novae legis; non autem esse maiorem rationem de uno quam de alio, omne igitur fidelium matrimonium esse sacramentum. Appelletur vero hic Theologus, aut hoc etiam nomine dignus putetur? Dum quidem ita argumentabitur, non modo Theologus, sed Philosophus aut etiam Dialecticus omnino habendus non erit. Anne ad hunc modum graves Theologi ratiocinantur? Anne hisce argumentis adducti de rebus fidei pronuntiant?

Equidem baptismus sacramentum esse scio, sed si formam sacram ministrumve non habeat, baptismus erit, sacramentum non erit. Uctionis quoque sacramentum agnosco: sed sine sacra forma, sine ecclesiae ministro, unctio quidem esse poterit, sacramentum vero esse non poterit. Poenitentiae demum sacramentum amplector: at sine forma sacra et ministro poenitentiam reperio, sacramentum reperire nec debeo nec vero possum.

Sic igitur, tametsi matrimonium sacramentum est, non ideo tamen coniugium quodcunque venerari cogimur, sed id quod formam sacram habeat, et a vero ecclesiae ministro consecratum sit. Alioqui, si quodlibet fidelium coniugium Theologis necessario sacramentum est, quis Scotum tuebiur, qui coniugia, quae solis nutibus contrahuntur, negat esse sacramenta? Etenim non Magister et Divus Thomas modo, verum etiam concilium Florentinum docet omnia sacramenta verbis constare, quae si desint, nullum omnino confici sacramentum.

Quod si semel admittimus formam sacramenti esse posse aliquando nutus verborum loco substitutos, nullo pacto effugere poterimus quin et mutus sacerdos a peccatis absolvere, et mutus episcopus sacris initiare possit. Atque matrimonium non aliis quandoque nutibus contrahitur quam carnali copula. Cum enim post sponsalia sponsus et sponsa affectu maritali coeunt, fatentur omnes et iurisperiti et Theologi verum matrimonium confici. At carnis commixtionem novae legis proprie sacramentum dicere absurdum est. Spiritus quippe sanctus et sacramenti gratia per coitum non datur. 32. *quaest. 2. cap. connubia.*

Non igitur ecclesia docet quodlibet fidelium matrimonium sacramentum esse. Nisi quis adeo desipit ut Caietanum damnet, qui et probabilissime, et me quidem iudice, verissime matrimonium quod inter absentes per literas procuratoresque contrahitur sacramentum esse inficiatus est. Nam qui in hoc Caietanum errasse clamant, hi non intelligunt nec quae loquuntur, nec de quibus affirmant. Quodsi nullo idoneo et necessario argumento, sed stultis turbulentisque clamoribus alienas refellere sententias

pergunt, atque adeo damnare quae probabiliter et vere dicta sunt, tum nos in quiete et silentio taciti illorum stultitiam amentiamque ridebimus.

Concedant illi unum pro altero sacramentum sumere, cum pro altero contrahit. Concedant sacramenta Christi absentibus administrari, eisdemque et gratiam conferre et peccata remittere. Non enim, quoniam haec absurda sunt, concedere potius volumus eiusmodi contractus, qui inter absentes transfiguntur matrimonia quidem verissima esse, vera sacramenta nullo modo.

Quibus ex rebus breviter disputatis, intelligi potest non solum non esse dogma fidei omne fidelium matrimonium sacramentum esse, sed etiam contrariam omnino sententiam probabiliorem esse. Quod si licuit Scoto et Caietano, ut vere licuit, matrimonia, quae vel non verborum sed rerum notis, vel per procuratores conficerentur, ab ecclesiae sacramentis eximere, ecqua religio nos astringit ut matrimonium, quod civiliter et prophane Iudaeorum, Saracenorum, Ethnicorum more sine sacris caeremoniis sineque ecclesiae ministro contrahitur sacramentum esse proprie fateatur? Praesertim cum contraria sententia non modo probabilior, sed et ad catholicam fidem tuendam faciliior, et ad Lutheranorum tela depellenda solidior sit.

Age vero, quando me in hunc locum deduxit oratio, quibus ergo argumentis persuasus sum, eisdem lectori persuadere conemur, matrimonium eiusmodi sacramentum proprie non esse, quod scilicet et signum sanctificationis sit et eiusdem sanctificationis instrumentum digne causa sit. Quem laborem spero me non frustra suscepturum, cum videam mecum et rationes et testimonia et sacramentorum demum naturam totam mirifice consentire.

Illud vero mihi persuasi primum, quoniam sacramenta proprie dicta sacrae sunt religionis caeremoniae. Sacrorum enim usus ad religionem, qua Deum colimus, pertinet. Quocirca sacramentum opus est religionis. In sacramentis quoque profitemur nos salutem a Deo salutari quaerere, haec vero professio, quae fidei interioris externa testatio est, ad eam virtutem attinet, qua Deo cultum exhibemus. Atque peccata, quae in sacramentorum abusu sunt, virtuti religionis adversantur. Et Augustinus non quodlibet signum rei sacrae definit esse sacramentum, sed quod sit sacrum signum. Quibus rebus efficitur ut sacramenta divini cultus ac religionis sacra quaedam opera sint.

Cum igitur matrimonium solis verbis viri et foeminae civiliter prophaneque contractum, licet rei sacrae signaculum sit, non sit tamen opus religionis sacrum: certe non est proprie sacramentum. Alioqui si rebus satis est significationem affigere ut sacramenta dicantur, serpens aeneus atque manna proprie sint sacramenta, atque adeo in universum omnia, quae gratia significandi res sacras instituta sunt. Id autem absurdum est, consentiamus verum illud esse quod posuimus, connubia sine sacro ministro sineque aliqua religionis sacra caeremonia inita non esse Christianae religionis sacramenta.

Deinde, concilium Florentinum, enumeratis septem novae legis sacramentis, haec omnia sacramenta, inquit, tribus perficiuntur, videlicet rebus tanquam materia, verbis tanquam forma, et persona ministri conferentis sacramentum. Quorum si aliquod desit, non perficitur sacramentum. At in matrimonio, quod modo versamus, nullus est sacramenti minister, nullum ergo conficitur sacramentum.

Nec vero audiendi sunt illi, qui putabunt virum ac foeminam esse sibi vicissim sacramenti ministros. Quos ego manifestis argumentis evincerem, nisi ad alia graviora festinaret oratio.

Praeterea, fideles non se existimant esse sacrilegos, si non sunt in gratia quo tempore sic prophane contrahunt, in animis ergo fidelium inscriptum est eiusmodi contractum non esse ecclesiae sacramentum. Nam si sacramentum esset, sacrilegium haud dubie committeret is, qui in peccato mortali coniugem duceret. Atque si excommunicatus matrimonium huiusmodi contraheret, sacrilegus quoque bis esset, utpote qui sacramentis ecclesiae se indigne ingereret, quibus privatus per ecclesiam est. Quae omnia quam abhorreant a fidelium communi sensu facile, etiam si ego non admoneam, intelligitur.

Ad haec Augustinus in epistola ad Bonifacium tradit oportere res ipsas corporeas, quibus sacramenta constant, imaginem et similitudinem gerere eius sanctificationis, cuius signa et causae esse dicuntur. Ut baptismus lotionem exterius administrata spiritualis ablutionis, quam efficit, imaginem et figuram habet. Eucharistia refectione potus cibique visibilis invisibilem refectionem adumbrat. Eodemque omnino modo in caeteris sacramentis externa quadam actione et representatione sanctificatio interior deliniatur et quasi ob oculos ponitur. Matrimonium autem huiusmodi civile et prophanum nec sanctificationis imaginem gerit, nec ad sanctificandum sub quadam exteriori sanctitatis specie exhibetur. Non est itaque proprie sacramentum.

Praeterea concilium Florentinum docet, idque Theologorum omnium decretum est, *omnia sacramenta verbis constare tanquam forma, qua perficitur sacramentum*. Incredibile est autem nisi a forma sacramentum perfici. Sicut enim humana forma hominem efficit et albedo facit album, ita prorsus necesse est a forma sacra quodcunque sacramentum existere. Atqui in matrimonio, quod civili more prophaneque contrahitur, nulla verba sacra sunt, nulla igitur est ibi sacramenti ne facies facies quidem.

Nec vero dici potest verba, quibus utuntur contrahentes, nempe, *ego te accipio in meam etc.*, esse huius sacramenti formam. Primo quia verba eius, qui suscipit sacramentum, materia sacramenti esse possunt, forma esse non possunt. Forma siquidem ab agente existit in passum mediantibus causis ministris. Sacramentorum ergo formae a Deo per sacrorum ministros in eos prodeunt, qui sacramenta recipiunt. Id quod inductione manifestissima liquet in omnibus sacramentis, quae sine controversia sacramenta sunt.

Tum quia in omnibus sacramentis, licet materia sit res aliqua materialis et quae ante in humanos usus conferri soleat, forma tamen supernaturalis sit oportet, cuius scilicet et vis et significatus non a natura, sed a causa quadam superiore oriatur. Cum enim sacramentum quiddam supernaturale sit, forma qua constituitur per fidem accipienda est, non item per naturam. At illa verba, *ego te accipio in meam*, undique naturalia sunt, atque omnibus usurpata gentibus, quae etiam sine fide contrahunt.

Adde quod forma sacramenti significat eum spirituales effectus, cuius causa sacramentum esse dicitur. Nam sacramenta, ut in scholae proverbio est, efficiunt quod figurant. Significatio autem sacramenti in forma vel maxime elucet. Illa vero verba, *ego te accipio in meam*, nullius effectus spiritualis signa sunt. Verba insuper, quae sunt sacramentorum formae, divina institutione praescripta et determinata sunt, neque possunt hominum arbitrio immutari, quemadmodum D. Thomas in tertia parte demonstrat. At verba, quibus matrimonium contrahendum sit, nulla sunt omnino definita, sed innumeris verborum formis non synonymis, sed variis et dissimilibus eiusmodi contractus fieri potest. Non ergo verba illa, quibus utuntur sponsus et sponsa ad contrahendum, forma sacramenti Christiani sunt.

Praeterea, quando verba aliqua sunt forma sacramenti, si nutus vel scriptura vel aliud unumquodlibet signum eorum loco verborum substituitur, inanis nimirum actio est. At si contrahentes loco verborum nutus vel scripturam supponant, aequae conficiunt matrimonium ac si verborum millibus uterentur. Quod profecto, si quis recte consideret, non leve argumentum est, cum verba contrahentium huius sacramenti materia sint. Nam praeterquam quod materiam sacramenti is qui suscipit administrare potest, formam non potest: cum in idem forte sacramentum verba loco materiae formaeque recurrunt, pro verbis, quae materiae vicem habent, nutus aliaque signa poni possunt, pro verbis autem, quae formae vice sunt, poni non possunt. Quae res in poenitentiae sacramento facile cernitur.

Verba igitur contrahentium, pro quibus omnino verbis signa quaevis alia substituere licet, materia sacramenti esse forsitan queant, forma non queant. Id quod hoc etiam argumento confirmari potest. Nomen enim sacramenti pro materia accipi solet, pro forma non item: quemadmodum D. Thomas egregie diserteque docet 4. Sen., d.1, q.1, art. 1; q.5, art. 1 et dist. 3, q.1, ar.1; q.1, ad 2. Baptismus enim, id est, ablutio sacramentum est, non illa verba: *Ego te baptizo*, etc. Unctio, confirmatio poenitentiaeque similiter. Verba autem contrahentium sunt sacramentum, ut idem auctor testis est *additionum* q.44 art.1 ad.1. Dicimus namque matrimonium esse sacramentum. Matrimonium autem contractus ille est, qui ex amborum verbis constituitur. Verba igitur contrahentium materia sacramenti sunt, forma non sunt.

Iam illa falsa et commentitia esse quis non videt, quae iuniores Theologi confinxere, ut civilem hunc humanumque contractum Christi et ecclesiae sacramentum esse tuerentur? Quae quidem pleraque infidelibus valde nugatoria sunt, fidelibus autem parum solida. Hic tibi dicit contrahentes ipsos esse materiam sacramenti, hic, non ipsos sed consensum, alius, gestus et nutus, qui a viro foeminaque exceptis verbis adhibentur, alius prioris loquentis verba materiam esse affirmat, posterioris formam. Quae utinam graviter, vere, probabiliter dicerentur, ne iure ab haereticis riderentur.

Quorsum autem attinet, in re gravissima tenuiter, ne dicam ridicule, philosophari? Quorsum in re ad fidem et religionem necessaria tanta varietas et inconstantia? Non enim, ut Hieronymus ait potest unquam verum afferi quod diversum est. Et rursus, verum, inquit, non esse quod variat, etiam maledicorum testimonio comprobatur.

Quid? Quod materiam nos et formam sacramenti quaerimus, hoc est res quasdam religione sacras, hi vero de forma materiaque contractus prophani naturalisque respondent. Nam si apud Ethnicos de pacti illius conventionisque materia et forma controversia esset, non aliter profecto illi ac nostri Theologi loquerentur. Ita Lutherus more suo Theologos satis iocose lusit, quod religionis nostrae sacramentum ex his, vel integrum et perfectum constituissent, quae penitus omnia in matrimoniis paganorum reperientur.

Ac certe materiam et formam civilis naturalisque contractus, quibus in omni semper lege omnes usi sunt, quaeque perpetuo et fidelibus et infidelibus fuere comes, esadem omnino esse materiam et formam, quibus integra et perfecta nostrae religionis constituentur sacramenta, non Luthero dicam, sed vix cuiquam persuaderi poterit, nisi ei apud quem tantum opinio praeiudicata potest, ut etiam sine ratione valeat.

Equidem cum ad respondendum argumentis Lutheri me comparo, quibus ille multipliciter sacramentum hoc conatur evertere, non id defendendum sumo, matrimonium eiusmodi sacramentum esse, in quo nulla sacri facies apareat, quodque

univoce cum caeteris sacramentum esse ne cogitatione quidem informari posse videatur. Sed sive nostra opinio vera sive falsa sit, nihil enim moror si Lutherani de hoc matrimoniorum genere disceptare voluerint, intelligant se in scholae disceptationes incurrisse.

Nec oportere catholicum ad eorum argumenta respondere. Sin vero argumententur matrimonium cum sacris caeremoniis, cum sacra materia, cum sacra forma, a sacro ministro administratum, quemadmodum in ecclesia Romana semper usque ab apostolis administratum est, si hoc, inquam, argumententur: sacramentum ecclesiae non esse, tunc catholicus respondeat fidenter, animose defendat, secure contra pugnet. Poterit enim consentaneas causas omni poscenti reddere de ea, quae est in ecclesia firma, perpetua constansque doctrina. Poterit fidem quoque nostram et suaviter insinuare fidelibus, et graviter ab infidelium calumniis vindicare.

Quam ego cum Lutheranis disputationem libentissimo nunc animo aggrederer, si id huius libri institutum pateretur. Video autem me, plus quam ratio argumenti positi postulabat digressum esse. Si digressio tamen dicend est ubi quod in utramque partem adeo probabiliter disputari potest, hoc nos contendimus non ad catholicam fidem, sed ad scholae opiniones referendum.

At ea res verbis paucioribus addici poterat. Poterat sane verum difficile est, ut in omni loco verba rebus quasi paria et remensa respondeant. Et libuit tandem quam plurimis argumentis addicere sine ecclesiae ministro coniugii sacramentum nullum esse, ut inde pateret eam quaestionem nullo modo ad fidem attinere, quod secundo loco pollicitus sum.

Attende nunc Lector dum illum, quod postremum erat, absolvimus: Non omnes, inquam, Scholae Theologici in eam sententiam convenerunt, quemadmodum in argumento sumitur. Quin etiam nonnulli graves auctores nobiscum sentiunt. Atque in primis Guillelmus Parisiensis in libro de sacra. tracta. de Matrimonio c.9. q.1 negat matrimonium veri nominis sacramentum esse et sacramentalem virtutem habere nisi sacerdotali ministerio consecratum fuerit. Nam Magistrum et Durandum non refero, qui in universum opinantur matrimonium gratiam non conferre. Qui profesto hoc loco non errassent, nisi communis opinio in extremo posita eis vehementer improbaretur.

Patres item concilii Coloniensis aperte inficiantur clandestinum matrimonium esse proprie sacramentum, atque iidem quoque non obscure asserunt aliud esse verbum, quo contrahitur matrimonium, aliud quod efficit matrimonii sacramentum. Nec satis esse ad sacramentum ea verba, quibus mutuus consensus exprimitur. Sed aliud verbum requirendum quod, ut in caeteris sacramentis, accedens ad elementum faciat sacramentum. Quod utique verbum fidei sit, non naturae.

Quorum in hoc sententiam difficile est factu non probare. In eo non probo, quod verbum illud, quo sacramenti forma continetur, non inde petunt unde semper catholicis petitum est. Enimvero quibus ritibus quibusque omnino verbis sacramenta ecclesiae conficienda sint, non aliunde verius, tutius, constantius peti potest quam ab ecclesiae Romanae perpetua consuetudine. Sed de his non est hic locus disserendi. Alio forte opportunius propriam huius sacramenti materiam et formam explicabimus. Nunc ad id quod instituiamus.

Non ii solum quos diximus nostrae sententiae assentiuntur, sed Petrus Palud. 4. sent. dist. 5. q. 2, imprudens in eam quoque descendit. Nam quum vir et foemina civiliter

contrahunt, etiam si peccatores sint, nec poenitentiam agant, non credit eos esse reos sacrilegii. Id quod nullo modo probabile esset, si eiusmodi matrimonium esset verum ecclesiae sacramentum. Omnes quippe sine controversia sacrilegi sunt, qui post peccatum mortale sine poenitentia Christi sacramenta percipiunt.

D. vero Thomas, licet in scriptis communes fere opiniones sequeretur, sed a veritate tandem rationeque coactus, nostrae opinioni suscripsit. Cum enim in *4 dist. I q. I art. 3* docuisset verba in omni sacramento necessaria esse, quinto id argumento impugnavit in hunc modum. Poenitentia et matrimonium sunt sacramenta: sed de integritate eorum non sunt verba aliqua, etc. Cui argumento ille quidem respondit quod matrimonium secundum quod est in officium, et poenitentia secundum quod est virtus non habent aliquam formam verborum. Sed secundum quod utrumque est sacramentum id dispensatione ministrorum ecclesiae consistens, utrumque habet aliqua verba. Hactenus D. Thomas.

Et 4. lib. *adversus gent.*, c. 78 non aliter docet nuptias sacramentum esse, nisi ad modum, quem diximus, per ecclesiae ministros populo dispensentur. Ea, inquit, quae per ministros ecclesiae populo dispensantur, sacramenta dicuntur. Matrimonium igitur, secundum quod consistit in coniunctione maris et foeminae intendentem prolem ad cultum Dei generare et educare est ecclesiae sacramentum. Unde et quaedam benedictio nubentibus per ministros ecclesiae adhibetur. Haec ille.

Ac patrum quidem memoria matrimonium proprie esse sacramentum, ita demum proditum est, si sacerdotis ministerium interveniat. Sic Calixtus in epistola ad omnes Galliarum episcopos respondit. Sic Cyricius ad cumerium Tarraconensem episcopum c. 4 Sic Nicolaus 31. q. 2. c. Lotharius. Sic Hormisda, Evaristus, Isidorus, quos refert Gratianus. 30. q. 5 prodidere. Sic concilium Carthag. 4. c. 13 referturque 30. q. 5. c. sponsus. Sic concilium Lugdu. Et refertur 35. q. 3. c. Nulli. Sic concilium Lateranen. de symo.c. cum in ecclesiae corpore. Sic concilium Constantien.sub Martino.5. in fine concilii. Sic Clemens de privile. Religiosi. Sic Ambr. Lib. 1. epi. epist. 1. quae scribitur ad Vigilium. Quorum ego testimonia nec adscribo, nec expendo, quoniam, ut dixi, alterius et loci et temporis est disputatio.

Certe Evaristus matrimnium clandestinum sine sacerdote contractum tantum abest ut sacramentum ecclesiae fateatur, ut adulterinum etiam contubernium appellet. His adde quod nostrae etiam opinioni subscribunt iurisperiti propemodum universi. Qui, cum negant matrimonium gratiam conferre, sine dubio id intelligunt de contractu civili, quem sacramentum latius usurpato vocabulo appellant. At cum administratio sacerdotalis accedit, non obscure iurisperiti tradunt per actum sacerdotis consecrantis coniugium gratiam conferri. Ideoque non licere pro eo pecuniam accipere: quia sacramentum ecclesiasticum est. Ubi iureconsulti probabilius, ut equidem sentio, quam Theologi loquuntur. Tametsi Theologi etiam quidam docti sane et graves inventi sunt, quibus communis illa reliquorum sententia displiceret.

Pro qua si qui adhuc contra nos steterint, non habent statim nostra placita damnare, sed idonea aliqua argumentatione refellere. Ego enim etsi non is sum, qui nihil unquam falsi approbem, sed ea, quae dissero tamen, non arroganter praeiudico, nec revoco ad arbitrium meum, sed vel sanctorum testimoniis, vel ratione probabili consentaneaue confirmo. Sic iure ac merito possum a viris doctis postulare, ut de me non nisi causa cognita iudicent. Quod si rationibus, quibus ego ducor, falsam me habere sententiam

doceant, gratissime accepturus sum. Ut vero sine argumentis quisquam sola me asseveratione vincat, fieri certe vix potest. Sed de scholae auctoritate dictum est satis.

CAPUT VI

DE AUCTORITATE IURIS PONTIFICI PRUDENTIUM

Atque hic quidem liber concludi iam poterat, nisi Theologiae iuris pontificii prudentia iungeretur, essetque proinde hoc etiam loco explicandum quantum iuris huiusmodi prudentium auctoritas Theologo ad argumentandum conferat.

Sunt enim quidam usque adeo in ea facultate doctis infensi, ut illorum auctoritatem ab usu prorsus Theologiae remotam esse arbitrentur. Nos vero huiusmodi doctorum auctoritas quanti sit Theologo facienda paucis ostendemus, illo principio sumpto, Theologis, qui pontificum canones ignorent, nimis multa deesse ad usus Theologiae necessarios.

Principio enim, si a Theologis animarum cura non est aliena, sed potius animas regere eorum quasi peculiare munus est, procul dubio canonici iuris scientia est illis necessaria. Nam quemadmodum non est in abbatem eligendus, nisi qui ante fuerit in regula competenter instructus, ita ne cura quidem ecclesiam gubernandi est ei commitenda, qui ecclesiasticas regulas nescit.

Theologus igitur, qui vel episcopus vel parochus futurus est, nisi canones ante didicerit, quibus fideles debent in Christiana religione et ecclesiae caeremoniis institui, non habebit profecto ad rem hanc publicam gerendam Theologiae officinam satis instructam.

Atque hinc illa sunt ex Caelestino, Leone, Augustino, septima synodo, concilio Carthaginensi, concilio Toledano 4., Concilio Aurelianense 4, Quae partim a Gratiano, partim a Burchardo referuntur. Quibus omnibus locis idem omnino praescribitur, hoc est, sacerdotes Canonum ecclesiasticorum oportere esse peritos. Episcopis item iuris canonici intelligentiam esse necessariam, facile ostenditur ex *c. accedentibus. de excelsi. praelat.* Ubi definit Pontifex ad Episcopum pertinere de causis matrimonialibus cognoscere, publicas poenitentias vel iungere, vel tollere, indulgentias concedere. At haec omnia nisi sciat, quomodo et quatenus per ius liceant, nulla ratione rite agere potest.

Qua de re quoniam late differunt Innocen. Hostien. Anto. de Butri. Cardin. Abbas, et caeteri iurisperiti. c. Cum in cunctis. de electio. Et in cap. Nisi cum pridem. de renun. et in cap. 1 de consanguini et affini. Gratianus quoque 21 dif. Cosmus in pragma. sanctione Gallicana. titu. de collatio. Taliter. Ioannes de Anania in ca. quia nonnullis. de magistris. August. de Anco. In libr. de potestate eccles. quaest. 108 art. 3 Anton. 3 part. titu. 5 cap. 2 nos hic nihil superaddemus.

Solum argumentabimur canonici iuris cognitionem Theologo esse pernecessariam. Cum enim Theologi propria functio sit exhortari fideles in doctrina sana, iidem quippe Theologi, qui magistri animarum esse dicuntur, doctor vero ecclesiae non divinas modo leges, verum etiam ecclesiasticas populum docere debeat, absurdum sane est auferre a Theologi munere canonum disciplinam. Nam licet in scriptura sacra praecepta vivendi maiori ex parte tradantur, sed ut Cardinali Turrecremata in proemio Decreti docet,

doctrina morum in specie, secundum gradus singulos et ordines officiorum ecclesiae sine iuris ecclesiastici cognitione non habetur. At sermones morales absoluti esse nequeunt, si generatim et non speciatim habeantur, ut Aristoteles in ethicis suis monet. Ad disciplinae igitur ecclesiasticae cumulum theologus nimirum sacras ecclesiae leges debet addiscere.

Confirmat autem hoc vel maxime Concilium Lateranense sub Innocentio 3 in cap. Quia nonnullis de Magistris. Praecipit enim quod theologus in Ecclesia Cathedrali ad docendum constitutus sacerdotes doceat in sacra pagina, et in his praesertim informet, quae ad animarum curam spectare noscuntur. Atqui in canonibus plurima sunt instituta, quae ad animarum pertinent curam: canones igitur non habet theologus ignorare.

Praeterea, *omnis doctrina divinitus inspirata utilis est ad docendum, arguendum et corripiendum, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus*. At canones ecclesiastici instinctu Spiritus sancti sunt editi, ut Damasus ait 25 quaestione prima. capit. Violatores.

Praeterea Theologi a summo pontifice et episcopis asciscuntur tanquam adiutores et comministri non solum in praedicationis officio, verum etiam in audiendis confessionibus et poenitentiis iniungendis, ac caeteris eiusmodi, quae ad salutem animae pertinent: ut tum ex cap. Inter caetera. de offi. iudi. ordinatum etiam rerum experimento docemur.

Confessiones autem audire ac poenitentias iniungere sine iuris peritiavix quisque potest. Nam quod Caietanus dicit, poenitentes in excommunicationibus, suspensionibus, irregularitatibus, aliisque eiusmodi poenis ad iurisperitos remittendos esse ne confessor ipse alterius facultatis onere praegravetur, id ignoro prorsus quemadmodum sine magnis incommodis fieri queat.

Primum enim interdum in poenas iuris incurrunt foeminae, quae pro conscientiae remedio iurisperitorum adire domos absurdum erit, ac certe parum muliebri verecundiae consentaneum. Deinde etiam, cum iurisperiti et scientiam et verba locare soleant, ad confessionis sacramentum non nisi prius data pecunia erit accessus. Adde quod homines vel sacerdoti verentur sua peccata detegere. Quod si ad iurisperitos etiam relegentur, sacramenti huius onus gravius efficietur, quam ut ferri ab imbecillis possit.

Sed quid ego incommoda numerare pergo, in quae confessores incidant necesse est, atque adeo poenitentes, si confessores ipsi canonum sunt ignari? Cum manifestiora sint quam ut indicare debeamus. Fatendum est igitur iurisperitiam theologis magno usui futuram.

Nec adeo longe repetita argumenta conquirere opus est, cum passim ipsi videamus quanta canonum multitudine theologorum sint referta volumina, illorum praesertim, qui indices quaestionum scipsere, quas summas nuncupare consuevimus. Ubi quantum ius canonicum theologis conferat, vel ipsi iudices esse possunt, qui quantumvis eximia doctrina polleant, has et legunt et amant epitomas. Sed et summa ipsa Caietani, si quae ex iure canonico multa continet, demas, magna ex parte imperfecta reperietur.

Praeterea, cum ad theologum nullae causae frequentius referantur quam matrimonii, si non respondeat, indoctus habebitur, sin citra iuris peritiam respondeat, ne dicam impudens, erit imprudens. Nam, ut Alexander tradit, causae matrimonii non sunt tractandae per quoslibet, sed per viros discretos, et qui statura canonum non ignorent.

Ad haec summorum pontificum decreta a iure divino, hoc est, a libris utriusque testamenti dimanasse creduntur. Cum ergo Theologia ex eisdem fontibus suos rivuculos ducat, inepte nimirum theologus faciet, nisi opera summorum pontificum velit uti, qui cum multorum consiliis exquisitis, tum spiritu sancto suggerente ex divinis oraculis dogmata et leges, sive ad fidem sive ad fidelium mores, et ecclesiasticos ritus et caeremonias collegerunt.

Item theologica facultas non est eiusmodi, ut tantummodo animo rem cernat, sed etiam aliquid molitur et facit. Est enim, ut scholae verbis utar, partim speculativa, partim practica, quemadmodum Divus Thomas demonstrat. At iuris canonici disciplina Theologia quaedam practica est, ut Alvarus Pelagius docet, tum quia eius facultatis finis est dirigere animas per canonicas leges in salutem aeternam: tum etiam quia in solo volumine Decretalium multi casus et articuli continentur utiles et necesarii, tam in consiliis animarum et poenitentiae foro, quam in regendis et disponendis ecclesiis et rebus ecclesiasticis.

Agit enim liber ille de baptismo, de sacra unctione, de celebratione missarum, de Matrimonio, de ordinibus et caeteris sacramentis: de statu Monacho, de clericorum honestate, de voto, de iureiurando, atque aliis eiusmodi; de symonia, de periurio, de usuris, de furtis, et reliquis id genus criminibus; de irregularitate, suspensione, excommunicatione, interdicto, poenisque similibus. Quae omnia si theologus ignoret, non solum idiota erit, ut cap. ex multa. de voto Innocentius vocat, sed in multis, praesertim quae ad actionem pertinent, et ad mores christianos hallucinabitur.

Atque utinam theologi, qui iuris canonici sunt penitus ignari, vel a decernendis conscientiae casibus abstinere, ni imperiti risui haberentur, cum de his nonnunquam respondent ut magistri, quae nunquam ut discipuli didicerunt, vel certe essent modestia praediti, ut iurisperitos consulerent, ne divinando de sensu proprio responderent.

Quodsi docere vellemus in quot errores theologi nonnulli ob iuris pontificii ignorationem incurrerint, facillimum quidem esset, nisi esset longum, et alio nostra oratio properaret.

Sentiamus igitur, id quod positum est, iuris canonici doctrina theologo esse valde necessariam, eo vel maxime, quod summi pontificis et conciliorum auctoritas, quae huius doctrinae voluminibus continetur, theologis argumenta subministrat propriae theologicae facultatis: ut abunde duobus ante libris demonstratum est.

CAPUT VII

[QUIS USUS IURIS CANONICI IN THEOLOGICA FACULTATE]

Sed enim hoc posito, non adhuc apparet cuinam usui iuris interpretes et professores theologis disserentibus esse possint: quaeve argumenta et qualia eorum auctoritas theologis disputationibus administret. Id quoniam nemo vel leviter attigit, dicam ego ut potero, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi.

Iuris pontificii volumina circa varia rerum genera versantur. Primum enim catholicam fidem et profitentur et explicant, ut in titu. de sum. trini. Deinde de moribus definiunt et religione Christiana, quantum aut ex evangelica lege aut naturae ratione definire licet: ut

videre est in titu. de usura, de iureiurando, de divortiis, de symonia. Praeterea disserunt quoque de moribus ecclesiasticis deque religionis caeremoniis et officiis ministrorum ecclesiae quatenus haec omnia disponuntur legibus positivis.

Nam scholastico verbo libenter utimur: nec grammaticorum censuras pertimescimus. Alioqui, ut Aristoteles ait, res gravissimae interdum nitore verborum atque ornamentis immodicae diligentiae deformantur. Atque haec mihi causa est cur sermone eo quando utor, qui scholae notus est, ne ut quidam latinissime loquentes, ab scholae theologis iure optimo irridear. Quoniam vero scio graves sententias inconditis verbis elatas delicatiorum praesertim aures offendere, adhibere soleo sermonis munditiam, non odiosam nec exquisitam nimis, tantum quae fugiat agrestem quorundam negligentiam. Sed ad rem.

Humanas ego leges de ritibus et moribus ecclesiasticis, quoniam sic vocant, positivas appellavi. Quales sunt multae in titu. de celebra. Missa. de cleri. pereгри. coniugatis, etc. c. de aetate et qualitat. ordi. de obser. ieiun. et breviter in *lib. I Decretorum*. de officiis iudicum. *et in 2. de ordine iudiciario*. Postremo autem huiusmodi pontificia iura praescribunt poenas his qui leges, vel evangelicas, vel naturales, vel etiam ecclesiasticas perruperint, ut in titu. de exco., de raptu, de apostata. de haereti. licet cernere.

Prima conclusio. Hoc igitur fundamento posito, sit prima conclusio. In his, quae ad fidem pertinent, iurisconsultorum auctoritate theologus non eget. Quin potius eorum titulorum expositionem, qui de fide decernunt, legisperitus a theologo mutuari debet. Ratio vero in promptu est. Sive enim pontifices seu concilia, quae in volumina iuris coguntur, quicquam definiant, quod ad fidem spectare videatur, id certe, ut alio iam loco explicuimus, non ex sensu suo, sed ex sacris literis atque Christi et Apostolorum traditionibus colligant necesse est. Cum ergo principia unde pontifices et concilia ad quaestionem fidei decernendam proficiscuntur, propria sint Theologicae facultatis, cuius est cognoscere quae a Deo sunt revelata, quaeque his sunt vel consequentia vel repugnantia: plane conficitur in eiusmodi rebus canonum sacrorum intelligentiam non a iurisperitis, sed a theologis esse petendam. Id quod patres, quibus est fidei cognitio mandata, libenter agnoscunt. Non enim prius quemquam haereseos criminedamnant, quam theologi definierint, quod in iudicium venit id haeresim esse.

Quae cum ita sint, non video equidem quonam consilio nunc apud nostros in negotio cognitionis fidei partes postremae, ne dicam nullae, theologis permittantur, iureconsultis vero vel primae vel etiam omnes. Cumque praecipuus sit in hoc negotio labor decernere quid haeresis sit, quid haereticum faciat, quid fides teneat, quid contra cum fide pugnet, quantum et quatenus doctrinae sanae ac catholicae adversetur, id quod reus asseverit: ad reorum quidem poenas decernendas, quod posterius est, decreti sunt in republica iudices, ad illud autem, quod et gravius est, et in fidei negotio prius, nullos habet respublica theologos patres conscriptos, quorum de culpis iudicium, cum de poenis iudicant, iurisperiti sequantur.

Faxit Christus, cuius haec causa est, ut principes Christiani, qui huic operi, quo fides et religio continetur, libentissime favere solent, rem quam semel coeperunt absolvant, et gravissimo tribunali theologos probatissimos, probatissimos inquam, adiungant ad huius divini negotii absolutissimam moderationem. Id enim si fuerit ecclesiae praestitum, nihil erit, quod in sanctissimo et maxime necessario inquisitionis officio desideretur. Sed de prima conclusione satis. Iam pergamus ad reliquas.

Secunda conclusio. In his etiam, quae ad mores pertinent, quatenus vel lex evangelica vel ratio Philosophiae de huiusmodi praescribit, iureconsultorum auctoritas parum aut certe nihil theologo conferre potest. Quin rectam et sanam earum rerum cognitionem iurisperiti a theologis mutuam accepturi sunt. Nam quemadmodum Musicus ab Arithmetico conclusionum suarum rationem sumit, quod hae conclusiones a principiis Arithmeticae derivantur, ita etsi quae dogmata de moribus ius pontificum, vel ex evangelio vel ex Philosophia colligit, ea sane tanquam a propriis principiis accepta theologus agnoscet, rectiusque et intelliget et interpretabitur. Qua ex re facilis coniectura est, iurisperitos quosdam in summo errore et magna veritatis ignorance versari cum asserunt in materia usurarum, symoniae et aliis eiusmodi, in quibus de peccato mortali agitur, ad iurisperitos potius quam ad theologos recurrendum.

Quo in errore fuerunt Ancharranus in disputatione, cuius initium est: *Antiquis et modernis temporibus*. Et Ioannes de Anania in *cap. in civitate. de usuris*. Et Alexander in consilio primo. Et Alvarus Pelagius li. 2 art. 20. Et Hostiensis in *cap. penul. de aeta. et quali. ordi*. Quos tamen non est difficile refellere. Nam cum theologo sacrarum literarum cognitio propria sit, quaecunque de moribus vel in sacris literis continentur, vel ex eisdem per certam connexionem conficiuntur, ubivis theologus invenerit, ea tanquam sua vendicabit, iurisperitus autem ut aliena mutuabitur.

Cumque rursum Philosophiae principia a theologis etiam habeantur, ut qui de virtutibus et vitiis, de fine humanae vitae, deque actionibus quibus ad hunc finem pervenitur longe lateque disserant, et super harum rerum iactis fundamentis morum fabricam extruant, certe quae iure in moribus ex principiis naturae ratione constitutis praescribuntur, ea theologus quasi suo sibi iure assumet, iureconsultisque exposita et enucleata tradet.

Tertia conclusio. In tertio igitur genere rerum, ubi scilicet de moribus ecclesiae et religionis institutis per leges tantum pontificias decernitur, in illo etiam postremo, ubi poenae iuris praefiniuntur, iurisperitorum omnium communis consensus concorsque sententia theologo magnam fidem facere debet, siquando incidat quaestio circa res huiusmodi. Ut si exempli causa veniat in dubium an hic aut ille homo sit vel irregularis vel excommunicatus vel interdicto vel suspensioni obnoxius. Item an delegatus possit subdelegare, an episcopus in his illisve possit dispensare, scholae verbis liceat uti, an ecclesiae pastor rite sit electus, num iudex ecclesiasticus causam in iudicio legitime definierit. In his aliisque sexcentis huius generis theologus insolentissimus erit, si quod ignorat iudicari: insolentior, si posteaquam iurisperitos consuluerit, omnium auctoritati refragabitur.

Etenim, ut alias saepe diximus, cuiusque rei peritia non aliis certius meliusque contingit, quam eiusdem rei peritis hominibus. Ita doctissimis quibusque in arte sua fidem habere opus est. Iuris ergo pontificii prudentibus in his propria sint illius facultatis non credere erit profecto temerarium.

Deinde in eiusmodi canonum interpretatione ecclesiae iudices et administri concordem omnium iureconsultorum sententiam amplectuntur. Qui enim in actionibus vel iudiciis ecclesiasticis suo sensu et non communi iurisperitorum omnium duceretur, sine dubio suo illum iudicio ecclesia coaceret. Ita ecclesia usum iudicum approbando eorum quoque videtur intelligentiam approbare, quos hi in ecclesiae administratione sequuntur.

Nec alienum est a vera coniectura Christum dominum iuris huius peritis quodammodo etiam adesse in legum ecclesiasticarum interpretatione. Cum enim sacri canones

institante spiritu sancto ad ecclesiae sint utilitatem editi, ut Damasus Papa definit, consentaneum est ut ecclesia, cui canones illi sunt necessarii, teneatur quo in religione et moribus ecclesiasticis contineatur, interpretes a Deo sanos acceperit earum legum et institutorum, quibus est administranda. Parum enim profuisset leges mortuas in membranis scriptas habere, nisi haberet quoque respublica Christiana vivos interpretes, qui rectum earum legum sensum assequerentur.

Deus itaque, quoniam non deficit in necessariis, non in theologos solum, sed in iuris pontificii peritos spiritum veritatis effudit. Quapropter ex concordi omnium sententia probabilissimum argumentum sumere theologus potest ad eas quaestiones decernendas, quae circa illa duo rerum genera posteriore loco posita exorientur.

Exorientur autem in utroque genere plurimae, quarum definitionem theologis ignorare fas non est: his vel maxime, qui aut laicorum et clericorum confessiones audiunt, aut etiam Theologiam in academiis profitentur. Hi enim, quoniam de multis, quae de iure pendent, magnum munus respondendi sustinent: si responsa atque decreta iurisconsultorum negligant, periculose nonnunquam ac turpiter errabunt. Quae autem cum viris in sua quibusque arte peritis consuluntur, ea aut minimo aut nullo certe periculo respondentur.

Ac de septimo quidem loco satis dixisse mihi videor.

DE OCTAVO LOCO QUI RATIONIS NATURALIS ARGUMENTA CONTINET LIBER NONUS

CAPUT I

[PRIMUS ERROR IN HUIUS LOCI USU VITANDUS: NE PLUS AEQUO IN RE THEOLOGICA RATIONI NATURALI TRIBUATUR]

Sequitur ut doceam quidnam argumentorum ratio naturalis theologo suppeditet, quod in octavo loco me acturum pollicebar. Agam autem, quantum res ipsa patietur, brevissime. Est enim hic locus late patens, et quamquam non est theologiae proprius sed alienus, magnus tamen est et cum ab scholasticis reliquis tum a D. Thomae familia excultus uberrime; non quod de loci huius aut vi aut usu quisquam adhuc scholae theologus disputaverit, sed quod universi philosophiam ceterasque naturali ratione partas disciplinas vel in scholam Christianam invexerint vel certe ab aliis invectas excoluerint; pro sua quidem facultate quisque, sed in theologorum, ut ita dicam, grege sine controversia D. Thomas excelluit.

Principio autem in huius loci tractatione duos errores contrarios fugere debemus. Primus est eorum, qui usque adeo argumentis a ratione ductis addixerunt se ut, sive disputent sive scribant, Scripturam Sacram sanctorumque patrum libros ne legisse quidem videantur. Qui parum illis dissimiles sunt, quos Eusebius 5 lib. *Hist. eccles.* postremo

cap. commemorat, in tantum stultitiae prolapsos, ut si quis sermonem de Scripturis proposuisset, illi e contrario proponerent utrum ille sermo, de quo agebatur, coniunctum an separatum genus syllogismi faceret. De quibus rursum Eusebius, *Derelinquentes*, ait, *Sanctas Scripturas Dei, geometriam tractant, et qui vere de terra sunt, de terra loquuntur: et ideo eum, qui de sursum est et de coelis venit, ignorant. Denique Euclides apud eos vel maxime in geometriae disciplinis viget. Sed et Aristoteles et Theophrastus ab his in admiratione habentur. Galenus vero a nonnullis eorum adoralur etiam.*

Ac fuisse olim in Ecclesia nonnullos, qui rationem auctoritati praeferentes, rem theologiam syllogismis absolverint, Augustinus in *epist. ad Dioscorum* num. 56, Bernardus quoque *epist.* 189 testes locupletissimi sunt. Hoc vero seculo fuisse etiam in Academiis multos, qui omnem ferme theologiae disputationem sophisticis ineptisque rationibus transegerint, utinam ipsi non fuisset experti. Egit autem diabolus, quod sine lacrimis non queo dicere, ut quo tempore adversum ingruentes ex Germania haereses oportebat scholae theologos optimis esse armis instructos, ea nulla prorsus haberent, nisi arundines longas, arma videlicet levia puerorum. Ita irrisi sunt a plerisque, ac merito irrisi, quoniam verae theologiae solidam effigiem nullam tenebant, umbris utebantur, easque ipsas utinam sequerentur. Feruntur enim e Scripturae Sacrae principiis, cuius isti vel umbras non sunt assecuti. Quocirca homines verbo tenus in theologia magistri pugnare illi quidem adversum Ecclesiae inimicos, sed valde tamen infelicitur.

Male enim se res habet, cum quod ingenio et eruditione effici debet, id tentatur a viris, qui et ingenio parum valent nec sunt admodum eruditi. Errabant illi autem a principio statim studiorum suorum. Cum enim facultates eas, quae linguam expoliunt, mirum in modum neglexissent, cum se se in sophistica arte tersissent diutius, tum demum ad theologiam aggressi, non theologiam sed fumum theologiae sequebantur.

Quod si vituperandi sunt qui per ignorantiam erraverunt, quid de iis existimandum est, qui volentes et prudentes in errorem inciderunt? Nam cum rem perditam et collapsam sua restituere auctoritate deberent, tempori, ut inquit, servientes non modo sophismata non profligarunt, verum etiam auxerunt. Quae nimirum cum a philosophia tum vero magis a theologia tollenda sunt, aequae argutandi ars, quae vult illa quidem videri se esse dialecticam, sed abest ab ea distatque plurimum. Dialectica enim est locata in peritia usuque partiendi, finiendi, argumentandi, id quod theologo est pernecessarium; sophistice autem nihil habet nisi argutationes vanas, quarum nullus in theologia fructus est. Quin adeo nulla pernicies theologiae maior inveniri potest, quam in sophismatum faece simulatio theologiae. Ex quo illa absurda nascuntur, ut sophistae theologi esse videantur. Quod si quem etiam ista delectant, ne bellum omnino indixisse videar sophismatibus, quorum est etiam fortasse quidam modus, non intelligo, quid causae fuerit viris doctis, ut sub dialecticae nomine exponibiles, obligationes, insolubiles, reflexivas aliave id genus monstra in scholam intulerint, de usu autem dialecticae non fecerint ne verbum quidem ullum. Nonne igitur illa sunt pueris utilia? sint; nam nos quoque sophistae fuimus aliquando; sed, obsecro, ita utilia habeantur ista, non ut ornamenta virorum sed ut exercitamenta puerorum. Atque vel ipsi pueri intelligant sophismatum brevem quendam ludum esse oportere, aliumque usum a dialectica requirendum, philosophiae theologiaeque maxime necessarium. Verum haec hactenus. Iam ad propositum revertamur.

Qui igitur theologiae dogmata humanis metiuntur argumentis, nec ea, uae a ratione ducuntur, volunt praeponderari auctoritate, hi primum omnem vim theologiae et gravitatem amittunt, deinde faciunt ut theologia detracta auctoritate non solum contemnatur, sed ne theologia quidem sit. Nam si vera et legitima theologia est, a fide descendat oportet, ubi huius facultatis propria principia resident, quemadmodum in huius operis initio constituimus. Fides autem tota Scripturarum et Ecclesiae auctoritate continetur. Quamobrem satis exploratum habere possumus, quam male valeant ii de re theologica aut scribere aut disputare, qui Sacros Libros, apostolorum traditiones, Conciliorum dogmata, iuris Pontificii decreta, sanctorum veterum doctrinam vel reiiciunt vel ignorant. I

taque hoc quidem opinantium genus pellatur e medio; est enim totum improbabile et impium; qui opinantur aptiora theologo ea argumenta esse, quae ex ratione, quam ea quae ex auctoritate ducantur. Rebus enim ante dictis aperte intelligitur, cum de Deo praesertim divinisque mysteriis disputatio incidit, argumentis philosophiae praeponenda esse argumenta quae pertinent ad Dei fidem, qua nihil theologo debet esse antiquius. Sed prioris huius erroris levitas, quoniam facileprehenditur, non est pluribus refutanda.

CAPUT II

[EXTREMUM ALIORUM ERROREM PERCENSET QUI A NATURAE RATIONIBUS PRORSUS ABHORRENT QUORUM ETIAM ARGUMENTA PROPONIT]

Alter autem error illorum est, qui solis Sacrarum Literarum testimoniis aut interdum etiam scriptorum veterum omnia definiunt, ab argumentis naturae haud aliter abhorrentes, quam si essent theologiae adversa et inimica. Hunc autem errorem plurimis testibus suadent.

Primum argumentum. Ac primus testis citatur Gregorius Nazianzenus, *Orat. I in Julianum*, ubi ait disciplinam nostram esse pythagoricam. Atqui apud Pythagoraeos tantum auctoritas praeiudicata poterat, ut sine ratione valeret. Alter est Hieronymus in 10 Matth. cap., quo loco non vult Evangelii doctores humanae ratiocinationis praesidiis niti; quia huiusmodi, ut inquit, *virgo et baculus arundineus est, quem si paululum presseris, frangitur, et manum perforat incumbentis*. Et in 31 cap. Jeremiae, de verbis Dei humano sensu argumentari dicit esse sacrilegum.

Tertius est Augustinus lib. 1 *De actis cum Felice Manichaeo*, cap. 10. Cum enim Felix Manichaeus efferret, quod docuisset discipulos suos initium, medium et finem, et quomodo vel quare factus sit mundus, de cursu solis et lunae deque aliis huiusmodi rebus physicis; Augustinus contra ait, quod Spiritus Paraclitus non docet has veritates. Christianos enim vult facere, non mathematicos. Sufficere autem ut homines de his rebus propter humanos usus noverint id quod in schola didicerunt, scilicet priusquam ad Christi religionem converterentur. Propter humanos usus, inquit; ad usum igitur theologiae humanae ratio doctrinae nihil Catholico proderit.

Referuntur etiam a Gratiano 37 dist. duo testimonia, unum ex Ambrosio, alterum ex quarto Concilio Carthaginiensi, quibus suaderi videtur humanas disciplinas, ut perniciosas, vel certe ut inutiles, a theologia repellendas. Concilium quippe Carthaginense quartum vetat episcopis, ne libros gentilium legant. Ambrosius autem dicit astrologiam et alias huiusmodi disciplinas nihil valere ad salutem, sed in errorem mittere. Epiphanius quoque *Haeresi* 76 adversus Aetium disserens, ait, quod non revelat Deus Patrem et Filium per Spiritum Sanctum his qui de ipso per syllogismos ratiocinantur. Qui ergo in theologiam humanas rationes invehunt, hi divinae revelationis non possunt esse participes.

Secundum argumentum. Nec solum testimoniis patrum sed Sacrarum etiam Literarum abutuntur in sui erroris confirmationem. Principio enim afferunt illud Ecclesiast. 1: *Proposui in animo meo quaerere et investigare sapienter de omnibus quae fiunt sub sole. Hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum, ut occuparentur in ea. Vidi quae fiunt cuncta sub sole, et ecce universa vanitas et afflictio spiritus.* Si ergo occupatio pessima est studium humanae litteraturae, si vanitas et afflictio spiritus, non est profecto a theologis expetenda.

Tertium argumentum. Deinde argumentantur ex illo Proverb. 5: *Ne attendas fallaciae mulieris: favus enim distillans labia meretricis,* etc. Et postea: *Quare seduceris, fili mi, ab aliena,* etc. Hanc autem humanam sapientiam interpretantur, quam nimirum esse fallacem ad Coloss. 2 testatur Apostolus in haec verba: *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam.*

Quartum argumentum. Addunt illud 1 ad Corinth. 1: *Perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium reprobabo. Ubi sapiens, ubi scribe, ubi inquisitor huius seculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi?* Addunt etiam illud ex eodem Apostolo 1 Corinth. 8: *Scientia inflat;* aliud quoque 1 ad Timotheum 6: *Si quis non acquiescit sanis sermonibus et ei, quae secundum pietatem est, doctrinae, superbus est nihil sciens, sed languens circa quaestiones.* Quo loco volunt Apostolum significare disciplinas humanas morbos esse solamque Christi doctrinam esse sanam: hanc secundum pietatem, idest religioni conformem et consentaneam esse, illas non esse.

Quintum argumentum. Praeterea, apostoli non habuerunt philosophiam: non est igitur theologo necessaria. Si enim Spiritus Sanctus docuit apostolos omnem veritatem, iuxta Domini pollicitationem Joannis 16, et has disciplinas non docuit; sequitur non esse christiano doctori utiles atque adeo ne versari quidem circa veritatem. Praeterea, vel philosophia est theologo necessaria, dum imperfectos in Ecclesia instruit, vel dum perfectos alloquitur. Imperfectis lac Apostolus dat, nec existimat se quidquam inter huiusmodi scire, nisi Christum, et hunc crucifixum. Perfectis vero sapientiam loquitur, non huius seculi, neque principum huius seculi, hoc est philosophorum. Non ergo theologus philosophia eget, sive cum parvulis seu cum provectoribus sermones divinos conferat.

Sextum argumentum. Pergunt etiam argumentari, quod si utilis et necessaria esset theologo philosophia, hoc esset ob id maxime, quod non alia via et ratione melius philosophi Christo repugnantes evincerentur. At hoc constat esse vanissimum; primum quoniam evacuaretur crux Christi, ut Apostolus ait, si de philosophis et sophistis per humanam sapientiam triumpharet; rursus quoniam, ut idem Apostolus 2 ad Corinth. 10 auctor est, *arma Christianae militiae non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes, et omnem altitudinem extollentem se*

adversus scientiam Dei, et in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.

Non ergo theologus, Christi miles, humanarum disciplinarum praesidiis eget, ut fidei adversarios possit evincere. Id quod exemplo Nicaeni Concilii facile demonstratur, ubi philosopho superando plus valuit simplicis hominis sincera fides, quam omnes nium dialecticorum et philosophorum argutiae. Certe Hieronymus *ad Pammachium adversus Joannis errores*, argumenta a ratione ducta et de gentilium fonte manantia, tamquam gentilium arma, Christiano dicit esse deponenda. Postremo etiam argumentantur Christi doctrinam perfectam esse; non itaque philosophiae subsidiis indigere.

CAPUT III

[MEMORATI ERRORIS ARCHITECTOS AC SECTATORES PERCENSET]

His argumentis nituntur illi, qui in hoc errore fuerunt. Nam fuisse quosdam testatur Clemens Alexandrinus 1 *Stromatum* lib. In haec verba: *Non me autem latuerunt ea, quae ab aliquibus imperite tumultuantibus iactantur, qui dicunt oportere in his versari, quae fidem continent, externa autem et quae sunt supervacanea, transilire, quae nos frustra conterunt et detinent in iis quae ad fidem nihil conferunt. Alii autem etiam philosophiam ex malo ad hominum perniciem existimant in vitam esse ingressam, ut quae profecta sit a maligno aliquo inventore.*

Et rursum *eodem libro*, Nonnulli, ait, *qui se putant esse ingeniosos, nec philosophiam attingere volunt nec dialecticam, sed nec contemplationem discere naturalem, sed solam et nudam fidem requirunt, perinde ac si cum nullam vitis curam gesserint, velint ab initio statim botros accipere. Dicitur autem Dominus vitis allegorice, a quo cum diligentia et agri colendi arte, quae fit ratione ac sermone, fructus est vindemiandus, etc.*

Lutherus etiam, qui omnes omnium haereticorum haereses in unam fecit Camarinam confluere, non modo asseruit philosophiam esse theologo inutilem et noxiam, verum etiam omnes speculativas disciplinas errores esse. Scilicet morum philosophiam novus hic Socrates mirifice complexus est; quae in contemplatione versatur, eam solum damnat. Cornelius quoque Agrippa, vir post hominum memoriam vanissimus, in suo illo libro, qui *De vanitate scientiarum* inscribitur, non sicut Zethus ille Pacuvianus, philosophiae solum, sed omnibus humanis disciplinis atque adeo divinis bellum indixit. Atque horum hominum ingenium quale esse soleat, non est necesse disputare, est enim in promptu. Facile siquidem intelligitur, quamobrem isti discipulos suos a facultatibus, quae ratione constant, alienos esse velint.

Quemadmodum enim Epicurus reiicit dialecticam, Alfaquini etiam Mahumetis Saracenos procul ab omnibus disciplinis abducunt, quoniam intelligunt disciplinas artesque omnes rationales doctrinae perversae esse contrarias; ita Lutherani, nequando a discipulis errores sectae absurdissimi deprehendantur, cupiunt eos ab omni cognoscendi ratione sevocare. Sed enim cum veritas veritati nunquam adversetur; consentiat semper, et subserviat, iure ac merito scholae nostrae auctores nobilissimi humanas omnes scientias, tamquam ancillas, ad artem et ministerium verae sapientiae advocarunt. Id

quod Julianus invidens, Christianis lege interdixit studiis bonarum artium. Socrates *lib. 3 Historiae ecclesiasticae* cap. 12 et 16, Sozomenus *lib. 6 Hist. tripartitae*, cap. 37.

Quapropter mirari non desino, morem eiiciendi humanas rationes, cum in theologia disseritur, in quibusdam etiam Catholicorum gymnasiis insertum esse, haud parva certe iactura ecclesiasticae disciplinae, si illa consuetudo invalescat. Erunt enim ii, si ita res procedit, optimi praestantissimique theologi, qui plurima loca memoria tenuerint, et, quod iurisperitis obiicitur, qui elenchi fuerint librorum et indices. Id quod in Germania, regnante Luthero, accidit, ut sutores, qui Novum Testamentum memoriae mandarant, magni et praeclari theologi haberentur; atque adeo mulierculae, quoniam Evangelia et Paulinas epistolas memoriter recitare poterant, omnium Academiarum theologos ad disputandum provocarent, auderentque viris concurrere non virgines sed mulieres corruptissimae.

Talis scilicet est lutherana theologia, in qua quoniam nullum acumen, nullum ingenii specimen est, optimo quisque splendidissimoque ingenio, quamlibet acie mentis et veri perspicientia polleat, quamlibet rerum et divinarum et humanarum ordinem ac connexionem teneat, quamlibet omnium causas, effecta, antecedentia, consequentia non animo solum perlustrarit sed etiam comprehenderit, nullo tamen apud istos habeatur in pretio. Sed haec alio loco forte tempestivius dicentur. Nunc ad id, quod erat institutum, revertamur.

CAPUT IV

[IN QUO RECENSITUS ERROR REFELLITUR]

Aures itaque ad naturae rationes occludere, si quando a theologis afferantur, id nos in errore maximo ducimus. Si enim cadit in theologum aliquando, ut de rebus humanis philosophetur, quod profecto cadit, nisi ex eo extirpatam humanitatem arbitremur, quaenam, rogo, causa est, cur naturales argumentationes a theologia pellamus, ne, ut quae divina sit, humanis adminiculis eguisse videatur? Non egeat his, esto: cum suis, hoc est divinis quasi lineis contineatur. At volumus ne nos theologum, qui solum divina calleat, in humanis erret, labatur, caecutiat, hallucinetur? Quid autem interest, ratione animi sublata, non dico inter rusticum et theologum, sed inter theologum et pecudem aut saxum etiam aut truncum aut quidvis generis eiusmodi? Quae vero ista sit mens, vel quae hominis ratio potius, si nec philosophiam nec dialecticam habeat nec ullam omnino humanae rationis disciplinam?

Intelligendum est autem Christianae doctrinae professores duabus quasi indutos esse personis; quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis, a qua omnis argumentatio naturae trahitur et ex qua ratio inveniendi argumenti naturalis exquiritur; altera autem, quae proprie theologis est attributa, unde argumenta expectantur, quae propria sunt theologicae facultatis. Deponat igitur theologus personam hominis, si ita placet, cum divina tractat; cum vero tractat humana, quaenam, rogo, stultitia erit hominem ex homine tollere? Quamquam in quacumque disputatione, sive de humanis sive de divinis disseratur, utramlibet personam deponere stultissimum erit. Quid enim stultius esse potest quam vel pedem abiicere, cum caput munus suum explet, vel caput tollere, cum pes munere suo fungitur? Nam nec pes capiti officit nec

caput pedi, quin etiam, ut Apostolus monet, non potest caput dicere pedibus: *Non estis mihi necessarii*. Sic nimirum, cum nec humanarum rerum intelligentia divinarum cognitioni obsit, nec divinarum cognitio humanarum intelligentiae, neutram debemus in alterius propria functione abiicere, nisi volumus esse stulti.

Porro qui theologiam sic instituit, ut nihil habeat cum naturae ratione coniunctum, omniaque egregiae disciplinae dogmata sola Scripturarum fide metitur, hic, si in ea opinione persistat et non interdum naturae bonitate vincatur, nec theologiam colere tuerique possit nec fidem nec humanitatem.

Non humanitatem: saepe enim dicendum est, quia sine ratione humanitas extirpatur; qui autem rationales disciplinas theologo auferunt, hi suam illi rationem eripiunt; quoniam si veritatem, quae in disciplinis cernitur et hominis intelligentia, a ratione tollas, iacebit profecto, vel nulla erit potius.

Nec fides rursum se ipsa sola sine doctrina et ratione tutari potest. Nam philosophia et omni ratione disputandi sublata, cum fide sancta rusticitas manet, quae, ut Hieronymus ad Paulinum scribit, quantum prodest vitae merito, tantum simplicitate nocet, si adversariis non resistat. Itaque vacillabit fides, nisi fidelis, quod Petrus ait, paratus sit reddere rationem, id quod sola fide sine ratione fieri non potest. Theologia denique citra naturae rationem non constat. Cum enim sit homo rationalis, est illi ingenta ratiocinatio, sive agat secum quid, sive cum altero, sive velit humana seu divina cognoscere. Quare ubi homines disserent, rationem naturalem repellere nec debent nec vero possunt, nisi homines esse desierint. Ratio enim res omnes continet, quoquo te verteris, praesto est, nulla disputatione excluditur.

Quamobrem qui naturalem rationem ab usu theologiae remotam esse volunt, ii omnem a theologia disputationem excludunt, sine qua tamen, quid in unaquaque re verum sit, discerni et comprehendere non valet. Quocirca hoc quidem constat, ut opinor, theologis inter theologos necessariam esse rationem, quae est disputationis cuiusque fons a natura constitutus. Quid quod gratia non tollit naturam sed perficit, nec natura gratiam repellit sed suscipit? Sacra igitur theologia humanae naturae rationem non abiiciet.

Multa etiam in theologiae principiis continentur, ut alio quodam loco diximus, quae, nisi naturali ratione et discursu interveniente, intelligi et explicari non possunt. In principiis vero ipsis haerere, a consequentibus et repugnantibus oculorum aciem sevocare stultum erit. Rationem item si a theologia submoveas, theologia ipsa et rem amittet et nomen. Nec enim quidquam aliud est theologia, si interpretari velis, quam sermo ratioque de Deo. Si autem rem ipsam quaeras, est, ut a veteribus theologis definitur, rerum divinarum scientia. *Scientia* vero, ut Aristoteles demonstravit, *nonnisi per syllogismum quaeritur*.

Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse fere, cuius in Scriptura Sacra mentio non fiat, non angelum, non animam, non aerem, non ignem, non aquam, non coelum, non terram; concedatur profecto verum esse, si ornate et erudite haec theologus explicare velit, philosophiam, hoc est rerum huiusmodi intelligentiam eum habiturum. Maximum itaque ornamentum theologiae tollit, qui ex ea tollit philosophiam, qua Scriptura etiam ipsa Divina, nedum humana ratio excolitur. Ac, mea quidem sententia, omnis institutio theologiae humanae rationis adiumenta desiderat, sed illa in primis in qua de rebus naturae disseritur. Disseritur autem de huiusmodi saepenumero.

Atque, ut illud omittam, quod sacra doctrina mores naturae moderationi consentaneos praescribit, vitia rationi contraria refutat; quo loco sive in schola de hisce definias quidquam, sive populo in concione persuadeas recta, prava dissuadeas, naturae, rationis, philosophiae opem contemnere, amentis erit; hoc tamen expeditum est, multa in Sacris Literis haberi, quae sine philosophiae, arithmeticae, geometriae, geographiae astronomiaeque subsidiis expediri non queunt. Pleni exemplorum sunt Sacri Libri, cum saepe alias tum maxime ubi rerum naturalium quasi miracula, quae in disciplinis humanis explicantur, a Salomone, Davide, Iob et ceteris prophetis in divinae vel potentiae vel sapientiae commendationem afferuntur. Quod quoniam in tertio decimo libro fuse sumus ac diligenter persecuturi, non libet in praesentia exponere.

Nunc enim satis est fuisse demonstratum, rationes humanas homini theologo non solum utiles sed etiam necessarias esse. Homo quippe, rationem omnem tollens, theologus ex auctoritate omnia statuens, esse certe nullo modo potest. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariae tam noxia reprehensio. Una est enim philosophia in rebus humanis, de cuius utilitate Ecclesiae scriptores eodem omnes ore consentiunt, quamquam a Lutheranis ipsa contemnitur, et fallacia quaedam atque ostentatio esse dicitur. Qui autem hoc dicunt, aut nihil contra naturae rationem existimant se dicere, aut censent se gigantum more bellare cum diis, id est naturae repugnare. Si nihil existimant dissonum rationi se docere, quid cum illis disseras, qui rationem naturalem homini theologo eripere, non intelligunt rationi esse contrarium? Sin adversari quidem rationi putant, errant in eo turpiter, quod homini rationali errorem rationi adversum suadere se posse credunt. Abeant igitur, et quoniam cum hominibus homines nec ratiocinari nec philosophari volunt, ei qui sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) se suamque theologiam insinuent.

CAPUT V

[PHILOSOPHIAM THEOLOGO NECESSARIAM OSTENDIT]

Porro ut ad illud, quod de ecclesiasticorum auctorum consensu diximus, revertamur. Clemens Alexandrinus 1 *Strom.* lib. et a nobis stat et multas etiam causas affert, cur philosophia sit theologo necessaria. Unam ad philosophos edocendos; simili enim edocemur simile. Sicut ergo Apostolus Hebraeis Hebraeus factus est, atque adeo omnia omnibus, ut omnes lucrifaceret; ita theologiae professor fiat necesse est philosophus philosophis, ut hos convenientius faciliusque lucretur. Exhibenda enim cuique sunt quae ei conveniunt et quae sunt familiaria, ut per propria ad fidem veniat veritatis. Atque hanc etiam causam 5 *lib.* *Strom.* resumit.

Alteram affert ad refellendos sophistas. Nam quo pacto fallaces philosophorum argutias refutare possumus, nisi arguendi et refellendi artem persequamur? Tertiam, quod varia ac multiplex praeceptoris doctrina et delectat et admirationem adfert, atque adeo auditores captat. Quod varie item multiformi argumento suadetur, id firmitus haeret animis discipulorum.

Apostolus quoque docere se ait *in omni sapientia, ut exhibeat omnem hominem perfectum in Christo*. *In omni*, inquit, *sapientia*, hoc est divina et humana, ut cuiusvis generis homines afficeret perficeretque in Christo. *Astitit praeterea Regina a dextris*

Christi, *circumdata varietate*. Ad haec quo modo ferri ac silicis concussione ignis, sic hominum doctissimorum conflictu et disputatione veritas elicitur. Quam ob causam peripateticorum morem de omnibus rebus in utramque partem disserendi Cicero sibi dicit placuisse. Disputationes autem inter homines humanae disciplinae imperitos solent esse ineptissimae.

Quod si inutilis esset sapienti philosophia, quorsum Deus Salomoni philosophiam indidisset? *Dedit autem illi Deus horum, quae sunt, scientiam veram, ut sciret dispositionem orbis terrarum et virtutes elementorum, divisiones temporum, stellarum dispositiones, naturas animalium, vim ventorum, differentias virgultorum*. Si igitur Dominus harum rerum scientiam docet, est vero Deus, qui utilia docet, ut Isaias ait, certe illa non potest esse theologo noxia, sed erit potius accommoda. Et si haec scientia vera est, ut dicit Salomon, quid dicet Lutherus, qui speculativas omnes disciplinas errores esse affirmat inanesque fallacias?

Pergit Clemens argumentari ex eo etiam, quod athleta, qui non se prius instruxit ad certamen, iure contemnitur. Qui ergo ad certandum cum fidei adversariis multiformibus non est etiam multiformi disciplina instructus, is non est dignus qui in perfectis theologis habeatur. Insuper, *dividere*, inquit, *voces, quae in Scriptura afferuntur ancipites, theologo necessarium erit, ne ex amphibolia et eludat et eludatur*. Hoc autem praestare sine grammaticae artis auxilio non poterit. Quod si grammatica semel admittitur, quidni dialectica? quidni philosophia? An volunt grammatici sibi solus theologiam vindicare, ceteros omnes, dialecticos, physicos, astronomos, geometras ab illius participatione secludere? Id quoniam constat esse vanissimum, fateamur necesse est humanas disciplinas theologo esse perutiles. *Quod si non sunt*, inquit Clemens, *adhuc necesse est illas addiscere, ut rite valeant damnari. Qua enim fronte de his sententiam ferimus, quae perspecta et cognita non habemus?*

Hactenus Clementem Alexandrinum secuti sumus, non ut interpretes, sed, ut solemus reliquos, iudicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videtur e fontibus eorum haurientes.

Origines autem, ut Eusebius auctor est lib. 6 *Ecclesiast. hist.*, cap. 15, philosophiae studia detrectantibus respondet, se huic quidem operam navasse diligentem, sed non absque virorum gravissimorum exemplo, Panthaeni, Heraclae aliorumque similium, qui cum essent doctores apostolici, nihilo secius philosophorum libros legere et in philosophiae studiis exerceri solebant. Refert etiam Eusebius Origeni morem istum fuisse, ut si quos nostrorum adolescentulorum ingeniosos videret, traderet eis etiam ea, quibus philosophi discipulos suos velut primis elementis imbuere solent; dicere vero solitum, non parum ad intelligentiam Scripturarum emolumenti fidelibus conferri, si in liberalibus et philosophicis litteris exercerentur; nostrae enim philosophiae partes Graecos antevertisse; nec debere partes suas omittere veritatem, quia eas sibi praeveniens falsitas vindicasset. Vide etiam Eusebium lib. 4, cap. 7, et Sozomenum lib. 3 *Hist. suae* cap. 15.

Theodoretus quoque lib. 8 *Hist. tripart.*, cap. 8, Didymum refert grammaticam, rhetoricam, arithmetica, geometriam, astronomiam syllogismosque Aristotelis didicisse, quod adversus mendacium arma veritatis exsisterent. Fortiter enim expugnantur hostes, quando adversum eos ipsorum armis utimur. Ita Socrates 3 lib., cap. 16 et Damasus 4 lib., cap. 18. Neque statim prava opinione fallaris, conhostes hoc esse licitum, in aliis disputationibus dissimulandum; quia, ut Hieronymus ad Magnum ait,

omnes pene omnium doctorum Ecclesiae libri eiusmodi eruditionis plenissimi sunt. Quod autem ibidem Theodoretus ait, huiusmodi disciplinis veritatem, nempe fidei, non erudiri, id significat, non his Evangelium quasi tignis fulciri, aut inde Catholicae veritatis probationem pendere.

Alioqui viri gravissimi ad ea etiam suadenda, quae fidei nostrae ac religionis propria sunt, naturalia argumenta inseruerunt. Exemplo nobis sunt Eusebius lib. 3 *Hist. eccles.*, cap. 25 et lib. 9, cap. 8.; Melito rursum apud eundem lib. 4, cap. 26, Justinus quoque, eodem Eusebio referente, lib. 4, cap. 8, Tertullianus praeterea in *Apolog.* id quod Eusebius etiam retulit lib. 2, cap. 24, Lucianus denique martyr et summa eruditione vir, eodem Eusebio auctore, lib. 9, cap. 6. Non hic refero Damascenum 4 *lib.*, cap. 4, non Epiphanium *Haeresi* 76, non Augustinum lib. 1 *De mo. Eccles.* et toto *primo Adversus Cresconium libro*, qui ut grammaticus dialecticam in Augustino damnabat, et *De util. cre.* cap. 97 et *Contra epist. Funda.* cap. 4, et 18 *De civit.* cap. 41, non Bedam 37 dist., cap. Turbatur, non Hieronymum *ead. dist.*, cap. *Si quis artem*, et cap. Qui de mensa, non Synodum Eugenii Papae cap. De quibusdam, non Clementem cap. Relatum.

Haec, inquam, et alia plura non refero, quoniam libris sequentibus huiusmodi argumentum sum diligentius persecuturus. Id modo constat, clarissimos viros non solum ad ea suadenda quae rationi naturae consentiunt, sed etiam ad ea quae lumen naturae superant, humanis rationibus usos esse; eisdemque ab ethnicis calumniantibus Christianam religionem asseruisse.

CAPUT VI

[APOSTOLOS ALIOSQUE SANCTOS VIROS NATURAE ETIAM RATIONIBUS USOS EVINCIT]

Sed quoniam haereticis proclive est veterum patrum usum auctoritatemque contemnere, ostendam deinceps, ipsorum quoque apostolorum doctrina et exemplis rationes naturales in theologiam invectas; his adductos externos ad fidem, confirmatos fratres, invitatos dociles, repulsos repugnantes. Adducuntur primum ratione exteri ad fidem, et quasi praeparantur.

Deus quippe ad fidem in mortalium mentes inducendam naturae incitamentis utitur, ut primo loco fusius explicatum est. Hinc etenim et resurrectionis suae oculos testes protulit, et miracula doctrinae coniunxit; nimirum, ut apostoli non solum per verbum sed etiam per ipsum opus persuaderent fidem audientibus, ut Epiphanius lib. 2, *Haeres.* 51 docet, et Ambrosius in *Comment. epist. ad Rom.* cap. 1: *Testis, ait, doctrinae virtus est, ut quia quod praedicatur, incredibile mundo est, gestis fieret credibile.* Et Beda lib. 3 in *Luc.* cap. 7: *Concessa, inquit, primo potestate signorum, misit praedicare regnum Dei, ut fidem verbis daret virtus ostensa.* Signis ergo et miraculis via fidei per sensus et rationem sternitur.

Sic enim Sergius Paulus vir prudens, *cum vidisset factum, credidit admirans super doctrina Doinini.* Sic Centurio videns quod factum fuerat, glorificavit Deum dicens: *Vere filius Dei erat iste.* Petrus etiam ac Paulus quo suavius audientes ad fidem resurrectionis allicerent, ratione naturae ostendunt, locum illum Scripturae: *Non dabis*

sanctum tuum videre corruptionem, de David intelligi non posse, ac proinde de Christo intelligendum. Ac Petrus ipse alio iterum loco Christi resurrectionem insinuat audientibus, primum testium oculatorum certissimo testimonio, deinde evidentia miraculi editi. *Nos*, ait, *testes huius sumus*. Et mox, *In nomine eius*, inquit, *hunc, quem vos vidistis et nostis, Deus confirmavit, et dedit integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrum*. En Petrus, sensus ipsos citando testes clarissimos veritatis, Christi resurrectionem suadere conatur. Nec frustra tamen; multi enim audientium crediderunt.

Confirmantur deinde ratione naturae fratres. Non enim ait: *praecedentibus*, sed: *sequentibus signis*; nec: *Sermonem inferente*, sed: *confirmante*, Marci ult. cap. Ita Hieronymus in 8 Matth. cap. adnotat, Dominum, post sermonem illum montis, egregium miraculum edidisse, ut per hoc praeteritus apud audientes sermo firmaretur. Petrus insuper persuasurus fidelibus conclusionem illam de legalibus, de qua in Concilio erat controversia, *Viri fratres*, inquit, *qui novit corda, Deus testimonium perhibuit, dans illis Spiritum Sanctum*, etc. Et protinus tacuit omnis multitudo, et audiebant Barnabam et Paulum narrantes quanta Deus fecisset signa in gentibus. En quae acciderant res externae et sensuum testimonia referuntur in controversia etiam fidei apud Catholicos dirimenda. Atque in Concilio illo legem de abstinendo a sanguine et suffocato, idolothyto et fornicatione, apostoli nullo modo tulissent, nisi rationem naturae sequerentur. Testimonia siquidem nulla suppetebant, quae ad eam legem probandam idonea viderentur.

Non modo igitur ad externos, qui naturam ducem solam habent, sed etiam ad eos, qui intra Ecclesiam sunt, humanis rationibus theologo licet uti. Id vero eo loco magis, ut ante iam diximus, ubi res naturae lumine cognoscibiles, sive alienis seu nostris persuadere cupit. Hac enim via Barnabas et Paulus ingressi sunt, ut Act. 14 legitur. Nam cum sacerdos et populus Barnabae et Paulo sacrificare vellent, quod erat naturae rationi contrarium, naturali quoque ratione ipsi contradixerunt: *Viri*, inquiunt, *quid haec facitis? Et nos mortales sumus, similes vobis homines, annunciantes vobis converti ab his vanis ad Deum vivum, qui fecit coelum et terram et mare et omnia quae in eis sunt. Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de coelo, dans pluvias et tempora fructifera*, etc. Quia ergo res naturales testimonium perhibent Deo, quemadmodum hoc loco Apostolus asserit, non est absurdum, quin etiam est maxime consentaneum, ut theologus de divinis quoque disserens, huiusmodi etiam naturalium rerum testimoniis utatur.

Nam et Act. 17 Paulus idem probat, Deum non indigere aliquo, quod coeli et terrae sit dominus, et det ipse omnibus vitam et inspirationem et omnia. Probat item, Deum non esse longe ab unoquoque nostrum, quoniam in ipso vivimus, movemur et sumus. Ac Propheta Psal. 138 ostendit Deum cognoscere nos et intima nostra, qui formavit nos et posuit super nos manum suam. Quod idem naturale argumentum habes et Psal. 93.

Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, id quod ante ponebamus, dociles quidem, si infideles sunt, ratione allici invitarique ad fidem, sin vero fideles, confirmari: utrosque autem in his, quae naturalia sunt, persuaderi. Quod si indociles sunt et repugnantes, ut evincantur, ratio quoque naturae valet. Principes enim et seniores videntes Petri constantiam et Joannis comperto quod homines essent sine litteris et idiotae, admirabantur; hominem quoque videntes stantem cum eis, qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere. Caecus quoque ille apud Joannem Judaeos Christo adversos

naturae ratione eludit inquires: *In hoc mirabile est, quia vos nescitis unde sit, et aperuit meos oculos.*

Dominus item Matth. 12 eos qui calumniabantur, quod in sabbato curasset aegrotum, naturali et ratione et exemplo refellit; et Matth. 22 Sadducaeos refutat duobus principiis positis. Quorum unum erat Exodi testimonium illud: *Ego sum Deus Abraham, Isaac et Jacob*; quo posito et adversariorum consensu approbato, alterum Christus e ratione naturali assumpsit, nempe non esse Deum mortuorum sed viventium. Quo syllogismo collegit, Abrahami, Isaaci et Jacobi animas vivere, quod Sadducaei repellentes, resurrectionem mortuorum ex consequenti negabant.

Rationes itaque naturales contra fidei adversarios multum valent. Nec sunt arma Saulis, quae pugilem Christi magis gravent quam iuvent, ut quidam inepte per allegoriam argumentantur, sed si allegoriis agendum est, sunt potius gladius Goliath, quem cum ipsi e manibus extorseris, suo illum gladio iugulas.

Sed aiunt: si credo quod traditum est, quid opus est operosa disputatione? si non credo, nullis humanis rationibus persuadebitur. Egregio vero dilemmate rem alioqui lucidissimam obscurare volunt. Non credo, adducor: credo, confirmor: repugno, confundor. Ratione non domina sed administra, syllogismo non praesidente sed subserviente. Quid multa? Nonne videmus, cum reliquorum apostolorum, tum vero maxime Pauli epistolas et adversarios concidere, et fidei domesticos instruere non Scripturarum modo testimoniis, verum etiam naturae rationibus? Id quoniam dubium non est, maneat hunc disserendi morem a Christo Domino profectum, ab apostolis repetitum, a sanctis auctoribus confirmatum, theologis non solum utiliter sed etiam necessario usurpari.

CAPUT VII

[EXTREMA QUORUNDAM THEOLOGORUM VITIA IN USU PHILOSOPHIAE CASTIGANTUR]

In hoc tamen disciplinarum genere theologiae professoribus et honesto et necessario duo illa vitia maxime vitanda sunt, quae Cicero commemoravit. Unum, ne incognita pro cognitis incertaque pro certis habeamus. Qua in re etiam in theologia multa peccantur, ut illi, qui Divi Thomae Scotique opiniones vel indiscussas amplectuntur, proque his non aliter pugnant ac pro aris et focis. Quamvis autem qui nihil certo comprehendere posse existimarunt, multa illi absurde dixerint, hoc praeclare tamen, debere sapientem ea quae sibi probabilia viderentur, sequi, quae contra, improbare, atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet plurimum. Sed hoc vitium effugere qui volet, non satis est si ad res considerandas adhibeat et tempus et diligentiam, nisi ad ea etiam, quae ignorat, a doctissimis quibusque interroganda adhibeat et curam et modestiam.

Qui vero in Academiis Christiani orbis insignibus litteras discunt, hi et eruditissimorum virorum frequenti disputatione instructi, et iuvenum exercitatissimorum quotidiana conflictatione vexati, vitium huiusmodi vitare facilius possunt. Praeclare autem cum eo agetur, cui praeceptor contigerit et eruditus et pius; qui cum certa ab incertis separet,

tum vanis quaestionibus declinatis, utiles et necessarias seligat, doceatque discipulos esse quandam doctam, ut ita dicam, ignorantiam, sapientiusque esse quaedam nescire quam scire.

Alterum enim est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quo in genere multos etiam e nostris peccasse video; ut eas quoque quaestiones latissime persequerentur, quibus Porphyrius abstinuit, homo impius, sed in hac re prudens tamen, ut Platonis Aristotelisque discipulum possis agnoscere; qui nec quidquam nisi opportunis et loco et tempore tractavere, nec quaestiones ullas persecuti sunt, quae iuvenum ingenia obruerent, non iuvarent.

Nostri autem theologi, importunis vel locis, longa de his oratione disserunt, quae nec iuvenes portare possunt nec senes ferre. Quis enim ferre possit disputationes illas de universalibus, de nominum analogia, de primo cognito, de principio individuationis (sic enim inscribunt), de distinctione quantitatis a re quanta, de maximo et minimo, de infinito, de intensione et remissione, de proportionibus et gradibus deque aliis huiusmodi sexcentis, quae ego etiam, cum nec essem ingenio nimis tardo, nec his intelligendis parum temporis et diligentiae adhibuissem, animo vel informare non poteram? Puderet me dicere non intelligere, si ipsi intelligerent qui haec tractarunt.

Quid vero illas nunc quaestiones referamus? Num Deus materiam possit facere sine forma, num plures angelos eiusdem speciei condere, num continuum in omnes suas partes dividere, num relationem a subiecto separare aliasque multo vaniores, quas scribere hic nec libet nec decet, ne qui in hunc forte locum inciderunt, ex quorundam ingenio omnes scholae auctores aestiment. Illis igitur vitiis declinatis, quod in rebus naturalibus et cognitione dignis operae curaeque ponetur, id non modo, ut inquit ille, iure laudabitur, verum id ut fiat, erit etiam summopere necessarium, si theologi perfecti pleneque sapientes esse volumus. Prudenter enim Hieronymus Pammachium admonet, ut si adamarit captivam mulierem, id est sapientiam secularem, decalvet eam, et illecebras crinium atque ornamenta verborum cum emortuis unguibus amputet. Multos enim tunc foetus captiva dabit, et de Moabitide efficietur Israelitis.

Caput VIII

[QUAE SIT HUIUS LOCI FIRMITAS IN THEOLOGICA DISCIPLINA]

Quibus rebus expositis, superest ut doceamus, an hic locus in theologia firmus, an potius infirmus sit. Ubi nihil nobis immorandum esse video, cum naturae argumentationes constet unas certas, alteras incertas esse. Ac certae quidem sunt, quas dialectici demonstrationes vocant, hoc est quae ex perspicuis exploratisque principiis aliquid certo evidenterque conficiunt. Incertae vero, quae licet probabiles sint, coniecturis tamen huc atque illuc trahuntur; nullam habent suadendi necessitatem.

Firmum argumentum illud est: *Non longe est Deus ab unoquoque nostrum: in ipso enim vivimus, movemur et sumus.* Act. 17. Illud item: *Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?* Psalm. 93. Atque illud etiam: *Edentes et bibentes quae apud illos sunt: dignus est enim operarius mercede sua.* Lucae 10 et 1 Corinth. 9.

Probabile argumentum hoc est, quo Petrus Act. 2 utitur: *Non enim ebrii suut hi, cum sit hora diei tertia.*

Ita patet naturae argumentationes, quae in usum theologiae veniunt, interdum infirmas, firmas nonnunquam esse. Nam qui omnium rerum infinitam volunt esse quaestionem, et nullo loco veritatem fixam constantemque persistere, ii et in naturam ipsam et in Deum impii sunt. Sapienter siquidem Apostolus, cum rationes a natura profectas manifestas esse dixisset, tum demum ad Deum eas auctorem revocavit. *Quod notum est Dei, inquit, manifestavit.* Num per angelos? num per prophetas? num per apostolos? Minime id quidem: *Sed invisibilia Dei, ait, a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur.* Conspicuae igitur et certae sunt quandoque naturae rationes.

Vani namque sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei, neque operibus attendentes cognoverunt quis esset artifex. A magnitudine etiam speciei et creaturae cognoscibiliter poterit creator horum videri. Evidentes itaque sunt, atque adeo firmae naturales quaedam argumentationes. Non ergo speculativae disciplinae, quae ex huiusmodi argumentationibus conflantur et efficiuntur, errores sunt inanesque fallaciae. Quod Lutherus non stulte modo verum impie etiam asseruit.

Quod enim humana scientia atque sapientia omnis a Deo sit, non solum illo Apostoli testimonio, quod modo posuimus, ostenditur, sed aliis etiam, quae a Clemente Alexandrino referuntur. Unum est illud: *Omnis sapientia a Domino Deo est.* Alterum illud: *Vocavi ex nomine Beseleel, et implevi eum sapientia et intelligentia ad excogitandum quidquid fabrefieri potest, etc.* Fabrilis igitur ars atque omnis proinde humana disciplina ad Deum tamquam ad fontem et primum sapientiae cuiusque principium referenda est.

Ex quo et multis aliis intelligi debet, qui philosophiam errorem esse inanemque fallaciam aiunt, eos non solum stultitiae sed etiam impietatis esse damnandos. Deus quippe veritas est, et ab eo error est nullus. Qua ex re facile etiam intelligitur, cum philosophiae rationes a divina veritate sint sumptae atque petitae, qui illas reiiciunt, hos Dei veritati, qua illae subsistunt, refragari. Nec quod tali fundamento nititur, imbecillum esse aut infirmum potest. Quocirca frustra homines vani conabuntur philosophiae naturaeque rationes evertere. Utrumque enim lumen et naturae et fidei, quorum altero naturalia, altero supernaturalia videre dicimur, a Deo est. Illa enim *Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem, et: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine,* ad naturalem etiam mentis illustrationem referuntur.

Ita non minus a Deo falleremur, errantes in naturae lumine, quam si per fidei lumen erraremus. Luminis igitur naturalis ducatum, investigationem, argumenta repellere, non modo stultum est, quod Augustinus 4 *De Trin.* docet, verum etiam impium, quod hoc nos loco abunde docuimus. Qui quidem locus concludi iam poterat, nisi prius argumentis illis respondendum esset, quae haeretici contra posuerunt. Prima igitur videamus, deinceps ordine reliqua.

Caput IX

[SATISFACIT ARGUMENTIS CAPITE SECUNDO PROPOSITIS]

Responsio ad primum. Principio itaque veterum nobis auctoritatem opponunt. Quod dum faciunt, veteribus sunt iniurii. Quid enim est aliud humanas scientias omnes a patribus condemnari, quam eos fuisse non modo imperitos verum etiam alienos ab humanitate? Nam, quoniam homo rationis est particeps, consequentia cernit, principia et causas rerum videt, earumque progressus, et quasi antecessiones inquirat, similitudines comparat et rebus visibilibus adiungit atque annectit invisibiles. Qua mentis inquisitione investigationeque efficiuntur naturales in homine disciplinae, quarum studium qui vituperat, haud sane intelligo quidnam sit quod laudandum putet.

Quia vero longum esset alia loca ex eisdem ipsis patribus adscribere, in quibus humanae doctrinae commendantur, non libet nisi unum solum ex Augustino referre, in illo etiam ipso libro *Contra Felicem Manichaeum*, cuius testimonium nobis isti vel maxime obiciunt. Augustinus igitur, quamvis eos haereticos reprehendisset, qui auderent auctoritatem Ecclesiae rationis pollicitatione superare, naturales tamen rationes suo loco et gradu commendat inquires: *Fidei imperator clementissimus et per conventus celeberrimos populorum atque gentium, sedesque ipsas apostolorum arce auctoritatis munivit Ecclesiam, et per pauciores pie doctos copiosissimis apparatus etiam invictissimae rationis armavit. Verum illa rectissima disciplina est, in arcem fidei recipi infirmos, ut pro eis iam in tuto positos fortissima ratione pugnetur.* Ex quo loco quid Augustino placeat, lectores vident. Cum enim apud illum ratio cum auctoritate confertur, iacet quidem rationis species, valet auctoritas. Sed nusquam ille tamen has duas argumentandi virtutes ita seiungit, quasi possit quisquam, qui non idem simul et ratione et auctoritate nitatur, esse theologus. Indoctum quippe armat fide, doctum etiam ratione.

Non igitur humanas disciplinas naturalesve earum ratiocinationes damnant doctissimi viri, sed illos, qui cum in unitate catholica non sint et Christiano tamen nomine gloriantur, audent imperitos quasi ratione traducere; quia iacere se abiectissime sentiunt, si eorum cum auctoritate catholica auctoritas conferatur, ut ab Augustino ad Dioscorum scriptum est.

Illos etiam damnant, qui philosophiam Evangeliiis praeferunt, quibus Averroes Paulus est, Alexander Aphrodisaeus Petrus, Aristoteles Christus, Plato non divinus, sed Deus, cuiusmodi nos ipsi praesertim in Italia vidimus multos, qui Scriptura Sacra neglecta ad horum philosophorum doctrinas tamquam ad Syrenum scopulos adhaerebant, postque galeros et infulas non prophetas, non apostolos, non evangelistas, sed Cicerones, Platones, Aristoteles personabant.

Eos quoque sacerdotes patres nostri reprehendunt, qui plus nimio philosophorum libris indulgent. Noluerunt enim illi, quos occupationibus et gravissimis et maxime necessariis oportebat esse districtos, eos philosophiae studiis praepediri. Basilius certe ac Gregorius tredecim annis, ut Literis Sacris totos se dederent, sapientiae secularis libris omnibus valedixerunt. Testatur etiam de se in *epist. ad Galat.* Hieronymus, annis quindecim nullum sapientium Gentilium librum ne in manus quidem ascendisse.

Clemens porro Alexandrinus huiusmodi viris, qui in Ecclesia doctores perfecti et absoluti esse debent, philosophiae studia, causa solum relaxandi animi, in otio permittit, et quoniam ancillas, ut vocarent ad arcem, sapientia misit, admonuere patres, disciplinas, quas vocant liberales, theologiae subservire oportere, non dominari. Curaturum itaque illarum studiosum, ne ancillarum amatoris delectatus, dominam, hoc est veram sapientiam negligat; quin etiam curaturum, ut si Agar Aegiptia Abrahami

complexibus insolescit, eiiciatur foras atque exulet, nec sinatur aut Ismael Isaaci simplicitatem irridere, aut Agar Sarae bonitatem contemnere. Affligat ancillam domina et corrigat, habeat in manibus, utatur ea ut libitum fuerit. Si enim modesta, erit utilis; quae, cum ei praeter modum indulgetur, est etiam perniciosa.

Fugax est enim vita nostra, et quod plus temporis studiis humanis impartimur, id divinis adimamus necesse est, quibus nos Christi religio consecravimus. Qui doctrinis item liberalibus nimium vacant, ii fere errores imbibunt, qui vix elui possunt. Qua de re lege quoque cautum est in Concilio Lateranensi sub Leone X, sess. 10. Est etiam lex apud nostros sanctissima, quae in huiusmodi disciplinis solum adolescentes, neque omnes, sed ingeniosos exercet; grandioribus autem natu ingenioque tardiore studia haec interdicunt.

Quod si legem percurrunt quidem, aut in philosophia et dialectica plus temporis et curae sumunt quam aequum est, non propter istorum vitium est aut philosophia speculativa aut scholastica theologia, quae illam in usum suum vindicat, contumeliose vexanda. Nam ne illa quidem nos fugiunt, quae vulgi etiam sermone teruntur: *Nequid nimis; Modus omnibus in rebus est optimus*, et quod versibus persecutus est Horatius: *Est modus in rebus, sunt certi denique fines*, ceteraque gravissime. Notum enim lectoribus carmen. Utrumque itaque vitium reprehendimus, et eorum, qui Aristotelis Platonisque libros diu noctuque versant, et eorum, ac multo etiam magis, qui cum omni rerum naturalium cognitione vacui sint, ubi primoribus, quod aiunt, labris Sacras Literas degustarint, tum se theologos absolutissimos profitentur, tum philosophiam quasi rebus theologicis tractandis ineptam negligunt. Sed ad sanctorum testimonia satis dixisse videmur.

Responsio ad secundum. E Sacris vero Literis Ecclesiastici primum testimonium obiicitur. Cuius tamen veram germanamque intelligentiam facile assequemur, si libri totius quasi scopum et mentem teneamus. Salomonis autem eo libro praecipuum institutum est declarare quisnam sit hominis ille finis, gratia cuius sit conditus, hoc est quonam loco humana felicitas sita sit. Nam cetera, quae Ecclesiastes ex concione disserit, huc demum pertinent et revolvuntur omnia. Ponit igitur a principio statim generale pronunciatum illud: *Vanitas vanitatum et omnia vanitas*, quo significat, nulla huius seculi bona ea esse, quae finem homini suum exhibere possint veramque illi praestare felicitatem. Hoc enim sensu res omnes vanas Sapiens vocat. Nec absurde id quidem. Vanum namque id definiri solet, quod fine caret, seu ad finem, qui quaeritur, otiosum est. Iure itaque res illae vanae vocantur, ut quibus quietem homo si quaerat, non inveniatur, felicitatem si expectet, frustra expectet; finem suum si persequi ac tenere cupiat, vanus fiat.

Themate igitur in hunc sensum ab initio concionis posito, quo universa huius mundi bona Salomon complexus est, tum deinde sigillatim omnia persequitur, ostenditque non in sapientia, non opibus, non divitiis, non voluptate hominis beatitudinem esse locatam. Monstrat autem *primo capite*, per humanas disciplinas hominem non beari. Id quam apte et divine probet, non est huius loci exponere.

Tantum sunt lectores admonendi, ut ne Aristotelis vario versentur errore, qui in contemplatione rerum supremarum summum hominis bonum collocavit. Qui si loqueretur de mentibus corpore solutis, et vitae futurae felicitatem quaereret, nobis, id est Divi Thomae familiae, aliquid profecto diceret. Sed cum de immortalitate animi tum hoc tum illud, nec idem dicat semper quidque potissimum sentiat, difficile sit

intelligere, de altera profecto vita, quam vel non habebat exploratam, vel penitus ignorabat, ecquid dicturus erat homo aut impius aut certe varius et anceps sensuumque praesidio destitutus, quibus ille administris in iudicio rerum omnium utebatur? De felicitate igitur praesentis vitae loquitur.

Hinc enim in *Ethicis et Politicis* opes, divitias, amicos, salutem ceteraque huiusmodi caduca etiam et temporaria bona, quasi felicitatis adiumenta requirit. Et in lib. *De bona fortuna* sine exterioribus bonis, quorum fortuna, ut ait, est domina, negat aliquem felicem esse. Quam ob rem de iudicio Aristotelis dubitari non potest; recte ne autem dixerit an secus, de eo fortasse dubitari potest.

Verum qui Ecclesiastis hoc *primum caput* intellexit, is iam sine dubio poterit Aristotelis errorem facile deprehendere. Nam cuiusmodi felicitatem habebit superna illa ac supercoelestia contemplando animus tanta mole corporis non onustus, sed obrutus? *Cogitationes*, inquit Sapiens, *mortalium timidae et incertae providentiae nostrae. Corpus enim, quod corrumpitur, aggravat animam, et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. Et difficile aestimamus quae in terra sunt; et quae in prospectu sunt, invenimus cum labore: quae autem in coelis sunt quis investigabit? Ecclesiastes quoque primo, Cunctae, ait, res difficiles, non potest eas homo explicare sermone.*

Miranda sane et digna Salomone sententia, quae declarat id quod Aristoteles quoque ipse severe atque prudenter dixit, mentis nostrae aciem non aliter ad ea quae manifestissima sunt caligare, quam noctuae oculos ad fulgorem solis. Quo magis Aristotelis consilium nonnulli, ac recte illi quidem, admirantur, quod cum non ignoraret quam infirmae essent ingenii nostri vires, memoria angusta, fluxa, infidelis; acumen retusum, impeditum, debile; segnis diligentia et tarda; in eo constituerit felicitatem, quod adeo in hac vita tenue est et exiguum, adeo obscurum et imperfectum, adeo infirmum et instabile, adeo non per se idoneum ad beandum, adeo denique paucorum hominum, ut nihil propemodum habere videatur ex his, quae verae felicitatis definitio continet.

Qualis enim felicitas est, quae frequentissime intercipitur et rebus abiectissimis cedit? quae non est commune bonum humani generis, sed quod paucissimi consequi ac tenere possint? ad quam si omnes homines, ut par est, ad finem suum conarentur, respublica omnis interiret? quae aucta hominis requiem non augeat sed laborem? quae hominis desiderium non satiet, sed excitet? humana quippe mens, quamdiu hic vivitur, rerum cognitione torqueri potest, satiari non potest.

Maneat igitur, vitae huius felicitatem in primae philosophiae usu, hoc est in rerum immaterialium contemplatione non consistere, ut quam morbus tollere valeat, dolor intercidere, inopia inturbare. Nam si ad hanc Aristotelicam felicitatem necessarius est aliorum etiam bonorum quasi concentus, talem nobis felicem Aristoteles fingit, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit, et, ut confirmare possum, nemo certe fuit. Quid quod, ut idem Aristoteles in libro *De bona fortuna* tradit, *ubi plurimus intellectus, ibi minima fortuna, ubi autem plurima fortuna, ibi minimus intellectus?*

Ecclesiastes cap. 9: *Vidi, ait, nec sapientium panem nec doctorum divitias nec artificum gratiam, sed esse tempus casumque in omnibus.* Qua igitur ratione fortunae bona ad felicitatem necessaria esse dicemus, quae casui subiecta insipienti, quam sapienti magis obveniunt?

Quanto sapientius Salomon hominis finem, qualis in hac mortali vita quaeri potest, in Dei timore et amore constituit! *Deum time*, inquit, *et mandata eius serva, hoc est omnis homo*. Atque sententiae huic reliqua omnis Divina Scriptura consentit. *Beatus vir*, ait, *qui timet Dominum, in mandatis eius volet nimis*; et: *Beati omnes qui timent Dominum, qui ambulant in viis eius*; et: *Beati immaculati in via*, etc.; et apud Matthaeum Dominus, *Beati*, inquit, *qui esuriunt et sitiunt iustitiam*; et: *Beati mundo corde*.

Nimirum in praesenti seculo aut haec beatitudo est, aut nulla omnino est. Per hanc enim veram et perfectam felicitatem assequimur, per hanc etiam summe beato, hoc est Deo maxime appropinquamus. Quemadmodum autem quo quidque est maxime calido propinquius ac similis, eo calidius est: ita quo quis Deo est in hac vita proximior ac similior, eo beator ac felicius erit. Paulus etiam apostolus, non modo D. Thomas, dixit dilectionem Dei in hac vita cognitioni scientiaeque praestare. In dilectione itaque Dei huius vitae felicitas sita est, non in cognitione.

Nec si rerum terrestrium atque coelestium cognitio, quam naturales in homine disciplinae pariunt, neminem facere felicem potest, statim est a Salomone damnata. Sed studium humanae scientiae occupationem vocat pessimam, quod molestissima sit. Malum enim in Scripturis interdum non pro culpa sed pro poena usurpatur. Idem quoque studium vanitatem nuncupat, quod nec homini finem suum praestat et ad veram felicitatem consequendam otiosum est. Hoc vero testimonio si adversum liberales scientias abutimur, vituperemus simul opes, divitias, regna, artes, omnia denique quae sub sole fiunt. Nam eadem de his quoque Sapiens dixit. Illud quoniam stultissimum est, fateamur omnino ex verbis Ecclesiasticis nihil contra disciplinas humanas confici posse.

Responsio ad tertium. Multo vero minus ex Proverbiis conficitur; nam verba illa plane de caeca voluptate intelliguntur, quam apud Ciceronem Plato escam malorum appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces. Non est philosophia meretrix illa vaga et garrula, quietis impatiens, procax, blanda, adulatrix, praeparata ad decipiendas animas, sed, si quid tale est, est illa Thamar, quae causa prolis sedit in trivio, ad quam studiosus et fidefis Judas declinavit, indeque genuit Phares et Zaram, qui in Evangeliiis memorantur. Non sunt musae sirenes, ut est apud Pythagoram; castae sunt, non meretrices; veraces sunt, non fallaces. Qui sirenum cantibus delectantur, hi sunt in vitio; qui musas amant, in vitio non sunt. In epist. autem ad Coloss., eodem Clemente auctore, non reprehendit Apostolus philosophiam veram, hoc est quae de naturae rebus vere sentit, sed epicuream, quae videlicet tollit providentiam et in deorum numerum refert voluptatem, et praeter res corporeas nihil esse credit.

Huiusmodi ergo aliasque similes philosophorum doctrinas condemnat Paulus, quae ab ipsis auctoribus philosophiae nomine venditantur, cum nihil re vera minus sint, sed ignorantium hominum traditiones, quemadmodum eas vocat Apostolus. Vera autem et naturalis philosophia non hominum traditione sed Dei revelatione habita est, ut supra eiusdem etiam Apostoli testimonio ostendimus.

Cum vero eodem ipso cap. scriptum sit: *Hoc autem dico, ut nemo vos decipiat in sublimitate sermonis*, mirum est, cur Lutherus, Philippus et alii quos, quoniam adhuc in Catholicis habentur, nolo hic nominatim cum haereticis lacerare, eloquentiam et omnem sublimem dicendi characterem non reprehenderint. Absurdum est enim, ut quibus verborum disciplinae placent, his rerum cognitio displiceat. Sed periculosa curiositas (nam hoc dicit quidam) et nimia in definiendis rebus obscuris audacia e philosophiae studio sunt nobis natae. Atque idem excusatione summae stultitiae, summae

improbis odium deprecans adiicit, se non in totum philosophiam damnandam putare. Hoc autem calumniandi genus quale sit et cuius hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni; sed versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri.

Non nascuntur, mihi crede, e studio philosophiae vitia, sed ex errore et ignorantia nascuntur. Quid enim philosophiae magis contrarium esse potest, quam aut vana periculosaque sectari, aut quod non satis exploratum sit et cognitum, id sine ulla dubitatione definire? Quid vero sibi vult oratio illa, se non in totum philosophiam damnandam putare? Quam igitur partem philosophiae damnat? An, ut Lutherus, eam quae contemplatur et cernit? Explicet atque excutiat intelligentiam suam, ut videat quae sit in ea species, forma et notio philosophiae. Nos enim non more vulgi doctrinam stoicam, aut platoniam, aut pythagoricam, aut aristotelicam, philosophiam appellamus; sed, ut homines definiendi periti, si interpretari volumus, studium sapientiae, si rem ipsam quaerimus, rerum humanarum ac divinarum, terrestrium atque coelestium scientiam. Quam non dico in totum, sed ne in partem quidem damnare, vel insignis stultitiae est vel malitiae manifestae. Augustinus porro lib. 1 *De morib. Eccles. Cathol.*, cap. 21, curiosam naturae inquisitionem et nimium quendam amorem terrenae sapientiae cavendum intelligit, non veram philosophiam, quae est amor sapientiae moderatus.

Responsio ad quartum. Iam vero quod ex priore ad Corinth. epist. opponitur, nihil illud movere potest. Nam quod ait: *Perdam sapientiam sapientium*, id perinde est ac si dixisset: sapientiam sapientium obscurabo. Quomodo? Nempe illustrando mundum maiori doctrinae lumine, ad quam doctrina philosophorum omnis nulla esse videatur; sicut etiam sol fulgore suo stellarum lucernarumque lucem dicitur perdidisse.

Prudentiam autem prudentium Deus reprobavit, quia non elegit, nisi quae stulta sunt mundi, ut confunderet sapientes. In quem sensum fortes et potentes reprobasse dicitur, quia infirmos et ignobiles elegit apostolos, ut Dei virtus magis in Evangelii praedicatione clareret. Quamquam Clemens 1 lib. et 5 *Stromatum* docet, non esse hic forte sermonem de vere sapientibus et prudentibus, sed de his qui sibi sapientes et prudentes viderentur. Sicut non vocatur Evangelium stultitia, quod stultitia sit, sed quod ita huius mundi sapientibus visa sit.

Nam illud: *Scientia inflat*, facillimum intellectu est. Non enim magis scientiam hic damnat Apostolus quam opes, regna, pulchritudinem, vires, abstinentiam virginitatemque damnet is qui haec omnia inflare testaretur. Clemens vero Alexandrinus 2 *Stromatum* lib. de illis hoc exponit, qui se sapientes existimant, cum tamen superbi sint, nihil re vera scientes, sed languentes circa quaestiones. Quae intelligentia ex eo probabilior efficitur, quod statim Apostolus subdit: *Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire*. Non itaque vera scientia inflat, sed quae videtur esse, nec est tamen, ea inflat. At 7 *Stromatum* lib. nove exponit inflare pro eo, quod est, facere ut magnifice sentiant qui eam habuerint.

Refert vero in hoc illud Ecclesiastici 4 cap., שֹׁמֵץ הַחָכְמָה יִנְּפֵל (autêj a)núywsen, id est: *sapientia filios suos inflavit*, sic enim vertit interpres. Quod alii: *exaltavit*, Hieronymus vero: *vitam inspiravit*. Verbum autem a)nuyo´w, elevare et tollere est. At vero illi testimonio ex 1 ad Tim., cap. 6.

Divus Hieronymus in *Comment. super epist. ad Titum.*, 1 cap. respondet in haec verba: *Quaeritur quare ad id quod Apostolus ait: «Secundum fidem electorum Dei et*

cognitionem veritatis» iunxerit: «Quae iuxta pietatem est», utrumnam sit aliqua veritas quae non in pietate sit posita, et nunc ad distinctionem illius inferatur cognitio veritatis quae iuxta pietatem est. Est plane veritas, quae non habet pietatem, ut si quis grammaticam artem noverit vel dialecticam, ut rationem recte loquendi habeat, et inter falsa et vera diiudicet. Geometria quoque et arithmetica et musica habent in sua scientia veritatem, sed non est scientia illa pietatis. Scientia pietatis est nosse legem et intelligere prophetas, Evangelio credere, apostolos non ignorare. Absque pietate vero notitia veritatis delectat ad praesens; sed aeternitatem non habet praemiorum. Hactenus Hieronymus. Sanos ergo sermones vocat Apostolus eos, qui salutem animae praestant, pios vero, qui pios et religiosos homines faciunt. Haec humana scientia non exhibet, sed non proinde est theologo inutilis.

Responsio ad quintum. At apostoli non fuerunt humanis litteris eruditi. Fateor. Christus non docuit eos geometriam, astrologiam, physicam. Et hoc item fateor. Spiritus Sanctus docuit eos omnem veritatem, nec philosophiam, arithmeticam aut geographiam docuit. Verum est et id quidem. Christus nobis et apostolis non dialecticam artem, sed nudam scientiam, quae fide ac bonis operibus custoditur, tradiderunt. Non repugno. Non igitur sunt disciplinae istae Christiano doctori utiles. Id vero est quod ego constantissime pernego.

Apostolis siquidem, ut ait Clemens, Spiritus Sanctus omnia plene suggerebat, quae erant et ad Scripturam Sacram intelligendam et ad docendum cuiusvis generis homines necessaria. Nos autem, qui Spiritus hoc peculiare donum non habemus, si humanarum simus litterarum rudes et ignari, nec divinas percipere sane possumus, nec perfecti esse in Ecclesia doctores. Christus etiam et apostoli non docuerunt nos humanas disciplinas, ut fides nostra non esset in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Docere etiam nihil voluerunt, nisi quod esset ad salutem necessarium.

Alioqui, si exemplum placet, ignoremus grammaticam, quoniam apostoli grammatici non fuere. Simus barbari, quia non fuerunt eloquentes apostoli. Nihil consulto ac cogitato meditatum et praeparatum inferamus, quod apostoli haereticis, philosophis tyrannisque evincendis repente atque ex tempore sapientissime loquebantur. Quomodo autem docti sint omnem veritatem, Augustinus *in Joannem* declaravit. Sunt autem sine dubio humanae quaedam veritates, quas tametsi apostoli non sunt edocti, nos tamen utiliter addiscimus.

Quod enim disciplinis humanis subiecta sit veritas, quam tractent et in qua versentur, adeo est manifestum, ut stultum sit et me probare velle et alios negare. Quo vero tempore, quo loco, quocum hominum genere disciplinis humanis theologo sit utendum, nam et hoc in argumento quaeritur, alio libro sumus fuse ac diligenter explicaturi. Itaque nunc res eas praetermittimus, quarum ratio et maior est et in aliud tempus disserenda.

Responsio ad sextum. Tantum ergo postremum illud argumentum restat, cui respondere debeamus. Id quod argute Clemens Alexandrinus 1 *Stromatum* lib. facit, inquit: *Non per ablationem philosophiae perimitur veritas, sed ad eam cooperatrix et adiutrix invenitur; sicut primus et secundus gradus ei qui ascendit in coenaculum, et grammaticus ei qui est philosophaturus. Nam et visus et auditus confert ad veritatem, mens autem est quae eam apposite et naturaliter cognoscit. Perspicuitas etiam opem fert ad tradendam veritatem, et dialectica, ne prosternamur ab haeresibus. Et est quidem per se perfecta Servatoris doctrina et nullius indiga, cum sit Dei virtus et sapientia. Accedens autem philosophia non veritatem facit potentiolem, sed debilem*

adversus eam efficit sophisticam argumentationem, et propulsans dolosas adversus veritatem insidias, vineae est sepes et vallum. Et quae est quidem ex fide veritas tamquam panis necessaria est ad vivendum. Quae autem praecedit disciplina, est obsonio similis et bellariis. Desinente coena, suavis est placentula, ut ait Pindarus Thebanus. Hactenus Clemens.

Hactenus etiam nos de octavo loco dixerimus. Ac si quae sunt forte reliqua, ea in nono, qui statim sequitur, disserentur.

DE PHILOSOPHORUM NATURAM DUCEM SEQUENTIUM AUCTORITATE LIBER DECIMUS

CAPUT I

[HUIUS LOCI PERTRACTANDI NECESSITATEM EXPONIT]

Quemadmodum argumenta Theologo ducerentur a Philosophia atque ab omni omnino ratione naturae, satis explicatum arbitror loco superiore. Sequitur, ut caetera persequar, quae pertinent ad Philosophorum et historiae humanae auctoritatem. Hi namque soli duo restant ex locis, qui sunt in initio propositi, de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac iudicio meo dixerō.

Quamvis enim libri nostri non modo in scholastica pugna et concertatione versentur, sed multa etiam alia contineant iis utilisima, qui interiores scrutantur et reconditas literas, tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris scholae nomen sit inuisum, mirenturque in ea illustranda tantum me operae et temporis ponere.

Ego autem, quamdiu res scholastica per eos gerebatur, qui iuventutem ad scholae Theologiam incitare sunt soliti, meas curas cogitationesque omnes in id conferebam, ut me quavis via et ratione ab scholasticis conflictationibus liberarem. Non enim existimabam meam operam scholae Theologis quoquo modo necessariam. Cum autem Academia viros illos summos amiserit et quidam ex reliquis qui huius rei tuendae socii esse deberent, studia haec tamquam arida contentiosaque dimiserint, vel certe ut laboriosa et molesta declinaverint, Lutherani vero quasi noxia quoque reprehenderint, indignum iudicaui illi me otio dare, quod multis ante mihi magnisque desideriis optaram. Itaque, in his studiis ab initio versatus aetatis, existimaui honestissime me Christianae Rei publicae inseruire posse, si animum in schola meum vel repugnantem continerem.

Cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem, posteaquam Theologiam publice profiteri coepi, meque ipsum discipulis tradidi, tempus fere totum consumebatur docendo, scribendi otium non erat. Sustinebat enim magnum onus non discipulos modo quotidianis et lectionibus et disputationibus instituendi, verum etiam de multis et verbo et scripto respondendi. Accedebant etiam non infrequentes ad populum conciones, quibus me, vel necessitas adiudicabat vel voluntas. Plures autem res,

praesertim magnas, eodem simul tempore non modo agere, sed ne cogitare quidem possumus.

Quamobrem de hoc opere absoluendo, in quo tantam difficultatem inesse videbamus, ut viro indigeret non solum egregie docto sed nullis aliis negotiis praepedito, omnem omnino spem saepius abieciimus. Sed partim discipulorum praecibus efflagitati, partim amicorum conuiciis euicti, tuo vero iussu potius, pater optime, cuius studiis, praesertim in re tam iusta, cum difficile est, tum ne aequum quidem obsistere, subcisiuis, ut aiunt, horis opus hoc informare decreuimus, ut si quo forte casu nequeamus absoluere, certe instituisse videamur.

Eo vero me minus instituti mei poenitet, quod facile sentio, ut nihil aliud agam, excitare me homines non socordes ad rei magnae inuestigandae cupiditatem. Nos enim si non assecuti, at id secuti profecto sumus, ut ea his libris explicaremus, quae nec satis erant nota nostris, et erant cognitione dignissima.

Sed iam ad instituta pergamus. Danda enim opera est, ut etiam si ad alia aberrare aliquando coeperit, ad haec reuocetur oratio.

CAPUT II

[UBI ARGUMENTA PROPONUNTUR, QUIBUS PHILOSOPHORUM AUCTORITAS ELEVATUR]

Fuisse olim in Ecclesia nonnullos, qui Philosophorum auctoritatem ab schola Christiana reiecerint, Clemens Alexandrinus perhibet gravis in primis auctor. Tradit etiam hanc illos persuasionem induisse, quod Dominus apud Ioannem, capite noueno, dixerit, *omnes quotquot ante se venissent fures fuisse et latrones, nec audisse eos oues*. Fures autem vocatos aiunt, quod fuerint sophistae fallaces. Nam sophisticen quandam furandi artem ipse quoque Aristoteles dixit.

Et Iustinus, cum docuisset Philosophos similes esse latronibus et tamquam deceptores redarguisset, per insidias Crescentis Philosophi interemptus est, ut Eusebius scribit libri quarti ecclesiasticae historiae capite decimo sexto. Non sunt igitur Philosophi audiendi, praesertim cum nostrae semper doctrinae repugnarint.

Nam, ut Ruffinus libri primi ecclesiasticae historiae capite secundo refert, Ario fauebant viri in quaestionibus callidi et ob id simplicitati fidei aduersi. Atque Epiphanius libri secundi adversus haereses capite sexagesimo nono eo nomine taxat Arianos, quod fuerint noui Aristotelici et ab hoc Philosopho veneno iaculationes sibi ipsis affricuerint, relictaque Domini mansuetudine Aristotelem induerint. Ita nec spiritus donum in se habere digni facti sunt. Et Hieronymus, adversum Luciferianos, Arianam dicit haeresim argumentationum riuos de Aristotelis fonte mutuari.

Paulus denique ait, Philosophos dicentes se esse sapientes, stultos factos esse traditosque in reprobum sensum. Eorum igitur auctoritas nullius apud nos momenti esse debet.

His et similibus argumentis vetustus error ille nitebatur. Quem tamen iam diu sepultum sine vllo argumento Lutherus suscitare conatus est, damnareque subinde cum

scholasticos caeteros, tum magis Divum Thomam, quasi auctor fuerit regnantis Aristotelis vastatoris pia doctrinae; sic enim loquitur contra Latomum. Videlicet Domitiani exemplo, Philosophos non vrbe solum, sed orbe pellendos esse credit. Nos autem quid fides Catholica ratioque sana teneat, breviter et sine disceptatione docebimus.

CAPUT III

[QUI PHILOSOPHI SINT THEOLOGIS UTILES]

Philosophorum auctoritas eorum, qui falsa senserunt nostram non potest adiuuare doctrinam et latentia cognita facere, ut Augustinus ad Dioscorum vere et sapienter scripsit. *Quid enim nobis est, ait, propter defensionem Christianae religionis, quaerere quid senserint Anaximenes, Democritus, Epicurus, Parmenides et Melissus, aliique similes huius farinae Philosophi, quorum doctrina erroribus naturae rationi contrariis plena fuit?*

Non itaque omnes Philosophi scholae nostrae probati sunt, sed illi de quibus apud Platonem Socrates, *sunt*, inquit, *in mysteriis multi quidem qui gestant ferulam, pauci vero Bacchi*. Magnifica vero vox et magno viro ac sapiente digna, qua docemur multos utique barba et pallio tenus, sed paucos re vera fuisse Philosophos. Paucos igitur hos, qui scilicet naturae vim et effecta, morum ac vitae normam via et ratione inuestigarunt magna ex parte consecuti sunt; Theologis esse utiles hac nos oratione contendimus.

Nec video equidem cur huius modi Philosophos tanto Lutherani odio prosequantur, nisi quod auctores obscuros intellectuque difficiles perdiscere nec volunt nec vero possunt. Etenim optimi cuiusque Philosophi comentaria praesertimque Aristotelis discipulum non modo ingeniosum, sed amantem etiam laboris exigunt. Isti vero cum parum ingenio valent, tum in laboribus e vita etiam Christiana pellendis occupati et sunt et fuerunt. Quamobrem quod in Philosophorum libris difficile atque arduum esse vident, id et horrent et ab eo iuuenum animos alienant.

Quid autem sibi Theophilus Alexandrinus velit penitus non intellego, cum in secundo paschali libro Originem carpit, quod Philosophorum argutias tractatibus suis miscuerit, atque ita ex malo exordio in fabulas et deliramenta processerit ac Theologicum dogma ludum et iocum fecerit. Quanto illud apud Porphyrium, quamquam ab impio Philosopho dictum est, verius tamen et luculentius dictum est Originem Graecorum diuitias omnes ad Christianum dogma locupletandum conuertisse.

Sed haec forte obscura sunt cum lente argumentis nullis apposis explicantur. Factis primum illustranda sunt summorum virorum haec. Deinde, patrum nostrorum testimoniis. Tum rationibus, apertissimis illis quidem, sed quam paucissimis.

Cum enim in huius modi causis, quae scholae propriae sunt, verear equidem ne cui ex scholasticorum disputationibus, non ex Ecclesiae sensu deprompta nostra videatur oratio, interdum argumenta ducta a ratione perstringimus, et veritatem quam sequimur, maiorum potissimum auctoritate suademus. Intellegendum est autem, cum praeposita sint genera decem, e quibus argumenta ratiocinationesque manarent, splendidissimum videri, quod in veterum traditione exemplisque consistit.

Atque si bono loco res essent, quae more aguntur et institutis Ecclesiae, de his nihil erat argumentandum, illa enim certissima argumenta sunt. Lutheranorum vero oratio tota mox erat eiicienda. Est enim inimica ecclesiasticae regulae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil constans, nihil verum. Sed haec alias. Nunc quod instat agamus.

Porro olim Ecclesiae Doctores summi fuere, qui iidem fuere Philosophi: Didymus, Iustinus, Origenes, Gregorius Nazianzenus, Basilius, Gregorius Nisenus, Augustinus.

Tales enim cum habebantur, ecclesiasticae scholae praefici solere, Eusebius libri quinti ecclesiasticae historiae capite decimo scribit in his verbis: *Consuetudo antiquitus tradita servabatur, ut divinarum scripturarum doctores in schola ecclesiastica habeantur, viri dumtaxat scientia et eruditione probatissimi. Huius officii auctor et dux tunc satis illustris habebatur Panthaenus, qui in Philosophis stoicis prius nobiliter florisset.*

Tradit quoque Origines apud Eusebium libri sexti capite decimo quinto non solum a Panthaeno, sed ab Heracla, aliisque plerisque doctoribus Apostolicis Philosophorum libros legi solitos. Quod si sanctorum loca referre voluerimus, quibus illi Philosophorum testimoniis utuntur, non eorum modo, qui de moribus, sed eorum etiam qui de natura scripserunt, verendum nobis est, ne in causa parum dubia testibus utamur minime necessariis.

Legant isti eorum comentaria, quibus de opere sex dierum disputatio instituta est, atque in his vel in solis videre potuerunt, et quanta fuerit maiorum nostrorum perlegendis Philosophis diligentia, et quantus sit Philosophorum explicandis sacris literis usus.

Vide autem etiam Hieronymum in decimum septimum caput Hieremiae et libro secundo adversus Iovinianum, ubi, etiam cum haeretico disserens, variis Philosophorum testimoniis utitur multisque e Philosophorum commentariis rerum naturalium exemplis editis plane docet, quantum horum auctoritas Theologo ad argumentandum conferat. Sed de hac re paulo post. Nunc id quod erat institutum persequamur.

Sane, ut reliquos praeteream, quos stare a nobis adversarii nostri non dubitant, Epiphanius certe ipse, quem nobis obiiciunt, Philosophorum auctoritatem haud semel vsurpat. Docturus enim haeresi quinquagesima prima quam ratione essent haeretici fugandi: *Aiunt, inquit, hi qui haec in consuetudine habuerunt odore Dictamni, Styracis, Libonotidis, Abrotoni, Bituminis, Thymiamatis, Lapidis Gagatae, aut cornucervii fugari reptilia et venenum iaculantia.* Item haeresi septuaginta octava, cum multis argumentis suasisset Beatam Virginem post partum virginitatem conseruasse, subdit; *Si vero etiam ab alia quadam speculatione ipsas res accipere convenit, attingemus quoque rationum naturae cognationes. Aiunt leaenam non parere praeterquam semel et unum.* Cumque subiecisset causam quam eius rei Philosophi naturales redderent, colligit Beatam Virginem, quae Leonem peperit de tribu Iuda non nisi semel atque vnicum peperisset. En Epiphanius et christianos instruens et cum haeticis de fide certans, Philosophorum testimonia refert.

Quin etiam Paulus non solum cum ethnicis persuadet, sed etiam cum fideles constituit, poetarum et Philosophorum testimonia referre solet, exque iis argumenta sumere. Nam ad Athenienses loquens ex Arati Astronomi Phaenomenis vsurpat illud, *ipsius enim et genus sumus*; ad Corinthios vero ex Euripidis poetae tragoediis illud *corrumpunt bonos mores colloquia prava*, ad Titum autem ex oraculis Epimenidis Philosophi illud

Cretenses semper mendaces, malae bestiae, ventres pigri. Ac subiicit hic protinus Testimonium hoc verum est.

Si igitur quae dicit Apostolus, ea Philosophorum testimoniis confirmat, Pauli etiam non modo aliorum sanctorum exemplo facere nos idem et possumus et debemus.

Alter erat locus a patrum testimoniis ostendere Theologis Philosophos esse utiles, ubi nihil laboris esse video, cum testentur hoc plerique quidem non obscure sed apertissime, Augustinus, libri de doctrina christiana secundi capite quadragesimo, Socrates libri tertii historiae ecclesiasticae capite decimo sexto. Num locupletiores quaeris auctores? Citarem alios, nisi alio nostra festinet oratio.

Certe Hieronymus in epistola ad oratorem Magnum non testatur hoc modo, sed magnis etiam argumentis confirmat.

Tertium est propositum rationibus illud ipsum demonstrare. Id quod faciam plane et faciam breuius quam res tanta fieri possit.

Multa a Philosophis prudenter fuisse et graviter disputata, multa etiam breviter et commode dicta, multa denique ingeniose et luculenter exposita qui negaverint ii non sunt verbis et ratione, sed vinculis et carcere fatigandi:

Atque si etiam hoc naturae ratio praescribit, ut quae viri graves ingeniosi, eruditi, acute diligenterque tradiderint, ea iuvenes memoriae mandent fierique studeant illorum scientia et prudentia docti, necesse est Philosophorum doctrinam non iuuenibus solum, sed his etiam omnibus esse utilem quibus ullum aliquando commercium cum humana sapientia et prudentia futurum est.

Quod si ita est idque nos superiore loco satis ostendimus Theologos ad res multas huiusmodi commercium habituros, nimirum, quoad poterunt et licebit, ab eorum latere non discedent, qui recte de moribus et natura sentiunt.

Idque ipsum si ita est, Philosophorum certe libris Theologi dare operam debent, non enim alios hodie reperient qui de rebus huiusmodi aptius et sapientius philosophentur.

Verum autem primum est; verum igitur et extremum.

Nam illud quidem absurdum est quod quidam dicunt: omnia esse sacris literis prodita, quae ad rationem hominis instituendam videntur esse opportuna et necessaria. Quorum error, quoniam abunde ex iis quae supra diximus, exploditur, non est hic pluribus refellendus. Quid enim stultius esse potest quam aut in scriptura sacra liberales omnes disciplinas traditas credere aut huiusmodi disciplinis existimare hominis rationem non bene et utiliter institui?

Quod si Philosophia Theologo utilis et bona est, eam autem nisi Philosophorum libris adiutus consequi non potest, non utique sunt ei Philosophi negligendi. Cum autem herbarum, lapidum animantium, arborum, elementorum, aliarumque rerum terrestrium caelestiumque cognitio sacris literis intellegendis sit magnopere necessaria, quemadmodum Augustinus secundo de doctrina christiana libro docet, nosque etiam sumus idem in tertio decimo huius operae libro fusius demonstraturi, insanus profecto erit qui in harum rerum cognitione paranda eos auctores neglexerit qui et summo ingenio et magna peruestigatione et multi temporis experimentis in his cognoscendis elaborarunt.

Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin Philosophi plurimum Theologis prosint, illud de quo dubitari a doctis etiam potest, iam statuendum est argumenta e Philosophorum auctoritate petita certane an potius incerta sint.

CAPUT IV

[QUAM HABEAT IN RE THEOLOGICA CERTITUDINEM PHILOSOPHORUM AUCTORITAS]

Philosophorum omnium una eademque consensio certam fidem facit philosophici dogmatis. Quod enim in aliis artibus valet, ut auctores probati tantum apud eos qui eam artem sequuntur, auctoritatis habeant, ut inde non nisi temere discedi soleat, id in Philosophia ac multo etiam magis valere debet, ne in rerum naturalium cognitione vario discipuli versentur errore, nec habeant unquam quos sequantur.

Bene, inquit Aristoteles libro secundo de caelo, *sese habet quemque sibi persuadere veteres et maiorum maxime nostrorum sententias veras esse*. Atque si in omni disciplina et arte oportet addiscentem credere, ut et Aristoteles idem prudenter admonuit et Theodoritus magna exemplorum vi ostendit et patefecit, in Philosophia certe perdiscenda scientiae huius professoribus in eandem praesertim sententiam concurrentibus fidem habeamus oportet.

Quanta vero arrogantia erit, quanta temeritas, non cum Platone dicam, Aristotele, Hippocrate, Galeno, Teofrasto, Theomistio, Alexandro, Dioscóride caeterisque huius chori Philosophis unum idemque concinentibus dissentire, quorum scripta et magna cura studioque elaborata et posterorum non examinatione modo expensa verum etiam consensione probata sunt; sed contra sui temporis doctos homines dicere et singularia placita communibus anteponere. Nempe id est, ut ille inquit, bellare cum diis, id est, naturae repugnare, maior enim pars eo deferri solet quo a natura ipsa deducitur.

Ex quo intelligitur non esse alienum theologicis institutis ad ea coniectanda quae in natura dubitationem afferunt, adhibere doctos homines et, si morum quaestio est, vsu peritos et quid his de unoquolibet quaestionis genere placeat exquirere. Quod si pictores et ii qui signa fabricantur et veri etiam poetae suum quisque opus a vulgo etiam considerari vult, ut si quid reprehensum sit a pluribus corrigatur, quanto magis Theologo prudenti non vulgi sed sapientium Philosophorum iudicio permultae de rebus naturae sententiae mutandae et corrigendae sunt, licet illi verae esse videantur?

At enim in rebus quae ad mores pertinent, non doctissimorum Philosophorum modo sed virorum quoque optimorum nulla etiam causa reddita valebit auctoritas: Nam quod Aristoteles docte, ut omnia fere, tradidit quemadmodum de saporibus palatum sanum recte iudicat, infectum non item, sic vir bonus et iustus bonum a malo, rectumque a pravo egregie discernit, contra autem omnis affectus animi perturbati tollit iudicium veri idque adulterat. Adeo illud verum est, qualis unusquisque erit, tale etiam iudicium proferet.

Atque ipse idem Aristoteles plane testatur non minus eorum, qui sunt experti, et seniorum prudentiumque sententiis quam ipsis demonstrationibus adhibere animum, oportere. *Tamquam oculum enim, ait, per experientiam, habentes principia ipsa rerum*

agendarum cernunt et ab iis perinde atque a natura acti recte discernunt. Quamobrem sancte ac prudenter Innocentius in morum iudiciis sanctorum exempla nos sequi voluit. Gravissime quoque Plato in Timaeo: Fieri, inquit, non potest ut deorum filiis fides non habeatur, etiam si absque probabilibus et necessariis dicant demonstrationibus. Et Ecclesiasticus: Cor, ait, boni consilii statue tecum. Anima enim viri sancti enuntiat aliquando vera melius quam septem circumspectores sedentes in excelso ad spectandum.

Quae causa mihi semper fuit, pater sanctissime atque optime, ut in rebus huiusmodi gravissimum iudicium tuum non minus expectarem quam alterius cuiusque eruditissimi Philosophi atque Theologi. Intelligebam enim virtutes illas omnes, quas expertus eram in te, nullo etiam dialectico syllogismo interveniente, id quod rectum esset secuturas declinaturasque contrarium. Mihi autem haec oratio suscepta non de te est, sed de proborum genere toto.

Neque illam de scientiae dogmatis sed de prudentiae iudiciis potissimum intellectam velim. Iudicia quippe prudentiae, mutatis moribus, permutantur, scientiae vero decreta non item. Ab his autem longe dissentio qui decernendis conscientiae casibus (sic enim vocant), relictis doctissimis Philosophis ac Theologis, spirituales nescio quos hominis consulunt, *qui visionem cordis sui loquuntur, non de ore Domini. Multa quoque exercitationeque virtutum opus est*, quemadmodum ait in caput quartum Ioannis Origenes, *ut bona et mala vera et falsa diiudicare possimus*. Rari autem illi sunt qui, quod Apostolus ait, exercitatos habeant sensus ad discretionem boni et mali.

Sed haec hactenus. Nunc eo redeamus unde huc disgressi sumus. Constitutum est igitur Philosophorum iudicium eorum scilicet qui magna doctrina excellentique ingenio valuerunt, in magno pretio esse nobis habendum, si nolumus haberi temerarii.

Omnino si quicquam est probabile, nihil est profecto magis quam naturae principem naturalis disciplinae Doctores aliquos mortalium generi prouidisse. Quis enim adeo esset insipiens ut academiam unam quamlibet sine praeceptoribus instrueret? Certe, quoniam notus in Iudaea Deus quasi divinae scientiae Gymnasium erexit, rabbinos ibi etiam procuravit. Et, quoniam apud Christianos Evangelicae doctrinae academias esse voluit, Apostolos quoque, Prophetas, Evangelistas, Doctores dedit, qui eam in Christiana re publica doctrinam profiterentur.

Quapropter, cum vniuersis gentibus edocendis naturae leges ac disciplinas ediderit, non fit vero simile nullos huiusmodi legum ac disciplinarum magistros instituisse. Atque etiam, si ab alia similitudine argumentari convenit, Clemens Alexandrinus Philosophiam ait Graecis a Deo veluti proprium testamentum esse datam. Quemadmodum ergo nec Iudaeorum, nec Christianorum testamenta, ita nec Graecorum testamentum quidem absque interprete dereliquit.

Quocirca divinae hic quoque procurationis erat, ut non omnes simul Philosophi aut in Dei cognitione aut in morum et vitae regula aut etiam in rerum naturalium intelligentia, quae quidem esset ad illa duo priora necessaria, hallucinarentur. Quae res effecit ut iuxta Pauli sententiam Graeci fuere inexcusabiles. Qui tamen excusari possent, si eorum praeceptores non ad veritatem bonitatis instructi satis informatique essent auctore naturae optimo duce atque magistro. Id vero scripturae etiam divinae testatur: De Deo enim in Psalmo scriptum est: *Qui docet hominem scientiam*. Et rursus in libro Job: *Qui docet nos super iumenta terrae et super volucres coeli erudit nos*.

Nimirum sicut quibusdam animantibus, qui tamquam principes et duces reliquorum a natura dati sunt, concessi sunt quidam instinctus, quibus ad gregis quisque sui ducatum rectum utilemque ferantur, ab obliquo retrahantur et noxio, ita in hominum eorum mentibus, qui natura duces sunt caeterorum, inditas esse notiones credendum est, quibus in illa, quae ad imperitorum et rudium populorum doctrinam spectant, inducantur. Nec enim melior est belluarum conditio quam nostra.

Atque Boetius magno vir ingenio in primisque doctus, communes sapientium conceptiones (sic enim appellat) non minoris facit quam si communes essent omnium hominum. Nosque ipsi sexto ac septimo loco ad eandem quoque rationem ostendimus communia doctorum ecclesiasticorum praeiudicia non aliter esse accipienda, ac si omnium fidelium essent communes conspirantesque sententiae. Quamobrem id quidem non est dubium quin verum et exploratum illud sit, de quo omnium Philosophorum ratio consentit. Quomodo enim homines et ambitiosi honoris et gloriae et caeci fere auiditate carpendi et plurimis seculis maximisque locorum interuallis seiuncti in unam sententiam conuenirent, nisi in hanc quasi conspirationem naturae impulso quodam agerentur?

Ex quo rursum intellegi percipique licet id quod paulo ante dictum est, Philosophos ab uno aliquo mortalium magistro excepsisse ea quae populis ac gentibus vniuersis communi consensione conscripserint. Verissima ergo sunt communia Philosophorum placita, nec ab illis licet, si omnes ad unum idem sentiant, dissentire.

At Hieronymus libro adversus Pelagianos, cum adversarius eam Philosophorum communem sententiam obiecisset, qui unam habeat, eum omnes habere virtutes, respondet eam quidem Philosophorum fuisse sententiam, sed non Apostolorum, neque esse illi curae, quid Aristoteles, sed quid Paulus doceat.

Sane quis fit Hieronymi in dialogo mos, quae in argumentis eludendis figura, ne longum faciam, hoc loco praeteream. Huic enim argumento facile respondetur Hieronymum sententiam hanc eandem et veram consensisse et Philosophorum auctoritate probasse, ut in Esdrae caput decimum sextum *Philosophorum*, ait, *sententia est et Apostoli Iacobi haerere sibi virtutes, ut cui una defuerit, huic omnes desint*. Et in quinquagesimum sextum caput eiusdem Prophetiae *Virtutes*, inquit, *inuicem se sequuntur, ita ut qui unam habuerit, omnes habeat et qui una caruerit, cunctis careat*.

In dialogo igitur illo non vult Hieronymus se in dogmate fidei auctoritate Philosophorum vrgeri, quam tamen ipse idem aliis locis vsurpat.

CAPUT V

[QUIBUS FINIBUS ARISTOTELIS AUCTORITAS CIRCUMSCRIBENDA]

Cum vero de vnius aut alterius Philosophi secta disseritur, longe diuersa quaestio est. Atque quo quisque doctior et grauior est, eo et illius quidem et probabilior auctoritas et fide dignius testimonium. Sed nulli Theologus ita sese adiudicare debet, ut ab eo ne latum quidem unguem putet descendendum. Non enim aequum est, ut apud Chisti discipulos tantum ethnici unius auctoritas possit, ut etiam sine ratione vincat.

Refert certe in quacumque arte plurimum unum in illa excellentem auctorem legere, cui potissimum te addicas. Nullus tamen quamlibet eruditus sentiendi tibi ac dissentiendi auctor futurus est. Nemo enim fuit omnium, qui non, ut homo, interdum hallucinaretur.

Enimuero quis primas inter Philosophos habeat, quisue proinde ille sit, cui praecipuam dare operam operae pretium sit, variae sunt doctissimorum discrepantesque sententiae. Nam, ut alios praeteream in huiusmodi causa, aliud Divo Augustino videri solet, cui caue quemquam anteponas, nec enim doctior vir fuit Augustino quisquam nec clarior; aliud autem videtur Divo Thomae maximo grauissimoque Theologo atque philosopho. Divo Augustino Plato summus est; Divo Thomae summus est Aristoteles. Sic fere res habent ut id doctrinae genus quisque maxime probet, cui a teneris annis maxime assuetus est:

Exoritur Augustini ratio ex altera parte, nullos esse omnium Christianae magis doctrinae concordēs quam Platonicos. Plato siquidem fuit ex Hebraeis Philosophus, ut Clemens Alexandrinus auctor est. Imo vero, inquit Thomas Peripateticorum doctrina Christiano dogmati consentit plurimum. Clemens enim Alexandrinus libro quinto *Stromatum* etiam refert Aristobulum multis libris probasse Philosophiam peripateticam ex lege Mosaica et aliis dependisse Prophetis. Ac Divi Thomae sententia quidem et omnium pene gentium et multorum saeculorumvsu probata est. Platonem enim iam inde a multis annis vix in angulis homines otiosi legunt. Aristotelem vero magno consensu orbis academiae resonant. In Aristotelem quoque illud elogium vnicum vniuersae consentiunt gentes per antonomasiam Philosophum, hoc est, Philosophorum primum fuisse.

Iure ergo illum amplectimur, cuius de laude omnium sit fama consentiens. Divo etiam Thomae ita sunt Theologi scholastici assensi, ut in schola Theologiae Plato ne locum habeat quidem, ita eam Aristoteles occupavit. Illud constat neminem in rebus naturalibus plene eruditum esse posse, si solum Platonem legat. Solus autem Aristoteles abunde sat est ut sit homo in Philosophia tribus omnino partibus eruditus. Sane, ne quis causetur misero saeculo Aristotelem Theologis, Platonem autem meliore Ecclesiae statu placuisse, sciat is, quicumque est tandem, scholam Aristotelicam Alexandriae tum etiam vigere solitam, cum ibi Doctores Apostolici vigerent plurimum.

Sed enim, ut mihi quidem videtur, nec Augustini nec Thomae contemnenda est sententia. Nam et iis concedendum est, qui Aristotelem amant, et iis forsitan qui Platonis amici sunt. Quorum iudicium, in eo quod de animi immortalitate, de Dei providentia, de rerum creatione, de finibus bonorum et malorum deque alterius vitae vel praemio vel poenis Platonem apertius constantiusque locutum asserant, difficile factum est non probare. Probanda magis est Divi Thomae opinio, sed ita tamen ut adhibeantur moderatio quaedam, sine qua probari illa non potest. Placet enim quoque nobis Aristoteles et recte placet, modo ne repugnet etiam illum ad Christi velimus semper dogma conuertere. Id quod interpretes fere solent. Qui vim contextui saepe asserunt atque Aristotelem cogunt, ut velit nolit pro fide catholica pronuntiet.

Periclitemur autem, si placet, et iis quidem exemplis, in quibus errasse Aristotelem vulgus Theologorum fortasse non putat. Nec enim hoc loco de aeternitate mundi mentiumque praefinito numero disserendum est. Sed ne de animi immortalitate quidem. Nam illa priora obvia sint omnibus, haec autem quaestio in his commentariis, quos de anima scripsit, accuratissime est a Caietano disputata. Verum haec consideremus, quae difficiliora sunt et quae Aristoteles vafre verbisque de industria ad imponendum

compositis obscure videtur enunciasset, ut si a doctis fortasse viris iure quandoque et vere reprehenderetur, haberet quo posset elabi atque ab amicis excusari.

Nec ego hic tamen adversus Aristotelem accusationem instituo virum doctissimum deque humanis literis omnibus benemeritum. Sed cum plerique ab illo nunc non aliter atque ab oraculo pendere videantur, secureque omnia illius opera legere minuenda est haec opinio, ne ab huius Philosophi placitis dissentire piaculi loco sit.

Audivimus enim Italos esse quosdam, qui suis et Aristoteli et Averroi tantum temporis dant, quantum sacris literis ii, qui maxime sacra doctrina delectantur; tantum vero fidei, quantum Apostolis et Evangelistis ii, qui maxime sunt in Christi doctrinam religiosi. Ex quo nata sunt in Italia pestifera illa dogmata de mortalitate animi et divina circa res humanas improvidentia, si verum est quod dicitur, nihil enim praeter auditum habeo. Cum homines Aristotelis inflati opinionibus turpiter sibi blandiuntur et inde in maximo versantur errore. Sed haec hactenus. Nunc ad propositum reuertamur.

Primus quidem locus, ubi contra scripturarum fidem errasse Aristotelem existimo, habetur de somno et vigilia, quo loco negat Deum immittere somnia redditque eius rei causam, quod si Deus eorum eset auctor, sapientibus vel maxime, et his quidem vigilantibus ea immitterentur.

Alterum exemplum est in tractatu de bona fortuna, ubi res fortuitas divinae gubernationi ac directioni subtrahit duobus argumentis persuasus: uno quod res secundae pravis obueniant, quorum Deum habere curam non sit vero simile; altero quod Deus potius dirigeret in effecta fortunae homines sapientes, cum contra fere videamus imprudentissimos quosque esse fortunatissimos.

Tertius locus est libro primo *De coelo*, ubi quicquid genitum esset, id corruptibile asseruit, nec incorruptibile quicquam quod non esset genitum. Posuerat vero ante omnia varias harum vocum significationes ne res verbi ignorantia clauderetur. Ratus itaque se adversus Platonem bonam habere causam certamque proinde sibi victoriam pollicitus, contra morem suum non obscure, sed quam fieri potuit aperte docuit, quidquid corruptibile esset, id ingenum esset ac perpetuum oporteret, hoc est nullo unquam modo incepisse. Sic enim vocem illam interpretatur. Qua ex re fieret, ut anima rationalis aut corruptioni esset obnoxia aut esset certe ingenua et sempiterna.

Quartus locus est libro quinto rursumque duodecimo *Metaphysices*, quibus locis definit *deum* animal esse perpetuum et optimum. Vocat autem *deum* communi nomine substantiam quamcumque coelestem et divinam. Nam post haec incipit inquirere an illa substantia sempiterna una an plures sint. Atque eodem libro duodecimo consentit bene antiquos res illas praestantissimas deos appellasse. Ludit autem per amphiboliam: nunc enim mentem ipsam *deum* vocat, nunc coelum, cuius anima mens est, id quod libro etiam secundo de coelo videre licet.

Sed nequis sit admiratus, quod coelestes substantias *animalia* hic Aristoteles nuncupit, nam veterum more substantiam *animatam* sive *anima* sensitiva, seu intellectiva, vocat *animal*. Itaque arbitratur Deum illum unum principem caeterorum, extremo coelo affixum, per se mouere ipsum, quomodo caeterae mentes suos orbes movent, suntque Aristoteli ipsorum orbium animae, ut et Divus Thomas secundi contra gentiles capite septuagesimo admittit. Nec Aristoteles aut octavo *Physices* aut duodecimo *Metaphysices* hominis intelligentiam ad aliud principium revocat, quam ad illam primam mentem, quae vi sempiterna primum mobile ciet.

Quintus locus est eodem quoque libro, ubi substantiis intellectualibus caelorum motricibus virtutem tribuit infinitam, quod infinito tempore moueant.

Sextus locus est etiam eodem libro, ubi, ut mihi quidem videtur, Dei providentiam praemiaque et supplicia, quae probos et improbos in futura vita manent, fabulas esset significauit gratia vulgi continendi in officio confictas. *Reliqua, ait, fabulose iam sunt allata ad persuasionem vulgi atque ad usum legum, vitaeque humanae utilitatem.* Ecquae enim, rogo, illa sunt veteribus credita, in quibus haec ambo conueniant, ut sint et ad usum legum et ad vitae humanae utilitatem tradita nisi ea, quae nos explicare volumus, Aristoteles noluit ne proborum hominum, eorum vel maxime, qui rei publicae curam gererent, inuidiam sibi odiumque conflaret?

Nam, quod Aristoteles Deo rerum humanarum providentiam adimat, maxima auctoritate Theologi affirmant, Clemens Alexandrinus libro quinto Stromatum et Epiphanius libri terti adversum haereses capite ultimo. Quos autem locupletiores auctores quaerimus quam sanctos eruditos in Graecorumque doctrinis apprime versatos?

Anne ipsius etiam Aristotelis de se testimonium expectamus?: Nimirum duodecimo Metaphysices libro verbis artificiose excogitatis, ne in hoc etiam a more suo discederet, absurdum esse docuit Deum de quibusdam intelligere quod praestet videre alia quam non videre. Ubi non dicit absurdum esse Deum quaedam intelligere, sed de quibusdam intelligere aut meditari, ut vetus interpretes reddidit, ut non tam simplex rerum vilium intelligentia, quam providentia earum et cura significaretur. Sentit itaque Deum magna curare, parua negligere.

Atque in libello de mundo, si modo eius est hoc opus, Deum facit similem magno Persarum regi Xerxi, vel Cambisi, vel Dario, qui ipse per se maxima et pulcherrima regni obeat munia, minora et sordida mandat aliis.

Ac decimo *Ethicorum* libro, *Quod si dii, inquit, curam habent aliquam humanarum rerum, quemadmodum existimatur et creditur, rationabile est eos amantibus mentes honorantibusque fauere, tamquam rerum sibi charissimarum curatoribus ac bene agentibus.* Nota ut existamatur et creditur et caetera. Iam Diógenes Laertius aperte tradit Aristotelem Dei providentiam ad coelestia usque perstringere.

Iam quod libertatem Deo in naturae rebus Aristoteles neget, viri docti et graves ita magnis argumentis suadent ut superuacaneum sit eas hic a me rationes repeti, quas in promptu est ex illorum libris cognoscere. Certe ubi de mundi aeternitate velis equisque, ut aiunt, cum Platone certat, si naturae auctorem liberum faciat, ridiculus esse videatur.

Quid de indignatione ob prospera impiorum euenta quam ad bonos mores pertinere secundo *rhetoricorum* libro affirmat? Quid quod septimo *Politicorum* libro praescribit nihil mutilum et imminutum orbatumque natura educendum?; scilicet ne nimia filiorum multitudine res sua illa publica formam speciemque congruentem amitteret. Propter quam etiam causam praeuertendos foetus existimat abortumque ante animationem faciendum. Nam postquam vitam acceperint, nefas putat attingere.

Quid de animarum infinita multitudine quam admittat necesse est ne in Pythagorae *Metemyu'xwsin* incidat? Illa vero admissa, cum infinita corpora esse non posse existimet, demonstratum resurrectionis articulum non admittet.

Quid quod duo principia Aristoteles posuit, Deum et materiam, nec enim rerum creationem ex nihilo agnouit? Cuius quidem rei testes non mediocres, sed haud scio an grauissimos, Clementem Alexandrinum Epiphaniumque, lector, noli contemnere.

Atque haec quidem Aristotelis sensa fuisse verecundius assero propter Divum Thomam, qui huius philosophi solet fere esse patronus, sed doctores doctissimi probant illum ita sensisse, quos ego in hac parte secutus sum. Si quis vero pro Aristotelis sensu apologiam adornet, cum hoc ego non magnopere contenderim. Tantum a lectore postulo, ut mihi concedat, si potest, Aristotelem in his locis errasse; sin hoc non licet per Divum Thomam, at illud certe dabit vel caute eum, ut varium et lubricum, esse legendum vel certe esse in nonnullis placitis reprobandum. Mihi vtrumuis satis est et tum hoc tum illud probabilius videtur, nec praeterea quicquam probabile.

Quantum ergo Philosophi vel simul omnes, vel separatim singuli ad faciendam fidem habeant virium satis, ut arbitror, diligenter explicatum est.

CAPUT VI

[UBI SATISFIT ARGUMENTIS CAPITE SECUNDO POSITIS]

Nullius vero negotii erit obiectiones contra a principio positas repellere.

Primum enim facile intelligitur non eos qui missi sunt sed illos qui venerunt, vel pseudoprophetas, vel pseudophilosophos, a Domino reprobari. *Non mittebam*, inquit, *sed ipsi currebant*. Veros autem Philosophos divinitus fuisse procuratos satis supra, ni fallor, argumentati sumus.

Deinde Graeciae Philosophos alia ratione fures esse dictos contendit Clemens, quod ultra quam a Moyse et Prophetis sapientiam subrupuerint, gloriolae aucupandae gratia quasi suam iactare sunt soliti: Pythagoras quidem discipulus fuit Iudaei cuiusdam Nazareti, ut Alexander in libro de symbolis Pythagoricis scribit. Quin Divus Ambrosius Pythagoram genere fuisse Hebraeum non obscure tradidit. Certe fuisse circumcisum Clemens Alexandrinus auctor est.

Clearchus autem Peripateticus in primo libro de somno dicit se nosse Iudaeum quendam, gravissimum non solum eloquio sed etiam animo, cum quo versatus est Aristoteles. Nam Platonem non solum a Pythagora sed a nostris etiam doctrinam accepisse et Augustinus et Clemens testati sunt et Ambrosius multis argumentis suadet. Id quod Plato ipse in *Timaeo* ingenue fatetur.

Cum itaque ea quae a Philosophis recte et sapienter dicta sunt, nostris nos disputationibus inseuimus, repetemus nostra tunc, non aliena mutuabimur. Ac de primo quidem argumento hactenus. Nam caetera sunt huius modi, ut negotium lectori facturi simus, si ea modo refutemus.

CAPUT VII

[DE IURIS CIVILIS IN THEOLIGICIS CONTROUERSIIS AUCTORITATE.

QUIBUS IMPETATUR ARGUMENTIS]

Quoniam vero pertinet quidem ad hunc locum iuris civilis auctoritas, et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu, necesse est ut de illa quoque pauca dicantur. Est enim sine dubio iuris legumque peritia, recta morum et vitae disciplina; Philosophia autem vitae lex est ac ratio; quo fit, ut legum ciuilium periti Philosophi censendi sunt, scilicet qui veram, ut ille ait, Philosophiam profitentur.

Ius vero civile nulla in parte Theologis prodesse posse ex eo primum suadetur quod huiusmodi iura discere presbyteris atque adeo monachis est interdictum. Repugnat ergo Theologiae illa facultas a qua, ut clerici abhorreant, lege canonica praescribitur.

Cumque Theologia rursum de rebus divinis sit, ius vero civile in rerum humanarum earumque temporalium administratione versetur, vix intelligi potest quem usum Theologo de rebus aeternis disserenti scientia quae res temporales administrat, praestare queat.

Ac Cyprianus fatetur quidem Pontifices legibus imperatorum uti, sed pro cursu rerum tantummodo temporalium. Non igitur viri ecclesiastici, cum res Theologicas, hoc est, divinas sempiternasque tractare volunt, leges imperiales usurpare debent. Imperatorum quoque edicta, quae ius civile continent, Dei quandoque legibus adversantur.

Non ergo Theologus ex illis argumentum aliquod idoneum accipiet ad conclusiones Theologiae comprobandas.

CAPUT VIII

[IURIS CIVILIS STUDIUM THEOLOGO UTILISSIMUM PROBAT]

Sed illud verius est iuris humani facultatem in multis Theologo commodam posse esse. Si enim illi canonica scientia est necessaria, huic autem peritia legum adeo coniuncta et colligata est, ut vix altera possit ab altera separari, Theologus sane, ut ius canonicum, ita quoque et civile cum illo conexum vindicare debet.

Quod autem sacrorum statuta canonum Principum constitutionibus adiuuentur vicissimque illas iuvent, testatur Lucius tertius (*De noui operis nuntiatione*, I). Unde illud apud Italos, *Il legista senza capitolo vale poco, ma il canonista senza legge vale niente*, factum est iam tritum sermone proverbium.

Rursum, Pontificum iura plerumque ciuili auctoritate rationeque vtuntur. A Theologo igitur, cui ius pontificium familiare esse oportet, non erit iuris civilis cognitio aliena.

Augustinus praeterea non improbat si terreni imperii leges in suum adiutorium haeretici assumant, id enim fecit Apostolus. Probandus est igitur ac multo etiam magis Theologus, si aduersum haereticos, cum vel de rerum temporalium dispositione recte disserit, vel de moribus in re publica aut constituendis aut constitutis, legum ciuilium auctoritatem adsciscit. Id quod Augustinus idem contra Donatistas saepe facit. Nec enim peculiarem aliquem locum referre libet, cum iam multis hoc sit a Divo Augustino usurpatum.

Ad haec in disputationem de iustitia et iure incadat Theologus aliquando necesse est. Quo loco sane ineptus erit, si ea quae graviter a viris clarissimis de iure dicta sunt negligere voluerit.

Praeterea in pactis, stipulationibus, caeteris contractibus, in rerum dominio, praescriptione, testamentis, donationibus, testibus, iudiciis, aliisque sexcentis huius generis, quoties Theologo opus est album a nigro, aequumque ab initio secernere? Saepe nimirum; si eius munus esse creditur, animarum cauere periculis earumque saluti consulere. Iniustitia quippe mortale peccatum est. Quare nihil est mirandum si, qui et multorum confessiones audire debet et de iniustitia plurimis respondere, ab eo legum qualem qualem cognitionem ipse requiram. Quid enim ad restitutionis materiam apte exacteque tractandam de rebus eiusmodi Theologus disputaturus est? Num iustitiae et aequitatis, in foro etiam conscientiae, rectus arbiter esse poterit, nisi multa a iureconsultis et ciuili prudentia mutuatur? Minime id quidem. Nam licet iustum, iniustumque internoscere Philosophorum, Diuque Thomae libris Theologus adiutus possit; at id solum faciet in genere; in specie autem sine iuris aliqua peritia non faciet.

Sed haec videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur. Exemplis illustranda sunt haec, quae rationibus subtilius quam satis est, disputari videntur. Proferam autem aliqua e multis exempla, nam omnia erit operis infiniti.

Sit igitur primum: Si poenitens dicat se habere scrupulum super his aut illis bonis, quae videlicet ex praescriptione longi temporis possidet, quae ex donatione uxoris alienae habet, quae ex testamento minus solemniter, quaeue ab intestato obuenerunt.

Sit secundum exemplum: Si ait poenitens se habere litem super hac illaue causa nescireque se an cedere debeat liti, an potius illam ualeat iuste proseguere.

Sit tertium: Si quis primogenitus a Theologo quaerat an peccet mortaliter nisi sorores iusto matrimonio collocet, nisi aes alienum soluat quod parens contraxerit, nisi protogenium curet et tueatur.

Quid in donatario? An teneatur ad debita? Quid in domino? An a subditis possit solita quaedam munera exigere eosque ad consueta onera sive realia, sive personalia obligare?

Placent enim nobis hoc loco quidem iurisperitorum illae voces, nec semper nos oportet accurata dictione disserere; quin satius est de nominibus parum esse sollicitos esseque interdum faciles et negligentes, quemadmodum Plato nos iam in *Thaeteto* et in *Politico* admonuit. Verum haec orbiter. Iam ad illa redeamus.

Sed quid est opus plura? Anne speciatim definire quando in iudiciis, in contractibus, in vltimis voluntatibus ac nonnumquam etiam in delictis committatur iniustitia vires Theologi non excedit? cum casus occurrant innumeri, qui naturae lege definiri non queunt. Id si ita est, ut est certe, insolentiae erit maximae in eiusmodi quaestionibus iuris peritiam contemnere.

Iuris autem peritia non aut consultius inuestigari aut inuenire certius potest quam in iuris voluminibus quae non alia quaecumque Philosophorum volumina nec eloquentia nec prudentia superant. De *quinquaginta loquor Pandectarum libris*. Nam posteriores leges multum omnino utraque in re ab illis declinarunt.

Quod si bibliothecas omnium Philosophorum unus Ciceroni visus est duodecim tabularum libellus et auctoritatis pondere et utilitatis ueritate superare, quid nos credere oportet de illis *quinquaginta libris*, quibus non leges modo *duodecim tabularum*, verum multae etiam aliae continentur de hominum conuentionibus, deque iure et aequo prudenter sancteque praescriptae?

Sanctum, inquam, volumen est et iustitiae templum merito illud Iustinianum appellauit. Atque cum e sacra morum Philosophia ius esse ortum civile constet, ut fontem, sic certe et rivulos Theologus colet, ne parum sit in Philosophiam ipsam religiosam religiosus. Sane qui ius civile Theologo negligendum putat, is bonam partem Philosophiae moralis revellit, cuius subsidium, si quis illi neget de moribus disserenti, stultus esse videatur.

Quia ergo saepe utitur Theologus subsidio iuris in disputatione theologia, idcirco istam iuris scientiam Theologiae tanquam ancillulam pedissequamque adiunxi.

Caput IX

[QUAE VIS AC POTESTAS ARGUMENTI EX IURE CIUILI DESUMPTI]

Et quamquam argumentum quod a iure ciuili ducitur, nec certum fortasse, nec exploratum est, sed probabilissimum est tamen cum omne, tum illud magis quod a legibus Christianae Rei publicae usu probatis Theologus accipiet.

Non enim sine divino nutu huiusmodi leges Romanis esse datas credendum est: Quin diuinitus per ora Principum promulgatas fuisse Ioannes VIII praedicat. Et Augustinus inquit humana iura per imperatores et rectores saeculi Deum humano generi distribuisse. Ac Demostenes leges inuentum munusque deorum esse putat. Et Cicero Principis legem ad iubendum et vetandum aptam rationem rectam esse ait summi Iouis. Et Salomon: *Divinatio*, inquit, *in labiis regis, in iudicio non errauit os eius*.

Ad Dei ergo procuracionem pertinuit ut numine quodam legum Romanorum latores afflarentur quo ad Rei publicae moderationem ea scita praescriberent quae essent iusta atque legitima. Quamobrem si Theologus ex illis argumentum sumat, nihil abhorrebit a professionis suae instituto et si non certo at probabiliter argumentabitur.

Nec enim mihi Ludovicus Vives probari potest in eo quod vniuersam legum Romanarum et vim nititur frangere et eleuare auctoritatem. Plus ille nimio interdum sibi indulget, dum corruptas disciplinas persequitur, nec nouitios solum errores, qui vel irrepserunt vel inuaserunt, coarguere, sed antiquorum recepta placita conuellere pertentat, maximo quidem semper verborum ambitu, sed vi quandoque argumentorum minima. Dixit ille quidem in libris de corruptis disciplinis multa vere, multa preclare, atqui fidenter pronuntiauit aliquando, tanquam e diuorum concilio descendisset. Multo autem viris doctis probaretur magis, si qua diligentia et disertitudine causas corruptarum artium expresit, eadem colapsas restituisset; sed in tradendis disciplinis elanguit, cum in carpendis erroribus viguisset. Nec mirum. Nam aliorum errata etiam probabiliter reprehendere facile est id quidem; artes vero, quas iam inde a multis annis viri quidam et indocti et barbari deflexerunt ad rectam lineam revocare, scilicet, hoc opus, hic labor est. Hucque erat omnino conandum, si quicquam magna laude dignum agendum erat.

Aliud est autem leges civiles, praesertim in re publica bene instituta, longo usu probatas reprehendere, aliud errores interpretum increpare. Quamquam Ludovicus, quod ad jurisperitos attinet, eadem nobiscum sensit. Ait enim: *Ac iuris civilis veteres interpretes summo olim in honore fuere, iure quidem merito magnisque rationibus, quoniam ius civile, ut a praeclaris philosophis graviter, prudentesque editum fuerat, philosophi interpretabantur. Postea vero quam facultas haec in eorum manu esse coepit, qui nulla philosophia, nulla gravi disciplina ante instructi ad eam et ornati accesserant, scientiae*

huius splendor omnis deletus est, neque eius professores habentur in pretio nisi a vulgo, quod litibus est plenum omne.

Quemadmodum autem Aegyptii sacerdotes mirifice colebantur, quod multam in mathematicis posuissent operam, Geometria vero Aegyptus tota indigeret, confusis per annos singulos agrorum limitibus ab inundante Nilo, sic cum lites inundatione sua orbis Christiani fines peruaserint, miscuerint, confuderint, necesse est eos honore summo affici, qui iurgiorum componendorum dicuntur esse periti. Componant necne, ipsi viderint; hoc nos certe videmus: minus ibi esse litium ubi minus est huius generis literatorum.

Nouitios itaque eos iureconsultus ne ego quidem in usum Theologiae vendicare cupio. Nec enim iure consultus est leguleius quispiam, cautus et acutus, cautor formularum, auceps syllabarum, iniustitiae aequae ut iustitiae patronus. Sed id doceo, ciuiles leges eas vel maxime quae Christiani populi vsu et more obseruatae diu sunt, theologo ad argumentandum esse utiles. Sed de his satis.

Nunc de historiae auctoritate dicamus. Nam argumenta, quae posuimus, ut iuris civilis auctoritatem elevaremus, faciliora sunt quam quibus refutandis nostra immorari debeat oratio.

LIBER XI

CAPUT I

Superiorem locum vix dum finieram, et ecce nuntius affertur, parentem meum clarissimum Viennae diem extremum obiisse. Eo vero audito nuntio, si motum me negem, quam id recte faciam, viderint sapientes: sed certe mentiar. Motus sum enim tali parente orbatus, qualis, ut arbitror, apud mortales reliquus nullus est. Cum autem ego illi meas has lucubrationes nuncuparem, scilicet a laboribus, quos eius potissimum causa susceperam, aliquandiu cessatum est.

Mihi enim ante ita iucunda huius libri confectio erat, ut non modo omnes abstergere laborum molestias; sed efficeret labores molles etiam et iucundos. At vero postea nihil omnino erat, quo taedium et cura leuaretur. Etenim viuo patre, cum de locis theologicis aliquid vellem scribere, ille mihi occurrebat non eo solum dignus munere, sed in cuius etiam nomine vigiliae nostrae gratius apparerent. Nunc autem, quem similem inuenturus sum, ut patris loco substituam?

Solebam mihi equidem charissimum parentis vultum sistere. Et quotiescunque scribendum erat, aut ego eram cum illo, aut ille mecum. Ille addebat aculeos, ille torpentem excitabat: ille ne oscitare quidem me sinebat. Tanta erat in absentem etiam patrem reuerentia. At modo opus coeptum persequi cupienti aqua haeret, ut aiunt, nec quicquam conor, ubi non labascit animus victus quam cito. Longo enim a me ille spatio seiunctus non minus mihi dereliquit moriendo doloris, quam afferebat viuendo laetitiae.

Sed cum accepto vulnere otium mihi magnum insperatumque contigerit, nihil autem agere animus nec deberet nec posset, ad postremum locum omnino appellendus fuit: ne

res bene et utiliter inchoata eius morte interciperetur, qui etiamnum e superis vigiliarum mearum munus exigit. Nec vero dubitem ego quaerenti, cui scribam, respondere: Patri meo scribo, qui me non ipsi haec tantummodo dare voluit, sed etiam aliis prodere.

Quanta igitur apud Theologos sit historiae humanae et utilitas et auctoritas explicaturi modo sumus. Orabit autem sine dubio pater, ut quo iter illo in terris cogente carpsimus, eodem nunc e coelis fauente peragamus.

CAPUT II

DE HISTORIAE HUMANAЕ IN THEOLOGIAM UTILITATE

Emersi iam e vadis, et scopulos praeteruecta est oratio mea. A rebus enim difficillimis ad res faciles delapsus sum, neque historiae humanae auctoritate explicanda potest aut ingenium aut Theologia mea periclitari. Multo vero id minus, cum illud explico: quam sit Theologo humana historia utilis et necessaria. Nullos quippe hic adversarios habemus, nulla contra veritatem argumenta sunt.

Etenim viri omnes docti consentiunt, rudes omnino theologos illos esse, in quorum lucubrationibus historia muta est. Mihi quidem non Theologi solum, sed nulli satis eruditi videntur, quibus res olim gestae ignotae sunt. Multa enim nobis e thesauris suis historia suppeditat, quibus si careamus, et in Theologia et in quacunque ferme alia facultate inopes saepe numero et indocti reperiemur. Cum vero pateat, quandoque in re quondam gesta Theologiae disputationis cardinem verti, quis est hic qui neget, interdum etiam in scholastica disputatione opus esse ex annalium monumentis testes excitare clarissimos veritatis?

Equidem historiam esse Theologo disserenti necessariam, cum saepe alias, tum maxime in hoc opere animaduerti: ubi quantus mihi fuerit historiae humanae usus, qui superiores libros attigerint, ii facile iudicabunt. Nam quam magnus postea futurus sit, non audeo ego in presentia dicere, ne montes aureos videar polliceri. Certe quantum historiae cognitione Theologus indigeat, vel illi abunde magno argumento sunt, qui eius ignoratione sunt in varios errores lapsi. Huius generis quidam exemplum ponunt, quod Traianum Gregorii precibus a gehenna liberatum non vulgo solum, sed Divo etiam Thomae olim iuueni persuasum est. Persuasum est autem Ioannis Damasceni auctoritate, cui Divus sane Thomas plurimum deferebat. Sed illius fabellae, inquit, argumento nemo adduceretur, si ex temporum ratione intelligeret Ioannem Damascenum rei eius auctorem esse non posse, ut qui plus uno seculo iuxta horum sententiam Gregorium antecesserit. Nam Raphael Volaterranus, Vincentius Valuacensis ac Divus Antoninus illum tradunt sub Theodosio floruisse.

Sed hoc exemplum ineptum est, cum Ioannes ille Damascenus, qui quatuor *de orthodoxa fide* libros edidit, sub Constantino et Leone floruit, hoc est, Divo Gregorio iam defuncto. Nec in re aperta opus est aut Ioannem patriarcham Hierosolymitanum, aut rerum scriptorem Romanarum libris 21 et 22 aut alios etiam historicos excitare, ubi Ioannes ipse Damascenus non obscure indicat, quo tempore extiterit.

Primum enim Cyrillum saepe refert, qui post Theodosium fuit. Synodi quoque Chalcedonensis aliquando meminit. Quin libro 3 capite 10 Petri cuiusdam Gnaphei fecit mentionem, qui sub Iustiniano in quinta synodo damnatus est. Sed et libro 4 capite 17

contra Iconomachos scribit, eosdemque in libro *de haeresibus* Iconoclastas et Thymoleontes appellat, a Leone scilicet, qui sectae illius praecipuus et auctor et adiutor fuit. Eodem praeterea de haeresibus libro Monothelethas commemorat Cyrum, Sergium et Eustachium, qui damnati sunt in sexta synodo sub Agathone papa: adversum quos copiose etiam scripsit libro 3 *de orthodoxia fide* capitibus 14 et 15. Quae omnia qui expendat, is facile intellegat Ioannem Damascenum post Gregorium extitisse.

Nam quod Tritemius ait, duos fuisse huius nominis, alterum sub Theodosio, qui libros illos Theologiae composuerit, alterum sub Leone, qui pro imaginibus depugnarit, id commentitium totum est, ut ex locis modo excitatis apparuit. Nec vero historiam ego illam probo. Mirum enim est, hominem Graecum rem et nostram et toto, ut ipse inquit, orbe vulgatam Graecis suis prodidisse, quam historia tamen omnis Latinorum ignorat.

Sint ergo fabulae, non repugno, ea quae de Traiano et Gregorio referuntur. At non ob illam causam tamen, quia prior Gregorio Damascenus fuerit.

Verum hoc in genere Hispanus noster Gennesium Sepulveda nuper errauit, homo neque meo iudicio imperitus, et suo valde doctus, certe et eloquendi arte clarus, et a Theologiae studio non abhorrens. Qui cum persuadere vellet, barbaris noui orbis oppugnandis iustam esse belli causam, in eam argumentationem incubuit: quod Gregorius in epistola libri primi septuagesima tertia, id quod refertur 23 quaestione 4 *Si non*, Gennadium commendat, qui tantum Christianae dilatandae causa rei publicae bella suscepit: quatenus Christi nomen per subditas gentes fidei praedicatione circumquaque discurreret.

Hoc vero Gregorii testimonium quam sit ineptum ad rem propositam comprobendam, is quoque ipse Gennesium facile iudicasset: si ex historiis didicisset, eos adversum quos bella Gennadius gessit, hostes non imperii Romani modo, verum etiam ecclesiae Christique fuisse. Id quod ex alia quadam ad eundem Gennadium epistola, quae est in eodem libro numero septuagesima secunda luce clarius videre licet. Nec dubitari potest Vandalos, quorum reliquiae eo usque in Aphrica prouincia supererant, Ariana peste affectos: nec ignoratur Donatistas, quibus Aphrica tum etiam plena erat, praemiis et vi contra catholicos non solum disputatione pugnasse. Sed de his exemplis non est hic locus disserendi, ubi breviter et in transcurso Theologum admonemus ut ne historiam ecclesiasticam negligat, cuius et cognitio magnos fructus parit, et ignoratio parit errores. Iam vero Augustinus libro *de doctrina Christiana* 2 capite 28 ethnicorum etiam historias ad intelligentiam scripturae sacrae plurimum conferre tradit, ostenditque ex earum ignorance quosdam circa scripturas errasse.

Videlicet Irinaeus et Tertullianus circa aetatem, qua Christus passus est, vario sunt quidem errore versati, sed ob eandem causam tamen. Historias enim humanas hoc loco neglexerunt, quibus cognitis ea res facillime expeditur. Quanquam vterque erroris sui ex evangelio quoque poterat admoneri.

Atque Erasmus, quas tenebras super vniuersam terram factas plane scribit Evangelista, eas ipse super Iudaeam tantum fusas intellegit, falsaeque intelligentiae causam ponit neque veram neque, si vera esset, satis idoneam, quod si hae tenebrae tanto spatio contigissent, per vniuersum orbem, aliquis certe seu Latinus seu Graecus scriptor eius rei meminisset. Nam epistolam, qua Dionysius astruit eclipsim illam se diligenter et vidisset oculis et animo considerasse; quasi nomine Dionysii confictam deridendam propinat.

At vero nec quam Philosophiae et doctrinae laudem Dionysio Ariopagitae eripere conatur Erasmus, eam ego in hoc opere asserere instituo, nec id etiam reprehendo, quod Divum Hieronymum eius interpretationis auctorem facit, cui non alius quisquam scripturae interpret apertius contradicit. Illud ago, nisi humanas historias hic ignoraret Erasmus, tenebras profecto illas aliter, ac vere quem interpretaturum.

Phegon, enim Olympiadarum egregius supputator in quatuordecimo libro ita scribit: *Quarto autem anno 202 olympiadis magna et excellens inter omnes, quae ante eam acciderant, defectio solis est facta. Dies hora sexta ita in tenebrosam noctem versus, ut stellae caelo visae sint, terraeque motus in Bithynia Nicaenae urbis multas aedes subuerterit.*

Quem annum cum passione dominica concurrisset Eusebius in chronicis patefacit. Lucianus quoque presbyter Antiochenus vir moribus et eruditione praecipuus cum gentibus de fide Christiana disputans requerite, inquit, *in annalibus vestris, et inuenietis temporibus Pilati, Christo patiente, fugato sole interruptum tenebris diem.* Auctor est Eusebius libro nono ecclesiasticae historiae capite 6.

Tertullianus demum eodem, inquit, *momento dies medium orbem signante sole subducta est. Deliquium utique putauerunt, qui id super Christum praedicatum non scierunt: et tamen eum mundi casum relatum in archiuis vestris habetis.* Hactenus ille in Apologetico capite 21.

Quibus ex rebus facile intelligitur, sacris literis exponendis historias etiam gentilium esse necessarias. Quae quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt tamen nobis in tertio decimo libro fusius explicanda. Cum igitur ibi haec simus exemplis manifestissimis illustraturi, non est cur quae eius libri propria doctrina erit, hoc nos eam loco importune anteuertamus. Atque ut Geometrae solent non omnia argumentis ostendere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quo facilius quae velint expliquent: sic ego interim a lectore postulo, ut mihi concedat esse in libris sacris loca plurima, quae sine historiae humanae cognitione expediri non queunt.

Quod autem in disputatione adversum fidei Christianae inimicos rerum gestarum monumenta Theologo peropportuna sint, clarissimorum virorum usus aperte confirmat. Tertullianus ex ipsis Romanorum historiis argumentatur, pessimos quosque saevos Christianis crudelesque fuisse. Bonum itaque esse id quod mali homines insectarentur. In libro vero *ad Scapulam* quot rerum gestarum exemplis usus est, ut persuaderet ob vexatos Christianos multos gentilium praesides tristes exitus habuisse? Quamobrem qui cum nostris pugnavissent, eos cum Deo quoque sine dubio certasse.

Cyprianus idolorum omnium vanitatem qua historiarum scientia et commemoratione coarguit? Hieronymus quot quamque varias adversum Iovinianum historias in commendationem virginitatis castitatisque commemorat? Lucianus presbyter, quemadmodum supra diximus, ipsos gentium annales excitat, ut nostrae etiam fidei dogmata illorum testimoniis asserat. Eusebius Iudaeos et paganos saepe ex historiis humanis refutat.

Non ergo historia solum ecclesiastica, sed ea etiam, quae est ab ethnicis actoribus scripta, Theologo contra adversarios fidei utilissima est. Quapropter rudem esse omnino in historiis gentilium aut inertissimae segnitiae est, aut fastidii delicatissimi. Enimuero quod commode ac prudenter, non in concionibus dico, sed etiam in disputationibus Theologus exempla proferat, dum quidpiam vel iustum esse suadet vel iniustum,

quoniam a viris, aut probis, aut improbis vsurpatum est: Tertullianus, Hieronymus, aliique viri grauiissimi satis ostenderunt, qui non raro huiuscemodi persuasionis genere delectantur.

At exempla probabilia sine historiae cognitione proferri qui possunt? Quam late igitur historiae utilitas fusa sit apparet: siquidem quacumque Theologi ingredimur sive concionando sive disputando, seu sacras literas exponendo, in aliquam historiam vestigium ponimus. Itaque cum ad has multas res Theologo perutiles sint historiarum libri, studiose profecto ab eo legendi sunt: ne turpiter in rebus ad se maxime pertinentibus erret, eaque ignoret, quae ignorari non sine imprudentia modo, sed ne sine imperitia quidem possunt.

Historia quippe, ut Cicero verissime dixit, cum magistra vitae est, tum etiam lux veritatis. De historia ergo utilitate hactenus dictum est, nunc de auctoritate videamus.

CAPUT III

ARGUMENTA CONTINET, QUIBUS AUCTORITAS HUMANAЕ HISTORIAE IMPUGNATUR

Quanquam, ut paulo ante dicebamus, e locis scopulosis enauegavit oratio, nec ea, quae in huius loci explicatione disserenda sunt, ingenii vim, aciemque desiderant, egent tamen quaedam horum gravi maturoque iudicio. Qua ex re fit, id quod vix credibile est, ut in loco facili et explicato perdifficiles et lubricae quaestiones existant. In primis enim constituendum est, qualis quantaque sit historiae humanae auctoritas, et quam faciat in Theologia fides: quod non adeo expeditum est. Deinde, quis auctor probabilis ac fide dignus existimari debeat: quae res est omnium difficillima.

Cum enim non ex sermone hominum recenti, sed ex maiorum memoria atque annalium vetustate eruenda saepe sit veritatis explicatio eius, quae in Theologica disputatione versatur; oportebit sane de historia praesertim veteri iudicare, historicos omnes internoscere, mendacesque a veracibus secernere. Quam facultatem quoniam mihi nec arrogo nec debeo: fateor, me non sine metu et pudore quodam hanc prouinciam suscepisse munere necessitatis non voluntatis opere perfuncturus. Non quod mihi in tanto officio tamque gravi causa cura defuerit: sed quod video periculosum esse eo vel maxime loco iudicem velle fieri, ubi vir ille nimirum exigitur; qui et antiquitatis memoriam innumerato habeat: et prudentia summa grauiissimoque iudicio sit praeditus.

Sed quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocri munus conficere possimus, omissa aut ignorationis meae, aut temeritatis, aut utriusque etiam deprecatione ad earum rerum, quas proposuimus, explicationem disputationemque veniamus. Principio itaque historiae humanae auctoritatem argumentum oppositis impugnabimus. Mox docebimus, ex eiusmodi historia qualia in Theologiae usum argumenta ducantur. Tertio loco ostenderemus, quinam illi auctores sint, quos in historia Theologi probare debeant. Postremo, argumenta opposita refutando finem huius libri faciemus.

Primum ergo argumentum, quo historiae humanae fides labefactari potest, est eius modi.

Ioseph, secundum naturam filium fuisse Iacob, secundum legem fuisse filium Eli: Aphricanus in *epistola ad Aristidem*, Iustinus martyr *quaestione ad orthodoxos* 66 Eusebius libro 1 *ecclesiasticae historiae* capite 7, Nicephorus libro item primo, capite 11, Ambrosius libro in *Lucam* 3, Hieronymus in primum Matthaei capite, Augustinus libro 2 de *consensu evangelistarum* capite 3 et 2 retractationum libro capitibus 5 et 16, Damascenus libro 4 capite 15, Beda libro 1 in Lucae caput 10, Theofilactus in Lucae tertium caput, omnesque fere patres scripserunt. Neque illis subito reperta haec aut sine auctoribus conficta sunt; sed ab ipsis saluatoris nostris propinquis et consanguineis tradita, quemadmodum Aphricanus affirmat.

Haec vero multis argumentis commentitia esse probat libro primo harmoniae evangelicae Osiander atque, ut sibi quidem videtur, ita probat, ut non modo Divo Thomae caeterisque Theologis quasi portenta somniantibus insultet: verum etiam eos insanos appellet, qui haec primi in lucem ediderunt.

Secundum argumentum est, quod Ioseph virum Mariae alteram prius uxorem habuisse, ex qua filios suscepit, qui fratres Domini in Evangelio dicuntur, Eusebius libro 2 *ecclesiasticae historiae* capite 1, Nicephorus libro 2, capite 3 ubi etiam refert Hippolytum eiusdem sententiae auctorem, Ambrosius in libro *de institutione virginis* capite 6, Epiphanius libro 2. *contra haereses* capite 51 et 78, Hilarius cano. 1 In Matthaeum aperte consentiunt.

At historiam hanc Hieronymus in Matthaei duodecimum caput tanquam apocryphorum deliramenta contemnit: quin etiam adversus Eluidium asserit, audaci eam temeritate confictam.

Tertium argumentum, Hieronymus scribit, veterem historiam narrare, quod Herodias, cuius Matthaeus meminit, filia fuerit Arethae regis: idem quoque astruit Beda libro commentationum in Marcum secundo Eusebiusque Ruffino interprete libro *ecclesiasticae historiae* 1 capite 13. At illud esse falsum et Iosephus libro 18 antiquitatum capite 5, et Egesippus libro 2 de excidio Hierosolymorum capite 12 testes locupletissimi sunt. Quibus etiam assentitur Nicephorus libro 1 capite 20.

Nihil igitur ex rerum veterum publica commemoratione non certo dicam, sed ne probabiliter quidem suadere possumus. Nam si historias, quae in his tribus argumentis referuntur, explodere et pro nihilo putare licet, nulla profecto humana historia reperietur, quae quicquam habeat ad faciendam fidem virium.

Quartum argumentum, Magos, qui Christum adoraturi ex Oriente venerunt, reges fuisse nedum philosophos, tradunt Cyprianus in *sermone de baptismo Christi* et manifesta Trinitate, Athanasius quaestione 2 ad regem Antiochum, Hieronymus in Psalmum 71, Augustinus sermone 43 ad fratres in eremo, et de mirabilibus sacrae scripturae, si tamen haec opera Augustini sunt, Chrysostomus homilia 6 in Matthaeum, Tertullianus *contra Iudaeos*. Doctor quidam antiquus nomine Christianus in caput Matthaei 2, Isidorus in praefatione missae, quae vulgo dicitur Moçaraue. Divus Thomas in Matthaei caput 2 et in Ioannis II caput nam et 3 parte quaestione 36 articulo 3 ait, non solum fuisse sapientes sed potentes. Eiusdem sententiae fuerunt Albertus Magnus, Divus Vincentius, Nicolaus Liranus, Dionysius Carthusiensis, Simon de Cassia, Doctor incognitus in psalmum 71, Titelmanus, Ioannes Echius, Divus Antoninus, alique ex iunioribus, quos longum est enumerare. Ac certe historia esse videtur per manus a maioribus nostris accepta.

Sed haec tamen communis traditio nulla prorsus in ecclesia facit finem. Quin probabilissime a Baptista Mantuano aliisque recentioribus asseritur Magos reges non fuisse. Non enim in silentio praetermissurum Evangelistam quod ad rem magnopere pertinebat, nec Herodem, si reges essent eos adeo imperiose et inciuiliter excepturum.

Quintum, Magos venisse Hierosolymam diebus a Christi navitate tredecim non Hieronymus modo et Augustinus verum etiam omnes prope auctores et veteres et recentes memoriae prodiderunt.

At Epiphanius haeresi. 51 constanter affirmat, post duos annos a nato Christo Magos ex oriente advenisse. Cuius opinionis duae causae sunt non omnino pessimae: Una quod in die Purificationis non agnum sed turturem aut columbae pullum Christi mater obtulit: non ergo potuit inuenire manus eius pretium agni, atque adeo ne thesaurum quidem a Magis acceperat. Altera causa est, quod Herodes occidit omnes pueros a bimatu et intra secundum tempus quod exquisierat a Magis. Non est autem verosimile, Herodem bimos pueros interfectorum iuxta tempus stellae, cuius apparitionem diligenter a Magis exquisiverat, si ab ortu stellae ad Magorum adventum non nisi tredecim dies interfluxissent.

His adde, quod ipsi quoque testati sunt, se stellam in Oriente vidisse. Quae profecto verba plus aliquid significant, quam regionem, unde profecti sunt, comparatione tantum ad Hierosolyma orientalem fuisse. Si igitur, ut plane scribit Evangelista, ab oriente venerunt, cum non sit obscurum, Hierosolyma longissimo intervallo ab Oriente distare, intra tam paucos dies et stellam vidisse et consilium de profectione communicasse, et adornasse iter, et ab Orientis partibus per tot regiones ac populos ad Palestinam accessisse prorsus abhorret ab humanae iudicio rationis.

Sextum, Miraculum nuptiarum in die anniuersaria Epiphaniae fuisse editum posteritati suae, quod ait Maximus, fidelis mandauit antiquitas. At Epiphanius contra docet, eodem die, quo Christus natus est, completo iam anno trigesimo filium cum matre conuiuio nuptiali interfuisse. Nihil igitur certum ex temporum publica commemoratione accipere possumus.

Septimum, Lex vera historiae est, ut Hieronymus saepe dixit, ea scribere, quae vulgus existimat, quanuis re ipsa falsa sint. Sic enim Ioseph ab ipsa quoque Maria appellabatur pater Iesu, et Herodem evangelista contristatum esse ait, non quod re vera, aut Ioseph pater Christi esset, aut Herodes esset animo contristatus: sed quod illud eo tempore sic vulgo ab hominibus putaretur, hoc autem discumbentes existimarent: cum potius illud credendum sit, dissimulasse mentis suae malitiam artificem homicidam, cum tristitiam in facie et laetitiam haberet in mente. Ob quam causam vulpes est a Domino appellatus. Unde et Iosephus 18 antiquitatum libro capite 17 asserit, ab Herode Ioannem esse occisum, quia timebat ne auctore Ioanne defectionem populus moliretur.

Ambiguum igitur omne argumentum est quod ex historia petitur. Nam vulgi ferme opinio falsa est: et poterit omnis eiusmodi argumentatio refelli, quod historicus non veritatem rerum, sed vulgi opinionem expresserit.

Octauum. Augustinus sermone 71 de immolatione Isaac, antiquorum, ait, *relatione refertur, quod Adam primus homo in ipso loco, ubi crux fixa est, fuerit sepultus. Et Cyprianus in sermone de resurrectione Christi Adam, inquit, sub loco, quo crux Domini fixa est, humatus traditur ab antiquis.* Atque Paula et Eustoquius in epistola ad

Marcellam eandem historiam tanquam habitantium ore celebratam narrant. Ita eam refert quasi minime dubiam Epifanius libro 2 *contra haereses* capite ultimo.

At Hieronymus in Matthaei 27 caput et in 5 caput, epistolae ad Ephesios quasi fabulam irridet, quod Iosue 14 capite Adam in Cariath Arbe dicatur esse conditus. Opinionem vero Hieronymi Isidorus sequutus est.

Nonum. Clemens Alexandrinus, Eusebius Caesariensis Theodoretus, Hieronymus et Augustinus ex annalium ratione colligunt, septuaginta desolationis annos in secundo Darii Histaspis fuisse complexos

At hoc non modo falsum et commentitium est, sed sacris etiam literis adversum: quae non implicite et abscondite sed patentius et expeditius continent, septuaginta illos annos statim ab initio regni Cyri adsolutos. Nullum ergo idoneum argumentum ex temporum ratione promitur.

Decimum, Hieronymus auctor grauissimus historiae prodit, quod in secundo Darii anno templum aedificari coeptum est. At vero explore perceptum est et cognitum, Zorobabelem sub Cyro templi fundamenta iecisse. Imbecillum ergo est, quodcumque argumentum ex historia humana depromptum, quanlibet historiae auctor gravis fuit.

Undecimum, Plerique historici et ii nobiles tradiderunt, Artaxerxem aedificationem templi impediisse. At contra scriptura tradit, templum aedificatum esse praecipiente Cyro, Dario et Artaxerxe.

Duodecimum, Iosue post mortem Moysis 26 annos imperasse, auctores sunt Iosephus libro 5 antiquitatum capite 1 Sabellicus Aenea 1 libro 4 Naucerus Chronographiae suae generatione 28 Nam Eusebius in chronicis atque hunc secuti Isidorus, Severus Sulpicius et Ioannes Carion 27 annos Iosue imperio tribuerunt. Quae si vera essent, non esse vera summa 480 annorum, quae ab exitu filiorum Israel de Aegypto ad templi aedificationem 3 Regum libro capite 6 colligitur.

Tertiumdecimum, Si qua historia Theologo probanda est, ea erit maxime, quae omnium ecclesiarum ore celebratur. At eiusmodi multae nullam faciunt in Theologia fidem. Etenim, ut ea praeteramus, quae ridicule et false de Cirico et Iulita, de Gregorio, de Catherina martyre, deque undecim mille virginibus referuntur: certe historia Thomae Apostoli apocrypha et commentitia est non solum Gelasio 15 dist. cap. Sancta Romana sed etiam Augustino libro 22 *contra Faustum* capite 79 et libro vnico *adversus Adimantum* capite 17 et libro 1 *de sermone domini in monte* capite 38 His adde Marthae et Mariae Magdalenae fabulam, quae narrat ad Mariam quidem Magdalum, ad Martham vero Bethaniam sorte hereditaria peruenisse, cum contra scribat Ioannes Bethaniam Castellum Mariae Marthaeque fuisse.

Quartumdecimum, Ea historia reliquas videtur excellere, quae a summis pontificibus probata est. Constantini vero donatio, lepra, baptismus, sanitas, non modo historiis celebrantur ecclesiae: verum etiam per summos pontifices approbantur. At haec ficta esse omnia multi viri doctissimi contenderunt. Nulla igitur ecclesiastica historia Theologo idonea argumenta ministrat.

Quintumdecimum, Nemo in ecclesiasticis viris est, qui historiae probabilis auctor haberi queat. Non Philo in temporum breviario. Nam in eo libello quanuis exiguo tot mendacia sunt, ut sint numeratu difficillima. Non Iosephus. Primum quia multa tradit sacris litteris vehementer repugnata. Deinde, quia tertium Esdrae librum in historia sequitur, quem

Hieronymus non aliter quam somnia reiicit. Postremo, quia in temporibus rerum notandis vario fuit errore versatus.

Ecquis ergo in ecclesia auctor historiae certus habebitur? An Aphricanus? Sed huius historia Gelasio apocrypha est. An Eusebius? Sed huius quoque historiam tanquam apocrypham idem Gelasius reprobatur. Sed in historia tripartita Sozomenus princeps habetur. At hunc damnatur Gregorius inquiens, *in historia Sozomeni de quodam Eudoxio aliqua narrantur. Sed ipsam historiam sedes apostolica recipere recusat: quoniam multa mentitur, et Theodorum nimium laudat, atque usque ad ultimum sui diem magnum ecclesiae doctorem fuisse praedicat.*

Si igitur hi, qui primas in historia ecclesiastica partes habent, incerti ac mendaces auctores sunt: nimirum neque ex his neque ex aliis, quorum minor est auctoritas, idoneum sumet Theologus argumentum ad suas conclusiones corroborandas.

Sextum decimum, Innocentius 20 dist., capite de quibus. solas ecclesiasticas historias in causis ecclesiae finiendis approbavit. Ethnicorum ergo de rebus gestis monumenta parum in Theologiae valere possunt. Id quod consilium Florentinum sessione septima confirmat in haec verba. *Romanorum, aut Graecorum historia nequaquam in synodo uti debemus.*

Decimumseptimum, In Assyriorum monarchia Berosus commendari supra caeteros solet. At huius auctoris nulla extat historia. Nam, quae Berosi nomine est ab Annio edita, eam fictam esse viri eruditiprehenderunt.

In Persarum vero rebus gestis commemorandis praefertur Metasthenes, qui veros ac publicos Persarum annales, ut fertur, secutus est. At huius etiam monumenta multo falsiore titulo Annianus edidit. Metasthenes siquidem iste Annianus octo solum Persarum reges fuisse tradit, cum tamen fuerint quatuordecim, quos ordine et Hieronymus in septimum Danielis caput et Eusebius censet in *chronicis*.

Iam Graecarum rerum historia quid nisi fabulas continet, quas illi passim pro veris historiis edunt? Cicero quippe auctor est gravis, quod testimoniorum religionem Graeca natio non coluit. Scipio item apud Liuium non aliter historias Graecas ac fabulas refert. Vere quoque dixit Fabius, Graecis historiis plerumque poeticae similem esse licentiam. Ut iure illud ex Satyra vulgi etiam sermone teratur. Et quicquid Graecia mendax audet in historia. Atque Iosephus in proemio libro *de Bello Iudaico* veritatem a Graecis in historia negligi testis est. Id quod in 1 *contra Appionem* libro confirmat. Sed et e nostris Hieronymus cum Graecas historias opposuisset, non debemus, inquit, eorum auctoritatem acquiescere, quorum mendacia detestamur. Sane, ut taceam de reliquis, Herodotus et Xenophon, quos historiae parentes Graeci habent, confictis fere narrationibus abutuntur.

Quid in imperio Romanorum? An ulli extant annales publici quibus credere debeamus? Minime gentium. Sed quisque pro affectu suo res illorum gestas scripsit. Laudationibus porro, quod Tullius ait, historia rerum Romanorum est facta mendosior. Quaedam autem in Liuius esse, quaedam in Sallustio, quaedam in Cornelio Tacito, quaedam in Trogo, quorum fides manifestis testimoniis labefactari possit, Flavius Vopiscus verissime dixit.

Nihil ergo fidei ethnicorum historiis habendum est: vtpote quae nullam habeant non modo certam, sed ne probabilem quidem auctoritatem.

Postremum argumentum historias omnes generaliter et ecclesiasticas et profanas impugnatur. Illud est huius modi.

Fidem humanam idcirco Aristoteles virtutum intellectualium numero exemit, quod iuxta ad falsum et verum inclinatur. Theologia ergo, quae tota veritate perpenditur, non accipiet ab humana fide adiutorium, nec verax cum fallaci ad argumentum consociationem contrahet: quoniam tale argumentum ex ea parte, qua humanae fidei innititur, aequè falsitati et veritati innitetur. Confirmat autem hoc, vel maxime, quod homines mendaces sunt, fallereque et falli omnes ad unum possunt.

Sive igitur pauci, seu plures historici quicquam affirmant, imbecilla ea omnis argumentatio erit, quae in testimonia hominum inclinata recumbit. Quocirca argumentum quodcunque ex humana historia petitur imbecillius est quam ut in Theologia ullam omnino faciat fidem.

His argumentis loci huius auctoritas impugnatur. Nam si quae sunt alia, erunt autem fortasse plura, similia sunt atque adeo similiter refellentur.

CAPUT IV

QUOD AUCTORITAS HUMANA HISTORIAE ALIQUANDO PROBABILIS QUANDOQUE ETIAM CERTA SIT

Sequitur ut explanemus, qualis quantaque sit humanae historiae apud Theologos auctoritas: nam hoc secundo loco nos acturos pollicebatur. Quod quo magis intelligi possit, illud principio ponendum est: Necessarium esse homines hominibus credere, nisi vita pecudum more degenda sit. Eam rem quoniam Theodoretus in opere *de cura Graecarum affectionum* libro primo, Augustinus item in libro *de utilitate credendi ad Honoratum* capite 12 et de fide rerum invisibilium capitibus 1 et 2 diligentissime persecuti sunt: non erit nobis hic magnopere laborandum.

Atque Augustinus quidem plane asserit, non amicitiam modo, verum omnem omnino humanam societatem interire: nisi amicus amico, maritus uxori, parentibus filii, fratres fratribus, civibus cives, sociis socii fidem habeant. Multa ille affert, quibus ostendat, necessitudinem et pietatem duo generis humani sanctissima vincula violari atque dissolui, nihilque prorsus in hominum consociatione incolume remanere: si nihil credere statuerimus, quod non idem possumus quasi manu tangere ac tenere perceptum. Humanae itaque vitae necessarium esse, hominum dictis homines sine ulla etiam dubitatione credere.

Theodoretus vero fidem esse ceu primariam artium basim disciplinarumque omnium crepidinem probat etiam manifeste. Nec enim, ut caetera taceamus, pueri elementarii ullam omnino possunt disciplinae puerilis facultatem adipisci, nisi et nomina literarum et syllabarum nexus fide a praeceptoribus acceperint. Ut illud Isaiae in omni etiam et arte et aetate verissimum comprobetur. Nisi credideris, non intelligetis.

Praeclarum est igitur Aristotelis illud, *in omni facultate atque doctrina oportere addiscentes credere, experimentis quippe cotidianis hoc nos nullo admonente discimus, quod cognitionem ac rerum intelligentiam praecedat fides, subsequitur autem fidem scientia quaecunque veri.*

Qua ex re fit, ut naturae auctor in hominum mentibus inclinationem ad credendum naturalem impresserit: siquidem non minus fides necessaria est hominis et vitae et disciplinae, quam aut igni locus supremus, aut terrae imus, ut bene habeant, necessarius est. His autem propensiones quasdam et quasi appetitiones natura indidit ad fines et perfectiones necessarias. Quamobrem qui humanam fidem ex hominum animis evellere conantur, ii non solum stulti sunt, sed gigantum more cum diis bellant, hoc est, cum natura pugnant. An vero quicquam tam puerile et stultum dici potest, quam si ea, quae viderunt alii, negemus esse, quia ipsi non vidimus? Credere igitur necesse est, nisi stultiores esse volumus. Quibus positus fit prima conclusio.

Prima conclusio. Praeter auctores sacros nullus historicus certus esse potest, id est, idoneus ad faciendam certam in Theologia fidem.

Haec, quoniam cuique per se est obvia et manifesta, non est nostris argumentationibus comprobanda. Flavius porro Vopiscus vere salseque dixit, neminem historicorum non aliquid esse mentitum: unde fidenter se historiam aggredi habiturus mendaciorum comites.

Secunda conclusio. Historici graves ac fide digni, quales nonnulli sine dubio et in ecclesiasticis et in secularibus fuere, probabile argumentum Theologo suppeditant, cum ad ea quae sua sunt corroboranda, tum ad falsas adversariorum opiniones refellendas.

Quae conclusio satis per se etiam videtur exposita. Nec enim est hominis bene instituti et ad vitam humanam recte compositi viro gravi rem credibilem asserenti non credere. Rem credibilem dixi, quoniam quaedam a Plinio aliisque historicis vel grauissimis referuntur, quae, cum vix credibilia sunt, si ea fuisse negemus: non ideo historiae auctoritatem labefacimus. Vterque igitur et qui cito credit, et qui ad credendum nimium est tardus, iure reprehenditur. Multo vero hic magis si cum pluribus historicis probatis grauibusque dissenterit. Si namque in duorum ore, vel trium stat omne verbum, cur adversus hanc legem plurimis testibus rem eandem olim gestam contestantibus fidem Theologus abrogavit? Praesertim cum testimonia ex vetustate desumpta hoc potentiora ad probandum sint, quod ea sola, ut Fabius ait, criminibus odii gratiaeque vacant.

Nimirum Innocentius auctor est gravis, in humanis historiis non nihil probabilitatis inesse: cum lege edita praecepit, ut in causis ecclesiae finiendis illarum auctoritate quanuis caetera argumenta deessent, ecclesiastici iudices uterentur.

Sed plerique nostra hac aetate peruerse, ne dicam impudenter, res, quas esse gestas grauissimi auctores testati sunt, in dubium vocant. Qui, si idoneas causas probabilesque redderent, audiendi fortasse essent. Cum vero reddant nullas, contemnendi sunt: ut qui comunem hominum sensum exuerint, iudiciorum humanorum potissima instrumenta, hoc est, testimonia reiecerint, vitae magistram, prudentiae subsidium, lucem veritatis historiam neglexerint.

Tertia conclusio. Si omnes probati ac graves historici in eandem rem gestam concurrant, tunc ex horum auctoritatem certum argumentum promitur, ut theologiae dogmata firma etiam ratione constituentur.

Exempla sunt eius rei multa, sed pauca subiciam: Petrum Romae et collocasse sedem et pro Christo martyrii gloria coronatum esse omnes graves historiae tradunt: unde nos certa in quinto libro argumentatione confecimus, Romanum episcopum Petro in pontificatu succedere. Item, concilium Nicaenum tempore Constantini a Sylvestro vero ecclesiae pontifice esse coactum historici quique grauissimi prodidere. Ea nos e re

colligimus concilii Nicaeni definitiones certas esse. Quod certum sit, synodum ecclesiae generalem Romano Pontifici comprobata errare non posse: certum quoque Nicaenam eiusmodi esse, cui nec universitas pastorum ecclesiae defuerit, nec Romani episcopi comprobatio.

Plurima sunt eius modi, quae communi historicorum consensione traduntur. Haec non modo negare, sed in his etiam addubitare stultissimum est. Quid enim stultius esse potest, ut eundem locum diutius vrgeam, quos si ea genera bellarum, quae in rubro mari Indiae gignuntur, nulla esse dicamus: quia nunquam vidimus? Omnia tollamus ergo, si ita placet, quae aut historia nobis, aut testes graves et probati adferunt. Ita fit, ut mediterranei mare esse non credant, nec in insula nati, in qua lepusculos vulpesculasque solum viderint, credant leones et pantheras esse: si vero de elephanto quis dicat, etiam rideri se putent.

Historiae igitur fides vel certa fauenda est, cum in idem auctores vniuersi consentiunt. Certa quippe apud homines ea sunt, quae negari sine peruicacia et stultitia non possunt. Praeclare itaque Iosephus 1 contra Appionem libro illud veritatis historiae signum certum esse dixit, si de iisdem rebus eadem omnes conscribant.

Verum de his, licet breviter, diximus, tamen quod satis est. Nam his paucis expositis, nisi ego fallor, qualis quantaque sit historiae humanae auctoritas facile intelligetur. Historia nimirum etsi, ut Quintilianus ait, scripta est non ad probandum sed ad narrandum: aliquid tamen sine dubio probat, probabiliter fere: nam aliquando etiam necessarie. Nunc argumenta contra historiae fidem posita diluamus.

CAPUT V

UBI RESPONDETUR ARGUMENTIS CAPITIS TERTII

Non est facile contrarias obiectiones excutere, sed excutiendae sunt tamen. Atque in primo argumento quidem non Osiander modo, verum etiam catholici quidam omni vi et ratione contendunt, id, quod de duobus patribus Ioseph naturali et legali refertur, commentum, portentum, monstrum, somnium esse. His enim nominibus sententiam illam Africani notandam putant. Certe auctor libri quaestiones veteris et noui testamenti sive Augustinus is fuerit seu quispiam alius, sententiam eam asserit nec probabilem esse, nec ad ullam rem proficere: ne sit qui existimet veterem historiam solis iunioribus displicuisse.

Vtuntur autem hi ad Africani traditionem infirmandam argumentis huiusmodi: Primo quod nullum vel testimonium vel exemplum nec e sacris, nec ex profanis Hebraeorum literis erui possit, quo talis primogenitus filius defuncti nuncupetur: non ergo mortuus ille pater primogeniti vocabitur. Deinde, ut demus, inquiunt, quantunvis iniqua conditione eiusmodi primogenitum duos patres sortitum esse: adhuc tamen nihil faciet, ut Evangelicae discrepantiae scrupulus eximatur. Nam legalem filium nemo poterat ex uxore defuncti procreare, nisi frater fuisset defuncti germanus, simulque cum eo habitasset, quemadmodum Deuteronomio 25 evidentissime traditur. Illud vero non contigit nisi ex eodem patre natis: nam qui diuersos habent patres, ii diuersas etiam capiunt hereditates, atque adeo non habitant simul. Nunc autem Iacob et Heli, nec fuerunt ex eisdem patribus, auis aut proavis: nec simul habitare potuerunt, cum alter

censeatur in posteris Nathan, alter in posteris Salomonis. Nam, quod etiam argumentantur, Ioseph non fuisse vocatum nomine patris legalis, quae res erat necessaria iuxta illam Deuteronomii legem, id exiguum sane ac mendicum argumentum est, cui Agustinus et 5 libro *quaestionum in Deutenomium* quaestione 46 et libro 2 retractationum capite 12 nullo negotio respondet.

Mihi vero opinio communis magis placet, quanvis illorum opinio non discipleet, qui asserunt, Heli Iosephi socerum fuisse, eundem qui et Ioakim parentem virginis Mariae, ut Lucas Genealogiam Christi per matrem attexuerit: Matthaeus vero per eum qui pater putabatur. Nec proinde tamen Genealogiam mulierum contra scripturae usum Evangelista texuit. Nam cum ait, qui fuit Heli, relatiuum ad Christum referendum est, ut sit sensu. Et ipse Iesus putabatur quidem esse Iosephi, at re vera non illius fuit, sed Heli. Cum enim sine virili opera ex virgine matre natus sit: nullum habuit in terris, cuius filius dici potest praeter Heli, qui auus scilicet ipsius maternus erat. Ne quis ergo miretur, quod in texenda genealogia Christi ab nepote statim transilierit auum, interiecit causam: quia Ioseph, quem patrem Christi dicere debebat, non vere erat pater, sed putabatur. Quanquam et relatiuum ad Ioseph quoque referri potest: ut intellegas eum fuisse Heli non naturalem filium, sed ad eum modum, quo gener soceri filius esse dicitur. Itaque Iosephum evangelistae ad parentes suos retulerunt, alter ad eos, quos ex se habuit, alter ad eos quos ex coniugio sortitus est.

Huius opinionis Augustinus libro *quaestionum evangelicarum* 2 quaestione 5 meminit. Hanc tenuit auctor libelli cuiusdam de ortu virginis, qui Hieronymo falso tribuitur. Hanc Ioannes Annius, Ioannes item Lucidus, Georgius Vuiccelius alique non nulli iuniores amplexi sunt. Huic etiam nominum significatio consonat. Nam Ioakim, Eliachim, Heli, idem fere significant, proque eodem fere vsurpatur 4 Regum 23, 2 Paralipomenon 36. Probabilis opinio haec sit. Quis negat? Sed ne ipsa quidem certa est.

Osiandri enim argumenta, quae ille firma esse existimat, sunt profecto infirmissima: Obiicit primo nusquam in sacris literis reperiri, quod ille primogenitus filius mortui nuncupetur. Id vero de more impudenter obiicit. Si enim Obed filius Noemi illique natus esse dicitur, cur non dicatur natus Maaloni huiusque proinde etiam filius? Item, *accipiet eam, inquit, frater eius et suscitabit semen fratris sui et primogenitum ex ea filium nomen illius appellabit*. Praeterea, ecquid obsecro est suscitare semen fratris, nisi filium illi gignere? Quid? Nonne illud manifestum est, Ille sciens non nasci sibi filius, semen fundebat in terram, ne liberi fratris nomine nascerentur? Genesis 38. At haec ipsa loca retulit Osiander. Retulit quidem, sed ita tamen, ut apertis testimoniis respondere nequiuisset, nisi haereticorum ritu aut vulgatam editionem accusaret, aut etiam scripturae et verba et sensum eluderet. Nam sanctorum omnium communem intelligentiam pro nihilo habere est illi familiare et cum caeteris Lutheranis gentile ac proprium.

Iam, quod secundo loco accipit, fratres de quibus lex loquitur, simul habitare oportere, id est in eadem hereditate paterna atque adeo germanos esse ab eodemque patre genitos: speciem fortasse veritatis habet, veritatem nullam profecto habet. Fratres quippe in illa Deuteronomii lege non germani modo intellegendi sunt, verum etiam consanguinei, qui scripturarum vsu fratres appellantur. Id quod non communi solum sanctorum omnium sententia, sed aperto scripturae testimonio comprobari potest. Booz enim Maalonis non germanus erat, sed propinquus. Nec confundimus nos negotium redemptionis cum negotio leuiri, quod Osiander calumniatur. Sed contendimus, summoque omnino iure contendimus, exemplum libri Ruth, ad legem illam Deuteronomii pertinere.

Alioqui, si eos simul habitare interpretamur, qui in eadem haereditate paterna habitant, cur non magis, nam hoc simplicius est, eos qui in eadem domo? Ita, quanuis fratres germani sint, nisi eandem domum habeant communem, ea lege minime tenebuntur. Quod ne Osiander quidem ipse quamlibet perfricta fronte concessurus esset. Exponamus igitur, quod et Hebraeorum mos et legis ratio exigit, tum etiam fratres habitare simul, cum eodem oppido vel ciuitate habitarent. Id vero non duobus solum vterinis, quales Iacob et Heli fuisse perhibentur, vsu venire potuit, sed propinquis etiam aliis, vel remotis. Nihil ergo nos Osiandri argumenta mouent, quominus fidem Africano habeamus.

Illud forte mouere potest, quod in tertia conclusione capitis superioris asseruimus, communem scriptorum omnium traditionem certo nedum probabiliter pro vera historia habendam esse. Huic autem Africani traditioni historici omnes ecclesiastici testimonium perhibent. Igitur non modo probabilis, sed certa illa doctrina erit, quae duos patres Ioseph legalem et naturalem infert. Minime vero. Multum enim refert, res gestas quae historici asseueratione narrent. Si enim is ipse, qui primus auctor historiae fuit, rem non ut visam ac certam, sed ut auditam et incertam scripserit: tunc qui simili temperamento rem ceu probabilem referunt, ii quanuis consentiant omnes, non faciunt tamen historiae firmitudinem.

Porro autem Africanus, unde caeteri hanc historiam acceperunt, nihil praeter auditum habuit: nec referentibus certam habuit fidem. Nam postquam rem perinde ut a Iudaeis quibusdam acceperat, ad Aristidem retulisset, huiusmodi verba, Musculo interprete, adiecit. *Sive itaque ad hunc modum sive aliter habet res ista, non poterit quisquam, meo iudicio, clariorem illius, scilicet, quae obiecta erat Euangelistarum discrepantiae, expositionem reperire. Quisquis autem aequo animo praeditus est, idem quod nos curabit, etiamsi certum desit testimonium: ob id videlicet, quod meliorem ac veriorem expositionem proferre non poterit. Evangelium sane per omnia quae vera sunt tradit.*

Hactenus Africanus. Quibus verbis satis ille significat, si componendis Evangelistis ratio alia quaecumque probabilior appareret, eam se libenter amplexurum. Quae omnino res et Augustinum et Thomam videtur compulisse, ut praeter hanc alias quoque rationes tollendae discrepantiae inuestigarent. Sed de primo argumento satis multa diximus.

Ad secundum vero dicendum est, huiusmodi quoque res non tam ex fide historiae quam ex probabili eorum coniectura pendere, qui sacras literas interpretantur. Non est enim aliquis probatus auctor, qui asserat se praeter Mariam aliam Iosephi uxorem aut vidisse, aut certis testibus accepisse. Sed cum in evangelio fratres Domini legerentur et religio vetaret filios Mariae suspicari: scripturae expositoribus coniectandum fuit, quoniam id pacto fieri potuerit: ut veritas evangelii cum Mariae perpetua virginitate congrueret. Ita quidam filios Ioseph ex alia vxore intulerunt, Christique proinde fratres non veros, sed qui putarentur, interpretati sunt: nam et Ioseph non verus erat pater, sed putabatur.

Neque horum coniectura vana commentitiaque fuit, nullave ratione tantum ad respondendum haereticis excogitata: sed probabiles habuit causas, quae scripturarum etiam testimoniis niterentur. Primum, quia Iacobus Hierosolymitanus episcopus non peculiater esset frater Domini cognominatus: si cognatione solum fratres Domini vocarentur. Cum et Iacobus Zebedaei filius, a quo ille cognomento distinguitur, ad eum quoque modum frater Domini esset. Deinde, non simpliciter quidam evangelio diceret, Ecce mater tua et fratres tui foris stant quaerentes te alloqui, si generali sanguinis

coniunctione fraternitatem defineret. Iacobus namque Ioannes tunc temporis cum Christo intra domum erant, qui illo modo erant fratres.

Accedit quod apud Marcum a quibusdam dictum est, *Nonne hic est faber, filius Mariae frater Iacobi et Iose et Iudae et Simonis? Nonne et sorores eius hic nobiscum sunt? Filius*, inquit, *Mariae, frater Iacobi et Iose etc.* ut non ex Maria, sed ex Iosepho fratres intellegerentur. Unde et iuxta Lucam interrogant, *Nonne hic est filius Ioseph?* Atque sorores filias Iosephi Esther et Thamar intellegendas esse Hippolytus ac Nicephorus graves in primis auctores asserunt. Fratres ergo similiter intellegendi sunt Iacobus, Iose, Simeo et Iudas: quos quatuor filios ex priore coniuge, cui nomen erat Salome, Iosephum suscepisse iidem auctores prodidere. Accedit etiam quod Iosephum, cum Mariam uxorem accepit, octoginta annorum fuisse senem Epiphanius non semel astruit. At in tam longa aetate non est profecto verosimile illum sine coniuge extitisse.

Haec auctores illi sine fidei discrimine argumentari atque adeo asserere potuerunt. Sed Hieronymus tamen rem diligentius animaduertens, ut erat in sacris literis apprime versatus, probabiliorem multo rationem invenit, qua citra et Mariae corruptionem et Iosephi digamiam fratres Domini in scripturis intellegerentur.

Quod enim Iacobus frater Domini vulgo cognominatus Iosephi filius non fuerit, ex evangeliiis videtur manifeste colligi. Marcus siquidem quos capite sexto fratres Domini vocatos scripserat, eos capite quinto decimo filios cuiusdam Mariae scribit esse, quae nimirum uxor Iosephi esse non poterat: nisi duas illum simul uxores habuisse concedas, Mariam virginem et alteram Mariam, quod nulla ratio probat, nulla prodit historia. Quin hominem pauperem, qui vix unam alere et sustinere posset, duarum coniugum onera subiisse, et imprudentiae et incontinentiae argumentum est. Ea vitia viro iusto tribuere quam sit stultum, ne dicam impium, non est, opus longa oratione suadere.

Adde quod haec eadem a Ioanne Maria Cleophae cognominata est. Erat autem Cleophas frater Iosephi, ut Eusebius libro 3 *ecclesiasticae historiae* capite II. ex Egesippo retulit, ob quam causam, nisi me coniectura fallit, soror Mariae virginis appellatur. Nam et leiri fratres vulgo dici solent et fratrum uxores sorores. Non igitur, ut sentio equidem, Maria illa tanquam mater, sed tanquam uxor Cleophae nomen accepit. Iosephi itaque coniux non erat, atque adeo nec huius filii filii erant Iosephi, sed Cleophae.

Verum quemadmodum Iosephus pater Christi existimabatur, sic filii Cleophae, Iacobus, Iose, Judas, Simeon existimabantur Christi consobrini Christique patruus Cleophas. Qua ratione Maria ista Christi matertera nuncupari potest: non quod vere Mariae virginis germana fuerit, sed quod soror et habita et dicta sic. Atqui consobrinos fratres etiam dici omnis scriptura demonstrat.

Nec prioris opinionis necesse est argumenta refellere. Non nulla enim assumit, quae certis de causis a plerisque aliter existimabantur. Ut filios Zebedaei Christi esse consanguineos et proinde scripturae vsu fratres. Item Iosephum 80 annos natum esse cum Mariam uxorem accepit. Quae res dici possunt, probari non possunt. Nam et Actorum capite I Lucas cum Iacobum Alphaei, Simonem et Iudam retulisset, subdit. *Hi omnes erant perseuerantes in oratione cum Maria matre Iesu et fratribus eius*. Constat autem Iacobum Alphaei, Simonem ac Iudam fratres Domini appellatos.

Sed de his disputatum est ab aliis diligentius. Nos in praesenti non id agimus. Tantum dicimus ex diversis opinionibus quas in scripturarum interpretatione orthodoxi

sequuntur, minime historiae fidem periclitari. Haec quippe sola oratio erat secundo argumento confutando necessaria.

At tertium sic deluitur. Non fuit Herodías filia Arethae regis, sed Aristobuli, sicut Iosephus multis in locis testatus est. Id quod nomen quoque ipsum indicat. Est enim quasi patronymicum ab Herode, nihilque proinde aliud significat quam filiam, vel neptem, vel aliquam e posteris Herodis. Quamobrem cum Aretha rege Arabum nihil videtur habere commune: cum Herode magno, cuius fuit neptis, commune habet genus.

Quod autem Hieronymus tradit ex vetere historia, pace tanti viri dixerim, in ea re sine dubio fallitur. Apparet eum sane, vel in historiam quampiam auctoris incerti incidisse, ob id enim quidam veterem historiam appellatam volunt, vel certe in Eusebii Latinam incidit, quam Ruffinus fecit sua traditione vitiosam. Quo autem res planior fiat, verba loci illius subscribemus. *Concordi vero testimonio etiam Iosephus de hoc scribit nominatim etiam de Heriidade commemorans; velut de coniugio fratris Philippi viuentis violenter abstracta et suis ab Herode incestis nuptiis sociata: propria et legitima vxore depulsa, quam Herodiadem filiam fuisse dicit Arethae regis Arabiae.* Hactenus Eusebius Ruffino interprete.

E quibus verbis si tollas nomen Herodiadem posteriore loco positum, quod nec Eusebius habet nec Iosephus, vera erit lectio atque adeo germana Eusebii Graeci in Latinum conversio. Nam relatiuum, quam, non ad Herodiadem, quod Ruffinus falso intellexit, sed ad propriam et legitimam uxorem depulsam referendum est: quod recte Musculus in noua nunc interpretatione fecit. Verum de tertio argumento haec nobis dicta sint.

Ad quartum argumentum ita respondeo: Quidquid sit de Magis, an fuerint reges necne, quod in controversia est positum, certum illud est non ex ea re historiae fidem labefactari, quod plurimi auctores Magos reges fuisse tradiderint. Nempe res haec eius generis est, quam nemo historicorum sese affirmet aut vidisse, aut ex viris fide dignis, qui viderint, audiuisse. Nituntur itaque auctores illi non historiae auctoritate, quam nullam probatam habuere, sed probabilibus coniecturis, quas porro habuere nonnullas. Qualis est, quod in Magis videtur impletum illud, *Reges Tharsis et insulae munera offerent, reges Arabum et Sabba dona adducent.* Item illud, *Ambulabunt reges in splendore ortus tui* etc. Quae in epiphania Domini non hodiernum vulgus, sed antiquus semper ecclesiae chorus intonuit.

Accedit, quod, ut Tertulianus ait, Magos reges fere habuit Oriens. Accedit quod in reges illud maxime quadrat, *Apertis thesauris suis* etc. Extat etiam Cladiani epigramma, ubi Magos appellat Chaldaeos reges. Quod si Claudiani non est, certe elegantissimi poetae est.

Hanc opinionem, ut quae plausibilis sit ac popularis, Christi fideles iam olim libenter induerunt, Neque operae pretium iudico, si quis in concione publica eam dissuadere conetur. Nam dissuadere nihil attinet: ac frustra niti et nihil aliud quam laborando odium quaerere, extremae dementiae est. Quod si paucis forte quibusdam fidem argumentatione tua feceris, multas tamen in populo querelas, discidia, ac lites induces. Sine ergo plebem probabilissimam opinionem praesertim quae penitus insedit atque inueterauit, cum suis maioribus retinere.

Quod si coniecturis aliis permotus contrariam sententiam habes, liceat per me equidem non repugno. Illud ago, sive haec sive illa opinio vera sit, non inde historiae auctoritatem aut elevari aut imminui, cum neutra earum opinionum historiae auctoritati,

sed probabili coniecturae innitatur. Quod enim regum nomen Evangelista suppresserit, id omnino nihil est. Non enim existimauit evangelii testimonium regio apparatu cumulandum, quod Magorum sapientiam et grauitatem amplissime ornauerat. In veritate sane occulta confirmanda regia appellatio obscura et ociosa erat, Magorum vox praeclara et opportuna.

Nam quod Herodes Magos parum honorifice exceperit, hoc aut Herodiani fastus indicium est, aut Romanae gloriae et maiestatis. Indignum vero est Magni regis tumorem in minorum inuidiam odiumque conuertere. De quarto igitur argumento hactenus.

Nunc ad quintum respondamus. Non Hieronymus modo, Augustinus, Thomas ac caeteri fere omnes auctores, verum etiam antiqua ecclesiae traditio tenet, quod Magi Christum tertio decimo die, ex quo natus fuerat, adorauerunt. Cuius quidem rei cum causam quaererem quidnam esset, cur tanta in consensione ab ecclesia receptum sit, quanquam veteri traditioni in huiusmodi rebus multum debetur fidei, ut ratio alia non subsit, has causas tamen inueniebat duas, easque ambas ex ipso evangelio collectas. Unam, quod Matthaeus dicit. *Cum natus esset Iesus, ecce Magi ab oriente venerunt*. Sane si quando Magi venerunt, Christus esset anniculus aut bimus, ut Epiphanius, Zacharias, Faber, Osiander, existimant: non dixisset evangelista, Cum natus esset, ecce Magi. Quod non de re tam sera, sed de subita et improuisa vel certe proxima et quasi praesenti dici solet. *Necdum, inquit, intra se verba compleuerat et ecce Rebecca egrediatur*. Et Poeta: Audiatur haec aliquis, vel qui venit, ecce Palemon. Hinc enim cum Mariae dixisset angelus, Ecce concipies etc. intelligens ipsa statim se concepturam, ait: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Recens ergo natus erat infans cum Magi aduenerunt.

Altera causa est haec: Magi inuenerunt puerum in Bethleem, ergo ante diem purificationis accesserunt. Quia ultra id temporis Christus non fuit in Bethleem. Lucas enim descriptis iis, quae ad purificationem attinebant, subdit. *Ut perfecerunt omnia secundum legem Domini, reuertere sunt in Galilaeam in civitatem suam Nazareth*. Non ait, in Bethleem, sed in Nazareth. Cur autem in Bethleem reuerterentur, ubi adeo nihil habebant suppellectilis, ut virgini ad reclinandum infantem non alius quam praesepe locus fuerit in diuersorio? Nec evangelista docet, eos venisse ut morarentur, sed ut profiterentur in ciuitate sua. Manserunt itaque ibidem quantum necesse fuit ad implendam legem quae iubet, ut post circumcisum infantulum maneat mulier triginta diebus in sanguine purificationis suae. Intra quos dies Bethleem venisse Magos recte credimus et puerum indicio stellae inuentum adorasse.

In ea vero ratione, quae primum opponitur, quidam liberalitatem ac beneficentiam virginis animadvertunt, quae brevi aurum acceptum in pauperes erogarit. Alii prudentiam, quod viaticum parauerit in Aegyptum. Sive enim Ioseph ante purificationem de fuga ab angelo fuerit admonitus, iuxta illud, *Cum Magi recessissent, ecce angelus apparuit in somnis* etc. sive Magi oraculum de reditu per aliam viam virgini comunicauerint: credibile profecto est, foeminam prudentissimam iam inde illud quod ad fugam et peregrinationem opus erat, providere.

Sunt qui modestiam aduertant. Atque haec ratio mihi videtur sanctissime et prouidentissime constituta. Non decebat enim, ut quae pauper erat, ea diuitum oblationem subito inferret. Ab omni fastu et ostentatione erat virgo aliena, nec mutare conditionem illi erat animus, quam sciebat Dei filio placuisse. Quid? Quod aurum Deo a

Magis oblatum in sacros fortasse usus censuit consagrandum? Prima itaque adversariorum ratio his omnino modis facile diluitur.

Secunda pressius videtur urgere. Si enim diligenter a Magis Herodes tempus stellae didicit, occidit autem omnes pueros a bimatu, et infra secundum tempus quod exquisierat a Magis: biennium ergo ante stella Magis apparuit. Non igitur mox a Christo nato aduenerunt. Nam statim recedentibus Magis Herodes occidit pueros. Illa enim particula, tunc, non minus rem praesentem proximamve significat, quam vocula, ecce, cuius vim paulo ante expendebamus. Ait vero Evangelista. Tunc Herodes videns quoniam illus esset a Magis, mittens occidit. Sed hic nodus bifariam solui potest.

Primum enim, quod Euthimius admonuit, illa oratio, secundum tempus etc. non refertur ad id, quod praecessit, A bimatu; sed solum ad particulam, infra, cui proxime coniuncta est. Itaque continenter legendum est occidit omnes pueros qui erant in Bethleem et in omnibus finibus eius a bimatu. Et ibi facta hypodiasole subiugatur, et infra secundum tempus, quod exquisierat a Magis. Non itaque intellegendus est peremisse bimulos secundum tempus exquisitum: sed tantum alios minimos, quibus videlicet solis tempus stellae accommodauit. Sed ais. Cur bimos interfecit, si non secundum tempus stellae? Respondeo. Cur in omnibus finibus Bethleem, si in Bethleem iuxta prophetam natus est Christus? Quemadmodum ergo ex propria malitia ampliavit locum, sic ampliavit et tempus.

Deinde, probabile est, id quod mihi verosimilius fuit, Herodem Romam euocatum, ut accusationi filiorum responderet, stragem illam puerorum edere distulisse: quam edidit postea cum Hierosolyma regressus est. Quodsi necesse esset biennium Magis ad iter faciendum concedere, quod tamen absurdum est, non protinus necessario sit consequens, ut biennio post Christum natum aduenerint. Multo enim facilius expeditiusque dicetur, quod Chrysostomo Augustinoque video placuisse, apparuisse stellam Magis tanto ante Christi natiuitatem, quantum fuit opus, ut tot regionibus ac prouinciis peragratis puerum haud multo ante natum adorarent.

Cum vero demum quaeritur, qui fieri potuerit, ut ab Oriente Magi tam paucis diebus peruenerint: huic quaestioni responsum facile et promptum est. Non enim opus fuerit, quod Remigius facit, eam rem nati pueri facultati viribusque tribuere: qui Magos ad se tam brevi dierum spatio perduxerit. Sed Oriens in sacris frequenter accipitur pro terris quae Orientales ad illam sint in qua sunt qui loquuntur. Ut ibi, *Elegit sibi Loth regionem circa Iordanem et recessit ab oriente*. Item, *de Aram adduxit me Balach rex Moabitarum, de montibus Orientis*. Sive ergo Magi posterius fuerint Balaam ac proinde ex Mesopotamia Syriae venerint, ut Chrysostomo, Hieronymo et Ambrosio visum est, sive ex Arabia accesserint, quae sententia Iustini martyris perpetua fuit, seu sapientes alii, vel Persae vel Chaldaei, quod Magorum nomen prae se fert: dubitari non potest quin totum illud quicquid erat itineris decem diebus conficere potuerint.

Distat siquidem Hierusalem ab Aram centum septuaginta duabus parasangis Persicis et Hispanis, ab Ur vero Chaldaeorum ducentis duodecim. Atque cum Laban Iacob fugientem a Mesopotamia in Iudaeam insequeretur, septimo die consecutus est illum in monte Galaad, qui est principium Libani. Et ferebat tamen Iacob greges et uxores ac paruulos. At Labán non ante tertium diem fugam deprehenderat. Quid? Quod in regione illa abundant dromedarii, quos uno die stadiorum mille iter conficere scribit in vita Apolonii Philostratus? Aristoteles quoque libro 9 *historiae animalium* capite ultimo testatur celerius eos currere, quam Nisaeos equos. Nec te illud turbet quod Hieronymus

in Hieremiae 25 caput imo Hieremias ipse Chaldaeam ait in aquilonis parte iuxta situm Hierusalem collocatam esse. Quia enim inter aquilonem et orientem sita est, modo aquilonaris, modo orientalis nuncupatur.

Haec fastidioso lectori scio molesta fore: sed erat ostendendum, quam temere quidam a sincera historiae fide, et communi sanctorum opinione dissenserint. Verum de quinto argumento satis. Nunc sequentia refellamus.

Sane quidem, cum in sexto argumento Epiphanii sententia contra historiae fidem ponitur, nihil prorsus mouere nos debet. Primum quoniam in rerum gestarum temporumque ratione nullos ille graves auctores sequi solet. Atque adeo in earum rerum memoria interdum fallitur. Deinde quoniam hoc saltem loco nulla argumentatione probabili, nullis prolatis veteribus monumentis antiquo ecclesiae usui contradicit.

Quod si verum est, ut verum est profecto, Christum passum esse anno aetatis suae trigesimo tertio inchoato per tres menses ac decem fortasse dies, nam de hac re nullam modo quaestionem habere volumus, docuisse autem eum tribus annis et Ignatius in epistola prima ad Trallianos, et Eusebius in Chronicis prodiderunt, certe Epiphanii opinio videtur vera esse non posse. A trigesimo nanque anno expleto usque ad passionem non nisi duo anni supersunt. Quanuis nodum hunc solueret Epiphanius, si tempus doctrinae Christi non a nuptiis, sed a baptismo inchoaret. Quod nos quoque dicere oportet, qui Maximi sententiam veteremque ecclesiae usum propugnamus. Nuptias quippe anno post baptismum integro elapso factas esse credimus.

Qua in re nobiscum dissentiunt quidam: nec sine causa dissentiunt tamen. Primum enim toto illo anno nihil, inquiunt, scriptum haberemus de doctrina Christi. Quin eo anno nihil omnino docuisset. Quod est credibile nullo modo. In baptismo siquidem filius ac sapientia Dei, dux populi atque magister patris testimonio declaratus est. Nec post evangelii munus euidentissima triadis commendatione testificationeque susceptum otiosus Christus tot diebus vitam in silentio degeret. Sed illud, ut par erat, protinus exequeretur. Id quod non coniectura nostra solum, sed Ioannis etiam evangelio comprobatur.

Ioannes porro ita diserte rerum gestarum post baptismum tempora notat, ut ad nuptias, non dicam annum, sed ne pauci quidem menses intefluxisse videantur: *Altera, inquit, die, vidit Ioannes Iesum venientem ad se.* Et rursum Paulo inferius: *Altera die iterum stabat Ioannes et ex discipulis eius duo* etc. Et postea: *In crastinum voluit exire in Galilaeam et invenit Philippum* etc. Denique statim in secundi capitis initio: *Et die tertia nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae.*

Et cum Ioannes Iudaeorum legatis respondisset, postero die vidit Iesum venientem ad se. Quo tempore Iesus nec notus erat, nec discipulos acceperat, ut ex hoc primo Ioannis capite manifestissime liquet. Sed postero die, hoc est, tribus a legatione diebus duo discipuli Ioannis secuti sunt Iesum: ac proximo huic die exiens in Galilaeam Iesus ipse Philippum invenit. Cum vero subiungit evangelista, *Et tertia die, nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae*, satis aperte indicat, quam breue tempus inter baptismum, vocationem discipulorum ac nuptias fluxerit. Non itaque annus integer intercessit. Praeterea post secundum adventum in Galilaeam coepit Iesus praedicare, ut Matthaei capite 4 dicitur, Non ergo ante nuptias praedicauerat. Nam illae factae sunt cum post baptismum primo advenit in Galilaeam. Quod si annus integer a baptismo ad nuptias interfluxisset, iam tres anni praedicationis Christi nullo modo inuenirentur.

Adde, quod ex ea sententia consequens fieret, ut Christus anno aetatis suae 34 inchoato fuerit passus. Illud non obscure colligitur, quoniam si vera esset, quinquies pascha a baptismo ad mortem interuenisset. Primum id esset, de quo nihil habemus in evangelio scriptum, inter baptismum et nuptias. Secundum quod Ioannes statim post nuptias commemorat capite 2 Ubi Christus ementes et vendentes de templo, primum eiecit. Tertium, de quo fit mentio Ioannis 5 cum sanauit paralyticum. Quartum, cuius idem evangelista meminit capite 6 inquires. Erat autem proximum pascha etc. Quintum, in quo passus est Christus, de quo Ioannes 12 et 13

Nam quod tertium illud, de quo dubium esset potest, festum paschae fuerit, non modo Rupertus, sed Irinaeus etiam testatur. Ac re vera nomen festi simpliciter pro pascha solet in evangeliis accipi. Ut ibi, *Non in die festo*. Matthaeus 26. Item, *secundum consuetudinem diei festi*. Lucas 2 Item, *eme ea, quae opus sunt nobis, ad diem festum*. Ioannes 13. Cum itaque Christus baptizatus fuerit anno tricesimo aetatis suae inchoato per tredecim dies: erat enim incipiens quasi annorum triginta, ut Lucas affirmat, si quinquies festum paschae intercessit, nimirum mortuus est anno aetatis suae trigesimo quarto.

Quod licet Beda alique nonnulli iuniores asseruerint, defendi tamen nulla ratione potest, ut Paulus episcopus Forosempronienensis libro 9 2 partis et libro 4 eiusdem partis, Ioannes item Lucidus in libro de vero die passionis Christi ostenderunt. At vero nullae huiusmodi rationes ab antiqua patrum traditione, quam communis ecclesiae consuetudo in divino officio, hymnis, antiphonisque confirmat, poterunt me mouere. Non quod haec ad fidem religionemve magnopere attineant, sed quod in rebus, vel utraque ex parte probabilibus, vel etiam ambiguis veteris ecclesiasticae historiae fides communis me delectat. Sed prima videamus:

Ad primum alterius opinionis argumentum. Anno, quod inter baptismum et nuptias fluxit, nihil omnino docuit Christus: *cessator ergo fuit maximus, qui post iniunctum tandiu fuit otiosus*. Sane quidem eo anno non est publice concionatus Christus, neque turbis evangelium praedicauit. Sed non fuit interim otiosus. Quin et frequenter ad Ioannem accesit, ut frequens etiam de ipso Ioannes testimonium diceret et priuatim quoque docuit quosdam, ne ecclesiae concionator repente prodiret. Non enim discipuli Ioannis illum Rabbi, hoc est, magistrum appellarent, nisi iam docere incepisset, quemadmodum Caietanus noster diligenter aduertit.

Ad secundum argumentum. Nam quod aiunt, ex Ioannis evangelio colligi paucos dies inter baptismum et nuptias intercessisse: id nullo modo verum est. Cum Ioannes adventum Iesu ad baptismum nunquam omnino narraverit, ut idem Caietanus manifesta argumentatione confecit. Quanquam in eo fallitur quod pro certo asserit, ex quatuor Baptistae testimoniis, quae primo capite evangelista refert, tertium datum esse die proximo post secundum. Secundum quippe, ut mihi videtur quidem, de futuro est, et licet scripturae ordine sequatur, tempore tamen primum etiam testimonium antecessit, ut vel Caietanus ipse confitetur

Illud enim, quod a Ioanne legatis Iudaeorum impartitum est, idem omnino ipsum fuit, quod se ante dixisse Baptista meminerat. Estque multo verosimilius eo tempore nondum Christum a Ioanne baptismum suscepisse. *Medius*, inquit, *vestrum stetit, quem vos nescitis*. Ipse est, qui post me venturus est. Cum ergo Evangelista inquit, *Altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se*, nec intelligit de adventu ad baptismum, nec scribit quid postero die a legatione Iudaeorum gestum sit. Sed docet tertium testimonium altero die

post illum, quod primo loco scripserar, datum esse. Nam secundum obiter est vtrique, id est primo et tertio ab evangelista interpositum, ut explicaretur Baptistam semper fuisse sui in testificatione similem, nec aliud futurum ante dixisse, quam in praesenti testificaretur. Itaque temporis ordine, ut diximus, illud fuit primum, quod secundo loco Evangelista commemorat. Deinde secutum est id, quod a principio positum est. Post hoc proximo die tertium Baptista testimonium dedit, cum vidit Iesum venire ad se.

Saepe enim post baptismum, ut supra dictum est, ad Ioannem veniebat. Postero autem die quartum testimonium addidit, cum interessent illi ex discipulis eius duo, quorum vnus erat Andreas. Cum igitur non constet quantum temporis inter baptismum et tria illa testimonia de praesenti fluxerit, quanuis omnia illa post baptismum data sint, certe ex evangelio Ioannis non colligitur, paucos dies inter baptismum ac nuptias interfluxisse.

Quid? Quod cum ait, In crastinum voluit exire in Galilaeam et invenit Philippum, non Christum fortasse evangelista intellexit, sed Andream, quem primum dixerat inuenisse Simonem, nunc dicit, postero die inuenisse Philippum, cum ex habitaculo Christi in Galilaeam exiisset. Ob id enim interpret latinus ait. Et dicit ei Iesus, cum nomen Iesus non reperiatur in Graeco. Quot autem dies intercesserint inter postremum illud testimonium Ioannis coram duobus discipulis tributum et hunc diem quo Andreas invenit Simonem incertum est.

Ad tertium argumentum. Nam illud quidem apud Matthaeum de publica ad plebem praedicatione intelligitur: cum perspicuum fit, in primo adventu Christi ad Galilaeam, quem solus Ioannes capite 2 narrat, iam Christum discipulos habuisse. Matthaeus autem de secundo adventu loquitur, quum iam Ioannes erat in carcere. Non igitur de privata doctrina, sed de publica et populari intelligi potest.

Ad quartum argumentum. At vero tempus praedicationis Christi quantum fuerit, non satis a veteribus expeditum est. Eusebius quoque ipse parum sibi in hac re constare videtur. Nam in *Chronicis* post quintum decimum annum Tiberii tribus annis scribit Dominum praedicasse: idque astruit a Ioanne etiam in evangelio conscriptum. Caeterum idem in libro *De demonstrationibus evangelicis* 8 demonstratione secunda, Ioannis item testimonio confirmat, tribus annis et sex mensibus Christum praedicavisse. Quod si ad passionem venit anno Tiberii decimo octavo, ut in *Chronicis* Eusebius ait, qui fieri potest, ut post annum Tiberii quintum decimum, annis tribus et sex mensibus praedicarit? Atqui post annum 15 Tiberii inchoatam esse evangelii doctrinam e Lucae 3 capite patescit. Nos autem, si trium annorum doctrinam explere volumus, unum annum doctrinae priuatae, duos vero publicae doctrinae impartiemur. Huic enim totum triennium dare nulla ratio cogit, nulla probat auctoritas.

Ad quintum argumentum. Negamus siquidem, probabiliterque negamus festum cuius Ioannes capite 5 meminit, pascha fuisse. Chrysostomus porro ac Cyrillus affirmant festum fuisse Pentecostes. Quod mihi, fateor ingenue, non fit verosimile. Primo, quoniam post pascha Iesus moratus est in Iudaea cum discipulis suis, ut capite 3 Ioannes scribit, at mora iuxta scripturae usum in paucis his diebus, qui ad Pentecosten interfluxerunt, intelligi non potest. Eo vel maxime, quod postquam Christus moratus in Iudaea est, abit iterum illa relictam in Galilaeam, quemadmodum Ioannis capite 4 dicitur. Ac rursus, e Galilaea venit Hierusalem, quod habes capite 5 Quae omnia tam brevi tempore, nisi Christum cursorem faciamus, expediri vix queunt. Caietanum sane in quartum Ioannis caput, haud absurda ratione computat Christum in Iudaea post pascha celebratum: in quo vendentes eiecit de templo, longam multorum mensium moram

interposuisse. Non igitur festum illud, quod capite quinto commemoratur, Pentecostes solenne erat.

Deinde, quod capite quinto unum miraculum evangelista narrarit in pascha patratum et quod sexto statim capite ad alterum pascha transierit omnibus et gestis et dictis vnius anni intermissis, non ita probabile apparet. Festum ergo illud, in quo paralyticus sanatus est, ut recte Caietanus existimauit, hyemale fuit. Nihil autem interest, sive dicas fuisse festum dedicationis templi secundi sub Zorobabele, quod celebratur tertia die mensis Adar, hoc est Februarii: sive potius festum sortium, quod Iudaeis solenne erat 14 y 15 die eiusdem postremi mensis. Tunc enim ordine egregio capite 6 sequitur. *Erat autem proximum paschae* etc. Sed in huius argumentum confutationem nimis multa diximus.

Septimo vero argumento libri secundi capite decimooctauo respondiisse videmur. Sed ibi breviter: nunc ubi proprius est locus, longiore oratione argumentum illud refellendum est.

Non sunt verba Hieronymi in eum sensum intelligenda, ut existimemus ad veritatem historiae satis esse, si ea, quae auctor affirmat, vera a vulgo esse credantur: tum etiam cum falsa sunt. Alioqui si ad eam regulam liceret scripturae historias interpretari, diceremus cum apostolus ait Saulem regnasse 40 annis, eum vulgo loquentem hoc, quod fama crebrior haberet, dicere voluisse. Quod Beda in 13 caput *Actorum Apostolicorum* asseruit, rectene an secus, aliorum esto iudicium. De tanto quippe viro non libet in praesenti iudicare. Diceremus rursum, Matthaeum virum Mariae Iosephum appellasse, non quod re vera esse, sed quod vulgo esse crederetur. Turbatum quoque Herodem et omnem cum illo Ierosolymam non re quidem, sed opinione vulgi: mortuum denique, si ita placet, esse Christum non vere, sed ad vulgi existimationem apparenter.

Certe si consuetudinis scripturarum est, ut opinionem multorum sic narret historicus, quomodo eo tempore ab hominibus credebatur: omnia, quae de Nabuchodonosoro, Dario, Cyro, Alexandro, Sansone, Macchabaeis scriptura refert, poterit quis inficias ire, quod videlicet auctores sacri ea narrarint, quae vulgo erat persuasa, non quae ipsi vera esse crediderint. Quod quam sit auditu horribile ac pertimescendum, nemo fidelium non videt.

Alius est igitur Hieronymi sensus multo et sanior et verior, quem ex subiecta partitione facile lector accipiet. Falsae vulgi opiniones in duplici sunt differentia: Quaedam, quae non nisi verbis falsis significari atque exprimi possunt. Ut Christum esse Ioannem Baptistam, vel Hieremiam, vel unum ex prioribus prophetis. Atque huiusmodi opiniones semper auctores sacri ita referunt, ut non ex se, sed ex vulgi nomine retulisse videantur. Aliae sunt vulgi opiniones falsae quidem, sed verbis iis expresae ac significatae, quae in sensu aliquo vulgari vera sint. Ut Ioseph esse patrem Christi ad vulgi sensum falsum omnino erat, sed vere tamen pater et sine falsitate dicebatur. Tum quoniam nutritus erat, tum quoniam vir matris erat. Et licet vulgari sermone, vere tamen priuignus filius vocatur, mater nouerca, vitricus pater. In quibus rebus, fateor, vera historiae lex est vulgi opinionem exprimere. Nam si de priore rerum genere sermo sit, in historia profana absurdus est, in sacra etiam impius.

Sapientes quippe cum vulgo loquuntur fere, sed non sentiunt cum vulgo. Nec mendacii tamen rei sunt, quoniam quae loquuntur, ea secundum aliquem verbi significatum vera esse intellegunt: Sic Maria virgo dixit, Pater tuus, et ego dolentes quaerebamus te, sermone vulgi quidem, sed vere tamen. Sic etiam si nullam habuisset interiorem admirationem Christus, vere tamen admiratus dici posset, cum speciem admirantis

exhibuit, quemadmodum Beda libro libro secundo in Lucam capite 24 exposuit. Sic contristatum Herodem Matthaeus, Marcusque dixerunt, qui tristitiam haberet in vultu. In quem sensum hypocritas tristitiam simulantes tristes quoque appellauit Dominus. Vulgata enim dictione rerum vocabula pro rerum imaginibus vsurpantur. Tametsi in praescriptis exemplis et Christus si Divo Thomae credimus, aliquo modo interius admiratus est et Herodem contristatus. Etenim peccatores simul in vitiis tristantur et exultant, gaudent dolentque. Atque de hoc argumentum satis. Iam pergamus ad reliqua.

Non debuit sane tantopere ridere Hieronymus Adam in loco Calvariae sepulturam: nec nos viri licet sanctissimi exemplo historias eiusmodi ridere debemus. Vulgus, video equidem, hisce rebus credendis nimium est facile. Credulitas etiam in optimi cuiusque mentem facillime irrepit. At viri quidam excellentes, cum a vulgi facilitate et credulitate declinant, in aduersum quandoque vitium incurrunt: suntque tum etiam increduli, cum in fide nihil est vitii, in incredulitate vitii nonnihil est.

Testimonium autem, quod ex Iosue capite 14 historiae veteri opponitur, nihil profecto vrget: vtpote cum nomen Adam eo loco non proprium fit, sed commune. Reddit enim scriptura causam, cur quae post Hebron, ea ante Cariath Arbah, id est, civitas Arbae dicta sit: quod videlicet Arbah, quem Arbeam 70 vocauere, homo inter gigantes magnus ibi fuerit. Qui sensus, praeter quam quod scripturae contextui aptissime iungitur, (quapropter a Chaldaeo interprete Panigno aliisque viris clarissimis expressus est) inde etiam facile probari potest, quod capite eiusdem libri quintodecimo Arbah pater Enach fuisse dicitur: ut promptum sit cuique intelligere et Arbah nomen fuisse gigantis proprium, a quo Cariath, Arbah nominata sit, et Arbah patrem primumque fuisse illius terrae gigantum.

Omitto hic versionem 70 qui tametsi magnitudinem non ad Arbah, sed ad civitatem retulerunt, ut ea vrbs Metropolis intelligeretur, satis tamen indicarunt Arbah nomen esse gigantis proprium, unde civitas illa suum olim cognomentum acceperit. Itaque primi parentis in ciuitate Arbae fuisse sepulcrum nec ex eo loco neque aliunde colligitur. Quin illud multo probabilius est, quod publica rerum veterum memoria prodidit, primum Adam ibi iacere conditum, ubi secundus etiam sepultus est. De 8 igitur argumento hactenus.

Nonum argumentum non solum in Chronographia, sed in scripturarum intelligentia difficillimam quaestionem habet, quae auctores nobilissimos in varias sententias traxit.

Iosephus sane 70 illos annos Iudaicae captivitatis ad primum Cyri annum computauit. Quem secuti sunt Africanus in quinto temporum volumine, Abulensis noster in secundum Matthaei caput quaestione 91, Annii cum Philone suo libro 14 Ioannes Lucidus libro secundo capite II aliique viri graves, et antiqui et iuniores. Nituntur vero hi scripturae sacrae clarissimis testimoniis. Primum est Hieremiae capite vigesimo quinto inquentis, *seruient gentes istae regi Babylonis 70 annis. Cumque impleti fuerint 70 anni, visitabo super regem Babylonis* etc. Septuaginta ergo anni Iudaicae captivitatis iam tunc expleti erant, cum Babylon capta a Persis ac vastata est. At rem hanc primo anno Cyri gestam esse, nemo est, qui ignoret.

Item Hieremiae 29: *Cum coeperint impleri in Babylone 70 anni, visitabo vos et suscitabo super vos verbum meum bonum ut reducam vos ad locum istum.* Quam vaticinationem primo Cyri anno fuisse expletam 2 libro. Paralipomenon capite 36 et I libro Esdrae capite I non obscure traditur. Atque Hieronymus ipse, quanuis aliis in locis aliter senserit, in hunc tamen Hieremiae locum non potuit cum manifesta veritate

pugnare. *Nisi, inquit, septuaginta anni expleti fuerint, Cyro rege Persarum laxante captiuos, nequaquam in patriam reuertimini. A contraria parte illud primum est, quod angelus, qui in Zacharia loquebatur, Usquequo, ait, non misereberis Hierusalem et vrbium Iuda, quibus iratus es? Iste iam septuagesimus annus est.* Istum autem annum Darii secundum eundem esse Zacharias capite I testatus est: non ergo 70 anni in primo anno Cyri, sed in secundo Darii completi sunt. Quo argumento Clemens, Theodoretus, Eusebius, Hieronymus, Augustinusque nituntur. Quod vero exponunt quidam, Iste iam 70 annus est, scilicet iam diu transactus, vix audiri sine molestia potest. Cum pronomen, Iste, hanc intelligentiam evidentissime excludat: quae si pronomen abiiceretur, esset fortasse probabilis.

Deinde 70 illi anni, quos praedixerat Hieremias, non transmigrationis Iudaeorum, sed desolationis templi ac ciuitatis intelliguntur. At 70 desolationis anni non sunt ad primum Cyri annum, sed ad secundum Darii referendi. Annus ergo septuagesimus, de quo est Hieremiae vaticinatio, non in primo Cyri anno, sed in Darii secundo expletus est. Illud prius, quod in hac argumentatione sumpsimus: Ex 2 Paralipomenon capite 36 probari facile potest, ubi haec verba scripta sunt. *Cunctis diebus desolationis egit sabbatum usque dum complerentur 70 annis* etc. Et Danielis 9: *In anno primo Darii filii Assueri de semine Medorum ego Daniel intellexi numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Hieremiam prophetam, ut complemerentur desolationis Hierusalem septuaginta anni.* Et Hieremias 25: *Et erit terra in solitudinem et in stuporem et seruient regi Babylonis 70 annis.* Anni ergo septuaginta non transmigrationis, sed desolationis intelligendi sunt: ut Iosephus etiam testis est libro *de antiquitatibus* 10 capitibus 10 et 11. et libro I *contra Appionem*.

Desolationis autem annos non in primo anno Cyri, sed in secundo Darii fuisse completos, id enim posteriore loco sumptum est, Esdrae testimonio a Hieronymo comprobatur. Esdras quippe, verbis minime obscuris testimonium perhibet, templum usque ad Darii tempora deturbatum perstitisse. Septuaginta igitur euersionis annos non ad primum Cyri annum, sed ad Darii secundum computare debemus.

Quibus ex rebus satis profecto intelligitur, quantis omnino tenebris quaestio praesens sacras etiam literas circumfundat. Sed in ratione quoque temporum adeo impedita et complicata est, ut vix aut nullo certe modo expediri atque extricari possit.

Clemens porro Alexandrinus a desolationis initio, quod decimo nono Nabuchodonosori anno et Sedechiaie undecimo fuisse 4 Regum 25. scribitur, ad primum annum Cyri, quo laxata captiuitas Iudaeorum est, non nisi triginta annos computauit. Cui numero, ut dixi, Eusebius, Theodoretus, Hieronymus Augustinusque consentiunt.

Cuius rei etiam illud argumentum est, quod si ad imperium Cyri 70 anni interfluxere, Mardocheus certe ea aetate res tales ac tantas gessisse inuenietur, qua per summam senectutem, non dico Rem publicam administrare, sed ne inter viuos quidem numerari possit. Fuit namque ex eorum numero captiuorum, quos cum Iechonia rege Iuda Nabuchodonosorus transtulit. Quare vel secundum illos, qui non a desolatione, sed a transmigratione 70 annos computare volunt, expleta captiuitate, hoc est, primo Cyri anno iam Mardocheus erat prope modum octogenarius. Nisi credamus illum bimum aut trimum in Chaldaeam esse translatum. Sed fac anniculum fuisse. Minimum ergo unum et septuaginta annos natus erat, quando laxata per Cyrum captiuitas est. Cyrus autem, ut nobilissimus quisque tradit historicus, aut triginta, aut triginta ferme annos

imperauit: Cambyzes et Magi imperauerunt nouem. In principium itaque regni Darii Histaspis Mardochaeo anni aetatis centum decem accesserant.

Ponamus igitur, id quod videtur cum ratione pugnare minus, Darium fuisse eum sub quo res Mardochaei gestas scriptura complectitur. Nam illas sub Artaxerxe Longimano aut etiam sub Menone contigisse, ut qui multis annis Dario fuerint posteriores, longe incredibilius est. Nullo vero modo probabile ad Cambysem filium Cyri haec ipsa traducere, qui octo solum annos tenuit imperium. At post duodecimum Assueri annum quaedam Mardochaei gesta historia facta commemorat. Non ergo Assuerus ille Cambises fuit: praesertim cum huius acta actis illius nullo pacto cohaereant.

Manet ergo Mardochaeum eo etiam tempore, quo ad centesimum vigesimum secundum annum vitam perduxerat, non imbecillum, ingrauescentem, senioque confectum: sed solidum, robustum ac valentem in rebus magnis praeclarisque gerendis fuisse versatum. Quod in illis saeculis vix credi potest. Utpote cum multo ante nondum hominum aetate adeo inclinata illud propheta dixerit, *Si autem in potentatibus 80 anni, et amplius eorum labor et dolor.*

Quas ob res triginta anni, quos ad primum Cyri Augustinus, Hieronymus, Eusebius, Theodoretus Clemensque Alexandrinus colligunt, historiae libri Esther magis conuenire et quadrare videntur: quam numerus 70 qui aliorum opinione colligitur. Nisi Philonis Aniani fabulis delectamur, qui Mardochaeum ait decem et octo annis aetatem Isaaci superasse.

Verum enimvero Iosephus a decimonono anno Nabuchodonosori, quo anno templum deturbatum euersumque fuisse sacrae literae produnt, ad finem regni Baltasar, cum Babylon a Dario et Cyro capta est, non solum 70 annos, sed multo etiam plures enumerat, scribit enim Abilamarodachum, Nabuchodonosori filium annis 18 imperasse. Niglisarem deinceps annis 40 Labosordachum post mensibus nouem. Baltasarem denique annis 17 Itaque, praeter annos, quibus a templo vastato Nabuchodonosorus vixit, qui fuere non pauci, septuaginta sex alii, si Iosephus vera dicit, ad primum Cyri intercesserunt.

Berosus autem in 3 libro Chaldaeorum non nisi 48 annos a desolatione ad Cyrum supputat. Nabuchodonosorus namque ait 43 annos imperium tenuisse. Huius filium Euilmarodachum annos duos. Niglisar, quem maritum sororis Euilmarodachi fuisse tradit, annos quatuor. Labosordachum Niglisaris filium menses nouem. Nabonidum ex eadem gente annos 17 cuius postremo anno Babylon a Cyro capta est. Quae eadem ferme computatio ex Phoenicum historiis habetur, quas Iosephus I *contra Appionem* libro retulit.

At Metastenes a vastatione Hierusalem ad primum annum Cyri septuaginta annos computauit in hunc modum. Nabuchodonosorus, qui templum ciuitatemque vastauit, imperium tenuit 46 annis. Euilmerodachus filius eius 30 Reg Assar huius filius 3 Lab Assar Dach, huius frater 6 Balt Assar horum etiam frater 5 Si enim acceperis 26 annos quibus post euersum templum Nabuchodonosorus vixit et illis addideris 44 quibus Nabuchodonosori filius vnus ac tres nepotes imperarunt, conficies dictum numerum. 70.

In ratione igitur temporum quaestio valde implicita est, atque ita implicita, ut ne a viris quidem historiae peritis explicari posse videatur. Nam Iudaei, quippe qui Chronogr.

In quibus etiam Lyranus est, qui suo arbitratu 70 annos ab 8 Ioakim patris Jechoniae, ad quartum Cyri numeravit, tantum ut sententiam suam diceret, nullius gravis auctoris

testimonio subnixam, nulla annalium ratione probatam, nullis argumentis persuasam, a sacris etiam literis alienam. Sed hoc in re ambigua ferri potest.

Illud quis ferat? Quod nonnulli apud Eusebium a 13 anno Iosiae ad primum annum Cyri septuaginta illos annos, de quibus est controversia, computandos esse astruxerunt. Quid? Quod in hac etiam quaestione illud varium atque irretitum est, quod vel maxime erat explicatu necessarium, ut huius quaestionis difficultas exponeretur. Nempe an Balthasar filius Nabuchodonosori fuerit an nepos an pronepos. Nam si verum est quod Eusebius ait, Balthasar filium fuisse Nabuchodonosori, fratrem Euilmerodachi: nihil absurdum videtur dicere, cum negat a demolitione templi ad primum Cyri annum plures quam 30 annos intercessisse. Sin autem idem Nabuchodonosori non filius, non nepos, sed pronepos fuit: tum vero inter euersionem ciuitatis et primum annum Cyri non nisi triginta annos interfluxisse, nullo modo est credibile. At fuisse pronepotem Hieronymus auctoribus Beroso ac Iosepho in 5 Danielis caput affirmat. Et refertur de verborum significatione capite Nam et Rem. Quanquam Iosephus libro decimo antiquitatum capite 13 Balthasar nepotem Nabuchodonosi fuisse scribit. Quod et Methastenes Annianus asseruit.

Quae omnia idcirco a me tam prolixè sunt posita, ut lector intellegat primum, huius argumenti quaestio quantis sit difficultatibus alligata: deinde ne in re difficili ac perobscura, quam explanare nemo adhuc potuit, sententiam a me expectet perspicuam, certam, constantem, sed probabilem, verosimilem, minime absurdam.

Principio igitur illud pono, quod nisi ego fallor, satis abunde probatum est, septuaginta annorum initium a desolatione sumendum esse, non a transmigratione, hoc est, non ab 8 anno regni Nabuchodonosori, cum Ioakim cognomento Iechonias ultro se dedit 4 Regum 24 sed ab vndeigesimo eiusdem Nabuchodonosori, quando Nabuzardan templum, domos, murosque ciuitatis euertit 4 Regum 25 Id quoniam, ut dixi, ex 2 Paralipomenon capite 36 primo Esdrae primo, et Hieremiae 25 ostensum est, superuacaneum existimo, si eadem iterum resumantur.

At Caietanus in 2 paralipomenon 36 caput contra dicit a Iechoniae transmigratione 70 annos computari oportere, quod Hieremias capite 29 iis qui cum Iechonia translati sunt, ait: *cum coeperint impleri in Babylone 70 anni visitabo vos et suscitabo* etc. Verum satis expeditum est, ea, quae capite 29 dicuntur, ad sensum capitis 25 esse referenda. Non enim, inquit, Cum coeperint in vobis impleri 70 anni, sed, Cum coeperint impleri 70 anni, illi scilicet, quos praedixerat: Tum quoniam omni populo Iudaeae loquitur, ut patet ex initio capitis. Tum quoniam per transmigrationem Iechoniae non est facta vniuersa terra illa in solitudinem et stuporem. Tum quoniam statim subditur, *Et seruiant omnes gentes istae regi Babylonis 70 annis*. Si autem soli illi, qui cum Iechonia commigrauerunt 70 annis seruierunt, quomodo omnibus dicitur, *Et seruiant omnes gentes istae* etc? Nempe etiam vicinae Hierusalem etc. Quid? Quod etiam si solitudinis fuissent 70 anni, desolationis tamen non fuerunt, si a transmigratione Iechoniae computamus? Aliud quippe est solitudo, aliud desolatio. Non ergo 70 anni a transmigratione Iechoniae numerandi sunt. Quamobrem qui vel a 13 anno Iosiae, vel etiam ab 8 Ioakim aut a tertio quoque huius computare 70 annos incipiunt, eos equidem ab hac disputatione multo magis remouendos existimo. Primum itaque fundamentum praeclare iactum est.

Deinde non mihi sane vero simile fit, a desolatione ad primum Cyri annum non nisi triginta annos interfluxisse, quos Eusebius et qui Eusebio consentiunt, Theodoretus,

Hieronymus et Augustinus numerent necesse est, si ad secundum annum Darii Histaspis, septuagesimi anni absolutionem trahant. Constat siquidem Nabuchodonosorum patrem Euilmerodachi ad quadagesimum quintum annum imperium perduxisse. Quos illi vere Methastenes Annianus tribuit. A transmigratione enim Iechoniae ad primum annum Euilmerodachi 37 anni effluxerunt 4 Regum 25 et Hieremiae 25 Iam ergo Nabuchodonosorus hos triginta septem annos imperavit. His si addas 8 annos quos ante regnarat 4 Regum 24 annos quinque et quadraginta conficies. Nec huic sententiae repugnat Hieronymus, qui in Danielis 5 caput Nabuchodonosorum ait annis tribus et quadraginta regnasse. Quam sententiam ex Iosepho accepit 1 contra Appionem libro, Iosephus vero a Beroso in 3 libro Chaldaicorum. Computat namque annos integros, non integros excludit.

Qui mos est auctoribus profanis sacrisque familiaris. Sic Hieremiae 23 scribitur, primum Nabuchodonosori annum eundem regis Ioakim fuisse quartum. Cum tamen anno tertio Ioacim regis Iuda Nabuchodonosorus rex Babylonis in Hierusalem venerit et obsederit eam. Danielis primo. Eodem autem tertio anno Ioacim Iudaeam captam a rege Babylonis Eusebius etiam in Chronicis auctor est. Annus ergo tertius Ioacim primus erat erat Nabuchodonosori, sed non integer; annus vero Ioacim 49 idem Nabuchodonosori primus integer fuit. Nos porro annos Nabuchodonosori 45 licet non omnes integri fuerint, numeramus, Sicque de annis non integris in tota hac disputatione loquimur.

Unde error Eusebii coarguitur, qui non nisi 38 annos imperii Nabuchodonosoro assignavit. Ponit enim illius mortem anno a desolatione 19 cum in vigesimosexto ponenda esset, si verum est, ut verum est certe, Nabuchodonosorus post desolationem 26 annos imperium tenuisse. Nam a 19 anno, in quo templum vastatum est, ad 45 ad quem Nabuchodonosorus vitam regnumque perduxit: anni sex et viginti computantur. Item si a 37 annis quos a transmigratione Ioachim Nabuchodonosorus vixit undecim ademeris, quibus regnavit Sedechias 26 annos pariter supputabis. Atque hinc etiam error alter Eusebii refellitur, qui Euilmerodacho caeterisque Nabuchodonosori posteris quatuor duntaxat annos imperii reliquit, aut plurimum sex neque eos integros tamen. Certe si a desolatione ad primum annum Cyri triginta anni numerentur, cum 26. ex illis Nabuchodonosoro accesserint, quatuor solum aut quinque restant, quos Euilmerodacho, Neglisari, Labosardacho, Balthasari impartiemur. Hos enim Nabuchodonosoro ordine successisse non Iosephus modo affirmat, verum et Hieronymus Berosum prodidisse consensit. Quae res omnino mihi magnam admirationem mouet. Quid enim causae Hieronymo fuerit, equidem non intellego, ut Beroso Iosephoque consentiens Balthasar Nabuchodonosori pronepotem fuisse crediderit et cum Eusebio tamen a fine regni Nabuchodonosori ad primum Cyri annum adeo paucos annos computaverit.

Eusebius enim excusari forte potest, qui Balthasar fratrem Euilmerodachi fuisse filium vero Nabuchodonosori existimavit. Sed cur Eusebius excuse? Cum Matthaeus dicat Iechoniam post transmigrationem Babylonis genuisse Salathiel, Salathiel autem Zorobabel. Hic autem in primo anno Cyri iam grandior erat, cum esset dux et princeps Iudaeorum. At ne intelligi quidem potest, Iechoniam in tam paucis annis ab Eusebio computatis nepotem adeo adultum habuisse. Non ergo a desolatione ad remigrationem 30 solum anni intercesserunt.

His duabus conclusionibus illam adiicio, A desolatione ad primum Cyri annum 70 annos intercessisse. Quam ego conclusionem negare non queo, cum 25 caput Hieremiae et 36 2 Paralipomenon diligenter expendo. Si quis autem his scripturae testimoniis apte

ac probabiliter respondebit, cum eo equidem non magnopere contenderim. Mihi profecto, ut dixi, nulla via explicandorum eorum testimoniorum apparet, nisi plane consentiendo, quod ad primum annum Cyri 70 desolationis anni interfluxerunt.

Intelligo autem quosdam rei huius summam ita distinguere, ut captivitatem septuaginta annos a transmigratione ad primum annum Cyri computent: at in secundo Darii anno septuaginta desolationis absoluant. Quod si verum esse, discrepantium opinionum probabilis sane concordia esset inuenta. Sed nihil falsius inuenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem. Transmigratio enim fuit in anno Nabuchodonosori octavo, ut 4. Regum libro. capite 24 scribitur. Desolatio vero in eiusdem regis anno vndeugesimo facta est 4 Regum 25 Vastatio ergo post undecim annos transmigrationis successit. A primo autem anno Cyri ad secundum Darii sine controversia plures quam triginta interfluxerunt. Nullo ergo modo fieri potest, ut a transmigratione Iechoniae ad primum annum Cyri 70 anni, a desolatione item ad annum Darii secundum septuaginta alii numerentur.

Quo circa variis dissentium auctorum sententiis omissis, ad argumenta cum tertia hac conclusione pugnatia respondemus. Obiicitur primum, quod angelus apud Zachariam, cum de secundo Darii anno loqueretur, *Iste, ait, iam septuagesimus annus est.* Cui nos argumento ante omnia respondemus, locum illum ab interprete Chaldaeo sancteque Pagnino multo aliter atque ad scripturae sensum fortasse aptius fuisse conuersum. Horum porro versio sic habet. *Usquequo Domine non misereberis Hierusalem et vrbium Iuda, quibus iratus es istis septuaginta annis?* Nimirum enim apud Hebraeos interrogatio non in illius orationis medio rumpitur, sed ad finem continenti sermone produci potest. Qua ex re fit, ut in editione nostra, tametsi oratio diuisa est, duae tamen interrogationes in una angeli querimonia intelligantur. Quarum prior illa sit, *Usquequo Domine non misereberis Hierusalem et vrbium Iuda, quibus iratus es?* Posterior illa, *Ille septuagesimus annus est?* Quasi angelus in hunc modum conquereretur. Itane Domine promissionis tuae oblitus est? *Num iste est septuagesimus annus, quem scilicet et tu nobis tanta benignitate promiseras et nos a te tam ardenti desiderio expectabamus? Ecquid nobis confert laxata captiuitas, facultas concessa et templum extruendi et civitatem, si illud euersum, haec vastata perseuerat?*

Nec vero insolitum est, ut quaedam passim sine nota interrogandi proferatur, quae rectius aliter enuciarentur. Habes exemplum, ut caetera omittam, in epistola ad Romanos capite octavo, cuius nos particulam sic pronuntiare solemus, *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui iustificat. Quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mortuus est, qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui etiam interpellat pro nobis.* At Augustinus rectissime indicat, sic legi et proferri oportere. *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui iustificat?* Ut tacite respondeatur, non. Et item, quis est *qui condemnet? Christus Iesus qui mortuus est, qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui etiam interpellat pro nobis?* Quasi dicat, absit. Quo in loco vides percuntationibus duabus duas interrogationes adiunctas cum multum habere venustatis tum acrimoniae plurimum.

Quod ego idem in praesenti de angeli querela sentio. Maior quippe vis in illa inerit, si duabus interrogationibus continebitur. Sed fac, nihil hic percuntatione quaesitum. Anne idcirco nihil est, quod non dolore expressum videatur? Puto equidem, nec absurde puto, illa quasi dolentis ac deiecti animi verba esse, quae nihil minus conquestionem depressa, quam sublata interrogatione significant.

Id quo melius intelligatur, exemplis etiam scripturae illustrandum est, quae aperte mihi rem totam videntur exponere: Hieremias primum duas quoque querelae eiusdem partes facit: quarum una interrogationem habet, altera non habet. *Quare, inquit via impiorum prosperatur, bene est omnibus qui praeuaricantur et inique agunt? Plantastis eos et radices miserunt, proficiunt et faciunt fructum.* Simillimum ex Habacuc exemplum proferam. *Quare, ait, non respicis super iniqua agentes, et taces deuorante impio iustiore se? Et facies homines quasi pisces maris, et quasi reptile non habens principem.* Num prophetae hi aliud conquestatione atque interrogatione denotarunt? Num quicquam asseruere dum quaeruntur? Non certe plus quam dum interrogant.

Ad eundem ergo modum angelum in Zacharia duas suae querimoniae particulas fecisse intelligo: quarum prior per interrogationem expressa sit, posterior per conquestionem. Non itaque asserit, illum annum, in quo loquitur, septuagesimum a desolatione esse, sed istum tam promissum, tam desideratum iam diu praeteriisse conqueritur. Nihil enim, ut modo diximus, conquerendo exprimit, nisi quod interrogando expressisset. Iram Dei, scilicet, vltra tempus praefinitum trahi, illa interrogatione questus est, *Usquequo non misereberis.* Misericordiam, item plus nimio differri questus est illam conquestionem adiciens. *Iste septuagesimus annus est.* Quod non vultu asserentis, sed flentis, voce videlicet queribunda, proferendum est. Verum de Zachariae testimonio satis.

Opponitur deinde, quod anni septuaginta non captivitatis, sed euersionis numerandi sunt. Id quod nos libentissime concedimus. Sed septuaginta euersionis annos non in primo Cyri, sed in Darii secundo expletos esse id vero constantissime pernegamus non nostra opinione nos, sed scripturae testimonio freti. At inquis. Templum usque ad Darii secundum annum deiectum euersumque permansit. Si nihil templi factum intellegis: falsum est. Cum in primis Cyri annis altare fuerit exstructum, templique fundamenta iacta, ut I. Esdrae libro capitibus 3 et 5 scribitur. Sin templum ais non fuisse Cyro regnante perfectum. Ita est sane. Sed ne usque ad Darii sextum quidem Nahum perfectum est, quemadmodum I Esdrae libro capite 6 legimus. Quin Iosephus memoriae prodidit, templum usque ad nonum annum Darii non fuisse omni ex parte expletum. Cui opinioni Iudaei consentientes 46 annis aiunt templum aedificatum. Atque idem Iosephus libro eo capite 5 tradit, templum ne anno quidem Xerxis 25 esse suis numeris omnibus absolutum. Quocirca si demolitio templi tandiu perdurasse intelligitur, quandiu informatum illud atque imperfectum mansit: nimirum septuaginta anni non iam ad secundum, sed ad sextum vel nonum Darii vel etiam 25 Xerxis numerabuntur.

Quid? Quod 70 anni vastitatis non modo templi, sed urbis etiam intelligendi sunt? Ego, inquit, intellexi numerum annorum, de quo factus est sermo ad Hieremiam prophetam, ut complerentur desolationis Hierusalem 70 anni. Si igitur ad eum modum annos vastitatis accipimus, cum Hierusalem in 20 etiam Arthaxerxis anno adhuc deserta perstiterit, muri dissipati, portae consumptae, ut 2 Esdrae capite 2 habes, dicemus utique 70 illos annos ad Neemiae quoque tempora protrahendos, cum civitas ab eo est per Arthaxerxis imperium instaurata.

Nos ergo, tametsi in secundo, vel saltem tertio Cyri anno templi fabricam inchoatam esse credimus, septuaginta tamen euersionis annos tunc expletos arbitramur, non quando templum, aut incoeptum, aut consumatum est: sed quando Iudaeis est laxata captiuitas dataque adeo facultas, ut in patrium solum remigrarent, altare extruerent, fabricarent templum, civitatem reficerent, ruinas implerent. Quem omnino sensum, ut

diximus, a sacris videmur literis accepisse: quae verbum Hieremiae primo Cyri anno impletum esse tradiderunt.

At Mardochoaei aetas, imo potius res praeclarae gestae cum nostra opinione dissentiunt. Nam si tanta fuit, quantam ex nobis adversarii colligunt: non modo summa sed decrepita etiam ac caduca fuit, nec rebus ita magnis gerendis idonea. Cuius argumenti responsio illa, quae a viris doctissimis accepta est, non est omnino contemnenda. Ecquid enim absurdi est, si illis adhuc saeculis homo vnus aut alter aetate, temperamento, corporis animique vigore longe reliquis sui temporis senibus antecelluerit, cum etiamnum quidam sint, quorum in summa senectute, nec ingenium, nec memoria, nec caeterae animi vires non modo labefactatae sed ne extenuatae quidem videantur?

Atque hac responsione illud quoque argumentum diluitur, quod ex Aggaei 2 trahi potest. *Quis in vobis, inquit, est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima?* etc. In secundo igitur anno Darii quidam supererant annos nati 116 et eo amplius. Si enim 70 annis desolationis 30 Cyri, Cambysis, et Magorum 9 Darii duos vel quinque, vel etiam septem addas, quibus ante vastitatem vixerant, si templum videre et gloriae eius post tot anos recordari potuissent, certe summam illam 116 annorum conficies. Atque haec responsio quidem minus absurda iudicabitur, si 30 Cyri anni non a capta Babylone, sed ab Astyage victo numerentur. Tunc enim primum Persarum ac Medorum regnum accepit.

Denique hoc quoque respondendum censeo. Quod Mardochaeus fuisse legitur de eo numero captiuorum, quos transtulit Nabuchodonosor cum Iechonia rege Iuda: non sic accipi oportet, quasi is ipse tunc fuerit inter captiuos numeratus: sed quasi ex illis extiterit, exque eis duxerit originem. Hoc vero in Mardochoaei laude scriptura posuit, quod non ex iis fuerit parentibus, qui prophetis contradixerunt: sed ex iis, qui Hieremiae obtemperarunt. Quae huius loci interpretatio ex primo Esdrae libro capite 2 colligitur. Ubi numerantur illi, qui ascenderunt de captivitate, quam transtulerat Nabuchodonosor et in Iudaeam reuersi sunt: cum ex ipsis quidam non in Babyloniam venerint, sed patres eorum. Compertum siquidem ex Matthaeo est, Zorobabelem in Babylone genitum fuisse. Sed et 3 Esdrae libro capite 5 ita legis. *Sunt autem hi qui ascenderunt ex Iudaea* etc. Nullam ergo vim scripturae afferimus, si interpretamur Mardochaeum de Hierusalem translatum esse: quod pater eius translatus sit.

Quod si quis adhuc hanc intelligentiam violentam esse contendat, et sic quoque respondere possumus. Assuerus ille, de quo in libro Esther perpetua mentio fit, Astiages fortasse fuit pater Darii Medi. Hunc enim Daniel capite 9 Assuerum vocat. Vel certe Cyaxares huius pater: quem primum Asiae populos in prouincias distinxisse Herodotus tradit. Fuisse etiam ait, cum ingenti tenebatur ira, peracerbum. Quae omnia in Assuerum apprime conueniunt, qui in libro Esther eisdem coloribus pictus est. Nec refert hi an alii Medorum reges ante Cyrum Asiae imperitarint. Scimus enim Ctesiam Gnidium apud Diodorum in tertio alios atque Herodotus scripsit, posuisse. Sed Herodotum Eusebius sequitur. Accedit, quod nusquam Assuerus iste rex Babylonis dicitur, sed Persarum atque Medorum. Ante Cyrum autem et Darium auunculum una erat monarchia Medorum atque Persarum: Babyloni rex proprius imperabat, ut primo libro Herodotus scribit.

Accedit etiam quod huic expositioni omnia consonant, nec ex ea quicquam absurdi emergit. Nam quod Mardochaeus primum in Babylonem translatus sit, deinde in Susis appareat, nulla repugnantia est. Constat enim fieri potuisse, ut Babylonii quosdam ex

captiuis Persis Medisque vendiderint: ut causas alias omittam, quae eius rei multae esse potuerunt. Danielelem sane in Babylonem, principio translatus, compertum est: at in Susis postea extitisse capite eiusdem Prophetiae octavo legimus.

Quanto illud urgentius adversariorum premit, quod si tempore, aut Darii Histaspis, aut Artaxerxis Longimani contigissent, quae ipsius Esther narrat historia: nullo modo Esdras Neemiasque silentio praeteriissent. Nam haec ad Artaxerxis Memnonis tempora referre, si Mardocheus cum Iechonia commigravit, somnio quam simillimum est.

Nec me fugit, Susa regiam aliquando Medorum ac Persarum civitatem, in qua Assuerus conuiuium illud instruxit, a Dario Histaspis filio conditam Plinium libro 6 capite 27 scribere. Quae res, si vera est, illa de Astyage aut Cyaxare sententia vera esse non potest. Sed Plinii nos auctoritas urgere nequit. Quin multo probabilius Strabo in libro 15 scribit, Susa Thitoni patris Memnonis aedificium esse. Atque Herodotus libro 5 urbem Mennonis vocari solitam ait. Non Artaxerxis Mennonis, sed illius praestantissimi iuuenis, qui Priamo e Syria auxiliaturus venit, qui etiam in Susis regiam aedificavit Menmoniam ab illo cognominatam, ut Diodorus scripsit in 3.

Susa vero ante Cyrum fuisse condita Daniel certissimus auctor est. Anno, inquit, tertio regni Balthasar, cum essem in Susis etc. Quam urbem metropolim esse regionis Elamitarum Hieronymus vere quidem interpretatur, sed in ea Danielelem turrim extruxisse falso existimat. Iosephus siquidem in decimi libri postremo capite Danielelem ait apud Ecbatana Mediae turrim eam aedificasse: apud Susa vero primariam Persidis urbem illa vidisse, quae Danielis 8 narrantur. Quanquam Susa proprie nec Persidis nec Mediae civitas est, Sed Susiae Persis Mediisque vicinae. Quae quoniam non duabus his prouinciis modo verum etiam Babyloni confinis erat, inque harum trium regionum medio collocata: ideo reges Persarum atque Medorum in ea sedem imperii locauerunt. Quod Cyrum fecisse Strabo affirmat: nos alios etiam priores fecisse credimus. Iam si Susa principium regni Assueri fuit, ut primo libri Esther capite dicuntur, non fuit autem, aut Darii Histaspis aut Longimani aut alterius Artaxerxis cognomento Mennonis Susa regni principium: sed vel Thitoni, vel alius regis, qui primus Susa nobilitauit, atque inde exordium imperii sumpsit, certe non est absurdum Assuerum virum Esther Astiagem Cyaxarem huius patrem intelligere. Vterque enim Medis etiam ac Persis imperavit, quemadmodum scribit in libro I Herodotus.

Restat ut illud tandem exponamus, qui fieri potuerit ut 70 annos, quos praedixit Hieremias, Iosephus in primo Cyri anno expletos dicat, cum multo plures ipse idem in Nabuchodonosori posterorumque huius imperio computarit. Sed in numeris Iosephi libri menda habent innumera. Quae ego menda viro diligentissimo atque grauissimo assignare nec volo nec debeo. Librariorum ergo vitio accidisse credendum est, ut in Neglisaris regno pro 20 subiecta fuerint 40 in Balthasaris autem pro 7 posita fuerint 17 Hos enim duos numeros si correxeris 70 anni constabunt, quos Iosephus a desolatione ad primum Cyri annum scripsit effluxisse. Sic tamen 70 annorum summa constabit, si post desolationem solos 25 Nabuchodonosoro tribuas. Quod vigesimus sextus incoeptus fuit non absolutus, si excludas item postremum Balthasaris, quod in illius initio Babylon in Cyri dictionem venit. Ac si quinque annos Balthasari dedit, sed ex scribentium vitio subtituli sunt septendecim, tunc 70 anni conflantur, nec opus erit eos, qui integri non fuerint excludere.

Verum in his minutulis explicandis ego quoque mihi ipsi displiceo. Sed harum rerum curiosis semel satisficiendum fuit. Et Gordianus iste nodus, quanuis multo labore verbisque etiam multis, erat tamen explicate distincteque soluendus.

Decimum argumentum facile est quidem, sed ad scripturae cognitionem explicatu necessarium. Non enim Hieronymus solum, sed Aggaeus etiam scribit, in secundo Darii anno templi esse fundamenta iacta. Atque illud, quod ex commentariis in Daniele obiectimus, nihil habet omnino quaestionis. Cum Hieronymus ipse in Isaiae 44 caput sua verba fuerit interpretatus *Cyro viuento, ait, templi iacta sunt fundamenta. Caeterum sub Dario anno illius secundo, templum aedificari coeptum est.* Hoc itaque facillimum.

Id difficilius, quod Hieronymus, imo Aggaeus ipse dicit in haec verba: *Ponite corda vestra a die ista et in futurum a quarta et vicesima noni mensis, a die qua fundamenta iacta sunt templi Domini* etc. Et Hieronymus, *A die vicesima noni mensis, in quo templi fundamenta sunt iacta* etc. Loquitur autem sine dubio propheta de nono mense anni 2 sub Dario.

Huic argumento varie quidem a multis responsum est: Lyranus sentit, fundamenta hoc sane loco appellari partem aedificii inferiorem, quae caeteras sustentet ac ferat, etiam si ima non sit, sed fundamenta imis superposita. Beda credit, atque id receptius est, templi interioris fundamenta viuento Cyro fuisse posita: atrii vero exterioris porticum et Gazophylacii in secundo anno Darii. Illud quoque dici potes, sub Cyro fundamenta inchoata informataque, sub Dario perfecta et consumata. Adde a Cyro ad Darium 40 annis interfluentibus fundamenta et temporum iniuria et inimicorum opera fuisse propemodum euersa et labefacta: sed sub Dario reconcinnata refectaque fuisse. Unde et Iosephus Ruffino interprete, scripsit, quod sub Dario fundamentis restitutis supraaedificabatur.

Atque, ut quemadmodum sentio, locura: non mihi Aggaeus videtur astruere, quod in secundo Darii anno templi fundamenta iacta sint. Sed hunc sensum propheta habet. *Attendite non solum ex die ista, quae videlicet est vicesima et quarta noni mensis: sed a die, qua fundamenta iacta sunt templi et inuenietis a templo meo inchoato nullos uniores fructus praedia vestra tulisse. Nimirum enim negligentibus Dei religionem et cultum nihil adhuc propere evenit. At ex die ista benedicam* etc. Et hic sensus paulo ante fuerat explicatus his verbis. *Et nunc ponite corda vestra, a die hac et supra antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini* etc. Quasi ex eo tempore, quo primum iubente Cyro e Babylone venerint, eorum frugibus maledixerit, nec quicquam eis feliciter terra produxerit, quod in Dei opere et templi structura cessauerint. Sed de argumento decimo haec satis.

In undecimo non est facile expedire quisnam ille Arthaxerxes fuerit, qui cum Cyro et Dario iusserit templum aedificari. Rabbi Samuel eundem esse credidit Darium et Arthaxerxem. Hoc enim non proprium nomen, sed regum Persarum omnium fuisse cognomen. Ut Caesar Romanorum, Pharaos Aegyptiorum. Non itaque tribus iubentibus templum aedificatum, sed duobus Cyro et Dario Artaxerxe.

Cui opinioni vehementer coniunctio repugnat, quae nomen Darii cum Arthaxerxe non solum in Latino, sed in Graeco et Hebraico exemplari coniungit. Ineptae sane loquendi formulae sunt, Iulius et Caesar, Marcus et Tullius, Chencres et Pharaos. Huic quoque sententiae illud refragatur, quod pari ratione Arthaxerxis cognomen Cyro fuerat addendum, qui rex utique nobilissimus Persarum fuit. Atque idem Rabbi per Artaxerxem, de quo capite 4 sermo fit, vere, ut ego sentio, non Cambysen, sed Cyrum

intellexit. Cur igitur scriptura cognomen vtrique regi commune alteri adiiceret, ab altero auferret? Hanc denique opinionem illud minus probabilem facit, quod si Artaxerxes cognomen omnium rerum Persarum esset, id esset absurdum, quod I Esdrae .7 scribitur. In regno autem Arthaxerxis regis Persarum Esdras etc. Nullus enim peculiariter intelligeretur, non plus certe, quam si solum regem Persarum sine Arthaxerxis voce possuisset. Sed de hac sententia satis. Pergamus ad reliquas.

Iosephus porro apud Lyranum hunc Xerxem filium Darii interpretatur. Undecimo quippe *antiquitatum Iudaicarum* libro capite 5 scribit Xerxem filium Darii pietatis paternae perinde ut regni haeredem fuisse. Nihilque ex patris institutis circa divinum cultum immutasse, sed Iudaeos summa fuisse benevolentia persecutum. Addit etiam huius tempore Esdras quidem argento, auro et vasis pretiosis, quae ex vniuersa prouincia Babylonis attulerat, templum ornasse ac Dei cumulasse cultum. Neemiam vero eodem rege concedente non modo civitatem et muros intaurasse, sed et id supplisse, quod ad fabricam templi deerat.

Verum haec sententia duos scrupulos habet. Prior est, quod huic regi.38 annos imperii tribuit. Qua in re cum omnium Chronographorum ratione pugnat, qui Xerxi filio Darii non nisi viginti regni annos impartiuntur. Posterior scrupulus est huiusmodi. Primi Esdrae sexto capite dicitur, quod Iudaei aedificauerunt et contruxerunt et compleuerunt domum Dei Cyro et Dario et Arthaxerxe iubentibus, sed compleuerunt tamen in anno 6 Darii. Necesse est igitur, ut Arthaxerxes ille, quicumque tandem fuerit, ante annum Darii sextum fuerit. Alioqui quomodo usque ad 6 annum Darii construxerunt Iudaei et compleuerunt templum viuentem Cyro et Dario et Artaxerxe? Non itaque in nomine Arthaxerxis Xerxes filius Darii intelligitur. Quae eadem causa eos etiam vrget, qui hoc loco Arthaxerxem Longimanum, filium Xerxis accipiunt, cuius diebus, ut Eusebius est auctor, et Esdras et Neemias ea, quae templo, ciuitati murisque deerat, expleuerunt.

Ac ne illud quidem verum est, quod nonnulli aiunt: Darium Medum hoc loco accipi oportere, nam Darium Histaspis nomine Arthaxerxis accipiunt. Primum enim nusquam aut in literis sacris aut in auctore aliquo historiae probato legitur quod Darius Medus templi fabricam aut iuuerit aut iusserit. Solus quippe Daniel huius Darii mentionem fecit, nec tale quippiam illi assignauit. Deinde cum Darius hic auunculus Cyri esset, ut plerisque visum est, multoque aetate maior, ut visum est omnibus, nequaquam scriptura sacra contra aliarum omnium morem Cyrum prius quam Darium nominaret. Iubente, inquit, Cyro et Dario et Artaxerxe. Quae eadem ratio vetat, ut Darius hic Medus per Arthaxerxis vocem intelligatur. Quanquam 70 interpretes Danielis 7 pro Dario Arthaxerxem interpretati sunt, quemadmodum Hieronymus noster admonuit.

Praeterea nulla historia neque humana neque divina Darium Histaspis Arthaxerxem appellauit. Nulla ergo causa est, cur hoc loco Darium Histaspis Arthaxerxis nomine intelligamus. Praesertim cum in toto illo libro per nomen Darii non alius unquam nisi Histaspis filius intelligatur. Quid autem scriptura nobis per nominis ambiguitatem illuderet: si in eadem etiam orationis clausula Darii nomen in varios significatus distraheret? *Aedificauerunt, ait, iubente Cyro et Dario et Arthaxerxe et compleuerunt domum Dei istam usque ad diem tertium mensis Adar, qui est annus 6 Darii regis.*

Mihi duae viae huius quaestionis explicandae apparent. Una est, ut tueamur id quod nunc impugnatum est. Arthaxerxem Logimanum hic accipi oportere, qui primus huius nominis in historiis prophanis invenitur. Quae eadem sententia Bedae fuit. Loquitur autem scriptura per anticipationem, id quod saepe alias sacri auctores factitarunt. Non

enim omnes illi tres intelligendi sunt templum et aedificasse et complesse usque ad sextum Darii annum. Sed tres illi opus compleuere quidem, quos Iudaeis constat in opere faciundo explendoque fauisse, at aedificatum est, atque aliqua ex parte completum usque ad 6 Darii annum Cyro et Dario iubentibus. Tametsi eo anno templum non est omni ex parte absolutum. Quonian, ut Iosephus ait, Esdras ac Neemias sub Arthaxerxe postea templi fabricam, ornatum, et cultum expleuerunt.

Hoc vero solum a Iosephi opinione nostra discrepat, quod ea, quae Esdras ac Neemias gessisse in scriptura referuntur, ille Xerxe filio Darii imperante, nos Longimano iubente gesta esse contendimus. Illud autem sine controversia verum est, Cyrum et Darium et Arthaxerxem eum, cui Neemias atque Esdras placuere, templum aedificasse, absoluisse et ornasse.

Altera quoque scrupuli huius eximendi ratio est: si dicamus, duas illas particulas, et Arthaxerxe, ab Hebraeo quopiam adiectas esse in margine primum, deinde textui, ut fieri solet, insertas. Nec aliunde quam ex eodem libro exemplum huius erroris petere necesse est. In capite enim 4 sic Latina editio habet. In regno autem Assueri, ipse est Arthaxerxes etc. ubi tres illae voces, ipse et Arthaxerxes, non sunt scripturae partes, sed ab expositore nescio quo in margine fortasse positae scribentium errore textui nostro inteiectae sunt, cum nec in Hebraeis exemplaribus, nec in Graecis 70 interpretum haberentur: quemadmodum etiam ante nos Lyranus admonuit. Idem quoque error accidit in Latinis codicibus 2 Regum capite 8 ubi verba illa, De quo fecit Solomon omnia vasa aerea in templo et mare aeneum et columnas et altare, nec Hebraea exemplaria habent nec Graeca 70 etc. Quod autem vitium in Latinam editionem irrepsit, idem potuit accidere, ut in Hebraea quoque irrepsit exemplaria.

Qua de re et libro 2 multa opportune diximus, et iam iam in sequentis argumenti explicationem quaedam haud importune disseremus. Illud nunc dico, me non leui coniectura ductum de huius loci errore ita existimasse. Iosephus siquidem undecimo Iudaicarum antiquitatum libro capite 4 hunc ipsum Esdrae locum referens sic ait: *Magnis omnium studiis proficiebat templi aedificatio iuxta mandata Cyri et Darii prophetantibus interim Aggaeo et Zacharia: absolutum est intra septenium.* Et libro 15 capitulo postremo non alium templi auctorem facit Herodes praeter Cyrum et Darium. Non ergo alius tertius in Hebraeis veris exemplaribus habebatur. Verum haec hactenus. Caetera diluamus.

Argumentatio duodecima usque eo difficillime et obscura est, ut aut nullo modo, aut multo difficilior dilui possit. Nimirum enim in historia cum sacra tum profana ita saepe librorum vitio numeri deprauati sunt, ut qui eos ad veram rationem reuocare voluerit, is non dico in scopulosis locis arduisque versetur: sed in labyrinthum inexplicabilium quaestionum intret necesse est, unde exiret non queat, nec si Thesei quidem filum habeat.

Huiusmodi autem errores in historiis humanis prodere superuacaneum erit, nam obuii sunt passim plurimi. In sacris paucos quosdam commemorabo, qui satis sint tamen, ut intelligant omnes quam lubricum et facile librariis sit vel in divina scriptura numerum pro numero substituere.

Agedum ergo primum huius rei exemplum proferamus ex libri secundi Paralipomenon capite 15 ubi ita legimus, *Bello vero non fuit usque ad tricesimum quintum annum regni Assa.* Et euestigio in initio capitis sextidecimi, *Anno autem tricesimosexto regni eius ascendit Baassa* etc. Quo utroque loco pro tricesimo legere oportet vicesimum. Nam

Baassa anno tertio regis Assa regnare coepit, solumque regnavit annos quatuor et viginti, ut 3 libro Regum capite 15 traditur. Non ergo ad tricesimum sextum annum regis Assa regnum vitamque perduxit. Id quod perspicuum quoque fit ex 3 Regum libro capite 16 Anno, inquit, *vicesimo sexto Assa regis Iuda regnavit Hela filius Baassa super Israel* etc. *Et posterius, anno vicesimo septimo regis Assa regnavit Zamri, qui scilicet occiderat Hela.* Quem errorem Ioannes Lucidus in secundo temporum libro animaduertit. Ne vero imperitus quisquam huius loci vitium in Latinae editionis odium torqueat, aequae sciat Graeca Hebraeaeque exemplaria esse corrupta.

Id quod 2 Paralipomenon capite 36 etiam contigit. Ubi in haec verba exemplaria omnia, quae mihi videre licuit, consentiunt. *Octo annorum erat Ioachim cum regnare coepisset, et tribus mensibus ac decem diebus regnavit in Hierusalem: fecitque malum in conspectu Domini.* Quo in loco pro decem et octo librarius aut indoctus aut negligens octo subiecit. Sic enim. 4. Regum 24 vere legis, Decem et octo annorum erat Ioachim cum regnare coepisset etc. Alioqui quomodo fecit malum in conspectu Domini? Quomodo egressus est ad regem Babylonis, et cum esset natura bonus, ne civitas pericletur vltro se dedit? 4. Regum 24 Iosephus 10 antiquitatum capite 9 Atque hunc etiam errorem Caietanus prior deprehendit. Nolo enim quicquam aliorum aut industriae aut ingenio detrachere.

Verum ego etiam ipse interdum coniectura ducor ad suspicandum, auctores sacros quibusdam in locis alios numeros posuisse, quam nunc inueniantur. Verbi causa ponamus aliquid, ubi coniecturae huius argumentum appareat. Primo Regum libro capite 13 scribitur, *quod filius vnus anni erat Saul, cum regnare coepisset.* Quod si filius anni vnus intelligitur, quasi puer vnus anni innocens, qui nesciret inter dextram sinistramque discernere: quonam pacto illud accipiemus, Filius viginti et vnus anni erat Sedechias cum regnare coepisset? Quid si hic etiam numerus ille viginti scribebantur esset errore praetermissus? Annon tibi videtur, si ita hi per incuriam negligentiamque fecissent, falsis interpretantium expositionibus locum esse daturus? Rursum, quale quaeso illud est, *Filius triginta annorum erat David, cum regnaret coepisset et quadraginta annis regnavit,* si filium vnus anni innocentem interpretamur?

In simili ergo dicendi forma similis fit interpretatio. Sed similis esset non potest, si vnus anni filius Saulus esse dicatur. Quamobrem verisimile est, auctorem libri Regum filium eum viginti et vnus anni scripsisse: sed scriptorum vitio maiorem numerum in Hebraeis exemplaribus omissum. Quem deinceps errorem in Graeca Latinaque exemplaria aut alii quilibet aut etiam interpretes transfuderunt. Quod idem 2 Paralipomenon capitibus 15, 16 et 36 accidit, sicuti paulo ante demonstraui.

Et quoniam non est animus singula loca discutere: unum solum modo ex Rabani opinione adiiciam, ut iam demum ea, quae sunt huius argumenti propria, expediantur. Hieremiae 52 vulgata lectio sic habet. *Iste est populus quem tradidit Nabuchodonosor, in anno septimo Iudaeos tria milia et viginti tres. In anno octavo decimo Nabuchodonosor, transtulit de Hierusalem animas octingentas triginta duas. In anno 23 Nabuchodonosor, transtulit Nabuzardan magister militiae animas Iudaeorum septingentas quadraginta quinque. Omnes ergo animae quatuor millia sexcentae.* Qua ex lectione subdifficiles et perobscurae quaestiones emergunt, quarum nonnullas Lyranus mouit: sed quam belle responderit, aliorum esto iudicium.

Rabanus in Hieremiam ter Iudaeos a Nabuchodonosoro captos scribit, harumque trium captivitatum numerum hic a propheta censi. Prima fuit, cum Nabuchodonosor

Ioakimum filium Iosiae vinctum catenis duxit in Babylonem 2 Paralipomenon 36 Nec enim est verosime, non etiam alios plurimos cum Ioacimo in Babylonem transtulisse. Nam et Daniel capite primo verbis non valde obscuris significat, anno tertio Ioacimi quosdam e Iudaea in Babylonem esse translatos. At Caietanus negat, Ioacimum in Chaldaeam advenisse. Sane quidem: verum infirma ratione negat. *Interfectus est, inquit, Ioacimus in Iudaea et sepultura asini iuxta Hieremiae praedictionem sepultus est ac proiectus est extra portas Hierusalem.* Quid tum? Quasi vero fieri nullo modo posset, ut ductus primum in Babylonem, deinde in Hierosolyma remitteretur, ubi, cum fidem regi Babilonio datam violasset, ingloria morte periret. Non itaque eamus inficias, Ioaquimum cum aliis multis in Babylonem esse traductum. Id enim non Rabanus solum, sed divinae etiam scripturae tradunt.

Secundam captivitatem Rabanus ponit in transmigratione Iechoniae, quae 4 libro Regum 24 habetur expresse. Tertia quoque in eodem libro capite 5 expressa est, cum Nabuzardan templum etiam urbemque vastavit.

Trium ergo harum captivitatum, ut Rabanus autumat, Hieremias hic singillatim scribit numerum. Quae si vera sententia est, tres numeri mutandi sunt: ut pro septimo anno in prima captivitate scribatur, primo. Illa enim anno primo Nabuchodonosori contigit, qui idem Ioacimi tertius fuit: quemadmodum paulo ante dicebamus. In secunda vero captivitate pro octavo decimo scribendum est, octavo. Constat enim Iechoniam in Babylonem octavo Nabuchodonosori anno commigrasse 4 Regum 24 Pro vicesimo autem tertio in captivitate postrema legi oportet, vndeicesimo. Nam, ut 4 Regum 25 scriptum est, Hieremiae item 52 Sedechias in anno 19 Nabuchodonosori ductus est in Chaldaeam. Nec huic sententiae repugnat, quod libro Regum 4 capite 24 decem Iudaeorum millia cum Iechonia dicitur esse translata. Quoniam Hieremias non vulgus promiscuum, aut milites quoslibet annumerat, sed principes Iudae et eos qui erant in dignitate aliqua constituti, ut Iosephus decimo Iudaicarum antiquitatum libro capite 8 animaduertit. Vel etiam eos hic supputat Hieremias, qui in libris Regum non fuerant numerati: Primae siquidem ac postremae captivitatis numerum auctor libri Regum omnino praeterierat. In secunda autem posuerat maiorem quidem, hoc est, decem millia praetermiserat minorem, quem hic supplet Hieremias, id est, animarum octingentas duas.

Quod Iosephus intelligens in decimo antiquitatum Iudaicarum libro capite 9 utrumque numerum complectitur, asseritque eos, qui cum Iechonia ducti sunt, fuisse decem millia numero et amplius octingentos triginta duos. Quanquam primam captivitatem ad eum annum refert, quo rex Babilonius Ioacimum interemit, insepultumque extra moenia iussit proiici. Tum enim scribit tria millia Iudaeorum Babylonem in captivitatem esse ducta. Qui annus procul dubio septimus Nabuchodonosori fuit. In octavo namque Iechonias pro patre est constitutus 4 Regum 24 quod si accipimus, numerus primae captivitatis in Hieremia sine ulla correctione rectissime constat.

Intelligo autem locum Hieremiae totum posse a mendi nota vindicari: si dicamus secundam captivitatem anno 18 Nabuchodonosori fuisse, annis scilicet integris numeratis. Sicut et prima anno septimo est in hunc sensum adscribenda. Alioqui, si de annis non expletis sermone sit, prima in anno 8 secunda in 19 Nabuchodonosori fuit. At tertia fuit anno 23 cum quinto post excidium Hierosolymitanum anno, qui fuit regni Nabuchodonosori 23 inuasit Coelen Syriam, Ammonitas Moabitasque subegit,

Aegyptios perdomuit, ac repertos ibi Iudaeos captiuos Babylonem abduxit, ut Iosephus auctor est 10 *antiquitatum Iudaicarum* libro capite 11.

Sed quoniam Hieremias eos numerare videtur non qui de Aegypto sed qui de Iudaea translati sunt; quia rursum eas videtur captiuitates recensere, quae e sacris historiis colliguntur: quia demum eam, quae sub Nabuzardane fuit omnium celeberrima templique atque urbis incendio vel maxime nobilitata, tertio loco videtur scribere, ut eo redeat, unde est paulo ante digressus: ut numerum annorum in secunda et tertia captiuitate ad formam 4 libri Regum restituendum contenderet, ei ego non magnopere repugnarem. Nam si in prima captiuitate Iosephum quam Rabanum sequi malis, non equidem improbabo.

Ego autem, ut ingenue loquar, nunquam mihi minus quam in hac digressionem placui, quanquam magis adeo id argumenti difficillimi explicandi cupiditate, quam ulla alia culpa mea contigit: qui dum movere volo, numerorum quaestiones lubricas esse atque difficiles, quod error in numeris facilis ac lubricus sit, mei pene sum oblitus: fecique id repentino quali motu percitus, quod ne meditatius quidem opere ad hoc instituto facturus eram: ut iis de rebus, quae maximi sunt negotii, inter refellendum argumenta disputarem.

Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod duodecimi argumenti difficultas omnis in eo numero annorum sita est, qui 3 Regum. libro capite 6 praescribitur, ab egressione filiorum Israel de Aegypto ad templum a Solomone inchoatum. Est autem in omnibus exemplaribus Graecis, Latinis et Hebraeis idem omnino numerus annorum quadringentorum octoginta. Quem numerum exscribentium errore a vero esse immutatum, hisce argumentis suadere potes.

Primum quod Iosephus libro Iudaicarum antiquitatum 8 capite 3 scribit, Solomonem templi fabrica exorsum esse annis quingentis nonaginta duobus postquam Israelitae ex Aegypto excesserunt mille vero viginti annis postquam Abraham in Chananaeam regionem e Mesopotamia migravit. Nam si quadringentis triginta, qui iuxta Exodum a migratione Abraham ad exitum Israelitarum de Aegypto interfluxerunt, quingentos nonaginta addideris ab exitu ad templi aedificium coeptum: summa illa Iosephi relinquetur annorum mille viginti, atque adeo et vterque sibi numerus et inter se vicissim ambo constabunt.

Deinde Iosephus idem libro II antiquitatum Iudaicarum capite 4: *Ante Saulum et Dauidem*, inquit, *rem publicam Iudices administrauerunt*. Qui rei publicae status plus quam quingentis annis duravit post Moysis et Iosue imperium. Non ergo ab exitu Israel de Aegypto ad initium templi 480 solum anni intercesserunt.

Praeterea, Moyses quadraginta annis imperavit. Erat enim annorum octoginta cum eduxit Israel, Exodi 7 et centesimo vicesimo aetatis anno mortuus est. Deuteronomii ultimo. Moyses, 40.

Adde annos octo interregni, quibus Israelitae seruierunt post mortem Iosue regi Mesopotamiae Iudicum 3 Iosephus 6 libro antiquitatum capite 5 scribit hos fuisse duodeuiginti. Quorum octo servitutis fuisse libro 5 capite 7 tradiderat. Interr 8.

Othoniel iudicauit populum quadraginta annis. Iudicum 3. Othoniel, 40.

Adde duodeuiginti annos interregni, quibus seruierunt regi Moabitorum. Iudicum 3. Interr, 18.

Aioth iudicauit populum octoginta annis. Iudicum 3. Aioth, 80.

Adde viginti annos interregni, quibus seruierunt regi Chanaam. Iudicum 4. Interr, 20.

Barac et Debora iudicarunt populum quadraginta annis. Iudicum 5. Bararac et Debora, 40.

Adde interregnum septem annorum sub Madianitis. Iudicum 6. Interr, 7.

Gedeon iudicauit populum quadraginta annis. Iudicum 8. Gedeon, 40.

Abimelech tribus annis. Iudicum 9. Abimelech, 3.

Thola viginti tribus annis. Iudicum 10. Thola, 23.

Iair viginti duobus annis. Iudicum 10. Iair, 22.

Interregnum decem et octo annorum sub Philistaeis et Ammonitis. Iudicum 10. Interr, 18.

Iepte sex annis iudicauit. Iudicum 12. Iepte, 6.

Abesan septem annis. Iudicum 12. Abesan, 7.

Helon decem annis. Iudicum 12. Helon, 10.

Abdon octo annis. Iudicum 12. Abdon, 8.

Interregnum quadraginta annorum sub Philistaeis. Iudicum 13. Interregnum, 40.

Sanson viginti annis. Iudicum 16. Sanson, 20.

Heli quadraginta annis I Regum 4. Heli, 40.

Saul regnauit quadraginta. Actorum 13 nam Iosephus libro antiquitatum Iudaicarum capite postremo ait, illum regnasse viuente Samuele annis duodeviginti, post Samuelem mortem annis viginti. Saul, 40.

David regnauit annis quadraginta 2 Regum 5 et I Paralipomenon 3. David, 40.

Solomon quarto anno regni fuit templi fabricam coepit 3 Regum 6. Solomon, 4.

Qui in summam redacti faciunt numerum quingentorum septuaginta quatuor annorum. Quibus si adiicias annos Iosue, Sangar et Samuelis, interregnum quoque, quod inter Sanson et Heli fuisse scriptura dicit, maior utique summam quam illa Iosephi conficietur. Plures igitur quam 480 anni ab excessu Israel de Aegypto ad templi fabricam intercesserunt. Mendum itaque in hoc scripturae loco inest, suntque proinde ad veram rationem codices Hebraici, Graeci et Latini corrigendi.

Ad haec, si Graeca omnia exemplaria fidem aliquam faciunt, ut in eiusmodi rebus ambiguis et numerorum ratione controuersa aequum est, Paulus certe post terram Chanaam filiis Israel forte distributam tempus Iudicum usque ad Samuel quadringentis quinquaginta annis non multo secus definiuit. Sic enim Graeca habent. Kai kaqelwn eqnh epta en gh Kanaan kateklhronomhsen autoij thn ghn autwn kai meta tauta wj etesin tetrakasioij kai penthkonta edwken kritaj ewj Samouhl tou profhtou. Quae Erasmus ita conuertit: Et deletis gentibus septem in terra Chanaam forte distribuit eis terram eorum, Et post haec annis circiter quadringentis quinquaginta dedit Iudices vtque ad Samuel prophetam. In eundem sensum Pagninus vertit, caeterique iuniores omnes interpretes. Nec enim Graeca illa aliter reddi possunt.

Quod si quadringentis quinquaginta annis, quos Paulus Iudicibus a distributione terrae ad Samuelem impartitur, addamus Moysis quadraginta, Saul item quadraginta, David quoque alios quadraginta et quatuor denique Solomonis: eandem profecto summam conficiemus cum ea, quae paulo ante e certis scripturae testimoniis confecta est quingentorum septuaginta quatuor annorum, ut nouum testamentum veteri omnino consentiat.

450

40

40

40

4

574

Sed ait Caietanus, Graeca omnia exemplaria et Latina esse vitata et Graece triakosíoj, non tetrakosíoj, Latine trecentis non quadringentis, esse legendum. Qui sic? *Euincitur*, inquit, *quoniam alias non constabit numerus annorum, quem tertius liber Regum capite sexto definit*. Scilicet, quasi non in hoc controversia sit, an ille numerus an hic scribentium errore sit inductus. Numero sane tertii libri Regum reliquae omnes scripturae dissentiunt. Numero Actorum Apostolicorum scripturae consonant omnes. Non ergo hic sed ille numerus vitio librariorum est corruptus.

Confirmat autem hanc sententiam illud tandem, quod qui contrariam intueri volunt, numerumque illum quadringentorum octoginta annorum retinere ii tantum absurditatum in supputatione sua faciunt, ut vix audiri sine aurium molestia possint. Nicolaus porro et Abulensis, qui in scripturae explanatione habentur insignes, ut summa illis 480 annorum iusta constituatur, primum aiunt, annos Iosue minime computandos, sed in Othonielis quadraginta includendos. Eodemque modo de Samuele iudicant, cuius annos similiter intra quadraginta Saulis includunt. Mox addunt annos quibus Iudaei seruierunt regi Mesopotamiae, aliisque postea sequenti tempore regibus, eis annis includi, quibus terra quieuisse dicitur, vel etiam Iudex hic aut ille Israelitis praefuisse. Unum solum annorum duodeuiginti interregnum in computationem asciscunt, ut cum tribus annis Solomonis summam 480 annorum suo belle arbitrato conficiant.

Sed, ut dixi, haec computandi ratio multum omnino absurditatis habet. Ut enim omittam alia, ne in re nota et perspicua multus et insolens sim, illud ante omnia expediri velim: ecquo pacto interregnum anni in eos redigi valeant et contrahi, quibus sub Iudicibus terra a praeliis dicitur quieuisse? Sane in interregnis aut perpetuum Iudaeis bellum contra inimicos fuit, aut seruitus sine Iudice misera, res afflictas, turbata omnia, nulla quies. Praeterea, ecquid de quadraginta annorum interregno isti dicturi sunt, quod inter Abdonem et Sansonem scriptura commemorat? An 40 illos annos in Sansonis viginti inclusuri sunt? An potius in Abdonis octo? Praeterea, cur vnicum interregnum annorum decem et octo accipiunt, reiiciunt caetera? Quod si causam reddere ne unam quidem idoneam possunt, sane aut interregnum hoc cum caeteris abiiciant et summa erit minor: aut cum hoc, ut par est, admittant reliqua: et summa erit maior.

Ad haec, liber Iudicum explicate docet, terram duce Iuda, qui successit Iosue, minime quieuisse: sed multis bellis fuisse agitatam, quibus Chananaei ac Pherezaei victi oppressique fuerunt. Nam ductum Iosue praeliis frequentibus turbulentum extitisse,

Iosue liber ipse manifestat. Cum vero rex Mesopotamiae Iosue Iudaeque defunctis filios Israel pugna vicerit octoque annis seruire coegerit tunc tempora pacata, quietamque terram describere: prorsus est a sensu communi alienum. Quod si annos Iosue ac Iudae, illos quoque, quibus rex Mesopotamiae Israelitas expugnauit et oppressit, in id temporis trahas, quo terra quieuisse dicitur: nonne turbidos et inquietos annos cum tranquillis quietisque confundes? Nonne etiam scripturae sacrae in aperta narratione vim asseres manifestam? Illa nimirum non obscure refert, post mortem Iosue, post Chanaaeos Pherezeosque deuictos, post filios Israel per Othonielem a seruitute liberatos, terram quadraginta annis quieuisse. Quid Paulus? An non post Samuelem quadraginta annos Saulis regno impartitur? Qua ergo ratione Samuelis annos, in annis Saulis includemus? quos triginta octo fuisse Iosephus prodit, fuisse quadraginta prodit Paulus. Nulla ergo ratione, ut videtur, numerus ille quadringentesimus octogesimus defendi potest.

Ab eo siquidem tempore, quo filii Israel terram promissionis incolere habereque coeperunt ad primum Iepte annum trecentos interfluxisse testis est Iepte ipse locupletissimus. Trecentis si addas quadraginta, quibus populus moram in deserto fecit, ac viginti annos Samuelis, qui ex primo libro Regum a quibusdam colliguntur, illos demum, quos a Iepte ad quartum annum Solomonis ante numerauimus: eadem omnino summa constituetur, quae bis supra constituta est, quingentorum septuaginta quatuor annorum.

Ut quoquo te vertas et sive ex temporibus interregnorum ac Iudicum singulorum sive ex Pauli calculo atque ratione sive ex Iepte testimonio et inculpatae defensionis iudicio verum certumque annorum numerum ab excessu Israel de Aegypto ad templi fabricam efficere pertentes: semper eundem illum inuenias, quinquagesimum septuagesimum quartum. Porro autem qui numeri cuiusque summam exigue nimis et exiliter ad calculos reuocare cupiunt, hi numerum eum verissimum ac rectissimum censeant, quem plurimis confectis rationibus vndique constantem, cohaerentem, consentaneum sibi caeterisque reperiunt, qui saepe in unum collati eandem prorsus summam efficiunt.

His argumentis numerus ille 3 libro Regum infirmari potest: qui tamen non modo omnibus exemplaribus, sed vniuersis auctoribus Latinis, Graecis, Hebraeis consentientibus confirmatur. Verum enimvero in numeri huius summa tuenda et conseruanda vix reperiatur praesidium aliquod omni ex parte munitum.

Eusebius etenim, qui sine controversia in ratione temporum diligentissimus est, hanc summam 480 defendit quidem, sed ita defendit tamen, ut defensionis ratio neglecta esse videatur. Principio namque decem annos Helon e quadringentesimo octogesimo numero exemit, quoniam septuaginta interpretes ait illum Iudicem omisisse. Qua re coactus fuit viginti septem annos Iosue administrationi dare, ut quadringentesimus octogesimus expleretur. Quod si decem annos Helon in 480 includeret, cum Iosue viginti septem attribuerit 490 annorum summa conficeretur. Incidit autem in codices mendosiores. Nam complutenses eum Iudicem in 70 versione habent. Codex quoque fuit illi similiter deprauatus in tempore, quo iuxta 70 Heli populum iudicauit. Scribit etenim in 70 interpretatione viginti annos inueniri. Atque in Hispaniensi *tesserákonta*, id est, quadraginta reperiuntur. Quem Eusebii errorem saepe sum admiratus. Si enim 70 interpretationem sequi libuit, cum quemadmodum decem annos Helon, ita et Heli viginti non ademit? Quod si visum est Heli annos 40 retinere, cur decem Helon a numero exemit?

Illud etiam incommodi Eusebio accidit, quod cum interregna omnia posteriorum Iudicum temporibus includeret, videretque ex illis quaedam antecedentia ineptissime sequentibus copulari: eam rem traditionibus Hebraeorum attribuit, ne ipse rei perabsurdae primus esse auctor videretur. Circa annos vero Samuelis ac Saulis eodem in luto cum caeteris haeret. Ambobus enim non plures quam quadraginta annos assignat. At totidem Paulus soli Sauli impartitur: Iosephus autem Samueli soli duodecim, regnante Saule duodeviginti: Sauli post Samuelis mortem viginti.

Quo in loco Beda magna me admiratione afficit, primum quod sermonem permittit Paulo cum vulgarem tum etiam falsum. Deinde quod ante Samuelem trecentos nonaginta sex annos Iudices praefuisse eorum librum indicare asserit: cum in Iudicum libro non nisi trecenti triginta nouem reperiuntur. Quare ad explendam summam illam necesse est Moysis quadraginta annos apponas, Iosue vero septendecim. At Iosue septendecim non ex historiae aut divinae aut humane veritate, sed eorum opinione solum habentur, qui ad summam illam 480 annorum numeros quoslibet reuocare pergunt: idque ut faciam, non dubitant historias omnes contrauenire. Quid quod Iosephum Beda ait Samueli annos viginti Sauli totidem annos impartiri? Cum quinquaginta ambobus sine dubio impartiat, quemadmodum e locis ante citatis manifestissime constat.

Caietanus porro via longe diuersissima ingressus est. Nam quadraginta annos quidem soli Sauli distribuit; sed ut summa illi 480 annorum constet, Iosue annos decem septem vero Samueli dispertit. Quod praeter historiae fidem suo solum arbitrio facit.

Quid igitur? Semper ego alienarum opinionum relator tantum? Nunquamne reponam? Sane, et de meo aliquid exoluere lectori debeo si quid tamen probati nummi exolui possit. Primum autem non existimo aut fidei aut religionis quaestionem esse, numerus 480, iste annorum numerus, qui in codicibus peruulgatis reperitur, librariorum vitio scriptus sit: an potius idem ab auctore sacro in suo exemplari positus. Ostendimus enim errorem in numeris promptissimum esse atque facillimum. Ostendimus numeros quosdam in libris sacris exscribentium errore vitiatos. Ostendimus denique multas esse causas cur hic, de quo agimus 480 annorum numerus corrupte esse inductus videatur. Atque Iosephus et Sabellicus Hebraeus vnus Latinus alter, cum illum locum ex 3 libro Regum capite 6 referrent, non 480 annos, sed multo plures posuerunt. Incredibile autem videtur esse, Iosephum, si omnia Hebraea exemplaria 480 numerum habuissent, ab illo certo ac praescripto numero discessurum. Nec Hugo cardinalis, cum sententiam Iosephi retulisset, eam reprobandam censuit. Non igitur, si quispiam dicat, ab egresione filiorum Israel de Aegypto ad templum in coeptum quingentos annos et eo amplius interfluxisse, protinus refellendus est, quasi ea res ad fidem religionemve pertineat:

Illud denique sentio, interregnorum annos vere: inter annos Iudicum efluxisse. Itaque non esse quod Hebraei falso tradunt, in temporibus vel priorum vel posteriorum Iudicum computandos. Quo circa Iosephus, quoniam non ea solum tempora, quibus Iudices praefuere, computare voluit: sed illa etiam, quae in interregnis sine Iudice fluxerunt, vere summam quingentorum nonaginta confecit annorum. At auctor libri Regum interregnorum annis omissis eos tantum redegit in numerum, quos intellexit, dum Iudices administrarent, intercessisse. Anni ergo plures ab eo, quo Israel excessit de Aegypto, ad templi initia fluxere. Sed ducum, iudicum et regum non fluxere nisi quadringenti octoginta.

Aduertendum quoque ex iis qui populo a Moyse ad Solomonem praefuerunt, quatuor esse, quorum tempora nusquam scriptura vetus denotarit. Nempe Iosue, Sangar, Samuel, Saul. Nam reliquorum omnium certus annorum numerus in ipsis est testamenti veteris libris designatus. E quibus summa colligitur annorum 419 His si Solomonis adiungas tres, quarto enim anno templum fabricare coepit, reliqui erunt anni 58 quos Iosue, Sangaro, Samueli, Saulique dispertias.

Ac Sangar quidem, quoniam nondum vertente anno munere simul ac vita defunctus est, merito ab huius numeri summa eximitur. Cum vero Sauli Paulus impertierit quadraginta, dubium non erit, quin decem et octo sint inter Iosue et Samuelem distribuendi. At decem ne ex his Iosue, reliquos autem Samueli assignare oporteat, an contra pauciores Iosue, Samueli plures: de hac re dubitari potest. Caietano illud placuit, mihi etiam idem visum est. Quoniam Iosepho aliisque probatis historicis longior Ductus Iosue fuit, quam Samuelis Iudicatus. Nec nostrae huic opinioni contrarium est, Arcam sub Samuelis tempora in Cariathiarim viginti annis permansisse. Non enim his viginti annis quod quidam falso existimarunt, Samuel plebis Israelitae iudex erat, sed propheta. Quin scriptura ipsa satis, nisi ego fallor, aperte significat: post vicesimum illum annum coepisse a Samuele populum iudicari.

In Iosue autem tempore computando ita magna auctorum varietas et discrepantia est, ut nulla ex parte historiae labefactetur auctoritas: si, ubi variae sunt historicorum discrepantesque sententiae, ibi nulla eorum premi nos urgerique patiamur. Iosephus Gelenio interprete Iosue viginti annos annumerat. Eusebius viginti septem. Beda, Ioannes Lucidus, aliique nonnulli septemdecim impertiunt. Caietanus decem. Quamobrem cum nos decem et octo Iosue Samuelique dispertiendos dicimus, nihil sane absurdi dicimus. Quanquam ratio iubet, ut sine scripturae veritatisque discrimine octo aut nouem alios annos his duobus iudicibus adiungamus. Quid ita? Nonne hisce vel octo vel nouem adiunctis anni plures quam 480 efficientur? Efficientur utique. Falsum ergo erit, inquires, anno 480 ex eo quo Israel de Aegypto exiit, templum aedificari coeptum. Minime gentium Quin utrunque verum esse nihil obstat. Scriptura enim minutos numeros praeterire aliquando solet.

Cuius rei exemplum paulo ante posuimus ex 4 Regum libro capite 24 Ubi decem mille Iudaei dicuntur esse translati: quibus tamen Iosephus octingentos triginta duos adiecit, imo et Hieremias, quemadmodum est nobis supra explicatum. Atque scriptura Ionae post 40 dies ita Niniue subuertendam: et tamen septuaginta interpretes 43 Graecis literis prodiderunt, qui re vera ab initio praedicationis Ionae computantur, hos vere tres sacer auctor omittit, qui a toto triduo illa semper verba propheta intonabat, Adhuc 40 dies etc. Quauis ab initio, si Niniue subuerteretur 43 erant interfluxuri. Quod autem 43 dies septuaginta interpretes scripserint, auctor est Iustinus in *dialogo cum Tryphone*. Quia vero Augustinus non 43 sed 3 solum legit, difficulter se ex hac quaestione extricauit libro 18 de ciuitate capite 44 Quae eadem causa erroris Hieronymo fuit. Si enim in 70 non triduum, sed 43 dies ipse legisset, omnis admirandi occasio cessasset.

Sic ergo licet plures fuerint quam 480 anni, quia tamen non ad 490 accesserunt: recte suo more scriptura dixit, annos 480 interfluxisse. Id si probabile est, ut est certe, iam viginti septem annos Iosue et Samueli poterimus impartiri. Samueli decem, septendecim Iosue, quos huic Beda aliique viri graves impertierunt.

Sed valeant istae numerorum tetricae salebrosaeque quaestiones. In quibus poteram ignorantiam meam simpliciter confiteri et omne curiosorum hominum desiderium

contemnere. At leuioris culpa arbitratum sum, in explicanda difficillima argumentatione tam multa fuisse, quam omnino nihil dicere.

Tertium decimum argumentum parua difficultate nos implicat. Nec enim historias omnes tueri est animus, quae passim in ecclesia lectitatur. Video tantum vulgi non solum in laicis, sed in ecclesiasticis etiam esse, ut eas quoque fabulas oppido quam libenter excipiant, quas iam diu ecclesia explosit. In his certe pontificum non diligentia modo, verum etiam prudentia desideratur. Quidam namque dum reduuiam curant, capiti incommodant. Videlicet historias graves pro apocryphis reddunt quidem, sed divinum ecclesiae officium usque eo praeter solitum immutant, ut vix ulla antiquae religionis forma in cotidianis precibus relicta esse videatur. Qua ex re quam multa et magna mala ecclesiae Dei accidunt, non est huius loci et temporis dicere.

Sed esto, quaedam in publicis ecclesiae precibus habeantur ambigua, quaedam etiam falsa. Num idcirco historiis ecclesiae omnibus fidem abrogare perges, quod nonnullae earum sint vulgo iactatae et creditae, in quibus, praesertim quoties de miraculis incidit sermo, ficta reperias fortasse plura, quae iure ac merito reprobentur? Mihi profecto illud Gelasii consilium placet, *ut cum huius generis historias catholici legerint, beati Pauli sententia praecedat: Omnia probate, quod bonum est tenete*. Atqui irridere episcopos, de Theologis scholae ludere, in monachorum imperitiam insultare, quasi fabulas huiusmodi ventris gratia rudi vulgo inferant et intrudent: haec non puto equidem hominis ingenui esse, qui ad bonitatem fuerit a natura compositus, nedum eius quem Christus simplicem sicut columbam ad legem evangelii formaverit. Quod si ex quibusdam fictis falsisque narrationibus historias gentium aestimemus: nulla omnino erit, quam non similiter illudamus.

Id si hominum imprudentium atque adeo stultorum est: maneat, diuorum gesta, quae in ecclesia legi solent; despici nullo modo oportere. Quanquam nonnulla ex his incerta sunt, apocrypha, leuia, falsa. Nam et pleraque credibilia ac vera sunt, quaedam etiam certa. De tertio decimo autem argumento hactenus.

In quarti decimi argumenti responsionem multa sunt brevissime animadvertenda. Primum in maximo illi errore versantur, qui rerum gestarum memorias tanquam ecclesiae oracula accipiunt, si eas in epistolis et decretis suis pontifices aliquando vsurparint. Non est idem, mihi crede, historiae approbatio et vsurpatio. Utitur quidem interdum pontifex, si quicquam suadere cupit, receptis opinionibus, sentiis, rebusque vulgatis: at non continuo quaecumque in hunc usum attulerit, ea sedis apostolicae iudicio probat. Aliud quippe est suadentis munus, aliud diffinientis. Qui pronuntiat, res veras ille affert: qui suadet, nonnunquam etiam verosimiles.

Audiebam de praeceptore meo puer, nullum omnino argumentum esse negligendum, in quo aliqua significatio veritatis appareat. Amplectendum autem esse ita unumquodque maxime, ut quodque ad faciendam fidem erit aptissimum. Ad cuius praecepti formam non modo dialectici et oratores, sed veteres etiam theologi suas disputationes effinxerunt. Nam in causam suam quisque et quibuslibet argumentis quandoque abusi sunt et vulgi etiam credulitate. Itaque imprudentium hominum erit, historias quanvis obiter etiam, ad praesentem causam a pontifice adductas non aliter amplecti, atque eas quae sint ecclesiae certo iudicio comprobatae.

Quod deinde ad Constantini donationem pertinet, de eo non libet in praesentia disputare. Disputent alii, quibus cordi forte est Romanae ecclesiae maiestatem amplitudinemque minuere. Laurentium Vallam scimus integro libro adversus receptam communi opinione

sententiam declamasse. Iurisperiti, quae vulgo circumfertur eius donationis formula, eam commentitiam esse satis indicant, cum Paleae incriptione denotant. Eusebius, Ruffinus, Theodoritus, Socrates, Sozomenus, Eutropius, Victor, caeterique probae fides auctores, qui omnia Constantini gesta scripsere diligentissime, non modo nulla donationis eius mentionem faciunt, sed trahunt etiam orbem Romanum sic inter tres illius filios distributum, ut Italia uni eorum tota contigerit. Ammianus Marcellinus libro 15 Constantium urbis dominationem habuisse et Leontium praefectum ibi constituisse, auctor est. Nonnullos deinceps imperatores Italiae atque adeo Romae imperasse omnes historici memoriae prodiderunt. Haec et alia eiusmodi quis ignorat?

Verum quid refert a Constantino facta ea donatio sit, an a principibus posterioribus? Fictam et commentitiam fabulam dicunt a Nicolao Clementeque prolatam. Quasi vero pontifex aut factam eam donationem suo decreto definiat, aut urbem eo solum titulo defendat. Negant donatam a Constantino urbem esse: quanquam nequeunt probare id quidem. Sed quaero, quod donatam negant. Ea si non donata esset, quidnam facerent? An urbem Caesari concederent? Vrgent rustice sane. Negant enim donatam esse et in eo perstant. Nos vero tanquam tormenta quaedam adhibemus. Ut si responderint, quod donata a Constantino non est, id circo ad ius nunc Caesaris pertinere stultos se esse fateantur. Potuit enim donare alius. Potuit enim Romanus pontifex urbem iusto alio nomine possidere. Certe longi temporis praescriptione potuit. Sin negaverint ius omne Caesari in urbem, omnia quae de Constantini donatione disputant, vana esse concedant. Sed iam, ne nos vani itidem simus, reliqua persequamur.

Lepra Constantinum laborasse, apud idoneos auctores nunquam legi, sed eius nominis alium cognomento Copronymum. Unde fortasse ambiguitate vocis error inductus. Nisi rumor iste de lepra inde ortus videri possit, quod Bizantio ad aguas calidas valetudinis gratia eum egressum ferunt. Divus Thomas 3 parte quaestione 69 in 4 argumento historiam vulgatam sumit, atque, ut videtur, probat. Caietanus non item. Habet hic auctores suos Platinam in vitam Marci, Ludouicum Vives libro *de corruptione disciplinarum* 2, Alciatum libro parergon 7 capite 19 qui aperte negant. Habet scriptores omnes veteres eius aetatis, qui tacuerunt: non omissuri si sciuisent, scituri omnino rem si fuisset.

Nam quod nomine Constantini circumfertur edictum, tametsi Nicaeno concilio adiunctum est, non tamen habet concilii auctoritatem. Haec illi. Ego haec nec pro certis affirmare aüssim, nec pro falsis refellere. Syluestri acta, in quibus ea res gesta commemoratur, Gelasius non reprobatur. Refertur eadem in sinodo Romana sub Syluestro canone I in septima rursus Synodo actione? Eandem denique Nicephorus libro 7 capite 33 ut veram historiam refert. Quo circa Pontifices duos Clementem ac Nicolaum aut diuum etiam Thomam, in eo quod ea historia vsi sunt, nec ridere iure possumus, nec arguere. Quauis, ut dixi, leprae Constantinianae testis gravis et probatus ex veteribus nemo est. Itaque, si negemus, nec pontificum nec historicorum auctoritatem labefacimus.

De baptismo historici quoque ipsi nobilissimi varie loquuntur. Hieronymus in Chronicis, Eusebius libro 4 de vita Constantini, Socrates libro 1 historiae suae capite 39, Theodoritus libro item 1 capite 31, Sozomenus libro 2 capite 34, Casiodorus qui historiam ab his tribus ecclesiasticam compilauit, Pomponius Laetus alique scriptores huius ordinis Constantinum tradunt non Romae a Syluestro, sed Nicomediae ab Eusebio episcopo et quidem Ariano sacrum baptismum suscepisse.

Contra Damasus in libro pontificali tradit illum Romae a Sylvestro sacris lustricis ablutum esse. Cui omnino consentiunt Marianus Scotus, Sabellicus, Platina in vitam Marci, Nicephorus libro 7 capite 35 et libro 8 capite 54 ne Divum. Thomam, Nicolaum, Clementem, duas denique synodos in huius rei testimonium repetamus. Atque Nicephorus in hac re asseueranda et contraria opinione refellenda oratione sane quam acri usus est. Ita enim suam de baptismo. Constantini sententiam ecclesiae consensioni tribuit, ut adversam Arianorum commentis assignet. *Qui in oriente, inquit, olim Arianae sectae fuere, Constantinum Nicomediae ab Eusebio eius urbis episcopo iam moriturum baptismum suscepisse, prodiderunt: propterea eum sacrum lauacrum distulisse dicentes, quod in Iordane perficere voluerit. Id vero ex eo facile refellitur, quod ecclesia a Sylvestre eum Romae baptizatum esse certo praedicat. Quapropter testatum omnibus esse volo, ut hoc sic etiam tuto et opinentur et credant. Ariani enim male sentientes animo et consilio diabolico hoc confinxerunt non Romae baptizatum eum esse asserentes, aut fortasse eadem cum illis sensisse astruentes, perinde atque ab ipsis propterea baptismi gratiam suscepit. Quod absurditatis et mendacii plenum est. Quod si nondum sacri lauacri particeps fuit, consequitur, eum neque in Nicaena synodo cum patribus congressum esse, neque cum eis mysteria participasse: sicuti historia tradit. Haec ille. Et paulo ante. Quod autem Romae a Sylvestre sacratus sit, satis ostendit baptisterium quod ad hoc usque tempus eius rei gratia in testimonium certissimum Romae asseruatur.*

Quae duae profecto rationes efficiunt, ut non temere iis accedam, qui Constantinum Romae sacro tinctum lauacro ferunt. Quod si baptisterium tam insigni structum apparatu, si rerum veterum publica commemoratio non solum habitantium animis, sed lapidibus etiam insculpta nullum nobis argumentum est: iam iamque non dico quae vetustatis vrbe monimenta sunt: sed quae sunt in orbe maiorum traditione recepta: ire ea omnia inficias poterimus: quanuis indicia extent rerum, locorum, temporum manifesta. Ac nisi prius baptismi fuisset fonte sublatus, qui credi potest, Constantino episcopos aut culparum at querimoniarum libellos obtulisse, aut, ut synodo et disputationibus interesset, permisisse? Baptizatus ergo ante synodum Nicaenam fuerat Constantinus.

Ubi haereticorum industriam ac diligentiam in propaganda mirari satis non queo. Omnia quippe illi sus deque miscent, ut viri pietate insignes, praesertim si reges aut imperatores sunt, ipsorum partes fouisse videantur. Tanta vero arte id efficiunt, ut doctos etiam viros, nedum imperitos fallant.

Eusebius porro Pamphili, vel quia Eusebio Nicomediensi caeterisque amicis credulum se praebuit, vel quia sectam, cuius apertissimus propugnator erat, hac laude et gloria voluit ornare: eius fabulae primus auctor Christianis fuit. Huic enim scribenti Hieronymus ac reliqui auctores crediderunt. Sed de Eusebii fide plura postea.

Nam Constantiam Constantino fratri Arianum presbyterum insinuasse, a quo vir religiosissimus seductus sit, hoc ut credam, quantum Constantiae levitas et inconstantia mouet, tantum Constantini pietas et gravitas remorantur. Ac si presbyter ille Arianus pium alias imperatorem quidem, sed postestate, diuitiis, honoribus, triumphis, meritis, secundis denique rebus omnibus insolentiorum factum decepit, ut Arium reuocaret, Athanasium repelleret: viris etenim bonis in rebus eiusmodi facile imponitur, non tamen adeo in errore processisse credendus est, ut Ariano ritu alterum baptismum Nicomediae suscipere. Quanquam sunt qui existiment, qui per sororem falsum in fide Constantinum

produnt, eos falsos nominis similitudine id patri attribuisse, quod filii scelere patratum est.

Verum sive hoc modo sive alio res habeat, illud tenendum est, neruos atque artus esse sapientiae non temere credere: iis prasertim historicis, qui quoniam fidem divinam violarunt, fidei humanae auctoritatem amiserunt. Sed de his capite sequenti accuratius disseremus.

CAPUT VI

QUI SINT PROBATAE FIDEI AUCTORES, QUI CONTRA NON SINT

Quatuordecim, argumenta superiore capite sigillatim refutata sunt. Nunc quintum decimum 16 et 17 refelli oportet: quoniam haec tria unum atque idem exquirunt, quod supra sumus quidem in quatripartita divisione polliciti, sed cogitationibus multis variisque distenti, tertium eius divisionis membrum voluntaria quadam obliuione contriuimus. Quis enim actor historiae probatus sit, tertio loco me scripsi dicturum: nec exolui quod promiseram. Quin operis instituti pene immemor factus sum. Eam quippe rem nitimur fere homines, aut ex memoria deponere, aut diu multumque protrahere: quam non libentes et voluntarii, sed inuite et repugnanter aggredimur. Atqui licet non constituto tempore et loco, reddam tamen in praesenti, et cum foenore fortasse reddam, id quod me debere non inficior.

Antea vero quam de historicis vtrisque et ecclesiasticis et profanis sententiam meam dico, illud est operae pretium quaerere sintne regulae aliquae, et quidam historiae quasi iudices, quibus historici cuiusque fides ac veritas exploretur.

Nam Ioannes Annius tres regulas ponit easque Methastenis testimonio confirmat: ad quas omnes Chronicorum libros expendere et examinare haud secus atque ad Lydium lapidem debeamus:

Prima, inquit, regula est ista. *Suscipiendi sunt absque repugnantia omnes qui publica et probata fide scripserunt.*

Secunda. *Gesta et annales quatuor monarchiarum non possunt negari et reiici ab aliquo, quia solum publica fide notabantur: et in bibliothecis et archivis seruabantur. Unde et in Esdra legimus, quod controversiae de reparando templo diffiniebantur ex annalibus Persarum seruatis in bibliothecis.*

Tertia regula. *Qui solo auditu, vel per opiniones scribunt, hi tanquam priuati recipiendi non sunt, nisi a publica fide non dissentiant.*

Ex quibus colligit, quod nemo in Chronicis suscipiendus est, nisi annalibus quatuor monarchiarum concordet. Et in monarchia quidem Assiriorum, quia publica fide scripsit Berosus Chaldaeus, consequens est, ut in temporibus eiusdem monarchiae ipsi detur palma: et hunc secutis item ex Persis Methasteni, ex Graecis Xenophonti in aequiuocis et Archilocho et Eusebio. Reiiciuntur a temporibus huius monarchiae ex Graecis Herodotus, Hellanicus, Acusilaus: ex Latinis Iustinus, Gellius et Orosius, qui contra publicam et probatam fidem scripserunt.

In secunda vero monarchia Persarum et Medorum auctor publicae fidei fuit Methastenes Persa et Ctesias Gnidius, ut in tertio libro Diodorus notauit. Reiciuntur Iosephus ex Hebraeis: et Clemens, Tatianus, Africanus et Eusebius ex Graecis. Quia priuatas opiniones secuti, contra publicam fidem notant reges et tempora, quae in bibliothecis et annalibus non fuerunt: et contra omnem publicam fidem scribunt, Cyrum ante dedisse licentiam Hebraeis in Babylone captiuis et mortuum, quam Babylonia Darius eius patruus potiretur.

Proinde idem Eusebius, quoniam in tertia monarchia Graecorum et in quarta Romanorum publicam annalium fidem sequitur, in utraque recipitur. Recipitur et Philo Hebraeus, qui solus habuit Chronographiam quatuor monarchiarum: et ideo solus ipse in temporibus ex Hebraeorum scriptoribus recipitur. Qui non per opiniones, ut Iosephus, sed etiam 70 seniorum testimonio usus certissima scribit.

Haec Annii in 11 et 14 libris hoc est, in *Methastenem Philonemque* suos censet: fidenter sane, ut solent isti, nihil tam verens quam ne dubitare aliqua de re videretur. Sed videndum nobis: an in censura hac quantum securitatis est, tantum sit etiam veritatis. Nec vero libenter nos scriptorum, praesertim familiae nostrae, vitia detegimus. Sed in publica studiorum causa nullo modo praeuaricandum est. Cum viderem itaque viros quosdam eruditos in his Annii praeceptis et exemplis hallucinari: necessarium existimaui et regulas vanas esse ostendere, et falsa item regularum exempla.

Principio igitur affirmare videtur Annii in quatuor tantum monarchiis scribas certos haberi solitos: quos res publica in id constituerit, ut gesta temporaque notarent. Horum annales in locis tutis asseruari. Quemadmodum in bene instituta ciuitate videmus, quae instrumenta scripturarum publica a tabellionibus obsignata custodiae tutae committit. Verum illud non in quatuor solum monarchiis, sed in Phoenicum, Aegyptiorumque re publica fieri solere, Iosephus auctor est 1 *contra Appionem* Alexandrinum libro. Nec omnes quatuor illae monarchiae huiusmodi rerum gestarum scribas et annales publicos habuere: quibus rerum temporumque lites, si quae essent exortae, finirentur.

Graecos siquidem hisce et scriptoribus et annalibus caruisse, multo probabilius est. Sane ante olympiades Eusebius scribit, Graecam de temporibus historiam falsam credi: quod, ut cuique historico visum est, diuersas sententias protulerunt. At post olympiades non asserit eius generis annales a destinatis rei publicae ministris adscriptos extitisse: sed id asserit, ex eo veram de temporibus Graecorum historiam credi: quo olympiades in vsu esse coeperunt. Ac Marcus Varro, apud Censorinum libro de natali die capite 17 non aliud tradit quam quod Eusebius accepit, ante olympiades tempus μῦθικόν, hoc est fabulosum, extitisse: quia in eo multae fabulae referuntur. Cum olympiadibus vero coepisse ἱστορικόν, quod res eo gestae veris historiis contineantur. Itaque post olympiades Graeci res vere gestas scribere orsi sunt, habitaque est deinceps apud eos quaedam historiae ratio, temporum conuenientia et historicorum nonnulla consensio.

Atqui Graecorum rem publicam certos historiae administros ex eo tempore constituisse: dicere Annii poterit: probare non poterit. Quin e contrario Iosephus bonus in primis auctor scribit Graecos nihil firmiter scientes tradidisse, sed quod unusquisque, ait, opinatus est: *hoc studuit explanare. Unde etiam libri se inuicem arguunt et in multis Hellanicus ab Acusilao discrepat, Hesiodum corrigit Acusilaus, Ephorus Hellanicum in plurimis ostendit esse mendacem, Ephorum vero Timaeus, Timaeum qui post illum fuisse, Herodotum vero cuncti. Sed neque de Siculis rebus qui eas conscripserunt, neque rursum de Atticis hi qui Atticas, neque de Argolicis qui Argolicas memoriae*

prodiderunt, consentiunt. Nam et Thucydides in multis etiam tanquam fallax accusatur, licet scrupulosissimam sui temporis historiam scripserit. Causa vero huius dissonantiae ea praecipua est, quod non fuerit studium apud Graecos publicas de iis, quae semper aguntur, proferre conscriptiones. Non enim dumtaxat apud Graecos alios publica conscriptio est neglecta: sed neque apud ipsos Athenienses disciplinae cultores aliquid huiusmodi reperitur. Hactenus Iosephus.

Qua ex re liquet falso Annius Iosephi testimonium vsurpasse: ut probaret publicos Graecorum annales in templorum bibliothecis custodiri. Nihil enim tale Iosephus argumentatus est, quale illi tribuit Annius. Sed hoc argumentatur, quod a Cadmo literas Graeci se accepisse gloriantur, id persuadere illos non posse: cum nulla inscriptio vel in templi parietibus, vel in vasis, statuis, caeterisque donis templo dicatis ex eo tempore relicta sit. At in his tamen post literas inuentas aut deorum, quibus ea dona offerebantur, aut offerentium nomina semper inscribi sunt solita. Plutarchus quoque auctor et ipse grauissimus affirmat, nullos sua aetate publicos Graecorum annales extare, praeter nuncupatos canones temporales, quorum auctoritas parum apud eum valet, quod multarum rerum inuenta in ipsis repugnantia tolli nequiverit, quanuis in ea re plurimi multum operae studiique posuerint. Vanum igitur et comentitium est, in Graecorum regno et monarchia post olympiades eiusmodi historicos publica auctoritate diffinitos destinatosque fuisse.

Illud autem vanius in hac monarchia solos Philonem atque Eusebium accipere: qui publicos probatosque annales fuerint secuti. Etenim Eusebius si eam auctoritatem suis *Chronicis* posset adiungere, nullo modo reticuisset: se huiusmodi annalibus inhaerere. Philo vero Iudaeus nec quatuor monarchiarum annales habuit, quod illi falso sineque ratione ac testimonio tribuit Annius, nec si habuisset: quicquam nobis attulisset commodi. Nulla enim Philo aut rerum gestarum aut temporum monumenta reliquit. Nam libellus, qui de temporibus inscribitur, cum fabularum plenus sit: nullius gravis auctoris est, nedum Philonis. Auctor certe eius libri non solum mendacia consecratur, sed adeo etiam historiae rudis est: ut solos Hebraeos nec praeterea quenquam de profanis scriptoribus legisse videatur. Sed hoc, nec ita multo post, satis abunde ostendemus.

Nunc de Romanorum quoque annalibus pauca dicantur. Quibus fuisse publicos annales olim, Cicero in secundo de oratore libro auctor est. *Ab initio, inquit, rerum Romanarum usque ad P. Mutium Pontificem Maximum res omnes singulorum annorum mandabat literis Pontifex Maximus efferebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi, ii qui etiam nunc annales maximi nominantur.* Primo item de legibus libro inducit Atticum sic loquentem, *Nam post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest esse nudius, si aut ad Fabium aut ad Catonem aut ad Pisonem venias: tamen quid tam exile quam isti omnes?* Annales igitur isti pontificum maximorum a tempore P. Mutii intermissi sunt: illisque in historia Cato, Fabius Pictor, Pison aliique succedere graves omnino auctores quidem, sed sine publica auctoritate tamen.

Nec vero audiendi sunt, qui huiusmodi Pontificum Maximorum annales post P. quoque Mutium continuatos asserent, quod hoc loco apud Ciceronem Atticus eos se vidisse significet. Videre autem nullo modo potuerit, nisi essent continuati: cum Liuius priorum temporum pontificios annales incensa a Gallis vrbe interiisse dicat. Non enim interiisse omnes dicit, sed plerosque. Qua ex re non fit, ut si in Liuii manus annales isti pontificii

non venerunt, quoniam rari ex incendio relictis sunt, ne in manus quidem Attici peruenisse existimemus, quibus his quaerendis maiorem forte diligentiam et curam adhibuit quam Liuius. Quanquam codices eiusmodi non semper hominum diligentiae obueniunt, sed fortunae. Annalium igitur Pontificum Maximorum post Pub. Mutium facta intermissio est.

Etenim si ea Pontificum diligentia perseuerasset, aut annales isti publici in bibliothecis templisque deorum extarent: nec tam multis locis animi penderet Liuius et annalium incertitudinem causaretur, nec adeo saepe in notandis consulibus consulumque etiam annis errare. Nam errasse Enricus Glareanus perquam diligenter ostendit: dubitasse de personis frequentissime Fabius Quintilianus ait. Ac decade 1 libro 6 Liuius ipse quae a condita vrbe Roma ad captam eandem a Gallis urbem, id est, ad olimpiadem 97 quinque libris exposuerat, ea obscura et parum constantia queritur, tum quod perrarae per eadem tempora literae fuerint, tum quod etiam si quae in commentariis Pontificum aliisque publicis priuatisque erant monimentis, incensa vrbe pleraeque interierint. Et rursum in 8 libro postea quam historicorum Romanorum varias discrepantes sententias posuit: *nec facile est, inquit, aut rem rei aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis: dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta et publica monimenta rerum confusa: nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.* In libris quoque 9 et 10 ut loca alia praetermittam, satis ille aperte docet: quam nullos habuerit certos probatosque annales, quos in scribendo sequeretur.

Dionysius etiam Halicarnasseus se eiusmodi annales publicos minime consecutum haud obscure significat. Cum enim historiae suae fidem conciliare cuperet et veteres scriptorum Romanorum historias se consuluisse testaretur: eorum vel maxime, qui grauissimi et nobilissimi fuerint habiti: horum tamen annalium publicorum nullam omnino mentionem fecit, facturum sine dubio, si adeo magnam ac certam auctoritatem suo posset operi adiicere.

Quid multa? Iulius Caesar, auctore Tranquillo, inito consulatu primus omnium instituit: ut tam senatus quam populi diurna acta conficerentur et publicarentur. Quo *Satyricon*, illud attinet. *Cupient et in acta referri.* Plinianum item illud, *Milone causam dicente lateribus coctis pluisse in eius anni acta relatum est.* Veterem ergo Pontificis maximi morem, qui iandiu fuerat interruptus, Iulius Caesar primus omnium renouauit.

Nec me praeterit, Romanis quondam libros quoque linteos fuisse: qui nihil fere praeter consulum et magistratum nomina continebant. Sed neque hos Liuius vidit: quoniam incensa vrbe forte hi etiam perierunt. Neque ita horum auctoritate permotus est, ut non eos interdum ab aliis citatos neglexerit. Quin Macrum Licinium cum libris linteis suis aliquando coarguit. Imo vero et Tiberonem et Licinium refert indiscrepanti opinione utrumque libros linteos protulisse. Ut intellegas libris istis linteis quam tenuem et exilem fidem haberet Liuius.

Quibus ex rebus facile Annius refellitur, qui circa finem commentariorum in Philonem suum astruit, Titum Liuium publicos annales Romanae monarchiae secutum esse, huiusque Philonem vestigiis instituisse. Ubi multum omnino de gradu Philonem suum deiicit: qui si publicos omnium monarchiarum annales habuit, ut paulo ante Annius dixerat, imprudenter sane ac leuiter Liuium secutus est. Quem constat, primum nullos

publicos annales habuisse: deinde in plerisque dubitasse, denique errasse in multis et ita errasse: ut errorum quorundam ab aliis euincatur, quorundam ipse etiam se arguat

Nec patiar ut quisquam mihi Flauium Vopiscum Syracusium opponat, qui in *vitam Probi* fatetur, se usum libris ex bibliotheca Vlpia, registris etiam scribarum porticus porphyreticae, actis demum senatus ac populi. In vitam vero Aureliani scribit, Aurelianum in libris linteis, qui in Vlpia bibliotheca erant, ut quotidiana sua acta scriberentur praecepisse. Multo vero minus illud feram, ut mihi Diodorus opponatur, qui in primo libro asserit ex veteribus annalibus gesta se ac duces Romanorum cognouisse. Flavius quippe nihil nisi libros linteos restitutos diligentiamque Pontificum Maximorum non antiquam illam, sed a Iulio Caesare primum instauratam affert: Diodorus autem non affirmat se publicos Romanorum annales nactum esse, sed veteres. At hi in priuatis monumentis esse potuerunt. Nihil igitur afferunt, qui in Graecorum Romanorumque monarchiis publicos fuisse annales aiunt: ad quos caeteras oporteat historias reuocare, ut si iis consentiant, approbentur, reprobenentur si dissentiant.

Ostensum est enim, nullos neque e Graecis neque e Romanis publicos annales extare: atque adeo nullos auctores esse, qui secundum eiusmodi annales Graecorum Romanorumque scripserint aut res gestas, aut tempora. Nisi forte in uno aut altero loco auctor quispiam affirmet, se eam rem quam scribat, ex libris linteis aut elephantinis actisve publicis exceperisse.

Atqui ex una parte de tota historia iudicare stultissimum erit. Praeterquam quod si quis suam historiam dicat publicis huius aut illius monarchiae annalibus consentire: non continuo publicam monarchiae auctoritatem habet. Alioqui facile ac promptum cuique erit: ad omnem etiam fabulam legentium conciliare uno mendacio dicendo fidem. Id quod Philo historicus apud multos obtinuit: qui in historiis suis omnia tempora quadrasse ad veros quatuor monarchiarum annales plerisque sine omni et ratione et testimonio persuasit. Historicum dixi: nam verus ille Philo grauissimus philosophus idemque theologus eruditissimus ut ab impudentia et mendacio, ita quoque ab historia scribenda alienus fuit. Eusebius enim Hieronymus ac Suidas, qui Philonis opera diligentissime enumerarunt, nullum opus habent, in quo Philo res gestas regni cuiusquam temporaque notarit. Ita doctis omnino viris liber ille de temporibus inscriptione plane eminente videtur esse suppositus. Quae res manifestis quoque argumentis euincitur.

Primum illud est quod libelli eius auctor scribit: stirpem Salomonis in Ochozia defecisse et Ioas, qui illi in regno successit, non de Salomonis, sed de Nathanis esse progenie. Quod quam falsum sit, e sacris literis facile patefacit: Quarti enim libri Regum capite 2 ita legitur. *Athalia vero mater Ochozia videns mortuum filium suum interfecit omne semen regium. Tollens autem Iosaba filia regis Ioran soror Ochoziae Ioas filium Ochoziae furata est eum de medio filiorum regis, qui interficiebantur, et abscondit eum a facie Athaliae, ut non interficeretur.* Et capite 12 tulit *Ioas rex Iuda omnia, quae consecrauerant Iosaphat et Ioran et Ochozias patres eius etc.* Et capite 13 *Anno vicesimo tertio Ioas, filii Ochoziae regis Iudae etc.* Item secundi Paralipomenos capite 22: *Nec erat vltra spes aliqua ut de stirpe quis regnaret.*

Est denique in hanc rem praeclarum illud testimonium, contra quod nullus est ad tergiuersandum locus, e primi libri Paralipomenon capite tertio, ubi in posteritate Salomonis verbis nihil obscuris recensetur Ioas, filius Ochoziae. Id quod Matthaeus explicite confirmat inquires, *Iosaphat genuit Ioram, Ioram autem genuit Oziam, Ozias*

autem genuit Ioatham, Ioatham autem genuit Achaz, Achaz autem genuit Ezechiam. Generatione ergo et natura Ezechias filius erat Iosaphat ac proinde Salomonis, ut Matthaeus ait: et non Daudis edicto in filium deputabatur, ut asserit Philo. Ecquis igitur eos ferat, qui contra apertissima scripturae sacrae testimonia stirpem Salomonis in Ochozia defecisse asseuerant?

Sed ne hic quidem yeudófilo ille Philo finem mentiendi facit. Tradit quippe et id rursum, quos scriptura filios Iosaphat fratresque Ioran appellauit: eos non vere filios Iosaphat germanosque Ioram, sed Nathanis posteros fuisse. Quod ut mireris, imo execreris etiam: verba subscribenda sunt, quae secundi Paralipomenon libri capite 21 leguntur. *Dormiuit, inquit, Iosaphat cum patribus suis et sepultus est cum eis in ciuitate David: regnauitque Ioran filius pro eo, qui habuit fratres filios Iosaphat, Azariam et Iahiel et Zachariam et Azariam et Michael et Saphatiam. Omnes hi filii Iosaphat regis Iuda. Deditque eis pater suus multa munera argenti et auri et pensiones cum ciuitatibus munitissimis in Iuda. Regnum autem tradidit Ioran, eo quod esset primogenitus. Surrexitque autem Ioran super regnum patris sui. Cumque se confirmasset, occidit omnes fratres suos gladio.*

Quo in loco quae potest esse tergiuersatio, quae tanta interpretandi licentia, quae tan magna comminiscendi libido, imo vero quae tam insignis impudentia, ut eos filios Iosaphat verosque germanos Ioran fuisse negemus, quos non sic modo scriptura vocat, sed reddit etiam causam, cur germanos fratres intelligi necesse sit? Ioran, ait, fratres habuit filios Iosaphat: ne aliunde fratres existimares. Idque etiam ne dubitare posses, iterum atque iterum repetit, *Omnes hi filii Iosaphat regis Iuda. Deditque eis pater suus munera multa, regnum autem tradidit Ioran, eo quod esset primogenitus.*

Quid autem illa commemorem, quae sine omni sacro et profano testimonio sineque ulla rationis coniectura Philo iste falsus comminiscitur?: Ortam litem inter filios David et Bethsabée. Daudis edictum de posteris in regnum quodam ordine successuris. A rege Ioas omnes sequentes binomios trinomiosque etiam fuisse, a desolatione ad carceres Ioachim viginti annos interfluxisse. Mardochaeum decem et octo annis aetatem Isaac superasse. Macchabaeos simul cum pontificatu etiam ducatum a domo David subripuisse, unde inimitias exortas. Multaque alia eiusmodi: quae partim commentitia sunt, partim sacris etiam litteris aduersa.

Quid? Quod vel in humana historia Philo iste adeo saepe delirat, ut facile dicenti ipsi credas, se in ultimo anno aetatis suae decrepitae libellum illum scripsisse. Scribit siquidem: Anno Cyri secundo Aggaeum et Zachariam prophetasse. Item ob mortem Darii Histaspis opus esse impeditum: nec adiri potuisse Cyrum, qui bello Tamyrico erat implicitus. Item Cyro Assuerum Priscum Arthaxerxem successisse, qui et plusquam 12 annos imperarit et Holofernem in Iudaeam miserit. Item hunc duos filios habuisse, qui de imperio contenderint, sed cum alter eorum, hoc est, Darius Longimanus victoriam fuisset consecutus, in eius primo anno Iesum hortantibus iisdem prophetis templi aedificium aggresum.

Quae omnia falsa esse et historicis probatis omnibus vehementer repugnantia quis non videt? Itaque miror quid in mentem Annio venerit, ut eum librum, qui de temporibus inscribitur, in quo multa false, pleraque absurde, nonnulla contra scripturam etiam dicuntur, Philoni attribuerit viro doctissimo et prudentissimo. Quis enim credat, Philonem Xerxem illum Persarum regum omnium apud Graecos celeberrimum ignorasse? Darium Histaspis cum Dario Medo Cyri auunculo confundisse? Assuerum

illum, qui opus templi impediuit, patrem Longimani existimasse? Nempe in eos errores solus ille posset incurrere, qui utriusque literaturae et sacrae et profanae rudis omnino et imperitus esset.

Non ergo Philo Iudaeus, cuius ingenium, eruditionem, facundiam, celebrauit antiquitas: auctor illius libelli fuit: sed homo quispiam sine ulla bona arte, sine eloquentia, sine ingenio, sine literis. Nullo certe loco Philo iste falsus platonizat: sed unique non modo indocte et indiserte, verum inculte etiam atque inornate loquitur.

Sed ut eo, unde digressa est, recurrat oratio, cum monarchiae Graecae atque Romanae nulli nunc publici annales extent, nullique omnino auctores, quorum historiae ad illiusmodi annales conueniant et quadrent: nimirum in his duabus monarchiis regulae Annii nulli penitus usui futurae sunt.

Sed et in prioribus duabus monarchiis mihi sane videntur ociosae, ad omnemque usum prorsus ineptae. Nam tametsi Medos ac Persas publicos annales asseruatos habuisse sacrae literae prodiderunt, Babylonii etiam publicae auctoritatis historias fuisse, non Iosephus modo testatus est, sed auctores alii nobilissimi. Eiusmodi tamen annalibus nos hodie caremus, omnique etiam historico, quem hosce annales secutum esse certum atque exploratum sit Berosum fateor, quoniam valde probabile est auctoritate publica Chaldaeorum historiam edidisse. Methastenum vero publicum Persarum historicum fuisse cur fatear non video, quem res Indicas scripsisse, et in Plinio et in Iosepho legi, res Persicas non legi. Sed quoniam non in hoc contentionis summa impendet, demus illud Annio gratis. Sicut et id quoque Ctesiam Gnidium in Persarum et rebus gestis et temporibus accipiendum esse. Videlicet apud Diodorum in tertio Ctesias ipse testimonium perhibet, Graecis se veros certosque annales Persarum ac Medorum attulisse. Hoc igitur, quoniam Ctesias de se dicit, credamus illi. Nam Lucianus Ctesiam Gnidium ait de rebus Indicis scripsisse ea, quae nec ipse viderit, nec de alio narrante audierit. Itaque fabulas esse. Ac donemus haec interim, nec enim de omnibus certandum est. Illud agamus, quos libros Berosi et Methastenis nomine inscriptos Annii protulit, eos nec Berosi esse nec Methastenis.

Berosum porro Annianum non verum esse, sed fictum: Raphael Volaterranus libro Anthropologiae 14 animaduertit. Cui Ludovicus Vives pluresque viri alii doctissimi assentiunt. Quae mihi res argumentis idoneis videtur confici posse: Primum, quod Berosus iste Annianus scribit, Noe praeter tres primores filios Sem, Chan et Iaphet plures alios post diluuium genuisse: quod sacris literis videtur esse contrarium. *Tres isti, inquit, filii sunt Noe et ab his disseminatum est omne genus hominum super vniuersam terram.* Non ergo alii filii Noe fuerunt, qui colonias orbis terrarum praecipuas Noe iubente constituerint. Refert deinde, cum Noe ebrius iaceret, Chan illius virilia comprehendisse, ac tacite submurmurando carmine magico patri illudentem, sterilem eum perinde ac castratum effecisse. Scribit praeterea Noe in Italiam venisse, naturaliumque et diuinorum libros conscriptos Italis reliquisse: eundem quoque Noe Ianum illum extitisse, qui primus in Italiam imperarit. Item Nemrot magis studuisse paci religionique deorum quam opulentiae: ideoque translatus a diis subito non comparuisse. Quae commentitia esse omnia facile ostenderem, nisi quod plus etiam nimio huius voluminis magnitudo creuit. Item ait hunc ipsum Nemrot Assyrium, Medum et Magogum in Asiam misisse, qui regna condiderint Assyrium, Medum et Magogum. At hi cum essent filii Iaphet vel patre vel auo praecipiente credibilis est

colonias deduxisse: vel certe, ut Geneseos undecimo capite dicitur, is ipse deus qui diuisit linguas in Babel, inde dispersit eos super faciem cunctarum regionum.

Praeterea narrat, Semiramidem Babylonem urbem maximam ex oppido fecisse et magis illam aedificasse quam ampliasset. At verus e contrario Berosus apud Iosephum in primo contra Appionem Alexandrinum libro scriptores Graecos reprehendit, qui falso tradiderint a Semiramide Babylonem aedificatam et mira opera ab illa circa hanc fuisse constructa.

Ad haec Berosus Annianus prodit Cenchrem Aegypti regem Hebraeorum magica in mari periisse. Quod utique nullo esset modo a Iosepho praetermissum, qui cum Hebraeae gentis antiquitatem adversum Graecos conaretur ostendere, nullum aut prius aut antiquius expressum testimonium potuit Berosi proferre, quam ex 3 libro Chaldaeorum: ubi Nabuchodonosorum scripsit templum Iudaeorum ciuitatemque vastasse.

Berosus insuper Annianus nullam nec aperte nec obscure Abrahami mentionem facit. At Berosus ille verus, ut Iosephus auctor est, Abrahami implicite meminit his verbis. *Post diluuium autem decima aetate apud Chaldaeos erat quidam iustitiae cultor vir magnus et sideralis scientiae peritus.* Praeterea Berosus Senacherib regis Assyriorum gesta commemoravit, quem admodum Iosephus Hieronymusque testantur.

At in Beroso Anniano nulla Senacherib commemoratio est. Praeterea, fictus iste Berosus in Ascatade decimo octavo Assyriorum rege finem historiae suae fecit. Post quem tamen viginti alii reges usque ad Sardanapalum Babyloniis imperarunt. Sed hos tamen Berosus non omisit, quin eos etiam annumerauit, qui Nabuchodonosoro Nabulassari filio usque ad Cyrum in imperio Babylonio succedere, ut Iosephus contra Appionem libro 1 Divusque Hieronymus in Danielis 5 caput affirmant. Atque Methastenes Annianus, cum triginta octo Assyriorum reges a Saturno ad Sardanapalum numerasset, tempusque etiam regni cuiusque eorum subiecisset: in his omnibus se Berosum sequi atque adeo eius se verba exscribere testatus est.

Nec vero dici potest libellum istum de antiquitatibus fragmentum esse Berosi: non integrum opus, quoniam vel Annianus ipse nobis tanquam integrum opusculum venditavit. Manethon quoque Annianus aperte dicit se inde historiam exordiri, ubi finem historiae suae Berosus fecit. Ita in supplemento Manethon decem et octo regibus Berosi quatuordecim alios adiecit, quos si a Beroso accepisset, nullo pacto inficiaretur. Fictus est ergo Berosus iste Annianus, non mancus.

Quid? Quod apud auctores veteres Berosus non Aegyptiorum, non Lybicorum, non Celtiberorum, non Italarum, non Germanorum, sed Chaldaeorum scripsit historiam. Annianus vero iste aequae horum omnium regnorum historicum se praebet. Nullum certe probatum auctorem inuenies, qui Berosum nisi in rebus Chaldaicis testem excitet veritatis. Atqui, si auctor grauissimus res alias scripsisset, sine dubio in eis ab aliquo vel Hebraeo vel Graeco, vel Latino auctore aliquando citaretur.

Sed nescio an Berosum istum satius fuisset nulla argumentatione conficere. Res quippe ita priscas memoriae prodit, ut licet falsas intelligere per tui animi coniecturam possis arguere tamen per illarum vestustatem nimiam non possis. In rebus enim eius modi quo quisque improbius est, eo maiorem habet fingendi licentiam: adeo ut de libris quidem totis et auctoribus, quemadmodum ait Fabius, mentiatur tuto, quia inueniri qui nunquam fuere non possunt: de rebus autem ipsis, vel tutissime mentiatur, quia nulli testes produci queunt, qui non sint pueri, si contra veterrimos proferantur.

Qua in re cum episcopus quidam nostros deprehensus esset saepe pecasse: eos enim auctores citarat interdum, quos nulla unquam habuit aetas: eas res olim gestas scripserat, quas nulli homines ediderunt, respondit, referre nihil: in historia sic an aliter omnino sentias. Quod omnia essent ambigua, nisi quae sacris literis continerentur. Indigna quidem episcopo eoque Theologo sententia. Nam rusticus homo et vanus si haec dicam, non est mirum.

Sed ut eo reuertamur unde discessimus: facilius dico esse, Berosum istum Annianum contemnere quam refellere. Nam viris doctis ipsa libelli lectio satis magna persuasio est: indoctis persuadere nihil attinet. Suo Beroso fruuntur licet. Quem solum de temporibus inscriptionum quarundam per annos quadringentos octoginta ante Ninum et Phoroneum supputasse, Annii ait Plinium tetigisse. Cum Plinius tamen nihil aliud tradat, quam Berosum usque adeo astrologia enituisse: ut Athenienses ei ob divinas praedictiones publico in gymnasio statuam inaurata lingua statuerint. Fruuntur itaque, ut dixi, Beroso suo: sed Plinii auctoritate non fruuntur. Imo ne probabili testimonio vlllo quidem aut ratione aliqua consentanea. Illa enim ridicula est, Hieronymum Berosi huius verbis quandoque uti. Quasi vero commento locus esse posset, nisi Berosus iste fictus veri Berosi quaedam verba compilasset.

Sed iam Annii Methastenem quam fieri poterit brevissime explodamus. Non autem persequar errata minuta, quae in paruo volumine plura sunt. Tantum quae sunt maiora videamus.

Scribit igitur monarchiae Persae reges et tempora in hunc modum. *Balt Assare interfecto: regnauerunt simul Cyrus et Darius annis duobus; inde solus Cyrus duobus et viginti. Filius Darii Priscus Arthaxerxes Assuerus annis viginti: vltione interea sumpta de factione Tamarica quae per dolum patruum tradiderat Tamyrae: huius duo filii Cyrus Artabanes et Darius Longimanus septem mensibus pro imperio dimicauerunt et septimo mense Longimano victoria cessit: regnavitque annis septem et triginta. Eius filius Darius Nothos annis decem et nouem. Magnus Arthaxerxes Darius Memnon annis quinquaginta quinque. Arthaxerxes Ochus sex et viginti: nostra aetate Arses annis quatuor, Darius vltimus sex.*

Hos quoque reges et tempora eodem ordine eisdemque pene verbis Philo Annii notauit: ut eundem fuisse utriusque fabulae artificem suspiceris vel potius intelligas. Hoc solum addit Philo, videlicet ex Hebraeorum officina, Assuerum istum Nabuchodonosorum esse, cuius res gestas Iudith scribit historia.

Illud autem in primis rogo, ecquis iste est Priscus Arthaxerxes Assuerus, qui patrem habuit Darium, patruum Cyrum, qui viginti annos regnavit, qui et Nabuchodosorus fuit, cuius exercitum Principemque militiae Holofernem mulier una deturbaverit, qui denique duos filios sortitus est Cyrum Artabanum et Darium Longimanum. Sane Cambysen respondent esse. Id nanque Methastenes paulo ante scripserat, Cyrum et Darium, sex annos prius quam Babylonem caperent, bellum Tamyrae reginae illaturos regnum Persicum Cambysi filio resignasse. Id etiam historicorum omnium consensione proditum est, Cambisen statim a Cyro Persarum imperium tenuisse. Assuerus ergo iste idem qui et Cambyses fuit. At vero quae in prisco Assuero sive adiuncta sive antecedentia consequentiaque ponuntur, adeo sunt a Cambise aliena: ut etiam contraria esse videantur.

Primum enim Darius Cambysis pater non fuit, sed Cyrus. Id quod non Herodotus modo, Iosephus, Hieronymus, sed vniuersi scriptores Graeci Latinique testantur. Cuius omnino

rei illud quoque argumentum est, quod Cyri parenti Cambyses nomen erat: ut historici uno ore dixerunt omnes. Darius autem nullum maiorem habuit, qui Cambyses vocaretur. Consentaneum est ergo Cambysen filium Cyri fuisse, non Darii. Praeterea si Cambyses Darii filius fuit, certe Dario mortuo in regnum patris successisse. At Dario mortuo Cyrus solus Persis ac Medis viginti duobus annis imperavit, ut etiam Methastenes et Philo consensi sunt. Non ergo Darii filius Cambyses fuit, sed Cyri, cui in imperio successit. Praeterea cum monarchia a Medis in Persas per Cyrum fuerit translata, ecquo pacto verosimile fit, filium Darii Medi in monarchiam successisse, filium Cyri Persae non successisse? Sed quid ego demens eam rem conor argumentis demonstrare, quae cum ex historiae fide pendeat, historicis omnibus consentientibus memoriae prodita sit? Nihil profecto necesse est contra eum ratione pugnare, quem omnium et ecclesiasticorum et profanorum auctoritas vincit.

Simile est quod deinde subiicit, Cyrum patruum fuisse huius Assueri. Fuerunt igitur Cyrus Persa ac Darius Medus germani fratres, quod cum ratione etiam pugnare. Atque auctores vniuersi alios parentes Dario Medo, alios Cyro Persae fuisse scribunt.

Quod rursum tertio loco addit. Assuerum istum 20 annos imperasse: illud historicis item omnibus adversum est. Apparet autem in hoc esse confictum, ut historia libri Iudith sub isto scripta videatur: id quod Eusebius in Chronicis magis refert quam sequitur. Traditio quippe Hebraeorum est: quae nec idoneo testimonio nec probabili ratione consistit. Iosephus sane repugnat, qui libro Iudaeorum antiquitatum II capite 2 Cambysem ait septimo anno regni sui mortem oppetiisse. Sed et Eusebius Cambysi octo solum annos imperii tribuit. Herodotus vero septem annos et menses quinque. At Nabuchodonosorus, qui in libro Iudith commemoratur, plures etiam quam 13 annos imperavit, ut capite 2 habes. Non ergo Cambyses Nabuchodonosorus ille fuit. Praeterea omnes historiae produnt et Cambysem et Cyrum, cui ille in regno successit, reges Medorum Persarumque fuisse. At Nabuchodonosorus libri Iudith nusquam aut Medorum aut Persarum fuisse, sed unique et et Assyriorum fuisse et regnasse in Niniue ciuitate magna dicitur.

Ad haec si Cambyses Mediae rex erat, ut vere erat, quomodo Nabuchodonosorus is fuit qui Arphaxat regem Medorum obtinuit? Nempe quanuis fingere nostro arbitratu libeat, id quod Philo Annius facit, Arphaxat factionis Tamyricae fautorem Assyrios, Medos ac Persas ad defectionem compulisse; at non proinde tamen regem eum Medorum scriptura appellaret. Pari enim ratione Persarum Assyriorumque rex Arphaxat iste vocaretur. Quid? quod Nabuchodonosor tum etiam rex Assyriorum fuisse dicitur, cum Arphaxat regem Medorum superavit. Quale ergo Philonis commentum est, Arphaxat cum Persis ac Medis Assyrios quoque ad defectionem compulisse?

Praeterea Arphaxat ille, contra quem Nabuchodonosorus depugnauit, civitatem Mediae florentissimam condidit, cui nomen Ecbatanis: ut Iudith 1 capite legitur. At civitas haec multis ante Cambysem annis erat aedificata a Diocle videlicet quinto Medorum rege, quemadmodum Eusebius testatur in chronicis, idemque in 1 libro Herodotus. Nec excidit mihi scripsisse in tertio Diodorum, Ecbatana ante Semiramidem condita, in quibus regiam quoque illa aedificavit: Plinio vero in 6 capite 14 Seleuci aedificium esse. Verum quoniam non consulto, sed casu in huius rei mentionem incidi: satisfaciam vtrique quasi praeteriens quam brevissime.

Diodorus primum saepe ac multum in historia nugatur. Eandem certe habuit, ut caeteri Graeci, mentiendi libidinem. Quid enim leuius in mentiando, quam Graeciae regio vana

et ad omnem impulsus mobilis? Nisi forte Diodorum defendit titulus libri eius, qui nunc vnus extat, de antiquorum fabulosis gestis inscriptus, qui quoniam inscriptioni suae ipse respondet, neminem fallit. Quod enim promiserat, idem exoluit. Nam quod Plinius in proemio totius operis asserit, Diodorum apud Graecos primum desiisse nugari: id facile ex orationis Plinianae contextu intelligitur non ad historiarum falsitatem, sed ad inscriptionum vanitatem pertinere. Graeci enim auctores inanes ventosasque inscriptiones libris suis passim proponebant. At Diodorus, ut Plinius ibi refert, librum suum nullo leui vanoque indice inuidiosum fecit, ut priores, sed bibliothecae historiam inscripsit. Non ergo Diodori nos vrgebit auctoritas, si quae de Semiramidis magnificentia et in Ecbatanis exstructa regia Graecis fabulis decantata sunt, ea ipse vel retulerit, vel etiam fuerit secutus, Plinius vero iis, qui vrbes praeclaras condiderunt, nobilitandis saepe fallitur. Sed ad rem. Cum Arphaxat eum, qui Ecbatana aedificauit, ante Cambysem fuisse certum exploratumque sit: fieri non potest, ut Cambises Nabuchodonosorus ille intelligatur: qui ab Arphaxat Ecbatanarum conditore victoriam reportauit.

Praeterea Niniue tempore regni Persarum a Babylois vastata fuerat, ut Naum vaticinatio indicat. Nec Persis monarchiam occupantibus regem proprium haec ciuitas habuit. At Nabuchodonosorus, cuius in libro Iudith mentio est, regnabat in Niniue ciuitate magna: non igitur quae Iudith historia refert, ea sub Cambyse, sed ut vere Carion sentit, ante Persarum imperium gesta sunt. Nec ut ab hac sententia discedam, Achioris me verba mouent, quae capite 5 referuntur. Quoniam ante insignem illam captiuitatem Babylonicam afflixit aliquoties dominus omne semen Israel, et tradidit eos in manus diripientium nunc Aegyptiorum, nunc Syrorum, nunc Assyriorum, nunc Moabitarum et Ammonitarum, donec tandem proiecit eos a facie sua. Quia vero in varias regiones captiui adducti sunt, sed brevi tempore reduxit eos dominus in terram suam: idcirco in libris Regum eiusmodi minus celebres captiuitates silentio praemuntur. Nam et Iudicum capite 18 cuiusdam captiuitatis mentio fit, quam Caietanus vere, ut ego sentio, dicit in libris Regum praetermissum. *Non enim, ait, omnia scripta sunt. Non itaque Achior de captiuitate illa insigni Babylonica loquitur, sed de alia quapiam. Iudith porro aetate templum Hierosolymitanum non erat euersum, nec ciuitas ipsa vastata.* Iterum, ait, possident Hierusalem ubi sunt sancta sanctorum. At regnante Cambyse et euersum templum erat, et nondum ciuitas instaurata. Manet igitur ea quae ipsius Iudith narrat historia, non esse ad Cambysem referenda.

Merito igitur Assuerum istum priscum Arthaxerxem negant ullum fuisse quidam: quoniam re vera, qualem Methastenes Philoque describunt, nullus fuit. Qui etiam si fuisset, si a Cyro statim imperauit, Longimani profecto parens non fuisset. Ecquis enim dubitet, post Cyri et Cambysis regnum Darii Histaspis Persarum dominationem adeptum: cui Xerxes filius in imperio successerit? Nimirum id Herodotus, Iustinus, Orosius, caeterique scriptores profani tradiderunt, atque vniuersi etiam veteres ecclesiastici Iosephus, Clemens, Aphricanus, Hippolytus, Eusebius, Hieronymus.

Hieronymus certe eam rem non tanquam dubiam et incertam, sed tanquam perspicuam atque constantem prodidit in Danielis caput septimum, inquiens: *Tres ordines qui erant in ore bestiae quidam tres reges post Cyrum fuisse Persarum autumant et quae illis sunt nomina reticent. Nos vero cum post Cyrum, qui regnauit annis 30 sciamus apud Persas regnasse Cambysem filium eius et fratres Magos: et deinceps Darii, cuius secundo anno coeptum est aedificari templum in Hierusalem: Quintum, Xerxem filium Darii: Sextum Arthabanum: Septimum, Arthaxerxem Longimanum: Octauum Xerxem: Nonum,*

Sogdianum: Decimum Darium nothum: Undecimum Arthaxerxem Memnonem: Duodecimum Arthaxerxem Ochum: Tertiumdecimum Arsen Ochi filium: Quartumdecimum Darium Arsani filium, qui ab Alexandro superatus est: quomodo tres reges Persarum fuisse dicemus? Hactenus Hieronymus.

Sane si in regum Persarum serie, aut fratres Magos, aut Arthabanum, aut secundum Xerxem sive Thucydides seu quisquam alius historicus praeterierit, nihil mirum esse debet: quoniam illi vel breuissimo tempore imperarunt, vel certe eo quoque brevi tempore de imperio cum aliis contenderunt. At Darium Histaspis et Xerxem filium eius, qui potentissimus rex atque ditissimus adversum Graeciam innumerabilem duxit exercitum et ea gessit, quae Graecorum et Latinorum Gentilium ac fidelium historiae narrant: hos inquam duos tam excellentes ac praeclaros reges silentio transire extrema ignorantia, ne dicam impudentia est. Etenim hos in Persia regnasse si quis neget, negare etiam poterit Constantinum Theodosiumque Romae imperasse. Non enim plures grauiioresque historici hoc quam illud affirmant.

Atque Herodotus et Thucydides de his videlicet sui seculi regibus ita loquuntur, ut non res auditas, sed visas narrare videantur. Nec si historiae suae Herodotus fabulas miscet, idcirco fides illi abroganda est in rebus sui temporis publicis et manifestis: in quibus nullus erat fictioni locus. Alioqui Plutarchus, qui minimos quosque errores Herodoti persecutus reprehensione est, hunc quoniam erat maximus, potissimum insectaretur. Credamus itaque potius Herodoto, Thucydidi. Iustino, Orosio, Africano, Eusebio, Hieronymo, Iosepho, caeterisque auctoribus probatissimis, quam Methasteni huic non veteri et erudito, sed recenti, rudi, sine sensu, sine sapore, ignoranti, atque adeo impudenti. Nempe qui polliceatur scripturum se regum Persarum tempora ut in annalibus publicis liquide et vere digesta sunt, Reges quoque et nomina quam apud eos splendidissime regnatum est: et tamen eos reges omittat, qui in Persis magnificentissime atque amplissime regnauerunt.

Nec me fugit Ioannem Carionem operose etiam contendisse, ut inter Eusebium, Hieronymum ac reliquos auctores graves et Methastenem Persam istum nulla esse repugnantia videretur. Ita in summa discordia ac dissensione pacem conciliare nititur et quae discrepat plurimum, ea facere ut consentiant vel maxime. *Primum ergo ait Carion, Assuerum illum priscum Darium Histaspis intelligi oportere.* Qua una ex re totum disce Carionem. Quid enim stultius dici potuit, quam Darium Histaspis patrem habere Darium Medum, patruum Cyrum, filium Logimanum? His enim attributis priscum illum Assuerum Methastenes cumulauit. Quid autem a Dario Histaspis alienius, quam publico edicto vetare, ne templum Hierosolymis instauretur, quod Assuero illi prisco Philo Annianus assignat?

Nam causae a Carione redditae, cur a Methastene Xerxes fuerit omissus, usque adeo ridiculae et ineptae sunt: ut non sint a me in praesentia referendae. Atque eas omnes sigillatim Ioannes Vergara Canonicus Toledanus vir Graecae ac Latinae linguae peritissimus in libello octo quaestionum Hispane edito accuratius refutauit. Cuius nos opera et diligentia multum in hoc loco adiuti sumus. Malumus enim, quod nos Plinius admonuit, mutuum omnino reddere, quam in furto deprehendi. Illud enim Basilii praeceptum semper nobis probatum est, si quid ex alio discitur, minime celandum more prauae mulieris, quae partus nothos clam supponit. Quam ob rem sermonis et doctrinae patrem ingenue manifestandum.

Quibus rebus demonstratis omni luce clarius apparet, id quod huius orationis institutum erat, Annii regulas in historiae iudicio utiles esse non posse. Quando ne ex his quidem posterioribus Chaldaeorum ac Persarum monarchiis annales ulli publici relictis sunt, nec auctoris cuiuspiam monumenta, qui historiam suam ad veram certamque eorum annalium formulam composuerit. Quocirca Iosephum, Eusebium, Hieronymum caeterosque probae fidei auctores in Persarum aut rebus gestis, aut temporibus explodere, quod Methasteni huic et iis, qui praetextuntur, Susianis annalibus non cohaereant: magnum inscitiae imo vero etiam temeritatis argumentum est.

Quo loco Ioannes Driedonis vehementer errauit homo, quod ad Theologiae diligentiam pertinet, plane doctus: quod ad historiae humanae cognitionem, valde rudis. Qui cum in haec Annii volumina incidisset et Berosi Chaldaei, Methastenae Persae, Ctesiae Gnidii, Philonis Iudaei, Diodori Siculi, bibliothecae Susianae, septuaginta seniorum excitatio inani verborum sonitu illius compleuisset aures: ad Eusebii, Iosephi, Hieronymi vocem oppido quam grauem obsurduit.

Quanto prudentius ecclesia, quae cum Adam Enoch et Noe quidam libelli producerentur, eos noluit recipere. Quoniam, ut Augustinus ait, *quo in auctoritate non essent nimia fecit antiquitas, propter quam videbantur habenda esse suspecta, ne proferrentur falsa pro veris. Nam et proferuntur quaedam, quae ipsorum esse dicuntur, ab eis qui pro suo sensu passim, quod volunt, credunt.* Hactenus in 18 de Ciuitate libro capite 38 Augustinus.

Viro igitur prudenti ut liber quisque sub antiquitatis nomine profertur maxime, ita maxime debet illi esse suspectus. Quam nos prudentiam secuti Berosi hos Methastenisque libellos vel nimia vestustate suspectos haberemus: etiam si nihil illi continerent, quod viris grauissimis contraueniret. Quibus rebus efficitur, ut prima Annii causa, quamobrem in Persarum monarchia Iosephum Eusebiumque reiici oporteat, futilis et vana sit.

Nam altera falsissima est. Non enim aut Eusebius, aut quisquam alius probatus auctor scribit, Cyrum ante dedisse licentiam Hebraeis in Babylone captiuis et mortuum, quam Babylonia Darius ille Medus potiretur. Eusebius porro Darii Medi in chronicis nusquam meminit: nec sub eo nomine nec sub nomine Ciaxaris, quo eum appellat Xenophon. Non ergo Eusebius scripsit, Cyrum ante interfectum esse, quam Darius Medus Babyloniā cepisset, cum Darium omnino Medum in chronicis praetermiserit. Herodotus autem nihil eiusmodi scripsit, quale illi Annii impingit.

Darium Histaspis filium Eusebius Herodotusque commemorant. Ille, ut solet, breuiter, regni tempora notans, hic latius eius gesta describens. In quibus illud refert, Darium Histaspis Babyloniā, quae a Persarum imperio defecerat, iterum et obsidione cinxisse et expugnasse. Atque hinc turpis Annii error extitit. Cum enim audisset Herodotum scribere, post Cyri mortem Babyloniā a Dario captam, existimauit eum de Dario Medo intellexisse: cum Darium Histaspis sine dubio Herodotus expresserit. Nam a Cyro semel expugnatam Babyloniā I libro. dixerat. Deinde in 3 ea iterum capta Darium Histaspis potitum affirmat, muros eius circumcidisse, et portas omnes amolitum esse, quorum neutrum Cyrus fecerat prius eidem a se captae. Abeat ergo nunc Annii et dicat, Herodotum et Eusebium somniasse. Annii ipse re vera potius somniat, qui e duobus hominibus Dario Medo et Dario Persa unum facit, exque duabus Babyloniis expugnationibus item unam. Id quod proprie dormientium et somniantium est.

Sed ais, Daniel capite 11 post Darium Medum quatuor solum Persarum reges usque ad Alexandrum futuros vaticinatus est. Non ergo 14 fuere, quemadmodum nos Eusebium Hieronymumque secuti fuisse diximus. Huius argumenti ratio Tertullianum in eo libro quem contra Iudaeos scripsit, videtur impulsisse, ut inter Darium Medum et Alexandrum quatuor duntaxat Persarum reges intermedios poneret, Arthaxerxem, Ochum, qui et Cyrus, Argum denique ac Darium vltimum, qui et Melas nominatus est.

In quem errorem Nicolaus Lyranus, licet a Hieronymo admonitus, videns prudensque incurrit. Hebraeorum somnia sequens, qui historiae humanae penitus sunt ignari. Quoniam nulla externi regni monumenta in lingua sua habent: nec alios aut Persarum, aut Graecorum reges agnoscunt, nisi quos scriptura commemorat. Quod qui parum perspiciunt, hi Iudaeos in earum scripturarum explicatione sequuntur, quarum intelligentia, si Gentilium ignorentur historiae, aut vix aut certe nullo modo haberi potest. Ita Hebraei rationes saepe historiarum vertunt et id, quod probare non possunt, fingere conantur. Quorum error eripiendus est, omnisque opinio ad eam speciem traducenda: ut scriptura sacra interpretanda, in iis praesertim locis, quae res externas gentium attingunt, gentium monumenta sequamur. Rectius igitur veriusque Hieronymus quartum illum regem, quem Propheta commemorat, Xerxem Darii Histaspis filium fuisse intellegit: talem enim hunc Ethnicorum historiae narrant, qualem propheta describit.

Quod autem Daniel quatuor Persarum regibus enumeratis nouem, qui fuere post Xerxem, pratermiserit: hoc non solum contra nos, sed contra Methastenem Annii Philonemque etiam facit. Non autem curae fuit, ut Hieronymus ait, spiritui prophetali historiae ordinem sequi, sed praeclara quaeque perstringere. Ac si quis prophetarum traditiones diligenter animaduertet, inueniet multa intermedia frequentissime pertransiri: quae si ex vatum silentio nunquam fuisse iudicabit, in magno eum errore necesse est et multarum rerum ignorance versari. Hoc vero loco peculiaris causa fuit, cur in rege Persarum Xerxe spiritus prophetae subsisteret. In eo siquidem Persarum monarchia maxime adversum Graecos eminuit: adeo ut ab innumerabili exercitus multitudine Graecia vel brevi momento vastanda atque exinanienda videretur. Itaque repente Danieli Alexander Graecus ostensus est, qui non solum Graecos posset a Persis eripere, sed de Persis etiam triumphare.

Sed de regulis Annii earumque regularum exemplis ac de tota demum Annii censura satis, ut arbitror, diligenter disputatum est. Quid igitur? Nam hoc dicet fortasse aliquis, nulla via ratioque erit, qua veraces historicos a fallacibus distinguere atque internoscere valeamus? Erit nempe, ac multiplex etiam erit:

Prima lex ex hominum probitate integritateque sumetur. Quae omnino res locum habet, cum quae narrant historici, ea vel ipsi vidisse testantur, vel ab his, qui viderunt, accepisse.

Qualia sunt pleraque in epistolis Ambrosii, Cypriani, Hieronymi, Augustini: in libris quoque huius de ciuitate Dei, in dialogis Gregorii, breuiter in omnibus fere doctorum ecclesiae probatissimorum scriptis: in quibus mendacium suspicari, quod ad memoriam sempiternam transferre illi scribendo voluerint, piaculum est. Magnis quippe praeclarisque virtutibus viri sanctissimi atque optimi id consequi meruerunt: ut in rebus eiusmodi, quas vel spectasse se ab aliis fide dignis, qui spectarint, se audisse testati sunt, fides omnino illis habeatur.

Qua in re Erasmus Roterodamus aliique iuniores quidam saepe ac licentes errarunt. Quid enim liberius, licentius, immoderatus dici potuit, quam Hieronymum asserentem, Matthaei evangelium Hebraicum describendi sibi copiam fuisse, in eo virum gravissimum sanctissimumque mentiri? Iure itaque piis hominibus nimia haec quorundam iuniorum liberiorque licentia displicuit: iure etiam in crimen vocata est.

Haec autem prima lex in profanis quoque auctoribus locum habet. Quaedam enim Iulius Caesar, quaedam Suetonius, quaedam Cornelius Tacitus, quaedam Plutarchus, quaedam Plinius narrant, quae auctores ipsi partim oculis aspexerunt, partim acceperunt ab his, qui ea praesentes aspexerant. In hisce vero auctoribus tametsi pietatem absolutaque virtutis officia spectare non licet: licet tamen probitatem quamdam bonitatemque naturae. Quidam enim eorum aut veritatis amore inducti, aut ingenui pudoris verecundia usque adeo a mendacio abhorruerunt; ut iam pudendum fortasse sit, historicos gentium quosdam veraciores fuisse quam nostros.

Dolenter hoc dico potius, quam contumeliose: multo a Laertio seuerius vitas Philosophorum scriptas, quam a Christianis vitas sanctorum: longeque incorruptius et integrius Suetonium res Caesarum exposuisse, quam exposuerint catholici non res dico imperatorum, sed martyrum, virginum et confessorum. Illi enim in probis, aut Philosophis aut principibus, nec vitia, nec suspiciones vitiorum tacent: in improbis vero etiam colores virtutum produnt. Nostri autem plerique vel affectibus inseruiunt, vel de industria quoque ita multa confingunt, ut eorum me nimirum non solum pudeat, sed etiam tedeat. Hos enim intelligo ecclesiae Christi cum nihil utilius attulisse: tum incommodationis plurimum. Nominibus parco, quoniam huius loci iudicium morum etiam est et non eruditionis tantum: in qua liberior potest esse censura. Nam quae morum est, haec debet profecto esse et in viuos cautior et in mortuos reuerentior.

Certum est autem qui fecte et fallaciter historiam ecclesiasticam dicunt, eos viros bonos atque sinceros esse non posse: totamque eorum narrationem inuentam esse aut ad quaestum aut ad errorem: quorum alterum foedum est, alterum perniciosum. Iustissima est Ludouici querella de historiis quibusdam in ecclesia confictis. Prudenter ille sane ac graviter eos arguit, qui pietatis loco duxerint mendacia pro religione fingere. Id quod et maxime periculosum est et minime necessarium. Mendaci quippe homini ne verum quidem credere solemus. Quamobrem qui falsis atque mendacibus scriptis mentes mortalium concitare ad diuorum cultum voluere, hi nihil mihi aliud videntur egisse, quam ut veris propter falsa adimatur fides et quae seuerē ab auctoribus plane veracius edita sunt, ea etiam reuocentur in dubium.

In Herodoti lucubratione rebus fictis et adumbratis quidem loci plurimum fuit. Verum inscriptione ipsa ille praemonuit, non esse in eo libro historiae rationem ad viuum resecandam. Musas videlicet inscripsit, quibus fabulae interdum concessae sunt: ut audientium animos iucundius et suauius allecent, quod seueritate narrationis non perinde assequerentur. Xenophon, qui ut Fabius ait, magis inter Philosophos quam inter historicos reddendus est, optimi et absolutissimi Principis formam in Cyro perfectam conatur effingere. Itaque non est ab eo expectandum, qualis nam Cyrus re vera fuerit, Rex licet excellens et eximius, sed qualis futurus sit in Re publica Imperator, si ad normam exemplaris exactissimi componatur.

At in historia Christiana, quae tota, ut diximus, non voluptate sed veritate perpenditur, quorsum attinet historiae nomen commentis fabulisque praetendere? Quasi vero sancti Dei homines nostris mendaciis egeant, qui tam multa vera pro Christo gesserunt, ut falsa

quantumuis licet eruditae simulationis artificio composita ut noxia non sint, quoniam inutilia sunt tamen, tanquam ignaui milites oneri sint magis quam auxilio. Heroum porro nostrorum res verae gestae, sicuti ego existimo, non solum amplae magnificaeque fuerunt: verum modo etiam maiores quam fama feruntur. Neque eorum qui fecere virtus tanta habenda est, quantum eam verbis extollere potuerint nostri, sed tanta potius, ut et praeclara ingenia rebus ipsis et ingeniis praeclariis verba quoque defuerint. Sed dum quidam affectui suo nimium indulgent et ea scribunt, quae animus scribentis dictat, non veritas; tales diuos quandoque nobis exhibent: quales diui ipsi et si possent, esse tamen noluissent.

Ecquis enim credat, Divum Franciscum pediculos semel excussos in se ipsum solitum esse immittere? Quod ad sanctitatem viri scriptor pertinere putauit: equidem non puto, qui paupertatem sciam viro sanctissimo placuisse semper, sordes nunquam. Illud item quam ridiculum? Diabolum Dominico patri nostro semel obstrepentem a diuo esse coactum ut lucernam haberet in manibus quoad illa absumpta non molestiam solum, sed incredibilem dolorem etiam afferret. Non possunt huiusmodi exempla numero comprehendere, sed in his paucis pleraque alia intelliguntur, quae diuorum clarissimorum historias obscurarunt.

Non autem decebat, veras sanctorum res gestas falsis et commentitiis fabulis contaminari. Quae causa Gelasio fuit, ut huius generis historias multas in concilio 70 episcoporum reprobaret. Eius pontificis verba sunt legi cognoscique dignissima: id circo adscribenda sunt: *Gesta, inquit, sanctorum martyrum, qui multiplicibus tormentorum cruciatibus et mirabilibus confessionum triumphis irradiant, quis ita esse Catholicorum dubitet; et maiora eos in agonibus esse perpessos, nec suis viribus, sed Dei gratia et adiutorio vniuersa tolerasse? Sed ideo secundum auctoritatem antiquam, vel consuetudinem singulari cautela in sancta Romana ecclesia non leguntur; quia eorum, qui scripsere, nomina penitus ignorantur et ab infidelibus aut dicta superflue aut minus apte quam rei ordo fuerit scripta esse putabantur sicut cuiusdam Quirici et Iulitae matris eius: sicut Georgii aliorumque passionum huiusmodi, quae ab haereticis probantur concriptae: propter quod (ut dictum est) ne vel leuius subsanandi oriretur occasio, in sancta Romana ecclesia non leguntur. Nos tamen cum praedicta ecclesia omnes martyres et eorum gloriosos agones, qui Deo magis quam hominibus noti sunt, cum omni deuotione veneramus. Item vitas patrum Antonii, Pauli, Hilarionis et omnium eremitarum: quas tamen vir beatissimus scripsit Hieronymus cum omni honore suscipimus. Item actus beati Syluestri Apostolicae sedis praesulis, licet eius, qui scripsit, nomen ignoremus, a multis tamen in vrbe Romae catholicis legi cognouimus: et pro antiquo vsu multae hoc imitantur ecclesiae. Item scripta de inuentione sanctae Crucis dominicae et alia scripta de inuentione capitis Beati Ioannis Baptistae nouellae quidem reuelationes sunt: et nonnulli eas catholici legunt: sed cum hoc ad catholicorum manus peruenerit: beati Pauli apostoli sententia praecedat. Omnia probate, quod bonum est tenete. Hactenus Gelasius.*

Quod si prophetias, quae numinis afflatu edi solent, Paulus docet non spernendas quidem, sed explorandas tamen: ecquis nos accusare iam audebit, si historias humano sensu editas exploremus? Gelasius sane auctor est cum concilio grauissimus, quod de prophetia ab apostolo dictum est, hoc apte etiam in historiam quadrare. Iubet ergo imprimis Pontifex, ut eas historias nullo modo amplectamur, quae sine certo auctoris nomine proferuntur. Olent enim aut quaestuosorum hominum imposturam, aut, quod Gelasius ipse ait, haereticorum foetum.

Quae eadem omnino causa subest, ut historiae illae valde etiam suspiciosae sint, quae tametsi auctoris cuiuspiam nomen prae se ferunt, sed quis ille qualisue sit, obscurum et incertum est. Cuiusmodi ante hos paucos dies quaedam fabulae prodire, quarum et auctores et loca adeo longo intervallo distant, ut an mentiantur illi non possit inueniri: an haec sint addubitari etiam possit. Sed bene habet, quod totum narrationis corpus commentitium apparet: ut quod Hispanorum sermone teritur, id quoque in hac re facile probes, De luengas vias, luengas mentiras.

Sed ad Gelasium redeamus. Qui illius deinde erroris nos admonuit, in quo olim non vulgus solum, sed Gratianus etiam versatus est, ut librorum deceptus indicibus crederet: omnia quae Hieronymi et Augustini nominibus inscripta erant, Hieronymi Augustinique vere etiam esse. Sic librum, qui de vitis patrum inscriptus est, Hieronymi nomine vulgus circumferebat, quum paucissimas tamen patrum vitas ille scripserit, quae et hoc loco fere a Pontifice referuntur. Gelasii itaque testimonio eorum impudentiam retundemus, qui harum rerum auctorem Hieronymum peruulgarunt, quas nemo nisi rudis atque elinguis ederet. Huius generis fabula etiam illa est insulsa aequae ac barbara de *Nativitate Sanctae Mariae* ad Cromatium et Heliodorum episcopos. Huius generis sunt alia multa, quae et diligentissime et rectissime Erasmus refutauit.

Illud etiam in his Gelasii verbis equidem animaduerto: nouellas reuelationes sic enim vocat, nos admirari et suspicere minime oportere. Iam enim passim non pro ecclesiae necessitate, sed pro hominum affectu expromuntur, adeo ut in conceptionis causa vtrinque, si superis placet, reuelationes vel contrariae proferantur. Quae res impiis quidem non leuem subsannandi occasionem praebet: piis vero lacrymandi. Contemnantur profecto necesse est Dei et dona et miracula, si nostris aut opinionibus, aut affectibus inseruierint. Ecclesiae igitur Christi hi vehementer incommodant, qui res diuorum praeclare gestas non se putant egregie exposituros: nisi eas fictis et reuelationibus et miraculis adornarint. Qua in re, nec sanctae virgini, nec Christo domino hominum impudentia pepercit; quin quod in aliis diuis factitauit, idem quoque in Christi et matris historia scribenda faceret et pro humani ingenii leuitate multa vana et ridicula comminisceretur.

Cum superioribus annis Tridentino concilio interesssem, e quibusdam audiui, Aloisium Lippomanum episcopum Veronensem huic malo mederi historia de vitis sanctorum constanti ac gravi ratione edita. Sed hanc mihi adhuc videre non licuit, nec aliam quamuis, quae mihi quidem probari possit de his, quae venerunt in manus. Spissum sane erit opus et operosum: sed vehementer omnibus Christianis utile, si quis praestiterit dignum modo diuis, ecclesia, Christo. Id quod haud dubie praestabit nemo, nisi vir probus, integer, incorruptus, ut ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat, ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis. Quae cum ad probitatis integritisque officia pertinere notum sit, miror ab uno Suetonio seruata esse omnia, a plerisque nostris omnia esse deserta.

Qui autem res humanas a diuis quorum historias scribendas sumunt, alienas fore censent, hi diuos ipsos ne homines quidem fuisse videntur credere. Quanto sapientius quidem Evangelistae faciunt, qui vel in ipsis apostolis, quos eramus vitae totius exemplum habituri, nec affectus naturae imbelliciores, nec casus etiam grauiores dissimulant. Divina haec sapientia quidem Evangelistarum fuit, sed bonitas quoque integritas naturae, ut nihil illis in scribenda historia deesset, quod in historiae lege vel Ethnici requisissent. Scriptoris autem probitas et integritas, nam hoc quaeret aliquis, in

his qui olim fuerunt, licet aliquando in scriptis ipsis eluceat, sed fama et gravi atque frequenti praeteritorum hominum testimonio cognoscetur.

Sunt enim, ut dixi, in profanis auctoribus non pauci, quorum ingenuitas et verecundia sic hominum sermone celebrata est, ut nemo illos unquam mendaces et in fingendo impudentes existimaverit. Quales sunt Caesar, Valerius Maximus, Terentius Varro, Liuius, Cornelius Tacitus, Ammianus Marcellinus, Eutropius, Flavius Vopiscus, Paulus Diaconus, Lucius Florus, Polybius, Dionysius Halicarnasseus, Iulius Capitolinus, Cornelius Nepos, Strabo, aliique plures Latini praesertim auctores. Nam Graecorum fides maiori ex parte fracta ac debilitata est. Religiosus est Thucydides et, ut Iosephus ait, inter omnes Graecos historicos in primis scrupulosus. Appianus Alexandrinus, Graecus licet auctor, sed quoniam hesternae et civilia Romana bella memoriae mandauit, in alienis rebus mendax non fuit, futurus in suis, si Graecorum morem et ingenium sequeretur. Quorum iactantia et vanitas impudentius est aucta: postquam certare cum Latinis de imperio, de rebus gestis, de doctrinae veritate incoeperunt. Latinus siquidem fulgor et gloria Graeciae claritatem obscurauit, et adeo Graecorum praestrinxit oculos, ut vel Plutarchus scriptor alioqui verax in rebus Graecorum illustrandis et caecutire et fingere interdum etiam videatur. Quod tum in opere de vitis *illustrium Graecorum et Romanorum*, tum in *parallelis* Ludovicus Vives animaduertit.

At vero in nostris, hoc est, ecclesiasticis facilius est ratio virtutis et bonae fidei cognoscendae. Optimos enim quosque apud nos non solum humanus sermo atque existimatio colit, verum etiam ecclesiae decretum in concilio caelestium collocat. Hos itaque mendacii impudentiaeque arguere, quem ad modum supra diximus, impietatis etiam non modo temeritatis argumentum est. Cum his ego sanctis iustisque viris, Aegesippus, Paulus Orosius, aliosque non nullos ecclesiae historicos adnumerandos censeo, qui a me breuitatis causa praetereuntur. Non enim hic bibliothecas excutimus, sed genera degustamus. Nequis negligentiae nos insimulet, si vltos aut laudando aut vituperando transimus.

Sed ais: Crispus Sallustius in perditis omnino moribus veridicus historiae scriptor est habitus. Sane quidem. At cum Sallustium obiicis, hominem obiicis, in quo si non honestitatis pudor, at infamiae eius timor fuit, quam Romani cum primis declinarunt, ne mendaces, quemadmodum Graeci, in historiis haberentur. Deinde non mihi Sallustius videtur vitiis caruisse et gratiae et simultatis. Certe cum de Cicerone scribit, multa silentio praeterit, quae libentissime in aliorum gratiam retulisset. Sed haec duo vitia cum historicorum fere omnium communia sunt, tum quorundam quasi propria. In quibus Paulus Iouius est in quolibet partem nimis odio et amore, gratia et similitudine. Et quoniam pecuniam amabat, in historia quoque scribenda pecuniae seruus fuit.

Postremo aliud est dicere viros bonos veraces esse omnes, aliud improbos omnes esse mendaces. Illud nos diximus, hoc non diximus. Quamquam nescio quomodo fit, ut nusquam securus animus nisi in viri boni testimonio conquiescat. At officio veritas adeo coniuncta est, ut in homine vitioso esse illa fortasse possit, sed esse tamen credi vix possit. Quae causa Chaldaeis Aegyptiisque fuit, quamobrem non alios historiae auctores approbarent, nisi qui sacerdotio fungerentur, quod sanctos religiososque viros mentituros esse nullo modo existimarent. Homo, inquiunt, ex Iudaeis quidam sacerdos venit; non decipiet nos. Verum de prima ad historiam diiudicandam regula haec dicta sint.

Lex vero secunda in historiae iudicio sanciat ut eos historicos reliquis anteferamus qui ingenii seueritati quamdam prudentiam adiunxerunt et ad eligendum et ad iudicandum. Quae lex in iis rebus locum habet, quas res neque scriptores ipsi sunt intuiti, nec a viris fide dignis, qui viderint, audierunt. Quo in genere est operae pretium leuitatem eorum recordari qui muliercularum more quod nimis miseri volunt, hoc facile credunt. Nam et aetas nostra sacerdotem vidit, cui persuasissimum esset nihil omnino esse falsum, quod semel typis fuisset excusum. Non enim, ut aiebat, tantum facinus Rei publicae administros commissuros, ut non solum inuulgari mendacia sinerent, sed suo etiam communirent priuilegio quo illa tutius mentes mortalium peruagarentur. Quo sane argumento permotus animum induxit credere ab Amadiso et Clariano res eas vere gestas, quae in illorum libris commentatiis referuntur. At vero quantum illa aduersum Rei publicae administros ratio valeat, non est huius loci temporisque disserere. Certe hoc ego pro me ipso et animi mei sensu ac dolore pronuncio, magna ecclesiae calamitate atque pernicie id solum in libris vulgandis praecaueri, ne erroribus fidei aduersis aspersi sint, ne sint moribus exitiales non item. Nec de fabulis istis potissimum excrutior, quas modo dixi, quamuis ineruditus et nihil omnino conferentibus non dico ad bene beateque viuendum, sed ne ad recte quidem de rebus humanis sentiendum. Quid enim conferant merae atque vanae nugae ab hominibus ociosis fictae, a corruptis ingeniis versatae? Sed acerbissimus est dolor et vix omnino consolabilis quod dum quidam utinam tam prudenter quam feruenter incommodum hoc reiicere ac deuitare cupiunt, non pro fabulis veras et graves historias edunt, id quod esse plebi utilissimum, sed libros mysteriorum ecclesiae plenos, a quibus arcendi profani erant; id quod est, mea quidem sententia, pestilentissimum, eo vero magis, quo vulgus eos libellos securius legit, quia probatos videt, non modo a ciuili magistratu, verum etiam ab iis qui doctrinae censores sunt in Christi Re publica diffiniti. Sed haec alias, nunc quod instat agamus.

Miseranda sane hominis ignorantia potius quam ludenda, qui usque adeo aut bonus aut stultus erat, ut omni narrationi statim crederet, si modo esset literis prodita. Verum inuenias alios non pari inscitia quidem, sed imprudentia paene pari, qui veritatem non inde petunt, ubi ea residere sit solita, sed ex iis, in quibus raro est eam inuenire, nempe ex dissipatis peruagatisque rumoribus. Quae res plerumque iis accidit, qui sunt inconstanti leuique natura. Nam homines graves atque seueri non solent inanem vulgi sermonem aucupari.

Quamquam negare non possumus viros aliquando grauissimos in diuorum praesertim prodigiis describendis sparsos rumores et excepsisse, et scriptis etiam ad posteros retulisse. Qua in re, ut mihi quidem videtur, aut nimium illi sibi aut fidelium certe vulgo indulserunt. Quod vulgus sentiebant non tantum ea facile miracula credere, sed impense etiam flagitare. Itaque, signa nonnulla et prodigia sancti quoque memoriae prodiderunt, non quo ea libenter credidissent, sed ne deesse fidelium votis viderentur. Id vero eo magis sibi licere existimarunt, quod intellexerunt auctoribus nobilissimis placuisse veram historiae legem esse ea scribere quae vulgo vera haberentur.

Nec ego hic libri illius auctorem excuso, qui *speculum exemplorum* inscribitur, nec historiae etiam eius, quae *legenda aurea* nominatur. In illo enim miraculorum monstra saepius quam vera miracula legas; hanc homo scripsit ferrei oris, plumbei cordis, animi certe parum seueri et prudentis. Veteres excuso et sanctos et eruditos viros, quorum et libros et nomina volentem ascriberet pudor me ac religio vetaret, nisi contra vererer ne mea haec taciturnitas plerisque causa esset, ut aut damnarent quae non intelligerent, aut errore vario circum sanctorum omnium historias vagarentur.

Atque Theologum etiam admoneri operae pretium est, ne id statim illi persuasum sit omnia, quae magni auctores scripserint, vndique esse perfecta. Nam et labuntur aliquando, ut ille ait, et oneri cedunt, et indulgent ingeniorum suorum voluptati, vulgoque, ut dixi, interdum etiam indulgent, nec semper intendunt animum et nonnumquam fatigatur adeo ut Ciceroni Demosthenes dormire, Horatio vero Homerus quandoque ipse videatur. Summi enim sunt; homines tamen.

Quae ego eadem de Beda atque Gregorio iure fortasse ac vere dicere possum. Quorum ille in *historia Anglorum*, hic in dialogis quaedam miracula scribunt vulgo iactata et credita, quae huius praesertim seculi Aristarchi incerta esse censebunt. Equidem historias illas probarem magis, si earum auctores iuxta praefinitam normam seueritatis iudicii curam in eligendo maiorem adiunxissent. Sed quoniam modeste et circumspecto iudicio de tantis viris pronuntiandum est ne in his quidem duobus reiicienda sunt plurima. Pauca enim in eis possis arguere, quamuis historiam ecclesiasticam reuocare ad seueriora iudicia contendas. Ac si necesse est in alteram peccare partem, omnia eorum probari legentibus quam multa reprobari malo.

De Vicentio Valuacensis et Divo Antonino liberius iudico quorum vterque non tam dedit operam ut res veras certasque describeret, quam ne nihil omnino praeteriret, quod scriptum schedulis quibuslibet reperiretur. Ita ad historiam unam quanque existimandam momentoque suo ponderandam non artificum statera, sed ne populari quidem trutina vsi sunt. Quamobrem boni licet ac minime fallaces viri, quia tamen nec auctores eos, a quibus suos exscripsere libros, diligenter examinarunt, nec res iustis libratis ponderibus memoriae prodiderunt apud criticos graves atque seueros auctoritate carent. Historicus tamen, qui Theologiae decreto probandus erit, nec omnes schedas lectione etiam indignas excutiet, nec anilibus fabulis accommodabit operam, nec prius lecta auditaque describeret, quam ea prudentia accuratoque iudicio expendat ac seligat. Sed in secundae regulae explicationem diximus satis.

Tertia regula sit. Si cui historico auctoritatem ecclesia tribuit, hic dubio procul dignus est, cui nos etiam auctoritatem adiungamus. Contra vero cui ecclesia derogauit fidem, ei quoque nos fidem iure ac merito derogabimus.

Gelasius porro historiam de vitis Antonii, Pauli, Hilarionis ac caeterorum eremitarum, quas tamen Hieronymus scripsit, cum omni honore suscepit. Acta rursum beati Syluestri, licet non pari veneratione, sed suscepit tamen. Collaudauit Orosium, Eusebii chronica, hoc est, de temporibus, quantum animi coniectura colligo, non reiecit. Reiecit itinerarii Clementis libros octo, acta Andreae, Philippi, Petri, Thomae nominibus falso edita, librum de infantia saluatoris, alterum item de eiusdem nativitate, librum Pastoris, acta Theclae et Pauli, quae Epiphanius vsurpat interdum, reuelationem Pauli, librum, qui Mariae transitus inscribitur, libellos de paenitentia Adae, Origenis, Cypriani, epistolam Iesu ad Abagarum, passiones Georgii ac Quirici et Iulitae, historiam demum Eusebii Pamphili.

In qua re fellenda Gelasius magna, ut mihi quidem videtur, prudentia est usus. Nam quod Rhenanus dixit, verba haec postrema Gelasii non esse, sed esse potius ab asino quopiam adiecta, hoc insolenter, rustice, imperiteque dixit. Principio quidem pontifex ad hunc modum censuerat, *chronicon Eusebii Caesariensis atque eiusdem historiae ecclesiasticae libros, quamuis in primo narrationis suae libro tepuerit, et in laudibus atque excusatione Origenis schismatici unum conscripserit librum, propter rerum tamen singularem notitiam usque quaque non diximus renuendos*. Postea vero sic

censet: *Historia Eusebii Pamphili apocrypha*. Quae duae sententiae cum contrariae non sint, tum sunt etiam verissimae, et nimis quam graviter ac severe latae.

Cur autem Gelasius historiam Eusebii apocrypham pronuntiarit, causae sunt sane plures atque vehementes. Primum in primo libro refert Eusebius epistolam Iesu ad Abargarum scriptam, quam Gelasius eadem distinctione explodit. Fuit etiam altera causa Gelasio, quam ob rem historiam Eusebii apocrypham definierit. Quod multae ibi Clementis Alexandrini testimonio confirmantur, cuius opuscula eadem distinctione apocrypha iudicata sunt. Praeterea et librum sextum Eusebius texuit in laudem et excusationem Origenis. Cum autem et discipuli Origenis magnas in ecclesia tragoedias excitassent et Origenes ipse tanquam schismaticus, deque fidei catholicae via saepe deflectens fuisset ecclesiae iudicio condemnatus, iure illius historia refellitur, qui Origenem non solum immodice praedicat, sed ad caelum, perinde ut si pater esset ecclesiae, extollit.

Praeterea, in synodi septimae actione quinta, cum Iconomachi pro se Eusebium testem excitassent, et lecta etiam esset eiusdem epistola, ubi Ario consentiebat, Tharasius rogavit. *Recipimus hoc?* Sacra vero synodus dixit: *Nequaquam. Hic reliquis est nobis maiore odio prosequendus*. Et legati Adriani papae dixerunt: *Ipsa lectio indicat, quod Arianorum sententiam sapiat. Habet enim ante lectus Eusebii liber et alias blasphemias, quae synodus audire respuit*. Sanctissimus patriarcha dixit: *Libros illius reiiciamus*. Sancta synodus dixit: *Reiicimus et et anathematizamus*. Et actione rursum sexta Epiphanius respondens testimonio Eusebii, *Eusebius*, inquit, *ab illis in testem aduocatur, qui tamen ab omni catholica ecclesia Arianae haereseos defensor esse cognoscitur, quemadmodum in commentariis suis et omnibus a se editis libris manifestum fit*. Et posterius: *Quis fidelium, ait, in ecclesia dubitat, Eusebium Pamphili in reprobum sensum traditum Aarii placitis consentisse? Nam in cunctis historicis suis libellis filium creaturam vocat, subministrum, secundo loco adorandum*. Id postquam ex multis libris Eusebii probavit, tandem asserit, Eusebium duplicis animi fuisse inconstanterque synodo subscripsisse. Nusquam enim aut librorum suorum errores depulit aut apologiam pro se fecit, cum tamen Arius non obscure testaretur, se sententiae suae Eusebium habere studiosum et fautorem. Et Hieronymus *ad Pammachium et Oceanum ecclesiasticam*, inquit, *pulchre Eusebius historiam texuit, sed impietatis Aarii apertissimus propuganator est*. Et *ad Ttesiphontem*: *Eusebium Caesariensem ait Arianum fuisse nemo est qui nesciat*.

In primo certe *ecclesiasticae historiae* suae libro filium dicit paternae voluntatis executorem, qui post patrem omnium sit causa et origo. Item, cum illum psalmi versiculum attulisset, ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt, subiecit: *Quibus verbis propheta patrem inducit factorem tanquam vniuersalem principem regali suo nutu praecipientem; sermonem vero Dei illi secundo loco addit, non alium ab eo, qui inter nos praedicatur, paternis iussionibus obsecundantem*. Et capite secundo primum affirmat, patri filium in omnium opificio administrasse; deinde patris ministrum in omnibus bonis fuisse ait.

Merito ergo Gelasius pontifex historiae Eusebii Caesariensis auctoritatem ademit. Quid? An non etiam absurdum est, ut qui infidelis ecclesiae fuerit, ei fidem ecclesia in rebus ecclesiasticis habeat? Experimur sane haereticos sectae suae non dogmata solum ac praecepta, sed res etiam gestas accomodare. Imo vero torquere atque adeo fingere, ut sectam vndique et comprobasse et ornasse videantur. Hinc enim, quemadmodum supra diximus, Constantinum finxit Eusebius ab Eusebio Nicomediensi baptizatum, quo

Arianorum factioni maiorem et fidem et auctoritatem adiungeret. Hinc etiam, cum synodi Nicaenae mentionem incicit, dogma fidei, quo damnatus est Arius, astute dissimulauit in paschatis quaestionem repente digressus. Sed ne Arii quidem unquam in historia sua meminit, callide hominis memoriam praeteriens, quem synodi auctoritate obrutus laudare non est ausus, amicitiae lege constrictus noluit vituperare.

Quae eadem omnino causae subsunt, ut historiam Carionis omnes Christi fideles explodant. Quosdam enim summos pontifices viros quidem optimos illius lacerat et cruentat oratio, quosdam vero imperatores Germanos commendat et illustrat, qui ecclesiae Romanae peruelles inimicique fuere. Itaque ex vnguibus leonem agnoscas, hoc est, ex laude et vituperatione Lutheranum. Quanquam Carionem Lutheri erroribus adhaesisse, non est opus coniecturis suadere. Multis quippe in locis aperte ille se prodit. Quocirca mirum est, cur eius historia non sit cum caeteris haereticorum libris ab ecclesiae iudicibus explosa, cum plerique tamen eam securi legant, nulla prorsus nota atque animaduersione praemoniti.

Sed ad Eusebium reuertamur. In cuius *historia ecclesiastica* satis Gelasius ostendit caetera sibi ac concilio placuisse, dum quaedam displicuisse commonuit. Itaque si fabulam Abagari laudesque Origenis ab Eusebio demeres, digna eius historia esset, cui fides omnino haberetur, praesertim si in ecclesiae contra Arium pugna non ab Ario, sed ab ecclesia stetisset.

Ac de ecclesiasticae historiae libris hactenus. Nam in chronicis admiranda fuit hominis diligentia, magnus omnino labor, varia et pene incredibilis lectio, ac graue prorsus in lectionis varietate iudicium. Nescio an quisquam alius inter ecclesiae sive Latinos seu Graecos auctores, quanuis summa vi, ope atque opera eniteretur, praestantiora nobis posset temporum monimenta relinquere. Tametsi describentium incuria adeo multis locis vitiata sunt, ut dici sine animi dolore non queat.

Sed ne illa quidem, quae ibi Eusebius refert, vera sunt omnia. Quin reperias aliqua quae iure ac vere reprehendas. Cuiusmodi illud est, quod eundem scribit fuisse Sennacherib, qui temporibus illis Ezechiae Hierosolyma obsedit, et Salmanassar, qui Samariam ceperat. Id quod divinis literis esse contrarium Hieronymus in Isaiae 6 caput edocuit. Atque Tobiae capite I Salmanassar dicitur fuisse pater Sennacherib. At nihil est, ut ille ait, omni ex parte beatum. In opere, ut ita dicam, immenso raro pecasse fecilissimum fuit. Verum de Eusebio haec satis.

Sozomenus sequitur, de cuius nos fide et auctoritate dicere Divus Gregorius cogit. Qui historiam illius duabus praecipue causis improbavit. Una, quod saepe in ea mentitus sit. Altera, quod Theodorum immodice extulerit, quem constat et haereticum fuisse, et in quinta synodo ab ecclesia damnatum. Equidem Sozomeni mendacia non excuso. Graecus namque fuit, et natio haec, ut diximus, est fuitque semper ad mentiendum promptula. Atqui in nouem ecclesiasticis historiae libris, quos ante hos paucos dies Musculo interprete accepimus, nihil tale Sozomenus scribit, quale secundo loco illi Gregorius obiicit. Tantum ait, Theodorum discipulum Libanii fuisse, ad quem prolapsus Chrysostomus epistolam dederit, qui etiam postea episcopus Mopsi Vestae fuerit constitutus.

Andreas certe in concilio Florentino, ubi pro ecclesia Latina respondet, huius historici testimonium non solum vsurpat, sed etiam probat. Cum enim imperator Paleologus interrogasset, num congruum esse, ut Synodus historiae auctoritate niteretur, Andreas illi respondit, ad res gestas cognoscendas synodum historia uti debere. Tum imperator

historiam illam, ait, *in nostra religione debemus suscipere, quam maiores nostri probauerunt, aliam vero minime*. Cui Andreas, *de Romanorum*, inquit, aut *Graecorum aut regum bello historia nequaquam in synodo uti debemus, sed cum historia haec, scilicet, Hermii Sozomeni ecclesiastica sit, in qua omnium synodorum acta et patrum sanctorum definitiones explicantur, cur ei credendum non est?* Hactenus in concilio Flrentino sessio 7 Non videtur itaque hoc consilium fidem Sozomeno abrogasse, sed habuisse. Sed huic argumento responsum facile atque expeditum est.

Illi vero alteri non video quemadmodum responderi possit, nisi dicamus aut Gregorium alios libros Sozomeni legisse, qui in manus nostras non venerunt, aut memoria lapsum pro Theodorito Sozomenum scripsisse. Nam Theodoriti verba illa sunt, quae Gregorius retulit. Libro quippe historiae suae quinto, capite 27 Theodorum istum doctorem praeclarum fuisse scribit. Et capite 40: *Moritur, inquit, Theodorus episcopus Mopsuestias, cum omnium ecclesiarum doctorum, tum haereticae cohortis profligator*.

Theodoritus ergo erat eo nomine damnatus. Qui et reuera ob eam causam damnatus est in quinta synodo generali actione 5 canone 13 et 14. At Theodorus canone 12 Meruit etiam Theodoritus ea ex causa damnari, quod impie adversum Cyrillum et primam Ephesinam synodum scripsit, duodecimque Cyrilli capita reprehendit, quae rectam fidem continebant. Nec vero de Theodorito desperare quispiam debet. Nam, ut Bessarion in oratione quam pro vnione apud patres Florentiae habuit, affirmat, suum postea cognouit errorem et in concilio Chalcedonensi palinodiam recantauit.

Verum, ut haec cumque habeant, illiusmodi errantium patrocinia historiae eleuant et auctoritatem et fidem. Quo mihi nomine, ut caetera omittam, Socratis Scholastici minus historia placet. Etenim et Origenis ipse quoque patronus est et Nestorium excusat et Cyrillum mordet et Alexandrum vellicat et in reiectione presbyteri poenitentiarum homousianorum innocentiam infamat. De tertia vero regula in historiae iudicio seruanda hactenus.

Ac perspicua sunt haec quidem et in vulgari prudentia sita. Nam in quibus animi quaedam maior vis acriorque in iudicando prudentia est, ii sine hisce regulis exacuendo illam ingenii aciem vera deligent reiicientque contraria. Mihi sane aliquando, et verum ipsum in scribentis sinceritate candoreque relucet et mendacium contra auctoris quidam angor et calliditas patefaciunt. Sincera mihi crede, veritas est, et si animum repurgatum inuenerit, ipsa per se recte influit. Falsitas cicutiones quaerit et anfractus, seque verborum ambitu sollicite circundat et protegit. Atque etiam cum in historiae ratione quid quemque deceat considero, facile intelligo, historicos non solum falso, sed imprudenter res quasdam memoriae prodidisse.

Quis enim vel mediocriter prudens ab apostoli Thomae Ioannisque evangelistae persona illa non videat abhorrere, quae in rebus eorum gestis referuntur, ut aut ille iniuriae vindictam expetierit, aut hic rupta veste suumque ipsius caput tundens equum acceperit, ex ecclesia quantum potuerit properauerit, et senex adolescentem iuueniliter fuerit insecutus.

Non itaque prudentibus et ingeniosis iudicandi praecepta diligenter elaborata dedimus, sed, ut dicitur, crassa pinguique minerua rudioribus. Nec vero adeo stultus ego sum, ut existimem in has formulas omnia historiae iudicia conclusa et comprehensa. Sed si quae fuerunt praescribendae formulae, hae videntur potissimum consentanae conuenientesque fuisse.

CAPUT VII

IN QUO 15, 16, 17 ET 18 ARGUMENTA REFELLUNTUR

Quanquam ex his, quae capite superiore diximus, argumentorum eorum refutatio apparet, quae 15 loco 16 17 et 18 sita sunt; sed ordine tamen refutanda sunt singula, ut scholae etiam minutis theologis morigeremur.

Et in 15 argumento quidem Philonis primum auctoritas quaeritur. Quae sane magna fuit, sed *breuiarium illud temporum* Philonis non fuit, nec libellus alter *de antiquitatibus*, quem constat eiusdem esse farinae.

Iosephi vero in *historia* fidem non Romani modo principes, sed viri quoque ecclesiae celebrarunt. Egesippus bonus in primis auctor, vir probatae fidei ac gravis omnino historicus Iosephum egregie laudat, quod ad historiae auctoritatem pertinet quidem, nam quod ad religionem, consortem eum facit perfidiae Iudaeorum. Hieronymus non dubitat locum illi inter ecclesiae scriptores dare, atque adeo eius de rebus gestis monumenta inter ecclesiasticas historias recensere. Eusebius Caesariensis, Sozomenos, Nicephorus, ut alios omittam, miris modis Iosephi historiam commendant.

Quin et Iosephus ipse historiam suam grauibis probabilibusque rationibus commendauit. Quae non minorem faciunt fidem, quam si eaedem ab Hieronymo aut alio quopiam auctore positae fuissent. At serpentis poenam nimium crasse interpretatur, vim ligni scientiae boni et mali falsam fictitiamque commemorat, Herodiadem scribit non Philippi, sed Herodis uxorem fuisse, qui Herodis quoque tetrarchae frater erat, templum in secundo anno regni Darii dicit esse perfectum, seniorum lamentationes cum templi veteris amplitudinem recordarentur, non ad nouum fundatum, sed ad iam consummatum refert; aliaque demum ait partim scripturae sacrae partim veris aliis ac probatis historiis aduersa.

Plane ait, non inficior. Sed errores fuere ignorantis, non mendacia fallentis. Neque aequum est paucis e maculis labem toti narrationis corpori aspergere. Egregius itaque historicus Iosephus fuit, quamadmodum Egesippus affirmat, et rerum indagini sobrietatique sermonum attentus. Quod vero in temporibus notandis eum quidam reprehendunt, id iure an iniuria faciant, non facile dixerim. Equidem eiusmodi errata indoctis negligentibusque librariis prompte ac libenter adsigno.

Iulii porro Aphricani quinque de temporibus volumina in manus nostras non venerunt. Qua re de eius historiae fide ipsi semper nos iudicare non possumus. Sed extat Gelasii praeiudicium, quod in argumento obiectum est, idque sequi Theologos oportet de rebus eius modi iudicatuos. *Opuscula*, inquit, *Tertulliani sive Aphricani apocrypha*. Quo in loco an Iulium Aphricanum voluerit Gelasius improbare, non satis expeditum est. Primum enim de Iulio Aphricano nullus veterum malam opinionem habuit. Eusebius vero ac Hieronymus unique eius de rebus gestis testimonia colunt. Nec Iulius hic est in fidei doctrina reprehensus. Nam quod historiam Susannae fictam esse credidit, in eo virorum doctissimorum errorem secutus est.

Atqui ob peccatum unum, cuius vel probabilis excusatio est, omnia Iulii opuscula a Gelasio damnari, non fit mihi profecto verosimile. Eadem quippe culpa, si culpa fuit, Iulio fuit cum doctoribus ecclesiae communis. Vix enim reperias quemquam, qui non in aliquo errarit. Deinde, quorsum Gelasius, quasi nihil interesset vtrum hic an ille

damnaretur, in eam formam censet? *Opuscula Tertulliani sive Aphricani apocrypha*. Atque si duo auctores illi essent nominibus reque etiam ipsa differentes, more suo Gelasius utriusque singillatim opera condemnasset. Cum autem Tertullianum sive Aphricanum una confessione notat, non est existimandus auctores diuersos, sed eundem intellexisse. Mihi sane huius modi coniecturae suspicionem afferunt, locum esse corruptum, ut alia in hoc capite pleraque, et particulam, sive, scriptorum vitio additam. Legendum itaque esse: *Opuscula Tertulliani Aphricani apocrypha*. Nisi forte Aphricani cognomen quidam Tertulliano impertiebant, quocirca in eum modum sententiam Gelasius tulerit ut sive nomine proprio seu cognomine a quolibet vocaretur, intelligeremus esse damnatum.

Reliqui sunt Eusebius et Sozomenus, quorum auctoritas quintadecima tandem argumentatione vrgebatur. Verum de his auctoribus quid senserim, quid censuerim, capite superiore habes. In quintodecimo argumento nullus scrupulus obiectus est, qui non fuerit excussus.

In sextodecimo autem Innocentii decretum primum obiicitur. Sed ille, si ecclesiae monimenta probat, non statim gentilium historias improbat. Sunt hae, fateor, usui ecclesiastici fori litiumque vulgarium parum aptae, quanuis et in hunc usum possint esse aliquando utiles, sed quibus in locis et quaestionibus, quoniam a praesenti instituto alienum est, non est operae pretium dicere. In sacrarum vero literarum expositione, quod in capite huius libri secundo fuse diximus, historiae profanae multo omnino valent. Quamobrem, si quaestio circa divinas literas incidat, et concilia, et caeteri ecclesiastici iudices eiusmodi historias negligere nec debent nec possunt. Nec his solum scripturae vsibus gentium historiae accommodantur. Qui sunt alias Theologis necessariae, quemadmodum et nobis ante explicatum est, et sequentibus quoque libris explicabitur.

Andreas porro in synodo Florentina nihil aliud docet, nisi Graecorum aut Romanorum bella cognoscere nequaquam ad synodum pertinere. Poterat dicere Troianorum aut etiam Florentinorum. Nam Graecorum ac Romanorum bella quaedam cognita utilissima sunt prophetarum vaticinationibus explicandis. Sed haec facillima sunt; cetera persequamur. Quae et ipsa post ea, quae retro disseruimus, nihil difficultatis habent.

Sane in responsionem decimi septimi argumenti ne verbum quidem vnun adiiciendum censeo, quippe quod, nisi ego fallor, in capite 6 accurate est ac diligenter expeditum.

Duodeuigesimum ergo idemque postremum quam brevissime potero expedium, quo iam fit tandem huius loci finis. Duo igitur argumentorum genera Theologus vsurpat. Unum est certum, alterum probabile. De vtrisque proximo libro est latius disserendum. Nunc in pauca restringam. Non est necesse, Theologus certa semper principia sumat. Ex incertis, probabilia sint modo, argumentationes aliquando conficit, non ad vincendum quidem, sed ad persuadendum idoneas. Stultus vero Theologus ille erit, qui in omni suo syllogismo res necessarias velit rebus quoque necessariis addicere. Sunt enim nonnulla adeo implicata et obscura ut prudentiae theologicae sit, non ea demonstrare velle, sed suadere, non patentius illustrare, sed vt cumque expedire.

In huiusce modi itaque argumentorum genere si quis humanae fidei probabilitate usus fuerit, falli nimirum aliquando poterit, reprehendi sine iniuria non poterit. Atque etiam, quemadmodum supra diximus, quaedam ita certo humana fides tradit, ut ea in dubium vertere stultitiae sit argumentum vel certissimum. Haec si in usum suum Theologus vendicarit, nihil fallax, nihil imbecillimum ineptumve conficiet, sed rem veram firmam,

rationique tum humanae tum etiam divinae consentaneam. Verum ab his historiae partibus, quae sunt expositae, quemadmodum ducatur argumentum, satis expositum videtur.

Omnia igitur argumenta theologica manare a fontibus decem, dictum est in primo libro. In decem autem sequentibus libris, cuiusmodi argumenta e singulis locis erui possint, ostensum est. Quae dicta sunt fortasse longius, quam instituta causa postulabat: sed breuius certe, quam res tantas posse a me dici existimaram. In historiae humanae auctoritate explicanda fateor magna mihi longitudo orationis fuit. Sed nullus e locis Theologiae erat, ubi aut latior occurreret differendi materia, aut me opporteret magis cura, diligentia, industria elaborare. Quod etsi minus praestiti quam rei magnitudo desiderabat, non tamen frustra elaboravi. Admonere enim reliquos potui, ut accuratius scribant: et res vel meliores addant, vel superuacuas detrahant, vel disperse, et diffuse dictas angustius et contractius astringant, breviter, si quid norunt rectius istis, candidi impertiant.

DE LOCORUM USU IN SCHOLASTICA DISPUTATIONE

LIBER DUODECIMUS

IN LIBRUM DUODECIMUM PROEMIUM

Fratrem Franciscum Victoria, lector optime, eum quem summum Theologiae praeceptorem Hispania Dei singulari munere accepit, solitum dicere audiui, postquam ab illius schola discessi, se ingenio meo quidem egregie delectari sed id uereri, ne huius excellentia quadam elatus et exsultans immoderate iactarer et grandior effectus non laete modo et libere ingrederer sed temere etiam ac licenter praeceptoris uestigia conculcarem. Audierat enim me opinionem ipsius unam et item alteram non probasse.

Vellem autem de nobis ea vere dicerentur quae ille pro nimia sua in filium indulgentia dicebat. Sed si minus imitatione tantam ingenii praestantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus magistrumque conamur exprimere. Nimirum si doctrinam meam approbet quispiam —quae utinam eruditorum opinione digna esset!—, si in rerum iudicio prudentiam —quae utinam esset digna nostro cognomine!—, si orationis cultum —quem elegantiores adhibere soleo quam consueverunt scholastici in libris suis—, in hoc sumus docti, prudentes et facundi, quod virum hunc rerum earum omnium ducem optimum sequimur atque eius praeceptis monitisque paremus.

Quod vero ad animi moderationem attinet quam vir in me modestissimus desiderabat, in eo dedi operam ut timorem illius ego fallerem. Effecerim an non alii incorruptius iudicabunt. Sane si qua in me temeritatis culpa est, uix eam excusatione alicuius rei tegere et adumbrare possum, qui sciam parum ingenium ualere quamlibet excellens et eximium posse, nisi prudentis intelligentiae freno et definita animi moderatione gubernetur.

Quanquam illos probare non soleo qui uelut sacramento rogati vel etiam superstitione constricti —ut Fabii verbis utar— nefas ducunt a suscepta semel persuasionem discedere.

Theologo nihil est necesse in cuiusquam iurare leges. Maius enim est opus atque praestantius ad quod ipse tendit quam ut magistri debeat vestigiis semper insistere, si quidem est futurus Theologiae laude perfectus.

Memini de praeceptore meo ipso audire, cum nobis secundam secundae partem coepisset exponere, tanti Divi Thomae sententiam esse faciendam ut, si potior alia ratio non succurreret, sanctissimi et doctissimi viri satis nobis esset auctoritas. Sed admonebat rursum non oportere sancti doctoris verba sine delectu et examine accipere, immo vero si quid aut durius aut improbabilius dixerit imitatueros nos eiusdem in simili re modestiam et industriam qui nec auctoribus antiquitatis suffragio comprobatis fidem abrogat nec in sententiam eorum ratione in contrariam uocante transit.

Quod ego praeceptum diligentissime tenui. Non enim ullam non Divi Thomae dico sed ne magistri mei opinionem quidem reuocaui ad arbitrium meum, nec cordi tamen fuit iurare in verba magistri. Nam et vir erat ille natura ipsa moderatus, at cum Divo etiam Thoma aliquando dissensit, maioremque —meo iudicio— laudem dissentiendo quam consentiendo assequebatur: tanta erat in dissentiendo reuerentia. Sed haec hactenus. Multa enim saepe laudandi praeceptoris nostri gratia dicemus. Nunc ad reliquas partes propositi operis reuertamur.

De locorum usu tres libros pollicitus sum. Unum in scholastica pugna, alterum in scripturae sacrae expositione, postremum speciatim adversum fidei Christianae singulos inimicos: haereticos, paganos, Iudaeos, Saracenos. His enim rebus 12, 13 et 14 librum impartui.

Atque, ut ad praeceptorem redeam, locorum usum in scholae concertatione praesertim si tractare ille voluisset, gravissime et copiosissime potuisset scribere. Sed quoniam nulla eius ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus eruditionis, nullum doctrinae munus exstat, nos ad huius rei scribendae operam omne studium curamque convertimus.

Cum enim tota Theologia frugifera et fructuosa nec ulla pars eius inculta ac deserta sit, nullus feracior in ea locus est nec uberior quam de locorum usu et argumentis quae a locis Theologiae ducuntur. Quare quantum conniti animo possum, quantum labore contendere, si scribendi haec labor est potius quam uoluptas, tantum faciam ut efficiam ne, cum omnia a praeceptore mihi harum rerum principia suppeditata sint, ipse mihi praeceptorum item meo uidear defuisse. Huius enim clarissimi viri eruditionem memoriae prodimus atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio at pro nostro tamen studio, meritam gratiam debitamque referimus. Quanquam postulo ab iis qui haec in manus sument ut maius quiddam de magistro meo quam quantum a me exprimi potest suspicentur.

CAPUT I

QUID THEOLOGIA SIT, QUAE EI OBIECTA RES, QUIS FINIS

Propositum est nobis hoc libro de locorum theologicorum usu in scholae disputatione dicere. Id quo recte atque ex ordine fiat, optimum fuerit initio definire quidnam Theologia sit, quae illius quasi subiecta materies, quis scopus in quem theologo studia dirigenda sunt omnia.

Ac Theologia quidem, si Graecam vocem in Latinas uertimus, ratio est sermoque de Deo. Omnis autem quae ratione et via de aliqua re suscipitur institutio essentiam et potentias —quas vocant— ac cetera omnia uestigat quae illi rei sunt peculiariter ac proprie attributa. In Theologia ergo facultas quaedam intelligitur quae Dei naturam uim et proprietates inquirat. Nec vero theologo satis est, quae Deo in se absolute conueniunt, ea facultatis suae uiribus iuribusque tribuere, nisi etiam illa uendicet quae Deo quasi accidunt in ordine ad creaturas. Dei enim notionem omni ex parte rimatur.

Bipartita igitur est Theologiae tractatio: una de Deo secundum se, altera de eodem quia rerum est principium ac finis. Nec theologus tamen summa et infima, divina et humana miscet, sed adeo articulate clare artificiose haec componit illis, his illa iungit, ut non modo nullam sibi uicissim obscuritatem afferant verum etiam utraque utrisque adhibeant lumen. Quid? Quod sicut solem intueri nequimus aduersum eiusque radiis acies nostra sensusque uincitur, sic ad divinae lucis obtutum mentis nostrae oculi hallucinantur et caligant.

Quamobrem necesse est ut Deum sua natura inuisibilem in effectis ceu in umbra, in speculo, in imagine, in signis uestigiisque cernamus. *Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus et diuinitas* (Rom. 1). Cum vero inter omnia quae oculorum sensu percipimus rationalis creatura simillima Deo sit, *ad imaginem* quippe *Dei* factus est homo, nihil profecto inuenias in quo divina bonitas potestas et sapientia magis eluceant. Quare theologiae disciplina, quamuis de Deo ipso praecipue sit, plurimum tamen circa homines humanaque uersatur et cum ex homine tum ex iis, quae Deus homini fecit atque effecit, divinae naturae cognitionem quaerit.

Quod si potentiam benignitatem et providentiam Dei indagare et proferre proprium Theologiae munus est, de fine quem Deus (non alium quam semetipsum) hominibus comparauit deque mediis ad hunc finem necessariis —uirtutibus legibus gratia incarnatione sacramentis—, longissima licet, theologi disputatio non est ab instituto Theologiae aliena non solum ob eam causam quam D. sane Thomas grauem reddidit, ne Theologia —quae effectrix etiam est non modo speculatrix— manca et imminuta hac parte omissa linqueretur, sed multo magis quod eae res Dei ipsius probitatem aequitatem uirtutem integritatem beneficentiam liberalitatem misericordiam patientiam longanimitatem insigniter et praeclare patefaciunt et illustrant. Cuius rei ignoratio causa quibusdam erroris illius fuit, ut existimarent disciplinam hanc non esse contemplandi gratia inuentam sed agendi. At enim quibus argumentis utantur videamus.

Primum contemplationis tractatus, inquiunt, longe minor est quam actionis. Illi enim D. Thomas primam *Summae* suae partem dedit, huic secundam et tertiam, quae uoluminis magnitudine illam singulae etiam exsuperant. De fine rursum ac mediis disputare ad eam facultatem sine dubio pertinet quae aliquid molitur et agit. Nimirum non ad mentem ea sed ad effectum referuntur. Cum ergo de fine et mediis humanae vitae plurimam theologus disputationem instituat, fieri uidetur ut Theologiae uis non in cernendo potissimum sed in agendo sita sit. 19. Theologiae insuper et diuinarum scripturarum idem est finis. Nec enim finem alium disciplinae eiusdem principia ac conclusiones habent. At diuinarum omnium scripturarum finis dilectio est, ut Augustinus (1 *doctr. Christ.* c. 35 et 36) Gregoriusque (hom. 10 in Ezech.) testantur. Non ergo Theologia praecipue ad contemplandum tendit sed ad amandum.

Praeterea quae doctrina cuiuspiam est speculatrix uenatrixque naturae oculos maxime ad cernendum postulat, non ad agendum vires, nec stultitiae eos arguit qui in actione torpent sed qui sunt in speculatione tardi; at scriptura omnis a discipulis opera exigit eosque cessatione torpentes tanquam uanos et otiosos reprehendit; non igitur speculandi causa haec doctrina potissime traditur sed agendi.

Ad haec fides in charitatem refertur, non e contrario in fidem charitas, ut ex Matthaeo (cap. 22) et ex Apostolo (I Cor. 13) colligitur. Notitia ergo principiorum Theologiae —quam notitiam fidei vocabulo accipimus— diligendi causa primum omnium fidelibus data est. Causa quippe telikÉ (quam finalem possumus interpretari) eadem et prima et principalis est. Quod si notio principiorum doctrinae huius actiosa est, fides scilicet quae per dilectionem operatur, conficitur sane doctrinam quoque ipsam ad mores primo uitaeque actionem attinere.

Item si fides speculatio quaedam est, non moralis disciplina, unde illud *Fides sine operibus mortua est* (Iac. 2). Unde illud rursum *Ad dandam scientiam salutis plebi eius in remissionem peccatorum eorum* (Lc. 1) Nam scientia salutis corporalis in praxim maxime spectat, in contemplationem non item. Quid illa *Dedit illi scientiam sanctorum* (Sap. 10), *Scientia sanctorum prudentia* (Pro. 9), *Omnis scriptura divinitus inspirata utilis est*, etc., *ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus* (2 Tim. 3), *Haec autem scripta sunt ut credatis ... et ut credentes vitam habeatis in nomine ipsius* (Ioh. 20), *Qui dicit se nosse Deum et mandata eius non seruat, mendax est* (1 Ioh. 2), aliaque huius generis sexcenta quae in divina passim scriptura reperiuntur?

Ex quibus omnino videtur effici Theologiam non esse speculatricem sed effectricem. Atque adeo finem eius praecipuum non esse contemplationem sed actionem. Id quod opinati sunt scholastici quidam theologi in primis clari et nobiles. Qui in ea re Magistrum (I dist. 1) forte sequuntur hanc disciplinam ex usu et fruitione partientem. Nec intelligunt doctissimi viri (sic enim mihi modestissimum est vocare illos) alium esse finem doctrinae, alium doctoris vel, ut verbis differentibus rem fere eandem exprimamus, alium esse finem doctrinae primarium, alium postremum. Ut si verbi causa dicimus uini duos esse fines: unum ad bibendum, alterum ad medendum. Charitas ergo docentis Dei atque ea re doctrinae quidem huius finis est, at non primus sed secundus.

Nam et cognitio contemplatioque naturae —ut ait eleganter Cicero— manca quodammodo atque inchoata est, si nulla actio rerum consequatur. *Vani sunt Sapiens inquit omnes homines in quibus non subest scientia Dei*, etc. (Sap. 13); et alius item: *Quia, cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt..., sed euanverunt in cogitationibus suis*, etc. (Rom. 1). Quapropter si ex fine secundo naturam disciplinae consideres, iam tibi Physica inter actiuas numerabitur.

Quid quod finis noster primus, ut D. Thomas verissime sentit, visio Dei est clara et manifesta? Quia vero finem illum adipiscimur mente et voluntate, cognitione et amore, fit non ut cognitio ex se ad amorem sed ut utraque res ad visionem referatur. Quod si cognitio viae ex se non nisi ad patriae cognitionem referenda est, quamuis illa non sit per se idonea nisi ei affectus dilectioque iungatur, visio vero Dei, cuius fides seminarium est, contemplatio potissimum est, non effectio, sequitur Theologiam maxime speculativam esse, non practicam (liceat enim, quando de scholae disputatione habetur oratio, scholae verba usurpare).

Adde quod Theologia Dei naturam potentiam et proprietatem inquirat. Est ergo Deus huius scientiae proprium obiectum, atque adeo speculationis causa comparatur. Atque

Augustinus (12 de Trin. c. 14 et 15) aperte docet sapientiam, de qua Apostolus (I Corin. 12) loquitur, intellectualem notionem esse et contemplationem rerum aeternarum.

Sine dubio autem sacra doctrina sapientia est eaque re speculativam esse constat. 30. Quod, ut cetera taceamus, vel Theologiae nomen prae se fert. Quemadmodum enim non solum asserere sed etiam addubitare stultissimum est num Physiologia Astrologiaque speculatrices sint an effectrices, quod nomina ipsa insignite egregieque declarant contemplationem rerum ingeri, non mores et actionem; tametsi medici, nautae et ceteri qui rebus publicis addicti et destinati sunt otiosam naturae astrorumque notionem aspernantur et fugiunt: quae actuosa est, eam et amplectuntur et colunt. Sic ambigere Theologia speculatrixne sit an effectrix a communi etiam mediocrique intelligentia et sensu remotum est, utpote cum nihil aliud illa sit quam ratio sermoque de Deo; quanquam viri prudentes uacantem illam et otiosam esse nolunt, sed ad humanae vitae et usum et finem accommodari.

Praeterea Theologia omnem de Deo cognitionem tradit, sive ea per naturae lumen seu divino solum munere et illustratione habeatur. Cum igitur speculetur quicquid de Deo cognoscere humana ingenia possunt, nimirum aut speculativa est aut scientia de Deo nulla esse speculativa potest. Quod licet nonnulli huic argumento dederint, adeo tamen absurdum est ut refelli non debeat.

Quid quod theologia nostra divinae sapientiae quaedam impressio est, quae eadem et speculandi uim habet et agendi? Nihil igitur obstat cur non idem lumen uultus Dei, quod signatum est super nos, utraque ostendat: et quae contemplari oportet et quae agere. Sicut anima rationalis, quod formarum omnium praestantissima sit, vires quidem excellenter habet et sentiendi et uigendi, sed in ea tamen uis intelligendi prima eademque praecipua est. Nec vires illa exercet reliquas nisi ut proprio tandem intelligentiae munere perfungatur. In hunc itaque modum Divus Thomas scienter ac perite dixit Theologiam muneribus utrisque fungi, et speculandi et agendi, quamuis magis speculetur quam agat. Non enim agit nisi quia agendo ad perfectam Dei cognitionem tendit.

Quibus rebus breviter explicatis illa tria perspicue satis et plane intelliguntur quae a principio huius capituli exponenda suscepimus, nempe quanam sit Theologiae propria notio ac definitio, quae rursum illi subiecta materies circa quam ipsa versetur, quis tandem illius finis tum primus tum secundus. Theologia scientia est quae docet quidnam natura divina sit et quae naturae eius vires ac proprietates. Deus ipse est doctrinae huic obiectum subiectumque propositum et quasi uersanda materia (his enim modis res quam facultas quaelibet mente tractandam cognoscendamque proponit a philosophis appellatur). Finis primarius quidem, naturae divinae notio et contemplatio per Dei potentias virtutes et proprietates explicata; postremus autem, earum rerum actio quae ad mores sunt ac bene beateque vivendum necessariae.

Et quidem quem usum loci Theologici habeant vitae moribus et actionibus accommodatum non institui in praesentia dicere, quamuis magnus ille omnino sit et qui nobis disserendi praestaret valde utilem copiosamque materiam. Is tantum usus, ut supra dixi, nunc mihi expediendus est quem theologus capere e locis potest si in scholae disputationibus illos uerset et tractet, cum scilicet quantum potest tantum cognoscere curat de Deo rebusque divinis.

Non autem mihi excidit scripsisse me in libro quinto, cum de ecclesiae auctoritate in morum iudicio dicerem, duplicem esse de rebus theologicis quaestionem: unam quae ad contemplationem attineret; alteram quae in moribus atque usu vitae sita esset.

Quod a quibusdam sic accipi potest, tanquam hoc quod nunc habeo institutum priori diversum sit. Id vero a me procul aberit. Nanque aliud est locorum usum ecclesiasten in contione docere ubi de moribus aut hortando aut dehortando agitur, aliud theologum in usu locorum instituere cum in morum quaestionem incidit, sive illa sit earum rerum quae scire ad salutem est necessarium sive earum etiam quae fuerint opportuna. Atque contionatoribus quemadmodum loca theologica usurpare debeant praescribere, id ego hoc tempore praetereundum censi. At quoniam quaestiones fidei et morum a theologo eadem via et ratione tractantur quum in disputationem theologiae veniunt, id ambigendum non est: quae superiorum quaestionum praecepta fuerint, eadem ad sequentes pertinere. Haec enim est una res prorsus, ut non differat multum inter fidei decreta et iudicia morum, eaque est ex eisdem locis eademque propemodum forma tractanda.

Nec vero velim ut rursum me quispiam in tam frigida tamque ieiuna calumnia remoretur, quod Theologiam simpliciter et absque ullo temperamento scientiam nuncupauerim. Quasi nescirem Aristotelem in scientia evidentem et claram conclusionis notitiam exigere; cuiusmodi quum in principiis Theologia non habeat, ne in conclusionibus quidem habere potest. Pugnat enim rationis conclusionem dilucidam apertam et manifestam effici, si res e quibus illa colligitur obscurae opertae atque inuolutae sunt. Porro autem, si non ut Aristoteles, ut sacri auctores sic nos certe loquimur, qui doctrinam hanc scientiam absolute uocarunt.

Scire Augustinus inquit quemadmodum fides et piis opituletur et contra impios defendatur proprio appellare vocabulo scientiam videtur Apostolus (14 *de Trin.* c. 1). Illud autem sine dubio munus Theologiae proprium et officium est. Et Hieronymus, ut alios omittam, scripturae sacrae doctrinam, quam theologi profitemur, scientiam sapientiamque passim appellat. Quin sacrae litterae, ubi res certa est, ibi nullo modo sciendi uocabulum reformidant. Nota sunt illa: *Scio quod redemptor meus uiuit*, etc. (Iob 19); item: *Scio quod certissime regnaturus sis*, etc. (1 Reg. 24); item: *Dedit illi scientiam sanctorum* (Sap. 10); item: *Scientiam Dei inuenies, quia Dominus dat sapientiam, et ex ore eius prudentia et scientia* (Pru. 2). Et Apostolus: *Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiae, alii autem sermo scientiae* (1 Cor. 12).

Praeterea evidentiam Aristoteles in disciplinis flagitat, ut rerum cognitio nec fallere possit nec mutari. Firmam enim immutabilemque notionem scientiae uocabulum postulat. Cum igitur quae res in fidem ac theologiam incidunt, qua ratione in eas incidunt, stabiles immobilesque sint nec in eis theologus errare labi aut decipi queat, fit ut sine perspicuitate etiam Theologia scientiae proprie sibi appellationem uendicet. Quae eadem causa subest ut disciplina haec circa res etiam contingentes, hoc est sua natura minime necessarias, sine sui nominis impendio et iactura versetur. Necessitatem quippe in doctrina idcirco Aristoteles requisivit quod sine ea nec rerum nec cognitionis stabilitas et immutabilitas appareret.

At causae vel fortuito antegressae harumque effecta suapte natura parum firma et constantia, ut sub Theologiam et fidem cadunt, non mobilia et quae modo huc atque illuc transferantur, sed certa immutataque perinde ac perennia manent. Quamobrem utraque Deus proprie scire dicitur: et quae necessario eueniunt et quae nobis in casu et

fortuna sunt posita. Rite ergo Theologiam scientiam dicimus, in qua certitudo immobilis, firma constantia et, ut ita dicam, infallibilitas cognitionis est.

Quid quod Musica et Astronomia a plerisque scientiae nuncupantur, et tamen uix unus aut alter caelorum siderumque errantium conuersiones, a quibus disciplinae illae nunc pendent, proprio vel instrumento vel experimento exploravit? Quin astrologi fere iuniores veterum experimenta tanquam certa earum rerum praeiudicia sequuntur quas ipsi tractandas iudicandasque suscipiunt.

Theologia igitur iure quoque scientia vocitabitur, praesertim cum huius doctrinae principiis accidat ut obscure nobis sint cognita. Nimirum enim, si nobis perspicua ac dilucida forent, nihilo secius suum haec disciplina et nomen et rationem tueretur. Ac re vera, si modo Aristoteles uiueret, non aliud nomen inueniret quo theologiam aptius et congruentius appellaret. Nam fidem dicere, quae non auctoritati proxime sed rationi et syllogismo innitatur, absurdum est. Alioqui si prior propositio certa ex fide sit, posterior autem ratione naturae probabilis, conclusionis fides erit, non opinio. Quod plane falsum est. Theologiam ergo, quando aliud melius non occurrit, scientiae vocabulo nuncupemus. Firma enim et stabilis earum rerum perceptio et comprehensio est quae e certis constantibusque principiis manifesta connexione nectuntur.

Nec enim illud vere dici potest, theologiae consequentias probabiles et obscuras esse, non euidentes et firmas. Cuius rei argumentum ponunt minime acutum sed in primis hebes: quod si certa esset claraque connexio, conclusiones non iam ad theologiam sed ad fidem attinerent. Verum haec ratio ridicula est; iure itaque a plerisque reprehenditur. Est enim facile et apertum fidei theologiaeque discrimen. Quod fides proxime et, ut ita dicam, immediate auctoritate nititur, theologia vero proxime et immediate ratione. Habent enim se, quemadmodum supra dixi, fides et theologia non aliter quam habitus principiorum et scientia conclusionum. Et sicut naturae lumen absque ratiocinationis medio principiorum naturalium notitiam efficit, ita lumen fidei nullo adhibito rationis argumento earum rerum persuasionem facit quibus fideles assentimur divina solum auctoritate nixi. Non igitur consecutionis evidentia et firmitas theologiam tollit sed facit, non aufert sed infert.

Quamquam sunt in hac, sicut et in aliis disciplinis, opinationes quaedam rebus scitis exploratisque permixtae. Ac quemadmodum doctrina physica, naturae licet ipsa congruens et consentanea, non omnes conclusiones explore conficit sed quasdam probabili argumentatione suadet, sic plurima theologus pronuntiat quidem constanter certo fidenter, in quibusdam tamen praeclare agi secum putat si uerisimile quod sit inuenerit. Nec arbitratur sese scire quod nesciat aut, perinde ut si omnia certa essent theologiae dogmata, nihil formidat, nihil ambigit, sed illud cauet et prouidet, ne universis temere assentiens et valde cuncta asseuerans earum etiam rerum auctoritatem quae sunt certiores et illustriores amittat. Sed ad rem.

Cum incerta connexio est vel altera propositio est incerta quae cum fidei principio sumitur, conclusionis opinio erit, theologia proprie non erit. At sive ambo syllogismi principia fidei sint, seu alterum ex fide certum, alterum ex natura evidens, conclusio ad theologiam pertinebit, modo consecutio aut clara luce naturae sit aut fidei illustratione cognita. Haud enim secus (quod etsi dixi, saepe ac saepius dicturus sum), haud secus, inquam, eiusmodi conclusionis scientia refertur ad fidem quam ad habitum principiorum naturales disciplinae. Quae quoniam ita sunt in promptu ut res argumentatione non egeat, his omissis pergamus ad reliqua.

CAPUT II

QUAE SINT THEOLOGIAE PRINCIPIA

Enimuero cum disciplina omnis quosdam habeat fontes quos scientiae principia dicimus, quosdam deinde rivulos quos, quasi scientiae fines, conclusiones appellamus, necesse est theologo usum locorum paraturo discere ante omnia quaenam facultatis suae causae et principia sint, quae effecta causis illis principiisque connexa.

Principia vero theologiae primum cognoscenda sunt, nam his cognitis multo facilius extrema intelligemus. Sed quoniam decem locorum generibus propositis adiunximus causas cuiusque generis easque res ante constituimus quibus cuiusque uis et natura continetur, non deerit fortasse qui tractationem hanc superfluum esse contendat, immo ea etiam omnia quae dicere de locorum usu instituimus. Argumentabitur enim theologiae non alios esse fontes ac locos ipsos quos digito etiam indicauimus, tamque aperte et clare singulorum vires et naturam explicuimus ut facile ex quoque loco possimus, nisi sumus valde tardi, argumenta colligere.

Quid? (nam et hoc dicet aliquis) Nonne et ante nostram hanc artem (si modo haec ars est) theologi et argumenta inuenerunt et alia ex aliis nectentes rem theologicam via et ratione tractarunt? Num D. Thomas, perfectus absolutusque theologus, si hanc Theologiae partem necessariam iudicasset, eam penitus intactam omisisset? A quo non uerisimile est, cum ceterae partes Theologiae bene descriptae sint, extremum actum tanquam ab inerti poeta esse neglectum. Quid igitur laborare opus est aut in quo euigilare curas et cogitationes nostras, si quidem nihil locorum usu explicando parere tale possumus, nihil consequi, quod sit theologis magnopere utile et necessarium?

Sed non poterunt huiusmodi argutiae mentem meam e sua sede et statu dimouere. Ego enim sic mihi persuasi, sic sentio, has nostras de locis praeceptiones plurimas res continere, quoquo se theologus uerterit praesto esse, nulla disputatione excludi. Nam sive argumentum quaeritur ad theologiae probanda dogmata firmissimum sive ratio ad sacras litteras explicandas aptissima quaeritur, aut haec ars est, aut nulla omnino, per quam ea assequamur. Nullam vero dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium atque in maximis rebus errantium.

Sed haec quibus ad locorum cognitionem et usum cohortamur accuratius essent forsitan disputanda. Quod aliis quidem libris fecimus.

(Ad 3 argumentum) Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit cur D. Thomas diligentissimus absolutissimusque theologus hunc de locis tractatum dereliquerit, si tam est quam nos dicimus theologo necessarius. Et quidem Divus Thomas (in I part. quaest. 1, arti. 8, ad secundum), restricte breuiterque, ut solet, Theologiae locos indicauit, non omnes sed plerosque. Quin etiam, ut homo minime ingratus illi me dedam —cui me tantopere debeo— et huius officii seruitutem adstringam testimonio sempiterno, Divus Thomas mihi et auctor et magister fuit huius operis componendi.

Sed ille locorum fere naturam explicuit presse et anguste ac suo demum modo. Non enim dilatat argumentum, sed quasi punctis quod proponit efficit. Rationem autem tractandi locos ipsos nec Divus Thomas neque alius quisquam, quod equidem sciam, conatus est explicare.

Quod idem Aristoteles in locis dialecticis fecerat, qui locos ipsos uarie ac fuse quidem complexus est, sed non ostendit quo modo inueniendum sit ex ipsis neque usum eorum demonstravit qui in hac re esset maximus et potissimus, sed usum nescio quem ad probabiliū et communium argumentorum inuentionem litteris prodidit, quem ignorare eruditi possunt, nec magnam eruditionis iacturam facere. Quanquam (I topi. Lib.) ambitiose forte magis quam vere, quae in topicis a se traduntur, ea quattuor usus habere ipse Aristoteles iactat.

Quid igitur? Si Divus Thomas locorum usum silentio praeteriuit, persecuturus nisi aliquis casus aut occupatio consilium eius praeuenisset? Aut si non res has consulto et iudicio persequi instituit, certe vel Anon omnia possumus omnes vel divinae procurationis fuit ut priores aliquid posterioribus reliquerint, in quo elaborare quoque ipsi et exercere utiliter non solum memoriam sed etiam ingenium possent.

Hanc igitur partem relictam explebimus nullius adminiculis, sed —ut dicitur— AMarte nostro. Nec enim quicquam de locis theologiae post Divum Thomam explicatum est, quod mihi probaretur, de iis quae in manus nostras venerunt.

Quemadmodum igitur in re militari solet, ubi dux non satis esse putat militibus arma dare, sed docet quomodo sit ipsis utendum, manus illorum aptat, componit gradus, quando fugere adversarium debeant praecipit quando insequi, quando fidere uiribus quando arte uti, quando ferire hostem quando eius ictus eludere, ducit denique in aciem, praescribit ordinem, locum assignat de quo iniussu suo non liceat eis discedere: sic mihi videor facturus, si discipulos meos et informare et instituere ad effigiem absolutae cuiusdam eruditionis volo.

Nec verbis modo praefinire haec habeo, sed arreptis etiam telis in ludicrum certamen descendere ad exemplum posteriorum. Quae tametsi non ad uulnus sed ad speciem ualere uidentur, non inutilia erunt tamen. Quicquid enim in his rebus ad aspectum uenustum est, idem utiliter fit ad veram pugnam, si quando illa cum adversariis committatur.

(*Ad 2 argumentum*) Quod si quis sine arte id quod artis est effecit, permittat —obsecro— mihi meisque similibus ut artem et praecepta adhibeamus. Sunt prata quibus natiuus et indigenitalis humor interius infusus est. Sunt quae nisi extrinsecus humore allapso irrigari non possunt. At disseruerunt theologi nonnulli ante me valde feliciter. Primum idem erant expeditius certiusque facturi si hoc genus exercitationum nostrarum degustassent. Quamlibet ager fecundus sit, fecundiores eum tamen faciet agricola si diligenter et studiose colat. Sic igitur etsi ingeniis magnis praediti quidam copiam in theologia disserendi sine arte consecuti sunt, ars tamen, ut Tullius ait, est dux certior quam natura. Aliud enim est argumenta congerere aut potius spargere ac dissipare, aliud eadem via et artificio premere. Nam qui sciet ubi quidque positum sit quaque eo ueniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere semperque esse in disputando suos.

Non itaque si nulli fuerunt qui locos artificiose digestos generatim composuerint, nulli qui partem hanc Theologiae dissolutam diuulsamque conglutinarint et ratione constrinxerint, statim nostrum hoc opusculum superuacaneum erit, immo vero eo magis necessarium doctis et ingeniosis fortasse, tardis et rudioribus sine dubio.

Deinde non mihi uidentur scholastici theologi (fatendum est enim quod sentio) admodum composite et ordinate disputationes theologiae distinxisse. Divum Thomam

semper excipio, apud quem mirabilis est contextus rerum, summus quaestionum et articulorum ordo, et compositio disciplinae incredibilis. Adeo respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus. Nam de argumentorum copia quid attinet dicere? Cum de infinitis prope quaestionibus in utramque partem disserendi tanta illi facilitas et abundantia fuerit ut non contra omnia semper, sicut Archesilas disputarit, et tamen ut in omnibus rebus quicquid ex utraque parte dici posset expresserit.

Ceteri scholae auctores perturbatione rationis atque ordinis multum omnino peccauerunt, Magistrum videlicet secuti, in cuius quattuor *Sententiarum* libris multa quidem lectio sanctorum apparet et pro tempore illo haud mediocris sane eruditio; sed praeter distinctionum vocabula, in quas libri illi diuisi sunt, nihil distinctum fere uideas recteque et ordine distributum. Testimoniorum congeriem dicas potius quam dispositionem et rationem disciplinae. De Trinitate prima est illi disputatio. Ita prius relata quam absoluta persequitur; nam de iustitia et misericordia Dei in 4. *Senten.* quasi praeteriens disputauit; de uirtutibus in tertio; de uitiiis quibusdam item in quarto. Innumera sunt eiusmodi confuse ab illo perturbateque tractata. Quamobrem scholasticis qui huius vestigiis inhaeserunt confusa etiam fere ac perturbata sunt omnia.

Nec Magistrum ego volo fraudare suo veteri nomine, magnum utique, ut aetate illa, virum et quem iure coluerint posterius; nec scholasticorum laudi, quam multorum saeculorum firmavit opinio, detrahere quicquam volo. Sed ingenue ac libere dico quid in illis desideretur quidque illi praestarent homines ingenio doctrinaque praestantes, nisi disserendi artem neglexissent. Nam quod spectat ad argumenti inueniendi rationem, fontes quosdam uidentur etiam ignorasse: adeo nulla ex quibusdam eorum fontium argumenta proferunt. Quotus enim quisque ex traditionibus Christi et Apostolorum argumentatur? atque ex Conciliis raro, ex Sacris Litteris non adeo frequenter, ex Historia uix semel. At mea quidem sententia nemo poterit omni laude esse cumulatus Theologus, nisi et erit horum locorum omnium scientiam consecutus et ex eis promptum expeditumque pararit ad argumentandum usum.

Nam de locorum natura et ui quidem satis fateor supra a me dictum. (*Ad 1 argumentum*) Sed in eisdem nunc non frustra uersabimur cum docebimus quisnam eorum locorum usus sit et quemadmodum ex eis argumenta ducenda. Id quod non omnibus ita facile est ut nec praeceptis nec exemplis nostris indigeant. Sed haec hactenus. Iam ad instituta pergamus. Ac ne plura, quae sunt paene innumerabilia, consector, comprehendam breui quae sint Theologiae principia.

Theologiae naturalis et supernaturalis (hinc enim ordiendum est) facilis est et expedita distinctio. Theologiam naturalem voco Metaphysicam, ea parte qua Dei naturam per naturae rationes inquirat. Quae est nobis, id est Christianis, cum philosophis gentium communis. Supernaturalem autem eam dico quae eiusdem Dei et naturam et proprietates per principia ea inuestigat quae sunt hominibus diuinitus reuelata. Reuelationem porro theologorum more hic accipio quae hominis et captum superat et ingenium. Nam Paulus (Rom. 1) ea etiam quae naturali ratione et lumine cognoscuntur Dei reuelationi et manifestationi tribuit. Atque haec supernaturalis theologia propria est fidelium et Christianorum, tanto disciplinis ceteris melior quanto diuina auctoritas, in qua illa sustentatur, humana omni ratione potior et antiquior est.

Recte igitur D. Thomas (I.1.8 ad 2) docet quod *argumentari ex auctoritate est maxime proprium huius doctrinae eo quod principia huius doctrinae per reuelationem habentur, et sic oportet quod credatur auctoritati eorum quibus reuelatio facta est. Nec*

hoc derogat dignitati huius doctrinae. Nam licet locus ab auctoritate qui fundatur super ratione humana sit infirmissimus, locus tamen ab auctoritate qui fundatur super reuelatione divina est efficacissimus. Tantum ille.

Ergo quoniam omnis oratio nobis de theologia ea quae est supra naturam instituitur, ideo huius solum principia quae et qualia sint exponendum est. Hoc vero ut scholae congruenter fiat, nodos illos et proferendos et soluendos puto qui rem totam istam illigant et impediunt.

Primus est quod D. Thomas paucis verbis multa peccare videtur. Unum, quod secum ipse pugnat. Modo enim ait articulos fidei esse theologiae principia (I.1.7-8), nunc autem illa omnia quae in sacris litteris continentur (I.1.8 ad 2; II-II.1.5. ad 2), immo aliquando uniuersa etiam quae sunt diuinitus reuelata (I.1.5 ad 2 et art. 8 ad 2), in quibus traditiones profecto Apostolorum sunt, quanquam in libris canonicis non inueniuntur scriptae. Potestne magis secum ipse pugnare?

Alterum peccatum, quod cum Paulus (Heb. 11) inter ea quae *credere oportet* duo illa numeret, ADeum esse et esse remuneratorem inquirentium se, D. Thomas (I.2.2 et II-II.1.5 ad 3) contra docet illa fidei articulis minime comprehendendi sed a fide potius supponi. Non sunt igitur Divo Thomae haec Theologiae principia, si quidem non sunt propositiones reuelatae quas fide credimus, sed naturae lumine ab hominibus cognoscuntur ob idque fidem ipsam antecedunt, cuius decreta ea demum sunt quae in propriis Theologiae principiis habere debemus. Nec Apostolo solum sed rationi quoque illi Divus Thomas videtur adversus, quae dilucide probat Deum esse proprium idemque primum censi Theologiae principium. Est enim Deus, ut supra dixi, res huic disciplinae proprie subiecta. Omnis autem disciplina ponit in primis et rem sibi subiectam esse et quid etiam res illa sit. Deum itaque esse proprium est Theologiae principium, quia speculatrix est. Nam, quia et effectrix, illud habet principium primum, Deum esse remuneratorem inquirentium se.

Tertium Divi Thomae peccatum commune cum plerisque theologis, quod cum plurima sint a Deo reuelata non solum iis qui canonicos libros scripserunt sed aliis etiam sanctis Dei hominibus —Martino, Nicolao, Benedicto, Dominico, Francisco—, fidem et theologiam asserit non quibuslibet Dei reuelationibus niti sed iis duntaxat quas scripturae sacrae auctores habuere. Constat autem et divinam reuelationem generaliter esse fidei theologiaeque rationem formalem et fidem quibusque Dei dictis assentiri. Est nanque virtus quae Deo dicenti credit. Atque hic nodus primus in verbis quidem D. Thomae est.

Nam secundus non modo Divum Thomam sed ceteros fere omnes adstringit. Nulla enim omnino disciplina sua principia ratiocinatione probat, sed ponit: idcirco enim positiones seu petitiones nuncupantur; at Theologia ea quae fides tenet ratiocinatione concludit; non ergo eadem sunt huius disciplinae principia quae et fidei decreta. Quod vero Theologia fidei dogmata argumentando comprobet, multifariam suaderi potest. 83. Primum quia Deum esse unum, immortalem, rerum humanarum procuratorem et cetera huiusmodi per fidem a Christianis accepta claris Philosophiae argumentis demonstramus. Tum rursus quia Deum esse creatorem fidei articulus est; id autem ratio quoque naturalis ostendit. 85. Adde quod apostolus Petrus (1 Pet. 3) iubet nos esse paratos ad reddendam *rationem de ea quae in nobis est spe* atque ideo de ea quae in nobis est fide. Adde etiam quod huic scientiae attribuitur illud quo fides saluberrima ... gignitur nutritur defenditur roboratur id quod ex D. Augustino (*De Trin.* XIV.1)

acceptum omnium theologorum ore teritur. Si ergo rerum naturalium cognitio, ut Augustinus ait, fidem et gignit et nutrit et roborat, nimirum ea quae fidei sunt ratione naturali theologia patefacit.

Non ergo fides theologo principia tradit, nisi sua ipse principia probet; quod ab omni prorsus disciplina alienum esse adeo explore perceptum est et cognitum ut non sit a me in praesentia confirmandum.

Tertius nodus ex verbis quoque Divi Thomae nectitur (I.32.4). Docet nanque ad fidem aliquid pertinere dupliciter. Uno modo directe, sicut ea quae nobis sunt principaliter a Deo tradita. Alio modo indirecte, ut ea quibus negatis consequitur aliquid fidei manifeste contrarium. Ut si quis neget Samuelem esse filium Helcanae; ex quo sequitur divinam scripturam esse falsam. Hactenus non verbis quidem eisdem sed sensu eodem ille ait. Et rursum alio loco (II-II.2.5) affirmat omnia quae sunt in sacris litteris tradita, praeter ea quibus homo beatus efficitur, per accidens ad fidem spectare; ut Abraham duos filios habuisse et David fuisse filium Isai. Quod si eiusmodi, licet in libris sacris expresse etiam conscripta sint, indirecte tamen et per accidens ad fidem attinent, non sunt profecto Theologiae principia. Nec enim cuiusquam disciplinae fundamenta fabricam illius disciplinae ex accidenti et indirecte constituunt.

Poteram et aliis argumentis hanc quaestionem implicare sed uerebar ne et haec quoque lectori delicato multa nimium viderentur. Atque haec pauca licet, urgent tamen et nihil remittunt ut omnia ea explanemus quae theologiae initiis exponendis necessaria sunt. Expediemus itaque primum quaenam sit huius doctrinae ratio formalis; deinde quae eius nativa germanaque principia, atque in his quae capitalia sint, quae vero legitima quidem sed secundaria tamen; postremo quae sint extranea et aliena, hoc est ascita et accersita ab exteris disciplinis.

Formalis ratio Theologiae (quoniam illud in primis suscepi explicandum) non est una et simplex sed duplex et bipartita. Est nanque ratio formalis rei obiectae, quia res est; quo modo deitas Theologiae ratio dicitur. Est item ratio rei, ut mentem ad assentiendum mouet; quem ad modum veritas prima reuelans Theologiae habetur ratio. Sic rationes uidendi intelligimus et colorem et lucem: colorem quidem priore modo, lucem autem posteriore. Atque illam quidam vocant Arationem quae, hanc Arationem sub qua (puto nobis concedi oportere ut scholae verbis utamur, si quando minus occurrent Latina; quin Latina etiam interdum relinquenda sunt, ne in scholastica disputatione non tam explicasse res quam verba affectasse uideamur). Quia vero de ratione formali rei huic doctrinae subiectae, quia res est, nulla esse potest inter uiros doctos controversia, de ratione formali ex parte habitus et potentiae cognoscentis huiusmodi conclusiones statuo.

(Prima conclusio) Primam: Ratio formalis Fidei non est ratio Theologiae formalis.

Nam si theologiae principia lumine prophetiae cognoscerentur aut lumine etiam gloriae beatorum, conclusiones nihilo secius ad Theologiam pertinerent. Erat enim Christus Dominus longe omnium quicunque fuerunt theologia diuinataeque naturae cognitione princeps, qui tamen sine fide conclusionibus theologiae assentiebatur. Exigit quippe fides in ratione sua formali obscurum quiddam et inuisum, cum sit *substantia rerum sperandarum et argumentum non apparentium*, theologia vero evidens quoque et clara esse potest. Nam est ratio sermoque de Deo. 93.

Atque inter prophetiam et fidem, si Divo Thomae credimus, nonnihil interest nec lumina sunt eadem quibus uates ad uaticinandum et fideles ad credendum illustrantur. 94. At si uates illustratione sua illa theologiae principia cognoscat et ea quae consequuntur ac repugnant ratiocinando colligat, theologus profecto erit, tametsi theologiae eiusmodi ratio formalis non fidei lumen sit sed prophetiae.

(*Secunda conclusio*) Secunda conclusio est: Esse reuelatum a Deo lumenue divinitus infusum est ratio Theologiae formalis, sive illud lumen fidei sit seu prophetiae seu gloriae.

Theologia nanque supernaturalis, de qua nunc loquimur, lumen aliquod natura ipsa superius generaliter ad principia cognoscenda requirit, sed quale id in specie futurum sit nec nomen theologiae nec notio propria definit. Verum quia theologi non de beatorum sed de uiatorum theologia disputant nec quaerunt quid disciplinae ipsi sed quid naturae nostrae consentaneum sit, idcirco fere asserunt theologiae principia per fidem a theologo intelligi. Lumen quippe prophetiae vel quoniam rarum est generali praeceptioni nihil obstare creditur, vel quoniam est, ut lumen fidei, obscurum in lumine fidei communiter et confuse intelligitur. A qua nos consuetudine minime abhorrentes theologiae nostrae principia per fidem accipi oportere saepe dedimus.

(*Tertia conclusio*) Unde illa tertia conclusio nascitur: Theologiae nostrae formalem rationem eandem ac fidei esse.

Tametsi aliter ad assentiendum principiis mouet, aliter ad assentiendum conclusioni. Illis, inquam, sine medio syllogismo et ratione, huic ratione et syllogismo intermedio. Quo discrimine, ut diximus, Theologia et Fides non verbis et cogitatione sed uniuersa re et toto genere secernuntur, quamuis utriusque ratio eadem formalis sit. 98. Sane D. Thomas multis in locis fidei nomen, ut videtur, existimat manare latissime idque versari in omnibus quae a Deo sunt dicta et revelata sive auctoribus sacris atque canonicis sive aliis quibuscunque divino quodam spiritu afflatis. Quod si verum est, ratio fidei formalis longe etiam lateque patebit, ut non solum contineat reuelationes prophetis et apostolis factas sed eas etiam quae ceteris quoque sanctis ecclesiae Dei factae sunt, immo illas etiam quas viri interdum improbi divinitus habuerunt, ut Balaam et Caiphas, quorum praedictiones ad fidem attinere ne dubitari quidem potest. Eadem ergo causa subest, ut cetera etiam quae quibuscunque aliis revelata a Deo sunt ad fidei rationem referantur.

At enim, I part. quaest. 1, artic. 8 ad secundum, ut inter argumentandum obiecimur, verbis nihil obscuris docet fidem nostram non inniti reuelationibus aliis praeter eas quas Apostoli et Prophetae, auctores videlicet canonicorum librorum, ediderunt. 101. Id quod Paulus confirmat quo loco ait fideles esse *superaedificatos super fundamentum Apostolorum et Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu*. Nulla igitur alia nisi Prophetarum, Christi Apostolorumque doctrina fidem ecclesiae fundat, nulla alia Theologiae principia continet. Eadem enim sunt disciplinarum principia ac fundamenta.

Adde quod fides est virtus theologica cum religione ecclesiae erga Deum coniuncta et sociata. Non ergo quaecumque a Deo revelata ad fidei virtutem pertinent, sed ea tantum quae ad ecclesiae etiam religionem pertinebunt. Quia vero nihil ecclesiae refert ea credere an non quae Brigidae Catharinaeque Senensi uisa sunt, nullo certe modo ad fidem illa referuntur. Adde etiam quod fides, de qua hic sermo fit, non est privata virtus sed communis. Ea enim re catholica dicitur, hoc est universalis. Quocirca priuatae reuelationes, cuiusmodicunque et quoruncunque illae sint, ad fidem catholicam non

spectant nec ad fundamenta et principia ecclesiasticae doctrinae, quae vera germanaque Theologia est.

Cuius rei illud item non leve argumentum est, quod quae non per ecclesiam et eius publicos administratos fidelibus proponuntur, illa non credit catholica fides. Videlicet, aequum erat ut quae ad Rempublicam generaliter attinerent, haec non priuati quiuus homines ad eam retulissent, sed eius communes omnino administrati. *Fundamenta eius* inquit *in montibus sanctis*. Id quod explicaturus statim adiunxit: *Dominus narrabit in scripturis populorum et principum horum qui fuerunt in ea*. Scripturae ergo priuatae non sunt fidei ecclesiasticae fundamenta sed scripturae populorum, quas nobis principes ecclesiae tradiderunt. Quamobrem in principiis theologiae nostrae non ea sunt habenda quae private et singulariter quibusdam hominibus significata a Deo sunt, sed quae communiter et publice ecclesiae suae locutus est Deus. Id si consentaneum est, ut videtur certe, necessario fit consequens ut ratio fidei theologiaeque formalis non sit tam diffusa et ampla quam nonnullis apparet, sed multo adstrictior atque contractior, ut intelligatur esse veritas prima ecclesiae reuelans ea quae ad religionem attinent. Id quod sine dubio fidei constantia certitudo et firmitas requirebant. Nullo enim loco firma stabilisque ac fixa consisteret, si priuatas reuelationes sequeretur.

Nec mihi quisquam angelorum in via fidem et religionem obiiciat, quibus nescimus an Deus quae credere illos oportebat, per se haec an per aliquem publicum administrum angelum superiorem proposuerit. Illud dico, in angelis quoque communem fuisse fidem, communem reuelationem, quae non priuatae usurpationis esset sed publicae religionis. Nam quod obiiciebatur de Balaam et Caiphae prophetiis, hoc facile reiicitur. Non enim illorum verba ad fidem spectant quia dixerunt illi, sed quia auctores sacri scripserunt. Ac formalis Theologiae ratio quaenam illa sit breviter quidem sed non indiligenter exposui.

Sequitur ut explicem quae sint huius disciplinae propria legitimaque principia. Qua in re video nihil nos laborare oportet. Facile enim e rebus positis intelligitur omnia, quae sunt per sacros auctores ecclesiae diuinitus revelata, in propriis theologiae principiis habenda. Non ea solum dico quae auctores sacri scriptis suis prodiderunt, sed quae verbo etiam posteris commendarunt. Id quod explanatum est in tertio huius operis libro diligentissime. Auctores autem sacros appello non eos modo qui libros canonicos scripserunt verum etiam Christum Dominum qui et vitae et doctrinae catholicae primus est auctor, et apostolos qui ministri fuere sermonis.

Nec si Conciliorum et Apostolicae Sedis auctoritas fidem certam facit catholici dogmatis aut Sanctorum etiam omnium consensus et conspiratio una, idcirco aut principia Theologiae cumulamur aut eius formalem rationem extendimus. Quoniam, ut saepe alias diximus, nec concilia nec sedis apostolicae pontifex nec sancti scripturarum interpretes nouas fidelibus reuelationes edunt, sed quas ab apostolis accepit ecclesia aut posteris integras et illibatas tradunt aut illas exprimunt et interpretantur aut certe consequentia et connexa colligunt, aduersa et repugnantia manifestant. Principiorum itaque Theologiae numerus e libris sacris atque apostolorum traditionibus integerrime constituitur.

Quamobrem duobus primis locis contenta sunt omnia quae in initiis theologiae ueris et germanis numeranda sunt. Sed his initiis tanquam seminibus ab ecclesia datis, quae Christus apostolis, apostoli ecclesiae dederunt, pastores et doctores ac theologi in uniuersum omnes ea rigant et excolunt, et quae plantae traduces propaggines ex eis

oriuntur, proferunt et ostendunt. Illa fundamenta sunt theologicae ecclesiasticaeque doctrinae quae Christus per apostolos posuit, ceteri sive concilii patres sive pontifices summi seu ecclesiae doctores sancti omnino superaedificant. Nam *fundamenta alia nemo potest ponere praeter ea, quae posita sunt, Apostolorum et Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu.*

Enimuero disciplinarum principia non eodem gradu locata sunt omnia. Quaedam enim simpliciter prima sunt quae ui sua generali cetera continent, ut in Metaphysicis illud: AImpossibile est simul affirmare et negare. Qualia in Theologia sunt illa: ADeus est et est remunerator inquirentium se; in quibus tanquam in primis credibilibus omnes fidei articuli implicite continentur, quemadmodum D. Thomas eisdem quoque verbis affirmat (II-II.1.7).

Alia sunt principia praecipua quidem et immediata, sed contractiora tamen quam illa communia quae erant ceterorum omnium quasi fontes. Huius generis in Physicis ea sunt: ares naturales materia formaque constare, Naturam esse principium motus et quietis. In Theologia vero, articuli fidei capitales qui, ut D. idem Thomas ait, primo et per se credendi fidelibus proponuntur. Nimirum enim de Deo, qui est res Theologiae subiecta, ea articuli enuntiant quae vel ex perpetua aeternitate in Deo insunt vel humanae salutis ergo disposita in tempore ac dispensata sunt. Eundem quippe Deum qui trinus et unus est, qui creauit mundum, qui et impios facit iustos et felices pios, eundem—inquam—, credimus et hominem factum et natum et mortuum et sepultum et suscitatum et eleuatum in caelos.

Iure igitur haec prima sunt et propria theologiae pronuntiata quae a nobis de subiecto disciplinae nostrae vel maxime supponuntur. Initiis enim his principalibus non concessis theologus progredi ne digitum quidem potest. Ac sunt priora illa similia iis quas Philosophus appellat Adignitates. *Accedentem nanque ad Deum oportet credere quia est et inquirentibus se remunerator sit.* Quicunque igitur disciplinam aliquam supernaturalem discere parat, eum necesse est duas illas generales praenotiones animo antecepisse. Quae dignitatum nota propria atque insignis est. At haec posteriora principia suppositiones theologiae non iniuria uocabuntur. Eas enim theologus discipulo suadere quodam modo aut explicare certe ualeat.

Sed praeter haec duo principiorum genera sunt alia non propter se potissime petita sed, ut D. Thomas sentit, eorum quae sunt potissima explicandorum causa. Cuiusmodi sunt, inquit, praeter articulos fidei omnia quae in sacris litteris assumuntur vel Dei natura et maiestate explicanda vel exponenda ipsius in homines beneuolentia rerumque omnium procuracione quae illis essent utiles et necessariae. Haec vero tametsi non fidei sunt nec theologiae praecipua capita sed his ex accidenti coniuncta et quasi principia secundaria, accipit tamen ea theologus non aliter ac philosophus principia per se nota sine medio et ratione perinde ut articulos fidei acceperat. Haec enim quasi naturalis atque insita in animis fidelium notio inest, ut quicquid ab apostolis scriptum traditumque est verum esse sentiant. Ac Theologiae legitima germanaque principia haec sunt.

Nam quae vel a Metaphysicis vel a Physicis vel a Mathematicis vel a reliquis demum naturae disciplinis adsciscit perspicua per se euidenciaque principia non ex sua sumit ui atque natura, sed foris inuenta in proprium usum mutuatur aut certe iure quodam suo vendicat.

Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur multae uariaeque erunt rationes theologiae formales, si quidem multarum disciplinarum varia item principia sunt? Minime vero.

Non enim ex adiunctis et extrinsecus attributis doctrinarum formalis ratio petitur sed ex propriis natiuisque principiis. Atque in Theologia horum omnium una et eadem ratio formalis est: nempe lumen fidei supernaturale. Quae igitur sint Theologiae principia tum germana tum aliena, atque ex illis quae prima quae secunda, ex primis vero quae generalia quae quasi in speciem contracta, satis —ut reor— dilucide aperteque docuimus.

Quibus ex rebus intelligitur e decem locis duos primos propria et legitima Theologiae principia continere, tres postremos externa et aliena, nam quinque intermedii aut interpretationem principiorum propriorum continent aut eas quae ex his ortae et profectae sunt conclusiones. Hae cuiusmodi in theologia sint statim explico, si prius argumenta refello quibus supra usus sum, quum de principiis eiusdem theologiae quaererem. Ad quas ipsas argumentationes ex superioribus dictis satis multa responsa sunt quibus perspicui possit adversum D. Thomam, quem vel maxime impugnant, eas nihil habere virium. Tanta uis est veri ut speciem falsitatis obscuret, si modo id patefactum et illustratum est. Sed singulis tamen respondere volumus, ut rudiorum ingenio morigeremur.

CAPUT III

CAPITIS SUPERIORIS ARGUMENTAREFELLIT

Primum ergo argumentum tria D. Thomae falsa peccata obiicit, quorum unum iam omnino depulsum est. Ecquid enim illa pugnant, articulos fidei primaria esse theologiae nostrae principia, sacras autem litteras continere etiam secundaria? Quia vero non omnia continent sed pleraque, illud etiam his valde consentit et congruit, divinam veritatem sine scripto quoque rationem esse fidei formalem. Sunt enim quaedam verbo tenus ecclesiae tradita, quae in theologiae ueris germanisque principiis habentur. Prima itaque calumnia adhibita nihil premit.

Quae secundo loco adhibetur, ea pressius urget. Sed si cum animum attenderis, uideas de Deo nos duobus modis loqui posse, tunc haec etiam calumnia contundetur. Intelligendum ergo sermonem de Deo dupliciter haberi. Aut quia principium est finisque naturae, aut quia supra naturam est et principium et finis. Sane quandiu praestantem aeternamque mentem intelligimus solutam a corpore et liberam, segregatam ab omni concretionem mortali, quae omnia sentiat et moveat, quae caelum et terras tueatur et regat, ad quam res uniuersae quoquomodo possunt contendunt et enitantur ut ueniant, tandiu Deum naturaliter intelligimus, tandiu de eo naturaliter loquimur.

At si consideremus Deum ipsum potiore quodam lumine nobis ostensum, quo apparet in una deitate trinus, in effectis supra naturam admirabilis, omnium eiusmodi effectuum supernaturalium et prima causa efficiens et postremus finis, atque adeo creaturae rationalis una et summa felicitas, tunc ratio Dei multo alia, sermo longe diuersus est. Cum igitur Paulus inter ea quae credere necesse est duo illa ponit, *A Deum esse et esse remuneratorem inquirentium se*, Deum intelligit non ut naturae oculis cernitur, sed ut illustratione superiore apparet supernaturalium rerum primum principium ultimusque etiam finis. Quo sensu Divus Thomas (II-II, quaest. 1, art. 7) ait omnes articulos in primis illis credibilibus contineri, scilicet ut credatur Deus esse et providentiam habere

circa hominum salutem. Cum autem aliis locis affirmat duo illa in fidei articulis non esse sed a fide potius supponi, de Deo iuxta naturae lucem loquitur. Quemadmodum enim gratia supponit naturam, ita cognitio gratuita cognitionem naturalem, ut idem D. Thomas refert.

Frustra vero eum fidei doctrina uelis imbuere qui non habeat duas illas naturae anticipationes, Deum esse et habere hominum providentiam. *Nulla porro gens tam fera est, ut ait Cicero, quae non, etiamsi ignoret qualem Deum habere deceat, tamen habendum sciat.* Qui autem Deum non praenouerit procuratorem esse rerum humanarum atque adeo hominum rectorem et iudicem, is longissime abest a nostra disciplina. Quod si iudex hominum et rector Deus est, si etiam alio modo intelligi non potest, nisi summa sapientia, iustitia et potestate praeditus, fit ut et praemia uirtutibus parata habeat et supplicia uitiiis. Nec enim ulla omnino respublica, quod Solon verissime dixit, nisi duabus rebus contineri potest: praemio et poena. Quae causa Platonem mouit ut, quoniam uidebat optimos saepe uiros pro rebus praeclare gestis nullo in hac uita praemio uirtutis, nullo insigni honoris, nullo monumento laudis decoratos, assereret animos immortales officii praemium et fructum aliquando accepturos; absurdum quippe esse ut uerus iustus et honestus labor honoribus praemiis splendore careat, si qua est in caelo pietas, si quod numen, quod talia curet; non itaque aut campos Elisios aut Sisyphei saxum, Ixionis rotam, Tantali sitim poematis solum esse sed historiae. Nam ut ficta sint a poetis istaec omnia, veri tamen significandi gratia ficta sunt, ut utilissima illa uerissimaque sententia in animis hominum inscriberetur: *Arecte factis praemia, peccatis supplicia deberi.*

Quo magis Caietanum miror, qui in epistolam ad Hebraeos multum aut omnino et a sensu Apostoli et a vera naturae institutione desciiuit. Atque eum in errore secuti sunt quidam non satis diligenter nec Pauli consilium nec uim rationis attendentes. Sed ut perspiciat lector unde omnis iste natus sit error, totam rem aperiam eaque ipsa uerba subscribam, quae ab inuentore et quasi architecto huius opinionis dicta sunt: *Qui non credit Deum esse, ait, nunquam accedet ad eum. At si obieceris hoc non congruere iis, qui euidenter cognoscunt demonstratiua scientia Deum esse. Tales enim, cum uideant Deum esse, impossibile est quod credant Deum esse, quum fides sit argumentum rerum non apparentium. Solutio est quod doctrina haec in communi datur et propterea dicitur in communi quod oportet credere quia est. Longe autem melius esset, si non crederet sed sciret quia est. Sed hoc rarum aut rarissimum est. Alterum uero, quod Deus inquirentibus se remunerator sit, scilicet in futura uita, oportet fide teneri, quoniam nulla scientia speculatiua ad hoc attingere potest, et sine huius rei fide nullus accedit ad Deum.* Hactenus ille.

Quo in loco uniuersa ratione mea cum illius tota confligendum puto. Primum ergo, si placet, quae de illo principio, A Deus est, sunt a Caietano dicta videamus. Atque illud uidens prudensque praetereo, longe melius esse scire quam credere; id quod uerum esset, si de humana fide loqueretur; at fides quae Deo dicenti innitur multo certior et potior est quam ea scientia quae ingeniorum nostrorum ratione constat. Sed haec ostendere non est praesentis loci et temporis; illud proprie huius disputationis est, si Pauli sententiam in communi et de iis quae frequenter eueniunt intelligamus, tunc totam nos Pauli argumentationem eludere.

Conabatur siquidem Apostolus eo capite monstrare veteres omnes, quotquot a Deo probati sunt, testimonio fidei probatos esse. Cum uero in enumeratione Enoch quoque

inter ceteros induxisset, non aliter ostendit illum fide esse probatum nisi quia *ante translationem testimonium* habuerat *placuisse Deo*. Qua propositione e sacris litteris posita e uestigio assumptionem adiunxit: *Sine fide autem impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum*, etc. Hoc vero argumentum, quo assumptionem illam probat Apostolus, uanum et imbecillum est, si demus non oportere semper credere accedentem ad Deum quia est, sed aliquando, raro tamen, satis esse scire. Refellemus enim argumentantem Apostolum ea responsione, quod fieri potest, idque melius esse, ut quis sciat esse Deum; quo casu non oportebit credere Deum esse. Itaque fiet ut non sit impossibile sine fide placere Deo; Enoch autem unum ex eis esse qui non credebant sed sciebant esse Deum.

Quemadmodum ergo, cum Apostolus ait *sine fide impossibile esse placere Deo*, non in communi et ut plurimum loqui intelligendus est sed semper ac de singulis hominibus uiatoribus, sic, quum causam eius rei reddit inquires, *Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est*, eodem modo intelligitur nullum omnino excipere sed de omnibus atque de omni tempore loqui, si illa ipsius argumentatio quicquam habitura est ad faciendam fidem virium.

Iam vero quod ad sequens principium attinet, Caietanus in hoc defendendus est, quod dixerit per nullam speculatricem scientiam cognosci euidenter posse *Deum esse remuneratorem inquirentium se*, si de remuneratione supernaturali intelligit. In nulla vero scientia ostendi praemium aliquod iustos sapientesque uiros manere post mortem, hoc Caietanus generaliter videtur asserere, hoc cogor ego improbare.

Chrysostomus porro (hom. 4 de prou.) tradit, qui animi immortalitatem in dubium vocant, eos addubitare num in meridie sit dies. Si enim, inquit, negant animos esse immortales, *negant supplicia improborum post hanc vitam, negant praemia iustorum*. Providentiam itaque Deo negant atque adeo diuinitatem, quae sine providentia intelligi non potest. Nam si ii qui Deum rite colunt iniuriis affecti migrant, impii contra iniusta felicitate potiti, non ergo iustitia in Deo est, si suos potest honoribus praemiisque donare. Quod si Deo aut potentiam aut iustitiam aut oculos ad cernendum tollis, Dei uocabulum inane sit. Omni nanque ratione concluditur ut, si nullo praemio afficit eos qui inquirunt illum, ne Deus quidem ullo modo sit, nisi Deum aut caecum aut imbecillum aut iniquum habeamus: caecum, qui suos non uideat; imbecillum, qui dare praemia non possit; iniquum, qui nolit. Qui igitur negat alterum, is utrumque tollat necesse est et, si non habet *remuneratorem inquirentium se*, ne Deum quidem habeat oportet.

Illud quoque uix intelligo, quid sibi Caietanus uelit cum ait nullam scientiam speculativam hoc attingere, an Deus sit remunerator inquirentium se; unde colligit oportere ut id fide teneamus. Quid igitur si nulla speculatrix scientia illud assequitur? Nonne satis erit, si aliqua effectrix assequatur? Mihi quidem illud persuasum est, quemadmodum Deum, hoc est primam causam efficientem, esse speculatrix naturae disciplina declarat, ita et effectricem quoque naturae eiusdem disciplinam, Deum esse omnium postremum finem, ostendere. Neque hoc solum sed illud etiam, naturae leges aliquem habere et auctorem et iudicem, nisi forte sola haec lex deserta sit quae nullum legislatorem habeat aut, si quis iura haec mundo praescripsit, nulla iuris huius seruandi cura tangatur. Quod si tam ignarus est ut nesciat praemia et honores virtutem alere iacereque eam semper si praemiis et honoribus destituta sit, indignus profecto est ad quem auctorem et iudicem sanctissimas naturae leges referamus.

Quocirca si de Deo divinaque remuneratione sermonem facimus quatenus naturae lumen ostendit, utrumque in hoc lumine agnoscimus, et *Deum esse et esse remuneratorem inquirentium se*. Quia vero, ut *Deo placere* possimus, non sat est ipsum cognoscere principium esse auctoremque naturae, sed oportet in Deum ferri, quia finis est supernaturalis atque adeo supra naturae vires eminens et excellens, rectissime in uniuersum dixit Apostolus *accedentem ad Deum*, finem utique supernaturalem, *oportere credere quia est*, etc. Nam quod naturalis ratio docet, id scire ad supernaturalem hunc accessum non est satis. *Habemus quippe accessum ad Deum per fidem* (Rom. 5). Quod autem Paulus de accessu ad finem supernaturalem, de remuneratione quoque supra naturam loqueretur, illa manifeste demonstrant (Heb. 11): *Exspectabat fundamenta habentem civitatem, cuius artifex et conditor Deus*. Et posterius: *Nunc autem meliorem patriam appetunt, id est caelestem; ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum: parauit enim illis civitatem*. Et rursum: *Aspiciebat in remunerationem...*, *inuisibilem enim tanquam videns sustinuit*. Et denique: *non suscipientes redemptionem ut meliorem inuenirent resurrectionem...*, *atque hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur*. Sed crimen illud, quod D. Thomae secundo loco inferebatur, satis, ut mea fert opinio, dilutum est.

De tertio vero peccato nihil est necesse illum purgare, quum iam explicate docuerimus fidem theologiam, de qua in praesenti disserimus, non quibuslibet Dei dictis assentiri sed iis quae duntaxat et ad fidelium communem religionem spectent et communes ecclesiae administri denuntient. Ac primum nodum soluimus quidem, secundus vero expeditur hoc modo.

Quae sunt fidei, ea sunt in duplici differentia: quaedam enim simpliciter et apud omnes fidei sunt, ut quae rationem superant naturalem; alia fidei dicuntur esse non per se quidem, sed quasi per accidens divinitus revelata propter eos qui eorum demonstrationem et evidentiam non habent, ut Deum esse et esse unum eundemque aeternum sapientem iustum. Quas res omnes licet in naturae lumine videamus, populo tamen rudi Deus providentissime reuelavit, quemadmodum Divus Thomas (secunda secundae, quaestione I, artic. 5 et q. 2, artic. 4) explicuit.

De Deo rursum dupliciter loqui possumus, qua divisione primo argumento diluendo utebamur: vel quia est principium finisque naturae, vel quia principium et finis est supra naturam. Priore modo Deum esse, esse unum immortalem sapientem et huius generis reliqua naturale lumen ostendit; posteriore autem illa eadem sola fides tenet. Unde et Divus Thomas (secunda secundae, quaestione I, articulo 8), cum in primo argumento opposuisset Deum esse unum non oportere in articulis fidei computari, quod sciri per demonstrationem posset, respondet quod *multa per fidem tenemus de Deo, quae naturali ratione philosophi inuestigare non potuerunt, puta circa providentiam eius et omnipotentiam et quod ipse solus sit colendus. Quae omnia continentur sub articulo unitatis Dei*. Hactenus ille. Loquitur autem de providentia et omnipotentia rerum etiam supernaturalium. Et (q. 2, arti. 2, ad 3) *credere Deum*, inquit, *non convenit infidelibus sub ea ratione qua ponitur actus fidei*, etc., quae calumniam fortasse non effugient nisi ad huius distinctionis normam revocemur.

Quibus rebus expositis D. Thomas aperte docet ea quae proprie et per se fidei sunt nulla posse naturali argumentatione patefieri. Quin (I p. q.32, art. 1) illos arguit quasi fidei inimicos religionique nostrae etiam noxios, qui ea quae fidei sunt naturae rationibus

conantur ostendere. Quod si quae argumenta fidei decretis comprobandis sancti doctores afferunt, congruentia illa esse, non evidentia; probabilia, non necessaria; suadere, non cogere; adducere, non euincere.

Lumen enim naturale id patefacit et illustrat quod naturae congruens ac consentaneum est. Cum ergo fides, ut saepe diximus, rerum earum proprie sit quae hominum naturam et ingenium exsuperant, fit ut res eiusmodi nullo monstrari naturae lumine, nulla confici naturae ratione queant. Quod *si fides substantia est rerum sperandarum*, ut ad Hebraeos Apostolus ait; *spes autem quae videtur non est spes*, ut idem tradit ad Romanos; consequitur necessario ut quae credit fides, quoniam et spes eadem sperat, haec nec oculi cernant, nec aures audiant, nec in cor hominis ascendant, atque adeo ne rationibus quidem demonstrantur humanis. Nisi forte aut res divinas humanae fulciunt ac sustinent aut certe Paulus fallit et fallitur, qui fidem *argumentum* esse *non apparentium* adstruit nostramque *sapientiam in mysterio absconditam nullum huius saeculi principem cognovisse*.

Nostrae ergo disciplinae principia philosophi ostendere probabiliter possunt, demonstrare necessarie non possunt. Quocirca metuere non debet quisquam ut fidei meritum sit amissurus si rationes quoque ad fidei veritatem et explicandam et ornandam adhibuerit. Non enim, conetur licet quantum potest, rationes adhibebit eiusmodi quae praebeant experimentum sensuum, sed tales tamen quibus et ii qui non credunt ad fidem adducantur suavius et ii qui credunt in fide contineantur libentius. Fides sane cum natura non pugnat sed consentit nec dissident humana et divina ratio sed cohaerent. Utraque vera est nec verum vero adversatur; utraque est a Deo nec Deus sibi contrarius est. Peruertunt itaque homines fundamenta naturae cum illam a fide seiungunt.

Quin fide dirigenda naturae ratio est et quidem sic ut haec duo verba inter se non res discrepare uideantur. Et cum divinis humana similia et agnata sint, qui hominis officium Deo exhibet et gratiae naturam seruire facit, is probe theologi munere perfungitur. Quam omnino rem et Divus Thomas saepe probat et nos cum alias multis lib. 8 et 9 et 10 et 11 tum in quattuordecimo libro copiose disseremus. Nunc autem argumenta illa refutanda sunt quibus id effici uidebatur, ut theologia fidei decreta comprobaret. Ac primae quidem argumentationi responsum est satis.

At secunda sic refellitur. Non est articulus fidei mundum a Deo exstitisse; sed Deum in principio temporis caelum terramque creasse, id vero articulus fidei est, qui demonstrari nulla ratione potest, quemadmodum D. Thomas (I p. q. 46, ar. 2) disserit. Nam quod tertio loco Petri testimonium obiicitur nihil aliud efficit quam religionem disciplinamque Christianam non esse omni ex parte similem Pythagoricae, cuius alumni nulla rationis antecepta informatione nullaque omnino reddita causa auctoritatem praeceptoris arcte mordicusque tenebant. Indoctorum est ista consuetudo eaque Saracenorum, paganorum, haereticorum, ut caeca et temeraria sectae suae dogmata sine iudicio amplectantur, et quae disquisitione egent maxime, haec sine ulla disquisitione recipiant. Non erudiuntur isti, crede mihi, sed adstringuntur nec via et ratione docentur sed quasi ueneficiis et cantionibus in insaniam agitantur.

Enimuero quae in evangelio docemur omnia, quamuis acerrime ad supernaturalia capessenda moueant animos, tamen leniori naturae ratione Christus ipse praetexit ne discipulos rationis expertes habere uideretur. Sapientia quippe Dei, quanquam *attingit a fine usque ad finem fortiter*, sed *disponit tamen omnia suauiter*, hominesque humano more instituit et erudit, hoc est rationales rationibus. Nec vero aliter discipulos suos

Deus vult esse compositos ad doctrinam ceterorum quam ipsi ab eo sunt edocti. (Esai. 50) *Dedit illis linguam eruditam ut sciant sustentare eum qui lassus est verbo*; aperuit quoque illis *aurem ut audirent quasi magistrum*. Quemadmodum igitur Christi discipuli ipsum quasi magistrum erudientem audimus non quasi ueneficum incantantem, ita et linguam habemus non quae huc atque illuc feratur volubilitate verborum sed doctam et eruditam, quae disciplinae suae sciat causas et rationem reddere.

Lucianum Antiochenum scribit Eusebius (Lib. 9, c. 6) rogatum a praeside cur, cum vir rationalis et prudens esset, sequeretur sectam cuius non posset reddere rationem, in haec verba respondisse: *Nos Christiani non, sicut vos putatis, humanae alicuius persuasionis errore constringimur nec indiscussa, ut alii, parentum traditione decipimur. Auctor nobis de Deo Deus est. Nec enim posset sublimis illa maiestas sensibus humanae mentis illabi, nisi vel spiritus sui uirtute delata vel verbi ac sapientiae suae interpretationibus indicata. Fateor, errauimus nos etiam aliquando et simulacra, quae ipsi finximus, deos caeli ac terrae putabamus auctores. Sed arguebat eos fragilis substantiae suae a nobis praestita consecratio, in quibus tantum uenerationis inerat, quantum decoris mens contulisset artificum.*

Verum omnipotens Deus ille, quem non nostris manibus fictum sed cuius nos decebat esse figmentum, errores miseratus humanos, sapientiam suam misit in hunc mundum carne uestitam, quae nos doceret Deum qui caelum fecisset et terram non in manufactis sed in inuisibilibus requirendum. Vitae et nobis leges ac disciplinae praecepta constituit, seruare parsimoniam, paupertate gaudere, mansuetudinem colere, studere, pati, puritatem cordis amplecti, patientiam custodire. Sed et omnia haec, quae nunc aduersum nos geritis, uentura nobis esse praedixit. Inde enim qui erat immortalis, ipse morti se praebuit, quo nobis patientiae praeberet exemplum. Sed nec nos sua morte decepit, quibus post tertium diem resurrexit, ut mortem uinceret resurgendo.

Quae autem dico non sunt in obscuro gesta loco nec testibus indigent: pars paene mundi iam maior huic veritati adstipulatur. Aut si quid in his suspectum videtur, contestatur de iis etiam agrestis manus ignara figmenti. Si minus adhuc creditur, adhibebo vobis etiam loci ipsius, in quo res gesta est, testimonium. Adstipulatur his ipse in Hiersolymis locus et Golgothana rupes sub patibuli onere disrupta, antrum quoque illud, quod auulsis inferni ianuis corpus denuo reddidit animatum. Quod si terrena vobis minus digna uidentur, accipite etiam de caelo adstipulatorem fidelem. Solem ipsum horum vobis produco testem, qui cum haec fieri per impios uideret in terris, lumen suum meridie abscondit in caelo. Requirete in annalibus uestris: inuenietis temporibus Pilati Christo patiente fugato sole interruptum tenebris diem. Quod si terrae, si caelo, si sanguini martyrum fidem non accommodatis, quomodo meis verbis allegationibusque credetis?

Et cum paene iam his verbis auditoribus suadere coepisset, arripi iubetur in carcerem ibique absque tumultu populi necari.

Huiusmodi ergo rationes iubet Petrus a doctoribus fidelium reddi, quae videlicet, cum fidem antecedunt, infideles non trahant sed inducant; quum sequuntur, non uim fidelibus afferant sed adiiciant robur. In hanc enim sententiam Augustinus dicit rerum naturalium notionem fidem gignere, nutrire, roborare. Nam defendit etiam, quoniam rebus naturalibus perceptis explorare et cognitis statim intelligitur, primum fidem cum natura nullo modo pugnare sed mirifice consentire; deinde argumenta captiosa et uana esse omnia quae fidei veritatem impugnant.

Sed in secundo nodo expediendo multum omnino morae interposuimus. Bene autem habet, quod tertius idemque postremus nulla dissolutione eget. Quid enim addamus quod legere operae pretium sit post Divi Thomae sententiam adeo perspicue, diligenter atque enodate in superioribus explicatam? De principiis ergo Theologiae hactenus.

CAPUT IV

QUAE SINTQUAESTIONES SEU CONCLUSIONES THEOLOGIA

Theologiae causis expositis consequens est ut effecta exponamus quae, quum in dubium vocantur, quaestiones sunt; quum ratiocinatione coguntur, conclusiones. Quaestio igitur theologica, quoniam circa eam omnis theologi uersatur labor, quid sit et quae illius partes in primis explicabimus. Nam quo modo tractanda sit deinceps exponemus.

Ne vero quempiam fallat huius nominis ambiguitas, intelligendum est quaestionem theologicam aliquando appellari pronuntiatum omne quod a theologo quouis forte etiam et temere fuerit addubitatum. At si adeo late Theologiae materiam quaestionemque tendamus, quaestio theologica non iam ex natura huius facultatis sed ex hominum vel stultorum arbitrio aestimabitur. Ita fiet ut in theologiae quaestionibus illas ponamus: ANum si forma aquae per divinam potestatem a materia separetur, in materia vel forma seorsum baptismus conficiatur? Num asinus baptismum possit bibere? ceterasque his similes, quas studio breuitatis omitto, ne fastidium stomacho lectoris faciam. Mihi profecto non est cordi *stultas et sine disciplina quaestiones*, quas uitare Apostolus praecipit (2 Tim. 2), in Theologiae finibus comprehendere.

Fines porro extremaque disciplinarum conclusiones voco. Eadem vero res est, ut a principio capitis leviter attigimus, quaestio et conclusio. Sed quum per interrogationem elata in controversiam ponitur, quaestio est; quum argumentatione colligitur, conclusio. Quod si eandem rem argumentis suis theologus addicit et conficit, quae in quaestionem fuerat adducta, stultissimae scilicet illae quaestiones Theologicae vocari nec debent nec vero possunt, ut quae ex principiis Theologiae finiri nequeant et solui atque adeo ne conclusiones quidem esse doctrinae eius, sed indoctorum hominum commenticiae chimerae.

Quam ergo intelligimus Theologicam quaestionem? Opinor eam quae plane ad rem facit, hoc est ad Theologiam spectat. Non autem spectant uanae ineptae noxae, sed solidae aptae commodae. *Ego*, inquit, *sum Deus tuus docens te utilia* (Esai. 48). Theologia ergo, quae Dei nimirum doctrina est, nullo modo inutilia colligit. Quin super fidei fundamentum, quod ab Apostolis est positum, *aurum argentum lapides pretiosos superaedificat*; nam qui *ligna fenum et stipulam* (1 Cor. 3), ii non hoc ex theologia sed ex errore faciunt.

Maneat igitur eam esse proprie Theologicam conclusionem quae ex Theologiae principiis, ut effecta e causis suis, orietur. Unde illud consecrarium est, nullam Theologiae quaestionem existimandam quae non possit ad eiusmodi initia referri exque iis apte et congruenter argumentando diffiniri. Quanquam sunt quaestiones quasi appendices quas, quoniam gratia explicandi illas quae vere et proprie Theologicae sunt apposite et graviter adiunguntur, iure quodam vel similitudinis vel propinquitatis vel

etiam ordinis Theologicas itidem haud absurde appellaueris. Verum hoc loco et tempore de quaestione theologica secundum naturam et ordinem disciplinae loquimur.

Contingit enim aliquando non in Theologia modo sed in ceteris fere humanis etiam disciplinis ut, quae suapte natura principia sunt ideoque a discipulo supponenda si res via ordineque procederet, ea, ut hominum ingenia sunt, et reuocentur in dubium et argumentationibus comprobentur. Ita fiat perturbatus ac praeposterus rerum ordo ut causae posteriores sint prioraque effecta sumantur.

Quae res effecit ut Divus Thomas ceterique theologi in quaestionibus Theologicis eam etiam ponant: sitne Deus et alias omnino similes in quibus dubium non est prima certaue principia in dubium uerti ac, perinde ut si essent disciplinae huius connexiones, ex aliis quasi principiis necti. Atque haec causa Aristoteli quoque fuit ut in scientias omnes quattuor genera quaestionum inferret, nempe an res sit, quid sit, qualis sit, propter quam causam sit. Quae duae posteriores quaestiones terminari recte atque ex ordine naturae possunt, priores duae non possunt, nisi forte quum duae eiusdem rei finitiones sunt, quarum una per materiale causam, altera per finalem definitae rei naturam explicant. Tunc enim definitio posterior per priorem demonstratur ratione quodammodo et via naturae seruata. At enim rei finitio, quae secundam illam quaestionem soluit, propemodum ex effectis notescit, quae licet natura posteriora sint, nobis, hoc est in nostra cognitione, priora sunt tamen.

Illud item cum in aliis tum magis in theologiae doctrina usu venit, ut principia ipsa vel disposita inter se et ordinata sint, quemadmodum causae ipsae in quattuor genera distributae ordinem prioris et posterioris habent, vel certe connexa et colligata sint ita ut ex utrisque concessis ad alterutra dubia liceat peruenire. Quapropter si adversarius admittit principia quaedam, quamuis cetera neget, ex concessis poterimus non concessa colligere, praesertim si mutuo nexu coniuncta et copulata sunt. Hinc enim theologi veteres vetus instrumentum probant ex nouo, contraque nouum ex veteri; ecclesiae auctoritatem e libris sacris asserunt, librorum rursum sacrorum ex ecclesia. Ita ne unum quidem principium in theologia est quod in quaestionem theologi non uerterint, ut, si a quopiam fuerit negatum qui alia forte principia concedet, parati simus ex his quae dederit hominem euincere et quasi arrepto mucrone confodere. Quae res et explanata est in secundo libro diligenter et in postremo diligentius explanabitur.

Nec ob eas solum causas principiorum suorum theologi quaestionem faciunt, sed eo etiam magis ut illa explicant et exponant. Nam, quod apud rhetores olim pueri didicimus, omni disserenti proposita est quaestio, non ei modo qui disputatione res ambiguas iactat, sed et historicis et poetis qui quaestiones sibi propositas non tam argumentatione soluunt quam expositione. Expositio autem fidem in auditore saepe inuenit, argumentatio facit.

Ubi familiae nostrae quosdam saepe risi qui in eo laborant uehementer ut Divi Thomae rationes quas identidem ad explicandam fidem congruentes ille adfert, proinde ac si essent demonstrationes certae atque perspicuae defendant. Nam et adversarios ipsos ridere soleo qui in eo in quo Divus Thomas egregium se fidei administrum praebeuit illum impugnant quasi hostem. Nec intelligunt, viri magis ad certandum quam ad docendum prompti, quaestiones fidei gravissime sanctissimeque proponi non quia fidem dubitanti auditori facere nitimur, sed quia credenti ea quae minus percipit et intelligit exponere conamur.

Quid igitur quaestio theologica sit si eam ex disciplinae ordine naturaue finiamus, quid rursum illa sit si ex ingenio nostro existimetur, quae quaestiones in theologia primariae quae appendices, quae argumentatione potissimum quae contra potissimum expositione soluantur, dictum est satis. Nunc quaestio partienda est ut ea quae in re dispersa atque infinita videntur esse ratione et distributione sub uno aspectu ponantur.

Quaestionum ergo Theologicarum, quacunque de re sint, duo sunt genera: alterum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt hae quarum finis est scientia; ut si quaeratur: Pater et Filius sintne unum principium Spiritus Sancti an duo? Divinae Personae an proprietatibus relatiuis an absolutis distinguantur? Actionis autem huiusmodi exempla sunt: Sitne poenitentia ad salutem necessaria tanquam medium an etiam ut praeceptum? Num sacramenta nouae legis gratiam et virtutes conferant?

Cognitionis quaestiones, si generaliter loquamur, quadripartitae sunt: cum aut sitne vel Deus vel angelus vel anima rationalis, aut quid sit, aut qualis sit, aut cur sit talis quaeritur. Quarum prima et secunda, ut diximus, ex ingenii nostri condicione, secunda et tertia ex natura rerum et disciplinae ipsius explicantur.

Actionis porro duo sunt genera: unum ad salutem necessarium, alterum earum rerum quae utiles esse uideantur. Prioris generis hae sunt quaestiones: Si exempli causa honor Christi periclitetur aut salus etiam spiritualis proximi, vir Christianus mortemne pro his rebus subire debeat an non? De baptismo suscipiendo praeceptumne evangelii sit? Posterioris autem generis, ut cum quaeritur: Diluatne aqua lustralis, quam benedictam scholastici appellant, peccata uenialia planeque poenas peccatorum tollat ui sua et, quod aiunt, ex opere operato, an potius ex operantis merito? Num Eucharistiae Sacramentum ex attrito faciat contritum? Itemque: an recedente fictione, quemadmodum baptismus et poenitentia suum effectum sortiatur? Plena est Divi Thomae *Summa* talium quaestionum. Non enim theologus semper de necessariis disserit, sed quandoque etiam de iis sine quibus salus religioque constat.

Et quoniam omnia persequimur, dicendum est etiam *quaestionem theologicam*, sive ad contemplationem sive ad mores attineat, aliam naturalem esse, aliam vero supernaturalem. Supernaturalem, opinor, quaestionem vocare licet quae ex supernaturalibus solum principiis definitur; naturalem autem quaestionem eam esse dico, cuius cur ita sit ratio naturae constans reddi potest. Est et quaestio media quae partim ex supernaturali principio, partim ex principio naturali pendet.

Primi generis exemplum est: An omnes mortui simus? Quam quaestionem Paulus hac argumentatione definit: Si pro omnibus Christus mortuus est, omnes mortui sunt; at pro omnibus mortuus est Christus. Item: An omnes resurgemus? Quam sic Apostolus terminat: Christus resurrexit, ergo et nos resurgemus. Secundi vero generis haec sunt exempla: Num Deus sit ubique? Num immutabilis? Num animus hominis immortalis sit? Num diuidi et secari in partes possit? Quarum omnino probationes, quamuis e sacris litteris peti liceat qua ratione ad fidem utique pertinent, sunt tamen in lumine naturae clarae et euidentes eaque re non sunt per se fidei quaestiones sed, ut diximus, quasi per accidens. Terti generis, ut: Sitne Christus risiuus? Habeatne duas voluntates et intellectus duos duasque item utriusque potentiae operationes? Quae ex utrisque principiis patescunt. Prima ex his: Christus est homo, et omnis homo est risiuus. Reliquae vero ex his: Christus duas naturas perfectas habet, divinam et humanam; omnis autem natura perfecta propriam sibi et operationem et potentiam vindicat.

Est denique alia divisio Theologicae quaestionis, ad quodcunque genus illa pertineat. Sunt enim fidei quaestiones quaedam, hoc est quae cum ad fidem spectent, pro earum veritate theologo est in capitis etiam discrimen ueniendum. Aliae vero sunt quae in utranque partem et ignorari et negari sine fidei iactura possunt. Quam partitionem Augustinus cum alias saepe tum in lib. 2 de peccato originali contra Pelagium et Celestium, c. 23, commemorat. Atque penitus partitio haec non est solum memoriae commendanda sed in oculis semper habenda, si absoluti theologi esse volumus.

Utriusque generis exempla sunt, prioris hoc pacto: An Christi anima simul atque Verbo coniuncta fuit Deum clare viderit?; item: An in locis inferis ignis purgatorius sit, ubi fidelium animae poenas peccatorum luant? Posterioris Augustinus quidem varia atque innumerabilia esse dicit, et quae certo aliquo genere complecti ac definire difficile sit; sed quae ponit, ea sunt: cum quaeritur qualis vel ubi sit paradisos, ubi constituit Deus hominem quem formauit ex puluere, quum tamen esse illum paradisum fides Christiana non dubitet. Vel cum quaeritur ubi sit nunc Helias vel Enoch, an ibi an alicubi alibi, quos tamen non dubitamus in quibus nati sunt corporibus uiuere. Vel cum quaeritur Autrum in corpore an extra corpus in tertium caelum sit raptus Apostolus, quanquam sit ista impudens inquisitio id scire uolentium quod se ille, cui hoc praestitum est, salua utique fide nescire testatur; vel quot sint caeli in quorum tertium se raptum esse commemorat; vel utrum elementa mundi huius conspicabilis quattuor an plura sint; quid faciat solem lunamue deficere his defectibus quos praedicere astrologi certa temporum dinumeratione consuerunt; cur antiqui homines tam diu uixerint quam sancta scriptura testatur, et utrum proportionem longioris aetatis filios sera pubertate gignere coeperint; ubi potuerit Mathusalem uiuere qui in arca non fuit, qui, sicut in plerisque codicibus et Graecis et Latinis numerantur anni, reperitur superuixisse diluvio, vel utrum paucioribus qui rarissimi inueniuntur potius credendum sit, in quibus ita est numerus conscriptus annorum ut ante diluuium defunctus fuisse monstretur.

Hactenus exempla Augustini posui. In hoc genere D. Thomas (2 *Con. gen.* c. 70) quaestionem illam esse censet An caelum animatum sit, quam inter ceteros errores Origenis Hieronymus enumerat in epistola ad Auitum, sed D. Thomae consentire videtur Augustinus in *enchi.* cap. 57. Verum ne diutius lectorem demorer, de omni isto genere quaestionum quid sentiam et quae praecepta danda existimem perbreuiter exponam.

Nulla theologiae quaestionis praecepta firma stabiliaque tradi possunt nisi ab iis qui in schola sese multum ac diu exercuerunt. Itaque propria est ea praeceptio scholasticorum, quoniam eorum qui scholam negligendam esse existimant nulla idonea exquisita excellens de theologiae quaestione disputatio est; tantum abest ut harum rerum praeceptores sint quas nullo usu habent cognitatas. Admonebat me res ut hoc quoque loco intermissionem scholasticae theologiae (ne dicam interitum) deplorarem, nisi uererer ne, cum de aliis academiis quererem, Hispaniam meam immodice extollerem, in qua valde his temporibus scholae theologia viget. Sed apud nos etiam videmus quibus extinctis theologis quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Nihil vero de me, de praeceptore dicam libentius, qui academias Hispanas adeo insigniter ingenio suo et doctrina illustrauit, adeoque nostris hominibus et spectabiles et amabiles reddidit ut in eas certatim non confluerint modo sed irruperint. Quod si ille Gallis Germanis atque Italis scripsisset, quae erat hominis in disputando perspicuitas elegantia et suauitas, non ita nunc apud eas gentes scholae studia iacerent. Nam ex eo credo quibusdam usu uenire ut abhorreant a schola, quod inciderint in inculta quaedam

et horrida de malis quaestionibus deterius vestigata, deterrime etiam inuenta et conclusa. Sed age his omissis id quod instituimus persequamur. Nec tamen necesse est ut res faciles separatim instruamus theologiae praeceptis: sita sunt enim ante oculos. Nec rursum de iis leges ferre operae pretium est quae multum a ratione discrepant; ea enim facile apparent nec magnopere admonitionem et praecepta desiderant. Quae autem difficilia uidentur esse neque a multis intelligi possunt, de iis est diligentius praeciendum.

Primum ergo officium theologi disserentis existimo ut quaestionem quam uersaturus est saepe dispiciat et identidem interroget se cuius generis illa sit. Aliter nanque quaestiones illae finiendae sunt quae naturae et disciplinae ordine in theologiam veniunt, aliter quas humani ingenii vel imbecillitas vel certe malitia mouet. Nec eodem modo disserendum est de iis quae quaerimus ut exponamus ac de aliis quae quaeruntur ut demonstramus. Longeque diuersa instituitur disputatio de naturali ac supernaturali quaestione, alique loci theologici sunt huic atque illi accommodandi. Nam cognitionis actionisque quaestiones, ut alias diximus, eodem fere modo exque eisdem locis tractandae et soluendae sunt.

Sed cum uniuscuiusque genus quaestionis diligenter inuestigandum est tum illud maxime, an praeter fidem illa sit an potius ad fidem religionemque pertineat. Cum his porro qui in fidei quaestione errant Auelis equisque, ut dicitur, decertandum est; cum aliis vero qui de his controversantur in quibus salua fide decipi errare labi homines possunt, pugnare quidem, quod alias monui, theologi et possunt et quandoque etiam debent, sed cruenta pugna illis omnino interdicta est. Quam ridiculum est enim neruos omnes corporis et animi intendere in ea quaestione soluenda cuius inscientia nihil periculi habet, error nihil habet criminis! Sed in toto hoc posteriori quaestionum genere quam magna theologo sit adhibenda moderatio in octavo et nono libris non indiligenter exposui. Hic dico quantum proposito ac formularum breuitati satis est, reliqua illinc petentur. Non enim mihi libet eadem hoc tempore et loco resumere. Illud huius loci et temporis est theologum admonere, ut non *stultas modo quaestiones et genealogias et contentiones et pugnas legis deuitet*, quae sunt interdum quoque noxiae, verum etiam inutiles quascunque et uanas, quae theologo nequeunt in usum aut cognitionis aut actionis accersiri.

In his Hieronymus illas quaestiones censet (*In com. Epist. Ad Tit. Cap. 3*): *Quotne annos uixerit Mathusalem? Quot aetatis suae anno Salomon sortitus sit coniugium?*, ne forsitan Roboam undecimo aetatis illius anno natus esse credatur. In epistola quoque ad Vitalem, cum posteriori harum dupliciter respondisset, ad extremum ait Apostolum *de istiusmodi interdicere quaestionibus*; et post pauca *Relege*, inquit, *omnes et ueteris et noui Testamenti libros*, et tantam annorum reperies dissonantiam et numerum inter Iudam et Israel, id est inter regnum utrunque, confusum ut huiuscemodi haerere quaestionibus non tam studiosi hominis quam otiosi esse videatur. At bene habet, quod non dixit *attingere*, sed *haerere*. Nam si id genus quaestiones breviter exponere otiosum et inutile est, non ego solum, qui in superiore libro multas eiusmodi explicui, sed Augustinus ac Hieronymus quoque ipse arguentur. Non est igitur immorandum in huiusmodi quaestionibus minime necessariis, licet ad veritatem historiae sacrae quodammodo spectare uideantur, sed cum in omni disputatione tum magis in ea quae ad fidem et salutem nihil attinet, exercenda est facilitas quaedam ne, si hisce rebus disserendis diu ac multum haeremus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus.

At D. Augustinus superuacaneum esse existimauit quaerere Aubi et quomodo sit in Caelo corpus Dominicu (*De fide et symb. cap. 6*). Sed de fide et symbolo, licet coram synodi patribus, ad nouitios tamen doctrinam instituebat. Alioqui Caietanus, quem unum nostrae familiae non ingenio solum et eruditione praestantissimum audeo dicere sed in huius generis quaestionibus excitandis modestissimum, non est ueritus, quum sacras litteras interpretaretur, eam rem quaerere paucisque etiam explicare. At idem Augustinus eas quaestiones nullo modo patitur quas ex aegritudine animi dicit exsistere (*Lib. XI Confes. cap. 30*): Ecquid faciebat Deus antequam faceret caelum et terram? Ecquid ei venit in mentem ut aliquid faceret, quum antea nunquam aliquid fecerit? Sed poenitentiam agens confitensque peccata uix aegre fert quaestiones necessarias, nedum minus utiles curiosas importunas. Non itaque eadem disputandi regula theologo praescribenda est cum in gymnasio certat et cum in cubili aut etiam in templo luget.

Sed regula haec erit et rationi et sanctorum auctoritati maxime consentanea, ut omnis theologus de re supernaturali disputaturus (nam haec illi propria disputatio est) nomen Theologiae secum ipse reputet, titulum suum —hoc est theologi— frequenter legat, quaerat a se non semel sed saepius quorsum coeperit disputare sciatque nullam illi quaestionem adsciscendam, nisi quae ad veram, quae supra naturam est, Christi, Apostolorum et Prophetarum philosophiam referatur. Huius enim praecepti quidam immemores innumeris quaestionibus praesertim dialecticis physicis et metaphysicis explicandis importunissimi longissimique fuerunt. Nemo autem est longus qui materiae immoratur, si aliquid accersit atque attrahit quod suo uidelicet instituto congruens consentiensque sit. Nec tamen quaestiones istas quamuis non adeo necessarias exterminandas puto. Est enim animorum ingeniorumque exercitatio quaedam non modo acuminis plena sed etiam ad theologiam scholae valde utilis.

Nam quod Augustinus ait (*De genesi ad litteram lib. II, cap. 9 et 10*), nihil ad se pertinere utrum caelum sicut sphaera undique concludat terram in media mundi mole libratam, an eam ex una parte desuper uelut discus operiat, item Aan stet caelum an potius moueatur, hoc vel in Manichaeorum inuidiam et odium dicit, qui similes multas quaestiones se a magistro didicisse iactabant, vel illos certe reprehendit, qui iis excitandis et soluendis quaestionibus *multum prolixa et rebus salubribus impendenda temporum spatia occuparent* (illius enim verbis libenter utimur). Ceterum quasi praeteriens id genus quaestiones ipse soluit, quibus tamen ut ait ineundis atque tractandis neque episcopo temporis satis erat neque illis quos ad salutem suam et sanctae ecclesiae necessariam utilitatem cupiebat informari. Nec dissimile huic est quod Augustinus idem (*Epist. 56 [= 118]*) curiosissimas Dioscori quaestiones reprehendit, et scribit tamen se non idcirco ea dicere quia istiusmodi discuntur sed quia uano fine discuntur. Ita respondit quibusdam earum breuiter, aliis vel prolixè. Ego uero si ab amico essem de rebus eiusmodi interrogatus, aut dissimulanter praeterirem aut aperte etiam responsa negarem. Nec enim dignas eas quaestiones censerem quibus vel tantillum temporis impartirer. Sed Augustinus erat vel in amicos liberalior vel in Dioscorum indulgentior.

Quorsum haec? Ut intelligant ii qui scholae perpetuam inuidiam conflant controuersias circa Aristotelem exortas non esse disquisitione theologi indignas, si, quae in Cicerone ambigua erant, ea non est dedignatus explicare Augustinus. Quid quod is ipse (*Lib. de ordine II, cap. 16*) nescientem quid sit nihil, quid informis materia, quid formatum exanime, quid corpus, quid species in corpore, quid locus, quid tempus, quid in loco, quid in tempore, quid motus secundum locum, quid motus non secundum locum, quid

stabilis motus, quid sit aeuum, et quid sit nec in loco esse nec nusquam, et quid sit praeter tempus et semper esse, quid sit et nusquam esse et nusquam non esse, et nunquam esse et nunquam non esse, haec —inquam— nescientem nec de Deo nec de anima sua quicquam recte aut quaerere aut disputare posse asseuerat? Non sunt igitur quaestiones istae physicae et metaphysicae ab schola nostra expellendae, ne illae quidem quae Erasmo ceterisque similibus curiosae sophisticaeque etiam uisae sunt. Sed de hoc alio loco pluribus.

Nunc ad fidei quaestionem redeo. Quae nisi theologo in primis constituta sit, nihil ratione docere potest neque via. In hac igitur re uehementer elaborandum est, si in theologia quis sit gradus veritatis ac falsitatis exquirimus. Id nimirum ut theologiae maxime proprium est, ita est omnium difficillimum. Quare illud praestare uolet nemo, nisi perfectus consummatusque theologus. Dixerit quispiam: *Quid? Nonne sunt notae aliquae quibus quaestiones fidei seiungi ab eis quae fidei non sunt et internosci possint?* Sane vero. Sed *nec cuius contigit adire Corinthum nec sunt ista omnium communia contritaque praecepta.* Ac pertinet quidem ad omnem fidei quaestionem constituendam semper in promptu habere eiusmodi notas et quaestionum fidei quasi indices; verum ea magna omnino res est egetque doctrina et exercitatione non parua. Illas itaque, si poterimus, proferemus nec ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt.

Fidei porro quaestio bifariam intelligitur. Una, quae immediate ad fidem attinet, ut vere attinent omnia quae Deus ecclesiae suae aut verbo edidit aut scripto. Altera, quae mediate fidei est, cuiusmodi sunt omnes conclusiones quas ordine disciplinae ex illis prioribus colligere et diffinire possumus; quae, quoniam non in se ipsis sed in aliis tanquam principiis reuelatae a Deo sunt, mediate fidei dicuntur esse, et qui eas negat, is fidem negare hoc modo dicitur. Atque equidem illud etiam animaduerto, eas non abs re forsan quaestiones fidei vocari quae uehementer ad ecclesiae doctrinam pertinent fideique sunt propter affinitatem appendices. Non quod aut ex iis pendeat fides aut iis sublati funditus illa tollatur, sed quod affecta aegraque sit, si harum rerum veritas labefiat quae illi haerent et adiunguntur. Oportet nempe in ecclesia *sanam doctrinam* esse et *verbum sanum*, ut Apostolus ait (*1 ad Tim. 1 et 6; et 2 ad Tim. 2 et 4; et ad Titum 1 et 2*). Quemadmodum autem morbi quidam letales sunt, alii vero non interficiunt quidem hominem sed afficiunt tamen ualeitudinem, sic errores quidam non fidem exstingunt sed obscurant, non euertunt sed infirmant, morbumque afferunt non exitium. Sicut ergo quod saluti est noxium, vitae id quoque noxium est, ita quodcumque sanae doctrinae adversatur, hoc fidei est etiam quodammodo aduersum. Ex quo intelligitur quaestiones illas, quae ad doctrinae ecclesiasticae sanitatem spectant, ad fidem suo quodam modo spectare. Sed nos huius generis controuersias non in fide proprie sed praeter fidem esse dicimus. Nec qui in his errant, eos in fide sed praeter fidem errare existimamus. Atque ita rebus his primo simpliciter collocatis, reliqua deinceps subtilius persequemur.

CAPUT V

QUIBUS NOTIS QUAESTIONES FIDEI DIIUDICARI POSSINT

Quibus autem rationibus hanc diiudicandi facultatem assequi possimus, ne in constitutione causarum fidei erremus, accurate nunc et diligenter exponendum est. Et

Cardinalis quidem Turrecremata (lib. 4 *su. ecclesi.* par. 2 c. 9) septem gradus ordine ponit propositionum catholicarum, quae eadem cum in disputandi controversiam disceptationemque vocantur quaestiones fidei dicuntur.

Primus earum est quae in libris sacris habentur expressae. Secundus earum quae ex hisce per certam et necessariam consecutionem fiunt. Tertius earum quae verbo tenus Christus Apostolis, Apostoli ecclesiae tradiderunt. Quartus earum quae in Conciliis uniuersalibus definitae sunt. Quintus earum quae a Sede Apostolica sunt fidelibus ad credendum propositae. Sextus illarum quae de fide et refutatione haeresum Sancti Doctores una mente unaque voce docuerunt. Septimus illarum est quae ex tertio quarto quinto et sexto generibus consecutione firma et necessaria deriuantur. Ex quibus capite sequenti distinguit etiam septem genera haereticarum propositionum, quae septem illis generibus propositionum fidei repugnant.

At vero more iurisperitorum ista sunt tradita quae fortasse minutius in tenuissimas particulas conciduntur. Nobis tamen, qui docendi compendiarium viam et rationem profiteamur, ad breviorum numerum et absolutam quandam disciplinae formulam redigenda sunt omnia. Cum igitur veritas fidei, ut paulo ante diximus, bipartita sit, et haec ad fidem mediate illa immediate pertineat, necesse est duos gradus propositionum fidei generales statim a principio collocare. Prior earum erit quae theologiae legitima principia sunt cuiusmodicunque sint illa, siue primaria siue secundaria, hoc est ea omnia quae Deus in se ipsis ecclesiae reuelauit. Posterior vero gradus harum erit quae ex prioribus illis necessario colliguntur. Hoc enim genus conclusionum, ut cum rebus fidei colligatum, ad fidem etiam spectat. Ratio enim connexi, quum concesseris superius, cogit inferius concedere et, quum inferius negaris, superius item negare cogit.

Rursum in superiore illo gradu duos intelligimus: unum earum propositionum fidei quas in libris canonicis sacri auctores scriptas reliquere; alterum earum quas verbo traditas ecclesia ut crederet a Christo et apostolis accepit. In posteriore itidem gradu duo genera intelliguntur: unum conclusionum eiusmodi quae e principiis solum fidei nascuntur; alterum earum quas non fides sola conficit sine externarum disciplinarum adiutorio, sed adscitis aut uno principio aut pluribus naturae ratione cognitis.

Atque hae quidem tametsi non eodem loco et gradu omnes tamen simpliciter et sine additamento quaestiones fidei vocari possunt, nempe cum ex utrisque fidei veritas pendeat, cum utrisque coniuncta et copulata sit. Nam quaestiones illae quasi fidei appendices, quod nuper, et quid dico nuper? immo vero plane paulo ante dicebam, fidei quodammodo sunt, non simpliciter. Nec enim sic fidei adhaerescunt ut separari ab illa non queant. Aegrotat sane, ut ita dicam, in earum errore fides, non perit.

Sed quoniam scripturae sacrae nativa et germana sensa obscura interdum et implicata sunt, nec semper exploratum est et cognitum quatenus illa sint quae sine scripto Apostoli memoriae prodiderunt, saepe etiam impeditum est et quasi tenebris circumfusus an conclusio controuersa necessario e rebus fidei ducatur, id nos modo expedire atque explanare cupimus, quibus notis et signis cognosci ac distinguere possit veritas fidei, tum illa quae in sacris scripta libris est, tum quae est verbo ab Apostolis tradita, tum demum ea quae ex harum vel altera vel utraque conficitur.

Eo vero studiosius hoc negotium suscipimus, quod non modo scholae theologiae utilissimum fore intelligimus sed illis etiam maxime necessarium quibus Apostolica Sedes fidei cognitionem et censuram imposuit. Non enim parum in se habet fructus certa constansque ars in Theologia disserendi, nec sine hac arte eorum errores

aequabiliter notari possunt qui a fide Christi et antiqua ecclesiae institutione desciscunt. Contrariorum enim, quod a philosophis vere dicitur, eadem est disciplina. Quare si veritates fidei catholicae constituimus, errores aduersos pariter designamus. Age ergo conferamus pedem, ut aiunt, et ad rem propius accedamus.

De rebus perspicuis, ut dixi, nihil praecipi oportet. Itaque si scripturae divinae locus, ut inde ordiamur, planum et apertum habet sensum vel ex contextu vel ex alio eiusdem scripturae loco vel ex verborum ipsorum clara luce, nullum nostrum praeceptum est. Ipse enim apertus scripturae sensus certum prae se fert catholicae veritatis indicium. Quo fit ut Lutheranorum plerasque haereses theologus vel mediocriter scripturae divinae sensus imbutus perfacile denotet. Nullum quippe negotium est eos errores inurere qui scripturae manifesto repugnant. Ut illi: *Ecclesiam universalem in fide errare posse*. Item: *Humanas omnes actiones criminosas esse*. Item: *Tristitiam de peccatis non esse necessariam sed inutilem*. Multi denique alii quos commemorare longum est.

At enim de scriptura sacra dicta haec intelligi uolumus, quam esse canonicam constanter sit ab ecclesia diffinitum. Nam quemadmodum in secundo libro docuimus, libellum Baruch non adeo explore et firmiter in sacrorum numero ecclesia reposuit ut aut illum esse sacrum fidei catholicae veritas expedita sit aut non esse sacrum haeresis expedita sit. Libellus ergo iste siue quilibet alius qui in quaestionem citra crimen haereseos vocari possit, quantumvis clara et aperta inferat sensa, non statim efficiet certas atque constantes catholicae fidei veritates.

Sed transeamus ad alia et in rerum difficiliorum iudicio e superioribus libris summa quaeque carpamus. Ex eo enim tempore haec res elaborata est ex quo locorum heologicorum firmitudinem constituimus.

Sit igitur prima praeceptio: Cum Scripturae Divinae sensus fuerit obscurus, tunc Ecclesiae intelligentia eadem est germana Scripturae intelligentia ex qua habebitur, crepet licet haereticus, et catholicae veritatis insigne certum et ad probandas theologiae conclusiones certi eius quem exquirimus argumenti delectus.

Si enim Ecclesia certissimum ius habet discernendi verba Dei a verbis hominum, ut in secundo libro nobis constitutum est, habebit quoque idem ius ut in verbis ipsis sensum Dei ab hominum sensu discernat. Nisi credimus perinde scripturam Ecclesiae ut Ptolomaeo Aegyptiisque concessam vel certe ut nunc est concessa Iudaeis, quos scriniarios ecclesiae Christi Augustinus non ineleganter appellauit (*Contra Faustum* liber). Scimus autem utrumque depositum Ecclesiae commissum ut utrumque etiam perpetua fide conservet reddatque simul, quas accepit, et Scripturam et Scripturae intelligentiam. *Spiritus meus*, inquit *qui est in te, et verba mea, quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo et de ore seminis tui amodo et usque in sempiternum* (Is. 59). Ambas igitur res Christi Ecclesia custodit custodietque semper, et verbum et spiritum verbi. Item: Christus *Spiritum veritatis* promisit ecclesiae, qui cum illa maneret aeternus eique *omnia suggereret* quae illi a Christo sunt dicta (Ioan. 14.15 et 16). Item: Cum verum Dei Evangelium, quemadmodum Hieronymus elegantissime dixit (*In epist. ad Gal.* cap. 1), non in scripturis sit «sed in sensu, non in superficie sed in medulla, non in verborum foliis sed in radice rationis», si ecclesia scripturam haberet, non autem legitimum scripturae sensum, non haberet profecto verum Dei Evangelium atque adeo ne fidem Christi quidem, quae sine vero Dei Evangelio non est. Nec enim ad verba fides sed ad sensa refertur. Alioqui et haeretici scripturas sine sensu loquuntur et diabolus

scripturas etiam profert; sed in intelligentia falsa falsum Evangelium habent, certe non diuinum sed humanum, immo, quod peius est, diabolicum.

Cum vero inter catholicos et haereticos non de scriptura sed de sensu plurima controversia sit, si ecclesiae interpretatio non est certa intelligendi norma, ecquis erit illiusmodi controversiae iudex? Sensum enim suum pro sua virili quisque defendet. Quod si in exploranda scripturae intelligentia nullus est ecclesiae certus iudex, audeo dicere rempublicam fuisse nullam stultius constitutam (Vide lib. 3, c. 2 et c. 3, fundam. 4). Nullum enim disidiorum futurum finem, consensionem fidelium nullam, nullam fidei unitatem. Qua sublata non charitas modo et pax sed fides etiam ipsa penitus tollitur atque ipsum omnino ecclesiae nomen.

Quod autem Apostolis Christus *aperuit sensum ut intelligerent scripturas* (Lucae 24), non id propter illos tantum sed multo etiam magis propter ecclesiam fecit. Ex quo intelligimus Christum ecclesiae suae *librum signatum* perpetuo aperuisse. Scripturae insuper intelligentiam Apostoli ecclesiis tradiderunt. Nam si non sensum sed verba duntaxat tradidissent, non utique *praedicassent Evangelium omni creaturae* nec *docuissent omnes gentes seruire* quaecunque illis fuissent a Christo commendata. Qualis enim Evangelii praedicatio qualisue doctrina absque intelligentia esset? Nempe qualis aut puerorum aut psittacorum est, qui sine mente dant accipiuntque sonum. At Apostolicae traditionis certior testis nemo est quam ecclesia. Nam quid acceperit, ecquis clarius euentiusque testabitur quam ipsa quae accepit? Scripturae igitur sensus ab Apostolis ecclesiae traditus penes ecclesiam est.

Praeterea *ecclesia columna* est et *firmamentum veritatis*; at veritas vere et proprie in intellectu scripturae est, in scriptura autem improprie tanquam in signo. Quemadmodum urina figurate sana dicitur, cum animal id sit quod est proprie sanum. Si ergo *ecclesia firmamentum* est *veritatis*, firmam certe habet ac certam earum cognitionem veritatum quae in sacris litteris continentur. Sed quid opus est plura? Iam enim quartus superior liber comprobavit veram fidelemque omnem de ecclesiae auctoritate sententiam. Ostensum est autem multis et testimoniis et rationibus ecclesiam in fide errare non posse. Atqui nihil magis ad fidem attinet quam divinorum dictorum vera cognitio et sensus. In ecclesia igitur explorata scripturae intelligentia residet, ex qua nimirum intelligentia et compertum habere possumus fidei catholicae signum et eodem quoque signo errores contrarios denotare. Sane primae huius praeceptionis clarissimum exemplum est in paradiso terrestri, in fictione Adae de limo terrae, in Evae formatione de costa Adae, denique in tentatione serpentis (Vide lib. 6, cap. 3, conclu. 5). Quae omnia Origenistae allegoricis figuratisque interpretationibus perverterunt. Sed cum ecclesia semper ea non figurate dicta sed proprie ad historiam acceperit, iure illos synodus sexta actione undecima explosit.

Secunda praeceptio: In ecclesiae nomine non modo fidelium omnium contio intelligitur verum etiam ecclesiae pastores et doctores, praesertim in concilio congregati.

Haec ostensa nobis est lib. 4 cap. 4 concl. 4 et lib. 5 cap. 4 conclu. 3. Praeceptionis vero huius exempla multa sunt, sed nos pauca ponemus. Illa Domini lege, *Hoc facite in meam commemorationem* (Lucae 22); omnes semper ecclesiae sacerdotes intellexerunt id praescribi, ut hoc idem ipsi facerent quod et Iesus Christus tum faciebat, hoc est ut Eucharistiae sacrificium offerrent. Nam post illa verba in persona Christi prolata, *Vnde et memores* inquit *nos serui tui*, etc. *offerimus maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam sanctam*, etc. Vuicleffistae igitur, qui dixerunt non esse fundatum in Evangelio

quod Christus Missam ordinaverit, Lutherani item, ac multo etiam magis, qui negant in ecclesia Eucharistiae sacrificium esse, iure a nobis haeretici habentur. Sed de hac re in hoc eodem libro posterius.

Rursum concilium Lateranense Patrem et Filium vere et proprie rem unam eandemque esse intellexit ex illo (Idem synodus Ephesina): *Ego et Pater unum sumus*. Ita in hoc Abbas Ioachimus damnatus est, qui hunc locum non ad rei eiusdem et naturae unitatem sed ad consensionem voluntatis unius retulisset. Pari enim errore illum alterum locum interpretabatur: *Claritatem, quam dedisti mihi, dedi eis ut sint unum sicut et nos unum sumus* (Ioan. 17). Praeterea, Spiritum Sanctum a Filio procedere concilium Ephesinum ex illo scripturae loco accepit: *De meo accipiet* (Ioan. 16); ex illo etiam: *Quem Ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis*, etc. (Ioan. 15).

Animam rationalem tandem formam esse subsistentem quidem, sed essentialiter vere ac per se humanum corpus informare, concilium Viennense, ut equidem sentio, ex eo loco habuit: *Inspiravit in faciem eius spiraculum vitae et factus est homo in animam viventem* (Gen. 2). In eo enim quod Deus animam homini inspirasse dicitur, illam patres foris venisse interpretati sunt, quemadmodum flatus extrinsecus venit. Non itaque spiritum hominis educi de materia nec ab ipsa pendere sed per se omnino subsistere. In eo autem quod per eundem spiritum *factus est homo in animam viventem*, cognovere utique illam corpus vere vivum efficere atque adeo formam substantialem esse humani corporis. Item hoc traxerunt ex illo: *Nusquam enim angelos sed «semen Abrahae apprehendit»* (Heb. 2). Si nanque animus hominis non esset corporis vera forma parsque omnino humanae naturae, sed corpori ut nauta navi, iuxta Platonis Origenisque sententiam, assisteret, sine dubio substantia esset, quod ad naturae conditionem attineret, separata, quam nos angelum nuncupamus. Quare Deus animam rationalem assumens, angelicam naturam assumpsisset.

Haec igitur et alia eiusmodi tametsi in scriptura obscurius continentur, ecclesia tamen iure suo explicat fidelibusque ad credendum exponit. Quod dum facit, ipsius decretum non solum non esse falsum sed etiam stabile fixum ratumque esse debet, perinde ac si in libris sacris patentius haberetur. Pastores ergo ecclesiastici, quos in ecclesiae voce communiter intelligimus, cum scripturae certam constantemque intelligentiam praescribunt, et absolutam veritatis catholicae exhibent formulam et notas quoque certissimas, quibus haereses contrariae diiudicentur.

Tertia praeceptio: Si Sedes Apostolica aliquem scripturae sensum praeфинierit, ille idem catholica veritas censenda est.

Quam sane praeceptionem, nisi opinio nos fallit, diligentissime in sexto superiore libro demonstraui. Multis quippe ibi ac necessariis argumentis addiximus Sedem Apostolicam in fidei iudicio labi non posse; scripturarum vero interpretatio, quum in disputationem illae veniunt, fidei iudicium est; non ergo in scripturarum intelligentia Sedes Apostolica errat, si eas ex praescripto interpretatur. Nam si non constanti iudicio fixoque decreto sed ex opinione sua quasi praeteriens exposuerit, id quod alias saepe dictum est, nihil constituet omnino quod certum exploratumque sit. Quare si tunc erret, scripturam vel parum apte interpretando vel in sensum etiam alienum detorquendo, nihil huic praeceptioni obstat. Quae non omnia illa sensa praestituit quae Pontifices e scriptura sacra ad res de quibus agebant suadendas accersierunt, sed illa docet firme esse tenenda quae fidelibus a Sede Apostolica praestituuntur. Quibus autem signis Sedis Apostolicae

Conciliorumque firma iudicia internoscantur in quinto libro explicatum est (cap. 5, q. 4).

Ac certe eiusmodi iudicia, quae in scriptura interpretanda versantur, ad Sedem Apostolicam peculiariter attinere adeo clare hodie est in Clement. uni. *De summa trinitate et fide Catholica* diffinitum ut minime sit haesitandum quin Pontificis sententiam eadem et Viennensis concilii sit. Quid quod claves habet Petrus ut librum clausum aperiat? Quid quod quaecunque soluerit in terris erunt soluta in caelis? Quid quod ab initio constitutum est ut ex ore eius gentes verbum Evangelii et audirent et crederent? Quid quod aduersum hanc petram ne portae quidem inferi praevalere queant? Quid quod pro eo oravit Christus ne deficeret fides ipsius, quo fratrum vacillantem et nutantem fidem confirmaret? At quid ego stultus contra proverbium vetus acta ago et argutis minutisque interrogatiunculis quasi aculeis lectorem pungo atque ea ut modo primumque nascentia edo quae in sexto libro altissimis defixa radicibus usque adeo confirmata sunt ut nulla unquam ui labefactari possint?

Huius autem praeceptionis exemplum habes in extrava. Benedicti undecimi, cuius initium *Benedictus Deus in donis suis*. Ubi pronuntiat Pontifex haereticos eos fore qui negaverint animas iustorum simul atque e corpore excesserint divinam essentiam clare videre, si nihil tamen habuerint quod poenis purgatoriis ante expiandum sit. Hoc vero sine dubio accepit ex illo: *Id quod in praesenti est momentaneum et leve tribulationis nostrae aeternum gloriae pondus operatur in nobis* (2 Cor. 4). Ne quis autem falso errore ductus existimaret hanc operationem aeternae gloriae aut ad praesens mortalis vitae tempus aut ad futurum universale iudicium esse referendam, subiungit statim Paulus (2 Cor. 5): *Scimus enim quod, si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, aedificationem ex Deo habemus domum non manu factam aeternam in caelis*. Ac ne quis rursum aliter aeternam illam gloriam interpretaretur homini contingere quam per claram divinae essentiae visionem, mox rem eandem apertius exponens subdit: *Scientes quoniam dum sumus in hoc corpore peregrinamur a Domino; per fidem enim ambulamus et non per speciem; audemus autem et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore et praesentes esse ad Dominum*. Quem locum D. Thomas, quarto *Aduersum gentes* libro (cap. 91), pressius urget. Ubi quamuis et alia scripturae testimonia referat, sed ad meum sensum, immo ad sincerum subtilemque iudicium, nullum aliud est hoc testimonio praestantius ut et illa fidei veritas comprobari et contraria haeresis refutari quaeat. Praeclare itaque mihi sentire videor si Summum Pontificem autumo ex his ipsis Pauli verbis illud fidei dogma elicuisse. Ea igitur verba in falsum alium sensum peregrinumque deflectere haereticorum erit.

Quarta praeceptio: Consentiens eadem Sanctorum omnium conspiransque Scripturarum intelligentia ipsissima est fidei catholicae veritas.

Quae praeceptio in septimo libro cap. 3 conclu. 5 adeo fuse lateque et explicata exemplis et rationibus ac testimoniis confirmata est ut ineptus ego sim si quicquam in praesenti adiiciam.

Quinta praeceptio: Si ex Apostolorum Traditione communis Ecclesiae usus unam quamlibet Scripturae interpretationem prae se tulerit, ea ut fidei veritas tenenda est.

Ut ecclesiae mos perpetuus expressit in illis verbis, *Quaecunque solueris super terram, erunt soluta et in caelis*, Petro Petrique successoribus datam esse facultatem et soluendi uota et relaxandi iuramenta. Qui hanc ecclesiae facultatem infitiatus fuerit, is vere ac

iure haereticus iudicabitur. Atque hanc quoque praeceptionem nec probare argumentis nec exemplis illustrare debeo propterea quod in 3 lib. illam utrisque rebus patefeci.

Sexta praeceptio: Quodcunque dogma fidei vel Ecclesia habuerit vel Concilium auctoritate Pontificis roboratum vel etiam Summus ipse Pontifex fidelibus praescripserit vel certe Sancti omnes concordissime constantissimeque tenuerint, ita nobis illud pro catholica veritate habendum est ut contrariam sententiam haereticam sentiamus, quamuis nec aperte nec obscure in Scriptura Sacra contineatur.

Docui nimirum in tertio libro copiosius dogmata fidei non e sola Scriptura petenda sed ex Apostolica Traditione. Quae vero Christi et Apostolorum Traditiones sint non alia uia et ratione melius inuestigari posse quam Ecclesia ipsa duce atque magistra, superius non semel explanatum est. Ecclesiae porro auctoritatem non modo omnium fidelium coetu consistere verum etiam Conciliorum decretis, Sedis Apostolicae iudicio, Sanctorum Doctorum consensione, superioribus quoque libris expositum est satis, ut arbitror, diligenter. Christi quippe Apostolorumque doctrinam partim scripto partim verbo in Ecclesiam descendisse cum alias saepe tum fusius in tertio libro monstraui. Ostendi etiam saepissime nihil per se ad Ecclesiae fidem attinere nisi quod Christo et Apostolis revelantibus accepit.

Cum autem neque Ecclesia neque Concilium neque Sedes Apostolica neque Sancti omnes simul possint in fidei iudicio falli, quemadmodum suis quaeque locis patefacta sunt, certe quodcunque nobis fidei dogma tradiderint, si in Sacris Litteris non habetur, Christo Apostolisque tradentibus in Ecclesiam venit. Eodem itaque gradu habendum ac si patenter illud Scriptura traderet. Omitto iam plura exempla haeresum notissimarum, quibus praeceptionis huius nota inusta est. Nam in tertio libro exempla sunt paene innumerabilia.

Septima praeceptio: Si vel Ecclesia vel Concilium vel Sedes Apostolica vel etiam Sancti una mente eademque voce aliquam Theologiae Conclusionem et confecerint et fidelibus etiam praescripserint, haec veritas catholica ita censebitur ut si esset per se a Christo revelata, et illi qui aduersetur aequae erit hereticus ac si Sacris Litteris Traditionibusque Apostolorum refragaretur.

Conclusionem sane Theologiae hic appello eam proprie quae ex principiis huius facultatis certa et firma consecutione ducitur. Huius rei exempla sunt in promptu vel plurima. Sexta synodus generalis duas esse in Christo voluntates duasque item operationes collegit tum ex illo *Non sicut ego uolo sed sicut tu uis*, tum ex eo quod Christus Deus est et homo perfectus.

Concilium Lugdunense sub Gregorio decimo ratione quoque Theologiae constanti demonstravit Spiritum Sanctum ex Patre et Filio non tanquam ex duobus principiis sed tanquam ex uno, non duabus spirationibus sed una procedere. Pater si quidem et Filius iuxta fidem sunt unus Deus, una potentia, una sapientia, breuiter in omnibus unum in quibus non obuiat relationis oppositio; nec enim aliter divinae naturae unitas in duabus personis seruari potest. Cum itaque in spirando nulla sit a Patre Filii distinctio, sequitur Patrem et Filium non esse duo principia Spiritus Sancti sed unum, quemadmodum non sunt duo principia creaturae sed unum. Qua ex re intelligitur utrumque errasse uehementer, Erasmus nempe et Ambrosium Catharinum: illum, qui hanc conclusionem nihil ad fidem pertinere credidit; hunc, qui eam, cum sit Theologiae proprie conclusio, inter principia prima, hoc est fidei articulos, numeravit.

Item Concilium Lateranense sub Innocentio tertio ratiocinatione theologica adversus Ioachinum effecit divinam essentiam nec genitam esse nec generare; rem videlicet genitam et generantem realiter distingui oportere; quare si essentia divina generaret essentiam, ipsam a se non sola cogitatione sed re etiam esse distinctam. Item patres ad unum omnes ex eo principio *Hoc est corpus meum*, ratiocinati sunt conversionem panis in corpus Christi fieri, sine qua nec verborum illorum veritatem poterant comprehendere nec cetera quae fides catholica de vera inclusione corporis Christi sub specie panis confitetur. Ita Concilium Lateranense Patrum veterum consensione constituit panem in corpus uinumque in sanguinem transubstantiari (sic enim Concilium loquitur). Hac re constituta illa fuerunt consecratoria, quae Concilium Constantiense decrevit, panem post consecrationem non manere atque adeo manere sine subiecto accidentia. In mutatione quippe et conversione quacunque terminus a quo mutatio et conversio initium sumit non manet; quare si per consecrationis verba panis transit in corpus, non utique perstat ille sed perstant accidentia eius.

Item synodus Complutensis Sixto quarto in extrava. sua corroborante certo Theologiae argumento confecit ex illo Ioannis testimonio *Sicut misit me Pater et Ego mitto vos...: quorum remiseritis peccata, remittentur eis, et quorum retinueritis, retenta sunt*, non solum sacramenti poenitentiae institutionem haberi sed confessionis etiam praeceptum. Id quod nos in *Relectione de Poenitentia* evidentissime deduximus. Inde ergo exempli huius probatio petetur. Nam et reliqua delibamus extremisque, ut dicitur, digitis attingimus, quae late longaque diffusius in lectionibus olim quotidianis persecuti sumus.

Octava praeceptio: Si Scholastici Theologi aliquam itidem conclusionem firmam et stabilem uno ore omnes statuerint atque ut certum Theologiae decretum fidelibus amplectendum constanter et perpetuo docuerint, illam ut catholicam veritatem fideles sane amplectemur.

Constituimus autem, ut reor, hanc praeceptionem in 8 lib. firmiter et necessario, nec ad opinionem meam solum sed plane ad veritatem. Ac fieri potest ut aliorum iudicio errem, sed meo ita prorsus existimo. Christi igitur animam, statim ut est in corpore inclusa, Deum aperte vidisse Scholastici ad unum omnes fidentissime docent. Eam rem unde sibi persuaserint non omnibus passim expeditum est; sed ita esse minime ambigitur, nisi quod Erasmus in quaestionem vocat; at quibus rationibus et testimoniis ea conclusio confecta sit posterius explicabitur. Illud modo ponimus, universos Scholae theologos in Theologiae certis constantibusque decretis praefiniendis errare non posse sicut ne in fide quidem, quod eorum error error esset ecclesiae, utpote quum ad cernendum huius generis res non alios ecclesia quam theologorum oculos habeat, qui si fallerentur totum ecclesiae corpus in suo facerent errore versari.

At enim, ut dixi, post ea quae 8 lib. disputata sunt, non est operae pretium in hac re constituenda elaborare. Sed ne quis sit admiratus cur, cum inter omnes fere theologos constet a meque ipso saepe affirmatum sit eiusmodi conclusiones quae ex fide per explicatam consecutionem deriuantur theologiae proprie esse non fidei, nunc ita confundam, quasi theologia et fides eadem virtus sint. Si enim error conclusionis theologiae error fidei est —ut est reuera—, si eam negare sit haeresis, sequitur fidem atque theologiam ad eandem pertinere virtutem, quando quidem errores utrique facultati contrarii ad idem pertinent uitium. Sunt enim utrique haereses.

Sed non erit difficile ei qui superiora releget hanc obterere contundereque calumniam. Diximus enim fidem, licet non immediate, sed versari tamen circa eas conclusiones

quae per evidentem et necessariam consequentiam ex articulis fidei colliguntur. Quare necesse est ut infidelitas mediate quoque circa conclusiones theologiae contrarias versetur. Cum autem ex huiusmodi adversis erroribus non aegrotatio modo fidei sed etiam corruptio sequatur, fit ut eorum et fidei sit indirecta quidem et consequens sed vera et naturalis repugnantia. Quamobrem ecclesia tametsi intelligit eiusmodi conclusiones non e fide solum sed e principiis quoque naturae pendere, quia tamen non putat hominem rationalem ea quae rationi perspicua sunt et manifesta negare, eum qui illas infitatus sit haeticum iudicat. Sumit enim, maximaque ex causa sumit, illum non in naturae ratione quae erat evidens sed in fide claudicare.

At vero si quis vel consequentiam rerum alias perspicuam ignoraret vel principium etiam naturale quod cum articulo fidei ad colligendam theologiae conclusionem sumitur, certe non esset haeticus. Ut si homo indoctus, verbi causa, existimaret hanc enuntiationem esse falsam. Omnis homo est risuius, unde quamvis crederet Christum esse hominem, non ideo arbitraretur eum posse ridere, hic profecto non esset proprie infidelis sed stultus, qui non per se supernaturali lumini sed naturali repugnaret. Verum quoniam eiusmodi stultitia, quamvis per accidens et indirecte, fidei tamen ex consequenti corrumpit depravatque iudicium, iure apud ecclesiam non in stultitia habetur sed in crimine.

Atque hae mihi videntur praeceptiones summae atque optima, in quibus tanquam insignitae notae et catholicarum veritatum et haeresum contrariarum appareant. Si quis vero certiores melioresque protulerit, ei ego magnam habebō gratiam. Quanquam erunt fortasse qui reprehendent communiter illa quidem omnia quae praeter opinionem suam in his libris meis animadvertent, separatim autem in singulis si perspicient quaedam in quibus vel a communi ego opinione vel a clementiae et lenitatis specie discedo. Nam et praeceptionum tertiae et postremae acerba cuiuspiam forte severaque iudicia videbuntur. Sed is primum rationes illas expendat uelim, quibus in 6 et 8 libr. usi sumus ad duas has praeceptiones corroborandas, modestiam quoque ac temperamentum, quo huius nostri iudicii acerbiteriam indulgenter etiam nisi nos sententia fallit emolluimus. Deinde si tam indulgens in huius saeculi temerariam insolentiam esse vult ut asperior ei disciplinae correctio displiceat, obsecro uideat ne, dum iudicium ecclesiasticorum animos a seueritate et uehementia ad remissionem indulgentiamque traducit, non modo forum ecclesiae relaxet sed usque ad atrium licentiae impudentis atque adeo intolerandae explicet. Crudele est, fateor, illud, «Vexat censura columbas», sed illud etiam dissolutum, «Dat ueniam coruis»: utrum vero hoc tempore et aetate perniciosius non facile dixerim.

Sed quoniam eorum errores qui de ecclesiae doctrina parum recte sentirent non eodem gradu esse omnes multis in locis perquam breviter perstrinxi atque attigi, de his quoque errorum gradibus pauca dicantur. Accepimus enim e concilio praesertim Constantiensi alias propositiones haeticas esse, alias erroneas, alias sapientes haeresim, alias temerarias, alias scandalosas, alias piarum aurium offensivas.

CAPUT VI

DE VARIIS ERRORUM GRADIBUS PRIMUMQUE DE HAERESI ET HAERETICA PROPOSITIONE

Prius vero quam istiusmodi propositionum genera notasque definio, illud explicandum est, an omnia illa ad haeresim requirantur quae sunt ad haereticum constituendum necessaria. Sunt enim auctores nobiles qui existiment omnem propositionem haeresim esse quae fidei veritati repugnet, quamvis ab ignorante sine ulla pertinacia defendatur; haereticus autem, nisi sit pertinax, nullo modo intelligitur. Huius autem opinionis suae multas causas reddere conantur.

Primam quod, nisi ita esset, aliqua propositio ab uno affirmata esset haeresis, ab alio non esset. Ut si homo doctus, sciens contrarium in sacris libris contineri, assereret Moysen non Iudaeum fuisse sed Aegyptium, tunc illam propositionem haereticam esse haesitari non potest. At si eadem inscite ab aliquo homine rustico et idiota affirmaretur, haeretica non esset. Ita fieret ut propositio ab asserente penderet, quod —ut inquirunt— quam sit erroneum vel mediocriter docto est manifestum. Si enim propositio falsa est, a quocunque dicatur semper erit falsa: ergo si est propositio haeretica, a quocunque illa asseratur semper erit haeretica.

Alteram causam reddunt quod veritas catholica non pendet ab asserente ut veritas catholica sit. Nam sive Iudaeus sive paganus sive Christianus Deum esse unum et trinum affirmet, illa certe assertio catholica est; ergo neque contraria falsitas ex eo a quo asseritur haeresis sibi aut nomen aut rationem vendicat, sed absolute et per se est haeretica, quoniam absolute et per se cum catholica veritate pugnat. Ceteras causas vel ego non intelligo vel certe indignas iudico ut a nobis referantur. Illa vehementior apparet quae ab illis omittitur, quod theologi, rogati an propositio aliqua haeretica sit an non, simpliciter respondent aut esse aut non esse nulla eius qui asseruit habita ratione. Noua autem res esset et inaudita si theologi propositiones eas quarum notae quaeruntur designare nollent, nisi illis ante asserentium ingenium condicio doctrina et culpa innotescerent.

Hinc colligunt omnem propositionem quae modo est haeretica semper haereticam fuisse, nec ecclesiam definitione sua ex non haeretica haereticam facere, sed id quod re ipsa erat, ignoratum tamen et occultum, declarare. Hanc sententiam Ocham tenuit (I par. *dialogor.* li. 2 c. 11) et Cardinalis Turrecremata (lib. 4 par. 2 cap. 3) et Adrianus (4 *Senten.* q. 1 *De confess.*) et Alphonsus Castro Zamorensis (libr. I *De iusta haereti. puni.* cap. I).

At auctores alii, haud deteriores (mea quidem sententia, nam meliores multi credunt), ab his longe dissentiunt, in quibus est Caietanus (2.2. q. art. 1) Divusque etiam Thomas (*prioris ad Corin.* c. II lect. 4). Afferunt autem ad huius sententiae confirmationem argumenta plurima.

Primum est quod concilium Constantiense distinguit propositiones haeticas erroneas sapientes haeresim: quas res difficulter omnino secernemus, si omnis error in materia fidei est haeresis prius etiam quam diffiniatur ab ecclesia.

Deinde (24 q. 1 ca. *Quod autem* et cap. *Achatius*, et 24 quaest. 3 cap. Notandum) dicuntur aliquae haereses esse nouae, aliquae veteres: non ergo absolute sineque ullo respectu asserentis haeresis dici potest.

Praeterea ad haeretici rationem, qua haereticus est, pertinacia requiritur: ergo de ratione haeresis est pertinacia. Quemadmodum si coenatum non nisi uesteri intelligimus, ne coena quidem nisi uestpertina intelligetur. Ac certe sicut a candore candidum ita ab haeresi nominatur haereticus: quare qui haeresim asserit, haereticus ille est, ut qui habet

candorem est candidus. Quid enim absurdius dici potest quam veram fornicationem esse in eo qui non est fornicarius? verum et proprium homicidium in eo qui non est homicida? Absurdum igitur etiam est in eo vere et proprie haeresim esse qui non sit haereticus. Ad haec haeresis est vitium non solum intellectus sed etiam voluntatis, nempe crimen est quod nisi voluntate consentiente intelligi non potest: ubi ergo nullum est crimen nullaue cordis adversum fidem repugnantia, ibi ne ulla quidem haeresis est.

Adde quod actus fidei catholicae non est nisi assentiamus propositioni catholicae ab ecclesia definitae; quandiu enim res est ambigua neque ecclesia alterutram controversiae partem praefiniuit, neutrius opinionis assensus fidei catholicae iudicium est. Qua ex re intelligitur non esse haeresim nisi quis veritati catholicae quam ecclesia certo praescripsit refragetur. Adde etiam quod veritatem catholicam appellare quam nec ecclesia credendam proposuit nec fideles per fidem infusam credunt, sed unusquisque probabili opinione tenet, videtur a nomine quoque ipso veritatis catholicae alienum. Atque opinionem quae infitias iret divinas personas relationibus distingui, antequam esset ab ecclesia definitum, nemo haeresim vocare auderet nec veritatem catholicam quae adversam sententiam tueretur.

Mihi vero semper consilium fuit nominum controversias aut declinare omnino aut paucis exponere. Itaque si de haeresi proprie loquimur, non dubito quin receptior crebriorque sententia eadem verior sit: nempe non aliud exigi ad constituendum haereticum quam id quo haeresis constituitur; haeresis quippe flagitium in aliquo homine est illumque denominat in quo esse constiterit. Cuicunque igitur haeresis nota vere et iure iniuri potest, is vere iureque erit haereticus; id quod ex argumentis nunc positis quaedam manifeste probant.

Sed quemadmodum urina improprie sana dicitur, quod signum est sanitatis, etiamsi fallax aliquando sit, sic propositio in voce vel in scripto vocatur haeretica, quod signum haeresis esse soleat, quamvis interdum ab haeresi is qui dixerit excusetur quia ignorans fuit. In quo sensu illorum opinio vera est qui arbitrantur aliquam propositionem haereticam esse tum etiam cum is qui asserit haereticus non est. Vel loquuntur etiam de haeresi ex genere et obiecto. Ut si quispiam concubitum illum primum Iacob cum Lia fornicarium appellaret, non quod re vera fornicatio fuerit sed quod ex genere et natura talis sit, quamvis ignorantia interveniat. Verum scholae theologi, qui vocum significatum pressius tenent, nec concubitum Iacobi cum Lia fornicationem esse dicunt nec acceptionem rei alienae furtum nec caedem hominis homicidium, nisi quum et res aliena male per iniuriam attrectatur et homo inique contra ius occiditur. Maneat ergo perpetuumque sit, si veram et propriam nominis rationem sequimur, haeresim non esse cui pertinacia non est adiuncta et omnino cetera sine quibus crimen haereseos vere et proprie non constat. Nec si ad fidem illa ex se pertinent quae a Deo sunt ecclesiae revelata, quanquam in eorum forte nos ignorance versamur, contrarios statim errores haeresis iudicabimus. Non enim si quispiam color albo contrarius est, protinus est ater, nec si aliquid liberalitati adversatur, mox avaritiae nomen habet. Sic igitur fieri potest, quod paulo post demonstraturi sumus, ut etiam in Christiano error aliquis sit fidei quodammodo adversus nec haeresis tamen sit, vitium inter ea quae fidei repugnant vel maximum. Quemadmodum autem (nam hoc exemplum etiam atque etiam premendum est) color albo gilvus glaucus et pallidus contrarii sunt, imperfecte tamen, ita quidam etiam sunt Christianorum errores qui, cum inchoati sint et informes, haereseos speciem non attingunt, licet ad eam ipsam quam proxime accedant.

Quia vero haeresis cum fide non solum pugnat sed summe maximeque etiam pugnat, sequitur errorem tunc proprie haeresim esse quum non fidei materialiter sed formaliter adversatur (libet enim hoc loco scholae verbis abuti; sed experiar et dicam, si potero, melius). Si quis fidelis in his quae fidei sunt vitiose per inscitiam erret et flagitiose etiam catholicam unam quamvis veritatem ignoret, ad dialecticorum legem quidem fidei contradicit ad morumque etiam normam culpae mortalis reus est, sed nisi uiuus —ut dicitur— vidensque pereat, hoc est nisi prudens volensque se a catholico dogmate separet, nec facit sectam neque haeresim admittit. Nondum enim simpliciter et absolute cum fidei forma pugnat, si de pugna morali sermo sit. Nam de pugna dialectica nulla nobis quaestio nunc est.

Sunt tamen eiusmodi errores informationes et inchoationes quaedam haereticae pravitatis ad cuius speciem indirecte, ut imperfecta ad perfecta, rediguntur, quemadmodum hominis embrio homo quidam informis est et inchoatus, at non simpliciter homo sed secundum quid. Non ergo si quispiam error fidei contrarius per ignorantiam vel negligentiam uituperabilem fidei obrepit, illico haeresis nominabitur quae est summa quaedam infidelitatis species errorque fidei catholicae adversus non utcunque sed perfecte absolute formaliter. Perfecta vero haec absoluta et formalis repugnantia, quum sit etiam moralis non modo dialectica, ex obiecto et genere seorsum non accipitur nisi subiecti quoque et voluntatis humanae ratio habeatur. Ecquis enim nesciat morales actus ex dispari hominum statu condicione affectu notitiaeque varietate diuersa uarias item nominationes speciesque sortiri? Error igitur ille, Christus non est uerus Deus, tametsi in quocunque cuiusque condicionis homine fidei repugnat, in Iudaeo tamen infidelitas Iudaica est, in pagano paganica, in Christiano haeretica, nisi adeo loquendi imperiti simus ut eiusmodi erroris culpam in pagano haeresim appellemus. Apud nos ergo, qui multas et discrepantes infidelitatis species ex vario hominum cultu ac professione distinguimus, nihil obstat cur non illiusmodi et rerum et uocum genera ab asserentibus pendeant.

Quibus rebus expositis facile, ut opinor, intelligitur mala haeresim ratione finiri, quod sit error catholicae ueritati contrarius, quippe cum ista finitio una in omnes errores ualeat Iudaeorum Saracenorum paganorum haeticorum. Sed hoc quidem sane luculenter, ut ab hominibus definiendi peritis, a theologis scholae dictum est: Haeresim esse eius qui fidem professus fuerit pertinacem errorem illi ueritati manifeste contrarium, quae catholica certo sit.

CAPUT VII

CONTRA HAERESIS FINITIONEM ARGUMENTA QUAEDAM

At enim ut haec definitio illustrior appareat quibusdam argumentis exploranda est. Primum Christiana doctrina et institutum est haeresis, ut auctor est Philo in libello *De uita theoretica supplicum* (apud Euseb. lib. *histo. eccles.* 2 cap. 17); at non est error sed ipsa potius catholica ueritas, etc. Deinde apostata a fide et religione Christiana catholicae ueritati aperte repugnat, quam semel professus est; non tamen est haeticus. Praeterea *Ex uerbis inordinate prolatis*, ut Hieronymus ait, *incurritur haeresis*: sine errore ergo et pertinacia hoc crimen inuenitur. Praeterea *Dubius in fide infidelis est* (*De haereti.* ca. I): si ergo antea erat Christianus ex eiusmodi dubitatione efficietur

haereticus. Nihil enim est in genere quin in aliqua eius generis specie constitutum sit. Quod si haesitatio illa est haeresis, qui autem haesitat suspensus et incertus animi pendet nullique rei omnino assentitur, fit ut haeresis sine errore aliquando sit. Nam error veritati repugnans assensionem habet.

Ad haec Divus Thomas (I p. q. 32 art. 4) docet quod *opinari falsum* circa ea quae sunt nobis principaliter ex fide tradita hoc ipso inducit haeresim, maxime si pertinacia adiungatur. Sine pertinacia igitur haeresis esse potest. Id quod ecclesiae usus confirmat quae ex una actione adorandi idola circuncidendique puerum hominem quasi haereticum iudicat, non iudicatura si ad haeresim pertinacia nimiaeque illa in errore perduratio exigeretur. Adde quod *incredulitas et duritia cordis* sine pertinacia esse non potest: discipuli ergo undecim, quorum *incredulitatem et duritiam cordis* Dominus increpauit, habuerunt in errore pertinaciam. At error circa resurrectionis articulum, quam Dominus ipse manifeste praedixerat, fidei catholicae aperte erat contrarius: quare si finitio illa vera et perfecta est, discipuli in haereseos crimen incurrere. Id si perabsurdum est, dicamus potius in ea definitione et superesse quicquam et etiam abesse.

Haec vero argumenta paucis quam fieri poterit expediemus. Non enim hoc loco nos de haeresi institutionem suscipimus quae nisi longissima oratione nullo modo absolueretur, sed quasi praetereuntes breviter et circumscripse explicare volumus quidnam proprie haeresis sit, unde quis sit haereticus error eluceat et quae haeretica propositio, quam in voce vel scripto erroris haeretici signum esse nemo qui vir doctus sit ignorare potest.

(*Ad I argum.*) Primum igitur *haeresis Graece ab electione dicitur*, ut auctor est (24 q. 3 *ca. Haeresis*) Hieronymus (*in 5 ca. epist. ad Gala.* et in c. 3 *epist. ad Titum*), Isidorus (lib. 8 *etymolog.* c. 3), D. Thomas (2.2 quaest. 11 artic. 1 et in 3 cap. *episto. ad Titum*). Graecam vero hanc vocem Latinus noui testamenti interpretes interdum seruat (1 Cor. 11), quandoque in sectam uertit, ut ad Galat. 5, ubi editio nostra *in carnis operibus sectas* habet, Graeca habent *haereses*, et Acto. 28 Iudaei cum Paulo inquirunt, *Nam de secta hac notum est nobis quod ubique ei contradicitur, haeresim* Graece Lucas dixit. Secta igitur et haeresis eadem res sunt, sed ut secta a sectando sic haeresis ab eligendo dicitur: *ἀπό του αἰρέομαι*, quod est eligo (Isidorus 8 *Etymol.*, Thomas II-II.11.1 ad 3).

Deinde et illud animadvertendum, nomen haereseos apud Graecos veteres et Latinos auctores generale esse et unanquamlibet sectam designare, ut Platoniam Stoicam Peripateticam. At Christiani scriptores contracto vocabulo haeresim nuncupant sectam et divisionem, qua quis a communi se ecclesiae fide seiungit priuatamque opinionem eligens a catholica institutione discedit. Praeterea et illud, licet sit in promptu et multorum sermone teratur, commemorandum est tamen, doctrinam evangelicam proprie neque haeresim neque sectam appellandam. Tum quia eam non sequimur ex electione nostra: nec enim commentum aut inuentum nostrum est sed habemus ex traditione divina, ut non nobis sic an aliter opinandi optio detur sed Deum quacunque trahit retrahitque sequamur. Tum etiam quoniam evangelii doctrina semper catholica et universalis fuit, ad omnes aequae pertinuit omnesque eam omni tempore tenuerunt, qui de Deo et veritate recte sentirent.

Cum ergo haeresis et secta privatam quandam disciplinam sonent quam sibi unusquisque pro suo arbitrio et eligit et sequitur, nimirum catholica disciplina, hominibus ad unum omnibus a Deo tradita, nec secta nec haeresis uocanda est, quamlibet philosophorum placita haereses uocitentur. Auctores sunt Hieronymus (in tertium caput *epist. ad Tit.*), Isidorus (8 lib. *etymolog.* cap. 3), Theophilactus (*in 2 cap.*

epist. ad Colossen.), Tertulianus (in lib. *De praescriptionibus haereticorum*). Quod igitur Philo nostram religionem haeresim dicit, neque in malam partem tamen, more illius aetatis facit: sic enim fere ab hominibus appellabatur.

(*Ad 2 argum.*) At vero utrum apostasia haeresis sit magna doctissimorum dissensione certatur. Sylvester (in uer. *Haeresis*, I quaest. 2) affirmat apostatam haereticum proprie non esse; sed in uer. *Apostata*, 1 et 2, secum ipse, ut videtur, pugnat. Caietanus (II-II quaest. 11 artic. 1) docet quod apostatae vere haeretici sunt quia, licet non credant in Christum —ut ait— actu elicito, profitentur tamen eum caractere Christiano; in haeresim itaque incidunt, cum desciscant a fide catholica quam professione tenebant. At in *Summa* in uer. *Apostata* videtur contra sentire inquiens: *Apostasia peior est haeresi, utpote excedens ipsam totaliter tollendo fidem*. Cardinalis Turrecremata (in lib. 4 part. 2 cap. 13) aperte confirmat apostatam haereticum non esse. Quae eadem sententia est D. Thomae (II-II q. 11, art. 1 et q. 12 art. 1 ad tertium), ubi expresse dicit apostasiam *non importare determinatam speciem infidelitatis sed recipere speciem a termino ad quem est motus recedentis a fide*.

Ac certe usu et more loquendi sanctorum haereticus ille duntaxat est qui post professionem Christianae fidei sub nomine Christiano doctrinae Christi resistit, ut Augustinus inquit (18 *De Ciui. Dei* c. 51) et 16 lib. cap. 2 tradit quod Cham medius Noe filius nec in primitiis Israelitarum nec in plenitudine gentium tanquam se ab utroque discernens et inter utrunque remanens typus haereticorum fuit. Atque Origenes (in tertium cap. *epist. ad Tit.*) Haereticus, inquit, est ille qui Christo se credere profitetur sed aliud de veritate Christianae fidei credit quam habeat traditio definitionis ecclesiasticae. Et ne singulorum verba referendo prolixi et molesti simus, Ambrosius (in 3 cap. *epist. ad Tit.*), Gregorius (5 *mora*. ca. 11), Beda (*in Lucae* c. 17) idem cum Divo Thoma et Augustino sentiunt, nec quisquam veterum in longissimis adversum Iulianum disputationibus eum haereticum sed apostatam nominauit.

Sed ne ratio quidem Divi Thomae pessima est: is enim qui totam Christi doctrinam reiicit nihil videtur eligere sed penitus a fide discedere. Item apostasia motum quandam importat discedentis a fide; motus autem non habet speciem a termino a quo sed a termino ad quem: cum ergo apostata ad Iudaeorum superstitionem et errorem accedit Iudaicae infidelitatis reus est, cum vero ad paganismum paganaicae infidelitatis culpam contrahit. Quo fieret ut apostasia, si haeresis est, in duabus speciebus eiusdem proximi generis collocaretur. Rectius ergo Divus Thomas philosophatur cum ait apostasiam nullam determinatam speciem infidelitatis prae se ferre sed ad eam redigi et reduci ad quam apostata accessit. Nam ex eo quod recessit a Christiana fide, apostasia speciem non habet sed circumstantiam quandam aggrauantem iuxta illud: *Melius erat eis non cognoscere viam iustitiae quam post agnitionem retrorsum conuerti* (2 Petr. 2). Quo magis eos miror qui in contrariam sententiam verba D. Thomae rationesque deflectunt.

Sed eorum argumenta videamus. Unum est quod haereticus homo per multiplicationem haeresum haereticus esse desineret. Nam si in aliam et aliam haeresim quotidie laberetur quousque totam prorsus desereret catholicam fidem, iam ex haeretico per augmentum haeresum priore nomine amisso apostata fieret. Alterum argumentum est quod poenae in iure adversum haereticos decretae apostatas etiam comprehendunt, id quod non esset si illi non essent haeretici, quum nulla lex canonica sit quae in huiusmodi apostatas animaduertat nisi in haereticis contineantur. Postremum argumentum gravius est multo quam cetera, quod Bonifatius octauus apostatas haereticos esse definierit in haec verba:

Contra Christianos qui ad ritum transierint Iudaeorum erit tanquam contra haereticos procedendum. (*De haereti. in 6*).

Sed primum argumentum non est difficile eludere. Quamlibet enim haereses cumulentur, si Christum homo ille generaliter profitetur et sub Christiano vocabulo eius fidem impugnat, haereticus semper erit, apostata non erit. At ubi primum et Christi nomen et totam omnino religionem deserere instituerit, apostata fit et nomen haereseos amittit non per haeresim superioribus adiectam sed per apostasiam nouam quae haeresis non est sed maius aliquid haeresi. Quis autem dubitat minora per maiora aboleri et nominibus commutatis priora in posteriora transire? Dispositiones mutantur in habitus, et nomen dispositionis cessat. Scientia viatoris in scientiam comprehensoris vertitur, et scientia illa prior fidesque et fidei nomen eluitur. Incontinens incontinentiis saepius iteratis prauus efficitur, et nomen illud vetus euanescit aut certe in gravius aliud permutatur.

Quapropter nihil est admirandum si asserimus haereticum per apostasiam, quae nouum crimen est ab haeresi separatum multoque gravius crimen quam haeresis, antiquum nomen amittere et nouum comparare, praesertim quum haereticus apud veteres sanctos non ille apertus hostis sit sed falsus propheta qui venit *in uestimentis ouium*, leprosus item qui dum rectis praua permiscet colorem sanum maculis aspergit, Pharaonis magus qui veritatis imaginem prae se ferens veritati resistit, fons denique et *nubes sine aqua*, *arbor autumnalis*, *sidus errans*, quae omnia aquae fructus lucis speciem obtendunt. Cum ergo haeretici nomen generalem quandam Christi professionem connotet, non est absurdum si cum connotatio abest absit quoque haeretici uocabulum. Quemadmodum si quis coenam ad sequentem diem uariis poculis quam maxime possit uarioque item sermone produxerit, coena iam illi mutato tempore in ientaculum aut prandium etiam conuertetur nec proprie nomenclaturam priorem retinebit.

Secundum vero argumentum ita refellitur. Non est dubium quin apostatae in poenas haereticorum incurrunt. Id quod ab ineunte ecclesia perpetuo seruatum est, quemadmodum ex Cypriani opusculis vel maxime liquet. Falluntur autem in ea re plurimi, quod omnes ecclesiae leges a iuris uoluminibus petendas esse existimant, in quae vel Raymundus vel Gratianus vel quilibet alius decreta sane quam plura congressit. Hinc enim Caietanus noster praeceptum ieiunii quadragesimalis, quoniam in decretis pontificiis quae passim circumferuntur non apparet, uix potuit constituere eodemque labore paene confectus est dum legem quaereret qua clerici monasticam religionem professi ad diuinas praescriptas preces exsoluendum adstringerentur. Multae sunt, mihi crede, ecclesiae leges quas non scriptura sed usus inseruit. Nec Conciliorum atque Pontificum scripta omnia iuris contritum volumen complectitur. Apostatarum ergo poenas ante Bonifatium octauum mos ecclesiae praescripserat. Sed quoniam quispiam dubitauit, illius dubitationem Pontifex in eo capite resoluit definiens non aliter aduersum apostatas quam contra haereticos procedendum. Verum e Pontificis verbis et diffinitione non habetur apostatas haereticos esse. Nam illa particula, tanquam, similitudinem rei aliquando, non semper veritatem affert. Cuius rei exempla non est opus in praesentia referre, quia in sacris et profanis litteris obuia sunt plurima. At de hoc argumento, cum nominis etiam controversiam habeat, nimis multa dicta sunt.

(*Ad 3 arg.*) Illud porro testimonium, quod Hieronymi nomine scholae theologi iurisque periti etiam terunt, Hieronymi non est; sed a Magistro Sententiarum acceptum D. Thomas ceterique deinceps —ut solet— usurparunt. At si illa Hieronymiana ad

Damasum epistola de trium hypostaseon vocabulo accuratius relegatur, D. Hieronymus in ea potius sententia est, ut existimet e sensu non e verbis haeresim aestimandam. Ecquid enim aliud sibi vult cum ita loquitur? *Ab Arianorum praesule et Campensibus trium hypostaseon nouellum a me homine Romano nomen exigitur.... Interrogamus quid tres hypostases posse arbitrentur intelligi. Tres personas subsistentes aiunt. Respondemus nos ita credere. Non sufficit sensus, ipsum nomen efflagitant, quia nescio quid ueneni in syllabis latet ...* Et quia vocabula non edicimus, haeretici iudicamur. Et multa alia posterius eiusmodi e quibus intelligas Hieronymum nihil sibi in recta et sana intelligentia a crimine haereseos timuisse sed nouam vocem, ubi venenum sub melle latere suspicabatur, reformidasse.

Alioqui illud Hilarii Hieronymus legerat: de intelligentia haeresis no de scriptura orta est et sensus non sermo fit crimen. Itaque, *ex verbis inordinate prolatis* in haeresis suspicionem incurrere fortasse possumus: in haeresim, si error in fide absit, non possumus. Quum enim fides in intellectu sit, necesse est infidelitatem cuius species est haeresis in intellectu quoque esse. Item veritati nihil contrarium est nisi error; quum ergo haeresis fidei veritati aduersetur, sine dubio est error. Sed quoniam interdum legislatores et iudices iuris fictione et praesumptione in foro exteriori crimina persequuntur, dicta factaque externa quae haeresim testari solent et haereses vocant et pro haeresibus puniunt. Quemadmodum et in eos qui foris deserunt fidem opereue externo cultum idolo exhibent, quamuis ex metu id faciant, perinde animadvertunt ac si interius a fide et religione descuiissent. Sed quod ad voces attinet, nihil moror. Nam sicut externa testatio et professio fidei interdum fides nuncupatur, ita etiam externa testatio haeresis eandem quoque nomenclaturam habet. Rerum quippe signa et imagines rerum saepe nominibus appellantur. Quo modo proverbium illud vetus atque laudatum, cui ego uix unquam sum assensus, verum est in sermone uulgari: Ex verbis inordinate prolatis incurritur haeresis. At sermone proprio, ut diximus, haeresis apud Christianos error est eius qui fidem Christi generaliter se habere profitetur nec tamen veram habet.

Sed enim de rebus ipsis eos qui fidei et religionis iudicium exercent admonendos putauimus ut non eodem modo dictorum ac factorum iudicia faciant. In factis sane quae ipsa per se taetra ac flagitiosa sunt nihil est periculi, si ritu Iudaico circuncidentem aut idolo daemoniue sacra facientem poenis haereticorum mulctent. Tametsi non sum nescius uiris et theologiae et iuris peritissimis placuisse, id quod mihi ipsi non displicet, ut quoniam illiusmodi homines non sunt aut haeretici aut apostatae nisi iuris fictione et praesumptione probabili, iudices fidei in ea ipsa quidem externa flagitia studiose nimis ac diligenter inquirant num reuera ex interiori infidelitate proficiscantur et prodeant. Quod si constiterit non errore intellectus sed cupiditate metu aut alia quauis animi perturbatione id genus scelera patrata perfectaue fuisse, tunc illa non tanquam haereses sed leuiore animaduersione punienda. Verum quum verba quantuncunque inordinate prolata saepe a crimine haereseos, nonnunquam etiam a crimine omnino uacent, in eorum sensu et mente inuestiganda adhibeat iudex licet diligentiam vel maximam, sed si in verbis peruersis et inquinatis recta sententia dicentis appareat sanaque et munda fides, admonendus est homo corripiendus terrendus quoque, clementer tamen moderateque mulctandus. Interdum vero dissimulanter est vel tota poena mortalium inscitiae et imbecillitati condonanda, cum liberior loquendi licentia hominum leuissimorum, quamuis errorem non habeat, uehementer coercenda sit, ut quae afferat audientibus aliquando perniciem.

At haec, ut a praesenti instituto aliena, quasi primoribus labris gustata dedimus. Quae sequuntur, ea nostra sunt atque ad hoc tempus et locum proprie pertinent. Quamobrem, ut breviter quidem illa sed enodate explicentur, ingenii quantum potero, laboris plus paene quam potero, adhibebo.

(*Ad 4 arg.*) Controversantur ergo iuris periti atque theologi an dubius in fide haereticus sit; itemque similiter (eadem enim quaestio est) dubitare de una qualibet catholica veritate an sit etiam haeresis. Nam esse, ratio illa posita primum videtur ostendere; deinde et Augustini testimonium illud (In Enchi. c. 17 et 19): Errare est verum putare quod falsum est falsumque quod verum est, vel certum habere pro incerto, incertum vero pro certo, sive falsum sive verum sit. At qui de una quavis fidei veritate dubitat, is habet certa pro incertis; errat ergo contra fidem: *fides* enim, ut Bernardus ait, ambiguum *non habet, quod, si habet, fides non est*. Haesitatio igitur illiusmodi error est cum fide pugnans. Quare si pertinaciam habeat adiunctam, procul dubio est haeresis.

Praeterea concilium Viennense doctrinam omnem, aut temere asserentem aut uertentem in dubium quod substantia animae rationalis non sit humani corporis forma, tanquam erroneam ac veritati fidei catholicae inimicam reprobatur. Non igitur ille solum errat in fidem eique contrarius est qui asserit propositionem haereticam, sed etiam qui veritatem catholicam uertit in dubium. Quorsum insuper illud caput, *Dubius in fide infidelis est*, in titulo *De haereticis* ceteris omnino capitibus praeponeretur, nisi ut intelligeremus id genus homines et haereticos habendos esse et tanquam haereticos puniendos? Praeterea is qui dubitat fidem amittit, alioquin non esset infidelis; at fides in baptismo suscepta nisi per haeresim non amittitur. Adde quod de ratione fidei est constans et certa firmitudo; uacillatio autem et dubitatio pertinax fidei corrumpit firmitudinem; est ergo fidei saltem indirecte contraria atque adeo est haeresis. Ea enim re error adversus theologicae conclusioni haeresis est, quia fidei est indirecte corruptor.

His argumentis utuntur illi qui dubium in fide, si est in dubitando pertinax, haereticum censent. Nam si ex infirmitate, non ex pertinacia, vacillat et claudicat, omnium una sententia est hunc haereticum non esse: *Modicae*, inquit, *fidei, quare dubitasti?* (Matth. 14) Dubitatio igitur hominis infirmi non funditus tollit fidem, quam in imbecillo modicam ait Dominus esse, non nullam.

Alii vero auctores etiam ipsi eruditissimi contra sentiunt dubitationem in fide fidei quidem opponi priuatiue, non contrarie, haeresim autem fidei esse contrariam positiue (sic enim scholastici loquuntur): itaque dubitationem non proprie esse haeresim, etiamsi homo prudens vidensque dubitauerit. Quam opinionem multis et ipsi argumentis persuadere conantur.

Primum est D. Thomae testimonium *prioris ad Corinth.* 11 lect. 4, ubi docet de ratione haeresis esse ut quis priuatae disciplinae pertinaciter inhaereat. Nam electio, ut ait, firmam importat inhaesionem, unde colligit haereticum non esse nisi qui spernit disciplinam fidei diuinitus traditam et pertinaciter proprium errorem sectatur. Quae eadem sententia Hieronymi est, in cap. quintum *epistolae ad Gala.* et in cap. tertium *epistolae ad Titum*, inquit (24, q. 3, ca. *Haeresis*): *Haeresis ab electione dicitur, quod scilicet eam haereticus sibi eligat disciplinam quam putat esse meliorem*. Atque Augustinus, lib. *de utilita. creden. ad Honora.* cap. primo (24, q. 3, ca. *Haereticus*), *Haereticus*, inquit, *est qui falsas opiniones vel gignit vel sequitur*. At qui dubitat, hic neque habet firmam inhaesionem nec alterutram quaestionis partem eligit nec opinionem falsam aut gignit aut sequitur: non est igitur haereticus.

Rursum haeresis contrarie opponitur fidei et non per negationem aut privationem; at dubitatio, cum non habeat assensum nec dissensum, non adversatur fidei contrarie, nam fides assensum prae se fert; dubitatio igitur non est haeresis. Praeterea haeresis error est catholicae veritati contrarius; error autem assensus est vel dissensus falsus; cum ergo haesitatio nec assensus nec dissensus sit, ne haeresis quidem est. Ad haec dubitatio medium quoddam est inter duas extremas controuersantium partes; fides vero et haeresis duo sunt extrema summe maximeque pugnata: dubitatio igitur, quae inter dogma haereticum et veritatem catholicam intermedia est, non est haeresis sed illius particeps atque uicina.

En causae quibus auctores sane nobiles moueri solent ut isto modo opinentur. Nec argumenta eos adversariorum urgent quominus in sua sententia perstent. Etenim cum primum illis obiicitur dubium in fide infidelem esse, hoc ita repellunt. Infidelitas, inquit, tripliciter accipi potest. *Uno modo secundum puram et simplicem negationem, ut dicatur quis infidelis ex hoc solo quod non habet fidem, et hoc modo* —ut dicit Sanctus Thomas (2.2. q. 10 articu. 1)— *in his qui nihil audiuerunt de fide no habet rationem culpae sed magis poenae*. Secundo capitur infidelitas *secundum contrarietatem ad fidem, qua scilicet aliquis repugnat auditae fidei vel etiam contemnit ipsam, et in hoc proprie* —ut eodem loco Divus Thomas affirmat— *ratio infidelitatis perficitur*. Tertius modus infidelitatis est medius inter duos modos praedictos, et est fluctuatio quaedam inter duas partes nec uni nec alteri adhaerendo; quo modo Stephanus Papa loquitur in illo capite primo de haereticis. Tres vero infidelitatis species eius esse intelliguntur quae proprie fidei contraria est, hoc est non primo aut tertio modo sed secundo.

Errare autem eos qui certa pro incertis habent, ita demum esse interpretantur, si aut affirmant incerta esse illa quae certa sunt aut negent etiam esse certa. Error enim est propositio falsa verbo sive affirmato sive negato. Qui vero nihil vel affirmat vel negat, hunc proprie non errare, nisi forte is etiam errare dicitur qui scopum non attingit quum sagittam quidem non iecerit, collineaturus tamen si iecisset. In quem sensum peccatores in uniuersum errant, non ii modo qui operantur malum verum etiam illi qui non faciunt bonum. Sed hoc improprium est. Alioqui, ut ad propositum reuertamur, si propterea quod fidem certam esse oportet, quisquis incertus est errorem habet, qui opinabitur Christum esse Deum, hic quoque proprie et errabit et erit haereticus, nempe cum non habeat firmitudinem eam quam veritas fidei requirit. Sicut enim dubitatio fidem pellit, ita etiam opinatio. Formido nanque opinationi coniuncta perinde certo fidei assensui repugnat, ut illa dubitantis ambiguitas. At estne quisquam tanto ductus errore ut veram opinionem esse errorem existimet, quia cum certo assensu quem fides exigit simul esse non potest? Qui igitur habebit certa pro incertis nihil aut asserendo aut infitiando, sed quia pendens animi nec veritatem catholicam nec dogma contrarium eligit, is fictione iuris haereticus forte erit, vocis certe proprietate non erit, cum non sit contrarie et positue infidelis, quanquam est infidelis negatiue aut etiam priuatiue, eo quod fides sine ullo errore et abiecta omni formidine et cunctatione vera esse intelligitur; si autem formidinem aut cunctationem habet, fides non est.

Quod vero ex concilio Viennensi testimonium excitatur, non modo non est contra hos sed maxime horum causam opinionemque confirmat. Cum enim doctrinam omnem, sive asserentem sive uertentem in dubium quod substantia animae rationalis humani corporis non sit forma, tanquam erroneam ac fidei catholicae inimicam synodus reprobasset, ne quispiam putaret dubium atque assertionem eodem gradu et loco habendum esse,

subiungit: Definientes quod quisquis deinceps asserere defendere seu tenere pertinaciter praesumpserit quod anima rationalis non sit forma humani corporis, tanquam haereticus sit censendus. In quibus verbis perspicuum est eos qui eam rem in dubium uerterent non esse a concilio tanquam haereticos condemnatos, sed eos tantummodo qui eius rei contrarium pertinaciter assererent. Nec enim sine causa existimandum concilium est eos qui in dubium uerterent praetermisisse. Doctrina igitur ea quae in dubium vocat catholicas veritates inimica est fidei Christianae non consummate et absolute sed imperfecte et inchoate, nam et suo quodam modo colores medii albo inimici et contrarii sunt et non solum color ater extremus. Qua ex re satis intelligitur haesitationem meram sine assensu atque dissensu neque errorem proprie esse neque fidei omni ex parte inimicam.

Iam quod caput illud, *Dubius in fide infidelis est*, ante cetera ponitur in eo titulo qui *De haereticis* inscriptus est, non probat dubium in fide haereticum vere esse sed iuris fictione esse. Id quod secundum eius tituli caput ostendit: *Qui alios*, inquit Leo *cum potest, ab errore non reuocat, seipsum errare demonstrat*. At qui haereticis fauent et in eorum errore conniunt affectu illiciente non errante intellectu, hi iuris quidem suspicionem haeretici sunt, vere autem et proprie non sunt. *Error*, Innocentius ait, *cui non resistitur approbatur et veritas quum minime defensatur opprimitur* (83 dist. ca. Error). Quid ita? nec enim caret scrupulo societatis occultae qui manifesto facinori desinit obuiare. Et Gregorius *consentire*, inquit, *videtur erranti qui ad resecanda, quae corrigi debent, non occurrit* (Eadem distin. cap. Consentire).

Nec Stephanus Papa, cuius decretum illud esse dicitur, aliter se ipse interpretatur. Nempe docere uolebat quibusnam testibus fides habenda sit et inter ceteros eos a testimoniorum fide reiicit qui aut fidem veritatis ignorant aut dubii nimirum in fide sunt. Hos enim Pontifex iure et infideles esse sumit et in testimoniis ferendis mendaces. Quocirca primum illud caput non eo forsitan spectat, ut ex illius sententia homines haeretici iudicentur, sed eo potius, ut fidei iudices intelligant quosnam sint in causa fidei testes legitimos habituri; absurdum enim esse ut infideles de fide adversum Christianos testificentur, sive infideles veritatis ignorance aut dubitatione sint seu, multoque etiam magis, errore contrario.

At eum qui non infirmitate sed pertinacia dubitat fidei habitum amittere mihi uehementer probabile est. Nam actum fidei omnis vel pertinax vel imbecilla dubitatio tollit, qui quidem ambiguum non habet, et si habet actus fidei non est. Fidem vero in baptismo susceptam non nisi per haeresim perdi huius opinionis auctores facile negant. Colorem nanque album non modo ater expellit sed gilvus etiam et glaucus ac ceteri omnino intermedii. Fides item non solum infidelitate excluditur sed clara etiam uisione. Quum enim uenerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est. Nihil igitur obstat quin et per haeresim, perfecte contrariam, et per dubitationem et opinionem, quae ex parte fidei adversae sunt, fides ipsa tollatur.

Enimuero quod postremo loco argumentum additur facillimum est. Error quippe theologiae contrarius cum et assensum falsum habeat et in falsitate contumaciam, indirecte licet, undique tamen fidei adversus est tum ex intellectu tum ex voluntate. Dubitatio autem pertinax ex voluntate quidem fidei perfecte adversatur, ex intellectu non item, ut qui quandiu dubitat errorem assensionemque non habeat. Qua ex parte rationem contrarii claudicare qui aut admiratur aut ambigit, is se qui sit vir doctus

nescire fateatur. Cum ergo haeresis non ex parte sed undique fidei contraria sit, efficitur dubitationem haeresim proprie non esse, quantumvis dubitatio sit pertinax.

Quid ergo satin hoc est ut de fidei veritate pertinaciter dubitantes non esse haeretici uideantur? mihi quidem non videtur, quanquam alteram earum opinionum metaphysicus probo, alteram philosophus moralis non reprobō. Ad normam siquidem Metaphysicae legesque contrariorum a dialecticis physicisque praescriptas dubitatio neque speciem habet neque formam. Nihil enim affert, nihil ponit, quod aut res sit aut formae rationem habeat. Constat autem, quae proprie contraria sunt, ea duas formas esse maxime repugnantes. Quo modo satis euincitur dubitationem nec esse haeresim nec fidei esse contrariam. At si Philosophiae Moralis sequimur leges, quae in id spectat quod frequentissimum est, tum vero hominem pertinaciter de veritate catholica dubitantem eundem nullum omnino errorem habere fidei vere contrarium prorsus incredibile est. Quod enim quispiam vel de conclusione aliqua vel de uno etiam quolibet Theologiae principio ambigat, nihil est admirandum. Quod autem non conclusiones modo in ecclesia certas verum etiam omnia catholicae doctrinae principia in dubium uertat, nulli assentiatur, nulli repugnet, nequaquam uerisimile sit, nisi uelimus hominem quempiam fingere haerentem ad omnia et nutantem, cui uniuersarum rerum infinita quaestio sit et nullo loco constans et fixa veritas. Verum pone hominem eiusmodi reperiri qui ancipiti semper gradu pendeat; nunc si Christum generaliter profitetur, Christi etiam doctrinam in generali probat. Fac ergo eum scripturas sacras admittere aut certe ecclesiae auctoritatem. Cum ergo is dubitauerit de uno quolibet dogmate quod in scripturis invenitur vel ab ecclesia diffinitum est, si illi ostendas aut ecclesiae definitionem aut scripturae apertum dogma, necesse est illum aut dubium abiicere aut credere ecclesiae scripturaeque testimonia incerta esse. Nam si certa illi sunt, omnem haesitationem pellent. Merito igitur ecclesiastici iudices, et theologorum et iuris peritorum auctoritate confirmati, eos omnes haereseos nomine condemnant qui de dogmate catholico pertinaciter dubitauerint.

(Ad 5 arg. et huius confirmationes in quibus id vel maxime quaerebatur, quidnam pertinacia sit, et an sine illa haeresis esse possit). Sed nunc quid pertinacia sit, ea quae vel maxime haereticum perficit, quam brevissime explanandum est. Quod autem haeresis esse sine pertinacia nequeat (nam id primum quaeritur), non est difficile ostendere tum communi omnium et theologorum et iuris peritorum consensione tum grauissimis veterum testimoniis, in quibus illa praeclara sunt quae ex Augustino (*In epist. ad Glor. et Eleus.*, et *de ciui. Dei* lib. 18, ca. 51, et *contra Mani.*) referuntur: 24 quaest. 3 cap. Dixit Apostolus, et cap. Qui in ecclesia. Idem colligitur ex cap. *Damnamus de Summa Trinitate*: non enim tanquam haereticus condemnatur nisi qui doctrinam fidei contrariam defendere praesumpserit; praesumptio autem (sic enim vulgus arrogantiam appellat) radix est pertinaciae. Et c. uni. *de Sum. Trini.* in.6: *illi censentur haeretici qui praesumpserint aut temerario ausu asseruerint*, etc. Et in *Clemen. de Sum. Tri.* apertius: *Quisquis asserere pertinaciter praesumpserit*, etc.

D. quoque Thomas tantum abest ut ab hac sententia alienus sit ut non modo arbitretur haeresim sine pertinacia reperiri non posse sed etiam contendat eam in haeresis ratione includi (II-II.2.6 ad 2 et 11.2 ad 3 et 1 Corin. 11, lectio 4). Quam rem suadet in primis ex nominis origine, nam —ut explicatum est— haeresis Graece ab electione dicitur. Non est ergo haereticus nisi qui videns et prudens doctrinam eligit fidei contrariam; id quod sine pertinacia non fit. Utitur deinde illo Apostoli testimonio (1 Tim. 6): *Si quis aliter docet et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi et ei quae*

secundum pietatem est doctrinae. Qui ergo ecclesiae doctrinae resistit atque ideo est pertinax, is duntaxat haereticus habendus est. Praeterea haeresis, ut supra quoque diximus, fidei catholicae maxime ac summe repugnat; non est autem perfecta fides nisi intellectus assensio vera voluntatis recta consensione firmetur; igitur nec haeresis absoluta et consummata est nisi falsum intellectus errorem praua voluntatis electio confirmet, ut, quemadmodum in fide constantia veritatis exigitur, ita in haeresi contraria insit pertinacia falsitatis.

Sed bene habet, quod in hac re asserenda nullum adversarium habemus. Quapropter etiamsi rationes nec probabiles essent nec satis idoneae ad faciendam fidem, communi tamen omnium sensu ea finitionis particula comprobaretur. Non enim arbitrantur hominem quempiam haereticum esse quin idem in errore sit pertinax.

At quid pertinacia sit a multis quidem addubitatum est, a paucis vero expeditum. Sive autem dicatur pertinax quasi nimium tenax, seu plus etiam quam decet animo pertendens (haec enim minutula nimisque depicta libentius omitto), perspicuum est tamen eum nunc vocari pertinacem qui valde nimisque etiam in errore permanet falsamque sententiam mordicus tenet arcteque defendit. Ita a quibusdam definitur hoc modo: Pertinax est qui id tenere pertendit quod debet dimittere. Cui finitioni illa vel finitima vel certe eadem: Pertinax est qui in errore persistit, quem deserere tenetur. Facillime dicuntur haec, quis dubitat? Sed si ea pertinacia explicata est quae errori adiuncta facit haereticum, plures sane in haereticis habebuntur qui haeretici non sunt. Primum enim, si error contra fidem sit, illum fugere ac declinare debeo sive fidei contrarium esse uideam sive etiam ignorem. Errant quippe illi uehementer qui ignorationem existimant obligandi uim a praeceptis auferre. Non id, mihi crede, ignoratio efficit, ut obligatione soluamur, sed ne res alias uetita nobis impingatur ad culpam. Omnis igitur homo, etiamsi in ignoratione versetur, errores fidei contrarios simpliciter et absolute euitare debet, si eos nondum habet, et, si habet, destituere. Itaque si in eis perstat vel ignorans, id nimirum tenet quod dimittere tenebatur.

Verum istaec missa faciamus quae tenuius disseruntur quam ut quiuis ea possit agnoscere, et ea persequamur quae facile vel imperiti comprehendunt. Enimuero cum homo imperitus vel ab episcopo suo est admonitus vel a fidei iudicibus vel a theologis insignis cuiuspiam academiae vel ab amicis etiam eruditis et piis, si adhuc errorem non deserit, in eo nimirum perstat quod debet dimittere. Est ergo vere pertinax, si in verbi eius definitione neque abest quicquam nec redundat. Nihil igitur deerit quod ad haeresim constituendam est necessarium. Habet enim homo ille errorem fidei contrarium in quo etiam est pertinax. At minime ambigitur eiusmodi hominem, tametsi omnino peccat, haereticum tamen non esse, si non existimat sententiam suam ecclesiae esse contrariam, sed aut episcopum aut inquisitores (sic vulgo appellantur) aut theologos academiae falli. Quocirca nondum videtur ex iis quae dicta sunt pertinacia illa innotescere qua haeresis constituitur.

Sed ne hanc rem quidem ea pertinaciae insignia patefaciunt, quae ut ederent plurimi sine causa sudarunt. Nam rei huius quosdam notas septem (*Glos. in extrau. Cum inter nonnullos*), alios duodecim (*Ioann. Gerson* I p. alphabeto. 14), alios etiam uiginti (*Turrecrem. lib. 4, par. 2, c. 16*) edidisse peruulgatum est. Et cum signa ex illis quaedam dubia sint, potest accidere ut aliquod signum dubie datum pro certo a fidei iudicibus sit acceptum; ita fiet ut pertinax is et haereticus iudicetur qui haereticus vere non est. Sed quoniam aliter iurisperiti aliter theologi haec et similia tractant —iurisperiti *quatenus*

tenere manu res possunt, theologi quatenus ratione et intelligentia—, exponamus primum ad theologorum leges quatenus ea pertinacia sit quae haeresim perficit; deinde, si fieri potest, iuris quoque prudentibus pertinaciae huius signa notasque tradamus, non illas tam multas tam uarias tam ambiguas, sed perpaucas fixas atque constantes.

(Prima 5 argumenti confirmatio refellitur) Ratio igitur hoc Theologiae postulat, ut pertinacia quae haeresim facit non sit temporis diuturnitate aestimanda. Ut scilicet ille sit pertinax qui diu in errore persistit. Certe si constaret quod una solum hora quispiam Deum non esse trinum ex animo defendisset, is haereticus ab ecclesia iudicaretur quae ex uno actu quantumvis brevi vel adorandi idola vel puerum circumcidendi solet homines, tanquam si essent haeretici, iudicare: nequaquam iudicatura, si crimen haereseos diuturnum longumque illud tempus exigeret. Rursum si quis sciens prudensque totam fidem abnegarit, quamvis breuissimam moram interposuerit, apostata vere et iure ab ecclesia censebitur: ergo et ille haereticus iudicabitur qui manifesto fidei articulo repugnauerit, etiamsi repugnantia illa diutina et longinqua non fuerit. Praeterea ut fidei actus omnibus suis numeris expletus sit, temporis longinquitas nulla est necessaria: ergo nec haereseos adversa actio diuturnitatem sibi erroris vendicat et requirit.

(Qualisne sit ea pertinacia, quam haeresis exigit) Illud rursum ratio theologiae docet, haereticum eum esse qui volens unicuique dogmati assentitur tum etiam cum intelligit ecclesiae fidei esse contrarium. Ut si quis, postea quam illi constat rem quam credit vel sacris litteris vel ecclesiae apertae definitioni refragari, sui adhuc iuris sententiaeque sit; haec scilicet vera haeresis est atque in sua specie perfecta. Id quod egregio argumento Caietanus demonstravit (II-II, q. 11, arti. 2). Fides enim assensu intellectus perficitur ex consensione voluntatis in eo qui rem, quam credit, cognoscit esse catholicam veritatem: ergo et infidelitas dissensu intellectus perficitur ex consensione voluntatis in eo qui rem, cui assentit, cognoscit esse contra ecclesiae communem fidem. Contrariorum enim contrarias oportet esse notiones. Confirmat autem hoc vel maxime praeclarum illud Augustini testimonium iniquitatis (Lib. 4 *contra Dona.* cap. 6): *Constituamus aliquem id sentire de Christo, quod Photinus opinatus est ..., existimantem ipsam esse catholicam fidem. Istum nondum haereticum dico, nisi manifesta sibi doctrina catholicae fidei resistere maluerit et illud quod tenebat elegerit.* Praeterea qui sic tenet errorem fidei contrarium ut non sit paratus ab ecclesia corrigi, sine dubio est haereticus, ut Augustinus idem in epistola ad Glorium et Eleusium affirmat (24 q. 3, ca. *Dixit Apostolus*). Sed qui uidet suam opinionem adversam esse catholicae fidei et adhuc in ea permanet, hic non est paratus ab ecclesia corrigi, cuius videlicet auctoritatem reiicit et contemnit: verum igitur crimen haereseos admittit.

Qua ex re intelligitur pertinaciam eam, quae haereticum facit, semper solumque in eo inueniri qui dogma aliquod tenere pergit, cui cognoscit catholicam sententiam adversari. Id vero nominis ipsa quoque notio declarat. Pertinax quippe is dicitur qui plus nimio in propria sententia haeret. At qui opinionem suam intelligit communi ecclesiae sensui et fidei repugnare atque in ea perstat nimis, profecto ille in privata sententia perseuerat: vere igitur est pertinax, immo haec sola consummata pertinacia est quae absolute cum fidei constantia pugnat atque adeo sola ea simpliciter haeresim conficit. Nam quemadmodum, ut paulo ante dictum est, fides ea electione perficitur, ubi is qui vult veritati assentiri intelligit illam esse catholicam veritatem, sic et haeresis contraria omnino electione consummabitur eius qui adversante catholica fide propriam sententiam videns volensque complectitur. Ecquis enim eo pertinacior esse potest quem

de suscepta causa propositaque sententia nulla ecclesiae uis, nulla catholicorum depellit auctoritas? Praeclare itaque Hieronymus interpretatur haeticum idcirco subuersum esse et proprio iudicio condemnatum, quia suo arbitrio ab ecclesiae institutione discessit, *quae discessio propriae conscientiae videtur esse damnatio*.

Quibus rebus positis, illa consectoria sunt. Primum si dogma aliquod nondum est certum et expeditum ad catholicam fidem attinere, quamuis plerique viri docti existiment a Deo esse reuelatum, peccat ille quidem graviter qui cum eo dogmate pugnat, estque item pertinax qui plurimorum et doctissimorum auctoritatem contemnit eamque obstinatione quadam sententiae repudiat, sed non est haeticus, quoniam pertinacia illa, tametsi impudens et uitiosa est, non tamen in ecclesiam tendit sed in uiros illos eruditos ac pios quos ille arroganter despicit ac pro nihilo putat. Illud deinde consectorium est: si certum exploratumque sit dogma unum quodlibet fidei veritatem esse, qui ignoraverit eiusmodi dogma ad fidem spectare catholicam et, quamuis admonitus ab episcopo ab hisque rursum quibus fidei cognitio concessa est, a uiris demum doctis et piis, placitum suum prae fracte nimis obstinateque defenderit, hic temerarius contumax praeceps insolens sapiens haeresim et quibusque huius generis nominibus notari poterit, nec tamen etiamnum notam haereseos habebit, quia (dicendum est enim saepius) pertinacia eius nondum cum fidei veritate et ecclesiae auctoritate pugnat sed cum eorum sententia qui et fallere et falli possunt.

Recte igitur D. Thomas (*Ad Tit.* 3, lect. 2) asseruit eum, qui paratus est corrigi secundum ecclesiae determinationem, haeticum non esse, quia non ex malitia errat sed ex ignorantia. Quod de crassa etiam ignorantia dictum accipio, nam quae affectata est, haec non tollit quin peccatum sit eiusmodi cuiusmodi esset, si a sciente et uidente committeretur. Nempe affectatus error ex electione est, nec paratus est ille corrigi qui de industria commonitionem ecclesiae doctrinamque declinat. At qui ex ignorantia non affectata errat, hic quodammodo inuitus est et repugnans, non libens et uoluntarius. Quocirca nec errorem eligit nec grauate feret, quum ab ecclesia corrigetur, errorem suum ipse corrigere.

Verum nostris hisce documentis illud in primis obiicitur, quod error iste ignorantiae uitiosae mortale peccatum est, praesertim post admonitionem episcopi docti, prudentum iudicum, theologorum sapientium. Peccatum autem mortale hoc non nisi sub infidelitatis genere continetur; tres vero solum esse infidelitatis species Divus Thomas diffiniuit. Cum ergo crimen eiusmodi nec paganismus nec Iudaismus sit, erit profecto haeresis. Adde quod si quis ex ignorantia vitiosa et supina hominem occideret, vere et proprie homicida esset in easque poenas incurreret quae fuerint homicidis a iure praescriptae. Eadem vero causa subest in eis qui manus uiolenter clericis attulerint atque in ceteris omnino sacrilegis. Qui igitur ex ignorantia crassa post susceptum Christi baptismum errorem habuerit fidei contrarium, is vere erit haeticus. Actus enim, qui ex huiusmodi ignorantia proficiscitur, simpliciter et absolute et uolentis est et consentientis: poterit ergo excusari quidem ne tam gravis culpa sit, non autem ut haereseos culpa non sit, et eius omnino generis cuius esset, si a non ignaro profisceretur.

Adde etiam Divi Thomae testimonium in haec verba (1 Cor. 11, l. 4): *Ab errore circa articulos fidei non possunt aliqui propter simplicitatem excusari quin sint haeretici, praesertim quantum ad ea quae ecclesia sollemnizat et quae communiter versantur in ore fidelium. Sed circa alia quae indirecte pertinent ad fidei disciplinam, ut quod Isaac fuit filius Abrahae, non iudicatur aliquis haeticus nisi ab errore non recedat etiam*

viso quid ex eo sequatur. Hactenus ille. Quae verba adeo aperte cum hac nostra doctrina pugnare videntur ut non sit necesse argumentari. Sed et Chrysostomus (Hom. 6 *in ep. ad Titum*) videtur quoque nobis adversari, qui illum Pauli locum, *Cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati*, etc. (2 Tim. 2), de eis accipit qui non adversandi affectu sed studio discendae veritatis veritati resistunt. At Paulus de haereticis loquebatur, quos alio loco (Tit. 3) semel atque iterum commonefaciendos esse corripiendosque praecepit, sed *post unam et alteram correptionem devitandos*.

Quibus argumentis breviter ita respondeo. Diximus supra dupliciter aliquod peccatum in genere et specie collocari: uno modo, formaliter et directe; altero modo, materialiter et reductiue (dent mihi Latini ueniam, precor, si verba minus Latina usurparim). Sic a dialecticis accepimus, materiam in predicamento substantiae poni, punctum in genere quantitatis, embrionem in eius specie animantis cuius gratia a natura paratur, poni—inquam— non perfecte et proprie quidem, sed per accidens et quasi improprie. In moribus itidem quaedam peccata sunt in sua specie perfecta, quae uidentes et scientes de industria committunt, et ea proprie per se et formaliter in sua quoque specie reponuntur. Alia vero imperfecta sunt, quae praeter intentionem ignorantes admittunt, et eiusmodi ad speciem et genus per accidens reducuntur. Error igitur ille catholicae veritati contrarius, quando in uitio ignorantia est, ad speciem haeresis referetur, nec tamen haeresis perfecta erit nec perfecta infidelitas quae, ut ante etiam dictum est, in tres species a Divo Thoma distinguitur. Prima itaque obiectio minimo negotio pellitur.

Illa altera difficilior est, ubi quaeritur cur qui hominem ignorans perimit vere homicida est atque adeo poenas homicidii contrahit, si eius ignorantia est in uitio, is autem qui contra fidem errat post fidem in baptismo susceptam nec crimen haereseos vere patrat nec in poenas haereticorum incidit. Quae sane quaestio ita soluitur. Non est haereticus nec theologorum nec iurisperitorum usu qui in haeresim illam imperfectam incurrit, nec haeresis illa imperfecta in frequenti uulgatoque sermone simpliciter et absolute haeresis est, sed ille tantummodo haereticus dicitur qui formaliter et ex electione quasi dedita opera cum communi fide pugnat. Quare nisi a perfecta et consummata haeresi nullum haereticum nominabimus, si frequentem eundemque proprium huius usum uocabuli volumus conseruare. Eam rem quoniam tum ex nominis origine et notione tum ex veterum testimoniis tum ex communi omnium sensu paulo ante ostendebamus, nihil est necesse Aacta agere. Hinc illud est: Excommunicamus omnem haeresim extollentem se adversus catholicam fidem (*De haeret. ca. Excommunicamus*). Non errorem, ait, extollentem se adversus episcopum, non adversum inquisitores, non adversum theologos aut Parisienses aut Salmanticenses aut Complutenses aut Bononienses, sed adversus catholicam fidem. Hinc etiam illud (1 Tim. 6): *Non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi et ei quae secundum pietatem est doctrinae*. Non dixit: sanis sermonibus episcopi sui, non eorum qui de fide inquirunt, non theologorum etiam multorum, sed *Domini nostri*, etc. Quod si vel in divinis libris vel in ecclesiae doctrina non acquiescit, haereticus est, quamvis non sit nec ab amicis nec a theologis nec a fidei iudicibus admonitus. Contra vero, si horum omnium repudiatis et monitis et praeceptis sermones tamen Dei et ecclesiae non industria repudiat sed ignorantia, haereticus non est.

Nec vero eadem causae subsunt, ut cetera uitia, cum ex ignorantia crassa supinaque prodierint, et nomen et speciem amittant. Non enim homicida is solum dicitur qui hominem data opera occidit, sed qui iniuste occidit, quamvis animi perturbatione aut etiam imprudens id fecerit. Atque item similiter in reliquis. Iam Divus Thomas vel

prudenter fidei iudices admonet idque illis praecipit quod non suspicari modo sed sumere etiam atque existimare debent; vel non putat ea quae in omnium catholicorum ore versantur ab ullo omnino fideli ignorari posse, nisi qui errorem affectaverit; vel de haeresi imperfecta intelligit quae nec pertinaciam requirit nec absolute et simpliciter haereticum facit, sed quodammodo. Atque hoc responsum idem illa etiam verba recipiunt quae ex I par. supra scripsimus. At Chrysostomus a nobis stat, non contra nos. Qui enim non studio certandi sed discendae veritatis doctrinae resistit, cum doceri paratus sit, eum nec Chrysostomus nec alius quisquam haereticum proprie uocaverit. Et illos tamen de quibus Paulus Timotheo sermonem faciebat graue peccatum peccauisse uerti in quaestionem non potest. Invenitur ergo, Chrysostomo auctore, error fidei contrarius qui, tametsi in uitio est, non tamen est haeresis, quia non est malitiosi error sed ignorantis. Quod si Chrysostomi interpretationem sequimur, non erat Paulo de haereticis sermo qui, quoniam obstinate pugnaces sunt, non sunt admonendi sed uitandi. Quem sensum iudices fidei uidentur sequi cum in uniuersum iubent haereticos vel omitta fraterna correptione denuntiari. Quod utique praeceptum vulgo datum prudentia plenissimum est, quanquam non omnium haereticorum aures, ut quidam falso putant, ita clausae sunt ueritati ut ab amico praesertim docto et sapienti uerum audire non queant. Hanc spem, fateor, de amicis haereticis non sunt passim indocti habituri: paucorum erit ista fiducia, eaque prudentissimorum sapientissimorum coniunctissimorum, qui et prudenter intelligant quorum non sit desperanda salus, et sapienter amiceque possint suos ad fidem ecclesiae reuocare. De quibus non ualde obfirmatis Paulum quoque ad Timotheum loqui haud absurde intelligimus (*S. Tho. II-II, q. 33, art. 7*). Nolo autem ut quispiam quamuis doctus et amicus hac periculosissima aetate, ubi haeretici obfirmatissimi sunt uel plerique uel omnes, fraterna correctione abutatur, nisi firmiter et certo existimauerit haereticum esse ex animo conuertendum. Non enim propter coniecturas aut uerosimiles aut etiam probabiles rem tanti momenti debet periculo exponere, praesertim cum experimento exploratum fuerit quantum nostratibus incommodi attulerit in crimine haeresis intentata correptio.

Meminisse debet uir doctus et prudens Paulum mulieri consulere ut maneat cum uiro infideli, quod uidelicet inter gentes quibus tunc scribebat spes erat ut uxor uirum suum ad fidem alliceret. At ubi ecclesia comperit inter Iudaeos praesertim uxores potius corrumpi a uiris, prudentissime sanxit ne uxor ad fidem conuersa cum uiro infideli maneret. Qua lege non Pauli consilium euertit sed firmavit. Sic fidei iudices, quando multis magnisque experimentis acceptis legem tulerint de denuntiando haeretico quamuis occulto, fraternae correptionis legem a Christo praescriptam non uiolant sed stabiliunt. Nisi naturae iuribus legislator repugnauit, cum sapientissime edixit: *Si tibi uoluerit persuadere frater tuus aut filius tuus uel filia sive uxor, quae est in sinu tuo, aut amicus, quem diligis ut animam tuam, clam dicens: Eamus et seruiamus diis alienis, quos ignoras tu et patres tui, ... non parcat ei oculus tuus ut miserearis et occultes eum, sed statim interficies*, etc. (Deut. 13). Haec igitur lex in crimine haeresis populo seruanda est diligenter ne, dum per falsam misericordiam homini indulget, in rem Christi publicam crudelis sit.

(*Ad confirmationem 2 quinti argumenti*) Nec operae pretium erit hoc loco disputare an Apostoli haeretici fuerint, quod qui fatetur, qua hunc obiurgatione aut quo potius conuicio a tanto errore coner auertere? Potest enim, Deus immortalis, absurdius dici quicquam quam ministros primos Evangelii ad unum omnes non a fide modo alienos uerum etiam haereticos fuisse? Quanto et uerius et modestius illi sentiunt qui arbitrantur

Apostolos Christi non ex malitia nec de industria sed ex animi perturbatione et ignorantia pecasse. Aperte illis Dominus mortem et resurrectionem suam praedicabat, et tamen ipsi, ut Lucas ait, *non intelligebant quae dicebantur* (Lucae 18): et credemus nos post tot adeoque magnas turbas excitatas discipulos non perturbatione animi sed malitia dubitasse? Nam *incredulitas et duritia cordis* cuiusmodi illa fuerit Evangelista nobis exposuit inquit: *Quia his, qui uiderant eum resurrexisse, non crediderunt*. Illi porro qui uiderant digni omnino erant quibus fides haberetur, sed falli poterant tamen. His ergo non credentes Apostoli quidam et multis et incorruptis testibus duri erant incredulique etiam erant, at non Deo sed hominibus. Pertinaces itaque erant adversus homines, non adversus Deum et Christum eius. Quocirca Christi discipulos haereseos insimulare stultiae est manifestae, si ea quae diximus in haeresis finitione constituenda recte et dicta et confirmata sunt. Confirmatum est autem multa esse quae concurrant ut quispiam haereticus constituatur. Primum errorem habeat oportet. Deinde ut is error catholicae veritati contrarius sit. Tertio loco certum esse necesse est atque expeditum errorem illum veritati catholicae repugnare. Quarto, errori pertinaciam adiungi, non quamvis sed quae cum certa ecclesiae regula pugnet. Quinto ut is error sit post susceptam fidei professionem in illo qui Christo se credere profitetur.

Hactenus theologis nostris attenuate pressequere finiuimus quidnam haeresis sit, unde illis statim perspicuum fiat quaenam sit haeretica propositio. Nam in mente eadem prorsus res sunt, in voce autem vel scripto haeretica propositio dicitur quae haeresim interiorem enuntiat illiusque est omnino signum. Quia vero solus Deus nouit et corda et cogitata filiorum hominum, nemo mortalium profecto potest alterius habere clare cognitam haeresim et satis firme conceptam animo atque comprehensam. Quamobrem cum uox scriptumque ipsum ac cetera demum omnia externa signa fallacia aliquando sint, non est facile certas et constantes formulas fidei iudicibus exprimere, ut recte atque ex ordine ualeant de haeresibus iudicare. Nam theologi, quum compertum habuerint propositionem aliquam fidei catholicae esse manifeste contrariam, subscribent forte illico haeticam illam esse, quoniam interdum de rebus ipsis nude positae ex genere naturae loquuntur et eas quas circumstantias appellant quandoque aut negligunt aut certe in iudicium fide ac diligentia deponunt. Itaque suo se munere probe functos arbitrantur, si unum illud explorauerint, an error cuius ab eis nota quaeritur fidei aperte aduersetur.

Cum autem ad haeresim perficiendam eam quae legibus proscripta et damnata est quaedam alia sint, ut diximus, necessaria, non videtur esse bene consultum multorum infirmitati et innocentiae, nisi fidei censores iterum atque iterum admoneantur ut diligentissime errantium iudicium ingenium et animum studeant indagare illudque potissimum, an eam pertinaciam habeant quae supra studiose nobis et sedulo diffinita est, quod in hac re vel maxime ecclesiastici iudicii cardo uersatur. Nec satis est ad sententiam de haeresi rite iusteque ferendam haeresim ipsam suspitione attigisse, sed comprehensione quadam opus est ut sine errore de erroribus iudicetur. Nisi enim illos iudex quasi manu teneat, praeceps fere erit temerariumque iudicium. Quod si in causa sanguinis id ciuiles leges praescribere, ut probationes essent luce meridiana clariores, ecquid fieri oportet ab ecclesiae iudicibus in eis causis decernendis, in quibus non solus res honor fama uita hominis unius periclitatur sed totius etiam generis ac familiae praeclara et sempiterna existimatio? Age, ergo, normas praestituamus, quibus ecclesiae iudices tuto in haeresi diiudicanda uti possint.

CAPUT VIII8

REGULAE TRES, AD QUAS FIDEI EXTERNA IUDICIA DIRIGENDA

SUNT

Prima formula in promptu est: psius contra se errantis testimonium, quod in omni foro exploratum est admissi criminis argumentum, praesertim si crimen suum reus sua sponte et voluntate testificetur. Tametsi ea etiam confessio, quam a reo iudex quaestione ac tormentis exprimit, secundum leges tum ciuiles tum canonicas idonea est ad faciendam in externo iudicio fidem. Sed de toto hoc et confessionis et quaestionis genere commodius non a iurisperitis solum verum a quibusdam etiam optimis uiris familiariter colloquentibus quam ab ullis theologis ulla in schola disputatur.

Nec vero quempiam uelim in eum sensum formulae huius verba interpretari, ut reus qui haeresis fortasse uim et naturam nescit haeresim ipse sit suo iudicio aestimaturus, illumque secuturi in sententia iudices. Sed ita accipi oportet ut reus cum factorum atque dictorum suorum tum propriae conscientiae atque animi testis contra se sit, iudices ex factis dictis mente ingenioque illius haeresim deprehendant, cuius notionem ante oculos positam habere in omni fidei religionisque iudicio debent.

In hominem praeceptor olim meus incidit qui uehementer se ipse affirmaret haereticum esse. Quid ita? rogat. Cur te haereticum esse arbitraris? Respondit se tenere contra catholicam fidem. Hic ille urget: An tu credis catholicam fidem falsam esse? *Minime gentium;* inquit iste *ideo enim me haereticum existimo, hoc est errantem et a veritate alienum, quia contra fidem catholicam sentio.* Iam praeceptor risum continere non ualens, Abi, stulte!, ait, eo minus haereticus es, quo magis te haereticum opinaris. Salua quippe res est, si tunc errare te sentis, quum fidei catholicae repugnas. Sic hominis stultitia est non tam Theologiae rationibus quam prudentiae manibus comprehensa.

Mihi etiam ipsi aliquando contigit ut a iudicibus fidei errores nescio quos denotandos acciperem; certe hominis eius errores, ut postea comperi, qui iudicum nec iussu nec accersitu ad tribunal uenerat sed sacerdotis cuiusdam suasu et consilio, quem poenitentiae administrum habebat. Sponte igitur suoque iudicio haereses aduersum se plurimas (sic censebat) excipiente notario prodidit. Ad me ergo itum est ut errorum notas ederem. Quos ut multos uariosque conspexi, coepi mecum ipse attentius cogitare quisnam eorum auctor haberi posset. Quicunque porro is esset, partim ex Arii partim ex Macedonii partim ex Vuicleffi partim ex Lutheri fontibus quasi quosdam diduxisse rivulos uidebatur. Crederes eum assidue in omnium haereticorum lectione uersatum. Quod si ulla esset rerum consequentia et connexio errorumue compositio et coagmentatio aliqua, mihi quoque iniecta esset ista suspicio. Sed cum cernerem in tanta errorum copia non complexionem esse, non uinculum, insaniae hominis potius quam haereseos venit in mentem.

Nolui itaque de erroribus iudicare nisi prius auctoris ingenium et iudicium explorassem. Ergo iudices rogo num copia sit uidendi hominis. Aiunt esse. Nam datus erat in custodiam et coniectus in carcerem. Soluitur uinculis, coram producit, intueor oculis, animo cerno, uideo illum parum sana mente esse. Periculum ex rebus praesentibus feci quas longum esset commemorare; probaui ita se habere rem, ut ante ego cogitaram. Vix tamen a iudicum animis opinionem infixam potui diuellere. Sed uici tandem et persuasi atque, ut erant viri boni, dederunt manus amentemque sponte confessum suoque iudicio

conuictum in parentum domum cerebro uacuum quidem sed omni etiam poena uacuum dimiserunt. Ac de his nihil est necesse ut theologi praecipiant; sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad eum usum quem iuris prudentes sunt e locis theologicis habituri, de qua re hoc libro disserimus. Reliqua deinceps persequamur, nam formula haec tantum attingenda fuit.

Alteram Divus Thomas protulit in *Prima Parte* (q. 32, ar. 4) et *in priorem ad Corinthios epistolam* (c. 11, l. 4). Ea est huiusmodi: si error fidei contrarius circa ea sit quae nullo modo est probabile ab errantibus ignorari quin ad fidem catholicam certo pertineant, tunc iudices tuto de haeresi pronuntiabunt.

Ut si, exempli causa, homo quiuis etiam de media plebe aut neget Christum cruci suffixum, vere mortuum, vere a mortuis excitatum, aut aiat superfluum esse et uanum orare pro mortuis, nullo praemio iustos a Deo affici, nullo supplicio improbos, et cetera similia. Item si vir in scholae theologia diu multumque uersatus contendat Spiritum Sanctum a Filio non procedere, aut Patrem et Filium Spiritus eiusdem duo esse principia, aut non esse tres poenitentiae partes, aut Christianis nullo modo esse licitum cum hostibus belligerare, aut episcopum non esse superiorem simplici sacerdote, aut quicquam eiusmodi quod incredibile est nescire theologos ad ecclesiae communem fidem attinere, praesertim si in schola, ut dixi, per diu sese ac valde exercuerunt.

Qua in re non dubito quandoque a iudicibus per remissionem nimiam aut magnam certe ignorationem erratum. Nolo enim suspicari fidei leges per gratiam esse aut populi furori aut potentium uoluntati concessas. Fuerunt ante hos paucos dies theologi quidam habiti doctissimi in iis erroribus deprehensi, quos et Lutheranorum esse proprios et ecclesiae communi fidei aduersos nemo addubitare poterat, qui vel mediocriter rebus theologicis esset instructus. Coacti sunt haereses abiurare quasi suspecti de haeresibus, non conuicti. Cum tamen, si haec non dico ad rhythmicorum aut musicorum accerrimam normam sed ad perpendiculum communis iuris et uulgarem rationis formulam dirigerentur, nullum facilius erat procliuiusque iudicium. Turpe fuit autem ea dubitare peritos quae ne rustici quidem dubitant, nempe nullo pacto uerisimile fieri ut homines in earum rerum, quas diu multumque tractarunt, ignoratione uersentur. Ecquis autem credat uiros theologicissimos (sic censebat vulgus) earum rerum inscios et rudes quae theologis universis notae et per vulgatae sunt?

Erat in animo quae horum theologorum fuerint errata subscribere, ut in hac quasi imagine et huius praescriptionis regula illustrior appareret et admonerentur quoque futuri iudices ut alieno periculo saperent neque animi relaxationem et molliciem clementiam et misericordiam esse arbitrarentur. In illis nimirum et reis et iudicibus ne quod perniciosum exemplum esset proditum pertimescebam. Quod enim exemplo fit, iure fieri putant. Sed quoniam iam rei ipsi decesserunt omnique odio carent et inuidia, non putavi eiusmodi errores traducendos, quos si contestatos et consignatos ederem ad sempiternam memoriam turpitudinis, non solum in mortuos reos sed in uiuos etiam iudices uiderer maledicta conferre. Quanquam forte ibi timeo, ubi non erat timor.

Sed utcunque res se habeant, iuris peritos admonui ne in animum inducant credere nullos esse pertinaces nisi qui iudicum monitiones praeceptaque despexerint. Ante hominum hortatus istos, crede mihi, vera haereticorum pertinacia reperitur, eorum scilicet qui minime ignorant opiniones suas contra fidem ecclesiae uenire. Ipsa vero omnium fidelium uox idemque communis sensus non pro una monitione dico sed pro mille sufficit. Quapropter ecclesiae unam vocem qui spernit, hic multo pertinacior est quam si

sexcentas aut theologorum aut iudicum contempsisset. Ac de secunda quidem regula hactenus.

Tertiam hanc habebimus: si de cuiuspiam errantis pertinacia dubitant iudices, duae res illis sunt accuratius transigendae, quarum una theologorum propria est, altera cum theologis iurisperitorum etiam communis. Priorem ergo a theologo iurisperitus mutuabitur; posteriorem autem suo sibi iure uendicabit.

Primum igitur a sapientissimis theologis illud explicatum diffinitumque habeant iudices, an error qui in iudicium venit cum fide catholica aperte pugnet. Nam una ex parte dupliciter haereseos iudicium excludetur: vel quia incertum est dogma illi errori contrarium catholicae fidei veritatem esse, vel quia repugnantia erroris eiusmodi et catholicae veritatis obscura est et in opinione posita. Ut si, verbi gratia, olim negaret quis epistolam ad Hebraeos esse Pauli, habeat autem pro certo illam esse canonicam et de auctore epistolae quaestionem moveat, non de auctoritate; sunt theologo qui sentiant haeresim illam esse. Ego vero nisi ecclesiae definitio obstaret non puto, qui existimem Christi fidem in nullo extremo versari discrimine, si libri canonici auctorem nesciamus, modo sciamus librum esse canonicum. Quocirca sive Paulum sive Lucam seu Barnabam illius epistolae auctorem quispiam dixerit, si solida ei est fixaque et constans epistolae auctoritas, non continuo Christi fidem euertet. Cum igitur tempore D. Hieronymi nondum fuerit explorata cognitum an fidei certa veritas sit Paulum illam ad Hebraeos epistolam scripsisse, si error adversus ad tribunal fidei tunc referretur, criminis fortasse quidem iudicium fuisset, sed haereseos iudicium non fuisset. Item Dei auxilio peculiari nos egere ut, sicut oportet, credere sperare diligereque possimus, fidei dogma est longe certissimum. Qui infitiabuntur nullos esse habitus spei et charitatis infusos, illi dogmati huic, ut quidam sentiunt, repugnabunt; sed quia ea pugna, tametsi valde probabiliter apparet, non tamen est manifesta ratione comprehensa, eorum hominum error notandus est, temeritas et impudentia notanda; haeresis ne suspicanda quidem ante sacri concilii Tridentini decreta.

Qui locus nullo etiam commemorante fidei censores admonet ut id mutui quod a theologis sunt necessario accepturi non a quibusvis accipiant sed ab eruditis expertis exercitis. Qui scilicet, cum exploratum habeant quinam ex theologiae locis certi ac firmi sint, qui contra probabiles et non necessarii, tum argumentorum theologicorum frequenti atque expedito usu facile quoscunque errores deprehendant, qui fidei catholicae dilucide refragentur.

Altera erat res ut iudices diligentem nauent operam quo illis errantis pertinacia pateat. Quae si in dubium fortasse uertitur et neque ex ante aut dictis aut factis neque ex errantium statu condicione et ingenio colligitur, non alia eam ratione melius deprehendent quam si erranti certum signum catholicae eius veritatis ostendant, cui error istius contradicit. Ut si proferatur apertus aliquis scripturae locus aut definitio legitimi concilii generalis aut decretum constans apostolicae sedis aut una quaelibet alia certa nota earum quibus et catholicae veritates et contrariae omnino haereses diiudicantur. Quod si hisce signis notisque prolatis ille cesserit, argumentum erit ignorantiae probabilissimum; sin repugnaverit, argumentum erit pertinaciae certissimum, praesertim si nec ingenii nec doctrinae experts sit. Nam si adeo rudis et imperitus est ut harum rerum intelligentiam nullo modo habere possit, equidem nullam certam regulam praescriptionemque constantem exprimerem, ut hominis eiusmodi pertinacia innotesceret.

Certe si qua est crassa pinguique Minuerva describenda formula, ea erit sententia ecclesiae communis fideliumque consensus et conspiratio eadem, quibus si iste adversetur tum etiam quum uidet contra se uenire omnes, pertinax atque adeo haereticus existimabitur.

Nec necesse erit tamen orbem omnium peragrarare terrarum et singulorum fidelium rogare sententiam. Nam quae sit fidelium singulorum neque arte aliqua nec diligentia et inquisitione perpenditur, sed quodam quasi prudentiae sensu iudicatur. Quemadmodum enim si quispiam neget omnem ignem calefacere, non est opus, ut contumax in naturam habeatur, propositionem illam generalem inductione et demonstratione singulorum ignium sed significatione potius et ratione declarare, cum quibusdam demonstratis eadem sit de ceteris ratio: sic in fide ecclesiae ille erit pertinax qui suae provinciae aut ciuitatis fidelibus universis in fidei sententia repugnarit.

Sed haec relinquamus idque largiamus inertiae nostrae: inepti enim sumus ut hebetes ac rudes ad regulam et lineam exigamus. Haec vero omnia quae in hac postrema constituenda regula diximus, si ad uulgaris prudentiae rationem dirigas, recta fortasse erunt; sin perpendere ad exactioris disciplinae praecepta uelis, reperientur quaedam fortasse non recta. Quid enim in tam inaequabili et rerum et ingeniorum varietate praescribere nos possumus, *quod aequabile inter omnes et unum omnibus esse queat?* praesertim cum id genus causae propemodum coniecturales sint, in quibus iudices indiciis quibusdam atque vestigiis in ipsa penetrare hominum corda pertentant, quae si cognoscerent, non egerent perpendiculis, non normis, non regulis.

Quid igitur haeresis sit, quae haeretica propositio, qua demum via ac ratione utrique et theologo et iurisperito internoscenda, mihi iam satis superque dixisse videor.

CAPUT IX

DE PROPOSITIONE ERRONEA, SAPIENTE HAERESIM, PIARUM

AURIUM OFFENSIUA, TEMERARIA, SCANDALOSA

Deinceps, ut erat propositum, de propositione erronea videamus. Cuius notio ac definitio non eadem omnibus sed sua cuique est, ut hic etiam verum id esse comprobe: Quot homines, tot sententiae. Illud autem in primis definitum et constitutum sit, propositionem erroneam ab haeretica non cogitatione modo sed re etiam separari. Non enim, ut quidam existimant, concilium Constantiense, unde varia ista errorum genera accepimus, propositionem erroneam usurpat in significatione generali, ut erroris haeretici et ceterorum genus commune sit, quae videtur esse eius nominis propria significatio. Ecquis enim credat quicquam aliud esse propositionem erroneam quam errorem?

Sed Concilium, ut dixi, ab hac usurpatione longe abest; id quod statim planum faciam, si verba Patrum adscribam: *Compertum est, inquit, ex praefatis articulis plures esse notorie haereticos, alios non catholicos sed erroneos, alios scandalosos, quosdam piarum aurium offensiuos, nonnullos temerarios.* Quae forma sermonis esset et falsa et absurda, si propositio erronea pro quocunque errore communiter sumeretur. Iam enim recte quoque dici posset post multas argumentationes enumeratas, in his quasdam esse

sylogismos, quasdam inductiones, quasdam argumentationes; quod quam sit ineptum, nemo est qui non intelligat. Sine dubio igitur erronea propositio ab haeretica secernitur, non tanquam genus ab specie, quod esset discrimen rationis, sed tanquam una erroris species ab altera, quae vera rerum non modo uocabulorum distinctio est.

Illud deinde constituere debemus, quod prius forsitan dictum oportuit —sed doctrina sera non est reprehendenda—, praesertim si in opportunum tempus reseruata sit; constituendum ergo catholicas veritates non singulari modo sed bipartito reperiri. Quaedam enim sunt catholicae veritates, quae ita ad fidem pertinent ut his sublati fides quoque ipsa tollatur. Quas nos usu frequenti non solum catholicas sed fidei veritates appellauimus. Aliae veritates sunt etiam ipsae catholicae et universales, nempe quas uniuersa ecclesia tenet, quibus licet euersis fides quatitur, sed non euertitur tamen. Atque in huiusmodi veritatum contrariis erroribus supra dixi fidem obscurari non exstingui, infirmari non perire. Has ego nunquam fidei veritates censui vocandas, quamuis doctrinae Christianae veritates sint: Speciales orationes applicatas uni personae per praelatos vel religiosos plus prodesse eidem quam generales, Fratres non teneri labore manuum uictum quaerere, sed licere eis esse mendicos; et complures alias similes propositiones quas omnes catholici ueras esse sine dubio existimant, ideoque veritates catholicae vocari possunt atque etiam debent. Quae igitur propositiones huius posterioris generis veritatibus contradicent, eas equidem erroneas appello, quae quoniam doctrinae catholicae aduersantur errores sunt haeresi proximi, haereses non sunt.

Nec nostro more nos ita loquimur, sed est etiam hoc in more positum sermoneque maiorum, ut nomen generis speciei illi absolute tribuant quae est in eo genere imperfectissima. Sic Aristoteles in praedicamentis dispositionem seiunxit ab habitu, cum tamen dispositio alias habitus ipsius genus sit. Virtus quippe, quam habitum esse nemo est qui nesciat, dispositio est perfecti ad optimum. Ac ne plura exempla quae sunt prope innumera referamus, illud est passim, vulgi etiam ore contritum, quo animalis vocem, cum omnium animantium communis sit, interdum pro his solum accipiunt in quibus nihil aliud quam uis animantis apparet. A qua consuetudine ne Paulus quidem abhorruit, quum animalem hominem dixit quasi brutum expertemque rationis. Patres item concilii Constantiensis hoc sensu uidentur esse locuti, si accurate eorum voces expendamus. Ex quibus facile intelligimus erroneas propositiones contra catholicas fuisse diuisas et inferiore quodam gradu quam haeticas fuisse locatas. Error itaque, qui et minus quiddam quam aperta haeresis et catholicae doctrinae tamen contrarius est, propositio erronea vocatur. Theologi denique modestiores, quum in disputationibus suis quicquam sanae doctrinae aduersum haeticum appellare non audent, temperato vocabulo erroneum esse confirmant. Quum vero in hunc sensum et uulgari consuetudine alliciar et compellar maiore Philosophiae ratione, facile me patior in eum adduci libenterque in eo cupio retineri.

Est et propositionis erroneae alius item gradus. Quum enim veritas aliqua sapientum quidem opinione uehementi fidei veritas est, sed non est plane ab ecclesia definita nec certo argumento demonstrata, tunc veritati illi aduersari non est haeticum sed erroneum. Videlicet haeresis, quemadmodum supra diximus, a voluntate quoque errantium pendet, nedum ab intellectu. Error autem, sicut et falsitas, e rebus ipsis significatis perpenditur, nulla asserentis habita ratione. Ita, licet veritas illa ad fidem suapte natura pertineat, quia tamen nec hoc certum nec expeditum est, haetica pertinacia abest, error gravis et periculosus non abest.

Similiter et propositio erronea tertio quodam gradu vocari potest, quae certae veritati catholicae fidei adversatur, non manifeste quidem sed sapientum omnium longe probabili ac ferme necessaria sententia. Eius quippe erratio gravis est qui hoc defendit contumaciter quod viri omnes docti sentiunt periculum grande catholicae fidei constare. Quicumque ergo vel doctrinam fidei appendicem liquido euertit vel fidem ipsam in discrimen adducit, uehementer ille sane in Christiana disciplina errat atque adeo eius dicta iure appellantur erronea. Verum de erronea propositione plus quam satis dictum est.

Propositio vero sapiens haeresim a quibusdam definitur ea quae in significatione, quam verba prima facie ostendunt, sensum habet haereticum, quamuis pie intellecta sensum aliquem habeat verum, ut sunt —inquiunt— istae propositiones: Pater est maior Filio, Christus est creatura, Tres sunt dii. Quae definitio nec uocabuli potestatem exprimit nec rei diffinitae uim naturamque declarat nec mutuo nexu cum illa est copulata. Quis enim dubitet illam propositionem, Ridiculum est Eucharistiae sacramentum sollemni ritu per uias publicas circumferre, Lutheranorum haeresim sapere, qua negant in Eucharistia corpus Christi verum contineri? et tamen in nullo pio sensu vera est. Huiusmodi propositiones multas in Erasmo, Ioanne Carione aliisque quibusdam huius saeculi scriptoribus passim leges, quae nec apertas haereses prae se ferant nec sanum aliquem habeant sensum, sed quia haereseos saporem quendam et odorem referunt, merito eas quidem dicimus haeresim sapere, qui vero illas proferunt, hos haereticorum et saporem habere et proferre odorem.

Nec exempla illa placent, quibus hi suam definitionem illustrant. Veriora equidem exempla desidero et magis ad rem de qua agitur accommodata, quamuis in hoc genere nihil ab iis requirendum est qui omnes istos propositionum gradus permixtos esse ac confusos opinantur. Sed primum exemplum e Ioannis Evangelio Christique doctrina sumptum est. Quod vero Christi doctrina et Evangelium haeresim sapiat, scribere ego non auderem. Illud secundum exemplum congruens atque aptum est, si eis assentimur qui existimant illam orationem, Christus est creatura, simpliciter veram esse sed eam theologos refutasse, quod foetorem quendam ab Ario contraxerit. In quam sententiam Divus Thomas multa dixit (III, q. 16, ar. 8). Ac Sophronius in sexta synodo (act. 11) plane fatetur Christum creatum et increatum, idemque in tertio libro Ioannes Damascenus. Sed et Hieronymus (*In Isaiae* 45 cap.) creaturae nomen in Christo non horret. Ego vero semper habui persuasum enuntiationem illam et simpliciter falsam esse et catholicae fidei absolute contrariam. Est enim in creaturae voce negatio intus inclusa quae Christi supposito absolute divinitatem tollit. Nam qui dicit rem aliquam factam ex nihilo, is negat eam de substantia generantis exstitisse: hoc enim discrimine id quod vere et proprie factum est, ab eo quod vere et proprie est genitum separatur. Quemadmodum igitur illud, Christus coepit esse, fidei adversum est, quoniam inde perspicua argumentatione sequitur Filium Dei esse coepisse atque adeo aliquando non fuisse, sic et illud, Christus factus est ex nihilo, fidei quoque adversatur, quod implicate Filius Dei de natura eius, a quo exstitit, esse negatur. Sive igitur incipere sive factum esse seu esse creaturam, de Filio Dei vere enuntiari non possunt, quoniam infitiationem abditam et latentem continent quae a Filio Dei, pro quo nomen Christi accipitur, vel perpetuum esse vel esse a Patre depellat.

Itaque, ut mea fert opinio, propositiones illae ac ceterae eiusmodi non tanquam sapientes haeresim sed tanquam haereticae a Nicaenis Patribus sunt damnatae. At propositionem haeticam et sapientem haeresim eandem esse, mihi quidem non fit

uerosimile. Stultus nempe haberetur is qui quam rem uinum esse constaret, hanc uinum sapere, nisi per iocum et ridiculum, diceret. Iam Patrem et Filium et Spiritum Sanctum tres deos esse cum fide aperte pugnat. Nam sensus ille, qui pius dicitur, impius est. Pari certe ratione illa propositio, Deitas est crucifixa, haeresim sapere diceretur; quam tamen ut haeticam manifeste quinta synodus condemnauit. Illa item, Essentia generat essentiam, in gradu sapientium haeresim locaretur, quam in haeticarum numero poni oportere concilium Lateranense definit. Quid illae? Essentia divina non est persona Patris, In tribus personis tres sunt deitates, aliaeque plures huiusmodi, quas in sensu nouitio et nuper a se excogitato quidam ueras esse dixerunt. Sane nihil tam absurdum dici aut excogitari poterit quod, in sensum aliquem fictum si detorqueas, verum non sit ac rationi tum humanae tum divinae consentaneum. Sed consentaneum non est sensa eiusmodi commenticia ab usuque sanctorum et ecclesiae aliena pia nuncupare et homines futes talium sensorum excogitatione defendere.

Ego certe, ut quod sentio loquar, harum propositionum auctores nihil minus quam haeticorum saporem habuisse arbitror. Sed si in eis aliquem meo gustu percipio, inscitiae sapor ille est, non haeseos. Quum uero loquendi uim et consuetudinem uerborum teneo, propositiones ipsas de quibus loquimur non sapientes haeresim dico sed fidei manifeste contrarias. Sermones porro istos per metaphoram figuratos considerata intelligentia magis percipere possumus quam circumscripita definitione explicare. Quamobrem quid haeresim sapiat, quid non sapiat, non tam finitione et argumentatione speculatricis disciplinae quam sensu quodam gustuque prudentiae iudicatur. Videas hominem in Lutheranorum dogmatis expugnandis et internoscenda mente exercitatum, qui, ut canes uenatici, in libro quem legendum suscipit haereses odore quodam suspicionis quam sagacissime peruestiget eiusque libri auctorem corruptum esse acutissime sentiat. Leget eum librum fortasse alius stipes sine sensu, qui nihil omnino indagare, nihil olfacere, nihil ne suspicione quidem possit attingere. Quales sunt hodie non pauci qui, Baptistam Cremensem, Henricum Herpp, Ioannem Taulerum aliosque huius farinae auctores quotidie habentes in manibus, quotidie in ore, eorum errata tamen mentem animum non odore ullo, non uestigiiis, non sapore capiunt.

Videlicet abstulit Dominus a Iuda et Hierusalem *iudicem et prophetam et ariolum et senem... et sapientem de architectis et prudentem* non solum *eloquii mystici* sed haeresis occultae diiudicandae. Quid ni *muti sint canes et latrare non ualeant*, quibus ad inuestigandum nulla iam est sagacitas narium? Et cum tot signis lupi declarent quid sint ac uelint, quid quaerant ac desiderent, canes tamen fere stupor oppressit, pastores uero caecutiunt et obsurdescunt nescio quo modo ut nec ea quae a uiris sagacibus monentur audiant neque ea quae a lupis geruntur uideant, nisi forte omnes, et pastores et canes, stupidi timore obmutuerunt. Atqui undelibet stupiditas accadat, ad ecclesiae perniciem idem est. Securi enim iam poterunt uiri improbi non modo ad aurem admouere sermonem, qui ut cancer serpat, sed patentius uenenum spargere atque euomere uirus pestilentissimum erroris sui. Quod, *si mens non laeua fuisset*, etiam occultum atque in uenis inclusum a sano humore secerni et internosci tam poterat adhibita diligentia et cura grauique et acri iudicio quam potest color albus a nigro aut dulcis sapor ab amaro distinguere. Sed non est huius loci ecclesiae calamitatem deplorare.

Nunc enim id solum agitur: propositionum sapes magis sentiendi et gustandi uiribus discernendos quam speculandi. Causa quippe hos, non natura, distinguit. Itaque non praeceptis et regulis sed prudentia et sagacitate diiudicantur. Expediam breui rem hanc et planam exemplo uno faciam. Leges illam propositionem, *Pater maior me est*, in

Evangelio. Habes illius doctrinae auctorem cognitum et perspectum; antecedentia et consequentia in Evangelio verba diligenter attendis; eius doctrinae principia reliqua memoria tenes. Iam experiere, nisi habes humore aliquo malo affectum gustum, propositionem illam, *Pater maior me est*, non haeresim tibi sapere sed modestiam.

Legebat eandem in Arianorum libris Athanasius; auctores intus et in cute nouerat; Arianæ disciplinae causas et effecta, principia et connexa perspexerat. Et quæ in Evangelio Christi dulcis erat super mel et fauum, eadem propositio in Arii libros transfusa sapiebat haeresim eratque eius gustui vel amarissima. Atque ut idem uinum ex uase uno sapit picem, ex altero non sapit, et res eadem illud olet, unde sit, e coeno male, ex arcula muliebri bene, sic una et eadem oratio ex uno corde et ore odorem spirat iucundissimum, ex altero taeterrimum, ex uno saporem suauem seruat, ex altero insuauem. Quemadmodum etiam uidemus aquam e radicibus et canalibus per quas transit aliud atque aliud et olere et sapere. Non itaque e rerum ipsarum orationumque natura sapor odorue omnis existimandus est, sed tum res tum orationes ipsae a uenis aliquando et uis per quas permeant saporem et odorem accipiunt. Saporem igitur propositionum, ut dixi, non tam scientia quam prudentia diiudicat. Quocirca quæ propositio haeresim sapiat, quæ contra non sapiat, non theologi quiuus sed prudentes solum atque experientes poterunt iudicare.

Idem vero de propositione male sonante seu piarum aurium offensiua dixerim. Est enim, ut linguae nariumque, ita et aurium iudicium suum absurdos et abhorrentes sonos respuentium. Quemadmodum autem non solum res falsæ atque perabsurdæ sed graves quoque ac ueræ sententiæ inconditis verbis elatæ offendunt aures, acres praesertim et acutas, sic theologorum aures teretes et religiosæ non a sentiis modo falsis et haereticis sed ab eis etiam abhorrent quas intelligenti iudicio percipiunt male atque absurde sonare, quamuis nulla in eis falsitatem haereseos deprehendant.

Dupliciter ergo de propositione male sonante loqui possumus: uno modo generaliter, quo omnis propositio fidei contraria fidelium aures offendit, eoque magis quo apertius illam uident fidei catholicae esse contrariam; alio modo specialiter, quo gradum quendam propositionum constituimus ab illo haereticarum supremo distantem. Quia ratione eas proprie male sonantes propositiones et piarum aurium offensivas dicimus, in quibus nullus error fidei aduersus manifeste notari potest, sed absonum nescio quid atque absurdum, quod indignum esse piis et religiosis auribus videatur. Enimuero in hisce absonis et absurdis propositionibus discernendis nollem equidem imperito atque imprudenti vulgo aures dedere, quarum est iudicium pinguissimum. Sane quanquam nonnullis in rebus, quæ fidelium omnium scilicet communes sunt, iudicium rectum adeo doctis atque indoctis est et promiscue et communiter a fide datum ut quæ propositiones vulgi opinione male sonantes habentur, intelligentium quoque iudicio male sonantes fere sint, at promiscuum vulgus auditum plerunque hebetiorem habet, interdum etiam teneriorem, quam opus est et multa saepe tum auribus accipit tum animo fert quæ tritæ atque intelligentes aures aspernantur; quaedam contra refutat quasi absona quæ theologos peritos et sapientes non modo non lacescunt sed ne mouent quidem. Theologos, inquam, peritos et sapientes. Nam in quibusdam aurium sensus fastidiosissimus est, in quibusdam etiam superbissimus. Quia igitur vel theologi quidam nonnulla respuunt quæ aures clementes et modestas minime offendunt, necessarium est, si res has recte et sapienter diiudicare volumus, aurium habere sensum politum tersum subtilem prudentem.

Quod si propositionum absonarum consonarumque iudicium ecclesia in vulgi auribus collocasset, illam certe propositionem, Beata Virgo peccatum originis a primo parente contraxit, male sonare et pias aures offendere iudicarem. Illa enim audita vulgus sine dubio perstringitur percutitur torquetur. At piarum aurium offensio crimen est. Id autem in crimine ponere quod ecclesia ab omni alienum crimine censuit temerariae insolentiae est. Evangelii item verba quaedam, si turba nobis lex est, male sonantia fuissent et piarum etiam aurium offensiua. Turbas quippe aliquando Dominus uocibus ambiguis obscurisque turbauit. Quin insigniter atque aspere discipulorum quandoque teneras auriculas perculit; nam Pharisaeorum aures mordaci solebat radere uero. Pharisaei audito Christi verbo scandalizabantur; plerisque discipulis durus erat illius sermo; turbis habere daemonium uidebatur.

Nec est ambiguum hoc tempore esse Pharisaeos quosdam, esse stolidam turbam et multitudinem falsis opinionibus obtusam, certos demum esse discipulos, quibus est sermo ueritatis durissimus. Hi, si abusus reprehendas qui in imaginibus et colendis et ornandis, in sacellis templis monasteriis sepulchrorum monumentis sempiternisque memoriis condendis sunt plurimi; si affirmes in huiusmodi interdum, uel potius nimium saepe, plus uanitatem ualere quam religionem, diabolum quam Christum; hi, inquam, fortasse dicent te Lutheranis opinionibus occupatum intolerabiles sonos fundere. Non est igitur habenda ratio vulgi promiscui imbecilli perturbati imprudentis, sed prudentis sinceri pii incorrupti. Nec Theologia modo requirenda est sed pietas et prudentia, sine qua nullae aures possunt consentaneos sonos abhorrentesque discernere. Itaque, ut semel finiamus, cum non sit cuiusuis male sonantem propositionem a bene sonante distinguere, prudentissimi theologi, quod iam iterum ac saepe dixi, consulendi a iudicibus ecclesiae sunt, nisi uolunt in harum rerum iudiciis uehementer errare.

Et quamuis nullam nos quidem comprehensionem habeamus, definitionem nullam, qua iudices ualeant singulas in specie male sonantes propositiones iudicare, illud tamen speciatim admonere possumus, huiusmodi propositionum duos esse gradus. Vnus earum quas ante diximus haeresim sapere; uidelicet, quae fidelium gustatui male sapiunt, eadem male sonant auditui. Verum quia gustatus sensus pinguior et crassior est, auditus subtilior et acutior, alter gradus male sonantium propositionum est quae, licet haeresim non sapiunt, sonum tamen quendam absurdum et peregrinum referunt, qui a doctrina sana sinceroque et solido ecclesiae sermone discrepare videatur. Qua ratione pias illae aures feriant et aspere et graviter, tametsi cur ita feriant causa saepe occultissima est.

Huius generis illa exempla uidentur appostissima, quae concilium Constantiense notauit: Graduationes et magisteria uniuersitatum esse uana gentilitate introducta et tantum prodesse ecclesiae quantum diabolus; Syluestrum et Constantinum errasse ecclesiam dotando; Ecclesiam Romanam esse synagogam Sathanae; Electionem Papae a Cardinalibus per diabolum fuisse introductam. Item: Papam non debere dici sanctissimum propter officium; alioqui diabolus diceretur sanctus, quia est officialis Dei. Item: Plures Romae nunc saluari ex coniugatis quam ex clericis. Item: Monachatum non esse pietatem. Item: Romani episcopi monarchiam post Diui Hieronymi tempus exortam esse. Item: Phocam instituisse Romanam ecclesiam omnium esse ecclesiarum caput. Et alia innumera quae, ne longum faciam, praetermitto.

Quod si quis adeo tenui palato est ut has etiam propositiones haereseos saporem referre iudicet, cum eo equidem non magnopere contenderim, praesertim si de harum una et

item altera sermo sit. Quanquam mihi, fateor, palatum torpet quandoque ac iacet; auris subtilior et erectior est. Ita mihi videor facilius posse propositiones auditu quam gustatu percipere. Sed, ut dixi, neuter sensus regulis instituitur, si defuerit prudentia et spiritus quidam diiudicandi; si vero haec affuerint, sine praeceptis nostris theologi iudicium poterit esse vel rectissimum. Ac de propositione male sonante hactenus.

Propositio vero temeraria duobus itidem modis usurpari solet: et communiter et proprie. Communiter, ut omnis propositio a fide auersa temeraria quoque appelletur, etiam si haeresis manifesta sit: ecquid enim inconsideratissima ac dementissima temeritate plenius quam Christi ecclesiam contradicere? Proprie autem ea uox usurpatur, quum asseueratio ut temeraria notari potest, ut haeretica vel erronea vel sapiens haeresim non potest. In quem sensum post istos propositionum gradus postremum locum propositio temeraria tenet.

Temeritas porro non uno et simplici modo intelligitur. Temere enim ea quandoque fieri dicimus quae non consilio sed fortuito geruntur. Quo modo ea temeraria sunt quae turbulente et inconsulte effutita sunt. In hoc vero significato temeritas, quae nullo delectu aut discrimine ducitur ad iudicandum, sapientiae contraria est, in qua non casus et fortuna sed ratio et consilium ualeat. Qui ergo nulla aut ratione aut auctoritate impulsus res ipsas affirmat, sed temere scribit et dictitat vel quod in buccam venit, iure is tanquam stultus et temerarius reprehenditur. Nam quamuis vera aliquando dicat, sed ut vera dicat tamen, non id consilium et ratio sed fors et casus efficit. Qualia sunt nonnulla quae viri quidam pii in uita rebusque gestis Christi Domini magis comminiscuntur quam contemplantur; quae etiam scribunt non tam vere et prudenter quam deuote et feruenter. Quorum est interdum caeca ac temeraria quidem et in assentiendo credulitas et in asserendo facilitas, sed temeritas haec tamen non est eiusmodi ut a fidei iudicibus coerceri debeat, qui grauiorum errorum censuram assumere suo iure possunt, leuioris huius vel imprudentiae vel stultitiae non possunt. Fidei quippe cognitio illis mandata est, non prudentiae, eius praesertim quae uiros pios saepe destituit. Videmus autem illiusmodi seu meditationes seu contemplationes, licet inconsiderate atque imprudenter sine ratione et gravi testimonio editas, cum pietate fere atque adeo cum sanctitate esse coniunctas. Non decet igitur ut simplicitas columbina seuerissimi tribunalis iudicio uexetur, quantumuis illa sit inconsulta et imprudens.

Dicitur rursum et id temere asseri quod insolenter nimiumque audacter asseritur. Quo modo omnibus in rebus asseuerandi temeritas pronuntiandique audacia turpis est quidem, sed in his quae ad ecclesiae doctrinam attinent est periculosa vel maxime. Habet enim contemptionem superbam ecclesiasticae regulae; quam contemptionem nisi fidei iudices coerceant et comprimant, dici non potest quantum discriminis omnis ecclesiae doctrina sit habitura. Quae igitur non inconsulta oratione modo sed, ut verbis utar grauioribus, confidenti audacia, insolentia proterua, exultatione impudenti, iactatione superba, non contra fidem dico sed contra ecclesiasticae modestiae regulam asseruntur, ea theologi in praesenti temeraria censent atque inter errorum gradus constituunt et locant qui, quoniam haeresum appendices sunt, a fidei iudicibus sunt animaduertendi.

Ut: Beatam Virginem non esse in caelos cum corpore assumptam; quod licet fidei minime aduersum sit, sed quia communi ecclesiae consensioni repugnat, petulanti temeritate diceretur. Item: In baptismo non infundi paruulis informantem gratiam et virtutes; cum concilium Viennense contrariam opinionem duxerit eligendam. Item:

Angelum non esse simul cum mundo corporeo creatum; aut: ipsum etiam non esse incorporeum; cuius utriusque rei contrarium concilium Lateranense sub Innocentio tertio nos docuit. Item: Diem iudicii ad certum quendam diem, mensem annumve futurum, ut, verbi causa, ab hinc quinto vel sexto; quod a concilio Lateranensi sub Leone decimo diligenter praecautum atque prouisum est; nec enim est parua temeritas eius rei praesagationem usurpare, quam inclusam divinitus Pater in sua posuit potestate et neque apostolis neque angelis reuelauit. Item: Ioannes Evangelista fuit in utero sanctificatus; atque in summa omnes illa propositiones in quibus a fidei et scripturarum lege uniuersali quispiam sine idoneo testimonio aut probabili ratione eximitur. Nam huius generis exceptiones temerariae fidei leges tametsi non tollant, praecidunt tamen.

Est demum et ea temeraria propositio quae in doctrina fidei cum celebris uniuersitatis communi decreto ac definitione pugnat. Quanquam enim circumferuntur articuli Parisienses qui non sunt articuli fidei omnes, quoniam ne hanc quidem vel longissime tangunt, sed eius academiae tamen de fide et religione fixa constantiaque decreta semper Christi ecclesia suspexit. Qui vero contempserunt inaniaque et leuia ac pro nihilo existimarunt, omnes ad unum periclitati sunt, et ii qui manifeste ab ecclesia discessere, et ii qui ecclesiae fuere suspecti, postremo ii qui in occulto adhuc latent sed suo tempore, ut ceteri, prodent.

Propositionem autem scandalosam quidam cum piarum aurium offensiua confundunt, ut verbis distinguantur, re eadem prorsus sint. Atque huius generis exempla illa ponunt: Tyrannum potest quilibet illius subditus occidere, Ieiunare impertinens est Christianae perfectioni, Nullum est praeceptum de baptismo suscipiendo. At iis ita perturbati sunt et confusi errorum gradus, nullus ut sit primus, nullus ut secundus, nullus ut tertius aut quartus. Propositio igitur scandalosa duobus similiter modis appellari solet. Prius usurpatione communi, qua omnis oratio quae occasionem ruinae praestet, quamuis haeretica aperte sit, scandalosa dicitur. Quo sensu concilium Constantiense quintam decimam illam propositionem, Quilibet tyrannus potest licite a quocunque subdito occidi, etc., tanquam haeticam et scandalosam condemnauit. Quales sunt item reliquae duae, quae ab his in exemplum sunt positae.

At vero posterius scandalosa illa proprie oratio vocatur, in qua scandalum notari potest, haeresis non potest. Qualis illa fuit enumeratio incommodorum auricularis confessionis, in qua incommodorum enumeratione tanto cum Germaniae scandalo Erasmus uersatus est. Tales illae sunt sive commenticiae fabulae seu narrationes etiam uerae, quibus monachorum occulta uitia vel finguntur vel deteguntur. Id quod sine dubio sine imbecillium offendiculo fieri non potest. Non enim hic scandalum more vulgi usurpamus, pro eo quod aures offendit quodue fidelis populus horret, sed pro eo quod infirmis causam ruinae praestat et quod ante fidelium pedes positum eos facit in illud incurrere irruere offendere.

Sic ecclesiae Romanae abusus plebi rudi obiicere atque in vulgus edere scandalum est. Sic propositiones illae scandalosae sunt: Praelatus malus est vere fur et latro, Per censuras ecclesiasticas clerus populum suppeditat et auaritiam multiplicat, Sacerdotes criminosi uidentes sacerdotii polluant potestatem, Clerici epistolis decretalibus studentes stulti sunt, Dantes eleemosynam fratribus mendicantibus sunt excommunicati, Confirmatio iuuenum, clericorum ordinatio, locorum consecratio, reseruantur episcopis propter cupiditatem lucri temporalis et honoris, Universitates et collegia uanitate hominum sunt inducta, Leguminibus et piscibus uenter inflatur et turget, atque adeo ad

concubitum ac uenereas uoluptates aptissimus redditur. Quarum nonnullae haeresim sapiunt, non infitior, sed quamuis in verum sensum deflectantur, non solum error sed ipsa etiam istaec veritas, qualiscunque illa sit quae forte in his dictis inueniri potest, scandalum affert idiotis et infirmis. Non enim solum falsa scandalum faciunt sed aliquando etiam vera. Ac de propositione scandalosa satis fere diximus.

Propositionem autem schismaticam, seditiosam, maledicam et contumeliosam, quorsum attinet definire? Quis est enim cui non perspicua sint illa quae pluribus verbis a quibusdam explicantur? Res itaque faciles et cuique per se satis expositas consulto praetereo. Quoniam liber hic noster non pollicetur quae passim uulgata et contrita sunt, sed ea conatur exponere quae et sunt obscura nec statim omnibus occurrentia et obuia. Sed ne Amalthaeam quidem edimus et bibliothecam rebus universis instructam. Breuitati quippe studemus atque utinam non hoc decipiat nos breuitatis studium. Decepit enim multos: quosdam, qui cum se breues esse putarent, fuere longissimi; alios, qui cum se breues esse laborarent, fuere obscurissimi. Sed haec hactenus, iam pergamus ad reliqua.

CAPUT X

QUEMADMODUM ARGUMENTA THEOLOGIAE INUENIENDA ATQUE E LOCIS DUCENDA SINT

De notis et catholicae veritatis et erroris contrarii diximus, erroresque ipsos, quam me fieri potuit, internouimus. Sequitur, ut utriusque generis nota quaeratur et formula, viam rationemque docere. Quae eadem erit ars argumenti inueniendi ex locisque Theologiae ducendi. Quanquam theologi argumenti inuestigandi quidem atque eruendi communiora praecepta sunt. Illud enim perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex eisdem suppeditari locis. Quocirca nihil minus haereticus e locis theologiae argumenta ducet, quam theologus. Sed illius incerta, infirma et specie veri fallacia erunt: huius, ut qui non umbram, sed veritatem ipsam assecutus est, erunt certa firma et constantia.

Nec argumentationes tamen omnes theologus e locis certas exprimit, sed interdum, immo saepe, etiam probabiles. Nec id solum quia loci quidam incerta fere argumenta praebent, sed quia locus firmus argumentum quandoque praebet non firmum. Nolim enim quispiam hoc ducatur errore, ut si locus firmus est, omnia argumenta inde ducta esse firma arbitretur, aut si e contrario infirmus est locus, omnia ex eo accepta infirma esse. E sacris quippe litteris interdum argumenta probabilia ducuntur. Ut si e sensu mystico petita sint, aut sensus etiam litteralis non sit explorate diffinitus. Atque e diuerso historiae humanae auctoritas, imbecilla ipsa cum sit, certa aliquando argumenta suppeditat.

Quapropter ubi artem et praecepta adhibuerimus, quibus argumenta e locis theologicis eruantur, adhuc iudicium deest, ut explorentur. Quod si nulla iudicii ratio, nullum discrimen accesserit, copia quidem argumentandi facilis et prompta erit, sed nullo in pretio tamen nisi apud eos, qui res numero aestimare solent, non pondere. Perfectus autem absolutusque theologus non modo varia e locis argumenta congeret, sed dissentientia et consentientia certaue et incerta secernet. Quemadmodum enim

dialectici consummati facultas duabus rebus expletur, inuentione ac iudicio, sic theologum instructum esse oportet cum ad inueniendum tum ad iudicandum, si ars illi in Theologia disserendi expleta futura est, per quam, dico, et sua dogmata firmare possit, et errores contrarios refellere.

Theologi porro iudicium tunc mihi videor instruxisse, cum locorum theologicorum uim et naturam expressi. Nempe e decem partibus, in quas loci theologici amplitudinem potestatemque diuisi, quaenam earum partium firma argumenta continerent, quae uero infirma patefeci. Cumque etiam ueritatum catholicarum notae eaedem sint et certissima signa, ut quaestiones fidei discernantur, et argumenta quoque certissima, ut conclusiones Theologiae probentur: non aliud mihi negotii dandum credidi in diiudicandis argumentis, quae dogmata nostra probarent, quam datum paulo ante fuit in iis notis edendis, quae nostras ueritates insignirent. Pars ergo illa iudicandi nec post ea, quae diximus, admonitione ac praeceptis indiget, nec proprie ad locorum tractatum attinet, quem liber hic noster sua inscriptione pollicetur.

Quod cum perspicuum sit, sequitur ut disseramus, id quod praesentis est negotii, quibus rebus possimus eum, quem e locis theologicis volumus, adipisci usum argumentandi. Ubi illud primum occurrit, quod disciplinarum ordo rerumque contextus ipse ac connexio monet, ut quisquis e theologiae locis inuenire cupiet, is communes praeceptiones teneat, quas de inueniendis argumentis dialectici tradiderunt. Haec etenim, si est simpliciter breuiterque dicendum, quibus praeceptis eruuntur a locis dialecticis, eisdem ferme a theologicis, tametsi est alius quoque quidam aditus ad theologicos, ut ex iis peculiari uia et ratione argumenta deriuentur firma, praesertim quae usui theologi sunt necessaria uel maxime.

(Primum praeceptum argumenti inueniendi) Omnium autem eiusmodi praeceptorum illud est caput, ut theologus habeat omnes theologiae notos et tractatos locos. Notos, inquam, et tractatos locos. Nec enim memoria tenuisse sat est, sed paratos et expeditos habere oportet. Primum ergo discatur numerus naturaue locorum: qui sint, quot sint, quae uis cuiusque ac proprietas. Quae res siue a nobis accipientur seu ab alio, qui ad haec scribenda paratior post me atque instructor uenerit, non multum refert. Certe quae hisce rebus perdiscendis necessaria sunt, ea mediocriter, ut mihi uidetur quidem, libris superioribus edocui. Locorum itaque numerum, vires et proprietates siue hinc siue aliunde ad manum habere, id est in eorum cognitione primum.

Proximum est locos ipsos lustrasse ac comprehendisse universos. Nam qui Sacras Litteras aut non legerit, aut etiam lectas minime intellexerit, is quo pacto e primo loco argumentabitur? Qui Traditiones Christi et Apostolorum nusquam omnino obseruarit, quo hic modo e secundo loco argumenta ducet? Qui nec in Ecclesiae nec in Conciliorum nec in Pontificum doctrina fuerit assiduus, quem huic argumentandi usum loci eiusmodi suppeditabunt? Quas uero argumentationes e Sanctis Auctoribus ille colliget, qui sanctorum libros ne attigerit quidem? Quam autem disserendi facultatem e Scholae Theologis habere poterit, qui nullo se tempore in Scholae conflictationibus exercuerit? An e Physica, Metaphysica, Astronomia, Geometria is homo ratiocinabitur, qui humanam rationem his nunquam disciplinis excoluerit? Philosophi demum et Historici ecquid ei emolumenti afferent, qui non fuerit in illorum lectione uersatus? Haec igitur omnia, cum argumentum quaerimus, conplecti animo, cogitatione intelligentiaque debemus: nec locos modo habere cognitos, sed ipsos etiam diligentissime coluisse.

Sed ais: *Estne quisquam tanto inflatus errore, ut sibi se illa scire omnia persuaserit?* Ego si theologus istaec non fuerit consecutus, nihil sane uitupero: id reprehendo, si non secutus nomen sibi theologi usurpaverit. Illud autem argumentandi genus, quod ex omnibus locis apte ducitur, *perfectum et absolutum est atque omnes numeros habet, nec praeter consummatum theologum cadere in quenquam potest.* Cum vero aliquid persuasum est, in quo vel mediocria argumenta *compareant, id cumulate videtur esse perfectum, propterea quod vulgus theologorum quid absit a perfecto non fere intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat praetermissum.* Quod etiam, ut Cicero ait, *in poematibus et picturis usu venit in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti laudentque ea, quae laudanda non sint, ob eam, ut credit, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros.*

Sic nonnullos inuenias, quos, quoniam *iidem quid in unaquaque re uitii sit nequeunt iudicare,* mirifice delectent iuniorum opuscula quaedam, in quibus nihil reconditum et exactum est, nulla ex propriis argumenta ducta: communia omnia, uulgaria, imperfecta ac fere ex genere probabilium. Ita ieiuna et arida illorum tota est disputatio, quae uix unius fontis eiusque uulgaris ac triti aqua communi et perexigua rigatur. Quanto Divus Thomas copiosior et neruosior est, qui non solum aut rationi aut auctoritati confidit, sed omni modo argumentatur, et accurate ex omni loco disserit, testimoniisque simul ac rationibus conquisitis disputat. *At obscura quaedam in Thomae lucubrationibus sunt, istorum vero lucubrationes sunt lucidae.* Sane quidem. Non tamen ab illo ita dicuntur de industria, nec in ingenio inest, sed in rebus ipsis obscuritas. Et propria quam communia obscuriora sunt. Vinum quoque aqua mixtum clarius est quidem, sed dilutius est tamen. Merum, ad bibendum difficilior, plus omnino habet virium. Ac de primo inuentionis praecepto hactenus. Reliqua persequamur.

(*Secundum praeceptum*) Argumentationes porro theologorum suis locis reddere, adeo videtur esse facile, ut non sit fortasse praecipendum. Nemo enim tam rudis est, quin sciat eo statim unumquodque argumentum theologiae referre, unde petitum est, aut ad sacras litteras aut ad concilia, etc. Quanquam non est inutile argumenta, quae in doctoribus probatis inueneris, ad locum suum quodque redigere. Hinc enim et thesaurum tibi comparabis ex aliorum inuentis, et cum intellexeris cuius loci usus illis defuerit, ipse per te ea, quae omissa sunt, diligenter inquires, ut in controversia catholicorum cum Pelagianis post sacrarum litterarum, conciliorum, sedis Apostolicae sanctorumque testimonia, quibus Augustinus satis abunde causam obtinuit, rationes theologiae Thomas addidit, quae et testimoniis pondus et causae lucem adhiberent. Agnoscere igitur apud veteres theologos argumentationum locos plurimum prodest tum in intelligendis eorum uirtutibus, tum in discernenda varia eorum argumentandi ratione, tum quod copia quaedam paratur hac diligentia et usu, ut non solum quae illi inuenerint, ea habeamus in promptu, sed ut quoties e locis Theologiae quaeremus, similibus in rebus similes nobis argumentationes occurrant.

Atque in omni arte utrumque scire operae pretium est et quid et quo pacto sit faciendum. Ambas vero has res imitatione peritorum sic assequimur, ut difficile sit iudicare, plusne praeceptis assequamur, an exemplis. Theologos sane, quod ad inuentionem attinet, magis veterum exempla iuuabunt quam praecepta, non dico nostra, sed ne cuiuscumque quidem alterius artificis. Prudentia nempe argumentandi nedum scientia theologi veteres polluerunt, qui nec indoctiores quam recentes isti, et certe prudentiores melioresque fuerunt viri. Nam de scripturae sacrae peritia, in qua argumenti theologici thesaurus praecipue inclusus est, certare cum ueteribus nulli

possunt. Verum non in scripturae solum intelligentia quaerenda, sed cum multis aliis in rebus negligentes iuniores sunt, tum maxime in argumentis theologiae propriis eruendis. Nec recentiores ego theologos contemno, «quorum satis arguta multa, sed, ut modo primumque nascentia, depicta nimis atque minuta», si ad uetera conferantur. Quae plus nescio quo pacto uidentur habere auctoritatis, plus neruorum, plus virium, non solum ad affectus permouendos, sed ad fidei quoque euincendos adversarios. In hac igitur praeceptione quamuis facili elaborandum est, si non copiam modo, sed gradus etiam argumentorum exquirimus.

(*Tertium praeceptum*) Multo vero magis theologo elaborandum, ut cognitis ac tractatis locis quaestionem, quam uersare cupit, in locos theologiae coniiciat. Cum autem illam per omnes deduxerit, considerare accuratius debet, quid e singulis in utranque partem dici argumentando possit. Tum ei colligenda sunt omnia et quae consentire causae propositae et quae dissentire uideantur, et iudicio adhibito peruidendum, utramne quaestionis partem ducta argumenta probent. Vix enim, quemadmodum supra dixi, theologus potest ab inuentione iudicium separare, si veritatem quaerere et amplecti est illi institutum.

Nec in omni loco tamen aut pro re aut contra rem argumenta semper idonea reperiemus. Non enim si aut uenator aut piscator loca apta uenationi ac piscationi cognouerint, quamuis diligentiam adhibeant vel maximam, protinus aut piscabitur hic aut ille uenabitur. Nulla quippe ars adeo esse certa potest, quae non interdum operis sui fructu careat. Ut igitur in disputatione nostra loci concurrant omnes, optabile est. Si minus, plures maioresque ponderis plus habebunt. Si vero nulli, non est minuenda artis opinio, nec de gradu deiciendus animus, sed etiam atque etiam argumenta quaerenda. Quamuis enim demersa sint, emergent tamen haec aliquando, si pelagus vel immensum et nostra diligentia excitetur, et divina gratia, quae *pulsantibus aperit et quaerentibus* nunquam deest.

Illud autem de probabilium quaestionum genere dictum accipi uelim. Nam fidei dogmata ab his locis, qui auctoritate consistunt, manant omnia. Quare nullum apud nos certum decretum est, quod non idem e locis oriatur. Non itaque uerendum, ne in fidei quaestione locorum nos argumenta destituant. Sed utcumque aderunt res, nec enim omnes eodem ingenio et sollertia nec similiter inquirimus, argumenta rerum huiusmodi semper quidem in locis inclusa erunt; eo autem eruentur vel pauciora vel plura, quo inquirentis erit eruditio, ingenium ac diligentia maior. Atque haec quidem hactenus.

Patefacta enim res ipsa est, ut non sit difficile in exquirendo argumento quid cuique faciendum sit videre. Et multa etiam sine inquisitione se ipsa offerunt, praesertim hominibus eruditis atque in harum rerum usu diu multumque uersatis. Quanquam quae cogitato meditata et praeparata in disputationem inseruntur, ea iure illis anteposimus, quae repentina animi cogitatione prodeunt. Quae, quoniam celerrima est atque ad breuissimum tempus, offerre argumenta potest, ponderare non potest. Itaque, ut sine ullo errore et inuestigare argumenta et inuenire possimus, formula quaedam constituenda est, quam si sequemur in disputatione theologica, nunquam a recto tramite recedemus. Erit autem haec formula theologorum rationi disciplinaeque maxime consentanea.

Ubi theologo disserendi materia fuerit oblata, quaestionem accurate habet expendere statuereque in primis, cuius generis illa sit ex omni illa, quam supra explicuimus, varietate. Nisi enim theologus naturam quaestionis comprehenderit, nec facile intelliget

qualia sint ei inuestiganda argumenta, nec ex quibus etiam petenda locis. Quanquam enim omnes inter se colligati atque implicati sunt, tamen ex singulis certa argumentorum genera nascuntur: nec universi, ut a principio statim huius operis dixi, aequae omni quaestioni accommodantur.

Cum vero genus quaestionis constituerit illud vel maxime, quod est omnium difficillimum, an fidei sit, an non, super omnes locos ducat eam, illos praesertim, qui erunt quaestioni magis apti et congruentes. Nam si quaestio est supernaturalis, in eos locos est coniicienda potissime, qui Dei auctoritate nituntur. Sin autem est naturalis, per eos praecipue locos deducetur, qui naturae ratione constant. Quod si mixta quaestio est et partim a natura partim a reuelatione pendet, per omnes ducatur oportet: cuncti enim iuxta possunt argumenta praeberere.

Tametsi nullius omnino generis quaestio est, quae non per omnes locos utiliter deducatur. Naturae quippe res saepe scriptura tradit, et res quoque supernaturales vel suadet ratio vel exponit. Ac divina auctoritas humanam fulcit contraque humana divinae seruit. Nec vero veritas, quae simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri et temperari potest. Sed divina et humana ratio, quod saepissime dixi, dissimiles non sunt, nec alio haec alio ducit illa, quin eodem spectant ambae et in eundem finem referuntur. Itaque acceperimus maiores nostros solitos exsecrari eos, qui primum haec natura cohaerentia opinione distraxissent. Quibus quidem ita sunt scholae theologi assensi, ut nisi has duas res in disputatione sua coniunxissent, non se putarent theologos vere esse.

Coniecta itaque per omnes locos quaestione et collectis hinc inde argumentis, sive quae discrepare seu quae congruere uideantur, in utranque partem disputet: sed tamen ad extremum finiat, quid verum sit, quid contra falsum. Doceat vero primum quid fides Christi de ea quaestione teneat quibusque idoneis ac certis testimoniis id quod tenet euincat; deinde, quid aut praescribat aut certe suadeat ratio; nam si quaestio naturalis est, ratio praescribit, sin est supra naturam, ratio suadet.

Qua in re, ut modestissime dicam, scholam apud nostros mediocriter ego iuui. Quae ante nos non erat adeo fidei argumentis instructa: a ratione ductis res theologica propemodum agebatur. Ordinem ego Divi Thomae immutavi. Etenim in *Summa adversum Gentes* ille quidem primo rationes, mox testimonia ponit. Ego vero in lectionibus meis semper a principio docui quid praefiniret de unaqualibet quaestione fides, tum quid ostenderet ratio. Sed immutationis huius prompta est atque expedita causa. Divus porro Thomas adversum Gentes theologiae negotium conficere ratione debuit, quia scripturae testimonia apud eas vel secundo vel nullo etiam loco sunt. At apud nos, qui Christianos discipulos instituimus, primas partes auctoritas habet, secundas ratio.

Quin et hunc disserendi ordinem tamquam naturae nostrae consentaneum magis Augustinus probat, quamvis Manichaeis sese attemperans id agat interdum, quod in disputando fatetur esse uitiosum. *Naturae, inquit, ordo ita se habet, ut, cum aliquid discimus, rationem praecedat auctoritas. (...). Sed quoniam cum iis nobis res est, qui omnia contra ordinem et sentiunt et loquuntur, nihilque aliud maxime dicant, nisi rationem prius esse reddendam, morem illis geram, et quod fateor in disputando uitiosum esse, suscipiam* (*De mori. eccle. cath. cap. 2*). Quo exemplo Thomas ad eundem modum se Gentibus accommodavit: nam in *Summa theologiae* auctoritas fere rationi praeparat hominem, ratio deinceps ad intellectum cognitionemque perducit (*August. de ver. relig. cap. 24*).

In ipsa vero et auctoritate et ratione sunt gradus argumentorum, et quod cuique praestet intelligi facile potest, ut prima sint quae e scriptura ducuntur, secunda quae e traditionibus Christi et Apostolorum, tertia quae ex ecclesiae decretis, deinceps gradatim reliqua consequantur. Est autem inter theologos controuersum, utra sit prior scripturae auctoritas an ecclesiae. Verum haec sicut et cetera, quae non ad inuentionem, sed ad dispositionem attinent, non putavi esse persequenda. Atque haec res, si quando in contentionem uenerit, quemadmodum diiudicanda sit, satis est, nisi male memini, supra disputatum. Illud perspicuum est, eandem omnino esse Spiritus Sancti in scriptura et ecclesia auctoritatem, si res ipsas inspicias. Quare in se quidem neutra aut prior aut maior, neutra aut posterior aut minor est.

Quid est ergo quod in hoc loco nonnunquam dubitationem afferre soleat considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit hominis eius ingenium, eruditio, institutum, quicum disputationem institueris, spectare decet. Ut enim sunt, qui scripturas ecclesiae usui anteponunt, sic reperias multos, quibus ecclesiae mos et sensus maiores esse uideantur. Quia vero ecclesia prior et antiquior est, dubitari non potest ipsius auctoritatem quodammodo esse maiorem, nam quod sit et notior et crebrior exploratum est. At in omnibus, ut dixi, eius cum quo disseris habenda est ratio. Sic enim Petrus (2 Pe. 1) Iudaeis ait *habemus firmiorem propheticum sermonem*, cum Petri tamen sermo nullo nobis gradu inferior sit. Sed de hoc, magna enim res est, alio loco pluribus (In 14 lib.). Nunc ad propositum.

Illa igitur et talia circumspicienda sunt in omni quaestione, et consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores argumentorum esse possimus et addendo deducendoque videre, quae omnium summa fiat, ex quo quantum cuique quaestioni debeatur, intelligas. Sed ut nec medici nec imperatores nec oratores, quamuis artis praecepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt, sic argumenti theologici inueniendi praecepta traduntur illa quidem ut seruemus ipsi, sed rei magnitudo usum exercitationemque desiderat Quia igitur parum verba prodesse nostra poterunt, nisi ad rem conferantur ususque praecepta confirmet, necesse fuerit theses exercitationis gratia dicere, id quod fere est a Peripateticis institutum. Archelaum primum scribit Diogenes in utramque partem disputasse, fides sit penes illum: Cicero enim huiusmodi exercitationem tradit ab Aristotele inuentam. Cuius consuetudo de omnibus in contrarias partes disserendi iure ab scholae theologis probata est, eo quod quid in unaquaque re verum sit, quid contra falsum, aliter nequeat inueniri.

Quanquam enim *cognitio veritatis*, ut Augustinus ad Dioscorum (*Epist. 56*) ait, *omnia falsa, si modo proferantur, etiam quae prius inaudita erant, et diiudicare et subuertere idonea* est, quia tamen haec ipsa veritas elucere in disputatione nequit, nisi ex utraque parte causarum sit facta contentio, nec potest fides ulla de re fieri, nisi prius adversariorum persuasiones euellantur, maxime naturale est, ut antequam probemus nostra, amoliamur adversa et opiniones contrarias refutemus. Vix autem reperietur aliquid tam omnibus ingeniis consentaneum et quadrans, ut neminem habeat repugnantem. Omnis nanque, ut Hilarii verbis utar, *humani eloquii sermo contradictioni obnoxius fuit semper*, non solum quia in alio capite et mente alia propemodum sententia est, sed *quia dissentientibus uoluntatum motibus dissentiens quoque fit sensus animorum*. Unde existimat philosophorum placita dici, quod unusquisque illud ferme amplectitur, non quod ratio praescribit, sed quod placet animo, non quod dictat illa, sed quod dictat affectus. Necesse est ergo theologis uarie in contrarias partes disserendo

quasi in simulacro pugnae exercere se ipsos; id quod Divus Thomas in *Quaestionibus Disputatis* diligentissime fecit.

Cum vero in omnium artium usu optimorum imitatio artificum valeat plurimum, exempla in theologia disserendi ab his peti aequum est, qui in hac arte excelluerunt, quorum Augustinus et Thomas sunt facile principes: Augustinus citra aleam, Thomas iudicio peritorum. Neque enim in ancipiti solum disputatione, in qua de universo genere utrinque disseri copiose licet, sed in omni omnino quaestione adeo hinc inde uber ac diues est, ut mirandum sit, in rebus tam multis et uariis, iisque saepe neque peruulgatis neque tritis, egregia in utranque partem argumenta prompta illi parataque fuisse. In multos articulos, fateor, concidit omnia et articulo fere cuique praescripsit uelut lege quadam argumentationum numerum. Aridum quoque illi fuit disputandi genus et quaestionum tractatus una perpetuo specie compositus. In ea denique fuit auctorum secta, quae adeo nullum florem orationis sequitur ut apparentibus sine carne neruis deforme videatur disputationis corpus, certe ab omni eloquentiae ornatu alienum.

Ita a doctissimo et grauissimo uiro curiosi quidem homines et delicatuli longioris operis satietate, fastidio similitudinis incultaeque dictionis horrore abalienantur. Dixit in concilio Tridentino vir eloquens sane ac facundus, sed parum theologus tamen, qui id suadere uellet audientibus, aduersum haereticos, praesertim Lutheranos, non esse magnum usum scholasticae concertationis, oratorio potius more cum illis disserendum: nostrum enim spinosum esse ac permolestum. Quae si vera essent, exempla in Theologia disputandi non ab his, quos ante dixi, meliora peterentur. Equidem etsi non sum nescius, quam sit non scholae dico in disputando mos sed tota omnino scholae Theologia haereticis inuisa, sed eo magis existimo scholasticam disserendi formam ad haereses refellendas efficacior, quo magis haereticis inuisa est. Quod si Lutherani academiae subtilitate minime capiuntur, ne oratione quidem ad rhetorum leges artificiose composita capi poterunt, quoniam grandiores sunt et callidiores effecti, quam ut orationis artificio apprehendantur. Cum autem nec argutum theologum pertimescant, nec rhetorem quamuis eloquentem, non sunt, mihi crede, aut theologi acumine, aut rhetoris flumine, hoc est, non verbis sunt et disputatione, sed uiribus et flagellis feriendi.

Verum si eo loco res sit, ut aduersum Lutherana dogmata certare cogar, eligant alii, nihil enim impedio, suaue orationis genus, quo mollius et familiarius homines istiusmodi ad ecclesiae beneuolentiam alliciant, dummodo mihi relinquunt scholae ossa neruosque ac pressam disserendi soliditatem. Quae Augustinus porro contra aduersarios ecclesiae disseruit, tametsi et inuenta sunt acutius et dicta subtilius quam ut quibus ea possit agnoscere, ad refellendos tamen haereticos tanto maiorem habent efficacitatem, quanto tenuius ad vivum resecata sunt. Atque etiam quum oratorum more quasi torrens fertur oratio, quamuis multa cuiusque modi rapiat, nihil tamen fere teneas, nihil apprehendas. Cum autem ad scholae normam certa via et ratione premitur, contineri amplectique facilius potest.

Itaque praeclarum a Divo Thoma accepimus morem disputandi, si eum teneremus. Nemo vero a uiro grauissimo orationis delicias quaerat, pigmenta muliebria, fucum puerilem, sed ueras grauesque sententias, argumenta solida et propria, sermonem rei, de qua disseritur, accommodatum. Quae omnia Divus Thomas adeo egregie praestitit, ut si uitia in eo pauca sint, quae ab istis inuidiose commemorantur, plurimis tamen maximisque uirtutibus illa compenset. Quanquam, ut erat et modestus et prudens, minutissimorum articulorum numerum legemque disputationis aequabilem tum

rudioribus tum magis suo illi saeculo dedit. Equidem non Divum Thomam modo, sed scholae auctores quosdam alios existimo, si humaniores litteras coluissent et quae in schola didicerant eloqui uoluissent, ornatissime splendidissimeque potuisse facere: et uiros eloquentiae studiosos, si ab scholae instituto non abhorruissent sed theologiam hanc didicissent et tractare uoluissent, gravissime et copiosissime dicere potuisse. Sed aut utrique suo studio delectari alteros contempserunt, aut nihil omni ex parte beatum, ut semper aliquid desideremus. Verum *si alterum sit optandum, malim quidem indisertam scientiam quam inscitiam loquacem*. Nam exempla illa disputationis theologiae suis omnibus numeris absoluta is solum suppeditare potest, qui eloquentiam sapientiae coniunxerit. Age tamen qualiacumque nostra sint, et ea ipsi afferamus, quae etsi non meliora erunt quam uetera, erunt temporis fortassis aptiora.

CAPUT XI

EXEMPLUM PRIMUM, UBI PRINCIPIUM THEOLOGIAE IN QUAESTIONEM UERTITUR

De Eucharistiae sacrificio prima mihi cum Vuicleffistis et Lutheranis controversia est. Facioque contra institutum meum, cum de re apertissima disputationem instituo. Nam si quid adeo certum et exploratum est, ut de eo inter uiros doctos constanter perpetuoque conuenerit, argumentari non soleo, ne rem minime dubiam argumentando dubiam faciam. Nec vero in hoc dabo operam, ut rem plane in ecclesia definitam meis ego argumentis probem, sed in id potius incumbam, ut unum e Theologiae principiis non tam ratiocinatione quam expositione confirmem. Ita fiet, ut veritate illustrata omnium tenebras depellam errorum. Quanquam argumenta pro ecclesiae sacrificio certissima sunt; quibus autem Lutherani contra pugnant, ut ipsis quidem videtur, sunt maxima, ut ego vero sentio, friuola et commenticia sunt omnia, uix digna lucubratione et ingenio anicularum, talia certe, propter quae non modo a communi fidelium sensu cuique esset sed nec ab amici unius privata opinione discedendum. At discipuli caeci magistri furentis rapiuntur errore sibiue Eucharistiam non esse sacrificium argumentando persuadent.

(Primum argumentum) Calvinus porro illo Apostoli testimonio (Hebr. 7) in primis nititur: *Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere. Hic autem eo quod maneat in aeternum, sempiternum habet sacerdotium. Unde et saluare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum semper vivens ad interpellandum pro nobis. Talis enim decebat ut nobis esset pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus et excelsior caelis factus, qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi; hoc enim fecit semel se offerendo. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes, sermo autem iurisiurandi, qui post legem est, filium in aeternum perfectum.*

Quo loco Paulus sacerdotium ueteris testamenti a noui sacerdotio distinguit, quod in illo plures erant sacerdotes, in hoc unicus est sacerdos. Huius vero rei causam explicat quod illi mortales erant: quare indigebant successoribus, qui in demortuorum locum subrogarentur. At Christo, qui immortalis est, nullos oportet succedentes vicarios

substituere, quales ii sunt, qui nunc quotidie sacrificant et plures ipsi atque mortales ad umbras legis deflectunt, in qua plures iidemque mortales facti sunt sacerdotes. Nostri quoque sacerdotes infirmi et ipsi sunt *habentque necessitatem quotidie, quemadmodum veteres, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi*. Noui ergo isti, cum sint ueteribus simillimi, legales sacerdotes sunt, non evangelici. Confirmat autem, ut ait, hoc illud vel maxime, quod sacerdos a Deo uocatus esse debet, quemadmodum Aaron, ut Apostolus idem affirmat (Hebr. 5); at nullam uocationem proferre nos possumus, quae nostro sacerdotio patrocinetur. Euanescit igitur sacrificium, quod sine sacerdote esse non potest.

(*Secundum argumentum*) Existimat rursum Calvinus idem Paulum cum ecclesiae fide pugnare, cum in eadem epistola (Hebr. 9) inquit: *Nec ut saepe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno. Alioquin oportebat frequenter eum pati ab origine mundi. Nunc autem semel in consummationem saeculorum ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit*. Quo ex loco iterum colligit nostros sacerdotes esse legales, qui non modo per singulos annos verum etiam per singulos dies intrant in sancta offerentes alienum sanguinem, qui semel iuxta Apostolum oblati sunt.

Cum vero diserte Paulus asserat hostiam, quae oblatione sacrificatur, immolari et occidi necesse esse, profecto si singulis Missis Christus in sacrificium offertur, singulis quoque Missis interficitur. Aut ergo Pauli argumentum uanum est, cum ait *Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi*, aut si Christus in sacrificium exhibetur, vere patitur. At corpus vivum et impassibile in altari nos offerimus; oblatio igitur forsitan esse poterit, sacrificium nullo modo. Hoc vero illud argumentum est, quod Calvinus atque Oecolampadius mire iactant, et nondum collata manu tamquam feroces uictores insultant.

(*Tertium argumentum*) Illum praeterea locum (Hebr. 10) Lutherani pressius urgent: *Vmbra habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere; alioquin cessassent offerri, ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati*. Et post multa alia, quae referre longum est, ita legimus: *Omnis quidem sacerdos praesto est quotidie ministrans et easdem saepe offerens hostias...; hic autem unam pro peccatis offerens hostias..., una oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos*.

Oblationes igitur ueteris testamenti imbecillas ac debiles ostendit Paulus, quod saepius iterabantur. Qui ergo in noua lege eadem sacrificia iterant, ii sua repetitione testes sunt oblationes suas priores infirmas exiguasque fuisse atque adeo Christi oblationem fuisse imperfectam, quia quotidie multas adiiciunt. *Medicamenti enim illa virtus est», quod Chrysostomus ait, «ut semel imponatur, et non frequenter* (Hom. 17 in epist. ad Hebr.). Et Theophilactus *pharmaca*, inquit, *fortiora semel etiam imposita curant; quae autem saepius iterantur et imponuntur, hoc ipso ostenduntur minus fortia (...). Sed et pharmacum, quod saepe admouetur idem, significat eandem aegritudinem inturbare laborantem* (In 10 cap. epist. ad Hebr.). Quocirca si eadem etiam hostia nouis sacerdotum oblationibus quasi idem medicamentum saepius apponitur, prima Christi oblatio nec perfecte curauit aegrotos nec *consummauit in aeternum sanctificatos*, utpote cum homines nouis quotidie ac repetitis sacrificiis curentur, sanctificentur, consummentur.

Adde quod paulo post Apostolus asserit: *Ubi peccatorum remissio est, iam non esse oblationem pro peccato*. Post Christi igitur hostiam unicam, qua omnia sunt in cruce expiata delicta, post remissas etiam per Christi sacramenta iniquitates, nulla reliqua est *oblatio pro peccato*. Non est itaque in ecclesia huiusmodi sacrificium. Id quod Apostolus e uestigio testatur inquires: *uoluntarie peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam nulla relinquitur pro peccatis hostia*. Qui autem nullam dicit, is non baptisma solum, sed nullam dicit hostiam superesse. Nos autem dicimus, quod aliqua superest: contra Apostolum ergo dicimus.

Neque his occurri potest, inquiunt, praetexendo in noua lege non varia esse aut multa sacrificia, ut olim in lege, sed unum idem saepe repeti, quomodo Chrysostomus et Theophilactus occurrunt. Quoniam Apostolus a nouo testamento non solum multarum diuersarumque rerum sacrificia reiicit, sed eiusdem etiam hostiae repetitam oblationem damnat in haec verba: *Neque ut saepe offerat semetipsum*, etc. (Hebr. 9). At Christus in altari se ipsum nunc etiam offert, ut posterius ex catholicorum sententia ostendetur. Iteratam quoque oblationem in veteri testamento ideo factam esse dicit, quia prior erat imperfecta (Hebr. 10). Sive autem plures res sive eadem saepius offeratur, Pauli argumentum manet inuictum, si prima oblatio perfecta esset, nulla posteriore indigere: ita posteriores sacerdotes ab offerendo cessaturos. Quo fieri argumentantur, ut illud alterum catholicorum effugium uanum etiam sit: nempe Apostolum loqui de oblatione cruenta, qua Christus semel in cruce defunctus est, nostras autem esse incruentas. Sive enim cruentum seu incruentum sacrificium sit, si saepius resumitur, prior oblatio non perfecte sanctificauit nec exhausit delicta praeterita, pro quibus alia hostia profertur.

Nulla itaque, ut putant, rima effugere possumus, sed fateamur necesse est totam *ad Hebraeos Epistolam* novorum sacrificia sacerdotum explodere, praesertim cap. 10, ubi si Paulus de cruenta solum hostia sermonem faceret, facile eluderetur, vel quum ait *Ubi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato*, vel etiam magis quum dicit *Voluntarie peccantibus nobis... nulla relinquitur pro peccatis hostia*. Nihil enim interest cruenta sit an incruenta, si oblatio est et hostia pro peccato.

(*Quartum argumentum*) Ad haec, Matthaeus (Matth. 26), Lucas (Luc. 22) et Paulus (1 Cor. 11) aperte narrant Dominum in ultima coena non obtulisse quidem corpus et sanguinem Deo, sed Eucharistiam discipulis accipiendam distribuisse. Optima igitur Missa illa erit, quae erit primae quam simillima; prima autem coena fuit, non sacrificium. Etenim si sanguinem pro peccatis tunc Christus obtulisset, iam ante crucem essent remissa peccata, nisi frustra Christi sanguis in Coena oblatus est, qui peccatorum remissionem non obtinuit, quam vel nunc obtinet Patri a sacerdotibus exhibitus.

(*Quintum argumentum*) Ea insuper loca nobis Lutherus obiicit, quibus locis calix sanguinis Christi testamentum dicitur (Luc. 22, 1 Cor. 11). Testamentum vero non est opus haeredis sed testatoris; at sacrificium opus est nostrum; sacramentum igitur sanguinis non est sacrificium. Hanc vero ratiocinationem, bone Deus, quanto verborum ornatu quasi simiam purpura uestit! Quae est, inquit, tanta temeritas, ut testamentum, hoc est, promissionem haereditatis nos opus esse nostrum dicamus, quod testatori in satisfactionem exhibemus? Et ubi de acceptis gratos nos esse oportet, ibi accedamus superbi daturi accipienda, ut testator iam non suorum largitor bonorum, sed nostrorum sit acceptor? Neque enim fieri potest, ait, ut idem ab eodem simul et recipiatur et detur, et offeratur et acceptetur. Quam vero insanus erit pauper et indigens, si bonum opus dicat se conferre diuiti, de cuius manu accipit beneficium?

(*Sextum argumentum*) Afferunt etiam in hanc rem sanctorum veterum testimonia. Primum illud Chrysostomi: *Hoc nostrum sacrificium exemplar est illius, quod Christus in cruce fecit. (...). Non autem aliud sacrificium sed ipsum semper facimus; magis autem recordationem ipsius operamur* (Hom. 17 in epist. ad Hebr.). Et Theophilactus immo potius, ait, *memoriam illius oblationis facimus, qua se Christus obtulit* (In 10 cap. epist. ad Hebr.). Ex qua correctione Oecolampadius colligit Crhysostomo et Theophilacto Missam nostram non esse proprie sacrificium corporis et sanguinis Christi sed exemplar. Alioqui non correxissent quod vere ac proprie dictum est.

Addunt illud Augustini: *Holocausti sui imaginem in ecclesia celebrandam dedit* (Lib. 83 quaestionum). Et alio rursum loco *Christianos, inquit, peracti sacrificii memoriam celebrare* (Lib. contra Faustum, cap. 18). Et in epistola quadam ad Bonifacium (Epist. 23) docet in Eucharistiae immolatione nomen rerum ipsi figurae exemplarique tribui solere. Basilius demum apud Euthimium (In Mat. ca. 64) haec nostra «exemplaria» dixit esse veri sacrificii. Non ergo sunt verum sacrificium sed sacrificii figura.

(*Septimum argumentum*) Nec testimoniis solum premere nos sed etiam ratione uolunt. Nam si sacrificio peccata redimerentur, quod catholici astruimus, redemptio nostra a nobis quoque ipsis per nostras oblationes existeret. Ita non solum Christus redemptor esset, sed homines etiam sui essent redemptores. Id quod stultitiae est manifestae.

(*Octauum argumentum*) Addunt fieri non posse, ut operatio nostra alteri peccati remissionem conferat ex ui ipsius operis, quod nostri quidam dicunt «ex opere operato». Solius enim Christi opera et actiones ex se peccata remittunt; at sacrificium et Missa operatio nostra est; nefarium est igitur affirmare, quod ratione sui et Deum propitium reddat et deleat quoque peccata. Atque in hoc uno Lutherani huius controversiae statum constituendum censent. Asserunt enim se habere hanc rationem adeo firmam, certam, expeditam, ut adversus omnes portas inferi consistere queat.

Hanc autem rationem videtur confirmare Irenaeus (Lib. 4, cap. 34) in haec verba: *Non sacrificia sanctificant hominem, sed conscientia eius qui offert sanctificat sacrificium pura existens et praestat acceptare Deum quasi ab amico. Peccator inquit qui occidit mihi uitulum, quasi qui occidat canem. Quoniam igitur cum simplicitate ecclesia offert, iuste munus eius purum sacrificium apud Deum deputatum est. Quemadmodum et Paulus Philippensibus ait: Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quae misistis in odorem suauitatis hostiam acceptam, placentem Deo.* Dixerat autem sacrificium hoc illud esse, quod ex Malachiae primo capite theologi conamur inferre. Nulla igitur apud nos hostia manet, quae ex se aliorum peccata deleat, sed si quid habet, id habet ex offerente. Quo argumento nos Bucerus impugnat.

(*Nonum argumentum*) Praeterea, remissio peccatorum hominis sanctificatio et iustificatio est; haec autem per fidem cuique propriam obvenit, ut ad Romanos scribit Apostolus; nulla ergo sacerdotis oblatio ex opere operato aliorum peccata remittit. Nam ne Christi operationes quidem, nisi per propriam fidem applicantur hominibus, iuxta illud: *Quem proposuit Deus propitiatorem per fidem.* Item, si ui sua oblatio sacerdotis aliorum diluit culpas, gratiam ergo hoc sacrificium confert. Ablutio enim culparum sine gratia aquae salientis in vitam aeternam esse non potest. Neque elabi possumus dicentes remitti per sacrificium peccata uenialia, non etiam mortalia. Quoniam si sanguis Christi in sacrificium offertur, omnia profecto remittit, qui in omnium remissionem effusus est. Nisi frustra ac sine causa catholici petimus, ut hoc sacrificium *omnia crimina nostra detergat*, et rursum ut *sit ablutio scelerum et omnium remissio peccatorum.*

(*Decimum argumentum*) Praeterea, cum catholici fateamur in hoc sacrificio sanguinem Christi contineri, fieret ut unico sacrificio omnes peccatorum poenae abolerentur. Res quippe oblata infiniti ualoris est. Vanum itaque esset pro eisdem plures Missas celebrare. Qui vero dicunt infinitae hostiae fructum a sacerdote offerente limitari, hi refelluntur a Lutheranis multiplici uariaque ratione. Primum, quod sacramentorum fructus non definitur a ministris: ergo ne sacrificii quidem. Deinde, quia quamuis sacerdos offerens in peccato mortali sit, sacrificium tamen illi prodest pro quo offertur; non ergo huius sacrificii virtus a sacerdote offerente terminum ullum accipit. Item, quia infinitae rei pretium non minuitur sive a paupere detur sive a diuite; centum scilicet aurei centum ualent, a quocunque tandem offerantur. Immo, quo res oblata maior est et hic, qui offert, est pauperior, eo oblatio maiori habetur in pretio.

Ad haec, si semel offero sanguinem meum Deo, sanguis meus fusus est idoneus ad omnia peccata delenda nec pretium imminuitur ab offerente. Martyres nanque universi, inaequabilis licet meriti, aequae tamen consequabantur omnium ueniam peccatorum. Si igitur vere offert sacerdos sanguinem Christi, nullis eum finibus circumscribet, quin satis sit etiam semel oblatus ad omnia redimenda peccata. Sacrificium denique altaris a Christo summo sacerdote nunc etiam Patri pro nobis offertur; ab illo igitur infinitum ualorem habet, quem uidelicet eadem ex causa infinitum habuit in cruce. Neque enim illud negare possumus, cum Christus *sempiternum habeat sacerdotium, unde et saluare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis*.

Atque Lateranense concilium sub Innocentio Tertio *Una*, inquit, *est fidelium universalis ecclesia, in qua idem ipse est et sacerdos et sacrificium* (Cap. Firmiter de *Sum. Trin. et fide Cathol.*). Loquitur autem sine dubio de eo, quod offerimus in altari. In concilio rursum Tridentino definitum est nostras omnes satisfactiones Christum offerre Patri; multo ergo magis illam uictimam offeret, quam, ut Deum placemus, nos in altari probemus ad sacrificium. Quam rem non Ambrosius (*I lib. off. cap. 48*) modo insigniter praeter Latinos ceteros, sed Graeci in canone suo manifeste testantur. Sane quemadmodum sacerdos non nomine suo consecrat et conficit Eucharistiae sacramentum, ita non in nomine suo sed Christi offert Eucharistiae sacrificium. Quod si Christi sanguis hostia nunc est ad culparum redemptionem, huius vero sanguinis pretium nullo fine concluditur, praesertim si a Christo ipso offeratur: manet omnino unica oblatione omnes culparum poenas resolui.

(*Postremum argumentum*) Contendit postremo Calvinus Eucharistiae sacramentum cum sacrificii voce pugnare. Eucharistia, inquit, donum est cum gratiarum actione percipiendum, sacrificium vero est pretium, quod Deus in satisfactionem accipit. Quantum ergo interest inter dare et accipere, tantum a sacramento sacrificium distat.⁵⁹¹ Hac enim argumentatione fit ut reliqua sacramenta sacrificia esse non queant. Eucharistia quoque post peccata gratis remissa, post reconciliationem adeptam, vitae nobis promittit et gratiarum augmentum. At sacrificium cantilenam aliam canit, nempe Deum quasi adhuc iratum tanquam pretio quodam exhibito placari, nec esse expiata scelera, quae sacrificium expiare dicitur.

Praetereo alia argumenta ridicula: indigna enim sunt, quibus nos serio respondeamus. Sed et illa superiora, ut ante iam dixi, tametsi in faciem apparent probabilia, diligenter tamen inspecta uana esse deprehenduntur. Id tantisper dum explico et fidem meam de ecclesiae sacrificio breviter expono, quaeso, lector, attende.

Si qua disputatio est ubi id de quo disputetur necesse sit definire, hanc ego vel maxime esse crediderim, quae nobis hodie instituitur, cum non modo Vuicleffistas et Lutheranos sed quosdam etiam catholicos videamus sacrificii ui et natura ignorata in summo errore et maximarum rerum ignoracione versari. Explicaturus igitur quidnam sacrificium sit quidque sua definitione contineat, illud in primis accipio, sacrificium proprium esse religionis opus, id est, eius uirtutis quae cultum Deo et caeremoniam affert. Est enim *sacrificium quasi sacrum factum*, ut Gregorius ait (1 q. 1 cap. *Multi*); sacra vero Deo facere haud dubie ad Dei cultum et reuerentiam pertinet; sacrificare igitur propria est religionis actio, quae uidelicet solius Dei honori dedicata est, quemadmodum Augustinus (*con. aduer. leg. et prophe.* libro primo, cap. decimo octavo; et *de ciuit. Dei* libro decimo, cap. quarto.), *Acto.* quoque (decimo quarto, cap.) Lucas scribit.

Illud deinde sumo, sacrificium speciem esse operis sacri et religiosi, atque adeo opus sacrum quasi genus esse sacrificii. Etenim qui vocem hanc ad sacras omnes caeremonias et religionis actus extendunt, qua ratione id faciant ipsi uiderint; certe cum perpetuo et ecclesiae et scripturae usu pugnant. Septem enim sacramenta agnoscit ecclesia, septem sacrificia non agnoscit. Non itaque quodcunque opus sacrum quicunque religionis ritus est sacrificium. Unde et concilium Florentinum non obscure a sacris ceteris sacrificia distinguit. Atque in lege veteri alias fuisse leges de sacrificiis constat, alias de reliquis sacris ritibus. Quae causa necessaria est, ne nos sacrificia cum sacris aliis confundamus.

Adde quod in sacrificio hostiam esse oportet, quae Deo immoletur; hostiam vero in omni religiosa caeremonia uelle fingere ridiculum est. Adde etiam quod «sacrificium» Latinus interpret semper appellat quam Graeci θυσίαν; Graecis autem θυσία non est quodlibet unum sacrum opus sed specialis religionis caeremonia, in qua res Deo sacra vel per sanguinem vel per ignem vel alio quouis modo conficitur. Quanquam Theophilactus auctor est θυσίαj proprie magis esse quae per ignem sacrificantur quam ea quae per sanguinem. Sed et Porphyrius *ab exhalatione*, inquit, *ignis, quam Graeci θυμιασίν dicunt, Thysia quoque, quam sacrificium Latine appellamus, apud Graecos antiquitus dicta est. Nunc vero non recte capimus thysiam illum cultum appellantes, qui sanguine celebratur.* Hactenus Porphyrius. Sed, ut prima vocis origo illa sit, non negant auctores hi uulgarem eius vocis usurpationem uniuersa ea continere quae vel per ignem vel per sanguinem immolantur. Atque haec Latini interpretes sacrificia vocari perhibent. Sit itaque exploratum sacrificium speciem quandam esse cultus sacri.

Quod si ex usu recte loquentium divinaeque scripturae consuetudine propria huius nominis significatio accipienda sit, inueniemus sane sacrificium tunc solum esse, quum res aliqua sacra offertur Deo. Ubi nanque oblatio non est, ibi ne sacrificium quidem esse potest. Qui enim aut baptismi aut confirmationis aut ordinis aut matrimonii aut unctionis extremae sacramentum conficit, is quamuis sine dubio rem sacram et divinam faciat, sacrificium tamen facere non nisi absurdissime diceretur. Quoniam ne ipsa quidem Eucharistia, quandiu seruatur in pixide, sacrificii nomen habet. Tunc vero primum hostia nuncupatur, quum offertur. Oblatio igitur est de ratione sacrificii. Id quod Paulus saepe docet, ut *ad Hebraeos* quinto: *Omnis ait pontifex constituitur, ut offerat sacrificia pro peccatis.* Et capit. septimo: *Pro suis delictis hostias offerre.* Et cap. nono: *Munera et hostiae offeruntur*, etc. Et capit. decimo: *Eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter*, etc.

Nec hic laborare opus est, ubi nihil est ambigui. Illud addo, quod difficulter admittunt quidam, si uis et natura huius uocabuli perpendatur, non omnem oblationem sacram sacrificium esse, sed quiddam aliud praeter oblationem sacrificii vocem uendicare, quemadmodum Divus Thomas (II-II, q. 85, art. 3 ad 3) argutissime, ut omnia, dixit. Et Theophylactus (In c. 8 *epist. ad Hebr.*) *Doni, inquit, et victimae exacta ratione quidem est discrimen. Quisiam enim, hoc est, sacrificia sunt per sanguinem et carnem oblationes vel certe omnia quae per ignem sacrificantur. Dona autem sunt ut fructus et quaecunque alia exsanguia et igni carentia.*

Quod utique discrimen Paulus in Epistola ad Hebraeos diligenter obseruat: *Omnis ait pontifex constituitur, ut offerat dona et sacrificia* (Hebr. 5). Et iterum: *Omnis pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur* (Hebr. 8). Atque Chrysostomus (Hom. 18 in *epist. ad Hebr.*), explicans illud *Sacrificium et oblationem noluit*, oblationis et sacrificii hanc differentiam esse accurate notauit. Non itaque omnis oblatio sacrificium est.

Quam omnino rem illud vel maxime argumentum probat, quod cum animalis uiui iuxta legis praescriptum fiebat oblatio, nusquam haec aut hostia aut sacrificium uocabatur. Nisi uelis tum a Iudaeis filios immolari in sacrificium, cum post purificationis caeremonias Domino sistebantur. Quod quoniam absurdum est, consentiamus non omnes res Deo oblatas hostias esse aut sacrificia. 603. Porro autem si circa rem, quae offerebatur, quippiam sacri sacerdos faciebat, ut si animalis fundebat sanguinem, si thus ardere faciebat, si conterebat frumentum, si oleo similam conspersam frigeat in sartagine, tum demum vere sacrificium faciebat. Earum quippe rerum omnium sacrificia esse *Leuitici* secundo et sexto, *Numeri* quinto et secundo *Paralip.* 28 cap. legimus. Scite ergo ac praeclare D. Thomas admonuit in eo sitam esse rationem sacrificii, si circa rem Deo oblatam quicquam fieret, quo res ipsa sacra quodammodo conficeretur. Nam si integram et illaesam sacerdos offerret, donum dici et munus, non item sacrificium. Id quod in Graeca voce quisiam explicatius animaduertitur, ut paulo ante dicebamus.

Quibus rebus expositis facile intelligitur Lutheranos in *Apologia Augustana* perperam sacrificium definiisse, quod sit caeremonia vel opus a nobis Deo redditum, ut eum honore afficiamus; ueluti munera, primitiae, decimae. Hanc vero finitionem cum exemplis suis, ut alia argumenta praetereamus, satis refellit Apostolus tum dona a sacrificiis distinguens tum magis argumentans quod, si Christus saepe se in sacrificium offerret, saepe etiam pateretur.

Sed ut occultae atque inuolutae rei notitia aperiatur, his quae dicta sunt illud primum obiicitur, quod Propheta *sacrificium laudis* saepe commemorat (Psal. 49, 106, 115), quod Paulus interpretatur *fructum labiorum confitentium nomini Dei* (Hebr. 13). Sacrificii igitur definitio non est tam anguste conclusa. Illud deinde videtur esse contrarium, quod Apostolus ad Romanos scribit: *Obsecro vos, ut exhibeatis corpora uestra hostiam uivam* (Rom. 12). Non ergo in sacrificio hostiam esse oportet quae mactetur, sed satis est si corpus nostrum uivum ad sacrificium praebeamus. Tertio loco id opponitur, quod in omnium ore est: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus* (Psal. 50). Illa demum: *Repletus sum his, quae misistis in odorem suauitatis, hostiam acceptam* (Philip. 4). Et rursum: *Beneficentiae et communionis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus* (Hebr. 13). Quibus uidelicet argumentis moti quidam putauerunt sacrificii nomen terminis esse latioribus circumscribendum: a nobis enim strictissime coarctatum.

Ego vero tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer veram sacrificii finitionem, quae est a nobis anteposita, his argumentis obscurari, sed fieri etiam illustriorem existimem. Duobus quippe modis verba in sacris litteris usurpantur, uno per proprietatem, altero per figuram. Atque id quidem, licet facillimum, est tamen animaduersione dignissimum. Multos enim et ex alienis et ex nostris huius rei ignoratio fefellit. Dico igitur nomen sacrificii dupliciter in scriptura sacra accipi, et proprie et translate. Nos porro quum res definimus necessaria Philosophiae ducti ratione, non quid uox per metaphoram aut alium tropum significet sed quid proprie contineat exponimus. Sacrificii itaque natura propria plane nobis definita est, at in omnibus testimoniis quae contra posuimus nominis translatio quaedam et abusus est. Id quod in singulis facile intelligimus, si ea ad veram et propriam sacrificii naturam referamus.

In primo siquidem testimonio *fructus labiorum* laudantium Deum hostia dicitur cum lingua labiaque mortificata Dei laudibus consecrantur. Quemadmodum enim uitulus mactatus in hostiam nullas alias edebat voces quam in Dei laudem et gloriam, sic lingua conuiciis detracti ac turpiloquio mortua et soli Deo laudando sacra quasi sacrificium quoddam offertur, iuxta illud, quod scriptum est: *Reddemus uitulos labiorum nostrorum* (Oseae 14). Quanquam in psalmis dici potest sacrificii hostiaeque voces sine tropo usurpatas. Erat enim in lege praescriptum inter cetera gratiarum actionis sacrificium, in quo uerae hostiae mactabantur. Sed Paulus (Hebr. 13), ut solet, per allegoriam hostias illas carnales ad labiorum laudantium Deum spirituale sacrificium traduxit.

In secundo vero testimonio expeditior et planior est metaphorarum ratio. Tunc enim offerimus corpus nostrum hostiam Deo, quum mortificamus membra nostra, quae sunt super terram, carnemque nostram peccato quidem mortuam, viventem autem iustitiae, Domino offerimus. Quemadmodum Hieronymus *illa*, inquit, *virginitas hostia Christi est, cuius nec mentem cogitatio neque carnem libido maculauit* (Lib. aduers. Iovin. 1). Atque fortassis quum Apostolus vivam hostiam dixit, quasi pugnantibus inter se uocibus de more lusit. Similia sunt illa: *quae in deliciis est uidua, vivens mortua est*; mare dulce; terra coelestis; spiritualis caro, spiritus carnis. Non itaque ex eo quod Apostolus vivam hostiam dixit, statim colligere oportet animal non esse mactandum quum in hostiam praebetur. Quin potius, si Pauli ingenium tenemus, contrario modo argumentabimur.

Iam in tertio quoque testimonio aperta translatio est. Cor nanque instar frumenti contritum et divini amoris igne quasi succensum similitudine quadam sacrificium vocatur. Adde quod familiare auctoribus sacris est imaginum vocabula rebus per imagines significatis attribuere, ut nomen Dauidis Christo (Ezechielis 34), nomen etiam Petrae eidem (I ad Corinth. 10). Tale illud est: *Ego sum uitis vera*. Quia igitur per sacrificia illa legis externa res quaedam spirituales potiores praesignabantur, has omnino res sacrificia holocausta hostias sacrae litterae appellant. Ut mactationes brutorum animantium figurae erant mortificationis carnalium et irrationalium affectuum, qui regnant in corpore, ideoque carnis mortificatio hostia dicitur, non proprie quidem sed figurata dictione. Et hunc in modum cetera, quae non sunt modo longo sermone explicanda.

Tres ergo priores scrupulos plane excussimus; quartum vero illum facilius eximemus, si semel stabilitum fuerit his in locis Apostolum non proprie loqui, sed figurate. Id quod liquido demonstrari potest. Primum, quia sacrificium ad religionem proxime pertinet, at eleemosyna et beneficentia ad misericordiam vel liberalitatem. Dein ex illo Oseae testimonio: *Misericordiam volo, et non sacrificium* (Ose. 6). Quo loco sacrificium non

obscurae a misericordiae operibus separatur. Certe si sacrificii uox dona pauperibus collata proprie contineret, nullo modo Propheta diceret: *Sacrificium et oblationem nolui*. Quid igitur sibi Apostolus vult quum ea munera hostias vocat, quae pauperibus tribuuntur? Nempe illa esse Deo acceptissima. Videlicet hostias credebat populus maxime placere Deo, spirareque illi odorem iucundissimum (Gene. 8. Exo. 29. Leui. 1 et 3. Nume. 28). Usque eo autem persuasio haec in animis vel fidelium insederat, ut prae sacrificiis opera interdum pietatis charitatisque contemnerent. Huius rei apostoli minime ignari et plebem rudem ad veram et germanam pietatem reuocare cupientes, misericordiae ac charitatis officia hostias appellabant, non falso id quidem, sed verbis paululum quadam dicendi figura immutatis. Sic Paulus (Philip. 4) *hostiam acceptam dixit in odorem suauitatis*. Sic Iacobus *religionem mundam et immaculatam esse uisitare pupillos et uiduas in tribulatione eorum* (Iaco. 1). Quam rem plane et sine verborum immutatione legis ille peritus significauit inquit: *Diligere proximum tanquam se ipsum maius est omnibus holocaustis et sacrificiis* (Marc. 12).

Quid ergo proprie sacrificium sit, qua etiam ratione per tropum transferatur satis dictum est. Nec haec tamen nimis multa uideri debent, cum huius vocis ui ac potestate ignorata multorum disputationes uagari et errare cernamus. Erant autem haec copiosius explicanda, ne immodicae breuitatis studio raperentur verborum pondera disserentis celeritate. Sed de his hactenus.

Sequitur ut sacrificium in species suas quam brevissime partiamur. Lutherani in *Apolo. August.* duas proximas sacrificii species esse aiunt, nec esse plures: unum enim esse sacrificium propitiatorium, nempe ad placandum Deum et impetrandam ueniam peccatorum; alterum εὐχαριστικόν, id est, gratiarum actionis. Has duas species sacrificii magnopere oportere asserunt in hac controversia nos in conspectu positas habere et singulari diligentia cauere ne confundantur.

Id quod ipse etiam atque etiam moneo, sed illud quoque animaduerto, hac divisione multas sacrificiorum species vitiose fuisse praetermissas. Non enim solum vel pro peccato vel etiam ad gratiam referendam sacrificium fieri solebat sed et uice supplicationis, ut a Deo vitae commoditas ac prosperitas haberetur. Quod si Latine liceret, possemus impetratorium vocare. Quale fuit sacrificium Iacob (Gene. 28) qualesque etiam mulier illa praetulit, quae in Prouerbiis dixit: *Victimas pro salute deuoui* (Prov. 7). Sane in Levitico (Levit. 7) post sacrificium pro peccato *hostiae pacificae* in duas species distribuuntur, ut aliae sint *gratiarum actionis* Deo exorato, aliae *uoto vel sponte* susceptae Deo exorando.

Ac praeter haec sacrificii genera aliud fortasse fuit in hoc paratum, ut foedus cum Deo fuso sanguine sanciretur. Cuiusmodi Exo. 24 et 4. reg. 23 mentio fit. Ut omittam sacrificium pro consecratione pontificis, quod legislator a reliquis sacrificiis distinxit (Levit. 7). Nam holocaustum, quod humanae seruitutis tributum proprium erat et ad testationem divinae maiestatis ac dominationis Deo sacrum, dubium non est ad duas illas sacrificii species minime pertinere.

Plura itaque quam duo hostiarum genera fuere in veteri testamento; at in nouo utrum unum saltem sit quaeritur. Cui quaestioni statim ego respondeo, si duo illa prius explicuero quae in hac controversia explicatu quidem facillima sunt, sed sunt tamen necessaria vel maxime. Illud primum est, nomen sacrificii interdum pro re, quae Domino offertur, interdum vero pro actione ipsa sacrificandi solere accipi. Pro re, ut *ad Hebrae. 5: Omnis pontifex constituitur, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis*. Pro

actione, ut in illo apud Tullium loco: *praebere hostias ad sacrificium*. Quo modo Divus Thomas (II-II q. 85, arti. 3 in c. et ad 3) hanc vocem usurpauit, nec usurpauit absurde, cum artificium lanificium et similia ad eundem modum a doctissimis usurpentur.

Alterum est catholicos sicut Eucharistiae sacramentum ita Eucharistiae sacrificium duobus modis asserere. Est enim sacramentum tantum, hoc est, species illae uini et panis externae, quae corpus Christi ac sanguinem continent. Est item res et sacramentum, nempe corpus Christi et sanguis, quae res interius sub speciebus continentur. Similiter etiam in oblatione et Missa nostra est sacrificium externum specierum panis et uini, quod Augustinus in Psal. 37 *Sacrificium panis et vini* nuncupauit. Est et rursus sacrificium interius corporis et sanguinis Christi, quod Deo Patri sub speciebus illis potissimum offerimus; interius dico, non quod ipsum per species non suo quodam modo videatur, sed quod intra species inclusum occultum in se et inuisum sit.

His positis sit prima conclusio: in lege noua vere nunc est et proprie sacrificium. Quae omnino res primum ex Malachia aperte conficitur. *Non est, ait, mihi uoluntas in uobis, et munus non suscipiam de manu uestra. A solis enim ortu usque ad occasum magnum est nomen meum in Gentibus, et in omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda* (Mala. 1).

At interpretantur hunc locum Lutherani de sacrificio spirituali omnibus fidelibus communi. Id quod nullo pacto defendi potest. Primum, quia nostra opera omnia sunt *tamquam pannus menstruatae* (Esai. 64); non igitur possunt dici absolute oblatio munda, Luthero praesertim, qui nostras iustitias peccata esse contendit. Deinde quia offerre opus nostrum tanquam mundam oblationem et sacrificium isti dicunt esse pharisaicum; at Propheta non loquitur de pharisaico sacrificio. Praeterea, quia sacrificia spiritualia non sunt propria legis evangelicae, sed communia in omni lege fuere; propheta autem diserte loquitur de sacrificio quodam legis nouae proprio ac singulari. Postremo, quia idem propheta cap. 3 loquens rursus de ipso eodem nouae legis sacrificio *Sedebit, ait, conflans et emundans argentum, et purgabit filios Leui* (non dicit filios Israel, sed Leui)... *et erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia*. Peculiare ergo sacerdotium erat instituendum et peculiare sanctificandi ministri ad peculiare sacrificium legis evangelicae.

Nam quod protestantes illud primi capitis referunt ad sacrificium spirituale commune omnium fidelium, hoc vero tertii capitis ad praedicationem euangelii, de qua Paulus *ad Rom.* (15 *Sanctifico Euangelium*, etc.), sua hac uarietate testantur se a ueritatis unitate discedere. Cumque haec sint per figuratam dictionem sacrificia, qui ad tropos confugiunt hoc loco, ii et omnem scripturarum uim labefactant et sibi etiam repugnant. Fatentur enim et ipsi non esse in sacrarum litterarum intelligentia ad tropos confugiendum, nisi ex proprietate uocabulorum magna absurditas sequeretur.

Nec uero cum his Augustinus facit, qui libro *contra litteras Petiliani* secundo (Cap. 86) hunc Malachiae locum de laudis sacrificio interpretatur, de quo scriptum est *Immola Deo sacrificium laudis*. Sic enim et Sptuaginta uerterunt *Ab ortu solis usque ad occasum glorificatum est nomen meum in nationibus*. Id quod Apostolus explicat inquires *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini eius*.

Sed ne Hieronymus quidem ab his dicit quum Malachiae testimonium his uerbis exponit (*Idem fere in Zacha. 8 c.*): *Ergo proprie nunc ad sacerdotes Iudaeorum sermo fit, qui*

offerunt caecum et claudum et languidum ad immolandum, ut sciant carnalibus uictimis spirituales uictimas successuras, et nequaquam taurorum hircorumque sanguinem, sed thymiam, hoc est, sanctorum orationes Domino offerendas, et non in una orbis prouincia Iudaea, sed in omni loco offerri oblationem nequaquam immundam, ut a populo Israel, sed mundam, ut in caeremoniis Christianorum.

Non sunt, inquam, pro adversariis auctores hi nec stant a mendacio contra verum. Regula siquidem scripturarum est, ut idem Hieronymus eodem ipso loco testatur, *ubi manifestissima prophetia de futuris textitur, per incerta allegoriae non extenuare quae scripta sunt*. Cum ergo in universo orbe atque adeo apud omnes gentes una et eadem offeratur hostia, munda sacramentalis et externa quidem specierum panis et uini ab omni carnis et cruoris foeditate aliena, interior vero incruenta etiam, quamuis corporis sanguinisque ipsa sit, quid attinet uaticinationem, quam in purissimo Christi sacrificio proprie impletam cernimus, allegoricis et spiritualibus interpretationibus inuertere? Non itaque si Augustinus atque Hieronymus in ecclesia gentium laudis sacrificium, sanctorum orationes et ceteras demum spirituales hostias agnoscunt, quae allegorice et figurate hostiae sunt, idcirco verum et proprium Eucharistiae sacrificium excludunt.

Quin immo is ipse Augustinus ad Paulinum scribens, in Missa et sacrificio quod celebrat et frequentat ecclesia omne precum orationum laudumque genus, de quo Paulus (I Timo. 2) loquitur, contineri existimauit. Sane quidem Eucharistiae oblatio magna cum excellentia praestantiaque oblationum reliquarum sacrificium est gratiarum actionis et laudis, in quo nomen Dei gloriosissime et magnificentissime summo splendore illustratur. Eucharistia item verum illud thymiam suauissimi odoris est, quo omnes sanctorum preces et orationes referuntur, unde iucundum et ipsae odorem mutantur. Quae causa Irenaeo (Lib. 4 *contra haere.* c. 32 et 34) fuit ut ex Malachiae prophetia utranque hostiam in Christi ecclesia futuram intelligeret: et eam quae proprie hostia est gratiarum actionis et laudis, quam ob id ipsum Eucharistiam appellamus, et quae figurate per allegoriam hostia nuncupatur.

Verum ne propheticis obscurisque testimoniis Lutherani se impugnari causentur, alterum ex Evangelio clarissimum proferamus. Exstat ergo apud Lucam scriptum apertissimum testimonium ad huius rei approbationem. *Accepto inquit pane gratias egit et fregit et dedit eis dicens: Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur; hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, hoc est, accepit et gratias egit dicens, Hic est calix nouum testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur* (Luc. 22).

Ubi illud primum animaduerto, iure Cornelium episcopum Bitontinum in concilio apud Tridentum a patribus et theologis universis explosum, qui dixerit Christum in coena non suum corpus et sanguinem obtulisse. Ritu quippe Iudaico gratias Deo agere calicem in manibus accipiendo et leuando vere est hostiam gratiarum actionis offerre. Quum itaque dixit Dominus *Hoc facite*, plane iussit apostolis ut quod ipsum facere cernebant, id quoque illi facerent eucharistiae, hoc est, gratiarum actionis, hostiam exhibendo.

Quemadmodum Cyprianus ad Cecilium enucleauit in haec verba (*De consecra.* dist. 2, cap. Scriptura): *Scriptura dicit ut quotiescumque calicem in commemorationem Domini et passionis eius offerimus, id, quod constat Dominum fecisse, faciamus*. Et paulo post: *A Domino admoniti et instructi sumus ut calicem Domini cum uino mixtum secundum quod Dominus obtulit, offeramus*. Atque Irenaeus (Lib. 4, cap. 32) *calicem, inquit, similiter suum sanguinem confessus est, et noui testamenti nouam docuit oblationem. Quam ecclesia ab apostolis accipiens in universo mundo offert Deo ei, qui alimenta*

nobis praestat, primitias suorum munerum in nouo testamento. Et cap. postea 34: Offerimus, ait, ei Eucharistiam non quasi indigenti, sed gratias agentes donationi eius, etc.

Ubi omissis auctoritatibus non dubitem ipsa re et ratione exquirere veritatem. (*Ratio Irenaei*). Quemadmodum enim in rebus aliis contingit ut eas sancte ac religiose offeramus Deo ab illo primum acceptas, ita ac multo etiam magis, cum in Eucharistia corpus Christi ac sanguinem coelestis benedictionis largitate acceperimus, impii profecto erimus et ingrati, nisi summam gratiam referamus, eadem dona quae a Deo accepimus ipsi reddendo, iuxta illud quod scriptum est: *Tua sunt, Domine, omnia, et quae de manu tua suscepimus, reddimus tibi* (I Paralip. ultim.). Et iterum: *Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam* (Psal. 115). In quem locum paraphrasis Chaldaica sic habet: *Calicem redemptionis accipiam mundo uenturo*. Nam et hunc psalmum ad mysteria et fidem evangelii pertinere auctor est Paulus (2 ad Corinth. 4). Salutare autem Christus est, ut Simeon in evangelio (Lucae 2) cecinit. Sed bene. Accipiam, quia nisi accepero, retribuere non valeo.

Et cum generaliter nihil ex nobis Deo dare possimus, sed quod ab illo accepimus id tanquam iam nostrum iterum illi reddere, cuius dono acceperamus, peculiariter tamen *haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia*, coelestia erant; de coelo ergo accipienda erant, et nomen Domini inuocandum ut tali nomine consecrata *nobis fierent corpus et sanguis Domini nostri Iesu Christi*. Quod si nos pie grate atque sapienter sanguinem Deo proprium fundimus, ut beneficiorum non memoriam modo sed obseruantiam teneamus, cur sanguinem Christi a Deo nobis proprie tributum non illi refundamus, qui nobis cum Filio Filii sanguinem dedit?

Hesiodus *eadem mensura* iubet reddere quae acceperis, *aut etiam cumulatior si possis*. Nos, qui Christi sanguinem et corpus accepimus, si mensura cumulatior non possumus, non reddemus eandem? Quid Christus? An non per amicitiae uim quasi unus nobiscum effectus dona nobis a Patre collata pro suis existimabat? Sane quidem. Nisi ergo stultus fuit et ingratus, *accipiens panem et calicem* non solum nostro nomine *gratias egit*, sed Patri pro suo summo beneficio meritam ac debitam gratiam cumulatissime retulit, certe parem pari persoluit, et commemorandam, dum fidelium genus erit, persoluendamque putauit. *Hoc, ait, facite in meam commemorationem*.

Te appello, Luthere, atque adeo vos appello, omnes Lutherani. Nonne intelligitis quam apertum vobis sit cum Christi evangelio certamen? Vos porro Eucharistiam percipientes, non item offerentes, Domini quidem coenam agitis, sacrificium vero crucis non agitis. Quod uester quidam confitetur euictus: *In nostra, ait, eucharistia mors Christi tantum verbis non etiam symbolis praedicatur*» (Bucerus li. 2 *de vera et falsa Domini. coenae adm.* c. 9). Non igitur Christiana est eucharistia uestra. Christus enim non iussit ut dicamus haec in memoriam eius, sed ut faciamus. *Haec facite* ait *in meam commemorationem*. Non est itaque in mysteriis hostia Christi dicenda solum, sed etiam facienda. Symbolis ergo et non verbis tantummodo sacrificii Christi memoria in altari repraesentanda erit. Alioqui si manducatio est, non oblatio, exemplar et imago coenae erit, exemplar et imago sacrificii non erit.

Quanto melius tota per orbem ecclesia intellexit, quae quum sacerdos confectis in nomine Christi mysteriis ait *Haec quotiescumque feceritis in mei memoriam facietis*, ipsius voce sacerdotis illa respondet *unde et memores, Domine, nos tui serui sed et plebs tua sancta, etc., offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam*

puram, etc. Nullo ergo modo negari potest quin ecclesia, offerens corpus Christi et sanguinem in Eucharistia, et Christi exemplo id faciat et evidenti ratione ducta et praecepto denique ipsius Domini impulsa.

Sed his tamen obiicitur quod cum Apostolus illud Domini praeceptum retulisset *Hoc facite*, etc., e uestigio subiecit *Quotiescumque enim manducabitis panem hunc et calicem Domini bibetis, mortem Domini annuntiabitis*, etc. Ipsa ergo manducatio et potatio symbolum est Dominicae passionis. Non itaque necessarium est offerre sacrificium, ut hostiam Christi etiam symbolis commemoremus.

Huic argumento primum ita respondeo. Non si quispiam dicat *Quotiescumque concoenauerimus, confabulabimur*, mox intelligimus concoenationem et confabulationem eandem esse. Sic si Apostolus dixit *Quotiescumque manducabitis*, etc., non necesse est interpretari coenationem Dominicae mortis annuntiationem esse. Voluit ergo Dominus ut quae mensa est, ea sit nobis et altare, hoc est, ut non modo coenaremus verum etiam sacrificaremus. Quare idem instituit ut esset simul et sacramentum et sacrificium, quorum alterum Dominicae coenae, alterum Dominicae mortis esset symbolum. Pauli ergo sententia haec est: *Ne putetis vos satisfacturos legi si manducetis et bibetis, qua in re coenae Christi commemorationem facietis: oportet enim vos mortem et commemorare, id quod magis sacrificando quam manducando fit.*

Deinde non infitior equidem quin manducando corpus sanguinemque potando in divisione sanguinis e corpore id quod in cruce gestum est aperte designetur. *Cum frangitur hostia*, Augustinus ait, *cum sanguis Christi in ora fidelium funditur, quid aliud quam Dominici corporis in cruce immolatio designatur?* Sed re vera, ut diximus, in separatione sanguinis a corpore mors significari potest, non autem proprie significatur hostia, nisi corpus quod moritur offeratur. Quanquam consumptio specierum oblatarum ad perfectionem sacrificii pertinet. Ita populus cum sacerdote hostiam olim consumens vere explebat sacrificium atque adeo hostiae crucis prefectum signum dabat.

Illud praeterea animaduertendum censeo, quamvis Christus in coena nullum omnino sacrificium obtulisset, eo tamen quod dixit *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur*, etc., mox vero subiungit *Hoc facite in meam commemorationem*, satis ostendisse nos mystice corpus tradituros sanguinemque effusuros; quod re ipsa aperte et sine mysterio ipse erat postea facturus. *Hoc scilicet quod ego faciam vos facite, sed ego faciam sacrificio cruento, vos facite in meam commemorationem incruento.* At Dominus, ut in Graecis omnibus exemplaribus videre licet, semper est usus verbo praesentis temporis. Non enim ait *Hoc est corpus meum, quod pro vobis dabitur*, sed *quod pro vobis datur*, nec si verbum verbo reddas, dixit *Hic est sanguis, qui pro vobis effundetur*, sed *qui pro vobis effunditur* (Lucae 22). Et apud Paulum *Toûto mou to sôma to u(pèr u(môn klómenon* (1 Cor. 11); id est, *Hoc meum corpus, quod pro vobis frangitur*, quemadmodum et Ambrosius in hunc Pauli locum et Beda enarrans evangelium Lucae legunt.

Nec dubitandum catholicis est, quam rem posterius explanabimus, in altaris sacrificio sanguinem Christi fundi non aliter ad effectum quam si nunc funderetur in cruce, corpus Christi item frangi ad efficientiam perinde ut si nunc nobis in cruce frangeretur. Praeterquam quod in sacrificio externo mystice et tanquam in exemplari atque imagine et sanguis Christi funditur et frangitur corpus. Unde Augustinus *quum frangitur hostia*, inquit, *quid aliud quam Dominici corporis in cruce immolatio designatur?* (*De consecr.*

dist. 2, cap. Quum frangitur). Ac *ne sacramentum quidem solum sed verum etiam corpus Christi ... sacerdotum manibus ... frangi* Romanum concilium sub Nicholao definiuit (*De consecr. dist. 2 Ego Berengarius*). Videsne quemadmodum nobis omnia consentiunt, qui et Christum in coena corpus suum et sanguinem mystice tradidisse et ad eandem nos formam instituisse non rebus solum et rationibus sed verbis quoque ipsis efficimus? Nihil enim prohibet, quum Lutheranos redarguimus, exemplaribus Graecis praesertim consentientibus adhaerescere.

Sed quia Sacramentarii causantur se his fere argumentis non premi, ut quae maiori ex parte sumant, corpus Christi verum et sanguinem in Eucharistia esse, id quod isti pernegant, age rationibus conquisitis hos quoque urgeamus. Tametsi quaedam ex his quas ante posuimus Sacramentarios etiam pressius astringunt quam ut fugere aliquando possint. Atque ut omittam quod rem perspicuam atque e sacris litteris manifeste exploratam atque comprehensam infitiantur (nolo enim hodie hac de re cum Sacramentariis certare), de sacrificio dico, etiam si in speciebus panis et uini nec corpus Christi nec sanguis essent ut vere sunt, adhuc tamen sacrificium in altari Christianorum existere multis et grauibz argumentis posse doceri.

Est hoc primum et ex definitione sacrificii et ex perpetua consuetudine ecclesiae gravissimum et firmissimum argumentum, quod sacerdotes nostri panem et uinum offerunt Deo faciuntque sacri aliquid circa res oblatas, panem scilicet frangentes huiusque portionem tingentes uino; adde, si placet, rem utramque etiam consumentes; vere ergo et proprie sacrificant. Si enim oblatio similiae ac farinae conspersae oleo in figuram mortis Christi futurae sacrificium erat, nihil est ambiguum quin panem oblatum frangere ac uino tingere in figuram mortis praeteritae sacrificium sit.

Quid autem in hoc opere Lutherani reprehendent? An quod panis et uini munera a Deo accepta referimus? Arguant Abel ac ceteros in lege naturae patres, arguant Moysen cum scripta lege sua, arguant oblationes, quas in ecclesia primitiua pie offerri solere libenter illi concedunt. Quin naturam ipsam potius arguant, quae nos ad gratiam referendam informauit, quam Deo tamen referre aliter non ualeamus, nisi dona, quae accepimus, ipsi reddendo. Sed panem frangi ac tingi reprehendent. At hisce caeremoniis crucis immolationem designamus (*De consecr. dist. 2, cap. Quum frangitur*). Mirum est autem si hoc nobis uitio uertant, quod Christi passionem non verbis modo sed rebus etiam commemoremus, praesertim cum Dominus dixerit *Hoc facite in meam commemorationem*. Sane si illud peccatum est, qui baptizant, ii quoque peccant, quoniam symbolis mortem Christi figurant.

Si ergo huius verbi definitio recte nobis declarata et circumscripita est, sine dubio sacerdos in altari vere sacrificat, quamuis nihil aliud spectes quam species ipsas uini et panis externas. Atque etiam, si sacrificii partes ipsas expendas, hoc est, offerri, frangi, tingi, adde etiam consumi, cum in his rebus mystice peragendis nihil insit uitii, quemadmodum ostensum est, fit ut non solum vere ac proprie sed pie etiam atque religiose sacerdotes nostri sacrificent. Eam quippe rem Augustinus considerans speciem panis hostiam appellat (*De consecr. dist. 2, Cum frangitur hostia*), quod utique nomen usque adeo in omnium fidelium et auribus et linguis inhaesit ut uanus et stultus sit qui illud inde euellere tentarit. Sacramentarii igitur, quamuis negarent esse in ecclesia corporis et sanguinis Christi sacrificium, at *sacrificium panis et uini* nullo modo erant negaturi, ne propriam sacrificii notionem ignorare viderentur.

Praeterea, *Melchisedech sacerdos erat Dei altissimi*; sacrificium ergo offerebat Deo: *omnis enim sacerdos constituitur, ut sacrificium offerat*; at non legitur aliud quam panem et uinum obtulisse; cum igitur nos ad eundem modum et ordinem panis et uini species offeramus, proprie uereque sacrificium exhibemus. Quae causa ecclesiae fuit, ut illud Divi Thomae in die festo atque sollemni Eucharistiae celebraret, *Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech panem et uinum obtulit*.

Verum argumentum hoc Lutherani duobus modis eludunt. Primum negant Melchisedech Deo panem et uinum obtulisse, scilicet Abrahamo obtulit, non Deo, ut Gene. 14.c. legitur. Id quod Epiphanius (lib. 2. *contra haereses*, haeresi. 55) agnouit. Deinde negant sacrificium Christi in eo fuisse secundum ordinem Melchisedech, quod panem et uinum obtulerit, sed in eo fuisse affirmant, quod Christus *non secundum legem mandati carnalis* oleo isto corporeo sacerdos effectus est, sed, quemadmodum Melchisedech, *oleo spiritus unctus* sit a *Deo prae participibus suis*. Sic enim Apostolus ad Haebreos interpretatur (Ad Hebr. 7. Euse. 1 lib. *eccle. histor.* cap. 1).

Sed scrupulus prior sic eximitur. Non infitior equidem Melchisedech panem et uinum Abrahamo ad reficiendum exercitum contulisse, sed cum scriptura statim adiecerit *Erat enim sacerdos Dei altissimi*, nisi causa inepta est, intelligere oportet easdem res obtulisse solitum Deo, quas tunc proferebat Abrahamo, sed huic in cibum, illi in sacrificium. Quemadmodum Cyprianus (*ad Caecilium*), Ambro. (lib. 5 *de sacramentis*, ca. 1), Hieronymus (in 26 *Matthaei caput*), Augustinus (in *psal. 33*, concio. 1), Casiodorus (in *psal. 109*), Damascenus (lib. 4, ca. 14), Chrysostomus (*hom. de prodit. Iudae*) auctores sunt (*De consecrat.* dist. 2 In calicem, et cap. Accipite).

Scrupulum vero posteriorem hoc modo eximemus. Non si in una re sacerdotium Christi simile est Melchisedechis sacerdotio, omnis alia similitudo excluditur. Quin si figura perfecta est, apte quadrare ad multa potest. Nihil igitur obstat cur non in sacerdotii et constitutione et oblatione Melchisedechi Christus appareat simillimus. Lex insuper et religio nulla est sine sacerdotii munere atque functione. Haec enim tria ita sunt semperque fuere coniuncta ut, si unum tollas, reliqua necesse sit esse sublata. *Translato* inquit *sacerdotio necesse est ut et legis translatio fiat* (Ad Hebr. 7). Si ergo Christiani legem ac religionem habemus, habemus profecto et sacerdotium. At sacerdos omnis in hoc paratur, ut sacrificium offerat (Ad Hebr. 5 et 8); Christiani ergo etiamnum sacrificium tenemus, sine quo nec sacerdotium nec religionem nec legem tueri possumus.

At nos omnes esse sacerdotes affirmant hostiasque spirituales offerre. Sed cum hae non proprie sint hostiae sed translate, sacerdotium quoque non proprium sed translatum et improprium erit; translato vero sacerdotio, religionis item translatio fiet. Ita nimirum qui nobis sacrificium eripiunt, simul hi et veram Christi religionem conantur eripere et falsam eius inducere qui iuge ab ecclesia auferet sacrificium. Nam et Danielis testimonio (Danie. 12) constringi fortius poterunt, quam ut elabantur. Rogandi sunt videlicet adversarii quodnam sit illud iuge sacrificium, quod Antichristus ab ecclesia ablaturus est per dies 1.290. Et cum in ecclesia non sit aliud sacrificium iuge praeter id quod in altari offerimus, iure arguimus Lutheranos ministros esse Antichristi.

Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda aut coniectura capienda est? An dubitari potest, ubi nullum peculiare sacrificium, priusquam res sacra nulla, sacerdos proprie nullus est, ibi ne religionem quidem esse posse? Tradit Plato (Lib. 16 *qui est de regno*) *sacerdotes*

magna claritate oportere abundare propter eorum quae tractant magnitudinem; quapropter apud Aegyptios non licere regem absque sacerdotio imperare (...). In plurimis quoque Graecorum ciuitatibus praecipua sacra a magistratibus summis institui; atque apud Atenienses ... creato regi ... sacra maxima esse attributa. Tradit rursum (Dial. 8 de legibus) oportere ut unus semper ex magistratibus deorum alicui pro ciuitate sacrificaret.

Aristoteles deinde (*Lib. polit. 3, cap. 10*) auctor est in heroicis temporibus reges *divinae rei cultum exercere solitos, nisi talia essent sacrificia quae sacerdotium requirerent*. Docet alio loco idem (*Lib. polit. 7, cap. 9*) in optima republica sacerdotes honoratissimos constituendos. *Neque enim, ait, agricola neque artifex neque uilium exercitiorum quisque sacerdos est deputandus: honos namque diis est a ciuibz impendendus*. Cicero (*Lib. de divin.*) et Valerius (*Lib. 1*) scribunt *tantum studium antiquis obseruandae religionis fuisse ut senatus tunc, quum florebat imperium, decreuerit ut de principum filiis pauci quidam electi Etruriae populis ad disciplinam sacrorum percipiendam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum et religionis auctoritatem adduceretur ad mercedem et quaestum*.

Tantus honos apud veteres natura duce religioni est habitus ut nulli nisi principes et optimates caeremoniarum erga Deum haberent facultatem. Et uolunt Lutherani adeo Christum desipuisse ut rempublicam instituerit, in qua sacrificia omnia uulgaria passim et contrita essent, sacerdotes deliri etiam senes, garrulae anus, adolescentes leues, sartores, lanii et coqui, quos honos praefandus sit, si vel cursim uelis recensere. Scilicet, sacerdotium nostrum Lutherani Turcarum more informare cupiunt, apud quos a communi populo non multum sacerdotes differunt. Quanto religiosius antiqui olim Germani statuerunt, ut uerberandi animaduertendique in hominem nisi sacerdotum auctoritate nullis esset concessa facultas, quo iudicia non humana sed divina viderentur.

Sed quid ego communes naturae rationes profero? Ad nostras, hoc est, theologicas redeamus. Apostolus (1 Cor. 10) fideles cupiens ab idolorum cultu detertere eo maxime argumento usus est, quod si idolis immolarent, participes essent altaris et mensae impiae atque irreligiosae; nam sine discrimine eandem vocat et mensam et altare. Qui autem ad altare Chrii accedunt, participes sunt huius etiam altaris; fieri autem non posse ut utriusque simul participes simus, nisi Deo et idolis pariter seruiamus. Altare igitur habet ecclesia, habet igitur sacrificium. Etenim sicut mensa dicitur, in qua editur cibus, sic altare, in quo offertur sacrificium. Negent ergo altaria fidelibus Lutherani, solum concedant mensas, quia cibus nobis esse aiunt, sacrificium non item.

Nec altaris modo sed et Missae nomenclaturam adimant, quae cassum quiddam et inanis vocis sono decoratum erit, si nobis in alitari oblatio non est. Missae porro vocem ex Hebraea lingua mutuo accepta cum doctissimi e nostris tum plerique e Lutheri familia testantur. Est autem Hebraeis *Micça* oblatio.

Sane vero tum altaria tum oblationem corporis et sanguinis Christi, quam missam et sacrificium appellamus, ex Apostolorum traditione nos habere exploratissimum erit, si regulas eas huc referamus, quae inuestigandis Apostolorum traditionibus libro huius operis tertio sunt a nobis constitutae.

Certe Irenaeus (*Lib. 4, cap. 32 et 63*) verbis nihil obscuris affirmat ex traditione Apostolorum esse quod corpus et sanguinem Domini offeramus. Andreas quoque apostolus, referente Philacteto ex litteris sacerdotum Achaiae, Aegaeae proconsuli *immaculatum*, ait, *agnum quotidie in altari sacrifico* (*De consecr. dist. 1, cap. Iacobus*)

Iacobum et Missae celebrationem addidisse testes sunt patres Trullanae synodi (cano. 32). Concilium insuper Carthag. 3 (Cap. 24) ait *Dominum tradidisse ut in sacramento corporis et sanguinis eius nihil amplius quam panis et uinum offerantur*. Sed, ut dixi, nihil est opus oratione longiore, ubi promptum est formulas illas quaerendae traditionis ad praesentem disputationem accommodare.

Iam ecclesiae auctoritas pro hac conclusione notior et crebrior est quam ut indicanda sit. Nihil enim frequentius tum in canone tum alias saepe intonat quam *hostiam* Deo se corporis et sanguinis Christi *puram et immaculatam* offerre. Concilia vero ab hac sententia sunt plurima: Toletanum primum (cap. 5); Toletanum undecimum (cap. 14); Toletanum 12 (cap. 5); Bracarense tertium (cap. 1); Autissiodorense (cap. 8); Carthaginense tertium; Ephesinum; Nicaenum (cap. 14); Lateranense sub Innocentio 3; adde etiam Trullanum, quod nomine Sextae Synodi a Gratiano refertur; adde etiam Florentinum in decreto unionis Armeniorum; sed et in concilio Constantiensi ille error condemnatus est, *Non esse fundatum in evangelio quod Christus Missam ordinaverit*.

Quid Sedis Apostolicae antistites? Nempe, eandem Apostolorum et ecclesiae fidem profitentur. Anacletus (*de consecr.* dist. 1. cap. Episcopus); Clemens (*de consecr.* dist. 1 cap. Hic ergo); Alexander I. (*de consecr.* dist. 2. cap. Nihil); Eusebius (*de consecr.* dist. 1 cap. Consulto); Iulius (*de consecr.* dist. 2. cap. Cum omne crimen); Felix (*de consecr.* dist. 1 cap. Sicut non alii); Soter (in *epistola ad episcopos Italiae*); Syricius (*ad Cumerium Tarraconen. episcopum* cap. I); Innocentius I (*ad Exuperium Tolos. episcopum* cap. I); Leo (*ad Dioscorum epistola* 79; *de consecr.* dist. 1 cap. *Necesse est*). Hi omnes antiqui ecclesiae pontifices, nam posteriores quid attinet commemorare?

Auctores vero veteres, quos ecclesia et consecrauit et publice dedicauit, si referre uelim, negotium lectori facessetur. Itaque non omnes referam, sed nobilissimos. Docet in primis hoc ex Graecis Dionysius (cap. 3. lib. *de Eccl. Hiera.*); Ignatius (in *epistola ad Smyrne.*); Athanasius (in lib. *quaestionum ad Antiochum*. quaest. 34); Gregorius Nazanzenus (in *carminibus ad episcopos*); Eusebius Emissenus (*de consecr.* dist. 2 Quia corpus); Chrysostomus (homil. 17. in *epist. ad Hebraeos*, qui falso nomine Ambrosii citatur a Gratiano, *de consecr.* dist. 2. cap. In Christo); Chrysostomus quoque idem (lib. 6 *de sacerdo.* paulo post principium); cui Theophilactus consentit (in cap. 10 *epist. ad Hebraeos*); et Damascenus (lib. 4. ca. 14).

E Latinis vero habes Irenaeum (lib. 4. cap. 32 et 33 et 34 et 63); Cyprianum (lib. 2, *epistol.* 3, quae scribitur ad Caecilium: *de consecr.* dist. 2, cap. 2 et 3; atque idem repetit in *sermone de coena Domini*); Ambrosium (lib. I *officiorum*, cap. 48); Hieronymum (*ad Hedibiam* quaest. 2 et *ad Tit. I*); Paschasium (in lib. *De pascha: de consecr.* dist. 2 cap. Iteratur); Augustinum (lib. 10 *De ciui.* cap. 20 et lib. 17 cap. 20 et lib. 20 *contra Faustum* cap. 18: quem locum et Calvinus et Bucerus impudenter pro se referunt); Gregorium (4 lib. *dialogorum* cap. 58 et in quadam *homilia paschali: de consecr.* dist. 2, cap. Quid sit); Fulgentium denique (lib. 2 *ad Monimum*).

At omnibus his testimoniis Calvinus respondet Eucharistiam ideo a patribus sacrificium vocari, quia est exemplar et imago sacrificii; nec enim aut nouum aut insolitum est rerum vocabula rerum imaginibus attribuire: Ad Gala. 3, *Ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, et in vobis crucifixus*; Ad Rom. 6, *Consepulti in baptismum*; Apoc. 10, *Agnus, qui occisus est ab origine mundi*; sic autem Chrysostomus, Theophilactus et Augustinus fidem suam de sacrificio explicuisse. Haec Calvinus (*Instituio*, c. 18, libr. 2, cap. 7). Nam Bucerus dicit quidem alios Patrum in hac sacrificii

appellatione id spectasse maxime, sed alii tamen in usu, inquit, huius vocis praecipue spectarunt oblationes, quas suarum rerum fideles offerebant et Domino consecrabant. Id quod Lutherus etiam animaduverterat in libro illo pestilentissimo *De captivitate Babylonica*.

Sed scitum illud est, qui uerecundiae fines semel transierit, eum bene et nauiter oportere esse impudentem. Primum enim isti colligunt, si sancti auctores asserunt Eucharistiam esse exemplar sacrificii in cruce facti, statim haberi non esse verum sacrificium. Quod si ad eum modum colligere licet, ne uetera quidem sacrificia proprie et vere sacrificia fuissent, quoniam omnia figura et imago erant uncae illius hostiae, quam Christus moriens immolauit. Utrumque igitur signum unius et eiusdem hostiae censendum est: nostrum quidem praeteritae, illud autem legis ueteris futurae, sed utrumque tamen vere sacrificium. Nisi quis adeo insaniat ut putet magis pertinere ad rationem sacrificii quod significet rem faciendam quam quod commemoret rem factam. Ego sane ita iudico, Eucharistiam nostram exemplar sacrificii Christi esse non posse, nisi esset quoque ipsa sacrificium. Quae res paulo ante est a me diligenter explicata. Quemadmodum enim coena nostra commemoratio non esset Dominicae coenae imagoque illius et exemplar, nisi vere manducaremus, sic nec Eucharistia nostra hostiae Christi exemplar et imago esset, nisi vere sacrificaremus.

Deinde illud ab his quaero, an sancti dicant offerre nos in hoc mysterio corpus Christi et sanguinem. Bucerus negat, sed rem tamen apertam negat. Nam, ut ceteros omittam, manifeste id tradunt Cyprianus (*ad Caecilium*), Ambrosius (lib. *officiorum* I), Augustinus (17 *De ciui. Dei* et *Contra Faustum* lib. 20), Damascenus (lib. 4), Irenaeus (lib. 4) ac demum Alexander Papa (*ad omnes orthodoxos*): nolo enim esse longus in reliquis excitandis. Quod si sanguinem Christi in hoc mysterio offerimus, vere illud est quidem sacrificium, et exemplar est tamen, quoniam hostiae cruentae imago incruenta est, sed ita incruenta ut pro eo sit ac si nunc cruor ipse effunderetur.

Atque argumenta haec usque adeo plerosque Lutheranos cogunt ut in sacrificio asserendo ex parte iam cum ecclesia consentiant. Non enim penitus sacrificium negant, sed in eo perstant, qui hostiam pro peccatis admittunt, eos iniuriam imponere Christi perfectissimo sacrificio, quo uno cuncta sunt remissa peccata; itaque gratiarum actionis sacrificium in ecclesia esse quidem, quod eucharisticum isti vocant, sed pro peccato nullum esse, quod propitiatorium appellant.

At nobis secunda in hac controversia conclusio certissima et ipsa est Eucharistiam non modo iuxta nomen suum sacrificium esse, quo Deo gratiam referamus, sed id etiam esse, quod nobis Deum placatum propitiatumque reddat; eandem itaque hostiam pro gratiarum actione et pro peccato esse.

Haec primum ostenditur ex illo loco apud Lucam, *Hoc est corpus meum quod pro vobis datur*; et de calice similiter, *Qui pro vobis effunditur* (Luc. 22). Est ergo sacrificium pro peccatis. Id quod forma consecrationis prae se fert, quae habet *effundi sanguinem in remissionem peccatorum* (Ambrosius : *De consecr. Dist. 2 cap. Si quotiescumque*). Nam quod Lutherani quidam aiunt, verba quibus hoc mysterium sacerdos conficit materialiter accipi non significatiue, non est huius loci temporisque refellere. Illud sane exploratum est, si verba formae materialiter acciperentur, nec sacerdotem in Christi nomine corpus sanguinemue conficere, immo ne conficere quidem ullo modo. Quin etiam, si sacerdos verba illa significatiue non profert, ex ui verborum neque corpus Christi in sacramento habemus neque sanguinem. Ex quo Sacramentarium stultitia existit.

Deinde, *omnis sacerdos*, ut ad Hebraeos tradit Apostolus (Hebr. 5), *constituitur ut offerat dona et sacrificia pro peccatis*: aut ergo nullus nobis sacerdos est, aut sacrificium propitiatorium habemus. Nec vero Paulus de solo legali sacerdotio loquebatur, nisi inepte argumentatus fuisset Christum pro peccatis quoque obtulisse, quoniam sacerdos erat. Praeterea, poenam aliquam manere remissa iam culpa non solum ecclesia definiente sed scriptura etiam tradente credimus. Cum ergo corpus Christi et sanguinem Dei dono tanquam res nostras habeamus, utique poterimus offerre Deo ad redemptionem animarum nostrarum, quemadmodum et poenas proprias et sanguinem quoque nostrum offerimus.

Hanc vero esse Apostolicam traditionem et Epiphanius (lib. 3 *contra haereses*) et Chrysostomus (*ad populum Antioch.*) aperte docent, et facile per regulas supra a me positas ostendi potest, quas permolestum erit post tam longam disputationem ad huius nos loci usum in praesentia conuertere. Quanquam una ecclesia satis est ad huius rei certam fidem in animis inserendam. Illa quidem cum alias frequentissime tum in canone maxime profitetur, plebem sanctam fidelium hanc hostiam Deo *pro redemptione animarum suarum* offerre.

Romanos vero pontifices superuacaneum erit recensere. Itaque duos solum antiquissimos et sanctissimos referemus: Alexandrum in *epistola ad omnes orthodoxos* inquiringem «Crimina atque peccata his sacrificiis deleri»; cui assentitur Iulius (*de consecr.* dist. 2 cap. Cum omne crimen). Quibus Divum etiam Gregorium addo (*de consecr.* dist. 2, cap. Quid sit). Nam in conciliis habemus Cabillonense (*de consecr.* dist. I cap. Visum est); Florentinum quoque habemus ac Tridentinum; adde etiam, si videtur, et Trullanum.

Iam sancti veteres eam rem constantissime tradunt. Chrysostomus (homil. 17 *ad Hebraeos*) et Theophilactus (in cap. 8 eiusdem epistulae) palam dicunt in mysteriis et sacrificio esse remissionem peccatorum. Eusebius Emissenus hanc *redemptionis oblationem* vocat. Damascenus affirmat esse «*omnis sordis expiationem*. Idem astruxit et Athanasius (lib. *quaest. ad Antiochum*). Epiphanius item inducit haeresim Aerii in haec verba, *Orat uiuus aut dispensationem facit, id est, Missam: quid profuerit mortuo?* Cui respondet Epiphanius quod «omnino prosunt preces eiusmodi defunctis, etiam si totam culpam non abscondunt». Quem locum incredibile dictu est quam praeue Bucerus torquere nititur. Sed bene habet, quod habemus alios quos haeretici, rumpantur licet, torquere non possunt.

Chrysostomus (homil. 69 *ad populum Antiochenum*) *Non temere*, inquit, «*ab apostolis haec sancita fuerunt, ut in tremendis mysteriis defunctorum agatur commemoratio. Sciunt enim inde multum eis posse contingere lucrum. Cum enim totus constiterit populus, sacerdotalis plenitudo et tremendum proponatur sacrificium, quomodo non exorabimus pro his deprecantes?* Vide etiam eundem lib. 6 *De digni. sacer.* Gregorius (lib. 4 *dialog.* cap. 55) *Si culpae*, ait, *post mortem insolubiles non sunt*, sicut non esse docuerat, *multum solet animas etiam post mortem sacra oblatio hostiae salutaris adiuuare.*

Theophilactus (in ca. Lucae 12, in illud, *Eum timete*, etc.) *Non semper*, ait, *qui moriuntur peccatores mittuntur in gehennam, sed sunt in potestate Dei ut etiam dimitti possint. Hoc autem dico propter oblationes, quae fiunt pro defunctis, quae non parum conducunt, etiam iis qui in grauibus peccatis mortui sunt.* Vide etiam Ambrosium (*epistola* 8, lib. 2 *ad Fausti.*); et Cyprianum (lib. I *epistola* 9), nam in *sermone de coena*

Domini aperte dicit hoc sacrificium esse iniquitatum expiationem. Vide etiam Paschasium (*de consecratio*. dist. 2, cap. Iteratur) et Augustinum (*de cu. pro mor. ge.* c. 1 et lib. *conf.* 9, cap. 11 et 28, et *de haer.* c. 53 et in *enchi.* c. 110).

Possemus his theologorum frequentium manum adiungere in haereticorum caede iam saepe uictricem. Sed uictoribus occurrent acto iam de inimicis ecclesiae triumpho? Itaque ad proelium sero uenient quidem, sed ad palmam opportune. Quanquam hoc loco necesse fuit eos aduocare non ut nostra confirmarent argumentis ac rationibus, sed ut scholae more presse atque argute contraria refutarent. In refutandis quippe haereticorum argumentis tantum scholae theologia ualet, ut facile possit ea quae istis uidentur esse grauia, ostendere vel leuissima.

Primum sane argumentum, quod Calvinus tantopere iactat, facillime diluitur. Quis est enim cui non perspicua sint illa quae uerbis iste multis exornat et amplificat? Vnicum sacerdotem nostrum praestitisse id quod omnes illi veteres minime praestiterunt, nempe remissionem peccatorum in sanguine proprio; rursum immortalem esse et perpetuum, qui semper coram Deo pro nobis assistat, nec suorum modo uulnerum cicatrices sed etiam sanguinem, quem effudit in cruce, omnes ecclesiae et oblationes et orationes, se demum ecclesiamque suam Patri in sublimi altari repraesentet; item una sola oblatione confecisse quod ne plurimis quidem veteres illi sacrifici valuerunt.

Haec uidelicet contrita sunt et vel minutis theologis peruulgata. Illud nos addimus, quod Calvinus ignorat, discrimen esse inter sacerdotes veteres et nostros, quod in illis nemo fuit cuius ceteri uicarii essent; neque enim posteriores prioris alicuius gerebant uices, sed quisque suam afferebat hostiam et suo non alterius sacerdotis nomine offerebat. Ita ex hac parte plures omnino erant sacerdotes. Non enim in uno ueluti capite conueniebant, cuius loco administrarent. At nostri cum in nomine Christi et in persona eius accedant ad altare, quodammodo omnium unum est sacerdotium, sicut episcopi ac uicarii unum iudicium est.

Aliunde etiam veteres illi plures erant sacerdotes, quia plures hostias easdemque differentes exhibebant, at sacerdos a sacro faciendo dictus, ubi eandem hostiam offert idemque omnino sacrum conficit, aliquo modo idem est, licet plures esse uideantur. Ac reuera sacerdos, qui Deum sanguine placaret et reconciliaret mundo, unus est Christus. Nos quippe hoc sensu non dicimur sacerdotes, sed quia dispensatores sumus mysteriorum eius applicantes populo sanguinem, quem ille effudit in cruce, et simul cum illo offerentes. Inde enim nostra oblatio uim habet, non ex nobis. Non igitur nos plures sacerdotes sumus ad eum modum, quo veteres plures fuisse tradit Apostolus.

Quod uero Calvinus ait, nostros sacerdotes esse infirmos ac peccatores, ut olim in lege, magno discrimine agnoscimus. Etenim illi cum afferrent hostias, quae ex se placere Deo non poterant, *Nec placita sunt*, inquit *quae tibi secundum legem offeruntur*, cum *sanguinem*, inquam, *hircorum et taurorum* afferrent, si peccatores erant, per sacrificia sua nihil consequerentur (Ad Hebr. 9). *Respexit* quippe *Deus ad Abel et ad munera eius*, neque «offerens a muneribus sed munera ab offerente placuerunt», ut recte Gregorius admonuit. Legis ergo infirmitas erat quod nec hostiam habebat, quae ex se Deo esset accepta, nec sacerdotes impollutos, qui Deo gratiosi gratam quoque hostiam efficerent. Sacerdotes uero nostri, tametsi infirmi sunt, nihil tamen ecclesiae sacrificio incommodant, utpote quod uim suam non ab illis habet sed a Christo summo sacerdote, in quo Patri bene complacuit, qui simul *est et sacerdos et sacrificium*, quemadmodum Innocentius tertius in concilio dixit (*De Summa Trinit.* cap. Firmiter).

Hostiae igitur evangelicae excellens praestantia est, quod et ipsa per se Deo est quam gratissima et unum habet perpetuo sacerdotem sanctum atque impollutum, cuius oblatio uim tribuit sacrificio, omnibusque fidelibus memoria saeculorum omnium prodest. Quocirca sicut in Christi sacramento impius administer nihil ecclesiae nocet, ita ne in Christi quidem sacrificio sacerdos improbus divinae utilitatis fructu ecclesiam priuat, quamuis ipse sibi non emolumentum comparet sed exitium. Verum de primo argumento hactenus.

Huius autem confirmatio argumenti non est nunc oratione longa infirmanda, ne nouam hic controversiam de noui sacramenti sacerdotio constituamus. Illud breuiter dicimus, eos sacerdotes a Deo esse uocatos, qui ab apostolis et eorum successoribus rite et ordine uocati sunt. Nec vero sacerdotii nostri ratio popularis est multorumue suffragiis declaranda: non de terra conficta, sed de coelo ducta et delapsa est. *Resuscita* inquit *gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum* (2 ad Timo. 1). Et alio loco: *Noli negligere gratiam, quae data est tibi cum impositione manuum presbyterii* (1 ad Timo. 4). Et in epistola ad Titum: *Reliqui te Cretae, ut... constituas per ciuitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi* (Tit. 1). Paulus denique et Barnabas *constituerunt per singulas ecclesias presbyteros* in oratione et ieiuniis (Acto. 14), ut mos est et nunc in ecclesia fieri solet. Quemadmodum igitur qui apostolos audiebat, is Christum audiebat, ita etiam quos apostoli uocabant, hos vocabat Christus, et quos a sacerdotio repellebant, eos Christus ipse repellebat.

Nam quod haec nunc ab illis defensionis ratio uiaque tentatur, in his scripturae locis de senioribus agi, qui rempublicam gererent, non de sacerdotibus, qui rem divinam facerent, satis ostendunt quam parum in sacerdotii dignitate et auctoritate ponant, qui illud existiment aut a senectutis ueneranda canitie aut ab ecclesiae administratione seiunctum. Aristoteles (*Polit.* 7, cap. 9) porro non credidit alios fore ad sacerdotium idoneos nisi vel qui reges essent aut principes ciuitatis vel certe quos, post rempublicam diu suo consilio gubernatam aut res in bello praeclare gestas defessos iam atque defatigatos, omni cura humana et labore uacuos esse oporteret, ut non nisi in aetate et auctoritate senatoria sacerdotium resideret. Quam naturae institutionem apostoli secuti, cum sentirent sacerdotibus ecclesiae gubernationem fuisse a Christo commissam, eos existimarunt esse in sacerdotum ordinem cooptandos qui vere presbyteri essent, hoc est, seniores. Ita factum est, ut presbyteri nomen in eum qui sacra facit remaneret.

Sed nos eo loco locati sumus, ut non longe prospicere oporteat futuros sacerdotii casus, cum eos in praesentia videamus. Deflexit enim iam de spatio curriculoque multumque deflexit consuetudo maiorum, et eos nobis episcopi initiatos sacerdotio tradunt, qui non modo presbyteri non sunt, sed sunt etiam valde iuuenes. Ita sacerdotii auctoritas sceleratissimis ecclesiae hostibus ludibrio est. Verum de episcoporum abusu minime contendimus: in eo certamus, sacerdotis creandi rationem nos ab apostolis, apostolos a Christo accepisse. Quod ne dubitare possimus, certissimo est argumento quod Christus in coena dixit, *Hoc facite in meam commemorationem*. Si enim hoc quod praecepit facere sacrum erat, immo si, ut ante probatum est, sacrificium erat, apostolos sane tunc sacerdotes instituit, nisi iussit facere nec dedit tamen potestatem faciendi. Conficere autem Christi corpus et sanguinem ut sacra nostra Deo faciamus, quoniam supra naturam est, sine divina facultate fieri non potest. Quia vero sacrificium hoc Dominus facere iussit donec ueniat, necesse est ut copiam, quam Christus fecit apostolis sacrificii iugis et perpetui faciendi, illi in posteros sempiternis saeculorum aetatibus transfuderint. Sic enim, ut Oecumenius ait, sacerdotium Christi aeternum est secundum ordinem

Melchisedech. Sed primi argumenti confirmationi refellendae plusculum etiam quam concedebat ratio largiti sumus.

In secundo vero argumento multa simul obiiciuntur adversum ea quae ex ecclesiae sententia diximus, sed nos exprimemus omnia perspicue, ut res dicta prope manu tentari possit. Primum autem illud sacerdotibus nostris opponitur, quod offerunt alienum sanguinem. Id quod sine dubio falsum est, quippe cum Christi sanguis, dono Dei licet, noster sit tamen, noster, inquam, ueluti universalis causa nostra est. Sol autem tuus ad generandum est, at non ita tuus ut sine peculiari tua generet actione.

Illud deinde Calvinus obiicit, Christi sanguinem semel iuxta Apostolum oblatum esse. Quam rem non absurde intelligunt plurimi de oblatione cruenta, quae palam ante oculos omnium posita fuit. Sic enim se idem Apostolus exposuit, quum subiecit, *Semel in consummationem saeculorum per hostiam suam apparuit*. De illa ergo victima sermo fit, quae in monte Calvariae palam in ore atque oculis Iudaeae provinciae mactata est. Ex quo intelligitur contra oblationem altaris, ubi sanguis Christi in mysterio fusus non corporis sed mentis oculis cernitur, ne verbum quidem ullum Apostolum dicere. Aequè videlicet Pauli verba torquere adversarii possunt in eam oblationem quam Christus in coelis incruentam facit semper Patri pro nostris peccatis apparens.

Sed ne me in hanc quasi fugam conferam, maxime animaduertendum censeo oblationem non simpliciter et uno modo esse. Una enim est universalis, altera est particularis, quae generalem illam quasi ad efficiendum applicat. Et quoniam Lutherani omnes oblationes ad unum exemplum et regulam quaerunt, nos huius divisionis exemplum ex similitudine rerum naturalium capiemus, ut horum ignoratio illustrior appareat.

Illuminatio dupliciter a philosophis accipitur: et ea quae universalis est et ea quae est particularis. Videlicet, simul atque Deus produxit solem potest dici semel mundum illuminasse, nempe tanquam in causa uniuersali. Sed sunt tamen plures quotidie illuminationes propriae, quae non solum cum generali illa non pugnant, sed ita subseruiunt ut sine illis universalis illa aut propemodum otiosa sit aut certe penitus otiosa. Sic et illud interpretamur, *Illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundum*, scilicet illustratione quadam generali, quae in hoc quidem genere una et eadem sufficiens et idonea est, atque adeo sempiterna; sed si illustrationes peculiares desint, quibus singulorum hominum mentes priuatim illuminentur, universalis illa sufficientiam habet, efficaciam non habet. Nec enim generales causae quicquam efficiunt, nisi priuatis et propriis causarum secundarum actionibus uis illa efficiendi communis ad singulos effectus adiungatur.

Similiter ergo oblatio Christi una generalis fuit redemptionis ac sanctificationis humanae non solum idonea causa sed suis etiam omnibus numeris absoluta, cui, in genere suo dico, nihil addi nihil detrahi possit. At sunt plures oblationes particulares, quibus universalis illa efficientia ad effecta quaedam singularia contrahitur. Nemo igitur nos legales sacerdotes existimet, quod singulis altarium sacrificiis saepe ac priuatim offerimus, sed potius ita secum reputet: *sacerdotes sunt isti secundi sub uno primo pontifice Christo administrati et dispensatores mysteriorum eius*.

Ac de prima quidem huius argumentationis parte itemque de secunda disputatum est; reliqua est tertia eademque postrema in qua Calvinus ac Bucerus se insolentius iactant, quasi argumentum inuenerint, quod refellere nequeamus. Qua una in re, fateor, superiores sunt: illi nanque quomodo opinionem commenticiam confirmarent

inuenerunt, ego tam leve argumentum qua ratione infirmem ac diluam reperire non possum. Sed age, horum insolentiam reprimamus iamque doceamus serio quam ridicule exsultent homines non solum doctrinae Apostolicae ignari sed omnis omnino Philosophiae.

Primum autem, quamuis denuo uelimus sacrificii complicatam notionem euoluere, non facile tamen reperiemus an ea caedem occisionemque contineat, cum animal sacrificandum est. Contra enim dicet fortasse quis prophetas Baal quoddam etiam sacrificii genus praeuisse, qui *lanceolis et cultris se inciderint, donec perfunderentur sanguine* (3 reg. 18). At demus illud et concedamus argumentantibus quod ad perfectam animalis immolationem nos quoque attinere credimus confici, dico, ipsum et occidi oportere, si vere sacrificatur. *At corpus vivum et spirans nos offerimus: idem enim in Eucharistia est atque in Coelo.* Sed etsi Christi corpus in Eucharistia vivum est ac sanguis in corpore, non tamen a nobis aut corpus offertur quia vivum est aut sanguis quia est in corpore, sed illud quia mactatum, hic quia effusus in cruce.

Quod si Christus in cruce se offerens non se e conspectu nostro abstulisset, sed perpetuo penderet in cruce ante omnium fidelium oculos omni et loco et tempore positus, nihil necesse erat ut exemplum facti relinqueret et in simulacrum ex animali exemplo veritas transferretur. Sicut enim ii qui tunc fuerunt iuxta crucem eandem cum Christo hostiam Patri obtulerunt, si modo vere erant pii et rem, quae gerebatur, intelligebant, sic si eadem externa crucis hostia in conspectu nostro aeterna permaneret, nullo exemplari et imagine hostiae illius indigeremus. Quia vero licet oblatio illa et mactatio externa transierit, sic tamen coram Deo constat acceptabilis et perpetua uirtute consistit, ut non minus hodie in conspectu Patris illa sit efficax quam eo die, quo de saucio latere sanguis exiuit, ideo vere nunc offerimus eandem crucis hostiam cum Christo perinde atque illi qui erant iuxta crucem, quamuis illi nullo posito sub oculis simulacro, quia nullo tunc opus erat, cum res ipsa uiua in praesentia esset atque ante oculos proposita, nobis autem per imaginem Christus hostiam illam excitauit, et quasi in quodam exemplari statuit ante oculos. Sed imago haec et exemplar nihil reuera obstat cur non eundem illum sanguinem modo offeramus, quem Christus fudit in cruce, non aliter ac si nunc coram effunderetur. Quae est sententia Chrysostomi, falso tamen Ambrosio attributa (*de consecr. dist. 2, cap. In Christo*). (Vide etiam Eusebium Emissenum: *de consecr. dist. 2 Quia corpus*).

Adde quod quale fuerit sacrificium talis est requirenda mors, ut si illud cruentum est, haec sit etiam cruenta, sin illud incruentum erit, mors quoque erit mystica et incruenta, id est, effectus mortis ceu nunc praesens adesset. Satis est enim ut vere et proprie sit sacrificium, quod mors ita nunc ad peccati remissionem applicetur, ac si nunc Christus ipse moreretur. Id quod scriptorum veterum testimoniis confirmatur.

Gregorius: *In se ipso*, inquit, *immortaliter vivens iterum in hoc mysterio moritur* (*De consecr. dist. 2 Quid sit*). Et Augustinus: *Semel immolatus est in semetipso Christus, et tamen quotidie immolatur in Sacramento* (*De consecr. dist. 2 Semel*). Paschasius: *Quotidie Christus mystice pro nobis immolatur, et passio Christi in mysterio traditur*, etc. (*De consecr. dist. 2 Iteratur*).

Et Cyrillus (in concilio Ephesino), Athanasius (*ad Antiochum*), Theophilactus (in decimum caput *epistolae ad Hebraeos*), Damascenus (in quarto libro), Gregorius demum Nazanzenus, ut ceteros praetermittam, hanc incruentam exsanguemque immolationem vocant, unicam illam quidem, qualis non fuit alia similis, per quam ad

effectum scilicet sic nobis Christus immolatur, ut illis qui praesentes erant quando se in cruce offerebat. Sed quia sine effusione cruoris, quae in praesentia cernatur oculis, applicatione vero cruoris iam effusi fit oblatio, recte a patribus incruentum sacrificium nuncupatur. Atque ad ea quae sunt a Lutheranis in secundo argumento dicta, diximus satis.

In tertio quoque argumento refutando posthaec nihil est necesse laborare. Docuimus enim Christi oblationem in cruce non aliter se habere ad redimenda peccata quam aut lucem ad illustrandum aut medicinam ad curandum. Lucem dico quae omne lumen ederet, medicinam quae omnes sanaret morbos. Equis autem dubitet causas perfectas et principales sine adiuuantibus et proximis nihil efficere? Medicamentum quippe quamlibet praesens et salutare sit, nisi aegro corpori adiungitur, neque opem indigenti fert nec salutem. Quod si *agnus, qui tollit peccatum mundi*, sine adiutrice et socia causa ipse per se expiauit nostra delicta, baptisma tollatur, poenitentia absit, sacerdotia sileant, ministeria facessant, atque adeo omne salutis nostrae et sacramentum remoueatur et instrumentum. Praeceptum illud uanum sit, *Baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti* (Math. ultim.); gratia illa uana, *Quorum remiseritis peccata remittentur eis* (Ioan. 20); inanis sermo ille, *Poenitentiam agite et baptizetur unusquisque uestrum ... in remissionem peccatorum* (Acto. 2); sit denique ille falsus, *Saluos nos fecit per lauacrum regenerationis* (Tit. 3). Quin etiam, si ita libet, quia oravit pro nobis Christus, non oremus; quia ieiunauit, non ieiunemus; quia lacrimatus est, non ploremus. Colligunt enim arguti isti dialectici, quia obtulit semel Christus, nos non offeramus. Sicut ergo compatimur, ut passionis eius participes simus, ita etiam offerimus, ut oblationis ipsius partem capiamus.

Nobis sane religio actiuosa est, Lutheranis otiosa; qui nos feriatos uolunt cessatione torpere et quasi pueros delicatos nihil agere. Ita ex animis hominum extrahunt radicitus religionem, cum sacrificia, sacerdotes ceterosque religionis administros tollunt. Non ergo nos repetitis oblationibus Christi sacrificium testamur fuisse imbecillum, sed causam principalem perfectamque fuisse, quae quantumuis licet sufficiens in se et consummata sit, sine applicatione tamen causarum adiuuantium nihil efficit.

Illud vero, *Una oblatione consummauit in aeternum sanctificatos*, simile est ut si dicerem Deum una illustratione mundum in aeternum illustrasse. Id quod reuera fecit, quum solem quasi sempiternum lumen accendit. Alioqui quid alio loco (2 ad Corin. 7) Apostolus iubet *ut emundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus perficientes sanctificationem in timore Dei*? Certe Christi sanguis emundauit nos ab omni delicto, et tamen Paulus ait *Mundemus nos*. Certe *una oblatione* Christus *consummauit sanctificatos*, et tamen Paulus monet ut ipsi *perficiamus sanctificationem in timore Dei*. Christus igitur mundat ac perficit, et nos quoque perficimus ac mundamus, sed ille agit nobiscum ut causa principalis, nos sub illo agimus ut causae adiuuantes. *Dei nanque adiutores sumus* (1 Corin. 3).

Sed addunt illud, *Ubi peccatorum remissio est, iam non est oblatio pro peccato*. Respondemus. Si remissio solum est ut in causa uinuersali, iam non est oblatio generalis quidem pro peccato; est tamen oblatio specialis, quae uim illius ad efficiendum applicat. Quemadmodum si illustratio est mundi uinuersalis, nulla alia generali est opus: non enim alio sole indigemus, alia luna, aliis stellis. Sed necesse est tamen illustrationes quotidie singulas aeris interuenire, si terra est diebus singulis illustranda.

Addunt etiam: «Post remissas per Christi sacramenta iniquitates, quorsum oblationes facimus pro peccato?» Respondeo. Remissio iniquitatis duplex est: una perfecta, altera imperfecta. Perfecta, quum non solum culpa sed tota etiam poena remittitur; de qua illa intelliguntur: *Proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea* (Esai. 38); *Beati, quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata* (Psal. 31); *Proiiciet in profundum maris peccata nostra* (Mich. 7); et cetera similia. Atque haec per baptismum contingit omnibus baptizatis. Imperfectam vero illam dicimus, in qua vel culpa remittitur sed non tota poena, vel remittitur poena remissa iam culpa; de qua illud accipimus: *Propter remissionem praecedentium delictorum* (Rom. 3); et rursum: *In redemptionem earum praevaricationum, quae erant sub priori testamento* (Hebr. 9).

Antiquis porro patribus culpas ante Christi mortem fuisse remissas ambiguum non est: *iuxta fidem* quippe *defuncti sunt testimonio* fidei probati. Non esse autem perfecte remissas confirmat Paulus cum ait Christum mortuum esse in *remissionem praecedentium delictorum*. Quae si plene Moysi, Aaron, Daudi ceterisque sub lege et natura sanctis condonata fuissent, nec illis esset ianua regni coelestis occlusa, nec loci inferi in custodiam deputati. Ecquis enim dicat omnino resoluta crimina, quorum poenae luuntur in carcere? Daudi rursum homicidii et adulterii scelera relaxata quo tempore ad Nathan prophetae vocem peccatum confessus est, et Nathan ipse idem (2 Reg. 12) et auctor libri Ecclesiastici (Eccle. 47) testes sunt. Ac si plenam remissionem percepisset, quorsum illa? *Dele iniquitatem meam. Amplius laua me ab iniquitate mea ... Auerte faciem tuam a peccatis meis*, etc. Certe hanc ampliorem et plenioram indulgentiam non prius a Domino impetrauit, quam multis suppliciis in eo Dominus acerrime uindicasset.

Itaque si per Christi sacramenta plena cuiquam peccatorum remissio contigit, nos pro illiusmodi peccatis hostiam minime offerimus, ut si quis proxime recens baptisma susceperit; at si peccator non est perfectam remissionem consecutus, quod in sacramento poenitentiae fere accidit, pro huius delictis sacrificium exhibemus, ut cui Deus subiratus etiamnum est, ei fiat aliquando propitius.

Quid igitur sibi Apostolus vult quum minis horribilibus audientium animos perterrefacit in haec verba: *Voluntarie peccantibus nobis ..., iam non relinquitur pro peccatis hostia*? Nempe qui dicit voluntarie peccantibus post acceptam notitiam veritatis nullam hostiam esse reliquam, is sine dubio significat ignorantibus aliquam hostiam superesse, iis praesertim qui ante *acceptam notitiam veritatis* peccauerunt, quemadmodum Chrysostomus ac Theophilactus argumentantur. Rem ergo Apostolus verbis grandioribus exaggerat atque, ut solet, terrorem exsuperatione iniicit.

Ostendit itaque non quid clemens et misericors iudex interdum sua lenitate concedat, sed qua poena is dignus sit qui singulari baptismi beneficio suscepto *Filium Dei conculcat et sanguinem testamenti pollutum ducit et Spiritui gratiae contumeliam facit*. Indignus nimirum est qui fuerit huiusmodi, cui Christus iterum crucifigatur. Toties autem nobis crucifigitur, toties immolatur, quoties eius crux nobis et mors ad peccati remissionem applicantur. Si de iustitia ergo agitur, nulla relinquitur pro peccatis hostia iis qui ex malitia peccant. Sin vero de misericordia Dei agitur, quae omnem etiam sensum exsuperat, non solum infirmis et ignorantibus aliqua superest hostia, sed iis etiam, raro tamen, qui uoluntarie peccauerunt *post acceptam notitiam veritatis*.

Enimuero quod haec Apostoli oratio alta et exaggerata sit, illud primum argumento est, quod statim subditur: *Terribilis autem quaedam exspectatio iudicii*, etc. Atque e vestigio: *Irritam quis faciens legem Moysi*, etc. Et post pauca: *Rememoramini pristinos*

dies, etc. Et tandem: *Nolite amittere confidentiam vestram, quae magnam habet remunerationem*. Illud deinde hoc confirmat maxime, quod in 6 cap., cum dixisset *Impossibile est eos*, etc., ne existimaretur nulla esse rerum expectatio meliorum, quasi a desperatione ad spem reuocare cupiens, *confidimus* ait *de vobis, dilectissimi, meliora et uiciniora saluti, tametsi ita loquimur*. Ex quo temperamento Hieronymus (lib. *adversus Iovinianum* 2) colligit Apostolum Hebraeos per exaggerationem territasse (*De poeni*. dist. 2, cap. Si enim).

Est et aliud responsum dignum, nisi me fallunt omnia, quod magnopere animaduertatur. Videlicet, hostia pro peccato duobus modis intelligi potest. Uno modo pro poena, altero etiam pro culpa. Quod enim peccati uox pro poena peccati usurpetur, illa demonstrant: *Non ego operor illud, sed quod habitat in me, peccatum* (Rom. 7). Et rursum: *Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum; cui autem minus dimittitur, minus diligit* (Luc. 7). Quo loco multorum peccatorum poenas multa Dominus peccata vocat. Nam culpas ante fuisse remissas, qui superiores lacrimas consideraverit, is vocare in dubium non poterit. Et quae dilexerat et ingemuerat, ea certe culparum ueniam fuerat consecuta. Sed cui in praesenti dicitur *Remittuntur tibi peccata, uade in pace*, ei plenissima indulgentia conceditur omniumque poenarum persolutio. In poenis vero locum habet ut maiori dilectioni maior remissio respondeat minorique etiam minor, nam culpa vel simul remittuntur omnes vel nullae. Macchabaeorum sententia vulgo etiam sermone teritur, *Sanctam et salubrem cogitationem esse pro defunctis exorare ut a peccatis soluantur*. Ubi poenas purgatorias pro culpis debitas peccata sine dubio appellauit. Simile est illud: *Peccata tua eleemosynis redime*. Poenas autem Daniel pecunia redimendas existimabat (Dani. 4), nam culpas aut poenitentia diluit aut certe sine argento gratia resoluit.

Atqui sive figurate nomen causae ad effectum transferatur, sive remissio poenae ad integram remissionem culpa pertineat, non valde interest quidem, tametsi D. Thomas (lib. 4, dist. 12, q. 2, ar. 2, q. 2) atque Innocentius huiusmodi locutiones improprias esse testantur, quibus peccata deleri, detergi, ablui, remitti dicuntur, quia soluantur poenae. Iam ergo cum Apostolus ait nullam *hostiam* superesse *pro peccato*, pro culpa proprie intelligendus est. Cui sententiae non est illa contraria, relinqui poenitentiae sacramentum, quod iudicium est, non sacrificium, relinqui etiam hostiam pro poena, quae improprie dicitur *hostia pro peccato*.

Sed quaeris quid causae plerisque antiquorum fuerit ut baptismum hostiam appellauerint, ideoque dixerint non superesse hostiam pro peccato, quia baptismus repeti non potest. Sane quia in baptismo Christo commorimur, et per hoc sacramentum applicatur nobis hostia crucis ad plenam peccati remissionem; hinc illi baptisma translatie hostiam nuncuparunt ac post baptisma semel acceptum nullam hostiam esse reliquam interpretati sunt, quia baptisma secundum non est. At in poenitentiae sacramento non applicatur mors Christi per modum hostiae, sed per modum iudicii. Itaque quamuis poenitentia post baptisma supersit, non proinde tamen hostia superest pro peccato. Sed de tertio argumento nimium multa.

Quartum vero non confutatione eget, sed reprehensione. Ecqua enim vel inscitia vel impudentia est ea aduersum nos testimonia excitare, quae a nobis faciunt maxime? Constat sane eucharistici sacrificii partes quattuor esse: unam consecrationem corporis et sanguinis, alteram oblationem, tertiam fractionem, postremam consumptionem. His quippe quattuor partibus nostrum sacrificium redintegrari, confici, absolui qui negaverit,

nihil illum de ratione perfecti sacrificii didicisse, nihil quaesisse, nihil scire conuincam. Consecrationem porro atque oblationem cum gratiarum actione coniunctam ex evangelio colligi ostendimus paulo ante; fractio autem apertissime traditur. In eo discrimen est, quod Lutherani in fractione nihil mysticum esse arbitrantur sed solam panis distributionem, nempe ut sua cuique portio contingat; at ecclesia sancta quum hostiam frangit Dominici corporis in cruce fractionem significando Christi hostiam commemorat (*De consecr. dist. 2 Quum frangitur*), quemadmodum Christus ipse et verbo et exemplo commemorandam tradidit.

Quod vero ad plenam huius sacrificii rationem consumptio specierum attineat, concilium Toletanum duodecimum testatur inquiens: *Quale erit sacrificium, cui nec ipse sacrificans particeps esse dignoscitur?* (*De consecr. dist. 2, cap. Relatum*). Augustinus insuper in libro *sententiarum Prosperi* consentit *dum sanguis de calice in ora fidelium funditur, Dominici corporis immolationem eiusque sanguinis effusionem designari* (*De consecr. dist. 2 Quum frangitur*). Spectat ergo ad perfectam significationem sacrificii consumptio specierum. Quae causa catholicis perpetua fuit ut dum sacerdos species sumit, non edere illum dicant, edat licet, sed consumere, ut intelligamus in Missa potius haberi rationem consumptionis quam manducationis magisque sacrificium spectari quam coenam. Quod Lutherani sentientes negauerunt Christum corpus suum sanguinemque sumpsisse, ne consumpsisse et sacrificasse probaretur.

Verum ratio primum conuiuii hoc exigit, ut cibi communionem et consociationem habeat; alioqui qui ad coenam inuitat, is non conuictor esset sed conditor instructorque conuiuii. Atque accubationem epularem amicorum, tametsi melius nostri conuiuium, bene tamen Graeci tum computationem tum concoenationem vocant, ut qui vocat ad coenam nec concoenator ipse et computator est, non solum non urbanum conuiuium ineat, sed ne conuiuium quidem. Deinde, ut Chrysostomus argumentatur, ne discipuli horrerent carnem et sanguinem, necesse erat ut Christus prior ipse degustaret; Christus certe quod se uidebant facere, id ut facerent iussit apostolis; intellexit autem semper ecclesia sacerdotibus iniunctum esse ut sumerent; sumpsit ergo et Christus, nisi sacerdos omnibus suis numeris absolutus non absolutum sed inchoatum sacrificium fecerit.

Nec me fugit D. Thomam aliquando (*III, q. 83, art. 4*), ut videtur quidem, docuisse sacrificium ante fractionem hostiae esse peractum, sumptionemque spectare proprie ad sacramentum, oblationem vero ad sacrificium; et rursum (*Art. 6.6*) asserere fractionem hostiae non ita esse necessariam ut, si omittatur, sacrificium maneat imperfectum, quod videlicet huius rei significatio non ad corpus Christi verum sed ad mysticum referatur: non ergo fractio in partibus sacrificii numeranda est. Quod autem sacrificium ante fractionem peragatur, id magno argumento sit sacerdotem statim a consecratione illa verba dicere: *Offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram*, etc. Iam ergo nondum fracta hostia et oblatio est et sacrificium.

Verum qui Divum Thomam nobis obiicit, id ille agit, ut et secum ipse Thomas et cum vera sacrificii ratione pugnet; eius enim in *secunda secundae* (q. 85, 3.3) verba non obscura sunt *sacrificium proprie dici cum circa res oblatas aliquid fit*. Quam rem illo etiam exemplo confirmat, ut quum *panis frangitur et comeditur*. Unde colligit primitias oblationes esse, non autem sacrificium, quia nihil sacrum circa eas fiebat. Hostiam igitur aliquando ante fractionem non solum D. Thomas sed etiam ecclesia vocat eo

more, quo rem instantem et proximam quasi praesentem nominamus. Sic Cicero *praeberet*, ait, *hostias ad sacrificium*. Ubi animal sacrificandum hostiam appellat. Quin et in Levitico et in aliis quoque plerisque locis holocaustum, hostia ac sacrificium ab eo quod proxime futurum est nomen accipiunt. Sed et panem ipsum ante consecrationem hostiam vulgo appellamus; a qua appellatione ne Divus quidem Thomas abhorret.

Sacerdos porro ante consecrationem dicit se offerre *sancta sacrificia illibata*, etc. Quis autem theologus tam insigniter stultus fuit ut peractum sacrificium ante hostiam consecratam existimaverit? Atque ut de occulto et interiore sanguinis et corporis sacrificio nihil dicam, externum certe et mysticum sola oblatione non constat. Cum itaque circa species ante fractionem nihil sit a sacrificio factum, ne sacrificium quidem peractum est. Item cum symbolis rerum Christo instituyente debeamus mortem ipsius agere, si verum et perfectum nostrum sacrificium est, eiusque victimae absolutum exemplar, quam Christus in cruce praebuit, nullum autem sit rerum symbolum ante quam species frangantur, misceantur, consumentur, certissimum accipere argumentum possumus ante fractionem nondum esse expletum sacrificium.

Manet igitur non consecrationem modo et oblationem verum et fractionem quoque ac consumptionem ad integritatem externi sacrificii pertinere. Quae res non pertenui nobis argumento indicioque patefacta est sed gravi constantique ratione, praeterquam quod ab apostolis has nos sacrificii partes accepisse promptissimum est ostendere, nam Christum tradidisse satis supra est a me demonstratum. Ut Lutherani argumenta probabiliora deinceps excogitent, siquidem quartum hoc, quod modo diluimus, improbable est. Improbabile esse dico Lucae Paulique testimoniis uti, ut ecclesiae sacrificium explodatur.

Nam ratio ea, quae adiungitur, captiosa est et veri similitudine fallere imperitos potest. Primum autem qui Lutheranis responderet Christum in coena sacrificium non pro peccato quidem sed gratiarum tamen actionis obtulisse, hic non ab illis facile eluderetur. Eius enim rei probabilem rationem redderet, quod cum sacrificii cruenti dies instaret iam plane aut certe iam appropinquaret hora, non oportebat hostiam in coena pro peccato mysticam exhibere, cum impenderet generalis hostia illa, in qua Patri complacuit omnia peccata resolui. Quamquam et sanguinem circumcisionis pro nobis Christus obtulit et ieiunavit fleuitque pro nobis, nec tamen remissio ea peccati secuta est, quae a cruce tandem expectanda erat. Quemadmodum enim martyrii plena efficacia non in qualibet sanguinis effusione est sed in ea demum, in qua martyrrium consummatur, quamvis sanguinem suum Deo statim a principio martyr obtulerit, sic passionis Christi perpetuae uis illa absoluta et perfecta non in initio aut medio sed in fine fuit.

Deinde mysticae oblationis effectus non is est quem falso existimant Lutherani nos credere, nempe ut omnes culpas poenasque resoluat. Qua de re paulo post dicturi sumus. Alia enim efficientia hostiae illius est, quam Christus palam mactavit in cruce, alia illius quam sub speciebus definitis mystice praebuit in coena. Illa generalis est, sicut diximus, nec per sacrificium modo sed per omnia sigillatim sacramenta ad effecta longe diversa applicatur. Haec peculiaris efficientia est et sub speciebus certis ad peculiaria quaedam effecta concluditur. Obtulit ergo Christus hostiam in coena tum pro culpa ueniali tum pro poena, quae pro culpa etiam mortali deberetur. Qui in peccato soluendo sacrificii peculiaris effectus est. Hunc vero habuit in coena sanguis oblatus, nam in cruce uim remissionis habuit generalem. Sed quoniam, ut modo dixi, hanc rem sumus in

confutatione sequentium argumentorum fusius explicaturi, peragamus ordine refellere argumenta, quae restant.

Quinto vero argumento refutando Roffensis episcopus «calicem» ait «nouum testamentum ideo dici, quia noui testamenti confirmatio est». Quem vocis usum ut probare testimoniis non queo, ita non audeo explodere. Illud affirmo, nomen hoc pro re, quae ex testamento obvenit, interdum accipi, ut in epistola ad Hebraeos ca. 7 *Melioris testamenti sponsor factus est Iesus*. Sic enim promissionis uocabulum pro re, quae promittitur, scripturae auctores usurpant: *Imitatores eorum qui fide et patientia haereditabunt promissiones* (ad Hebraeos 6); *Repromissionem accipiant aeternae hereditatis*, etc. (ad Hebraeos 9); et (Actorum I) *expectarent promissionem Patris*. Si ergo promissio pro re promissa accipitur, et testamentum Lutheri ipsi quoque promissio est, nihil mirum si pro re ipsa, quae testamento est relicta, usurpetur.

At prima res eademque potissima, quam nobis in testamento suo legauit Christus, fuit sanguis. Quid igitur obstat cur rem, quam beneficio testatoris habuerim, non ego in funus eius exequiasque rependam? Quid, inquam, obstat cur quod de manu morientis accepimus, non id nos uiuenti illi reddamus? Nisi illud frustra atque importune repetimus, *Tua sunt, Domine, omnia, et quae de tua manu suscepimus, reddimus tibi*. Quod autem calix improprie dicatur testamentum manifestum est. Sive enim, ut Innocentio placet (*Cap. Cum Marthae, de celeb. Miss.*), testamentum promissio est, sive, ut Vlpianus vere sentit, *sententia est voluntatis iusta de eo quod post mortem fieri uouerimus*, omnino liquet calicem nec promissionem proprie nec sententiam esse, sed rem quae testatoris promissione uoluntatisque sententia relinquitur. Hanc vero nos hostiam praebere ad sacrificium quis prohibet? Sed quinto argumento hactenus.

Iam argumento sexto quid attinet respondere, nisi eadem uelim quae supra dixi verba repetere? Colligunt enim acuti scilicet dialectici, si Eucharistia exemplar et imago est, non esse illam vere ac proprie sacrificium. Quae sane collectio perridicula est. Quid enim stultius dici potest quam legis ueteris hostias sacrificia non fuisse, quod uerorum exemplaria fuerint? Innocentius porro tertius (*Cap. Cum Marthae de celeb. Miss.*) quosdam merito irridet, qui putarint *in sacramento non esse corporis Christi et sanguinis ueritatem ... ex eo quod scriptura interdum commemorat id quod in altari suscipitur mysterium imaginem figuram et exemplum esse*. Quorum errorem Pontifex docte grauiterque refellit: si enim, quia figura est, sacramentum altaris ueritas esse negatur, ergo nec mors nec resurrectio Christi ueritas est credenda, siquidem eas similitudinem et imaginem esse Apostolus tradit, ac Petrus quoque scribit Christum exemplum nobis in sua passione reliquisse.

Nihil igitur obstat cur non in externo sacrificio forma sit, species, imago et exemplar sacrificii crucis, in sanguine uero et corpore, quae sunt res intus inclusae, eiusdem sacrificii exsistat ueritas. Sed quoniam in cruce, quod alias diximus, palam et sine mysterio hostia cruenta fuit, in altari occulte et mystice abscondita, ne eodem modo quo Christus sacrificare putaremur, recte cum suo Chrysostomo Theophilactus admonuit nos non immolare Christum, quemadmodum se ipse in cruce immolauit, sed potius illam crucis hostiam commemorare. Verum quia commemoratio nostra otiosa et umbratilis non est, sed efficit quod significat, quanquam non Christum occidimus, qui *resurgens ex mortuis iam non moritur*, Christi tamen mortem applicamus ceu nunc facta sit.

Applicamus autem non fide sola aut solis uerbis sed etiam symbolis. Post illa namque uerba, *Hoc est corpus meum, quod pro uobis tradetur*, non ait Dominus *Hoc credite*,

non *Hoc dicite*, sed *Hoc facite in meam commemorationem*. Quae causa, nisi me fallit animus, Apostolo fuit ut ueteris legis symbola, quoniam uacua erant, *umbras* appellaret, *non ipsas imagines rerum*. Nam evangelium ipsas rerum imagines quasi uiuas continet non ad significationem modo sed ad efficientiam. Ut baptismus imago est spiritualis ablutionis, quae per Christi sanguinem facta in cruce est, sed habet tamen res ita coniunctas ac si Christus ipse nunc pro baptizato sanguinem funderet. Quocirca et aliquando idem ausus est dicere in singulis baptizatis Christum crucifigi, non illa solum loquendi forma, qua Ioannes evangelista scripsit *agnum occisum esse ab origine mundi*, sed ita potius ut ad effectum idem prorsus sit, ac si Christus vere nunc pro his qui baptisma suscipiunt crucifigeretur.

Nec vero existimo, quum Paulus legem dixit *umbram habere futurorum bonorum non ipsam imaginem rerum*, de significatu disceptasse, quod plerique interpretati sunt, ut umbra signum obscurum et imperfectum, imago rei expressum perfectumque signum intelligatur. Quae ut vera esse non infitior, ita a praecipuo Apostoli instituto esse aliena iudico. Id quod ex verbis eiusdem Apostoli manifeste conficitur. Ait enim *Vmbram habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere*, etc. Quia igitur hostiae illae uim efficiendi non habebant, ideo *legem umbram habere* dixit *futurorum* in lege gratiae *bonorum*. Umbra quippe ignis non id efficit quod ignis, nec umbra hominis idem praestat atque homo: neque enim in agendo quicquam aut imbecillius umbra aut inanius est. Sacramenta vero et sacrificium nostrum *imagines rerum* sunt, non pictae vel umbratiles inanesque ad efficiendum et imbecillae, sed cum ad vivum rerum ipsarum expressae tum, si ita loqui liceat, ad efficacitatem res ipsae uiuae, quarum imagines sunt: tanta Christi et evangelii potentia est ut eandem uim penitus symbolis imaginibusque tribuerit quam res ipsae haberent, si quum earum commemoratio fit vere patrantur.

Sed in sexti argumenti reprehensione multum temporis insumpsi. Nihil enim responsione opus erat, sed ut loca eadem diligenter isti pertractarent et bona fide relegerent. Ibi enim plane reperirent auctores sanctos et verum in ecclesia corporis ac sanguinis Christi sacrificium et uerissimum quoque exemplar affirmare: alterum in externa forma et figura, alterum in re, quae inclusa atque abdita in mysterio latet occulto. Quanquam Euthimius ante consecrationem exemplar interpretatur, post consecrationem autem sacrificii veritatem. In quem etiam modum Basilium exponit Damascenus (4 lib. cap. 14).

In septimo argumento existimant homines parum in Theologia exerciti actus nostros nostrae redemptionis sanctificationis ablutionis nullo modo causas esse. Quae si vera essent, illa omnia essent falsa: *Omnis qui habet hanc spem sanctificat se* (1 Ioan. 3); item: *Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus perficientes sanctificationem in timore Dei* (2 Cor. 7); item: *Peccata tua eleemosynis redime* (Dani. 4); item: *Per misericordiam et fidem purgantur peccata* (Prover. 15); item: *Misericordia et veritate redimitur iniquitas* (Prover. 16); et cetera id genus quae in sacris litteris passim occurrunt. Neque ex his, quemadmodum isti falso iudicant, quicquam de Christi in nos gratia merito ui et redemptione detrahitur; quin gratiae Dei et Christi multo magis attribuitur.

Exemplum ponam ex natura, ut gratiae uis manifestius eluceat. Res uniuersas ad suum quamque finem ui quadam ingenita moueri philosophis omnibus exploratum est. Sic

igni, ut ad locum naturae suae congruentem ascenderet, leuitatem indidit procreator ille mundi Deus, ut vero calefaceret, quae erat actio ignis naturae conueniens, impertiit calorem. Id quod in reliquis promptum est cernere, quae sic a principio et forma interiore mouentur ut non solum non repugnent sed agi sponte uideantur. Animalia porro non modo hanc inclinationem et formam a natura habent, verum ipsa etiam se mouent actionibus quibusdam suis et ad quaerendum sibi consentiens bonum et ad propulsanda aduersantia mala. Quae res praecipue in hominibus illustrior apparet, qui, quoniam non aguntur ut serui sed libere potius agunt ut domini, ratione eligunt media et se ipsi cient, ut per talia media fines propositos consequantur. Nec idcirco tamen aut primae causae virtus minor est aut potestas infirmior; immo hoc uberius et maior, quod *attingit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suauiter*. Ecqua enim uis ea fortior esse potuit, quae adeo suaues et congruentes impetus in rerum natura posuit ut eas nulla ui quidem illata moveat, sed uehementissime moveat tamen?

Quae Dei virtus eximia insignisque suauitas multo latius in gratuitis effectis quam in naturalibus se effundit. Non enim solum uitales operationes, quae supra naturam sunt, in se edit mortalis homo per gratiae formam et virtutes, sed ad vitam ipsam capiendam sua se actione parat et uiuendi sibi causa est. Quemadmodum enim, si materia dispositiones, quibus ad suscipiendam formam ignis praeparatur, ipsa in se faceret, eadem sibi causa esset effectrix ut a forma illa informaretur, sic, quoniam praeparationes uiuificantis gratiae homo in se efficit, ipse in sui generatione *Dei adiutor* exsistit. Qua in re, ut dixi, suauior et effusior gratia quam natura est. Vitam nanque a natura datam curare ac tueri ipse ualeas, salutem quaerere, morbos pellere aduersos, tum externis quibusdam medicamentis adhibitis tum animae uiribus interius excitatis. At vitae causa tibi esse non poteris, sed aliunde eam accipis nulla interueniente operatione tua, dispositione tua nulla. Dispositio quippe omnis, qua ad animam corpus aptatur, a patre generante editur, a filio genito nullo modo. In nativitate uero spiritali ipse qui nascitur non solum principium est ut post aegritudinem sanus sit, uerum etiam ut, postquam fuerit mortuus, et vitam habeat et abundantius habeat.

Praeclare itaque dictum illud est atque ad Philosophiae rationem apte, *Iustus ex fide sua uiuet*. Ex quo Hieronymus colligit hominem sibi esse «uiuificationis suae causam». Nempe actus fidei spei charitatis poenitentiae, quibus Deus utitur ad animum uiuificandum, homo ipse in se facit, gratuito quamuis et supernaturali auxilio permotus. Ne certes, quasi actus nostri gratiae remissionisque culparum causae efficientes sint, cum nihil aliud quam disponant animum ut gratiam Dei iustitiamque recipiat. Quemadmodum calor praeparatio est, quae ligni materiam afficiat, ut et formam ignis capiat et naturam. Sed sicut homo alteri homini non est causa animae rationalis, sed causa tamen est ut per rationalem animam uiuat, sic homo licet causa gratiae non sit, causa tamen sibi est ut per gratiam uiuat.

Cuius sententiae illa iam consecraria sunt: *Animas uestras castificantes* (Primae Petri 1); item: *Ablue a malitia cor tuum* (Hier. 4); item: *Si quis emundauerit se ab istis, erit uas in honorem, sanctificatum et ad omne opus bonum paratum* (2 Timo. 2). Ac uasa haec quidem Deus ipse fecit *in honorem* et praeparauit in gloriam. Sed si non a uoluntate nostra purgatio animae nostrae fieret, ut Damascenus argumentatur, non utique dixisset Paulus, *Si quis emundauerit se*, etc. Verum haec subtilius fortasse disseruntur quam ut ea Lutherani omnis omnino philosophiae ignari possint agnoscere. Illud breuiter intelligant, nos in salutis nostrae opere, sanctificatione purgatione curatione, *Dei*

adiutores esse. *In die inquit salutis adiuvit te* (2 Cor. 6); ac rursum: *Gratia Dei mecum* (1 Cor. 15).

Nam de peccatorum redemptione quaestio est multo facilior. Ea nempe voce aliquando persolutionem poenarum scriptura significat, quae post culpam remissam manent. Has autem non modo Christus per sacramenta sua sed nos etiam ieiuniis nostris eleemosynisque resolvimus. Pretia itaque Deo constituta quum pro poenis debitis enumeramus ac pendimus, tunc peccata nostra redimimus. Nec vero pretium hoc aequale natura nostra sed Dei gratia fecit, qui tum pro culpis grauiiores poenas tum pro poenis grauiorem posset compensationem exigere. Sed haec pretia ille pepigit lege clementiae et misericordiae quidem, sed aequitate iustitiaque permixtae.

Quod si ad peccatorum redemptionem pretia haec, nostra licet, momenti alicuius sunt tamen, quoniam ita sua is lege constituit qui arbitrio propriae voluntatis rerum omnium iustus aestimator est, quanto verius et iustius nostras ipsi iniquitates redimemus Christi corpus et sanguinem in altari offerendo? Christi, inquam, qui nobis est factus sanctificatio iustitia et redemptio. Ac tametsi redemptor noster unus est ille, sed quia nobis tamen nostrisque actionibus utitur ad effectum redemptionis explendum, eum quoque in hac parte nos iuuamus. Nec gloria redemptoris minuitur inde, sed augetur, qui non naturae divinae modo verum divinae operationis socios nos etiam fecerit et consortes. Sed in hoc argumento refutando multum omnino operae laborisque consumpsimus, praesertim cum proxime quaedam horum simus adhuc latius explicaturi.

In octavo enim argumento ridiculi citharoedi chorda semper oberrant eadem cum causas Deo adiutrices in redemptionis humanae opere negant. Quae stultitia cuiusmodi sit exemplo naturae demonstrare possumus. Fuerunt quidam usque adeo naturalis sapientiae imperiti ut opinarentur causas secundas —sic enim appellant Physici— nihil omnino ex se agere, sed rerum omnium effectorem Deum ad praesentiam causarum, quae secundae proximaeque dicuntur, per se ipsum omnes effectus edere. Quae deliratio incredibilis stultissimorum hominum e schola Philosophiae *non modo sibilis sed etiam conuicio explosa est*.

Verum quod isti in natura, idem in his quae supra naturam sunt Lutherani peccant, quum soli Deo redemptionem tribuentes causas adiutrices excipiunt, quasi blasphemia sit, quod in natura sapientissimi quique dixere, id nos in gratia dicere: nempe causas esse adiuuantes et proximas, quibus prima et principalis utatur, ut res supernaturales efficiat. Quo loco uis et potestas illius eo praeclarius exstat atque eminet, quo magis se homini confert cum illoque communicat non modo ut sit sed ut causa etiam sit, quae, ui licet accepta divinitus, vere efficiat tamen et Deum quoque ipsum in rebus faciendis adiuuet.

Nam et Apostolus (1 Cor. 2 et 3) non dubitauit scribere, *Dei nos adiutores esse dispensatoresque et ministros mysteriorum eius*; item: *Se plantasse et ut sapientem architectum fundamentum posuisse ac filios per evangelium in Christo genuisse*. Ut illa praetereamus: *Baptizantes eos in nomine Patris*, etc. (Matth. ultimo); *Quaecumque solueritis super terram*, etc. (Matth. 18); *Quorum remiseritis peccata*, etc. (Ioan. 20). Ex quibus Constantiensis synodus aperte confecit sacerdotem vere absolueri, vere conficere. Quae si certissima sunt, ut sunt sane, nihil necesse est, quod Albertus Pighius facit, sacrificium operationem nostram esse negare. Multo enim doctius Divus Thomas asseruit —quem locum breviter perstrinxi paulo ante— sacrificium oblationem esse et eius actum uirtutis quae Dei cultu pio continetur.

Nostra igitur est operatio, non infitior equidem. Sed duplices sunt operationes nostrae. Quaedam, quas nostro nomine reddimus et quae nostra gratia meritisque nituntur, ut eleemosyna et ieiunium. Alterae vero sunt, quae non a nobis efficacitatem habent sed prorsus a Christo, ut baptismus et absolutio sacerdotis in poenitentiae sacramento; quia enim sacerdos non in suo sed in nomine Christi baptizat et absoluit, istiusmodi actiones, in quibus purum nudumque ministerium est, non a ministro uim accipiunt sed a Christo, cuius reuera magis dicuntur esse quam nostrae; nam ille est qui baptizat, ille est qui absoluit. Quocirca, sive iustus administer sit sive iniustus, ad effectum sacramenti nihil omnino interest. Sicut refert etiam nihil, qui ignem accendit et ad exustionem admouet, frigidus an calidus ille sit. Tantum quippe caloris impertiet, non quantum habet ipse sed quantum habet ignis admotus.

Priores igitur operationes nostrae non conferunt aliis peccati remissionem ex opere operato, id est, ex ui rei factae, sed quemcumque effectum sortiuntur, ex merito eum nostro sortiuntur. At posterioris generis operationes ex se possunt peccata remittere, quia, ut diximus, Christi sunt potius quam nostrae. Ita si semel nos Christi sacramenta conficimus eaque aliis admouemus, ex ui rerum effectarum et aliorum culpas poenasque resolvimus et gratiam Christi impartimur, non nostram. Sacrificium porro altaris, quod primo argumento refutando explicui, in posteriore operationum genere includitur. Non enim suo nomine sacerdos hostiam praebet sed Christi, nec suum meritum et gratiam Deo repraesentat sed Christi, nec suum offert sanguinem sed Christi. Quemadmodum autem si ignem faceret et ad comburendum adiungeret, ignis effectum induceret, sic cum sanguinem Christi in altari conficiat eundemque sua oblatione applicet, sanguinis Christi efficientiam affert. Quo fit ut nec sacrificii huius effectus aut a bono administro maior sit aut a malo minor, nec sacerdotis iniquitas effectum huius impediat sacrificii, quemadmodum Innocentius testatur (lib. 3 *De sacro alta. myste.* cap. 5).

Non est autem dogma hoc nuper inuentum, nam auctorum etiam veterum libris peruulgatum est. Id Gregorius tradit (I. q. I. *Multi*), Augustinus (*de consecra. distinct. secunda. Vtrum*), Hieronymus (*aduer. Lucif.*), Chrysostomus (*hom. secunda in secundam ad Timo. epistolam*), cuius verba libuit subscribere: *Sacra, inquit, oblatio, sive Petrus sive Paulus sive cuiusuis meriti sacerdos offerat, eadem est quam dedit Christus ipse discipulis quamque sacerdotes modo conficiunt. Nihil habet ista quam illa minus. Cur id? Quia non hanc sanctificant homines sed Christus, qui ante sanctificauerat. Qui autem hanc illa minus habere putat, ignorat Christum esse, qui nunc etiam adest atque operatur.* Hactenus ille.

Quam rem exemplo Philosophiae apertius exponemus. Docent sane philosophi causas administras non eodem modo esse omnes. Quaedam enim non agunt, nisi qualitatem similem a principali causa receperint. Ut aer non illuminat oculos, nisi sol lumen cum eo communicaverit; aqua non calefacit, nisi prius ab igni calorem habuerit. In quo genere eo effectus vel maior vel minor est, quo forma et virtus agendi magis vel minus fuerit adiuuanti causae communicata. Qua etiam forma et uirtute si caruerit, nihil penitus aget, ut aer sine lumine, sine calore aqua, etc. Aliae sunt causae adiutrices, quae uim principalium causarum applicant, ut is qui admouet ignem ad stipulam vel lignum. In quo genere actionis non facit diuersos effectus diuersa applicantium qualitas, modo ignis idem applicetur. Ministri autem et sacramenti et sacrificii Christiani sunt causae secundi generis. Non enim per sanctitatem participatam reliquos ipsi sanctificant, nec mundant alios quia prius a Christo ipsi mundati sunt. Sed qualescunque sint, si Christi

aut sacramentum exhibent aut praebeant sacrificium, eundem Christi sanguinem et merita adiungunt.

Irenaeus vero primum non de solo altaris sacrificio loquitur sed de ceteris quoque oblationibus, quae figurate sacrificia dicuntur. Id quod facile apparet, quoniam Pauli testimonium ad Philipenses excitat, ubi de eleemosynis sermo fit. Illud etiam refert: *Respexit Deus ad Abel et ad munera eius*; et item illud: *Si offers munus tuum ad altare*, etc. Deinde Irenaeus sermonem aperte facit de sacrificio in ordine ad offerentem. At ne hostia quidem altaris eum qui offert purificat, si ipse nequam et impurus est. Quin magis ex oblatione sacrilega inquinatur. Unde et ait (Lib. 4, cap. 34) quod, *si quis timorem Dei non habeat, nequaquam per id, quod recte foris oblatum est sacrificium, ad se ducit Deum intus habens peccatum. Nec oblatio talis, inquit, proderit ei aliquid.*

Praeterea sacrificium altaris non solius administri est sed ecclesiae totius. Ita licet sacerdoti malo offerenti non prosit sed noceat, at ei pro quo offertur utile est non sacerdotis merito sed ecclesiae. Quam rem exposuit Irenaeus eo etiam capite in haec verba: «Quia igitur cum simplicitate ecclesia offert, iuste munus eius purum sacrificium deputatum est». Cum vero in ecclesia Dei caput etiam includatur quod est Christus, consequens fit non oportere ut sanctitas sacerdotis administrantis sanctificet sacrificium quod et per se sanctum est et ab impolluto sacerdote oblatum. Idem quippe est et sacerdos et sacrificium, Christus Iesus.

Cum ergo argumentum illud, quod istis firmissimum et gravissimum uidebatur, responsis omni luce clarioribus ego refellerim, qualia, obsecro, erunt argumenta reliqua? in quibus ad probandum uis nulla est, ad contradicendum est profecto imbecilla. Videlicet argumentum nonum minimo negotio refutabitur. In remissione enim peccati duo intelliguntur: et condonatio culpae et resolutio poenae. Atque illa quidem vel per propriam fidem et charitatem contingit hominibus vel per fidei sacramentum; haec vero, per fidem etiam et charitatem alienam. Ecclesiae nempe societas fratrum fidelium poenas communes per amicitiam facit; quam rem probare alterius loci ac temporis est.

Multo vero magis hanc poenae relaxationem vir iustus a Christi passione participat; Christi autem passio per sacrificium altaris non solum commemoratur sed communicatur etiam. Sacerdotis igitur oblatio ei pro quo fit bis conducit ad relaxandam poenam: et quia sacerdotis ipsius opus meritorium est quod ille ad soluendam poenam proximo suo benigne ac liberaliter impartitur, et quia ecclesiae atque adeo Christi sacrificium est; quem effectum sacrificio ex opere operato attribuimus, nam priorem illum habet ex opere operantis. Quare si sacerdos probus est et suam operam et satisfactionem vult fratri indigenti dare, dupliciter, ut modo dicebam, illius commodis et utilitati seruit; sin est improbus, una est utilitas sacrificii, quae ab ecclesia et Christo offerente proficiscitur, quam omnino minister sacrilegus non intercipit. Sicut ne eleemosynae quidem fructum domino adimit seruus qui eam distribuit detestabilis.

In huius autem confirmatione argumenti uis sacrificii in peccato remittendo quaeritur: culpasne remittat an poenas an utrasque potius, et culpas et poenas. De qua re tres uideo sententias ferri, quarum nullam probo.

Unam, ut oblatio sacra culpas etiam mortales remittere possit atque adeo gratiam conferre. Alteram, quae in remissione peccati nullam viam sacrificio tribuit nisi ad impetrandum, quomodo eleemosyna ab omni peccato et a morte liberat, quia orationis loco apud Deum est, per quam ea bona impetramus. Id quod Ecclesiasticus exponit inquiring: *Conclude eleemosynam in sinu pauperis, et haec pro te exorabit ab omni*

malo. Nec ideo tamen sacrificium propitiatorium esse negant. Quoniam et is qui ueniam alteri impetrat illum propitium reddidisse dicitur quem suis precibus placauit. Per hanc igitur viam et rationem hoc sacrificium non poenas solum aiunt sed culpas etiam omnes ueniales mortalesque remittere. Tertia sententia est quae sacrificium ex opere operato in poenas ualere dicat, in culpas nullo modo; satisfactionem itaque in altaris hostia esse et exsolutionem poenae, non expiationem et remissionem culpae: ad hunc enim effectum sacramenta parata esse, ad illum vero esse institutum sacrificium.

Sane qui primam illam opinionem induerunt, hi eisdem argumentis utuntur quae nos attigimus: quod Alexander et Iulius tradunt crimina omnia hoc sacrificio deleri; Athanasius, Cyprianus et Damascenus affirmant omnes sordes expiari; Chrysostomus et Theophilactus non obscure docent esse remissionem peccatorum. Quod si ex verbis illis, *Quorum remiseritis peccata*, etc., colligunt theologi ministros posse et culpas omnes remittere et gratiam ex opere operato conferre, cur nos aliter eadem verba de sacrificio interpretemur? Praesertim cum peccata proprie uocentur culpae, reatus vero poenae non nisi per tropum, quo effectus significatur nomine causae. Atqui confugere ad tropos theologo non licet, quando nihil absurdi est in proprio sermone.

Rursum sancti patres docuere sacrificium hoc crimina abluere sordesque detergere. Qui autem abluit et detergit sordes, is maculam tollit; non ergo solas poenas haec hostia resoluit sed culpas quoque, in quibus maculam intelligimus; remissa enim culpa manet poena, non macula. Adde quod sanguis Christi mystice hic funditur in remissionem peccatorum, quemadmodum nos ipsa forma consecrationis instituit; at sanguis Christi pro culpis etiam effusus est, non pro poenis tantum; utraque ergo hoc sacrificium soluit. Postremo, cum idem Christus Patri offeratur in altari, qui se Patri offert in Caelo, sicut oblatio quam sancta sanctorum ingressus Patri exhibet mortales etiam culpas remittit, ita et ea quae in altari fit culpas remittet et poenas.

Nec secunda opinatio praesidiis suis destituta est. Quoniam post oblatum sacrificium pro peccato, ut fideles intelligerent uim orationis in hostia ad illud delendum esse, ecclesia his verbis deprecatur, *sit hoc sacrificium intercessio salutaris ad ueniam, sit ablutio scelerum, sit fortitudo fragilium, sit contra mundi pericula firmamentum, sit remissio omnium peccatorum*. Atque Divus Thomas (in quarto, distinctione duodecima, quaestione secunda, articulo secundo, quaestiuncula secunda), cum in primo argumento obiecisset illud, *sit ablutio scelerum*, etc., respondit huiusmodi locutiones esse improprias. Dicitur enim hoc sacramentum scelera abluere, quia ipsa impedit contra ipsa robur ministrando. Et ad quartum, *Eucharistia*, ait, *in quantum est sacrificium, habet effectum in illis pro quibus offertur, in quibus non praeexigit vitam spirituales in actu; et ideo si eos dispositos inueniat, eis gratiam obtinet uirtute veri sacrificii, a quo omnis gratia in nos influxit, et per consequens peccata mortalia in eis delet, non sicut causa proxima sed in quantum gratiam contritionis eis impetrat*. Hactenus Divus Thomas.

Tertia demum opinio (si opiniones tamen istas habeo dicere quas uideo cum communi Catholicorum sensu pugnare), quoniam in hostiae huius efficacia peccata mortalia nescit a uenialibus discernere, ne utraque concedat per sacrificium remitti, ad poenas utrorumque necessario confugiendum putat; quae est his potissima ratio ita sentiendi.

Harum trium sententiarum, ut dixi, nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, nisi omnes theologi fallantur, qui uno ore animoque dissentiant. Nam si culpae mortales per sacrificium soluerentur, poenitentiae sacramentum non esset ad salutem necessarium. Ubi enim sacerdos eas semel oblato sacrificio delesset, non esset opus

easdem iterum culpas alio remedio extinguere. Neque Deus, qui non abundat in superfluis, duo externa signa proxime ad eundem effectum institueret. Constat autem poenitentiae sacramentum ad remittendas culpas fuisse institutum. Quod si sacrificium altaris ex se quoque peccata aboleret, duobus externis signis indiscriminatim ad culpae remissionem abuteremur. Hanc cum adeo facile sacrificium exhiberet, poenitentiae disciplina penitus eluderetur, quoniam sacrificium offerre remedium est cuique vel promptissimum. Quid? quod culpas mortales sine confessione sacerdotes remitterent oblatis videlicet sacrificiis. Id si fieri a sacerdote potest, frustra confessionis praeceptum ecclesia urgeret. Siquidem sacerdotes et sine cognitione causae et sine confessione peccantium culpas uniuersas per sacrificium soluerent. Ita post baptismum susceptum aliqua superesset *hostia pro peccatis*, id quod retro diximus antiquis omnibus expositoribus repugnare (nouos enim fortasse isti contemnent).

Ex quo Ambrosii Catharini deliratio patet peccata ante baptismum admissa per crucis sacrificium remitti, post baptismum vero omnia per sacrificium altaris. Hostiam quippe crucis generalem causam esse remissionis peccatorum, sive ante baptismum sive postea commissa sint, tum ad Romanos et Hebraeos tradit Apostolus tum etiam nos manifestissime probaremus, nisi stultum esset commenta improbabilia refellere.

Illa potius refellenda sunt quae isti contra asserebant: *Alexander, Iulius, Athanasius, etc. sacrificium aiunt delere crimina peccataque remittere*. Hoc tribus modis refutamus. Primum diximus, nec ita multo ante (Ad 3), cum poenae pro culpis debitae delentur soluuntur remittuntur, tunc crimina deleri solui remitti. Quo sensu ecclesia per indulgentias concedit peccatorum omnium plenissimam ueniam, id est, poenarum omnium quas peccando contraximus. Nec refert multum an improprie et figurate illa sint dicta an sine figura proprie, quia scilicet non est plene remissa culpa quandiu peccator reus est soluendae poenae.

Deinde cum ad perfectionem sacrificii pertineat sumptio, quemadmodum superius ostendimus (Ad 4) (nisi enim consumeretur, non existimabant veteres consummatum et perfectum esse sacrificium), nihil mirum est si corpus et sanguis Christi, quoniam gratiam conferunt dum sumuntur, culpas omnes ex consequenti remittant, nempe is effectus gratiae proprius et coniunctus est. Atque hoc ecclesia videtur significare cum ait, *Sumpta sacramenta, quaesumus, Domine, omnia crimina nostra detergant*. Quibus verbis intelligi uoluit sacrificium, si culpam spectes, non quia offertur delere crimen, sed quia sumitur. Eadem enim hac ratione et sacramenti est et perfectio sacrificii. Postremo Divus Thomas in quartum sententiarum, ut modo citatum est, respondit sermones illos ad eam formam esse redigendos, qua haec quae oratione impetrantur dicitur oratio facere. In quem sensum dictum est *Vitam praesta puram, Solue uincla reis*, etc. Quo Moyses etiam spectasse videtur cum praescriptis singulis hostiis pro peccato subiungit *Et orabit pro eo sacerdos et dimittetur* (Levit. 4, 5 et 6).

At vero ridiculum est si verba illa *Quorum remisistis peccata*, etc., simpliciter ad culpas poenasque referimus: omnia similia, utcunque ubicunque et a quocunque dicantur, ad eundem quoque modum interpretari. Aliud est, mihi crede, iudices constituere qui de peccatis sententiam ferant, qui retinendi ac soluendi habeant potestatem, qui pro culparum vel leuitate vel grauitate seueriorem mitioremue poenam iniungant; aliud post gratiam initam et sacramentum reconciliationis acceptum altaris Domini participem fieri. Quod si post remissam culpam nulla prorsus maneret poena

nec post mortales condonatas ueniales admitterentur, nihil esset opus post institutum poenitentiae sacramentum hostiam propitiationis habere.

At hac etiam in re praecipue nobis indulsit Christus, qui non solum poenitentiam dedit ad reparandam resarciendamque amissam gratiam, sed sacramentum Eucharistiae idemque altaris sacrificium reliquit, quo gratiam sartam tectam haberemus. Hoc enim sacrificio non modo pro conciliata amicitia par pari referimus verum etiam subiratum iudicem et poenam temporalem pro admissa et remissa culpa minitanti propitium reddimus; hoc sacrificio detergimus pedes, et quod apostolis aqua in peluim missa contulit, id ac multo etiam magis poenitentibus tribuit sanguis missus in calicem; hoc denique oblato sacrificio disponimur abluimur praeparatur, ut ad mensam Dominicam puriter nedum amice ualeamus accedere «epulis» que «accumbere diuum». Ordo igitur rerum sacramentorumque natura poscit ne remissionem peccatorum eodem modo in poenitentiae sacramento et in altaris hostia interpretemur.

Nec ad tropos hic fugimus. Explicatum est nanque resolutionem poenae ad remissionem integram peccati attinere nec esse plene remissam culpam, pro qua manet soluenda poena. Ac si sanctorum dicta hoc sane loco ad tropum defflecteremus, nec sine necessaria causa, nec sine peruulgata eius vocis usurpatione id faceremus. At ablutio criminum sine aqua gratiae non est nec, nisi maculam habeat, quicquam aut tergitur aut abluatur. Ego, lector, nolo ablutionis et maculae metaphoras «ad vivum resecare, quemadmodum ii qui ista subtilius inquirunt fortasse vere sed ad communem utilitatem parum». Nam si scripturae ac veterum testimonia semper ad illam normam uelimus exigere, inueniemus ea quandoque a veritate discrepare.

Id quod uno solum exemplo manifestum faciam, quoniam vel mihi ipsi iam huius disputationis longitudo molesta est. Dauidi ad peccati confessionem culpam esse remissam nemo vocare in dubium potest, nisi qui ea quae paulo ante scripsimus aut non legerit aut nunquam secum reputaverit. *Dixi, ait, Confitebor adversum me iniustitiam meam Domino*, etc. Sed quod remissa culpa nondum fuisset plenam munditiam consecutus, is ipse testatur inquit, *Amplius laua me ab iniquitate mea et a peccato meo munda me*; item: *Asperges me*, etc. Qui *amplius* dicit, hic lotum se esse procul dubio sentit, sed non plene atque perfecte. Macula igitur aliqua relicta erat, sordes aliquae permanebant, quae non fuerant penitus priore ablutione deteresae.

In hunc ergo modum dixere veteres sacrificium abluere crimen sordesque purgare, quamuis scirent per poenitentiam ante et remissam culpam et gratiam iustificationis acceptam. Poenae itaque resolutionem, quoniam purgatio et medicamentum animi est poena omnis, ablutionem detersionemque appellauerunt veteres; vel certe senserunt per gratiam imperfectam non plene sanari abluere mundari cor humanum, quoniam habitus uitiorum inhaerentes et inclinationes quasdam ad bonum commutabile ex peccato trahimus; quae omnino res, cum non statim per quamlibet contritionem euanescant, tum exploratum est quasi sordes animi et morbos esse.

Benigne igitur fecit Dominus in voluntate sua Sion cum post sacrificium cordis humiliati atque contriti, quo deletur culpa, alterum *acceptat sacrificium iustitiae*, quo resoluitur poena. Utroque purgantur sordes, utroque abluimur et mundamur, sed non eodem modo tamen. Multae enim uariaeque purificationes a rebus diversis existunt, quas si similes omnes esse uelis, stultum te esse fateare. Nam peccati maculam omnino totam, ita ut ne uestigium maneat quidem, per quamuis gratiae ablutionem penitus elui nec ratio admittit nec auctoritas.

Sed sanguis Christi offertur et mystice funditur in remissionem omnium peccatorum. Mihi profecto saepissime de ea re cogitanti maxime illud considerandum uideri solet, quod in superioris cuiusdam argumenti refutatione breviter admonui, sanguinem Christi in omnibus quidem sacramentis operari, sed in singulis suum cuique proprium effectum edere iuxta cuiusque peculiarem et significationem et naturam. Quemadmodum causa universalis prima non totam uim in singulis adiuuantibus causis effundit sed ad illarum omnino uim vel perfecta vel imperfecta se attemperat et uarios quasi partus procreat perfectione et imperfectione differentes: sic Christi sanguis per se quidem et in Baptismo et in Poenitentia remissionem peccatorum facit, sed non similiter tamen. Nam in Baptismo, quoniam regeneratio est, totam perfecte culpam poenamque resoluit, in Poenitentia vero, quoniam est iudicium et satisfactionem habet adiunctam, culpam resoluit, poenam non plene, donec satisfactio fuerit expleta. Atque in reliquis sacramentis omnibus remissio quidem peccatorum est, sed quodam modo et quasi per accidens. Quia nimirum non sunt per se aut Confirmatio aut Eucharistia aut Ordo aut Matrimonium ad remittendum peccatum instituta, sed proprias tamen operationes habere nequeunt sine gratia, quae, si peccata in anima reperiatur, ea depellit ut contraria.

Sacrificium altaris *inuenio, cum ad veritatem coepi reuocare rationem*, quia per se propitiatorium est, ex se quoque ad remissionem peccati institutum. Verum cum species habeat panis et uini idemque et altare hic et mensa sit, ratio ipsa rerum et ordo naturae postulat, ut huius altaris effectus in illis exsistat qui mensae huius participes esse possunt, nempe sacramento reconciliationis accepto, ante quam ad amicorum conuiuium accedere absurdum est. In his autem culpa mortalis remissa est. Quare sanguis Christi in speciebus panis et uini per se quidem remissionem poenae et culparum uenialium tribuit, interdum tamen, quamuis per accidens, tribuit etiam mortalium, non quia offertur sed quia sumitur. Tunc enim, ut saepe dixi, consummatur sacrificium. Quod quum forte inuenit hominem in peccato mortali, ignorato tamen, gratiam confert illumque iustificat, si D. Thomae auctori credimus.

Quamobrem tametsi Christi sanguis offertur et mystice funditur in remissionem peccatorum, ut iam argumento respondeamus, ex significatione tamen specierum panis et uini tanquam ex causa instrumentali et adiutrice definitur, ut eam remissionem efficiant, cuius participes sunt ii qui non indigne ad altare Domini accedunt, id est, qui nullius culpa mortalis sibi sunt consci, quam non prius per poenitentiam eluerint. De effectum sacrificii ex opere operato sermo fit, nam quasi orationis loco ad impetrandam gratiam scio pro mortali posse etiam offerri. Nec tamen effectum semper habere necesse est et quasi lege edita poenitentiam peccatori atque adeo ueniam impetrare, tametsi oratio est haec Deo gratiosa vel maxime.

Sed obiicis *Exauditus est Filius semper pro sua reuerentia, et hoc sacrificium semper offert Patri Filius: sempiternum ergo effectum habet; nec enim oratio Filii frustra et uane fundi potest*. Cui argumento respondeo. Quas Christus per se ipse fundit preces, eas omni et tempore et loco exaudit Pater, at quas ille offert per homines non semper exaudit. Sicut causa prima quos effectus per se sine adiutrice alia uoluit edere, in his nihil frustra egit aliquando, at cum per secundas causas operatur frustra quandoque agere dicitur, hoc est, quandoque finis euanescit non a praecipua causa sed omnino ab adiutrice. Ad eundem quoque modum, si Christus in Caelo hoc sacrificium offert, ut vere offert, non ad omnem effectum sanguinis instituit offerre sed ad effectum sub certis speciebus et figuris definitum. Prima igitur sententia sic nobis refutata sit.

Qui vero solam uim impetrandi in altaris hostia ponunt, hi in poenis peccatorum primum errant. Quas sacrificio sanguinis Christi tanquam pretio exhibito redimi, quoniam res nota erat, perstrinximus breuiter paulo ante. Si enim eleemosynis peccatorum poenae redimuntur, cur negemus Christi sanguine oblato in altari redimi? Ecquis autem ferat sacrificiis ueteris legis poenas resolui, sacrificio nouae legis non resolui? An uilior est Deo sanguis Christi quam sanguis hirci? Sed quemadmodum in sacramentis non modo quia actio nostra meritoria est, satisfactionem habet adiunctam pro poena culpae debita, verum etiam ex eo quod per talia signa proprie nobis sanguis Christi applicatur, ut ipsius sanguinis et maior gratia confertur et maior pars poenae remittitur: sic in sacrificio altaris non solum quia oblatio nostra meritum habet sed quia per eiusmodi externum signum passionis Christi commemoratio atque adeo applicatio fit, ex opere operato, id est, uirtute sanguinis ipsius cumulatior poenae remissio et offerenti contingit et iis etiam pro quibus offertur. De uiuis intelligo, nam in defunctis non subest causa eadem. Ad hos quippe, sicut merita Christi per indulgentias non nisi ad modum suffragii perueniunt, ita forsitan nec sacrificii uis nisi orationis et suffragii locum habet. At uiuis per viam redemptionis et pretii prodest, quod lege iustitiae acceptandum est, perinde ut si quanta pecunia debetur, tanta etiam exsoluatur.

Errant deinde isti in culpis uenialibus, quas hoc omnino sacrificio deleri testes sunt et scholae theologi et veteres etiam sancti (*De consecr.* dist. 2, cap. Iteratur et cap. Vtrum). Nec enim minore ecclesiae consensione uenialia per sacrificium altaris quam per aquam benedictam, per orationem Dominicam aut similia huiusmodi religionis opera remittuntur. Estque argumentum in promptu certissimum, quod ex ui formae, qua consecratur sanguis, specierumque panis et uini retro collegimus, peccata amicorum, qui uidelicet ad mensam Dominicam haud indigne accedunt, per hoc sacrificium resolui. Illa autem leuia sunt et uenialia quae in amicis etiam inueniri queunt. Ut aperte Christi erga nos providentiam et benignitatem intelligas, qui grauioribus morbis grauiorem poenitentiae curationem adhibuit, leuiiores autem faciliiori sacrificii medicamento curauit. Sed haec hactenus.

Isti atque etiam qui tertiam sententiam secuti sunt, uideant quomodo tueri causam suam possint, cum non solum poenas sed ueniales etiam culpas per altaris hostiam remittit ratio et veritas ipsa conuincat. Ac de argumenti noni confirmatione uereor ne nimium multa dixerimus.

Decimum vero argumentum quaestionem perobscuram habet de ualore sacrificii, ubi quibusdam theologis, quos uideo doctissimos habitos in schola, placuisse intelligo mirabilia quaedam, sed nihil est tam improbabile quin argumentando probabile quandoque appareat, his praesertim qui de facie rerum iudicant et argutiis suis fumos Theologiae persequuntur. Horum de ualore Missae sententias refellere longum et molestum erit. Meam itaque breuiter exponam, quantum uidelicet satis erit, ut argumento huic respondeatur.

Primum ergo vocari in dubium non debet quin ualor Missae ratione quadam tenus infinitus sit, hoc est, ad sufficientiam non ad efficientiam. Nam sicut Dei uirtus et potentia sufficiens est quidem, ut infinitum effectum edat, quoniam infinita ipsa est, sed semper tamen edit finitum, quia infinitum capere res creata non potest: sic Christi sanguis, ubicunque reperiatur, sive in cruce sive in altari, infiniti pretii est, quia idoneus ut pro infinitis, si essent, hominibus satisfaceret; sed quoniam sunt finiti semper, effectus semper finitus est, quamuis pretium sanguinis nullo fine circumscriptum sit. Ac

de hostia crucis quidem nulla hodie nobis controversia est; hostiam vero altaris infiniti ualoris esse duobus argumentis explore perceptum est et cognitum. Unum illud est quod refutare modo nitimur. In ea enim parte, qua docet sacrificium infinitum esse, quia sanguinem Deo infiniti pretii exhibet, difficile factu est efficacitatem illius argumentationis non probare.

Alterum argumentum est quod, si ualor Missae finitus esset, minus satisfacerent pro poena debita decem homines, qui offerrent sacrificium, quam si duo tantummodo offerrent. Si enim rem quancunque finitam decem hominibus partiaris, non tanta portio obueneret singulis quanta duobus contingeret, si inter duos solum diuideretur. Ita si decem audirent Missam, ualor distributus in plures minor in quocunque illorum exsisteret quam si duo tantum sacrificio interessent. Item quo plures ministri vel in altari vel in choro sacrificio sollemni inseruirent, eo minorem hostiae partem acciperent. Quare qui post me vel auditor vel adiutor ad Missam accederet, is fructus mihi et satisfactionis partem adimeret. Quae profecto omnia absurda sunt. Quibus rebus efficitur ut si duo fideles sacerdoti stipem et eleemosynam conferant, qui pro illis hostiam praebeat, non sit prior minorem ex Christi sanguine utilitatem percepturus quam si posterior nullus omnino exstisset. Quemadmodum si iuxta crucem quis una cum Christo Patri offerret sanguinem illum, nihil consequeretur minus si solus quam si infiniti tunc simul adessent, qui idem cum Filio sacrificium exhiberent. Eadem quippe hostia in cruce atque in altari est, tametsi ibi patens, hic in mysterio abscondita.

Nec sacerdos tamen laboris sui mercedem quamlibet accipere a multis pro Missa una potest, sed quae satis erit ut de altari ad sobrietatem comedat. Non enim sanguinis Christi fructum meritumque uendit, sed operas suas ministeriumque locat. Quocirca nihil omnino plus a pluribus uendicare potest, ac si minor esset utilitas in pluribus quam in uno. Omnis autem opinio in hoc consentiat necesse est sacerdotem, sive pro paucis sive pro multis celebret, cibum vitae necessarium expetere suo iure posse. Quem si unus non dederit, nulli facit iniuriam, si expetierit a pluribus. Quin iniurius es tu si cogas sacerdotem ut solum pro te ille hostiam praebeat, nisi tu illi praebeas cibum. Qui quantus qualisque sit homini necessarius prudentia magis quam Theologia diiudicat. Uno in tempore et loco non satis erit agenteus nummus, alio forsitan plus nimio erit.

Sane quod de utilitate sacrificii diximus, recte Caietanus admonuit hoc ad eos tantum qui offerunt referendum esse. Nam qui non offerunt, ii non aequalem partem accipiunt, si pro pluribus ac si pro uno duntaxat offerretur. Ut si sacerdos sua sponte a nemine amicorum inuitatus pro illis absentibus sacrificet, dico non tantum ualere multis quantum ualeret uni, si pro uno illorum singulariter sacrificaretur. Ad satisfactionem loquor; ad impetrationem namque nulla uis minor in sacrificio est quod pro multis offertur quam in eo quod pro uno solo. Quae omnino res cunctis orationibus communis est, quibus nihil detrimenti ad impetrandum est, quod pro pluribus effunduntur.

At adiutores auditoresque missarum ii etiam, qui sacerdoti alimenta ministrant vel quoquo modo sacrificio inseruiant, reuera offerunt sacrificium ideoque pro sua deuotione quisque partem capit hostiae illius. Certe quo causa adiutrix sacrificii principali causae coniunctior est, eo magis pro poena satisfacit. Ut sacerdos plusquam diaconus, diaconus plusquam subdiaconus, subdiaconus plusquam acolytus, acolytus plusquam auditor, horum autem utrunque excellit is qui sacerdoti stipendium vitae necessarium dederit. Atque hi etiam, quo deuotius ac religiosius suo quisque munere fungentur, eo magis satisfacient. Tanta uero deuotio et religio in offerendo sacrificium

esse poterit ut una oblatione tota poena debita resoluatur. Nec enim si sacrificium infiniti ualoris est, idcirco tota semper poena redimitur. Quoniam infinitum est in genere causae universalis quam, infinitam licet, causae adiuuantes ad finitos effectus determinare solent, tanto vel maiores vel minores quanto uis adiuuantium causarum vel maior vel minor est. Id quod in prima rerum naturalium causa cernimus quae, tametsi infinitae uirtutis ipsa est, per causas secundas finitos effectus edit, tantos et tales quantos et quales causarum adiutricum uis et natura possit.

Nec sacerdos sacrificio imponit limites ex merito et sanctitate sed ex intentione et applicatione sua, qua huic aut illi pro quo offert sacrificii uirtutem applicat. Sane quemadmodum paruulis baptizatis per ministri intentionem Christi sanguis applicatur certusque gradus gratiae confertur, non quem administri sanctitas praefiniuit sed quem praescribere uoluit Christus, nam quotus gradus ille sit mortalibus ignotum est: sic his pro quibus sacrificium offertur si simul iidem non offerunt, certus gradus poenae remittitur, quem nos ignoramus, Christus sua uoluntate praestituit. Sed ut adulti eo maiorem a baptismo gratiam percipiunt quo religiosius et deuotius percipiunt baptismum, ita a sacrificio maiorem utilitatem capiet is qui sacrificium sanctius et feruentius offeret.

Paruulis porro ablutio peculiaris ministri uim crucis ad certum gradum gratiae definit, quem aequalem in omnibus illis esse credimus, quod aequalis in omnibus dispositio est; adultis uero, quoniam non est eadem dispositio sed alia cuique atque alia, non idem gratiae gradus sed alius alii conferetur. Quomodo uim sacrificii uniuersalem et infinitam sacerdotis singularis oblatio determinat vel ad certam et aequalem remissionem poenae in his qui eodem modo se habent ad sacrificium, vel etiam ad inaequalem in iis qui, cum causae adiuuantes sint sacrificii, aliter atque aliter afficiuntur, hoc est, bene, melius, optime.

Quod si Christi sanguis tam proprie noster esset quam suus cuiusque proprius est, sine dubio Christi sanguine oblato tota poena quamuis infinita solueretur. At, sicuti diximus, noster est Christi sanguis eo modo quo lux solis nostra est, nempe ut causa universalis, cuius uis maior minorue recipitur pro eo ut subiectum magis minusue disponitur pro eoque ut causae adiuuantes maius minusue opis ferunt ad effectum. Atque post haec in refutando argumento decimo otiosum erit uerba plura prodigere.

Undecimum quoque argumentum ridendum magis erat quam refutandum. «Sed ridicula missa, praeertim cum» in tanta hominum caecitate et miseria «nihil est quod rideamus». Prior ergo eius argumenti particula facillime eluditur. Nulla enim repugnantia est, quin convenit maxime ut qua re Deo gratiam referimus benefico, eam rem offeramus irato. Eisdem quippe muneribus, boue oue agno, veteres patres et gratiam Deo referebant et illum placare curabant. Quem in modum nos corpus et sanguinem Christi, diuino nobis dono concessa munera, Deo et propitiatorie reddimus et eucharistice.

Nam quod putant sacrificiorum species confundi, si idem eucharisticum et propitiatorium sit, in eo mirifice isti falluntur. Non enim confunditur triplex animae uis uegetandi sentiendi intelligendi, si in una rationali anima tres excellenter existant. Ex quo intelligitur, si ueteris legis multa eademque varia sacrificia in unum nouae legis omnia transierint, ubi contineantur et emineant, non hanc esse specierum permixtionem confusam sed Christiani sacrificii excellentiam perfectam. Deinde in moribus hoc uidemus, ut diuersa uirtutum ac uitiorum genera in unam actionem coeant, si huic diuersi fines accedant. Idem scilicet actus est furtum et sacrilegium, idem misericordia

et religio. Nihil igitur uetat quin eadem hostia ad diuersos relata fines et propitiatoria sit et eucharistica.

Deum sane nos in remissione etiam peccati et misericordem et iustum agnoscimus, ut et gratis remittat peccata et pretio remittat tamen. *Iustificati* ait *gratis ... per redemptionem, quae est in Christo Iesu* (Rom. 3). Et rursum: *Empti estis pretio magno* (1 Cor. 6). Donauit autem Christus nobis pretium hoc gratisque donauit, ut debita nostra soluamus. Quamobrem tum Filio tum Patri ingentes gratias agimus, immo, ut aliquando diximus, par pari referimus. Quia uero pretium istud, acceptum licet, sed nostrum est tamen, vere hoc exhibito peccata nostra redimimus Deumque suis beneficiis placamus.

Quam rem Irenaeus (Lib. 4, cap. 34) in haec verba persequitur: «Qui nullius est indigens Deus in se assumit bonas operationes nostras ad hoc, ut praestet nobis retributionem bonorum suorum; sicut Dominus ait *Venite, benedicti*, etc., ... ita et uerbum dedit populo faciendarum oblationum, quamuis non indigeret eis ... Ita et nos offerre uult munus ad altare». Hactenus Irenaeus. Et Celestinus huius nominis primus (*In epist. ad omnes Galliarum episcopos*) eleganter exclamat: *O misericordiam Dei, qui nostra uis esse merita, quae tua sunt dona; et pro his quae liberaliter largitus es, aeterna praemia es daturus*. Quae causa Christo Domino fuit ut in initio statim coenae gratias egerit accipiens panem et uinum, ut distribueret discipulis. Accipiebat ergo ipse qui dabat, et ideo gratias agebat. Quo modo nos et gratias agimus Deo pro accepto munere, et damus acceptum pro redemptione animarumstrarum.

Quae omnia fere in argumento 2 pro prima conclusione et in argumento 3 pro 2 conclusione et in responsione ad 5 argumentum explicata sunt. Nam et posterior huius undecimi argumenti particula in responsione ad 3 satis confutata est. Cur autem Eucharistia sacrificium sit, cetera sacramenta non sint, non est illa causa quam isti reddunt, sed quia in Eucharistia corpus et sanguis Christi uere manent, in ceteris sacramentis non manent. Unde cum tam pretiosa munera in Eucharistia habeamus, offerre ea Deo et possumus iure et debemus. Sine oblatione autem sacrificium non est. In Eucharistiae quoque oblatione mystice Christus et incruente immolatur, ideoque ibi hostia est, in aliis sacramentis non est. Proprie dico, nam per translationem baptismus quandoque hostia dicitur.

Abeant ergo caeci et indocti Lutherani, quos in uno hoc exemplo patefecimus disciplinarum omnium ignaros esse: Theologiae, Philosophiae, Dialecticae, Grammaticae. Nec enim rem tantummodo sed sacrificii etiam nomen ignorant.

CAPUT XII

EXEMPLUM SECUNDUM, UBI THEOLOGIAE CONCLUSIO IN QUAESTIONEM UERTITUR

Quanquam in singulis praecedentibus libris Lutheranorum nos malitia coegit de uno aliquo Theologiae principio disserere atque adeo quaestionum, quae praeter naturae ac disciplinae ordinem in controversiam veniunt, multa exempla ponere, sed capite superiore tamen in eo pugnae genere stylum diligentius exercuimus, et quasi ad spectaculum liberiore disputatione lusimus. Tametsi non ludicrum hoc sed uerum

certamen fuit, quod spectante orbe in Tridentino concilio certauimus. Ubi patribus magnum lumen accendimus, tenebras adversariorum dispulimus, Theologi uisi sumus. Audacius vero fecimus quam scholae auctores ceteri. Illi enim ieiune solent nullis ornamentis oratoriis adhibitis haereticorum sensa rationesque referre; nos autem illa ipsa haereticorum argumenta ita amplificauimus auximus ornauimus ut et quae arma inimici habent acuisse uideamur, et quae non habent suppeditasse. Sed, quod alias saepe dixi, veritas mendacium superat miris licet modis instructum et ornatum. Verum ne plus iusto volumen excrescat, non ad eum morem reliqua copiose exempla persequemur, sed anguste et contracte disputabimus atque utriusque partis argumenta non omnia sed praecipua breviter perstringemus.

Agedum ergo, illa sit nobis secunda quaestio: *An Christi anima statim ab initio creationis suae Deum clare uiderit*. Sunt enim in utranque partem argumenta adeo probabilia ut neutra firme stabilita videatur.

Bucerus porro negat Christi animam fuisse a principio perfecta, Erasmus in dubium vocat, theologi uix ostendunt. Qui uero infitiantur, ii huiusmodi argumentis uti possunt.

Primum in Christo fuit fides: sicut scriptum est, *Erit ... fides cinctorium renum eius* (Isai. 11). Non ergo mens eius uidebat Deum, quoniam *fides argumentum est non apparentium* (Hebre. 11).

Deinde Christus spem habuit, quemadmodum ipse Patri loquens ait *Spes mea ab uberibus matris meae* (Psal. 21). *Quod autem uidet quis, quid sperat?* (Rom. 8).

Praeterea timuit, ut videre est apud Marcum (Mar. 14); timor autem aut futuri aut incerti mali est (Aristotelis 2 *Rhetoricae* lib.). Non igitur uidebat clare Deum, in quo nihil ut futurum incertumue cognoscitur.

Praeterea creuit *gratia* non solum *apud homines* sed etiam *apud Deum* (Luc. 2). Non itaque erat beatus nec uidebat Deum, quia beati crescere in gratia non queunt.

In notitia insuper et uisione beata nulla rerum cognitarum successio est. At Deus Christi animae quaedam demonstrabat, alia celabat postea demonstraturus, iuxta illud, *Pater ... omnia demonstrat Filio, quae ipse facit et maiora his demonstrabit ei opera* (Ioan. 5). Et rursum, *De die illa ... nemo scit ... nec Filius* (Mar. 13).

Praestantius item et iucundius est gloriam et honorem consequi per opera digna quam sine ullo omnino merito. Christus ergo animae suae felicitatem tanquam uirtutis praemium accepit. Quare non est in primo instanti uisionem Dei consecutus. Meritum enim praemium antecedit laborque mercedem. Nec fieri potest ut simul quis et mereatur beatitudinem et beatus sit, nisi simul sit anima et in via et in viae termino.

Confirmant autem argumentum hoc sacrarum litterarum testimonia plurima. Ut illud, *Pro eo quod laboravit anima eius uidebit et saturabitur* (Isa. 53). *Satiabimur autem cum apparuerit gloria Dei* (Psal. 16). Item, *Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus oleo laetitiae prae consortibus tuis* (Psal. 44). Item, cum dixisset *Caro mea requiescet in spe, et non derelinques animam meam in inferno*, subiicit Christus ipse *Notas mihi fecisti uias vitae, adimplebis me laetitia cum uultu tuo* (Psal. 15). Non igitur ante mortem adimpleuerat eum Deus laetitia uultus sui; qua de re ne ad faciem quidem uidebat Deum. Item, *Dignus est agnus, qui occisus est, accipere ... diuinitatem et sapientiam* (Apoc. 5): non ergo ante mortem acceperat sed meritis est eas accipere moriendo. Item, *Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, et opus*

illius coram illo (Isa. 62). En merces, en opus: gloriam ergo animae commeruit. Nam gloria corporis, tametsi merces fuit operis sui Christo, non tamen fuit simul cum eo. Item, *Decebat eum propter quem omnia et per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummari* (Hebr. 2). Quid autem per consummationem intelligat Paulus, quanquam nomen ipsum prae se fert, in eadem epistola exponit inquit *Ut non sine nobis consummarentur* (Hebr. 11). Finem ergo suum Christus per passionem adeptus est.

Postremo, non potest esse cum summo gaudio summa tristitia coniuncta; at qui uidet Deum, is maxime gaudet; Christus vero maxime tristatus est, iuxta illud, *Tristis est anima mea*, etc., et iterum, *Repleta est malis anima mea*. Non ergo Deum uidebat, nisi uelis duo simul contraria in eodem subiecto exstitisse eandemque animam pariter et repletam malis et repletam laetitia cum uultu Dei.

Haec uidelicet sunt argumenta potissima, quae e locis Theologiae contra veram Theologiae conclusionem depromuntur. Nam si quae sunt alia, vel facilia sunt et cuique in promptu parata, vel ad ea quae posuimus omnia referuntur. Sed nihil mouere nos debet ut ab scholae decreto recedamus.

Omnes autem theologi definiunt Christum ab instanti conceptionis Dei essentiam uidisse (Divus Thomas III. 9. 2 et q. 34, articulo 4). Quae conclusio, licet sola theologorum auctoritate probaretur, satis firma habenda esset, quemadmodum lib. 8 constituimus; sed his quoque argumentis demonstratur. Primum ex illo, *Vidimus gloriam eius, gloriam quasi Vnigeniti a Patre*. Quo loco Divus Thomas aduertit gloriam animae Christi ex personali unione Verbi et animae esse deriuatam. Id enim euangelista non obscure significat cum voce eadem repetita ait, *Gloriam quasi Vnigeniti a Patre*. Illam sane animam talem existimemus necesse est, qualem decebat eam esse quae esset Deo coniuncta vel maxime: nimirum undecunque perfectam omnibusque omnino numeris absolutam. Quod qui non sentiat, hic de unione personali Dei et hominis stultissime sentiat.

Iam si anima Christi unita Verbo non fuisset glorificata, fuisset profecto imperfecta. Magna quippe humanae menti perfectio deest, si felicitas deest. Ac videre Deum *per speculum in aenigmate* imperfecti hominis esse testis est Paulus in haec verba (1 Cor. 13), *Cum uenerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est. Cum essem paruulus, loquebar ut paruulus, sapiebam ut paruulus ...: quando autem factus sum vir, euacuaui quae erant paruuli. Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte*, etc. Quia igitur ab utero Christus non sapiebat *ut paruulus* sed *vir* omnino perfectus erat, ab utero quoque Deum *facie ad faciem* uidebat. Id quod Hieremias praedixit inquit (Hiere. 31), *Nouum creauit Dominus super terram: foemina circundabit virum*.

Adde quod cui communicatur esse, ei etiam communicatur propria rei operatio, quae consequitur esse. Ut cui datur esse ignitum, eidem quoque datur ut calefaciat, et cui daretur esse solis, is sine dubio illuminaret. At propria Dei actio est videre se ipsum: hac enim uisione beatus est; ergo cum anima Christi haberet esse diuinum, habebat item suo modo divinae naturae propriam actionem, atque adeo uidebat Deum. Adde etiam quod maior erat unio animae Christi cum Verbo quam unio beatorum, sed ex hac existit claritas in intellectu beati ut Deum uideat; ergo multo magis ex illa talis claritas orietur. Id D. Thomas hac ratione confirmat. *Quanto receptiuum propinquius est causae influenti, tanto abundantius et plenius recipit influentiam eius*; sed mens Christi

propinquior erat causae luminis gloriae quam omnes angeli beati; plenius ergo atque perfectius cognoscebat Deum.

Argumentatur praeterea D. Thomas gloriam in anima fieri ex eo quod divinitas fit praesens intellectui sicut lumen in aere ex praesentia solis. Quia enim *gloria Dei ingrediebatur per viam orientalem ... , terra splendebat a maiestate eius* (Ezech. 43). Cum ergo lux ipsa non solum ingressa fuerit in animam Christi sed ei fuerit in idem esse personale coniuncta, claritas gloriosa inde secuta est, ut splendor sequitur solem. Praeterea Deus attingitur a natura intellectuali per cognitionem et amorem; at anima Christi propinquissime attingebat Deum, quia erat Deo propinquissima; ergo eius propriae actiones, notitia et amor, non longe sed proxime Deum attingebant. Mens vero cum est uiatrix, *peregrinatur a Domino* a longeque repromissiones aspicit; cum autem uidet *per speciem*, praesens est et propinqua, ut ad Corinthios (2 Cor. 5) et Hebraeos (Hebr. 11) tradit Apostolus. Si ergo anima Christi peregrina et hospes erat super terram, certe non erat Deo per cognitionem proxima, sed angeli erant Deo proximiores.

Nec me fugit posse a calumniantibus obiici aliud esse quod res sit praesens animae secundum esse reale, aliud quod sit praesens secundum esse intelligibile. Anima enim nostra intellectui nostro coniunctissima est, si esse reale consideres. Sed quia coniuncta non est secundum esse intelligibile, videre eam in se, quandiu mortali corpore circundamur, non ualemus.

At haec obiectio haberet fortasse locum, si Filius Dei animae rationali perinde ut lapidi aut stipiti fuisset unitus, nec in unione illa esse intellectuale primo spectatum exquisitumque fuisset. Verum patres ecclesiae veteres mentem potissime assumptam credere, per mentem animam, per animam vel ipsam carnem. Augustinus (in lib. *De agone Christiano*) *Inuisibilis, ait, et incommutabilis veritas per spiritum animam et per animam corpus accepit*. Et in *epistula ad Volusianum*, *Ipsa magnitudo, inquit divinae uirtutis animam sibi rationalem et per eandem corpus humanum totumque omnino hominem in melius mutandum ... cooptauit*. Ac Damascenus (in 3 lib.) *unitum esse, ait carni per medium intellectum Verbum Dei*. Quam rem D. Thomas (III.6) divine, ut omnia, explicauit.

Atque haec causa, ni fallor, evangelistae fuit cur non diceret aut filium aut vitam aut lucem sed *Verbum carnem factum esse*. Verbum enim prolem mentis aperte significat et naturam intellectualem prae se fert. Quorsum autem Ioannes diceret primum intelligibile, hoc est, verbum extremo illi, id est, carni se iunxisse, nisi ut moneret, Sapientiam Dei attigisse quidem *a fine usque ad finem fortiter*, sed *disposuisse tamen omnia suaviter*, et carnem sibi propter animam uniuisse? Etenim quod per se intelligibile erat, id cui se prius quam intellectui mentique coniungeret? Nempe ex fine assumptionis liquido apparet quid Dei Verbum in ea coniunctione expetierit. De qua re quoniam non ita multo post latius dicturus sum, nunc illud satis est: finem hominis Dei notitia constare. Qui ergo factus est homo ut hominem ad finem suum, id est, claram Dei cognitionem duceret, is mentem sibi praecipue coniunxit, qua finis praenoscitur, quaeritur, possidetur.

Hoc vero illa etiam argumentatio confirmat, Filius Dei *in hoc natus est et ad hoc venit in mundum, ut testimonium perhiberet veritati* (Ioan. 18). *Ecce ait testem populis dedi eum, ducem ac praeceptorem gentibus* (Isa. 55). Ut autem testis perfectus sit, illa res in eo prima quaeritur, ut hoc probe cognoscat et teneat, de quo testimonium est laturus. Si dux itidem et praeceptor consummatus quispiam habendus est, scire illum oportet et

finem quo ducat et veritatem omnino quam doceat. At Christus testis veritatis erat a Patre dux et praeceptor constitutus; quocirca necesse erat ut a Dei Verbo mens potissimum et ratio hominis in ipsa unione perficerentur.

Nec laborare diu opus est, ut inuenias quando apostoli *gloriam quasi Vnigeniti a Patre uiderint*, cum Petrus id significantissimis verbis patefaciat (2 Pet. 1). *Non indoctas fabulas secuti ait notam facimus Domini nostri Iesu Christi virtutem et praesentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis. Accipiens enim a Deo Patre honorem et gloriam voce delapsa ad eum huiuscemodi a magnifica gloria, «Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite»; et hanc vocem nos audivimus de caelo allatam, cum essemus in monte sancto cum ipso. Virtutem et potentiam vocat, qua Verbum caro factum est; praesentiam vero, qua habitauit in nobis; at virtutem et praesentiam simul, quia filius hominis erat in caelo, hoc est, eius anima uidebat Deum, et uiuebat tamen in mortali corpore super terram. Ita enim praenuntiauerat David in paucissima verba: Beatum faciet eum in terra (Psal. 41).*

Nam quod beatus aliquis quasi transiens fuerit in terra, in scripturis saepe legimus; sed quod *habitauerit in nobis quasi colonus ... et quasi uiator declinans ad manendum (Hiere. 14)*, haec praesentia potentiae miraculum est. Sane uiderunt gloriam animae in corpore tanquam in speculo: ideo apte dixit, speculantes; gloriam autem quasi Vnigeniti in voce delapsa a magnifica gloria, *«Hic est»*, etc. Testis oculatus est: ipsum audite; doctor veritatis exploratae ac uisae est: *ipsum audite*; dux est, qui et viam sciat et terminum sciat: ipsum audite atque adeo uidete et contrectate; nam *habitat in vobis*, quamuis gloria ea sit apud me, quam in praesentia cernitis. Sed de primo Ioannis testimonio nimium multa.

Secundum principale testimonium pro ea conclusione comprobanda illud est, *Verbum ... habitauit in nobis ... plenum gratiae et ueritatis* (Ioa. 1). Unde D. Thomas bifariam colligit. Sive enim plenitudinem gratiae in Christi anima ponas sive plenitudinem veritatis, utrinque conficitur eam Dei essentiam uidisse.

Gratia quippe viae in ordine ad gratiam patriae imperfecta est tantumque deficit a plenitudine quantum a perfectione deficit. Quare si imperfecta gratia in Christo fuit, non fuit nimirum gratia plenus. Obiicit autem Beatam Virginem, dum vitam etiam mortalem degeret, plenam gratia fuisse, nec uidisse tamen Deum. Verum hunc scrupulum eximit (III.7.10). Non enim fuit Christus gratia plenus ex parte sed omni modo, ut arti. 1 et 9 eiusdem quaestionis ostenderat. Nempe *in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare ... pacificans*, etc. (Colo. 2). Et iterum, *In ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter* (Colo. 2). Nulla ergo ei gratiae perfectio aut plenitudo defuit. Ita habuit gratiam consummatam, cum qua gloria animae coniuncta et colligata est.

Quod autem anima illa habuerit scientiae ac veritatis plenitudinem, probat III. 9. 1 et 2, quaestio item 10, ar. 4. Videlicet non in Christo omnis plenitudo inhabitasset, quia plenitudo ei scientiae defuisset. Iam, *cum venit quod plenum et perfectum est, euacuatur quod ex parte est*. Non igitur cognoscebat ex parte anima Christi Deum, sed plene atque perfecte. Quocirca non erat in ea fides sed visio.

Atqui huius argumenti uim et neruos omnes Caietanus frangit, cum probabili ratione contendit legi oportere «Plenus gratiae et veritatis Ioannes testimonium perhibet de his». Frangeret enim, si probabilis sententia esset. Verum uulgata editione reprehensa, Graecis Latinisque exemplaribus reiectis, interpretibus suggillatis, sanctis expositoribus explosis, quid probabile fore putamus? Ecclesia certe melius intellexit verba illa, *Et*

uidimus gloriam eius, gloriam quasi Vnigeniti a Patre, per parenthesim fuisse interiecta, cum ait: *Verbum caro factum est et habitauit in nobis, cuius gloriam uidimus quasi Vnigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis*.

Tertium pro illa conclusione testimonium mox in eodem evangelio sequitur, *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus ... quia ... gratia et veritas per Iesum Christum facta est*. Quae sententia superiori connexa, nisi caeci sumus, apertissime ostendit verba ea, *Plenum gratiae et veritatis*, ad Christum esse referenda. Sed hac re missa, id quod instat agamus. Accepit igitur Christus gratiam et veritatem, ut ex eo gratia in omnes et veritas emanarent. Habuit itaque maximam et perfectissimam gratiam ac veritatem. Quia enim sol lucem habuit, ut inde omnia lumen acciperent, habuit nimirum maximam et perfectissimam lucem. Quare sicut perfectissima lux omnes lucis effectus edere potest perfectissimaque iustitia omnes effectus iustitiae, sic Christi gratia et veritas omnes habebant gratiae et veritatis effectus. Unde Dionysius (*4 cap. de diui. nom.*) ait solem, quia universalis causa generationis est, ad ea omnia sua uirtute se extendere quae sub generatione cadunt. At effectus praecipuus gratiae et veritatis consummata est videre Deum.

Praeterea, salus humanae naturae finis fuit humanitatis assumptae. Per hanc enim tanquam per instrumentum operatus est Deus salutem in medio terrae. Unde et Christum Apostolus scribit *multos filios in gloriam adduxisse auctorem salutis eorum* (*Heb. 2*). Et alio loco, *Misit Deus filium suum ... inquit ut adoptionem filiorum reciperemus*. Instrumenti vero dispositio et qualitas praecipue quidem pensatur ex fine. Salus autem animae intellectu sano constat et voluntate sana. At uoluntas per gratiam sanatur, intellectus per veritatem. Perfectam igitur oportuit habuisse et gratiam et veritatem eum per quem ceteris omnibus salus futura erat omnisque omnino et gratia et veritas. Quia principium in unoquoque genere oportet esse perfectum, sicut solem uidemus in genere lucidorum, ignem in genere calidorum. A principio ergo Christi uoluntas perfecte amabat Deum ex gratia perfecta et perfecte cognoscebat ex perfecta veritate. Iam felicitas animae in perfectis Dei et amore et cognitione sita est. Felix itaque erat ab initio Christi anima ideoque uidebat Deum.

Praeterea «illud quod est in potentia reducitur in actum per id quod est in actu; oportet enim» esse lucidum per quod illustrantur alia. Cum ergo per Christum gratiam veritatem gloriam ceteri essent habituri, ipse profecto simul atque ceteros illum ad finem mouere coepit et gratiam habuit et veritatem et gloriam. Eam vero motionem ab initio nimirum inchoauit. Ea demum quae a primis causis mouentur in finem, quadam solent temporis successione perfici; at causae ipsae mouentes a principio statim suam largiente prouidenteque natura perfectionem habent. Ut ignis cum substantia calorem accepit, aqua paulatim fit calida. Coelestia quoque corpora mox omnino suas virtutes accipere, quibus in tempore res terrestres inferioresque perficerent. Deus ergo, qui per Christi humanitatem et gratiam et gloriam erat omnibus communicaturus, eas licet res ceteris in tempore largiatur, at Christi animae ab initio statim contulit. Nam cur non corpori gloriam ab initio daret causae sunt in promptu expeditae.

Quartum pro illa conclusione testimonium e uestigio subditur. *Deum nemo uidit unquam: Vnigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarrauit*. Ubi in homine piscatore videre licet et rerum contextum admirabilem et compositionem disciplinae incredibilem. Quod ut perspicias, lector, quaeso, diligenter attende. Nullum porro fidei negotium rite transigitur, si omnes testes auriti sint, oculatus nullus. Quin, ut Augustinus ait, auritis

credimus, quia audierunt a fide dignis, qui oculis suis rem se vidisse testificarentur. Cum ergo Moyses et Ioannes Baptista, primus et postremus e lege antiqua atque adeo Prophetarum omnes, e noua item lege Apostoli, Christi testes fuerint ex auditu universi, oportuit unum esse pro omnibus, qui ex visu testimonium daret. Testis autem eiusmodi, qui non pro mille dico esset, sed pro mille millibus, esse non poterat nisi et iustus esset, ne scilicet uellet fallere, et sapiens etiam, ne ipse utique falleretur. Quocirca necesse fuit plenum fuisse gratia et veritate, ne quicquam in optimo et absolutissimo teste desideraremus. Etenim quia gratia plenus, iustissimus erat; quia plenus veritate, ueracissimus.

Quia igitur plenitudo testificationis et absoluta omnino perfectio ex visu est, ideoque ex auditu testis plenus veritate non est, cum scriptura de Ioanne dixisset, *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de luce*, de Christo uero, *Erat lux uera*, etc., et de Moyse, *lex per Moysen data est*, illa etiam illico nexuit, *De plenitudine eius omnes*, Moyses, Ioannes, Prophetarum, Apostoli prorsusque testes in uniuersum omnes, *accepimus*. Quia *et lux erat*, et *plenus gratia et veritate erat*, et *gratia et ueritas per eum facta erat*, et denique testis ex visu erat. *Deum* quippe *nemo uidit unquam*, nec Moyses nec Ioannes nec Prophetarum nec Apostoli nec Evangelista: *Vnigenitus, qui est in sinu Patris*, qui uidit arcana, *ipse enarrauit*.

Ne uero hoc ad diuinitatem Filii, non etiam ad humanitatem referatur, tum ratio prohibet, tum auctoritas. Ratio illa est, quod Christus testis ueritatis erat a Patre destinatus non solum quia Deus sed quia homo. Quare ex utraque natura opus erat testimonium esse perfectum. Auctoritas eiusdem Christi est, qui hanc rem postea manifestius exposuit inquit, *Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur et quod uidimus testamur*, etc. Et protinus, *Nemo ascendit in caelum nisi qui descendit de caelo, Filius hominis, qui est in caelo*.

Quo loco uere Caietanum et diligenter aduertit uerbum «Ascendit» non praesentis sed praeteriti temporis esse, quare res ex Graeco exemplari patet. Quod enim Ioannes ante dixerat, *Deum nemo uidit nunquam*, id nunc aliis uerbis Christus ait, *Nemo ascendit in caelum*. Tunc enim homo secundum animam in caelo esse dicitur, quum uidet Deum. Quo sensu latroni dictum est, *Hodie mecum eris in paradiso*. Et angeli in custodiam hominum diffiniti, quia *semper uident faciem Patris, qui in caelis est* (Mat. 18), semper quoque in caelis esse dicuntur, quamuis in terra saepe sint.

Ante Christum ergo, sicut nemo uiderat Deum, ita nemo in caelum ascenderat. Ut autem quasi manu tangeres sermonem de Christo secundum naturam humanam fieri, apposite subiunctum est, *Filius hominis, qui est in caelo*. In quam sententiam Patri ipse postea locutus est: *Volo, Pater, ut ubi sum ego et illi sint mecum, ut uideant claritatem meam, quam dedisti mihi ...* (Ioan. 17). Nec Baptista hanc Christi in testificando perfectionem tacuit; immo in hac quoque re suum a Christi testimonio excelli professus est inquit, *Quod uidit et audiuit, hoc testatur* (Ioan. 3).

Nec uero inscius sum ueteres theologos haec fere loca ad Christi diuinitatem retulisse, secundum quam Christus et uidebat Deum et ubique erat; sed ea aetate bellum erat illis cum Arianis et Eunomianis acerrimum ob idque omnibus testimoniis, quibus poterant Christi deitatem asserebant, praesertim cum res erat in promptu et facillima, quemadmodum ferme in praescriptis locis. Nam illud, *Nemo ascendit in caelum, nisi ... filius hominis, qui est in caelo*, quo pacto uere ac proprie in diuinitatem quadrare possit non satis intelligo. Non enim filius hominis, quia Deus erat, tunc in caelum ascenderat,

sed quia homo. Quomodo autem in caelum ascendisset nisi secundum animam uix explicari queat. Cogor itaque cum Caietano hunc evangelii locum ad astruendam animae Christi gloriam urgere.

Quintum testimonium, quo Divus Thomas utitur, exstat eiusdem evangelii capite octavo. *Et si ego testimonium perhibeo de me ipso, verum est testimonium meum, quia scio unde ueni et quo uado.* Et posterius, *Si dixero quia nescio Deum, ero similis vobis mendax; sed scio eum, et sermonem eius seruo.* Quod enim sermo sit de scientia, ut a fide distinguitur, illa verba uidentur ostendere, *Ero similis vobis mendax.* Iudaei quippe fidem habebant eo tempore, quamuis cum Christo certarent. Quod autem secundum humanitatem loqueretur, illud probat, *Scio eum, et sermonem eius seruo.*

Hoc vero Divi Thomae argumentum uideo refutari posse. Quoniam est quaedam scientia sanctorum, quae cum charitate coniuncta est, quamuis evidentiam non habeat. *In hoc scimus ait quoniam cognouimus eum, si mandata eius observamus. Qui dicit se nosse Deum et mandata eius non seruat mendax est* (1 Ioan. 2). De hac scientia si quis contendat Christum Ioannis octavo cap. sermonem facere, uix refelli poterit. Quin, dicet fortasse quispiam haec Divi Thomae argumenta probare id quidem quod deceat, non id tamen quod oporteat; ita congruentia illa esse, cogentia non item.

Sed nos primum non id agimus, omnia Divi Thomae argumenta, ea etiam quae ad certam Theologiae conclusionem probandam afferuntur, certa esse et necessaria. Nimirum enim in ueteribus quoque theologis, in summis ecclesiae pontificibus, in conciliis tandem quaedam argumenta inuenias, quae suadent quidem, non cogant; at certis aliis exploratisque permixta non modo totum disputationis corpus exornent, verum etiam confirment. Probabilia igitur argumenta necesariis adiuncta tantum abest ut reprehendenda sint, ut sint etiam commendanda. Quanquam istis equidem argumentis utor, dum adsunt: cum absunt, non requiro.

Illud huius generis videtur esse, *In ipso sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae Dei absconditi* (Colo. 2); illos in Christo non fuisse omnes, si scientia ei beatorum defuisset. Simile est hoc, Christum fuisse caput non solum hominum sed etiam angelorum (Ephe. 1, Colo. 2); incongruens vero esse ut membra capiti scientia et claritate antecellerent. In hoc denique probabilium genere forsitan et illud est, *Quod si ministratio mortis ... fuit in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam uultus eius, quae euacuatur*, etc. (2 Cor. 3). Et posterius, *Nam nec glorificatum est, quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam. Si enim quod euacuatur per gloriam est, multo magis quod manet in gloria est*, etc. usque ad illud, *Nos autem revelata facie*, etc. Non ergo decebat ut primus noui testamenti administer spiritus atque animae gloria careret, ex qua non solum facies sed totum corpus glorificaretur ex integro (Matth. 17, uide Orige. *hom. 12 in Exodum*). Haec igitur dicta in primis sint.

Deinde, quae res certe est animaduersione dignissima, non mihi illi probari possunt qui ea in Theologia argumenta confundunt, quae id quod decet ostendunt, quasi non interdum idem etiam oporteat quasiue indecora omnia paria sint et non sint quaedam a quibus et ratio et Theologia omnis abhorreat.

Sane argumenta, quae confirmant esse quicquam in religione nostra congruens et decens, ea omnino bipartita sunt. Quaedam enim sunt eiusmodi ut, etiam si non exstitisset ea res quae probanda sumitur, nihil tamen inconsistentem emergeret. Ut cum theologi ostendunt decuisse ut Deus ad reparandum humanum genus carnem sumeret; utque ex divinis Personis Filius is esset decuisse; ceteraque id genus plurima. Quae

decentia fuisse vel maxime theologus probat quidem, sed quando alia Deus remedia peccato nostro parasset, quae innumera sine dubio potuit, nullum rationis incommodum, nihil Deo indecorum haberetur. Talia vero argumenta nil profecto in Theologia demonstrant, sed solum explicant id, quod fide credimus, congruentissimum Deo nobisque fuisse.

Altera argumenta sunt, quae ita monstrant quicquam consentaneum esse ut, nisi res sic habeat, aliquid semper emergat quod nullo modo aut divinae naturae aut rationi humanae consentiens videatur. Ut Divam Virginem intactam exstiterisse post partum, scriptura sacra in sensu litterali nusquam forsitan edocuit. Id tradit aperte, in conceptu et partu uirginem exstiterisse. Sed quoniam indecens Virgini erat ut integritatem tam singulari et miraculo et mysterio conseruatam ipsa postea volens, ut dicitur, et prudens labefaceret, et quae praeter naturae ordinem incorrupta permanserat, eadem se exponeret corruptori: adeo fidelium animis inhaesit perpetuae huius uirginitatis firma sententia ut, etiam si nulla fuisset Apostolica traditio, ea tamen ratio esset idonea ad faciendam fidem iis qui non ad contentionem informati sed ad disciplinam sunt vel mediocriter instituti.

Nec aliter ego puto in praesenti quaestione philosophandum. Cum enim ostendimus non decere ut Verbum Dei animam intellectualem imperfectam scientiae ac sapientiae uacuam assumeret, causam nos obtinuisse arbitramur. Quia res contraria scilicet adeo indigna Verbi sapientia et providentia est ut ne vero similis fiat quidem, si de unione personali Verbi et animae recte sentimus. Consentiamus igitur ceteris ecclesiae sanctis gratiam per partes distributam, nempe *secundum mensuram donationis Christi* (Eph. 4), at Christo ipsi non fuisse datum spiritum ad mensuram (Ioan. 3). Tantam enim gratiam dari congruebat quantam anima capere illa posset; tantam quantam in rebus esse ipsa gratiae natura pateretur.

Quod vero de spiritu gratiae dicimus, id ut de spiritu sapientiae scientiae intellectusque dicatur subest omnino causa eadem. *Tanto enim melior in omnibus est angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen hereditauit* (Hebr. 1). Itaque unctus est a Deo *oleo exultationis prae participibus suis*. Non ergo solum habuit parem cum angelis felicitatem, sed multo etiam maiorem. Quocirca ut fruebatur, ita quoque uidebat Deum.

Quod qui negant, ii non ab schola modo verum a Theologiae ueteris institutione desciscunt. Ambrosius (*De incarn. Domin. Sacrament. cap. 7*): *Deus in carne perfectionem naturae assumpsit humanae, suscepit sensum hominis*, etc. Perfectam ergo animam assumpsit Verbum non imperfectam. Et lib. 7 episto. 47 *ad Irenaeum*: *Accepit plenitudinem naturae et perfectionis humanae: sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma*. Unde et David dicit *Speciosus forma*, etc..

Augustinus in libr. *de Trinitate*: *Mox ut Verbum venit in uterum, factum est perfectus homo*. Et super *Exodum*: *Non habuit omnino Christus iuxta animae meritum, quo posset proficere*. Et illum uersum *Psal. 64: Beatus quem elegisti et assumpsisti*, de unita humanitate interpretatur. Remigius in illud, *Et ecce aperti sunt ei caeli: Sed nunquid tunc primo aperti sunt ei caeli etiam secundum humanam naturam? Fides enim ecclesiae tenet quod non minus aperti sunt ei caeli ante quam post*.

Graecus quem refert saepissime D. Thomas in *Catena*, quamuis hoc loco uitiosa sit lectio et tribuatur Gregorio Nazanzeno: *Dicitur, ait, secundum humanitatem proficere, non quod ipsa suscipiat augmentum quae ab initio fuerit perfecta, sed ex eo quod*

paulatim manifestabatur. Damascenus (3 lib.): Qui proficere dicunt Christum gratia non uenerantur unionem, quae est secundum hypostasim. Theophilactus: Divina erant quae dicebantur et agebantur a puero, non quasi duodecim annorum, sed quasi perfecti viri. Evangelista vero interpretatur quid sit proficere illum sapientia. Subdit enim et statura. Profectum enim aetatis sapientiae dicit profectum.

Hieronymus *in Esa.* 7 cap. (*In illud «ut sciat reprobare malum», etc.*): «Licet multa post saecula de eo evangelista testetur, *Puer autem proficiebat* etc., et hoc dicatur ut veritas humani corporis approbetur, tamen adhuc pannis inuolutus ... habebit boni malique iudicium (...), ut per haec verba noscamus infantiam humani corporis divinae non praeiudicasse sapientiae». Et *in Hiere.* 31 cap. (*In illud, «Nouum creauit Dominus», etc.*): «Iuxta incrementa quidem aetatis ... proficere uidebitur sapientia ..., sed perfectus vir in utero femineo ... continebitur». Leo (*Epist. ad Leonem Augu.* 95): Deitas «assumptam naturam beatificans, ut glorificata in glorificante permaneat». Loquebatur autem de incarnatione. Et alio item loco Cyrillum citat in haec verba: Assumpsit Verbum «humanitatis naturam in sua ratione perfectam».

Et Cyrillus ipse *in Ioan.* libr. I cap. 17: *Vidimus, inquit, gloriam Christi adeo sublimiorem creaturarum gloria ut mentis quisque compos nulli alii quam Vnigenito Dei Filio illam conuenire fateretur. Plenus enim erat veritate ac gratia. (...) Non enim mensura sibi datur ut ceteris, sed ut in perfecto perfecta inest. (...) Sed si plena est inquires 'gloria eius gratiae et veritatis, quomodo sapientia et gratia profecisse apud Lucam scribitur? aut quid accedere potest ad plenum? Illorum potius de Iesu opinio quam illius perfecta crescebat gratia, ut magis in dies cognoscentes magis illum procedere ac gratia crescere arbitrarentur.* Vide etiam cap. 20 in illud, *De plenitudine eius omnes accepimus.* Multa sunt eiusmodi veterum testimonia, quae nos gratia breuitatis omittimus, cum haec etiam quae excitauius sine ulla aut expositione aut argumentatione praestrinxerimus.

Nunc argumenta contrariae partis breviter quoque refellemus. Non enim hoc loco volumus nisi per quasdam summas et signa data rudiores admonere ut in similibus quaestionibus, quae non sunt theologorum usu contritae, se diligentius exerceant. Inuenient quippe semper, si quaesierint. Atque in praesenti etiam quaestione non dubito eum longe plura inuenturum cui et uberior lectio et maior eruditio fuerit.

Primum autem argumentum nihil difficile est, si intelligamus iustitiam ibi et fidem pro iustis et fidelibus usurpari, cuius rei non modo Hieronymus auctor est (*In Comment. super Isaiam*) sed 70 etiam interpretes. Vide Thom. III.7.3.

Ad secundum facilius adhuc responsio est. Dicitur enim Deus spes Christi, quia in Deo erat fiducia eius, non in homine. Item quia multa etiam a Deo sperabat, quamuis non speraret gloriam animae, quam iam habebat. Divus Tho. 3 part. quaest. 7 articul. quarto.

Ad tertium uide Sanct. Thom. III.15.7.

Ad quartum uide Sanct. Thom. III.7.12, ubi etiam respondet illi evangelii testimonio. Ac nos etiam paulo ante veteres referebamus non paucos, qui nullo modo admitterent aut gratiam aut sapientiam Christi potuisse in se ipsam aliquando proficere: adeo plenus ab initio et gratia et sapientia fuit. Sed qui in hominum existimatione crescit, tametsi idem ipse omnino perseueret, eum dicit scriptura crescere: *Proficiebat David uadens et crescens* (1 Para. 11). Item: *Creuit Iosaphat et magnificatus est usque in sublime* (2 Para. 17). Item: *Illum oportet crescere me autem minui* (Ioan. 3).

Quia vero saepe quod hominibus altum est abominatio est ante Deum, ne existimares ostentationem esse praestigiosam et Pharisaicam, *talīs inquit erat Deo intus qualem se homini exhibebat foris, nec hominibus probabatur solum sed etiam Deo*. Voluit enim evangelista illud forsitan commemorare quod de Samuele scriptum est, *Puer autem Samuel proficiebat atque crescebat, et placebat tam Deo quam hominibus*. At D. Thomas (III. 15. 7) docet Christum creuisse in effectibus et operibus gratiae et sapientiae, «quia in dies perfectiora opera faciebat». Quod autem in effectu crescit, hoc crescere quandoque dicitur. Ut ibi, *Verbum Dei crescebat*, et rursum, *Fortiter crescebat verbum Dei* (Acto. 6 et 11).

In quinto argumento duo testimonia referuntur, quibus Ariani Filii sapientiam atque adeo divinitatem impugnare sunt soliti. Quae causa quibusdam patribus fuit ut ea de Filio iuxta humanam naturam interpretando satis se putarint adversariis respondisse. Ac re vera in ea pugna, quam cum Ario gerebamus, sat illud erat, ut in hac parte ictus eius conatusque omnes eluderentur. Sed nobis opus est universos errores euincere, et Christi etiam animam ab omni ignoratione uendicare, quae de eius dignitate quicquam detrahare videatur.

Ambrosius porro libro quinto *De fide* cap. 8 non audet asserere, tametsi cum Ario disputabat, Christum secundum humanitatem aut in sapientia profecisse aut quicquam penitus ignorasse, si haec vocabula proprie capiamus. Contrariam vero sententiam nonnullos ait tenuisse, *sed qui fuerint*, inquit, *intimidiores quam ego sum*. D. sane Thomas non dubitat vel eiusdem Ambrosii auctoritate confirmare Christum non secundum scientiam aut beatam aut infusam sed secundum aliam acquisitam seu experimentalem quidpiam aliquando ignorasse quod postea didicerit. *Didicit enim ex iis quae passus est*. Itaque si de scientia hac experimentali sermo sit, *Pater demonstrabat Filio ea quae faciebat* per illum mirabilia, *maiora* tempore futuro *demonstraturus*, quoniam et *maiora* facturus. Secundum hanc scientiam item diem iudicii nesciuit antequam esset, nam tunc experietur cum iudicium fiet. Probabiliter dicta sint haec, non negemus, verum nihil necesse est in has nos angustias coniicere, quippe cum sit alia horum locorum intelligentia sanior.

Ac de priore quidem testimonio sic sentio. Reprehensus fuerat a Iudaeis Christus et quod *sabbatum solueret* et quod *se aequalem faceret Deo*. Respondet ergo simul utrique calumniae in haec verba, *Non potest Filius a se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Ubi primum sic potentiae aequalitatem agnoscit ut nihil sibi arrogare videatur. Agnoscit enim Patris etiam auctoritatem, cui accepta refert quaecunque facit. *Non potest* ait *Filius a se facere quicquam*.

Deinde ita arguentes redarguit: «Cur me, o Iudaei, reprehenditis? Eadem certe ratione et Patrem meum reprehendetis. Quoniam non ex meo capite, ut dicitur, quae facio, ea ego confingo, nec affectu et libidine opera edo, sed a Patre accepi id quod facio. *Non potest*, etc. Non autem somnio accipio aut opinione aliqua commenticia, sed uisu certissimo atque clarissimo cerno et comprehendo operantem Patrem, et *quaecumque ille facit, haec ipsa eadem ego non clausis oculis sed videns similiter facio*. Si ergo me capitis, quasi opera illicita faciam in sabbato, facio autem eadem quae Pater meus eodemque modo facio: coarguite, si ita lubet, Deum ipsum, quem ego operum omnium meorum auctorem et principium habeo». Ut autem probet se *videre Patrem facientem* opera, subdit: «Pater enim diligit Filium ideoque nihil illum celat, sed in conspectu eius ipsoque adeo cernente *omnia* facit. Nec solum quae antehac fecit, ea coram Filio fecit,

sed *et maiora*, quae facturus est, in conspectu Filii Filioque proinde spectante simulque faciente faciet».

Quibus verbis non negat Filium intelligere res prius omnino quam fiant, sed humano more loquitur et se nostris sermonibus accommodat. Tunc enim res ostendere dicimur, cum ita praesentes sunt, ut non ad intellectum sed quasi digito ad sensum demonstramus. Quae est nobis rei certitudo maxima. Nec obstat quod verbo futuri utitur, *Demonstrabit*, in his quae aeterno Deo praesentia sunt. Sic enim solet scriptura nobis nostroque tempori res aeternas attemperare. Pater siquidem Verbum et genuit et gignit et semper gignet. Quanquam qui subiungit, *Ut vos miremini*, is de demonstratione quadam futura videtur loqui, quae ceteris etiam pateat. Quare ex hoc loco nihil contra gloriam animae Christi haberi potest.

Posterius quoque testimonium nihil contra nos facit. Primum quia Hieronymus (*in Matth. 24*) Ambrosiusque (*lib. 5 De fide, cap. 8*) negant illa verba, *Neque Filius*, nisi in paucis quibusdam Graecis exemplaribus haberi. Quin Ambrosius contendit ea ab haereticis esse interposita. Eadem quippe lectio Matthaei et Marci erat. Matthaei vero evangelium Ariani corruperant eisdem quoque verbis adiectis. Quae modo nec Latina nec Graeca exemplaria habent.

Deinde etiam si ita fuisset ab evangelistis scriptum, in eo sensu Filius nescire dicitur, quia scire se dissimulat nec vult aliis reuelare. Pater si quidem scit, quia Filio manifestat: Filius nescit, quia occultat nec alios scire facit. Quod autem verbum, «Scire», in hunc modum aliquando accipitur, et usu vulgi contrito liquet et Ambrosius probat ex illo, *Descendam et uidebo utrum clamorem ... opere compleuerint, an non est ita, ut sciam* (Gen. 18). Simile est illud, *Deus de caelo prospexit super filios hominum, ut uideat si est intelligens*, etc. (Psal. 52). Et ubi nos habemus, *Tentat vos Dominus Deus uester, ut palam fiat an diligatis eum*, editio 70 habebat, *ut sciat an diligatis eum*. Sed de hac re uide Ambrosium, Hieronymum, Augustinum ac patres ceteros. In his enim, quae peruulgata sunt, longus ego esse nec debeo nec volo.

Ad sextum respondet egregie D. Thomas 3 part. quaest. 19 art. 3, uide illum.

Primum vero testimonium, quo illa ratio confirmata est, verba proxime antecedentia explicant. *Si posuerit*, ait. *pro peccato animam suam, uidebit semen longaeuum*, etc. Et statim, *Pro eo quod laboravit anima eius, uidebit et saturabitur*.

Secundum testimonium D. Thomas sic interpretatur ut dicat Christum meruisse manifestationem unctionis quidem iuxta illud, *Propter quod Deus exaltauit illum*, etc.; sed unctionem ipsam non meruisse; in scriptura autem tunc rem aliquam fieri aliquando dici, cum innotescit. *Data est mihi omnis potestas*, etc. Quia ergo Christus *dilexit iustitiam*, etc. ideo *exaltauit eum Deus* in regem daemonum, hominum et angelorum (Phil. 2): ungere enim est regem constituere.

Respondet item (in hunc Psalmum), idque melius, hunc sensum esse ut *uirga directionis* esset *uirga regni tui*, ut *diligeres iustitiam*, etc. *propterea*, id est, ut haec egregie faceres, *unxit te Deus oleo*, etc. Illud est simile: *Homo ridet flet discurrit, propterea intellectum habet et animam rationalem*. Non enim necesse est ea quae antecedunt causam esse eorum quae sequuntur. Ut ibi, *Propterea et sapientia Dei dixit*, etc. (Lucae II). Nec si diceretur expresse, *Vnxit te Deus oleo laetitiae*, quoniam *dilexisti iustitiam*, etc. quicquam contra nos faceret. Nam more scripturae fit ut interdum effectus loco causae ponatur, ut ibi (Psal. 16), *Ego clamaui, quoniam exaudisti me Deus*.

Tertio demum respondere possumus actiones Christi non fuisse meritorias causas unctionis sed quasi materiales et dispositivas. Docet enim D. Thomas (III. 34. 3) sanctificatum fuisse Christum per proprium actum. Quemadmodum ergo vere dicimus materiam ligni fuisse calore dispositam, propterea fuisse ignitam, hominem fuisse contritum, propterea ei gratiam iustificationis esse donatam: sic dicere propheta potuit Christum optimos actus in primo instanti habuisse, propterea fuisse oleo Spiritus Sancti perunctum. Nec opus est ut uox illa, «propterea», causam efficientem aut meritoriam denotet, sed satis erit si sit causa, quae disponat subiectum, quasi materialis.

De tertio vero testimonio sic habeto. D. Thomas existimat in eo psalmo de resurrectionis aeterna uita agi non solum in Christo sed in membris. Nam illa omnium capitis et membrorum resurrectio uitaque plena deliciis fructus passionis Christi fuit. Qui, ut Paulus ait, conresuscitauit nos et consedere fecit in caelestibus tunc scilicet, cum ipse excitatus sedit a dextris Dei. Si ergo Christus in hoc loco non in persona sua modo sed in membrorum persona loquitur, nihil est difficile intellectu. Quod si Saulo dicebat, *cur me persequeris*, quia membra ipsius Paulus insectabatur, dicere quoque potuit Patri, *Adimplebis me laetitia cum uultu tuo*, quoniam gloria nostra gloria Christi est non minus quam ignominia laborque noster Christi omnino est.

Mox etiam non uideo equidem cur non proprie de Christo ipso accipiamus quod post resurrectionem *adimpletus laetitia* fuerit *cum uultu* Dei. Ante enim et corpus uacuum erat ea uoluptate, quae a uisione Dei in corpus emanat, et anima non undique plena erat laetitia; quin appetitus sensitivus totus tristitiae angorique patebat. Post passionem ergo *impleuit eum laetitia* Deus *cum uultu* suo. Quoniam et si prius Dei uultum clare pleneque uidebat, non tamen affectus appetitusque omnis plene perfecteque gaudebat. Qua de re in refutatione postremi argumenti nonnihil adiiciemus quod sit animaduersione dignissimum.

Quartum insuper testimonium facilem intelligentiam habet, nam et scriptum a poeta est, *Priami faciem dignam fuisse imperio*.

In quinto autem mercedem Christi Isaias vocat fidelium populum. *Postula a me*, inquit *et dabo tibi gentes hereditatem tuam*. Unde e uestigio subdit, *Et uocabunt eos populus sanctus, redempti a Domino*. Iustinus vero Martyr (in *Dialo. cum Tryph.*) aliter legit et interpretatur hunc locum: *En tibi*, inquit, *seruator adest, qui mercedem suam reddit opusque suum ante se*. Vere enim Christus id quod meruit, hoc est, mercedem operis sui, nobis reddidit. At Hieronymus plane interpretatur hoc ideo dici, quia *saluator ipse iudex sit omnium, ut reddat unicuique secundum opera sua, iustis praemia, peccatoribus aeterna supplicia*.

De sexto testimonio denique nil aliud in praesentia dico, nisi gloriam Christi ante passionem nondum fuisse consummatam, sed quicquid ei propter nos et propter nostram salutem ad absolutam hominis glorificationem defuit, hoc non dubium est per passionem suam Christum meruisse. Sane vero non eodem modo omnia aedificia consummantur: quibusdam enim vel parietes desunt, aliis non deest nisi tectum. Nos itaque consummamur accepta non solum gloria corporis verum etiam animae, quoniam utriusque partis gloria deerat; at Christo non nisi alterius duntaxat: quare per illius adiunctionem consummatus est.

Ad postremum argumentum D. Thomas respondet (*De passionibus animae*, articulo 10, ad 9) contraria non posse esse in eodem per se quidem sed bene per accidens. Ut cum quis in navi deambulans fertur in contrarium eius ad quod nauis mouetur. *Ita*, inquit, *in*

superiori ratione animae Christi erat gaudium per se, quia per actum proprium: dolor autem per accidens, quia per corporis passionem. Deinde respondet quod gaudium illud et dolor non erant contraria, quia non erant de eodem.

Verum responsum illud prius refelli potest. Quoniam locales motus si in eodem contrarii aliquando sunt, nihil mirum est, quippe cum tota fere eorum substantia et ratio externus quidam respectus sit. Ita pater et filius relationes contrarias prae se ferunt, et in ordine ad diuersos terminos esse in eodem vere possunt. At in formis et qualitatibus absolutis id fieri nequit, ut sive per se sive per accidens duo contraria in eodem subiecto sint. Pugnat enim cum natura rerum ut aqua simul calida et frigida sit, praesertim in summo; nec si quis contendat alterum esse per se, alterum per antiparistasin. Gaudium vero et tristitia qualitates sunt absolutae.

Sed et posterius responsum quispiam coarguet, quoniam Christus videns rationes in Dei essentia divinas, de sua morte laetabatur, quam cernebat Dei et rationi et uoluntati conformem; tristabatur autem de eadem, quia erat malum naturae contrarium. Quare obiectum materiale gaudii atque tristitiae idem erat. Ut gaudium porro tristitiae contrarium sit, sat est utrunque in materiali obiecto conuenire. Nam formalis gaudii tristitiaeque ratio discrepant semper, sive de eadem re sive de alia atque alia tristemur et gaudeamus. Non ergo negare possumus, si in Christi voluntate gaudium summum summaque tristitia de morte sua fuit, quin duo simul in eodem fuerint contraria. Atque hae animi affectiones se uicissim expellunt, tametsi non res eadem obiecta est. Nimirum enim, cum pellere tristitiam volumus, aliis non modo rationibus sed rebus etiam gaudere curamus. Quod argumentum est eas affectiones esse contrarias.

Ceterum difficultas haec tribus modis videtur expediri. Primum enim dicet fortasse quispiam in appetitu intellectuali Christi, quae uoluntas proprie vocatur, nullam penitus tristitiam exstitisse. Quoniam illa animae portio Deo fruebatur plenissime (III. 46 8). Quemadmodum autem a superiore potentia non deriuabatur gaudium ad inferiores, ut salutis nostrae mysterium in Christi passione transigeretur, sic ab inferiore potentia non perueniebat ad superiorem dolor. Non fuit itaque in Christi voluntate tristitia, sed in appetitu sensitivo fuit, qui proprie tristitiae subiectum est. Quam sententiam uisus est Dominus significare cum ait: *Tristis est anima mea*. Appetitus enim animalis, quia animalis est, non est intellectualis sed sensitivus. Cui etiam sententiae fauet D. Thomas (III. 15. 4 et 6 et q. 46, ar. 7 et 8). Nam Scoti argumenta abunde refutat Caietanus (In art. t, quaest. 46). Quod si verum est, iam contraria non sunt in eodem subiecto proximo, sed gaudium in voluntate, tristitia in appetitu sensitivo. Ideoque proprie ne contraria quidem sunt. D. Thomas (III. 18. 6 in corp. et q. 46, ar. 8 ad I).

Huic vero responsioni illud obiicitur, quod Dominus habuit in voluntate actum, quo mortem vere noluit; at tristitia est «de his quae nobis nolentibus accidunt», ut Augustinus ait. Prior propositio, quoniam eam Caietanus negat, probatur. Primo ex D. Thoma (III. 18. 6), ubi dicit quod «uoluntas naturalis et uoluntas sensualitatis aliud uoluit in Christo quam divina uoluntas». Et ar. 5 refert Augustinum contra Maximinum in haec verba: *In hoc quod Christus ait, Non quod volo, sed quod tu, aliud se ostendit uoluisse quam Pater. Quod nisi humano corde non posset.* Ac reuera ex illo evangelii testimonio non solum sancti veteres sed Synodus Sexta sub Agathone collegit et duas voluntates in Christo et duas uoluntatum operationes. Sane qui ait, *Non sicut ego volo*, is actum voluntatis aperte significat.

Verum Caietanus elaberetur dicens appetitum sensitivum vocari interdum voluntatem. De qua Ambrosius hunc evangelii locum explicare D. ipse Thomas interpretatur (III.18.2). Quin D. Thomas quaestionis decimae octavae tertiae partis articuli quinti argumentum tertium non poterat refellere, si admisisset Christi voluntatem aliquid velle, quod prius non habuerit. «Beatus» enim «est», ut Augustinus docet, «qui habet quaecunque vult». In reliquis certe beatis probabilissime Caietanus eiusmodi noleitates negat, quoniam in illo statu otiosae sunt. Cum ergo Christus secundum intellectum et voluntatem perfecte fuerit beatus, non videtur eiusmodi nolitiones habuisse.

Possumus deinde postremum hoc argumentum eludere, etiam si dicimus, id quod reuera probabile est, in voluntate Christi intellectuali, quae proprie voluntas est, non tristitiam modo sed summam maximamque fuisse. Quia enim in hostia pro peccato cordis contritio voluntatisque tristitia potissime desideratur (*sacrificium* quippe *Deo spiritus contribulatus*, etc. [Psal. 50]), et tristitia spiritualis haec contraria est peccato medicina, quod sedem suam praecipue in voluntate habet, consentaneum profecto erat ut Filius Dei hostiam se pro peccato exhibiturus non solum corporis et animae sensitivae dolores sed angores quoque spiritus et voluntatis tristitiam susciperet, quo pro culpis nostris omnibus hostia illa Deo acceptissima omnibus omnino modis contereretur. (Isa. 53) Sic *vere languores nostros ipse tulit et dolores nostros ipse portavit*. Sic non modo *uulneratus est propter iniquitates nostras sed attritus est propter scelera nostra*. Sic *disciplina pacis nostrae super eum, et liuore atque dolore eius sanati sumus*. Sic *Dominus eum voluit in infirmitate contere*, qui *posuit pro peccato animam suam* (c. 9).

Augustinus insuper (14 *De civitate Dei* lib.) asserit Christum eos naturae nostrae defectus suscepisse, qui perfectioni gratiae non repugnant quidem, sed «de amore boni et sancta charitate veniunt». At commendat magis charitatem suam Christus, si tristitiam quoque eam Deo pro culpis nostris in sacrificium praebuit, quam nos Deo pro illis debemus maxime. Plane item Ambrosius ad Gratianum imperatorem dixit: *Sicut suscepit voluntatem meam, suscepit tristitiam meam*. Nam voluntas proprie appetitus intellectualis est. Et velle proprie actus voluntatis est; ait autem, *Non sicut ego volo*. Voluntatis etiam dolor hominis proprie tristitia est, nam qui in solo appetitu sensitivo reperitur, hic animantis magis dolor est quam hominis. Decuit autem ut per dolorem proprie humanum humana peccata soluerentur. Ita cum dixit, *Repleta est malis anima mea*, omnem animae appetitum repletum dolore intellexit sive sensualem sive rationalem. Quoniam et pronomen *mea* rationalem magis quam sensualem prae se fert.

Ea si vera sunt, ut videntur esse, nihil obstat cur non per potentiam supernaturalem et gaudium summum et summa tristitia in eodem subiecto fuerint. Tum quia nec proprie contraria erant, cum oppositio debeat fieri circa idem, ut D. Thomas saepe sumit. Tum quia quod praeter naturae ordinem a Deo fit, id in naturae leges referre velle stultum est. Miraculum fuit quod idem homo esset et uiator et comprehensor; miraculum quod a gloria animae nihil deriuaretur ad corpus; miraculum quod a superioris gaudii potentiae nihil solatii in inferiores redundaret; miraculum quod inferioribus perturbatis nec superiores turbarentur nec a sua perpetua operatione cessarent nec remitterent opus nec quietem et delectationem vel ex minima parte resolverent. Inter haec miracula propter mysterium nostrae redemptionis explendum, quanquam voluntas Deo visio fruebatur, suscepit tamen sponte tristitiam quantam maximam capere potuit; potuit autem capere tantam quanta maxima esse in rerum natura poterat; ut dolor pro peccatis non minor esset quam charitas, et *scientiae* ipse quoque *superemineret* (Ephe. 3).

Sed et olim iuuenis, ut hinc iam nos demum extricemus, coram celebri theologorum contione diximus quod, sicut per totam vitam Dominus gloriam animae quasi premebat ne in corpus efflueret, sic saltem in cruce retinuit gaudium, quod suapte natura ex clara Dei notitia prodiret. Gaudium fateor ex Deo uiso in voluntate necessario nasci non secus atque ex sole lumen, calorem ex igne. Sed retraxit aliquando sol radios suos, et ne calefaceret compressus est etiam ignis: quare nihil mirum uideri cuipiam debet, si in hominum redemptione per hominis unius dolores explenda uoluptas omnis reprimeretur, quam alias ex uisione Dei proficisci naturae ratio demonstrat.

Nec obstat quod beatitudinem Benedictus huius nomnis duodecimus definiuit in uisione et fruitione consistere. Christus autem beatus fuit in tria. Quoniam illud pontifex tradit de beatitudine consummata; Christus autem licet habuerit essentiam beatitudinis, non tamen accidentia, quae inde per se etiam consequuntur. Decuit enim eum per passionem consummari. Quanquam et fruitio sine gaudio intelligi potest: fruitur enim arboris suae fructibus tunc etiam homo cum per morbum uoluptatem nullam capit ex eis. Ita Christus non solum uidebat sed etiam fruebatur, quamuis *derelictus* a Deo omnique penitus solatio destitutus non gaudebat (*Ut quid dereliquisti me*).

Quamobrem, ut ceteri martyres, gaudium sibi futurum ante oculos posuit, ut *crucem sustineret confusione contempta*. Ad Hebraeos 12 ca. Ubi miris omnino modis et charitatem suam in nos commendauit et exemplum. Certe sive primo sive secundo seu tertio modo quaestionem soluas, miraculum facis; sed est hoc postremum eo plausibilis quo maiores in nobis igniculos excitat tum poenitentiae tum amoris tum gratitudinis. Sed sit iam huius quaestionis finis. Perspicuum est enim in re sterili et ieiuna non paruam et exiguum copiam e locis Theologia suppeditatam. Restat tertium quaestionis genus pertractandum eius, quae a fide et natura pendet; de qua re capite sequenti disseremus.

CAPUT XIII

IN QUO EA QUAESTIO VOCATUR IN DUBIUM, QVAE CUM NATURALIS SIT, TUM ETIAM AD FIDEM PERTINET

Quoniam de eo genere argumentorum dictum est quae et ad fidei principia explicanda spectant et ad conclusiones Theologiae confirmandas, deinceps de iis quae ad rerum etiam naturalium probationem attinent disputandum est. Sunt autem naturales quaestiones in duplici differentia. Quaedam enim solis naturae argumentis probari possunt; aliae fidei etiam auctoritate confirmantur. Et in naturae ratione quidem nullum inter haec duo genera discrimen est. Utriusque enim quaestionis argumenta ex eisdem omnino locis petenda sunt, hoc est, ex humanis disciplinis. Quae argumenta omnia tribus ultimis locis continentur. In hoc differunt, quod quaestiones posteriores, quoniam fidei sunt, latius patent atque ex omni loco comprobari possunt.

In hoc genere illa est, quam hoc capite uersare cupio: An animus hominis immortalis sit, quemadmodum Pythagorae, Socrati, Platoni, Theophrasto, Themistio, Senecae, Ciceroni melioribusque philosophis uisum est, an potius mortalis, quod Lucretio, Galeno, Plinio, Alexandro uideo placuisse.

Nec me vero reprehensores uituperare debent quod rem aggrediar, quae diligentissime est a plurimis disceptata. In quibus D. Thomam esse constat, cuius tanta est in utranque partem argumentorum copia ut nihil addi posse videatur. Sed quoniam fidei argumenta nulla fere protulit, naturae vero rationes Enricus atque Scotus probabiliter suadere aiunt, non necessario demonstrare, nihil, ut mihi videtur quidem, temere facturus sum, si de ea ipsa quaestione disputo, quam tam multa et praeclara ingenia uersarunt. Non enim rem actam agam sed, nisi me fallit animus, plane utilem, ne dicam necessariam, praesertim cum Caietanus etiam noster, sui valde dissimilis, scripserat se credere quidem animam rationalem incorruptibilem esse, at nescire tamen. Qua in re cum Enrico et Scoto ex parte consentit, quos idem miris olim modis exploserat. Ex parte, inquam, quoniam non alios quidem sed se scire infitatus est.

Ut ergo haec controversia, quam fieri poterit, accuratissime constituatur, principio argumentabimur hanc quaestionem nullo modo ad fidem attinere, deinde non posse naturae ratione demonstrari.

(*Primum argumentum*) Docet porro Augustinus, idque non semel sed saepius (*De Bapt. paruul.* lib. 3, cap. 10; et primo *Retract.*, cap. 1; et decimo *Super Genes.*, cap. 1, 3 et 4), non esse fidei quaestionem an animae rationales ex traduce sint an potius ex nihilo in singulis creentur singulae. Ac si anima hominis ex traduce ui seminis propagaretur, sine dubio esset ut generabilis ita etiam corruptibilis.

(*Secundum argumentum*) Dein Sadducaei existimabant animum hominis esse mortalem, nec tamen habebantur haeretici; quin ut religiosos eos colebat fidelis populus.

(*Tertium argumentum*). Praeterea quattuor sunt scripturae testimonia, quibus vel maxime animorum immortalitas doceri potest. Unum illud est (Eccle. 12), *Donec reuertatur puluis in terram, unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum*. Alterum (Sap. 2), *Deus creauit hominem inexterminabilem et ad imaginem similitudinis suae fecit illum*. Tertium (Matth. 10), *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere*. Quartum, quo Dominus in evangelio utitur (Matth. 22), *Ego sum Deus Abraham, Isaac et Iacob. Non est Deus mortuorum sed uiuentium*. Etenim quod Augustinus (quaest. 33, in *Numer.*) affirmat ex lege Moysis esse ceteris euentius, id ne probabile quidem mihi uideri solet, ut animas ab interitu uendicemus.

Ex quattuor autem illis quae passim a theologis referuntur, primum eludi potest, quod Augustinus (Lib. X *Super Genes.*, capit. 9) docet infirmum esse aduersum eos qui credunt animas per propaginem generari. Infirmum ergo etiam est contra eos qui dixerint eas cum corporibus interire. Ac sicut scriptum est, ait, *Donec spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum*, sic etiam legimus, *Spiritus uadens et non rediens*. Secundum item refellet fortasse quispiam dicens non ibi de anima sermonem esse sed de homine, quem Deus per gratiam fecit a principio immortalem. Unde statim subiicitur, *Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum*.

Tertium autem de morte spirituali animae, hoc est, de aeterna interpretari licet, de qua illud habes, *Dentes leonis dentes eius interficientes animas hominum*. Quae res suadet, quia protinus additur, *Eum timete qui, postquam occiderit, habet potestatem mittendi in gehennam*. Quare D. Thomas nec in *Prima Parte* nec in *Summa contra Gentes* nec in quaestione *De anima* hoc testimonium uoluit usurpare. Nam quartum de resurrectione agit, non de immortalitate. Sic enim Dominus ait, *De resurrectione autem mortuorum non legistis*, etc. Nihil vero prohibet ut anima cum corpore simul inteat et

postea cum corpore simul exsurgat. Non ergo fidei decretum est animas esse immortales.

(*Quartum argumentum*) Quod vero naturali argumentatione animae immortalitas nequeat ostendi, illa prima coniectura est quod, cum Ambrosius (*De bono mort.*, cap. 9) et Augustinus (2 *Solil.* et lib. *De immort. anim.*) ut id probarent omnes neruos intenderint, nihil omnino confecere. Non autem praecellimus Ambrosium et Augustinum.

(*Quintum argumentum*) Ad haec cum Scotus (4, dist. 43, quaest. 2), Iandunus (3 *De anim.* quaest. 5 et 29), Caietanus (*In epistol. ad Rom.*, cap. 9) Divi Thomae rationes expenderint, viri scilicet magno ingenio magnaue Philosophiae eruditione praediti, at pronuntiarunt tandem rem non esse demonstratam sed creditam. Non est autem vero simile rationes eas, si euidentesset et lucidae, nullum euidentiae lumen acribus acutisque oculis allaturas.

(*Sextum argumentum*) Praeterea Aristoteles non idem semper in hac re, sed tum hoc tum illud scripsit; non est ergo probabile eum in tanta varietate et inconstantia certam exploratamque animae immortalitatem habuisse. Nam quod pro animae rationalis incorruptione aliquando senserit, ut cetera loca omittam quae et D. Thomas (2 *Aduer. Gentes* c. 79) et Ferrariensis (in *Commentariis*) asserunt, is locus planus et expeditus est, qui 2 lib. *De gen. anim.*, c. 3 habetur, ubi aperte docet Aristoteles mentem hominis non in seminis uirtute esse, ut reliquas animas, sed extrinsecus aduenire. Quod si non educitur de potentia materiae nec a generante homine ui seminis editur, certe subsistens est nec a materia dependet.

Quod vero de hac sententia interdum etiam descuerit, Caietanus multifariam suadet (In 3 lib. *De anima*), et mihi his argumentis fit uerosimile. Primo, quod non potest effugere, si sua principia Aristoteles retinet, animarum infinitatem, nisi incidat in errorem Auerrois vel in Pythagorae deliramentum. Secundo, quia I. caeli aserit, quicquid incorruptibile sit, id perpetuum etiam fuisse. Tertio, quia in eth. li. I Solonem reprehendit, quia asseruerit post mortem veram superesse hominis beatitudinem. Unde et deplorat breuem hominis felicitatem et opes ac diuitias tanquam felicitatis adiumenta requirit. Nec de hominis animo post mortem verbum ullum in illo reperies. Non est autem credibile eum, si existimaret animam esse immortalem, nec de modo quo intelligeret separata nec de eius felicitate quicquam vel breviter perstricturum. Quarto ex proemio libri de anima, ubi illud fundamentum iecit: si intelligere est fantasia aut non sine fantasia, non contingit animam separari; in tertio autem libro posuit antecedens quod intelligere non est sine fantasia: unde et consequens, etc. Quinto, quia non Gregorius Nissenus modo, quem D. Thomas refert, verum etiam Iustinus Martyr (in libr. *Admonitorio gentium*) et Theodoritus (lib. 5 *De curati. grae. affecti.*) consentiunt Aristotelem animorum immortalitatem negauisse. Quis autem credat tantos talesque uiros falsum testimonium dixisse? Nisi etiam Alexander Aphrodisaeus, insignis praeter ceteros Peripateticus, falso etiam magistro suo hanc sententiam imposuit.

(*Septimum argumentum*) Praeterea animorum immortalitas cum Dei erga homines providentia adeo coniuncta et colligata est ut qui illam negarit, is hanc quoque infitiatursit; qui vero hanc concesserit, eum necesse sit illam admittere, quemadmodum supra diximus. At Dei erga res humanas providentia non potest esse per rationes humanas manifesta, sed solum ex diuinis oraculis explorete percipitur. In quod Propheta testatur inquiring (Psal. 72): *Existimabam ut cognoscerem hoc labor est ante*

me, donec intrem in sanctuarium Dei et intelligam in nouissimis eorum. Et iterum (Psal. 93): Dominus scit cogitationes hominum, quoniam uanae sunt. Beatus homo quem tu erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum.

(Octauum argumentum) Praeterea ad indagandam animae immortalitatem illa rectissima via est, quam Aristoteles est ingressus, nempe animi operatio propria. Sicut enim res se habet ad operationem, ita se habet ad esse. Experimento autem quotidiano ille probauit animam nostram nihil sine fantasmate intelligere; pendere itaque a corpore non solum ut species intelligibilium accipiat sed ut eis etiam utatur resque ipsas intelligat. Respondent pendere animi propriam actionem a corpore non tanquam a subiecto sed tanquam ab obiecto. Verum haec responsio refellitur. Quia si, quantum rationis lumen et sensuum indagatio docet, nulla nostra intellectio sine corpore est, nihil refert hoc an illo modo sit, cum utrinque probabilissime colligatur animam, si extra corpus esset, in modum glirium torpentem omni opere uacaturam. Experimur siquidem species intelligibiles et in fieri et in operari a fantasmate dependere. Hinc enim Aristoteles uacillauit nec quicquam effecit, si effecit tamen, nisi animas cum corporibus interire, ne uanae scilicet et otiosae extra corpora remanerent.

(Nonum argumentum) Confirmat autem hoc vel maxime quod si animus per se subsisteret atque adeo immortalis esset, non indigeret corpore, quemadmodum aliae formae, propter esse sed solum propter operationem. Necesse quippe est eum species intelligibiles a corporibus per corporis sensus emendicare. Alioqui intellectus per se in natura subsistens, ideoque a corporis grauitate et materiae imperfectione liber, nullo se modo corpori colligaret, si ex se haberet species ingenitas, quibus sine corporis adiumento intelligeret. Videmus autem species a corpore acceptas a corpore etiam in operando pendere. Ideo enim necesse est intelligentem phantasmata speculari. Non ergo per illas anima a corpore separata intelliget. Alias vero species non habet superinditas. Quare, seiuncta a corpore, somno otioque torpebit; quod est absurdum.

(Decimum argumentum) Sexta insuper synodus actione II tradit animam hominis non esse immortalem per naturam, sed per gratiam illam a morte coercentem. Et rursum, «non» inquit «naturam proprie immortalem habent animae sed gratia id sortitae sunt». Nulla ergo ratio naturalis animae immortalitatem monstrare potest, utpote cum sit suapte natura mortalis.

(Undecimum argumentum) Adde unum et uiginti argumenta, quibus S. Thomas (*Quaest. de anima*, art. 14) probabiliter egit ut anima corruptibilis uideretur. Quae si ego hic repetam molestus ero. Nam his alia adiicere non uideo qui possem, nisi Ianduno aliisque huius farinae auctoribus uelim esse simillimus, qui ut argumenta afferant, quibus animi mortalitas probari posse videatur, ea ponunt quibus suadeant eum non esse formam actumque corporis essentialiter. Quae argumenta quidem Caietanus (In 3 lib. *de anima*) retulit, fecissetque fortasse multo prudentius, si contempsisset.

(Duodecimum argumentum) Adde etiam quod Scotus argumentis, quae probant animam esse immortalem, argute respondet (4, dist. 43, quaest. 2). Si ergo rationes inuentae a prioribus non demonstrant, alias vero excogitare nouas non opis est nostrae, fateamur animam immortaliter uiuere nullo certo naturae argumento patescere.

Haec afferre breuissime potui quibus illi uterentur qui animorum immortalitatem infirmare pergerent. Quam tamen et fides catholica firmissime docet et certa naturae ratio. Id quod conclusiones rationesque sequentes patefacient.

Prima conclusio: «Animum hominis esse mortalem fidei catholicae manifeste repugnat».

Gene. 37: *Descendam ad filium meum lugens in infernum*. Iob 21: *Ducunt in bonis dies suos et in puncto ad inferna descendunt*. Sapien. item cap. 2.3.4. et 5 apertissime traditur animas cum corporibus non interire. Eccles. 12: *Et spiritus redeat ad Deum qui dedit illum*. 2 Machab. 12: *Sancta ergo et salubris*, etc. Math. 10: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed potius timete eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam*. Ioan. 12: *Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam aeternam custodit eam*. Phil. 1: *Mihi uiuere Christus est, et mori lucrum (...)*. *Coartor autem e duobus desiderium habens dissolui et esse cum Christo ...* Primae ad Corin. 15 pro absurdissimo Apostolus colligit, *Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt. Si in hac uita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus*. Et posterius referens illam insipientium vocem, *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur*, illico subdit, *Nolite seduci. Corrumpunt*, etc. 2 Cor. 5: *Dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino; (...) audemus autem et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore et praesentes esse ad Deum*. Et paulo ante, *Scimus quod si terrestris domus nostra*, etc.

Sed de scripturae testimoniis, quae D. Thomas dixit esse infinita, satis multa excitauimus. Quanquam uereor ne quis nos iure ac merito reprehendat qui in re non dubia usi fuerimus testibus non necessariis. Praesertim cum ii qui animae immortalitatem infitiantur nec Christo nec evangelio credant, ecclesiae vero sanctorumque fidem pro nihilo putent. Ita superuacaneum videtur esse ex iis locis, qui auctoritatem fidei continent, argumenta depromere.

Nec conclusio haec proprie theologica est, ut sit argumentationibus Theologiae confirmanda. Quin Theologia, qua ratione effectrix est et agendi muneri incumbit, illa duo habet primaria fundamenta: Deum esse hominis et principium et finem atque adeo procuratorem, esseque item animorum perpetuam vitam, in qua *remunerator* Deus sit *inquirentium se*. Quae nisi fidelis penitus habeat infixata et in animo quasi insculpta, non dico media et finem consequi felicitatis suae sed ne *ad Deum* quidem *accedere* potest (Heb. 11), ut ab eo media finemque requirat. Cum igitur prima cuiusque disciplinae principia tanquam notissimae anticipationes supponantur, nihil opus erat vel ea testimonia referre, quae ex sacris litteris commemorauimus. Nisi quod sunt quidam adeo curiosi, qui etiam optarint Paulum de animorum incorruptione manifestius loqui. Quod perinde est ac si quis philosophus adeo esset insigniter stultus ut in philosophorum libris praesertimque Aristotelis cuperet principium illud saepe et clare resumere: *Quodlibet est vel non est*. Verum de hac prima propositione, quoniam est ante oculos posita, diximus satis.

Secunda propositio: «Animus naturaliter est immortalis et non ex dono gratuito».

Fuere porro quidam Arabes, qui dicerent animum natura esse mortalem sed in nouissimo cum corpore immortaliter suscitandum. Simili autem errore ductus posset quispiam dicere animum cum corpore statim quidem interitum si naturae suae relinqueretur, sed ui diuinæ potentiae fieri ut vel ad praemia vel ad poenas conseruetur aeternus. Hoc qui assereret, is scripturas facile in sensum suum detorqueret. Non enim affirmant illae animum esse natura sua immortalem, sed solum eum aiunt manere post mortem. Sicut corpus post resurrectionem fides adstruit perpetuam vitam habiturum, non tamen id in natura corporis sed in diuina potentia erit. Quam sententiam Sextae

Synodi verba retro citata sonare uidentur. Atque Augustinus (10 *Super genes. ad lit. c.* 23) in illam magis opinionem inclinatur, quae docet animas a parentibus generari. Quae si vera sententia est, non est animus sua natura immortalis.

Id quod solebam equidem non tanquam haereticum sed tanquam erroneum condemnare: semper quippe malui citra lineam consistere quam transire, stultaeque ignorantiae potius argui quam insolentiae temerariae. At si rem diligentius animaduertas, non dubites huic errori haereseos notam inurendam, quando ad Sedem Apostolicam referatur.

Primum (*Augustinus, XIII De Trinit., cap. 9*), quia manifestum est quosdam philosophos naturae ratione duce animorum immortalitatem et uestigasse et inuenisse. Non est ergo supernaturalis animorum perpetua uita aut dono eis gratuito concessa. *Quis enim hominum scire poterit consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid uelit Deus (...), nisi ille dederit sapientiam et miserit spiritum sanctum suum de altissimis?* (Sap. 9).

Deinde in Conci. Lateranen. sub Leone 10 sessione 8 definitur haereticum esse dicere quod ex principiis Philosophiae sequitur animam esse mortalem. Et tamen si naturaliter esset anima corruptibilis, huius corruptionis esset causa aliqua naturalis. *Item cum nonnulli, inquit, ausi sint dicere de natura animae rationalis quod mortalis sit et aliqui temere philosophantes secundum Philosophiam saltem verum esse asseuerent, damnamus omnes asserentes animam rationalem mortalem esse. Cum illa non solum per se et essentialiter humani corporis forma sit, verum etiam immortalis.* Hactenus Concilium.

Praeterea non theologi modo verum fideles etiam universi animarum immortalitatem ita a maioribus accepimus ut non per miraculum eas incorruptibiles sed per naturam esse credamus. Hic autem ecclesiae consensus certissimo nobis argumento esse debet catholici dogmatis. Quod autem idem in hac re theologi ac fideles sentiant omnes vel ex eo liquet, quod asserentem quencumque animos esse mortales statim exhorrent. Eadem quippe fide inscriptum in mente habent angelos et hominum animas natura sua ut intellectuales ita quoque immortales esse.

Adde quod post Augustini saeculum nemo fidelium in dubium uertit quin animae rationales creentur ex nihilo et singulae singulis corporibus infundantur, ut Concilii Lateranen. verbo utar. Quod si non generantur ui naturae animae rationales nec de potentia materiae educuntur sed foris veniunt, nimirum ex se subsistunt: quare non cum corpore intereunt. Illud vero testimonium (Eccl. 12), *Spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum*, ne Augustinus quidem ipse expedit. Si enim foris venit spiritus hominis, consequens fit ut nulla ui agentis naturalis propagetur. Quocirca si ingenitus natura est, natura quoque est incorruptus. Nec enim naturales causae corrumpunt aliquid, nisi quod eaedem possunt gignere.

Nam quod interpretatur Augustinus, Deum primo homini spiritum dedisse cum *inspiravit in faciem eius spiraculum vitae*, in illo vero qui ceterorum hominum caput erat ceteris dedisse spiritum: hoc, pace tanti viri dictum sit, nulla ex parte argumenti vires infringit. Cum enim Moyses in principio *Geneseos* rerum naturalium propriam uim et naturam exprimat, quod in primo homine significatum est, id de reliquis etiam intelligitur. Scriptura porro, ut ostenderet uiuentia reliqua uiribus naturae edi posse, ait: *Germinet terra herbam uiuentem*, etc. Et rursum: *Producant aquae reptile animae uiuentis*, etc. Et iterum: *Producat terra ... iumenta et reptilia*, etc. Nemini quippe ambiguum esse potest prima cetorum iumentorum serpentium leonum individua a Deo sine media causa adiuuante condita creataque fuisse. Ob id nanque adiectum est,

Creauitque Deus cete grandia et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxerant aquae in species suas. Item, Et fecit Deus bestias terrae iuxta species suas, etc.

At significare scriptura uoluit sic tunc a Deo huiusmodi animantia esse edita ut in uis tamen elementorum et corporum, quae ex elementis conflarentur, illorum generationem sitam esse censeremus. Sed enim cum ad hominem uentum est, ne huius similis conditio crederetur, de corpore ait, *Fecit Deus hominem ex limo terrae*; de animo autem, *Inspirauit in faciem eius spiraculum vitae*. Quod differentis conditionis uarium discrimen a Moyse adeo accurate obseruatum manifeste indicat ceterorum uiuentium animas in potentia materiae esse, hominis spiritum, quo *factus est in animam viventem*, non esse, sed a Deo creari et infundi, qui solus eius et spirator et creator est.

Praeterquam quod qui dicit, *Redeat ad Deum, qui dedit illum*, is non obscure docet spiritum non perire, sed manere. Explicat enim id quod paulo ante dixerat, *Ibit homo in domum aeternitatis suae*. Alioqui, quomodo ad Deum uadit, si dissoluitur *tanquam mollis aer* et sicut umbra ac fumus euanescit? Quemadmodum autem corporis naturam exprimit cum ait, *Reuertatur puluis in terram suam, unde erat*, sic naturam spiritus manifestat inquit, *Et spiritus redeat ad Deum*, etc. Iam quod Augustinus affert, *spiritus uadens et non rediens*, a nobis est. Non enim scriptura dicit, *spiritus ueniens et non rediens*, sed *spiritus uadens*, scilicet a corpore, *et non rediens*, etc.

Praeterea stulti illi, quorum error Sap. c. 2 inducitur, animum existimabant naturaliter esse mortalem. Non enim de miraculo loquebantur, sed de natura. At Sapiens non modo cum illis aperte pugnat, verum etiam ut insipientes et insensatos reprehendit. Animos ergo sentit natura esse immortales.

Tertia propositio: «Erroneum est, ne dicam haereticum, instruere animae immortalitatem naturali ratione demonstrari non posse».

Si enim naturam habet incorruptibilem, huius rei vel a priori vel a posteriori ratio aliqua demonstratiua erit. Nulla siquidem propositio ex natura rei et connexionem terminorum per se ac necessaria est, quin vel ex effectu vel ex proprietate vel ex definitione vel ex causa subiecti ostendi necessario queat. Sed ais: «Quadratura circuli demonstrabilis est quidem, sed demonstratio adhuc inuenta non apparet. Sic ergo Scotus Iandunusque sentient animae quidem immortalitatem ostendi posse, at non esse ostensam tamen».

Quarta propositio: «Periculosum ac temerarium est, ne quid amplius addam, affirmare quod nullum argumentum hactenus inuentum vere demonstrat animae immortalitatem».

Quia argumentum, quod sumitur ex operatione propria vel etiam ex potentia, quae substantiam rei necessarie naturaliterque consequitur, vere ostendit qualis ne sit eius rei natura atque substantia. Theologi uero tum ex propria operatione tum ex propria potentia, intellectione scilicet et intellectu, animi incorruptionem argumentantur. Syllogismi igitur illi uerae sunt demonstrationes. Dicit fortasse quispiam, «non nego demonstrationes esse, sed nobis demonstrationes esse nego. Quibus argumenta illa certa et clara non sunt, quamuis idonea ex se sint, ut certitudinem atque euentiam pariant». O insolentem temeritatem: ceteros ex tuo ingenio metiri exque tuis aliorum oculos aestimare! asserere mel quidem ex natura sua dulce esse, sed dulce tamen fuisse nemini, quia tibi non fuerit! nullum uidere id posse quod tu non uideas! omnibus obscurum esse quod tibi non pateat!

Ait Divus Thomas *ex praemissis manifeste ostendi posse animam humanam non corrumpi cum corpore*; concludit vero in haec verba (2 *Cont. Gent.*, cap. 79): *Patet igitur quod intellectus humanus est incorruptibilis, ergo et anima humana, quae est intellectiua substantia*. Item (I pars, quaest. 75, art. 2 et 6): *Necesse est dicere animam intellectualem esse incorpoream, subsistentem, incorruptibilem*. Scotus, contra, *non sunt*, inquit, rationes patentes et necessariae. Affirmat Chrysostomus (Hom. 4 *de proud.*), qui philosophi de animae immortalitate dubitent, eos *addubitare an in meridie sit dies*. Et credemus nos uiros et sanctissimos et modestissimos evidentiam, quam non habebant, fuisse ementitos? Atque Augustinus asseuerat philosophos quosdam naturali ratione animae immortalitatem inuenisse, quamquam pauci —ait— idque aegre inuenerunt.

Praeterea Deus non deficit in necessariis ad vitam iuxta naturae rationem bene et constanter instituendam. At uix homo potest vitam recte et iuste instituere, nisi et Deum esse sentiat et animos esse immortales; uix, inquam, aut certe nullo modo. Qui enim vel sine Deo fuere vel animum putarunt cum corpore interire, eos fere perditissimis moribus fuisse memoriae proditum est. Quam omnino rem Sapiens sapienter expressit (Sap. 2; Psal. 94; Iob 35). Nam simul atque impii illam opinionem induerunt animos mori, consequenter de omni bono futurae vitae desperantes et nihil post mortem mali timentes semetipsos tradiderunt impudicitiae in operationem immunditiae omnis in auaritiam. *Post haec inquirunt erimus tanquam si non fuerimus. Venite ergo et fruamur bonis, quae sunt*, etc.

Et Augustinus (*Conf.* lib. 6 c. postre.) *nisi credidissem*, ait, *restare post mortem animae vitam et tractus meritorum, quod Epicurus credere noluit, Epicurus palmam in animo meo accepisset*. De atheis autem, cum Propheta illud posuisset, *Non est Deus*, statim subiunxit, *Corrupti et abominabiles facti sunt*, etc. Sic Iustinus, in *Dialogo cum Thryphone*, eorum, inquit, *sententia qui Deum me atque te curare negant, quo spectet non est difficile cognoscere. Impunitas enim et licentia faciendi et dicendi quae uelint omnia eos consequitur qui nec supplicia metuant nec beneficium ullum a Deo spectent*.

Divinae itaque procurationis fuit ut in morum et vitae necessaria regula duces naturae ac magistros non coniecturis et opinionibus imbueret, quae huc atque illuc facile traherentur, sed certa constantique ratione. Sic enim scriptum est (Psal. 93), *Qui docet hominem scientiam*. Et iterum (Iob 35), *Qui docet nos super iumenta terrae et super uolucres caeli erudit nos*. Quod si animantibus ceteris dati a natura sunt quidam instinctus et quasi anticipatae cognitiones, non uagae et instabiles sed fixae firmaeque, ut ad bonum naturae congruens recta ferantur, retrahantur a noxio, cur in eorum saltem mentibus quos naturae auctor ad aliorum institutionem comparauit inditas esse certas et constantes praenotiones infitiemur, sine quibus ad veritatem bonitatis non satis instructi informatique fuissent? Nec enim melior est belluarum conditio quam nostra (nihil vero piget eadem saepe verba *resumere* (*Vide lib. X, cap. 4*)). *Hinc* barbarae etiam nationes poenas improbos luere cum sapientibus consenserunt, atque adeo animos esse immortales. Deus enim semper ea quae cuique naturae necessaria sunt prouidentissime curat. Quis autem communes animi corruptiones incertas esse asseueret?

Sed ais tandem: «Quaenam istae rationes sunt necessariae et euidentes, quae Scoto et Caietano probabiles et obscurae uisae sunt?» Dicam, si illud prius commemorauero quod ab Aristotele prudentissime dictum est (I *Ethic.*), stultum esse aequalem in omnibus certitudinem et evidentiam exigere. In naturalibus quippe disciplinis minor est

quam in mathematicis, in moralibus minor etiam quam in naturalibus. At in dispari certitudine tam stultus nemo est quin scientiae illis nomen impertiat. Syllogismi ergo illi et faciunt scire et vere demonstrationes sunt, quibus et de natura et de moribus philosophamur, quamuis in eis rationibus non adeo magna aut necessitas aut evidentia insit.

Prima igitur ratio demonstratiua auctore Chrysostomo est haec (Homil. 4 de providentia vel fato): *Qui animum esse mortalem ait, is neget necesse est Deum humanarum rerum esse et procuratorem et iudicem.* Si enim iusti migrant affecti iniuriis, improbi rerum omnium abundantia potiti, nec post mortem aut merces aut supplicium est, nulla certe est in caelo pietas quae talia curet, nulla iustitia quae vel malos puniat vel tribuat praemia bonis. Et cetera quae capite huius libri quarto latius persecutus sum.

Respondet Scotus argumentum hoc infirmius multo esse quam reliqua: *Non enim, ait, ratione naturae notum est esse unum rectorem hominum secundum leges iustitiae retribuentem et punientem.* Quae responsio bifariam confirmari potest. Prius quia Sapiens, cum hoc eodem argumento usus esset, huius rei ignorationem inscitiam esse dixit *sacramentorum Dei.* Quod si inter mysteria Dei censet et Dei providentiam et animorum immortalitatem, non est cur nos inter perspicua censeamus. Verba autem illius sic habent (Sap. 2), *Et nescierunt sacramenta Dei neque mercedem sperauerunt iustitiae nec iudicauerunt honorem animarum sanctarum.*

Posterius quia Iustinus Martyr et philosophus in lib. *De Aristotelis reprehensione* docet gentes non scientia, quae ad demonstrandum ualet, de Deo creataque natura disputationes confecisse, sed probabili ratione suam explicasse sententiam. Et postea, *Haec, inquit, satis etiam declarant verum esse quod a nobis de gentium philosophis dictum est: eos non scientia demonstrandi de naturis disseruisse sed coniectura uerisimilique ratione suam explicauisse sententiam.* Adde his quod D. Thomas hoc argumentum ubique gentium praetermisit, non praetermissurus, si certum et necessarium esset.

Verum enimvero nulla me huius generis argumenta mouere possunt ut ab ea sententia discedam, quam Chrysostomo uideo placuisse. Habuit quippe pro re perspicua et constanti non alium negaturum Deum esse hominum et gubernatorem et iudicem, nisi eum qui dixisset in corde suo: *Non est Deus.* Sed quia haec res supra (cap. 4, ad 7), ut dixi, manifesto argumento nobis demonstrata est et accuratius est postea demonstranda, satis nunc confectum esse arbitramur, si rationem illam, quae animae immortalitatem doceat, eo tandem ducere probauerimus, ut non possit Dei erga homines providentia iustitiaeque constare, nisi animae incorruptio consistat.

Nam quod Scotus aliter eludi hanc ratiocinationem putat, perridiculum est. *Ut admittamus, ait, Deum pro meritis et praemia bonis et malis supplicia retribuere, non exigua tamen improborum uindicta est culpae turpido ipsa, cruciatus animi conscientiaeque flagellum. Abunde vero magna merces et praemium fructus ipse uirtutis, quo mirifice delectantur probi.* In quam sententiam illud Augustini citat omnium sermone contritum: *Voluisti, Domine, et ita est, ut omnis inordinatus animus sibi ipsi sit poena.* Poterat et illud ex Apostolo (Roman. 1) afferre: *Mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes.*

Quae cum dicit parum attente considerat in quos laqueos incurrat. Primum enim nodum illum explicet necesse est (1 Cor. 15): *Si in hac uita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.* Deinde Propheta non existimauit

quaestionem hanc expediri posse, nisi ad fines bonorum et malorum referretur, hoc est, ad nouissima quae probos improbosque manerent; ex praesentibus autem aut bonis aut malis illam non modo non solui sed etiam implicari. *Mei inquit moti sunt pedes ..., quia zelaui super iniquos, pacem peccatorum videns*, etc. (Psal. 72). *Existimabam ut cognoscerem hoc labor est ante me, donec ... intelligam in nouissimis eorum (...)* *Quomodo facti sunt in desolationem*, etc. Nec aliter aut Hieremias (Hiere. 12) aut Abacuc (Abac. 1.2.3) huic quaestioni respondendum putauerunt. Quorum ego sensum libentius exponerem, nisi ad alia festinaret oratio.

Praeterea valde restrictum Deum facimus, qui suis id solum in mercedis loco numeret, quod animo aequo, immo vero etiam gaudenti ac libenti, seruierunt. O praemium singulare, quod «eripit spem» futuri cuiusque boni, *quae sola*, ut ait Cicero, *hominem in miseriis consolatur!* Quis enim dubitet mortalium animos in arduis aduersisque rebus spe futurorum erigi et subleuari, frangi autem et concidere, si cum omnium rerum desperatione confligant?

Talem mihi rempublicam finge, ubi pessimi cives metum omnem poenae et futurae uindicationis abiiciant, optimi vero de spe futurae gratiae ac beneficii depellantur, et cum nec probis lex adhibuerit calcaria nec improbis frenos, civitas non dico bene morata sed ne esse quidem poterit. Ita qui eam sine praemio poenaeque constituit, hunc tu ipse stultissimum iudicabis. Quale ergo est eius reipublicae Deo procurationem administrationemque tribuere, quam nemo vir sapiens sibi assignari pateretur? Demonstratum est igitur animas esse immortales tam evidenti et necessaria ratione, quae refelli non ualeat, nisi Deum facias aut improuidum esse et negligentem rerum hominis aut eam stulte urbem constituisse, in qua nullus supplicii timor sit, praemii expectatio nulla.

«At Sapiens ait animorum incorruptionem ad *Dei sacramenta* pertinere». Primum id ego negare vere possum. Nec enim rem hanc ille in mysteria retulit, sed quod via impiorum prosperetur, quod *ubique relinquunt laetitiae signa*, quod *opprimant pauperem iustum nec uiduae parcant*, etc., et in his omnibus Deus non taceat modo verum etiam probos duriter et acerbe, improbos contra blande et molliter tractare videatur. Haec scilicet *Dei sacramenta* sunt, quae humana ratio comprehendit aut uix aut nullo certe modo. Deinde sunt naturales res quaedam in oculis omnium clare positae, aliae latent in occulto tenebris densissimis circumfusae. Quae naturae mysteria rectissime dixeris. In his, fateor, animi immortalitas est, quae a paucis quidem idque difficulter, sed inuestigari tamen atque inueniri potest.

Iustini autem verba magna ex parte vera sunt, at uniuersas demonstrationes philosophis eripere tum absurdum est tum Paulo etiam contrarium, quemadmodum refutando septimo argumento patefiet. Nam D. Thomas eiusmodi argumentationibus uti non solet, quamuis sint liquidae et exploratae. Cauet enim ne argumentando de genere in genus transeat, quod Aristoteles in demonstrandi arte docuit esse vitiosum. Constat vero in hac ratiocinatione a Dei providentia et iustitia ad animi incorruptionem transiliri, quae in eodem genere non exsistunt. Verum de prima demonstratione satis.

Secunda est huiusmodi ut a proteruis refelli queat, a uiris recte institutis non queat. Eam vero in probatione quartae propositionis postremam fecimus. Confirmat illam Cicero (*Lib. de senect.* et *I Tuscul. quaest.*) in hunc modum. Sicut satis probatur Deum esse, quia nulla natio tam fera est quin Deum habendum sciat, ita apud omnes gentes communi consensu firmatum est animos defunctorum interitu esse liberos. Quam

omnino rem funeris caeremoniis testatam esse uoluerunt. Nec enim eas corporibus impartirent, nisi animos sacros esse ac divinos in animum induxissent. Hinc vero, ut Cicero affirmat, et *mercedem funeris sepulturaeque constitui nefas esse* putarunt, et brutis animantibus huiusmodi honores negauerunt.

Quas duas rationes Sapiens, ut mihi videre videor, perstrinxit. Unam cum ait: *Nec mercedem sperauerunt iustitiae*; alteram, cum subdit: *Nec iudicauerunt honorem animarum sanctarum*. Sane qui iudicat unum esse interitum hominum et iumentorum, is, cum animum suum summa ignominia et dedecore afficiat, non hominum ritu ac religione sed sepultura asini sepeliendus erat, ut dignum haberet sua opinione et sententia funus. Sed de secunda ratione hactenus.

Tertiam significat magis scriptura quam explicat, cum e uestigio subiicit, *Quoniam Deus creauit hominem inextermabilem, et ad imaginem similitudinis suae fecit illum*. Hominem quippe ad imaginem Dei esse factum, eo quod natura intellectualis est, uerti in dubium non potest. Ex ea ergo parte homini incorruptio convenit, qua intellectum habet. Animum igitur, unde homo intelligit et similis Deo est, inextermabilem esse oportet. Quae ratio, quoniam ex hominis natura et forma propria ducitur, atque adeo non ex alienis et extraneis sed ex propriis aptisque principiis, diligentius nobis et illustranda et exponenda est. Id quod D. Thomas diuine fecit: intelligebat enim hanc esse certam expeditamque viam, qua ad animi immortalitatem ueniretur.

Primum igitur fundamentum huius demonstrationis est formam omnem intellectualem esse subsistentem, hoc est, esse eius non a materia pendere. Hanc propositionem ostendit D. Thomas (2 *Con. Gen.* c. 51). Quia intellectus non eget corpore sustinente, cum intellectio nec recipiatur in corpore nec per corpus fiat. At dicis: *Non eget corpore quidem tanquam subiecto, sed eget tanquam obiecto*. Verum hoc duobus modis manifeste refellitur. Primum enim animal non esset per se subsistens, quia indiget ad propriam operationem externis obiectis. Deinde id quod per accidens alicui convenit non uariat iudicium de natura rei. Ut lapis, qui in loco superiore detinetur, etc.

Cum ergo anima intellectiua ex natura propriae operationis non sustentetur a corpore, consequens est quod per se non pendet ab illo. Quia actus non potest per se a corpore pendere, nisi tanquam a materia et subiecto, in quo recipitur. Vide S. Thomas in *quaest. de anima* q. 14 et 2, *Contra Gen.* c. 55 et 79. Certe si intellectio in corpore susciperetur, nec omnes res sine discrimine intellectus perciperet nec universale cognosceret sed solum singulare. Quod si huiusmodi argumenta tibi euentia non sunt, memento nec ceteros ex tuo ingenio aestimandos esse neque hic euentiam mathematicam requirendam. Sed iam tempus est ut obiectiones oppositas repellamus.

Prima ergo sic repellitur. Fidei quaestionem duobus modis interpretari possumus: et ex natura sua et quoad nos. Ex natura sua illa fidei quaestio est, quae est a Deo ecclesiae revelata, quamuis a plerisque ignoretur. Ut Spiritum a Patre Filioque procedere ipse Spiritus apostolis reuelauit; item, animas sanctorum, statim ut a corpore exierint, videre Deum. De quibus licuit olim uarie sentire et sine fidei discrimine aut affirmare aut negare, cum neutra res scilicet erat plane ab ecclesia definita. Ita quoad nos non semper fidei quaestiones illae sunt habitae, sed salua fide viri quidam docti contrariam veritati sententiam tenuerunt. Quomodo asseruit Augustinus non esse fidei quaestionem num anima rationalis ex traduce sit. Nunc autem cum post ea tempora theologorum fideliumque omnium consensu firmatum sit animum non per generationem sed per creationem exsistere, sine dubio ad fidem illa quaestio pertinet. Nec tamen si hoc fuit

aliquando in controversiam positum, eadem de animae immortalitate causa subest, quae numquam est a catholicis in dubium uocata. Sed de primo argumento satis.

At secundo nil est difficile respondere. Cum videamus non solum sub infideli principe, quales Romani tunc erant, sed sub imperatore catholico multos in Germania nunc publice manifestas haereses profiteri. Tantum refert principes habere et fideles et qui haereticorum insolentissimam temeritatem coercere tum uelint tum etiam possint. Praeterquam quod ubi factiones sunt, ibi fauore partium in republica tolerantur, quid dico ‘tolerantur’?, quaeruntur, fouentur, stringuntur homines taeterrimi ac sceleratissimi. Hoc in statu res Iudaeorum publica cum esset, non est sane mirandum si Sadducaeos ferret carnalis populus homines uidelicet factiosos, qui et carni usque adeo inseruirent ut omne spiritum esse negarent. Quemadmodum autem gentes tales esse uolebant deos, quales ipsi etiam essent, nempe adulteros bellatores raptos, sic plebs uitii corrupta eos uult habere religionis praesides, qui non religati sint sed liberi, non spiritus serui sed mancipia carnis. Verum in argumento facillimo refutando plura quam necesse erat verba consumpsimus.

Tertium uero brevissime refellemus. Nam primum illud testimonium certissime probare animorum immortalitatem ostensum est a nobis paulo ante. Secundum etiam quantum momenti habeat nunc nunc explicabamus. At tertium nulla responsione eludi potest. Si enim homines *animam non possunt occidere*, corpus autem occidere possunt, certum est animas non cum corporibus interire. Item si animas Deus mittit in gehennam, non ergo cum corpore moriuntur. Quartum denique Caietanus affirmat probare quidem simpliciter animae immortalitatem; unde Sadducaeos de resurrectione uinceret, qui ideo negabant mortuos resurgere, quia credebant cum corpore animam mori. Per synecdochen autem scriptura nomina Abraham, Isaac et Iacob pro animis eorum usurpat. Quo loco Ambrosius Catharinus eum, ut saepe alias, sine causa reprehendit. Coarguit enim Theophilactum, immo uero Hieronymum, qui Caietano illius auctor sententiae fuit.

«At D. Thomae expositio praeclarius est». Non repugno. Nec D. Thomas solum illum locum sine figura intellexit sed Chrysostomus Theophilactus etiam atque Ambrosius. At dicis: «Quomodo Abraham illo tempore uiuus erat?» Respondet Chrysostomus (Hom. 71 in Matt. de fide resurrect.): *quomodo Adam posteaquam de ligno uetito comedit, sententia tamen prolata mortuus erat, sic Abraham pollicitatione resurrectionis certissima uiuus erat*. Alioqui, quid sibi ecclesia uult cum ait: *Regem cui omnia uiuunt et cui non pereunt corpora nostra*? Ac de tertio argumento hactenus.

Quartum autem iam ante expeditum est. Diximus enim in 7 huius operis libro sanctos ueteres non tam humanas disciplinas quam diuinas litteras coluisse. Quae causa fuit ut in rebus naturae perobscuris ratione uulgari contenti essent nec meliores requirerent. Conclusionum itaque naturalium a philosophis petenda demonstratio est praesertimque a D. Thoma, perfecto, mea sententia, philosopho, cuius admirabilem naturam et ingenium cum gratia perfecisset, tum ubique alias tum in libro *Contra Gentes* maxime quidquid expeti ab hominis ingenio poterat, id unus uidetur ad miraculum praestitisse.

Sed Scoto, Ianduno, Caietano rationes probabiles uisae sunt, non item necessariae. Scotus porro et Iandunus (nam de Caietano dicam postea) uidentur demonstrationes mathematicas quaesiisse. Si enim sapere ad sobrietatem uellent et rei naturam, de qua disserterit, attente perpenderent, sane intelligerent rationes, quae animae incorruptionem

probant, non suadere sed uincere, si non proteruum et repugnantem, at certe docilem hominem et ad disciplinae leges bene informatum.